

Caraka and Agniveśa

Carakasamhitā

— A SARIT edition

SARIT

SARIT

Contents

Contents	i
1 sūtrasthānam /	1
1.1 prathamo+adhyāyah /	1
1.2 dvitīyo+adhyāyah /	18
1.3 trtiyo+adhyāyah /	22
1.4 caturtho+adhyāyah /	26
1.5 pañcamo+adhyāyah /	33
1.6 ṣaṣṭho+adhyāyah /	46
1.7 saptamo+adhyāyah /	53
1.8 aṣṭamo+adhyāyah /	61
1.9 navamo+adhyāyah /	66
1.10 daśamo+adhyāyah /	70
1.11 ekādaśa+adhyāyah	74
1.12 dvādaśo+adhyāyah /	83
1.13 trayodaśo+adhyāyah /	86
1.14 caturdaśa+adhyāyah /	98
1.15 pañcadaśo+adhyāyah	107
1.16 ṣoḍaśo+adhyāyah	113
1.17 saptadaśo+adhyāyah /	118
1.18 aṣṭādaśo+adhyāyah /	132
1.19 ūnavimśo+adhyāyah /	140
1.20 vimśo+adhyāyah /	143
1.21 ekavimśo+adhyāyah	148
1.22 dvāvimśo+adhyāyah /	156
1.23 trayovimśo+adhyāyah /	161
1.24 caturvimśo+adhyāyah /	166
1.25 pañcavimśo+adhyāyah	173
1.26 ṣadvimśo+adhyāyah	184
1.27 saptavimśo+adhyāyah	202
1.28 aṣṭāvimśo+adhyāyah	245
1.29 ūnativimśo+adhyāyah	250
1.30 trimśo+adhyāyah	253
2 nidānasthānam/	265
2.1 prathamo+adhyāyah /	265

2.2 dvitīyo+adhyāyah/	271
2.3 trtīyo+adhyāyah/	275
2.4 caturtho+adhyāyah/	279
2.5 pañcamo+adhyāyah/	285
2.6 ṣaṣṭho+adhyāyah/	289
2.7 aṣṭamo+adhyāyah/	293
3 vimānasthānam/	299
3.1 prathamo+adhyāyah/	299
3.2 dvitīyo+adhyāyah/	305
3.3 trtīyo+adhyāyah/	309
3.4 caturtho+adhyāyah/	318
3.5 pañcamo+adhyāyah/	321
3.6 ṣaṣṭho+adhyāyah/	326
3.7 saptamo+adhyāyah/	331
3.8 aṣṭamo+adhyāyah/	338
4 śārīrasthāna	370
4.1 prathamo+adhyāyah/	370
4.2 dvitīyo+adhyāyah/	389
4.3 trtīyo+adhyāyah/	396
4.4 caturtho+adhyāyah/	403
4.5 pañcamo+adhyāyah/	412
4.6 ṣaṣṭho+adhyāyah/	417
4.7 saptamo+adhyāyah/	423
4.8 aṣṭamo+adhyāyah	427
5 indriyasthānam/	448
5.1 prathamo+adhyāyah/	448
5.2 dvitīyo+adhyāyah/	451
5.3 trtīyo+adhyāyah/	454
5.4 caturtho+adhyāyah/	456
5.5 pañcamo+adhyāyah/	459
5.6 ṣaṣṭho+adhyāyah/	465
5.7 saptamo+adhyāyah/	468
5.8 aṣṭamo+adhyāyah/	472
5.9 navamo+adhyāyah/	475
5.10 daśamo+adhyāyah/	478
5.11 ekādaśo+adhyāyah/	480

5.12 dvādaśo+adhyāyah/	483
6 cikitsāsthānam/	495
6.1 prathamo+adhyāyah/	495
6.2 dvitīyo+adhyāyah/	529
6.3 tṛtīyo+adhyāyah/	550
6.4 caturtho+adhyāyah/	592
6.5 pañcamo+adhyāyah/	606
6.6 ṣaṣṭho+adhyāyah/	629
6.7 saptamo+adhyāyah/	637
6.8 aṣṭamo+adhyāyah/	660
6.9 navamo+adhyāyah/	683
6.10 daśamo+adhyāyah/	696
6.11 ekādaśo+adhyāyah/	704
6.12 dvādaśo+adhyāyah/	716
6.13 trayodaśo+adhyāyah/	730
6.14 caturdaśo+adhyāyah/	754
6.15 pañcadaśo+adhyāyah/	787
6.16 ṣoḍaśo+adhyāyah/	818
6.17 saptadaśo+adhyāyah/	835
6.18 aṣṭādaśo+adhyāyah/	853
6.19 ekonavimśo+adhyāyah/	876
6.20 vimśo+adhyāyah/	893
6.21 ekavimśo+adhyāyah/	899
6.22 dvāvimśo+adhyāyah/	918
6.23 trayovimśo+adhyāyah/	926
6.24 caturvimśo+adhyāyah/	958
6.25 pañcavimśo+adhyāyah/	983
6.26 ṣaḍvimśo+adhyāyah/	998
6.27 saptavimśo+adhyāyah/	1035
6.28 aṣṭāvimśo+adhyāyah/	1043
6.29 ekonatrimśo+adhyāyah/	1073
6.30 trimśo+adhyāyah/	1093
7 kalpasthānam/	1134
7.1 prathamo+adhyāyah/	1134
7.2 dvitīyo+adhyāyah/	1139
7.3 tṛtīyo+adhyāyah/	1141

7.4	caturtho+adhyāyah/	1144
7.5	pañcamo+adhyāyah/	1146
7.6	śaṣṭho+adhyāyah/	1148
7.7	saptamo+adhyāyah/	1149
7.8	aṣṭamo+adhyāyah/	1159
7.9	navamo+adhyāyah/	1161
7.10	daśamo+adhyāyah/	1163
7.11	ekādaśo+adhyāyah/	1166
7.12	dvādaśo+adhyāyah/	1168
8	siddhisthānam/	1182
8.1	prathamo+adhyāyah/	1182
8.2	dvitīyo+adhyāyah/	1190
8.3	trtīyo+adhyāyah/	1196
8.4	caturtho+adhyāyah/	1205
8.5	pañcamo+adhyāyah/	1212
8.6	śaṣṭho+adhyāyah/	1214
8.7	saptamo+adhyāyah/	1226
8.8	aṣṭamo+adhyāyah/	1234
8.9	navamo+adhyāyah/	1240
8.10	daśamo+adhyāyah/	1255
8.11	ekādaśo+adhyāyah/	1261
8.12	dvādaśo+adhyāyah/	1266
	The TEI Header	1279

1 sūtrasthānam /**1.1 prathamo+adhyāyah /**

athāto dīrghañjīvitīyamadhyāyam vyākhyāsyāmaḥ //	§ 1	Ca.1.1.1ab
iti ha smāha bhagavānātreyah //	§ 2	Ca.1.1.2ab
dīrgham jīvitamanvicchanbharadvāja upāgamat /		Ca.1.1.3ab
indramugratapā buddhvā		Ca.1.1.3cd
śaraṇyamamareśvaram //	§ 4	
5 brahmaṇā hi yathāproktamāyurvedam		Ca.1.1.4ab
pajāpatih /		
jagrāha nikhilenādāvaśvinau tu punastataḥ //	§ 6	Ca.1.1.4cd
aśvibhyām bhagavāñchakrah pratipede ha		Ca.1.1.5ab
kevalam /		
ṛṣiprokto bharadvājastasmācchakramupāgamat		Ca.1.1.5cd
//	§ 8	
vighnabhūtā yadā rogāḥ prādurbhūtāḥ		Ca.1.1.6ab
śarīriṇām /		
10 tapopavāsādhyayanabrahmacaryavratāyuṣām		Ca.1.1.6cd
//	§ 10	
tadā bhūteśvanukrośam puraskṛtya maharṣayah		Ca.1.1.7ab
/		
sameṭāḥ punyakarmāṇāḥ pārśve himavataḥ		Ca.1.1.7cd
śubhe //	§ 12	
aṅgirā jamadagniśca vasiṣṭhaḥ kaśyapo bhṛguḥ		Ca.1.1.8ab
/		
ātreyo gautamāḥ sāṅkhyaḥ pulastyo		Ca.1.1.8cd
nārado+asitāḥ //	§ 14	
15 agastyo vāmadevaśca mārkaṇḍeyāśvalāyanau /		Ca.1.1.9ab

1. SŪTRASTHĀNAM /

- Ca.1.1.9cd pārikṣirbhikṣurātreyo bharadvājaḥ kapiñjalah
//§¹⁶
- Ca.1.1.10ab viśvāmitrāśmarathyau ca
bhārgavaścyavano+abhijit /
- Ca.1.1.10cd gārgyāḥ
śāṇḍilyakauṇḍilyauvārksirdevalagālavau
//§¹⁸
- Ca.1.1.11ab sāṅkṛtyo baijavāpiśca kuśiko bādarāyaṇaḥ /
- Ca.1.1.11cd baḍīśaḥ śaralomā ca kāpyakātyāyanāvubhau 5
//§²⁰
- Ca.1.1.12ab kāñkāyanāḥ kaikaśeyo dhaumyo
māričakāśyapau /
- Ca.1.1.12cd śarkarākṣo hiraṇyākṣo lokākṣaḥ paīngireva ca
//§²²
- Ca.1.1.13ab śaunakah śākuneyaśca maitreyo maimatāyanīḥ
/
- Ca.1.1.13cd vaikhānasā vālakhilyāstathā cānye maharṣayah
//§²⁴
- Ca.1.1.14ab brahmajñānasya nidhayo damasya niyamasya ca 10
/
- Ca.1.1.14cd tapasastejasā dīptā hūyamānā ivāgnayah //§²⁷
- Ca.1.1.15ab sukhopaviṣṭāste tatra puṇyāṁ cakruḥ
kathāmimām /
- Ca.1.1.15cd dharmārthakāmamokṣāṇāmārogyam
mūlamuttamam //§²⁹
- Ca.1.1.16ab rogāstasyāpahartāraḥ śreyaso jīvitasya ca /
- Ca.1.1.16cd prādurbhūto manusyāṇāmantarāyo mahānayam 15
//§³¹

---

1 kapiñjalah] kapiṣṭalah
3 gārgyāḥ] -kauṇḍinyau-

10 nidhayo] yamasya

	kah syāttesām śamopāya ityuktvā dhyānamāsthitāḥ /	Ca.1.1.17ab
	atha te śaraṇam śakram dadṛśurdhyānacaksusā //§ 33	Ca.1.1.17cd
	sa vakṣyati śamopāyam yathāvadamaraprabhuḥ /	Ca.1.1.18ab
	kah sahasrākṣabhabanam gacchet praṣṭum śacīpatim //§ 35	Ca.1.1.18cd
5	ahamarthe niyujyeyamatreti prathamam vacaḥ /	Ca.1.1.19ab
	bharadvājo+abratāttasmādṛśibhiḥ sa niyojitaḥ //§ 37	Ca.1.1.19cd
	sa śakrabhabanam gatvā surarśigāṇamadhyagam /	Ca.1.1.20ab
	dadarśa balahantāram dīpyamānamivānalām //§ 39	Ca.1.1.20cd
	so+abhigamya jayāśīrbhirabhinandyā sureśvaram /	Ca.1.1.21ab
10	provāca vinayāddhīmānṛṣīṇāṁ vākyamuttamam //§ 41	Ca.1.1.21cd
	vyādhayo hi samutpannāḥ sarvaprāṇībhayaṅkarāḥ /	Ca.1.1.22ab
	tadbrūhi me śamopāyam yathāvadamaraprabho //§ 43	Ca.1.1.22cd
	tasmai provāca bhagavānāyurvedam śatakratuḥ /	Ca.1.1.23ab
	padairalpairmatiḥ buddhvā vipulāṁ paramarṣaye //§ 45	Ca.1.1.23cd
15	hetuliṅgauṣadhajñānam svasthāturaparāyaṇam /	Ca.1.1.24ab

1. SŪTRASTHĀNAM /

Ca.1.1.24cd	trisūtram śāsvatam puṇyam bubudhe yam pitāmahāḥ // § ⁴⁷	
Ca.1.1.25ab	so+anantapāram̄ triskandhamāyurvedam̄ mahāmatih̄ /	
Ca.1.1.25cd	yathāvadacirāt sarvam̄ bubudhe tanmanā munih̄ // § ⁴⁹	
Ca.1.1.26ab	tenāyuramitam lebhe bharadvājāḥ sukhānivitam /	
Ca.1.1.26cd	ṛṣibhyo+anadhikam tacca śāśaṁsānavāśeṣayan // § ⁵¹	5
Ca.1.1.27ab	ṛṣayaśca bharadvājājjagrūhustam̄ prajāhitam /	
Ca.1.1.27cd	dīrghamāyuścikīrṣanto vedam̄ vardhanamāyuṣah̄ // § ⁵³	
Ca.1.1.28ab	mahaṛṣayaste daḍṛsuryathāvajjñānacakṣuṣā /	
Ca.1.1.28cd	sāmānyam̄ ca višeṣam̄ ca gunān dravyāṇi karma ca // § ⁵⁵	
Ca.1.1.29ab	samavāyam̄ ca yajjñātvā tantroktam̄ vidhimāsthitāḥ /	10
Ca.1.1.29cd	lebhire paramam̄ śarma jīvitam̄ cāpyanitvaram // § ⁵⁷	
Ca.1.1.30ab	atha maitrīparah puṇyamāyurvedam̄ punarvasuh̄ /	
Ca.1.1.30cd	śiṣyebhyo dattavān ṣaḍbhyah̄ sarvabhūtānukampayā // § ⁵⁹	
Ca.1.1.31ab	agniveśaśca bhelaśca jatūkarnṇah̄ parāśarah̄ /	
Ca.1.1.31cd	hārītah̄ kṣārapāṇīśca jagṛhustanmunervacah̄ // § ⁶²	15

---

14 agniveśaśca] bhedaśca

	buddherviśeṣastatrāśīnnopadeśāntaram muneḥ /	Ca.1.1.32ab
	tantrasya kartā prathamamagniveśo yato+abhavat // ^{§ 64}	Ca.1.1.32cd
	atha bhelādayaścakruḥ svam svam tantram kṛtāni ca /	Ca.1.1.33ab
	śrāvayāmāsurātreyam sarṣisaṅgham sumedhasah // ^{§ 66}	Ca.1.1.33cd
5	śrutvā sūtraṇamarthānāmr̥ṣayah puṇyakarmanām /	Ca.1.1.34ab
	yathāvatsūtritamiti prahr̥ṣṭāsta+anumenire // ^{§ 68}	Ca.1.1.34cd
	sarva evāstuvamstāmśca sarvabhūtahitaiṣinah /	Ca.1.1.35ab
	sādhu bhūteśvanukrośa ityuccairabruvan samam // ^{§ 70}	Ca.1.1.35cd
	tām puṇyam śuśruvuḥ śabdam divi devarsayah sthitāḥ /	Ca.1.1.36ab
10	sāmarāḥ paramarṣīṇam śrutvā mumudire param // ^{§ 72}	Ca.1.1.36cd
	aho sādhviti nirghoṣo lokāṁstrīnanvavādayat /	Ca.1.1.37ab
	nabhasi snigdhagambhīro harṣādbhūtairudīritah // ^{§ 75}	Ca.1.1.37cd
	śivo vāyurvavau sarvā bhābhīrunmīlitā diśah /	Ca.1.1.38ab
15	nipetuḥ sajalāścaiva divyāḥ kusumavṛṣṭayah // ^{§ 77}	Ca.1.1.38cd
	athāgniveśapramukhān viviśurjñānadevatāḥ /	Ca.1.1.39ab
	buddhiḥ siddhiḥ smṛtīmedhā dhṛtiḥ kīrtiḥ kṣamādayā // ^{§ 79}	Ca.1.1.39cd

11 lokāṁstrīnanvavādayat]
-nādayat

Ca.1.1.40ab	tāni cānumatānyeṣāṁ tantrāṇi paramarśibhiḥ /	
Ca.1.1.40cd	*bhavāya bhūtasaṅghānāṁ pratiṣṭhāṁ bhuvi lebhire // § 81	
Ca.1.1.41ab	hitāhitam̄ sukham̄ dukhamāyustasya hitāhitam̄ /	
Ca.1.1.41cd	mānam̄ ca tacca yatrottamāyurvedah̄ sa ucyate // § 83	
Ca.1.1.42ab	śarīrendriyasattvātmasaṁyogo dhāri jīvitam /	5
Ca.1.1.42cd	nityagaścānubandhaśca paryāyairāyurucyate // § 85	
Ca.1.1.43ab	tasyāyuṣah̄ puṇyatamo vedo vedavidām̄ mataḥ /	
Ca.1.1.43cd	vakṣyate yanmanuṣyāṇām̄ lokayorubhayorhitam // § 87	
Ca.1.1.44ab	sarvadā sarvabhāvānām̄ sāmānyam̄ vr̄ddhikāraṇam /	
Ca.1.1.44cd	hrāsaheturvišeśaśca pravṛttirubhayasya tu // § 89	10
Ca.1.1.45ab	sāmānyamekatvakaram̄ viśeṣastu pṛthaktvakṛt /	
Ca.1.1.45cd	tulyārthatā hi sāmānyam̄ viśeṣastu viparyayah // § 91	
Ca.1.1.46ab	sattvamātmā śarīram̄ ca trayametattridaṇḍavat /	
Ca.1.1.46cd	lokastiṣṭhati samyogāttatra sarvam̄ pratiṣṭhitam // § 93	
Ca.1.1.47ab	sa pumāṁścetanām̄ tacca taccādhikaraṇam̄ smṛtam /	15
Ca.1.1.47cd	vedasyāya tadartham̄ hi vedo+ayam̄ saṁprakāśitah // § 95	

---

2 *] bhāvāya]

	khādīnyātmā manah kālo diśaśca dravyasamgrahaḥ / sendriyam cetanam dravyam nirindriyamacetanam // ^{§ 97}	Ca.1.1.48ab Ca.1.1.48cd
	sārthā gurvādayo buddhiḥ prayatnāntāḥ parādayaḥ / guṇāḥ proktāḥ prayatnādi karma ceṣṭitamucyate // ^{§ 99}	Ca.1.1.49ab Ca.1.1.49cd
5	samavāyo+apṛthagbhāvo bhūmyādīnāṁ guṇairmataḥ / sa nityo yatra hi dravyam na tatrāniyato guṇāḥ // ^{§ 101}	Ca.1.1.50ab Ca.1.1.50cd
	yatrāśritāḥ karmaguṇāḥ kāraṇam samavāyi yat / taddravyam samavāyī tu niśceṣṭāḥ kāraṇam guṇāḥ // ^{§ 103}	Ca.1.1.51ab Ca.1.1.51cd
10	saṃyoge ca vibhāge ca kāraṇam dravyamāśritam / kartavyasya kriyā karma karma nānyadapeksate // ^{§ 105}	Ca.1.1.52ab Ca.1.1.52cd
	ityuktam kāraṇam kāryam dhātusāmyamihocyate / dhātusāmyakriyā coktā tantrasyāsyā prayojanam // ^{§ 107}	Ca.1.1.53ab Ca.1.1.53cd
	kālabuddhīndriyārthānāṁ yogo mithyā na cāti ca / dvayāśrayānāṁ vyādhīnāṁ trividho hetusamgrahaḥ // ^{§ 109}	Ca.1.1.54ab Ca.1.1.54cd
15	śarīram sattvasamjñam ca vyādhīnāmāśrayo mataḥ /	Ca.1.1.55ab

Ca.1.1.55cd	tathā sukhānām̄ yogastu sukhānām̄ kāraṇam̄ samah̄ // § 111	
Ca.1.1.56ab	nirvikārah̄ parastvātmā sattvabhūtaguṇendriyaiḥ /	
Ca.1.1.56cd	caitanye kāraṇam̄ nityo draṣṭā paśyati hi kriyāḥ // § 113	
Ca.1.1.57ab	vāyuḥ pittam̄ kaphaścoktaḥ śārīro doṣasamgrahah̄ /	
Ca.1.1.57cd	mānasah̄ punaruddiṣṭo rajaśca tama eva ca // § 115	5
Ca.1.1.58ab	praśāmyatyauṣadhaiḥ pūrvo daivayuktivyapāśrayaiḥ /	
Ca.1.1.58cd	mānaso jñānavijñānadhairyasmṛtisamādhibhiḥ // § 117	
Ca.1.1.59ab	rūkṣah̄ sīto laghuḥ sūkṣmaścalo+atha viśadah̄ kharah̄ /	
Ca.1.1.59cd	viparītaguṇairdravyairmārutaḥ samprāśāmyati // § 119	
Ca.1.1.60ab	sasnehamuṣṇam̄ tīkṣṇam̄ ca dravamamlam̄ saram̄ kaṭu /	10
Ca.1.1.60cd	viparītaguṇaiḥ pittam̄ dravyairāśu praśāmyati // § 121	
Ca.1.1.61ab	guruśītamṛdusnigdhamadhurasthirapicchilāḥ /	
Ca.1.1.61cd	śleṣmaṇah̄ praśamam̄ yānti viparītaguṇairguṇāḥ // § 123	
Ca.1.1.62ab	viparītaguṇairdeśamātrākālopaṇāditaiḥ /	
Ca.1.1.62cd	bheṣajairvinivartante vikārāḥ sādhyasammataḥ // § 125	15
Ca.1.1.63ab	sādhanam̄ na tvasādhyānām̄ vyādhināmupadiśyate /	

	bhūyaścāto yathādravyam guṇakarmāṇi vakṣyate // ^{§ 127}	Ca.1.1.63cd
	rasanārtho rasastasya dravyamāpaḥ kṣitistathā / nirvṛttau ca viśeṣe ca pratyayāḥ khādayastrayah // ^{§ 129}	Ca.1.1.64ab Ca.1.1.64cd
5	svāduramlo+atha lavaṇāḥ kaṭukastikta eva ca / kaṣāyaśceti ṣaṭko+ayam rasānāṁ samgrahah smṛtah // ^{§ 131}	Ca.1.1.65ab Ca.1.1.65cd
	svādvamlalavaṇā vāyum kaṣāyasvādutiktakāḥ / jayanti pittam śleṣmāṇam kaṣāyakaṭutiktakāḥ // ^{§ 133}	Ca.1.1.66ab Ca.1.1.66cd
	kaṭvamlalavaṇāḥ pittam svadvamlalavaṇāḥ kapham /) (kaṭutiktakaṣāyāśca kopayanti samīraṇam // ^{§ 135}	Ca.1.1.66.1ab Ca.1.1.66.1cd
10	kimciddoṣapraśamanam kimciddhātupradūṣanam / svasthavṛttau mataṁ kimcittrividham dravyamucyate // ^{§ 137}	Ca.1.1.67ab Ca.1.1.67cd
	tat punastrividham proktam jaṅgamaudbhidapārthivam / madhūni gorasāḥ pittam vasā majjā+asṛgāmiṣam // ^{§ 139}	Ca.1.1.68ab Ca.1.1.68cd
	viṇmūtracarmaretosthisnāyuśrṅganakhāḥ khurāḥ / jaṅgamebhyāḥ prayujyante keśā lomāni rocanāḥ // ^{§ 141}	Ca.1.1.69ab Ca.1.1.69cd
15	suvarṇam samalāḥ pañca lohāḥ sasikatāḥ sudhā /	Ca.1.1.70ab

Ca.1.1.70cd	manahśilāle maṇayo lavaṇam gairikāñjane //§ 143	
Ca.1.1.71ab	bhaumamausadhamuddiṣṭamaudbhidaṁ tu caturvidham /	
Ca.1.1.71cd	vanaspatistathā vīrudvānaspatyastathauṣadhiḥ //§ 145	
Ca.1.1.72ab	phalairvanaspatiḥ puṣpairvānaspatyah phalairapi /	
Ca.1.1.72cd	oṣadhyah phalapākāntāḥ pratānairvīrudhah smṛtāḥ //§ 147	5
Ca.1.1.73ab	mūlatvaksāraniryāsanālasvarasapallavāḥ /	
Ca.1.1.73cd	kṣārāḥ kṣīram phalam puṣpam bhasma tailāni kaṇṭakāḥ //§ 150	
Ca.1.1.74ab	patrāṇi śuṅgāḥ kandāśca prarohāścaudbhido gaṇah /	
Ca.1.1.74cd	mūlinyah ṣoḍāśaikonā phalinyo vimśatih smṛtāḥ //§ 152	10
Ca.1.1.75ab	mahāsnehāśca catvārah pañcaiva lavaṇāni ca /	
Ca.1.1.75cd	aṣṭau mūtrāṇi samkhyātānyaṣṭāveva payāṃsi ca //§ 154	
Ca.1.1.76ab	śodhanārthāśca ṣad vṛkṣāḥ punarvasunidarśitāḥ /	
Ca.1.1.76cd	ya etān vetti samyoktum vikāreṣu sa vedavit //§ 156	
Ca.1.1.77ab	hastidantī haimavatī śyāmā trivṛdadhoguḍā /	15
Ca.1.1.77cd	saptalā śvetanāmā ca pratyakśrenī gavākṣyapi //§ 158	

6 mūlatvaksāraniryāsanālasvara-
sapallavāḥ] -nāḍasva-

	jyotiṣmatī ca bimbī ca śaṇapuṣpī viṣāṇikā / ajagandhā dravantī ca kṣīriṇī cātra ṣodaśī // ^{§ 160}	Ca.1.1.78ab Ca.1.1.78cd
	śaṇapuṣpī ca bimbī ca cchardane haimavatyapi / śvetā jyotiṣmatī caiva yojyā śīrṣavirecane // ^{§ 162}	Ca.1.1.79ab Ca.1.1.79cd
5	ekādaśāvaśiṣṭā yāḥ prayojyāstā virecane / ityuktā nāmakarmabhyāṁ mūlinyah phalinīḥ śṛṇu // ^{§ 164}	Ca.1.1.80ab Ca.1.1.80cd
	śāṅkhinyatha viḍaṅgāni trapuṣam madanāni ca / dhāmārgavamathekṣvāku jīmūtam kṛtavedhanam / ānūpam sthalajam caiva klītakam dvididham smṛtam // ^{§ 167}	Ca.1.1.81ab Ca.1.1.81cd Ca.1.1.81ef
10	prakīryā codakīryā ca pratyakpuṣpā tathā+abhayā / antaḥkoṭarapuṣpī ca hastiparṇyāśca śāradam // ^{§ 169}	Ca.1.1.82ab Ca.1.1.82cd
	kampillakāragvadhayoh phalam yat kuṭajasya ca / dhāmārgavamathekṣvāku jīmūtam kṛtavedhanam // ^{§ 171}	Ca.1.1.83ab Ca.1.1.83cd
	madanam kuṭajam caiva trapuṣam hastiparṇinī / etāni vamane caiva yojyānyāsthāpaneṣu ca // ^{§ 173}	Ca.1.1.84ab Ca.1.1.84cd
15	nastaḥ pracchardane caiva pratyakpuṣpā vidhīyate / daśa yānyavaśiṣṭāni tānyuktāni virecane // ^{§ 175}	Ca.1.1.85ab Ca.1.1.85cd
	nāmakarmabhiruktāni phalānyekonavimśatih /	Ca.1.1.86ab

Ca.1.1.86cd	sarpistailam̄ vasā majjā sneho diṣṭāscaturvidhah̄ //§ 177
Ca.1.1.87ab	pānābhyañjanabastyartham̄ nasyārtham̄ caiva yogataḥ /
Ca.1.1.87cd	snehanā jīvanā varṇyā balopacayavardhanāḥ //§ 179
Ca.1.1.88ab	snehā hyete ca vihitā vātapittakaphāpahāḥ /
Ca.1.1.88cd	sauvarcalam̄ saindhavam̄ ca viḍamaudbhidameva ca //§ 181
Ca.1.1.89ab	sāmudreṇa sahaitāni pañca syurlavaṇāni ca /
Ca.1.1.89cd	snighdānyuṣṇāni tīkṣṇāni dīpanīyatamāni ca //§ 183
Ca.1.1.90ab	ālepanārthe yujyante snehasvedavidhau tathā /
Ca.1.1.90cd	adhobhāgordhvabhāgeṣu nirūheśvanuvāsane //§ 185
Ca.1.1.91ab	abhyāñjane bhojanārthe śirasaśca cirecane /
Ca.1.1.91cd	śastrakarmaṇi vartyarthamañjanotsādanesu ca //§ 187
Ca.1.1.92ab	ajīrṇānāhatorvāte gulme śūle tathodare /
Ca.1.1.92cd	uktāni &lavaṇānyūrdhvam̄ mūtrāṇyaṣṭau nibodha me //§ 189
Ca.1.1.93ab	mukhyāni yāni diṣṭāni sarvāṇyātreyasāsane /
Ca.1.1.93cd	avimūtramajāmūtram̄ gomūtram̄ māhiṣam̄ ca yat //§ 191
Ca.1.1.94ab	hastimūtramathoṣṭrasya hayasya ca kharasya ca /
Ca.1.1.94cd	uṣṇam̄ tīkṣṇamatho+arūkṣam̄ kaṭukam̄ lavaṇānvitam //§ 193
Ca.1.1.95ab	mūtramutsādane yuktam̄ yuktamālepanesu ca /

	yuktamāsthāpane mūtram yuktam cāpi virecane //§ 195	Ca.1.1.95cd
	svedeṣvapi ca tadyuktamānāheṣvagadeṣu ca / udareṣvatha cārṣahsu gulmikuṣṭhikilāsiṣu //§ 197	Ca.1.1.96ab Ca.1.1.96cd
5	tadyuktamupanāheṣu pariṣeke tathaiva ca / dīpanīyam viṣaghnam ca krimighnam copadiṣyate //§ 199	Ca.1.1.97ab Ca.1.1.97cd
	pāṇḍurogopasṛtānāmuttamam śarma cocyate / śleṣmāṇam śamayet pītām mārutam cānulomayet //§ 201	Ca.1.1.98ab Ca.1.1.98cd
	karṣet pittamadhbhāgamityasmin guṇasamgrahah / sāmānyena mayoktastu pṛthaktvena pravakṣyate //§ 203	Ca.1.1.99ab Ca.1.1.99cd
10	avimūtram satiktam syāt snigdham pittāvirodhī ca / ājām kaṣāyamadhuram pathyam dosānnihanti ca //§ 205	Ca.1.1.100ab Ca.1.1.100cd
	gavyam samadhuram kiṃciddoṣaghnam krimikuṣṭhanut / kaṇḍūm ca śamayet pītām samyagdoṣodare hitam //§ 207	Ca.1.1.101ab Ca.1.1.101cd
	arśahśophodaraghnam tu saksāram māhiṣam saram / hāstikam lavaṇam mūtram hitam tu krimikuṣṭhinām //§ 209	Ca.1.1.102ab Ca.1.1.102cd
15	praśastam baddhaviṇmūtraviṣaśleṣmāmayārśasām /	Ca.1.1.103ab

Ca.1.1.103cd	satiktam̄ śvāsakāsaghnamarśoghnam̄ cauṣṭramucyate //§ 211
Ca.1.1.104ab	vājinām̄ tiktakaṭukam̄ kuṣṭhavraṇaviṣāpaham /
Ca.1.1.104cd	kharamūtramapasmāronmādagrahavināśanam //§ 213
Ca.1.1.105ab	itīhoktāni mūtrāṇi yathāśāmarthyayogataḥ /
Ca.1.1.105cd	ataḥ kṣīrāṇi vakṣyante karma caiṣām̄ guṇāśca ye 5 //§ 215
Ca.1.1.106ab	avikṣīramajākṣīram̄ gokṣīram̄ māhiṣam̄ ca yat /
Ca.1.1.106cd	uṣṭrīṇāmatha nāgīnām̄ vaḍavāyāḥ striyāstathā //§ 217
Ca.1.1.107ab	prāyaśo madhuram̄ snigdham̄ sītam̄ stanyam̄ payo matam /
Ca.1.1.107cd	prīṇanam̄ bṛṃhaṇam̄ vṛṣyam̄ medhyam̄ balyam̄ manaskaram //§ 219
Ca.1.1.108ab	jīvanīyam̄ śramaharam̄ śvāsakāsanibarhaṇam / 10
Ca.1.1.108cd	hanti śonitapittam̄ ca sandhānam̄ vihatasya ca //§ 221
Ca.1.1.109ab	sarvaprāṇābhṛtām̄ sātmyam̄ śamanam̄ śodhanaṁ tathā /
Ca.1.1.109cd	triṣṇāghnam̄ dīpanīyam̄ ca śreṣṭham̄ kṣīṇakṣateṣu ca //§ 223
Ca.1.1.110ab	pāṇḍuroge+amlapitte ca śoṣe gulme tathodare /
Ca.1.1.110cd	atīsāre jvare dāhe śvayathau ca viśeṣataḥ //§ 225 15
Ca.1.1.111ab	yoniśukrapradoṣeṣu mūtreśvapracureṣu ca /
Ca.1.1.111cd	puriṣe grathite pathyam̄ vātapittavikāriṇām //§ 227
Ca.1.1.112ab	nasyālepāvagāheṣu vamanāsthāpaneṣu ca /

	virecane snehane ca payah sarvatra yujyate //§ 229	Ca.1.1.112cd
	yathākramam kṣīraguṇānekaikasya pṛthak pṛthak / annapānādike+adhyāye bhūyo vakṣyāmyaśeṣataḥ //§ 231	Ca.1.1.113ab Ca.1.1.113cd
5	athāpare trayo vṛksāḥ pṛthagye phalamūlibhiḥ / snuhyarkāśmantakāsteshāmidam karma pṛthak pṛthak //§ 233	Ca.1.1.114ab Ca.1.1.114cd
	vamane+aśmantakam vidyāt snuhīkṣīram virecane / kṣīramarkasya vijñeyam vamane savirecane //§ 235	Ca.1.1.115ab Ca.1.1.115cd
	imāmstrīnaparān vṛksānāhuryeṣām hitāstvacah / pūtīkah kṛṣṇagandhā ca tilvakaśca tathā taruḥ //§ 237	Ca.1.1.116ab Ca.1.1.116cd
10	virecane prayoktavyah pūtīkastilvakastathā / kṛṣṇagandhā parīsarpe śothesvarśahṣu cocyate //§ 239	Ca.1.1.117ab Ca.1.1.117cd
	dadruvidradhigandeu kuṣṭhesvapyalajīṣu ca / ṣaḍvṛksāñchodhanānetānapi vidyādvicakṣaṇah //§ 241	Ca.1.1.118ab Ca.1.1.118cd
15	ityuktāḥ phalamūlinyah snehāśca lavaṇāni ca / mūtram kṣīrāni vṛksāśca ṣaḍ ye diṣṭapayastvacah //§ 243	Ca.1.1.119ab Ca.1.1.119cd
	oṣadhīrnāmarūpābhyaṁ jānate hyajapā vane / avipāścaiva gopāśca ye cānye vanavāsinah //§ 245	Ca.1.1.120ab Ca.1.1.120cd

Ca.1.1.121ab	na nāmajñānamātreṇa rūpajñānena vā punaḥ /	
Ca.1.1.121cd	oṣadhīnāṁ parāṁ prāptim̄ kaścidveditumarhati //§ 247	
Ca.1.1.122ab	yogavittvapyarūpajñastāsāṁ tattvaviducyate /	
Ca.1.1.122cd	kim̄ punaryo vijānīyādoṣadhīḥ sarvathā bhiṣak //§ 249	
Ca.1.1.123ab	yogamāsāṁ tu yo vidyāddeśakālopaṇapāditam /	5
Ca.1.1.123cd	puruṣam̄ puruṣam̄ vīkṣya sa jñeyo bhiṣaguttamaḥ //§ 251	
Ca.1.1.124ab	yathā viṣam̄ yathā śastram̄ yathā+agniraśaniryathā /	
Ca.1.1.124cd	tathauṣadhamavijñātām̄ vijñātamamṛtām̄ yathā //§ 253	
Ca.1.1.125ab	auṣadhaṁ hyanabhijñātām̄ nāmarūpaguṇaistribhiḥ /	
Ca.1.1.125cd	vijñātām̄ cāpi duryuktamanarthāyopapadyate //§ 255	10
Ca.1.1.126ab	yogādapi viṣam̄ tīkṣṇamuttamām̄ bheṣajam̄ bhavet /	
Ca.1.1.126cd	bheṣajam̄ cāpi duryuktām̄ tīkṣṇām̄ sampadyate viṣam̄ //§ 257	
Ca.1.1.127ab	tasmānna bhiṣajā yuktām̄ yuktibāhyena bheṣajam̄ /	
Ca.1.1.127cd	dhīmatā kiṃcidādeyām̄ jīvitārogryakāṅkṣinā //§ 259	
Ca.1.1.128ab	kuryānnipatito mūrdhni saśeṣam̄ vāsavāśaniḥ /	15
Ca.1.1.128cd	saśeṣamāturaṁ kuryānnatvajñamatamauṣadham̄ //§ 261	
Ca.1.1.129ab	duḥkhitāya śayānāya śraddadhānāya rogiṇe /	

	yo bheṣajamavijñāya prājñamānī prayacchati //§ 263	Ca.1.1.129cd
	tyaktadharmaṣya pāpasya mr̥tyubhūtasya durmateḥ /	Ca.1.1.130ab
	naro narakaṇapātī syāttasya saṁbhāṣaṇādapi //§ 265	Ca.1.1.130cd
5	varamāśīviṣaviṣaṁ kvathitam tāmrameva vā / piṭamatyagnisantaptā bhaksitā vā+apyayogudāḥ //§ 267	Ca.1.1.131ab Ca.1.1.131cd
	natu śrutavatām veśam bibhratā śaraṇāgatāt / gr̥hitamannam pānam vā vittam vā rogapīḍitāt //§ 269	Ca.1.1.132ab Ca.1.1.132cd
	bhiṣagbubhūṣurmatimānataḥ svaguṇasampadi / param prayatnamātiṣṭhet prāṇadaḥ syādyathā nr̥ṇām //§ 271	Ca.1.1.133ab Ca.1.1.133cd
10	tadeva yuktam bhaiṣajyam yadārogoyāya kalpate / sa caiva bhiṣajām śreṣṭho rogebhyo yaḥ pramocayet //§ 273	Ca.1.1.134ab Ca.1.1.134cd
	samyakprayogam sarveṣām siddhirākhyāti karmaṇām / siddhirākhyāti sarvaiśca guṇairyuktam bhiṣaktamam //§ 275	Ca.1.1.135ab Ca.1.1.135cd
15	tatra ślokāḥ āyurvedāgamo heturāgamasya pravartanam / sūtraṇasyābhyanujñānamāyurvedasya nirṇayah //§ 278	Ca.1.1.136 Ca.1.1.136ab Ca.1.1.136cd
	sampūrṇam kāraṇam kāryamāyurvedaprayojanam /	Ca.1.1.137ab

Ca.1.1.137cd	hetavaścaiva dosāśca bheṣajam samgrahaṇe ca // § 280
Ca.1.1.138ab	rasāḥ sapratyayadravyāstrividho dravyasamgrahah /
Ca.1.1.138cd	mūlinyaśca phalinyaśca snehāśca lavaṇāni ca // § 282
Ca.1.1.139ab	mūtram kṣīrāṇi vṛkṣāśca ṣad ye kṣīratvagāśrayāḥ /
Ca.1.1.139cd	karmāṇi caisām sarvesām yogāyogaguṇāguṇāḥ 5 // § 284
Ca.1.1.140ab	vaidyāpavādo yatrasthāḥ sarve ca bhiṣajāṁ guṇāḥ /
Ca.1.1.140cd	sarvametat samākhyātāṁ pūrvādhyāye maharśinā // § 286 ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte sūtrasthāne dīrghañjīvitīyo nāma prathamo+adhyāyah /

1.2 dvitīyo+adhyāyah/

Ca.1.2.1	athāto+apāmārgataṇḍulīyamadhyāyam vyākhyāsyāmaḥ // § 288
Ca.1.2.2	iti ha smāha bhagavānātreyah // § 289
Ca.1.2.3ab	apāmārgasya bijāni pippalīrmaričāni ca /
Ca.1.2.3cd	viḍāṅgānyatha śigrūṇi sarṣapāṁstumburūṇi 5 ca // § 291
Ca.1.2.4ab	ajājīṁ cājagandhāṁ ca pīlūnyelāṁ hareṇukāṁ /
Ca.1.2.4cd	pr̥thvīkāṁ surasām śvetāṁ kuṭherakaphaṇijjhakau // § 293
Ca.1.2.5ab	śirīśabījāṁ laśunām haridre lavaṇadvayam /

6 ajājīṁ] `cājamodāṁ ca' iti pā-

	jyotiṣmatīṁ nāgaram ca dadyācchīrṣavirecane // ^{§ 295}	Ca.1.2.5cd
	gaurave śirasah śūle pīnase+ardhāvabhedake/ krimivyādhāvapasmāre ghrāṇanāśe pramohake // ^{§ 297}	Ca.1.2.6ab Ca.1.2.6cd
5	madanam̄ madhukam̄ nimbam̄ jīmūtam̄ kṛtavedhanam/ pippalīkutajekṣvākūnyelām̄ dhāmārgavāṇi ca // ^{§ 299}	Ca.1.2.7ab Ca.1.2.7cd
	upasthite śleśmapitte vyādhāvāmāśayāśraye/ vamanārtham̄ prayuñjīta bhiṣagdehamadūṣayan // ^{§ 301}	Ca.1.2.8ab Ca.1.2.8cd
	trivṛtām̄ triphalām̄ dantīm̄ nīlinīm̄ saptalām̄ vacām/ kampillakam̄ gavākṣīm̄ ca kṣīriṇīmudakīryakām // ^{§ 303}	Ca.1.2.9ab Ca.1.2.9cd
10	pīlūnyāragvadham̄ drākṣām̄ dravantīm̄ niculāni ca/ pakvāśayagate doṣe virekārtham̄ prayojayet // ^{§ 305}	Ca.1.2.10ab Ca.1.2.10cd
	* pāṭalām̄ cāgnimantham̄ ca bilvam̄ śyonākameva ca/ kāśmaryam̄ śālaparnīm̄ ca prśniparnīm̄ nidigdhikām // ^{§ 307}	Ca.1.2.11ab Ca.1.2.11cd
	balām̄ śvadaṁṣṭrām̄ bṛhatīmeraṇḍam̄ sapunarnavam/ yavān kulatthān kolāni guḍūcīm̄ madanāni ca // ^{§ 309}	Ca.1.2.12ab Ca.1.2.12cd
	palāśam̄ kattrṇam̄ caiva snehāmśca lavaṇāni ca/	Ca.1.2.13ab

12 *] 'pāṭalim' iti pā-

Ca.1.2.13cd	udāvarte vibandheṣu yuñjyādāsthāpaneṣu ca // § 311	
Ca.1.2.14ab	ata evausadhaṇāt saṃkalpyamanuvāsanam/	
Ca.1.2.14cd	mārutaghnamiti proktah samgrahah pañcakarmikah // § 313	
Ca.1.2.15ab	tānyupasthitadoṣāṇām snehasvedopapādanaiḥ/	
Ca.1.2.15cd	pañcakarmāṇī kurvīta mātrākālau vicārayan // § 315	5
Ca.1.2.16ab	mātrākālāśrayā yuktiḥ, siddhiryuktau pratiṣṭhitā/	
Ca.1.2.16cd	tiṣṭhatyupari yuktijñō dravyajñānavatām sadā // § 317	
Ca.1.2.17ab	ata ūrdhvam̄ pravakṣyāmi yavāgūrvividhauṣadhāḥ/	
Ca.1.2.17cd	vividhānām vikārāṇām tatsādhyānām nivṛttaye // § 319	
Ca.1.2.18ab	pippalīpippalīmūlacavyacitrakanāgaraiḥ/	
Ca.1.2.18cd	yavāgūrdīpanīyā syācchūlaghnī copasādhitā // § 321	10
Ca.1.2.19ab	dadhithabilvacāṅgerītakradāḍimasādhitā/	
Ca.1.2.19cd	pācanī grāhiṇī, peyā savāte pāñcamūlikī // § 323	
Ca.1.2.20ab	śālaparṇībalāvilvaiḥ pr̄śniparṇyā ca sādhitā/	
Ca.1.2.20cd	dāḍimāmlā hitā peyā pittaśleṣmātisāriṇām // § 325	15
Ca.1.2.21ab	payasyardhodake cchāge hrīverotpalanāgaraiḥ/	
Ca.1.2.21cd	peyā raktātisāraghnī pr̄śniparṇyā ca sādhitā // § 327	

Ca.1.2.22ab	dadyāt sātiviṣām peyām sāme sāmlām sanāgarām/ śvadāṁstrākāṇṭakārībhyaṁ mūtrakṛcchre saphāṇitām // ^{§ 329}	Ca.1.2.22cd
	viḍāṅgapippalīmūlaśigrubhirmaricena ca/ takrasiddhā yavāgūḥ syāt krimighnī sasuvarcikā // ^{§ 331}	
5	mṛdvīkāśārivālajapippalīmadhunāgaraiḥ/ pipāsāgnī, viṣaghnī ca somarājīvipācitā // ^{§ 333}	Ca.1.2.23ab
	siddhā varāhaniryūhe yavāgūrbṛmhāṇī matā/ gavedhukānām bhṛṣṭānām karśanīyā samākṣikā // ^{§ 335}	Ca.1.2.23cd
10	sarpiṣmatī bahutilā snehanī lavaṇānvitā/ kuśāmalakaniryūhe syāmākānām&virukṣaṇī // ^{§ 337}	Ca.1.2.24ab
	daśamūlīśṛtā kāsahikkāśvāsakaphāpahā/ yamake madirāsiddhā pakvāśayarujāpahā // ^{§ 339}	Ca.1.2.24cd
15	sākairmāṁsaistilairmāṣaiḥ siddhā varco nirasyati/ jambvāmrāsthidadhītthāmlabilvaiḥ sāṅgrāhikī matā // ^{§ 341}	Ca.1.2.25ab
	kṣāracitrakahiṅgvamlavetasairbhedinī matā/ abhayāpippalīmūlaviśvairvātānulomanī // ^{§ 343}	Ca.1.2.25cd
	takrasiddhā yavāgūḥ syādghṛtavyāpattināśinī/ tailavyāpadi śastā syāttakrapīṇyākasādhītā // ^{§ 345}	Ca.1.2.26ab
		Ca.1.2.26cd
		Ca.1.2.27ab
		Ca.1.2.27cd
		Ca.1.2.28ab
		Ca.1.2.28cd
		Ca.1.2.29ab
		Ca.1.2.29cd
		Ca.1.2.30ab
		Ca.1.2.30cd

18 sātiviṣām] `peyāmāme' iti
pā-]

3 takrasiddhā] `atra takram
jalasthāne bodhyam' iti
gaṅgādharaḥ

15 abhayāpippalīmūlaviśvairvāt-
ānulomanī] `-bilvai-' iti
pā-

	gavyamāṁsarasaīḥ sāmlā viśamajvaranāśinī/	Ca.1.2.31ab
Ca.1.2.31cd	kaṇṭhyā yavānāṁ yamake pippalyāmalakaiḥ śṛtā // § 347	
Ca.1.2.32ab	tāmracūḍarase siddhā retomārgarujāpahā/	
Ca.1.2.32cd	saṁśāvidalā vṛṣyā ghṛtakṣīropasādhitā // § 349	
Ca.1.2.33ab	upodikādadhibhyāṁ tu siddhā madavināśinī/	
Ca.1.2.33cd	ksudham hanyādapāmārgaksīragodhārasaiḥ śṛtā // § 351	5
Ca.1.2.34	tatra ślokah ---	
Ca.1.2.34ab	aṣṭāvimśatirityetā yavāgvah parikīrtitāḥ/	
Ca.1.2.34cd	pañcakarmāṇi cāśritya prokto bhaiṣajyasamgrahah // § 354	
Ca.1.2.35ab	pūrvam mūlaphalajñānahetoruktam yadauṣadham/	
Ca.1.2.35cd	pañcakarmāśrayajñānahetostat kīrtitam punah // § 356	10
Ca.1.2.36ab	smṛtimān hetuyuktijO jitātmā pratipattimān/	
Ca.1.2.36cd	bhiṣagauṣadhasaṁyogaiścikitsāṁ kartumarhati // § 358	
	ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte	
	ślokasthāne+apāmārgataṇḍulīyo nāma dvitīyo+adhyāyah // 2 //	

1.3 tṛtīyo+adhyāyah/

Ca.1.3.1	athāta āragvadhīyamadhyāyam vyākhyāsyāmaḥ // § 360
Ca.1.3.2	iti ha smāha bhagavānātreyah // § 361
Ca.1.3.3ab	āragvadhaḥ saidagajah karañjo vāsā guḍūcī madanam haridre/
Ca.1.3.3cd	śryāhvah surāhvah khadiro dhavaśca nimbo viḍaṅgam karavīrakatvak // § 363

	granthiśca bhaurjo laśunah śirīśah salomaśo guggulukṛṣṇagandhe/ phaṇijjhako vatsakasaptaparṇau pīlūni kuṣṭham sumanaḥpravālāḥ // § 365	Ca.1.3.4ab
	vacā hareṇustrivṛtā nikumbho bhallātakam gairikamañjanam ca/ manahśilāle gṛhadhūma elā kāśīsalodhrārjunamustasarjāḥ // § 367	Ca.1.3.5cd
5	ityardharūpairvihitāḥ ṣaḍete gopittapītāḥ punareva piṣṭāḥ/ siddhāḥ param sarṣapatalayuktāścūrṇapradehā bhiṣajā prayojyāḥ // § 369	Ca.1.3.6ab
	kuṣṭhāni kṛcchrāṇi navam kilāsam sureśaluptam kiṭibham sadadru/ bhagandarārśāṁsyapacīm sapāmāṁ hanyuh prayuktāstvacirānnarāṇām // § 371	Ca.1.3.7cd
	kuṣṭham haridre surasam paṭolam nimbaśvagandhe suradāruśigrū/ sasarṣapam tumburudhānyavanyam caṇḍām ca cūrṇāni samāni kuryāt // § 373	Ca.1.3.8ab
10	taistakrapiṣṭaiḥ prathamam śarīram tailāktamudvartayitum yateta/ tenāsyakaṇḍūḥ piḍakāḥ sakothāḥ kuṣṭhāni śophāśca śamaṁ vrajanti // § 375	Ca.1.3.8cd
	kuṣṭhāmr̥tāsaṅgakaṭaṅkaṭerīkāśīsakampillaka- mustalodhrāḥ/ saugandhikam sarjaraso viḍaṅgam manahśilāle karavīrakatvak // § 377	Ca.1.3.9ab
	tailāktagātrasya kṛtāni cūrṇānyetāni dadyādavacūrṇanārtham/	Ca.1.3.9cd
15		Ca.1.3.10ab
		Ca.1.3.10cd
		Ca.1.3.11ab

Ca.1.3.11cd	dadrūḥ sakaṇḍūḥ kiṭībhāni pāmā vicarcikā caiva tathaiti śāntim// ^{§ 379}
Ca.1.3.12ab	manahśilāle maricāni tailamārkam̄ payaḥ kuṣṭhaharah̄ pradehah̄/
Ca.1.3.12cd	tuttham̄ viḍaṅgam̄ maricāni kuṣṭham̄ lodhram̄ ca tadvat samanahśilam̄ syāt// ^{§ 381}
Ca.1.3.13ab	rasāñjanam̄ saprapunāḍabījam̄ yuktam̄ kapitthasya rasena lepah̄/
Ca.1.3.13cd	karañjabījaiḍagajam̄ sakuṣṭham̄ gomūtrapiṣṭam̄ ca paraḥ pradehah̄// ^{§ 383} 5
Ca.1.3.14ab	ubhe haridre kuṭajasya bījam̄ karañjabījam̄ sumanaḥpravālān/
Ca.1.3.14cd	tvacam̄ samadhyām̄ hayamārakasya lepam̄ tilakṣārayutam̄ vidadhyāt// ^{§ 385}
Ca.1.3.15ab	manahśilā tvak kuṭajāt sakuṣṭhāt salomaśah̄ saīḍagajah̄ karañjah̄/
Ca.1.3.15cd	granthiśca bhaurjah̄ karavīramūlam̄ cūrṇāni sādhyāni tuṣodakena// ^{§ 387}
Ca.1.3.16ab	palāśanirdāharasena cāpi karṣoddhṛtānyāḍhakasam̄mitena/
Ca.1.3.16cd	darvīpralepam̄ pravadanti lepametam̄ param̄ kuṣṭhanisūdanāya// ^{§ 389} 10
Ca.1.3.17ab	parṇāni piṣṭvā caturaṅgulasya takreṇa parṇānyatha kākamācyāḥ/
Ca.1.3.17cd	tailāktagātrasya narasya kuṣṭhānyudvartayedā- śvahanacchadaiśca// ^{§ 391}
Ca.1.3.18ab	kolaṁ kulatthāḥ suradārurāsnāmāśatasītailaphāni kuṣṭham/
Ca.1.3.18cd	vacā śatāhvā yavacūrṇamamlamuṣṇāni vātāmayinām̄ pradehah̄// ^{§ 393} 15

	ānūpamatsyāmiśavesavārairuṣṇaiḥ pradehaḥ pavanāpahaḥ syāt/ snehaiścaturbhirdaśamūlamīśrairgandhausa- dhaiścānilahah pradehaḥ // § 395	Ca.1.3.19ab Ca.1.3.19cd
	takreṇa yuktam̄ yavacūrṇamuṣṇam̄ sakṣāramartim̄ jaṭhare nihanyāt/ kuṣṭham̄ śatāhvām̄ savacām̄ yavānām̄ cūrṇam̄ satailāmlamuśanti vāte // § 397	Ca.1.3.20ab Ca.1.3.20cd
5	ubhe śatāhve madhukam̄ madhūkam̄ balām̄ priyālam̄ ca kaśerukam̄ ca/ ghṛtam̄ vidārīm̄ ca sitopalām̄ ca kuryāt pradeham̄ pavane sarakte // § 399	Ca.1.3.21ab Ca.1.3.21cd
	rāsnā guḍūcī madhukam̄ bale dve sajīvakam̄ sarṣabhakam̄ payaśca/ ghṛtam̄ ca siddham̄ madhuśeṣayuktam̄ raktānilārtim̄ praṇudet pradehaḥ // § 401	Ca.1.3.22ab Ca.1.3.22cd
	vāte sarakte saghṛtam̄ pradeho godhūmacūrṇam̄ chagalīpayaśca/ natotpalam̄ candanakuṣṭhayuktam̄ śirorujāyām̄ saghṛtam̄ pradehaḥ // § 403	Ca.1.3.23ab Ca.1.3.23cd
10	prapaṇḍarīkam̄ suradāru kuṣṭham̄ yaṣṭyāhvamelā kamalotpale ca/ śirorujāyām̄ saghṛtaḥ pradeho lohairakāpadmakacorakaiśca // § 405	Ca.1.3.24ab Ca.1.3.24cd
	rāsnā haridre naladaṁ śatāhve dve devadārūṇi sitopalā ca/ jīvantimūlam̄ saghṛtam̄ satailamālepanam̄ pārśvarujāsu koṣṇam// § 407	Ca.1.3.25ab Ca.1.3.25cd
15	śaivālapadmotpalavetratuṅgaprapaṇḍarīkā- nyamṛṇālalodhram/	Ca.1.3.26ab

- Ca.1.3.26cd priyaṅgukāleyakacandanāni nirvāpaṇah syāt sagṛtaḥ pradehah // § 409
- Ca.1.3.27ab sitālatāvetasapadmakāni yaṣṭyāhvamaindrī nalināni dūrvā /
- Ca.1.3.27cd yavāsamūlam kuśakāśayośca nirvāpaṇah syājjalamerakā ca // § 411
- Ca.1.3.28ab śaileyaṁelāguruṇī sakuṣṭhe caṇḍā natam tvak suradāru rāsnā /
- Ca.1.3.28cd Śītam nihanyādacirāt pradeho viṣam śīrīṣastu 5 sasindhuvārah // § 413
- Ca.1.3.29ab Śīrīṣalāmajjakahemalodhraistvagdosasamsvedaharaḥ pragharṣah /
- Ca.1.3.29cd patrāmbulodhrābhayacandanāni śarīradaurgandhyaharaḥ pradehah // § 415
- Ca.1.3.30 tatra ślokah ---
- Ca.1.3.30ab ihātriḥ siddhatamānuvāca dvātrimśatam siddhamaharṣipūjyah /
- Ca.1.3.30cd cūrṇapradehān vividhāmayaghnānāragvadhīye 10 jagato hitārtham // § 418
ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte ślokasthāne āragvadhīyo nāma ṛṭīyo+adhyāyah // 3 //

1.4 caturtho+adhyāyah/

- Ca.1.4.1 athātah ṣadviṁcanaśatāśritīyamadhyāyam vyākhyāsyāmah // § 420
- Ca.1.4.2 iti ha smāha bhagavānātreyah // § 421
- Ca.1.4.3 iha khalu ṣaḍ virecanaśatāni bhavanti, ṣaḍ virecanāśrayāḥ, pañca kaśāyayonayah, pañcavidham kaśāyakalp-5 anam, pañcāśanmahākaśāyāḥ, pañca kaśāyaśatāni, iti saṁgrahaḥ // § 422

---

1 ṣadviṁcanaśatāśritīyamadhyāyam] `ṣadviṁcanaśatīyam' iti pā-

- ṣaḍ virecanaśatāni, iti yaduktam tadiha samgraheṇo-
dāhṛtya vistareṇa kalpopaniṣadi vyākhyāsyāmaḥ ; (&ta-
tra) trayastrimśadyogaśatam praṇītam phaleṣu, ekonaca-
tvārimśajjīmūtakeṣu yogāḥ, pañcacatvārimśadikṣvākuṣu,
5 dhāmārgavah ṣaṭidhā bhavati yogayuktaḥ, kuṭajastvaṣṭ-
ādaśadhā yogameti, kṛtavedhanam ṣaṭidhā bhavati yo-
gayuktam, syāmātrivṛdyogaśatam praṇītam daśāpare cā-
tra bhavanti yogāḥ, caturaṅgulo dvādaśadhā yogameti, lo-
dhram vidhau ṣoḍāśayogayuktam, mahāvṛkṣo bhavati vi-
10 mśatiyogayuktaḥ, ekonacatvārimśat saptalāśaṅkhinyory-
ogāḥ, aṣṭacatvārimśaddantīdravantyoḥ, iti ṣadvirecanaśa-
tāni / / § 423
- ṣaḍ virecanāśrayā iti kṣīramūlatvakpatrapuṣpaphalān-
īti / / § 424
- 15 pañca kaśāyayonaya iti madhurakaśāyo+amlakaśāyah
kaṭukaśāyastiktakaśāyah kaśāyakaśāyaśceti tantrē samjñā / /
§ 425
- pañcavidham kaśāyakalpanamiti tadyathā --- svarasaḥ,
20 kalkah, śrtah, sītah, phāṇṭah, kaśāya iti / § 426
(&yantranispīḍitāddravyādrasah svarasa ucyate / § 427
yah piṇḍo rasapiṣṭānām sa kalkah parikīrtitah // § 428
vahnau tu kvathitam dravyam śṛtamāhuściksakah/
§ 429
- dravyādāpotthitāttoye pratapte niśi samsthitāt / / § 430
25 kaśāyo yo+abhiniryāti sa sītah samudāhṛtaḥ / § 431
kṣiptvoṣṇatoye mṛditam tat phāṇṭam parikīrtitam //)
teśām yathāpūrvam balādhikyam ; atah kaśāyakalpanā vy-
ādhyāturabalāpeksiṇī ; na tvevam khalu sarvāṇi sarvatro-
payogīni bhavanti / / § 432
- 30 `pañcāśanmahākaśāyā' iti yaduktam tadanuvyākhyā-
syāmaḥ ; tadyathā --- jīvanīyo bṛmhāṇīyo lekhanīyo bhe-
danīyah sandhāṇīyo dīpanīya iti ṣaṭkah kaśāyavargah ; ba-
lyo varṇyah kaṇṭhyo hr̥dyā iti catuṣkah kaśāyavargah ; tr-
ptighno+arśoghrah kuṣṭhaghnah kaṇḍughnah krimighno
35 viṣaghna iti ṣaṭkah kaśāyavargah ; stanyajananaḥ stanya-
śodhanaḥ śukrajananaḥ śukraśodhana iti catuṣkah kaśāy-
avargah ; snehopagah svedopago vamanopago virecanop-
aga āsthāpanopago+anuvāsanopagah śirovirecanopaga iti

saptakah kaśāyavargah; chardinigrahaṇaṣṭṛṣṇānigrahaṇo
hikkānigrahaṇa iti trikah kaśāyavargah; purīṣasamgrah-
anīyah purīṣavirajaniyo mūtrasamgrahaṇīyo mūtraviraja-
nīyo mūtravirecanīya iti pañcakah kaśāyavargah; kāsa-
rah śvāsaharaḥ śothaharo jvaraharaḥ śramahara iti pañca-
kah kaśāyavargah; dāhapraśamanah śītapraśamanā udā-
rdapraśamanā+aṅgamardapraśamanah śūlapraśamanā iti
pañcakah kaśāyavargah; śoṇitasthāpano vedanāsthāpana-
nah samjñāsthāpanah prajāsthāpano vayaḥsthāpana iti pa-
ñcakah kaśāyavargah; iti pañcāśanmahākaśāyā mahatām
ca kaśāyānām lakṣaṇodāharanārtham vyākhyātā bhava-
nti/ § 433

teśāmekaikasmin mahākaśāye daśa daśāvayavikān ka-
śāyānanuvyākhyāsyāmāḥ; tānyeva pañca kaśāyaśatāni
bhavanti// § 434

Ca.1.4.9 tadyathā --- jīvakarṣabhakau medā mahāmedā kākolī
kṣīrakākolī &mudgaparnīmāṣaparṇyau jīvantī madhuka-
miti daśemāni jīvanīyāni bhavanti(1), kṣīriṇī rājakṣavakā-
śvagandhākākolīkṣīrakākolīvāṭhyāyanībhadraudanībhāra-
dvājīpayasyaṛṣyagandhā iti daśemāni bṛmhāṇīyāni bh-
avanti(2), mustakuṣṭhaharidrādāruharidrāvacātiviṣākaṭu-
rohiṇīcitrakacirabilvahaimavatyā iti daśemāni lekhanīyāni
bhavanti(3), &suvaḥārkorubukāgnimukhīcitrācitrakacira-
bilvaśāṅkhinīśakulādanīsvarṇakṣīriṇya iti daśemāni bhe-
danīyāni bhavanti(4), madhukamadhuparnīpṛśniparṇya-
mbaṣṭhakīsamaṅgāmocarasadhātakīlodhrapriyaṅgukaṭpha-
lānīti daśemāni sandhānīyāni bhavanti(5), pippalīpippalī-
mūlacavyacitrakaśṛṅgaverāmlavetasamaricājamodābhallā-
takāsthīhiṅguniryāsā iti daśemāni dīpanīyāni bhavanti(6),
iti ṣaṭkah kaśāyavargah// § 435

Ca.1.4.10 aindryṛṣabhyatirasarṣaproktāpayasyāśvagandhāsthīra-
rohiṇībalātibalā iti daśemāni balyāni bhavanti(7), candana-
tuṅgapadmakośīramadhukamañjiṣṭhāsārivāpayasyāsītāla-
tā iti daśemāni varṇyāni bhavanti(8), sārīvekṣumūlama-
dhukapippalīdrākṣāvidārīkaiṭaryahamṣapādībṛhatīkaṇṭakā-
rikā iti daśemāni kaṇṭhyāni bhavanti(9), āmrāmrātakaliku-
cakaramardavṛksāmlāmlavetasakuvalabadaradāḍimamātu-
luṅgānīti daśemāni hṛdyāni bhavanti(10), iti catuṣkah kaś-
āyavargah// § 436

- gāgaracavyacitrakaviḍaṅgamūrvāguḍūcīvacāmustapippa^{a.1.4.11}
līpaṭolānīti daśemāni ṛptighnāni bhavanti(11), kuṭajabi-
lvacitrakanāgarātivisābhayādhanvayāsakadāruharidrāvacā-
cavyānīti daśemānyarśoghnāni bhavanti(12), khadirābha-
5 yāmalakaharidrāruṣkarasaptaparnāragvadhakaravīraviḍa-
ṅgajātīpravālā iti daśemāni kuṣṭhaghnāni bhavanti(13), ca-
ndananaladakṛtamālanaktamālanimbakuṭajasarṣapamadhu-
kadāruharidrāmustānīti daśemāni kaṇḍughnāni bhava-
nti(14), akṣīvamaricagaṇḍīrakebukaviḍaṅganirguṇḍīkiṇi-
10 hīśvadamṣṭrāvṛṣaparṇikākhuparṇikā iti daśemāni krim-
ighnāni bhavanti(15), haridrāmañjiṣṭhāsuvaḥāsūkṣmailā-
pālindīcandanakataksirīśasindhuvāraśleṣmātakā iti daśe-
māni viṣaghnāni bhavanti(16), iti ṣaṭkah kaṣāyavargah//
§ 437
- 15 vīraṇāśāliṣaṣṭikekṣuvālikādarbhakuśakāśagundretkaṭa-^{Ca.1.4.12}
kattṛṇamūlānīti daśemāni stanyajananāni bhavanti(17),
pāṭhāmahausadhasuradārumustamūrvāguḍūcīvatsakapha-
lakirātatiktakakaṭurohiṇīsārivā iti daśemāni stanyaśodh-
anāni bhavanti(18), jīvakarṣabhakakākolīkṣīrakākolīmu-
20 dgaparṇīmāṣaparṇīmedāvṛddharuhājaṭilākuliṅgā iti daśe-
māni śukrajananāni bhavanti(19), kuṣṭhailavālukakaṭpha-
lasamudraphenakadambaniryāsekṣukāṇḍekṣvikṣurakava-
sukośīrāṇīti daśemāni śukraśodhanāni bhavanti(20), iti ca-
tuṣkah kaṣāyavargah// § 438
- 25 mṛdvīkāmadhukamadhuparṇīmedāvidārīkākolīkṣīrakā-^{Ca.1.4.13}
lolījīvakajīvantīśālaparnaṇya iti daśemāni snehopagāni bh-
avanti(21), śobhāñjanakairanḍārkavrīścīrapunarnavāyava-
tilakulatthamāṣabadarāṇīti daśemāni svedopagāni bha-
vanti(22), madhumadhukakovidārakarbudāranīpavidula-
30 bimbīśaṇapuṣpīṣadāpuṣpāpratyakpuṣpā iti daśemāni va-
manopagāni bhavanti(23), drākṣākāśmaryaparūṣakābha-
yāmalakabibhītakakuvalabadarakarkandhupīlūnīti daśe-
māni virecanopagāni bhavanti(24), trivṛdbilvapippalīku-
ṣṭhasarṣapavacāvatsakaphalaśatapuṣpāmadhukamadanapha-
35 lānīti daśemānyāsthāpanopagāni bhavanti(25), rāsnāsura-
dārubilvamadanaśatapuṣpāvṛścīrapunarnavāśvadamṣṭrāgni-
manthaśyonākā iti daśemānyanuvāsanopagāni bhava-
nti(26), jyotiṣmatīkṣavakamaricapi pippalīviḍaṅgsigrusarṣa-

pāpāmārgataṇḍulaśvetāmahāśvetā iti daśemāni śirovirec-anopagāni bhavanti(27), iti saptakah kaśayavargah// § 439

Ca.1.4.14   jambvāmrāpallavamātuluṅgāmlabadaradādiyavaya-
                       stikośīramṛllājā iti daśemāni chardinigrahaṇāni bhav-
                       anti(28), nāgaradhanvayavāsakamustaparpaṭakacandana-
                       kirātatiktakaguḍūcīhrīveradhānyakapaṭolānīti daśemāni tṛ-
                       ṣṇānigrahaṇāni bhavanti(29), śaṭīpuṣkaramūlabadarabīja-
                       kaṇṭakārikābṛhatīvrkṣaruhābhayāpippalīdurālabhākulīra-
                       śrīngyā iti daśemāni hikkānigrahaṇāni bhavanti(30), iti tri-
                       trikah kaśayavargah// § 440

10

Ca.1.4.15   priyaṅgvanantāmrāsthikaṭvaṅgalodhramocarasasama-
                       ḥādhātakīpuṣpapadmāpadmakeśarānīti daśemāni purī-
                       śasamgrahaṇīyāni bhavanti(31), jambuśallakītvakkacchu-
                       rāmadhūkaśālmalīśrīveṣṭakabhr̄ṣṭamṛtpayasyotpalatilaka-
                       nā iti daśemāni purīśavirajanīyāni bhavanti(32), jambvā-
                       mraplakṣavaṭakapītanodumbarāśvatthabhallātakāśmanta-
                       kasomavalkā iti daśemāni mūtrasamgrahaṇīyāni bhav-
                       anti(33), padmotpalanalinakumudasaugandhikapuṇḍarī-
                       kaśatapatramadhukapriyaṅgudhātakīpuṣpānīti daśemāni
                       mūtravirajanīyāni bhavanti(34), vṛkṣādanīśvadaṁṣṭrāva-
                       sukavaśirapāṣāṇabhedadarbhakuśakāśagundretkaṭamūlā-
                       nīti daśemāni mūtravirecanīyāni bhavanti(35), iti pañca-
                       kaḥ kaśayavargah// § 441

15

20

Ca.1.4.16   drākṣābhayāmalakapippalīdurālabhāśrīṅgīkaṇṭakārikā-
                       vrīśīrapunarnavātāmalakya iti daśemāni kāsaḥarāṇi bh-
                       avanti(36), śaṭīpuṣkaramūlāmlavetasailāhiṅgurusura-
                       sātāmalakījīvantīcaṇḍā iti daśemāni śvāsaḥarāṇi bhava-
                       nti(37), pāṭalāgnimanthaśyonākabilvakāśmaryakaṇṭakāri-
                       kābṛhatīśālaparṇīprśniparṇīgokṣurakā iti daśemāni śvay-
                       athuharāṇi bhavanti(38), sārivāśarkarāpāṭhāmañjiṣṭhādrā-
                       kṣāpīluparūṣakābhayāmalakabibhītakānīti daśemāni jva-
                       raharāṇi bhavanti(39), drākṣākharjūrapriyālabadadaradādi-
                       maphalguparuṣakekṣuyavaṣṭikā iti daśemāni śramaha-
                       rāṇi bhavanti(40), iti pañcakah kaśayavargah// § 442

25

30

Ca.1.4.17   lājācandanakāśmaryaphalamadhūkaśarkarānīlotpalosi-
                       rasārivāguḍūcīhriberānīti daśemāni dāhapraśamanāni bh-
                       avanti(41), tagarāgurudhānyakaśrīṅgaverabhūtikavacāka-
                       ṇṭakāryagnimanthaśyonākapippalya iti daśemāni śītapr-

35

- aśamanāni bhavanti(42), tindukapriyālabadarakhadirakadarasaptaparṇāśvakarṇāśvakarṇārjunāsanārimedā iti daś-emānyudardapraśamanāni bhavanti(43), vidārīgandhāpṛ-śniparṇībṛhatīkaṇṭakārikairaṇḍakākolīcandanośīrailāmadhu-
5 kānīti daśemānyaṅgamardapraśamanāni bhavanti(44), pi-palīpippalīmūlacakavyacitrakaśṛṅgaveramaricājamodājaga-ndhājājīgaṇḍīrāṇīti daśemāni śūlapraśamanāni bhava-
nti(45), iti pañcakah kaśāyavargaḥ // § 443
- madhumadhukarudhiramocarasamṛtkapālalodhragairi- Ca.1.4.18
- 10 karpiyaṅguśarkarālājā iti daśemāni śonitasthāpanāni bhavanti(46), śālakaṭphalakadambapadmakatumbamocara-saśirīśavañjulailavālukāśokā iti daśemāni vedanāsthāpa-nāni bhavanti(47), hiṅgukaiṭaryārimedāvacācorakavaya-sthāgolomījaṭilāpalaṅkaśāśokarohiṇya iti daśemāni samjñ-
15 āsthāpanāni bhavanti(48), aindrībrāhmīśatavīryasahasra-vīryā+amoghā+avyathāśivā+arisṭāvāṭyapuṣṭīviṣvaksenakāntā iti daśemāni prajāsthāpanāni bhavanti(49), amṛtā+abhayā-dhātrīmuktāśvetājīvantyatirasāmaṇḍūkaparnīsthirāpunarna-vā iti daśemāni vayahsthāpanāni bhavanti(50), iti pañca-
20 kaḥ kaśāyavargaḥ // § 444
- iti pañcakaśāyaśatānyabhisamsya pañcāśanmahākaś- Ca.1.4.19
āyā mahatāṁ ca kaśāyāṇāṁ lakṣaṇodāharanārtham vyā-khyātā bhavanti // § 445
- 25 nahi vistarasya pramāṇamasti, na cāpyatisamṛkṣepo+alpabuddhīnām sāmarthyāyopakalpate, tasmādanatisamṛkṣepeṇānativista-reṇa copadiṣṭāḥ / § 446
- etāvanto hyalamalpabuddhīnām vyavahārāya, buddhi-matāṁ ca svālakṣaṇyānumānayuktikuśalānāmanuktārtha-jñānāyeti // § 447
- 30 evamvādināṁ bhagavantamātreyamagniveśa uvāca - Ca.1.4.21
-- naitāni bhagavan! pañca kaśāyaśatāni pūryante, tāni tāni hyevāṅgānyupaplavante&teṣu teṣu mahākaśāyeṣ-
ati // § 448
- tamuvāca bhagavānātreyah --- naitadevam buddhim- Ca.1.4.22
35 atā draṣṭavyamagniveśa / § 449
- eko+api hyanekāṁ samñjāṁ labhate kāryāntarāṇi ku-rvan, tadyathā --- puruṣo bahūnāṁ karmaṇāṁ karaṇe sa-martho bhavati, sa yadyat karma karoti tasya tasya karm-

aṇaḥ karṭr-karaṇa-kāryasamprayuktam tattadgauṇam nā-
maviśeṣam prāpnoti, tadvadauṣadhadravyamapi draṣṭa-
vyam/ § 450

yadi caikameva kiṃciddravyamāsādayāmaṣṭathāguṇ-
ayuktam yat sarvakarmaṇam karane samarthaṁ syāt, 5
kastato+anyadicchedupadhārayitumupadeṣṭum vā śiṣye-
bhya iti// § 451

Ca.1.4.23 tatra ślokāḥ --- § 452

Ca.1.4.23ab yato yāvanti yairdravyairvirecanaśatāni ṣaṭ/
Ca.1.4.23cd uktāni samgrahaṇeha tathaivaiṣāṁ 10
śaḍāśrayāḥ// § 454

Ca.1.4.24ab rasā lavaṇavarjyāśca kaṣāya iti samjñitāḥ/
Ca.1.4.24cd &tasmāt pañcavidhā yonih
kaṣāyāṇāmudāhṛtā// § 456

Ca.1.4.25ab tathā kalpanamapyeśāmuktam pañcavidham
punah/
Ca.1.4.25cd mahatāṁ ca kaṣāyāṇāṁ pañcāśat
parikīrtitā// § 458

Ca.1.4.26ab pañca cāpi kaṣāyāṇāṁ śatānyuktāni bhāgaśah/
Ca.1.4.26cd lakṣaṇārtham, pramāṇam hi vistarasya na
vidyate// § 460 15

Ca.1.4.27ab na cālamatisamkṣepah sāmarthyāyopakalpate/
Ca.1.4.27cd alpabuddherayam
tasmānnātisamkṣepavistarah// § 462

Ca.1.4.28ab mandānāṁ vyavahārāya, budhānāṁ
buddhivṛddhaye/
Ca.1.4.28cd pañcāśatko hyayaṁ vargah
kaṣāyāṇāmudāhṛtah// § 464 20

Ca.1.4.29ab teśāṁ karmasu bāhyesu yogamābhyanṭaresu
ca/

samyogam ca prayogam ca yo veda sa
 bhiṣagvaraḥ // § 466
 Ca.1.4.29cd
 ityagniveśakṛte tantra carakapratisaṁskṛte ślokasthāne
 ṣaḍvirecanaśatāśritīyo nāma caturtho+adhyāyah // 4 //
 iti bheṣajacatuṣkāḥ // 1 //

1.5 pañcamo+adhyāyahḥ/

	athāto mātrāśitīyamadhyāyam vyākhyāsyāmaḥ // § 469	Ca.1.5.1
	iti ha smāha bhagavānātreyah// § 470	Ca.1.5.2
	mātrāśī syāt/ § 471	Ca.1.5.3
	āhāramātrā punaragnibalāpekṣinī// § 472	
5	yāvaddhyasyāśanamaśitamanupahatya prakṛtim yath- ākālam jarāṁ gacchati tāvadasya mātrāpramāṇam vedita- vyam bhavati // § 473	Ca.1.5.4
10	tatra śāliṣaṭkamudgalāvakapiñjalaiṇaśaśarabhaśa- mbarādīnyāhāradravyāṇi prakṛtilaghūnyapi mātrāpekṣinī bhavanti / § 474	Ca.1.5.5
	tathā piṣṭekṣukṣīravikṛtilamāśānūpaudakapiśitādīnyā- hāradravyāṇi prakṛtigurūnyapi mātrāmevāpekṣante // § 475	
15	na caivamukte dravye gurulāghavamakāraṇam ma- nyeta, laghūni hi dravyāṇi vāyvagniguṇabahulāni bh- avanti; pṛthvīsomaguṇabahulānītarāṇi, tasmāt svaguṇā- dapi laghūnyagnisandhukṣaṇasvabhāvānyalpadoṣāṇi co- cyante+api sauhityopayuktāni, gurūṇi punarnāgnisandh- ukṣaṇasvabhāvānyasāmānyāt, ataścātimātram doṣavanti sauhityopayuktānyanyatra vyāyāmāgnibalāt; saīṣā bhav-	Ca.1.5.6
20	atyagnibalāpekṣinī mātrā // § 476	
	na ca nāpekṣate dravyam; dravyāpekṣayā ca tribhāga- sauhityamardhasauhityam vā gurūṇāmupadiṣyate, laghū- nāmapi ca nātisauhityamagneryuktyartham // § 477	Ca.1.5.7
25	mātrāvaddhyāśanamaśitamanupahatya prakṛtim bala- varṇasukhāyuṣā yojayatyupayoktāramavaśyamiti // § 478	Ca.1.5.8
	bhavanti cātra § 479	C.1.5.9

guru piṣṭamayaṁ tasmāttaṇḍulān pṛthukānapi/
na jātu bhuktavān khādenmātrāṁ
khādedbhūbhūksitah // § 481

- Ca.1.5.10   vallūram śuṣkaśākāni śālūkāni bisāni ca /
nābhysesedgauravānmāṁsam kṛśam
naivopayojayet // § 483
- Ca.1.5.11   matsyān dadhi ca māśāṁśca yavakāmśca na
śīlayet // § 484
- Ca.1.5.12   piṣṭikāñchālimudgāmśca saindhavāmalake
yavān /
āntarīkṣam payah sarpirjāngalam madhu   5
cābhyaṣet // § 486
- Ca.1.5.13   tacca nityam prayuñjīta svāsthyaṁ
yenānuvartate /
ajātānāṁ vikārāṇāmanutpattikaram ca yat //
§ 488
- Ca.1.5.14   ata ūrdhvam śarīrasya
kāryamakṣyañjanādikam /
svasthavṛttimabhipretya gunataḥ
sampravakṣyate // § 490
- Ca.1.5.15   sauvīramañjanām nityam hitamakṣṇoh   10
prayojayet /
pañcarātre+aṣṭarātre vā srāvaṇārthe
rasāñjanam // § 492
- Ca.1.5.16   cakṣustejomayam tasya viśeṣācchleṣmato
bhayam /
tataḥ śleṣmaharam karma hitam dṛṣṭeh
prasādanam // § 494
- Ca.1.5.17   divā tanna prayoktavyam
netrayostīkṣṇamañjanam /
virekadurbalā dṛṣṭirādityam prāpya sīdati //   15
§ 496

	tasmāt srāvyam niśāyām tu dhruvamañjanamiṣyate/ yathā hi kanakādīnām & malinām vividhātmanām // § 498	Ca.1.5.18
	dhautānām nirmalā śuddhistailacelakacādibhiḥ/ evam netreṣu martyānāmañjanāścyotanādibhiḥ // § 500	Ca.1.5.19
5	dṛṣṭirnirākulā bhāti nirmale nabhasīnduvat/ hareṇukām priyaṅgum ca pṛthvīkām keśaram nakham // § 502	Ca.1.5.20
	hrīveram candanam patram tvagelośīrapadmakam/ dhyāmakam madhukam māṃsī guggulvaguruśarkaram // § 504	Ca.1.5.21
10	nyagrodhodumbarāśvatthaplakṣalodhratvacāḥ śubhāḥ/ vanyam sarjarasam mustam śaileyam kamalotpale // § 506	Ca.1.5.22
	śrīveṣṭakam śallakīm ca śukaśarhamathāpi ca/ piṣṭvā limpecchareśīkām tām vartim yavasannibhām // § 508	Ca.1.5.23
	aṅguṣṭhasammitām kuryādaṣṭāṅgulasamām bhiṣak/ śuṣkām nigarbhām tām vartim dhūmanetrārpitām narah // § 510	Ca.1.5.24
15	snehāktāmagnisampluṣṭām pibet prāyogikīm sukhām/ vasāghṛtamadhūcchiṣṭairyuktiyuktairvarausadhaiḥ // § 512	Ca.1.5.25

- Ca.1.5.26   vartim madhurakaiḥ kṛtvā snaihikīṁ
                                    dhūmamācaret/
                                    śvetā jyotiṣmatī caiva haritālam manahśilā//
                                    § 514
- Ca.1.5.27   gandhāścāgurupatrādyā dhūmam
                                    mūrdhavirecane&/
                                    gauravam śirasaḥ śūlam
                                    pīnasārdhāvabhedakau// § 516
- Ca.1.5.28   karṇākṣiśūlam kāsaśca hikkāśvāsau   5
                                    galagrahah/
                                    dantadaurbalyamāsrāvah
                                    śrotraghṛāṇākṣidoṣajah// § 518
- Ca.1.5.29   pūtirghrāṇāsyagandhaśca
                                    dantaśūlamarocakah/
                                    hanumanyāgrahah kaṇḍūḥ krimayah pāṇḍutā
                                    mukhe// § 520
- Ca.1.5.30   śleśmapraseko vaisvaryam
                                    galaśuṇḍyupajihvikā/
                                    &khālityam piñjaratvam ca keśānām patanam   10
                                    tathā// § 522
- Ca.1.5.31   kṣavathuścātitandrā ca
                                    buddhermoho+atinidratā/
                                    dhūmapānāt praśāmyanti balam bhavati
                                    cādhikam// § 524
- Ca.1.5.32   śiroruhakapālānāmindriyāṇām svarasya ca/
                                    na ca vātakaphātmāno
                                    balino+apyūrdhvajatrujāḥ// § 526
- Ca.1.5.33   &dhūmavaktrakapānasya vyādhayah syuḥ   15
                                    śirogatāḥ/
                                    prayogapāne tasyāṣṭau kālāḥ samparikīrtitāḥ//
                                    § 528

	vātaśleśmasamutkleśah kāleśveṣu hi lakṣyate/ snātvā bhuktvā samullikhya kṣutvā dantānnighṛṣya ca// § 530	Ca.1.5.34
	nāvanāñjananidrānte cātmavān dhūmapo bhavet/ tathā vātakaphātmāno na bhavantyūrdhvajatrujāḥ// § 532	Ca.1.5.35
5	rogāstasya tu peyāḥ syurāpānāstristrayastrayah/ param dvikālapāyī syādahnah kāleṣu buddhimān// § 534	Ca.1.5.36
	prayoge, snaihike tvekam, vairecyam tricatuḥ pibet/ hṛtkaṇṭhendriyasamśuddhirlaghutvam śirasah śamah// § 536	Ca.1.5.37
10	yatheritānām dosāṇām samyakpītasya lakṣaṇam/ bādhiryamāndhyamūkatvam raktapittam śirobhramam// § 538	Ca.1.5.38
	akāle cātipītaśca dhūmaḥ kuryādupadravān/ tatraeṣṭam sarpiṣah pānaṁ nāvanāñjanatarpaṇam// § 540	Ca.1.5.39
	snaihikam dhūmajे doṣe vāyuḥ pittānigo yadi/ śītam tu raktapitte syāccchleśmapitte virūkṣaṇam// § 542	Ca.1.5.40
15	param tvataḥ pravakṣyāmi dhūmo yeṣāṁ vigarhitah/ na viriktaḥ pibeddhūmam na kṛte bastikarmaṇi// § 544	Ca.1.5.41
	na raktī na viṣenārto na &śocanna ca garbhiṇī/ Ca.1.5.42	

na śrāme na made nāme na pitte na prajāgare//
§ 546

Ca.1.5.43   na mūrcchābhramatṛṣṇāsu na kṣīne nāpi ca
                  kṣate/
na &madyadugdhe pītvā ca na sneham na ca
māksikam// § 548

Ca.1.5.44   dhūmam na bhuktvā & dadhnā ca na rūkṣah
kruddha eva ca/
na tāluśoṣe timire śirasyabhihitē na ca// § 550   5

Ca.1.5.45   na śaṅkhake na rohiṇyām na mehe na
madātyaye/
esu dhūmamakāleṣu mohāt pibati yo narah//
§ 552

Ca.1.5.46   rogāstasya pravardhante dāruṇā
dhūmavibhramāt/
dhūmayogyah pibeddoṣe
śiroghrāṇākṣisamśraye// § 554

Ca.1.5.47   ghrāṇenāsyena kaṇṭhasthe mukhena ghrāṇapo   10
vamet/
āsyena dhūmakavalān piban ghrāṇena
nodvamet// § 556

Ca.1.5.48   pratilomam gato &hyāśu dhūmo himṣyāddhi
cakṣuṣī/
ṛjvaṅgacaksustaccetāḥ sūpaviṣṭastriparyayam//
§ 558

Ca.1.5.49   pibecchidram pidhāyaikam nāsayā
dhūmamātmavān/
caturviṁśatikam netram
&svāṅgulībhivirecane// § 560   15

	dvātrimśadaṅgulam snehe prayoge+adhyardhamiṣyate/ &r̥ju trikoṣāphalitam kolāsthyaagrapramāṇitam// § 562	Ca.1.5.50
	bastinetrasamadravyam dhūmanetram praśasyate/ dūrādvinirgataḥ parvacchinno nādītanūkṛtaḥ// § 564	Ca.1.5.51
5	nendriyam bādhate dhūmo mātrākālaniṣevitah/ yadā coraśca kanṭhaśca śiraśca laghutām vrajet// § 566	Ca.1.5.52
	kaphaśca tanutām prāptaḥ supītam dhūmamādiśet/ aviśuddhaḥ svaro yasya kanṭhaśca sakapho bhavet// § 568	Ca.1.5.53
10	stimito mastakaścaivamapītam dhūmamādiśet/ tālu mūrdhā ca kanṭhaśca śuṣyate paritapyate// § 570	Ca.1.5.54
	trṣyate muhyate jantū raktam ca sravate+adhikam/ śiraśca bhramate+atyartham mūrcchā cāsyopajāyate// § 572	Ca.1.5.55
	indriyāṇyupatapyante dhūme+atyartham niṣevite/ &varṣe varṣe+aṇutailam ca kāleṣu triṣu nā caret// § 574	Ca.1.5.56
15	prāvr̥ṭśaradvatasanteṣu gatameghe nabhastale/ nasyakarma yathākālam yo yathoktam niṣevate// § 576	Ca.1.5.57

Ca.1.5.58	na tasya cakṣurna ghrāṇam na śrotramupahanyate/ na syuh śvetā na kapilāḥ keśāḥ śmaśrūṇi vā punah// § 578
Ca.1.5.59	na ca keśāḥ &pramucyante vardhante ca višeṣataḥ/ manyāstambhaḥ śirahśūlamarditam hanusamgrahaḥ// § 580
Ca.1.5.60	pīnasārdhāvabhedau ca śirahkampaśca śāmyati/ sirāḥ śirahkapālānām sandhayah snāyukaṇḍarāḥ// § 582
Ca.1.5.61	nāvanaprīṇitāścāsyā labhante+abhyadhikam balam/ mukham prasannopacitam svarah snigdhah sthiro mahān// § 584
Ca.1.5.62	sarvendriyāṇām vaimalyam balam bhavati cādhikam/ na cāsyā rogāḥ sahasā prabhavantyūrdhvajatrujāḥ// § 586
Ca.1.5.63	jīryataścottamāṅgeṣu&jarā na labhate balam/ candanāgurunī patram dārvītvāñmadhukam balām// § 588
Ca.1.5.64	prapauṇḍarīkam sūkṣmailām viḍaṅgam bilvamutpalam/ hrīberamabhayam vanyam tvañmustam sārivām sthirām// § 590
Ca.1.5.65	jīvantīm prśniparnīm ca suradāru&śatāvarīm/ hareṇum bṛhatīm vyādhrīm surabhīm padmakeśaram// § 592

	vipācayecchataguṇe māhendre vimale+ambhasi/ tailāddasaṅgam śeṣam kaśāyamavatārayet // § 594	Ca.1.5.66
	tena tailam kaśāyeṇa daśakṛtvō vipācayet/ athāsyā daśame pāke & samāṁśam chāgalam payah // § 596	Ca.1.5.67
5	dadyādeṣo+aṇutailasya nāvanīyasya saṁvidhiḥ/ asya mātrām prayuñjīta tailasyārdhapalonmitām // § 598	Ca.1.5.68
	snigdhasvinnottamāṅgasya picunā nāvanaistribhiḥ/ tryahāttryahācca saptāhametata karma samācaret // § 600	Ca.1.5.69
10	nivātoṣṇasamācārī&hitāśī niyatendriyah/ tailametattridoṣaghnamindriyāṇām balapradam // § 602	Ca.1.5.70
	prayuñjāno yathākālam yathoktānaśnute guṇān/ āpothitāgram dvau kālau kaśāyakaṭutiktakam // § 604	Ca.1.5.71
	bhakṣayeddantapavanam dantamāṁsānyabādhayan/ nihanti gandham vairasyam jihvādantāsyajam malam // § 606	Ca.1.5.72
15	niṣkr̥ṣya rucimādhatte sadyo dantaviśodhanam/ karañjakaravīrārkamālatīkakubhāsanāḥ // § 608	Ca.1.5.73

- Ca.1.5.74   śasyante dantapavane ye cāpyevamvidhā
                  drumāḥ/
                  suvarṇarūpyatāmrāṇi trapurītimayāni ca // § 610
- Ca.1.5.75   jihvānirlekhanāni syuratīkṣṇānyanrjūni ca/
                  jihvāmūlagataṁ yacca malamucchvāsarodhi
                  ca // § 612
- Ca.1.5.76   daurgandhyam bhajate tena tasmājjihvām   5
                  vinirlikhet/
                  dhāryānyāsyena
                  vaiśadyarucisaugandhyamicchatā // § 614
- Ca.1.5.77   jātīkaṭukapūgānām lavaṅgasya phalāni ca/
                  kakkolasya phalam patram tāmbūlasya śubham
                  tathā/
                  tathā karpūraniryāsaḥ sūkṣmailāyāḥ phalāni
                  ca // § 617
- Ca.1.5.78   hanvorbalam svarabalam vadānopacayaḥ   10
                  parah/
                  syāt param ca rasajñānamanne ca ruciruttamā //
                  § 619
- Ca.1.5.79   na cāsyā kaṇṭhaśoṣaḥ syānnauṣṭhayoḥ
                  sphuṭanādbhayam/
                  na ca dantāḥ kṣayam yānti dr̥ḍhamūlā bhavanti
                  ca // § 621
- Ca.1.5.80   na śūlyante na cāmlena hṛṣyante bhakṣayanti
                  ca/
                  parānapi kharān   15
                  bhakṣyāmstailagaṇḍūṣadhāraṇāt // § 623
- Ca.1.5.81   nityam snehārdraśirasāḥ śirahśūlam na jāyate/
                  na khālityam na pālityam na keśāḥ prapatanti
                  ca // § 625

	balaṁ śiraḥkapālānāṁ viśeṣenābhivardhate/ dṛḍhamūlāśca dīrghāśca kṛṣṇāḥ keśā bhavanti ca// § 627	Ca.1.5.82
	indriyāṇi prasīdanti sutvagbhavati cānanam&/ nidrālābhaḥ sukhāṁ ca syānmūrdhni tailaniṣevanāt// § 629	Ca.1.5.83
5	na karṇarogā vātotthā na manyāhanusamgrahāḥ/ noccaiḥ śrutirna vādhiryam syānnityam karṇatarpaṇāt// § 631	Ca.1.5.84
	snehābhyaṅgādyathā kumbhaścarma sneḥavimardanāt/ bhavatyupāṅgādakṣaśca dṛḍhaḥ kleśasaho yathā// § 633	Ca.1.5.85
10	tathā śarīramabhyāṅgāddṛḍhaṁ sutvak ca jāyate/ praśāntamārutābādham kleśavyāyāmasaṁsaḥam// § 635	Ca.1.5.86
	sparśane+abhyadhiko vāyuḥ sparśanam ca tvagāśritam/ tvacyaśca &paramabhyāṅga stasmāttam śīlayennarah// § 637	Ca.1.5.87
	na cābhīghātābhīhatam gātramabhyāṅga sevināḥ/ vikāram bhajate+atyartham balakarmaṇi vā kvacit// § 639	Ca.1.5.88
15	susparśopacitāṅgaśca balavān priyadarśanāḥ/ bhavatyāṅganityatvānnaro+alpjara eva ca// § 641	Ca.1.5.89

Ca.1.5.90	kharatvam stabdhatā&rauksyam śramah suptiśca pādayoh/ sadya evopaśāmyanti pādābhyaṅgaviṣeṣaṇāt// § 643
Ca.1.5.91	jāyate saukumāryam ca balam sthairyam ca pādayoh/ dr̥ṣṭih prasādam labhate mārutaścopaśāmyati// § 645
Ca.1.5.92	na ca &syādgṛdhraśīvātaḥ pādayoh sphuṭanam 5 na ca/ na sirāsnāyusamkocah pādābhyaṅgena pādayoh// § 647
Ca.1.5.93	daurgandhyam gauravam tandrām kaṇḍūm malamarocakam/ svedabībhatsatām hanti śarīraparimārjanam// § 649
Ca.1.5.94	pavitram vṛṣyamāyuṣyam &śramasvedamalāpaham/ śarīrabalasandhānam snānamojaskaram 10 param// § 651
Ca.1.5.95	kāmyam yaśasyamāyuṣyam alakṣmīghnam praharṣaṇam/ śrīmat pāriṣadām śastām nirmalāmbaradhāraṇam// § 653
Ca.1.5.96	vṛṣyam saugandhyamāyuṣyam kāmyam puṣṭibalapradam/ saumanasyam alakṣmīghram gandhamālyaniṣeṣaṇam// § 655
Ca.1.5.97	dhanyam maṅgalyamāyuṣyam 15 śrīmadvyasanasūdanam/

	harṣaṇam kāmyamojasyam ratnābharaṇadhāraṇam // § 657	
	medhyam pavitraṁyasyam alakṣmīkalināśanam/ pādayormalamārgāṇāṁ śaucādhānam abhīkṣṇaśah // § 659	Ca.1.5.98
5	pauṣṭikam vṛṣyamāyusyam śuci rūpavirājanam/ keśaśmaśrunakhādīnāṁ kalpanam samprasādhanam // § 661	Ca.1.5.99
	cakṣuṣyam sprāśanahitam pādayorvyasanāpaham/ balyam parākramasukham vṛṣyam pādatradhāraṇam // § 663	Ca.1.5.100
	&īteḥ praśamanam balyam guptyāvaraṇaśaṅkaram/ gharmānilarajombughnam chatradhāraṇamucyate // § 665	Ca.1.5.101
10	skhalataḥ sampratiṣṭhānam śatrūṇāṁ ca niṣūdanam/ avaṣṭambhanamāyusyam bhayaghnam daṇḍadhāraṇam // § 667	Ca.1.5.102
	nagarī nagarasyeva rathasyeva rathī yathā/ svaśarīrasya medhāvī kṛtyeṣvavahito bhavet// § 669	Ca.1.5.103
15	bhavati cātra --- vṛttyupāyānniṣeveta ye syurdharmāvirodhinaḥ/ śamamadhyayanam caiva sukhamevam samaśnute // § 671	Ca.1.5.104
	tatra ślokāḥ --- mātrā dravyāṇi mātrām saṃśritya gurulāghavam /	Ca.1.5.105

dravyāṇāṁ garhito+abhyāso yeśāṁ, yeśāṁ ca
śasyate// § 673

Ca.1.5.106 añjanāṁ dhūmavartiśca trividhā vartikalpanā/
dhūmapānaguṇāḥ kālāḥ pānamānam ca yasya
yat// § 675

Ca.1.5.107 vyāpatticihnaṁ bhaiṣajyam dhūmo yeśāṁ
vigarhitah/
peyo yathā yanmayam ca netram yasya ca   5
yadvidham// § 677

Ca.1.5.108 nasyakarmagunā nastahkāryam yaccā yathā
yadā/
bhakṣayeddantapavanam yathā yadyaṅguṇam
ca yat// § 679

Ca.1.5.109 yadartham yāni cāsyena dhāryāṇi kavalagrahe/
tailasya ye guṇā &diṣṭāḥ śirastailaguṇāśca ye//
§ 681

Ca.1.5.110 karṇataile tathā+abhyāṅge   10
pādābhyaṅge+aṅgamārjane/
snāne vāsasi śuddhe ca saugandhye
ratnadhāraṇe// § 683

Ca.1.5.111 śause samharaṇe lomnāṁ
pādatracchatradhāraṇe/
guṇā mātrāśit-
īye+asmimstathoktā&daṇḍadhāraṇe//
§ 685
ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskrte ślokasthāne
mātrāśitīyo nāma pañcamo+adhyāyah samāptaḥ//5//

1.6 ṣaṣṭho+adhyāyah /

Ca.1.6.1 athātastasyāśitīyamadhyāyam vyākhyāsyāmaḥ // § 687

	iti ha smāha bhagavānātreyah // § 688	Ca.1.6.2
	tasyāśitādyādāhārādbalam varṇaśca vardhate / § 689	Ca.1.6.3ab
	yasyartusātmyam viditam ceṣṭāhāravyapāśrayam //	Ca.1.6.3cd
§ 690		
5	iha khalu samvatsaram ṣaḍaṅgamṛtvibhāgena vidyāt / § 691	Ca.1.6.4
	tatrādityasyodagayanamādānam ca trīṇṛtūñchiśirādīn grīṣmāntān vyavasyet varṣādīn punarhemantāntān dakṣ- ināyanam visargam ca // § 692	
10	visarge punarvāyavo nātirūksāḥ pravānti itare punar- ādāne somaścāvyāhatabalaḥ śiśirābhīrbhābhīrāpūrayañja- gadāpyāyayati śāsvat ato visargaḥ saumyaḥ /	Ca.1.6.5
	ādānam punarāgneyam tāvetāvarkavāyū somaśca kā- lasvabhāvamārgaparigrīhītāḥ kālarturasadoṣadehabalani- rvṛttipratyayabhūtāḥ samupadiṣyante //	
15	tatram ravirbhābhīrādadāno jagataḥ sneham vāyavastī- vrarūksāścōpaśosayantah śiśiravasanta grīṣmeṣu yathākr- amam raukṣyamutpādayanto rūkṣān rasāmstiktakaśaya- kaṭukāmścābhīrvardhayanto nṛṇām daurbalyamāvahanti	Ca.1.6.6
20	// § 693	
	varṣāśaraddhemanteṣu tu dakṣiṇābhīmukjhe+arke kāl- amārgameghavātavarṣābhīhatapratāpe śāśini cāvyāhatab- ale māhendrasalilapraśāntasantāpe jagati arūksā rasāḥ pr- avardhante+amlalavaṇamadhurā yathākramam tatra bal-	
25	amupacīyate nṛṇāmiti // § 694	Ca.1.6.7
	bhavati cātra § 695	Ca.1.6.8
	ādāvante ca daurbalyam visargādānayornṛṇām	Ca.1.6.8ab
	/	
	madhye madhyabalam tvante śreṣṭhamagre ca	Ca.1.6.8cd
	nirdiśet // § 696	
	śīte śītānilasparśasamṛuddho balinām balī /	Ca.1.6.9ab
30	paktā bhavati hemante	Ca.1.6.9cd
	mātrādravyagurukṣamah // § 701	
	sa yadā nendhanam yuktam labhate dehajam	Ca.1.6.10ab
	tadā /	

Ca.1.6.10cd	rasam hinastyato vāyuh sītaḥ sīte prakupyati //§ 703	
Ca.1.6.11ab	tasmāttusārasamaye snigdhāmlalavaṇān rasān /	
Ca.1.6.11cd	audakānūpamāṁsānāṁ medyānāmupayojayet //§ 705	
Ca.1.6.12ab	bileśayānāṁ māṁsāni prasahānāṁ bhṛtāni ca /	
Ca.1.6.12cd	bhakṣayenmadirāṁ sīdhum madhu cānupibennarah //§ 707	5
Ca.1.6.13ab	gorasānikṣuvikṛtīvasāṁ tailaṁ navaudanam /	
Ca.1.6.13cd	hemante+abhyasyatastoyamuṣṇāṁ cāyurna hīyate //§ 709	
Ca.1.6.14ab	abhyāṅgotsādanāṁ mūrdhni tailaṁ jentākamātāpam /	
Ca.1.6.14cd	bhajedbhumigr̥ham coṣṇamuṣṇāṁ garbhag̥ham tathā //§ 711	
Ca.1.6.15ab	sīteṣu samvṛtam sevyam yānam śayanamāsanam /	10
Ca.1.6.15cd	prāvārājinakausheyapraveṇīkuthakāstr̥tam //§ 713	
Ca.1.6.16ab	gurūṣṇavāsā digdhāṅgo guruṇā+aguruṇā sadā /	
Ca.1.6.16cd	śayane pramadām pīnām viśālopacitastanīm //§ 715	
Ca.1.6.17ab	āliṅgyāgurudigdhāṅgīm supyāt samadamanmathah /	
Ca.1.6.17cd	prakāmām ca niṣeveta maithunām śiśirāgame //§ 717	15
Ca.1.6.18ab	varjayedannapānāni vātalāni laghūni ca /	
Ca.1.6.18cd	pravātam pramitāhāramudamantham himāgame //§ 719	

	hemantaśiśirau tulyau śiśire+alpaṁ viśeṣaṇam / raukṣyamādānajam śītām meghamārutaravarṣajam //§ 721	Ca.1.6.19ab Ca.1.6.19cd
	tasmāddhaimantikah sarvah śiśire vidhiriṣyate / nivātamusñam tvadhikam śiśire gṛhamāśrayet //§ 723	Ca.1.6.20ab Ca.1.6.20cd
5	kaṭutiktakasāyāni vātalāni laghūni ca / varajayedannapānāni śiśire śītalāni ca //§ 725	Ca.1.6.21ab Ca.1.6.21cd
	vasante nicitah śleṣmā dinakṛdbhābhīritah / kāyāgnim bādhate rogāṁstatah prakurute bahūn //§ 727	Ca.1.6.22ab Ca.1.6.22cd
10	tasmādväsante karmāṇi vamanādīni kāreyet / gurvamlasnigdhamadhuram divāsvapnam ca varjayet //§ 729	Ca.1.6.23ab Ca.1.6.23cd
	vyāyāmodvartanam dhūmam kavalagrahamāñjanam / sukhāmbunā śaucāvidhim śīlayet kusumāgame //§ 731	Ca.1.6.24ab Ca.1.6.24cd
	candanāgurudigdhāṅgo yavagodhūmabhojanaḥ / śārabham śāśamaīneyam māṁsam lāvakapiñjalam //§ 733	Ca.1.6.25ab Ca.1.6.25cd
15	bhakṣayennirgadām sīdhum pibenmādhwīkameva vā / vasante+anubhavet strīṇām kānanānām ca yauvanam //§ 735	Ca.1.6.26ab Ca.1.6.26cd
	mayūkhairjagataḥ sneham grīṣme pepīyate raviḥ /	Ca.1.6.27ab

Ca.1.6.27cd	svādu śītam̄ dravam̄ snigdhamannapānam̄ tadā hitam // § 737	
Ca.1.6.28ab	śītam̄ saśarkaram̄ mantham̄ jāngalānṛgapakṣinah /	
Ca.1.6.28cd	ghṛtam̄ payah saśalyannam̄ bhajan grīṣme na sīdati // § 739	
Ca.1.6.29ab	madyamalpam̄ na vā peyamathavā subahūdakam /	
Ca.1.6.29cd	lavaṇāmlakatūṣṇāni vyāyāmam̄ ca vivarjayet // § 741	5
Ca.1.6.30ab	divā śītagṛhe nidrām̄ niśi candrāmśuśītalaiḥ /	
Ca.1.6.30cd	sevyamāno bhajedāsyām̄ muktāmaṇivibhūṣitaḥ // § 743	
Ca.1.6.31ab	vyajanaiḥ pāṇisamsparsaiścandanodakaśītalaiḥ /	
Ca.1.6.31cd	sevyamāno bhajedāsyām̄ muktāmaṇivibhūṣitaḥ // § 745	
Ca.1.6.32ab	kānanāni ca śītāni jalāni kusumāni ca /	10
Ca.1.6.32cd	grīṣmakāle niṣeveta maithunādvirato narah // § 747	
Ca.1.6.33ab	ādānadurbale dehe paktā bhavati durbalah /	
Ca.1.6.33cd	sa varṣāsvanilādīnām̄ dūṣaṇairbādhhyate punah // § 749	
Ca.1.6.34ab	bhūbāṣpānmeghanisyandāt pākādamamlājjalasya ca /	
Ca.1.6.34cd	varṣāsvagnibale kṣīṇe kupyanti pavanādayah // § 751	15
Ca.1.6.35ab	tasmāt sādhāraṇah sarsvo vidhirvarṣāsu śasyate /	

	udamanthaṁ divāsvapnamavaśyāyam nadījalam // ^{§ 753}	Ca.1.6.35cd
	vyāyāmamātapaṁ caiva vyavāyam cātra varjayet /	Ca.1.6.36ab
	pānabhojanasamskārān prāyah kṣaudrānvitān bhajet // ^{§ 755}	Ca.1.6.36cd
5	vyaktāmlalavaṇasnehāṁ vātārśākule+ahani / viśeṣaśīte bhoktavyam varsāsvanalaśāntaye // ^{§ 757}	Ca.1.6.37ab Ca.1.6.37cd
	agnisamṛakṣaṇavatā yavagodhūmaśālayah / purāṇā jāṅgalaiarmāṁsairbhojyā yūṣaiśca saṁskṛtaiḥ // ^{§ 759}	Ca.1.6.38ab Ca.1.6.38cd
	pibet kṣaudrānvitam cālpam mādhvīkāriṣṭamambu vā / māhendram taptaśītam vā kaupam sārasameva vā // ^{§ 761}	Ca.1.6.39ab Ca.1.6.39cd
10	praghārṣodvartanasnānagandhamālyaparo bhavet /	Ca.1.6.40ab
	laguśuddhāṁbaraḥ sthānam bhajedakledi vāṛṣikam // ^{§ 763}	Ca.1.6.40cd
	varsāśītocitāṅgānāṁ sahasaivārkaraśmibhiḥ / taptānāmācitam pittam prāyah śaradi kupyati // ^{§ 765}	Ca.1.6.41ab Ca.1.6.41cd
	tatrānnapānam madhuram laghu śītam satiktakam /	Ca.1.6.42ab
15	pittapraśamanam sevyam mātrayā suprakāṅkṣitaiḥ // ^{§ 767}	Ca.1.6.42cd
	lāvān kapiñjalāneñānurabhrāñchrabhān śaśān / śālīn sayavagodhūmān sevyānāhurdhanātyaye // ^{§ 769}	Ca.1.6.43ab Ca.1.6.43cd

Ca.1.6.44ab	tiktasya sarpisah pānam vireko raktamokṣanam /	
Ca.1.6.44cd	dhārādharātyaye kāryamātapsya ca varjanam // ^{§ 771}	
Ca.1.6.45ab	vasām tailamavaśyāyamaudakānūpamāniṣam /	
Ca.1.6.45cd	kṣāram dadhi divāsvapnam prāgvātam cātra varjayet // ^{§ 773}	
Ca.1.6.46ab	divā sūryāmśusamaptptam niśi candrāmśuśītalam /	5
Ca.1.6.46cd	kālena pakvam nirdoṣamagastyenāviśikṛtam // ^{§ 775}	
Ca.1.6.47ab	hamṣodakamiti khyātam śāradam vimalam śuci /	
Ca.1.6.47cd	snānapānāvagāheṣu hitamambu yathā+amṛtam // ^{§ 777}	
Ca.1.6.48ab	śāradāni ca mālyāni vāsāmsi vimalāni ca /	
Ca.1.6.48cd	śaratkāle praśasyante pradoṣe cenduraśmayah // ^{§ 779}	10
Ca.1.6.49ab	ityuktamṛtusātmyam yacceṭāhāravyapāśrayam /	
Ca.1.6.49cd	upaśete yadaucityādokaḥsātmyam&{ñ.okasātmyam} taducyate // ^{§ 781}	
Ca.1.6.50ab	deśānāmāmayānām ca viparītaguṇam gunaiḥ /	
Ca.1.6.50cd	sātmyamicchanti sātmyajñāseceṣṭitam cādyameva ca // ^{§ 783}	
Ca.1.6.51	tatra ślokah	15
Ca.1.6.51ab	ṛtāvṛtau nr̥bhiḥ sevyamasevyam yacca kimcana /	

tasyāśitīye nirdiṣṭam hetumat sātmyameva ca
 //§ 786
 ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte ślokasthāne
 tasyāśitīyo nāma ṣaṣṭho+adhyāyah //6//

1.7 saptamo+adhyāyah /

athāto navegāndhāraṇīyamadhyāyam vyākhyāsyāmaḥ // Ca.1.7.1
 § 788

iti ha smāha bhagavānātreyah // § 789 Ca.1.7.2

na vegān dhārayeddhīmāñjātān mūtrapurīṣayoh
 / Ca.1.7.3ab

5 na retaso na vātasya na chardyāḥ kṣavathorna ca Ca.1.7.3cd
 //§ 791

nodgārasya na jṛmbhāyā nā vegān
 kṣutpipāsayoh / Ca.1.7.4ab

nā bāṣpasya na nidrāyā niḥsvāsasya śramena ca Ca.1.7.4cd
 //§ 793

etān dhārayato jātān vegān rogā bhavanti ye / Ca.1.7.5ab
 pṛthakpṛthakcikitsārtham tānme nigadataḥ śṛṇu Ca.1.7.5cd

//§ 795

10 bastimehanayoh śūlam mūtrakṛcchram śirorujā Ca.1.7.6ab
 /

vināmo vamkṣaṇānāhah syālliṅgam
 mūtranigrahe //§ 797 Ca.1.7.6cd

svedāvagāhanābhyaṅgān sarpiṣāścāvapīḍakam
 / Ca.1.7.7ab

mūtre pratihate kuryāttrividham bastikarma ca Ca.1.7.7cd
 //§ 799

pakvāśayaśirahśūlam vātavarco+apravartanam
 / Ca.1.7.8ab

Ca.1.7.8cd	piṇḍikodveṣṭanādhamānam purīṣe syādvidhārite //§ 801
Ca.1.7.9ab	svedābhyaṅgāvagāhāśca vartayo bastikarma ca /
Ca.1.7.9cd	hitam pratihate varcasyannapānam pramāthi ca //§ 803
Ca.1.7.10ab	meḍhre vṛṣaṇayoh śūlamaṅgamardo hṛdi vyathā /
Ca.1.7.10cd	bhavet pratihate śukre vibaddham mūtrameva 5 ca //§ 805
Ca.1.7.11ab	tatrābhyaṅgo+avagāhaśca madirā caraṇāyudhāḥ /
Ca.1.7.11cd	śāliḥ payo nirūhaśca śastam maithunameva ca //§ 807
Ca.1.7.12ab	saṅgo viṇmūtravātānāmādhamānam vedanā klamah /
Ca.1.7.12cd	jaṭhare vātājāścānye rogāḥ syurvātanigrahāt //§ 809
Ca.1.7.13ab	snehasvedavidhistatra vartayo bhojanāni ca /
Ca.1.7.13cd	pānāni bastayaścaiva śastam vātānulomanam //§ 811
Ca.1.7.14ab	kaṇḍūkoṭhārucivyaṅgaśothapāṇḍvāmayajvarāḥ /
Ca.1.7.14cd	kuṣṭhahṛllāsavīsarpaśchardinigrahajā gadāḥ //§ 813
Ca.1.7.15ab	bhuktvā pracchardanam dhūmo laṅghanam raktamokṣaṇam /
Ca.1.7.15cd	rūkṣānnapānam vyāyāmo virekaścātra śasyate 15 //§ 815
Ca.1.7.16ab	manyāstambhāḥ śirahśūlamarditārdhāvabhedakau /

	indriyāñām ca daurbalyam kṣavathoh syādvīdhāraṇāt // ^{§ 817}	Ca.1.7.16cd
	tatrordhvajatruke+abhyāñgah svedo dhūmah sanāvanah /	Ca.1.7.17ab
	hitam vātaghnāmādhyam ca ghṛtam cauttarabhaktikam // ^{§ 819}	Ca.1.7.17cd
	hikkā śvāso+aruciḥ kampo vibandho hṛdayorasoh /	Ca.1.7.18ab
5	udgāranigrahāttatra hikkāyāstulyamauśadham // ^{§ 821}	Ca.1.7.18cd
	vināmākṣepasam̄kocāḥ suptih kampah pravepanam /	Ca.1.7.19ab
	jṛmbhāyā nigrahāttatra sarvam vātaghnāmauśadham // ^{§ 823}	Ca.1.7.19cd
	kārśaydaurbalyavaivarnyamañamardo+arucirbhramah /	Ca.1.7.20ab
	kṣudveganigrahāttatra snigdhoṣṇam laghu bhojanam // ^{§ 825}	Ca.1.7.20cd
10	kanṭhāsyāśo bādhiryam śramah sādo hṛdi vyathā /	Ca.1.7.21ab
	pipāsānigrahāttatra sītam tarpaṇamisaye // ^{§ 827}	Ca.1.7.21cd
	pratiśyāyo+akṣirogaśca hṛdrogaścārucirbhramah /	Ca.1.7.22ab
	baśpanigrahaṇāttatra svapno madyam priyāḥ kathāḥ // ^{§ 829}	Ca.1.7.22cd
	jṛmbhā+aṅgamardastandrā ca śirorogo+akṣigauravam /	Ca.1.7.23ab
15	nidrāvidhāraṇāttatra svapnah samvāhanāni ca // ^{§ 831}	Ca.1.7.23cd

Ca.1.7.24ab	gulmahṛrogasam̄mohāḥ śramaniḥsvāsadhāraṇāt /	
Ca.1.7.24cd	jāyante tatra viśrāmo vātadhnyaśca kriyā hitāḥ //§ 833	
Ca.1.7.25ab	vegānigrahajā rogā ya ete parikīrtitāḥ /	
Ca.1.7.25cd	icchamsteśāmanutpattim̄ vegānetānnā dhārayet //§ 835	
Ca.1.7.26ab	imāṁstu dhārayedvegān hitārthī pretya ceha ca 5 /	
Ca.1.7.26cd	sāhasānāmaścastānām̄ manovākkāyakarmaṇām //§ 837	
Ca.1.7.27ab	lobhaśokabhaya krodhamānavegān vidhārayet /	
Ca.1.7.27cd	nairlajjyeryātirāgāṇāmabhidhyāyāśca buddhimān //§ 839	
Ca.1.7.28ab	puruṣāssyātimātrasya sūcakasyānṛtasya ca /	
Ca.1.7.28cd	vākyasyākālayuktasya dhārayedvegamutthitam 10 //§ 841	
Ca.1.7.29ab	dehapravṛttiryā kācidvidyate parapīḍayā /	
Ca.1.7.29cd	strībhogasteyahimṣādyā tasyāvegānvidhārayet //§ 843	
Ca.1.7.30ab	puṇyaśabdo	
Ca.1.7.30cd	vipāpatvānmanovākkāyakarmaṇām / dharmārthakāmān puruṣaḥ sukhī bhuṅkte cinoti ca //§ 845	
Ca.1.7.31ab	śarīraceṣṭā yā ceṣṭā sthairyārthā balavardhinī /	15
Ca.1.7.31cd	dehavyāyāmasam̄khyātā mātrayā tām̄ samācaret //§ 847	
Ca.1.7.32ab	lāghavam̄ karmasāmarthyam̄ sthairyam̄ duḥkhasahiṣṇutā /	

	doṣakṣayo+agnivṛddhiśca vyāyāmādupajāyate //§ 849	Ca.1.7.32cd
	śramaḥ klamaḥ kṣayastrṣṇā raktapittam pratāmakah / ativyāyāmataḥ kāso jvaraśchardiśca jāyate //§ 851	Ca.1.7.33ab Ca.1.7.33cd
	(svedāgamaḥ śvāsavṛddhiringātrāṇāṁ lāghavam tathā /)	Ca.1.7.33.1ab
5	(hṛdayādyuparodhaśca iti vyāyāmalakṣaṇam //)§ 853	Ca.1.7.33.1cd
	vyāyāmahāsyabhāṣyādhvagrāmyadharma-prajāgarāṇi / nocitānapi seveta buddhimānatimātrayā //§ 855	Ca.1.7.34ab Ca.1.7.34cd
	etānevaṁvidhāṁścānyān yo+atimātram niṣevate / gajāṁ simha ivākarṣan sahasā sa vinaśyate //§ 857	Ca.1.7.35ab Ca.1.7.35cd
10	(ativyavāyabhārādhvakarmabhiścātikarśitāḥ / (krodhaśokabhayāyāsaiḥ krāntā ye cāpi mānavāḥ //)§ 859	Ca.1.7.35.1ab Ca.1.7.35.1cd
	(bālavṛddhapravātāśca ye coccairbahubhāṣakāḥ /) (te varjayeyurvyāyāmāṁ kṣudhitāstrṣitāśca ye //)§ 861	Ca.1.7.35.2ab Ca.1.7.35.2cd
15	ucitādahitāddhīmān kramaśo viramennarah / hitāṁ krameṇa seveta kramaścātropadiśyate //§ 863	Ca.1.7.36ab Ca.1.7.36cd
	prakṣepāpacaye tābhyaṁ kramaḥ pādāṁśiko bhavet /	Ca.1.7.37ab

Ca.1.7.37cd	ekāntaram̄ tataścordhvam̄ dvyantaram̄ tryantaram̄ tathā // § 865
Ca.1.7.38ab	krameṇāpacitā doṣāḥ krameṇopacitā guṇāḥ /
Ca.1.7.38cd	santo yāntyapunarbhāvamaprakampyā bhavanti ca // § 867
Ca.1.7.39ab	samapittānilakaphāḥ kecidgarbhādi mānavāḥ /
Ca.1.7.39cd	dṛṣyante vātalāḥ kecitpittalāḥ śleṣmalāstathā // § 869
Ca.1.7.40ab	teṣāmanāturāḥ pūrve vātalādyāḥ sadāturāḥ /
Ca.1.7.40cd	doṣānuśayitā hyeṣāṁ dehaprakṛtirucyate // § 871
Ca.1.7.41ab	viparītagunasteṣāṁ svasthavṛtttervidhirhitāḥ /
Ca.1.7.41cd	samasarvarasam̄ sātmyam̄ samadhāto praśasyate // § 873
Ca.1.7.42ab	dve adhaḥ sapta śirasi khāni svedamukhāni ca / 10
Ca.1.7.42cd	malāyanāni bādhyante duṣṭairmātrādhikairmalaiḥ // § 875
Ca.1.7.43ab	malabuddhim̄ gurutayā lāghavānmalasamkṣayam /
Ca.1.7.43cd	malāyanānām̄ budhyeta saṅgotsargādatīva ca // § 877
Ca.1.7.44ab	tān̄ doṣaliṅgairādiśya vyādhīn̄ sādhyānupācaret /
Ca.1.7.44cd	vyādhihetupratidvandhvairmātrākālau tvicārayan // § 879 15
Ca.1.7.45ab	viśamasvasthavṛttānāmete rogāstathā+apare /
Ca.1.7.45cd	jāyante+anāturāstasmāt svasthavṛttaparo bhavet // § 881
Ca.1.7.46ab	mādhvaprathame māsi nabhasyaprathame punah /

	sahasyaprathame caiva hārayeddoṣasamcayam //§ 883	Ca.1.7.46cd
	snigdhasvinnaśarīrāṇāmūrdhvam cādhaśca nityaśah /	Ca.1.7.47ab
	bastikarma tataḥ kuryānnasyakarma ca buddhimān //§ 885	Ca.1.7.47cd
	yathākramam yathāyogyamata ūrdhvam prayojayet /	Ca.1.7.48ab
5	rasāyanāni siddhāni vṛṣyayogāśmśca kālavit //§ 887	Ca.1.7.48cd
	rogāstathā na jāyante prakṛtistheṣu dhātuṣu / dhātavaścābhivardhante jarā māndyamupaiti ca //§ 889	Ca.1.7.49ab Ca.1.7.49cd
	vidhireṣa vikārāṇāmanutpatau nidarśitah / nijānāmitareṣāṁ tu pṛthagēvopadekṣyate //§ 891	Ca.1.7.50ab Ca.1.7.50cd
10	ye bhūtaviśavāyvagnisamprahārādisambhavāḥ / nṛṇāmāgantavo rogāḥ prajñā teṣvaparādhyati //§ 893	Ca.1.7.51ab Ca.1.7.51cd
	īrṣyāśokabhayakrodhamānadveśādayaśca ye / manovikārāste+apyuktāḥ sarve prajñāparādhajāḥ //§ 895	Ca.1.7.52ab Ca.1.7.52cd
	tyāgaḥ prajñāparādhānāmindriyopaśamaḥ smṛtiḥ /	Ca.1.7.53ab
15	deśakālātmavijñānam sadvṛttasyānuvartanam //§ 897	Ca.1.7.53cd
	āgantūnāmanutpattāveṣa mārgo nidarśitah / prājñāḥ prāgeva tat kuryāddhitam vidyādyadātmanah //§ 899	Ca.1.7.54ab Ca.1.7.54cd

Ca.1.7.55ab	āptopadeśaprajñānam pratipattiśca kāraṇam /
Ca.1.7.55cd	vikārāṇāmanutpattāvutpannānām ca śāntaye //§ 901
Ca.1.7.56ab	pāpavṛttavacahsattvāḥ sūcakāḥ kalahapriyāḥ /
Ca.1.7.56cd	marmopahāsino lubdhāḥ paravṛddhidviṣāḥ śaṭhāḥ //§ 903
Ca.1.7.57ab	parāpavādaratayaścapalā ripusevināḥ /
Ca.1.7.57cd	nirghṛṇāstyaktadharmāṇāḥ parivarjyā narādhamāḥ //§ 905
Ca.1.7.58ab	buddhivid�āvayaḥśīladhairyasmṛtisamādhibhiḥ /
Ca.1.7.58cd	vṛddhopasevino vṛddhāḥ svabhāvajñā gatavyathāḥ //§ 907
Ca.1.7.59ab	sumukhāḥ sarvabhūtānām praśāntāḥ śāṃsitavratāḥ /
Ca.1.7.59cd	sevyāḥ sanmārgavaktāraḥ puṇyaśravaṇadarśanāḥ //§ 909
Ca.1.7.60ab	āhārācāraceṣṭāsu sukhārthī pretya ceha ca /
Ca.1.7.60cd	param prayatnamātiṣṭhedbuddhimān hitasevane //§ 911
Ca.1.7.61ab	na naktām dadhi bhuñjīta na cāpyaghṛtaśarkaram /
Ca.1.7.61cd	nāmudgayuṣām nākṣaudram noṣṇām nāmalakairvinā //§ 913
Ca.1.7.62ab	jvarāśrkittavīarpakuṣṭhapāṇḍvāmayabhrāmān /
Ca.1.7.62cd	prāpnuyātkāmalām cogrām vidhim hitvā dadhipriyah //§ 915
Ca.1.7.63	tatra ślokāḥ
Ca.1.7.63ab	vegā vegasamutthāśca rogāsteśām ca bheṣajam /

<p>yeśāṁ vegā vidhāryāśca yadartham yaddhitāhitam //^{§ 918}</p> <p>ucite cāhite varjye sevye cānucite kramah / yathāprakṛti cāhāro malāyanagadauṣadham //^{§ 920}</p> <p>5 varjyāḥ sevyāśca puruṣā dhīmatā+ātmasukhārthīnā //^{§ 922}</p> <p>vidhinā dadhi sevyam ca yena yasmāttadatrijaḥ / navegāndhāraṇe+adhyāye sarvamevāvadanmuniḥ //^{§ 924}</p> <p>ityagniveśakṛte tantri carakapratisamskṛte ślokasthāne navegāndhāraṇīyo nāma saptamo+adhyāyāḥ //</p>	<p>Ca.1.7.63cd</p> <p>Ca.1.7.64ab Ca.1.7.64cd</p> <p>Ca.1.7.65ab</p> <p>Ca.1.7.65cd</p> <p>Ca.1.7.66ab Ca.1.7.66cd</p>
---	--

1.8 aṣṭamo+adhyāyāḥ /

<p>athāta indriyopakramaṇīyamadhyāyam vyākhyāsyāmaḥ //^{§ 926}</p> <p>5 iti ha smāha bhagavānātreyah //^{§ 927} iha khalu pañcendriyāṇi pañcendriyadravyāṇi pañce- ndriyādhiṣṭhānāni pañcendriyārthāḥ pañcendriyabuddh- ayo bhavanti ityuktamindriyādhikāre //^{§ 928}</p> <p>10 atīndriyam punarmanaḥ sattvasamjñakah cetah ityāh- ureke tadarthātmasampadāyattaceṣṭam ceṣṭāpratyayabh- ūtamindriyāṇām //^{§ 929}</p> <p>15 svārthendriyārthasaṅkalpavyabhicaraṇāccānekamekaśmī^{1.8.5} puruṣe sattvam rajastamaḥsattvaguṇayogācca na cāneka- tvam nahyekam hyekakālamanekeru pravartate tasmānn- aikakālā sarvendriyapravṛttiḥ //^{§ 930}</p> <p>yadguṇam cābhīksṇam puruṣamanuvartate sattvam tatsattvamevopadiśanti munayo bāhulyānuśayāt //^{§ 931}</p>	<p>Ca.1.8.1ab</p> <p>Ca.1.8.2 Ca.1.8.3</p> <p>Ca.1.8.4</p> <p>Ca.1.8.5</p> <p>Ca.1.8.6</p>
--	--

12 cānekatvam] na cānekaṁ hy

- Ca.1.8.7 manah puraḥsarāṇīndriyāṇyarthagrahaṇasamarthāni bavanti // § 932
- Ca.1.8.8 tatra cakṣuh śrotram ghrāṇam rasanam sparśanamiti pañcendriyāṇi // § 933
- Ca.1.8.9 pañcendriyadravyāṇi kham vāyurjyotirāpo bhūriti // 5
§ 934
- Ca.1.8.10 pañcendriyādhiṣṭhānāni akṣinī karṇau nāsike jihvā tvak ceti // § 935
- Ca.1.8.11 pañcendriyārthāḥ śabdasparsarūparasagandhāḥ // § 936
- Ca.1.8.12 pañcendriyabuddhayah caksurbuddhyādikāḥ tāḥ punarindriyendriyārthasattvātmasannikarsajāḥ kṣaṇikā niścayātmikāśca ityetat pañcapañcakam // § 937 10
- Ca.1.8.13 mano manortho buddhirātmā cetyadhyātmadravyaguṇasamgrahaḥ śubhāśubhapravṛttinivṛttihetuśca dravyāśritam ca karma yaducyate kriyeti // § 938 15
- Ca.1.8.14 tatrānumānagamyānām pañcamahābhūtavikārasamudāyātmakānāmapi satāmindriyāṇām tejaścakṣuṣi kham śrotre ghrāṇe kṣitih āpo rasane sparśane+anilo višeṣeṇo-papadyate / § 939
- tatra yadyadātmakamindriyam višeṣāttattadātmakam-evārthamanugṛhṇāti tatsvabhāvādvibhutvācca // § 940 20
- Ca.1.8.15 tadarthātiyogāyogamithyāyogāt samanaskamindriyam vikṛtimāpadyamānam yathāsvam buddhyupaghātāya saṃpadyate sāmarthyayogāt punah prakṛtimāpadyamānam yathāsvam buddhimāpyāyayati // § 941 25
- Ca.1.8.16 manasastu cintyamartham / § 942
- tatra manaso manobuddheśca ta eva samānātihīnamithyāyogāḥ prakṛtivikṛtihetavo bhavanti // § 943
- Ca.1.8.17 tatrendriyāṇām samanaskānāmanupataptānāmanupatāpāya prakṛtibhāve prayatitavyamebhīhetubhiḥ tadyathā sātmayendriyārthasamyojena buddhyā samyagavekṣyāvekṣya karmaṇām samyak pratipādanena deśakālātmaguṇaviparītopāsanena ceti / § 944 30
- tasmādātmahitam cikīrṣatā sarvena sarvam sarvadā smṛtimāsthāya sadvṛttamānuṣṭheyam // § 945 35
- Ca.1.8.18 taddhyanutisṭhan yugapat sampādayatyarthadvayamārogyamindriyavijayam ceti; tat sadvṛttamākhilenopadekṣayāmo+agniveśa&! tadyathā --- devagobrāhmaṇag-

uruvrddhasiddhācāryānarcayet, agnimupacaret, oṣadhiḥ
praśastā dhārayet, dvau kālāvupasprśet, malāyaneśva-
bhīkṣṇam pādayośca vaimalyamādadhyāt, triḥ pakṣasya
keśaśmaśrulomanakhān samḥārayet, nityamanupahatavā-
sāḥ&&sumanāḥ sugandhiḥ syāt, sādhuveśāḥ, prasiddha-
keśāḥ&, mūrdhaśrotraghṛāṇapādatailanityāḥ, dhūmapaḥ,
pūrvābhibhāśī, sumukhaḥ, dargeśvabhyupapattā, hotā,
yaṣṭā, dātā, catuṣpathānām namaskartā, balīnāmupahartā,
atithinām pūjakāḥ, pitṛbhyāḥ piṇḍadāḥ, kāle hitamitama-
dhurārthavādī, vaśyātmā, dharmātmā, hetāvīṛṣyuh, phale
nerṣyuh, niścintāḥ, nirbhīkaḥ, hrīmān, dhīmān, mahotsāḥ,
dakṣāḥ, kṣamāvān, dhārmikāḥ, āstikāḥ, &vinayabuddhivi-
dyābhijanavayovṛddhasiddhācāryānāmupāsitā, chatrī da-
ṇḍī &maulī sopānatko &yugamātradṛgvicaret, maṅgalāc-
āraśīlaḥ, kucelāsthikanṭakāmedhyakeśatuśotkarabhasma-
kapālasnānabalibhūmīnām parihartā, prāk śramād vyāy-
āmavarjī syāt, sarvaprāṇiṣu bandhubhūtaḥ syāt, kruddhā-
nāmanunetā, bhītānāmāśvāsayitā, dīnānāmabhyupapattā,
satyasamdhāḥ, sāmapradhānah&, paraparuśavacanasah-
iṣnuḥ, amarṣaghnaḥ, praśamaguṇadarśī, rāgadvesaḥetū-
nām hantā ca // § 946

nānṛtam brūyāt, nānyasvamādadīta, nānyastriyamabh-
ilaṣennānyaśriyam, na vairam rocayet, na kuryāt pāpam,
na pāpe+api &pāpī syāt, nānyadoṣān brūyāt, nānyarah-
asyamāgamayen, nādhārmikairna narendradviṣṭaiḥ sahā-
sīta nonmattairna patitairna bhrūṇahantṛbhiraṇa kṣudrai-
rna duṣṭaiḥ, na duṣṭayānānyāroheta, na &jānusamam ka-
ṭhinamāsanamadhyāsīta, nānāstīrṇamanupahitamaviśāla-
masamam vā śayanam prapadyeta, na giriviśamamasta-
keśvanucaret, na drumamārohet, na jalogravegamavagā-
heta, na &kulacchāyāmupāsīta, nāgnyutpātamabhitaśca-
ret, nocchairhaset, na śabdavantaṁ mārutaṁ muñcet, nā-
nāvṛtamukho&jrmbhām kṣavathum hāsyam vā pravarta-
yet, na nāsikām kuṣṇīyāt, na dantān vighaṭṭayet, na na-
khān vādayet, nāsthīnyabhihanyāt, na bhūmīm vilikhet,
na chindyāttṛṇam, na loṣṭam mṛdgīyāt, na viguṇamaṅgai-
śceṣṭeta, jyotiṁśyanisṭamamedhyamaśastam ca nābhivīkṣ-
eta, na humkuryāccchavam&, na caityadhvajagurupūjyā-

Ca.1.8.19

astacchāyāmākrāmet, na kṣapāsvamarasadanacaityacatvara-catyuśpathopavanaśmaśānāghātanānyāseveta&, naikaḥ śūnyagr̥ham na cāṭavīmanupraviśet, na pāpavṛttān strī-mitrabhṛtyān bhajeta, nottamairvirudhyeta, nāvarānupā-sīta, na jihmam̄ rocayet, nānāryamāśrayet, na bhayamu-tpādayet, na sāhasātisvapnaprajāgarasnānapānāśanānyās-eveta, nordhvajānuściram tiṣṭhet, na vyālānupasarpena 5
damṣṭriṇo na viśāṇinah̄, purovātātapāvaśyātipravātāñj-ahyāt, kalim̄ nārabheta, nāsunibhṛto&+agnimupāsīta no-cchiṣṭah̄, nādhah̄ kṛtvā pratāpayet, nāvigataklamo nānā-plutavadano na nagna upaspr̥set, na snānaśātyā spr̥sed-uttamāṅgam, na keśāgrānyabhihanyāt, nopaspr̥syā te eva 10
vāsasī bibhṛyāt, nāspr̥stvā ratnājyapūjyamaṅgalasuman-aso+abhiniśkrāmet, na pūjyamaṅgalānyapasavyam gacch-en-netarāṇyanudakṣiṇam // § 947 15

Ca.1.8.20 nāratnapāṇirnāsnāto nopahatavāsā nājapitvā nāhutvā devatābhyo nānirūpya pitṛbhyo nādattvā gurubhyo nātith-ibhyo nopāśritebhyo nāpuṇyagandho nāmālī nāprakṣālit-apāṇipādavadano nāsuddhamukho nodānmukho na vim-anā nābhaktāśiṣṭāśucikṣudhitaparicaro na pātrīśvamedhy-āsu nādeše nākāle nākīrṇe nādattvā+agramagnaye nāpr-okṣitam prokṣaṇodakairna mantrairanabhimantritam na kutsayanna kutsitam na praktikūlo-pahitam annamādadīta, na paryuṣitam anyatra māṃsaharitakaśuṣkaśākaphalabha-kṣyebhyah̄, nāśeṣabhuk syādanyatra dadhimadhulavaṇas-aktusarpibhyah̄, na naktam̄ dadhi bhuñjīta, na saktūnekā-naśnīyānna niśi na bhuktvā na bahūnna dvirnodakāntari-tāt, na chittvā dvijairbhakṣayet // § 948 20
25

Ca.1.8.21 nānṛjuḥ kṣuyānnādyānna śayīta, na vegito+anyakāryah̄ syāt, na vāyvagnisalilasomārkadvijagurupratimukham̄ &ni- 30
ṣṭhīvikāvarcomūtrāṇyutsṛjet, na panthānamavamūtrayenne janavati nānnakāle, na japa-homādhyayanabalimaṅg-alākriyāsu śleṣmasiṅghāṇakam̄ muñcet // § 949

Ca.1.8.22 na striyamavajānīta, nātiviśrambhayet, na guhyaman-uśrāvayet, nādhikuryāt / § 950 35

na rajasvalām̄ nāturām̄ nāmedhyām̄ nāśastām̄ nāniṣṭa-rūpācāropacārām̄ nādakṣām̄ nādakṣiṇām̄ nākāmām̄ nāny-akāmām̄ nānyastriyām̄ nānyayonim̄ nāyonau na caityaca-

tvaracatuśpathopavanaśmaśānāghātanasalilausadhidvijagurusrālayeṣu na sandhyayornātithiṣu nāśucirnājagdhabheṣajo nāpranītasaṅkalpo nānupasthitapraharṣo nābhuktvānnātyaśito na viśamastho na mūtrocārapīḍito na śramavyāyāmopavāsaklamābhīhato nārahasi vyavāyam gacchet // § 951

na sato na gurūn parivadet nāśucirabhicārakarmacai- Ca.1.8.23
tyapūjyapūjādhyayanamabhīnirvartayet // § 952

na vidyutsvanārtavīṣu nābhuyuditāsu dīkṣu nāgnisa- Ca.1.8.24
mplave na bhūmikampe na mahotsave nolkāpāte na mahāgrahopagamane na naṣṭacandrāyām tithau na sandhyay-
ornāmukhādgurornāvapatitām nātimātram na tāntam na
visvaraṁ nānavasthitapadaṁ nātidrutam na vilambitam
nātiklībaṁ nātyuccarinātīcail svarairadhyayanamabhī-
asyet // § 953

nātisamayaṁ jahyāt, na niyamaṁ bhindyāt, na naktam nādeśe caret, na sandhyāsvabhyavahārādhyayanastrīsv- Ca.1.8.25
apnasevī syāt, na bālavṛddhalubdhamūrkhaṇṭaklībail saha sakhyam kuryāt, na madyadyūtaveśyāprasāṅgaruciḥ syāt, na guhyam vivṛṇuyāt, na kañcidavajānīyāt, nāh-
amāmānī syānnādakṣo nādakṣīṇo nāsūyakah, na &brāhm-
aṇān parivadet, na gavām daṇḍamudyacchet, na vṛddhānna gurūnna gaṇānna nṛpān vā+adhikṣipet, na cātibrū-
yāt, na bāndhavānuraktakṛcchradvitīyaguhyajñān bahiṣk-
uryāt // § 954

nādhīro nātyuccritisattvah syāt, nābhṛtabhṛtyah, nā- Ca.1.8.26
viśrabdhasvajanaḥ, naikah sukhī, na duḥkhaśīlācāropacā-
raḥ, na sarvaviśrambhī, na sarvābhiśaṅkī, na sarvakālavī-
cārī // § 955

na kāryakālamatipātayet, nāparīkṣitamabhīniśet, ne- Ca.1.8.27
ndriyavaśagaḥ syāt, na cañcalam mano+anubhrāmayet, na buddhīndriyāṇāmatibhāramādadhyāt, na cātidīrghasūtrī syāt, na krodhaharsāvanuvidadhyāt, na śokamanuvaset, na siddhāvutsekam&yacchennāsiddhau dainyam, prakṛ-
35 imabhīkṣṇam smaret, hetuprabhāvaniścitaḥ syāddhetvār-
ambhanityaśca, na kṛtamityāśvaset, na vīryam jahyāt, nā-
pavādamanusmaret // § 956

nāśuciruttamājyākṣatatalikuśasarṣapairagnim juhuyā- Ca.1.8.28
dātmānamāśīrbhirāśāsānah, agnirme &nāpagacchech-

īrādvāyurme prāṇānādadhātu viṣṇurme balamādadadhātu
indro me vīryam śivā mām praviśantvāpa āpohiṣṭhetya-
pah spr̄set, dvīḥ parimṛjyoṣṭhau pādau cābhuyukṣya &mū-
rdhani khāni copaspr̄sedadbhirātmānam hṛdayam śiraśca
// § 957

5

Ca.1.8.29 brahmačaryajñānadānamaitrīkārunyaharṣopekṣāpraśa-
maparaśca syāditi // § 958

Ca.1.8.30 tatra ślokāḥ § 959

Ca.1.8.30ab pañcapañcakamuddiṣṭam mano hetucatuṣṭayam
/

Ca.1.8.30cd indriyopakrame+adhyāye sadvṛttamakhilena ca 10
// § 961

Ca.1.8.31ab svasthavṛttam yathoddiṣṭam yaḥ
samyaganutiṣṭhati /

Ca.1.8.31cd sa samāḥ śatamavyādhirāyusā na viyujyate
// § 963

Ca.1.8.32ab nr̄lokamāpūrayate yaśasā sādhusam̄mataḥ /

Ca.1.8.32cd dharmārthāveti bhūtānām
bandhutāmupagacchati // § 965

Ca.1.8.33ab parān sukṛtino lokān puṇyakarmā prapadyate / 15

Ca.1.8.33cd tasmādvṛttamanuṣṭheyamidam sarveṇa sarvadā
// § 967

Ca.1.8.34ab yaccānyadapi kiṃcit syādanuktamiha pūjitam /

Ca.1.8.34cd vṛttam tadapi cātreyah sadaivābhyanumanyate
// § 969

ityagniveśakṛte tantri carakapratisam̄skṛte ślokasthāne

indriyopakramāṇīyo nāmāṣṭamo+adhyāyah //8//

iti svasthacatuṣko dvitīyah //2//

20

1.9 navamo+adhyāyah /

Ca.1.9.1 athātaḥ khuḍḍākacatuṣpādamadhyāyam vyākhyāsyāmaḥ
// § 972

	iti ha smāha bhagavānātreyah // § 973	Ca.1.9.2
	bhiṣagdravyāṇyupasthātā rogī pādacatuṣṭayam /	Ca.1.9.3ab
	guṇavat kāraṇam jñeyam vikāravyupaśāntaye // § 975	Ca.1.9.3cd
	vikāro dhātuvaिशamyam sāmyam prakṛtirucyate /	Ca.1.9.4ab
5	sukhasamjñakamārogyam vikāro duḥkhameva ca // § 977	Ca.1.9.4cd
	caturṇām bhiṣagādīnām śastānām dhātuvaikṛte /	Ca.1.9.5ab
	pravṛttirdhātusāmyārthā cikitsetyabhidhīyate // § 979	Ca.1.9.5cd
	śrute paryavadātatvam bahuśo dṛṣṭakarmatā / dākṣyam śaucamiti jñeyam vaidye guṇacatuṣṭayam // § 981	Ca.1.9.6ab Ca.1.9.6cd
10	bahutā tatravogyatvamanekavidhakalpanā / saṁpacceti catusko+ayam dravyāṇām guṇa ucyate // § 983	Ca.1.9.7ab Ca.1.9.7cd
	upacārajñatā dākṣyamanurāgaśca bhartari / śaucam ceti catusko+ayam guṇah paricare jane // § 985	Ca.1.9.8ab Ca.1.9.8cd
15	smṛtirnirdeśakāritvamabhīrutvamathāpi ca / jñāpakatvam ca rogāṇāmāturasya guṇāḥ smṛtāḥ // § 987	Ca.1.9.9ab Ca.1.9.9cd
	kāraṇam ṣodaśaguṇam siddhau pādacatuṣṭayam /	Ca.1.9.10ab
	vijñātā sāsitā yoktā pradhānam bhiṣagatra tu // § 989	Ca.1.9.10cd

Ca.1.9.11ab	paktau hi kāraṇam pakturyathā pātrendhanānalāḥ /	
Ca.1.9.11cd	vijeturvijaye bhūmiścamūḥ praharaṇāni ca //§ 991	
Ca.1.9.12ab	āturādyāstathā siddhau pādāḥ kāraṇasamjñitāḥ /	
Ca.1.9.12cd	vaidyasyātaścikitsāyām pradhānam kāraṇam bhiṣak //§ 993	
Ca.1.9.13ab	mṛddanḍacakrasūtrādyāḥ kumbhakārādṛte yathā /	5
Ca.1.9.13cd	nāvahanti guṇam vaidyādṛte pādatrayam tathā //§ 995	
Ca.1.9.14ab	gandharvapuravannāśam yadvikārāḥ sudāruṇāḥ /	
Ca.1.9.14cd	yānti yac cetare vṛddhimāśūpāyapratīkṣināḥ //§ 997	
Ca.1.9.15ab	sati pādatraye jñājñau bhiṣajāvatra kāraṇam /	
Ca.1.9.15cd	varamātmā huto+ajñena na cikitsā pravartitā //§ 999	10
Ca.1.9.16ab	pāṇicārādyathā+acakṣurajñānādbhītabhītavat /	
Ca.1.9.16cd	naurmārutavaśevājño bhiṣak carati karmasu //§ 1001	
Ca.1.9.17ab	yadṛcchayā samāpannamuttārya niyatāyuṣam /	
Ca.1.9.17cd	bhiṣāṇmānī nihantyāśu śatānyaniyatāyuṣām //§ 1003	
Ca.1.9.18ab	tasmācchāstre+arthavijñāne pravṛttau karmadarśane /	15
Ca.1.9.18cd	bhiṣak catuṣṭaye yuktaḥ prāṇābhīsara ucyate //§ 1005	
Ca.1.9.19ab	hetau liṅge praśamane rogāṇāmapunarbhave /	

	jñānam caturvidham yasya sa rājārha bhiṣaktamah //§ 1007	Ca.1.9.19cd
	śastram śāstrāṇi salilam guṇadosapraवृttaye / pātrapekṣīnyataḥ prajñām cikitsārtham viśodhayet //§ 1009	Ca.1.9.20ab Ca.1.9.20cd
5	vidyā vitarko vijñānam smṛtistatparatā kriyā / yasyaite ṣadguṇāstasya na sādhyamativartate //§ 1011	Ca.1.9.21ab Ca.1.9.21cd
	vidyā matih karmadṛṣṭirabhyāsaḥ siddhirāśrayaḥ / vaidyaśabdābhiniśpattāvalamekaikamapyataḥ //§ 1013	Ca.1.9.22ab Ca.1.9.22cd
	yasya tvete guṇāḥ sarve santi vidyādayaḥ śubhāḥ / sa vaidyaśabdām sadbhūtamarhan prāṇisukhapradāḥ //§ 1015	Ca.1.9.23ab Ca.1.9.23cd
10	śāstram jyotiḥ prakāśārtham darśanam buddhirātmanah / tābhyaṁ bhiṣak suyuktābhyaṁ cikitsannāparādhyati //§ 1017	Ca.1.9.24ab Ca.1.9.24cd
	cikitsite trayah pādā yasmādvaidyavyapāśrayaḥ / tasmāt prayatnamātiṣṭhedbhiṣak svaguṇasampadi //§ 1019	Ca.1.9.25ab Ca.1.9.25cd
15	maitrī kāruṇyamārteṣu śakte prītirupekṣanam / prakṛtishteṣu bhūteṣu vaidyavṛttiścaturvidheti //§ 1021 tatra ślokau § 1022	Ca.1.9.26ab Ca.1.9.26cd Ca.1.9.27
	bhiṣag jitam catuspādām pādaḥ pādaścaturguṇāḥ /	Ca.1.9.27ab

Ca.1.9.27cd bhiṣak pradhānam pādebhyo yasmādvaidyastu
yadguṇah // § 1024

Ca.1.9.28ab jñānāni buddhirbrāhmī ca bhiṣajāṁ yā
caturvidhā /

Ca.1.9.28cd sarvametaccatuṣpāde khuḍḍāke
samprakāśitamiti // § 1026
ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte ślokasthāne
khuḍḍākacatuṣpādo nāma navamo+adhyāyah //9//

1.10 daśamo+adhyāyah /

Ca.1.10.1 athāto mahācatuṣpādamadhyāyam vyākhyāsyāmah //
§ 1028

Ca.1.10.2 iti ha smāha bhagavānātreyah // § 1029

Ca.1.10.3 catuṣpādaṁ ṣoḍāśakalam bheṣajamiti bheṣajo bhāṣa-
nte, yaduktam pūrvādhyāye ṣoḍāśaguṇamiti, tadbheṣa-
jam yuktiyuktamalamārogayāyeti bhagavān punarvasurā-
treyah // § 1030

Ca.1.10.4 neti maitreyah, kim kāraṇam dṛṣyante hyāturāḥ ke-
cidupakaraṇavantaśca paricārakasampannāścātmavanta-
śca kuśalaiśca bhiṣagbhiranuṣṭhitāḥ&samuttiṣṭhamānāḥ, 10
tathāyuktāścāpare mriyamāṇāḥ ; tasmādbheṣajamakimci-
tkaram bhavati, tadyathā --- śvabhre sarasi ca prasiktam-
alpamudakam, nadyām vā syandamānāyām pāṁsudhāne
vā pāṁsumuṣṭih prakīrṇa iti ; tathā+apare dṛṣyante+anu-
pakaraṇāścāparicārakāścātmavantaścākuśalaiśca bhiṣa-
gbhiranuṣṭhitāḥ samuttiṣṭhamānāḥ, tathāyuktā mriyamā-
ṇāścāpare / § 1031

yataśca pratikurvan sidhyati, pratikurvan mriyate ;
apratikurvan sidhyati, apratikurvan mriyate ; tataścintyate
bheṣajamabheṣajenāviśiṣṭamiti& // § 1032

Ca.1.10.5 maitreya&! mithyā cintyata ityātreyah ; kim kāraṇam,
ye hyāturāḥ ṣoḍāśaguṇasamuditenānenā bheṣajenopap-
adyamānā mriyanta ityuktam tadanupapannam, na hi
bheṣajasādhyānām vyādhīnām bheṣajamakāraṇam bhav-
ati ; ye punarāturāḥ kevalādbheṣajādṛte samuttiṣṭhante, na 25

teśāṁ sampūrṇabheṣajopapādanāya & samutthānaviśeṣo
&nāsti ; yathā hi patitām puruṣām samarathamutthānāy-
otthāpayan puruṣo balamasyopādadhyāt, sa kṣiprataram-
aparikliṣṭa evottiṣṭhet, tadvat sampūrṇabheṣajopalambhā-
dāturāḥ ; ye cāturāḥ kevalādbheṣajādapi mriyante, na ca
5 sarva eva te bheṣajopapannāḥ samutthiṣṭheran, nahi sarve
vyādhayo bhavantyupāyasādhyāḥ, na copāyasādhyānāṁ
vyādhīnāmanupāyena siddhirasti, na cāsādhyānāṁ vyā-
dhīnāṁ &bheṣajasamudāyo+ayamasti, na hyalam jñāna-
10 vān bhiṣāṇumūrṣumāturamutthāpayitum ; parīksyakār-
iṇo hi kuśalā bhavanti, yathā hi yogajño+abhyāsanitya iṣv-
āso dhanurādāyeṣumasyannātiviprakṛṣṭe mahati kāye nā-
parādhavān bhavati, sampādayati ceṣṭakāryam, tathā bh-
iṣak svaguṇasampanna upakaraṇavān vīkṣya karmārabh-
15 amāṇāḥ sādhyarogamanaparādhaḥ sampādayatyevātura-
mārogyeṇa ; tasmānna bheṣajamabheṣajenāviṣiṣṭam bhav-
ati // § 1033

idam ca&naḥ pratyakṣam---yadanātureṇa bheṣajenātu-
ram cikitsāmah&, kṣāmamakṣāmeṇa, krśam ca durbalam-
20 āpyāyayāmaḥ, sthūlam medasvinamapatarpayāmaḥ, śīte-
noṣṇābhībhūtamupacarāmaḥ, śītābhībhūtamuṣṇena, nyū-
nān dhātūn pūrayāmaḥ, vyatiriktān hrāsayāmaḥ, vyādhīn
mūlaviparyayenopacarantah samyak prakṛtau sthāpayā-
maḥ ; teśāṁ nastathā kurvatāmayam bheṣajasamudāyaḥ
25 kāntatamo bhavati // § 1034

bhavanti cātra § 1035

Ca.1.10.6

Ca.1.10.7

sādhyāsādhyavibhāgajño jñānapūrvam
cikitsakah /

Ca.1.10.7ab

kāle cārabhate karma yattat sādhayati dhruvam
// § 1037

Ca.1.10.7cd

30 &arthavidyāyaśohānimupakrośamasamgraham&/Ca.1.10.8ab
prāpnuyānniyataṁ vaidyo yo+asādhyam
samupācaret // § 1039

Ca.1.10.8cd

sukhasādhyam mataṁ sādhyam
kr̥cchrāsādhyamathāpi ca /

Ca.1.10.9ab

Ca.1.10.9cd	dvividham cāpyasādhyam syādyāpyam yaccānupakramam // § 1041	
Ca.1.10.10ab	sādhyānām trividhaścālpamadhyamotkrṣṭatām prati /	
Ca.1.10.10cd	vikalpo na tvasādhyānām niyatānām vikalpanā // § 1043	
Ca.1.10.11ab	hetavaḥ pūrvarūpāṇi rūpāṇyalpāni yasya ca /	
Ca.1.10.11cd	na ca tulyaguṇo dūṣyo na dosah prakṛtirbhavet 5 // § 1045	
Ca.1.10.12ab	na ca kālaguṇastulyo na deśo durupakramah /	
Ca.1.10.12cd	gatirekā navatvam ca rogasyopadravo na ca // § 1047	
Ca.1.10.13ab	dosaścaikah samutpattau dehaḥ sarvauṣadhadhakṣamah /	
Ca.1.10.13cd	catuṣpādopapattiśca sukhasādhyasya lakṣaṇam // § 1049	
Ca.1.10.14ab	nimittapūrvarūpāṇām rūpāṇām madhyame 10 bale /	
Ca.1.10.14cd	kālaprakṛtidūṣyāṇām sāmānye+anyatamasya ca // § 1051	
Ca.1.10.15ab	garbhiṇīvrddhabālānām nātyupadravapīḍitam /	
Ca.1.10.15cd	śastrakṣārāgnikṛtyānāmanavam kṛcchradeśajam // § 1053	
Ca.1.10.16ab	vidyādekapatham rogam nātipūrṇacatuṣpadam /	
Ca.1.10.16cd	dvipatham nātikālam vā kṛcchrasādhyam 15 dviḍoṣajam // § 1055	
Ca.1.10.17ab	śeṣatvādāyuṣo yāpyamasādhyam pathyasevayā /	

	labdhālpasukhamalpena hetunā+āśupravartakam // ^{§ 1057}	Ca.1.10.17cd
	gambhīram bahudhātusthaṁ marmasandhisamāśritam / nityānuśāyinam rogam dīrghakālamavasthitam // ^{§ 1059}	Ca.1.10.18ab Ca.1.10.18cd
5	vidyāddvidoṣajam tadvat pratyākhyeyam tridoṣajam / kriyāpathamatikrāntam sarvamārgānusāriṇam // ^{§ 1061}	Ca.1.10.19ab Ca.1.10.19cd
	autsukyāratismammohakaramindriyanāśanam / durbalasya susamvṛddham vyādhim sāriṣṭameva ca // ^{§ 1063}	Ca.1.10.20ab Ca.1.10.20cd
	bhiṣajā prāk parīkṣyaivam vikārāṇāṁ svalakṣaṇam / paścātkarmasamārambhaḥ kāryaḥ sādhyesu dhīmatā // ^{§ 1065}	Ca.1.10.21ab Ca.1.10.21cd
10	sādhyāsādhyavibhāgajño yaḥ samyakpratipattimān / na sa maitreyatulyānāṁ mithyābuddhim prakalpayet // ^{§ 1067} tatra ślokau § 1068	Ca.1.10.22ab Ca.1.10.22cd Ca.1.10.23
	ihausadham pādaguṇāḥ prabhavo bheṣajāśrayaḥ / ātreyamaitreyamatī matidvaividhyaniścayaḥ // ^{§ 1070}	Ca.1.10.23ab Ca.1.10.23cd
15	caturvidhavikalpāśca vyādhayah svasvalakṣaṇāḥ / uktā mahācatuṣpāde yeṣvāyattam bhiṣagjitam // ^{§ 1072} ityagniveśakṛte tantri carakapratisamskṛte ślokasthāne mahācatuṣpādo nāma daśamo+adhyāyah //	Ca.1.10.24ab Ca.1.10.24cd

1.11 ekādaśa+adhyāyah

- Ca.1.11.1 athātastisraisanīyamadhyāyam vyākhyāsyāmah / § 1074
- Ca.1.11.2 iti ha smāha bhagavānātreyah // § 1075
- Ca.1.11.3 iha khalu puruseñānupahatasattvabuddhipaurusapar-
ākrameṇa hitamiha cāmuṣmimśca loke samanupaśyatā ti-
sra eṣaṇāḥ paryeṣṭavyā bhavanti / § 1076
tadyathā---prāṇaiṣaṇāḥ, dhanaiṣaṇā, paralokaiṣaṇeti
// § 1077
- Ca.1.11.4 āsāṁ tu khalveṣaṇānāṁ prāṇaiṣaṇāṁ tāvat pūrvatara-
māpadyeta / § 1078
- 5
- kasmāt prāṇaparityāge hi sarvatyāgaḥ / § 1079
- tasyānupālanām---svasthasya svasthavṛttānuvṛttiḥ, āt-
urasya vikārapraśamane+apramādah, tadubhayametadu-
ktam vakṣyate ca ; tadyathoktamanauvartamānah prāṇān-
upālanāddīrghamāyuravāpnotīti prathamaiṣaṇā vyākhy-
ātā bhavati // § 1080
- Ca.1.11.5 atha dvitīyāṁ dhanaiṣaṇāmāpadyeta, prāṇebhyo hya-
nantaram dhanameva paryeṣṭavyam bhavati&; na hyataḥ
pāpāt pāpiyo+asti yadanupakaraṇasya dīrghamāyuh, ta-
smādupakaraṇāni paryeṣṭum yateta / § 1081
- 10
- tatropakaraṇopāyānanuvyākhyāsyāmah ; tadyathā---krśipāśupālyavā-
yāni cānyānyapi satāmavigarhitāni karmāṇi vṛttipuṣṭikar-
āṇi vidyāttānyārabheta kartum ; tathā kurvan dīghajīvitam
jīvatyanavāmataḥ puruṣo &bhavati / § 1082
- iti dvitīyā dhanaiṣaṇā vyākhyātā bhavati // § 1083
- Ca.1.11.6 atha tṛtīyāṁ paralokaiṣaṇāmāpadyeta / § 1084
- 15
- samśayaścātra katham bhaviṣyāma itaścyutā nav-
eti ; kutaḥ punaḥ samśaya iti, ucyate---santi hyeke pr-
atyaksaparāh parokṣatvāt punarbhavasya nāstikyamāśr-
itāh, santi cāgamapratyayādeva punarbhavamicchanti ;
śrutibhedācca--- `mātaram pitaram caike manyante janm-
akāraṇam / § 1085
- 25
- svabhāvam paranirmāṇam yadrcchām cāpare janāḥ //
iti /' atah samśayah---kim nu khavasti punarbhavo na veti
// § 1086
- Ca.1.11.7 tatra buddhimānnāstikyabuddhim jahyādviciktsām ca
- 30
- / § 1087
- 35

	kasmāt pratyakṣam hyalpam ; analpamapratyakṣamasti, yadāgamānumānayuktibhirupalabhyate ; yaireva tāvadindiryaiḥ pratyakṣamupalabhyate, tānyeva santi cāpratyakṣāṇī // § 1088	
5	satāṁ ca rūpāñāmatisannikarṣādativiprakarṣādāvaraṇāt karaṇadaubalyānamanonoravasthānāt samānābhīhārād-abhibhavādatisaukṣmyācca pratyakṣānupalabdhiḥ ; tasmādaparīkṣitametaducyate pratyakṣamevāsti, nānyadastīti // § 1089	Ca.1.11.8
10	śrutayaścaitā na kāraṇam yuktivirodhāt / § 1090	Ca.1.11.9
	ātmā mātuḥ piturvā yah so+apatyam yadi saṁcaret /	Ca.1.11.9ab
	divvidham saṁcaredātmā sarvovā+avayavena vā // § 1092	Ca.1.11.9cd
	sarvaścet saṁcarenmātuḥ piturvā maraṇam bhavet /	Ca.1.11.10ab
	nirantaram nāvayavah kaścitsūkṣmasya cātmanah // § 1094	Ca.1.11.10cd
15	buddhirmanaśca nirṇīte yathaivātmā tathaiva te / yeṣāṁ caiṣā matisteṣāṁ yonirnāsti caturvidhā // § 1096	Ca.1.11.11ab Ca.1.11.11cd
	vidyāt svābhāvikam ṣaṇṇām dhātūṇām yat svalakṣaṇam /	Ca.1.11.12ab
	saṁyoge ca viyoge ca teṣāṁ karmaiva kāraṇam // § 1098	Ca.1.11.12cd
20	anādeścetanādhātorneṣyate paranirmitiḥ / para ātmā sa ceddheturiṣṭo+astu paranirmitiḥ // § 1100	Ca.1.11.13ab Ca.1.11.13cd
	na parīkṣā na parīkṣyam na kartā kāraṇam na ca /	Ca.1.11.14ab

Ca.1.11.14cd	na devā narṣayāḥ siddhāḥ karma karmaphalam na ca // ^{§ 1102}
Ca.1.11.15ab	nāstikasyāsti naivātmā yadṛcchopahatātmanah /
Ca.1.11.15cd	pātakebhyaḥ param caitat pātakam nāstikagrahah // ^{§ 1104}
Ca.1.11.16ab	tasmānmatiṁ vimucyaitāmamārgapraśrtāṁ budhah /
Ca.1.11.16cd	satāṁ buddhipradīpena paśyetsarvam yathātatham // ^{§ 1106}
Ca.1.11.17	dvividhameva khalu sarvam saccāsacca tasya caturv- idhā parīkṣā āptopadeśah pratyakṣam anumānam yukt- ścet // ^{§ 1107}
Ca.1.11.18	āptāstāvat ^{§ 1108}
Ca.1.11.18ab	rajastamobhyāṁ nirmuktāstapojñānabalena ye /
Ca.1.11.18cd	yeśāṁ vikālamamalam jñānamavyāhatam sadā // ^{§ 1110}
Ca.1.11.19ab	āptāḥ śiṣṭā vibuddhāste teṣāṁ vākyamasamśayam /
Ca.1.11.19cd	satyam vakṣyanti te kasmādasatyam nīrajastamāḥ // ^{§ 1112}
Ca.1.11.20ab	ātmendriyamanorthānāṁ sannikarsāt pravartate /
Ca.1.11.20cd	vyaktā tadātve yā buddhiḥ pratyakṣam sā nirucyate // ^{§ 1114}
Ca.1.11.21ab	pratyakṣapūrvam tirividham trikālam cānumīyate /
Ca.1.11.21cd	vahnirnigūḍho dhūmena maithunam garbhadarśanāt // ^{§ 1116}
Ca.1.11.22ab	evam vyavasyantītām bijāt phalamanāgatam /

	dṛṣṭvā bījāt phalam jātamihaiva sadṛśam budhāḥ // § 1118	Ca.1.11.22cd
	jalakarṣaṇabījartusam�yogāt sasyasam়bhavah / yuktiḥ ṣaḍdhātusam�yogādgarbhāṇām sam়bhavastathā // § 1120	Ca.1.11.23ab Ca.1.11.23cd
5	&mathyamanthanamanthānāsamযyhogādagnisam়bhavah / yuktiyuktā catuspādasam্পadvyādhinibarhanī ¹ // § 1122	Ca.1.11.24cd
	buddhiḥ paśyati yā bhāvān bahukāraṇayogajān / yuktistrikālā sā jñeyā trivargah sādhyate yayā ² // § 1124	Ca.1.11.25ab Ca.1.11.25cd
	eśā parīkṣā nāstyanyā yayā sarvam parīkṣyate / parīkṣyam sadasaccaivam tayā cāsti punarbhavah // § 1126	Ca.1.11.26ab Ca.1.11.26cd
10	&tatrāptāgamastāvadvedah, yaścānyo+api kaścidvedā- rthādaviparītaḥ parīkṣakaiḥ pranītaḥ śiṣṭānumato lokānu- grahapravṛttih sāstravādaḥ, sa cā+āptāgamah ; āptāgamā- dupalabhyatedānata poyajñasatyāhiṁsābrahmacaryāṇya- bhyudayanihśreyasakarāṇīti // § 1127	Ca.1.11.27
15	na cānativṛttasattvadosāṇāmadośairapunarbhavo dha- rmadvāreśūpadiśyate // § 1128	Ca.1.11.28
20	dharmadvārāvahitaiśca vyapagatabhayarāgadvesalobha- mohamānairbrahmaparairāptaiḥ karmavidbhiranupahat- asattvabuddhipracāraiḥ pūrvaiḥ pūrvataraimaharsibhird- ivyacakṣubhirdṛṣṭvopadiṣṭah punarbhava iti vyavasyede- vam // § 1129	Ca.1.11.29
25	pratyaksamapi copalabhyate --- mātāpitrorvisadr̄śāny- apatyāni, tulyasam়bhavānām varṇasvarākṛtisattvabuddh- ibhāgyaviśeṣāḥ, pravarāvarakulajanma, dāsyaiśvaryam, sukhāsukhamāyuḥ, āyuṣo vaiśamyam, iha akṛtasyāvāptih, aśikṣitānām ca ruditastanapānahāsatrāsādīnām pravṛttiḥ, lakṣaṇotpattiḥ, &karmasādṛṣye phalaviśeṣāḥ, medhā kva-	Ca.1.11.30

- cit kvacit karmaṇyamedhā, jātismaraṇam --- ihāgamanam-
itaścyutānāmiti&, samadarśane priyāpriyatvam // § 1130
- Ca.1.11.31   ata evānumīyate --- yat --- svakṛtamaparihāryamavi-
nāśi paurvadehikam̄ daivasamjñakamānubandhikam̄ ka-
rma, tasyaitat phalam ; itaścānyadbhaviṣyatīti ; phalādbīj-
amanumīyate, phalam ca bijāt // § 1131   5
- Ca.1.11.32   yuktiścaisā --- ṣadhdhātusamudayādgarbhajanma, kart-
ṛkaraṇasamāyogāt kriyā ; kṛtasya karmaṇah phalam nākṛt-
asya, nāṅkṛrotptattirabijāt ; karmasadrśam̄ phalam, nānya-
smādbījādanyasyotpttiḥ ; iti yuktih // § 1132   10
- Ca.1.11.33   evam̄ pramāṇaiścaturbhīrupadiṣṭe punarbhave dharm-
advāreśvavadhīyeta ; tadyathā --- guruśuśrūṣāyāmadhyā-
yane vratacaryāyām̄ dārakriyāyāmapatyotpādane bhṛtya-
bharaṇe+atithipūjāyām̄ dāne+anabhidhyāyām̄ tapasyana-
sūyāyām̄ dehavāṇimānase karmaṇyakliṣṭe dehendriyam-
anorthabuddhyātmaparīkṣāyām̄ manahsamādhāviti ; yāni
cānyānayapyevaṁvidhāni karmāṇi satāmavigarhitāni sv-
argyāṇi vṛttipuṣṭikarāṇi vidyāttānyārabheta kartum ; tathā
kurvanniha caiva yaśo labhate pretya ca svargam / § 1133   15
- iti tṛṭīyā paralokaisaṇā vyākhyātā bhavati // § 1134   20
- Ca.1.11.34   atha khalu traya upastambhāḥ, trividham̄ balam̄, trīṇy-
āyatanāni, trayo rogāḥ, trayo rogamārgāḥ, trividhā bhiṣa-
jah, trividhamauṣadhamiti // § 1135
- Ca.1.11.35   traya upastambhā iti --- āhāraḥ, svapno, brahmacarya-
miti ; ebhīstribhīryuktiyuktairupastabdhāmupastambhaiḥ
śarīram̄ balavarṇopacayopacitamanuvartate yāvadāyuḥs-
amśkārāt & sāmśkāramahitamanupasevamānasya, ya ihai-
vopadekṣyate // § 1136   25
- Ca.1.11.36   trividham̄ balamiti --- sahajam̄, kālajam̄, yuktikṛtam̄ ca
/ § 1137   30
- sahajam̄ yaccharīrasattvayoh prākṛtam̄, kālakṛtamṛtu-
vibhāgajam̄ vayaḥkṛtam̄ ca, yuktikṛtam̄ punastadyadāhā-
raceṣṭāyogajam // § 1138
- Ca.1.11.37   trīṇyāyatanānīti --- arthānām̄ karmaṇah kālasya cātiy-
ogāyogamithyāyogāḥ / § 1139   35
- tatrātiprabhāvatām̄ drśyānām̄ atimātrām̄ darśanam̄ ati-
yogaḥ, sarvaśo+adarśanam̄ ayogaḥ, &atiśliṣṭa.ativiprakṛṣṭa.raudra.bhairava-
mithyāyogaḥ ; {m.darśanam} tathā+atimātrastanitapaṭahotkruṣṭādīnām̄

- śabdānām atimātram śravaṇam atiyogah, sarvaśo+aśravaṇam
ayogah, paruṣeṣṭavināśopaghātaphradharṣaṇabhīṣaṇādiśa-
bdaśravaṇam mithyāyogah; {m.śravaṇam} tathā+atiṭīkṣṇogrābhīṣyandinām
gandhānām atimātram ghrāṇamatiyogah, sarvaśo+aghṛāṇamayogah,
5 pūtidviṣṭāmedhyaklinnaviṣapavanakuṇapagandhādighrā-
ṇam mithyāyogah; {m.aghrāṇam} tathā rasānām atyā-
dānam atiyogah, sarvaśo+anādānam ayogah, mithyā-
yogo rāśivarjyoṣv āhāravidhiviṣeṣāyataneṣūpadekṣyate;
{m.ādānam} tathā+atiśītoṣṇānām sprśyānām snānābhya-
10 ngotsādanādīnām cātyupasevanam atiyogah, sarvaśo+anupasevanam
ayogah, snānādīnām sītoṣṇādīnām ca sprśyānām anānup-
ūrvyopasevanam viṣamasthānābhīṣhātāśucibhūtasamsp-
arśādayaś ceti mithyāyogah {m.upasevanam} // § 1140
- Ca.1.11.38
- 15 tatraikam & sparśanamindriyānāmindriyavyāpakam, ce-
taḥsamavāyi, sparśanavyāptervyāpakamapi ca cetah; ta-
smāt sarvendriyānām vyāpakasparśakṛto yo bhāvaviṣe-
ṣah, so+ayamanupaśayāt pañcavidhastrividhavikalpo bh-
avatyasātmyendriyārthasamāyogah; sātmyārtho hyupaśa-
yārthah // § 1141
- 20 karma vāñmanahśarīrapravṛttiḥ / § 1142
- Ca.1.11.39
- tatra vāñmanahśarīrātipravṛttiratiyogah; sarvaśo+apravṛttirayogah;
vegadhāraṇodīraṇaviṣamaskhalanapatanāṅgapraṇidhānā-
ṅgapradūṣaṇaprahāramardanaprāṇoparodhasamkleśanādi-
ḥśarīro mithyāyogah, sūcakānṛtākālakahāpriyābaddhā-
25 nupacāraparūṣavacanādirvāñmithyāyogah, bhayaśokakrodha-
lobhamohamānerṣyāmithyādarśanādirmānaso mithyāyo-
gah // § 1143
- Ca.1.11.40
- 30 samgraheṇa cātiyogāyogavarjam karma vāñmanahśa-
rīrajamahitamanupadiṣṭam yattacca mithyāyogam vidyāt
// § 1144
- 35 iti trividhavikalpam trividhameva karma prajñāparā-
dha iti vyavasyet // § 1145
- Ca.1.11.41
- sītoṣṇavarṣalakṣaṇāḥ punarhemantagrīṣmavarsāḥ sa-
ṁvatsaraḥ, sa kālah // § 1146
- Ca.1.11.42
- 35 tatrātimātrasvalakṣaṇāḥ kālah kālātiyogah, hīnasval-
akṣaṇāḥ {ā.kālah}&kālāyogah, yathāsvalakṣaṇaviparītalā-
kṣaṇastu {ā.kālah}&kālamithyāyogah // § 1147
- kālah punah pariṇāma ucyate // § 1148

- Ca.1.11.43 ityasātmyendriyārthasamayogaḥ, prajñāparādhah, pari-
ṇāmaśceti trayastrividhavikalpā hetavo vikārāṇāṁ ; sama-
yogayuktāstu prakṛtihetavo bhavanti // § 1149
- Ca.1.11.44 sarvesāmeva bhāvānāṁ bhāvābhāvau nāntareṇa yo-
gāyogātiyogamithyāyogān samupalabhyete ; yathāsvayu- 5
ktyapekṣināu hi bhāvābhāvau // § 1150
- Ca.1.11.45 trayo rogā iti nijāgantumānasāḥ / § 1151
tatram nijaḥ sārīradosasamutthaḥ, āganturbhūtaviśavā-
yagnisamprahārādisamutthaḥ, mānasāḥ punariṣṭasya lā-
bhāllābhācāniṣṭasyopajāyate // § 1152 10
- Ca.1.11.46 tatra buddhimatā mānasavyādhiparītenāpi satā bu-
ddhyā hitāhitamavekṣyāvekṣya dharmārthakāmānāmah-
itānāmanupasevane hitānāṁ copasevane prayatitavyam,
na hyantareṇa loke trayametamānāsam kiṁcinniṣpady-
ate sukham vā duḥkham vā ; tasmādetaccānuṣṭheyam --- 15
&tadvidyānāṁ copasevane prayatitavyam, ātmadeśakul-
akālabalaśaktijñāne yathāvacceti // § 1153
- Ca.1.11.47 bhavati cātra § 1154
- Ca.1.11.47ab mānasām prati bhaiṣajyam
trivargasyānvavekṣaṇam /
- Ca.1.11.47cd tadvidyasevā vijñānamātmādīnāṁ ca sarvaśāḥ 20
// § 1156
- Ca.1.11.48 trayo rogamārgā iti --- śākhā, marmāsthisandhayah, ko-
ṣṭhaśca / § 1157
- tatra śākhā raktādayo dhātavastvak ca, sa bāhyo rog-
amārgāḥ ; marmāṇi punarbastiḥṛdayamūrdhādīni, asthi-
sandhayo+asthisamayogaḥstatropanibaddhāśca snāyukaṇḍ- 25
arāḥ&, sa madhyamo rogamārgaḥ ; koṣṭhah punarucyate
mahāsrotah śarīramadhyam mahānimnamāmapakvāśay-
aśceti paryāyaśabdaistantre, sa rogamārga ābhyantrah //
§ 1158
- Ca.1.11.49 tatra, gaṇḍapiḍakālajyapacīcarmakīlādhimāṁsamaśa-
kakuṣṭhavyaṅgādayo vikārā bahirmārgajāśca visarpaśv-
ayathugulmārśovidradhyādayaḥ śākhānusāriṇo bhavanti 30
rogāḥ ; pakṣavadhagrahāpatānakārditaśośarājayakṣmāsthi-
sandhiśūlagudabhramśādayaḥ śirohṛdbastirogādayaśca ma-
dhyamamārgānusāriṇo bhavanti rogāḥ ; jvarātīśāraccha- 35

	rdyalasakavisūcikākāsaśvāsahikkānāhocaraplīhādayo+antarmārgajāśca visarpaśvayathugulmārśovidradhyādayaḥ koṣṭhānusārino bhavanti rogāḥ // § 1159	
	trividhā bhiṣaja iti § 1160	Ca.1.11.50
5	bhiṣakchadmacarāḥ santi santyeke siddhasādhitāḥ / santi vaidyaguṇairyuktāstrividhā bhiṣajo bhuvi // § 1162	Ca.1.11.50ab Ca.1.11.50cd
	vaidyabhāṇḍauṣadhaiḥ pustaiḥ pallavaivalokanaiḥ / labhante ye bhiṣakśabdāmajñāste pratirūpakāḥ // § 1164	Ca.1.11.51ab Ca.1.11.51cd
	śiryāśojñānasiddhānām vyapadeśādatadvidhāḥ /	Ca.1.11.52ab
10	vaidyaśabdāṁ labahnte ye jñeyāste siddhasādhitāḥ // § 1166	Ca.1.11.52cd
	prayogajñānavijñānasiddhisiddhāḥ sukhapradāḥ / jīvitābhisarāste syurvaidyatvam teṣvavasthitamiti // § 1168	Ca.1.11.53ab Ca.1.11.53cd
	trividhamauṣadhamiti --- daivavyapāśrayam, yuktivy- apāśrayam, sattvāvajayaśca / § 1169	Ca.1.11.54
15	tatra daivavyapāśrayam --- mantrauṣadhimāṇimaṅga- labalyupahārahomaniyamaprāyaścittopavāsasvastyayana- praṇipātagamanādi, yuktivyapāśrayam --- punarāhārau- ṣadhadravyāṇām yojanā, sattvāvajayaḥ --- punarahite- bhyo+arthebhyo manonigrahaḥ // § 1170	
20	śarīradoṣaprakope khalu śarīramevāśritya prāyaśastri- vidhamauṣadhamicchanti --- antaḥparimārjanam, bahiḥp- arimārjanam, śastrapraṇidhānam ceti / § 1171	Ca.1.11.55
25	tatrāntaḥparimārjanam yadantaḥśarīramanupraviśya- uṣadhamāhārajātavyādhīn pramārṣṭi, yatpunarbahiḥspa- rśamāśrityābhyaṅgasvedapradehapaṇeṣekonmardanādyai- rāmayān pramārṣṭi tadbahiḥparimārjanam, śastrapraṇidh-	

	ānam punaśchedanabhedanavyadhanadāraṇalekhanospā- ṭanapracchanasīvanaiṣaṇakṣārajalaukasaśceti // § 1172	
Ca.1.11.56	bhavanti cātra § 1173	
Ca.1.11.56ab	prājño roge samutpanne bāhyenābhyanṭareṇa vā /	
Ca.1.11.56cd	karmaṇā labhate śarma śastropakramanena vā 5 // § 1175	
Ca.1.11.57ab	bālastu khalu mohādvā pramādādvā na budhyate /	
Ca.1.11.57cd	utpadyamānam prathamam rogam śatrumivābudhaḥ // § 1177	
Ca.1.11.58ab	aṇurhi prathamam bhūtvā rogah paścādvivardhate /	
Ca.1.11.58cd	sa jātamūlo muṣṇāti balamāyuśca durmateḥ // § 1179	
Ca.1.11.59ab	na mūḍho labhate samjñām tāvadyāvanna 10 pīḍyate /	
Ca.1.11.59cd	pīḍitastu matim paścāt kurute vyādhinigrahe // § 1181	
Ca.1.11.60ab	atha putrāṁśca dārāṁśca jñātīṁścāhūya bhāṣate /	
Ca.1.11.60cd	sarvasvenāpi me kaścidbhiṣagānīyatāmiti // § 1183	
Ca.1.11.61ab	tathāvidham ca kah śakto durbalam vyādhipīḍitam /	
Ca.1.11.61cd	kṛśam kṣīṇendriyam dīnam paritrātum gatāyuṣam // § 1185 15	
Ca.1.11.62ab	sa trātāramanāsādya bālastyajati jīvitam /	
Ca.1.11.62cd	godhā lāṅgūlabaddhevākṛṣyamāṇā balīyasā // § 1187	

	tasmāt prāgeva rogebhyo rogeṣu taruṇeṣu vā / bheṣajaiḥ pratikurvīta ya icchet sukhamaṭmanaḥ / / § 1189	Ca.1.11.63ab Ca.1.11.63cd
	tatra ślokau § 1190	Ca.1.11.64
	eṣaṇāḥ samupastambhā balam kāraṇamāmayāḥ /	Ca.1.11.64ab
5	tisraiṣaṇīye mārgāśca bhiṣajo bheṣajāni ca / / § 1192	Ca.1.11.64cd
	tritvenāṣṭau samuddiṣṭāḥ kṛṣṇātreyeṇa dhīmatā /	Ca.1.11.65ab
	bhāvā bhāveṣvasakteṇa yeṣu sarvam pratiṣṭhitam / / § 1194	Ca.1.11.65cd
	ityagniveśakṛte tāntre carakapratisamskṛte ślokasthāne tisraiṣaṇīyo nāmaikādaśo+adhyāyah //	

1.12 dvādaśo+adhyāyah /

	athāto vātakalākalīyamadhyāyam vyākhyāsyāmaḥ // § 1196	Ca.1.12.1
	iti ha smāha bhagavānātreyah // § 1197	Ca.1.12.2
	vātakalākalājñānamadhidhikṛtya parasparamatāni jijñāsa-	Ca.1.12.3
	mānāḥ samupaviṣya maharṣayah papracchuranyo+anyam	
5	kimguṇo vāyuh, kimasya prakopanām, upaśamanāni	
	vā+asya kāni, kathām cainamasāṅghātavanatamanavasth-	
	itamanāsadya prakopanapraśamanāni prakopayanti praś-	
	amayanti vā, kāni cāsyā kūpītākūpitasya śārīrāśārīracara-	
	sya śārīreṣu carataḥ karmāṇi bahiḥśārīrebhyo veti // § 1198	
10	atrovāca kuṣaḥ sāṅkṛtyāyanāḥ rūkṣalaghuśītadāruṇa-	Ca.1.12.4
	kharaviśadāḥ ṣaḍime vātaguṇā bhavanti // § 1199	
	tacchrutvā vākyam kumāraśīrā bharadvāja uvāca eva-	Ca.1.12.5
	metadyathā bhagavānāha, eta eva vātaguṇā bhavanti, sa	
	tvevamguṇairevamdravyairevamprabhāvaiśca karmabhi-	
15	rabyasyamānairvāyuh prakopamāpadyate, samānaguṇ-	
	ābhāyo hi dhātūnām vṛddhikāraṇamiti // § 1200	
	tacchrutvā vākyam kāṅkāyano bāhlīkabhiṣaguvāca ev-	Ca.1.12.6
	ametadyathā bhagavānāha, etānyeva vātaprakopanāni bh-	

avanti ato viparītāni vātasya praśamanāni bhavanti, prak-
opañaviparyayo hi dhātūnām praśamakāraṇamiti // § 1201

Ca.1.12.7 tacchrutvā vākyam badiśo dhāmārgava uvāca evamet-
adyathā bhagavānāha, etānyeva vātaprakopapraśamanāni
bhavanti / § 1202

5

yathā hyenamasāṅghātamanavasthitamanāsādya prak-
opanipraśamanāni prakopayanti praśamayanti vā, ta-
thā+anuvyākhyāsyāmaḥ vātaprakopanāni khalu rūksala-
ghuśītadāruṇakharaviśadaśuṣirakarāṇi śarīrāṇām, tathā-
vidhesu śarīreṣu vāyurāśrayam gatvā+āpyāyamānah pr-
akopamāpadyate; vātpaśamanāni punah snighdagur-
ūṣṇaślakṣṇamṛdupicchilaghanakarāṇi śarīrāṇām tathāvi-
dheṣu śarīreṣu vāyurasajyamānaścaran praśāntimāpady-
ate // § 1203

10

Ca.1.12.8 tacchrutvā badiśavacanamavitathamṛṣigāṇairanumat-
amuvāca vāryovidō rājarṣih evameta sasrvamanapavā-
dam yathā bhagavānāha / § 1204

15

yāni tu khalu vāyoḥ kūpitākūpitasya śarīrāśarīra-
carasya śarīreṣu carataḥ karmāṇi bahiḥśarīrebhyo vā
bhavanti, teṣāmavayavān pratyaksānumānopadeśaiḥ sā-
dhayitvā namaskṛtya vāyave yathāśakti pravakṣyāmaḥ
vāyustantrayantradharah, prāṇodānasamānavyānāpānā-
tmā, pravartakaśceṣṭānāmuccāvacānām, niyantā praṇetā
ca manasaḥ, sarvendriyāṇāmudyojakah, sarvendriyārth-
ānāmabhivodhā, sarvaśarīradhātuvyūhakarah, sandhān-
akarah śarīrasya, pravartako vācaḥ, prakṛtiḥ sparśa-
abdayoḥ, śrotrasparśanayormūlam, harsotsāhayoryoniḥ,
samīraṇo+agnēḥ, doṣasamśoṣaṇaḥ&, kṣeptā bahirmalā-
nām, sthūlāṇusrotasām bhettā, kartā garbhākṛtīnām, āy-
uṣo+anuvr̄ittipratyayabhūto bhavatyakupitah / § 1205

25

kūpitastu khalu śarīre śarīram nānāvidhairvikārairup-
atapati balavarṇasukhāyuṣāmupaghātāya&, mano vyāha-
rṣayati&, sarvendriyāṇyupahanti, vinihanti garbhān vikṛ-
timāpādayatyatikālam vā dhārayati, bhayaśokamohadai-
nyātipralāpāñjanayati, prāṇāmścoparuṇaddhi / § 1206

30

prakṛtibhūtasya khalvasya loke carataḥ karmāṇīm-
āni bhavanti; tadyathā dharanīdhāraṇām, jvalanojjvāla-
nam, ādityacanddranakṣatragrahagaṇānām santānagativ-

35

idhānam, sr̄ṣtiśca meghānām, apām visargaḥ, pravartanām srotasām, puṣpaphalānām cābhinirvartanam, udbhe-
 danām caudbhidānām, ṛtūnām pravibhāgaḥ, vibhāgo dh-
 ātūnām, dhātumānasamsthānavyaktih, bījābhisaṃskāraḥ,
 5 śasyābhivardhanamavikledopaśoṣane&, avaikārikavikār-
 aśceti / § 1207

prakupitasya svalvasya lokeṣu carataḥ karmāṇīmāni
 bhavanti; tadyathā śikhariśikharāvamathanam, unmathanamokahānām, utpīḍanām sāgarāṇām, udvartanām sa-
 10 rasām, pratisaraṇamāpagānām, ākampānam ca bhūmeh, ādhamanamambudānām&, nīhāranirhrrādapāmśusikatā-
 matsyabhekoraṇakṣārarudhirāśmāśanivisargaḥ, vyāpāda-
 nam ca ṣaṇṇāmr̄tūnām, śasyānāmasaṇghātaḥ, bhūtānām
 copasargaḥ, bhāvānām cābhāvakaraṇam, caturyugāntak-
 arāṇām meghasūryānalānilānām visargaḥ; sa hi bhaga-
 15 vān prabhavaścāvyayaśca, bhūtānām bhāvābhāvakaraḥ,
 sukhāsukhayorvidhātā, mṛtyuh, yamah, niyantā, prajāpa-
 tiḥ, aditiḥ, viśvakarmā, viśvarūpah, sarvagah, sarvatāntr-
 āṇām vidhātā, bhāvānāmaṇuh, vibhuḥ, viṣṇuh krāntā, lo-
 20 kānām vāyureva bhagavāniti // § 1208

tacchrutvā vāryovidavaco marīcaruvāca yadyapyeva- Ca.1.12.9
 metat, kimarthasyāsyā vacane vijñāne vā &sāmarthyam-
 asti bhiṣagvidyāyām; bhiṣagvidyāmadhikṛtyeyam kathā
 &pravṛtteti // § 1209

25 vāryovida uvāca bhiṣak pavanamatibalamatiपरुषा- Ca.1.12.10
 matiśīghrakāriṇamātyayikam cennānuniśamyet, asahasā
 prakupitamatiprayataḥ kathamagre+abhirakṣitumabhidhāsyati
 prāgevainamatyayabhayāt; vāyoryathārthā stutirapi bh-
 avatyārogyāya balavarṇavivṛddhaye varcasvitvāyopacay-
 30 āya jñānopapattaye paramāyuḥprakarṣāya ceti // § 1210

marīcirūvāca agnireva śarīre pittāntargataḥ kupitāku- Ca.1.12.11
 itaḥ śubhāśubhāni karoti; tadyathā paktimapaktim darśa-
 namadarśanām mātrāmātratvamūṣmaṇah prakṛtivikṛtivi-
 kṛtivarṇau śauryam bhayam krodham harṣam moham pr-
 35 asādamityevamādīni cāparāṇi dvandvānīti // § 1211

tacchrutvā marīcivacah kāpya uvāca soma eva śarīre śl- Ca.1.12.12
 eṣmāntargataḥ kupitākupitaḥ śubhāśubhāni karoti; tady-
 athā daṛḍhyam śaithilyamupacayam kārṣyamutsāhamāla-

syam vṛṣatām klībatām jñānamajñanam buddhim moha-
mevamādīni cāparāṇi dvandvānīti // § 1212

Ca.1.12.13 tacchrutvā kāpyavaco bhagavān punarvasurātreyā uv-
āca sarva eva bhavantah samyagāhuranyatraikāntikavac-
anāt; sarva eva khalu vātapittaśleṣmāṇah prakṛtibhūtāh 5
puruṣamavyāpannendriyam balavarṇasukhopapannamā-
yuṣā mahatopapādayanti samyagevācaritā dharmārthak-
āmā iva niḥśreyasena mahatā puruṣamiha cāmuṣmiśca
loke; vikṛtāstvenam mahatā viparyayenopapādayanti ṛt-
avastraya eva vikṛtimāpannā lokamaśubhenopaghātakāla 10
iti // § 1213

Ca.1.12.14 tadṛṣayah sarva evānumenire vacanamātreyasya bhag-
avato+abhinananduśceti // § 1214

Ca.1.12.15 bhavati cātra § 1215

Ca.1.12.15ab tadātreyavacah śrutvā sarva evānumenire / 15

Ca.1.12.15cd krṣayo+abhinananduśca yathendravacanam
surāḥ // § 1217

Ca.1.12.16 tatra ślokau § 1218

Ca.1.12.16ab gunāḥ ṣaḍ dvividho heturvividham karma yat
punah /

Ca.1.12.16cd vāyoścaturvidham karma pṛthak ca
kaphapittayoḥ // § 1220

Ca.1.12.17ab maharṣīṇām matiryā yā punarvasumatiśca yā / 20

Ca.1.12.17cd kalākalīye vātasya tat sarvam samprakāśitam

// § 1222
ityagniveśakṛte tantri carakapratisam̄skṛte ślokasthāne
vātakalākalīyo nāma dvādaśo+adhyāyah samāptah
//12//
iti nirdeśacatuṣkaḥ //3//

1.13 trayodaśo+adhyāyah /

Ca.1.13.1 athātaḥ snehādhyāyam vyākhyāsyāmah // § 1225

Ca.1.13.2 iti ha smāha bhagavānātreyah // § 1226

	sāṃkhyaiḥ samkhyātasamkhyeyaiḥ sahāśinam punarvasum/ jagaddhitārtham papraccha vahniveśah svasamśayam // ^{§ 1228}	Ca.1.13.3ab Ca.1.13.3cd
	kimyonayah kati snehāḥ ke ca snehaguṇāḥ pr̥thak/ kālānupāne ke kasya kati kāscā vicāraṇāḥ // ^{§ 1230}	Ca.1.13.4
5	kati mātrāḥ kathāmmānāḥ kā ca keśūpadiṣyate/ kaśca kebhyo hitāḥ snehāḥ prakarṣāḥ snehane ca kāḥ // ^{§ 1232}	Ca.1.13.5
	snehyāḥ ke ke na ca snigdhāsnigdhātisnidhalakṣaṇam/ kim pānāt prathamam pīte jīrṇe kimca hitāhitam // ^{§ 1234}	Ca.1.13.6
10	ke mr̥dukrūrakoṣṭhāḥ kā vyāpadaḥ siddhayaśca kāḥ/ acche samśodhane caiva snehe kā vṛttiriṣyate// ^{§ 1236}	Ca.1.13.7
	vicāraṇāḥ keṣu yojyā vidhinā kena tat prabho !/ snehasyāmitavijñāna jñānamicchāmi veditum// ^{§ 1238}	Ca.1.13.8
	atha tatsamśayacchettā pratyuvāca punarvasuh/ snehānām dvividhā saumya yoniḥ sthāvarajaṅgamā // ^{§ 1240}	Ca.1.13.9
15	tilāḥ priyālābhishukau bibhītakaścitrābhayaira- ṇḍamadhūkasarṣapāḥ/ kusumbhabilvārukamūlakātaśīnikocakākṣoda- karañjaśigrukāḥ // ^{§ 1242}	Ca.1.13.10

- Ca.1.13.11   snehāśayāḥ sthāvarasamjñitāstathā syurjaṅgamā⁵
                   matsyamṛgāḥ sapakṣināḥ/
                   teṣāṁ dadhikṣīraghṛtāmiṣām vasā sneheṣū^{§ 1244}
                   majjā ca tathopadiṣyate//
- Ca.1.13.12   sarvesāṁ tailajātānāṁ tilatailam viśisyate/
                   balārthe snehane cāgryamairanḍam tu
                   virecane//
                   (kaṭuṣṇāṁ tailamairanḍam vātaśleśmaharam
                   guru/
                   kaṣāyasvādutiktaiśca yojitaṁ⁶
                   pittahantrapi//1//) ^{§ 1248}
- Ca.1.13.13   sarpistailam vasā majjā sarvasnehottamā
                   matāḥ/
                   esu caivottamam̄ sarpīḥ
                   saṃskārasyānuvartanāt// ^{§ 1250}
- Ca.1.13.14   ghṛtam̄ pittānilaharam̄ rasaśukraujasāṁ hitam/
                   nirvāpaṇam̄ mṛdukaram̄¹⁰
                   svaravarṇaprasādanam// ^{§ 1252}
- Ca.1.13.15   mārutaghnam na ca śleśmavardhanam̄
                   balavardhanam/
                   tvacyamuṣṇāṁ sthirakaram̄ tailam̄
                   yoniviśodhanam// ^{§ 1254}
- Ca.1.13.16   viddhabhagnāhatabhraṣṭayonikarṇaśiroruji/
                   pauruṣopacaye snehe vyāyāme ceṣyate vasā//
                   § 1256
- Ca.1.13.17   balaśukrarasaśleśmamedomajjavardhanah/¹⁵
                   majjā višeṣato+asthnāṁ ca balakṛt snehane
                   hitāḥ// ^{§ 1258}
- Ca.1.13.18   sarpīḥ śaradi pātavyam̄ vasā majjā ca mādhave/

- tailam prāvṛṣi nātyuṣṇaśīte sneham
pibennarah// § 1260
- Ca.1.13.19
- vātapittādhiko rātrāvuṣṇe cāpi pibennarah/
śleṣmādhiko divā śīte pibeccāmalabhāskare//
§ 1262
- Ca.1.13.20
- 5 atyuṣṇe vā divā pīto vātapittādhikena va/
mūrcchām pipāsāmunmādaṁ kāmalām vā
samīrayet// § 1264
- Ca.1.13.21
- śīte rātrau piban sneham narah
śleṣmādhiko+api vā/
ānāhamaruciṁ sūlam pāṇḍutām vā
samṛcchatī// § 1266
- Ca.1.13.22
- jalamuṣṇam ghrte peyam yūṣastaile+anu
śasyate/
vasāmajjñostu maṇḍah syāt
sarveṣūṣṇamathāmbu vā// § 1268
- Ca.1.13.23
- 10 odanaśca vilepī ca raso māṁsam payo dadhi/
yavāgūḥ sūpaśākau ca yūṣah kāmbalikah
khaḍah// § 1270
- Ca.1.13.24
- saktavastilapiṣṭam ca madyam lehāstathaiva ca/
bhakṣyamabhyāñjanam bastistathā
cottarabastayah// § 1272
- Ca.1.13.25
- 15 gaṇḍūṣah karṇatailam ca
nastahkarṇākṣitarpaṇam/
caturviṁśatirityetāḥ snehasya pravicāraṇāḥ&/ /
§ 1274
- Ca.1.13.26
- acchapeyastu yaḥ sneho na tāmāhurvicāraṇām/
snehasya sa bhiṣagdṛṣṭāḥ&kalpaḥ
prāthamakalpikah// § 1276

- Ca.1.13.27   rasaiścopahitah snehah samāsavyāsayogibhiḥ/
      śaḍbhistriṣaṭidhā saṃkhyām prāpnonyekaśca
      kevalah// § 1278
- Ca.1.13.28   evametāścatuhṣaṣṭih snehānām pravicāraṇā&/
      okartuvyādhipuruṣān prayojyā jānatā bhavet//
      § 1280
- Ca.1.13.29   ahorātramahaḥ kṛtsnamardhāham ca   5
      pratīksate/
      pradhānā madhyamā hrasvā snehamātrā jarām
      prati// § 1282
- Ca.1.13.30   iti tisrah samuddiṣṭā mātrāḥ snehasya mānataḥ/
      tāsām prayogān vakṣyāmi puruṣam puruṣam
      prati// § 1284
- Ca.1.13.31   prabhūtasnehanityā ye kṣutpipāsāsahā narāḥ/
      pāvakaścottamabalo yeṣām ye cottamā bale//   10
      § 1286
- Ca.1.13.32   gulminah sarpadaṣṭāśca visarpopahatāśca ye/
      unmattāḥ kṛcchramūtrāśca gāḍhavarcasa eva
      ca// § 1288
- Ca.1.13.33   pibeyuruttamām mātrām tasyāḥ pāne
      guṇāñchrṇu/
      vikārāñchamayatyēṣā śīghram
      samyakprayojitā// § 1290
- Ca.1.13.34   doṣānukarṣinī mātrā sarvamārgānusāriṇī/
      balyā punarnavakarī śārīrendriyacetasām//   15
      § 1292
- Ca.1.13.35   aruṣkasphoṭapiḍakākaṇḍūpamābhīrarditāḥ/
      kuṣṭhinaśca pramīḍhāśca vātaśonitikāśca ye//
      § 1294

	nātibahvāśinaścaiva mṛdukoṣṭhāstathaiva ca / pibeyurmadyamāṁ mātrāṁ madhyamāścāpi ye bale // § 1296	Ca.1.13.36
	mātraiśā mandavibhramśā na cātibalahārinī/ sukhena ca snehayati śodhanārthe ca yujyate // § 1298	Ca.1.13.37
5	ye tu vṛddhāśca bālāśca sukumārāḥ sukhocitāḥ/ riktakoṣṭhatvamahitāṁ yeśāṁ mandāgnayaśca ye // § 1300	Ca.1.13.38
	jvarātīsārakāśāśca yeśāṁ cirasamutthitāḥ/ snehamātrāṁ pibeyuste hrasvāṁ ye cāvara bale // § 1302	Ca.1.13.39
10	parihāre sukhā caiśā mātrā snehanabṛmhaṇī/ vṛṣyā balyā nirābādhā cirāṁ cāpyanuvartate // § 1304	Ca.1.13.40
	vātapittaprakṛtayo vātapittavikāriṇāḥ/ cakṣuhkāmāḥ kṣatāḥ kṣīṇā vṛddhā bālāstathā+abālāḥ // § 1306	Ca.1.13.41
	āyuḥprakarṣakāmāśca balavarṇasvarārthinaḥ/ puṣṭikāmāḥ prajākāmāḥ sau Kumāryārthinaśca ye // § 1308	Ca.1.13.42
15	dīptyojahsmṛtimedhāgnibuddhīndriyabalārthinaḥ// pibeyuh̄ sarpirārtāśca dāhaśastraviśāgnibhiḥ // § 1310	Ca.1.13.43
	pravṛddhaśleśmamedaskāścalasthūlagalodarāḥ/ vātavyādhibhirāviṣṭā vātaprakṛtayaśca ye // § 1312	Ca.1.13.44
	balāṁ tanutvāṁ laghutāṁ dr̄ḍhatāṁ sthiragātratām&/	Ca.1.13.45

snigdhaślakṣṇatanutvaktāṁ ye ca kāṅkṣanti
dehinah// § 1314

Ca.1.13.46   kṛmikoṣṭhāḥ krūrakoṣṭhāstathā
nāḍībhiraṛditāḥ/
pi[beyuh] śītale kāle tailaṁ tailocitāśca ye// § 1316

Ca.1.13.47   vātātapasahā ye ca rūkṣā bhārādhvakarśitāḥ/
saṁśuṣkaretorudhirā niṣpītakaphamedasah// 5
§ 1318

Ca.1.13.48   asthisandhisirāsnāyumarmakoṣṭhamahārujāḥ/
balavānmāruto yeśāṁ khāni cāvṛtya tiṣṭhati//
§ 1320

Ca.1.13.49   mahaccāgnibalaṁ yeśāṁ vasāsātmyāśca ye
narāḥ/
teśāṁ snehayitavyānāṁ vasāpānam vidhīyate//
§ 1322

Ca.1.13.50   dīptāgnayaḥ kleśasahā ghasmarāḥ
snehaśevinah/
vātārtāḥ krūrakoṣṭhāśca snehyā
majjānamāpnuyuh// § 1324

Ca.1.13.51   yebhyo yebhyo hito yo yaḥ snehaḥ sa
parikīrtitah/
snehanasya prakarṣau tu
saptarātratrīrātrakau// § 1326

Ca.1.13.52   svedyāḥ śodhayitavyāśca rūkṣā vātavikāriṇāḥ/
vyāyāmamadyastrīnityāḥ snehyāḥ syurye ca
cintakāḥ// § 1328

Ca.1.13.53   saṁśodhanādṛte yeśāṁ rūkṣaṇām
saṁpravakṣyate/
na teśāṁ snehanām
śastamutsannakaphamedasām// § 1330

	abhiṣyaṇṇānanagudā nityamandāgnayaśca ye/ trṣṇāmūrcchāparītāśca garbhīṇyastāluśoṣināḥ// § 1332	Ca.1.13.54
	annadviṣāśchardayanto jaṭharāmagarārditāḥ/ durbalāśca pratāntāśca snehaglānā madāturāḥ// § 1334	Ca.1.13.55
5	na snehyā vartamāneṣu na nastobastikarmasu/ snehapānāt prajāyante teṣāṁ rogāḥ sudāruṇāḥ// § 1336	Ca.1.13.56
	purīṣam grathitam rūkṣam vāyurapraguṇo mrduḥ/ paktā kharatvam raukṣyam ca gātrasyāsnigdhalakṣaṇam// § 1338	Ca.1.13.57
10	vātānulomyam dīpto+agnirvarcaḥ snigdhamasam̄hatam/ mārdavam snigdhatā cāṅge snigdhānāmupajāyate// § 1340	Ca.1.13.58
	pāṇḍutā &gauravam jādyam purīṣasyāvipakvatā/ tandrīrarucirutkeśaḥ syādatisnigdhalakṣaṇam// § 1342	Ca.1.13.59
	dravosṇamanabhiṣyandi bhojyamannam pramāṇataḥ/ nātisnigdhamasam̄kīrṇam śvah sneham pātumicchatā// § 1344	Ca.1.13.60
15	pibet samśamanam snehamannakāle prakāṃkṣitah/ śuddhyartham punarāhāre naiśe jīrnē pibennarah// § 1346	Ca.1.13.61

- Ca.1.13.62   uṣṇodakopacārī syādbrahmacārī kṣapāśayah&/
                      śakṛnmūtrānilodgārānudīrnāṁśca &na
                      dhārayet// § 1348
- Ca.1.13.63   vyāyāmamuccairvacanam krodhaśokau
                      himātapau/
                      varjayedapravātam ca seveta śayanāsanam//
                      § 1350
- Ca.1.13.64   sneham&pītvā narah sneham pratibhuñjāna eva 5
                      ca/
                      snehamithyopacārāddhi jāyante dāruṇā
                      gadāḥ// § 1352
- Ca.1.13.65   mrdukoṣṭhastrirātreṇa snihyatyacchopasevayā /
                      snihyati krūrakroṣṭhastu saptarātreṇa
                      mānavah// § 1354
- Ca.1.13.66   guḍamikṣurasam mastu kṣīramulloḍitam
                      dadhi/
                      pāyasam kṛśarām sarpih
                      kāśmaryatriphalārasam// § 1356 10
- Ca.1.13.67   drākṣarasam pīlurasam jalamuṣṇamathāpi vā /
                      madyam vā taruṇam pītvā mrdukoṣṭho
                      viricyate// § 1358
- Ca.1.13.68   virecayanti naitāni krūrakoṣṭham kadācana/
                      bhavati krūrakoṣṭhasya
                      grahaṇyatyulbaṇānilā// § 1360
- Ca.1.13.69   udīrṇapittā+alpakaphā grahaṇī mandamārutā / 15
                      mrdukoṣṭhasya tasmāt sa suvirecyo narah
                      smṛtah// § 1362
- Ca.1.13.70   udīrṇapittā grahaṇī yasya cāgnibalam mahat/
                      bhasmībhavati tasyāśu snehah
                      pīto+agnitejasā// § 1364

	sa jagdhvā snehamātrām tāmojah̄ praksārayan balī/ snehāgniruttamām tṛṣṇām sopasargāmudīrayet// § 1366	Ca.1.13.71
5	nālam snehasamṛddhasya śamāyānnam sugurvapi/ sa cet suśītam salilam nāsādayati dahyate/ yathaivāśīviṣah kaksamadhyagah svavisāgninā// § 1369	Ca.1.13.72
	ajīrṇe yadi tu snehe tṛṣṇā syācchardayedbhīṣak/ śītodakam punah pītvā bhuktvā rūkṣānnamullikheta// § 1371	Ca.1.13.73
	na sarpih̄ kevalam pitte sāme viśesatah̄/ sarvam &hyanurajeddeham hantvā samjñām ca mārayet// § 1373	Ca.1.13.74
10	&tandrā sotkleśa ānāho jvarah̄ stambho visamjñatā/ kuṣṭhāni kaṇḍūh pāṇḍutvam śophārśāṁsyarucistrṣā// § 1375	Ca.1.13.75
	jātharam grahanīdoṣāh̄ staimityam vākyanigrahah̄/ śūlamāmapradoṣāśca jāyante snehavibhramāt// § 1377	Ca.1.13.76
15	tatrapyullekhanam śastam svedah̄ kālapratīkṣanam/ prati prati vyādhibalam buddhvā srāmsanameva ca// § 1379	Ca.1.13.77
	takrāriṣṭaprayogaśca rūkṣapānānnasevanam/ mūtrāṇām triphalāyāśca sneḥavyāpattibheṣajam// § 1381	Ca.1.13.78

- Ca.1.13.79   akāle cāhitaścaiva mātrayā na ca yojitaḥ/
sneho mithyopacārācca vyāpadyetātisevitah//
§ 1383
- Ca.1.13.80   snehāt praskandanam jantustrirātroparataḥ
pibet/
snehavaddravamuṣṇam ca tryaham bhuktvā
rasaudanam// § 1385
- Ca.1.13.81   ekāhoparatastadvadbhuktvā pracchardanam   5
pibet/
syāttvasamśodhanārthīye vṛttiḥ snehe
viriktavat// § 1387
- Ca.1.13.82   snehadviṣaḥ snehavyā mrdukoṣṭhāśca ye
narāḥ/
kleśāsaḥā madyanityāsteśāmiṣṭā vicāraṇā//
§ 1389
- Ca.1.13.83   lāvataittiramāyūrahāṁsavārāhakaukkutāḥ/
gavyājairabhramātsyāśca rasāḥ syuḥ snehane   10
hitāḥ// § 1391
- Ca.1.13.84   yavakolakulatthāśca snehāḥ saguḍaśarkarāḥ/
dāḍimam dadhi savyoṣam
rasasamyogasamgrahaḥ// § 1393
- Ca.1.13.85   snehayanti tilāḥ pūrvam jagdhāḥ
sasnehapḥāṇitāḥ/
kr̥śārāścabahuśneḥāstilakāmbalikāstathā// § 1395
- Ca.1.13.86   phāṇitam śṛṅgaveram ca tailam ca surayā saha/   15
pibedrūkṣo bhrtairmāṁsairjīrṇe+aśnīyācca
bhojanam// § 1397
- Ca.1.13.87   tailam surayā maṇḍena vasām majjānameva vā/
tailam surayā maṇḍena vasām majjānameva vā/

	pibā saphāṇitam kṣīram naraḥ snihyati vātikah// § 1399	
	dhāroṣṇam snehasam�uktam pītvā saśarkaram payah/ naraḥ snihyati pītvā vā saram dadhnah saphāṇitam// § 1401	Ca.1.13.88
5	pāñcaprasṛtikī peyā pāyaso māṣamiśrakah/ kṣīrasiddho bahusnehaḥ snehayedacirānnaram// § 1403	Ca.1.13.89
	sarpistailavasāmajjātaṇḍulaprasṛtaiḥ śr(kṛ)tā/ pāñcaprasṛtikī peyā peyā snehanamicchatā// (śaukarō vā rasah snigdhaḥ sarpirlavaṇasam�utah/ pīto dvirvāsare yatnāt snehayedacirānnaram//1//) § 1407	Ca.1.13.90
10	grāmyānūpaudakaṁ māṁsam guḍam dadhi payastilān/ kuṣṭhī śothī pramehī ca snehane na prayojayet// § 1409	Ca.1.13.91
	snehairyathārham tān siddhaiḥ snehayedavikāribhiḥ/ pippalībhīharītakyā siddhaistriphalayā+api vā// § 1411	Ca.1.13.92
15	drākṣāmalakayūṣābhyaṁ dadhnā cāmlena sādhayet/ vyoṣagarbham bhiṣak sneham pītvā snihyati tam naraḥ// § 1413	Ca.1.13.93
	yavakolakulatthānām rasāḥ kṣāraḥ surā dadhi/ kṣīrasarpiśca tat siddham snehanīyam ghṛtottamam// § 1415	Ca.1.13.94

- Ca.1.13.95   tailamajjavasāsarpirbadaratriphalārasaiḥ/
yoniśukrapradoṣeṣu sādhayitvā prayojayet//
§ 1417
- Ca.1.13.96   &gr̥hṇātyambu yathā vastram
prasravatyadhikam̄ yathā/
yathāgnī jīryati snehastathā sravati cādhikah//
§ 1419
- Ca.1.13.97   yathā vā++ākledya mṛtpiṇḍamāsiktam̄ tvarayā   5
jalam/
sravati sram̄sate snehastathā tvaritasevitah//
§ 1421
- Ca.1.13.98   lavaṇopahitāḥ snehāḥ snehayantyacirānnaram/
taddhyabhiṣyandyarūkṣam̄ ca sūkṣmamamuṣṇam̄
vyavāyi ca// § 1423
- Ca.1.13.99   snehamagre prayuñjīta tataḥ
svedamanantaram/
snehasvedopapannasya   10
sam̄śodhanamathetarat&// § 1425
tatra ślokaḥ--- § 1426
- Ca.1.13.100   snehāḥ snehavidhiḥ kṛtsnavyāpatsiddhiḥ
sabheṣajā/
&yathāpraśnam̄ bhagavatā vyāhṛtam̄
cāndrabhāgīnā// § 1428
ityagniveśakṛte tantra carakapratisam̄skṛte ślokasthāne
snehādhyāyo nāma trayodaśo+adhyāyah//13//

1.14 caturdaśa+adhyāyah/

- Ca.1.14.1   athātah svedādhyāyam̄ vyākhyāsyāmāḥ// § 1430
Ca.1.14.2   iti ha smāha bhagavānātreyah// § 1431

- Ca.1.14.3   ataḥ svedāḥ pravakṣyante
yairyathāvatprayojitaḥ/

	svedasādhyāḥ praśāmyanti gadā ^{§ 1433} vātakaphātmakāḥ//	
	snehapūrvam̄ prayuktena svedenāvajite+anile/ purīṣamūtraretāṁsi na sajjanti katham̄cana// § 1435	Ca.1.14.4
5	śuṣkāṇyapi hi kāṣṭhāni snehasvedopapādanaiḥ/ namayanti yathānyāyam̄ kim punarjīvato narān// § 1437	Ca.1.14.5
	rogartuvyādhitāpekṣo nātyuṣṇo+atimṛdurna ca/ dravyavān kalpito deśe svedah̄ kāryakaro matah̄// § 1439	Ca.1.14.6
	vyādhau sīte śarīre ca mahān svedo mahābale/ durbale durbalah̄ svedo madhyame madhyamo hitah̄// § 1441	Ca.1.14.7
10	vātaśleṣmaṇi vāte vā kaphe vā sveda iṣyate/ snigdharūkṣastathā snigdho rūkṣaścāpyupakalpitah̄// § 1443	Ca.1.14.8
	āmāśayagate vāte kaphe pakvāśayāśrite/ rūkṣapūrvo hitah̄ svedah̄ snehapūrvastathaiva ca// § 1445	Ca.1.14.9
15	vṛṣaṇau hrdayam̄ drṣṭī svedayenmṛdu naiva vā/ madhyamam̄ vamkṣaṇau śeṣamaṅgāvayavamīṣṭatah̄// § 1447	Ca.1.14.10
	suśuddhairnaktakaiḥ piṇḍyā godhūmānāmathāpi vā/ padmotpalapalāśairvā svedyah̄ samvr̄tya cakṣuṣī// § 1449	Ca.1.14.11
	muktāvalībhiḥ śītābhiḥ śītalairbhājanairapi/	Ca.1.14.12

jalārdrairjalajairhastaiḥ svidyato hrdayam
spr̥set// § 1451

Ca.1.14.13   Šītaśūlavayuparame stambhagauravanigrahe/
samjāte mārdave svede svedanādviratirmatā//
§ 1453

Ca.1.14.14   pittaprakopo mūrcchā ca śarīrasadanam ṛṣā/
dāhaḥ svarāṅgadaurbalyamatisvinnasya   5
lakṣaṇam/

Ca.1.14.15   uktastasyāśitīye yo graiṣmikāḥ sarvaśo vidhiḥ/
so+atisvinnasya kartavyo madhuraḥ
snigdhaśītalāḥ// § 1457

Ca.1.14.16   kaśāyamadyanityānāṁ garbhinyā
raktapittināṁ/
pittināṁ sātisārāṇāṁ rūkṣāṇāṁ
madhumehināṁ/

Ca.1.14.17   vidagdhabhabraṭabradhnānāṁ   10
viṣamadyavikāriṇāṁ/
śrāntānāṁ naṣṭasamjñānāṁ sthūlānāṁ
pittamehināṁ// § 1461

Ca.1.14.18   ṛṣyatāṁ &kṣudhitānāṁ ca kruddhānāṁ
śocatāmapi/
kāmalyudariṇāṁ caiva
kṣatānāmādyarogināṁ// § 1463

Ca.1.14.19   durbalātiviśuṣkāṇāmupakṣīṇaujasāṁ tathā/
bhiṣak taimirikāṇāṁ ca na svedamavatārayet//   15
§ 1465

Ca.1.14.20   pratiṣyāye ca kāse ca hikkāsvāsesvalāghave/
karṇamanyāśirahśule svarabhede galagrahe//
§ 1467

Ca.1.14.21   arditaikāṅgasarvāṅgapakṣāghāte vināmake/

	koṣṭhānāḥavibandheṣu mūtrāghāte&vijṛmbhake// § 1469	
	pārśvapṛṣṭhakaṭīkuṣisamgrahe gr̥dhrasīṣu ca/ mūtrakṛcchre mahattve ca muṣkayoraṅgamardake// § 1471	Ca.1.14.22
5	pādajānūrujaṅghārtisamgrahe śvayathāvapi/ khallīṣvāmeṣu sīte ca vepathau vātakanṭake// § 1473	Ca.1.14.23
	sam̥kocāyāmaśuleṣu stambhagauravasuptiṣu&/ sarvāṅgesu vikāreṣu svedanam̥ hitamucyate// § 1475	Ca.1.14.24
	tilamāṣakulatthāmlaghṛtatailāmiṣaudanaiḥ/ pāyasaiḥ kr̥śarairmāṁsaiḥ piṇḍasvedam̥ prayojayet// § 1477	Ca.1.14.25
10	gokharoṣṭravarāhāśvaśakṛdbhiḥ satuṣairyavaiḥ/ sikatāpāṁśupāṣāṇakarīṣayasapūṭakaiḥ// § 1479	Ca.1.14.26
	ślaiṣmikān svedayet pūrvairvātikān samupācaret/ dravyānyetāni śasyante yathāsvam̥ prastaresvapi// § 1481	Ca.1.14.27
15	bhūgrheṣu ca jentākeśuṣṇagarbhagrheṣu ca/ vidhūmāṅgāratapteṣu svabhyaktah svidyate sukham// § 1483	Ca.1.14.28
	grāmyānūpaudakam̥ māṁsam̥ payo bastaśirastathā/ &varāhamadhyapittāṣṭk sneḥavattilataṇḍulāḥ// § 1485	Ca.1.14.29
	ityetāni samutkvāthya nādīsvedam̥ prayojayet/	Ca.1.14.30

&deśakālavibhāgajño yuktyapekṣo
bhiṣaktamah// § 1487

Ca.1.14.31 vāruṇāmṛtakairañḍāsigrumūlakasarsapaiḥ/
vāśāvamśakarañjārkapatrairaśmantakasya ca//
§ 1489

Ca.1.14.32 śobhāñjanakasaireyamālatīsurasārjakaiḥ&/
patrairutkvāthya salilam nādīsvedam
prayojayet// § 1491 5

Ca.1.14.33 bhūtīkapañcamūlābhyaṁ surayā
dadhimastunā/
mūtrairamlaiśca sasnehairnādīsvedam
prayojayet// § 1493

Ca.1.14.34 eta eva ca niryūhāḥ prayojyā jalakoṣṭhake/
svedanārtham gṛhtakṣīratailakoṣṭhāṁśca
kārayet// § 1495

Ca.1.14.35 godhūmaśakalaiścūrnairyavānāmamlasam�utaiḥ/10
sasneha kiṇvalavaṇairupanāhāḥ praśasyate//
§ 1497

Ca.1.14.36 gandhaiḥ surāyāḥ kiṇvena jīvantyā
śatapuṣpayā/
umayā kuṣṭhatailābhyaṁ yuktayā
copanāhayet// § 1499

Ca.1.14.37 carmabhiścopanaddhavyaḥ
salomabhirapūtibhiḥ/
uṣṇavīryairalābhe tu kauśeyāvikaśāṭkaiḥ// 15
§ 1501

Ca.1.14.38 rātrau baddham divā muñcenmuñcedrātrau
divā kṛtam/
bidāhaparihārārtham, syāt prakarṣastu śītale//
§ 1503

- Ca.1.14.39
- saṅkaraḥ prastaro nādī pariṣeko+avagāhanam/
jentāko+aśmaghanaḥ karṣūḥ kuṭī bhūḥ
kumbhikaiva ca // § 1505
- Ca.1.14.40
- kūpo holāka ityete svedayanti trayodaśa/
tān yathāvat pravakṣyāmi
sarvānevānupūrvāśah // § 1507
- 5 tatra vastrāntaritairavastrāntaritairvā piṇḍairyathokta- Ca.1.14.41
irupasvedanam saṅkarasveda iti vidyāt // § 1508
- Śūkaśamīdhānyapulākānām veśavārapāyasakṛśarotk- Ca.1.14.42
ārikādīnām vā prastare kauśeyāvikottarapracchadepañcā-
ṅgulorubukārkapatrāpracchade vā svabhyaktasarvagātr-
10 asya śayānasyopasvedanam&prastarasveda iti vidyāt //
§ 1509
- Ca.1.14.43
- svedanadravyāṇām punarmūlaphalapatraśuṅgādīnām
mr̥gaśakunapiśitaśiraspadādīnāmuṣṇasvabhāvānām vā ya-
thārhamamlalavaṇasnehopasam̥hitānām mūtrakṣīrādīnām
15 vā kumbhyām bāṣpamanudvamantyāmutkvathitānām nā-
dyā śareśīkāvam̥śadalakarañjārkapatrānyatamakṛtayā ga-
jāgrahastasamsthānanā vyāmadīrghayā vyāmārdhadīrgh-
ayā vā vyāmacaturbhāgāṣṭabhāgāmūlāgrapariṇṇāhasrot-
asā sarvato vātaharapatrasamvṛtacchidrayā dvistrirvā vin-
20 āmitayā vātaharasiddhasnehābhyaṅtagātro bāṣpamupah-
aret ; bāṣpo hyanṛjugāmī&vihatacaṇḍavegastvacamavidahan
sukham svedayatīti nādīsvedah // § 1510
- Ca.1.14.44
- vātikottaravātikānām punarmūlādīnāmutkvāthaiḥ su-
khoṣṇaiḥ kumbhīrvarṣaṇīkāḥ&pranādīrvā pūrayitvā yath-
25 ārhasiddhasnehābhyaṅtagātraṁ vastrāvacchannam pariṣ-
ecayediti pariṣekaḥ // § 1511
- Ca.1.14.45
- vātaharotkvāthakṣīratailaghṛtapiśitarasoṣṇasalilakoṣṭha-
kāvagāhastu yathokta evāvagāhah // § 1512
- atha jentākam cikīrṣurbhūmīṁ parīkṣeta --- tatra pū-
30 rvasyām diśyuttarasyām vā gunavati praśaste bhūmibh-
āge kṛṣṇamadhuramṛttike suvarṇamṛttike vā parīvāpa-
puṣkariṇyādīnām jalāśayānāmanyatamasya kūle dakṣiṇe
paścime vā sūpatīrthe samasuvibhaktabhūmibhāge sapt-
āṣṭau vā+aratnīrupakramyodakāt prāṇmukhamudañmu-

kham vā+abhimukhatīrtham kūṭagāram kārayet, utsedh-
 avistārataḥ paramaratnīḥ śodaśa, samantāt suvṛttam mṛ-
 tkarmasampannamanekavātāyanam; asya kṛṭagārashyā-
 ntaḥ samantato bhittimaratnivistārotsedhām piṇḍikām kā-
 rayedākapātāt, madhye cāsyā kūṭagārasya catuṣkiṣkum- 5
 ātram puruṣapramāṇam mṛṇmayam kandusamsthānam
 bahusūkṣmacchidramaṅgārakosṭhakastambham sapidhā-
 nam kārayet; tam ca khādirāṇāmāśvakarṇādīnām vā kā-
 ṣṭhānām pūrayitvā pradīpayet; sa yadā jāṇīyat sādhu 10
 dagdhāni kāṣṭhāni gatadhūmānyavataptam ca kevalam-
 agninā tadagnigr̥ham svedayogyena coṣmaṇā yuktamiti,
 tetrainam puruṣam vātaharābhyaκtagātram vastrāvacch-
 annam praveśayaṁścainamanuśiṣyāt --- śaumya! prav- 15
 iśa kalyāṇāyārogoyāya ceti, praviśya cainām piṇḍikāma-
 dhiruhya pārśvāparapārśvābhyaṁ yathāsukham śayīthāḥ,
 na ca tvayā svedamūrcchāparītenāpi satā piṇḍikaiṣā vi-
 moktavyā++āprāṇocchvāsāt, bhraśyamāno hyataḥ piṇḍi- 20
 vakāvakāśāddvāramanadhigacchan svedamūrcchāparīta-
 tayā sadyah prāṇāñjalyāḥ, tasmāt piṇḍikāmenām na ka-
 thaṁ cana muñcethāḥ; tvam yadā jāṇīyāḥ --- vigatābhiṣy-
 andamātmānam samyakprasrutasvedapiccham sarvasro- 25
 tovimuktam laghūbhūtamapagatavibandhastambhasupti-
 vedanāgauravamiti, tatastām piṇḍikāmanusaran dvāram
 prapadyethāḥ, niṣkramya ca na sahasā cakṣuṣoh parip-
 ālanārtham śītodakamupaspr̥ethāḥ, apagatasantāpakla-
 mastu muhūrtāt sukhoṣṇena vāriṇā yathānyāyam pari-
 kto+aśnīyāḥ; iti jentākasvedah// § 1513

Ca.1.14.47

śayānasya pramāṇena ghanāmaśmamayīm
 śilām/
 tāpayitvā mārutaghnairdārubhiḥ
 sampradīpitaiḥ// § 1515

Ca.1.14.48

vyapojjhya sarvānaṅgārān proksya 30
 caivoṣṇavāriṇā/
 tām śilāmatha kurvīta kauṣeyāvikasamstarām//
 § 1517

	tasyāṁ svabhyaktasarvāṅgah svapan svidyati nā sukham/ &kauravājinakauṣeyaprāvārādyaiḥ susamvr̥taḥ& // § 1519	Ca.1.14.49
	ityukto+aśmaghanasvedah, karṣūsvedah pravakṣyate/ khānayecchayanasyādhah karṣūm sthānavibhāgavit // § 1521	Ca.1.14.50
5	dīptairadhūmairaṅgāraistāṁ karṣūm pūrayettataḥ/ tasyāmupari śayyāyāṁ svapan svidyati nā sukham // § 1523	Ca.1.14.51
	anatyutsedhavistārāṁ vṛttākārāmalocanām/ ghanabhittim kuṭīm kṛtvā kuṣṭhādyaiḥ saṃpralepayet // § 1525	Ca.1.14.52
10	kuṭīmadhye bhiṣak śayyāṁ svāstīrṇāmupakalpayet/ prāvārājinakauṣeyakuthakambalagolakaiḥ // § 1527	Ca.1.14.53
	hasantikābhiraṅgārapūrṇābhīstāṁ ca sarvaśah/ parivāryāntarārohedabhyaktaḥ svidyate sukham // § 1529	Ca.1.14.54
	ya evāśmaghanasvedavidhirbhūmau sa eva tu/ praśastāyāṁ nivātāyāṁ samāyāmupadiṣyate// § 1531	Ca.1.14.55
15	kumbhīm vātaharakvāthapūrṇāṁ bhūmau nikhānayet/ ardhabhāgam̄ tribhāgam̄ vā śayanam̄ tatra copari // § 1533	Ca.1.14.56

- Ca.1.14.57   sthāpayedāsanam vā+api
                  nātisāndraparicchadam/
atha kumbhyāṁ susantaptān prakṣipedayaso
guḍān// § 1535
- Ca.1.14.58   pāśāṇān voṣmaṇā tena tatsthāḥ svidyati nā
                  sukham/
susamvṛtāṅgah svabhyaṅktah
snehairanilanāśanaiḥ// § 1537
- Ca.1.14.59   kūpam śayanavistāram dviguṇam cāpi   5
                  vedhataḥ/
deśe nivāte śaste ca kuryādantaḥsumārjitam//
§ 1539
- Ca.1.14.60   hastyaśvagokharoṣṭrāṇāṁ
                  karīṣairdagdhapūrite/
svavacchannah susamstīrṇe+abhyaktaḥ svidyati
nā sukhām// § 1541
- Ca.1.14.61   dhītīkām&tu karīṣāṇāṁ yathoktānāṁ
                  pradīpayet/
śayanāntaḥpramāṇena śayyāmupari tatra ca//   10
§ 1543
- Ca.1.14.62   sudagdhāyāṁ vidhūmāyāṁ
                  yathoktāmupakalpayet/
svavacchannah svapamstatrābhyaktaḥ svidyati
nā sukhām// § 1545
- Ca.1.14.63   holākasveda ityeṣa sukhāḥ prokto maharṣiṇā/
iti trayodaśavidhāḥ
svedo+agniguṇasamśrayaḥ// § 1547
- Ca.1.14.64   vyāyāma uṣṇasadanam guruprāvaraṇam   15
                  kṣudhā/
bahupānam
bhayakrodhāvupanāhāhavātapaḥ// § 1549

	svedayanti daśaitāni naramagniguṇādṛte/ ityukto dvividhah svedah samyukto+agniguṇairna ca // § 1551	Ca.1.14.65
	ekaṅgasarvāṅgataḥ snigdho rūkṣastathaiva ca/ ityetattrividham dvandvam svedamuddiśya kīrtitam // § 1553	Ca.1.14.66
5	snigdhah svedairupakramyah svinnah pathyāśano bhavet/ tadahaḥ svinnagātrastu vyāyāmam varjayennarah // § 1555	Ca.1.14.67
	tatra ślokāḥ --- svedo yathā kāryakaro hito yebhyaśca yadvidhah/ yatra deśe yathā yogyo deśo rakṣyaśca yo yathā // § 1557	Ca.1.14.68
10	svinnātisvinnarūpāṇi tathā+atisvinnabheṣajam/ asvedyāḥ svedayogyaśca svedadravyāṇi kalpanā // § 1559	Ca.1.14.69
	trayodaśavidhah svedo vinā daśavidho+agninā/ samgrahena ca ṣaṭ svedāḥ svedādhyāye nidarśitāḥ/ svedādhikāre	Ca.1.14.70
	&yadvācyamuktametanmaharśinā/ śisyaistu pratipattavyamupadeṣṭā punarvasuh // § 1563	Ca.1.14.71
15	ityagniveśakṛte tantri carakapratisamskṛte ślokasthāne svedādhyāyo nāma caturdaśo+adhyāyah // 14 //	

1.15 pañcadaśo+adhyāyah

athāta upakalpanīyamadhyāyam vyākhyāsyāmaḥ // § 1565   Ca.1.15.1
 iti ha smāha bhagavānātreyah // § 1566   Ca.1.15.2

- Ca.1.15.3   iha khalu rājānām ājamātramanyam vā vipuladravyam
vamanam virecanam vā pāyayitukāmena bhiṣajā prāgeva-
iṣadhapānāt saṁbhārā upakalpanīyā bhavanti samyakca-
iva hi gacchatyauṣadhe pratibhogārthāḥ, na hi sannikṛṣṭe
kāle prādurbhūtāyāmāpadi sataypi krayākraye sukaramā- 5
mśu saṁbharanamauṣadhanām yathāvaditi // § 1567
- Ca.1.15.4   evamvādinam bhagavantamātreyamagniveśa uvāca nanu
bhagavan ādāveva jñānavatā tathā pratividhātavyam ya-
thā prativihite sidhyedevauṣadhamekāntena samyakpray-
oganimittā hi sarvakarmaṇām siddhiristi vyāpaccāsamya- 10
akprayogānimittā atha samyagasamyak ca samārabdhām
karma siddhyamti vyāpadyate vā+aniyamena tulyam bh-
avati jñānamajñaneneti // § 1568
- Ca.1.15.5   tamuvāca bhagavānātreyah śakyam tathā pratividhāt-
umasmābhiraśmadvidhariṇā+apyagniveśa yathā prativih- 15
ite sidhyedevauṣadhamekāntena tacca prayogasauṣṭhava-
mupadeṣṭum yathāvat nahi kaścidasti ya etadevamupadi-
ṣṭamupadhbārayitumutsaheta upadhārya vā tathā pratipa-
ttum prayoktum vā ; sūkṣmāṇi hi doṣabheṣajadeśakālaba-
laśārāhārasātmyasattvaprakṛtvayasāmavasthānatarāṇi yā-20
nyanucintyamānāni vimalavipulabuddherapi buddhimā-
kulikuryuh kim punaralpabuddheḥ tasmādubhayamet-
adyathāvadupadekṣyāmaḥ samyakprayogam cauṣadhanā-
nām vyāpānnānām ca vyāpatsādhanāni siddhiṣūttarakā-
lam // § 1569 25
- Ca.1.15.6   idānīm tāvat saṁbhārān vividhānapi samāsenopade-
kṣyāmaḥ tadyathā dṛḍham nivātam pravātaikaeśam sukh-
apravicāramanupatyakam dhūmātapajalarajasāmanabhi-
gamanīyamaniṣṭhānām ca śabdasparsasarūpagandhā-
nām sodapānodūkhalamusalavarcaḥssthānasnānabhūmi- 30
mahānasam vāstuvidyākuśalah praśastam gr̥hameva tāvat
pūrvamupakalpayet // § 1570
- Ca.1.15.7   tataḥ śīlaśaucācārānurāgadākṣyaprādakṣiṇyopapannā-
nupacārakuśalān sarvakarmasu paryavadātān sūpauda-
napācakasnāpakaśamvāhakotthāpakaśamveśakausadhpesa 35
kāṁśca paricārakān sarvakarmasvapratikūlān tathā gīta-
vāditrollāpakaślokagāthākhyāyiketihāsapurāṇakuśalānabhī-
prāyajñānanumatāmśca deśakālavidaḥ pāriṣadyāmśca ta-

thā lāvakapiñjalaśahariṇaiṇakālapucchakamṛgamāṭrkora-
 bhrān gām dogdhrīm śīlavatīmanāturām jīvadvatsām su-
 prativihitatr̄ṇaśaraṇapānīyām, pātryācamaṇīyodakoṣṭha-
 maṇikaghaṭapiṭharaparyogakumbhīkumbhakuṇḍaśarāva-
 darvīkaṭodañcanaparipacanamanthānacarmacelasūtrakārpā-
 sorṇādīni ca śayanāsanādīni copanyastabhr̄īngārapratigr-
 āṇi suprayuktāstaraṇottarapracchadopadhānāni sopāśr-
 ayāṇi samveśanopaveśanasnehasvedābhyaṅgapradehapa-
 riṣekānulepanavamanavirecanāsthāpanānuvāsanaśirovireca-
 namūtrocārakarmaṇāmupacārasukhāni suprakṣālitopa-
 dhānāśca suślakṣṇasvaramadhyamā drṣadah, śastrāṇi co-
 pakaraṇārthāni dhūmanetram ca bastinetram cottara-
 bastikamca kuśahastakam ca tulām ca mānabhāṇḍam
 ca ghṛtatailavasāmajjakṣaudraphāṇītalavaṇendhanodaka-
 madhusīdhusurāsauvīrakatuṣodakamaireyamedakadadhi-
 dadhimāṇḍodasviddhānyāmlamūtrāṇi ca tathā śāliṣaṣṭi-
 kamudgamāṣayavatilakulatthabadaramṛdvīkākāśmaryapa-
 rūṣakābhayāmalakabibhītakāni nānāvidhāni ca snehasv-
 edopakaraṇāni dravyāṇi tathaivordhvaharānulomikobha-
 yabhāñji samgrahanīyadīpanīyapācanīyopaśamanīyavāta-
 harādisamākhyātāni cauṣadhāni; yaccānyadapi kiñcidvy-
 āpadah parisaṁkhyāya pratīkārārthamupakaraṇam vi-
 dyāt yaccā pratibhogārtham tattadupakalpayet // § 1571

tatastam puruṣam yathoktābhyaṁ snehasvedābhyaṁ

Ca.1.15.8

yathārhamupapādayet tam cedasminnantare mānasah śar-
 īro vā vyādhiḥ kaścittīvrataraḥ sahasā+abhyāgacchettameya
 tāvadasyopāvartayitum yateta tatastamupāvartya tāvant-
 amevainam kālam tathāvidhenaiva karmaṇopācaret //
 § 1572

tatastam puruṣam snehasvedopapannamanupahatam-
 anasamabhisamīkṣya sukhoṣitam suprajīrṇabhaktam śira-
 ḥsnātamanuliptagātraṁ sragvināmanupahatavastrasaṁv-
 ītam devatāgnidvijaguruvṛddhavaidyānarcitavantamiṣte
 nakṣatratithikaraṇamuhūrte kārayitvā brāhmaṇān svasti-
 vācanam prayuktābhirāśīrbhirabhimantritām madhuma-
 dhukasaindhavaphāṇītopahitām madanaphalakasāyamā-
 trām pāyayet // § 1573

madanaphalakasāyamātrāpramāṇam tu khalu sarvas-

Ca.1.15.9

amśodhanamātrāpramāṇāni ca pratipuruṣamapeksitavy-

Ca.1.15.10

āni bhavanti yāvaddhi yasya samśodhanaṁ pītaṁ vaikār-
ikadoṣaharaṇāyopapadyate na cātiyogāyogāya tāvadasya
mātrāpramāṇam veditavyaṁ bhavati // § 1574

Ca.1.15.11 pītavantam tu khalvenam muhūrtamanukāṁkṣeta ta-
sya yadā jānīyāt svedaprādurbhāvena doṣam pravilayana- 5
māpadyamānam lomaharṣena ca sthānebhyaḥ pracalitam
kuksisamādhmāpanena ca kuksimanugatam hṛllāsāsyas-
ravaṇābhyāmapi cordhvamukhībhūtām athāsmai jānus-
amamasamabādham suprayuktāstaraṇottarapracchadop-
adhānam sopāśrayamāsanam upaveṣṭum prayacchet 10
priatigrahāmścopacārayet lālāṭapratigrahe pārvopagrahaṇe
nābhiprapīḍane pṛṣṭhonmardane cānapatrapaṇīyāḥ suh-
ṛdo+anumatāḥ prayateran // § 1575

Ca.1.15.12 athainamanuśiṣyāt vivṛtoṣṭhatālukaṇṭho nātimahatā
vyāyāmena vegānudīrṇānudīrayan kiñcidavanamya grīv- 15
āmūrdhvaśarīramupavegamapravṛttān pravartayan supa-
rilikhitankhābhyaṁgaṇgulibhyāmutpalakumudasaugandhi-
kanālairvā kaṇṭhamabhisprśan sukham pravartayasveti sa
tathāvidham kuryāt tato+asya vegān pratigrahagatānave-
kṣetāvahitāḥ vegavišeṣadarśanāddhi kuśalo yogāyogātiy- 20
ogavišeṣānupalabheta vegavišeṣānupalabheta vegavišeṣa-
darśī punah kṛtyam yathārhamavabudhyeta lakṣaṇena ta-
smādvegānavekṣetāvahitāḥ // § 1576

Ca.1.15.13 tatrāmūnyayogayogātiyogavišeṣajñānāni bhavanti ta-
dyathā apravṛttiḥ kutaścit kevalasya vā+apyauṣadhasya 25
vibhramśo vibandho vegānāmayogalakṣaṇāni bhavanti
kāle pravṛttiranatimahatī vyathā yathākramam doṣahara-
ṇam svayam cāvasthānamiti yogalakṣaṇāni bhavanti yog-
ena tu doṣapramāṇavišeṣena tīkṣṇamṛdumadhyavibhāgo 30
jñeyāḥ yogādhikyena tu phenilaraktācandrikopagama-
mityatiyogalakṣaṇāni bhavanti / § 1577

tatrātiyogāyoganimittānimānupadravān vidyāt ādhm-
ānam parikartikā parisrāvo hṛdayogasaraṇamaṅgraho
jīvādānam vibhramśah stambhāḥ klamaścetyupadravāḥ
// § 1578

35

Ca.1.15.14 yogena tu khalvenam charditavantam abhisamīkṣya
suprakṣālitapāṇipādāsyam muhūrtamāśvāsyā snaihikav-
airecanikopaśamanīyānām dhūmānāmanyatamām sāma-
rthyataḥ pāyayitvā punarevodakam upasparśayet // § 1579

- Ca.1.15.15
- upasprṣṭodakam cainaṁ nivātamāgāramanupraveśya
 saṁveśya cānuśiṣyāt uccairbhāsyamatyāśanamatisthāna-
 maticaṅkramaṇam krodhaśokahimātāpāvāsyāyātipravā-
 tān yānayānam grāmyadharmaśvapanaṁ niśi divā sva-
 5 pnam viruddhājīrṇāsātmyākālapramitātihīnaguruviṣama-
 bhojanavegasandhāraṇodīraṇamiti bhāvānetānmanasā+apyasevamānah
 sarvamaho gamayasvetei / § 1580
 sa tathā kuryāt // § 1581
- Ca.1.15.16
- athainam sāyāhne pare vā+ahni sukhodakapariṣiktam
 10 purāṇānām lohitaśālitaṇḍulānām svavaklinnām maṇḍa-
 pūrvām sukhoṣṇām yavāgūm pāyayedagnibalamabhisa-
 mīkṣya evam dvitīye trītye cānnakāle caturthe tvanna-
 kāle tathāvidhānāmeva śālitaṇḍulānāmutsvinnām vilepi-
 muṣṇodakadvitīyāmasnehalavaṇāmalpasnehalavaṇām vā
 15 bhojayet evam pañcame ṣaṣṭhe cānnakāle saptame tva-
 nnakāle tathāvidhānāmeva śālinām dviprasṛtaṁ susvinn-
 amodanamuṣṇodakānupānam tanunā tanusnehalavaṇop-
 apanna mudgayuṣena bhojayet, evamaṣṭame navame
 cānnakāle daśame tvaṇnakāle lāvakapiñjalādīnāmanyata-
 20 masya māṁsarasenaudakalāvaṇikena nātisāravatā bhoja-
 yedusṇodakānupānam evamekādaśe dvādaśe cānnakāle
 ata ūrdhvamannaguṇān krameṇopabhuñjānah saptarātr-
 ena prakṛtibhojanamāgacchet // § 1582
- Ca.1.15.17
- athainam punareva snehasvedābhyāmupapādyānupa-
 25 hatmanasamabhisamīkṣya sukhoṣitam suprajīrṇabhaktam
 kṛtahomabalimaṅgalajapaprāyaścittamiṣte titinakṣatrak-
 arānamuhūrte brāhmaṇān svasti vācayitvā trivṛtkalkama-
 kṣamātram yathārhāloḍanaprativinītam pāyayet prasam-
 īkṣya doṣabhesajadeśakālabalaśarīrāhārasātmyasattvapra-
 30 kṛtivayasāmavasthāntarāṇi vikārāṁśca samyak viriktam
 cainaṁ vamanoktena dhūmavarjena vidhinopapādayedā-
 balavarṇaprakṛtilābhāt, balavarṇopapannam cainaṁ manu-
 pahatamanasamabhisamīkṣya sukhoṣitam suprajīrṇabha-
 ktam śiraḥsnātamanuliptagātram sragviṇamanupahatava-
 35 sgrasamvītamanurūpālaṅkārālaṅkṛtam suhṛdyām darśay-
 itvā jñātīnām darśayet athainam kāmeśvavasṛjet // § 1583
 bhavanti cātra § 1584
- Ca.1.15.18

- Ca.1.15.18ab   anena vidhinā rājā rājamātro+athavā punah /
 Ca.1.15.18cd   yasya vā vipulam dravyam sa
    samśodhanamarhati // § 1586
- Ca.1.15.19ab   daridrastvāpadam prāpya prāptakālam
    viśodhanam /
 Ca.1.15.19cd   pibet kāmamasambhṛtya sambhārānapi
    durlabhān // § 1588
- Ca.1.15.20ab   na hi sarvamanuṣyāṇāṁ santi sarve paricchadāḥ 5
    /
 Ca.1.15.20cd   na ca rogā na bādhante daridrānapi dāruṇāḥ
    // § 1590
- Ca.1.15.21ab   yadyacchakyam manusyeṇa
    kartumauṣadhamāpadi /
 Ca.1.15.21cd   tattat sevyam yathāśakti vasanānyaśanāni ca
    // § 1592
- Ca.1.15.22ab   malāpaham rogharam balavarṇaprasādanam /
 Ca.1.15.22cd   pītvā samśodhanam samyagāyuṣā yujyate ciram 10
    // § 1594
- Ca.1.15.23   tatra ślokāḥ
 Ca.1.15.23ab   īśvarāṇāṁ vasumatāṁ vamanāṁ savirecanam /
 Ca.1.15.23cd   saṁbhārā ye yadartham ca samānīya prayojayet
    // § 1597
- Ca.1.15.24ab   yathā prayojyā mātrā yā yadayogasya lakṣaṇam
    /
 Ca.1.15.24cd   yogaṭiyogayoryacca doṣā ye cāpyupadravāḥ 15
    // § 1599
- Ca.1.15.25ab   yadasevyam viśuddhena yaśca
    saṁsarjanakramah /
 Ca.1.15.25cd   tat sarvam kalpanādhyāye vyājahāra
    punarvasuh // § 1601
    ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte ślokasthāne
    upakalpanīyo nāma pañcadaśo+adhyāyah //

1.16 ṣoḍaśo+adhyāyah

athātaścikitsāprābhṛtīyamadhyāyam vyākhyāsyāmaḥ // Ca.1.16.1
 § 1603

iti ha smāha bhagavānātreyah // § 1604 Ca.1.16.2

cikisāprābhṛto dhīmān śāstravān karmatatparah // Ca.1.16.3ab
 /

5 naram virecayati yam sa yogāt sukhamaśnute // § 1606 Ca.1.16.3cd

yam vaidyamānī tvavudho virecayati mānavam // Ca.1.16.4ab
 /

so+atiyogādayogācca mānavo duḥkhamāśnute // § 1608 Ca.1.16.4cd

daurbalyam lāghavam glānirvyādhīnāmaṇutā ruciḥ // Ca.1.16.5ab

hṛdvarṇaśuddhiḥ kṣutṛṣṇā kāle vegapratvartanam // § 1610 Ca.1.16.5cd

10 buddhīndriyamanaḥśuddhirmārutasyānulomatā // Ca.1.16.6ab
 /

samyagviriktaliṅgāni kāyāgneścānuvartanam // § 1612 Ca.1.16.6cd

sthīvanam hṛdayāśuddhirutkleśah śleṣmapittayoh // Ca.1.16.7ab

ādhīmānamaruciśchirdiradaurbalyamalāghavam // § 1614 Ca.1.16.7cd

jaṅghorusadanam tandrā staimityam pīnasāgamaḥ // Ca.1.16.8ab

15 lakṣaṇānyavirktañām mārutasya ca nigrahaḥ // § 1616 Ca.1.16.8cd

viṭpittakaphavātānāmāgatānām yathākramam / Ca.1.16.9ab

Ca.1.16.9cd	param sravati yadraktam medomāṁsodakopamam // § 1618
Ca.1.16.10ab	nihśleśmapittamudakam śonitam kṛṣṇameva vā /
Ca.1.16.10cd	trṣyato mārutārtasya so+atiyogah pramuhyataḥ // § 1620
Ca.1.16.11ab	vamane+atikṛte liṅgānyetānyeva bhavanti hi /
Ca.1.16.11cd	ūrdhvagā vātarogāśca vāggrahaścādhiko bhavet 5 // § 1622
Ca.1.16.12ab	cikitsāprābhṛtam tasmādupeyāccharaṇam narah /
Ca.1.16.12cd	yuñjyād ya enamatyantamāyusā ca sukhena ca // § 1624
Ca.1.16.13ab	avipāko+aruciḥ sthaulyam pāṇḍutā gauravam klamah /
Ca.1.16.13cd	piḍakākoṭhakanḍūnām saṁbhavo+aratireva ca // § 1626
Ca.1.16.14ab	ālasyaśramadaurbalyam 10 daurgandhyamavasādakah /
Ca.1.16.14cd	śleśmapittasamutkleśo nidrānāśo+atinidratā // § 1628
Ca.1.16.15ab	tandrā klaibyamabuddhitvamaśastasvapnadarś- anam /
Ca.1.16.15cd	balavarṇapraṇāśaśca trṣyato bṛmhāṇairapi // § 1630
Ca.1.16.16ab	bahudoṣasya liṅgāni tasmai samśodhanam hitam /
Ca.1.16.16cd	ūrdhvam caivānulomam ca yathādoṣam 15 yathābalam // § 1632

	evam viśuddhakoṣṭhasya kāyāgnirabhivardhate / vyādhayaścopaśāmyanti prakṛtiścānuvartate // ^{§ 1634}	Ca.1.16.17ab Ca.1.16.17cd
	indriyāṇi manobuddhirvarṇāścāsyā prasīdati / balam puṣṭirapatyam ca vṛṣatā cāsyā jāyate // ^{§ 1636}	Ca.1.16.18ab Ca.1.16.18cd
5	jarāṁ kṛcchreṇā labhate ciram jīvatyanāmayah / tasmāt samśodhanam kāle yuktiyuktam pibennarah // ^{§ 1638}	Ca.1.16.19ab Ca.1.16.19cd
	doṣāḥ kadācit kupyanti jitā laṅghanapācanaiḥ / jitāḥ samśodhanairyे tu na teṣāṁ punarudbhavaḥ // ^{§ 1640}	Ca.1.16.20ab Ca.1.16.20cd
10	doṣāṇāṁ ca drumāṇāṁ ca mūle+anupahate sati / rogāṇāṁ prasavānāṁ gatānāmāgatirdhruvā // ^{§ 1642}	Ca.1.16.21ab Ca.1.16.21cd
	bheṣajakṣapitte pathyamāhāraireva bṛmhāṇam / ghṛtamāṁsarasaśīrahṛdyayūṣopasamhitaiḥ // ^{§ 1644}	Ca.1.16.22ab Ca.1.16.22cd
	abhyāṅgotsādanaiḥ snānairnirūhaiḥ sānuvāsanaiḥ / tathā sa labhate śarma yujyate cāyuṣā ciram // ^{§ 1646}	Ca.1.16.23ab Ca.1.16.23cd
15	atiyogānubaddhānāṁ sarpihpānaṁ praśasyate / tailāṁ madhurakaiḥ siddhamathavā+apyanuvāsanam // ^{§ 1648}	Ca.1.16.24ab Ca.1.16.24cd
	yasya tvayogastam snigdham punaḥ samśodhayennaram /	Ca.1.16.25ab

Ca.1.16.25cd	mātrākālabalāpekṣī smaran pūrvamanukramam //§ 1650
Ca.1.16.26ab	snehane svedane śuddhau rogāḥ samśarjane ca ye /
Ca.1.16.26cd	jāyante+amārgavihite teṣāṁ siddhiṣu sādhanam //§ 1652
Ca.1.16.27ab	jāyante hetuviṣamyādvिषमा dehadhātavah /
Ca.1.16.27cd	hetusāmyāt samāstesām svabhāvoparamah sadā 5 //§ 1654
Ca.1.16.28ab	pravṛttiheturbhāvānām na nirodhe+asti kāraṇam /
Ca.1.16.28cd	kecittatrāpi manyante hetum hetoravartanam //§ 1656
Ca.1.16.29ab	evamuktārthamācāryamagniveśo+abhyabhāṣata /
Ca.1.16.29cd	svabhāvopame karma cikitsārpābhṛtasya kim //§ 1658
Ca.1.16.30ab	bheṣajairviṣamān dhātūn kān samīkurute 10 bhiṣak /
Ca.1.16.30cd	kā vā cikitsā bhagavan kimartham vā prayujyate //§ 1660
Ca.1.16.31ab	ticchiṣyavacanām śrutvā vyājahāra punarvasuh /
Ca.1.16.31cd	śrūyatāmatra yā somya yuktirdṛṣṭā maharṣibhiḥ //§ 1662
Ca.1.16.32ab	na nāśakāraṇābhāvādbhāvānām nāśakāraṇam /
Ca.1.16.32cd	jñāyate nityagasyeva kālasyātyayakāraṇam 15 //§ 1664
Ca.1.16.33ab	śīghragatvādyathā bhūtastathā bhāvo vipadyate /

	nirodhe kāraṇam tasya nāsti naivānyathākriyā ¹⁶⁶⁶	Ca.1.16.33cd
	yābhiḥ kriyābhīrjāyante śarīre dhātavah̄ samāḥ / sā cikitsā vikārāṇam karma tadbhiṣajām smṛtam ¹⁶⁶⁸	Ca.1.16.34ab Ca.1.16.34cd
5	katham̄ śarīre dhātūnām vaiṣamyam̄ na bhavediti / samānām̄ cānubandhah̄ syādityartham̄ kriyate kriyā ¹⁶⁷⁰	Ca.1.16.35ab Ca.1.16.35cd
	tyāgādvīṣamahetūnām̄ samānām̄ copasevanāt / viṣamā nānubadhnanti jāyante dhātavah̄ samāḥ / / ¹⁶⁷²	Ca.1.16.36ab Ca.1.16.36cd
	samaistu hetubhīryasmāddhātun samjanayet samān̄ / cikitsāprābhṛtaśmāddātā dehasukhāyuṣām ¹⁶⁷⁴	Ca.1.16.37ab Ca.1.16.37cd
10	dharmaśyārthasya kāmasya nr̄lokasyobhayasya ca / dātā sampadyate vaidyo dānāddehasukhāyuṣām ¹⁶⁷⁶	Ca.1.16.38ab Ca.1.16.38cd
	tatra ślokāḥ cikitsāprābhṛtaguṇo doṣo yaścetarāśrayah̄ / yogāyogātiyogānām lakṣaṇam̄ śuddhiśamśrayam ¹⁶⁷⁹	Ca.1.16.39 Ca.1.16.39ab Ca.1.16.39cd
15	bahudoṣasya liṅgāni samśodhanaguṇāśca ye / cikitsāsūtramātram̄ ca siddhivyāpatiśamśrayam / / ¹⁶⁸¹	Ca.1.16.40ab Ca.1.16.40cd
	yā ca yuktiścikitsāyām̄ yaṁ cārtham̄ kurute bhiṣak /	Ca.1.16.41ab

Ca.1.16.41cd   cikitsāprābhṛte+adhyāye tat
                       sarvamavadanmunih // § 1683
       ityagniveśakṛte tantra carakapratisamiskṛte ślokasthāne
                       cikitsāprābhṛtīyo nāma śoḍaśo dhyāyah //
                       samāptaḥ kalpanācatuṣkah//4//

1.17 saptadaśo+adhyāyah/

Ca.1.17.1 athātaḥ kiyantahśirasīyamadhyāyaṁ vyākhyāsyāmaḥ //
                       § 1686

Ca.1.17.2 iti ha smāha bhagavānātreyah // § 1687

Ca.1.17.3ab   kiyantah śirasi proktā rogā hṛdi ca dehinām /
   Ca.1.17.3cd   kati cāpyanilādīnām rogā mānavikalpajāḥ   5
                       // § 1689

Ca.1.17.4ab   kṣayāḥ kati samākhyātāḥ piḍakāḥ kati cānaga /
   Ca.1.17.4cd   gatiḥ katividhā coktā dosāṇām dosasūdana
                       // § 1691

Ca.1.17.5ab   hutāśaveśasya vacastacchrutvā gururabravīt /
   Ca.1.17.5cd   pṛṣṭavānasi yat saumya tanme śṛṇu savistaram
                       // § 1693

Ca.1.17.6ab   ḫṛṣṭāḥ pañca śirorogāḥ pañcaiva hṛdayāmayāḥ /
   Ca.1.17.6cd   vyādhīnām dvyadhikā ṣaṣṭirdoṣamānavikalpajā   10
                       // § 1695

Ca.1.17.7ab   daśāṣṭau ca kṣayāḥ sapta piḍakā
                       mādhumehikāḥ /
   Ca.1.17.7cd   dosāṇām trividhā coktā gatirvistarataḥ śṛṇu
                       // § 1697

Ca.1.17.8ab   samdhāraṇāddivāsvapnādrātrau
                       jāgaraṇānmadāt /
   Ca.1.17.8cd   uccairbhāṣyādavaśyāyat prāgvātādatimaithunāt   15
                       // § 1699

	gandhādasātmyādāghrātādrajodhūmahimātapāt / gurvamlaharitādānādati sītāmbusevanāt // ^{§ 1701}	Ca.1.17.9ab Ca.1.17.9cd
	śiro+abhighātādduṣṭāmādrodanādvāśpanigrahāt / meghāgamānmanastāpāddeśakālaviparyayāt // ^{§ 1703}	Ca.1.17.10ab Ca.1.17.10cd
5	vātādayaḥ prakupyanti śirasyasram ca duṣyati / tataḥ śirasi jāyante rogā vividhalakṣaṇāḥ // ^{§ 1705}	Ca.1.17.11ab Ca.1.17.11cd
	prāṇāḥ prāṇabhṛtāṁ yatra śritāḥ sarvendriyāṇi ca / yaduttamāṅgamaṅgānāṁ śirastadabhidhīyate // ^{§ 1707}	Ca.1.17.12ab Ca.1.17.12cd
	ardhāvabhedako vā syāt sarvam vā rujyate śiraḥ / pratiśyāmukhanāsāksikarṇarogaśirobhramāḥ // ^{§ 1709}	Ca.1.17.13ab Ca.1.17.13cd
10	arditam śirasāḥ kampo galamanyāhanugrahaḥ / vividhāścāpare rogā vātādikrimisam̄bhavāḥ // ^{§ 1711}	Ca.1.17.14ab Ca.1.17.14cd
	pṛthagdiṣṭāstu ye pañca samgrahe paramarṣibhiḥ / śirogadāṁstāñchṛṇu me yathāsvairhetulakṣaṇaiḥ // ^{§ 1713}	Ca.1.17.15ab Ca.1.17.15cd
15	uccairbhāṣyātibhāṣyābhyāṁ tīkṣṇapānāt prajāgarāt / sītamārutasam̄sparśādvyaवायादveganigrahāt // ^{§ 1715}	Ca.1.17.16ab Ca.1.17.16cd
	upavāsādabhīghātādvirekādvamanādati /	Ca.1.17.17ab

Ca.1.17.17cd	bāṣpaśokabhayatrāsādbhāramārgātikarśanāt //§ 1717	
Ca.1.17.18ab	Śirogatāḥ sirā vr̥ddho vāyurāviśya kupyati /	
Ca.1.17.18cd	tataḥ śūlam̄ mahattasya vātāt samupajāyate //§ 1719	
Ca.1.17.19ab	nistudyete bhṛśam̄ śaṅkhau ghāṭā saṁbhidyate tathā /	
Ca.1.17.19cd	sabhrūmadhyam̄ lalāṭam̄ ca tapatīvātivedanam //§ 1721	5
Ca.1.17.20ab	vadhyete svanataḥ śrotre niṣkrṣyete ivākṣinī /	
Ca.1.17.20cd	ghūrṇatīva śirah sarvam̄ saṁdhibhya iva mucyate //§ 1723	
Ca.1.17.21ab	sphuratyati sirājālam̄ stabhyate ca śirodharaḥ /	
Ca.1.17.21cd	snigdhoṣṇamupaśete ca śiroroge+anilātmake //§ 1725	
Ca.1.17.22ab	kaṭvamlalavaṇakṣāramadyakrodhātapānalaiḥ /	10
Ca.1.17.22cd	pittam̄ śirasi saṁduṣṭam̄ śirorogāya kalpate //§ 1727	
Ca.1.17.23ab	dahyate rujyate tena śirah śītam̄ suṣūyate /	
Ca.1.17.23cd	dahyate cakṣuṣī ṭṛṣṇā bhramah̄ svedaśca jāyate //§ 1729	
Ca.1.17.24ab	āsyāsukhaiḥ	
Ca.1.17.24cd	svapnasukhaigurusnigdhātibhojanaiḥ / ślśmā śirasi saṁduṣṭaiḥ śirorogāya kalpate //§ 1731	15
Ca.1.17.25ab	Śiro mandarūjam̄ tena suptam̄ stimitabhārikam /	
Ca.1.17.25cd	bhavatyutpadyate tandrā tathā+ālasyamarocakah //§ 1733	

	vātācchūlam bhramah kampaḥ pittāddāho madastrṣā / kaphādgurutvam tandrā ca śiroroge tridoṣaje //§ 1735	Ca.1.17.26ab Ca.1.17.26cd
	tilakṣīraguḍājīrṇapūtisaṅkīrṇabhojanāt / kleḍo+asṛkkaphamāṁsānāṁ dośalasyopajāyate //§ 1737	Ca.1.17.27ab Ca.1.17.27cd
5	tataḥ śirasi samkledāt krimayah pāpakarmaṇah / janayanti śirorogam jāta bībhatsalakṣaṇam //§ 1739	Ca.1.17.28ab Ca.1.17.28cd
	vyadhacchedarujākanḍūśophadaurgatyaduhkhitam / krimirogāturaṁ vidyāt krimīṇāṁ darśanena ca //§ 1741	Ca.1.17.29ab Ca.1.17.29cd
10	śokopavāsavyāyāmarūkṣaśuṣkālpabhojanaiḥ / vāyurāviśya hrdayam janayatyuttamāṁ rujam //§ 1743	Ca.1.17.30ab Ca.1.17.30cd
	vepathurveṣṭanam stambhaḥ pramohaḥ śūnyatā darah / hrdi vātāture rūpam jīrṇe cātyarthavedanā //§ 1745	Ca.1.17.31ab Ca.1.17.31cd
	uṣṇāmlalavaṇakṣārakaṭukājīrṇabhojanaiḥ / madyakrodhātapaiścāsu hrdi pittam prakupyati //§ 1747	Ca.1.17.32ab Ca.1.17.32cd
15	hrddāhastiktatā vakte tiktāmlodgiraṇam klamah / trṣṇā mūrcchā bhramah svedah pittahṛdrogakāraṇam //§ 1749	Ca.1.17.33ab Ca.1.17.33cd

Ca.1.17.34ab	atyādānam gurusnigdhamacintanamaceṣṭanam /	
Ca.1.17.34cd	nindrāsukham cābhyaadhikam kaphahṛdrogakāraṇam // ^{§ 1751}	
Ca.1.17.35ab	hṛdayam kaphahdroge suptam stimitabhārikam /	
Ca.1.17.35cd	tandrāruciparītasya bhavatyaśmāvṛtam yathā // ^{§ 1753}	
Ca.1.17.36ab	hetulaksāṇasamāsargāducyate sānnipātikah /	5
Ca.1.17.36	(hṛdrogah kaṣṭadahkaṣṭasādhya ukto maharśibhiḥ //) ^{§ 1755}	
Ca.1.17.36cd	tridoṣaje tu hṛdroge yo durātmā niṣevate // ^{§ 1756}	
Ca.1.17.37ab	tilakṣīraguḍādīni granthistasyopajāyate /	
Ca.1.17.37cd	marmaikadeśe saṃkledam rasaścāsyopagacchati // ^{§ 1758}	
Ca.1.17.38ab	saṃkledāt krimayaścāsyā bhavantyupahatātmanah /	10
Ca.1.17.38cd	marmaikadeśe te jātāḥ sarpanto bhakṣayanti ca // ^{§ 1760}	
Ca.1.17.39ab	tudyamānam sa hṛdayam sūcībhiriva manyate /	
Ca.1.17.39cd	chidyamānam yathā śastrairjātakaṇḍūm mahārujam // ^{§ 1762}	
Ca.1.17.40ab	hṛdrogam krimijam tvetairlingairbuddhvā sudāruṇam /	
Ca.1.17.40cd	tvareta jetum tam vidvān vikāram śīghrakāriṇam // ^{§ 1764}	15
Ca.1.17.41ab	dvyulbaṇaikolbaṇaiḥ ṣaṭ syurhīnamadhyādhikaiśca ṣaṭ /	
Ca.1.17.41cd	samaiścaiko vikārāste sannipātāstrayodaśa // ^{§ 1766}	

	samsarge nava ṣaṭ tebhya ekavṛddhyā samaistrayah / pṛthak trayaśca tairvṛddhairvyādhayaḥ pañcavimśatiḥ // ^{§ 1768}	Ca.1.17.42ab Ca.1.17.42cd
	yathā vṛddhaistathā kṣīṇairdoṣaiḥ syuḥ pañcavimśatiḥ / vṛddhikṣayakṛtaścānyo vikalpa upadekṣyate // ^{§ 1770}	Ca.1.17.43ab Ca.1.17.43cd
5	vṛddhirekasya samatā caikasyaikasya saṃkṣayah / dvandvavṛddhiḥ kṣayaścaikasyaikavṛddhirdvayoh kṣayah // ^{§ 1772}	Ca.1.17.44ab Ca.1.17.44cd
	prakṛtistham yadā pittam mārutaḥ śleṣmaṇah kṣaye / sthānādādāya gātreṣu yatra yatra visarpati // ^{§ 1774}	Ca.1.17.45ab Ca.1.17.45cd
10	tadā bhedaśca dāhaśca tatra tatrānavasthitah / gātradeśe bhavatyasya śramo daurbalyameva ca // ^{§ 1776}	Ca.1.17.46ab Ca.1.17.46cd
	prakṛtistham kapham vāyuḥ kṣīne pitte yadā balī / karṣet kuryāttadā śūlam saśaityastambhagauravam // ^{§ 1778}	Ca.1.17.47ab Ca.1.17.47cd
	yada+anilam prakṛtigam pittam kaphaparikṣaye / samṛuṇaddhi tadā dāhā śūlam cāsyopajāyate // ^{§ 1780}	Ca.1.17.48ab Ca.1.17.48cd
15	śleṣmāṇam hi samam pittam yadā vātапарikṣaye /	Ca.1.17.49ab

Ca.1.17.49cd	sannirundhyāttadā kuryāt satandrāgauravam jvaram // § 1782	
Ca.1.17.50ab	pravṛddho hi yadā śleṣmā pitte ksīne samīraṇam /	
Ca.1.17.50cd	rundhyāttadā prakurvīta śītakam gauravam rujam // § 1784	
Ca.1.17.51ab	samīraṇe parikṣīne kaphah pittam samatvagam /	
Ca.1.17.51cd	kurvīta sannirundhāno mṛdvagnitvam śirograham // § 1786	5
Ca.1.17.52ab	nindrām tandrām pralāpam ca hṛdrogam gātragauravam /	
Ca.1.17.52cd	nakhādīnām ca pītavam śītīvanam kaphapittayoh // § 1788	
Ca.1.17.53ab	hīnavātasya tu śleṣmā pittena sahitaścaran /	
Ca.1.17.53cd	karotyarocakāpākau sadanam gauravam tathā // § 1790	
Ca.1.17.54ab	hṛllāsamāsyasravaṇam pāṇḍutām dūyanam madam /	10
Ca.1.17.54cd	virekasya ca vaiśamyam vaiśamyamanalasya ca // § 1792	
Ca.1.17.55ab	hīnapittasya tu śleṣmā mārutenopasam̄hitah /	
Ca.1.17.55cd	stambham śaityam ca todam ca janayatyanaavasthitam // § 1794	
Ca.1.17.56ab	gauravam mṛduṭāmagnerbhaktāśraddhām pravepanam /	
Ca.1.17.56cd	nakhādīnām ca śuklatvam gātrapāruṣyameva ca // § 1796	15
Ca.1.17.57ab	mārutastu kaphe hīne pittam ca kupitam dvayam /	

	karoti yāni liṅgāni śṛṇu tāni samāsataḥ // § 1798	Ca.1.17.57cd
	bhramamudveṣṭanam todam dāham sphuṭanavepane / aṅgamardam parīśoṣam dūyanam dhūpanam tathā // § 1800	Ca.1.17.58ab Ca.1.17.58cd
5	vātapittakṣaye śleṣmā srotāṁsyapidadhadbhr̄sam / ceṣṭāpranāśam mūrcchām ca vāksaṅgam ca karoti hi // § 1802	Ca.1.17.59ab Ca.1.17.59cd
	vātaśleṣmakṣaye pittam dehaujah srāmsayaccaret / glānimindriyadaurbalyam trṣṇām mūrcchām kriyākṣayam // § 1804	Ca.1.17.60ab Ca.1.17.60cd
	pittaśelṣmakṣaye vāyurmarmāṇyatini pīḍayan / praṇāśayati samjñām ca vepayatyathavā naram // § 1806	Ca.1.17.61ab Ca.1.17.61cd
10	doṣāḥ pravṛddhāḥ svam liṅgam darśayanti yathābalam / kṣīṇā jahati liṅgam svam samāḥ svam karma kurvate // § 1808	Ca.1.17.62ab Ca.1.17.62cd
	vātādīnām rasādīnām malānāmojasastathā / kṣayāstatrānilādīnāmuktam samkṣīṇalakṣaṇam // § 1810	Ca.1.17.63ab Ca.1.17.63cd
15	ghaṭṭate sahate śabdaṁ noccairdravati śūlyate / hṛdayam tāmyati svalpaceṣṭasyāpi rasakṣaye // § 1812	Ca.1.17.64ab Ca.1.17.64cd
	puruṣā sphuṭitā mlānā tvagrūkṣā raktasamkṣaye / māṁsakṣaye viśeṣena sphiggrīvodaraśuṣkatā // § 1814	Ca.1.17.65ab Ca.1.17.65cd

Ca.1.17.66ab	sandhīnām sphuṭanam glānirakṣṇorāyāsa eva ca /
Ca.1.17.66cd	lakṣaṇam medasi kṣīne tanutvam codarasya ca // ^{§ 1816}
Ca.1.17.67ab	keśalomanakhaśmaśrudvijaprapatanam śramah /
Ca.1.17.67cd	jñeyamasthikṣaye liṅgam sandhiśaithilyameva ca // ^{§ 1818}
Ca.1.17.68ab	śīryanta iva cāsthīni durbalāni laghūni ca /
Ca.1.17.68cd	pratataṁ vātarogīni kṣīne majjani dehinām // ^{§ 1820}
Ca.1.17.69ab	daurbalyam mukhaśośaśca pāṇḍutvam sadanam śramah /
Ca.1.17.69cd	klaibyam śukrāvisargaśca kṣīnaśukrasya lakṣaṇam // ^{§ 1822}
Ca.1.17.70ab	kṣīne śakṛti cāntrāṇi pīḍayanniva mārutah /
Ca.1.17.70cd	rūkṣasyonnamayan kukṣīm tiryagūrdhvam ca gacchati // ^{§ 1824}
Ca.1.17.71ab	mūtrakṣaye mūtrakṛchram mūtravaivarṇyameva ca /
Ca.1.17.71cd	pīasā bādhate cāsyā mukham ca pariśusyati // ^{§ 1826}
Ca.1.17.72ab	malāyanāni cānyāni śūnyāni ca laghūni ca /
Ca.1.17.72cd	viśuṣkāṇi ca laksyante yathāsvam malasaṃkṣaye // ^{§ 1828}
Ca.1.17.73ab	bibheti durbalo+abhīkṣṇam dhyāyati vyathitendriyah /
Ca.1.17.73cd	duśchāyo durmanā rūkṣah kṣāmaścaivaujasah kṣaye // ^{§ 1830}

	hṛdi tiṣṭhati yacchuddham raktamīṣatsapītakam /	Ca.1.17.74ab
	ojah śarīre saṃkhyātām tannāśānnā vinaśyati //§ 1832	Ca.1.17.74cd
	prathamam jāyate hyojaḥ śarīre+asmiñcharīriṇām /	Ca.1.17.75ab
	sarpirvarṇam madhurasam lājagandhi prajāyate //§ 1834	Ca.1.17.75cd
5	(bhramaraiḥ phalapuṣpebhyo yathā sdaṃbhiryate madhu /)	Ca.1.17.75.1ab
	(tadvadojaḥ svakarmabhyo gunaiḥ saṃbhriyate nṛṇām //)§ 1836	Ca.1.17.75.1cd
	vyāyāmo+anaśanam cintā rūksālpapramitāśanam /	Ca.1.17.76ab
	vātātapau bhayam śoko rūkṣapānam prajāgarah //§ 1838	Ca.1.17.76cd
10	kaphaśonitaśukrāṇām malānām cātivartanam /	Ca.1.17.77ab
	kālo bhūtopaghātaśca jñātavyāḥ kṣayahetavah //§ 1840	Ca.1.17.77cd
	gurusnidhāmlalavaṇānyatimātram samaśnatām /	Ca.1.17.78ab
	navamannam ca pānam ca nidrāmāsyāsukhāni ca //§ 1842	Ca.1.17.78cd
	tyaktavyāyāmacintānām saṃśodhanamakurvataṁ/ śleṣmā pittam ca medaśca māṁsam cātipravardhate//§ 1844	Ca.1.17.79ab
15	&tairāvṛtagatirvāyuroja ādāya gacchatī/ yadā bastīm tadā kṛcchro madhumehāḥ pravartate//§ 1846	Ca.1.17.80ab
		Ca.1.17.80cd

Ca.1.17.81ab	sa mārutasya pittasya kaphasya ca muhurmuhuḥ/	
Ca.1.17.81cd	darśayatyākṛtim gatvā kṣayamāpyāyate punah/	
Ca.1.17.82ab	upekṣayā+asya &jāyante piḍakāḥ saptā dāruṇāḥ/	
Ca.1.17.82cd	māṁsaleśvavakāśeṣu marmasvapi ca saṁdhīṣu// ^{§ 1850}	
Ca.1.17.83ab	śarāvikā kacchapikā jālinī sarṣapī tathā/	5
Ca.1.17.83cd	alajī vinatākhyā ca vidradhī ceti saptamī// ^{§ 1852}	
Ca.1.17.84ab	antonnatā madhyanimnā śyāvā kledaruganvitā/	
Ca.1.17.84cd	śarāvikā syāt piḍakā śarāvākṛtisamsthitā// ^{§ 1854}	
Ca.1.17.85ab	avagāḍhārtinistodā mahāvāstuparigraphā/	
Ca.1.17.85cd	ślakṣṇā kacchapaṛṣṭhābhā piḍakā kacchapī matā// ^{§ 1856}	10
Ca.1.17.86ab	stabdhā sirājālavatī snigdhāsrāvā mahāśayā/	
Ca.1.17.86cd	rujānistodabahulā sūkṣmacchidrā ca jālinī// ^{§ 1858}	
Ca.1.17.87ab	piḍakā nātimahatīkṣiprapākā mahārujā/	
Ca.1.17.87cd	sarṣapī sarṣapābhābhīḥ piḍakābhiścitā bhavet// ^{§ 1860}	
Ca.1.17.88ab	dahati tvacamutthāne ṛṣṇāmohajvarapradā/	15
Ca.1.17.88cd	visarpatyaniśam duḥkhāddahatyagnirivālajī// ^{§ 1862}	
Ca.1.17.89ab	avagāḍharujākledā ṛṣṭhe vā+apyudare+api vā/	
Ca.1.17.89cd	mahatī vinatā nīlā piḍakā vinatā matā// ^{§ 1864}	
Ca.1.17.90ab	vidradhim dvividhāmāhurbāhyāmābhyanṭarīm tathā/	
Ca.1.17.90cd	bāhyā tvaksnāyumāṁsotthā kaṇḍarābhā mahārujā// ^{§ 1866}	20

	śītakānnavidāhyuṣṇarūkṣaśuṣkātibhojanāt/ viruddhājīrṇasamkliṣṭaviṣamāsātmyabhojanāt//	Ca.1.17.91ab § 1868 Ca.1.17.91cd
	vyāpannabahumadyatvādvegasamdhāraṇācchramāt/ jihmavyāyāmaśayanādatibhārādhvamaithunāt//	Ca.1.17.92ab § 1870 Ca.1.17.92cd
5	antahśarīre māṃsāsṛgāviśanti&yadā malāḥ/ tadā samjāyate granthirgambhīrasthaḥ sudāruṇaḥ//	Ca.1.17.93ab Ca.1.17.93cd § 1872
	hṛdaye klojni yakṛti plīhni kuksau ca vrkkayoh/ nābhyaṁ vamkṣaṇayorvā+api bastau vā tīvravedanaḥ//	Ca.1.17.94ab Ca.1.17.94cd § 1874
10	dusṭaraktātimātratvāt sa vai śīghram vidahyate/ tataḥ śīghravidāhitvādvidradhītyabhidhīy- ate//	Ca.1.17.95ab Ca.1.17.95cd § 1876
	vyadhacchedabhamānāhaśabdaspuraṇasarpaṇaiḥ/ vātikīṁ, paittikīṁ trṣṇādāhamohamadajvaraiḥ//	Ca.1.17.96ab Ca.1.17.96cd § 1878
	jṛmbhotkleśārucistambhaśītakaiḥ ślaiṣmikīṁ viduh/ sarvāsu &ca mahacchūlam vidradhīṣūpajāyate//	Ca.1.17.97ab Ca.1.17.97cd § 1880
15	&śastrāstrairbhidyata iva colmukairiva dahyate/ vidradhī vyamlatā yātā vrścikairiva daśyate//	Ca.1.17.98ab Ca.1.17.98cd § 1882
	tanu rūkṣaruṇaṁ śyāvam phenilam vātavidradhī/ tilamāṣakulatthodasannibham pittavidradhī//	Ca.1.17.99ab Ca.1.17.99cd § 1884

Ca.1.17.100ab	ślaiśmikī sravati śvetam picchilam bahalam bahu/	
Ca.1.17.100cd	lakṣaṇam sarvamevaitadbhajate sānnipātikī // § 1886	
Ca.1.17.101	athāsām vidradhīnām sādhyāsādhyatvaviśeṣajñānā- rtham sthānakṛtam liṅgaviśeṣam upadekṣyāmaḥ --- tatra pradhānam armaṇājāyām vidradhyām hṛdghaṭṭanatamaka- pramohakāsaśvāsāḥ, klomajāyām pipāsāmukhaśoṣagala- grahāḥ, yakṛjjāyām śvāsaḥ, plīhajāyāmucchvāsoparodhāḥ, kuksijāyām kuksipārśvāntarāṁsaśūlam, vṛkkajāyām pṛ- ṣṭhakaṭigrahaḥ, nābhijāyām hikkā, vamkṣaṇajāyām sakth- isādaḥ, bastijāyām &kṛcchrapūtimūtravarcastvam ceti //	5
	§ 1887	10
Ca.1.17.102	pakvaprabhinnāśūrdhvajāsu mukhāt srāvaḥ sravati, adhojāsu gudāt, ubhayatstu nābhijāsu // § 1888	
Ca.1.17.103	āsām hṛnnābhībāstijāḥ paripakvāḥ sānnipātikī ca mar- anāya ; śeṣāḥ punaḥ kuśalamāśupratikāriṇam cikitsakam- āśadyopaśāmyanti / § 1889	15
	tasmādacirottitām vidradhīm śastrasarpavidyudagn- itulyām snehavirecanairāśvevopakramet sarvaśo gulmav- acceti // § 1890	
Ca.1.17.104	bhavanti cātra § 1891	20
Ca.1.17.104ab	vinā pramehamapyetā jāyante duṣṭamedasah /	
Ca.1.17.104cd	tāvaccaitā na lakṣyante yāvadvāstuparigrahaḥ // § 1893	
Ca.1.17.105ab	śarāvikā kacchapikā jālinī ceti duḥsahāḥ /	
Ca.1.17.105cd	jāyante tā hyatibalāḥ prabhūtaśleṣmamedasah // § 1895	
Ca.1.17.106ab	sarṣapī cālajī caiva vinatā vidradhī ca yāḥ /	25
Ca.1.17.106cd	sādhyāḥ pittolbaṇāstāstu sambhavantyālpamedasah // § 1897	
Ca.1.17.107ab	marmasvamse gude pāṇyoḥ stane sandhiṣu pādayoḥ /	
Ca.1.17.107cd	jāyante yasya piḍakāḥ a pramehī na jīvati // § 1899	

	tathā+anyāḥ piḍakāḥ santi raktapītāsitārunuṇāḥ / pāṇḍurāḥ pāṇḍuvarṇāśca bhasmābhā meacakaprabhāḥ // ^{§ 1901}	Ca.1.17.108ab Ca.1.17.108cd
	mṛdvyaśca kaṭhināścānyāḥ sthūlāḥ sūkṣmāstathā+aparāḥ / mandavegā mahāvegāḥ svalpaśūlā mahārujaḥ // ^{§ 1903}	Ca.1.17.109ab Ca.1.17.109cd
5	tā buddhvā mārutādīnāṁ yathāsvairhetulakṣaṇaiḥ / brūyādupacareccāśu prāgupadravadarśanāt // ^{§ 1905}	Ca.1.17.110ab Ca.1.17.110cd
	trīśvāsamāṁsasamāṁkothamohahikkāmadajvarāḥ / vīsarparmamasamrodhāḥ piḍakānāmupadravāḥ // ^{§ 1907}	Ca.1.17.111ab Ca.1.17.111cd
	kṣayah sthānam ca vṛddhiśca doṣāṇāṁ trividhā gatiḥ /	Ca.1.17.112ab
10	ūrdhvam cādhaśca tiryakca vijñeyā trividhā+aparā // ^{§ 1909}	Ca.1.17.112cd
	trividhā cāparā koṣṭhaśākhāmarmāsthisandhiṣu / ityuktā vidhibhedenā doṣāṇāṁ trividhā gatiḥ // ^{§ 1911}	Ca.1.17.113ab Ca.1.17.113cd
	cayaprakopapraśamāḥ pittādīnāṁ yathākramam /	Ca.1.17.114ab
	bhavantyekaikaśaḥṣaṭsu kālesvabhrāgamādiṣu // ^{§ 1913}	Ca.1.17.114cd
15	gatiḥ kālakṛtā caisā cayādyā punarucyate / gatiśca dvividhā dṛṣṭā prākṛtī vaikṛtī ca yā // ^{§ 1915}	Ca.1.17.115ab Ca.1.17.115cd

Ca.1.17.116ab	pittādevoṣmaṇah paktirnarāṇāmupajāyate /	
Ca.1.17.116cd	tacca pittam̄ prakupitam̄ vikārān kurute bahūn //§ 1917	
Ca.1.17.117ab	prākṛtastu balam̄ śleṣmā vikṛto mala ucyate /	
Ca.1.17.117cd	sa caivaujah̄ smṛtaḥ kāye sa ca pāpmopadiśyate //§ 1919	
Ca.1.17.118ab	sarvā hi cestā vātena sa prāṇah̄ prāṇinām smṛtaḥ /	5
Ca.1.17.118cd	tenaiva rogā jāyante tena caivoparudhyate //§ 1921	
Ca.1.17.119ab	nityam̄ sannihitāmitram̄ samīkṣyātmānamātmavān /	
Ca.1.17.119cd	nityam̄ yuktaḥ paricaredicchannāyuranitvaram //§ 1923	
Ca.1.17.120	tatra ślokau § 1924	
Ca.1.17.120ab	śirorogāḥ sahṛdrogā rogā mānavikalpjāḥ /	10
Ca.1.17.120cd	ksayāḥ sapidakāścoktā dosāṇām gatireva ca //§ 1926	
Ca.1.17.121ab	kiyantahśirasīye+asminnadhyāye tattvadarśinā /	
Ca.1.17.121cd	jñānārtham̄ bhisajā prajānām ca hitaisinā //§ 1928 ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte ślokasthāne kiyantahśirasīyo nāma saptadaśo+adhyāyah //	

1.18 aṣṭādaśo+adhyāyah/

Ca.1.18.1	athātastriśothīyamadhyāyam vyākhyāsyāmah // § 1930
Ca.1.18.2	iti ha smāha bhagavānātreyah // § 1931
Ca.1.18.3	trayah̄ śothā bhavanti vātapittaśleṣmanimittāḥ te pun- ardvividhā nijāgantubhedena // § 1932
Ca.1.18.4	tatrāgantavaśchedanabhedanakṣaṇanabhañjanapiccha- 5 notpeṣaṇaprahāravadhabandhanaveṣṭanavyadhanapīḍanā-

dibhirvā bhallātakapuṣpaphalarasātmaguptāśūkakrimiśū-
kāhitapatralatāgulmasaṁsparśanairvā svedanaparisarpa-
ṇāvamūtraṇairvā viśiṇām saviṣaprāṇisamṣṭrādantaviśān-
anakhanipātairvā sāgaraviśavātahimadahanasaṁsparśan-
airvā śothāḥ samupajāyante // § 1933

te punaryathāsvam hetuvyañjnairādāvupalabhyante Ca.1.18.5
nijavyañjanaikadeśaviparītaiḥ bandhamantrāgadapralepa-
pratāpanirvāpaṇādibhiścopakramairupakramyamāṇāḥ pr-
aśāntimāpadyante // § 1934

nijāḥ punaḥ snehasvedavamanavirecanāsthāpanānu- Ca.1.18.6
vāsanaśirovirecanānāmayathāvatprayogānmithyāsaṁsarja-
nādvā chardyalasakavisūcikāśvāsakāsātisāraśoṣapāṇḍurogoda-
rajvarapradarabhagandarārśovikārātikarśanairvā kuṣṭha-
kaṇḍūpiḍakādibhirvā chardikṣavathūdgāraśukravātamū-
trapurīṣavegadhāraṇairvā karmarogopavāsādhvakarśita-
sya vā sahasā+atigurvamlalavaṇapiṣṭānnaphalaśākarāga-
dadhiharitakamadyamandakavirūḍhanavaśūkaśamīdhānyā-
nūpaudakapiśitopayogānmṛtpāṇkaloṣṭabhakṣaṇāllavaṇāti-
bhakṣaṇādgarbhasāpīḍanādāmagarbhaprapatanāt prajāt-
ānām ca mithyopacārādudīrṇadoṣatvācca śophāḥ prādu-
rbhavanti ityuktaḥ sāmānyo hetuḥ // § 1935

ayam tvatra viśeṣaḥ+asītarūkṣalaghuvīśadaśramopa- Ca.1.18.7.-1
vāsātikarśanakṣapaṇādibhirvāyuḥ prakupitastvaṁmāṁs-
aśoṇītādīnyabhibhūya śopham janayati sa kṣiprotthānapr-
25 aśamo bhavati tathā śyāmāruṇavarṇaḥ prakṛtivārṇo vā ca-
laḥ spandanaḥ kharaparuṣabhinnaṭvagromā chidyata iva
bhidyata iva pīḍyata iva sūcībhīrīva tudyata iva pipīlikā-
bhīrīva saṁsṛpyate sarṣapakalkāvalipta iva cimicimāyate
saṁkucyata āyamyata iveti vātaśothāḥ ; § 1936

uṣṇatīkṣṇakaṭukakṣāralavaṇāmlājīrṇabhojanairagnyāta- Ca.1.18.7.2
papratāpaiśca pittam prakupitam tvaṁmāṁsaśoṇītānya-
bhihbūya śotham janayati sa kṣiprotthānapraśamo bhavati
kr̄ṣṇapīṭanīlatāmrāvabhāsa uṣṇo ḡrduḥ kapilatāmraromā
uṣyate dūyate dhūpyate ūṣmāyate svidyate klidyate na ca
35 sparśamuṣṇam ca suṣūyata iti pittaśothāḥ ; § 1937

gurumadhuraśītasnigdhairatisvapnāvyāyāmādibhiśca śl-Ca.1.18.7.3
eṣmā prakupitastvaṁmāṁsaśoṇītādīnyabhibhūya śotham
janayati sa krcchrothānapraśamo bhavati pāṇḍuśvetāva-

bhāso guruḥ snigdhaḥ ślaksṇaḥ sthirah̄ styānaḥ śuklāgra-
romā sparśoṣṇasahaśceti ślesmaśothah; § 1938

Ca.1.18.7   yathāsvakāraṇākṛtisamśargāddvidosajāstrayah śothā bh-
 avanti yathāsvakāraṇākṛtisannipātāt sānnipātika ekaḥ;
 &evam saptavidho bhedah // § 1939

Ca.1.18.8 &prakṛtibhistābhīstābhīrbhīdymāno dvividhastrividh-
aścaturvidhā saptavidho+asṭavidhaśca śotha upalabhyate
&punaścaika evotsedhasāmānyāt // § 1940

Ca.1.18.9   bhavanti cātra § 1941

Ca.1.18.9ab	śūyante yasya gātrāṇī svapantīva rujanti ca /	10
Ca.1.18.9cd	<p>pīḍitānyunnamāntyāśu vātaśothā tamādiśet //§ 1943</p>	

Ca.1.18.10ab yaścāpyaruṇavarṇābhah śothonaktam
prāṇasyati /

Ca.1.18.10cd snehoṣṇamardanābhyaṁ ca prañāsyet sa ca
vātikah / /§ 1945

Ca.1.18.12ab   **yah pītanetravaktratvak pūrvam̄ madhyāt
praśūyate /**

Ca.1.18.12cd tanutvak cātisārī ca pitaśothah̄ sa ucyate // § 1949

Ca.1.18.13ab   ūtah saktagatiryastu kāndūmān pāñdureva ca /
Ca.1.18.13cd   nipīdito nonnamati śvayatuḥ sa kaphātmah
                      //§ 1951

Ca.1.18.14ab yasya śastrakuśacchinnācchoṇitam na pravatate 20
/

Ca.1.18.14cd   kṛcchreṇā picchā sraवati sa cāpi
                          kaphasambhavah // § 1953

	sarvākṛtih sannipātācchotho vyāmiśrahetujah //§ 1955	Ca.1.18.15cd
	ystu pādābhinirvṛttah śothah̄ sarvāṅgago bhavaet /	Ca.1.18.16ab
	jantoh̄ sa ca sukaṣṭah̄ syāt prasṛtaḥ strīmukhācca yah̄ //§ 1957	Ca.1.18.16cd
	yaścāpi guhyaprabhavah̄ striyā vā puruṣasya vā /	Ca.1.18.17ab
5	sa ca kaṣṭatamo jñeyo yasya ca syurupadravāḥ //§ 1959	Ca.1.18.17cd
	chardih̄ śvāso+arucistrṣṇā jvaro+atīsāra eva ca / saptako+ayam̄ sadaurbalyah̄ śophopadaravasamgrahaḥ //§ 1961	Ca.1.18.18ab Ca.1.18.18cd
	yasya śleṣmā prakupito jihvāmūle+avatiṣṭhate / āśu samjanayecchothā jāyate+asyopajihvikā //§ 1963	Ca.1.18.19ab Ca.1.18.19cd
10	yasya śleṣmā prakupitah̄ kākale vyavatiṣṭhate / āśu samjanayecchopham̄ karoti galaśuṇḍikām //§ 1965	Ca.1.18.20ab Ca.1.18.20cd
	yasya śleṣmā prakupito galabāhye+avatiṣṭhate / śanaih̄ samjanayecchopham̄ galagaṇdo+asya jāyate //§ 1967	Ca.1.18.21ab Ca.1.18.21cd
	yasya śleṣmā prakupitastiṣṭhatyantargale sthiraḥ /	Ca.1.18.22ab
15	āśu samjanayechopham̄ jāyate+asya galagrahaḥ //§ 1969	Ca.1.18.22cd
	yasay pittam̄ prakupitā saraktam̄ tvaci sarpapi / śopham̄ sarāgām janayedvisarpastasya jāyate //§ 1971	Ca.1.18.23ab Ca.1.18.23cd

1. SŪTRASTHĀNAM /

- Ca.1.18.24ab yasya pittam̄ prakupitam̄ tvaci rakte+avatiṣṭhate /
- Ca.1.18.24cd śotham̄ sarāgam̄ janayet piḍakā tasya jāyate //§ 1973
- Ca.1.18.25ab yasya prakupitam̄ pittam̄ śonitam̄ prāpya
śuṣyati /
- Ca.1.18.25cd tilakā piplavo vyaṅgā nīlikā tasya jāyate //§ 1975
- Ca.1.18.26ab yasya pittam̄ prakupitā śaṅkhayoravatiṣṭhate / 5
- Ca.1.18.26cd śvaythuh śaṅkhako nāma dāruṇastasya jāyate
//§ 1977
- Ca.1.18.27ab yasya pittam̄ prakupitam̄
karṇamūle+avatiṣṭhate /
- Ca.1.18.27cd jvarānte durjayo+antāya śothastasyopajāyate
//§ 1979
- Ca.1.18.28ab vātaḥ plīhānamuddhūya kupito yasya tiṣṭhati /
- Ca.1.18.28cd śaniḥ paritudana pārśvam̄ plīhā 10
tasyābhivardhate //§ 1981
- Ca.1.18.29ab yasya vāyuḥ prakupito gulmasthāne+avatiṣṭhate /
- Ca.1.18.29cd śophaṁ saśūlam̄ janayan gulmastasyopajāyate
//§ 1983
- Ca.1.18.30ab yasya vāyuḥ prakupitah śophaśūlakaraścaran /
- Ca.1.18.30cd vaṅkṣaṇādvṛṣaṇau yāti vṛddhistasyopajāyate
//§ 1985
- Ca.1.18.31ab yasya vātaḥ 15
prakupitastvaṁmāṁsāntaramāśritah /
- Ca.1.18.31cd śotham̄ samjanayet kukṣāvduaram̄ tasya jāyate
//§ 1987
- Ca.1.18.32ab yasya vātaḥ prakupitah kuksimāśritya tiṣṭhati /

	nādho vrajati nāpyūrdhvamānāhastasya jāyae //§ 1989	Ca.1.18.32cd
	rogāścotsedhasāmānyadadhimāṃsārbudādayah /	Ca.1.18.33ab
	viśiṣṭā nāmarūpābhyaṁ nirdeśyāḥ śothasamgrahe //§ 1991	Ca.1.18.33cd
5	vātapittakaphā yasya yugapat kūpitāstrayah / jihvāmūle+avatīṣṭhante vidahantah samucchiritāḥ //§ 1993	Ca.1.18.34ab Ca.1.18.34cd
	janayanti bhr̥śam śotham vedanāśca pr̥thagvidhāḥ /	Ca.1.18.35ab
	tam śighrakāriṇam rogam rohiṇīti vinirdiśet //§ 1995	Ca.1.18.35cd
	trirātram paramam tasya jantorbhavati jīvitam / kuśalena tvanukrāntah kṣipram sampadyate sukhī //§ 1997	Ca.1.18.36ab Ca.1.18.36cd
10	santi hyevamvidhā rogāḥ sādhyā dāruṇasam̄matāḥ /	Ca.1.18.37ab
	ye hanyuranupakrāntā mithyācāreṇa vā vā punah //§ 1999	Ca.1.18.37cd
	sādhyāścāpyapare santi vyādhayo mr̥dusam̄matāḥ /	Ca.1.18.38ab
	yatnāyatnakṛtam yeṣu karma sidhyatyasamśayam //§ 2001	Ca.1.18.38cd
	asādhyāścāpare santi vyādhayo yāpyasamjñitāḥ /	Ca.1.18.39ab
15	susādhvapi kṛtam yeṣu karma yātrākaram bhavet //§ 2003	Ca.1.18.39cd
	santi cāpyapare rogā yeṣ karema na sidhyati /	Ca.1.18.40ab

- Ca.1.18.40cd   api yatnakṛtam vālairna tān vidvānupācaret
//§ 2005
- Ca.1.18.41ab   sādhyāścaivāpyasādhyāśca vyādhayo dvividhāḥ
smṛtāḥ /
- Ca.1.18.41cd   mṛdudāruṇabhedenā te bhavanti caturvidhāḥ
//§ 2007
- Ca.1.18.42ab   ta evāparisamṛkhyeyā bhidyamānā bhavanti hi /
Ca.1.18.42cd   rujāvarṇasamutthānasthānasamsthānanāmabhiḥ 5
//§ 2009
- Ca.1.18.43ab   vyavasthākaraṇam teṣāṁ yathāsthūleṣu
samgrahaḥ /
- Ca.1.18.43cd   tathā prakṛtisāmānyam vikāreṣūpadiṣyate
//§ 2011
- Ca.1.18.44ab   vikāranāmākuśalo na jihṛīyat kadācana /
Ca.1.18.44cd   na hi sarvavikārāṇāṁ nāmato+asti dhruvā
sthitih //§ 2013
- Ca.1.18.45ab   sa eva kūpito doṣāḥ samutthānaviśeṣataḥ /
Ca.1.18.45cd   sthānāntaragataścaiva janayatyāmayān bahūn
//§ 2015 10
- Ca.1.18.46ab   tasmādvikāraprakṛtīradhiṣṭhānāntarāṇi ca /
Ca.1.18.46cd   samutthānaviśeṣāṁśca buddhvā karma
samācaret //§ 2017
- Ca.1.18.47ab   yo hyetastritayam jñātvā karmāṇyārabhate
bhiṣak /
- Ca.1.18.47cd   jñānapūrvam yathānyāyam sa karmasu na
muhyati //§ 2019 15
- Ca.1.18.48ab   nityāḥ prāṇabhṛtāḥ dehe vātapittakaphāstrayah
/
Ca.1.18.48cd   vikṛtāḥ prakṛtisthā vā tān bubhutseta paṇḍitāḥ
//§ 2021

	utsāhōcchvāsanīḥsvāsaceṣṭā dhātugatiḥ samā / samo mokṣo gatimatāṁ vāyoh karmāvikārajam //§ 2023	Ca.1.18.49ab Ca.1.18.49cd
	darśanam paktirūṣmā ca kṣutṛṣṇā dehamārdavam / prabhā prasādo medhā ca pittakarmāvikārajam //§ 2025	Ca.1.18.50ab Ca.1.18.50cd
5	sneho bandhaḥ sthiratvam ca gaurvam vr̄satā balam / kṣamā dhṛtiralobhaśca kaphakarmāvikārajam //§ 2027	Ca.1.18.51ab Ca.1.18.51cd
	vāte pitte kaphe caiva kṣīṇe lakṣaṇamucyate / karmaṇah prākṛtāddhānirvṛddhīrvā+api virodhinām //§ 2029	Ca.1.18.52ab Ca.1.18.52cd
	doṣaprakṛtvaiśeyam niyatam vṛddhilakṣaṇam / doṣāṇām prakṛtihānirvṛddhiścaivam pakrīkṣyate //§ 2031	Ca.1.18.53ab Ca.1.18.53cd
10	tatra ślokāḥ saṃkhyām nimittam rūpāṇi śothānām sādhyatām na ca / teṣām teṣām vikārāṇām śothāmstāmstāmśca pūrvajān //§ 2034	Ca.1.18.54 Ca.1.18.54ab Ca.1.18.54cd
	vidhibhedam vikārāṇām trividhā bodhyasamgraham / prākṛtam karma doṣāṇām lakṣaṇam hānirvṛddhiṣu //§ 2036	Ca.1.18.55ab Ca.1.18.55cd
15	vītamoharajodoṣalobhamānamadaspr̄haḥ / vyākhyātavāmstriśothīye rogādhyāye punarvasuh //§ 2038	Ca.1.18.56ab Ca.1.18.56cd

ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte ślokasthāne
triśothīyo nāmāṣṭādaśo+adhyāyah //

1.19 ūnavimśo+adhyāyah/

- Ca.1.19.1 athāto+asṭodarīyamadhyāyam vyākhyāsyāmaḥ // § 2040
- Ca.1.19.2 iti ha smāha bhagavānātreyah // § 2041
- Ca.1.19.3 iha khalvaṣṭāvudarāṇi, aṣṭau mūtrāghātāḥ, aṣṭau kṣī-
radosāḥ, aṣṭau retodoṣāḥ; sapta kuṣṭhāṇi, sapta piḍakāḥ,
sapta visarpāḥ; ṣaḍatīsārāḥ, ṣaḍudāvartāḥ, pañca gulmāḥ, 5
pañca plīhadoṣāḥ, pañca kāsāḥ, pañca śvāsāḥ, pañca hi-
kkāḥ, pañca ṭṛṣṇāḥ, pañca chardayah, pañca bhaktasy-
ānaśanasthānāni, pañca śirorogāḥ, pañca hṛdrogāḥ, pa-
ñca pāṇḍurogāḥ, pañcōnmādāḥ; catvāro+apasmārāḥ, ca-
tvāro+akṣirogāḥ, catvārah karṇarogāḥ, catvārah pratiṣyā-
yāḥ, catvāro mukharogāḥ, catvāro grahaṇīdoṣāḥ, catvāro 10
madāḥ, catvāro mūrcchāyāḥ, catvārah śoṣāḥ, catvāri kla-
ibyāṇi; trayāḥ śophāḥ, trīṇi kilāsāṇi, trividham lohitapi-
ttam; dvau jvarau, dvau vraṇau, dvāvāyāmau, dve gṛdhra-
asyau, dve kāmale, dvividhamāmām, dvividham vātarā-
ktam, dvividhānyarśāṁsi; eka ūrustambhāḥ, ekaḥ samny- 15
āsaḥ, eko mahāgadaḥ; vimśatih krimijātayah, vimśatih pr-
amehāḥ, vimśatiryonyivyāpadah; ityaṣṭacatvārimśadrogā-
dhikaraṇānyasmin saṁgrahe samuddiṣṭāni // § 2042
- Ca.1.19.4.1 etāni yathoddeśamabhinirdeksyāmaḥ--- aṣṭāvudarāṇ-
īti vātapittakaphasannipātāplīhabaddhacchidradakodarā-
ṇi, aṣṭau mūtrāghātā iti vātapittakaphasannipātāśmarīśa-
rkarāśukraśonitajāḥ, aṣṭau kṣīradosā iti vaivarṇyam vaiga-
ndhyam vairasyam paicchilyam phenasaṅghāto raukṣyam 20
gauravamatisnehaśca, aṣṭau retodoṣā iti tanu śuṣkam ph-
enilamaśvetam pūtyatipicchalamanyadhātūpahitamava-
ādi ca (1); § 2043
- Ca.1.19.4.2 sapta kuṣṭhāṇīti kapālodumbaramaṇḍalarṣyajihvapu-
ṇḍarīkasidhmakākaṇāni, sapta piḍakā iti śarāvikā ka-
cchapikā jālinī sarṣapyalajī vinatā vidradhī ca, sapta vi-
sarpā iti vātapittakaphāgnikardamakagrānthisannipātā-
khyāḥ (2); § 2044

śaḍatīśārā iti vātapittakaphasannipātabhayaśokajāḥ, Ca.1.19.4-3
 śaḍudāvartā iti vātamūtrapurīśaśukracchardikṣavathujāḥ
 (3); § 2045

pañca gulmā iti vātapittakaphasannipātaśoṇitajāḥ, pa- Ca.1.19.4-4
 5 ñca plihadoṣā iti gulmairvyākhyātāḥ, pañca kāsā iti vātapi-
 ttakaphakṣataksayajāḥ, pañca śvāsā iti mahordhvaccinn-
 atamakakṣudrāḥ, pañca hikkā iti mahatī gambhīrā vyapetā
 10 kṣudrā+annajā ca, pañca tṛṣṇā iti vātapittāmakṣayopasarg-
 ātmikāḥ, pañca chardaya iti dviṣṭārthasamyogajā vātapitt-
 akaphasannipātodrekothāśca&, pañca bhaktasyānaśana-
 sthānānīti vātapittakaphasannipātadvesāḥ, pañca śirorogā
 15 iti pūrvoddeśamabhisamsya vātapittakaphasannipātakr-
 imijāḥ, pañca hr̥drogā iti śirorogairvyākhyātāḥ, pañca pā-
 ḥdurogā iti vātapittakaphasannipātamṛdbhakṣanajāḥ, pa-
 20 ñconmādā iti vātapittakaphasannipātāgantunimittāḥ (4);
 § 2046

catvāro+apasmārā iti vātapittakaphasannipātanimittāḥ, Ca.1.19.4-5
 catvāro+aksirogāścatvārah karṇarogāścatvārah pratiśyāy-
 āścatvāro mukharogāścatvāro grahaṇīdoṣāścatvāro mad-
 20 āścatvāro mūrcchāyā ityapasmārairvyākhyātāḥ, catvārah
 śoṣā iti sāhasasandhāraṇakṣayaviṣamāśanajāḥ, catvāri kl-
 aibyānīti bījopaghātāddhvajabhaṅgājjarāyāḥ śukrakṣayā-
 cca (5); § 2047

trayah śothā iti vātapittaśleśmanimittāḥ, trīṇi kilāsānīti Ca.1.19.4-6
 25 raktatāmraśuklāni, trividham lohitapittamiti ūrdhvabhāg-
 amadhobhāgamubhayabhāgām ca (6); § 2048

dvau jvarāviti uṣṇābhīprāyah śītasamutthaśca śītābhi- Ca.1.19.4-7
 prāyaścoṣṇasamutthaḥ, dvau vranāviti nijaścāgantujaśca,
 dvāvāyāmāviti bāhyaścābhyanṭaraśca, dve gr̥dhrasyāviti
 30 vātādvātakaphācca, dve kāmale iti koṣṭhāśrayā śākhāśr-
 ayā ca, dvividhamāmamiti alasako visūcikā ca, dvividham
 vātaraktamiti gambhīramuttānam ca, dvividhānyarśāṁśīti
 śuṣkāṇyārdrāṇi ca (7); § 2049

eka ūrustambha ityāmatridoṣasamutthaḥ, ekaḥ samny- Ca.1.19.4-8
 35 āsa iti tridoṣātmako manahśarīrādhishṭhānah, eko mahāg-
 ada iti atattvābhiniveśah (8); § 2050

vimśatih kramijātaya iti yūkā pipīlikāśceti dvividhā ba- Ca.1.19.4-9
 hirmalajāḥ, keśādā lomādā lomadvīpāḥ saurasā audumb-

arā jantumātaraśceti ṣaṭ śoṇitajāḥ, antrādā udarāveṣṭā hr-
dayādāścuravo darbhapuspāḥ saugandhikā mahāgudāśc-
eti sapta kaphajāḥ, kakerukā makerukā lelihāḥ saśūlakāḥ
sausurādāśceti pañca purīṣajāḥ; vimśatiḥ pramehā ityud-
akamehaścekṣubālikārasamehaśca sāndramehaśca sāndr- 5
aprasādamehaśca śuklamehaśca śukrāmehaśca śītameha-
śca śanairmehaśca sikatāmehaśca lālāmehaśceti daśa śle-
ṣmanimittāḥ, kṣārāmehaśca kālamehaśca nīlamehaśca lo-
hitamehaśca mañjiṣṭhāmehaśca haridrāmehaśca hastime-
haśca madhumehaśceti catvāro vātanimittāḥ, iti vimśatiḥ 10
pramehāḥ; vimśatiryonivyāpada iti vātikī paittikī śleśmikī
sānnipātikī ceti catasro doṣajāḥ, doṣadūṣyasamsargaprak-
ṛtinirdeśairavaśiṣṭāḥ ṣodaśa nirdisyante, tadyathā --- rakt-
ayoniścārajaskā cācaraṇā cāticaraṇā ca prākcarāṇā copapl-
utā ca pariplutā codāvartinī ca karṇinī ca putraghnī cānta- 15
rmukhī ca sūcīmukhī ca śuṣkā ca vāminī ca ṣaṇḍhayoniśca
mahāyoniśceti vimśatiryonivyāpado bhavanti (9); § 2051

Ca.1.19.4 kevalaścāyamuddeśo yathoddeśamabhinirdiṣṭo bhav-
ati // § 2052

Ca.1.19.5 sarva eva nijā vikārā nānyatra vātapittakaphebhyo ni- 20
rvartante yathāhi śakuniḥ sarvā divasamapi paripatan
svāṁ chāyāṁ nātivartate tathā svadhātuviṣamyanimittāḥ
sarve vikārā vātapittakaphānnātiartante / § 2053

vātapittaśleṣmaṇāṁ punah sthānasamsthānaprakṛtivi-
šeśānabhisamīkṣya tadātmakānapi ca sarvavikārāṁstāne- 25
vopadiśanti buddhimantah // § 2054

Ca.1.19.6 bhavataścātra § 2055

Ca.1.19.6ab svadhātuviṣamyanimittajā ye vikārasamghā
bahavaḥ śarīre /

Ca.1.19.6cd na te pṛthak pittakaphānilebhya āgantavastveva
tato viśiṣṭāḥ // § 2057

Ca.1.19.7ab āganturanveti nijām vikāram 30
nijastathā+āgantumapi pravṛddhaḥ /

Ca.1.19.7cd tatrānubandham prakṛtim ca samyag jñātvā
tataḥ karma samārabheta // § 2059

Ca.1.19.8 tatra ślokau § 2060

	vimśakāścaikakāścaiva trikāścoktāstrayastrayaḥ / dvikāścāṣṭau catuṣkāśca daśa dvādaśa pañcakāḥ // catvāraścāṣṭakā vargāḥ ṣaṭkau dvau saptakāstrayaḥ / aṣṭodarīye rogāṇāṁ rogādhyāye prakāśitāḥ // ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte 5 ślokasthāne+aṣṭodarīyo nāmonavimśo+adhyāyah //	Ca.1.19.8ab Ca.1.19.8cd Ca.1.19.9ab Ca.1.19.9cd
--	--	--

1.20 vimśo+adhyāyah/

	athāto mahārogādhyāyam vyākhyāsyāmaḥ // § 2066 5 iti ha smāha bhagavānātreyah // § 2067 catvāro rogā bhavanti āgantuvātapittaśleśamnimittāḥ teśām caturṇāmapi rogāṇāṁ rogatvamekavidham bhav- ati ruksāmānyāt dvividhā punah prakṛtireśām āgantunij- avibhāgāt dvividham caisāmadhiṣṭhānam manahśarīravi- šeṣāt vikārāḥ punaraparisamkhyeyāḥ prakṛtyadhiṣṭhāna- lingāyatanavikalpavišeṣāparisamkhyeyatvāt // § 2068 10 sukhāni tu svalvāgantornakhadaśanapatanābhicārā- bhiśāpābhisaṅgābhīghātavyadhabandhānaveṣṭanapīḍana- rajjudhanaśastrāśanibhūtopasargādīni nijasya tu mukham vātapittaśleśmaṇām vaiśamyam // § 2069 dvayostu khalvāgantunijayoh preraṇamasātmyendriy- ārthasamāyogaḥ prajñāparādhāḥ pariṇāmaśceti // § 2070 15 sarve+api tu khalvete+abhipravṛddhāścatvāro rogāḥ parasparamanubadhnanti na cānyonyena saha sandeham- āpadyante // § 2071 āganturhi vyathāpūrvam samutpanno jaghanyam vāt- apittaśleśmaṇām vaiśamyamāpādayati nije tu vātapittaśle- 20 smāṇah pūrvam vaiśamyamāpadyante jaghanyam vyath- āmabhinirvartayanti // § 2072 teśām trayāṇāmapi dosāṇām śarīre sthānavibhāga upa- dekṣyate tadyathā bastih puriṣādhānam kaṭih sakthinī pā-	Ca.1.20.1 Ca.1.20.2 Ca.1.20.3 Ca.1.20.4 Ca.1.20.5 Ca.1.20.6 Ca.1.20.7 Ca.1.20.8
--	--	--

- dāvasthīni pakvāśayaśca vātasthānāni tatrāpi pakvāśayo
višeṣeṇa vātasthānam svedo raso lasikā rudhiramāmāśay-
aśca pittasthānāni tatrāpyāmāśayo višeṣeṇa pittasthānam
uraḥ śiro grīvā parvānyāmāśayo medaśca śleśmāsthānāni
tatrāpyuro višeṣeṇa śleśmāsthānam // § 2073 5
- Ca.1.20.9 sarvaśarīracarāstu vātapittaśleśmāṇah sarvasmiñchar-
īre kupitākupitāḥ śubhāśubhāni kurvanti prakṛtibhūtāḥ
śubhānyupacayabalavarṇaprasādādīni aśubhāni punarvi-
kṛtimāpannā vikārasamjñakāni // § 2074
- Ca.1.20.10 tatra vikārāḥ sāmānyajā nānātmajāśca / § 2075 10
tatra sāmānyajāḥ pūrvamaṣṭodarīye vyākhyātāḥ nānā-
tmajāṁstvihādhyāye+anuvyākhyāsyāmaḥ / § 2076
tadyathā aśītirvātravikārāḥ catvārimśat pittavikārāḥ
vimśatiḥ śleśmavikārāḥ // § 2077
- Ca.1.20.11 tatrādau vātavikārānanuvyākhyāsyāmaḥ / § 2078 15
tadyathā nakhabhedaśca, vipādikā ca, pādaśūlam ca,
pādabhramśaśca, pādasuptatā ca, vātakhuḍdatā ca, gu-
lphagrahaśca, piṇḍikodveṣṭanām ca, gṛdhraśī ca, jānu-
bhedaśca, jānuviśleśaśca, ūrustambhaśca, ūrusādaśca, pā-
ṅgulyam ca, gudabhrāmśaśca, gudārtiśca, &vr̥ṣaṇākṣep-
aśca, śephastambhaśca, vaṇkṣaṇānāhaśca, śronibhedaśca, 20
viḍbhedaśca, udāvartaśca, khañjatvam ca, &kubjatvam
ca, vāmanatvam ca, trikagrahaśca, pṛṣṭhagrahaśca, pā-
rśvāvamardaśca, udarāveṣṭaśca, hṛnmohaśca, hṛddrava-
śca, &vakṣaudgharṣaśca, vakṣauparodhaśca, vakṣastoda-
śca, bāhuśośaśca, grīvāstambhaśca, manyāstambhaśca, 25
kaṇṭhoddhvamṣaśca, &hanubhedaśca, oṣṭhabhedaśca, &akṣ-
ibhedaśca, dantabhedaśca, dantaśaithilyam ca, mūkatvam
ca&, vāksaṅgaśca, kasāyāsyatā ca, mukhaśośaśca, arasa-
jñatā ca, ghrāṇanāśaśca, karṇaśūlam ca, aśabdaśravaṇam 30
ca, uccaiḥśrutiśca&, bādhiryam ca, vartmastambhaśca, va-
rtmasaṅkocaśca, timiram ca, akṣiśūlam ca, akṣivyudāsa-
śca, bhrūvyudāśaśca, śaṅkhabhedaśca, lalāṭabhedaśca, śir-
oruk ca keśabhūmisphuṭanām ca, arditam ca, ekāṅgaroga-
śca, sarvāṅgarogaśca, &pakṣavadhaśca, ākṣepakaśca, da-
ṇḍakaśca, &tamaśca, bhramaśca, vepathuśca, jṛmbhā ca, 35
&hikkā ca, viśādaśca, atipralāpaśca, raukṣyam ca, pāru-
ṣyam ca, śyāvārunāvabhāsatā ca, asvapnaśca, anavasthi-

tacittatvam ca ; ityaśītirvātavikārā vātavikārāṇāmaparisa-
ṃkhyeyānāmāviṣkṛtatamā vyākhyātāḥ // § 2079

5 sarveśvapi khalveteṣu vātavikāreṣūkteṣvanyeṣu cān-
ukteṣu vāyoridamātmarūpamapariṇāmi karmaṇāśca sv-
alakṣaṇam yadupalabhyā tadavayavam vā vimuktasa-
ndeḥā vātavikāramevādhyavasyanti kuśalāḥ ; tadyathā
--- raukṣyam śaityam lāghavam vaiśadyam gatiram-
ūrtatvamanavasthitatvam ceti vāyorātmarūpāṇi ; &eva-
ṃvidhatvācca vāyoḥ karmaṇāḥ svalakṣaṇamidaṁsya
10 bhavati tam tam śarīrāvayavamāviśataḥ& ; tadyathā -
-- sraṃsabhrāṃsavyāsasaṅgabhedasādaharṣatarṣakampa-
vartacālatodavyathāceṣṭādīni, tathā kharaparuṣaviśadasu-
śirāruṇavareṇakaśāyavirasamukhatvaśoṣāśūlasuptisaṅkoca-
nastambhanakhañjatādīni ca vāyoḥ karmaṇī ; tairanvitam
15 vātavikāramevādhyavasyet // § 2080

20 tam madhurāmlalavaṇaśnigdhoṣṇairupakramairupa-
krameta, snehasvedāsthāpanānuvāsananastaḥkarmabhoja-
nābhyaṅgotsādanapariṣekādibhirvātaharairmātrām kālam
ca pramāṇīkṛtya tatrāsthāpanānuvāsanam tu khalu sarva-
tropakramebhyo vāte pradhānatamam manyante bhiṣajāḥ,
25 taddhyādita eva pakvāśayamanupraviśya kevalam vaikār-
ikam vātamūlam chinatti ; tatrāvajite+api vāte śarīrāntarg-
atā vātavikārāḥ praśāntimāpadyante, yathā vanaspaterm-
ūle chinne skandhaśākhāprarohakusumaphalopalāśāīnām
niyato vināśastadvat // § 2081

30 pittavikārāmścatvārimśatamata ūrdhvamanuvyākhyā-
syāmaḥ --- oṣaśca, ploṣaśca, dāhaśca, davathuśca, dhū-
makaśca, amlakaśca, vidāhaśca, antardāhaśca, aṃsadāha-
śca&, ūṣmādhikyam ca, atisvedaśca (aṅgasvedaśca), aṅg-
agandhaśca, aṅgāvadaranam&ca, śonitakledaśca, māṃs-
akledaśca, tvagdāhaśca, (&māṃsadāhaśca), tvagavadara-
ṇam ca, carmadalanam&ca, raktakoṭhaśca, raktavisphoṭa-
śca, raktapittam ca, raktamaṇḍalāni ca, haritatvam ca, hār-
idratvam ca, nīlikā ca, kakṣā(kṣyā)ca, kāmalā ca, tiktāsyatā
35 ca, lohitagandhāsyatā ca, pūtimukhatā ca, ṭṛṣṇādhikyam
ca, atrptiśca, āsyavipākaśca, galapākaśca, akṣipākaśca, gu-
dapākaśca, meḍhrapākaśca, jīvādānam ca&, tamahprav-
eśaśca, haritahāridranetramūtravarcastvam ca ; iti catvā-

rimśatpittavikārāḥ pittavikārāṇāmaprisamkhyeyānāmāv-
iṣkṛtataṁ vyākhyātāḥ // § 2082

Ca.1.20.15   sarveṣvapi khalveteṣu pittavikāreṣūktesvanyeṣu cānu-
ktesu pitasyedamātmarūpamapariṇāmi karmaṇaśca sva-
lakṣaṇam, yadupalabhyā tadavayavam vā vimuktasamdehāḥ 5
pittavikāramevādhyavasyanti kuśalāḥ; tadyathā ---
ausṇyam taikṣṇyam dravatvamanatisneho varṇaśca śuklā-
ruṇavarjo gandhaśca visro rasau ca kaṭukāmlau saratvam
ca pittasyātmarūpāṇi; evamvidhatvācca pittasya karma-
ṇaḥ svalakṣaṇamidamasya bhavati tam tam śarīrāvayava-
māviśataḥ; tadyathā --- dāhauṣṇyapākasvedakledakotha-
kaṇḍūsravarāgā yathāsvam ca gandhavarṇarasābhinirva-
rtanam pittasya karmāṇi tairanvitam pittavikāramevādhy-
avasyet // § 2083

Ca.1.20.16   tam madhuratiktakaśāyaśītairupakramairupakrameta 15
snehavirekapradehapariṣekābhyaṅgādibhiḥ pittaharairm-
ātrām kālam ca pramāṇīkṛtya; virecanam tu sarvopakram-
ebhyah pitte pradhānatamam manyante bhiṣajah; taddhy-
ādita evāmāśayamanupraviśya kevalam vaikārikam pitta-
mūlamapakarśati, tatrāvajite pitte+api śarīrāntargatāḥ pi-
ttavikārāḥ praśāntimāpadyante, yathā+agnau vyapodhe 20
kevalamagnigr̥ham śītībhavati tadvat // § 2084

Ca.1.20.17   śleṣmavikārāṁśca vimśatimata ūrdhvam vyākhyāsyā-
maḥ; tadyathā --- ṛptiśca, tandrā ca, nidrādhikyam ca, 25
staimityam ca, gurugātratā ca, ālasyam ca, mukhamādh-
uryam ca, mukhasrāvaśca, śleṣmodgiraṇam ca, malasy-
ādhikyam ca, &balāsakaśca, apaktiśca, hr̥dayopalepaśca, 30
kaṇṭhopalepaśca, dhamanīprati(vi)cayaśca, galagaṇḍaśca,
atisthaulyam ca, śītāgnitā ca, udardaśca, śvetāvabhāsatā
ca, śvetamūtranetravarcastvam ca; iti vimśatih śelṣmavi-
kārāḥ śleṣmavikārāṇāmaparisamkhyeyānāmāviṣkṛtataṁ 35
vyākhyātā bhavanti // § 2085

Ca.1.20.18   sarveṣvapi khalveteṣu śleṣmavikāreṣūktesvanyeṣu cā-
nuktesu śleṣmaṇa idamātmarūpamapariṇāmi karmaṇaśca sva-
lakṣaṇam yadupalabhyā tadavayavam vā vim-
uktasamdehāḥ śleṣmavikāramevādhyavasyanti kuśalāḥ; 35
tadyathā --- snehaśaityaśauklyagauravamādhuryashtai-
ryapaicchilyamārtsnyāni śleṣmaṇa ātmarūpāṇi; evamv-

	idhatvācca&śleśmaṇah karmāṇah svalakṣaṇamidaṁasya bhavati tam tam śarīrāvayavamāviśataḥ ; tadyathā - -- śvaityaśaityakaṇḍūsthairyagauravasnehasuptikledopa- dehabandhamādhurayacirakāritvāni śleśmaṇah karmāṇih ;	
5	tairanvitam śleśmavikāramevādhyavasyet // § 2086	Ca.1.20.19
10	tam kaṭukatiktakaśyatīkṣnoṣnarūksāirupakramairu- pakrameta svedavamanasirovirecanavyāyāmādibhiḥ śle- śmaharairmātrāṁ kālāṁ ca pramāṇīkṛtya ; vamanāṁ tu sarvopakramebhyāḥ śleśmaṇi pradhānatamāṁ manyante bhiṣajah, taddhyādita evāmāśayamanupraviśyorogatā ke- valam vaikārikam śleśmamūlamūrdhvamutkṣipati, tatrā- vajite śleśmaṇyapi śarīrāntargatāḥ śleśmavikārāḥ praśānt- imāpadyante, yathā bhinne kedārasetau śāliyavaṣaṭīkādī- nyanabhiṣyandyamānānyambhasā praśoṣamāpadyane ta- dvaditi // § 2087	
15	bhavanti cātra § 2088	Ca.1.20.20
	rogamādau parīkṣeta tato+anantaramauṣadham /	Ca.1.20.20ab
	tataḥ karma bhiṣak paścājjñānapūrvam samācaret // § 2090	Ca.1.20.20cd
20	yastu rogaṁavijñāya karmāṇyārabhate bhiṣak / apyauṣadhavidhānajñastasya siddhiryadṛcchayā // § 2092	Ca.1.20.21ab Ca.1.20.21cd
	yastu rogaviśeṣajñah sarvabhaiṣajyakovidah / deśakālapramāṇajñastasya siddhirasamśayam // § 2094	Ca.1.20.22ab Ca.1.20.22cd
	tatra ślokāḥ saṁgrahaḥ prakṛtirdeśo vikāramukhamīraṇam /	Ca.1.20.23 Ca.1.20.23ab
25	asandeho+anubandhamśca rogāṇāṁ saṁprakāśitah // § 2097	Ca.1.20.23cd
	doṣasthānāni rogāṇāṁ gaṇā nānātmajāśca ye /	Ca.1.20.24ab

Ca.1.20.24cd   rūpam pṛthak ca dosāṇāṁ karma cāpariṇāmi
                      yat //^{§ 2099}

Ca.1.20.25ab   pṛthaktvena ca dosāṇāṁ nirdiṣṭāḥ
                      samupakramāḥ /

Ca.1.20.25cd   samyañmahati rogāṇāmadhyāye tattvadarśinā
                      //^{§ 2101}
                      ityagniveśakṛte tanre carakapratisamskṛte ślokasthāne
                      mahārogādhyāyo nāma vimśo+adhyāyah //
                      samāpto rogacatuskah //

5

1.21 ekavimśo+adhyāyah

Ca.1.21.1 athāto+aṣṭauninditīyamadhyāyam vyākhyāsyāmaḥ //^{§ 2104}

Ca.1.21.2 iti ha smāha bhagavānātreyah //^{§ 2105}

Ca.1.21.3 iha khalu śarīramadhikṛtyāṣṭau puruṣā ninditā bhava-
nti ; tadyathā --- atidīrghaśca, atihrasvaśca, atilomā ca, al-
omā ca&, atikṛṣṇaśca, atigauraśca, atisthūlaśca, atikṛṣaśc-
eti //^{§ 2106} 5

Ca.1.21.4 tratrātisthūlakṛṣayorbhūya evāpare ninditaviśeṣā bhav-
anti /^{§ 2107}

atisthūlasya tāvadāyuṣo hrāso &javoparodhaḥ kṛcchr-
avyavāyatā daurbalyam daurgandhyam svedābādhah kṣ-
udatimātram pipāsātiyogaśceti bhavantyaṣṭau dosāḥ /^{§ 2108} 10

tadatisthaulyamatisampūraṇādgurumadhuraśītasngidhopa-
yogādavyāyāmādavyavāyāddivāsvapnāddharṣanityatvāda-
cintanādbījasvabhāvāccopajāyate /^{§ 2109} 15

tasya hyatimātramedasvino&meda evopacīyate na ta-
thetare dhātavah, tasmādasya yuṣo hrāsaḥ ; saithilyāt sa-
ukumāryādgurutvācca medaso &javoparodhaḥ, śukrāba-
hutvānmedasā++āvṛtamārgatvācca kṛcchravyavāyatā, da-
urbalyamasamatvāddhātūnām, daurgandhyam medodoṣ-
ānmedasah svabhāvāt svedanatvācca, medasaḥ śleṣmasa-
ṁsargādvīṣyanditvādbahutvādgurutvādvyāyāmāsaḥatvā-
cca svedābādhah, tīksṇāgnitvāt prabhūtakosṭhavāyutvā-
cca kṣudatimātram pipāsātiyogaśceti //^{§ 2110} 20

	bhavanti cātra § 2111		Ca.1.21.5
	medasā+āvṛtamārgatvādvāyuh koṣṭhe viśeṣataḥ /		Ca.1.21.5ab
	caran samdhukṣayatyagnimāhāram ūśayatyapi //§ 2113		Ca.1.21.5cd
5	tasmāt sa śīghram jarayatyāhāram cātikāṅkṣati / vikārāṁścāśnute ghorān kāmścīt kālavyatikramāt //§ 2115		Ca.1.21.6ab Ca.1.21.6cd
	etāvupadravakarau viśeṣādagnimārutau / etau hi dahataḥ sthūlā vanadāvo vanā yathā //§ 2117		Ca.1.21.7ab Ca.1.21.7cd
	medasytīva samvṛddhe sahasaivānilādayaḥ / vikārān dāruṇān kṛtvā nāśayantyāśu jīvitam //§ 2119		Ca.1.21.8ab Ca.1.21.8cd
10	medomāṁsātivṛddhatvāccalasp hicudarastanaḥ / ayathopacayotsāho naro+atisthūla ucyate //§ 2121		Ca.1.21.9ab Ca.1.21.9cd
	iti medasvino doṣā hetavo rūpameva ca / nirdiṣṭamvakṣyate vācyamatikārṣye tvataḥ param //§ 2123		Ca.1.21.10ab Ca.1.21.10cd
	sevā rūkṣānnapānānām laṅghanam pramityāśanam /		Ca.1.21.11ab
15	kriyātiyogaḥ ūokaśca veganidrāvinigrahaḥ //§ 2125		Ca.1.21.11cd
	rūkṣasyodvartanam snānasyābhyaśaḥ prakṛtirjarā /		Ca.1.21.12ab
	vikārānuśayaḥ krodhaḥ kruvantyatikṛṣam naram //§ 2127		Ca.1.21.12cd

Ca.1.21.13ab	vyāyāmamatisauhityam kṣutpipāsāmayauṣadham /	
Ca.1.21.13cd	kṛśo na sahate tadvadatiśītoṣṇamaithunam // ^{§ 2129}	
Ca.1.21.14ab	plīhā kāsaḥ kṣayah śvāso gulmo+arśāṁsyudarāṇi ca /	
Ca.1.21.14cd	kṛśam prāyo+abhidhāvanti rogāśca grahaṇīgatāḥ // ^{§ 2131}	
Ca.1.21.15ab	śuṣkasphigudagarīvo dhamanījālasantataḥ /	5
Ca.1.21.15cd	tvagasthišeṣo+atikṛśaḥ sthūlaparvā naro mataḥ // ^{§ 2133}	
Ca.1.21.16ab	satataṁ vyādhitāvetāvatisthūlakṛśau narau /	
Ca.1.21.16cd	satataṁ copacaryau hi karśanairbṛṁhaṇairapi // ^{§ 2135}	
Ca.1.21.17ab	sthāulyakārṣye varam kārṣyam samopakaraṇau hi tau /	
Ca.1.21.17cd	yadyubhau vyādhirāgacchet sthūlamevātipīḍayet // ^{§ 2137}	10
Ca.1.21.18ab	samamāṁsapramāṇastu samasāhanano narah /	
Ca.1.21.18cd	dr̥dhendriyo vikārāṇāṁ na balenābhībhūyate // ^{§ 2139}	
Ca.1.21.19ab	kṣutpipāsātapasaḥ sītavyāyāmasaṁsahāḥ /	
Ca.1.21.19cd	saṁapaktā samajaraḥ samamāṁsacayo mataḥ // ^{§ 2141}	
Ca.1.21.20ab	guru cātarpaṇam ceṣṭam sthūlānāṁ karśanam prati /	15
Ca.1.21.20cd	kṛśānāṁ bṛṁhaṇārtham ca laghu samtarpaṇam ca yat // ^{§ 2143}	
Ca.1.21.21ab	vātaghnānyannapānāni śleṣmamedoharāṇi ca /	

	rūkṣoṣṇā vastayastīksṇā rūkṣāṇyudvartanāni ca //§ 2145	Ca.1.21.21cd
	guḍūcībhadramustānāṁ prayogastraiphalastathā / takrāriṣṭaprayogāśca prayogo mākṣikasya ca //§ 2147	Ca.1.21.22ab Ca.1.21.22cd
	viḍāṅgam nāgaram kṣārah kālaloharajo madhu /	Ca.1.21.23ab
5	yavāmalakacūrṇāṁ ca prayogaḥ kṣaudrasamyutah / bilvādipañcamūlasya prayogaḥ kṣaudrasamyutah / śilājatuprayogaśca ṣagnimantharasah paraḥ //§ 2151	Ca.1.21.23cd Ca.1.21.24ab Ca.1.21.24cd
	praśātikā priyaṅguśca śyāmākā yavakā yavāḥ / jūrṇāhvāḥ kodravā mudgāḥ kulatthāścakramudgakāḥ //§ 2153	Ca.1.21.25ab Ca.1.21.25cd
10	jāḍhakīnāṁ ca bījāni paṭolāmalakaiḥ saha / bhojanārtham prayojyāni pānām cānu madhūdakam //§ 2155	Ca.1.21.26ab Ca.1.21.26cd
	ariṣṭāṁścānupānārthe medomāṁsakaphāpahān / atisthauyavināśāya samvibhajya prayojayet //§ 2157	Ca.1.21.27ab Ca.1.21.27cd
	prajāgaram vyavāyam ca vyāyāmam cintanāni ca /	Ca.1.21.28ab
15	sthauyamicchan parityaktum kramenābhīpravardhayet //§ 2159	Ca.1.21.28cd
	svapno harṣah sukhā śayyā manaso nirvṛtiḥ śamah /	Ca.1.21.29ab

Ca.1.21.29cd	cintāvyavāyavyāyāmavirāmah priyadarśanam //§ 2161	
Ca.1.21.30ab	navānnāni navam madyam grāmyānūpaudakā rasāḥ /	
Ca.1.21.30cd	sāṃskṛtāni ca māṃsāni dadhi sarpīḥ payāṃsai ca //§ 2163	
Ca.1.21.31ab	ikṣavah śālāyo māśā godhūmā guḍavaikṛtam /	
Ca.1.21.31cd	bastayah snigdhamadhuṛāstailābhyaṅgaśca sarvadā //§ 2165	5
Ca.1.21.32ab	snigdhamudvartanam snānam gandhamālyaniṣevaṇam /	
Ca.1.21.32cd	śuklam vāso yathākālam doṣāṇāmaṇavasecanam //§ 2167	
Ca.1.21.33ab	rasāyanānām vṛṣyāṇām yogānāmupasevanam /	
Ca.1.21.33cd	hatvā+atikārśyamādhatte nṛṇāmupacayam param //§ 2169	
Ca.1.21.34ab	acintanācca kāryāṇām dhruvam samtarpaṇena ca /	10
Ca.1.21.34cd	svapnapraṣaṅgācca naro varāha iva puṣyati //§ 2171	
Ca.1.21.35ab	yadā tu manasi klānte karmātmānah klamānvitāḥ /	
Ca.1.21.35cd	viṣayebhyo nivartante tadā svapiti mānavah //§ 2173	
Ca.1.21.36ab	nidrāyattam sukham duḥkham puṣṭih kārśyam balābalam /	
Ca.1.21.36cd	vṛṣatā klībatā jñānamajñānam jīvitam na ca //§ 2175	15
Ca.1.21.37ab	akāle+atiprasaṅgācca na ca nidrā niṣevitā /	
Ca.1.21.37cd	sukhāyuṣī parākuryāt kālarātririvāparā //§ 2177	

	saiva yuktā punaryuṇkte nidrā deham sukhāyuṣā / puruṣam yoginam siddhyā satyā buddhirivāgatā // ^{§ 2179}	Ca.1.21.38ab Ca.1.21.38cd
	gītādhyayanamadyastrīkarmabhārādhvakarśitāḥ / ajīrninah kṣatāḥ kṣīṇā vr̥ddhā bālāstathā+abalāḥ // ^{§ 2181}	Ca.1.21.39ab Ca.1.21.39cd
5	tr̥ṣṇātīsāraśūlārtāḥ śvāsino hikkinaḥ kr̥śāḥ / patitābhīhatonmattāḥ klāntā yānaprajāgaraiḥ // ^{§ 2183}	Ca.1.21.40ab Ca.1.21.40cd
	krodhaśokabhaya klāntā divāsvapnocitāśca ye / sarva ete divāsvapnā severan sārvakālikam // ^{§ 2185}	Ca.1.21.41ab Ca.1.21.41cd
10	dhātusāmyam tathā hyeṣāṁ balam cāpyupajāyate / śleṣmā puṣṇāti cāṅgāni sthairyam bhavati cāyuṣāḥ // ^{§ 2187}	Ca.1.21.42ab Ca.1.21.42cd
	grīṣme tvādānarūkṣāṇāṁ vardhamāne ca mārute / rātrīṇāṁ cātisamkṣipādivāsvapnah praśasyate // ^{§ 2189}	Ca.1.21.43ab Ca.1.21.43cd
	grīṣmavarjeṣu kāleṣu divāsvapnāt prakupyataḥ / śleṣmapitte divāsvapnastasmātteṣu na śasyate // ^{§ 2191}	Ca.1.21.44ab Ca.1.21.44cd
15	medasvinah snehanityāḥ śleṣmalāḥ śleṣmarogiṇāḥ / dūṣīviṣārtāśc adivā na śayīran kadācana // ^{§ 2193}	Ca.1.21.45ab Ca.1.21.45cd

Ca.1.21.46ab	halīmakah śirahśūlam staimityam gurugātratā /	
Ca.1.21.46cd	aṅgamardo+agnināśaśca pralepo hṛdayasya ca //§ 2195	
Ca.1.21.47ab	śophārocakahṛllāsapīnasārdhāvabhedakāḥ /	
Ca.1.21.47cd	kothāruhpiḍakāḥ kaṇḍūstandrā kāso galāmayāḥ //§ 2197	
Ca.1.21.48ab	smṛtibuddhipramohaśca samrodhah srotasāṁ jvarah /	5
Ca.1.21.48cd	indriyāṇīmasāmarthyam viṣavegapravartanam&{ā.dha} //§ 2199	
Ca.1.21.49ab	bhavennṛṇāṁ divāsvapnasyāhitasya niṣevaṇāt /	
Ca.1.21.49cd	tasmāddhitāhitām svapnam buddhvā svapyāt sukham budhah //§ 2201	
Ca.1.21.50ab	rātrau jāgarāṇām rūkṣam snigdham prasvapanam divā /	
Ca.1.21.50cd	arūkṣamanabhiṣyandi tvāśīnapracalāyitam //§ 2203	10
Ca.1.21.51ab	dehavṛttau yathā+āhārastathā svapnah sukho mataḥ /	
Ca.1.21.51cd	svapnāhārasmutthe da sthāulyakārṣye viśeṣataḥ //§ 2205	
Ca.1.21.52ab	abhyāṅgotsādanām snānam grāmyānūpaudakā rasāḥ /	
Ca.1.21.52cd	śālyannām sadadhi kṣīram sneho madyam manahsukham //§ 2207	
Ca.1.21.53ab	manaso+anuguṇā gandhāḥ śabdāḥ samvāhanāni ca /	15
Ca.1.21.53cd	cakṣuśostarpanām lepah śiraso vadanasya ca //§ 2209	

	svāstīrṇā śayanam veśma sukham kālastathocitah / ānayantyacirānnidrām pranaṣṭa yā nimittataḥ //§ 2211	Ca.1.21.54ab Ca.1.21.54cd
	kāyasya śirasaścaiva virekaśchardanam bhayam / cintā krodhastathā dhūmo vyāyāmo raktamokṣaṇam //§ 2213	Ca.1.21.55ab Ca.1.21.55cd
5	upavāso+asukhā śayyā sattvaudāryam tamojayaḥ / nidrāprasaṅgamahitam vārayanti samutthitam //§ 2215	Ca.1.21.56ab Ca.1.21.56cd
	eta eva ca vijñeyā nidrānāśasya hetavaḥ / kāryam kālo vikāraśca prakṛtirvāyureva ca //§ 2217	Ca.1.21.57ab Ca.1.21.57cd
10	tamobhavā śleśmasamudbhavā ca manahśarīraśramasamābhavā ca / āgantukīvyādhyanuvartinī ca rātrisvabhāvaprabhavā ca nidrā //§ 2219	Ca.1.21.58ab Ca.1.21.58cd
	rātrisvabhāvaprabhavā matā yā tām bhūtadhātrīm pravadanti tajjñāḥ / tamobhavāmāhuraghasya mūlam śeṣāḥ punarvyādhiṣu nirdiṣanti //§ 2221	Ca.1.21.59ab Ca.1.21.59cd
15	tatra ślokāḥ ninditāḥ puruṣāsteśām yau višeṣena ninditau / nindite kāraṇam doṣāstayorninditabheṣajam //§ 2224	Ca.1.21.60 Ca.1.21.60ab Ca.1.21.60cd
	yebhyo yadā hitā nidrā yebhyaścāpyahitā yadā / atinidrāyānidrāya bheṣajam yadbhavā ca sā //§ 2226	Ca.1.21.61ab Ca.1.21.61cd

1.22 dvāvimśo+adhyāyah/

Ca.1.22.1 athāto laṅghanabṛṁhaṇīyamadhyāyam vyākhyāsyāmaḥ& //
§ 2230

Ca.1.22.2 iti ha smāha bhagavānātreyah // § 2231

Ca.1.22.3 tapahsvādhyāyaniratānātreyah śiṣyasattamān/
 ṣadagniveśapramukhānuktavān paricodayam// 5
 § 2233

Ca.1.22.4   laṅghanam&bṛmhaṇam kāle rūkṣanam
                snehanam tathā/
                svedanam stambhanam caiva jānīte yah sa vai
                bhisak// § 2235

Ca.1.22.5 tamuktavantamātreyamagniveśa uvāca
ha // § 2236

Ca.1.22.6   bhagavamllaṅghanam &kimsvillaṅghanīyāśca
                   kīdrśāḥ/
                   bṛmhaṇam bṛmhaṇīyāśca rūkṣanīyāśca
                   rūksanam // § 2238   10

Ca.1.22.7 ke snehāḥ&snehanīyāśca svedāḥ svedyāśca ke
matāḥ/
stambhanam̄ stambhaniyāśca vaktumarhasi
tadguro !// § 2240

Ca.1.22.8   laṅghanaprabhṛtīnāṁ ca ṣaṇṇāmeśāṁ¹
                                  samāsataḥ /

&kṛtākṛtātivṛttānām lakṣaṇam vaktumarhasi//
§ 2242

tadagniveśasya vaco niśamya gururabrahīt/
yat kiñcillāghavakaram dehe tallaṅghanam
smṛtam// § 2244

Ca.1.22.9

5

bṛhattrvam yaccharīrasya janayettacca
bṛmhaṇam/
raukṣyam kharatvam vaiśadyam yat
kuryāttaddhi rūkṣaṇam// § 2246

Ca.1.22.10

snehanam
&snehaviṣyandamārdavakledakārakam/
stambhagauravaśītaghnam svedanam
svedakārakam// § 2248

Ca.1.22.11

stambhanam stambhayati yadgatimantam calam
dhruvam/
laghūṣnatīkṣṇaviśadam rūkṣam sūkṣmam
kharam saram// § 2250

Ca.1.22.12

10

kaṭhinaṁ caiva yaddravyam
prāyastallaṅghanam smṛtam/
guru śītam mṛdu snigdham bahalam
sthūlapicchilam// § 2252

Ca.1.22.13

prāyo mandaṁ sthiram ślakṣṇam dravyam
bṛmhaṇamucyate/
rūkṣam laghu kharam tīkṣṇamusṇam
sthiramapicchilam// § 2254

Ca.1.22.14

15

prāyaśah kaṭhinaṁ caiva yaddravyam taddhi
rūkṣaṇam/
dravam sūkṣmam saram snigdham picchilam
guru śītalam/
prāyo mandaṁ mṛdu ca yaddravyam
tatsnehanam matam// § 2257

Ca.1.22.15

Ca.1.22.16	uṣṇam tīkṣṇam saram snigdham rūkṣam sūkṣmam dravam sthiram/ dravyam guru ca yat prāyastaddhi svedanamucyate// § 2259
Ca.1.22.17	śītam mandam mṛdu ślakṣṇam rūkṣam sūkṣmam dravam sthiram/ yaddravyam laghu coddiṣṭam prāyastat stambhanam smṛtam// § 2261
Ca.1.22.18	catusprakārā samśuddhiḥ pipāsā mārutātapau/ 5 pācanānyupavāsaśca vyāyāmaśceti laṅghanam// § 2263
Ca.1.22.19	prabhūtaśleśmapittāsramalāḥ samsṛṣṭamārutāḥ/ bṛhaccharīrā balino laṅghanīyā viśuddhibhiḥ// § 2265
Ca.1.22.20	yeṣāṁ madhyabalā rogāḥ kaphapittasamutthitāḥ/ vamyatīsārahṛdrogavisūcyalasakajvarāḥ// § 2267 10
Ca.1.22.21	vibandhagauravodgārahṛllāsārocakādayaḥ/ pācanāstān bhiṣak prājñāḥ prāyenādāvupācaret// § 2269
Ca.1.22.22	eta eva yathoddīṣṭā yeṣāmalpabalā gadāḥ/ pipāsānigrahaisteṣāmupavāsaśca tāñjayet// § 2271
Ca.1.22.23	&rogāñjayenmadhyabalān vyāyāmātapatamārutaiḥ/ balināṁ kim punaryeṣāṁ &rogāñāmavaram balam// § 2273

- Ca.1.22.24
- tvagdoṣinām̄ pramīḍhā-
nām&snigdhābhiṣyandibṛṁhiṇām̄/
śiṣire laṅghanām̄ śastamapi vātavikāriṇām̄ //
§ 2275
- Ca.1.22.25
- adigdhaviddhamakliṣṭam̄ vayastham̄
sātmyacāriṇām̄/
mr̄gamatsyavihaṅgānām̄ māṁsam̄
bṛṁhaṇamucyate// § 2277
- Ca.1.22.26
- 5 kṣīṇāḥ kṣatāḥ kr̄śā vṛddhā durbalā⁵
nityamadhvagāḥ/
strīmadyanityā gr̄iṣme ca bṛṁhaṇīyā narāḥ
smṛtāḥ// § 2279
- Ca.1.22.27
- śośārśograhaṇīdoṣairvyādhibhiḥ karṣitāśca ye/
teṣām̄ kravyādamāṁsānām̄ bṛṁhaṇā laghavo
rasāḥ// § 2281
- Ca.1.22.28
- 10 snānamutsādanaṁ svapno madhurāḥ
snehabastayah/
śarkarākṣīrasarpīṁṣi sarveṣām̄ buddhi
bṛṁhaṇam// § 2283
- Ca.1.22.29
- kaṭutiktakaṣāyāṇām̄ sevanām̄
strīṣvasaṁyamāḥ/
khalipīṇyākatakrāṇām̄ madhvādīnām̄ ca
rūkṣaṇam// § 2285
- Ca.1.22.30
- abhiṣyaṇnā mahādoṣā marmasthā vyādhayaśca
ye/
ūrustambhaprabhṛtayo rūkṣaṇīyā nidaśitāḥ//
§ 2287
- Ca.1.22.31
- 15 snehāḥ snehayitavyāśca svedāḥ svedyāśca ye
narāḥ/
snehādhyāye mayoktāste svedākhye ca
savistaram// § 2289

Ca.1.22.32	dravam̄ tanvasaram̄ yāvacchītikaraṇamauṣadham / svādu tiktam̄ kaṣāyam̄ ca stambhanam̄ sarvameva tat // § 2291
Ca.1.22.33	pittaksārāgnidagdhā ye vamyatīsārapīḍitāḥ / viṣasvedātiyogārtāḥ &stambhanīyā nidarśitāḥ // § 2293
Ca.1.22.34	vātamūtrapurīṣāṇāṁ visarge gātralāghave/ hṛdayodgārakanṭhāsyāśuddhau tandrāklame gate // § 2295
Ca.1.22.35	svede jāte rucau caiva kṣutpipāsāsahodaye/ kr̄tam̄ laṅghanamādeśyam̄ nirvyathe cāntarātmani // § 2297
Ca.1.22.36	parvabhedo+aṅgamardaśca kāsaḥ śoṣo mukhasya ca / kṣutpranāśo+aruciṣṭrṣṇā daurbalyam̄ śrotranetrayoh // § 2299
Ca.1.22.37	manasah saṁbhramo+abhīkṣṇamūrdhvavātastamo hṛdi / dehāgnibalanāśaśca laṅghane+atikṛte bhavet // § 2301
Ca.1.22.38	balam̄ puṣṭyupalambhaśca kārṣyadoṣavivarjanam / lakṣaṇam̄ bṛmhite sthaulyamati cātyarthabṛmhite // § 2303
Ca.1.22.39	kṛtātikṛtaliṅgam̄ yallaṅghite &taddhi rūkṣite / stambhitāḥ syādbale labdhe yathoktaiścāmayairjītaiḥ // § 2305

syāvatā stabdhagātratvamudvego
hanusamgrahah/
hṛdvarconigrahaśca
syādatistambhitalakṣaṇam// § 2307

Ca.1.22.40

lakṣaṇam cākṛtānām syāt ṣaṇṇāmeśām
samāsataḥ/
tadauṣadhbhānām & dhātūnāmaśamo vṛddhireva
ca// § 2309

Ca.1.22.41

5 iti ṣaṭ sarvarogānām proktāḥ
samyagupakramāḥ/
sādhyānām sādhane siddhā
mātrākālānurodhināḥ// § 2311
bhavati cātra --- § 2312

Ca.1.22.42

10 dosāṇām bahusamsargāt saṅkīryante
hyupakramāḥ/
ṣaṭtvam tu nātivartante tritvam vātādayo
yathā// § 2314
tatra ślokāḥ --- § 2315

Ca.1.22.44

ityasmīṁlaṅghanādhyāye vyākhyātāḥ
ṣaḍupakramāḥ/
yathāpraśnam bhagavatā cikitsā yaiḥ
pravartate// § 2317
ityagniveśakṛte tantra carakapratisaṁskṛte ślokasthāne
laṅghanabṛhmaṇīyo nāma dvāvimśo+adhyāyah//22//

1.23 trayovimśo+adhyāyah/

athātaḥ samtarpaṇīyamadhyāyam vyākhyāsyāmaḥ// § 2319
iti ha smāha bhagavānātreyah// § 2320

Ca.1.23.1

Ca.1.23.2

samtarpayati yaḥ
snigdhairmadhuraigurupicchilaiḥ/
navānnairnavamadyaiśca
māṁsaiścānūpavārijaiḥ// § 2322

Ca.1.23.3

- Ca.1.23.4 gorasairgauḍikaiścānnaiḥ&paiṣṭikaiścātimātraśah//
ceṣṭādvesī divāsvapnaśayyāsanasukhe rataḥ//
§ 2324
- Ca.1.23.5 rogāstasyopajāyante samṛtarpaṇanimittajāḥ//
prameha piḍakākoṭhaka ḡāḍūpāṇḍvāmayajvarāḥ&//
§ 2326
- Ca.1.23.6 kuṣṭhānyāma pradosāśca
mūtrakṛcchramarocakah/
tandrā klaibyamatisthau lyamālasyam
gurugātratā// § 2328
- Ca.1.23.7 indriyasrotasāṁ lepo buddhermohah
pramīlakah/
śophāścaivam̄vidhāścānye
śīghramapratikurvataḥ// § 2330
- Ca.1.23.8 śastamullekhanāṁ tatra vireko
raktamokṣanāṁ/
vyāyāmaścopavāsaśca dhūmāśca svedanāni
ca// § 2332
- Ca.1.23.9 sakṣaudraścābhayaḥ pṛāśah prāyo
rūkṣānnasevanam/
cūrṇapradehā ye coktāḥ
kaṇḍūkoṭhavināśanāḥ// § 2334
- Ca.1.23.10 triphalāragvadham pāṭhāṁ saptaparṇāṁ
savatsakam/
mustāṁ samadanaṁ nimbāṁ jalenotkvathitāṁ
pibet// § 2336
- Ca.1.23.11 tena mehādayo yānti nāśamabhyasyato
dhruvam/
mātrākālaprayuktena
samṛtarpaṇasamutthitāḥ// § 2338

	mustamāragvadhaḥ pāṭhā triphalā devadāru ca/ śvadaṁṣṭrā khadiro nimbo haridre tvakca vatsakāt// § 2340	Ca.1.23.12
	rasameśāṁ yathādoṣāṁ prātaḥ prātaḥ pibannarah/ saṁtarpaṇakṛtaiḥ sarvairvyādhhibhiḥ saṁpramucyate// § 2342	Ca.1.23.13
5	ebhiścodvartanodgharṣasnānayogopayojitaiḥ/ tvagdoṣāḥ praśamāṁ yānti tathā snehopasamhitaiḥ// § 2344	Ca.1.23.14
	kuṣṭham gomedako hiṅgu krauñcāsthī tryūṣaṇāṁ vacā/ vr̥ṣakaile śvadaṁṣṭrā ca kharāhvā cāsmabhedakah// § 2346	Ca.1.23.15
10	takreṇa dadhimaṇḍena badarāmlarasena vā/ mūtrakṛcchram prameham ca pītametadvyapohati// § 2348	Ca.1.23.16
	takrābhayāprayogaiśca triphalāyāstathaiva ca/ ariṣṭānāṁ prayogaiśca yānti mehādayaḥ śamam// § 2350	Ca.1.23.17
	tryūṣaṇāṁ triphalā kṣaudram krimighnamajamodakah/ mantho+ayam saktavastailam hito lohudakāplutah// § 2352	Ca.1.23.18
15	&vyoṣam viḍāṅgam śigrūṇi triphalāṁ kaṭurohiṇīm/ bṛhatyau dve haridre dve pāṭhāmativisāṁ sthirām// § 2354	Ca.1.23.19

Ca.1.23.20	hiṅgu kebukamūlāni yavānīdhānyacitrakān/ sauvarcalalamajājīm ca hapuṣāṁ ceti cūrṇayet// § 2356
Ca.1.23.21	cūrṇatailaghṛtakṣaudrabhāgāḥ syurmānataḥ samāḥ/ saktūnāṁ śodaśaguṇo bhāgāḥ samtarpaṇāṁ pibet// § 2358
Ca.1.23.22	prayogādasya śāmyanti rogāḥ samtarpaṇotthitāḥ/ pramehā mūḍhavātāśca kuṣṭhānyarśāṁsi kāmalāḥ// § 2360
Ca.1.23.23	plīhā pāṇḍvāmayah śopho mūtrakṛcchramarocakah/ hṛdrogo rājayakṣmā ca kāsaḥ śvāso galagrahāḥ// § 2362
Ca.1.23.24	krimayo grahanīdoṣāḥ śvaitryam sthauṇyamatīva ca/ narāṇāṁ dīpyate cāgnīḥ smṛtirbuddhiśca vardhate// § 2364
Ca.1.23.25	vyāyāmanityo jīrṇāśī yavagodhūmabhojanāḥ/ samtarpaṇākṛtairdoṣaiḥ &sthauṇyam muktvā vimucyate// § 2366
Ca.1.23.26	uktam̄ samtarpaṇotthānāmapatarpaṇamausā- dham/ vakṣyante sauṣadhāścordhvamapatarpaṇajā gadāḥ// § 2368
Ca.1.23.27	dehāgnibalavarṇaujahśukramāṁsaparikṣayah/ jvaraḥ kāsānubandhaśca pārśvaśūlamarocakah// § 2370

	śrotradaurbalyamunmādah̄ pralāpo hṛdayavyathā/ viñmūtrasamgrahah̄ śūlam̄ jaṅghorutrikasamśrayam// § 2372	Ca.1.23.28
	parvāsthisandhimedaśca ye cānye vātajā gadāḥ/ ūrdhvavātādayah̄ sarve jāyante te+apatarpaṇāt// § 2374	Ca.1.23.29
5	tesāṁ samtarpaṇām tajjñaiḥ punarākhyātamauṣadham/ yattadātve samartham̄ syādabhyāse vā tadiṣyate&// § 2376	Ca.1.23.30
	sadyahkṣīṇo hi sadyo vai tarpaṇenopacīyate/ narte samtarpaṇābhyaśāccirakṣīṇastu puṣyati// § 2378	Ca.1.23.31
10	dehāgnidośabhaiṣajyamātrākālānuvartinā/ kāryamatvaramāṇena bheṣajam̄ ciradurbale// § 2380	Ca.1.23.32
	hitā māṁsarasāstasmai payāṁsi ca ghṛtāni ca/ snānāni bastayo+abhyāṅgāstarpaṇāśca ye// § 2382	Ca.1.23.33
	jvarakāsaprasaktānāṁ kṛśānāṁ mūtrakṛcchriṇāṁ/ trṣyatāmūrdhvavātānāṁ vakṣyante tarpaṇā hitāḥ// § 2384	Ca.1.23.34
15	śarkarāpippalītailaghṛtakṣaudraiḥ samāṁśakaiḥ/ saktudviguṇito vṛṣyasteśāṁ manthāḥ praśasyate// § 2386	Ca.1.23.35
	saktavo madirā kṣaudram̄ śarkarā ceti tarpaṇam/	Ca.1.23.36

pibenmārutaviṇmūtrakaphapittānulomanam//
§ 2388

- Ca.1.23.37   phaṇitam saktavaḥ
                    sarpirdadhimaṇdo+amlakāñjikam/
tarpaṇam mūtrakṛcchraghnamudāvartaharam
                    pibet// § 2390
- Ca.1.23.38   manthah
                    kharjūramṛdvīkāvṛksāmlāmlīkadādīmaiḥ/
parūṣakaiḥ sāmalakairyukto madyavikāranut// 5
                    § 2392
- Ca.1.23.39   svāduramlo jalakṛtaḥ sasneho rūksa eva vā/
sadyaḥ samṛtarpaṇo manthah
                    sthairyavarṇabalapradah// § 2394
- Ca.1.23.40   tatra ślokah--- § 2395

                    samṛtarpaṇotthā ye rogā rogā ye cāpatarpaṇāt/
samṛtarpaṇīye te+adhyāye sauṣadhāḥ
                    parikīrtitāḥ// § 2397 10
ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte ślokasthāne
samṛtarpaṇīyo nāma trayovimśo+adhyāyah//23//

1.24 caturvimśo+adhyāyah/

- Ca.1.24.1   athāto vidhiśonitīyamadhyāyaṁ vyākhyāsyāmah&// § 2399
Ca.1.24.2   iti ha smāha bhagavānātreyah// § 2400
- Ca.1.24.3   vidhinā śoṇitam jātam śuddham bhavati
                    dehinām/
deśakālaukasātmyānām vidhiryah
                    samprakāśitah// § 2402
- Ca.1.24.4   tadviśuddham hi rudhiram
                    balavarnasukhāyusā/
yunakti prāṇinah śoṇitam hyanuvartate// § 2404 5

	praduṣṭabahutīkṣṇoṣṇairmad�airanyaiśca tadvidhraiḥ/ tathā+atilavaṇakṣārairamlaiḥ kaṭubhireva ca // § 2406	Ca.1.24.5
	kulatthamāṣaniṣpāvatilatailaniṣevaṇaiḥ/ piṇḍālumūlakādīnāṁ haritānāṁ ca sarvaśah// § 2408	Ca.1.24.6
5	jalajānūpabailānāṁ prasahānāṁ ca sevanāt/ dadhyamlamastusuktānāṁ surāsauvīrakasya ca // § 2410	Ca.1.24.7
	viruddhānāmupaklinnapūtīnāṁ bhakṣanena ca/ bhuktvā divā prasvapatāṁ dravasnigdhagurūṇi ca // § 2412	Ca.1.24.8
10	atyādānāṁ tathā krodhaṁ bhajatāṁ cātapānalau/ chardivegapratīghātāt kāle cānavasecanāt// § 2414	Ca.1.24.9
	śramābhīghātasamṛtāpairajīrṇādhyaśanaistathā/ śaratkālasvabhāvācca śoṇitāṁ sampraduṣyati// § 2416	Ca.1.24.10
	tataḥ śoṇitajā rogāḥ prajāyante pṛthagvidhāḥ/ mukhapāko+&akṣirāgaśca pūtīghrāṇāsyagandhitā// § 2418	Ca.1.24.11
15	gulmopakuśavīsarparaktapittapramīlakāḥ/ vidradhī raktamehaśca pradarō vātaśoṇitam// § 2420	Ca.1.24.12
	vaivarṇyamagnisādaśca pipāsā gurugātratā/	Ca.1.24.13

saṁtāpaścātidaurbalyamaruciḥ śirasaśca ruk//
§ 2422

- Ca.1.24.14   vidāhaścānnapānasya tiktāmlodgiraṇam
                      klamah/
                      krodhaprācuratā buddheḥ saṁmoho
                      lavaṇāsyatā// § 2424
- Ca.1.24.15   svedah śarīradaurgandhyam madah kampah
                      svarakṣayah/
                      tandrānidrātiyogaśca tamasaścātidarśanam//   5
                      § 2426
- Ca.1.24.16   kaṇḍvaruhkoṭhapiḍakākuṣṭhacarmadalādayah/
                      vikārāḥ sarva evaite vijñeyāḥ śonitāśrayāḥ//
                      § 2428
- Ca.1.24.17   śītoṣṇasnidhārūkṣādyairupakrāntāśca ye
                      gadāḥ/
                      samyak sādhyā na sidhyanti raktajāṁstān
                      vibhāvayet// § 2430
- Ca.1.24.18   kuryācchoṇitarogeṣu raktapittaharīm kriyām/
                      virekamupavāsam ca srāvaṇam śonitasya ca//   10
                      § 2432
- Ca.1.24.19   baladosapramāṇādvā viśuddhyā rudhirasya vā/
                      rudhiram srāvayejjantorāśayam&prasamīkṣya
                      vā// § 2434
- Ca.1.24.20   aruṇābhām bhavedvātādviśadam phenilam
                      tanu/
                      pittāt pītāsitam raktam styāyatyausṇyāccireṇa
                      ca// § 2436   15
- Ca.1.24.21   īśatpāṇḍu kaphādduṣṭam picchilam
                      tantumadghanam/

samsṛṣṭaliṅgam&samsargāttriṅgam
sānnipātikam// § 2438

tapanīyendragopābhām
padmālaktakasannibham/
guñjāphalasarvarṇam ca viśuddham viddhi
śoṇitam// § 2440

5

nātyuṣṇāśītam laghu dīpanīyam rakte+apanīte
hitamannapānam/
tadā śarīram hyanavastitāśgagnirviśeṣena ca
rakṣitavyah// § 2442

Ca.1.24.22

Ca.1.24.23

prasannavarṇendriyamindriyārthānicchantama-
vyāhatapaktṛvegam/
sukhānvitam tuṣṭibalopapannam (puṣṭi-)
viśuddharaktam puruṣam vandanti// § 2444

Ca.1.24.24

yadā tu raktavāhīni rasasamjñāvahāni ca/
pṛthak pṛthak samastā vā srotāṁsi kūpitā
malāḥ// § 2446

Ca.1.24.25

10

malināhāraśīlasya rajomohāvṛtātmanah/
pratihatyāvatiṣṭhante jāyante vyādhayastadā//
§ 2448

Ca.1.24.26

madamūrcchāyasamnyāsāstesāṁ
vidyādvicakṣaṇah/
yathottaram balādhikyam hetuliṅgopaśāntiṣu//
§ 2450

Ca.1.24.27

15

durbalam cetasah sthānam yadā vāyuh
prapadyate/
mano vikṣobhayañjantoh samjñām
sam̄mohayettadā// § 2452

Ca.1.24.28

pittamevam kaphaścaivam mano
vikṣobhayannṛṇām/

Ca.1.24.29

samjñām nayatyākulatām viśeṣaścātra
vakṣyate // § 2454

Ca.1.24.30 saktānalpadrutābhāṣam calaskhalitaceyitam&/
vidyādvātamadāviṣṭam rūkṣaśyāvāruṇākṛtim/
sakrodhaparuṣābhāṣam

Ca.1.24.31 samprahārakalipriyam/
vidyāt pittamadāviṣṭam raktapītāsitākṛtim// 5
§ 2458

Ca.1.24.32 svalpāsaṁbaddhavacanam
tandrālasyasamanvitam/
vidyāt kaphamadāviṣṭam pāṇḍum
pradhyānatatparam// § 2460

Ca.1.24.33 sarvānyetāni rūpāṇi sannipātakṛte made/
jāyate śāmyati kṣipram mado
madyamadākṛtiḥ// § 2462

Ca.1.24.34 yaśca madyakṛtaḥ prokto viṣajo raudhiraśca 10
yah/
sarva ete madā narte vātapittakaphatrayāt//
§ 2464

Ca.1.24.35 nīlam vā yadi vā
kr̥ṣṇamākāśamathavā+arunām/
paśyamstamah praviśati śīghram ca
pratibudhyate// § 2466

Ca.1.24.36 ve pathuścāṅgamardaśca prapīḍā hr̥dayasya ca/
kārṣyam śyāvāruṇā cchāyā mūrcchāye 15
vātasam̥bhavē// § 2468

Ca.1.24.37 raktam haritavarṇam vā viyat pītāmathāpi vā/
paśyamstamah praviśati sasvedah
pratibudhyate// § 2470

Ca.1.24.38 sapipāsaḥ sasam̥tāpo raktapītākulekṣaṇah/

	saṁbhinnavarcāḥ pītābho mūrcchāye pittasam̄bhave // § 2472	
	meghasaṅkāśamākāśamāvṛtam vā tamoghanaiḥ/ paśyamstamaḥ praviśati cirācca pratibudhyate // § 2474	Ca.1.24.39
5	gurubhiḥ prāvṛtairaṅgairyathaivārdreṇa carmanā/ saprasekaḥ sahṛllāso mūrcchāye kaphasam̄bhave // § 2476	Ca.1.24.40
	sarvākṛtiḥ sannipātādapasmāra ivāgataḥ/ sa jantum pātayatyāśu vinā bībhatsaceṣṭitaiḥ // § 2478	Ca.1.24.41
	doṣeṣu madamūrcchāyāḥ kṛtavegeṣu&dehinām/ svayamevopaśāmyanti samnyāso nauṣadhairvinā // § 2480	Ca.1.24.42
10	vāgdehamanasām ceṣṭāmāksipyātibalā malāḥ/ samnyasyantyabalam jantum prāṇāyatanasamśritāḥ // § 2482	Ca.1.24.43
	sa nā samnyāsasamnyastah kāṣṭhībhūto mr̄topamah/ prāṇairviyuujyate sīghram muktvā sadyahphalāḥ kriyāḥ // § 2484	Ca.1.24.44
15	durge+ambhasi yathā majjadbhājanam tvarayā budhah/ gr̄hṇīyāttalamaprāptam tathā samnyāsapīḍitam // § 2486	Ca.1.24.45
	añjanānyavapīḍāśca dhūmāḥ pradhamanāni ca /	Ca.1.24.46

sūcībhīstodanāṁ śastāṁ dāhāḥ pīḍā
nakhāntare// § 2488

Ca.1.24.47 luñcanāṁ keśalomnāṁ ca dantairdaśanameva
ca/
ātmaguptāvagharaśaśca hitāṁ
tasyāvabodhane// § 2490

Ca.1.24.48 sammūrcchitāni tīkṣṇāni madyāni vividhāni ca/
prabhūtakaṭuyuktāni&tasyāsyē
gālayenmuhuḥ// § 2492 5

Ca.1.24.49 mātuluṅgarasam
tadvanmahauṣadhasamāyutam/
tadvatsauvarcalāṁ dadyādyuktaṁ
madyāmlakāñjikaiḥ// § 2494

Ca.1.24.50 hiṅgūṣaṇasamāyuktam yāvat
samjñāprabodhanam/
prabuddhasamjñamannaiśca
laghubhistamupācaret// § 2496

Ca.1.24.51 vismāpanaiḥ smāraṇaiśca priyaśrutibhireva ca/ 10
paḍubhirgītavāditraśabdaiścitraiśca
darśanaiḥ// § 2498

Ca.1.24.52 sramsanollekhanairdhūmairañjanaiḥ
kavalagrahaiḥ/
śonitasyāvasekaiśca vyāyāmodgharṣṇaistathā// /
§ 2500

Ca.1.24.53 prabuddhasamjñam
matimānanubandhamupakramet/
&tasya samṛakṣitavyam hi manah
pralayahetutah// § 2502 15

Ca.1.24.54 snehasvedopapannānāṁ yathādoṣam
yathābalam/

pañca karmāṇī kurvīta mūrcchāyeṣu madeṣu
ca // § 2504

aṣṭāvimiṣatya uṣadhasya tathā tiktasya sarpisah / Ca.1.24.55
prayogah śasyate tadvanmahataḥ ṣatpalasya
vā // § 2506

triphalāyāḥ prayogo vā
saghṛtakṣaudraśarkarah /
5 silājatuprayogo vā prayogah payaso+api vā //
§ 2508

pippalīnām prayogo vā payasā citrakasya vā / Ca.1.24.57
rasāyanānām kaumbhasya sarpiso vā
praśasyate // § 2510

raktāvasekācchāstrāṇām satām sattvavatāmapi / Ca.1.24.58
sevanānmadamūrcchāyāḥ praśamyanti
śarīriṇām // § 2512
10 tatra ślokau--- § 2513

viśuddham cāviśuddham ca śoṇitam tasya
hetavah /
raktapradosajā rogāsteṣu rogesu cauṣadham //
§ 2515

madamūrcchāyasamnyāsa hetulakṣaṇabhesajam / Ca.1.24.60
vidhiśoṇitake+adhyāye sarvametat
prakāśitam // § 2517
ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte ślokasthāne
15 vidhiśoṇitīyo nāma caturvimśo+adhyāyah //24//
samāpto yojanācatuṣkah //6//

1.25 pañcavimśo+adhyāyah

athāto yajjaḥpuruṣīyamadhyāyam vyākhyāsyāmāḥ // Ca.1.25.1
§ 2520

- Ca.1.25.2   iti ha smāha bhagavānātreyah // § 2521
- Ca.1.25.3ab   purā pratyakṣadharmaṇām bhagavantam
                  punaravasum /
- Ca.1.25.3cd   sametānām maharṣīṇām prāduraśīdiyam kathā
                  // § 2523
- Ca.1.25.4ab   ātmendriyamanorthānām yo+ayam
                  puruṣasamjñakah /
- Ca.1.25.4cd   rāśirasyāmayānām ca prāgutpattivinścaye   5
                  // § 2525
- Ca.1.25.5ab   tadantaram kāśipatirvāmako vākyamarthavit /
- Ca.1.25.5cd   vyājahārarśisamitimapṛṣṭyābhivādya ca
                  // § 2527
- Ca.1.25.6ab   kinnu bhoḥ puruṣo yajjastajjāstasyāmayāḥ
                  smṛtāḥ /
- Ca.1.25.6cd   na vetyukte narendrena provācarśin
                  punarvasuh // § 2529
- Ca.1.25.7ab   sarva evāmitajñānavijñānacchinnasamśayāḥ /   10
- Ca.1.25.7cd   bhavantacchettumarhanti kāśirājasya samśayam
                  // § 2531
- Ca.1.25.8ab   pārīkṣistatparīkṣyāgre maudgalyo
                  vākyamabrabravīt /
- Ca.1.25.8cd   ātmajah puruṣo rogāścātmajah kāraṇam hi saḥ
                  // § 2533
- Ca.1.25.9ab   sa cinotyupabhuṅkte ca karma karmaphalāni ca
                  /
- Ca.1.25.9cd   nahyṛte cetanādhātoḥ pravṛttiḥ   15
                  sukhaduhkhayoh // § 2535
- Ca.1.25.10ab   śaralomā tu netyāha na
                  hyātmā+ātmānamātmanā /

	yojayedvyādhībhirduhkhairduḥkhadvesī kadācana //§ 2537	Ca.1.25.10cd
	rajastamobhyāṁ tu manah parītam sattvasamjñakam /	Ca.1.25.11ab
	śarīrasya samutpattau vikārāṇāṁ ca kāraṇam //§ 2539	Ca.1.25.11cd
	vāryovidastu netyāha na hyekam kāraṇam manah /	Ca.1.25.12ab
5	narte śarīrācchārīrarogā na manasaḥ sthitih //§ 2541	Ca.1.25.12cd
	rasajāni tu bhūtāni vyādhayaśca pṛthagvidhāḥ / āpo hi rasavatyastāḥ smṛtā nirvṛittihetavah //§ 2543	Ca.1.25.13ab Ca.1.25.13cd
	hiran্যākṣastu netyāha na hyātmā rasajah smṛtaḥ / nātīndriyāṁ manah santi rogāḥ śabdādijāstathā //§ 2545	Ca.1.25.14ab Ca.1.25.14cd
10	saṭdhātujastu puruṣo rogāḥ saṭdhātujāstathā / rāsiḥ ṣaḍdhātujo hyeṣa sāṃkhyairādyaiḥ prakīrtitah //§ 2547	Ca.1.25.15ab Ca.1.25.15cd
	tathā bruvāṇāṁ kuśikamāha tanneti kausikah / kasamānmātāpitṛbhyāṁ hi vinā ṣaḍdhātujo bhavet //§ 2549	Ca.1.25.16ab Ca.1.25.16cd
15	puruṣah puruṣādgaurgoraśvadaśvah prajāyate / pitryā mehādayaścoktā rogāstāvatra kāraṇam //§ 2551	Ca.1.25.17ab Ca.1.25.17cd
	bhadrakāpyastu netyāha nāhyandho+andhāt prajāyate / mātāpitrorapi ca te prāgutpattirna yujyate /	Ca.1.25.18ab Ca.1.25.18cd

Ca.1.25.19ab	karmajastu mato jantuḥ karmajāstasya cāmayāḥ /
Ca.1.25.19cd	nahrte karmaṇo janma rogāṇāṁ puruṣasya vā //§ 2555
Ca.1.25.20ab	bharadvājastu netyāha kartā pūrvam hi karmaṇah /
Ca.1.25.20cd	dṛṣṭam na cākṛtam karma yasya syāt puruṣah phalam //§ 2557
Ca.1.25.21ab	bhāvahetuḥ svabhāvastu vyādhīnām puruṣasya 5 ca /
Ca.1.25.21cd	kharadravacaloṣṇatvam tejontānām yathaiva hi //§ 2559
Ca.1.25.22ab	kāñkāyanastu netyāha na hyārambhaphalam bhavet /
Ca.1.25.22cd	bhavet svabhāvādbhāvānāmasiddhiḥ siddhireva cā //§ 2561
Ca.1.25.23ab	sraṣṭā tvamitasaṅkalpo brahmāpatyam prajāpatih /
Ca.1.25.23cd	cetanācetanasyāsyā jagataḥ sukhaduhkhayoh 10 //§ 2563
Ca.1.25.24ab	tanneti bhikṣurātreyo na hyapatyam prajāpatih /
Ca.1.25.24cd	prajāhitaisī satataṁ duḥkhairyuṇjyādasādhuvat //§ 2565
Ca.1.25.25ab	kālajastveva puruṣah kālajāstasya cāmayāḥ /
Ca.1.25.25cd	jagat kālavaśam sarvam kālah sarvatra kāraṇam //§ 2567
Ca.1.25.26ab	tatharsinām vivadatāmuवाचेदम् punarvasuh 15
Ca.1.25.26cd	maivam vocata tattvam hi duṣprāpam pakṣasamśrayāt //§ 2569
Ca.1.25.27ab	vādān saprativādān hi vadanto niścitāniva /

	pakṣāntam̄ naiva gacchanti tilapīḍakavadgatau // § 2571	Ca.1.25.27cd
	muktvaivam̄ vādasaṅghaṭtamadhyātmamanucintyatām / nāvidhūte tamahskandhe jñeye jñānam̄ pravartate // § 2573	Ca.1.25.28ab Ca.1.25.28cd
	yeśāmeva hi bhāvānām̄ sampat samjanayennaram /	Ca.1.25.29ab
5	teśāmeva vipadvyādhīnvividhānsamudīrayet // § 2575	Ca.1.25.29cd
	athātreyasya bhavagato vacanamanuniśamya punar- eva vāmakah kāśipatiruvāca bhagavantamātreyam̄ bhaga- van sampannimittajasya puruṣasya vipannimittajānām̄ ca rogāṇām̄ kimabhivṛddhikāraṇamiti // § 2576	Ca.1.25.30
10	tamuvināca bhagavānātreyah hitāhāropayoga eka eva puruṣavṛddhikaro bhavati ahitāhāropayogah punarvyā- dhinimittamiti // § 2577	Ca.1.25.31
15	evamvādinam̄ bhagavantamātreyamagniveśa uvāca ka- thamiha bhagavan hitāhiānāmāhārajātānām̄ lakṣaṇama- napavādamabhijānīmahe hitasamākhyātānāmāhārajātān- āmahitasamākhyātānām̄ ca mātrākālakriyābhūmidehado- ṣapurushāvasthāntareśu vīparītakāritvamupalabhbāmaha iti // § 2578	Ca.1.25.32
20	tamuvināca bhagavānātreyah yadāhārajātamagniveśa sa- māṁścaiva śarīradhātūn prakṛtau sthāpayati viśamāṁśca samīkarotītyetaddhitam̄ viddhi vīparītam̄ tvahitamiti ity- etaddhitāhitalakṣaṇamanapavādaṁ bhavati // § 2579	Ca.1.25.33
25	evamvādinam̄ ca bhagavantamātreyamagniveśa uvāca bhagava na tvetadevamupadiṣṭam̄ bhūyiṣṭhakalpāḥ sarv- abhiṣajo vijñāsyanti // § 2580	Ca.1.25.34
	tamuvināca bhagavānātreyah yesām̄ hi vīditamāhārata- ttvamagniveśa gunato dravyataḥ karmitaḥ sarvāvayavaśa- śca mātrādayo bhāvāḥ ta etadevamupadiṣṭam̄ vijñātumu- tsahante / § 2581	Ca.1.25.35
30	yathā tu khalvetadupadiṣṭam̄ bhūyiṣṭhakalpāḥ sarva- bhiṣajo vijñāsyanti tathaitadupadekṣyāmo mātrādīn bhā-	

vānanudāharantah teṣāṁ hi bahuvidhavikalpā bhavanti /
§ 2582

āhāravidhiviśeṣāṁstu khalu lakṣaṇataścāvayavataścā-
nuvyākhyāsyāmaḥ // § 2583

Ca.1.25.36 tadyathā āhāratvamāhārasyaikavidhamarthābhedāt sa 5
punardviyonih sthāvarajaṅgamātmakatvāt dvividhapra-
bhāvah hitāhitodarkaviśeṣāt caturvidhopayogaḥ pānāśa-
nabhakṣyalehyopayogāt ṣaḍāsvādaḥ rasabhedataḥ ṣaḍvi-
dhatvāt vimśatiguṇaḥ gurulaghuṣītoṣṇasnidharūkṣama-
ndatīksṇasthirasaramṛdukaṭhinaviśadapicchilaślaksṇakha- 10
rasūkṣmāsthūlasāndradravānugamāt aparisaṁkhyeyavi-
kalpaḥ dravyasamyoγakaraṇabāhulyāt // § 2584

Ca.1.25.37 tasya khalu ye ye vikārāvayavā bhūyiṣṭhamupayujya-
nte bhūyiṣṭhakalpānām ca manusyānām prakṛtyaiva hita-
tamāścāhitatamāśca tāmstān yathāvadupadekṣyāmaḥ // 15
§ 2585

Ca.1.25.38 tadyathā lohitaśālayaḥ śūkadhbhānyānām pathyatama-
tve śreṣṭhatamā bhavanti mudgāḥ śamīdhbānyānām āntar-
ikṣamudakānām saindhavam lavaṇānām jīvantīśākam śā-
kānām aiṇeyam mṛgamaṁsānām lāvah pakṣiṇām godhā 20
bileśayānām rohito matsyānām gavyaṁ sarpiḥ arpiṣām
gokṣīram kṣīrāṇām tilatailam sthāvarajātānām snehānām
varāhavasā ānūpamṛgavasānām culukīvasā matsyavasā-
nām pākahamṣavasā jalacaravihaṅgavasānām kukkuṭav-
asā viṣkiraśakunivasānām ajamedah śākhādamedasām śrī- 25
ngaveram kandānām mṛdvīkā phalānām śarkarekṣuvikā-
rāṇām, iti prakṛtyaiva hitatānāmāhāravikārām prādhā-
nyato dravyāṇi vyākhyātāni bhavanti // § 2586

Ca.1.25.39 ahitatānāmapyupadekṣyāmaḥ yavakāḥ śūkadhbhānyān-
āmapathyatamatvena prakṛṣṭatamā bhavanti māṣāḥ śamī- 30
dhbānyānām varṣānādeyamudakānām ūṣaram lavaṇānām
sarṣapaśākam śākānām gomāṁsām mṛgamaṁsānām kā-
ṇakapotaḥ pakṣiṇām bheko bileśayānām cilicimo matsyānām
avikām sarpiḥ sarpiṣām avikṣīram kṣīrāṇām kusk-
umbhasnehaḥ sthāvarasnehānām mahiṣavasā ānūpamṛ- 35
gavasānām kumbhīravasā matsyavasānām kākamadguv-
asā jalacaravihaṅgavasānām caṭakavasā viṣkiraśakuniva-
sānām hastimedah śākhādamedasām nikucām phalānām

ālukam kandānām phāṇitamikṣuvikārāṇām iti prakṛtayi-
vāhitatamānāmāhāravikārāṇām prakṛṣṭatamāni dravyāṇi
vyākhyātāni bhavanti ; (iti) hitāhitāvayavo vyākhyāta āhā-
ravikārāṇām // § 2587

- 5 ato bhūyah karmauṣadḥānām ca prādhānyataḥ sānub- Ca.1.25.40
andhāni dravyāṇyanuvyākhyāsyāmaḥ / § 2588

tadyathā annam vṛttikarāṇām śreṣṭham udakamā-
śvāsakarāṇām (&surā śramaharāṇām) kṣīram jīvanīyā-
nām māṃsam bṛṃhaṇīyānām rasastarpaṇīyānām lava-
10 nānamannadravyarūcikarāṇām amlam hrdayānām kukkuṭo
balyānām nakrareto vṛṣyānām madhu śleśmapittapra-
śamanānām sarpirvātapittapraśamanānām tailam vāta-
śleśmapraśamanānām vamanam śleśmaharāṇām vireca-
15 nam pittaharāṇām bastirvātaharāṇām svedo mārdavak-
arāṇām vyāyāmaḥ sthairyakarāṇām kṣārah pumstvopa-
ghātinām (&tindukamanannadravyarucikarāṇām) āmaṁ
kapithhamukaṇṭhyānām, āvikam̄ sarpirahṛdyānām ajākṣī-
ram̄ śoṣaghnastanyasātmyaraktaśāmgrāhikaraktaśām-
20 praśamanānām avikṣīram̄ śleśmapittajananānām mahiṣī-
kṣīram̄ svapnajanānānām mandakam dadhyabhiṣyanda-
karāṇām gavedhukānnam̄ karśanīyānām uddālakānnam̄
virūkṣaṇīyānām iksurmūtrajanānānām yavāḥ purūṣaja-
nanānām jāmbavam̄ vātajanānānām ūṣkulyaḥ śleśma-
25 pittajananānām kulatthā amlapittajananānām māṣāḥ ūṣ-
eśmapittajananānām madanaphalam vamanāsthāpanān-
uvāsanopayoginām trivṛt sukhvirecanānām caturaṅgulo
mrduvirecanānām snukpayastīksṇāvirecanānām, pratya-
kpuṣpā śirovirecanānām viḍāṅgam̄ krimighnānām ūrīṣo
visaghnānām khadiraḥ kuṣṭhaghnānām rāsnā vātaharā-
30 ḥānām āmalakam̄ vayaḥsthāpanānām harītakī pathyānām
eraṇḍamūlam̄ vṛṣyavātaharāṇām pippalīmūlam̄ dīpanīy-
apācanīyagudaśothārśaḥśūlaharāṇām puṣkaramūlam̄ hi-
kkāśvāsakāsapārśvaśūlaharāṇām mustam̄ sāmgrāhikadī-
panīyapācanīyānām udīcyam̄ nirvāapaṇadīpanīyapācan-
35 īyacchardyatīsāraharāṇām kaṭvaṅgam̄ sāmgrāhikarakta-
pittapraśamanānām amṛtā sāmgrāhikavātaharadīpanīya-
śleśamśonitavibandhapraśamanānām, ativiṣā dīpanīyap-
ācanīyasāmgrāhikasarvadoṣaharāṇām utpalakumudapa-

dmakiñjalkah sāmgrāhikarakta pittapraśamanānām durā-
 labhā pittaśleśmapraśamanānām gandhapriyaṅguḥ śoṇi-
 tapittātiyoga praśamanānām kuṭajatvak śleśmapittarakta-
 sāmgrāhikopaśoṣānām kāśmaryaphalam raktasāmgrā-
 hikarakta pittapraśamanānām prśniparṇī sāmgrāhikavāta-
 haradīpanīyavṛṣyāṇām vidārigandhā vṛṣyasarvadoṣahar-
 āṇām balā sāmgrāhikabalyavātaharāṇām gokṣurako mū-
 trakṛcchrānilaharāṇām hiṅguniryāsaśchedanīyadīpanīyā-
 nulomikavātakapha praśamanānām, amlavetaso bhedan-
 īyadīpanīyānulomikavātaśleśmaharāṇām yāvaśūkahā sra-
 ṣasānīyapācanīyārśoghnānām takrābhyaśo grahanīdoṣa-
 śophārśoghr̥tavyāpatpraśamanānām kravyānmāṁsarā-
 bhyaśo grahanīdoṣaśoṣārśoghnānām kṣīraghr̥tābhyaśo ra-
 sāyanānām samaghṛtasaktuprāśābhyaśo vṛṣyodāvartah-
 arānām tailagaṇḍūśābhyaśo dantabalarucikarāṇām ca-
 ndanām durgandhaharadāhanirvāpaṇalepanānām rāsn-
 āguruṇī sītāpanayanaprālepanānām lāmajjakośīram dā-
 hatvagdoṣasvedāpanayanaprālepanānām kuṣṭham vāta-
 harābhyaṅgopanāhopayoginām, madhukam cakṣuṣyavṛ-
 syakeśyakanṭhyavarnyavirajanīyaropāṇīyānām vāyuḥ pr-
 āṇasamjñāpradānahetūnām agnirāmastambhaśītaśūodve-
 panapraśamanānām jalām stambhanīyānām mrdbhr̥ṣṭa-
 loṣṭrinirvāpitamudakam tṛṣṇācchardyatiyoga praśamanā-
 nām atimātrāśanamāmapradoṣahetūnām yathāgnyabhy-
 avahāro+agnisandhukṣaṇānām yathāsātmyam ceṣṭābhya-
 avahārau sevyānām kālabhojanamārogyakarāṇām tṛpti-
 rāhāraguṇānām vegasandhāraṇamārogyakarāṇām ma-
 dyam saumanasyajananānām madyākṣepo dhīghṛtismṛt-
 iharāṇām gurubhojanam durvipākakarāṇām, ekāśanabh-
 ojanām sukhapariṇāmakarāṇām strīśvatiprashaṅgah śoṣ-
 akarāṇām śukraveganigrahaḥ ṣāṇḍyakarāṇām parāghāt-
 anamannāśraddhājananānām anaśanamāyuṣo hrāsakarā-
 nām pramitāśanām karśanīyānām ajīrṇādhyaśanām gra-
 haṇīdūṣaṇānām viṣamāśanamagnivaiśamyakarāṇām vir-
 uddhavīryāśanām ninditavyādhikarāṇām praśamaḥ pra-
 thyānām āyāsaḥ sarvāpathyānām mithyāyogo vyādhikar-
 āṇām rajasvalābhigamanam alakṣmīmukhānām brahma-
 aryamāyuṣyāṇām paradārābhigamanam aṇāyuṣyāṇām sa-

nkalpo vṛṣyāṇām daumanasyamavrṣyāṇām ayathābalamārambhaḥ prāṇoparodhinām, viṣādo rogavardhanānām snānam śramaharāṇām harṣah prīṇanānām śokah śoṣaṇānām nivṛttiḥ puṣṭikarāṇām puṣṭih svapnakarāṇām atisvapnastandrākarāṇām sarvarasābhyaśo balakarāṇām ekarasābhyaśo daurbalyakarāṇām garbhaśalyamāhāryāṇām ajīrṇamuddhāryāṇām bālo mṛdubheṣajīyānām vṛddho yāpyānām garbhinī tīkṣṇauṣadheavyavāyavyāyāmavarjanīyānām saumanasyam garbhadhāraṇānām sannipāto duścikitsyānām āmo viṣamacikitsyānām jvaro rogāṇām kuṣṭham dīrgharogāṇām rājayakṣmā rogasamūhānām prameho+anuṣaṅgiṇām jalaukaso+anuṣastrāṇām bastistantrāṇām, himavānauṣadhibhūmīnām soma oṣadhīnām marubhūmirārogadeśānām anūpo+ahitadeśānām nirdeśakāritvamāturaṇānām bhiṣak cikitsāṅgānām nāstiko varjyānām laulyam kleśakarāṇām anirdeśakāritvamariṣṭānām anirvedo vārtalakṣaṇānām vaidyasamūho niḥsamśayakarāṇām yogo vaidyaguṇānām vaidyasamūho vijñānamuṣadhbīnām sāstrasahitastarkah sādhanānām sampratipattih kālajñānaprayojanānām avyavasāyah kālātipattihetūnām dṛṣṭakarmatā niḥsamśayakarāṇām asamarthatā bhayakarāṇām tadvidyasamabhāṣā buddhivardhanānām, ācāryah sāstrādhigamahetūnām āyurvedo+amṛtānām sadvacanamanuṣṭheyānām asadgrahaṇām sarvāhitānām sarva-sannyāsaḥ sukhānāmiti // § 2589
 bhavanti cātra § 2590

Ca.1.25.41

agryāṇām śatamuddiṣṭam
 yaddvipañcāśaduttaram /
 alametadvikārāṇām vighātāyopadiṣyate // § 2592

Ca.1.25.41ab

Ca.1.25.41cd

samānakāriṇo ye+arthāsteṣām śreṣṭhasya
 lakṣaṇam /
 30 jyāyastvam kāryakartṛtve varatvam
 cāpyudāhṛtam // § 2594

Ca.1.25.42ab

Ca.1.25.42cd

vātāpitakaphānām ca yadyat praśamane hitam
 /

Ca.1.25.43ab

Ca.1.25.43cd	prādhānyataśca nirdiṣṭam yadvyādhiharamuttamam // § 2596
Ca.1.25.44ab	etanniśamya nipiṇam cikitsām samprayojayet /
Ca.1.25.44cd	evam kurvan sadā vaidyo dharmakāmau samaśnute // § 2598
Ca.1.25.45ab	pathyam patho+anapetam yadyaccoktam manasah priyam /
Ca.1.25.45cd	yaccāpriyamapathyam ca niyatam tanna lakṣayet // § 2600
Ca.1.25.46ab	mātrākālakriyābhūmidehadoṣaguṇāntaram /
Ca.1.25.46cd	prāpya tattaddhi dṛsyante te te bhāvāstathā tathā // § 2602
Ca.1.25.47ab	tasmāt svabhāvo nirdiṣṭastathā mātrādirāśrayaḥ /
Ca.1.25.47cd	tadapekṣyobhayam karma prayojyam siddhimicchatā // § 2604
Ca.1.25.48	tadātreyasya bhagavato vacanamanuniśamya punarapi bhagavantamātreyamagniveśa uvāca yathoddeśamabhin- irdiṣṭah kevalo+ayamartho bhagavatā śurtaścāsmābhiḥ /
	§ 2605
	āsavadravyāṇāmidānīmanapavādam lakṣaṇamanatis- amkṣepeṇopadiśyamānam śuśrūṣāmaha iti // § 2606
Ca.1.25.49	tamuvāca bhagavānātreyah dhānyaphalamūlasārapu- ṣpakāṇḍāpatratvaco bhavantyāsavayonayo+agniveśa sa- ṃgraheṇāṣṭau śarkarānavamīkāḥ / § 2607
	tāsveva dravyasamyoγakaraṇato+aparisamkhyeyāsu ya- thāpathyatamānāmāsavānām caturaśīrtim nibodha / § 2608
	tadyathā surāsauvīratuśodakamaireyamedakadhānyā- mlāḥ ṣaḍ dhānyāsavā bhavanti, mṛdvīkākharjūrakāśma- ryadhanvararājādanatṛṇāśūnyaparūṣakābhayāmalakamṛga- liṇḍikājāmbavakapitthakuvalabadarakarkandhūpīlupriyā- lapanasanyagrodhāśvatthaplakṣakapītanodumbarājamoda- śrīngāṭakaśaṅkhinīphalāsavāḥ ṣaḍvīṁśatirbhavanti, vidā- rigandhāśvagandhākṛṣṇagandhāśatāvarīśyāmātrivṛddantī-

dravantībilvorubūkacitrakamūlairekādaśa mūlāsavā bh-
 avanti, śālapriyakāśvakarṇacandanasyandanakhadiraka-
 dasaptaparnārjunāsanārimedatindukakiṇihīśamīśuktiśi-
 mśapāśirīśavañjaladhanvanamadhūkaiḥ sārāsavā viṁśat-
 5 irbhavanti, padmotpalanalikumudasauugandhikapuṇḍair-
 kaśatapatramadhūkapriyaṅgudhātakīpuṣpairydaśa puṣpā-
 savā bhavanti, ikṣukāṇḍekṣvikṣuvālikāpuṇḍrakacaturthāḥ
 kāṇḍāsavā bhavanti, paṭolatāḍakapatrāsavau dvau bha-
 vataḥ, tilvakalodhrailavālukakramukacaturthāstvagāsavā
 10 bhavanti, śarkarāśava eka eveti / § 2609

evameśāmāsavānām caturaśītih parasprenāsamśrṣṭā-

nāmāsavadravyāṇāmupanirdiṣṭā bhavati / § 2610

eśāmāsavānāmāsutatvādāsavasamjñā / § 2611

15 dravyasamyogavibhāgavistārastveśām bahuvidhakalpaḥ
 samśkāraśca / § 2612

yathāsvam samyogasamśkārasamśkr̄tā hyāsavāḥ svam
 karma kurvanti / § 2613

20 samyogasamśkr̄radeśakālamātrādayaśca bhāvāsteśām
 teśāmāsavānām te te samupadiśyante tattatkāryamabhisa-
 mīkṣyeti // § 2614

bhavati cātra § 2615

Ca.1.25.50

manahśarīrāgnibalapradānāmasvapnaśokāruci-
 nāśanānām

Ca.1.25.50ab

/
 samharṣaṇānām pravarāsavānāmaśītiruktā
 caturuttaraiśā // § 2617

Ca.1.25.50cd

tatra ślokaḥ

Ca.1.25.51

25 śarīrarogaprakṛtau matāni tattvena
 cāhāraviniścayaṁ ca /
 uvāca yajjaḥpuruṣādike+asmin

Ca.1.25.51ab

munistathā+agryāṇi varāsavāmśca // § 2620
 ityagniveśakṛte tantra carakapratisamśkr̄te ślokasthāne
 yajjaḥpuruṣīyo nāma pañcavimśo+adhyāyah //

Ca.1.25.51cd

1.26 ṣaḍvimśo+adhyāyah

Ca.1.26.1 athāta ātreyabhadrakāpyīyamadhyāyam vyākhyāsyāmaḥ // § 2622

Ca.1.26.2 iti ha smāha bhagavānātreyah // § 2623

Ca.1.26.3ab ātreyo bhadrakāpyaśca śākunteyastathaiva ca /

Ca.1.26.3cd pūrnākṣaścaiva maudgalyo hiranyākṣaśca 5
kauśikah // § 2625

Ca.1.26.4ab yaḥ kumāraśirā nāma bharadvājaḥ sa cānaghah /

Ca.1.26.4cd śrīmān vāryovidaścaiva rājā matimatāṁ varah // § 2627

Ca.1.26.5ab nimiśca rājā vaideho baḍiśaśca mahāmatih /

Ca.1.26.5cd kāṅkāyanaśca bāhlīko bāhlīkabhiṣajāṁ varah // § 2629

Ca.1.26.6ab ete śrutavayovṛddhā jitātmāno maharṣayah / 10

Ca.1.26.6cd vane caitrarathe ramye samīyurvijihīrṣavah // § 2631

Ca.1.26.7ab teśāṁ tatropaviṣṭānāmiyamarthavatī kathā /

Ca.1.26.7cd babhūvārthavidāṁ samyagrasāhāraviniścaye // § 2633

Ca.1.26.8 eka eva rasa ityuvāca bhadrakāpyaḥ yaṁ pañcānām-indriyārthānāmanyatamāṁ jihvāvaiṣayikāṁ bhāvamāca- 15
kṣate kuśalāḥ sa punarudakādananya iti / § 2634

dvau rasāviti śākunteyo brāhmaṇaḥ chedanīya upaśamanīyaśceti / § 2635

trayo rasā iti pūrnākṣo maudgalyaḥ chedanīyopaśama- 20
nīyasādhāraṇā iti / § 2636

catvāro rasā iti hiranyākṣaḥ kauśikah svādurhitaśca sv-
ādurhitaścāsvādurhitaścāsvādurhitaśceti / § 2637

pañca rasā iti kumāraśirā bharadvājaḥ bhaumaudak-
āgneyavāyavyāntariksāḥ / ṣaḍrasā iti vāryovido rājarṣih
gurulaghuśītoṣṇasnidharūkṣāḥ / § 2638 25

sapta rasā iti nimirvaidehaḥ madhurāmlalavaṇakaṭuti-
ktakaṣāyakṣarāḥ / § 2639

aṣṭau rasā iti badiśo dhāmārgavah madhurāmlalavaṇ-
akaṭutiktakaṣāyakṣarāvyaktāḥ / § 2640

5 aparisamkhyeyā rasā iti kāṅkāyano bāhlīkabhiṣak āśra-
yaguṇakarmasamsvādaviśeṣāṇāmaparisamkhyeyatvāt //
§ 2641

sañdeva rasā ityuvāca bhagavānātreyah punarvasuh Ca.1.26.9
madhurāmlalavaṇakaṭutiktakaṣāyāḥ / § 2642

10 tesāṁ ṣaṇṇāṁ rasānāṁ yonirudakam chedanopaśam-
ane dve karmaṇī tayormiśrībhāvāt sādhāraṇatvam svā-
dvasvādutā bhaktih hitāhitau prabhāvau pañcamahābh-
ūtavikārāstvāśrayāḥ prakṛtivikṛtivicāradeśakālavaśāḥ te-
ṣvāśrayeṣu dravyasamjñakeṣu guṇā gurulaghuśītoṣṇas-
15 igdharūkṣadyāḥ kṣaraṇāt kṣārah nāsau rasah dravyam ta-
danekarasasamutpannamanekarasam kaṭukalavaṇabhūy-
iṣṭhamanekendriyārthasamanvitam karaṇābhinirvṛttam;
&avyaktibhāvastu khalu rasānāṁ prakṛtau bhavatyanu-
rase+anurasasamanvite vā dravye aparisamkhyeyatvam
20 punasteṣāmāśrayādīnāṁ bhāvānāṁ viśeṣāparisamkhyey-
eatvānna yuktam ekaiko+api hyeṣāmāśrayādīnāṁ bhāvā-
nāṁ veṣeṣānāśrayate viśeṣāparisamkhyeyatvāt na ca tasm-
ādanyatvamupapadyate paraspurasamsṛṣṭabhūyiṣṭhatvā-
nna caiṣāmabhinirvṛtterguṇapaprakṛtīnāmaparisamkhyeya-
25 tvam bhavati tasmānna samsṛṣṭānāṁ rasānāṁ karmopa-
diṣanti buddhimantah / § 2643

taccaiva kāraṇamapekṣamāṇāḥ ṣaṇṇāṁ rasānāṁ par-
aspareṇāsamsṛṣṭānāṁ lakṣaṇapṛthaktvamupadekṣyāmaḥ
// § 2644

30 agre tu tāvaddravyabhedamabhipretya kiṃcidabhidh- Ca.1.26.10
āsyāmaḥ / § 2645

sarvā dravyam pāñcabhautikamasminnarthe taccetan-
āvadacenaṁ ca tasya guṇāḥ śabdādayo gurvādayaśca dr-
avyāntāḥ karma pañcavidhamuktam vamanādi // § 2646

35 tatra dravyāṇi gurukharakaṭhinamandasthiraviśada- Ca.1.26.11
sāndrasthūlagandhaguṇabahulāni pārthivāni tānyupac-
ayasaṅghātagauravasthairyakarāṇi dravasnighdaśitama-
ndamṛdupicchilarasaguṇabahulānyāpyāni tānyupakleda-

sgnehabandhaviṣyandamārdaprahlaḍakarāṇi uṣṇatīkṣṇa-
sūkṣmalaghurūkṣaviṣadarūpaguṇabahulānyāgneyāni tāni
dāhapākaprabhāprakāśavarṇakarāṇi laghuśītarūkṣakhar-
aviṣadasūkṣmasparśaguṇabahulāni vāyavyāni tāni rau-
kṣyaglānivicāravaiṣadyalāghavakarāṇi mrḍulaghūsūkṣma- 5
ślakṣṇāśabdaguṇabahulānyākāśātmakāni tāni mārdavasa-
uṣiryalāghavakarāṇi // § 2647

Ca.1.26.12 anenopadeśena nānauṣadhibhūtam jagati kiṁciddra-
vyamupalabhyate tām tām yuktimarthaṁ ca tam tamabh-
ipretya // § 2648

10

Ca.1.26.13 na tu kevalam guṇaprabhāvādeva dravyāṇi kārmukāṇi
bhavanti dravyāṇi hi dravyaprabhāvādguguṇaprabhāvāddr-
avyaguṇaprabhāvācca tasmiṁstasmin kāle tattadadhikar-
anamāsādyā tām tām ca yuktimarthaṁ ca tam tamabhipr-
etya yat kurvanti tat karma yena kuvanti tadvīryam yatra 15
kurvanti tadaadhikaraṇam yadā kurvanti sa kālah yathā ku-
rvanti sa upāyah yat sādhayanti tat phalam // § 2649

15

Ca.1.26.14 bhedaścaiśām triṣṭividhavikalpo dravyadeśakālapr-
abhāvādbhavati tamupadekṣyāmaḥ // § 2650

Ca.1.26.15ab svāduramlādibhīryogam śeṣairamlādayah 20
pr̥thak /

Ca.1.26.15cd yānti pañcadaśaitāni dravyāṇi dvirasāni tu
// § 2652

Ca.1.26.16ab pr̥thagamlādiyuktasya yogah śeṣaiḥ
pr̥thagbhavet /

Ca.1.26.16cd madhurasya tathā+amlasya lavaṇasya
kaṭostathā // § 2654

Ca.1.26.17ab trirasāni yathāśmṛkhyam dravyāṇyuktāni
vimśatih /

Ca.1.26.17cd vakṣyante tu catuskeṇa dravyāṇi daśa pañca ca 25
// § 2655

Ca.1.26.18ab svādvamlau sahitau yogam lavaṇādyaiḥ
pr̥thaggattau /

	yogam śesaiḥ pṛthagyātaścatuskarasamkhyayā ^{//§ 2658}	Ca.1.26.18cd
	sahitau svādulavaṇau tadvat kaṭvādibhiḥ pṛthak /	Ca.1.26.19ab
	yuktau śesaiḥ pṛthagyogam yātah svādūṣaṇau tathā ^{//§ 2660}	Ca.1.26.19cd
	kaṭvādyairamlalavaṇau samyuktau sahitau pṛthak /	Ca.1.26.20ab
5	yātah śesaiḥ pṛthagyogam śesairamlakaṭū tathā ^{//§ 2662}	Ca.1.26.20cd
	yujyate tu kaṣāyeṇa satiktau lavaṇoṣaṇau /	Ca.1.26.21ab
	ṣaṭ tu pañcarasānyāhurekaikasyāpavarjanāt ^{//§ 2664}	Ca.1.26.21cd
	ṣaṭ caivaikarasāni syurekam ṣaḍrasameva tu /	Ca.1.26.22ab
	iti triṣaṭīdravyāṇāṁ nirdiṣṭā rasasamkhyayā ^{//§ 2666}	Ca.1.26.22cd
10	triṣaṭīḥ syāttvasamkhyeyā rasānurasakalpanāt /	Ca.1.26.23ab
	rasāstaratamābhyaṇām tāṁ samkhyāmatipatanti hi ^{//§ 2668}	Ca.1.26.23cd
	samyogāḥ saptapañcāśat kalpanā tu triṣaṭīdhā /	Ca.1.26.24ab
	rasānām tatra yogyatvāt kalpitā rasacintakaiḥ ^{//§ 2670}	Ca.1.26.24cd
	kvacideko rasah kalpyah samyuktāśca rasah kvacit /	Ca.1.26.25ab
15	doṣaiṣadhadīn samcintya bhiṣajā siddhimicchatā ^{//§ 2672}	Ca.1.26.25cd
	dravyāṇi dvirasādīni samyuktāṁśca rasān budhāḥ /	Ca.1.26.26ab

Ca.1.26.26cd	rasānekaikaśo vā+api kalpayanti gadān prati //§ 2674	
Ca.1.26.27ab	yah syādrasavikalpjñah syācca dośavikalpavit /	
Ca.1.26.27cd	na sa muhyedvikārāṇāṁ hetuliṅgopaśāntiṣu //§ 2676	
Ca.1.26.28ab	vyaktaḥ śuṣkasya cādau ca raso dravyasya lakṣyate /	
Ca.1.26.28cd	viparyayenānuraso rso nāsti hi saptamah //§ 2678	5
Ca.1.26.29ab	parāparatve yuktiśca samkhyā samyoga eva ca /	
Ca.1.26.29cd	vibhāgaśca pṛthaktvam ca parimāṇamathāpi ca //§ 2680	
Ca.1.26.30ab	saṃskāro+abhyāsa ityete gunā jñeyāḥ parādayah /	
Ca.1.26.30cd	siddhyupāyāścikitsāyā lakṣaṇaistān pracakṣmahe //§ 2682	
Ca.1.26.31ab	deśakālavayomānapākavīryarasādiṣu /	10
Ca.1.26.31cd	parāparatve yuktiśca yojanā yā tu yujyate //§ 2684	
Ca.1.26.32ab	saṃkhyā syādgāṇitam yogah saha samyoga ucyate /	
Ca.1.26.32cd	dravyāṇāṁ dvandvasarvaikakarmajo+anitya eva ca //§ 2686	
Ca.1.26.33ab	vibhāgastu vibhaktih syādviyogo bhāgaśo grahaḥ /	
Ca.1.26.33cd	pṛthaktvam syādaśaśamyogo vailakṣaṇyamanekatā //§ 2688	15
Ca.1.26.34ab	parimāṇam punarmānam saṃskārah karaṇam matam /	
Ca.1.26.34cd	bhāvābhyanamabhyāsaḥ śīlanam satatakriyā //§ 2690	

	iti svalakṣaṇairuktā gunāḥ sarve parādayah / cikitsā yairaviditairna yathāvat pravartate // § 2692	Ca.1.26.35ab Ca.1.26.35cd
	gunā gunāśrayā noktāstasmādrasaguṇān bhiṣak / vidyāddravyaguṇān karturabhiprāyāḥ pr̥thagvidhāḥ // § 2694	Ca.1.26.36ab Ca.1.26.36cd
5	ataśca prakṛtam buddhvā deśakālāntarāṇi ca / tantrakarturabiprāyānupāyāṁścārthamādiśet // § 2696	Ca.1.26.37ab Ca.1.26.37cd
	śadvibhaktīḥ pravakṣyāmi rasānāmata uttaram / śaṭ pañcabhūtagrabhavāḥ samkhyātāśca yathā rasāḥ // § 2698	Ca.1.26.38ab Ca.1.26.38cd
10	saumyāḥ khalvāpo+antarikṣaprabhavāḥ prakṛtiśītā la- ghvyaścāvyaktarasāśca tāstvantarikṣādbhraśyamānā bhr- aṣṭāśca pañcamahābhūtaguṇasamanvitā jaṅgamasthāvar- āṇām bhūtānām mūrtirabhiprīṇayanti tāsu mūrtiṣu śāda- bhimūrcchanti rasāḥ // § 2699	Ca.1.26.39
15	teṣām ṣaṇṇām rasānām somaguṇātirekānmadhuro ra- saḥ pr̥thivyagnibhūyiṣṭhatvādamlah salilāgnibhūyiṣṭha- tvāllavaṇah vāyvagunibhūyiṣṭhatvāt kaṭukah vāyvākāśā- tiriktatvāttiktaḥ pavanapr̥thivīvyatirekāt kaṣāya iti / § 2700	Ca.1.26.40
20	evameṣām rasānām ṣaṭtvamupapannam nyūnātirek- aviśeṣānmaḥābhūyānām bhūyānāmiva sthāvarajaṅgamā- nām nānāvarṇākṛtiviṣeṣāḥ ṣaḍṛtukatvācca kālasyopapa- nno mahābhūtānām nyūnātirekaviṣeṣāḥ // § 2701	
25	tatrāgnimārutātmakā rasāḥ prāyeṇordhvabhājāḥ lāgh- avādutplavanatvācca vāyorūrdhvajvalanatvācca vahneḥ salilapr̥thivyātmaṭstu prāyeṇādhobhājāḥ pr̥thivyā guru- tvānnimnagatvāccodakasya vyāmiśrātmakāḥ punarubha- yatobhājāḥ // § 2702	Ca.1.26.41
	teṣām ṣaṇṇā rasānāmekaikasya yathādravyam gunak- armāṇyanuvyākhyāsyāmaḥ // § 2703	Ca.1.26.42

- Ca.1.26.43.1 tatra madhuro rasaḥ śarīrasātmyādrasarudhiramāṁsa-medosthimajaujahśukrābhivardhana āyuṣyah ṣaḍindriya-prasādano balavarṇakaraḥ pittaviṣamārūtaghnastṛṣṇādā-hapraśamanastvacyah keśyah kaṇṭhyo balyah prīṇano jīv-anastarpaṇo bṛmhāṇah sthairyakaraḥ kṣīṇakṣatasandhān-akaro ghrāṇamukhakaṇṭauṣṭhajihvāprahlādano dāhamū-rcchāpraśamanah ṣaṭpadapipīlikānāmiṣṭatamaḥ snigdhaḥ 5
śīto guruśca / § 2704
- sa evamguṇo+apyeka evātyarthamupayujyamānah sth-aulyam mārdavamālasyamatisvapnam gauravamanannā-
bhilāṣamagnerdaurbalyamāsyakaṇṭhayormāṁsābhivṛddhiṁ 10
śvāsakāsapratiṣyāyālasakaśītajvarānāhāsyamādhuryavama-
thusamjñāsvavarapraṇāśagalagaṇḍagaṇḍamālāslīpadagalaśopha-
bastidhamanīgalopalepākṣyāmayābhiṣyandānityevampra-
bhṛtīn kaphajān vikārānupajanayati ; § 2705 15
- Ca.1.26.43.2 amlo raso bhaktam̄ rocayati bhaktam̄ rocayati agnim̄
dīpayati deham̄ bṛmhayati ūrjayati mano bodhayati indri-
yāṇi dṛḍhīkaroti balam̄ vardhayati vātamanulomayati hṛd-
ayam̄ tarpayati āsyamāsrāvayati bhukamapakarṣayati kle-
dayati jarayati prīṇayati laghuruṣṇah snigdhaśca / § 2706 20
- sa evamguṇo+apyeka evātyarthamupayujyamāno da-
ntān harṣayati tarṣayati sam̄mīlayatyakṣiṇī samvejayati lo-
māni kapham̄ vilāpayati pittamabhivardhayati raktam̄ dū-
ṣayati māṁsam̄ vidahati kāyam̄ śithilīkaroti kṣīṇakṣatakr̄ś-
adurbalānām̄ śvayathumāpādayati api ca kṣatābhīhatada-
ṣṭadagdhabagnaśūnapracyutāvamūtritaparisarpitamardita- 25
cchinhabhinnaviśliṣṭodviddhōtpiṣṭādīni pācayatyāgneya-
svabhāvāt paridahati kaṇṭhamuro hṛdayam̄ ca ; § 2707
- Ca.1.26.43.3 lavaṇo rasaḥ pācanah kledano dīpanaścyāvanaśche-
dano bhedanastīkṣṇah saro dikāsyadhaḥsramṣyavakāśa-
karo vātaharaḥ stambhabandhasaṅghātavidhamanaḥ sa-
rvarasapratyānikabhūtaḥ āsyamāsrāvayati kapham̄ viṣya-
ndayati mārgān viśodhayati sarvaśārīrāvayavān mṛdūka-
roti rocayatyāhāram āhārayogī nātyartham guruḥ snigdha
uṣṇāśca / § 2708 30
35
- sa evamguṇo+apyeka evātyarthamupayujyamānah pi-
ttam̄ kopayati raktam̄ vardhayati tarṣayati mūrcchayati
tāpayati dārayati kuṣṇāti māṁsāni pragālayati kuṣṭhāni

viṣam̄ vardhayati śophān sphoṭayati dantāṁścyāvayati
pūmstvamupahanti indriyāṇyuparūṇaddhi valipalitakhā-
lityamāpādayati api ca lohitapittāmlapittavīsarparavātar-
ktavicarcikendraluptaprabhṛtīnvikārānupajanayati ; § 2709

5 kaṭuko raso vaktram̄ śodhayati agnim̄ dīpayati bhū-
ktam̄ śoṣayati ghrāṇamāsrāvayati cakṣurvirecayati sphu-
ṭīkarotīndriyāṇi alasakaśvayathūpacayodardābhiṣyanda-
snehasvedakledamalānupahanti rocyatyaśanam̄ paṇḍū-
rvināśayati vraṇānavasādayati krimīn hinasti māṁsam̄ vi-
10 likhati śonitasāṅghātam̄ bhinatti bandhāṁśchinatti mā-
rgān vivṛṇoti śleṣmāṇam̄ śamayati laghuruṣno rūkṣaśca /
§ 2710

Ca.1.26.43.4

sa evamguṇo+apyeka evātyarthamupayujyamāno vip-
ākaprabhāvāt pūmstvamupahanti rasavīryaprabhāvānm-
ohayanti glāpayati sādayati karśayati mūrcchayati nama-
yati tamayati bhramayati kaṇṭham̄ paricahati śarīratāpam-
upajanayati balam̄ kṣiṇoti trṣṇām̄ janayati api ca vāyvagni-
guṇabāhulyādbhramadavathukampatodabhedaiścaraṇabhu-
japārśvapṛṣṭhaprabhṛtiṣu mārutajān vikārānupajanayati ;
§ 2711

20 tikto rasah svayamarociṣṇurapyarocakaghno viṣaghnaḥ krimighno mūrcchādāhakaṇḍūkuṣṭhatrṣṇāpraśamanastv-
aṇmāṁsayoh sthirīkaraṇo jvaraghno dīpanah pācanaḥ stanyaśodhano lekhanaḥ kledamedovasāmajjalasīkāpūya-
25 svedamṛtrapurīṣapittaśleṣmopaśoṣaṇo rūkṣah sīto laghu-
śca / § 2712

Ca.1.26.43.5

sa evamguṇo+apyeka evātyarthamupayujyamāno ra-
ukṣyātkharaviṣadasvabhāvācca rasarudhiramāṁsamedo-
sthimajjaśukrāṇyuccoṣayati srotasām̄ kharatvamupapā-
30 dayati balamādatte karśayati glāpayati mohayati bhram-
ayati vadānamupaśoṣayati aparāṁśca vātavikārānupajan-
ayati ; § 2713

35 kaṣāyo rasah samśamanaḥ samgrāhī sandhānakaraḥ pīḍano ropanah śoṣanah stambhanaḥ śleṣmaraktapittapr-
aśamanaḥ śarīrakledasyopayoktā rūkṣah sīto+alaghuśca /
§ 2714

Ca.1.26.43.6

sa evamguṇo+apyeka evātyarthamupayujyamāna āsyam̄
śoṣayati hṛdyam̄ pīḍayati udaramādhmāpayati vācam̄ nigr-

hñāti srotāṁsyavabadhnāti śyāvatvamāpādayati pumstv-
amupahanti viṣṭabhya jarāṁ gacchatī vātamūtrapuriṣare-
tāṁsyavagṛhñāti karṣayati glapayati tarṣayati stambhay-
ati kharaviśadarūkṣatvāt pakṣavadhagrahāpatānakārdita-
prabhṛtīmśca vātavikārānupajanayati // § 2715

5

Ca.1.26.44 ityevamete ṣaḍrasāḥ pṛthaktvenaikatvena vā mātraśāḥ samyagupayujyamānā upakārāya bhavantyadhyātmalokasya apakārakarāḥ punarato+anyathā bhavantyupayujyamānāḥ tān vidvānupakārārthameva mātraśāḥ samyagupayojayediti // § 2716

10

Ca.1.26.45 bhavanti cātra § 2717

Ca.1.26.45ab śītaṁ vīryeṇa yaddravyam madhuram
rasapākayoḥ /

Ca.1.26.45cd tayloramlam yaduṣṇam ca yaddravyam kaṭukam
tayoh // § 2719

Ca.1.26.46ab teṣāṁ rasopadeśena nirdeśyo gunasamgrahaḥ /

Ca.1.26.46cd vīryato+aviparītānāṁ pākataścopadekṣyate // § 2721

15

Ca.1.26.47ab yathā payo yathā sarpiryathā vā cavyacitrakau /
Ca.1.26.47cd evamādīni cānyāni nirdiśedrasato bhiṣak // § 2723

Ca.1.26.48ab madhuram kiṁciduṣṇam syāt kaṣāyam
tiktameva ca /

Ca.1.26.48cd yathā mahatpañcamūlam
yathā+abjānūpamāmiṣam // § 2725

Ca.1.26.49ab lavaṇam saindhavam noṣṇamamlamāmalakam
tathā /

Ca.1.26.49cd arkāguruguḍūcīnāṁ tiktānāmuṣṇamucyate
// § 2727

20

Ca.1.26.50ab kiṁcidamlam hi saṁgrāhi kiṁcidamlam
bhinatti ca /

Ca.1.26.50cd yathā kapittham saṁgrāhi bhedi cāmalakam
tathā // § 2729

	pippalī nāgaram vṛṣyam kaṭu cāvṛṣyamucyate / kaṣāyah stambhanaḥ śītah so+abhayāyāmato+anyathā // ^{§ 2731}	Ca.1.26.51ab Ca.1.26.51cd
	tasmādrasopadeśena na sarvam dravyāmādiśet / dṛṣṭam tulyarase+apyevam dravye dravye guṇāntaram // ^{§ 2733}	Ca.1.26.52ab Ca.1.26.52cd
5	raukṣyāt kaṣāyo rūkṣāñāmuttamo madhyamaḥ kaṭuh / tikto+avarastathoṣṇānāmuṣṇatvāllavaṇah paraḥ // ^{§ 2735}	Ca.1.26.53ab Ca.1.26.53cd
	madhyo+amlah kaṭukaścāntyah snigdhānāṁ madhurah paraḥ / madhyo+amlo lavaṇaścāntyo rasah snehānnirūcyate // ^{§ 2737}	Ca.1.26.54ab Ca.1.26.54cd
10	madhyotkrṣṭāvaraḥ śaityāt kaṣāyasvādutiktakāḥ / svadurgurutvādadhikah kaṣāyāllavaṇo+avarah // ^{§ 2739}	Ca.1.26.55ab Ca.1.26.55cd
	amlāt kaṭustatastikto laghutvāduttamottamaḥ / kecillaghūnāmavaramamicchanti lavaṇām rasam // ^{§ 2741}	Ca.1.26.56ab Ca.1.26.56cd
	gaurave lāghave caiva so+avarastyūbhayorapi / param cāto vipākānāṁ lakṣaṇam saṃpravakṣyate // ^{§ 2743}	Ca.1.26.57ab Ca.1.26.57cd
15	kaṭutiktakaṣāyānām vipākah prāyaśah kaṭuh / amlo+amlam pacyate svādurmadhuram lavaṇastathā // ^{§ 2745}	Ca.1.26.58ab Ca.1.26.58cd

Ca.1.26.59ab	madhuro lavaṇāmlau ca snigdhabhāvāttrayo rasāḥ /	
Ca.1.26.59cd	vātamūtrapuriṣāṇāṁ prāyo mokṣe sukhā matāḥ //§ 2747	
Ca.1.26.60ab	kaṭutiktakaśāyāstu rūkṣabhāvāttrayo rasāḥ /	
Ca.1.26.60cd	duḥkhāya mokṣe dṛṣyante vātavīṇmūtraretasāṁ //§ 2749	
Ca.1.26.61ab	śukrahā baddhavīṇmūtro vipāko vātalāḥ kaṭuh /	5
Ca.1.26.61cd	madhurah sṛṣṭaviṇmūtro vipākah kaphaśukralah //§ 2751	
Ca.1.26.62ab	pittakṛt sṛṣṭaviṇmūtrah pāko+amlah śukranāśanah /	
Ca.1.26.62cd	teśāṁ guruḥ syānmadhurah kaṭukāmlāvato+anyathā //§ 2753	
Ca.1.26.63ab	vipākalakṣaṇasyālpamadhyabhūyiṣṭhatāṁ prati /	
Ca.1.26.63cd	dravyāṇāṁ gunavaiśesyāttatra tatropalakṣayet //§ 2755	10
Ca.1.26.64ab	mṛduṭīkṣṇagurulaghushnigdharūkṣoṣṇāśītalam /	
Ca.1.26.64cd	vīryamaṣṭavidham kecit kecidvividhamāsthitāḥ //§ 2757	
Ca.1.26.65ab	śītoṣṇamiti vīryam tu kriyate yena yā kriyā /	
Ca.1.26.65cd	nāvīryam kurute kiṃcit sarvā vīryakṛtā kriyā //§ 2759	
Ca.1.26.66ab	raso nipāte dravyāṇāṁ vipākah karmaniṣṭhayā /	15
Ca.1.26.66cd	vīryam yāvadadhīvāsānnipātāccopalabhyate //§ 2761	

	rasavīryavipākānām sāmānyam yatra lakṣyate / viśeṣah karmaṇām caiva prabhāvastasya sa smṛtaḥ // ^{§ 2763}	Ca.1.26.67ab Ca.1.26.67cd
	kaṭukah kaṭukah pāke vīryoṣṇaścitrako mataḥ / tadvaddantī prabhāvāttu virecayati mānavam // ^{§ 2765}	Ca.1.26.68ab Ca.1.26.68cd
5	viṣam viṣaghnamuktam yat prabhāvastatra kāraṇam / ūrdhvānulomikam yaccat prabhāvaprabhāvitam // ^{§ 2767}	Ca.1.26.69ab Ca.1.26.69cd
	maṇīnām dhāraṇīyānām karma yadvividhātmakam / tat prabhāvākṛtam teṣām prabhāvo+acintya ucyate // ^{§ 2769}	Ca.1.26.70ab Ca.1.26.70cd
10	samyagvipākavīryāṇi prabhāvaścāpyudāhṛtaḥ / kimcidrasena kurute karma vīryeṇa cāparam // ^{§ 2771}	Ca.1.26.71ab Ca.1.26.71cd
	dravyam guṇena pākena prabhāveṇa ca kimcana / rasam vipākastau vīryam prabhāvastānapohati // ^{§ 2773}	Ca.1.26.72ab Ca.1.26.72cd
	balasāmye rasādīnāmiti naisargikam balam / saññām rasānām vijñānamupadekṣyāmyataḥ param // ^{§ 2775}	Ca.1.26.73ab Ca.1.26.73cd
15	snehanaprīṇanāhlādamārdavairupalabhyate / mukhastho madhuraścāsyam vyāpnuva&llimpatīva ca // ^{§ 2777}	Ca.1.26.74ab Ca.1.26.74cd
	dantaharsānmukhāsrāvāt svedānānmukhabodhanāt /	Ca.1.26.75ab

Ca.1.26.75cd	vidāhāccāsyakanṭhasya prāśyaivāmlam rasam vadet // ^{§ 2779}	
Ca.1.26.76ab	pralīyan kledaviṣyandamārdavam kurute mukhe /	
Ca.1.26.76cd	yah śīghram lavaṇo jñeyah sa vidāhānmukhasya ca // ^{§ 2781}	
Ca.1.26.77ab	saṃvejayedyo rasānām nipāte tudatīva ca /	
Ca.1.26.77cd	vidahanmukhanāsākṣi saṃsrāvī sa kaṭuh smṛtaḥ // ^{§ 2783}	5
Ca.1.26.78ab	pratihanti nipāte yo rasanam svadate na ca /	
Ca.1.26.78cd	sa tikto mukhavaiśadyaśoṣaprahlādakārakah // ^{§ 2785}	
Ca.1.26.79ab	vaiśadyastambhajāḍyairyo rasanam yojayedrasah /	
Ca.1.26.79cd	badhnātīva ca yah kanṭham kaśāyah sa vikāsyapi // ^{§ 2787}	
Ca.1.26.80	evamuktavantam bhagavantamātreyamagniveśa uv- āca bhagavan śrutametadavitathamarthasampadyuktam bhagavato yathāvaddravyaguṇakarmādhikāre vacah pa- ram tvāhārvikārāṇām vairodhikānām lakṣaṇamanatisa- ṁkṣepeṇopadiśyamānam śuśrūṣāmaha iti // ^{§ 2788}	10
Ca.1.26.81	tamuvināca bhagavānātreyah dehadhātupratyanīkabhū- tāni dravyāṇi dehadhātubhirvirodhamāpadyante parasp- araguṇaviruddhāni kānicit kānicit samyogāt saṃskārāda- parāṇi deśakālamātrādibhiścāparāṇi tathā svabhāvādapa- rāṇi // ^{§ 2789}	15
Ca.1.26.82	tatra yānyāhāramadhikṛtya bhūyiṣṭhamupayujyante teśāmekadeśam vairodhikamadhikṛtyopadekṣyāmaḥ na matsyān payasā sahābhyavaharet ubhayam hyetanmadh- uram madhuravipākam mahābhiṣyandi śītoṣṇatvādviru- ddhavīryā viruddhavīryatvācchoṇitapradūṣaṇāya mahā- bhiṣyanditvānmārgoparodhāya ca // ^{§ 2790}	20
Ca.1.26.83	tanniśamyātreyavacanamanu bhadrakāpyo+agniveśamuvāca sarvāneva matsyān payasā sahābhyavaharedanyatraika-	25

smāccilicimāt sa punaḥ śakalī lohitanyanah̄ sarvato lohit-
arājī rohitākārah̄ prāyo bhūmau carati tam̄ cet payasā sahā-
bhyavaharennihsamśayam̄ śonitajānām̄ vibandhajānām̄ ca
vyādhīnāmanyatamamathavā maraṇam̄ prāpnuyāditi //

5 § 2791

neti bhagavānātreyah̄ sarvāneva matsyānn̄ apayasā sa-
hābhavaharedviśeṣatastu cilicimam̄ sa hi mahābhiṣyand-
itvāt sthūlalakṣaṇatarānetān̄ vyādhīnupajanayatyāmavi-
amudīrayati ca / § 2792

Ca.1.26.84

10 grāmyānūpaudakapiśitāni ca madhutilaguḍapayomā-
śamūlakaśisairvirūḍhadhānyairvā naikadhyamadyāt ta-
nmūlam̄ hi bādhiryāndhyavepathujādyakalamūkatāmai-
ṇmīnyamathavā maraṇamāpnoti / § 2793

15 na pauskaram̄ rohiṇīkam̄ śākam̄ kapotān̄ vā sarṣ-
apatailabhraṣṭānmadhupayobhyām̄ sahābhavaharet ta-
nmūlam̄ hi &śonitābhiṣyandadhamanīpravicayāpasmā-
raśāṇkhakagalagandharohiṇīnāmanyatamam̄ prāpnotyath-
avā maraṇamiti / § 2794

20 na mūlakalaśunakṛṣṇagandhārjakasumukhasurasādīni
bhakṣayitvā payaḥ sevyam̄ kuṣṭhābādhabhayāt / § 2795

na jātukaśākam̄ na nikucam̄ pakvam̄ madhupayo-
bhyām̄ sahopayojojam̄ etaddhi maraṇāyāthavā balavarṇat-
ejovīryoparodhāyālaghuvyādhaye ṣāṇḍhyāya ceti / § 2796

25 tadeva nikucam̄ pakvam̄ na māśasūpaguḍasarpibhiḥ
sahopayojojam̄ vairodhikatvāt / tathā+āmrāmrātakamātu-
luṇganikucakaramardamocadantaśathabadarakośāmrabha-
vyajāmbavakapitthatintidīkapārāvatāksodapanasanālikera-
dāḍimāmalakānyevamprakārāṇi cānyāni dravyāṇi sarvam̄
cāmlam̄ dravamadravam̄ ca payasā saha viruddham /
30 § 2797

tathā kaṅguvanakamakuṣṭhakakulatthamāṣaniṣyāvāḥ
payasā saha viruddhāḥ / § 2798

padmottarikāśākam̄ śārkaro maireyo madhu ca sahop-
ayuktam̄ viruddham̄ vātam̄ cātikopayati / § 2799

35 hāridrakah̄ sarṣapatailabhr̄ṣṭo viruddhah̄ pittam̄ cātik-
opayati / § 2800

pāyaso manthānupāno viruddhah̄ śleṣmāṇam̄ cātikop-
ayati / § 2801

	upodikā tilakalkasiddhā heturatīsārasya / § 2802 balākā vāruṇyā saha kulmāśairapi viruddhā saiva śūk- aravasāparibhṛṣṭā sadyo vyāpādayati / § 2803 mayūramāṃsamerāṇḍasākāvasaktamerāṇḍagnipluṣṭa- merāṇḍatailayuktam sadyo vyāpādayati / § 2804	5
	hāridrakamāṃsam hāridrasākāvasaktam hāridrāgn- ipluṣṭam sadyo vyāpādayati tadeva bhasmapāṃśupari- dhvastam sakṣaudram sadyo maraṇāya / § 2805	
	matsyanistālanasiddhāḥ pippalyastathā kākamācī ma- dhu ca maraṇāya / § 2806	10
	madhu coṣṇamuṣṇārtasya ca madhu maraṇāya / § 2807 madhusarpiṣī samadhṛte madhu vāri cāntarikṣam sa- madhṛtam madhu puṣkarabījam madhu pītvosñodakam bhallātakoṣñodakam takrasiddhah kampillakah paryuṣitā kākamācī aṅgāraśūlyo bhāsaśceti viruddhāni / § 2808	15
	ityetadyathāprāśnamabhinirdiṣṭam bhavatīti // § 2809 bhavanti cātra § 2810	
Ca.1.26.85		
Ca.1.26.85ab	yat kiñciddoṣamāśrāvyā na nirharati kāyataḥ /	
Ca.1.26.85cd	āhārajātām tat sarvamahitāyopapadyate // § 2812	
Ca.1.26.86ab	yaccāpi deśakālāgnimātrāsātmyānilādibhiḥ /	20
Ca.1.26.86cd	saṃskārato vīryataśca koṣṭhāvasthākramairapi // § 2814	
Ca.1.26.87ab	parihāropacārābhyaṁ pākāt samyogato+api ca /	
Ca.1.26.87cd	viruddham tacca na hitam hr̥tsampadvidhibhiśca yat // § 2816	
Ca.1.26.88ab	viruddham deśatastāvadrūksatīkṣṇādi dhanvani /	
Ca.1.26.88cd	ānūpe snigdhaśītādi bheṣajam yanniṣevyate	25
	// § 2818	
Ca.1.26.89ab	kālato+api viruddham yacchītarūksādisevanam /	
Ca.1.26.89cd	śīte kāle tathoṣne ca kaṭukōṣṇādisevanam // § 2820	

	viruddhamanale tadvadannapānam caturvidhe /	Ca.1.26.90ab
	madhusarpiḥ samadṛ̥tam mātrayā tadvirudhyate // ^{§ 2822}	Ca.1.26.90cd
	kaṭukoṣṇādisātmyasya svāduśītādisevanam / yattat sātmyaviruddham tu viruddham tvanilādibhiḥ // ^{§ 2824}	Ca.1.26.91ab Ca.1.26.91cd
5	yā samānaguṇābhyaśaviruddhānnauṣadhiḥ kriyā / samṣkārato viruddham tadyadbhojyam viśavadbhavet // ^{§ 2826}	Ca.1.26.92ab Ca.1.26.92cd
	eraṇḍasīsakāsaktam śikhimāṁsam yathaiva hi / viruddham vīryato jñeyam vīryataḥ śītalātmakam // ^{§ 2828}	Ca.1.26.93ab Ca.1.26.93cd
10	tat samyojyoṣṇavīryeṇa dravyeṇa saha sevyate / krūrakoṣṭhasya cātyalpam mandavīryam abhedanam // ^{§ 2830}	Ca.1.26.94ab Ca.1.26.94cd
	mṛdukoṣṭhasya guru ca bhedanīyam tathā bahu / etat koṣṭhaviruddham tu viruddham syādavasthayā // ^{§ 2832}	Ca.1.26.95ab Ca.1.26.95cd
	śramavyavāyavyāyāmasaktasyānilakopanam / nidrālasasyālasasya bhojanam śleṣmakopanam // ^{§ 2834}	Ca.1.26.96ab Ca.1.26.96cd
15	yaccānutsṛjya viṇmūtram bhuṅkte yaścābubhukṣitah / tacca kramaviruddham syādyaccātikṣudvaśānugah // ^{§ 2836}	Ca.1.26.97ab Ca.1.26.97cd
	parihāraviruddham tu varāhādīnniṣevya yat /	Ca.1.26.98ab

Ca.1.26.98cd	sevetoṣṇam ghṛtādīṁśca pītvā sītam niṣevate // § 2838
Ca.1.26.99ab	viruddham pākataścāpi duṣṭadurdārusādhitam /
Ca.1.26.99cd	apakvataṇḍulātyarthapakvadagdhā ca yadbhavet /
Ca.1.26.99ef	samyogato viruddham tadyathā+amlam payasā saha // § 2841
Ca.1.26.100ab	amanorucitam yacca hṛdviruddham taducyate / 5
Ca.1.26.100cd	sampadviruddham tadvidyādasamjātarasam tu yat // § 2843
Ca.1.26.101ab	atikrāntarasam vā+api vipannarasameva vā /
Ca.1.26.101cd	jñeyam vidhiviruddham tu bhujyate nibhrte na yat /
Ca.1.26.101ef	tadevaṁvidhamannam syādviruddhamupayojitam // § 2846
Ca.1.26.102ab	śāṇḍhyāndhyavīśarpadakodarāṇām visphoṭakonmādabhagandarāṇām / 10
Ca.1.26.102cd	mūrcchāmadādhamānagalagrahāṇām pāṇḍvāmayasyāmaviṣasya caiva // § 2848
Ca.1.26.103ab	kilāsakuṣṭhagrahaṇīgadānām śothāmlapittajvarapīnasānām /
Ca.1.26.103cd	santānadoṣasya tathaiva mr̥tyorviruddhamannam pravadanti hetum // § 2850
Ca.1.26.104	eṣām khalvaparesām ca vairodhikanimittānām vyādhināmīme bhāvāḥ pratikārā bhavanti / 15
	tadyathā vamanam virecanam ca tadvirodhinām ca dravyāṇām samśamanārthamupayogah tathāvidhaiśca dravyaiḥ pūrvamabhisamskārah śarīrasyeti // § 2852

	bhavataścātra viruddhāśanajān rogān pratihanti vivecanam / vamanam śamanam caiva pūrvam vā hitasevanam // ^{§ 2855}	Ca.1.26.105 Ca.1.26.105ab Ca.1.26.105cd
5	sātmyato+alpatayā vā+api dīptāgnestarunasya ca / snigdhavyāyāmabalinām viruddham vitatham bhavet // ^{§ 2857}	Ca.1.26.106ab Ca.1.26.106cd
	tatra ślokāḥ matirāśinmaharśinām yā yā rasaviniścaye / dravyāṇi guṇakramabhyām dravyasamkhyā rasāśrayā // ^{§ 2860}	Ca.1.26.107 Ca.1.26.107ab Ca.1.26.107cd
10	kāraṇam rasasamkhyāyā rasānurasalakṣaṇam / parādīnām guṇānām ca lakṣaṇāni pṛthakpṛthak // ^{§ 2862}	Ca.1.26.108ab Ca.1.26.108cd
	pañcātmakānām ṣaṭtvam ca rasānām yena hetunā / ūrdhvānulomabhājaśca yadguṇātiśayādrasāḥ // ^{§ 2864}	Ca.1.26.109ab Ca.1.26.109cd
	ṣaṇṇām rasānām ṣaṭtve ca savibhaktā vibhaktayah / uddeśaścāpavādaśca dravyānām guṇakarmaṇi // ^{§ 2866}	Ca.1.26.110ab Ca.1.26.110cd
15	pravarāvaramadhyatvam rasānām gaurvādiṣu / pākaprabhāvayorliṅgam vīryasamkhyāviniścayah // ^{§ 2868}	Ca.1.26.111ab Ca.1.26.111cd
	ṣaṇṇāmāsvādyamānānām rasānām yat svalakṣaṇam / yadyadvirudhyate yasmādyena yatkāri caiva yat // ^{§ 2870}	Ca.1.26.112ab Ca.1.26.112cd

Ca.1.26.113ab   vairodhikanimittānām vyāhīnāmausadham ca
                              yat /

Ca.1.26.113cd   ātreyabhadrakāpyīye tat sarvamavadanmuniḥ
                              // § 2872
                              ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte ślokasthāne
                              ātreyabhadrakāpyīyo nāma ṣaḍvimśo+adhyāyah //

1.27 saptavimśo+adhyāyah

Ca.1.27.1   athāto+annapānavidhimadhyāyam vyākhyāsyāmah // § 2874

Ca.1.27.2   iti ha smāha bhagavānātreyah // § 2875

Ca.1.27.3   iṣṭavarṇagandharasasparśam vidhivihitamannapānam
                              prāṇinām prāṇisamjñakānām prāṇamācakṣate kuśalāḥ pr-
                              atyaksaphaladarśanāt tadindhanā hyantaragneḥ sthitih tat 5
                              sattvamūrjyati taccharīradhātuvyūhabalavarṇendriyapra-
                              sādakaram yathoktamupasevyamānam viparītamahitāya
                              saṃpadyate // § 2876

Ca.1.27.4   tasmāddhitāhitāvabodhanārthamannapānavidhimakhi-
                              lenopadekṣyāmo&+agniveśa ! / § 2877

                              tat svabhāvādudaktam kledayati, lavaṇam viṣyanda-
                              yati, kṣārah pācayati, madhu saṃdadhbāti, sarpiḥ sneha-
                              yati, kṣīram jīvayati, māṃsam bṛmhayati, rasah prīṇay-
                              ati, surā jarjarīkaroti, śīdhuravadhamati, drākṣāsavo dīp-
                              ayati, phāṇitamācinoti, dadhi śopham janayati, piṇyāka-
                              śākam glapayati, prabhūtāntarmalo māśasūpah, drṣṭiśu-
                              kraghnah kṣārah, prāyah pittalamamlamanyatra dāḍimā-
                              malakāt, prāyah śleśmalam madhuramanyatra madhunah 15
                              purāṇācca śāliṣaṭīkayavagodhūmāt, prāyastikam vātala-
                              mavṛṣyam cānyatra vegāgrāmr̥tāpaṭolapatrāt, prāyah ka-
                              tukam vātalamavṛṣyam cānyatra pippalīviśvabhesajāt / 20
                              § 2878

Ca.1.27.5   paramato &vargasamgraheṇāhāradravyāṇyanu-
                              vyākhyāsyāmah // § 2879

Ca.1.27.6   śūkadhbānyaśamīdhānyamāmsaśākaphalāśrayān/
                              vargān haritamadyāmbugorasekṣuvikārikān / 25
                              § 2881

	daśa dvau cāparau vargau kṛtānnāhārayoginām/ rasavīryavipākaiśca prabhāvaiśca pracakṣmahe // § 2883	Ca.1.27.7
	atha śūkadadhānyavargah--- raktaśālirmahāśāliḥ kalamaḥ śakunāhṛtaḥ&/ &tūrṇako dīrghaśūkaśca gaurah pāṇḍukalāṅgulau // § 2885	Ca.1.27.8
5	sugandhako lohavālah sārivākhyah pramodakah/ pataṅgastapanīyaśca ye cānye śālayah śubhāḥ // § 2887	Ca.1.27.9
	śītā rase vipāke ca madhurāścālpamārutāḥ/ baddhālpavarcasah snigdhā bṛmhāṇāḥ śukramūtralāḥ // § 2889	Ca.1.27.10
10	raktaśālirvarasteśāṁ &trṣṇāghnastrimalāpahah/ mahāṁstasyānu kalamastasyāpyanu tataḥ pare // § 2891	Ca.1.27.11
	yavakā hāyanāḥ pāṁsuvāpyanaisadhadhakādayah&/ śālināṁ śālayah kurvantyanukāram guṇāguṇaiḥ // § 2893	Ca.1.27.12
	śītaḥ snigdho+aguruḥ svādustridosaghnah sthirātmakah/ ṣaṭikah pravaro gaurah kṛṣṇagaurastato+anu ca // § 2895	Ca.1.27.13
15	varakoddālakau cīnaśāradojjvaladardurāḥ/ &gandhanāḥ kuruvindāśca ṣaṭikālpāntarā guṇaiḥ // § 2897	Ca.1.27.14

Ca.1.27.15   madhuraścāmlapākaśca vrīhiḥ pittakaro guruḥ/
bahumūtrapurīśoṣmā tridoṣastveva pāṭalah//
§ 2899

Ca.1.27.16   sakoradūṣah śyāmākah kaśayamadhuro
laghuḥ/
vātalah kaphapittaghnah śītaḥ
samgrāhiśoṣanah// § 2901

Ca.1.27.17   hastiśyāmākanīvāratoyaparnīgavedhukāḥ/   5
praśāntikāmbhahśyāmākalauhityānupriyaṅgavah&//
§ 2903

Ca.1.27.18   mukundo kṣīṇti�armūṭī&varukā varakāstathā/
śibirotkāṭajūrnāhvāḥ śyāmākasadrśā guṇaiḥ//
§ 2905

Ca.1.27.19   rūkṣah śīto+aguruḥ
svādurbahuvātaśakṛdyavah/
sthairyakṛt &sakaśayaśca balyah
śleśmavikāranut// § 2907   10

Ca.1.27.20   rūkṣah kaśayanuraso madhuraḥ kaphapittahā/
medahkrimiviṣaghnaśca balyo veṇuyavo
mataḥ// § 2909

Ca.1.27.21   sandhānakṛdvātaharo godhūmaḥ svāduśītalah/
jīvano br̥mhaṇo vr̥syah snigdhah sthairyakaro
guruḥ// § 2911

Ca.1.27.22   nāndīmukhī madhūlī ca madhurasnidhaśītale/   15
ityayam śūkadhbānyānām pūrvo vargaḥ
samāpyate// § 2913

Ca.1.27.23   atha śamīdhānyavargaḥ--- kaśayamadhuro
rūkṣah śītaḥ pāke kaṭurlaghuḥ/

&viśadah śleśmapittaghno mudgaḥ sūpyottamo
mataḥ // § 2915

vṛṣyah param vātaharaḥ snigdhoṣṇo madhuro
guruḥ/
balyo bahumalaḥ pumstvam māṣaḥ śīghram
dadāti ca // § 2917

5

rājamāṣaḥ&saro rucyaḥ
kaphaśukrāmlapittanut/
tatśādurvātalo rūkṣaḥ kaṣāyo viśado guruḥ //
§ 2919

uṣṇāḥ kaṣāyāḥ pāke+amlāḥ
kaphaśukrānilāpahāḥ/
kulatthā grāhiṇaḥ kāsahikkāsvāsārśasāṁ
hitāḥ // § 2921

madhurā madhurāḥ pāke grāhiṇo rūkṣaśītalāḥ/
makuṣṭhakāḥ praśasyante rakta-pittajvarādiṣu //
§ 2923

10

caṇakāścamaśūrāśca khaṇḍikāḥ sahareṇavaḥ/
laghavaḥ śītamadhurāḥ sakaṣāyā virūkṣaṇāḥ //
§ 2925

pittaśleṣmaṇi śasyante sūpeśvālepaneṣu ca/
teṣāṁ masūraḥ samgrāhī kalāyo vātalāḥ
param // § 2927

15

snigdhoṣṇo madhurastiktaḥ kaṣāyah
kaṭukastilaḥ/
tvacyaḥ keśyaśca balyaśca vātaghnāḥ
kapha-pittakṛt // § 2929

madhurāḥ śītalā gurvyo balaghnyo
rūkṣaṇātmikāḥ/

sasnehā balibhirbhojyā vividhāḥ śimbijātayaḥ//
§ 2931

- Ca.1.27.32   śimbī rūkṣā kaśayā ca koṣṭhe vātaprakopinī/
na ca vr̥ṣyā na cakṣuṣyā viṣṭabhya ca
vipacyate// § 2933
- Ca.1.27.33   āḍhakī kaphapittaghnī vātalā, kaphavātanut/
avalgujah saiḍagajo, niṣpāvā vātapittalāḥ// § 2935   5
- Ca.1.27.34   kākāṇḍomā(lā)tmaguptānāṁ māśavat
phalamādiśet/
dvitīyo+ayam śamīdhānyavargah prokto
maharṣiṇā// § 2937
- Ca.1.27.35   atha māṁsavargah--- gokharāśvataroṣṭrāśvadvī-
pisim̥harkṣavānarāḥ/
vr̥ko vyāghrastarakṣuśca
babhrumārjāramūṣikāḥ// § 2939
- Ca.1.27.36   lopāko jambukah śyeno vāntādaścāśavāyasau/
śaśaghnī madhuhā bhāso
gr̥dhrolūkakuliṅgakāḥ// § 2941   10
- Ca.1.27.37   dhūmikā kuraraśceti prasahā mrgapakṣiṇāḥ/
śvetāḥ śyāmaścitrapṛṣṭhāḥ kālakah
kākulimṛgah// § 2943
- Ca.1.27.38   kūrcikā cillaṭo bheko godhā sallakagaṇḍakau/
kadalī nakulaḥ svāviditi bhūmiśayāḥ smṛtāḥ//   15
§ 2945
- Ca.1.27.39   srmaraścamaraḥ khaṇgo mahiṣo gavayo gajah/
nyaṅkurvarāhaścānūpā mrgāḥ sarve
rurustathā// § 2947
- Ca.1.27.40   kūrmah karkaṭako matsyah
śiśumārastimiṅgilah/

śuktiśaṅkhodrakummīraculukīmakarādayah//
§ 2949

iti vāriśayāḥ proktā, vakṣyante vāricāriṇāḥ/
hamṣaḥ krauñco balākā ca bakaḥ kāraṇḍavah
plavaḥ// § 2951

5 śarāriḥ puṣkarāhvāśca keśarī maṇitundakah&/
mṛṇālakanṭho madguśca kādambah
kākatundakah// § 2953

utkrośaḥ puṇḍarīkākṣo
megharāvo+ambukukkuṭī/
ārā nandīmukhī vāṭī sumukhāḥ sahacāriṇāḥ//
§ 2955

rohiṇī kāmakālī ca sāraso raktaśīrṣakah//
cakravākastathā+anye ca khagāḥ
santyambucāriṇāḥ// § 2957

10 prṣataḥ śarabho rāmaḥ śvadamṣṭro
mṛgamāṭrkā/
śaśoraṇau kuraṅgaśca gokarṇaḥ koṭṭakārakah//
§ 2959

cāruśko hariṇaiṇau ca śambaraḥ
kālapucchakah/
ṛṣyaśca varapotaśca vijñeyā jāṅgalā mṛgāḥ//
§ 2961

15 lāvo vartīrakaścaiva vārtīkaḥ sakapiñjalah/
cakoraścopacakraśca kukkubho
raktavartmakah// § 2963

lāvādyā viśkirāstvete vakṣyante vartakādayah/
vartako vartikā caiva barhī tittirikukkuṭau//
§ 2965

- Ca.1.27.49   kañkaśārapadendrābhagonardagirivartakāḥ/
krakaro+avakaraścaiva &vāraḍāśceti viśkirāḥ//
§ 2967
- Ca.1.27.50   śatapatro bhrṅgarājāḥ koyaṣṭīrjīvajīvakaḥ/
kairātāḥ kokilo+atyūho gopāputraḥ
priyātmajāḥ// § 2969
- Ca.1.27.51   laṭṭā laṭṭa(ṭū)ṣako babhrurvaṭahā   5
diṇḍimānakāḥ/
jaṭī &dundubhipākkāralohapṛṣṭhakuliṅgakāḥ//
§ 2971
- Ca.1.27.52   kapotaśukaśāraṅgāściraṭīkaṅkuyaṣṭikāḥ/
sārikā kalaviṅkaśca caṭako+aṅgāracūḍakah//
§ 2973
- Ca.1.27.53   pārāvataḥ pāṇḍa(na)vikaḥ ityuktāḥ pratudā
dvijāḥ/
prasahya bhakṣayantīti prasahāstena   10
samjñitāḥ// § 2975
- Ca.1.27.54   bhūśayā bilavāsitvādānūpānūpasamśrayāt&/
jale nivāsājjalajā jalecaryājjalecarāḥ// § 2977
- Ca.1.27.55   sthalajā jāṅgalāḥ proktā mṛgā jāṅgalacāriṇāḥ/
vikīrya viśkirāśceti pratudya pratudāḥ
smṛtāḥ// § 2979
- Ca.1.27.56   yoniraṣṭavidhā tvesā māṁsānāṁ parikīrtitā/
prasahā bhūśayānūpavārijā vāricāriṇāḥ// § 2981   15
- Ca.1.27.57   gurūṣṇasnidhamadhurā
balopacayavardhanāḥ/
vr̥ṣyāḥ param vātaharāḥ
kaphapittavardhanāḥ// § 2983
- Ca.1.27.58   hitā vyāyāmanityebhyo narā dīptāgnayaśca ye/

- prasarānām viśeṣeṇa māṃsam māṃsāśinām
bhiṣak // § 2985
- jīrnārśograhaṇīdoṣaśartānām prayojayet/
lāvādyo vaiṣkiro vargaḥ pratudā jāṅgalā
mr̥gāḥ // § 2987
- laghavaḥ śītamadhuṛāḥ sakaśayā hitā nṛṇām/
5 pittottare vātamadhye sannipāte kaphānuge //
§ 2989
- viśkirā vartakādyāstu prasahālpāntarā gunaiḥ/
&nātiśītagurusnigdham
māṃsamājamadoṣalam // § 2991
- śarīradhātusāmānyādanabhiṣyandi bṛmhāṇam/
māṃsam madhuraśītatvādguru
bṛmhāṇamāvikam // § 2993
- 10 &yonāvajāvike miśragocaratvādaniścīte/
sāmānyenopadiṣṭānām māṃsānām svagunaiḥ
pr̥thak // § 2995
- keśāṃcidguṇavaiśeyādvīśeṣa upadekṣyate/
darśanaśrotramedhāgnivayovarṇasvarāyusām //
§ 2997
- 15 barhī hitatamo balyo vātaghno māṃsaśukralaḥ/
gurūṣṇasnigdhamadhuṛāḥ
svavarṇabalapradāḥ // § 2999
- bṛmhāṇāḥ śukralāścoktā haṃsā
mārutanāśanāḥ/
snigdhāścoṣṇāśca vṛṣyāśca bṛmhāṇāḥ
svarabodhanāḥ // § 3001
- balyāḥ param vātaharāḥ
svedanāścaraṇāyudhāḥ/

gurūṣṇo madhuro nātidhanvānūpaniṣevaṇāt//
§ 3003

- Ca.1.27.68   tittiriḥ samjayecchīghram trīn
                      doṣānanilolbaṇān/
                      pittaśleṣmavikāreṣu sarakteṣu kapiñjalāḥ//
                      § 3005
- Ca.1.27.69   mandavāteṣu śasyante
                      śaityamādhuryalāghavāt/
                      lāvāḥ kaṣāyamadhurā   5
                      laghavo+agnivivardhanāḥ// § 3007
- Ca.1.27.70   sannipātapraśamanāḥ kaṭukāśca vipākataḥ/
                      godhā vipāke madhurā kaṣāyakaṭukā rase//
                      § 3009
- Ca.1.27.71   vātāpittpraśamanī bṛṃhaṇī balavardhanī/
                      śallako madhurāmlaśca vipāke kaṭukah
                      smṛtaḥ// § 3011
- Ca.1.27.72   vātāpittpakaphaghnaśca kāsaśvāsaharastathā/
                      kaṣāyaviśadāḥ sītā rakta pittanibarhaṇāḥ// § 3013   10
- Ca.1.27.73   vipāke madhurāścaiva kapotā gṛhvāśināḥ/
                      tebhyo laghutarāḥ kiṁcit kapotā
                      vanavāśināḥ&// § 3015
- Ca.1.27.74   sītāḥ samgrāhiṇaścaiva svalpamūtrakarāśca te/
                      śukamāṁsam kaṣāyāmlaṁ vipāke
                      rūkṣaśītalām// § 3017   15
- Ca.1.27.75   śoṣakāsakṣayahitam samgrāhi laghu dīpanam/
                      caṭakā madhurāḥ snigdhā
                      balaśukravivardhanāḥ// § 3019
- Ca.1.27.76   sannipātapraśamanāḥ śamanā mārutasya ca/

kaśayo viśado rūksah śītah pāke kaṭurlaghuḥ //
 § 3021

śaśah svāduḥ praśastaśca samnipāte+anilāvare / Ca.1.27.77
 madhurā madhurāḥ pāke tridoṣaśamanāḥ
 śivāḥ // § 3023

5 laghavo baddhavīṇmūtrāḥ śītāścaināḥ
 prakīrtitāḥ/
 snehanām bṛṃhaṇām vṛṣyam
 śramaghnamanilāpaham// § 3025

varāhapiśitām balyām rocanām svedanām Ca.1.27.79
 guru/
 gavyām kevalavātesu pīnase viśamajvare// § 3027

śuṣkakāsaśramātyagnimāṃsakṣayahitām ca tat/ Ca.1.27.80
 snigdhoṣṇā madhurām vṛṣyām māhiṣām guru
 tarpaṇām// § 3029

10 dārḍhyām bṛhattvamutsāham svapnām ca Ca.1.27.81
 janayatyapi/
 gurūṣṇā madhurā balyā bṛṃhaṇāḥ
 pavanāpahāḥ// § 3031

matsyāḥ snigdhāśca vṛṣyāśca bahudoṣāḥ Ca.1.27.82
 prakīrtitāḥ/
 śaivālaśaśpabhojītvātsvapnasya ca vivarjanāt//
 § 3033

15 rohito dīpanīyaśca laghupāko mahābalāḥ/
 varṇyo vātaharo vṛṣyāścakṣusyo
 balavardhanaḥ// § 3035

medhāsmṛtikarah pathyah śoṣaghnaḥ kūrma Ca.1.27.84
 ucyate/
 khaḍgamāṃsamabhiṣyandi balakṛnmadhurām
 smṛtam// § 3037

- Ca.1.27.85   snehanam bṛmhāṇam varṇyam
                    śramaghnamanilāpaham/
                    dhārtarāṣṭracakorāṇām dakṣāṇām
                    śikhināmapi // § 3039
- Ca.1.27.86   caṭakānām ca yāni syuraṇḍāni ca hitāni ca/
                    kṣīṇaretaḥsu kāsesu hṛdrogeśu kṣateśu ca //
                    § 3041
- Ca.1.27.87   madhurāṇyavidāhīni sadyobalakarāṇi ca/   5
                    śarīrabṛmhāṇe nānyat khādyam
                    māṁsādvīsiṣyate // § 3043
- Ca.1.27.88   iti vargastrītīyo+ayam māṁsānām parikīrtitah/
                    atha śākavargah--- pāṭāśuṣāśāṭīśākam vāstukam
                    suniṣaṇṇakam // § 3045
- Ca.1.27.89   vidyādgrāhi tridoṣaghnam bhinnavarcastu
                    vāstukam/
                    tridoṣaśamanī vr̥ṣyā kākamācī rasāyanī // § 3047   10
- Ca.1.27.90   nātyuṣṇāśītavīryā ca bhedinī kuṣṭhanāśinī/
                    rājakṣavakaśākam tu tridoṣaśamanam laghu //
                    § 3049
- Ca.1.27.91   grāhi śastam viśeṣena grahanyarśovikāriṇām/
                    kālaśākam tu kaṭukam dīpanam garaśophajit //
                    § 3051
- Ca.1.27.92   laghūṣṇam vātalām rūkṣam &kālāyam   15
                    śākamucyate/
                    dīpanī coṣṇavīryā ca grāhiṇī kaphamārute //
                    § 3053
- Ca.1.27.93   praśasyate+amlacāṅgerī grahanyarśohitā ca sā/
                    madhurā madhurā pāke bhedinī
                    śleśmavardhanī // § 3055

	vṛṣyā snigdhā ca śītā ca madaghñī cāpyupodikā/ rūkṣo madaviṣaghnaśca praśasto raktapittinām// § 3057	Ca.1.27.94
	madhuro madhuraḥ pāke śītalastaṇḍulīyakah/ maṇḍūkaparṇī vetrāgram kucelā vanatiktakam// § 3059	Ca.1.27.95
5	karkoṭakāvalgujakau paṭolam śakulādanī/ vṛṣapuṣpāṇī śārngeṣṭā kembūkam sakaṭhillakam// § 3061	Ca.1.27.96
	nādī kalāyam gojihvā vārtākam tilaparnikā/ kaulakam kārkaśam naimbam śākam pārpaṭakam ca yat// § 3063	Ca.1.27.97
10	kaphapittaharam tiktam śītam kaṭu vipacyate/ sarvāṇi sūpyaśākāni phañjī cillī kutumbakah// § 3065	Ca.1.27.98
	ālukāni ca sarvāṇi sapatrāṇi kuṭīñjaram&/ śaṇaśālmalipuṣpāṇi karbudāraḥ suvarcalā// § 3067	Ca.1.27.99
	niṣpāvah kovidāraśca patturaścuccuparnikā/ kumārajīvo loṭṭakah pālaṇkyā māriṣastathā// § 3069	Ca.1.27.100
15	kalambanālikāśūryaḥ kusumbhavṛkadhūmakau/ lakṣmaṇā ca prapunnāḍo nalinīkā kuṭherakah// § 3071	Ca.1.27.101
	loṇikā yavaśākam ca kuṣmāṇḍakamavalgujam/ yātukah śālakalyāṇī triparṇī pīluparnikā// § 3073	Ca.1.27.102

Ca.1.27.103	śākam guru ca rūkṣam ca prāyo viṣṭabhya jīryati/ madhuram śītavīryam ca purīṣasya ca bhedanam// § 3075
Ca.1.27.104	svinnam niśpīditarasam snehāḍhyam tat praśasyate/ śaṇasya kovidārasya karbudārasya śālmaleḥ// § 3077
Ca.1.27.105	puṣpam grāhi praśastam ca raktapitte 5 višeṣataḥ/ nyagrodhodumbarāśvatthaplakṣapadmādipallavāḥ// § 3079
Ca.1.27.106	kaṣāyāḥ stambhanāḥ śītā hitāḥ pittatisāriṇām/ vāyum vatsādanī hanyāt kapham gaṇḍīracitrakau// § 3081
Ca.1.27.107	śreyasī bilvaparnī ca bilvapatram tu vātanut/ bhaṇḍī śatāvarīśākam balā jīvantikam ca yat// 10 § 3083
Ca.1.27.108	parvanyāḥ parvapuṣpyāśca vātapittaharam smṛtam/ laghu bhinnaśakṛttiktam lāngalakyurubukayoh// § 3085
Ca.1.27.109	tilavetasāśākam ca śākam pañcāṅgulasya ca/ vātalām kaṭutiktāmlamadhomārgapravartanam// § 3087
Ca.1.27.110	rūkṣāmlamuṣṇam kausumbham kaphaghnam 15 pittavardhanam/ trapusairvārukam svādu guru viṣṭambhi śītalām// § 3089

	mukhapriyam ca rūkṣam ca mūtralam trapusam tvati/ ervārukam ca sampakvam dāhatrṣṇāklamārtinut // § 3091	Ca.1.27.111
	varcobhedīnyalābūni&rūkṣaśītagurūṇi ca/ cirbhaṭairvāruke tadvadvarcobhedahite tu te // § 3093	Ca.1.27.112
5	&saksāram pakvakūṣmāṇḍam madhurāmlam tathā laghu/ sr̥ṣṭamūtrapurīṣam ca sarvadoṣanibarhaṇam // § 3095	Ca.1.27.113
	kelūṭam ca kadambam ca nadīmāṣakamaṇḍukam/ viṣadam guru śīṭam ca samabhiṣyandi coccyate // § 3097	Ca.1.27.114
10	utpalāni kaṣāyāṇi raktaṇittaharāṇi ca/ tathā tālapralambam syādurahṛkṣatarujāpaham // § 3099	Ca.1.27.115
	kharjūram tālaśasyam ca raktaṇittakṣayāpaham/ tarūṭabisaśālūkakrauñcādanakaśerukam // § 3101	Ca.1.27.116
	śringāṭakāṇkalodyam ca guru viṣṭambhi śīṭalam/ kumudotpalanālāstu sapuṣpāḥ saphalāḥ smṛtāḥ // § 3103	Ca.1.27.117
15	śīṭāḥ svādukaṣāyāstu kaphamārutakopanāḥ/ kaṣāyamīṣadviṣṭambhi raktaṇittaharam smṛtam // § 3105	Ca.1.27.118
	pauṣkaram tu bhavedvījām madhuram rasapākayoh /	Ca.1.27.119

balyah śīto guruḥ snigdhaśtarpaṇo
bṛṁhaṇātmakah // § 3107

Ca.1.27.120 vātapiṭṭaharaḥ svādurvṛṣyo muñcātakah
param/
jīvano bṛṁhaṇo vr̥syah kanṭhyah śasto
rasāyane // § 3109

Ca.1.27.121 vidārikando balyaśca mūtralah svāduśītalah/
amlikāyah smṛtaḥ kando grahanyarśohito
laghuḥ // § 3111 5

Ca.1.27.122 nātyuṣṇah kaphavātaghno grāhī śasto
madātyaye/
tridoṣam baddhaviṇmūtram sārṣapam
śākamucyate//
(&tadvat syādraktanālasya rūkṣamamlam
višeṣataḥ/)

Ca.1.27.123 tadvat piṇḍalukam̄ vidyāt kandatvācca
mukhapriyam/
sarpacchatrakavarjyāstu
bahvayo+anyāśchatrajātayah // § 3116 10

Ca.1.27.124 śītāḥ pīnasakartryaśca madhurā gurvyā eva ca/
caturthah śākavargo+ayam
patrakandaphalāśrayah // § 3118

Ca.1.27.125 atha phalavargah---
trṣṇādāhajvaraśvāsaraktapittakṣataksayān/
vātapiṭṭamudāvartam̄ svarabhedam̄
madātyayam // § 3120

Ca.1.27.126 tiktāsyatāmāsyasoṣam̄ kāsam̄ cāśu vyapohati/
mr̥dvīkā bṛṁhanī vr̥syā madhurā
snigdhaśītalā // § 3122 15

Ca.1.27.127 madhuram̄ bṛṁhaṇam̄ vr̥syam̄ kharjūram̄ guru
śītalam/

	kṣaye+abhighāte dāhe ca vātapiitte ca taddhitam// § 3124	
	tarpaṇam bṛmhaṇam phalgu guru viṣṭambhi śītalām/ parūṣakam madhūkam ca vātapiitte ca śasyate// § 3126	Ca.1.27.128
5	madhuram bṛmhaṇam balyamāmrātam tarpaṇam guru/ sasneham śleṣmalam śītam vr̥syam viṣṭabhya jīryati// § 3128	Ca.1.27.129
	tālaśasyāni siddhāni nārikelaphalāni ca/ bṛmhaṇasnigdhaśītāni balyāni madhurāni ca// § 3130	Ca.1.27.130
	madhurāmlakaśāyam ca viṣṭambhi guru śītalām/ pittaśleṣmakaram bhavyam grāhi vaktraviśodhanam// § 3132	Ca.1.27.131
10	amlam parūṣakam drāksā badarāṇyārukāṇi ca/ pittaśleṣmaprakopīṇi karkandhunikucānyapi// § 3134	Ca.1.27.132
	nātyuṣṇam guru sampakvam svāduprāyam mukhapriyam/ bṛmhaṇam jīryati kṣipram nātidoṣalamārukam// § 3136	Ca.1.27.133
15	dvividham śītamuṣṇam ca madhuram cāmlameva ca/ guru pārāvataṁ jñeyamarucyatyagnināśanam// § 3138	Ca.1.27.134
	bhavyādalpāntaraguṇam kāśmaryaphalamucyate/	Ca.1.27.135

tathaivālpāntaraguṇam tūdamamlam
parūṣakāt // § 3140

Ca.1.27.136   kaśāyamadhuram ṭaṅkam vātalam guru
                      śītalam/
                      kapitthamāmam kāñṭhaghnam viṣaghnam grāhi
                      vātalam& // § 3142

Ca.1.27.137   madhurāmlakaśāyatvāt saugandhyācca
                      rucipradam/
                      &paripakvam ca doṣaghnam viṣaghnam grāhi   5
                      guruvapi // § 3144

Ca.1.27.138   bilvam tu durjaram pakvam doṣalam
                      pūtimārutm/
                      snigdhoṣnatīkṣṇam tadvālam dīpanam
                      kaphavātajit // § 3146

Ca.1.27.139   raktapittakaram bālamāpūrṇam
                      pittavardhanam/
                      pakvamāmram jayedvāyum
                      māṃsaśukrabalapradam // § 3148

Ca.1.27.140   kaśāyamadhuraprāyam guru viṣṭambhi śītalam/
                      jāmbaram kaphapittaghnam grāhi vātakaram
                      param // § 3150   10

Ca.1.27.141   badaram madhuram snigdham bhedanam
                      vātapittajit/
                      tacchuṣkam kaphavātaghnam pitte na ca
                      virudhyate // § 3152

Ca.1.27.142   kaśāyamadhuram śītam grāhi
                      simbi(ñci)tikāphalam/
                      gāṅgerukī karīram ca bimbī
                      todanadhanvanam // § 3154   15

	madhuram̄ sakashayam̄ ca sītam̄ pittakaphāpaham̄/ sampakvam̄ panasam̄ mocam̄ rājādanaphalāni ca // § 3156	Ca.1.27.143
	svādūni sakashayāni snigdhaśītagurūni ca/ kaśayaviśadatvācca saugandhyācca rucipradam// § 3158	Ca.1.27.144
5	avadaṁśakṣamam̄ hr̄dyam̄ vātalam̄ lavalīphalam̄/ nīpam̄ &śatāhvakam̄ pīlu tṛṇāśūnyam̄ vikañkatam// § 3160	Ca.1.27.145
	prācīnāmalakam̄ caiva doṣaghnam̄ garahāri ca/ aiṅgudam̄ tiktamadhuram̄ snigdhoṣṇam̄ kaphavātajit// § 3162	Ca.1.27.146
10	tindukam̄ kaphapittaghnam̄ kaśayam̄ madhuram̄ laghu/ vidyādāmalake sarvān rasāṁllavaṇavarjitān// § 3164	Ca.1.27.147
	rūkṣam̄ svādu kaśayāmlam̄ kaphapittaharam̄ param̄/ rasāśringāṁsamedojāndoṣān hanti bibhītakam// § 3166	Ca.1.27.148
	svarabhedakaphotkledapittarogavināśanam/ amlam̄ kaśayamadhuram̄ vātaghnam̄ grāhi dīpanam// § 3168	Ca.1.27.149
15	snigdhoṣṇam̄ dādimam̄ hr̄dyam̄ kaphapittāvirodhī ca/ rūkṣāmlam̄ dādimam̄ yattu tat pittānilakopanam// § 3170	Ca.1.27.150

Ca.1.27.151	madhuram pittanuttasām pūrvam dāḍimamuttamam/ bṛkṣāmlam grāhi rūkṣoṣṇam vātaśleṣmaṇi śasyate// § 3172	
Ca.1.27.152	amlikāyāḥ phalam pakvam tasmādalpāntaram guṇaiḥ/ guṇaistaireva samyuktam bhedanam tvamlavetasam// § 3174	
Ca.1.27.153	śūle+arucau vibandhe ca mande+agnau &madyaviplave/ hikkāsvāse ca kāse ca vamyām varcogadesu ca// § 3176	5
Ca.1.27.154	vātaśleśmasamuttheṣu sarveṣvevopadiṣyate/ kesaram mātuluṅgasya laghu śeṣamato+anyathā// § 3178	
Ca.1.27.155	rocano dīpano hṛdyah sugandhistvagvivarjitaḥ/ karcūrah kaphavātaghnah śvāsahikkārśasām hitah// § 3180	10
Ca.1.27.156	madhuram kiṃcidamlam ca hṛdyam bhaktaprarocanam/ durjaram vātaśamanam nāgaraṅgaphalam &guru// § 3182	
Ca.1.27.157	vātamābhishukākṣotamukūlakanikocakāḥ/ gurūṣṇasnidhamadhurāḥ sorumāṇā balapradāḥ// § 3184	
Ca.1.27.158	vātaghnā bṛmhaṇā vṛṣyāḥ kaphapittābhivardhanāḥ/ priyālameśām sadṛśām vidyādausnyām vinā guṇaiḥ// § 3186	15

	ślesmalam̄ madhuram̄ śītam̄ ślesmātakaphalam̄ guru/ ślesmalam̄ guru viṣṭambhi cāñkoṭaphalamagnijit// § 3188	Ca.1.27.159
	gurūṣṇam̄ madhuram̄ rūkṣam̄ keśaghnam̄ ca śamīphalam/ viṣṭambhayati kārañjam̄ vātaśleśmāvirodhi ca// § 3190	Ca.1.27.160
5	āmrātakam̄ dantaśāthamamlam̄ sakaramardakam/ raktapittakaram̄ vidyādairāvatakameva ca// § 3192	Ca.1.27.161
	vātaghnam̄ dīpanam̄ caiva vārtākam̄ kaṭu tiktakam/ vātalam̄ kaphapittaghnam̄ vidyāt parpaṭakīphalam// § 3194	Ca.1.27.162
10	pittaśleśmaghnamamlam̄ ca vātalam̄ cākṣikīphalam/ madhurāṇyamlapākīni pittaśleśmaharāṇi ca// § 3196	Ca.1.27.163
	aśvatthodumbaraplakṣanyagrodhānām̄ phalāni ca/ kaṣāyamadhurāmlāni vātalāni gurūṇi ca// § 3198	Ca.1.27.164
	bhallātakāsthyanisamam̄ tanmāṁsam̄ svādu śītalām/ pañcamah̄ phalavargo+ayamuktaḥ prāyopayogikah// § 3200	Ca.1.27.165
15	atha haritavargah--- rocanam̄ dīpanam̄ vr̄ṣyamārdrakam̄ viśvabheṣajam/ vātaśleśmavibandheṣu rasastasyopadiṣyate// § 3202	Ca.1.27.166

- Ca.1.27.167   rocano dīpanastīkṣṇah
                      sugandhirmukhaśodhanaḥ/
                     jambīrah kaphavātaghnah krimighno
                     bhaktapācanah // § 3204
- Ca.1.27.168   bālam dosaharam, vṛddham tridosam,
                     mārutāpaham/
                     snigdhasiddham, viśuṣkam tu mūlakam
                     kaphavātajit // § 3206
- Ca.1.27.169   hikkākāsaviśvāsapārśvaśūlavināśanaḥ/
                     pittakṛt kaphavātaghnah surasah
                     pūtigandhahā // § 3208   5
- Ca.1.27.170   yavānī cārjakaścaiva śigruśāleyamṛṣṭakam/
                     hr̥dyānyāmvādanīyāni pittamutkleśayanti ca //
                     § 3210
- Ca.1.27.171   gaṇḍīro jalapippalyastumbaruḥ śrṅgaverikā/
                     tīkṣṇoṣṇakaṭurūkṣāṇi kaphavātaharāṇi ca //   10
                     § 3212
- Ca.1.27.172   pumstvaghnaḥ kaṭurūkṣoṣṇo bhūstrṇo
                     vaktraśodhanaḥ/
                     kharāhvā kaphavātaghnī bastirogarujāpahā //
                     § 3214
- Ca.1.27.173   dhānyakam cājagandhā ca sumukhaśceti
                     rocanāḥ/
                     sugandhā nātikaṭukā doṣānutkleśayanti ca //
                     § 3216
- Ca.1.27.174   grāhī gr̥ñjanakastīkṣṇo vātaśleṁmārśasām hitah/
                     svedane+abhyavahāre ca
                     yojayettamapittinām // § 3218   15

	ślesmalo mārutaghnaśca palāṇḍurna ca pittanut&/ āhārayogī balyaśca gururvṛṣyo+atha rocanah// § 3220	Ca.1.27.175
	krimikuṣṭhakilāsaghno vātaghno gulmanāśanaḥ/ snigdhaścoṣṇaśca vṛṣyaśca laśunaḥ kaṭuko guruḥ// § 3222	Ca.1.27.176
5	śuṣkāṇi kaphavātaghnānyetānyeśāṁ phalāni ca / haritānāmayāṁ caiṣa ṣaṣṭho vargaḥ samāpyate// § 3224	Ca.1.27.177
	atha madyavargah--- prakṛtyā madyamamloṣṇamamlam coktam vipākataḥ/ sarvāṁ sāmānyatastasya višeṣa upadekṣyate// § 3226	Ca.1.27.178
10	krśānāṁ saktamūtrāṇāṁ grahaṇyarśovikāriṇāṁ/ surā praśastā vātaghnī stanyaraktaksayeṣu ca// § 3228	Ca.1.27.179
	hikkāśvāsapratiśyāyakāsavarcograhārucau/ vamyānāhavibandheṣu vātaghnī madirā hitā// § 3230	Ca.1.27.180
	śūlapravāhikāṭopakaphavātārśasāṁ hitaḥ/ jagalo grāhirūkṣoṣṇaḥ śophaghno bhaktapācanah// § 3232	Ca.1.27.181
15	śoṣārśograhanīdoṣapāṇḍurogārucijvarān/ hantyariṣṭaḥ kaphakṛtān rogānrocanadīpanaḥ&// § 3234	Ca.1.27.182

Ca.1.27.183	mukhapriyah sukhamadaḥ sugandhirbastiroganut&/ jaraṇīyah pariṇato hṛdyo varṇyaśca śārkaraḥ// § 3236
Ca.1.27.184	rocano dīpano hṛdyah śoṣāphārśasām hitah/ snehaśleśmavikāraghno varṇyah pakvaraso mataḥ// § 3238
Ca.1.27.185	jaraṇīyo vibandhaghnaḥ svaravarṇaviśodhanaḥ/ lekhanaḥ śītarasiko hitah śopodarārśasām// § 3240
Ca.1.27.186	sṛṣṭabhinnaśakṛdvāto gaudastarpaṇadīpanah/ pāṇḍurogavraṇahitā dīpanī cākṣikī matā&// § 3242
Ca.1.27.187	surāsavastīvramado vātaghno vadanapriyah/ chedī madhvāsavastīksṇo maireyo madhuro guruḥ// § 3244
Ca.1.27.188	dhātakyā+abhiṣuto hṛdyo&rūkṣo rocanadīpanah/ &mādhvīkavanna cātyuṣṇo mr̥dvīkekuṣurasāsavah// § 3246
Ca.1.27.189	rocanam dīpanam hṛdyam balyam pittāvirodhi ca/ vibandhaghnam kaphaghnam ca madhu laghvalpamārutam// § 3248
Ca.1.27.190	surā samaṇḍā rūkṣoṣṇā yavānām vātapittalā/ gurvī jīryati viṣṭabhya śleṣmalā tu madhūlikā// § 3250
Ca.1.27.191	dīpanam jaraṇīyam ca hr̥tpāṇḍukrimiroganut/

	grahaṇyarśohitam bhedi sauvīrakatuṣodakam// § 3252	
	dāhajvarāpaham sparśat pānādvātakaphāpaham/ vibandhaghnamavasram̄si dīpanam̄ cāmlakāñjikam// § 3254	Ca.1.27.192
5	prāyaśo+abhinavam madyam gurudosasamīraṇam/ srotasām śodhanam jīrṇam dīpanam laghu rocanam// § 3256	Ca.1.27.193
	harṣaṇam prīṇanam madyam bhayaśokaśramāpaham/ prāgalbhavyavīryapratibhātuṣṭipuṣṭibalarpadam// § 3258	Ca.1.27.194
	sāttvikairvidhivadyuktyā pītam syādamṛtam yathā/ vargo+ayam saptamo madyamadhibhṛtya prakīrtitah// § 3260	Ca.1.27.195
10	atha jalavargah--- jalamekavidham sarvam patatyaindram nabhastalāt/ &tat patat patitam caiva deśakālāvapekṣate// § 3262	Ca.1.27.196
	khāt&patat somavāyvarkaiḥ sprṣṭam kālānuvartibhiḥ/ śotoṣṇasnidharūksādyairyathāsannam mahīguṇaiḥ// § 3264	Ca.1.27.197
15	śītām śuci śivam mr̄ṣṭām vimalam laghu ṣadguṇam/ prakṛtyā divyamudakam, bhrasṭām pātramapekṣate// § 3266	Ca.1.27.198

Ca.1.27.199   ūvete kaśāyam bhavati pāṇḍare syāttu tiktakam/
kapile kṣārasaṁsṛṣṭamūṣare lavaṇānvitam//
§ 3268

Ca.1.27.200   kaṭu parvatavistāre&madhuram kṛṣṇamṛttike/
etat ṣāḍguṇyamākhyātām mahīsthasya jalasya
hi/
tathā+avyaktarasām vidyādaindram kāram   5
himam ca yat// § 3271

Ca.1.27.201   yadantarīksāt patatīndrasṛṣṭam coktaisca
pāṭraih parigṛhyate+ambhaḥ/
tadaindramityeva vadanti dhīrā narendrapeyam
&salilam pradhānam// § 3273

Ca.1.27.202   īśatkaśāyamadhuram susūkṣmam viśadam
laghu/
arūkṣamanabhiṣyandi sarvam
pāṇīyamuttamam// § 3275

Ca.1.27.203   gurvabhiṣyandi pāṇīyam vāṛṣikam madhuram   10
navam/
tanu ladhvanabhiṣyandi prāyah śaradi varsati//
§ 3277

Ca.1.27.204   tattu ye sukuṁārāḥ syuḥ
snigdhabhūyiṣṭhabhojanāḥ/
teṣām bhojye ca bhakṣye ca lehye peye ca
śasyate// § 3279

Ca.1.27.205   hemante salilam snigdham vṛṣyam balahitam
guru/
kimcittato laghutaram śiśire kaphavātajit// § 3281   15

Ca.1.27.206   kaśāyamadhuram rūkṣam vidyādvāsantikam
jalām/
graiṣmikam tvanabhiṣyandi jalamityeva
niścayah// § 3283

vibhrānteṣu tu kāleṣu yat prayacchanti toyadāḥ/ Ca.1.27.207
 salilam tattu dosāya yujyate nātra samśayah//
 § 3285

rājabhī rājamātraiśca sukuṁāraiśca mānavaiḥ/ Ca.1.27.208
 sugṛhitāḥ śaradyāpaḥ prayoktavyā viśeṣataḥ//
 § 3287

5 nadyah Ca.1.27.209
 pāśāṇavicchinnavikṣubdhābhīhatodakāḥ&/
 himavatprabhavāḥ pathyāḥ puṇyā
 devarṣisevitāḥ// § 3289

nadyah pāśāṇasikatāvāhinyo vimalodakāḥ/
 malayaprabhavā yāśca jalām
 tāsvamṛtopamam// § 3291 Ca.1.27.210

10 paścimābhīmukhā yāśca pathyāstā
 nirmalodakāḥ/
 prāyo mrduvahā gurvyo yāśca
 pūrvasamudragāḥ// § 3293 Ca.1.27.211

pāriyātrabhavā yāśca vindhyasyahabhavāśca
 yāḥ/
 śirohṛdrogakuṣṭhānām tā hetuh ślīpadasya ca//
 § 3295 Ca.1.27.212

vasudhākīṭasarpākhuma lasaṁdūṣitodakāḥ/
 varṣājalavahā nadyah sarvadoṣasamīraṇāḥ//
 § 3297 Ca.1.27.213

15 vāpīkūpataḍāgotsasaraḥprasravaṇādiṣu/
 ānūpaśailadhanvānām gunadoṣairvibhāvayet//
 § 3299 Ca.1.27.214

picchilam krimilam klinnam
 parṇaśaivālakardamaiḥ/ Ca.1.27.215

vivarṇam virasam sāndram durgandham na
hitam jalam// § 3301

Ca.1.27.216 visram tridoṣam lavaṇamambu
yadvaruṇālayam/
ityambuvargah prokto+ayamaṣṭamah
suvinicītah// § 3303

Ca.1.27.217 atha gorasavargah--- svādu śītam mṛdu
snigdham bahalam ślakṣṇapicchilam/
guru mandam prasannam ca gavyam
daśaguṇam payah// § 3305

5

Ca.1.27.218 tadevaṅguṇamevaujah
sāmānyādabhivardhayet/
pravaram jīvanīyānām kṣīramuktam
rasāyanam// § 3307

Ca.1.27.219 mahiṣīṇām gurutaram gavyācchītaram payah/
snehānyūnamanidrāya hitamatyagnaye ca tat//
§ 3309

Ca.1.27.220 rūkṣoṣṇam kṣīramuṣṭīṇāmīṣatsalavaṇam
laghu/
śastam
vātakaphānāhakrimiśophodarārśasām//
§ 3311

10

Ca.1.27.221 balyam sthairyakaram sarvamuṣṇam
caikaśapham payah/
sāmlam salavaṇam rūkṣam śākhāvātaharam
laghu// § 3313

Ca.1.27.222 chāgam kaśāyamadhuram śītam grāhi payo
laghu/
raktapittātisāraghnām kṣayakāsajvarāpaham//
§ 3315

15

	hikkāsvāsakaram tūṣṇam pittaśleśmalamāvikam/ hastinīnām payo balyam guru sthairyakaram param// § 3317	Ca.1.27.223
	jīvanam bṛmhāṇam sātmyam snehanam mānuṣam payah/ nāvanam raktapitte ca tarpaṇam cākṣiśūlinām// § 3319	Ca.1.27.224
5	rocanam dīpanam vṛṣyam snehanam balavardhanam/ pāke+amlamuṣṇam vātaghnam maṅgalyam bṛmhāṇam dadhi// § 3321	Ca.1.27.225
	pīnase cātisāre ca śītake viṣamajvare/ arucau mūtrakrcchre ca kārṣye ca dadhi śasyate// § 3323	Ca.1.27.226
10	śaradgrīsmavasanteṣu prāyaśo dadhi garhitam/ raktapittakaphottheṣu vikāreṣvahitam ca tat// § 3325	Ca.1.27.227
	&tridoṣam mandakam, jātam vātaghnam dadhi, śukralah/ sarah, śleṣmānilaghnaṣtu maṇḍah srotoviśodhanaḥ// § 3327	Ca.1.27.228
	śophārśograhaṇīdoṣamūtragrahodarārucau/ sneḥavyāpadi pāṇḍutve takram dadyādgareṣu ca// § 3329	Ca.1.27.229
15	samgrāhi dīpanam hr̥dyam navanītam navoddhṛtam/ grahaṇyarśovikāraghnamarditārucināśanam// § 3331	Ca.1.27.230
	smṛtibuddhyagniśukraujahkaphamedovivardhanam// § 3331	Ca.1.27.231

vātāpitavīṣonmādaśoṣālakṣmījvarāpaham&//
 § 3333

Ca.1.27.232   sarvasnehottamam śītam madhuram
 rasapākayoh/
 sahasravīryam vidhibhirghṛtam
 karmasahasrakṛt// § 3335

Ca.1.27.233   madāpasmāramūrcchsāyaśoṣonmādagarajvarān/
 yonikarṇaśirahśūlam ghṛtam jīrṇamapohati//   5
 § 3337

Ca.1.27.234   sarpīṁṣyajāvīmahiśīksīravat svāni nirdiśet/
 pīyūṣo moraṭam caiva kilāṭā vividhāśca ye//
 § 3339

Ca.1.27.235   dīpatāgnīnāmanidrāṇām sarva eva
 sukhapradāḥ/
 guravastarpaṇā vṛṣyā bṛmhāṇāḥ
 pavanāpahāḥ// § 3341

Ca.1.27.236   viśadā guravo rūkṣā grāhiṇastakrapiṇḍakāḥ/
 gorasānāmayam vargo navamah parikīrtitah//   10
 § 3343

Ca.1.27.237   athokṣuvargah--- vṛṣyah śītah sarah snigdho
 bṛmhāṇo madhuro rasah/
 śleṣmalo
 bhakṣitasyekṣoryāntrikastu&vidahyate//
 § 3345

Ca.1.27.238   śaityāt prasādānmadhuryāt
 pauṇḍrakādvamśako varah/
 prabhūtakrimimajjāśrīnodomāṁsakaro
 guḍah// § 3347   15

Ca.1.27.239   kṣudro guḍaścaturbhāgatribhāgārdhāvaśeṣitah/

	raso gururyathāpūrvam̄ dhautah svalpamalo guḍah// § 3349	
	tato matsyaṇḍikākhaṇḍaśarkarā vimalāḥ param/ yathā yathaiṣām vaimalyam bhavecchaityam tathā tathā// § 3351	Ca.1.27.240
5	vṛṣyā kṣīṇakṣatahitā sasnehā guḍaśarkarā/ kaśāyamadhuṛā sītā satiktā yāsaśarkarā// § 3353	Ca.1.27.241
	rūkṣā vamyatisāraghnī cchedanī madhuśarkarā/ trṣṇāśṛkpittadāheṣu praśastāḥ sarvaśarkarāḥ// § 3355	Ca.1.27.242
	mākṣikam̄ bhrāmaram̄ kṣaudram̄ paitikam̄ madhujātayah/ mākṣikam̄ pravaram̄ teṣām viśeṣādbhrāmaram̄ guru// § 3357	Ca.1.27.243
10	mākṣikam̄ tailavarṇam̄ syādgṛhtavarṇam̄ tu pauṭṭikam/ kṣaudram̄ kapilavarṇam̄ syācchvetam̄ bhrāmaramucyate// § 3359	Ca.1.27.244
	vātalām guru sītam̄ ca raktapittakaphāpaham/ sandhāṭr cchedanam̄ rūkṣam̄ kaśāyam madhuram̄ madhu&// § 3361	Ca.1.27.245
15	hanyānmadhūṣṇamuṣṇārtamathavā saviṣānvayāt/ gururūkṣakaśāyatvācchaityāccalpam̄ hitam̄ madhu// § 3363	Ca.1.27.246
	nātah kaṣṭatamam̄ kiṁcinmadhvāmāttaddhi mānavam/ upakramavirochitvāt sadyo hanyādyathā viṣam// § 3365	Ca.1.27.247

- Ca.1.27.248 āme soṣṇā kriyā kāryā sā madhvāme
virudhyate/
madhvāmam dāruṇam tasmāt sadyo
hanyādyathā viṣam// § 3367
- Ca.1.27.249 nānādravyātmakatvācca yogavāhi param
madhu/(=Sū.sū.45.142cd) itīkṣuvikṛtiprāyo
vargo+ayam daśamo mataḥ// § 3368
- Ca.1.27.250 atha kṛtānnavargah--- kṣutṛṣṇāglānidurbalya-
kuṣṭirogajvarāpahā/
svedāgnijananī peyā vātavarconulomanī// § 3370 5
- Ca.1.27.251 tarpaṇī grāhiṇī ladhvī hṛdyā cāpi vilepikā/
maṇḍastu dīpayatyagnim vātam
cāpyanulomayet// § 3372
- Ca.1.27.252 mṛdūkaroti srotāṁsi svedam samjanayatyapi/
laṅghitānāṁ viriktānāṁ jīrṇe snehe ca
trṣyatām// § 3374
- Ca.1.27.253 dīpanatvāllaghutvācca maṇḍah syāt
prāṇadhāraṇah/
lājapeyā śramaghṇī tu kṣāmakanṭhasya
dehinah// § 3376 10
- Ca.1.27.254 trṣṇātīsāraśamano dhātusāmyakarah śivah/
lājamaṇḍo+agnijanano
&dāhamūrcchānivāraṇah// § 3378
- Ca.1.27.255 mandāgniviṣamāgnināṁ bālasthavirayoṣitām/
deyaśca sukumārāṇāṁ lājamaṇḍah
susamskṛtah// § 3380 15
- Ca.1.27.256 kṣutpipāsāpahah pathyah śuddhānāṁ ca
malāpahah/

	śṛtaḥ pippaliśuṇṭhībhyaṁ &yukto lājāmladāḍimaiḥ // § 3382	
	kaśāyamadhurāḥ śītā laghavo lājasaktavah/ sudhautah prasrutah svinnah samṛaptaptaścaudano laghuḥ // § 3384	Ca.1.27.257
5	bhr̥ṣṭataṇḍulamicchanti garaśleṣmāmayeśvapi/ adhauto+aprasruto+asvinnah śītaścāpyodano guruḥ // § 3386	Ca.1.27.258
	māṁsaśākavasātailaghṛtamajjaphalaudanāḥ/ balyāḥ samṛarpaṇā hṛdyā guravo bṛmhayanti ca // § 3388	Ca.1.27.259
	tadvanmāśatilakṣīramudgasamṛyogaśādhitāḥ/ kulmāśā guravo rūkṣā vātalā bhinnavarcasah// § 3390	Ca.1.27.260
10	svinnabhakṣyāstu ye kecit saupyagaudhūmayāvikāḥ/ bhiṣak teṣāṁ yathādravyamādiśedgurulāghavam// § 3392	Ca.1.27.261
	akṛtam kṛtayuṣam ca tanum sāṁskārikam rasam/ sūpamamlamanamlam ca gurum vidyādyathottaram// § 3394	Ca.1.27.262
15	saktavo vātalā rūkṣā bahuvarconulominah/ tarpayanti naram sadyah pītāḥ sadyobalāśca te// § 3396	Ca.1.27.263
	madhurā laghavaḥ śītāḥ saktavaḥ śālisambhavāḥ/ grāhiṇo rakta pittaghnāstrṣṇāccardijvarāpahāḥ // § 3398	Ca.1.27.264

- Ca.1.27.265   hanyādvyaadhīn yavāpūpo yāvako vādya eva ca/
udāvartapratīsyāyakāsamehagalagrahān// § 3400
- Ca.1.27.266   dhānāsamjñāstu ye bhakṣyāḥ prāyaste
lekhanātmakāḥ/
śuṣkatvāttarpanāścaiva viṣṭambhitvācca
durjarāḥ// § 3402
- Ca.1.27.267   virūḍhadhānā śaṣkulyo madhukrodāḥ   5
sapiṇḍakāḥ/
pūpāḥ pūpalikādyāśca guruvah̄ paistīkāḥ
param// § 3404
- Ca.1.27.268   phalamāṁsavasāśākapalalakṣaudrasamskṛtāḥ/
bhakṣyā vṛṣyāśca balyāśca guravo
bṛmhāṇātmakāḥ// § 3406
- Ca.1.27.269   veśavāro guruḥ snigdho balopacayavardhanaḥ/
guravastarpaṇā vṛṣyāḥ   10
kṣirekṣurasapūpakāḥ&// § 3408
- Ca.1.27.270   saguḍāḥ satilāścaiva sakṣīrakṣaudraśarkarāḥ/
bhakṣyā vṛṣyāśca balyāśca param tu guravah̄
smṛtāḥ// § 3410
- Ca.1.27.271   sasneḥāḥ snehasiddhāśca bhakṣyā
vividhalakṣaṇāḥ/
guravastarpaṇā vṛṣyā hṛdyā gaudhūmikā
matāḥ// § 3412
- Ca.1.27.272   samskārāllaghavaḥ santi bhakṣyā   15
gaudhūmapaiṣṭikāḥ/
dhānāparpaṭapūpādyāstān buddhvā
nirdiśettathā// § 3414
- Ca.1.27.273   pṛthukā guravo &bhṛṣṭān bhakṣayedalpaśastu
tān/

yāvā viṣṭabhyā jīryanti sarasā bhinnavarcasah//
 § 3416

sūpyānnavikṛtā bhakṣyā vātalā rūkṣaśītalāḥ/
 sakaṭusnehalavaṇānalpaśo bhakṣayettu tān//
 § 3418

5 mṛdupākāśca ye bhakṣyāḥ sthūlāśca kaṭhināśca
 ye/
 guravaste vyatikrāntapākāḥ puṣṭibalapradāḥ//
 § 3420

dravyasam̄yogasam̄skāram dravyamānam
 pṛthak tathā/
 bhakṣyāṇāmādiśedbuddhvā yathāsvam
 gurulāghavam// § 3422

(&nānādravyaiḥ samāyuktaḥ
 pakvāmaklinnabharjitaiḥ/
 vimardako gururhṛdyo vr̄ṣyo balavatām
 hitaḥ//) § 3424

10 rasālā bṛmhāṇī vr̄ṣyā snigdhā balyā rucipradā/
 snehanām tarpaṇām hṛdyām vātaghnām
 saguḍām dadhi// § 3426

drāksākharjūrakolānām guru viṣṭambhi
 pānakam/
 parūṣakāṇām kṣaudrasya yaccekṣuvikṛtim
 prati// § 3428

15 teṣām kaṭvamlasam̄yogān&pānakānām pṛthak
 pṛthak/
 dravyam mānam ca vijñāya guṇakarmāṇi
 cādiśet// § 3430

kaṭvamlasvādulavaṇā laghavo rāgaśāḍavāḥ//

Ca.1.27.281

mukhapriyāśca hṛdyāśca dīpanā⁵
bhaktarocanāḥ // § 3432

Ca.1.27.282 āmrāmlakalehāśca bṛmhaṇā balavardhanāḥ/
rocanāstarpaṇāścoktāḥ
snehamādhuryagauravāt// § 3434

Ca.1.27.283 buddhvā samyogasamskāram dravyamānam ca
tacchritam/
guṇakarmāṇi lehānām teṣām teṣām tathā
vadet// § 3436

Ca.1.27.284 raktapittakaphotkledi śuktam vātānulomanam/
kandamūlaphalādyam ca
tadvadvidyāttadāsutam// § 3438

Ca.1.27.285 Śiṇḍākī cāsutam cānyat kālāmlam rocanam
laghu/
vidyādvargam kṛtānnānāmekādaśatamam
bhiṣak// § 3440

Ca.1.27.286 &kaśāyānurasam svādu sūkṣmamuṣṇam
vyavāyi ca/
pittalam baddhaviṇmūtram na ca
śleṣmābhivardhanam// § 3442

Ca.1.27.287 vātaghnesūttamam balyam
medhāgnivardhanam/
tailam samyogasamiskārāt sarvarogāpaham
matam// § 3444

Ca.1.27.288 tailaprayogādajara nirvikārā jitaśramāḥ/
āsannatibalāḥ saṃkhye daityādhipatayaḥ
purā// § 3446

Ca.1.27.289 airaṇḍatailam madhuram guru
śleṣmābhivardhanam/

vātāṣṛgagulmahṛdrogajīrṇajvaraharam param //
 § 3448

kaṭuṣṇam sāṛsapam tailam
 raktapittapradūṣanam/
 kaphaśukrānilaharam
 kaṇḍūkoṭhavināśanam& // § 3450

Ca.1.27.290

priyālatailam madhuram guru
 śleṣmābhivardhanam/
 hitamicchanti nātyauṣṇyātsamyoge
 vātapittayoh// § 3452

Ca.1.27.291

5

ātasyam madhurāmlam tu vipāke kaṭukam
 tathā/
 uṣṇavīryam hitam vāte
 raktapittaprakopanam// § 3454

Ca.1.27.292

kusumbhatailamuṣṇam ca vipāke kaṭukam
 guru/
 vidāhi ca ciśeṣena sarvadoṣaprakopanam//
 § 3456

Ca.1.27.293

10

phalānām yāni cānyāni
 &tailānyāhārasamvidhau/
 yujyante guṇakarmabhyām tāni
 brūyādathāphalam// § 3458

Ca.1.27.294

madhuro bṛṃhaṇo vṛṣyo balyo majjā tathā
 vasā/
 yathāsattvam tu śaityoṣṇe
 vasāmajjñorvinirdiśet// § 3460

Ca.1.27.295

15

sasneham dīpanam vṛṣyamuṣṇam
 vātakaphāpaham/
 vipāke madhuram hṛdyam rocanam
 viśvabheṣajam// § 3462

Ca.1.27.296

Ca.1.27.297	śleśmalā madhurā cārdrā gurvī snigdhā ca pippalī/ sā śuskā kaphavātaghnī kaṭūṣṇā vr̥ṣyasammatā& // § 3464	
Ca.1.27.298	nātyarthamuṣṇāṁ maricamavṛṣyam laghu rocanam/ cheditvācchoṣaṇatvācca dīpanam kaphavātajit& // § 3466	
Ca.1.27.299	vātaśleśmavibandhaghnam kaṭūṣṇāṁ dīpanam laghu/ hiṅgu śūlapraśamanam vidyāt pācanarocanam // § 3468	5
Ca.1.27.300	rocanam dīpanam vr̥ṣyam cakṣuṣyamavidāhi ca/ triḍoṣaghnam & samadhuram saindhavam lavaṇottamam // § 3470	
Ca.1.27.301	saukṣmyādausṇyāllaghutvācca saugandhyācca rucipradam/ sauvarcalam vibandhaghnam hṛdyamudgāraśodhi ca // § 3472	10
Ca.1.27.302	taikṣṇyādausṇyādvyaवायित्वादीpanam śūlanāśanam/ ūrdhvam cādhaśca vātānāmānulomyakaram biḍam // § 3474	
Ca.1.27.303	satiktakaṭu saksāram tīkṣṇamutkledi caudbhidam/ na kālalavaṇe gandhah sauvarcalaguṇāśca te // § 3476	
Ca.1.27.304	sāmudrakam samadhuram, satiktam kaṭu pāmśujam/	15

	rocanam lavaṇam sarvam pāki sramṣyanilāpaham // § 3478	
	hṛtpāṇḍugrahaṇīrogaplīhānāhagalagrahān/ kāsam kaphajamarśāmsi yāvaśūko vyapohati // § 3480	Ca.1.27.305
5	tīkṣṇoṣṇo laghurūkṣaśca kledī &paktā vidāraṇah/ dāhano dīpanaśchettā sarvah &kṣāro+agnisannibhah // § 3482	Ca.1.27.306
	kāravī kuñcikā+ajājī yavānī dhānyatumburu/ rocanam dīpanam vātakaphadaurgandhyanāśanam // § 3484	Ca.1.27.307
	āhārayoginām bhaktiniścayo na tu vidyate/ &samāpto dvādaśāścāyam varga āhārayoginām // § 3486	Ca.1.27.308
10	sūladhānyam śamīdhānyam samātītam praśasyate/ purāṇam prāyaśo rūkṣam prāyenābhinavam &guru // § 3488	Ca.1.27.309
	yadyadāgacchatī&kṣipram tattallaghutaram smṛtam/ nistuṣam yuktibhr̥ṣṭam ca sūpyam laghu vipacayate // § 3490	Ca.1.27.310
15	mṛtam kṛśam cātimedyam vrddham bālam viśairhatam/ agocarabhr̥tam vyālasūditam māṁsamutsr̥jet // § 3492	Ca.1.27.311
	ato+anyathā hitam māṁsam bṛṁhaṇam balavardhanam/	Ca.1.27.312

prīṇanaḥ sarvabhūtānāṁ hṛdyo māṁsarasaḥ
param// § 3494

Ca.1.27.313   śuṣyatāṁ vyādhimuktānāṁ kṛśānāṁ
                      kṣīṇaretasām/
                      balavarṇārthināṁ caiva rasam
                      vidyādyathāmr̥tam// § 3496

Ca.1.27.314   sarvarogapraśamanāṁ yathāsvam vihitām
                      rasam/
                      vidyāt svaryām balakaram
                      vayobuddhīndriyāyuṣām// § 3498   5

Ca.1.27.315   vyāyāmanityāḥ strīnityā madyanityāśca ye
                      narāḥ/
                      nityām māṁsarasāhārā nāturāḥ syurna
                      durbalāḥ// § 3500

Ca.1.27.316   krimivātātapahataṁ śuṣkam jīrṇamanārtavam/
                      sākam niḥsnehasiddham ca varjyām
                      yaccāparisrutam// § 3502

Ca.1.27.317   purāṇamāmaṁ samkliṣṭam
                      krimivyālahimātapaīḥ/
                      adeśakālajām klinnaṁ yatsyātphalamasādhu
                      tat// § 3504   10

Ca.1.27.318   &haritānāṁ yathāśākam nirdeśaḥ sādhanādr̥te/
                      madyāmbugorasādīnāṁ sve sve varge
                      viniścayah// § 3506

Ca.1.27.319   &yadāhāraguṇaiḥ pānaṁ viparītaṁ tadiṣyate/
                      annānupānaṁ dhātūnāṁ dr̥ṣṭam yanna virodhī
                      ca// § 3508   15

Ca.1.27.320   āsavānāṁ samuddiṣṭāmaśītim caturuttarām/
                      jalām peyamapeyām ca
                      parīkṣyānupibeddhitam// § 3510

	&snigdhoṣṇam mārute śastam pitte madhuraśītalām/ kaphe+anupānam rūkṣoṣṇam kṣaye māṁsarasaḥ param// § 3512	Ca.1.27.321
	upavāsādhvabhāṣyastrīmārutātapakarmabhiḥ/ klāntānāmanupānārtham payaḥ pathyam yathā+amṛtam// § 3514	Ca.1.27.322
5	surā kṛśānām puṣṭyarthamanupānam vidhīyate/ kārṣyārtham sthūladehānāmanu śastam madhūdakam// § 3516	Ca.1.27.323
	alpāgnīnāmanidrāṇām tandrāśokabhayaklamaiḥ/ madyamāṁsocitānām ca madyamevānuśasyate// § 3518	Ca.1.27.324
	&athānupānakarmaguṇān pravakṣyāmaḥ anupānam tarpayati, prīṇayati, ūrjayati, bṛmhayati, paryāptimabhinirvartayati, bhuktamavasādayati, annasaṅghātam bhinatti, mārdavamāpādayati, kledayati, jarayati, sukhapariṇāmitāmāśuvyavāyitām cāhārasyopajanayatīti // § 3519	Ca.1.27.325
10	bhavati cātra anupānam hitam yuktam tarpayatyāśu mānavam /	Ca.1.27.326
	sukham pacati cāhāramāyuṣe ca balāya ca // § 3522	Ca.1.27.326ab
	nordhvāṅgamārutāviṣṭa na hikkāsvāsakāsinah /	Ca.1.27.327ab
	na gītabhāṣyāadhyayanaprasaktā norasi kṣatāḥ // § 3524	Ca.1.27.327cd

Ca.1.27.328ab	pibeyurudakam bhuktvā taddhi kaṇṭorasi sthitam /	
Ca.1.27.328cd	snehamāhārajam hatvā bhūyo doṣāya kalpate // § 3526	
Ca.1.27.329ab	annapānaikadeśo+ayamuktah prāyopayogikah /	
Ca.1.27.329cd	dravyāṇi na hi nirdeśṭum śakyam kātsnryena nāmabhīḥ // § 3528	
Ca.1.27.330ab	yathā nānauṣadham kiṃciddeśajānām vaco yathā /	5
Ca.1.27.330cd	dravyam tattattathā vācyamanuktamiha yadbhavet // § 3530	
Ca.1.27.331ab	caraḥ śarīrāvayavāḥ svabhāvo dhātavāḥ kriyā /	
Ca.1.27.331cd	lingah pramāṇam saṃskāro mātra cāsmin parīkṣyate // § 3532	
Ca.1.27.332ab	caro+anūpajalākāśadhanvādyo bhakṣyasaṃvidhiḥ /	
Ca.1.27.332cd	jalajānūpajāścaiva jalānūpacarāśca ye // § 3534	10
Ca.1.27.333ab	gurubhakṣyāśca ye sattvāḥ sarve te guravaḥ smṛtāḥ /	
Ca.1.27.333cd	laghubhakṣyāstu laghavo dhanvajā dhanvacāriṇāḥ // § 3536	
Ca.1.27.334ab	śarīrāvayavāḥ sakthiśirahskandhādayastathā /	
Ca.1.27.334cd	sakthimāṁsādguruḥ skandhastataḥ kroḍastataḥ śirah // § 3538	
Ca.1.27.335ab	vṛṣaṇau carma meḍhram ca śronī vṛkkau yakṛdgudam /	15
Ca.1.27.335cd	māṁsādgurutaram vidyādyathāsvam madhyamasti ca // § 3540	
Ca.1.27.336ab	svabhāvāllaghavo mugāstathā lāvakapiñjalāḥ /	

	svabhāvādguravo māśā varāhamahiśāstathā ^{// § 3542}	Ca.1.27.336cd
	dhātūnām śoṇitādīnām gurum vidyādyathottaram / alasebhyo viśiṣyante prāṇino ye bahukriyāḥ ^{// § 3544}	Ca.1.27.337ab Ca.1.27.337cd
5	gauravam liṅgasāmānye pumśām strīṇām tu lāghavam / mahāpramāṇā guravah svajātau laghavo+anyathā ^{// § 3546}	Ca.1.27.338ab Ca.1.27.338cd
	gurūṇām lāghavam vidyāt samskrārāt saviparyayam / vrīherlājā yathā ca syuḥ saktūnām siddhapiṇḍikāḥ ^{// § 3548}	Ca.1.27.339ab Ca.1.27.339cd
	alpādāne gurūṇām ca laghūnām cātisevane / mātrā kāraṇamuddiṣṭām dravyāṇām gurulāghave ^{// § 3550}	Ca.1.27.340ab Ca.1.27.340cd
10	gurūṇāmalpamādeyam laghūnām trptiriṣyate / mātrām dravyāṇyapekṣante mātrā cāgnimapekṣate ^{// § 3552}	Ca.1.27.341ab Ca.1.27.341cd
	balamārogyamāyuśca prāṇāścāgnau pratiṣṭhitāḥ / annapānendhanaiścāgnirjvalati vyeti cānyathā ^{// § 3554}	Ca.1.27.342ab Ca.1.27.342cd
15	gurulāghavacinteyam prāyeṇālapavbalān prati / mandakriyānanārogyān sukumārānsukhocitān // § 3556	Ca.1.27.343ab Ca.1.27.343cd
	dīptāgnayah kharāhārāḥ karmanityā mahodarāḥ /	Ca.1.27.344ab

Ca.1.27.344cd	ye narāḥ prati tāṁścintyam nāvaśyam gurulāghavam // § 3558	
Ca.1.27.345ab	hitābhirjuhuyānnityamantaragnim samāhitah /	
Ca.1.27.345cd	annapānasamidbhīrnā mātrākālau vicārayan // § 3560	
Ca.1.27.346ab	āhitāgnih sadā pathyānyantaragnau juhoti yaḥ /	
Ca.1.27.346cd	divase divase brahma japatyatha dadāti ca // § 3562	5
Ca.1.27.347ab	naram niḥśreyase yuktam sātmyajñam pānabhojane /	
Ca.1.27.347cd	bhajante nāmayāḥ kecidbhāvino+apyantarādṛte // § 3564	
Ca.1.27.348ab	ṣadtrimśatam sahasrāṇi rātrīṇām hitabhojanah /	
Ca.1.27.348cd	jīvatyanāturo janturjītātmā saṁmataḥ satām // § 3566	
Ca.1.27.349ab	prāṇāḥ prāṇabhṛtāmannamannam loko+abhidhāvati /	10
Ca.1.27.349cd	varṇāḥ prasādāḥ sausvaryam jīvitam pratibhā sukham // § 3568	
Ca.1.27.350ab	tuṣṭih puṣṭirbalaṁ medhā sarvamanne pratiṣṭhitam /	
Ca.1.27.350cd	laukikam karma yadvṛttau svargatau yaca vaidikam // § 3570	
Ca.1.27.351ab	karmāpavarge yaccoktam taccāpyanne pratiṣṭhitam /	
Ca.1.27.351	tatra ślokah	
Ca.1.27.351cd	annapānaguṇāḥ sāgryā vargā dvādaśa niścitāḥ // § 3573	15
Ca.1.27.352ab	saguṇānyanupānāni gurulāghavasamgrahaḥ /	

annapānavidhāvuktam tat parīkṣyam viśesataḥ
 // § 3575
 ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte
 ślokasthāne+annapānavidhirnāma saptavimśo+adhyāyah
 //

Ca.1.27.352cd

1.28 aṣṭāvimśo+adhyāyah

athāto vividhāśitapītīyamadhyāyam vyākhyāsyāmaḥ // Ca.1.28.1
 § 3577

iti ha smāha bhagavānātreyah // § 3578

Ca.1.28.2

vividhamaśitam pītam līḍham khāditam jantorhitama-

Ca.1.28.3

5 ntaragnisandhukṣitabalaṇa yathāsvenośmaṇā samyagvip-
 acyamānam kālavadaṇavasthitasarvadhātupakamanupa-
 hatasarvadhātūṇsmamārutasrotah kevalam śrīramupaca-
 yabalavarṇasukhāyuṣā yojayati śarīradhātūnūrjayati ca /
 § 3579

10 dhātavo hi dhātvāhārāḥ prakṛtimanuvartante // § 3580

Ca.1.28.4

tatrāhāraprasādākhyo rasah kiṭṭam ca malākhyamabh-
 inirvartate / § 3581

kiṭṭāt svedamūtrapurīśavātapiṭtaśleśmāṇah karṇākṣin-
 āsikāsyalomakūpaprajanaṇamalāḥ keśaśmaśrulomanakh-
 15 ādayaścāvayavāḥ puṣyanti / § 3582

puṣyanti tvāhāraraśādrasarudhiramāṁsamedosthima-
 jjaśukraujāṁsi pañcendriyadravyāṇi dhātuprasādasamjñ-
 akāni śarīrasandhibandhicchādayaścāvayavāḥ / § 3583

20 te sarva eva dhātavo malākhyāḥ prasādākhyāśca rasa-
 malābhīyāṁ puṣyantah svam mānamanuvartante yathāva-
 yahśarīram / § 3584

evam rasamalau svapramāṇāvasthitāvāśrayasya sama-
 dhātordhātusāmyamanuvartayataḥ / § 3585

25 nimittatastu kṣīṇavṛddhānāṁ prasādākhyānāṁ dhātū-
 nāṁ vṛddhikṣayābhīyāmāhāramūlābhīyāṁ rasah sāmyam-
 utpādayatyārogoyā kiṭṭam ca malānāmevameva / § 3586

svamānātiriktah punarutasarginah śītoṣṇaparyāyagu-
 ḥnaiścopacaryamāṇā malāḥ śarīradhātusāmyakarāḥ samu-
 palabhyante // § 3587

- Ca.1.28.5   teṣāṁ tu malaprasādākhyānāṁ dhātūnāṁ srotāṁsyā-
yanamukhāni / § 3588
- tāni yathāvibhāgena yathāsvam̄ dhātūnāpūrayanti /
§ 3589
- evamidam̄ śarīramaśitapītalīdhakhāditaprabhavam / 5
§ 3590
- aśitapītalīdhakhāditaprabhavāścāsmiñ śarīre vyādh-
ayo bhavanti / § 3591
- hitāhitopayogaviśeṣāstvatra śubhāśubhaviśeṣakarā bh-
avantīti / § 3592
- Ca.1.28.6   evamvādināṁ bhagavantamātreyamagniveśa uvāca dṛ-
śyante hi bhagavan hitasamākhyātāmapyāhāramupayu-
ñjānā vyādhimantaścāgadāśca tathaivāhitasamākhyātām
evam̄ dṛṣṭe katham̄ hitāhitopayogaviśeṣātmakam̄ śubhāś-
ubhaviśeṣamupalabhbāmaḥ iti // § 3593
- Ca.1.28.7   tamuvāca bhagavānātreyah na hitāhāropayogināma-
gniveśa tannimittā vyādhayo jāyante na ca kevalam̄ hitāhā-
ropayogādeva sarvavyādhībhayamatikrāntam̄ bhavati sa-
nti hyṛte+apyahitāhāropayogādantārogaprakṛtayah tadya-
thā kālaviparyayah prajñāparādhaḥ śabdasparsarūparasa-
gandhāścāsātmyā iti / § 3594
- tāśca rogaprakṛtayo rasān samyagupayuñjānamapi pu-
ruṣamaśubhenopapādayanti tasmāddhitāhāropayogino+api
dṛśyante vyādhimantah / § 3595
- ahitāhāropayoginām̄ punaḥ kāraṇato na sadyo doṣavān
bhavatyapacārah / § 3596
- na hi sarvānyapathyāni tulyadosāṇi na ca sarve doṣāst-
ulyabalāḥ na ca sarvāṇi śarīrāṇi vyādhikṣamatve samarth-
āni bhavanti / § 3597
- tadeva hyapathyam̄ deśakālasam�yogavīryapramāṇāti-
yogādbhūyastaramapathaym̄ sampadyate / § 3598
- sa eva doṣaḥ samśrṣṭayonirviruddhopakramo gambh-
īrānugataścirasthitah prāṇāyatanasamuttho marmopagh-
ātī kaṣṭatamaḥ kṣiprakāritamaśca sampadyate / § 3599
- śarīrāṇi cātisthūlānyatikṛśānyaniviṣṭamāṁsaśonitāsth-
īni durbalānyasātmyāhāropacitānyalpāhārāṇyalpasattvāni
ca bhavantyavyādhisahāni viparītāni punarvyādhisahāni
/ § 3600

ebhyaścaivāpathyāhāradoṣaśarīraviśeṣebhyo vyādhayo
mr̥davo dāruṇāḥ kṣiprasamutthāscirakāriṇāśca bhavanti /
§ 3601

ta eva vātapiṭṭaśleṣmāṇah sthānaviśeṣe prakupitā vyā-
5 dhiviśeṣānabhinirvartayantyagniveśa // § 3602

tatra rasādiṣu sthāneṣu prakupitānāṁ doṣānāṁ yasmin
sthāne ye ye vyādhayah saṃbhavanti tāmstān yathāvada-
nuvyākhyāsyāmaḥ // § 3603

aśraddhā cāruciścāsyavairasyamarasajñatā / § 3604

10 hṛllāso gauravam tandrā sāṅgamardo jvarastamah //
§ 3605

pāṇḍutvam srotasāṁ rodhah klaibyam sādaḥ kṛṣāṅg-
atā / § 3606

nāśo+agnerayathākālā valayaḥ palitāni ca // § 3607

15 rasapradosajā rogā vakṣyante raktadosajāḥ / § 3608

kuṣṭhavīsararpapiḍakā raktapittamasṛgdarah / § 3609

gudameḍhrāsyapākaśca plīhā gulmo+atha vidradhiḥ

// § 3610

nīlikā kāmalā vyaṅgah pipplavastilakālakāḥ // § 3611

20 dadruścarmadalā śvitram pāmā koṭhāsramaṇḍalam /
§ 3612

raktapradosājjāyante śrenū māṁsapradosajān / § 3613

adhimāṁsārbudam kīlam galaśālūkaśuṇḍike / § 3614

pūtimāṁsālajīgaṇḍagāṇḍamālopajihvikāḥ // § 3615

25 vidyānmāṁsāśrayān medaḥsamśrayāṁstu pracakṣm-
ahe / § 3616

ninditāni pramehānāṁ pūrvarūpāṇi yāni ca // § 3617

adhyasthidantau dantāsthimedāśūlam vivarṇatā / § 3618

keśalomanakhaśmaśrudoṣāścāsthipradosajāḥ // § 3619

30 rūk parvaṇāṁ bhramo mūrcchā darśanām tamasasta-
thā / § 3620

aruṣāṁ sthūlamūlānāṁ parvajānāṁ ca darśanam //

§ 3621

majjapradosāt śukrasya doṣāt klaibyamaharṣanam /

35 § 3622

rogi vā klībamalpāyurvīrūpam vā prajāyate // § 3623

na cāsyā jāyate garbhah patati prasravatyapi / § 3624

Ca.1.28.8

Ca.1.28.9ab

Ca.1.28.9cd

Ca.1.28.10ab

Ca.1.28.10cd

Ca.1.28.11ab

Ca.1.28.11cd

Ca.1.28.12ab

Ca.1.28.12cd

Ca.1.28.13ab

Ca.1.28.13cd

Ca.1.28.14ab

Ca.1.28.14cd

Ca.1.28.15ab

Ca.1.28.15cd

Ca.1.28.16ab

Ca.1.28.16cd

Ca.1.28.17ab

Ca.1.28.17cd

Ca.1.28.18ab

Ca.1.28.18cd

Ca.1.28.19ab

- Ca.1.28.19cd   śukram hi duṣṭam sāpatyam sadāram bādhate naram
// § 3625
- Ca.1.28.20ab   indriyāṇi samāśritya prakupyanti yadā malāḥ / § 3626
- Ca.1.28.20cd   upaghātopatāpābhyaṁ yojantīndriyāṇi te // § 3627
- Ca.1.28.21ab   snāyau sirākanḍarābhyo duṣṭāḥ kliśnanti mānavam / 5
§ 3628
- Ca.1.28.21cd   stambhasam̄kocakhallībhiringranthisphuraṇasuptibhiḥ //
§ 3629
- Ca.1.28.22ab   malānāśritya kūpitā bhedaśoṣapradūṣaṇam / § 3630
- Ca.1.28.22cd   doṣā malānām kurvanti saṅgotsargāvatīva ca // § 3631   10
vividhādaśitāt pītādahitāllīḍhakhāditāt / § 3632
- Ca.1.28.23ab   bhavantyete manusyāṇām vikārā ya udāhṛtāḥ // § 3633
- Ca.1.28.23cd   teṣāmicchannanutpattiṁ seveta matimān sadā / § 3634
- Ca.1.28.24ab   hitānyevāśitādīni na syustajjāstathā+āmayāḥ // § 3635
- Ca.1.28.24cd   rasajānām vikārāṇām sarvam laṅghanamauṣadham / 15
§ 3636
- Ca.1.28.25cd   vidhiśonitike+adhyāye raktajānām bhiṣagjitat / § 3637
- Ca.1.28.26ab   māṃsajānām tu samśuddhiḥ śastrakṣārāgnikarma ca /
§ 3638
- Ca.1.28.26cd   aṣṭauninditike+adhyāye medojānām cikitsitam / § 3639   20
asthyāśrayāṇām vyādhinām pañcakarmāṇi bheṣajam /
§ 3640
- Ca.1.28.27cd   bastayah kṣīrasarpīṁṣi tiktakopahitāni ca // § 3641
- Ca.1.28.28ab   majjaśukrasamutthānāmauṣadham svādutiktakam /
§ 3642   25
- Ca.1.28.28cd   annām vyavāyavyāyāmau śuddhiḥ kāle ca mātrayā //
§ 3643
- Ca.1.28.29ab   śāntirindriyajānām tu trimarmīye pravakṣyate / § 3644
- Ca.1.28.29cd   snāyvādijānām praśamo vakṣyate vātarogike // § 3645
- Ca.1.28.30ab   navegāndhāraṇe+adhyāye cikitsāsaṁgrahaḥ kṛtaḥ / 30
§ 3646
- Ca.1.28.30cd   malajānām vikārāṇām siddhiścoktā kvacitkvacit //
§ 3647
- Ca.1.28.31ab   vyāyāmādūṣmaṇastaikṣṇyāddhitasyānavacāraṇāt / § 3648
- Ca.1.28.31cd   koṣṭhācchākhā malā yānti drutatvānmārutasya ca // 35
§ 3649
- Ca.1.28.32ab   tatrasthāśca vilambante kadācinna samīritāḥ / § 3650
- Ca.1.28.32cd   nādeśakāle kupyanti bhūyo hetupratīkṣināḥ // § 3651

	vṛddhyā viṣyandānāt pākāt srotomukhaviśothanāt /	Ca.1.28.33ab
§ 3652		
	sākhā muktvā malāḥ koṣṭham yanti vāyośca nigrahāt /	Ca.1.28.33cd
§ 3653		
5	ajātānāmanutpattau jātānām vinivṛttaye /	§ 3654 Ca.1.28.34ab
	rogāṇām yo vidhirdṛṣṭah sukhārthī tam samācaret //	Ca.1.28.34cd
§ 3655		
	sukhārthā sarvabhūtānām matāḥ sarvāḥ pravṛttayah /	Ca.1.28.35ab
§ 3656		
10	jñānājñānaviśeṣāttu mārgāmārgapraवृttayah //	§ 3657 Ca.1.28.35cd
	hitamevānurudhyante praparīkṣya parīkṣakāḥ /	§ 3658 Ca.1.28.36ab
	rajomohāvṛtātmānah priyameva tu laukikāḥ //	§ 3659 Ca.1.28.36cd
	śrutam buddhiḥ smṛtirdākṣyam dhṛtirhitaniśevanām /	Ca.1.28.37ab
§ 3660		
15	vāgviśuddhiḥ śamo dhairyamāśrayanti parīkṣakam //	Ca.1.28.37cd
§ 3661		
	laukikam nāśrayantyete guṇā moharajaḥśritam /	§ 3662 Ca.1.28.38ab
	tanmūlā bahavo yanti rogāḥ sārīramānasāḥ //	§ 3663 Ca.1.28.38cd
	prajñāparādhāddhyahitānarthān pañca niṣevate /	§ 3664 Ca.1.28.39ab
20	saṃdhārayati vegāṁśca sevate sāhasāni ca //	§ 3665 Ca.1.28.39cd
	tadātvasukhasamjñeṣu bhāveṣvajño+anurajyate /	§ 3666 Ca.1.28.40ab
	rajyate na tu vijñātā vijñāne hyamalikṛte //	§ 3667 Ca.1.28.40cd
	na arāgānnāpyavijñānādāhārānupayojayet /	§ 3668 Ca.1.28.41ab
	parīkṣya hitamaśnīyāddeho hyāhārasaṁbhavāḥ //	Ca.1.28.41cd
25	§ 3669	
	āhṛasya vidhāvaṣṭau viśeṣā hetusājñakāḥ /	§ 3670 Ca.1.28.42ab
	śubhāśubhasamutpattau tān parīkṣy aprayojayet //	Ca.1.28.42cd
§ 3671		
	parihāryāṇyapathyāni sadā pariharannarah /	§ 3672 Ca.1.28.43ab
30	bhavatyanṛṇatām prāptah sādhūnāmiha paṇḍitah //	Ca.1.28.43cd
§ 3673		
	yattu rogasamutthānamaśakyamiha kenacit /	§ 3674 Ca.1.28.44ab
	parihartum na tat prāpya śocitavyam manīśibhiḥ //	Ca.1.28.44cd
§ 3675		
35	tatra ślokāḥ § 3676	Ca.1.28.45
	āhārasaṁbhavāḥ vastu rogaścāhārasaṁbhavāḥ /	§ 3677 Ca.1.28.45ab
	hitāhitaviśeṣācca viśeṣaḥ sukhaduhkhayoh //	§ 3678 Ca.1.28.45cd

- Ca.1.28.46ab sahatve cāsaḥatve ca duḥkhānāmm̄ dehaśattvayoḥ /
§ 3679
- Ca.1.28.46cd viśeṣo rogaśaṅghāścca dhātujā ye pṛthakpṛthak //
§ 3680
- Ca.1.28.47ab teṣāṁ caiva praśamanam koṣṭhācchākhā upetya ca / 5
§ 3681
- Ca.1.28.47cd doṣā yathā prakupyanti sākhābhyaḥ koṣṭhametya ca //
§ 3682
- Ca.1.28.48ab prājñājñayorviśeṣaśca svasthāturahitam ca yat / § 3683
- Ca.1.28.48cd vividhāśitapītīye tat sarvam samprakāśitam // § 3684 10
ityagniveśakṛte tantra carakapratisamśkṛte sūtrasthāne
vividhāśitapītīyo nāmāṣṭāvimśo+adhyāyah //

1.29 ūnātriṁśo+adhyāyah

- Ca.1.29.1 athāto daśaṛṇāyatanīyamadhyāyaṁ vyākhyāsyāmaḥ //
§ 3686
- Ca.1.29.2 iti ha smāha bhagavānātreyah // § 3687
- Ca.1.29.3ab daśaivāyatanānyāhuḥ prāṇā yeṣu pratiṣṭhitāḥ /
Ca.1.29.3cd śaṅkhau marmatrayam kantho raktam 5
śukraujasī gudam // § 3689
- Ca.1.29.4ab tānīndriyāṇi vijñānam cetanāhetumāmayān /
Ca.1.29.4cd jānīye yaḥ sa vai vidvān prāṇābhisaṛa ucyate
// § 3691
- Ca.1.29.5 dvividhaṣtu khalu bhiṣajo bhavantyagniveśa prāṇān-
āmeke+abhisarā hantāro rogaṇām̄ rogaṇāmeke+abhisarā
hatārah prāṇānāmiti // § 3692 10
- Ca.1.29.6 evaṁvādinam bhagavantamātreyamagniveśa uvāca bh-
agavamste kathamasmābhirveditavyā bhavyeyuriti // § 3693
- Ca.1.29.7 bhagavānuvāca ya ime kulīnāḥ paryavadātaśrutāḥ pa-
ridṛṣṭakarmāṇo dakṣāḥ śucayo jitahastā jitātmānah sarv-
opakaraṇavantaḥ sarvendriyopapannāḥ prakṛtijñāḥ pra-
tipattijñāśca te jñeyāḥ prāṇānāmabhisarā hantāro roga-
ṇām tathāvidhā hi kelave śarīrajñāne śarīrābhinirvṛtti-
jñāne prakṛtivikārajñāne ca niḥsamśayāḥ sukhasādhyak- 15

ṣcchrasādhyayāpyapratyākhyeyānām ca rogāṇām samutthānapūrvvarūpaliṅgavedanopaśayaviśeṣajñāne vyapagatasamdehāḥ, trividhasyāyurvedasūtrasya sasamgrahavyākaraṇasya satrividhauṣadthagrāmasya pravaktāraḥ pañcatrimśato mūlaphalānām caturṇām ca snehānām pañcānām ca lavaṇānāmaṣṭānām ca mūtrāṇāmaṣṭānām ca kṣīrāṇām kṣīratvagvṛksāṇām ca ṣaṇṇām śirovirecanādeśca pañcakarmāśrayasyauṣadhaṇasyāṣṭāvimśateśca ya-vāgūnām dvātrimśataścūrṇapradehānām ṣaṇṇām ca vi-recanaśatānām pañcānām ca kaśāyaśatānām prayoktāraḥ, svasthavṛttavihitabhojanapānaniyamasthānacaṅkramāṇaśayanāsanamātrādravyāñjanadhūmanāvanābhyañjanaparimārjanavegāvidhāraṇavidhāraṇavyāyāmasātmยendri-yaparīkṣopakramaṇasadvṛttakuśalāḥ catuṣpādopagṛhīte ca bheṣaje ṣodaśakale saviniścaye satriparyeṣane savātakalā-kalajñāne vyapagatasandehāḥ caturvidhasya ca snehasya caturvimśatyupanayasyopakalpanīyasya catuhṣaṣṭiparyantasya ca vyavasthāpayitāraḥ, bahuvidhavidhānayuktā-nām ca snehyasvedyavamyavirecyavividhauṣadhopacārā-ṇām ca kuśalāḥ śirorogāderdoṣāṁśavikalpajasya ca vyā-dhisamgrahasya sakṣayapiḍakāvidradhestrayāṇām ca śo-phānām bahuvidhaśophānubandhānāmaṣṭacatvārimśata-śca rogādhikaraṇānām catvārimśaduttarasya ca nānātmajasya vyādhiśatasta tathā vigarhitātisthūlātikṛśānām sa-hetulakṣaṇopakramāṇām svapnasya ca hitāhitasyāsvapn-ātisvapnasya ca sahetūpakramasya ṣaṇṇām ca laṅghan-ādīnāmupakramāṇām samtarpaṇāpatarpaṇājānām ca ro-gāṇām sarūpapraśamanānām śonitajānām ca vyādhīnām madamūrcchāyasamnyāsānām ca sakāraṇarūpauṣadhop-acārāṇām kuśalāḥ kuśalāścāhāravidhiviniścayasya prak-ṛtya hitāhitānāmāhāravikārāṇāmagryasamgrahasyāsavā-nām ca caturaśīterdravyaguṇakarmaviniścayasya rasānur-asasamśrayasya savikalpavairodhikasya dvādaśavargāś-rayasya cānnapānasya saguṇaprabhāvasya sānupānaguṇ-asya navavidhasyārthasamgrahasyāhāragateśca hitāhito-payogaviśeṣātmakasya ca śubhāśubhaviśeṣasya dhātvāś-rayāṇām ca rogāṇām sauṣadhasamgrahāṇām daśānām ca prāṇāyatanānām yam ca vakṣyāmyarthedaśamahāmūlīye

triṁśattamādhyāye, tatra ca kṛtsnasya tantroddeśalakṣṇ-
asya tantrasya ca grahaṇadhāraṇavijñānaprayogakarma-
kāryakālakartrkaraṇakuśalāḥ kuśalāśca smṛtimatiśāstray-
uktijñānasyātmanah śīlaguṇairavisamvādanena ca samp-
ādanena sarvaprāṇiṣu cetaso maitrasya mātāpitṛbhrātrb-
andhuvat evam�uktā bavantyagniveśa prāṇānāmabhisarā 5
hantāro rogāṇāmiti // § 3694

Ca.1.29.8   ato viparītā rogāṇāmabhisarā hantārah prāṇānām bhi-
ṣakchadmapraticchannāḥ kaṇṭakabhūtā lokasya pratirūp-
akasadharmano rājñām pramādāccaranti rāṣṭrāṇi // § 3695 10

Ca.1.29.9   teṣāmidam viśeṣavijñānam bhavati atyartham vaidya-
veṣena ślāghamānā viśikhāntaramanucaranti karmalobhāt
śrutvā ca kasyacidāturayamabhitah paripatanti samśrav-
ane cāsyātmano vaidyaguṇānuccairvadanti yaścāya va-
idyah pratikarma karoti tasya ca doṣānmuhurmuhurud-
āharanti āturamitrāṇi ca praharṣaṇopajāpopasevādibhir-
icchantyātmīkartum svalpecchutām cāmanah khyāpaya-
nti karma cāsādya muhurmuhuravalokayanti dākṣyeṇājñ-
ānamātmanah pracchādayitukāmāḥ vyādhim cāpāvarta- 15
yitumaśaknuvato &vyādhitamevānupakaraṇamaparicāra-
kamanātmaṇupadiṣanti, antagataṁ cainamabhisamīkṣy-
ānyamāśrayanti deśamapadeśamātmanah kṛtvā prākṛt-
ajanasannipāte cātmanah kauśalamakuśalavadvarṇayanti
adhīravacca dhairyamapavacanti dhīrāṇām vidvajjanasa-
nnipātam &{ā.cābhīsamīkṣya} pratibhayamiva kāntāram-
adhvagāḥ parihaaranti dūrāt yaścaiśām kaścit sūtrāvayavo 20
bhavatyupayuktastamaprakṛte prakṛtāntare vā satatamu-
dāharanti na cānuyogamicchantyanuyoktum vā mrtyoriva
cānuyogādudvijante na caiśāmācāryah śiṣyāḥ sabrahmac-
ārī vaivādiko vā kaścit prajñāyata iti // § 3696 25

Ca.1.29.10   bhavanti cātra --- § 3697 30

Ca.1.29.10ab   bhiṣakchadma praviśyaivam
vyādhitāṁstarkayanti ye/

Ca.1.29.10cd   vītaṁsamiva samśritya vane śākuntikā
dvijān// § 3699

Ca.1.29.11ab   śrutadrṣṭakriyākālamātrājñānabahiṣkṛtāḥ /

	varjanīyā hi te mṛtyoścarantyanucarā bhuvi // § 3701	Ca.1.29.11cd
	vṛttihetorbhiṣaṁmānapūrṇān mūrkhaviśāradān /	Ca.1.29.12ab
	varjayedāturo vidvān sarpāste pītamārutāḥ // § 3703	Ca.1.29.12cd
	ye tu śāstravido dakṣāḥ śucayah karmakovidāḥ /	Ca.1.29.13ab
5	jītahastā jītātmānastebhyo nityam kṛtam namāḥ // § 3705	Ca.1.29.13cd
	tatra ślokāḥ § 3706	Ca.1.29.14
	daśaprāṇāyatanike ślokasthānārthasamgrahaḥ / dvividhā bhiṣajaścoktāḥ prāṇasyāyatanañi ca // § 3708	Ca.1.29.14ab Ca.1.29.14cd
	ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte ślokasthāne daśaprāṇāyataniyo nāmonatrimśo+adhyāyah //	

1.30 trimśo+adhyāyah

	athāto+arthedaśamahāmūlīyamadhyāyam vyākhyāsyāmaḥ // § 3710	Ca.1.30.1
	iti ha smāha bhagavānātreyāḥ // § 3711	Ca.1.30.2
	arthe daśa mahāmūlāḥ samāsaktā mahāphalāḥ /	Ca.1.30.3ab
5	mahaccārthaśca hr̥dayam paryāyairucyate budhaiḥ // § 3713	Ca.1.30.3cd
	śaḍāṅgamaṅgam vijñānamindriyāṇyarthapañcakam /	Ca.1.30.4ab
	ātmā ca saguṇāścetaścintyam ca hr̥di samśritam // § 3715	Ca.1.30.4cd
	pratiṣṭhārtham hi bhāvānāmeśām hr̥dayamiṣyate /	Ca.1.30.5ab

Ca.1.30.5cd	gopānasīnāmāgārakarṇikevārthacintakaiḥ //§ 3717	
Ca.1.30.6ab	tasyopaghātānmūrcchāyam bhedānmarañamṛcchati /	
Ca.1.30.6cd	yadhi tat sparśavijñānam dhāri tattatra saṁśritam //§ 3719	
Ca.1.30.7ab	tat parasyaujasah sthānā tatra caitanyasamgrahah /	
Ca.1.30.7cd	hṛdayam mahadarthaśca tasmāduktam cikitsakaiḥ //§ 3721	5
Ca.1.30.8ab	tena mūlena mahatā mahāmūlā matā daśa /	
Ca.1.30.8cd	ojovahāḥ śarīre+asmin vidhamyante samantataḥ //§ 3723	
Ca.1.30.9ab	yenaujasā vartayanti prīṇitāḥ sarvadehinah /	
Ca.1.30.9cd	yadrte sarvabhūtānām jīvitam nāvatiṣṭhate //§ 3725	
Ca.1.30.10ab	yat sāramādau garbhasya yattadgarbharasādrasah /	10
Ca.1.30.10cd	samvartamānam hṛdayam samāviśati yat purā //§ 3727	
Ca.1.30.11ab	yasya nāśāttu nāśo+asti dhāri yaddhṛdayāśritam /	
Ca.1.30.11cd	yaccharīrararasasnehaḥ prāṇā yatra pratiṣṭhitāḥ //§ 3729	
Ca.1.30.12ab	tatphalā bahudhā vā tāḥ phalantīva (ā.ti/ mahāphalāḥ /	
Ca.1.30.12cd	dhmānāddhamanyaḥ sravanāt srotāṁsi saraṇātsirāḥ //§ 3731	15
Ca.1.30.13ab	tanmahat tā mahāmūlāstaccaujah parirakṣatāḥ /	

	parihāryā višeṣeṇa manaso duḥkhahetavaḥ // § 3733	Ca.1.30.13cd
	hṛdyam yat syādyadaujasyam srotasām yat prasādanam /	Ca.1.30.14ab
	tattat sevyam prayatnena praśamo jñānameva ca // § 3735	Ca.1.30.14cd
5	atha khalvekaṁ prāṇavardhanānāmutkṛṣṭamamekaṁ balavardhanānāmekam bṛṃhaṇānāmekam nandanānām- ekam harṣaṇānāmekamayanānāmiti / § 3736	Ca.1.30.15
10	tatrāhiṁsā prāṇinām prāṇavardhanānāmutkṛṣṭatamam vīryam balavardhanānām vidyā bṛṃhaṇānām indriyajayo nandanānām tattvāvabodho harṣaṇānām brahmaçaryam- ayanānāmiti evamāyurvedavido manyante // § 3737	
15	tatrāyurvedavidastantrasthānādhyāyapraśnānām pṛth- aktvena vākyāśo vākyārthaśo+arthāvayavaśaśca pravakt- āro mantavyāḥ / § 3738	Ca.1.30.16
20	tatrāha kathām tantrādīni vākyāśo vākyārthaśo+arthāvayavaśaścoktāni bhavantīti // § 3739	
25	atrocye tantramārṣam kārtsnyena yathāmnāyamucy- amānam vākyāśo bhavatyuktam // § 3740	Ca.1.30.17
30	buddhyā samyaganupraviśyārthatattvam vāgbhirvyā- sasamāsapratijñāhetūdāharaṇopanayanigamanayuktābhi- strividhaśiṣyabuddhigamyābhirucyamānām vākyārthaśo bhavatyuktam // § 3741	Ca.1.30.18
	tantraniyatānāmarthadurgānām punarvibhāvanairukt- amarthāvayavaśo bhavatyuktam // § 3742	Ca.1.30.19
	tatra cet praṣṭāraḥ syuḥ caturṇāmrksāmayajuratha- rvavedānām kam vedamupadiśantyāyurvedavidah ki- māyuḥ kasmādāyurvedaḥ kimarthamāyurvedaḥ śāsv- ato+aśāśvato vā kati kāni cāsyāṅgāni kaiścāyamadhyeta- vyah kimartham ca iti // § 3743	Ca.1.30.20
	tatra bhiṣajā pṛṣṭenaivam caturṇāmrksāmayajuratha- rvavedānāmātmano+atharvavede bhaktirādeśyā vedo hy- ātharvaṇo dānasvastyayanabalimaṅgalahomaniyamaprā- yaścittopavāsamāntrādiparigraphahaccikitsām prāha cikitsā cāyuṣo hitāyopadiśyate // § 3744	Ca.1.30.21

- Ca.1.30.22   vedam copadiśyāyurvācyam tatrāyuścetanānuvṛttirjī-
vitamanubandho dhāri cetyeko+arthah // § 3745
- Ca.1.30.23   tadāyurvedayatītyāyurvedah kathamiti cet ucyate sva-
lakṣaṇataḥ sukhāsukhato hitāhitataḥ pramāṇāpramāṇāta-
śca yatścāyusyānyanāyusyāni ca dravyagunakarmāṇi ve- 5
dayatyato+apyāyurvedah / § 3746
- tatrāyusyānyanāyusyāni ca dravyagunakarmāṇi keval-
enopadekṣyante tanṭreṇa § 3747
- Ca.1.30.24   tatrāyuruktam svalakṣaṇato yathāvadihaiva pūrvā-
dhyāye ca / § 3748 10
- tatra śārīramānasābhyaṁ rogābhyaṁ manabhidrutasya
viśeṣeṇa yauvanavataḥ samarthaṅugatabalavīryayaśahp-
auruṣaparākramasya jñānavijñānendriyendriyārthabalas-
amudaye vartamānasya paramarddhirciravividhopabho-
gasya samṛddhasarvārambhasya yatheṣṭavicāriṇah sukh- 15
amāyurucyate; asukhamato viparyayeṇa; hitaiṣinah pu-
narbhūtānām paravādūparatasya satyavādiṇah śamapa-
rasya parīkṣyakāriṇo+apramattasya trivargam paraspars-
enānupahatamupasevamānasya pūjārhasampūjakasya jñ-
ānavijñānopāśamaśilasya vṛddhopasevinaḥ suniyatarāg- 20
arossersyāmadamānavegasya satataṁ vividhapradānapa-
rasya tapojñānapraśamanityasyādhyātmavidastatparasya
lokamimam cāmum cāvekṣamāṇasya smṛtimatimato hita-
māyurucyate ahitamato viparyayeṇa // § 3749
- Ca.1.30.25   pramāṇamāyusastvarthendriyamanobuddhiceṣṭādīnām 25
vikṛtilakṣaṇairupalabhyate+animittaiḥ ayamasmat kṣaṇ-
ānmuhūrtāddivasāttripañcasaptadaśadvādaśāhāt paksā-
nmāsāt ṣaṇmāsāt samvatsarādvā svabhāvāmāpatsyata iti
tatra svabhāvah pravṛtteruparamo marañamanityatā niro-
dha ityeko+arthah ityāyuṣah pramāṇam ato viparītamapr- 30
amāṇamariṣṭādhikāre dehaprakṛtilakṣaṇamadhiκṛtya co-
padiṣṭamāyusah pramāṇamāyurvede // § 3750
- Ca.1.30.26   prayojanam cāsyā svasthasya svāsthyaarakṣaṇamāyura-
syā vikārapraśamanam ca // § 3751
- Ca.1.30.27   so+ayamāyurvedah śāśvato nirviśyate anāditvāt sva- 35
bhāvasaṁsiddhalakṣaṇatvāt bhāvasvabhāvanityatvācca /
§ 3752

na hi nābhūt kadācidāyuṣah santāno buddhisantāno vā
śāśvataścāyuṣo veditā anādi ca sukhaduhkham sadravya-
hetulakṣaṇamaparāparayogāt / § 3753

esa cārthasamgraho vibhāvyate āyurvedalakṣaṇamiti /

5 § 3754

gurulaghuśītoṣṇasnidhārūkṣādīnām dravyāṇām sā-
mānyaviśeṣābhyaṁ vr̄ddhihrāsau yathoktam gurubhira-
bhyasyamānairugurūṇāmupacayo bhavatyapacayo laghū-
nām evamevetareṣāmiti esa bhāvasvabhāvo nityaḥ svala-
10 kṣaṇām ca dravyāṇām pr̄thivyādīnām santi tu dravyāṇi
guṇāscā nityānityāḥ / § 3755

na hyāyurvedasyābhūtvotpattirupalabhyate anyatrāv-
abodhopadeśābhyaṁ etadvai dvayamadhikṛtyotpattimū-
padiśantyeke / § 3756

15 svābhāvikam cāsyā lakṣaṇamakṛtakam yaduktamihā-
dye+adhyāye ca yathā agnerauṣṇyam apām dravatvam /
§ 3757

bhāvasvabhāvanityatvamapi cāsyā yathoktam gurubh-
irabhyasyamānairugurūṇāmupacayo bhavatyapacayo la-
20 ghūnāmiti // § 3758

tasyāyurvedasyāṅgānyaṣṭau tadyathā kāyacikitsā śāl-
ākyam śalyāpaharṭkam viṣagaravairodhikapraśamanam
bhūtavidyā kaumārabhṛtyakam rasāyanam vājikaraṇamiti
// § 3759

25 sa cādhyetavyo brāhmaṇarājanyavaiśyaiḥ / § 3760

Ca.1.30.28

tatrānugrahārtham prāṇinām brāhmaṇaiḥ ḥraksārtham
rājanyaiḥ vṛttyartham vaiśyaiḥ sāmānyato vā dharmārtha-
kāmaparigrahārtham sarvaiḥ / § 3761

Ca.1.30.29

30 tatra yadadhyātmavidām dharmapathasthānām dha-
rmaprakāśakānām vā mātṛpitṛbhrātṛbandhugurujanasya
vā vikārapraśamane prayatnavān bhavati yaccāyurved-
oktamadhyātmamanudhyāyati vedayatyanuvidhīyate vā
so+asya paro dharmaḥ yā punarīśvarāṇām vasumatām
vā sakāśāt susvopahāranimittā bhavatyarthāvāptirākṣ-
35 aṇam ca yā ca svaparigr̄hītānām prāṇināmāturyādārakṣā
so+asyārthah; yat punarasya vidvadgraḥaṇayaścaḥ śara-
ṇyatvam ca yā ca sammānaśuśrūṣā yacceṣṭānām viṣayāṇā-
mārogyamādhatte so+asya kāmah / § 3762

- iti yathāpraśnamuktamašeṣeṇa // § 3763
- Ca.1.30.30   atha bhiṣagādita egva bhiṣajā praṣṭavyo+aṣṭāvidham
bhavati tantram tantrārthān sthānām sthānārthān adhyā-
yam adhyāyārthān praśnam praśnārthāsceti pṛṣṭena caita-
dvaktavyamašeṣeṇa vākyāśo vākyārthaśo+arthāvayāvaśāsceti& //
§ 3764
- Ca.1.30.31   tatrāyurvedah sākhā vidyā sūtram jñānam sāstram la-
kṣānam tantramityanarthāntaram& // § 3765
- Ca.1.30.32   tantrārthaḥ punah svalakṣaṇairupadiṣṭah / § 3766
sa cārthaḥ prakaraṇairuvibhāvyamāno bhūya eva śarī-
ravṛttihetuvyādhikarmakāryakālakarṭkaraṇavidhiviniśca-
yāddaśaprakaraṇah tāni ca prakaraṇāni kevalenopadekṣy-
ante tantreṇa // § 3767
- tantrasyāsyāṣṭau sthānāni tadyathā ślokanidānavimā-
naśārīrendriyacikitsatakalpasiddhisthānāni / § 3768
- Ca.1.30.33   tatra trimśadadhyāyakam ślokasthānam aṣṭāṣṭādhy-
āyakāni nidānavimānaśārīrasthāāni dvādaśakamindiryā-
ṇām trimśakam ciktisitānām dvādaśake kalpasiddhisth-
āne bhavataḥ // § 3769
- tantrasyāsyāṣṭau sthānāni tadyathā ślokanidānavimā-
naśārīrendriyacikitsatakalpasiddhisthānāni / § 3770
- Ca.1.30.34   tatra trimśadadhyāyakam ślokasthānam aṣṭāṣṭādhyā-
yakāni nidānavimānaśārīrasthāāni dvādaśakamindiryā-
ṇām trimśakam cikitsitānām dvādaśakamindriyāṇām tri-
mśakam cikitsitānām dvādaśake kalpasiddhisthāne bhav-
ataḥ // § 3771
- Ca.1.30.34   bhavati cātra § 3772
- Ca.1.30.34ab   dve trimśake dvādaśakam trayam ca
trīṇyaṣṭakānyeṣu samāptiruktā /
- Ca.1.30.34cd   ślokauṣadhbhāriṣṭavikalpasiddhinidānamānāśra-
yasamjñakeṣu
// § 3774
- Ca.1.30.35ab   sve sve sthāne yathāsvam ca sthānārtha
upadekṣyate /
- Ca.1.30.35cd   savimśamadhyāyaśatam śṛṇu nāmakramāgatam
// § 3776

	dīrghañjīvo 'pyapāmārgatañḍulāragvadhādikau / ṣadviṇekāśrayaśceti catuṣko bheṣajāśarayah // ^{§ 3778}	Ca.1.30.36ab Ca.1.30.36cd
	mātrātasyāśitīyau ca navegāndhāraṇam tathā / indriyopakramaśceti catvāraḥ svāsthyaवृत्तिकाह // ^{§ 3780}	Ca.1.30.37ab Ca.1.30.37cd
5	khuḍḍākaśca catuṣpādo mahāṁstisraiṣaṇastathā / saha vātakalākhyena vidyānnairdeśikān budhaḥ // ^{§ 3782}	Ca.1.30.38ab Ca.1.30.38cd
	snehanasvedanādhyāyāvubhau yaścopakalpanaḥ / cikitsāprābhṛtaścaiva sarva eva prakalpanaḥ // ^{§ 3784}	Ca.1.30.39ab Ca.1.30.39cd
10	kiyantahśirasīyaśca triśophāṣṭodarādikau / rogādhyāyo mahāṁścaiva rogādhyāyacatuṣṭayam // ^{§ 3786}	Ca.1.30.40ab Ca.1.30.40cd
	aṣṭauninditasamkhyātastathā laṅghanatarpaṇe / vidhiśonitikaścaiva vyākhyātāstatra yojanāḥ // ^{§ 3788}	Ca.1.30.41ab Ca.1.30.41cd
	yajjaḥpuruṣasamkhyāto bhadrakāpyānnapānikau / vividhāśitapīṭīyaścātvāro 'nnaviniścayāḥ // ^{§ 3790}	Ca.1.30.42ab Ca.1.30.42cd
15	daśaprāṇāyatanikastathā 'rthedaśamūlikāḥ / dvāvetau prāṇadehārthau proktau vaidyagunāśrayau // ^{§ 3792}	Ca.1.30.43ab Ca.1.30.43cd
	auṣadhasvasthanirdeśakalpanārogayojanāḥ /	Ca.1.30.44ab

Ca.1.30.44cd	catuṣkāḥ ṣaṭ krameṇoktāḥ saptamaścānnapānikāḥ // § 3794
Ca.1.30.45ab	dvau cāntyau samgrahādhyāyāviti trimśakamarthavat /
Ca.1.30.45cd	ślokasthānam samuddiṣṭam tantrasyāsyā śirah śubham // § 3796
Ca.1.30.46ab	catuṣkāṇāṁ mahārthānāṁ sthāne 'smin samgrahah kṛtaḥ /
Ca.1.30.46cd	ślokārthaḥ samgrahārthaśca ślokasthānamataḥ 5 smṛtam // § 3798
Ca.1.30.47ab	jvarāṇāṁ raktapittasya gulmānāṁ mehakuṣṭhayoh /
Ca.1.30.47cd	śloṣonmādanidāne ca syādapasmāriṇāṁ ca yat // § 3800
Ca.1.30.48ab	ityadhyāyāṣṭakamidāṁ nidānasthānamucyate /
Ca.1.30.48cd	rāseṣu trividhe kuksau dhvamse janapadasya ca // § 3802
Ca.1.30.49ab	trividhe rogavijñāne srotahsvapi ca vartane / 10
Ca.1.30.49cd	rogānīke vyādhirūpe rogāṇāṁ ca bhiṣagjite // § 3804
Ca.1.30.50ab	aṣṭau vimānānyuktāni mānārthāni maharśinā /
Ca.1.30.50cd	katidhāpuruṣīyam ca gotreṇātulyameva ca // § 3806
Ca.1.30.51ab	khuḍḍikā mahatī caiva garbhāvkrāntirucyate /
Ca.1.30.51cd	puruṣasy aśarīrasya vicayau dvaу viniścitaу 15 // § 3808
Ca.1.30.52ab	śarīrasāmkhyā sūtram ca jāterāṣṭamamucyate /
Ca.1.30.52cd	ityuddiṣṭāni muninā śārīrāṇyatrīsūnunā // § 3810

	varṇasvarīyah puṣpākhyastrīyah parimarśanaḥ / caturtha indriyānīkah pañcamah pūrvavarūpiakah //§ 3812	Ca.1.30.53ab Ca.1.30.53cd
	katamāniśarīryah pannarūpo 'pyavākśirāḥ / yasyaśyāvanimittaśca sadyomaraṇa eva ca //§ 3814	Ca.1.30.54ab Ca.1.30.54cd
5	aṇujyotiriti khyātastathā gomayacūrṇavān / dvādaśādhyāyakam sthānamindriyāṇīmiti smṛtam //§ 3816	Ca.1.30.55ab Ca.1.30.55cd
	abhayāmalakīyam ca prāṇakāmīyameva ca / karapracitakam vedasamutthānam rasāyanam //§ 3818	Ca.1.30.56ab Ca.1.30.56cd
10	sāmyogaśaramūlīyamāsiktaksīrakam tathā / māṣaparnabhr̥tiyam ca pumāñjātabalādikam //§ 3820	Ca.1.30.57ab Ca.1.30.57cd
	cātuṣkadvāyamapyetadhyāyadvayamucyate / rasāyanamiti jñeyam vājīkaraṇameva ca //§ 3822	Ca.1.30.58ab Ca.1.30.58cd
	jvarāṇāṁ raktapittasya gulmānāṁ mehakuṣṭhayoh / śoṣonmāde 'pyapasmāre kṣataśothodarārśasām //§ 3824	Ca.1.30.59ab Ca.1.30.59cd
15	grahaṇīpāṇḍurogāṇāṁ śvāsakāsātisāriṇām / chardivīsarpatrṣṇānām viṣamadhayvikārayoh //§ 3826	Ca.1.30.60ab Ca.1.30.60cd
	dvivraṇīyam trimarmīyamūrustambhikameva ca / vātaroge vātarakte yonivyāpatsu caiva yat //§ 3828	Ca.1.30.61ab Ca.1.30.61cd

Ca.1.30.62ab	trimśaccikitsitānyuktānyataḥ kalpān pracakṣmahe /	
Ca.1.30.62cd	phalajīmūtakekṣvākulpo dhāmārgavasya ca // § 3830	
Ca.1.30.63ab	pañcamo vatsakasyoktaḥ ṣaṣṭhaśca kṛtavedhane /	
Ca.1.30.63cd	śyāmātrivṛtayoh kalpastathaiva caturaṅgule // § 3832	
Ca.1.30.64ab	tilvakasya sudhāyāśca saptalāśaṅkhinīṣu ca /	5
Ca.1.30.64cd	dantīdravantyoh kalpaśca dvādaśo 'yam samāpyate // § 3834	
Ca.1.30.65ab	kalpanā pañcakarmākhyā bastimūtrī tathaiva ca /	
Ca.1.30.65cd	snehavyāpadikī siddhirnetravyāpadikī tathā // § 3836	
Ca.1.30.66ab	siddhiḥ śodhanayoścaiva bastisiddhistathaiva ca /	
Ca.1.30.66cd	prāśṛtī marmasamkhyātā siddhirbastyāśrayā ca yā // § 3838	10
Ca.1.30.67ab	phalamātrā tathā siddhiḥ siddhiścottarasamjñitā /	
Ca.1.30.67cd	siddhayo dvādaśaivaitāstantram cāsu samāpyate // § 3840	
Ca.1.30.68ab	sve sve sthāne tathā 'dhyāye cādhyāyārthaḥ pravakṣyate /	
Ca.1.30.68cd	tam brūyat sarvataḥ sarvam yathāsvam hyarthasamgrahāt // § 3842	
Ca.1.30.69ab	pṛcchā tantrādyathāmnāyam vidhinā praśna ucyate /	15
Ca.1.30.69cd	praśnārtho yuktimāṃstasya tantreṇaivārthanīścayah // § 3844	

	niruktam tantrañāttantram sthānamrtha pratiṣṭhayā / adhikṛtyārthamadhyāyanāmasamjñā pratiṣṭhitā // § 3846	Ca.1.30.70ab Ca.1.30.70cd
	iti sarvam yathāpraśanamaṣṭakam samprakāśitam / kārtsnyena cokta tantra sya samgrahah suvinīscitah // § 3848	Ca.1.30.71ab Ca.1.30.71cd
5	santi pāllavikotpātāḥ samkṣobham janayanti ye / vartakānāmivotpātāḥ sahasaivāvibhāvitāḥ // § 3850	Ca.1.30.72ab Ca.1.30.72cd
	tasmāttān pūrvasamjalpe sarvatrāṣṭakamādiśet / parāvara parikṣārtham tatra śāstravidām balam // § 3852	Ca.1.30.73ab Ca.1.30.73cd
10	śabdāmātreṇa tantra sya kevalasya ikadeśikāḥ / bhramanty alpabala stan tre jyāśabden eva vartakāḥ // § 3854	Ca.1.30.74ab Ca.1.30.74cd
	paśuh paśunām daurbalyāt kaścin madhye vr̥kāyate / sa satyam vr̥kamāsādya prakṛtim bhajate paśuh // § 3856	Ca.1.30.75ab Ca.1.30.75cd
	tadvadajño 'jñamadhyasthaḥ kaścinmaukharyasādhanāḥ / sthāpayatyāptamātmānamāptam tvāsādya bhidyate // § 3858	Ca.1.30.76ab Ca.1.30.76cd
15	babhrurrgūḍham ivornābhira buddhir abahuśrutaḥ /	Ca.1.30.77ab

Ca.1.30.77cd	kim vai vaksyati sāmjalpe kuṇḍabhedī jaḍo yathā // § 3860	
Ca.1.30.78ab	sadvṛttairna vigṛhṇīyādbhiṣagalpaśrutairapi /	
Ca.1.30.78cd	hanyāt praśnāṣṭakenādāvitarāṁstvāptamāninaḥ // § 3862	
Ca.1.30.79ab	dambhino mukharā hyajñāḥ prabhūtābaddhabhāsiṇāḥ /	
Ca.1.30.79cd	prāyah prāyeṇa sumukhāḥ santo yuktālpabhāsiṇāḥ // § 3864	5
Ca.1.30.80ab	tattvajñānaprakāśārthamahaṅkāramanāśritah /	
Ca.1.30.80cd	svalpādhārājñāmukharānmarṣayenna vivādinah // § 3866	
Ca.1.30.81ab	paro bhūtesvanukrośastattvajñānaparā&{ā. jñāne} dayā /	
Ca.1.30.81cd	yeṣāṁ teṣāmasadvādanigrahe niratā matih // § 3868	
Ca.1.30.82ab	asatpakṣākṣaṇitvārtidambhapāruṣyasādhanāḥ / 10	
Ca.1.30.82cd	bhavantyanāptāḥ sve tantré prāyah paravikalthakāḥ // § 3870	
Ca.1.30.83ab	tān kālapāśasadṛśān varjayecchāstradūṣakān /	
Ca.1.30.83cd	praśamajñānavijñānapūrnāḥ sevyā bhiṣaktamāḥ // § 3872	
Ca.1.30.84ab	samagram duḥkhamāyattamavijñāne dvayāśrayam /	
Ca.1.30.84cd	sukham samagram vijñāne vimale ca pratiṣṭhitam // § 3874	15
Ca.1.30.85ab	idamevamudārārthamajñānāṁ na prakāśakam /	
Ca.1.30.85cd	śāastram dṛṣṭipraṇaṣṭānāṁ yathaivādityamaṇḍalam // § 3876	

	tatra ślokāḥ	Ca.1.30.86
	arthe daśamahāmūlāḥ samjñā cāsāṁ yathā kṛtā /	Ca.1.30.86ab
	ayanāntāḥ ṣaḍagryāśca rūpam̄ vedavidāṁ ca yat // § 3879	Ca.1.30.86cd
5	saptakaścāṣṭakaścaiva paripraśnāḥ sanirṇayāḥ / yathā vācyam̄ yadartham̄ ca	Ca.1.30.87ab Ca.1.30.87cd
	ṣaḍvidhāścaikadeśikāḥ // § 3881	
	arthedaśamahāmūle sarvametat prakāśitam / samgrahaścāyamadhyāyastantrasyāsyāiva kevālah // § 3883	Ca.1.30.88ab Ca.1.30.88cd
	yathā sumanasāṁ sūtram̄ samgrahārtham̄ vidhīyate /	Ca.1.30.89ab
	samgrahārtham̄ tathā 'rthānāmr̄ṣinā samgrahāḥ krtah // § 3885	Ca.1.30.89cd
10	ityagniveśakṛte tantra carakapratisam̄skṛte	
	ślokasthāne+arthedaśamahāmūlīyo nāma	
	trimśo+adhyāyah //	
	agniveśakṛte tantra carakapratisam̄skṛte /	
	iyatā+avadhinā sarvam̄ sūtrasthānam̄ samāpyate //	

2 nidānasthānam/

2.1 prathamo+adhyāyah/

	athāto jvaranidānam vyākhyāsyāmah// § 3889	Ca.2.1.1
	iti ha smāha bhagavānātreyah// § 3890	Ca.2.1.2
	iha khalu heturnimittamāyatanaṁ kartā kāraṇam̄ pratyayah samutthānam̄ nidānamityanarthāntaram// § 3891	Ca.2.1.3
5	tantrividham---asātmyendriyārthasamāyogah, prajñāparādhah, pariṇāmaśceti// § 3892	

- Ca.2.1.4   astastrividhā vyādhayaḥ prādurbhavanti-āgneyāḥ, sau-
myāḥ, vāyavyāśca ; dvividhāścāpare-rājasāḥ, tāmasāśca //
§ 3893
- Ca.2.1.5   tatra vyādhirāmaya gada ātaṅko yakṣmā jvaro vikāro
roga ityanarthāntaram // § 3894   5
- Ca.2.1.6   tasyopalabdhirnidānapūrvarūpaliṅgopaśayasamprāpti-
tah // § 3895
- Ca.2.1.7   tatra nidānam kāraṇamityuktamagre // § 3896
- Ca.2.1.8   pūrvarūpam prāguttpatti lakṣaṇam vyādheḥ // § 3897
- Ca.2.1.9   prādurbhūtalakṣaṇam punarliṅgam / tatra liṅgamākṛt-
irlakṣaṇam cihnam samsthānam vyañjanam rūpamityana-
rthāntaram // § 3898   10
- Ca.2.1.10   upaśayah punarhetuvyādhiviparītānām viparītartha-
kāriṇām cauṣadhāhāravihārāṇāmupayogaḥ sukhānuba-
ndhah // § 3899   15
- Ca.2.1.11   samprāptirjatirāgatirityanarthāntaram vyādheḥ // § 3900
- Ca.2.1.12-1   sā samkhyāprādhānyavidhivikalpabalakālaviśeṣairbhi-
dyate // § 3901
- Ca.2.1.12-2   samkhyā tāvadyathā---aṣṭau jvarāḥ, pañca gulmāḥ, sa-
pta kuṣṭhānyevamādiḥ // § 3902   20
- Ca.2.1.12-3   prādhānyam punardoṣāṇām taratamābhyaṁupalabhy-
ate // § 3903
- tatra dvayostarah, triṣu tama iti // § 3904
- Ca.2.1.12-4   vidhirnāma---dvividhā vyādhayo jijāgantubhedena, tr-
ividhāstridoṣabhedena, caturvidhāḥ sādhyāsādhyamṛdu-
dāruṇabhedena // § 3905   25
- Ca.2.1.12-5   &samavetānām punardoṣāṇāmamśāmśabalavikalpo vi-
kalpo+asminnarthe // § 3906
- Ca.2.1.12   balakālaviśeṣah punarvyādhīnāmr̥tvahorātrāhārakāla-
vidhiviniyato bhavati // § 3907   30
- Ca.2.1.13   tasmādvyādhīn bhiṣaganupahatasattvabuddhirhetvā-
dibhirbhāvairyathāvadanubuddhyeta // § 3908
- Ca.2.1.14   ityarthasamgraḥo nidānasthānasyoddīṣṭo bhavati / § 3909
                tam vistareṇopadiśanto bhūyastaramato+anuvyākhyāsyāmāḥ //
§ 3910   35
- Ca.2.1.15   tatra prathamata eva tāvadādyāṁlobhābhidrohako-
paprabhavānaṣṭau vyādhīnnidānapūrveṇa krameṇa vy-

ākhyāsyāmah, tathā sūtrasamgrahamātram cikitsāyāḥ /
§ 3911

&cikitsiteṣu cottarakālam &yathopacitavikārānanuvy-
ākhyāsyāmah // § 3912

5 iha khalu jvara evādau vikārāṇāmupadiṣyate, tatprath- Ca.2.1.16
amatvācchārīrāṇām // § 3913

atha khalvaṣṭābhyaḥ kāraṇebhyo jvarah samjāyate Ca.2.1.17
manuṣyāṇām ; tadyathā---vātāt, pittāt, kaphāt, vātapittā-
bhyām, vātakaphābhyaṁ, pittakaphabhyām, vātapittaka-
10 phabhyah, āgantoraṣṭamāt kāraṇāt // § 3914

tasya &nidānapūrvarūpaliṅgopaśayaviśeṣānanuvyākhy- Ca.2.1.18
āsyāmah // § 3915

rūkṣalaghuśītavamanavirecanāsthāpanaśirovirecanāti- Ca.2.1.19
yogavyāyāmavegasamdhāraṇānaśanābhīghātavyavāyodvega-
15 śokaśonitātiṣekajāgarāṇaviśamaśariṇyāsebhyo+atisevitebhyo
vāyuḥ prakopamāpadyate // § 3916

20 sa yadā prakupitaḥ &praviśyāmāśayamūṣmaṇā saha Ca.2.1.20
miśrībhūyādyamāhārapariṇāmadhātum rasanāmānamā-
nvavetya rasasvedavāhāni srotāmsi pidhāyāgnimupaha-
tya paktisthānādūṣmāṇām bahrnirasya kevalam śarīram-
anuprapadyate, tadā jvaramabhinirvartayati // § 3917

25 tasyemāni liṅgāni bhavanti ; tadyathā---viśamārambhabhavisargitvam,
ūṣmaṇo vaiśamyam, tīvratanubhāvānavasthānāni jvara-
sya, jaraṇānte divasānte niśānte gharmānte vā jvarasy-
ābhīgamanamabhivṛddhirvā, viśeṣena paraśāruṇavarn-
atvam nakhanayanavadanamūtrapurīsatvacāmatyartham
klptībhāvaśca ; anekavidhopamāścalācalāśca vedanāste-
śām teśāmaṅgāvayavānām ; tadyathā---pādayoh suptatā,
piṇḍikayorudveṣṭanām, jānunoh kevalānām ca sandhī-
30 nām viśleṣanām, ūrvoḥ sādah, kaṭīpārśvapṛṣṭhaskandhab-
āhvamsorasām ca bhagnarugṇamṛditam&athitacaṭītāvapāṭītāvanunnatvamiva,
hanvoścāprasiddhiḥ, svanaśca karṇayoh, śaṅkhayornisto-
daḥ, kaṣāyāsyatā āsyavairasyam vā, mukhatālukaṇṭhaśo-
ṣah, pipāsā, hṛdayagrahah, śuṣkacchardih, śuṣkakāsaḥ, kṣ-
35 avathūdnāravinigrahah, annarasakhedah, prasekārocak-
āvipākāḥ, viśādajṛmbhāvināmavepathuśramabhrāmapra-
lāpaprajāgararomaharṣadantaharṣāḥ, uṣṇābhiprāyatā, ni-
dānoktānāmanupaśayo viparītopaśayaśceti &vātajvarasya
liṅgāni bhavanti // § 3918

2. NIDĀNASTHĀNAM /

- Ca.2.1.22   usṇāmlalavaṇakṣārakaṭukājīrṇabhojanebhyo+atisevitebhyastathā
tīkṣṇātapañnisamṛtāpaśramakrodhaviṣamāhārebhyaśca pi-
ttam prakopamāpadyate // § 3919
- Ca.2.1.23   tadyadā &prakupitamāśayādūṣmāṇamupasṛjyādyā-
māhārapariṇāmadhātum rasanāmānamanavavetya rasasv- 5
edavahāni srotāṁsi pidhāya dravatvādagnimupahatya
paktisthānādūṣmāṇam &bahirnirasya prapīdayat keva-
lam śarīramanuprapadyate, tadā jvaramabhinirvartay-
ati // § 3920
- Ca.2.1.24   tasyemāni liṅgāni bhavanti; tadyathā---yugapadeva 10
kevale śarīre jvarasyābhyāgamanamabhivṛddhirvā bhukt-
asya vidāhakāle madhyandine+ardharātre śaradi vā viś-
eṣeṇa, kaṭukāsyatā, ghrāṇamukhakanṭhauṣṭhatālupākah,
trṣṇā, mado, bhramo, mūrcchā, pittacchrdanam, atīsārah,
annadvesah, sadanam, khedah, pralāpah, raktakoṭhābhī- 15
nirvṛttiḥ śarīre, haritahāridratvam nakhanayanavadanam-
ūtrapurīśatvacām, atyarthamūṣmaṇastīvrabhāvah, atimā-
tram dāhah, śītābhiprāyatā, nidānoktānupaśayo viparīto-
paśayaśceti &pittajvaraliṅgāni bhavanti // § 3921
- Ca.2.1.25   snigdhagurumadhurapicchilaśītāmlalavaṇadivāsvapna- 20
harṣāvyāyāmebhyo+atisevitebhyah śleṣmā prakopamāpa-
dye // § 3922
- Ca.2.1.26   sa yadā prakupitah praviśyāmāśayamūṣmaṇā saha 25
miśrībhūyādyamāhārapariṇāmadhātum rasanāmānamana-
nbavetya rasasvedavahāni srotāṁsi pidhāyāgnimupaha-
tya paktisthānādūṣmāṇam bahirnirasya prapīdayan ke-
valam śarīramanuprapadyate, tadā jvaramabhinirvartay-
ati // § 3923
- Ca.2.1.27   tasyemāni liṅgāni bhavanti; tadyathā---yugapadeva 30
kevale śarīre jvarasyābhyāgamanamabhivṛddhirvā bhukt-
amātre pūrvāhne pūrvvarātre vasantakāle vā višeṣeṇa, gu-
rugātratvam, anannābhilāṣah, śleṣmaprasekah, mukham-
ādhuryam, hr̥llāṣah, hr̥dayopalepah, stimitatvam, chirdih,
mr̥dvagnitā, nidrādhikyam, stambhah, tandrā, kāṣah, śv-
āṣah, pratiśyāyah, śaityam, śvaitym ca nakhanayanava- 35
danamūtrapurīśatvacām, atyartham ca śītapiḍakā &bhr̥-
śamaṇgebhya uttiṣṭhanti, usṇābhiprāyatā, nidānoktānupa-
śayo niparītopaśayaśca; iti (&śleṣmajvaraliṅgāni bhava-
nti) // § 3924

- viṣamāśanādanaśanādannaparivartāddatuvyāpatterasā- Ca.2.1.28
tmyagandhopaghṛāṇādvīṣopahatasya codakasyopayogā-
dgarebhyo girīṇāṁ copaśleśāt snehasvedavamanavireca-
nāsthāpanānuvāsanaśirovirecanānāmayathāvatprayogāt mi-
5 thyāsamsarjanādvā strīṇāṁ ca viṣamaprajananāt prajātā-
nāṁ ca mithyopacārād yathoktānāṁ ca hetūnāṁ miśrībhā-
vādyathānidānam dvandvānāmanyatamaḥ sarve vā trayo
doṣā yugapat prakopamāpadyante, te prakupitāstayaivā-
nupūrvyā jvaramabhinirvartayanti // § 3925
- 10 tatra tathoktānāṁ jvaraliṅgānāṁ miśrībhāvaviśeṣad- Ca.2.1.29
arśānāddvāndvikamanyatamām jvarām sānnipātikām vā
vidyāt // § 3926
- 15 abhighātābhisaṅgābhicārābhiśāpebhya ḍāganturhi vya- Ca.2.1.30
thāpūrvo+aṣṭamo jvaro bhavati / § 3927
- sa kiṁcitkālamāgantuḥ kevalo bhūtvā paścāddoṣair-
nubadhyate / § 3928
- 20 tatrābhīghātājō vāyunā duṣṭaśoṇitādhiṣṭhānena, abhi-
saṅgajah punarvātapittābhyām, abhicārābhiśāpajau tu sa-
nānīpātenānubadhyete // § 3929
- 25 sa saptavidhājjvarādvīśiṣṭaliṅgopakramasamutthāna- Ca.2.1.31
tvādvīśiṣṭo veditavyah, karmaṇā sādhāraṇena &copacary-
ate / § 3930
- ityaṣṭavidhā jvaraprakṛtiruktā // § 3931
- jvarastveka eva samṛtāpalakṣaṇah / § 3932 Ca.2.1.32
- tamevābhīprāyaviśeṣāddvividhamācakṣate, nijāgantu-
viśeṣācca / § 3933
- tatra nijam dvividham̄ trividham̄ caturvidham̄ saptav-
idham̄ cāhurbhiṣajo vātādivikalpāt / § 3934
- 30 tasyemāni pūrvvarūpāṇi bhavanti ; tadyathā---mukhavairasyam̄,
gurugātratvam, anannābhilāṣah, cakṣusorākulatvam, aśrv-
āgamanam, nidrādhikyam, aratiḥ, jṛmbhā, vināmaḥ, ve-
pathuh, śramabhrāmapralāpajāgaraṇāromaharṣadantah-
arṣāḥ, śabdaśītavātātapasahatvāsahatvam, arocakāvipā-
kau, daurbalyam, aṅgamardah, sadanam, alpaprāṇatā, dī-
35 rghasūtratā, ālasyam, ucitasya karmaṇo hāniḥ, pratīpatā
svakāryeṣu, gurūṇāṁ vākyesvabhyasūyā, bālebhyah pr-
advesah, svadharmeṣvacintā, mālyānulepanabhojanapari-
kleśanam, madhurebhyāśca bhakṣebhyah pradvesah, aml-

alavaṇakaṭukapriyatā ca, iti jvarasya pūrvarūpāṇi bhav-
anti prāksamṛtāpāt; api cainam samṛtāpārtamanubadhna-
nti // § 3935

Ca.2.1.34 ityetānyekaikaśo jvaralingāni vyākhyātāni bhavanti vi-
starasamāsābhyām// § 3936

5

Ca.2.1.35 jvarastu khalu maheśvarakopaprabhavah, sarvaprāṇ-abhṛtāṁ prāṇaharo, dehendriyamanastāpakarah, &prajñābalavarṇaharṣotsāhahrāsakarah, śramaklamamohāhār-oparodhasamjananah; jvarayati śarīrāṇīti jvarah, nānye vyādhayastathā dāruṇā bahūpadravā duścikitsyāśca yathā+ayam/ § 393⁷

10

sa sarvarogādhipatiḥ, nānātiryagyoniṣu ca bahuvidh-
aiḥ śabdairabhidhīyate / § 3938

sarve prāṇabhṛtaḥ sajvarā eva jāyante sajvarā eva mriyante ca ; sa mahāmohah, tenābhībhūtāḥ prāgdaihikam dehinah karma kiṃcidapi na smaranti, sarvaprāṇabhṛtām ca jvara evānte prāṇānādatte // § 3939

15

Ca.2.1.36 tatra pūrvvarūpadarśane jvarādau vā hitam laghvaśanamapatarpaṇam vā, jvarasyāmāśayasamutthatvāt ; tataḥ kaśāyapānābhyaṅgasnehasvedapradehapariṣekānulepanavamanavirecanāsthāpanānūvāsanopaśamananastahkarma dhūpadhūmapānāñjanakṣīrabhojanavidhānam ca yathāsvam yuktyā prayojyam // § 3940

20

Ca.2.1.37 jīrnajvareṣu tu sarveṣveva sarpisah pānam praśasyate
yathāsvauṣadhasiddhasya ; sarpirhi snehādvātam śamay-
ati, saṃskārāt kapham, śaityāt pittamūṣmāṇam ca ; tasm-
ājjīrnajvareṣu sarveṣveva sarpirhitamudakamivāgnipluṣṭ-
eṣu dravyesviti / § 3941

25

Ca.2.1.38   bhavanti cātra--- § 3942

yathā prajvalitam veśma pariśiñcanti vāriṇā / 30
narāḥ śāntimabhipretya tathā jīrnajvare
ghṛtam // § 3944

Ca.2.1.39 snehādvātam̄ śamayati, śaityāt pittam̄
niyacchati/

ghṛtam tulyaguṇam doṣam saṃskārāt tu jayet
kapham // § 3946

	nānyaḥ snehastathā kaścit saṃskāramanuvartate/ yathā sarpirataḥ sarpiḥ sarvasnehottamam matam// / § 3948	Ca.2.1.40
	gadyokto yaḥ punaḥ ślokairarthah samanugīyate/ tadvyaktivyavasāyārtham dviruktam tanna garhyate// / § 3950	Ca.2.1.41
5	tatra ślokāḥ--- § 3951	Ca.2.1.42
	trividham nāmaparyāyairhetum pañcavidham gadam/ gadalakṣaṇaparyāyān vyādheḥ pañcavidham graham// / § 3953	
	jvaramaṣṭavidham tasya prakṛṣṭāsannakāraṇam/ pūrvarūpam ca rūpam ca bhesajam samgraheṇa ca// / § 3955	Ca.2.1.43
10	vyājahāra jvarasyāgre nidāne vigatajvaraḥ// § 3956 bhagavānagneśāya praṇatāya punarvasuh// / § 3957 ityagniveśakṛte tantra carakapratisaṃskṛte nidānasthāne jvaranidānam nāma prathamo+adhyāyah//1//	Ca.2.1.44

2.2 dvitīyo+adhyāyah/

	athāto rakta pittanidānam vyākhyāsyāmaḥ § 3959	Ca.2.2.1
	iti ha smāha bhagavānātreyah// / § 3960	Ca.2.2.2
	pittam yathābhūtam lohitapittam iti samjñām labhate,	Ca.2.2.3
	*tad vyākhyāsyāmaḥ// / § 3961	
5	yadā janturyava koddālakakoradūṣaprāyāṇyannāni bh- uṅkte, bhṛśoṣṇatīkṣṇamapi cānyadannajātām niṣpāva- māṣakulattha sūpaksāropasamhitām, & dadhidadhimaṇḍ- odaśvitkaṭvara mālakāñjikopasekām vā, vārāhamāhiṣāvika-	Ca.2.2.4

mātsyagavyapiśitam, pīnyākapiṇḍāluśuṣkaśākopahitam,
mūlakasarṣapalaśunakarañjaśigrumadhuśigru(&khaḍayūṣa)
bhūstrṇasumukhasurasakuṭherakagaṇḍīrakālamālakaparnā-
sakṣavakaphaṇijjhakopadamśam, surāsauvīratuṣodakama-
ireyamedakamadhūlakaśuktakuvalabadarāmlaprāyānupā- 5
nam vā, piṣṭānnottarabhūyiṣṭham ; uṣṇābhitapto vā+atimātramativelam
vā++āmam payaḥ pibati, payasā samaśnāti &rauhinīkam,
kāṇakapotam vā sarṣapatailakṣārasiddham, kulatthapiṇy-
ākajāmbavalakucapakvaiḥ śauktikairvā saha kṣīram &pi-
batyusṇābhitaptaḥ ; tasyaivamācarataḥ pittam prakopam- 10
āpadyate, lohitam &ca svapramāṇamativartate/ § 3962

tasmin pramāṇātivṛtte pittam prakupitam &śarīram-
nusarpadyadeva yakṛtplihaprabhavānām lohitavahānām
ca srotasām lohitābhiṣyandagurūṇi mukhānyāsādya &pr-
atirundhyāt &tadeva lohitam dūṣayati // § 3963 15

Ca.2.2.5 &samsargāllohitapradūṣaṇāllohitagandhavarṇānuvidhā-
nācca pittam lohitapittamityācakṣate// § 3964

Ca.2.2.6 tasyemāni pūrvvarūpāṇi bhavanti ; tadyathā---anannābhilāṣah,
bhuktasya vidāhah, śuktāmlagandharasa udgārah, ch-
arderabhīkṣṇamāgamanam, charditasya bībhatsatā, sva- 20
rabhedo, gātrāṇām sadanam, paridāhah, mukhāddhū-
māgama iva, lohalohitamatsyāmagandhitvamiva cāsy-
asya, raktaharitahāridratvamaṅgāvayavaśakṛnmūtrasveda-
lālāsiṅgāṇakāsyakarṇamala-&piḍakolikāpiḍakānām, aṅg-
avedanā, lohitālāpītaśyāvānāmarciṣmatām ca rūpāṇām 25
svapne darśanamabhīkṣṇamiti (&lohitapittapūrvvarūpāṇi
bhavanti)// § 3965

Ca.2.2.7 upadravāstu khalu daurbalyārocakāvipākaśvāsakāsa-
jvarātīśāraśophaśosapāṇḍurogāḥ svarabhedaśca// § 3966

Ca.2.2.8 mārgau punarasya dvau ūrdhvam, cādhaśca/ § 3967 30
tadbahuśleṣmaṇi śarīre śleṣmasaṁsargādūrdhvam pr-
atipadyamānam karṇānāsikānetrāsyebhyah pracyavate,
bahuvāte tu śarīre vātasaṁsargādadhaḥ pratipadyamā-
nam mūtrapurīśamārgābhyām pracyavate, buhuśleṣmav-
āte tu śarīre śleṣmavātasaṁsargāddvāvapi mārgau pratip- 35
adyate, tau mārgau pratipadyamānam sarvebhya eva ya-
thoktebhyaḥ khebhyaḥ pracyavate śarīrasya// § 3968

Ca.2.2.9 tatra yadūrdhvabhāgām tat sādhyam, virecanopakram-
aṇīyatvādbahvausadhatvācca ; yadadhobhāgām tadyathā-
272

pyaṁ, vamanopakramaṇīyatvādalpausadhatvācca ; yadubhayabhāgāṁ tadasādhyāṁ, vamanavirecanāyogitvādanauṣadhatvācceti // § 3969

5 raktapittaprakopastu khalu purā dakṣayajñoddhvamse
 &rudrakopāmarṣāgninā prāṇināṁ parigataśarīrapraṇānā-
 mabhavajjvaramanu // § 3970

10 tasyāśukāriṇo dāvāgnerivāpatitasyātyayikasyāśu praś-
 āntyai prayatitavyam mātrām deśam kālam cābhisaṁkṣya
 samtarpaṇenāpatarpaṇena vā mṛḍumadhuraśiratiktaka-
 şāyairabhyavahāryaiḥ pradehapiरेकावगाहसम्पर्शा-
 nairvamanādyairvā tatrāvahitenetii // § 3971

bhavanti cātra--- § 3972

sādhyāṁ lohitapittāṁ tadyadūrdhvāṁ
 pratipadyate/
 virecanasya yogitvādbahutvādbheṣajasya ca //
 § 3974

15 virecanāṁ tu pittasya jayārthe
 paramauṣadham/
 yaśca &tatrānvayah śleṣmā tasya cānadhamam
 smṛtam // § 3976

bhavedyogāvahāṁ tatra &madhurām caiva
 bheṣajam/
 tasmāt sādhyāṁ matām raktām yadūrdhvāṁ
 pratipadyate // § 3978

20 raktām tu yadadhobhāgāṁ tadyāpyamiti
 niścitam/
 vamanasyālpayogitvādalpatvādbheṣajasya ca //
 § 3980

vamanām hi na pittasya &harane
 śreṣṭhamucyate/
 yaśca &tatrānvayo vāyustacchāntau cāvaram
 smṛtam // § 3982

Ca.2.2.17	&taccāyogāvaham̄ tatra kaśāyam̄ tiktakāni ca/ tasmādyāpyam̄ samākhyātām̄ &yaduktamanulomagam// § 3984
Ca.2.2.18	raktapittam̄ tu yanmārgau dvāvapi pratipadyate/ asādhyamiti tajjñeyam̄ pūrvoktādeva kāraṇāt// § 3986
Ca.2.2.19	nahi samśodhanam̄ kiṁcidastyasya 5 pratimārgagam/ pratimārgam̄ ca haraṇam̄ raktapitte vidhīyate// § 3988
Ca.2.2.20	evamevopaśamanam̄ sarvaśo nāsyā vidyate/ samśrṣṭeṣu ca doṣeṣu sarvajicchamanam̄ &matam// § 3990
Ca.2.2.21	ityuktam̄ trividhodarkam̄ raktam̄ mārgaviśeṣataḥ/ ebhyastu khalu hetubhyāḥ kiṁcitsādhyam̄ na 10 sidhyati// § 3992
Ca.2.2.22	preśyopakaraṇābhāvāaddaurātmyādvaidyadoṣataḥ/ akarmataśca sādhyatvam̄ kaścidrogo+ativartate// § 3994
Ca.2.2.23	tatrāsādhyatvamekaṁ syāt sādhyayāpyaparikramāt/ raktapittasya vijñānamidam̄ tasyopadiśyate// § 3996
Ca.2.2.24	yat kṛṣṇamathavā nīlam̄ yadvā 15 śakradhanusprabham/ raktapittamasādhyam̄ tadvāsaso rañjanam̄ ca yat// § 3998

bhr̄śam pūtyatimātram ca sarvopadravavacca
yat/
balamāṃsakṣaye yacca tacca
raktamasiddhimat// § 4000

Ca.2.2.25

yena copahato raktam raktapittena mānavah/
paśyeddṛśyam viyaccāpi taccāsādhyam na
samśayah// § 4002

Ca.2.2.26

5 tratrāsādhyam parityājyam, yāpyam yatnena
yāpayet/
sādhyam cāvahitah siddhairbheṣajaiḥ
sādhayedbhīṣak// § 4004
tatra ślokau--- § 4005

Ca.2.2.27

Ca.2.2.28

kāraṇam nāmanirvṛttim
pūrvarūpānyupadravān/
mārgau doṣānubandham ca sādhyatvam na ca
hetumat// § 4007

10 nidāne raktapittasya vyājahāra punarvasuh/
vītamoharajodoṣalobhamānamadasprhah//
§ 4009

Ca.2.2.29

ityagniveśakṛte tantri carakapratisamksṛte nidānasthāne
raktapittanidānam nāma dvitīyo+adhyāyah//2//

2.3 ṭṛṭīyo+adhyāyah/

athāto gulmanidānam vyākhyāsyāmah// § 4011

Ca.2.3.1

iti ha smāha bhagavānātreyah// § 4012

Ca.2.3.2

5 iha khalu pañca gulmā bhavanti ; tadyathā---vātagulmah,
pittagulmah, śleṣmagulmo, nicayagulmah, śonitagulma
iti// § 4013

Ca.2.3.3

evaṁvādinam bhagavantamātreyamagniveśa uvāca---
kathamiha bhagavan pañcānām gulmānām viśeṣamabh-
ijānīmahe ; nahyaviśeṣavidrogānāmausadhadhavidapi bhisak
praśamanasamartho bhavatīti// § 4014

Ca.2.3.4

- Ca.2.3.5 tamuvāca bhagavānātreyah---samutthānapūrvavarūpaliṅgavedanopaśay
višeṣavijñānam gulmānām bhavatyanyeṣām ca rogāṇāma-
gniveśa ! tattu & khalu gulmeṣūcyamānām nibodha // § 4015
- Ca.2.3.6 yadā puruṣo vātalo višeṣeṇa jvaravamanavirecanātīs-
ārāṇāmanyatamena darśanena karśito vātalamāhāramāh- 5
arati, sītam vā & višeṣenātimātram, asnehapūrve vā vam-
anavirecane pibati, anudīrṇām vā chardimudīrayati, ud-
īrṇan vātamūtrapurīṣavegānniruṇaddhi, atyaśito vā pi-
bati navodakamatimātram, atisāmkṣobhiṇā vā yānena
yāti, ativyavāyavyāyāmamadyaśokarucirvā, abhighātam-
ṛcchatī vā, & viṣamasanaśayanasthānacaṅkramaṇasevī vā 10
bhavati, anyadvā kiṁcidevaṁvidham viṣamamatimātram
vyāyāmajātamārabhate, & tasyāpacārādvātaḥ prakopamā-
padyate // § 4016
- Ca.2.3.7 sa prakupito vāyurmahāsroto+anupraviśya raukṣyāt 15
& kaṭhinībhūtamāplutya piṇḍito+avasthānam karoti hr̥di
bastau pārvayornābhyaṁ vā; sa śūlamupajanayati gra-
nthīmścānekavidhān, piṇḍitaścāvatiṣṭhate, sa piṇḍitatvād
'gulma' ityabhidhīyate; sa & muhurādhamati, muhuralp-
atvamāpadyate; aviyatavupulāṇuvedanaśca bhavati cal- 20
atvādvāyoḥ, muhuḥ pipīlikāsampracāra ivāṅgeṣu, toda-
bhedaśphuraṇāyāmasaṅkocasuptiharsapralayodayabahulah;
tadāturaḥ sūcyeva ṣāṅkuneva cābhisaṁviddhamātmānam
manyate, api ca divasānte & jvaryate, śuṣyati cāsyāsyam, 25
ucchvāsaścoparudhyate, hr̥ṣyanti cāsyā romāṇi vedanāyāḥ
prādurbhāve; plīhāṭopāntrakūjanāvipākodāvartāṅgama-
rdamanyāśirahśaṅkhaśūlabradhnarogaścainamupadravanti;
kr̥ṣṇāruṇaparuṣatvaṅnakhanayanavadanamūtrapurīṣaśca bh- 30
avati, nidānoktāni cāsyā nopaśerata, viparītāni copaśerata
iti vātagulmaḥ // § 4017
- Ca.2.3.8 taireva tu karśanaiḥ karśitasyāmlalavaṇakaṭukakṣā-
rosṇatikṣṇaśuktavyāpannamadyaharitakaphalāmlānām vi-
dāhinām ca śākadhānyamāṁsādīnāmupayogādajīrṇādhya-
śānādraukṣyānugate cāmāśaye & vamanamativelām sa-
ṁdhāraṇām vātātapau cātisevamānasya pittām saha mā- 35
rutenā prakopamāpadyate // § 4018
- Ca.2.3.9 tat prakupitām māruta āmāśayaikadeśe & samvartya
tāneva vedanāprakārānupajanayati, ya uktā vātagulme;

pittam tvenam vidahati kukṣau hṛdyurasi kaṇṭhe ca ; sa vi-
dahyamānah sadhūmamivodgāramudgiratyamlānvitam,
gulmāvakāśaścāsyā dahyate dūyate &dhūpyate ūṣmāyate
svidyati klidyati &sīthila iva sparśāsaho+&alparomāñcaśca
5 bhavati ; jvarabhrāmadavathupipāsāgalatālumukhaśoṣapra-
mohaviḍbhedāścainamupadravanti ; haritahāridratvañ-
akhanayanavanamūtrapurīśaśca bhavati ; nidānoktāni
cāsyā nopaśerate, viparītānyupaśerata iti pittagulmaḥ//
§ 4019

10 taireva tu karśanaiḥ karśitasyaśanādatisnidhag- Ca.2.3.10
urumadhuraśītāśanāt &piṣṭekṣukṣīratilamāśaguḍavikṛti-

sevanānmandakamadyātipānāddharitakātipraṇanayādānū-
paudakagrāmyamāṁsātibhakṣaṇāt &saṁdhāraṇādabubh-
ukṣasya cātipragāḍhamudapānāt saṁkṣobhaṇādvā śarīra-
15 sysya śleṣmā saha mārutena prakopamāpadyate// § 4020

Ca.2.3.11
tam prakupitam māruta āmāśayaikadeśe &saṁva-
rtya tāneva vedanāprakārānupajanayati ya uktā vātagu-
lme ; śleṣmā tvasya śītajvararocakāvipākāṅgamardahaṛṣa-
hṛdrogacchardinidrālasyastaimityagauravaśirobhītāpānupa-

20 janayati, api ca gulmasya sthairyagauravakāṭhinyāvagā-
ḍhasuptatāḥ, tathā kāsaśvāsapratiśyāyān rājayakṣmāṇam
cātipravṛddhaḥ, śvāityam tvañnakhanayanavanamūtr-
apurīśeṣūpajanayati, nidānoktāni cāsyā nopaśerate, viparītāni copaśerata iti śleṣmagulmaḥ// § 4021

25 triḍoṣadetuliṅgasannipāte tu sānnipātikam gulmamu- Ca.2.3.12
padiṣanti kuśalāḥ/ § 4022

sa &vipratisiddhopakramatvādasādhyo nicayagulmaḥ//
§ 4023

30 śonitagulmastu khalu striyā eva bhavati na puruṣasya, Ca.2.3.13
garbhakoṣṭhārtavāgamanavaišeṣyāt/ § 4024

pāratantryādavaiśāradyāt satatamupacārānurodhādvā
vegānudīrṇānuparundhatyā āmagarbhe vā+apyacirapatite+athavā+apyacirapraj-
ṛtau vā vātaprakopāṇāyāsevamānāyāḥ kṣipram vātāḥ pr-
akopamāpadyate// § 4025

35 sa prakupito yonimukhamanupraviśyārtavamuparun- Ca.2.3.14
addhi, māsi māsi tadārtavamuparudhyamānam kukṣima-
bhivardhayati/ § 4026

tasyāḥ śūlakāśātīśāracchardyarocakāvipākāṅgamarda-
nidrālasyastaimityakaphaprāsekāḥ samupajāyante, stana-

yośca stanyam, auṣṭhayoh stanamaṇḍalayośca kārṣṇyam,
atyartham glāniścakṣuṣoh, mūrccha, hṛllāsaḥ, dohadah,
śvayathuśca pādayoh, īśaccodgamo romarājyāḥ, yonyāśc-
āṭālatvam, api ca yonyā daurgandhyamāsrāvaścopajāyate,
kevalaścāsyā gulmaḥ piṇḍita eva spandate, tāmagarbhām 5
garbhiṇīmityāgurmūḍhāḥ // § 4027

Ca.2.3.15   eṣāṁ tu khalu pañcānāṁ gulmānāṁ prāgabhinievṛtter-
imāni pūrvarūpāṇī bhavanti ; tadyathā---anannābhilaṣaṇam,
arocakāvipākau, agnivaiṣamyam, vidāho bhuktasya, pāk-
akāle cāyuktyā chardyudgārau, vātamūtrapurīṣavegānāṁ 10
cāprādurbhāvah, prādurbhūtānāṁ cāpravṛttirīṣadāgama-
nam vā, vātaśūlāṭopāntrakūjanāpariharṣaṇātivṛttapurīṣa-
tāḥ, abubhuksā, daurbalyam, sauhityasya cāsaḥatvamiti //
§ 4028

Ca.2.3.16   sarveṣvapi khalvetēṣu gulmeṣu na kaścidvātādrte sa- 15
ṁbhavati gulmaḥ/ § 4029

teṣāṁ sānnipātikamasādhyam jñātvā naivopakrameta,
ekadoṣaje tu yathāsvamārambham praṇayet, samsṛṣṭā-
ṁstu sādhāraṇena karmaṇopacaret/ § 4030

yaccānyadapyaviruddhaṁ manyeta tadapyavacāraye-
dvibhajya gurulāghavamupadravāṇāṁ, gurūnupadravā-
ṁstvaramāṇaścikitsejjaghanyamitarān/ § 4031

tvaramāṇastu višeṣamanupalabhamāno gulmeṣvātya-
yike karmaṇi vātacikitsitam praṇayet, snehasvedau vāta-
harau snehopasamhitam ca mṛdu virecanam bastīṁśca ; 25
amlalavaṇamadhurāṁśca rasān yuktyā+avacārayet/ § 4032

mārute hyupaśānte svalpenāpi prayatnena śakyo+anyo+api
doṣo niyantum gulmeṣviti // § 4033

Ca.2.3.17   bhavati cātra--- § 4034

gulmināmanilaśāntirupāyaiḥ sarvaśo
bidhivadācaritavyā/

mārute gyavajite+anyamudīrṇam
doṣamalpamapi karma nihanyāt// § 4036

Ca.2.3.18   tatra ślokah--- § 4037

samkhyā nimittam rūpāṇi pūrvarūpamathāpi
ca/

diṣṭam̄ nidāne gulmānāmekadeśaśca
 karmanām// § 4039
 ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte nidānasthāne
 gulmanidānam nāma tṛtīyo+adhyāyah//3//

2.4 caturtho+adhyāyah/

athātaḥ pramehanidānam vyākhyāsyāmah//	§ 4041	Ca.2.4.1
iti ha smāha bhagavānātreyah//	§ 4042	Ca.2.4.2
tridoṣakopanimitṭā vimśatiḥ pramehā bhavanti vikārā-		Ca.2.4.3
ścāpare+aparisaṃkhyeyāḥ//	§ 4043	
5 tatra yathā tridoṣaprakopah pramehānabhinirvartayati		
tathā+anuvyākhyāsyāmah//	§ 4044	
iha khalu nidānadoṣadūṣyaviśeṣebhyo vikāravighāta-		Ca.2.4.4
bhāvābhāvaprativiśeṣā bhavanti/	§ 4045	
yadā hyete trayo nidānādiviśeṣāḥ parasparam &nānub-		
10 adhnantyathavā kālaprakarṣādabalīyāmso+athavā+anubadhnanti		
na tadā vikārābhinirvṛttih, cirādvā+apyabhinirvartante,		
tanavo vā bhavantyayathoktasarvalīngā vā ; viparyaye vi-		
parītāḥ ; iti sarvavikāravighātabhāvābhāvaprativiśeṣābhi-		
nirvṛttiheturbhavatyuktāḥ//	§ 4046	
15 tatreme trayo nidānādiviśeṣāḥ śleṣmanimittānām pr-		Ca.2.4.5
amehāṇāmāśvabhinirvṛttikarā bhavanti ; tadyathā---hāya-		
nakayavakacīnakoddālakanaisadhetkaṭamukundakamahā-		
vrīhipramodakasugandhakānām navānāmativelamatipra-		
māṇena copayogah, tathā sarpiṣmatām navahareśumāśas-		
20 ūpyānām, grāmyānūpaudakānām ca māṁsānām, sākatila-		
palalapiṣṭānnapāyasakṛśarāvilepīkṣuvikārāṇām, kṣīrana-		
vamadyamandakadadhidravamadhurataruṇaprāyāṇām co-		
payogah, mrjāvyāyāmavarjanām, svapnaśayanāsanapras-		
aṅgah, yaśca kaścidvidhiranyo+api śleṣmamedomūtrasa-		
25 mjananah, sa sarvo nidānaviśeṣāḥ//	§ 4047	
bahudravaḥ śleṣmā doṣaviśeṣāḥ//	§ 4048	Ca.2.4.6
&bahvabaddham̄ medo māṁsam̄ śarīrajakledah̄ śu-		Ca.2.4.7
kram̄ śoṇitam̄ vasā majjā lasīkā rasaśaujaḥsām̄khyāta iti		
dūṣyaviśeṣāḥ//	§ 4049	
30 trayāṇāmeśām̄ nidānādiviśeṣāṇām sannipāte kṣipram̄		Ca.2.4.8
śleṣmā prakopamāpadyate, prāgatibhūyastvāt ; sa prakup-		

itaḥ kṣiprameva śarīre visṛptim labhate, śarīraśaithilyāt ; sa visarpañ śarīre medasaivādito miśrībhāvam gacchatī, medasaścaiva bahvabaddhatvānmedasaśca guṇaiḥ samānag-
uṇabhūyiṣṭhatvāt ; sa medasā miśrībhavan dūṣayatyenat,
vikṛtavāt ; sa vikṛto duṣṭena medasopahitāḥ śarīrakleda- 5
māṁsābhyaṁ samsargam gacchatī, kledamāṁsayoratipr-
amāṇābhivṛddhatvāt ; sa māṁse māṁsapradosāt pūtimā-
ṁsapiḍakāḥ śarāvikākacchapikādyāḥ samjanayati, aprak-
ṛtibhūtatvāt ; śarīrakledam punardūṣayan mūtratvena par-
ināmayati, mūtravahānām ca srotasām &vaṅksaṇabastipri-
abhvāṇām medahkledopahitāni gurūṇi mukhānyāsādya
pratirudhyate ; tataḥ pramehāṁsteśām sthairyamasādhya-
tām vā janayati, prakṛtivikṛtibhūtatvāt // § 4050 10

Ca.2.4.9 Śarīrakledastu śleśmamedomiśraḥ praviśan mūtrāś-
ayam mūtratvamāpadyamānah ślaiśmikairebhirdaśabhi- 15
rguṇairupasṛjyate vaiśamyayuktaiḥ ; tadyathā---śvetaśīta-
mūrtapicchilācchasnidhagurumadhurasāndraprasādama-
ndaiḥ, tatra yena guṇenaikenānekena vā &bhūyastaram-
upasṛjyate tatsamākhyam gaunām nāmavišeṣam prāpn-
oti // § 4051 20

Ca.2.4.10 te tu khalvime daśa pramehā nāmavišeṣeṇa bhavanti ;
tadyathā---udakamehaśca, ikṣuvālikārasamehaśca, sāndr-
amehaśca, sāndraprasādamehaśca, śuklamehaśca, śukra-
mehaśca, śītamehaśca, sīkatāmehaśca, śanairmehaśca, āl-
ālamehaśceti // § 4052 25

Ca.2.4.11 te daśa pramehāḥ sādhyāḥ ; samānaguṇamehahsthān-
akatvāt, kaphasya prādhānyāt, samakriyatvācca // § 4053

Ca.2.4.12 tatra ślokāḥ śleśmapramehavišeṣavijñānārthā bhavanti-
-- // § 4054

Ca.2.4.13 acchām bahu sitām śītam
nirgandhamudakopamam/
śleśmakopānnaro mūtramudamehī
pramehati // § 4056 30

Ca.2.4.14 atyarthamadhurām śītamīśatpicchilamāvilam/
kāṇḍekṣurasasaṅkāśām śleśmakopāt
pramehati // § 4058

	yasya paryuṣitam mūtram sāndrībhavati bhājane/ puruṣam kaphakopena tamāhuḥ sāndramehinam // § 4060	Ca.2.4.15
	yasya saṃhanyate mūtram kiṃcit kiṃcit prasīdati/ sāndraprasādamehīti tamāhuḥ śleṣmakopataḥ // § 4062	Ca.2.4.16
5	śuklam piṣṭanibham mūtramabhīkṣṇam yaḥ pramehati/ puruṣam kaphakopena tamāhuḥ śuklamehinam // § 4064	Ca.2.4.17
	śukrābham śukramiśram vā mururmehati yo narah/ śukrāmehinamāhustam puruṣam śleṣmakopataḥ // § 4066	Ca.2.4.18
10	atyarthamadhuram sītam mūtram mehati yo bhṛśam/ sītamehinamāhustam puruṣam śleṣmakopataḥ // § 4068	Ca.2.4.19
	mūrtānmūtragatān dosānaṇūnamehati yo narah/ sikatāmehinaṁ vidyāttam naram śleṣmakopataḥ // § 4070	Ca.2.4.20
	mandam mandamavegam tu kṛcchram yo mūtrayecchanaiḥ/ śanairmehinamāhustam puruṣam śleṣmakopataḥ // § 4072	Ca.2.4.21
15	tantubaddhamivālālam picchilam yaḥ pramehati/	Ca.2.4.22

- ālālamehinam̄ vidyāttam̄ naram̄
śleśmakopataḥ // § 4074
- Ca.2.4.23 ityete daśa pramehāḥ śleśmaprakopanmittā vyākhyātā bhavanti // § 4075
- Ca.2.4.24 uṣṇāmlalavaṇakṣārakaṭukājīrṇabhojanopasevinastathā+atitikṣṇātapāgnisamtāpaśramakrodhaviṣamāhāropasevina- 5
śca tathāvidhaśarīrasyaiva &kṣipram̄ pittam̄ prakopamā-
padyate, tattu prakupitam̄ tayaivānupūrvyā pramehāni-
mān ṣaṭ kṣiprataramabhinirvartayati // § 4076
- Ca.2.4.25 tesāmapi tu khalu pittaguṇaviśeṣenaiva nāmaviśesā
bhavanti ; tadyathā---kṣāramehaśca, kālamehaśca, nīlame- 10
haśca, lohitamehaśca, māñjiṣṭhamehaśca, hāridramehaśc-
eti // § 4077
- Ca.2.4.26 te ṣadbhireva kṣārāmlalavaṇakaṭukavisroṣṇaiḥ pittag-
uṇaiḥ pūrvavadyuktā bhavanti // § 4078
- Ca.2.4.27 sarva eva te yāpyāḥ, samsṛṣṭadoṣamedahsthānatvādvi- 15
ruddhopakramatvācceti // § 4079
- Ca.2.4.28 tatra ślokāḥ pittapramehaviśeṣavijñānārthā bhavanti---
// § 4080
- Ca.2.4.29 gandhavarṇarasasparśairyathā
kṣārastathāvidham/
pittakopānnaro mūtram̄ kṣāramehī 20
pramehati // § 4082
- Ca.2.4.30 masīvarṇamajasram̄ yo mūtramusṇam̄
pramehati/
pittasya parikopena tam̄ vidyāt kālamehinam//
§ 4084
- Ca.2.4.31 cāṣapakṣanibham̄ mūtramamlam̄ mehati yo
narah/
pittasya parikopena tam̄ vidyānnīlamehinam//
§ 4086
- Ca.2.4.32 visram̄ lavaṇamuṣṇam̄ ca raktam̄ mehati yo 25
narah/

pittasya parikopeṇa tam
vidyādraktamehinam // § 4088

mañjiṣṭhadakasamkāśam bhṛśam visram Ca.2.4.33

pramehati/
pittasya parikopāttam
vidyānmāñjiṣṭhamehinam // § 4090

haridrodakasaṅkāśam kaṭukam yaḥ pramehati/ Ca.2.4.34

5 pittasya parikopāttam
vidyāddhāridrāmehinam // § 4092

ityete ṣaṭ pramehāḥ pittaprakopanimittā vyākhyātā bh- Ca.2.4.35
avanti // § 4093

kaṣāyakaṭutiktarūkṣalaghuśītavyavāyavyāyāmavamana- Ca.2.4.36
virecanāsthāpanaśirovirecanātiyogasamdhāraṇānaśanābhi-

10 ghātātapodvegaśokaśonitātiṣekajāgaranaviśamaśarīranyā-
sānupasevamānasya tathāvidhaśarīrasyaiva kṣipram vā-
taḥ prakopamāpad�ate // § 4094

sa prakupitastathāvidhe śarīre visarpan yadā vasāmā- Ca.2.4.37
dāya mūtravahāni srotāṁsi pratipadyate tadā vasāmeha-

15 mabhinirvartayati ; yadā punarmajjānam mūtrabastāvāk-
arşati tadā majjamehamabhinirvartayati ; yadā tu lasīkām
mūtrāśaye+abhivahanmūtramanubandhaṁ cyotayati las-
īkātibagutvādvikṣepaṇācca vāyoḥ & khalvasyātimūtrapra-
vṛttisaṅgam karoti, tadā sa matta iva gajah kṣaratyajasram
20 mūtramavegam, tam hastimehinamācakṣate ; aujaḥ pun-
armadhurasvabhāvam, tad yadā raukṣyādvāyuḥ kaṣāya-
tvenābhisaṁsrjya mūtrāśaye+abhivahati tadā madhume-
ham karoti // § 4095

imāṁścaturaḥ pramehān vātajānasādhyānācakṣate bh- Ca.2.4.38
25 iṣajaḥ, mahātyayikatvādviruddhopakramatvācceti / § 4096

teṣāmapi pūrvavadguṇaviśeṣena nāmaviśeṣā bhava- Ca.2.4.39
nti ; tadyathā---vasāmehaśca, majjamehaśca, hastimehaśca,
madhumehaśceti // § 4097

30 tatra ślokā vātaprāmehaviśeṣavijñānārthā bhavanti--- Ca.2.4.40
// § 4098

- Ca.2.4.41   vasāmiśram vasābhām vā muhurmehati yo
                          narah/
                          vasāmehinamāhustamasādhyam vātakopataḥ //
                          § 4100
- Ca.2.4.42   majjānam saha mūtrenā muhurmehati yo
                          narah/
                          majjamehinamāhustamasādhyam
                          vātakopataḥ // § 4102
- Ca.2.4.43   hastī matta ivājasram mūtram kṣarati yo   5
                          bhṛśam/
                          hastimehinamāhustamasādhyam
                          vātakopataḥ // § 4104
- Ca.2.4.44   kaśāyamadhuram pāṇḍu rūkṣam mehati yo
                          narah/
                          vātakopādasādhyam tam
                          pratīyānmadhumehinam // § 4106
- Ca.2.4.45   ityete catvārah pramehā vātaprakopanimittā vyākhyātā
                          bhavanti // § 4107   10
- Ca.2.4.46   evam̄ tridoṣaprakopanimittā viṁśatih pramehā vyā-
                          khyātā bhavanti // § 4108
- Ca.2.4.47   trayastu khalu doṣāḥ prakupitāḥ pramehānabhinirv-
                          artayiṣyanta imāni pūrvvarūpāṇi darśayanti; tadyathā--
                          jaṭilībhāvam keṣeṣu, mādhuryamāsyasya, karapādayoh
                          suptatādāhau, mukhatālukaṇṭhaśoṣam, pipāsām, ālasyam,
                          malam kāye, kāyacchidreṣūpadeham, paridāham supta-
                          tām cāṅgeṣu, ṣaṭpadapipīlikābhiśca śarīramūtrābhisa-
                          ḥaṇam, mūtre ca mūtradosān, visram̄ śarīragandham, ni-
                          drām, tandrā ca sarvakālamiti // § 4109   15
- Ca.2.4.48   upadravāstu khalu pramehiṇām ṛṣṇātīsārajvaradāha-
                          daurbalyārocakāvipākāḥ pūtimāṁsapīḍakālajīvidradhyā-
                          dayaśca tatprasaṅgādbhavanti // § 4110   20
- Ca.2.4.49   tatra sādhyān pramehān samśodhanopaśamanairyā-
                          thārhamupapādayamścikitsediti // § 4111   25
- Ca.2.4.50   bhavanti cātra--- gr̄dhnumabhyavahāryeṣu snānaca-
                          īkramaṇadviṣam/ § 4112

pramehāḥ kṣipramabhyeti nīḍadrumamivāṇḍajah//
 § 4113

mandotsāhamatisthūlamatisnigdham mahāśanam/ § 4114 Ca.2.4.51
 mṛtyuḥ prameharūpeṇa kṣipramādāya gacchati// § 4115

5 yastvāhāram śarīrasya dhātusāmyakaram narah/ § 4116 Ca.2.4.52
 sevate vividhāścānyāśceṣṭāḥ sa sukhamāśnute// § 4117
 tatra ślokāḥ--- § 4118 Ca.2.4.53

heturvyādhiviśeṣāñāṁ pramehāñāṁ ca
 kāraṇam/
 dosadhātusamāyogo rūpaṁ vividhameva ca//
 § 4120

10 daśa śleśmakṛtā yasmāt pramehāḥ ṣaṭ ca Ca.2.4.54
 pittajāḥ/
 yathā ca vāyuścaturaḥ pramehān kurute balī//
 § 4122

sādhyāsādhyaviśeṣāśca Ca.2.4.55
 pūrvarūpāṇyupadravāḥ/
 pramehāñāṁ nidāne+asmin kriyāsūtram ca
 bhāṣitam// § 4124
 ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte nidānasthāne
 pramehavidhānam nāma caturtho+adhyāyah//4//

2.5 pañcamo+adhyāyah/

athātaḥ kuṣṭhanidānam vyākhyāsyāmāḥ// § 4126 Ca.2.5.1
 iti ha smāha bhagavānātreyāḥ// § 4127 Ca.2.5.2
 sapta dravyāṇi kuṣṭhānāṁ &prakṛtirvikṛtimāpannāni
 bhavanti/ § 4128 Ca.2.5.3

5 tadyathā---trayo dosā vātapittaśleṣmāṇaḥ prakopāṇav-
 ikṛtāḥ, dūṣyāśca &śarīradhātavastvañmāṁsaśonitalatīkā-
 scaturdhā doṣopaghātavikṛtā iti/ § 4129
 etat saptānāṁ saptadhātukamevaṅgatamājananām ku-
 ṣṭhānāṁ, atahprabhavāṇyabhinirvartamānāni kevalam śa-
 10 rīramupatapanti// § 4130

- Ca.2.5.4 na ca kiñcidasti kuṣṭhamekadoṣaprakopanimittam, asti tu khalu samānaprakṛtīnāmapi kuṣṭhānāṁ doṣāṁśāṁśav-
ikalpānubandhasthānavibhāgena vedanāvarṇasamsthān-
aprabhāvanāmacikitsitaviśeṣah / § 4131
- 5
- sa saptavidho+asṭādaśavidho+aparisamkhyeyavidho vā
bhavati / § 4132
- doṣā hi vikalpanairvikalpyamānā vikalpayanti vikārān,
anyatrāśādhyabhāvāt / § 4133
- 10
- teṣāṁ vikalpavikārasamkhyāne+atiprasaṅgamabhisamīkṣya
saptavidhameva kuṣṭhaviśeṣamupakṣyāmaḥ // § 4134
- Ca.2.5.5 iha vātādiṣu triṣu prakupiteṣu tvagādīṁscaturaḥ pra-
dūṣayatsu vāte+ dhikatare kapālakuṣṭhamabhinirvartate,
pitte tvaudumbaram, śleṣmaṇi maṇḍalakuṣṭham, vātapitt-
ayorṛṣyajihvam, pittaśleṣmaṇoh puṇḍarīkam, śleṣmamār-
utayoh sidhmakuṣṭham, sarvadoṣābhivṛddhau kākaṇaka-
mabhinirvartate ; evameṣa saptavidhah kuṣṭhaviśeṣo bha-
vati / § 4135
- 15
- &sa caiṣa bhūyastaratamataḥ prakṛtau vikalpyamānā-
yām bhūyasīm vikāravikalpasamkhyāmāpadyate // § 4136
- Ca.2.5.6 tatredam sarvakuṣṭhanidānam samāsenopadekṣyāmaḥ-
—śītoṣṇavyatyāsamanānupūrvyopasevamānasya tathā sa-
mṛtarpaṇapatarpaṇābhyaवahāryavahāryavyatyāsam, ma-
dhuphāṇitamatsyalakucamūlakakākamācīḥ satatamatim-
ātramatārajanīrṇe ca samaśnataḥ, cilicimam ca payasā, hāyanak-
ayavakacīnakoddālakakoradūṣaprāyāṇi cānnāni kṣīrada-
dhitakrakolakulatthamāśātasīkusumbhasneḥavanti, etair-
evātimātram suhitasya ca vyavāyavyāyāmasamtāpānaty-
upasevamānasya, bhayaśramasamtāpopahatasya ca sah-
asā śītodakamavatarataḥ, vidagdham cāhārajātamanulli-
khya vidāhīnyabhyavaharataḥ, chardīm ca pratighnataḥ,
snehāṁścāticarataḥ, trayo doṣāḥ yugapat prakopamāpa-
dyante ; tvagādayaścatvārah śaithilyamāpadyante ; teṣu śī-
thileṣu doṣāḥ prakupitāḥ sthānamadhigamya samtiṣṭham-
ānāstāneva tvagādīn dūṣayantah kuṣṭhānyabhinirvartaya-
nti // § 4137
- 20
- 25
- 30
- 35
- Ca.2.5.7 teṣāmimāni pūrvarūpāṇi bhavanti ; tadyathā---asvedanamatisvedanam
pāruṣyamatiślakṣṇatā vaivarṇyam kaṇḍūrnistodah supt-
atā paridāhah parihaarṣo lomaharṣah kharatvamūṣmāya-

ṇam gauravaṁ śvayathuvīrsarpāgamanamabhīkṣṇam ca
kāye kāyacchidreśūpadehah pakvadagdhadaśtabhagnakṣ-
atopaskhaliteśvatimātram vedanā svalpānāmapi ca vraṇā-
nām duṣṭirasamrohaṇam ceti // § 4138

5 tato+anantaram kuṣṭhānyabhinirvartante, teṣāmidam Ca.2.5.8-1

vedanāvarṇasamsthānaprabhāvanāmaviśeṣavijñānam bh-
avati ; tadyathā---rūksāruṇaparusāṇi viṣamavisṛtāni kh-
araparyantāni &tanūnyudvṛttabahistanūni &suptavatsu-
ptāni hṛṣitalomācitāni nistodabahulānyalpakaṇḍūdāhapū-
yalasīkānyāśugatisamutthānānyāsubhedīni jantumanti kṛ-
ṣṇāruṇakapālavarnāni ca kapālakuṣṭhānīti vidyāt ; § 4139

tāmrāṇi tāmrakhararomarājībhiravanaddhāni bahal- Ca.2.5.8-2

āni bahubahalapūyaraktalasīkāni kaṇḍūkledakothadāha-
pākavantyāśugatisamutthānabhedīni sasaṁtāpakrimīni pa-

10 15 kvodumbaraphalavarnānyaudumbarakuṣṭhānīti vidyāt ; § 4140

snigdhāni gurūṇyutsedhavanti &ślakṣṇasthirapītapa- Ca.2.5.8-3

ryantāni śuklaraktāvabhāsāni śuklaromarājīsantānāni &ba-
hubahalaśuklapicchilasrāvīṇi bahukledakaṇḍūkrimīni sa-
ktagatisamutthānabhedīni parimaṇḍalāni maṇḍalakuṣṭh-

20 25 āni vidyāt ; § 4141

paruṣāṇyaruṇavarnāni bahirantahśyāvāni nīlapītatā- Ca.2.5.8-4

mrāvabhāsānyāśugatisamutthānānyalpakaṇḍūkledakrimī-
ni dāhabhedanistoda(pāka)bahulāni śūkopahatopamave-

danānyutsannamadhyāni tanuparyantāni karkaśapiḍak-
ācitāni dīrghaparimaṇḍalānyṛṣyajihvākṛtīni ṛṣyajihvānīti

20 25 vidyāt ; § 4142

śuklaraktāvabhāsāni raktaparyantāni raktarājīsirāsant- Ca.2.5.8-5

atānyutsedhavanti bahubahalaraktapūyalasīkāni kaṇḍū-
krimidāhapākavantyāśugatisamutthānabhedīni puṇḍarī-

30 kapalāśasamkāśāni puṇḍarīkānīti vidyāt ; § 4143

&paruṣāruṇāni viśīrṇabahistanūnyantahśnidhāni śu- Ca.2.5.8-6

klaraktāvabhāsāni bahūnyalpavedanānyalpakaṇḍūdāha-
pūyalasīkāni laghusamutthānānyalpabhedakrimīṇyalābu-

puṣpasaṅkāśāni sidhmakuṣṭhānīti vidyāt ; § 4144

35 kākaṇṭikāvarṇānyādau paścāttu sarvakuṣṭhaliṅgas- Ca.2.5.8

amanvitāni &pāpiyasā sarvakuṣṭhaliṅgasamṛbhavenānek-

avarṇāni kākaṇānīti vidyāt / § 4145

tānyasādhyāni, sādhyāni punaritarāṇi // § 4146

- Ca.2.5.9   tatra yadasādhyam̄ tadasādhyatām̄ nātivartate, sādhyam̄ punah̄ kiṁcit sādhyatāmativartate kadācidapacārāt/ § 4147
- 5
- sādhyāni hi ṣaṭ kākaṇakavarjyānyacikitsyamānānya-pacārato vā doṣairabhiṣyandamānānyasādhyatāmupayānti// § 4148
- Ca.2.5.10   sādhyānāmapi hyupekṣyamānām̄ tvaṁmāṁsaśonit-alasīkākothakledasamsvedajāḥ krimayo+abhimūrcchanti ; te bhakṣayantastvagādīn &doṣāḥ punardūṣayanta imān-upadravān pr̄thak pr̄thagutpādayanti---tatra vātah̄ śyāv-āruṇavarṇam̄ paruṣatāmapi ca raukṣyaśūlaśoṣatodavepa-thuharṣasaṅkocāyāsastambhasuptibhedabhaṅgān, pittam̄ dāhasvedakledakothasrāvapākarāgān, śleṣmā tvasya śvai-tyaśaityakanḍūsthairyagauravotsedhopasnehopalepān, kr̄imayastu tvagādīm̄scaturaḥ sirāḥ snāyūścāsthīnyapi &tar-uṇānyādadate// § 4149
- 10
- Ca.2.5.11   asyām̄ caivāvasthāyāmupadrvāḥ kuṣṭhinam̄ spr̄śanti ; tadyathā---prasravaṇamaṅgabhedāḥ patanānyaṅgāvayav-ānām̄ tr̄ṣṇājvarātīsāradāhadaurbalyārocakāvipākāśca, ta-thāvidhamasādhyam̄ vidyāditi// § 4150
- 15
- Ca.2.5.12   bhavanti cātra--- § 4151
- 20
- sādhyo+ayamiti yaḥ pūrvam̄ naro
rogamupekṣate/
sa kiṁcitkālamāsādyā mṛta evāvabudhyate//
§ 4153
- Ca.2.5.13   yastu pr̄ägeva rogebhyo rogeṣu taruṇeṣu vā/
bheṣajam̄ kurute samyak sa ciram̄
sukhamaśnute// § 4155
- 25
- Ca.2.5.14   yathā hyalpena yatnena chidyate taruṇastṣaruḥ/
sa evātipravṛddhastu
chidyate+atiprayatnataḥ// § 4157
- Ca.2.5.15   evameva vikāro+api taruṇaḥ sādhyate sukham/
vivṛddhaḥ sādhyate kṛcchrādasādhyo vā+api
jāyate// § 4159

tatra ślokaḥ--- § 4160

Ca.2.5.16

saṃkhyā dravyāṇi doṣāśca hetavaḥ
 pūrvalakṣaṇam/
 rūpānyupadravāścoktāḥ kuṣṭhānām kauṣṭhike
 pr̥thak// § 4162
 ityagniveśakṛte tanre carakapratisamskṛte nidānasthāne
 kuṣṭhanidānam nāma pañcamo+adhyāyah//5//

2.6 ṣaṣṭho+adhyāyah/

athātaḥ śoṣanidānam vyākhyāsyāmaḥ// § 4164

Ca.2.6.1

iti ha smāha bhagavānātreyah// § 4165

Ca.2.6.2

iha khalu catvāri śoṣasyāyatānāni bhavanti ; tadyathā--
 -sāhasam saṃdhāraṇam kṣayo viṣamāśanamiti// § 4166

Ca.2.6.3

5   tatra sāhasam śoṣasyāyatānamiti yaduktam tadanuvyākhyāsyāmaḥ--
 --yadā puruṣo durbalo hi san balavatā saha vigr̥hṇāti, ati-
 mahatā vā dhanuṣā vyāyacchati, jalpati vā+apyatimātram,
 atimātram vā bhāramudvahati, apsu vā plavate cātidūram,
 &utsādanapadāghātane vā+atipragāḍhamāsevate, atipra-
 10   kr̥ṣṭam vā+adhvānam drutamabhipatati, abhihanyate vā,
 anyadvā kiṃcidevaṁvidham viṣamamatimātram vā vyāy-
 āmajātamārabhate, tasyātimātreṇa karmaṇorah kṣanyate/
 § 4167

tasyorah kṣatamupaplavate vāyuḥ/ § 4168

15   sa tatrāvasthitah śleṣmāṇamurahstham-&upasamāgṛhya
 pittam ca dūṣayan viharatyūrdhvamadhīstiryak ca / § 4169
 tasya yo+amśah śarīrasandhīnāviśati tenāsyā jṛmbhā+āngamardo
 jvaraścopajāyate, yastvāmāśayamabhyupaiti tena rogā bh-
 avanti urasyā &arocakaśca, yaḥ kaṇṭhamabhiprapadyate
 20   kaṇṭhastenoddhvamsyate svaraścāvasīdati, yaḥ prāṇava-
 hāni srotāṁsyanveti tena śvāsaḥ pratiśyāyaśca jāyate, yaḥ
 śirasyavatiṣṭhate śirastenopahanyate ; tataḥ kṣaṇanāccaiv-
 oraso viṣamagatitvācca vāyoḥ kaṇṭhasya coddhvamsanāt
 kāsaḥ satatamasya samjāyate, sa kāsaprasāṅgādurasi kṣate
 25   śonitam ṣṭhīvati, śonitāgamanāccāsyā daurbalyamupajāy-
 ate ; evamete sāhasaprabhavāḥ sāhasikamupadravāḥ spr̥-
 anti/ § 4170

tataḥ sa upaśoṣaṇairetairupadravairupadrutaḥ śanaiḥ
śanairupaśuṣyati / § 4171

tasmāt puruṣo matimān balamātmanah samīkṣya tada-
nurūpāṇi karmāṇyārabheta kartum ; balasamādhānam hi
śarīram, śarīramūlaśca puruṣa iti // § 4172

5

Ca.2.6.5 bhavati cātra--- sāhasam varjayet karma rakṣañjīvitam-
ātmanah / § 4173

jīvan hi puruṣastviṣṭam karmaṇah phalamaśnute//
§ 4174

Ca.2.6.6 samdhāraṇam śoṣasyāyatanaṁitī yaduktam tadanuvyākhyaśyāmaḥ--
yadā puruṣo rājasamīpe bhartuh samīpe vā gurorvā
pādamūle dyūtasabhamanyam vā satām samājam str-
īmadhyam vā samanupraviśya yānairvā+apyuccāvacair-
&abhiyān bhayāt prasaṅgāddhṛīmattvāddhṛīnitvādvā ni-
ruṇaddhyāgatān vātamūtrapuriṣavegān &tadā tasya sa-
ṃdhāraṇādvāyuh prakopamāpadyate, sa prakupitaḥ pi-
ttaśleṣmāṇau samudīryordhvamadhastryak ca viharati ;
tataścāṁśaviśeṣena pūrvavaccharīrāvayavaviśeṣam prav-
iśya śūlamupajanayati, bhinatti puriṣamucchoṣayati vā,
pārśve cātirujati, aṁśāvavamṛdgāti, kaṇṭhamuraścāvadha-
mati, śiraścopahanti, kāsam śvāsam jvaram svarabhedaṁ
pratiśyāyam copajanayati ; tataḥ sa upaśoṣaṇairetairupadr-
avairupadrutaḥ śanaiḥ śanairupaśuṣyati / § 4175

15

tasmāt puruṣo matimānātmanah śārīreṣveva yogakṣe-
makareṣu prayateta viśeṣena ; śarīram hyasya mūlam, śar-
īramūlaśca puruṣo bhavati // § 4176

25

Ca.2.6.7 bhavati cātra--- § 4177

sarvamanyat parityajya śarīramanupālayet/
tadabhāve hi bhāvānām sarvābhāvah
śarīriṇām // § 4179

Ca.2.7.1 kṣayah śoṣasyāyatanaṁitī yaduktam tadanuvyākhyaśyāmaḥ--
yadā puruṣo+atimātram śokacintāparigataḥṛdayo bhav-
ati, īṛsyotkaṇṭhābhayakrodhādibhirvā samāviśyate, krśo
vā san rūkṣānnapānasevī bhavati, durblaprakṛtiranāh-
āro+alpāhāro vā bhavati, tadā tasya hṛdayasthāyī rasah kṣ-
ayamupaiti ; sa tasyopakṣayācchoṣam prāpnoti, apratīkā- 35

rāccānubadhyate yakṣmaṇā yathopadekṣyamāṇarūpeṇa ;
§ 4180

yadā vā puruṣo+atiharṣādatiprasaktabhāvah strīsvati-
prasāṅgamārabhate, tasyātimātraprasāṅgādretah kṣayam-
5 eti / § 4181

Ca.2.6.8
kṣayamapi copagacchati retasi yadi manah strībhyo na-
ivāsyā nivartate, tasya cātipraṇītasaṅkalpasya maithuna-
māpadyamānasya na śukram pravartate+atimātropakṣīṇaretastvāt,
tathā+asya vāyurvyāyacchamānaśarīrasyaiva dhamanīr-
10 anupraviśya śonitavāhinīstābhyaḥ śonitam pracyāvayati,
tacchukraksayādasya punah śukramārgeṇa śonitam prav-
artate vātānusṛtaliṅgam / § 4182

athāsyā śukrakṣayācchoṇitapravartanācca sandhayah
śithilībhavanti, raukṣyamupajāyate, bhūyah śarīram &da-
15 urbalyamāviśati, vāyuḥ prakopamāpadyate ; sa prakupito
&vaśikam śarīramanusarpannudīrya śleṣmapitte pariśoṣa-
yati māṁsaśoṇite, pracyāvayati śleṣmapitte, samrujati pā-
rśve, &avamṛdgātyaṁsau, kaṇṭhamuddhvamsati, śirah śl-
eṣmāṇamupatkleśya pratipūrayati śleṣmaṇā, sandhīṁśca
20 prapīdayan karotyāngamardamarocakāvipākau ca, pitta-
śleṣmotkleśāt pratilomagatvācca vāyurjvaram kāsam śv-
āsam svarabhedam pratiśyāyam copajanayati ; sa kāsapr-
asaṅgādurasi kṣate śonitam ṣṭhīvati, śonitagamanāccāsyā
daurbalyamupajāyate, tataḥ sa upaśoṣaṇairetairupadrav-
25 airupadrutah śanaiḥ śanairupaśuṣyati / § 4183

tasmāt puruṣo matimāṇātmanah śarīramanurakṣāñch-
ukramanurakṣet / § 4184

parā hyeṣā phalanirvṛttirāhārasyeti // § 4185
bhavati cātra--- § 4186

Ca.2.6.9

30 śāhārasya param dhāma śukram
tadrakṣyamātmanah/
&kṣayo hyasya bahūn rogānmaraṇam vā
niyacchati // § 4188

viṣamāśanam śoṣasyāyatanamiti yaduktam, tadanuvyākhyāsyāmah-
--yadā puruṣah pānāśanabhakṣyalehyopayogān prakṛtika-
raṇasamāyogarāśideśakālopayogasamsthopaśayaviṣamānā-
35 sevate, tadā tasya tebhyo vātapittaśleṣmāṇo vaiṣamyam-

āpadyante ; te viśamāḥ śarīramanusṛtya yadā & srotasā-
mayanamukhāni prativāryāvatiṣṭhante tadā janturyadya-
dāhārajātamāharati tattadasya mūtrapurīśamevopajāyate
bhūyiṣṭham nānyastathā śarīradhātuḥ ; sa purīṣopasṭa-
mbhādvartayati, tasmācchuṣyato viśeṣaṇa purīṣamanura- 5
kṣyam tathā+anyeṣāmatikṛśadurbalānām ; tasyānāpyāya-
mānasya viśamāśanopacitā doṣāḥ pṛthak pṛthagupadrav-
aiyuñjanto bhūyaḥ śarīramupaśoṣayanti / § 4189

tatra vātaḥ śūlamaṅgamardam kanṭhoddhvamsanam
pārśvasamrujanamamśavamardam svarabhedam pratiṣy-
āyam copajanayati ; pittam jvaramatīsāramantardāham ca ;
śleṣmā tu pratiṣyāyam śiraso gurutvamarocakam kāsam
ca, sa kāsaprasaṅgādurasi kṣate śoṇitam niṣṭhīvati, śoṇit-
agamanāccāsyā daurbalyamupajāyate / § 4190

evamete viśamāśanopacitāstrayo doṣā rājayakṣmāṇam- 15
abhivirvartayanti / § 4191

sa tairupaśoṣairupadrvairupadrutaḥ śanaiḥ śanaiḥ
śuṣyati / § 4192

tasmāt puruṣo matimām prakṛtikaraṇasamāyogarāsi-
deśakālopayogasamsthopaśayādaviśamamāhāramāharet / / 20
§ 4193

Ca.2.6.11   bhavati cātra--- § 4194

hitāśī syānmitāśī syātkālabhojī jitendriyah /
paśyan rogān bahūn kaṣṭān buddhimān
viśamāśanāt / / § 4196

Ca.2.6.12   etaiścaturbhiḥ śoṣasyāyatanaṁprasevitairvātapiṭṭaśle- 25
śmāṇah prakopamāpadyate / § 4197

te prakupitā nānāvidhairupadrvaiḥ śarīramupaśoṣay-
anti / § 4198

tam sarvarogāṇām kaṣṭatamatvādrājayakṣmāṇamāca-
kṣate bhiṣajah ; yasmādvā pūrvamāśīdbhagavataḥ soma- 30
syoḍurājasya tasmādrājayakṣmeti / / § 4199

Ca.2.6.13   tasyemāni pūrvarūpāni bhavanti ; tadyathā---pratiṣyāyah,
kṣavathurabhīkṣṇam, śleṣmaprasekah, mukhamādhuryam,
anannābhilāṣah, annakāle cāyāsaḥ, doṣadarśanamadoṣe-
śvalpadoṣeṣu vā bhāveṣu pātrodakānnasūpāpūpopada- 35
mśapariveṣakeṣu, bhuktavataścāsyā hrīllāsaḥ, tathollekh-

- anamapyāhārasyāntarāntarā, mukhasya pādayośca &śo-
phah, pāṇyoścāvekṣaṇamatyartham, akṣṇoh śvetāvabh-
āsatā cātimātram, bāhvośca pramāṇajijñāsā, strikāmatā,
nirghṛṇitvam, bībhatsadarśanatā cāsyā kāye, svapne cā-
5 bhīksṇam darśanamanudakānāmudakasthānām śūnyā-
nām ca grāmanagaranigamajanapadānām śuṣkadagdha-
bhagnānām ca vanānām kṛkalāsamayūrvānaraśukasarp-
akākolūkādibhiḥ samsparśanamadhirohaṇam yānam vā
&śvoṣṭrakharavarāhaiḥ keśāsthībhasmatuśāṅgārarāśīnām
10 cādhirohaṇamiti (&śosapūrvarūpāṇi bhavanti) // § 4200
- ata ūrdhvamekādaśarūpāṇi tasya bhavanti ; tadyathā- Ca.2.6.14
--śirasah paripūrṇatvam, kāsaḥ, śvāsaḥ, svarabhedaḥ, śl-
eṣmaṇaśchardanām, śonitaśṭhīvanām, pārśvasamrojanām,
aṁsāvamardah, jvaraḥ, atīsāraḥ, arocakaśceti // § 4201
- 15 &tatrāparikṣīṇabalamāṁsaśonito balavānajātāriṣṭah sa- Ca.2.6.15
rvairapi śoṣaliṅgairupadrutah sādhyo jñeyah/ § 4202
- balavānupacito hi sahatvādvyādhyausadhabalasya kā-
mam subahuliṅgo+apyalpalinga eva mantavyah// § 4203
- durbalam tvatikṣīṇabalamāṁsaśonitamalpaliṅgamajā- Ca.2.6.16
20 tāriṣṭamapi bahuliṅgam jātāriṣṭam ca vidyāt, asahatvāhvy-
ādhyausadhabalasya ; tam parivarjayet, kṣaṇenaiva hi pr-
ādurbhavantyariṣṭāni, animittaścāriṣṭaprādurbhāva iti //
§ 4204
- tatra ślokaḥ--- § 4205 Ca.2.6.17
- 25 samutthānam ca liṅgam ca yaḥ
śoṣasyāvabudhyate/
pūrvarūpam ca tattvena sa rājñah
kartumarhati// § 4207
- ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte nidānasthāne
śoṣanidānam nāma ṣaṣṭho+adhyāyah//6//
[No text.] § 4209

2.7 aṣṭamo+adhyāyah/

- athāto+apasmāranidānam vyākhyāsyāmah// § 4210 Ca.2.8.1
iti ha smāha bhagavānātreyah// § 4211 Ca.2.8.2

- Ca.2.8.3   iha khalu catvāro+apasmārā bhavanti vātapittakapha-sannipātanimittāḥ // § 4212
- Ca.2.8.4   ta evamvidhānām prāṇabhṛtām kṣipramabhinirva-
rtante ; tadyatā---rajastamobhyāmupahatacetasāmudbhrā-
ntaviśamabahudoṣāṇām samalavikṛtopahitānyaśucīnyabhy-5
avahārajātāni vaiśamyayuktenopayogavidhinopayuñjān-
ānām tantraprayogamapi ca viśamamācaratāmanyāśca
śarīraceṣṭā viśamāḥ samācaratām-&atyupakṣayādvā do-
ṣāḥ prakupitārajastamobhyāmupahatacetasāmantarātma-
nah śresthatamamāyatanaṁ & hṛdayamupasṛtyopari tiṣṭh-10
ante, tathendriyāyatanāni ca / § 4213
- 10
- tatra cāvasthitāḥ santo yadā hṛdayamindriyāyatan-
āni ceritāḥ kāmakrodhabhayalobhamohahaśokacinto-
dvegādibhiḥ sahasā+abhipūrayanti, tadā janturapasmar-
ati // § 4214
- 15
- Ca.2.8.5   apasmāram punaḥ smṛtibuddhisattvasamplavādbībhā-
tsaceṣṭamāvasthikam tamahpraveśamācakṣate // § 4215
- Ca.2.8.6   tasyemāni pūrvarūpāṇi bhavanti ; tadyathā---bhrūvyudāsaḥ
satatamakṣṇorvaikṛtamaśabdaśravaṇām lālāsiṅghāṇapra-
sravaṇamanannābhilaṣaṇamarocakāvipākau hṛdayagrahāḥ 20
kuksērāṭopo daurbalyamasthibhedo+aṅgamardo mohast-
amaso darśanām mūrcchā bhramaśābhīksṇām svapne
ca madanartanavyadhanavyathanavepanapatanādīnīti //
§ 4216
- 20
- Ca.2.8.7   tato+anantaramapasmārābhīnirvṛttireva // § 4217
- Ca.2.8.8-1   tatredamapasmāraviśeṣavijñānaṁ bhavati ; tadyathā-
--abhīksṇāmapasmarantam, &kṣaṇena samjñām pratila-
bhamānam, utpiṇḍitākṣam, asāmnā vilapantam, udva-
mantam phenam, atīvādhmātagrīvam, āviddhāśiraskam,
viśamavinatāṅgulim, anavasthitapāṇipādam, aruṇaparuṣ-
aśyāvanakhanayanavadanatvacam, anavasthitacapalapa-30
ruṣarūksarūpadarśinām, vātalānupaśayam, viparītopaśa-
yam ca &vātenāpasmarantam vidyāt // § 4218
- 30
- Ca.2.8.8-2   abhīksṇāmapasmarantam, &kṣaṇena samjñām pratila-
bhamānam, avakūjantam, āsphālayantam bhūmīm, harita-
hāridratāmranakhanayanavadanatvacam, rudhiroksitogr-
abhairavādīptaruṣitarūpadarśinām, pittalānupaśayam, vi-
parītopaśayam ca pittenāpasmarantam vidyāt // § 4219
- 35

	cirādapasmarantam, cirācca samjñām pratilabhamā-	Ca.2.8.8.3
	nam, patantam, anativikṛtaceṣṭam, lālāmudvamantam, śu-	
	klaṇakhanayanavadanatvacam, śuklagurusnigdharūpad-	
	arśinam, śleśmalānupaśayam, viparītopaśayam ca śleśm-	
5	aṇā+apasmarantam vidyāt // § 4220	
	samavetasarvaliṅgamapasmāram sānnipātikam vidyāt,	Ca.2.8.8.4
	tamasādhyamācaksate // § 4221	
	iti catvāro+apasmārā vyākhyātāḥ // § 4222	Ca.2.8.8
	teṣāmāganturanubandho bhavatyeva kadācit, tamutta-	Ca.2.8.9
10	rakālabhupadekṣyāmaḥ/tasya viśeṣavijñānam yathoktali-	
	ṅgairliṅgādhikyamadoṣaliṅgānurūpam ca kiñcit // § 4223	
	hitānyapasmāribhyastīksṇāni samśodhanānyupaśama-	Ca.2.8.10
	nāni ca yathāsvam, mantrādīni cāgantusam�yoge // § 4224	
	tasmin hi dakṣādhvaradhvamse dehinām nānādikṣu	Ca.2.8.11
15	vidravatāmabhidrarvaṇataraṇadhāvanaplavanaṅghanādyā-	
	irdehavikṣobhaṇaiḥ purā gulmotpattirabhūt, havisprā-	
	śāt pramehakuṣṭhānām, bhayatrāsaśokairunmādānām, vi-	
	vidhabhūtāśucisamsparsādapasmarāṇām, jvarastu khalu	
	&maheśvaralalāṭaprabhavah, tatsaṁtāpādraktapittam, at-	
20	ivyavāyāt punarnakṣatrārājasya rājayakṣmeti // § 4225	
	bhavanti cātra--- § 4226	Ca.2.8.12
	apasmāro hi vātena pittena ca kaphena ca/	
	caturthaḥ sannipātena	
	pratyākhyeyastathāvidhah // § 4228	
	sādhyāmstu bhisajah prājñāḥ sādhyanti	Ca.2.8.13
	samāhitāḥ/	
25	tīkṣṇaiḥ samśodhanaiścaiva yathāsvam	
	śamanairapi // § 4230	
	yadā doṣanimittasya bhavatyāganturanvayah/	Ca.2.8.14
	tadā sādhāraṇām karma pravadanti	
	bhiṣagvidah // § 4232	
	sarvarogaviśeṣajñāḥ sarvauṣadhaviśāradah/	Ca.2.8.15
	bhiṣak sarvāmayāḥ hanti na ca moham	
	&nigacchati // § 4234	

2. NIDĀNASTHĀNAM /

Ca.2.8.16	ityetadakhilenoktam̄ nidānasthānamuttamam/ nidānārthakaro rogo rogasyāpyupalabhyate// § 4236
Ca.2.8.17	tadyathā---jvarasamtāpādraktapittamudīryate/ raktapittājjvarastābhyāṁ &śoṣāścāpyupajāyate// § 4238
Ca.2.8.18	plihābhivṛddhyā jaṭharam̄ jaṭharācchotha eva ca/ arśobhyo jaṭharam̄ duḥkham̄ gulmaścāpyupajāyate// § 4240
Ca.2.8.19	pratiśyāyādbhavet kāsaḥ kāsāt samjāyate ksayah/ ksayo rogasya hetutve śoṣasyāpyupalabhyate// § 4242
Ca.2.8.20	te pūrvam̄ kevalā rogāḥ paścāddhetvarthakāriṇam̄/ ubhayārthakarā &drstāstathaivaikārthakāriṇah// § 4244
Ca.2.8.21	kaścidḍhi rogo rogasya heturbhūtvā praśāmyati/ na praśāmyati cāpyanyo &hetvartham̄ kurute+api ca// § 4246
Ca.2.8.22	evam̄ kṛcchratamā nYñām̄ dṛśyante vyādhisaṅkarāḥ/ prayogāpariśuddhatvāttathā cānyonyasamṛbhavāt// § 4248
Ca.2.8.23	prayogaḥ śamayedvyādhiṁ yo+ayamanyamudīrayet/ nāsau viśuddhaḥ, śuddhastu śamayedyo na kopayet// § 4250

	eko heturanekasya tathaikasyaika eva hi/ vyādherekasya cāneko bahūnāṁ bahavo+api ca // § 4252	Ca.2.8.24
	jvarabhr̥amapralāpādyā dr̥syante rūkṣahetujāḥ/ rūkṣeṇaikena cāpyeko jvara evopajāyate // § 4254	Ca.2.8.25
5	hetubhirbahubhiścaiko jvaro rūkṣādibhirbhavet/ rūkṣādibhirjvarādyāśca vyādhayah saṁbhavanti hi // § 4256	Ca.2.8.26
	liṅgam caikamanekasya &tathaivaikasya lakṣyate/ bahūnyekasya ca vyādherbahūnāṁ &syurbahūni ca // § 4258	Ca.2.8.27
10	viśamārambhamūlānāṁ liṅgamekam jvaro mataḥ/ jvarasyaikasya cāpyekah saṁtāpo liṅgamucyate // § 4260	Ca.2.8.28
	viśamārambhamūlaiśca jvara eko nirucyate/ liṅgairetarjvaraśvāsahikkādyāḥ santi cāmayāḥ // § 4262	Ca.2.8.29
	eka śāntiranekasya &tathaivaikasya lakṣyate/ vyādherekasya cānekā bahūnāṁ bahvya eva ca // § 4264	Ca.2.8.30
15	śāntirāmāśayotthānāṁ vyādhīnāṁ laṅghanakriyā/ jvarasyaikasya cāpyekā śāntirlaṅghanamucyate // § 4266	Ca.2.8.31
	tathā laghvaśanādyāśca jvarasyaikasya śāntayah/	Ca.2.8.32

etāścaiva jvaraśvāsahikkādīnāṁ praśāntayah//
§ 4268

Ca.2.8.33   sukhādhyāḥ sukhopāyaḥ kālenālpena
                  sādhyate/
                  sādhyate kṛcchrasādhyastu yatnena mahatā
                  cirāt// § 4270

Ca.2.8.34   yāti nāśeṣatāṁ vyādhiraśādhyo
                  yāpyasamjñītaḥ/
                  paro+asādhyāḥ kriyāḥ sarvāḥ
                  pratyākhyeyo+ativartate// § 4272   5

Ca.2.8.35   nāśādhyāḥ sādhyatāṁ yāti sādhyo yāti
                  tvasādhyatāṁ/
                  pādāpacārāddaiavādvā yānti bhāvāntaram
                  gadāḥ// § 4274

Ca.2.8.36   vṛddhisthānakṣayāvasthāṁ
                  &rogāṇāmupalakṣayet/
                  susūkṣmāmapi ca prājño dehāgnibalacetasām//
                  § 4276

Ca.2.8.37   vyādhyavasthāviśeṣān hi jñātvā jñātvā
                  vicakṣaṇāḥ/
                  tasyāṁ tasyāmavasthāyāṁ &catuhśreyāḥ
                  prapadyate// § 4278   10

Ca.2.8.38   prāyastiryaggatā dosāḥ
                  kleśayantyāturāṁściram/
                  &teṣu na tvarayā kuryāddehāgnibalavit
                  kriyām// § 4280

Ca.2.8.39   prayogaiḥ kṣapayedvā tān sukham vā
                  koṣṭhamānayet/
                  jñātvā koṣṭhaprapannāṁstān &yathāsannam
                  haredbudhāḥ// § 4282   15

	jñānārtham yāni coktāni vyādhiliṅgāni samgrahē/ vyādhayaste tadātve tu lingānīṣṭāni nāmayāḥ // § 4284	Ca.2.8.40
	vikārah prakṛtiścaiva dvayam̄ sarvam̄ samāsataḥ/ taddhetuvaśagam̄ hetorabhāvānnānuvartate // § 4286	Ca.2.8.41
5	tatra ślokāḥ--- § 4287	Ca.2.8.42
	hetavaḥ pūrvarūpāṇi rūpāṇyupaśayastathā/ saṃprāptih pūrvamutpattiḥ sūtramātram cikitsitāḥ // § 4289	
	jvarādīnām vikārāṇāmaṣṭānām sādhyatā na ca/ pṛthagekaikaśaścoktā hetuliṅgopaśāntayah// § 4291	Ca.2.8.43
10	hetuparyāyanāmāni vyādhīnām lakṣaṇasya ca/ nidānasthānametāvat samgrahēṇopadiṣyate// § 4293	Ca.2.8.44
	ityagniveśakṛte tantri carakapratisamskṛte nidānasthāne apasmāranidānam nāmāṣṭamo+adhyāyah/ nidānasthānam samāptam/	

3 vimānasthānam/

3.1 prathamo+adhyāyah/

athāto rasavimānam vyākhyāsyāmaḥ // § 4296	Ca.3.1.1
iti ha smāha bhagavānātreyāḥ // § 4297	Ca.3.1.2
iha khalu vyādhīnām nimittapūrvarūparūpopaśayasa- ṁkhyāprādhānyavidhivikalpabalaṁkālavīśeṣānanupraviśyā- 5 nantaram&&doṣabheṣajadeśakālabalaśarīrasārāhārasātmya-	Ca.3.1.3

- sattvaprakṛtvayasāṁ mānamabahitamanasā yathāvajjñe-
yam bhavati bhiṣajā, &doṣādimānajñānāyattatvāt kriyā-
yāḥ/ § 4298
- 5
- na hyamānajño &doṣādīnāṁ bhiṣag vyādhinigraha-
martho bhavati / § 4299
- § 4300
- tasmāddoṣādimānajñānārtham&vimānasthānamupadekṣyāmo+agni
Ca.3.1.4 tatrādau rasadravyadoṣavikāraprabhāvān vakṣyāmaḥ/
§ 4301
- 10
- rasāstāvat ṣaṭ --- madhurāmlalavaṇakaṭutiktakasāyāḥ/
§ 4302
- te samyagupayujyamānāḥ śarīram yāpayanti, mithyo-
payujyamānāstu khalu doṣaprakopāyopakalpante// § 4303
- Ca.3.1.5 doṣāḥ punastrayo vātapittaśleṣmāṇaḥ/ § 4304
- 15
- te prakṛtibhūtāḥ śarīropakārakā&bhavanti, vikṛtimā-
pannāstu khalu nānāvidhairvikāraiḥ śarīramupatāpaya-
nti// § 4305
- Ca.3.1.6 tatra doṣamekaikam trayastrayo rasā janayanti, trayastrayaścopaśamayanti/ § 4306
- 20
- tadyathā --- kaṭutiktakasāyā vātaṁ janayanti, madhu-
rāmlalavaṇāstvenaṁ śamayanti ; kaṭvamlalavaṇāḥ pittam
janayanti, madhuratiktakasāyāstvenacchamayanti ; madh-
urāmlalavaṇāḥ śleṣmāṇaṁ janayanti, kaṭutiktakasāyāstve-
nam śamayanti// § 4307
- Ca.3.1.7 rasadoṣasannipāte tu ye rasā yairdoṣaiḥ samānaguṇāḥ
samānaguṇabhūyiṣṭhā vā bhavanti te tānabhivardhayanti,
viparītaguṇā viparītaguṇabhūyiṣṭhā vā śamayantyabhy-
syamānā iti/ § 4308
- 25
- etadvyavasthāhetoh ṣaṭvamupadiṣyate rasānāṁ para-
spareṇāsaṁsr̥ṣṭānāṁ, tritvam ca doṣānām// § 4309
- 30
- Ca.3.1.8 samsargavikalpavistaro hyeṣāmaparisaṁkhyeyo bhav-
ati, vikalpabhedāparisaṁkhyeyatvāt// § 4310
- Ca.3.1.9 tatra khalvanekarasesu&dravyeṣvanekadosātmakesu ca
vikāreṣu rasadoṣaprabhāvamekaikaśyenābhisaṁkṣya tato
dravyavikārayoh prabhāvatattvam vyavasyet// § 4311
- 35
- Ca.3.1.10 na tvevaṁ khalu sarvatra/ § 4312

---

1 b] Ācārya v Wujastyk

na hi vikṛtivisamasamavetānām nānātmakānām parasporeṇa &copahatānāmanyaiśca vikalpanairvikalpitānāmavayavaprabhāvānumānenaiva samudāyaprabhāvatattvamadhyavasātum śakyam// § 4313

5 tathāyukte hi samudaye samudāyaprabhāvatattvamevamopalabhyā tato dravyavikāraprabhāvatattvam vyavasyet// § 4314 Ca.3.1.11

tasmādrasaprabhāvataśca dravyaprabhāvataśca dosaprabhāvataśca vikāraprabhāvataśca tattvamupadekṣyāmah// § 4315 Ca.3.1.12

10 tatraiśa rasaprabhāva upadiṣṭo bhavati/ dravyaprabhāvam punarupadekṣyāmah// § 4316 Ca.3.1.13

tailasarpirmadhūni vātapittaśleśmapraśamanārthāni&dravyāṇi bhavanti// § 4317

15 tatra tailam snehausṇyagauravopapannatvādvātām jayati&satatamabhyasyamānam ; vāto hi raukṣyaśaityalāghavopapanno viruddhaguṇo bhavati, viruddhaguṇasannipāte hi bhūyasā+alpamavajīyate, tasmāttailam vātam jayati satatamabhyasyamānam/ sarpiḥ khalvevameva pittam jayati, mādhuryācchaityānmandatvācca& ; pittam hyamadhuramuṣṇam tīkṣṇam ca/ § 4318 Ca.3.1.14

madhu ca śleśmāṇam jayati, raukṣyāttaiksṇyāt kaśāyatvācca ; śleśmā hi snigdho mando madhuraśca&/ § 4319

25 yaccānyadapi kiñciddravyamevam vātapittakaphebhyo guṇato viparītam syāttaccaitāñjayatyabhyasyamānam// § 4320

atha khalu trīṇi dravyāṇi nātyupayuñjītādhikamanye-bhyo dravyebhyah ; tadyathā --- pippalī, kṣārah, lavaṇamiti// § 4321 Ca.3.1.15

30 pippalyo hi kaṭukāḥ satyo madhuravipākā gurvyo nātyartham snigdhoṣṇāḥ prakledinyo bheṣajābhimatāśca tāḥ&sadyāḥ ; śubhāśubhakāriṇyo bhavanti ; āpātabhadrāḥ, prayogasamasādguṇyāt ; dosasañcayānubandhāḥ ; --- satatamupayujyamānā hi guruprakleditvācchleśmāṇamutkleśayanti, auṣṇyāt pittam, na ca vātapraśamanāyopakalpante+alpasnehoṣṇabhbhāvāt ; yogavāhinyastu khalu bhavanti ; tasmāt pippalīrnātyupayuñjīta// § 4322 Ca.3.1.16

Ca.3.1.17	kṣārah punarausṇyataikṣṇyalāghavopapannaḥ kledatyādau paścādvīśoṣayati&, sa pacanadahanabhedanārthamupayujyate ; so+atiprayujyamānah keśākṣihṛdayapumstvopaghātakarah sampadyate / § 4323	5
Ca.3.1.18	ye hyenam grāmanagaranigamajanapadāḥ satatamupayuñjate ta āndhyaśāñḍhyakhālityapālityabhājo hṛdayāp-akartinaśca bhavanti, tadyathā --- prācyāścīnāśca ; tasmāt kṣāram nātyupayuñjīta // § 4324	
Ca.3.1.18	lavaṇam punarausṇyataikṣṇyopapannam, anatiguru, anatisnidham, upakledi, visramśanasamartham, annadravyarucikaram, āpātabhadram prayogasamasādgunyāt, doṣasāmcayānubandham, tadrocanapācanopakledanavisramsanārthamupayujyate / § 4325	10
Ca.3.1.18	tadrocanapācanopakledanavisramsanārthamupayujyate / § 4326	15
Ca.3.1.18	tadatyarthamupayujyamānam glāniśaithilyadaurbalyābhinirvṛttikaram śarīrasya bhavati / § 4327	
Ca.3.1.18	ye hyenadgrāmanagaranigamajanapadāḥ satatamupayuñjate, te bhūyiṣṭham glāsnavaḥ śithilamāṁsaśonitā aparikleśasahāśca bhavanti / § 4328	20
Ca.3.1.18	tadyathā --- bāhlīkasaurāṣṭrikasaindhavasauvīrakāḥ ; te hi payasā+api saha lavaṇamaśnanti / § 4329	
Ca.3.1.18	ye+apīha bhūmeratyūśarā deśāsteśvoṣadhiṇīrvudvanaspativānaspatyā na jāyante+alpatejaso vā bhavanti lavaṇopahatavāt / § 4330	25
Ca.3.1.18	tasmāllavaṇam nātyupayuñjīta / § 4331	
Ca.3.1.18	ye hyatilavaṇasātmyāḥ puruṣāsteśāmapi khālityapālityāni valayaścākale bhavanti // § 4332	
Ca.3.1.19	tasmāttesām tatsātmyataḥ krameṇāpagamanam śreyah / § 4333	30
Ca.3.1.19	sātmyamapi hi krameṇopanivartyamānamadoṣamalpadoṣam vā bhavati // § 4334	
Ca.3.1.20	sātmyam nāma tad yadātmanyupaśete ; sātmyārtho hyupaśayārthah / § 4335	
Ca.3.1.20	tattrividham pravarāvaramadhyavibhāgena ; saptavidham tu rasaikaikatvena sarvarasopayogācca/tatra sarvarasam pravaram, avaramekarasam, madhyam tu pravarāvaramadhyastham / § 4336	35

tatrāvaramadhyābhyaṁ sātmyābhyaṁ krameṇaiva pr-
avaramupapādayet sātmyam/ § 4337

5 sarvarasamapi ca sātmyamupapannah&prakṛtyādyupayoktraṣṭamāni
sarvāṇyāhāravidhiviśeṣāyatānānyabhisamīkṣya hitamev-
ānurudhyeta// § 4338

tatra khalvimānyaṣṭāvāhāravidhiviśeṣāyatānāni bhav- Ca.3.1.21
anti ; tadyathā --- prakṛtikaraṇasamāyogaṛāśideśakālopa-
yogasamsthopayoktraṣṭamāni (bhavanti)// § 4339

10 tatra prakṛtirucyate svabhāvo yaḥ, sa punarāhārauṣa- Ca.3.1.22-1
dhadravyāṇāṁ svābhāviko gurvādiguṇayogaḥ ; tadyathā
--- māṣamudgayoḥ, śūkaraiṇayośca // § 4340

karaṇam punaḥ svābhāvikānāṁ dravyāṇāmabhisa- Ca.3.1.22-2
ṃskārah/ § 4341

samskāro hi guṇāntarādhānamucyate/ § 4342

15 te guṇāstoyāgnisannikarṣaśaucamanthanadeśakālavā-
sanabhāvanādibhiḥ&kālaprakarsabhājanādibhiścādhīyante//
§ 4343

20 samyogah punardvayorbahūnāṁ vā dravyāṇāṁ samh- Ca.3.1.22-3
atībhāvah, sa viśeṣamārabhate, yaṁ punarnaikaikaśo dra-
vyāṇyārabhante ; tadyathā --- madhusarpīṣoh, madhumu-
tsyapayasām ca samyogah// § 4344

rāśistu sarvagrahapharigrahau mātrāmātraphalaviniśc- Ca.3.1.22-4
ayārthah/ § 4345

25 tatra sarvasyāhārasya pramāṇagrahaṇamekapinḍena
sarvagrahah, parigrahah punaḥ pramāṇagrahaṇamekaik-
aśyenāhāradravyāṇām/ § 4346

sarvasya hi grahah sarvagrahah, sarvataśca grahah pa-
rigraha ucyate// § 4347

30 deśah punaḥ sthānam ; sa dravyāṇāmutpattipracārau Ca.3.1.22-5
deśasātmyam cācaṣte// § 4348

kālo hi nityagaścāvasthikaśca ; tatrāvasthikovikārama- Ca.3.1.22-6
peksate, nityagastu ḥtusātmyāpeksah// § 4349

upayogasamsthā tūpayoganiyamaḥ ; sa jīrṇalakṣaṇāp- Ca.3.1.22-7
ekṣah// § 4350

35 upayoktā punaryastamāhāramupayuṇkte, yadāyatta- Ca.3.1.22
mokasātmyam/ § 4351

ityaṣṭāvāhāravidhiviśeṣāyatānāni vyākhyātāni bhava-
nti// § 4352

- Ca.3.1.23   eṣāṁ viśeṣāḥ śubhāśubhaphalāḥ paraspnopakārakā bhavanti; tān bubhutseta, buddhvā ca hitepsureva syāt; naca mohāt pramādādvā priyamahitamasukhodarkamu-pasevyamāhārajātamanyadvā kiṁcit// § 4353
- Ca.3.1.24   tatredamāhāravidhividhānamarogāṇāmāturāṇāṁ cāpi 5 keṣāṁcit kāle prakṛtyaiva hitatamam bhuñjānānāṁ bhavati uṣṇām, snigdham, mātrāvat, jīrṇe vīryāviruddham, iṣṭe deśe, iṣṭasarovopakaraṇam, nātidrutam, nātivilambitam, aj-alpan, ahasan, tanmanā bhuñjīta, ātmānamabhisamīkṣya samyak// § 4354
- Ca.3.1.25-1   tasya sādgūnyamupadekṣyāmaḥ --- uṣṇamaśnīyāt; uṣṇām hi bhujyamānām svadate, bhuktam cāgnimaudaryamudīrayati, kṣipram jarām gacchati, vātamanulomayati, śleṣmāṇām ca parihrāsayati&; tasmāduṣṇamaśnīyāt// 10 § 4355
- Ca.3.1.25-2   snigdhamaśnīyāt; snigdham hi bhujyamānām svadate, bhuktam cānudīrṇamagnimudīrayati&, kṣipram jarām gacchati, vātamanulomayati, śarīramupacinoti, dṛḍhīkarotīndriyāṇi, balābhivṛddhimupajanayati, varṇaprasādaṁ cābhinirvartayati; tasmāt snigdhamaśnīyāt// 15 § 4356
- Ca.3.1.25-3   mātrāvadaśnīyāt; mātrāvaddhi bhuktam vātapittaka-phānapīḍayadāyureva vivardhayati kevalam, sukham gu-damanuparyeti, na coṣmāṇamupahanti, avyatham ca par-ipākameti; tasmānmātrāvadaśnīyāt// § 4357
- Ca.3.1.25-4   jīrṇe+aśnīyāt; ajīrṇe hi bhuñjānasyābhavahṛtamāhār-ajātam pūrvasyāhārasya rasamapariṇatamuttareṇāhārara-senopasṛjat sarvān dosān prakopayatyāśu, jīrṇe tu bhuñjānasya svasthānastheṣu doṣevagnau codīrṇe jātāyām ca bubhukṣāyām vivṛteṣu ca srotasām mukheṣu viśuddhe co-dgāre hṛdaye viśuddhe vātānulome visṛṣṭeṣu ca vātamū-trapurīṣavegeṣvabhyavahṛtamāhārajātam sarvaśarīradhā-tūnapradūṣayadāyurevābhivardhayati kevalam; tasmājjīrṇe+aśnīyāt// § 4358
- Ca.3.1.25-5   vīryāviruddhamaśnīyāt; aviruddhavīryamaśnan hi vi-ruddhavīryāhārajairvikārārnopasṛjyate; tasmādvīryāvir-uddhamaśnīyāt// § 4359
- Ca.3.1.25-6   iṣṭe deśe iṣṭasarovopakaraṇam cāśnīyāt; iṣṭe hi deśe bh-uñjāno nāniṣṭadeśajairmanovighātakarairbhāvairmanovi-

ghātam prāpnōti, tathaivēṣṭaiḥ sarvopakaraṇaiḥ ; tasmād-iṣṭe deśe tathēṣṭasarvopakaraṇam cāśnīyāt// § 4360

5 nātidrutamaśnīyāt ; atidrutam hi bhuñjānasyotsnehanamavasādanam bhojanasyāpratiṣṭhānam ca, bhojyadoṣ-asādganyopalabdhīśca na niyatā ; tasmānnātidrutamaśnīyāt// § 4361

nātivilambitamaśnīyāt ; ativilambitam hi bhuñjāno na
trptimadhigacchati, bahu bhuñkte, sītībhavatyāhārajātam,
&viṣamam ca pacyate ; tasmānnātivilambitamaśnīyāt//

10 § 4362

ajalpannahasan tanmanā bhuñjīta ; jalpato hasato+anyamanaso-
vā bhuñjānasya ta eva hi doṣā bhavanti, ya evātidrutama-
śnataḥ ; tasmādajalpannahasamstanmanā bhuñjīta// § 4363

15 ātmānamabhisamīkṣya bhuñjīta samyak ; idam mamo-
paśete idam nopaśeta ityevam viditam hyasyātmana ātma-
sātmyam bhavati ; tasmādātmānamabhisamīkṣya bhuñjīta
samagiti// § 4364

bhavati cātra § 4365

Ca.3.1.25-7

Ca.3.1.25-8

Ca.3.1.25

Ca.3.1.26

20

rasān dravyāṇi doṣāṁśca vikārāṁśca
prabhāvataḥ/
veda yo deśakālau ca śarīram ca &sa no
bhiṣak// § 4367

tatra ślokau § 4368

Ca.3.1.27

vimānārtho rasadravyadoṣarogāḥ prabhāvataḥ/
dravyāṇi nātisevyāni trividham sātmyameva
ca// § 4370

25

āhārāyatānānyāṣṭau bhojyasādguṇyameva ca/
vimāne rasasamkhyāte sarvametat
prakāśitam// § 4372

ityagniveśakṛte tantra carakapratisamksṛte vimānasthāne
rasavimānam nāma prathamo+adhyāyah//1//

Ca.3.1.28

3.2 dvitīyo+adhyāyah/

athātastrividhakukṣīyam vimānam vyākhyāsyāmaḥ// § 4374 Ca.3.2.1

- Ca.3.2.2   iti ha smāha bhagavānātreyah // § 4375
- Ca.3.2.3   trividham् kukṣau sthāpayedavakāśāṁśamāhārasyāh-
āramupayuñjānah ; tadyathā --- ekamavakāśāṁśam mūrt-
ānāmāhāravikārāṇām, ekam̄ dravāṇām, ekam̄ punarvāta-
pittaśleṣmaṇām ; etāvatīm hyāhāramātrāmupayuñjāno nā- 5
mātrāhārajam̄ kiṁcidaśubham̄ prāpnoti // § 4376
- Ca.3.2.4   na ca kevalam̄ mātrāvattvādevāhārasya kṛtsnamāhā-
raphalasauṣṭhavamavāptum̄ śakyam̄, prakṛtyādīnāmaṣṭā-
nāmāhāravidhivišeṣyatanānām̄ pravibhaktaphalatvāt// 10
§ 4377
- Ca.3.2.5   tatrāyam̄ tāvadāhārarāśimadhikṛtya mātrāmātrāphala-
viniścayārthah / § 4378
- etāvāneva hyāhārarāśividhivikalpo yāvanmātrāvattva-
mamātrāvattvam̄ ca // § 4379
- Ca.3.2.6   tatra mātrāvattvam̄ pūrvamuddiṣṭam̄ kuksyam̄śavibh- 15
āgena, tadbhūyo vistareṇānuvyākhyāsyāmah / § 4380
- tadyathā --- kukṣeraprapīḍanamāhāreṇa, hṛdayasyān-
avarodhaḥ, pārśvayoravipāṭanam, anatigauravamudara-
syā, prīṇanamindriyāṇām, kṣutpipāsoparamah, sthānāsa-
naśayanagamanocchvāsapraśvāsahāsyasam̄kathāsu sukh- 20
ānuvṛttiḥ, sāyam̄ prātaśca sukhena pariṇamanaṁ&, bala-
varṇopacayakaratvam̄ ca ; iti mātrāvato lakṣaṇamāhārasya
bhavati // § 4381
- Ca.3.2.7   amātrāvattvam̄ punardvividhamācakṣate --- hīnam,
adhikam̄ ca / § 4382 25
- tatra hīnamātrāmāhārarāśim̄ balavarṇopacayakṣaya-
karamatrptikaramudāvartakaramanāyuṣyavṛṣyamanaujasyam̄
śarīramanobuddhīndriyopaghātakaram̄ sāravidhamanam-
alakṣmyāvahamaśīteśca vātavikāraṇāmāyatanamācakṣate,
atimātram̄ punaḥ sarvadoṣaprakopāṇamicchanti kuśa- 30
lāḥ / § 4383
- yo hi mūrtānāmāhārajātānām sauhityam̄ gatvā drava-
istrptimāpadyate bhūyastasyāmāśayagatā vātapiṭṭaśleṣm-
āṇo+abhyavahārenatimātreṇātiprapīḍyamānāḥ sarve yug-
apat prakopamāpadyante, te prakupitāstamevāhārarāśim- 35
apariṇatamāviśya kuksyekadeśamannāśritā&viṣṭambhayantah̄
sahasā vā+apyuttarādharābhyām̄ mārgābhyām̄ pracyāva-

yantah pṛthak pṛthagmān vikārānabhinirvartayantyatim-
ātrabhoktuḥ / § 4384

tatra vātaḥ sūlānāhāṅgamardamukhaśoṣamūrcchābhra-
māgnivaiśamyapārśvapṛṣṭhakaṭigrahasirākuñcanastambha-
5 nāni karoti, pittam punarjvarātīsārāntardāhatriṣṇāmada-
bhramapralapanāni, śleṣmā tu chardyarocakāvipākaśītajv-
arālasyagātragauravāṇi / § 4385

na ca khalu kevalamatimātramevāhārarāśimāmapra- Ca.3.2.8
doṣakaramicchanti&, api tu khalu gururūkṣaśītaśuṣka-
10 dviṣṭaviṣṭambhividāhyaśuciviruddhānāmakāle cānnapā-
nānāmupasevanam, kāmakrodhalobhamohersyāhriśoka-
mānodvegabhayopataptamanasā vā yadannapānamupay-
ujyate, tadapyāmāmeva pradūṣayati / § 4386

bhavati cātra § 4387

Ca.3.2.9

15 mātrayā+apyabhyavahṛtam̄ pathyam̄ cānnam̄ na
jīryati /
cintāśokabhayakrodhaduhkhaśayyāprajāgaraiḥ //
§ 4389

taṁ dvividhamāmapradosamācakṣate bhiṣajah --- vis- Ca.3.2.10
ūcikām, alasakam̄ ca / § 4390

tatra visūcikāmūrdhvam̄ cādhaśca pravṛttāmadoṣām̄ Ca.3.2.11
20 yathoktarūpām̄ vidyāt / § 4391

alasakamupadekṣyāmaḥ --- durbalasyālpāgnerbahuśl- Ca.3.2.12
eṣmaṇo vātamūtrapurīṣavegavidhāriṇaḥ sthiragurubahu-
rūkṣaśītaśuṣkānnasevinastadannapānamanilaprapīḍitam̄ śl-
eṣmaṇā ca vibaddhamārgamatimātrapralīnamalasatvānna
25 bahirmukhībhavati, tataśchardyatīsāravarjyānyāmapradosa-
liṅgānyabhidarśayatyatimātrāṇi / § 4392

atimātrapradoshtāśca dosāḥ praduṣṭāmabaddhamārgā-
stiryaggacchantaḥ kadācideva kevalamasya śarīram̄ daṇḍ-
avat stambhayanti, &tatastam̄ daṇḍālasakamasādhyam̄ br-
30 uvate / § 4393

viruddhādhyaśanājīrṇāśanaśīlināḥ punarāmadoṣamā-
maviśamityācakṣate&bhiṣajah, viśasadrśaliṅgatvāt ; tat pa-
ramasādhyam, āśukāritvādviruddhopakramatvācceti / § 4394

tatra sādhyamāmām̄ praduṣṭamalasībhūtamullekhaye- Ca.3.2.13
35 dādau pāyayitvā salavaṇamuṣṇam̄ vāri, tataḥ svedanava-
rtipraṇidhānābhyaṁupācaredupavāsayeccainam / § 4395

visūcikāyām tu laṅghanamevāgre viriktavaccānupū-
rvī/ § 4396

āmapradošeṣu tvannakāle jīrṇāhāram punardoṣāval-
iptāmāśayaṁ stimitagurukoṣṭhamanannābhilāṣīnamabhi-
samīkṣya pāyayeddoṣaśeṣapācanārthamauṣadhamagnisa-
ṃdhukṣaṇārtham ca, natvevājīlenāśanam ; āmapradoṣad-
urbalo hyagnirna yugapaddoṣamauṣadhamāhārajātām ca
śaktah paktum/ § 4397

api cāmapradoṣāhārauṣadhabhramo+atibalatvāduperatakāyāgnim&
§ 4398

5

10

āmapradoṣajānām punarivikārāṇāmapatarpaṇenaivo-
paramo bhavati, sati tvanubandhe kṛtāpatarpaṇānām vyā-
dhīnām nigrahe nimittaviparītamapāsyauṣadhamātaṅka-
viparītamevāvacārayedyathāsvam/ § 4399

sarvavikārāṇāmapi ca nigrahe hetuvyādhiviparītama-
uṣadhamicchanti kuśalāḥ, tadarthakāri vā/ § 4400

15

&vimuktāmapradoṣasya punaḥ paripakvadoṣasya dī-
pte cāgnāvabhyaṅgāsthāpanānuvāsanam vidhivat sneha-
pānam ca yuktyā prayojyam prasamīkṣya doṣabheṣaja-
deśakālabalaśarīrāhārasātmyasattvaprakṛtivayasāmavasthā-
ntarāṇi vikārāṇśca samyagiti// § 4401

Ca.3.2.14 bhavati cātra § 4402

āhāravidhyāyatānāni cāṣṭau samyak
parīkṣyātmahitam vidadhīyat/
anyaśca yaḥ kaścidihāsti mārgo hitopayogesu
bhajeta tam ca // § 4404

Ca.3.2.15 aśitaṁ khāditam pītam līḍham ca kva
vipacyate/
etattvāṁ dhīra pṛcchāmastanna ācakṣva
buddhimān// § 4406

25

Ca.3.2.16 ityagniveśapramukhaiḥ śiṣyaiḥ pṛṣṭah
punarvasuh/
ācacakṣe tatastebhyo yatrāhāro vipacyate// § 4408

Ca.3.2.17 nābhistanāntaram jantorāmāśaya iti smṛtah/

aśitam khāditam pītam līdham cātra
vipacyate // § 4410

āmāśayagataḥ pākamāhāraḥ prāpya kevalam / Ca.3.2.18
pakvaḥ sarvāśayam paścāddhamanibhiḥ⁴⁴¹¹
prapadyate // § 4412
tatra ślokah § 4413 Ca.3.2.19

5 tasya mātrāvato liṅgam phalam coktam
yathāyatham /
amātrasya tathā liṅgam phalam coktam
vibhāgaśah // § 4415
ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte vimānasthāne
trividhakukṣiyavimānam nāma dvitīyo+adhyāyah //2//

3.3 tṛtīyo+adhyāyah/

athāto janapadoddhvamṣanīyam vimānam vyākhyāsyā- Ca.3.3.1
mah // § 4417
iti ha smāha bhagavānātreyah // § 4418 Ca.3.3.2

janapadamaṇḍale pañcālakṣetre dvijātivarādhyuṣite Ca.3.3.3
5 kāmpilyarājadhānyām bhagavān punarvasurātreyo+antevāsiṇapariṇvṛtaḥ
paścime gharmamāse gaṅgātīre vanavicāramanuvicara-
ñchiṣyamagniveśamabrahvīt / § 4419

drśyante hi khalu saumya nakṣatragrahaṇacandras- Ca.3.3.4
ūryānilānalānām diśām &cāprakṛtibhūtānāmr̥tuvaikārikā
10 bhāvāḥ, acirādito bhūrapi ca na yathāvadrasavīryavipāka-
prabhāvamoṣadhīnām pratividhāsyati, tadviyogāccātaṅk-
aprāyatā niyatā / § 4420

tasmāt prāguddhvamṣāt prāk ca bhūmervirasibhāvād-
uddharadhvam saumya bhaiṣajyāni yāvannopahatarasav-
15 īryavipākaprabhāvāṇi bhavanti / § 4421

vayam caiśām rasavīryavipākaprabhāvānupayokṣyā-
mahe ye cāsmānanukāṅkṣanti, yāmśca vayamanukāṅkṣā-
mah / § 4422

na hi samyaguddhṛteṣu saumya bhaiṣajyeṣu samyagv-
ihiteṣu samyak cāvacārīteṣu janapadoddhvamṣakarāṇām
20 vikārāṇām kiṁcit pratīkāragauravam bhavati // § 4423

- Ca.3.3.5 evamvādinam bhagavantamātreyamagniveśa uvāca---
uddhṛtāni khalu bhagavan! bhaiṣajyāni, samyagvihitāni,
*samyagavacāritāni ca; api tu khalu janapadoddhvamṣ-
anamekenaiva vyādhinā yugapadasamānaprakṛtyāhāra-
dehabalasātmyasattvavayasām manusyāṇām kasmādbha- 5
vatīti// § 4424
- Ca.3.3.6 tamuvāca bhagavānātreyah---evamasāmānyāvatāmapyebhiragniveśa!
prakṛtyādibhirbhāvairmanusyāṇām ye+anyebhāvāḥ sām-
ānyāstadviguṇyāt samānakālāḥ samānaliṅgāśca vyādh-
ayo+abhinirvartamānā janapadamuddhvamṣsayanti/ § 4425 10
te tu khalvime bhāvāḥ sāmānyā janapadeṣu bhavanti;
tadyathā---vāyuḥ, udakam, deśaḥ, kāla iti// § 4426
- Ca.3.3.7-1 tatra vātamevamvidhamanārogyakaram vidyāt; tadyathā-
--yathartuviṣamamatistimitamaticalamatiparuṣamatiśītama-
tyuṣṇamatirūkṣamatybhisiyandinamatibhairavārāvamatipra-15
tihataparasparagatimatikuṇḍalinamasātmyagandhabāṣpa-
sikatāpāṁśudhūmopahatamiti; § 4427
- Ca.3.3.7-2 udakam tu khalvatyarthavikṛtagandhavarṇarasaspas-
rṣam kledabahulamapakrāntajalacaravihaṅgam-*upakṣīṇajaleśayamaprīt-
vidyāt; § 4428 20
- Ca.3.3.7-3 deśam punaḥ prakṛtivikṛtavarṇagandharasasparsam
kledabahulamupasṛṣṭam sarīrpavyālamaśakaśalabhama-
kṣikāmūṣakolūkaśmāśānikaśakunijambūkādibhistṛṇolūpopa-
vanavantam pratānādibahulamapūrvavavadavapatitaśuṣka-
naṣṭaśasyam dhūrapavanam pradhmātapatatrigaṇamu- 25
dbhrāntavyathitavidhamrgapakṣisaṅghamutsṛṣṭamaṣṭa-
dharmaṣatyalajjācāraśīlaguṇajanapadam *śāsvatkṣubhito-
dīrṇasalilāśayam *pratatolkāpātanirghātabhūmikampama-
tibhayārāvarūpaṁ rūkṣatāmrāruṇasitābhrajālasaṁvṛtāka-
candraṭārakamabhīkṣṇam sasambhramodvegamiva satrā- 30
saruditamiva satamaskamiva guhyakācaritamivākrandita-
śabdabahulam cāhitam vidyāt; § 4429
- Ca.3.3.7-4 kālam tu khalu yathartuliṅgādviparītaliṅgamatiliṅgam
hīnaliṅgam cāhitam vyavasyet; § 4430
- Ca.3.3.7 imānevaṁdoṣayuktāṁscaturo bhāvāñjanapadoddhvam-
ṣakarān vadanti kuśalāḥ; ato+anyathābhūtāṁstu hitān- 35
ācakṣate// § 4431

viguṇeṣvapi khalveteṣu janapadoddhvamsakareṣu bh-
āveṣu bheṣajenopapādyamānānāmabhayaṁ bhavati roge-
bhya iti // § 4432

Ca.3.3.8

bhavanti cātra--- § 4433

Ca.3.3.9

5 vaiguṇyamupapannānāṁ
deśakālānilāmbhasām/
garīyastvam viśeṣeṇa hetumat
sampravakṣyate// § 4435

vātājjalam jalāddeśam deśāt kālam
svabhāvataḥ/
*vidyādduṣparihāryatvādgarīyastaramarthavit//
§ 4437

Ca.3.3.10

10 vāyvādiṣu yathoktānāṁ koṣāṇāṁ tu viśeṣavit/
pratīkārasya saukarye
nidyāllāghavalakṣaṇam// § 4439

caturṣvapi tu duṣṭeṣu kālānteṣu yadā narāḥ/
bheṣajenopapādyante na bhavantyāturāstada//
§ 4441

Ca.3.3.12

yeṣāṁ na mṛtyusāmānyam sāmānyam na ca
karmaṇām/
karma pañcavidham tesāṁ bheṣajam
paramucyate// § 4443

Ca.3.3.13

15 rasāyanānāṁ vidhivaccopayogaḥ praśasyate/
śasyate dehavṛttiśca bheṣajaiḥ
pūrrvamuddhṛtaiḥ// § 4445

Ca.3.3.14

satyam bhūte dayā dānam balayo
devatārcanam/
sadvṛttasyānuvṛttiśca praśamo
guptirātmanah// § 4447

Ca.3.3.15

hitam janapadānāṁ ca śivānāmupasevanam/

Ca.3.3.16

sevanaṁ brahmacaryasya tathaiva
brahmacāriṇām // § 4449

- Ca.3.3.17 samkathā dharmaśāstrāṇām maharṣīṇām
jitātmanām/
dhārmikaiḥ sāttvikairnityam sahāsyā
vṛddhasam̄mataih// § 4451
- Ca.3.3.18 ityetadbheṣajam proktamāyuṣah paripālanam/
yesāmaniyato mr̄tyustasmin kāle sudāruṇe// 5
§ 4453
- Ca.3.3.19 iti śrutvā janapadoddhvamsane kāraṇāni punarapi
bhagavantamātreyamagniveśa uvāca---atha khalu bhag-
avan! kutomūlameśām vāyvādīnām vaiguṇyamutpady-
ate? yenopapannā janapadamuddhvamsayantīti// § 4454
- Ca.3.3.20 tamuvāca bhagavānātreyah---sarvesāmapyagniveśa! vā- 10
yvādinām yadvaiguṇyamutpadyate tasya mūlamadha-
rmaḥ, tanmūlam vā+&asatkarma pūrvakṛtam ; tatoryonih
prajñāparādha eva/ § 4455
- tadyathā---yadā vaideśa-&nagaranigamajanapadapradhānā
dharmamutkramyādharmeṇa prajām vartayanti, tadāśri- 15
topāśritāḥ paurajanapadā vyavahāropajīvinaśca tamadh-
armamabhivardhayanti, tataḥ so+adharmaḥ prasabham
dharmamantardhatte, tataste+antarhitadharmaṇo devatā-
bhirapi tyajyante ; teṣām tathā+antarhitadharmaṇāmadha-
rmaṇāmadharmapradhānānāmapakrāntadevatānāmr̄tavo vye 20
āpadyante ; tena nāpo yathākālam devo varṣati na vā varṣ-
ati vikṛtam vā varṣati, vātā na samyagabhibhāvānti, kṣitirvyā-
padyate, salilānyupaśuṣyanti, auṣadhayaḥ svabhāvam pa-
rihāyāpadyante vikṛtim ; tata uddhvamsante janapadāḥ
&spr̄syābhyaḥvahāryadoṣāt// § 4456 25
- Ca.3.3.21 tathā śastraprabhavasyāpi janapadoddhvamsasyādha-
rma eva heturbhavati/ ye+atipravṛddhalobhakrodhamohamānāste
durbalānavamatyātmasvajanaparopaghātāya śastreṇa pa-
rasparamabhikrāmanti, parān vā+abhikrāmanti, parai-
rvā+abhikrāmyante// § 4457 30
- Ca.3.3.22 rakṣogāṇādibhīrvā vividhairbhūtasaṅghaistamadharm-
amanyadvā+apyapacārāntaramupalabhyābhīhanyante// § 4458

tathā+abhiśāpaprabhavasyāpyadharma eva heturbhavati / § 4459 Ca.3.3.23

ye luptadharmāṇo dharmādapetāste guruvṛddhasiddharsiṣṭyānavamatyāhitānyācaranti ; tatastāḥ prajā gu-
5 rvādibhirabhiśaptā bhasmatāmupayānti prāgevānekapur-uṣakulavināśāya, *niyatapratyayopalambhādaniyatāścāpare // § 4460

prāgapi cādharmādṛte nāśubhotpattiranyato+abhūt/ Ca.3.3.24
§ 4461

10 ādikāle hyaditisutasamaujaso+ativimalavipulaprabhāvāḥ pratyakṣadevadevarṣidharmayajñavidhividhānāḥ śailasārasamhasthiraśarīrāḥ prasannavarṇendriyāḥ pavanasa-mabalajavaparākramāścārusphico+abhirūpapramāṇākṛtiprasādopacayavantah satyārjavānṛśāṁsyadānadamaniyamatapaupavāsabrahma-
15 caryavrataparā vyapagatabhayarāgadveśamohalobhakrodha-śokamānaroganidrātandrāśramaklamālasyaparigrahāśca pu-rūṣā babhūvuramitāyuṣah/ § 4462

teṣām-*udārasattvaguṇakarmaṇāmacintyarasavīryavipā-
kaprabhāvaguṇasamuditāni prādurbabhūvuh śasyāni sa-
20 rvaguṇasamuditatvāt pṛthivyādīnāṁ kṛtayugasyādau/ § 4463

bhraśyati tu kṛtayuge keṣāmcidatyādānāt sāmpannik-ānāṁ sattvānāṁ śarīragauravamāsīt, śarīragauravācchra-māḥ, śramādālasyam, ālasyāt samcayah, samcayāt parigr-ahāḥ, parigrahāllobhaḥ prādurāsīt kṛte/ § 4464

25 tatastretāyāṁ lobhādabhidrohāḥ, abhidrohānṛtavac-anam, anṛtavacanāt kāmakrodhamānadvesapāruṣyābhi-ghātabhayatāpaśokacintodvegādayaḥ pravṛttāḥ/ § 4465

tatastretāyāṁ dharmapādo+antardhānamagamat/ § 4466

30 tsyāntardhānāt yugavarṣapramāṇasya pādahrāsaḥ, pṛ-thivyādeśca guṇapādapraṇāśo+abhūt/ § 4467

tatprāṇāśakṛtaśca śasyānāṁ snehavaimalyarasavīrya-vipākprabhāvaguṇapādabhramśaḥ/ § 4468

35 tatastāni prajāśarīrāśi hīyamānaguṇapādairāhāravihā-rairayathāpūrvamupaṣṭabhyamānānyagnimārutaparītāni prāgvyādhhibhirjvarādibhirākrāntāni/ataḥ prāṇino hrāsama-vāpurāyuṣaḥ kramaśa iti// § 4469

bhavataścātra--- § 4470

Ca.3.3.25

yuge yuge dharmapadaḥ krameṇānena hīyate/
guṇapādaśca bhūtānāmevaṁ lokaḥ pralīyate//
§ 4472

Ca.3.3.26 samvatsaraśate pūrṇe yāti samvatsarah kṣayam/
dehināmāyuṣah kāle yatra yanmānamiṣyate//
§ 4474

Ca.3.3.27 iti vikārāṇāṁ prāgutpattiheturukto bhavati// § 4475 5

Ca.3.3.28 evaṁvādināṁ bhagavantamagniveśa uvāca---kinnu kh-
alu bhagavan ! niyatakālapramāṇamāyuḥ sarvam na veti//
§ 4476

Ca.3.3.29 tam bhagavānuvāca--- § 4477

ihāgniveśa ! bhūtānāmāyuryuktimapekṣate/ 10
daive puruṣakāre ca sthitam hyasya
balābalam// § 4479

Ca.3.3.30 daivamātmakṛtam vidyāt karma yati
paurvadaihikam/
smṛtaḥ puruṣakārastu kriyate yadihāparam//
§ 4481

Ca.3.3.31 balābalavišeṣo+asthi taylorapi ca karmaṇoh/
drṣṭam hi trividham karma hīnam
madhyamamuttamam// § 4483 15

Ca.3.3.32 taylorudārayoryuktirdīrghasya ca sukhasya ca/
niyatasyāyuṣo heturviparītasya cetarā// § 4485

Ca.3.3.33 madhyamā madhyamasyeṣṭā kāraṇam śrīnu
cāparam/
daivam puruṣakāreṇa durbalam
hyupahanyate// § 4487

Ca.3.3.34 daivena cetarat karma viśiṣṭenopahanyate/
drṣṭvā yadeke manyante niyatam
mānamāyuṣah// § 4489 20

karma kiṁcit kvacit kāle vipāke niyatam mahat/ Ca.3.3.35
 kiṁcittvakālaniyatam pratyayaiḥ
 pratibodhyate // § 4491

tasmādubhayadr̄ṣṭatvādekāntagrahaṇamasādhu / § 4492 Ca.3.3.36
 nidarśanamapi cātrodāhariṣyāmaḥ---yadi hi niyatakā-

5 lapramāṇamāyuḥ sarvam syāt, tadā++āyuṣkāmāṇāṁ na-
 mantrauṣadhimāṇimaṅgalabalyupahārahomaniyamaprāya-
 scittopavāsasvastyayanapraṇipātagamanādyāḥ kriyā iṣṭ-
 ayaśca prayojyeran; nodbhrāntacaṇḍacapalagogagoṣṭra-
 kharaturagamahiṣādayaḥ pavanādayaśca duṣṭāḥ pariḥā-
 10 ryāḥ syuḥ, na prapātagiriviṣamadurgāmbuvegāḥ, tathā
 na pramattonmattodbhrāntacaṇḍacapalamohalobhākula-
 matayah, nārayaḥ, na pravṛddho+agniḥ, ca vividhaviṣāśr-
 ayāḥ sarīṣṛporagādayaḥ, na sāhasam, nādeśakālacaryā, na
 narendraprakopa iti; evamādayo hi bhāvā nābhāvakarāḥ
 15 syuḥ, āyuṣaḥ sarvasya niyatakālapramāṇatvāt/ § 4493

na cānabhystākālamaraṇabhanivārakāṇāmakālama-
 raṇabhayamāgacchet prāṇināṁ, vyarthāścārambhakath-
 āprayogabuddhayaḥ syurmaharṣīṇāṁ rasāyanādhikāre,
 nāpīndro niyatāyuṣam śatrum vajrenābhīhanyāt, nāśvin-
 20 āvārtam *bheṣajenopapādayetām, na maharṣayo yatheṣṭ-
 amāyustapasā prāpnuyuḥ, na ca vidiτaveditavyā maharṣ-
 ayāḥ sasureśāḥ samyak paśyeyurupadeśeyurācareyurvā/
 § 4494

25 api ca sarvacakṣuṣāmetat param yadaindram *ca-
 kṣuḥ, idam cāpyasmākaṁ tena pratyakṣam; yathā---
 puruṣasahasrāṇāmutthāyotthāya^*āhavam kurvatāmaku-
 rvatām cātulyāyuṣtvam, tathā jātamātrāṇāmapratīkārāt
 pratīkārācca, avisaviṣaprāśinām cāpyatulyāyuṣtvameva,
 na ca tulyo yogakṣema udapānaghaṭānām citraghaṭānām
 30 cotsīdatām; tasmāddhitopacāramūlam jīvitam, ato vipary-
 ayānmṛtyuḥ/ § 4495

35 api ca deśakālātmaguṇaviparītānām karmaṇāmāhār-
 avikārāṇām ca *kramopayogaḥ samyak, tyāgaḥ *sarva-
 sysa cātiyogāyogamithyāyogānām, *sarvātiyogasamdhāra-
 ḥānam, asamdhāraṇamudīrṇānām ca gatimatām, sāhasānām
 ca varjanam, ārigyānuvṛtto hetumupalabhbāmahe samyag-
 upadiśāmaḥ samyak paśyāmaśceti// § 4496

Ca.3.3.37   ataḥ paramagniveśa uvāca---evam satyaniyatākālapramāṇāyuṣāṁ bhagavan ! katham kālamṛtyurakālamṛtyurvābhavatīti / § 4497

Ca.3.3.38   tamuvāca bhagavānātreyah---śrūyatāmagniveśa ! yathā yānasamāyukto+akṣah prakṛtyaivākṣaguṇairupetah sa ca sarvaguṇopapanno vāhyamāno yathākālam svapramāṇa-kṣayādevāvasānam gacchet, tathā++āyuḥ śarīropagataṁ balavatprakṛtyā yathāvadupacaryamāṇam svapramāṇa-kṣayādevāvasānam gacchati ; sa mṛtyuh kāle / § 4498

yathā ca sa evākṣo+atibhārādhiṣṭhitatvādvīṣamapathā-
dāpathādakṣacakrabhaṅgādvāgyavāhakadoṣādaṇimokṣāda-
nupāṅgāt paryasanāccāntarā+avasānamāpadyate, tathā++ā-
yurapyayathābalamārambhādayathāgnyabhyavaharaṇādvi-
ṣamābhyavaharaṇādviṣamaśarīranyāsādatimaithunādasa-
tsamśrayādudīrṇavegavinigrāhādvīdhāryavegāvidhāraṇā-
dbhūtaviṣavāyvagnyupatāpādabhīghātādāhārapratīkāravi-
varjanāccāntarā+avasānamāpadyate, sa mṛtyurakāle ; ta-
thā jvarādīnāpyātaṅkānmithyopacaritānakālamṛtyūn pa-
śyāma iti / § 4499

Ca.3.3.39   athāgniveśah papraccha---kinnu khalu bhagavan ! jvar-
itebhyah pānīyamuṣṇam prayacchanti bhiṣajo bhūyiṣṭham
na tathā sītam, asti ca sītasādhyo+api dhāturjvarakara iti / /
§ 4500

Ca.3.3.40   tamuvāca bhagavānātreyah---jvaritasya kāyasamutth-
ānadeśakālānabhisamīkṣya pācanārtham pānīyamuṣṇam
prayacchanti bhiṣajah / § 4501

jvaro hyāmāśayasamutthah, prāyo bheṣajāni cāmāśay-
asamutthānāṁ vikārāṇāṁ *pācanavamanāpatarpanasam-
arthāni bhavanti ; pācanārtham ca pānīyamuṣṇam, tasmā-
detajvaritebhyah prayacchanti bhiṣajo bhūyiṣṭham / § 4502

taddhi teṣāṁ vātamanulomayati, agnim codaryamud-
īrayati, kṣipram jarāṁ gacchati, śleṣmāṇam pariśoṣayati,
svalpamapi ca pītam trṣṇāpraśamanāyopakalpate ; tathāy-
uktamapi caitannātyarthotsannapitte jvare sadāhabhram-
apralāpātisāre vā pradeyam, uṣṇena hi dāhabhramapral-
āpātisārā bhūyo+abhvardhante, sītena copaśāmyantīti / /
§ 4503

Ca.3.3.41   bhavati cātra--- § 4504

śītenoṣṇakṛtān rogāñchamayanti bhiṣagvidah/
ye tu śītakṛtā rogāsteśāmuṣṇam bhiṣagjītam//
§ 4506

evamitareṣāmapi vyādhīnām vidānaviparītam bheṣa- Ca.3.3.42
jam bhavati; yathā---apatarpaṇanimittānām vyādhīnām
5 nāntareṇa pūraṇamasti śāntih, tathā pūraṇanimittānām
vyādhīnām nāntareṇāpatarpaṇam// § 4507

apatarpaṇamapi ca trividham---laṅghanam, laṅghana- Ca.3.3.43
pācanam, doṣāvasecanam ceti// § 4508

tatra laṅghanam-*alpabaladosāṇām, laṅghanena hy- Ca.3.3.44
10 agnimārutavṛddhyā vātātapaparītamivālpamudakamalpo
doṣah praśosamāpadyate; *laṅghanapācane tu madhyab-
aladosāṇām, laṅghanapācanābhyaṁ hi sūryasamtāpamā-
rutābhyaṁ pāmśubhasmāvakiranairiva cānatibahūdakam
15 madhyabalo doṣah praśosamāpadyate; bahudoṣāṇām pu-
nardoṣāvasecanameva kāryam, na hyabhinne kedārasetau
palvalāpraseko+asti, tadvaddoṣāvasecanam// § 4509

doṣāvasecanamanyadvā bheṣajam prāptakālamapyātu- Ca.3.3.45
rasya naivamvidhasya kuryāt/ § 4510

tadyathā---*anapavādapratīkārasyādhanasyāparicārakasya
20 vaidyamāninaścaṇḍasyāsūyakasya tīvrādharmāruceratikṣī-
ṇabalamāṁsaśonitasasyāsādhyarogopahatasya mumūrṣuli-
ṅgānvitasya ceti/ § 4511

evamvidham hyāturamupacaran bhiṣak pāpīyasā+ayaśasā
yogamṛcchatīti// § 4512

25 bhavati cātra--- § 4513 Ca.3.3.46

tadātve cānubandhe vā yasya syādaśubham
phalam/
karmaṇastanna kartavyametadbuddhimatām
matam// § 4515

(alpodakadrumo yastu pravātah pracurātapaḥ/
jñeyah sa jāṅgalo deśah svalparogatamo+api
ca// § 4517 Ca.3.3.47

30 pracurodakavṛkṣo yo nivāto durlabhātapaḥ/ Ca.3.3.48

	anūpo bahudoṣaśca, samaḥ sādhāraṇo mataḥ //) § 4519	
Ca.3.3.49	tatra ślokāḥ--- § 4520	
	pūrvavarūpāṇi sāmānyā hetavaḥ sasvalakṣaṇāḥ/ deśoddhvamsasya bhaiṣajyam hetūnāṁ mūlameva ca // § 4522	
Ca.3.3.50	prāgvikārasamutpattirāyuṣaśca kṣayakramah/ maraṇam prati bhūtānāṁ kālākālaviniścayah // § 4524	5
Ca.3.3.51	yathā cākālamaraṇam yathāyuktam ca bheṣajam/ siddhim yātyausadham yeṣām na kuryādyena hetunā // § 4526	
Ca.3.3.52	tadātreyo+agniveśāya nikhilam sarvamuktavān/ deśoddhvamsanimittīye vimāne munisattamaḥ // § 4528	10
	ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte vimānasthāne janapadoddhvamsanīyavimānam nāma tr̥tiyo+adhyāyah //3//	

3.4 caturtho+adhyāyah/

Ca.3.4.1	athātastrividharogaviśeṣavijñānīyam vimānam vyākhyā- mah // § 4530	
Ca.3.4.2	iti ha smāha bhagavānātreyah // § 4531	
Ca.3.4.3	trividham khalu rogaviśeṣavijñānam bhavati ; tadyathā- —āptopadeśah, pratyakṣam, anumānam ceti // § 4532	5
Ca.3.4.4	tatrāptopadeśo nāmāptavacanam/ § 4533 āptā hyavitarkasmṛtivibhāgavido niṣprītyupatāpa- rśinaśca/ § 4534 teṣāmevaṃgunayogādyadvacanam tat pramāṇam/ § 4535	

apramāṇam punar-*mattonmattamūrkharaktaduṣṭavacanamiti ;
pratyakṣam tu khalu tadyat svayamindriyair-*manasā co-
palabhyate / § 4536

anumāṇam khalu tarko yuktyapekṣah // § 4537

5 trividhena khalvanena jñānasamudāyena pūrvam par- Ca.3.4.5
īkṣya rogam sarvathā *sarvamathottarakālamadhyavasān-
amadoṣam bhavati, na hi jñānāvayavena kṛtsne jñeye jñā-
namutpadyate / § 4538

10 trividhe tvasmīn jñānasamudaye pūrvamāptopadeśā-
jjñānam, tataḥ pratyakṣānumānābhyaṁ parīksopapady-
ate / § 4539

15 kim hyanupadiṣṭam pūrvam yattat pratyakṣānumānā-
bhyaṁ parīksamāṇo vidyāt/tasmāddvividhā parīksā jñā-
navatām pratyakṣam, anumāṇam ca ; trividhā vā sahopa-
deśena // § 4540

20 tatredamupadiṣanti buddhimantah---rogamekaikameva-Ca.3.4.6
mprakopanamevamyonimevamutthānamevamātmānameva-
madhiṣṭhānamevamvedanamevamṣamsthānamevamśabda-
sparśarūparasagandhamevamupadravamevamvrddhisthā-
nakṣayasamanvitamevamudarkamevamnāmānamevamyogam
vidyāt ; tasminniyam pratīkārārthā pravṛttirathavā nivṛtti-
rityupadeśājījñāyate / § 4541

25 pratyakṣatstu khalu rogaṭattvam bubhutsuh sarv- Ca.3.4.7
airindriyaiḥ sarvānindriyārthānāturaśarīragatān parīkṣ-
eta, anyatra rasajñānāt ; tadyathā---antrakūjanam, sandh-
isphuṭanamaṅgulīparvaṇām ca, svaraviśeṣāṁśca, ye cā-
nye+api keciccharīropagatāḥ śabdāḥ syu(s)tāñchrotreṇa
parīkṣeta ; *varṇasamsthānapramāṇacchāyāḥ, śarīraprak-
ṛtivikārau, cakṣurvaiśayikāṇi yāni cānyānyanuktāni tāni
30 cakṣuṣā parīkṣeta ; rasam tu khalvāturaśarīragatamindri-
yavaiśayikamapyanumānādavagacchet, na hyasya pra-
tyakṣeṇa grahaṇamupapadyate, tasmādāturaparipraśn-
enaivāturaṁukharasam vidyāt, yūkāpasarpaṇena tva-
sya śarīravairasyam, makṣikopasarpaṇena śarīramādh-
uryam, lohitapittasamdehe tu kim dhārilohitam lohi-
tapittam veti śvakākabhakṣaṇāddhārilohitamabhakṣaṇā-
llohitapittamityanumātavyam, evamanyānapyāturaśarīra-
gatān rasānanumimīta ; gandhāṁstu khalu sarvaśarīrag-
35

atānāturasya prakṛtivaikārikān ghrāṇena parīkṣeta ; spa-
rśam ca pāṇinā prakṛtivikṛtiyuktam / § 4542

iti pratyakṣato+*anumānādupadeśataśca parīkṣaṇam-
uktam // § 4543

Ca.3.4.8   ime tu *khavanye+apyevameva bhūyo+anumānajñeyā 5
bhavanti bhāvāḥ / § 4544

tadyathā---agnim jaraṇaśaktyā parīkṣeta, balam vyāyā-
maśaktyā, śrotrādīni śabdādyarthagrahaṇena, mano+arthāvyabhicaraṇem
vijñānam vyavasāyena, rajaḥ saṅgena, mohamavijñānena,
krodhamabhidroheṇa, śokam dainyena, harṣamāmodena, 10
prītim toṣeṇa, bhayaṁ viṣādena, dharmaviṣādena, *vī-
ryamutthānena, avasthānamavibhramēṇa, śraddhāmabh-
iprāyenā, medhāṁ grahaṇena, samjñām nāmagrahaṇena,
smṛtim smaraṇena, hriyamapatrāpaṇena, śīlamanuśīlā-
ena, dveṣam pratiṣedhena, *upadhimanubandhena, dhṛti- 15
malaulyena, vaśyatām vidheyatayā, vayobhaktisātmyavy-
ādhisaṁutthānāni kāladeśopaśayavedanāviśeṣeṇa, gūḍh-
alingam vyādhiṁupaśayānupaśayābhyām, doṣapramāṇa-
viśeṣamapacāraviśeṣeṇa, āyuṣah kṣayamariṣṭaiḥ, upasthit- 20
aśreyastvam kalyāṇābhiniveśena, amalam sattvamavikār-
ena, grahanyāstu mṛdudāruṇatvam svapnadarśanamabh-
iprāyam *dvīṣṭeṣṭasukhaduhkhāni cāturaparipraśnenaiva
vidyāditi // § 4545

Ca.3.4.9   bhavanti cātra--- § 4546

āptataścopadeśena pratyakṣakaraṇena ca/ 25
anumānena ca vyādhīn
samyagvidyādvicakṣaṇah// § 4547

Ca.3.4.10   sarvathā sarvamālocya
yathāsaṁbhavamarthavit/
athādhyavasyettattve ca kārye ca
tadanantaram// § 4549

Ca.3.4.11   kāryatattvaviśeṣajñah pratipattau na muhyati/
amūḍhah phalamāpnoti
yadamohanimittajam// § 4551

jñānabuddhipradīpena yo nāviśati *tattvavit/
āturasyāntarātmānam na sa rogāṁścikitsati //
§ 4553

Ca.3.4.12

tatra ślokau--- § 4554

Ca.3.4.13

5 sarvarogaviśeṣāṇām trividham
jñānasamgraham/
yathā copadiśantyāptāḥ pratyakṣam grhyate
yathā // § 4556

ye yathā cānumānena
jñeyāstāṁścāpyudāradhīḥ/
bhāvāṁstrirogavijñāne vimāne muniruktavān //
§ 4558

Ca.3.4.14

ityagniveśakṛte tantri carakapratisamkṛte vimānasthāne
trividharogaviśeṣavijñānīyam vimānam nāma
caturtho+adhyāyah//4//

3.5 pañcamo+adhyāyah/

athātaḥ srotasām vimānam vyākhyāsyāmaḥ// § 4560

Ca.3.5.1

iti ha smāha bhagavānātreyah// § 4561

Ca.3.5.2

yāvantah puruṣe mūrtimanto bhāvaviśeṣāstāvanta ev-
āśmin srotasām prakāraviśeṣāḥ// § 4562

Ca.3.5.3

5 sarve hi bhāvā puruṣe nāntareṇa srotāṁsyabhinirvart-
ante, kṣayam vā+apyabhigacchanti// § 4563

srotāṁsi khalu pariṇāmamāpadyamānānām dhātūnā-
mabhivāhīni bhavantyayanārthena// § 4564

Ca.3.5.4

api caike srotasāmeva samudayam puruṣamicchanti,

10 sarvagatārvāt sarvasaratvācca doṣaprakopānapraśamanā-
nām// § 4565

na tvetadevam, yasya hi srotāṁsi, *yacca vahanti, ya-
ccāvahanti, yatra cāvasthitāni, sarvam tadanyattebhyaḥ//
§ 4566

15 atibahutvāt khalu kecidaparisaṅkhye yānyācakṣate sro-
tāṁsi, parisaṅkhyanī punaranye// § 4567
(absence?) § 4568

Ca.3.5.5-6

Ca.3.5.7   teṣāṁ tu khalu srotasāṁ yathāsthūlam katicitprakā-
rānmūlataśca prakopavijñānataścānuvyākhyāsyāmaḥ ; ye
bhaviṣyantyalamanuktārthajñānāya jñānavatām, vijñān-
āya cājñānavatām/ § 4569

tadyathā---prāṇodakānnarasarudhiramāṁsamedosthi- 5
majjaśukramūtrapurīśasvedavahānīti ; vātapittaśleṣmaṇāṁ
punah sarvaśarīracarāṇāṁ sarvāṇi srotāṁsyayanabhūt-
āni, tadvatāndriyāṇāṁ punah sattvādīnāṁ kevalam cet-
anāvaccharīramayanabhūtamadhiṣṭhānabhūtam ca/ § 4570

tadetat srotasāṁ prakṛtibhūtatvānna vikārairupasṛjy- 10
ate śarīram// § 4571

Ca.3.5.8   tatra prāṇavahānāṁ srotasāṁ hṛdayam mūlam mahā-
srotaśca, praduṣṭānāṁ tu khalvesāmidam viśeṣavijñānam
bhavati ; tadyathā---atīrṣṭamatibaddham kūpitamalpālp-
amabhīkṣṇām vā saśabdaśūlamucchvasantām dṛṣṭvā prā- 15
ṇavahānyasya srotāṁsi praduṣṭānīti vidyāt/ § 4572

udakavahānāṁ srotasāṁ tālumūlam kloma ca, pr-
aduṣṭānāṁ tu khalvesāmidam viśeṣavijñānam bhavati ;
tadyathā---jihvātālvoṣṭhakaṇṭhaklomaśoṣam pipāsām cāt-
ipravṛddhām dṛṣṭvodakavahānyasya srotāṁsi praduṣṭān- 20
īti vidyāt/ § 4573

annavahānāṁ srotasāmāṁśayo mūlam vāmam ca pā-
rīsvam, praduṣṭānāṁ tu khalvesāmidam niśeṣavijñānam
bhavati ; tadyathā---anannābhilaṣaṇamarocakavipākau ch-
ardim ca dṛṣṭvā+annavahānyasya srotāṁsi praduṣṭānīti vi- 25
dyāt/ § 4574

rasavahānāṁ srotasāṁ hṛdayam mūlam daśa ca dham-
anyah/ § 4575

śoṇitavahānāṁ srotasāṁ yakṛṇmūlam plīhā ca/ § 4576
māṁsavahānāṁ ca srotasāṁ snāyurmūlam tvak ca/ 30
§ 4577

midovahānāṁ srotasāṁ *vṛkkau mūlam vapāvahanaṁ
ca/ § 4578

asthivahānāṁ srotasāṁ medo mūlam jaghanam ca/ 35
§ 4579

majjavahānāṁ srotasāmāsthīni mūlam sandhayaśca/
§ 4580

Śukravahānām srotasām vṛṣaṇau mūlam śephaśca/
§ 4581

praduṣṭānām tu khalveśām rasādivahasrotasām vijñā-
nānyuktāni vividhāsitapītīye ; yānyeva hi dhātūnām prad-
5 oṣavijñānāni tānyeva yathāsvam praduṣṭānām dhātusrot-
asām / § 4582

mūtravahānām srotasām bastirmūlam *vaṅkṣaṇau ca,
praduṣṭānām tu khalveśāmidam viśeṣavijñānam bhav-
ati ; tadyathā---atisṛṣṭamatibaddham prakupitamalpālpa-
10 mabhīkṣṇām vā bahalam saśūlam mūtrayantam dṛṣṭvā
mūtravahānyasya srotāmsi praduṣṭānīti vidyāt / § 4583

puriṣavahānām srotasām pakvāśayo mūlam *sthūla-
gudam ca, praduṣṭānām tu khalveśāmidam viśeṣavijñā-
15 nam bhavati ; tadyathā---kṛcchrenālpālpam saśabdaśūla-
matidravamatigrathitamatibahu copaviśantam dṛṣṭvā pu-
rīṣavahānyasya srotāmsi praduṣṭānīti vidyāt / § 4584

svedavahānām srotasām medo mūlam lomakūpāśca,
praduṣṭānām tu khalveśāmidam viśeṣavijñānam bhavati ;
tadyathā---asvedanamatisvedanam pāruṣyamatiślakṣṇat-
20 āmaṅgasya paridāham lomaharśam ca dṛṣṭvā svedavahā-
nyasya srotāmsi praduṣṭānīti vidyāt // § 4585

srotāmsi,sirāḥ,dhamanyah,rasāyanyah,rasavāhinyah,nādyah,panthānah,mārg-
śarīradhātvavakāśānām lakṣyālakṣyāṇām nāmāni bhava-
nti / § 4586

25 teśām prakopāt sthānasthāścaiva mārgagāśca śarīradh-
ātavah prakopamāpadyante, itareśām prakopāditarāṇi ca /
§ 4587

srotāmsi srotāmsyeva,dhātavaśca dhātūneva pradūṣa-
yanti praduṣṭāḥ / § 4588

30 teśām sarvesāmeva vātapittaśleśmānah praduṣṭā dūṣa-
yitāro bhavanti, doṣasvabhāvāditi // § 4589
bhavanti cātra--- § 4590

Ca.3.5.10

kṣayāt samdhāraṇādraudukṣyāhvayāmāt
kṣudhitasya ca /
prāṇavāhīni duṣyanti srotāmsyanyaīśca
dāruṇaiḥ // § 4592

- Ca.3.5.11   auṣṇyādāmādbhayāt pānādatiśuṣkānnasevanāt/
ambuvāhīni duṣyanti ṛṣṇāyāścātipīḍanāt//
§ 4594
- Ca.3.5.12   atimātrasya cākāle cāhitasya ca bhojanāt/
annavāhīni duṣyanti vaiguṇyāt pāvakasya ca//
§ 4596
- Ca.3.5.13   guruśītamatisnigdhamatimātram samaśnatām/ 5
rasavāhīni duṣyanti cintyānām cāticintanāt//
§ 4598
- Ca.3.5.14   vidāhīnyannapānāni snigdhoṣṇāni dravāṇi ca/
raktavāhīni duṣyanti bhajatām cātapānalau//
§ 4600
- Ca.3.5.15   abhiṣyandīni bhojyāni sthūlāni ca gurūṇi ca/
māṁsavāhīni duṣyanti bhuktvā ca svapatām 10
divā// § 4602
- Ca.3.5.16   avyāyāmāddivāsvapnānmedyānām
cātibhakṣaṇāt/
midovāhīni duṣyanti vāruṇyāścātisevanāt//
§ 4604
- Ca.3.5.17   vyāyāmādatisamkṣobhādasthnāmativighaṭṭanāt/
asthivāhīni duṣyanti vātalānām ca sevanāt//
§ 4606
- Ca.3.5.18   utpeśādatyabhiṣyandādabhīghātāt prapīḍanāt/ 15
majjavāhīni duṣyanti viruddhānām ca
sevanāt// § 4608
- Ca.3.5.19   akālayonigamanānnigrāhādatimaithunāt/
śukravāhīni duṣyanti śastrakṣārāgnibhistathā//
§ 4610
- Ca.3.5.20   mūtritodakabhakṣyastrīsevanānmūtranigrāhāt/

mūtravāhīni duṣyanti *kṣīṇasyābhiksatasya
ca // § 4612

saṃdhāraṇādatyaśanādajīrṇādhyaśanāttathā/
varcovāhīni duṣyanti durbalāgneh krśasya ca // Ca.3.5.21
§ 4614

*vyāyāmādatisamṛtāpācchītoṣṇākramasevanāt/
5 svedavāhīni duṣyanti
krodhaśokabhayaistathā // § 4616 Ca.3.5.22

āhāraśca vihāraśca yaḥ syāddoṣaguṇaiḥ samah/
dhātubhirviguṇāścāpi srotasāṁ sa
pradūṣakah// § 4618 Ca.3.5.23

atipravṛttiḥ saṅgo vā sirāṇāṁ granthayo+api
vā/
vimārgagamanāṁ cāpi srotasāṁ
duṣṭilakṣaṇam// § 4620 Ca.3.5.24

10 svadhātusamavarṇāni vṛttasthūlānyāṇūni ca/
srotāṁsi dīrghāṇyākṛtyā pratānasadrśāni ca // Ca.3.5.25
§ 4622

prāṇodakānnavāhānāṁ duṣṭānāṁ śvāsikī
kriyā/
kāryā tṛṣṇopāśamanī tathaivāmapradosikī// Ca.3.5.26
§ 4624

15 vividhāśitapītīye rasādīnāṁ yadauṣadham/
rasādisrotasāṁ
kuryāttadyathāsvamupakramam// § 4626 Ca.3.5.27

mūtraviṣvedavāhānāṁ cikitsā mautrakṛcchrikī/
tathā+atisārikī kāryā tathā jvaracikitsikī// § 4628 Ca.3.5.28
tatra ślokāḥ--- § 4629 Ca.3.5.29

trayodaśānāṁ mūlāni srotasāṁ duṣṭilakṣaṇam/

sāmānyam nāmaparyāyāḥ kopanāni
parasparam // § 4631

- Ca.3.5.30   dosahetuḥ pṛthaktvena bheṣajoddeśa eva ca /
srotovimāne nirdiṣṭastathā cādau viniścayah //
                      § 4633
- Ca.3.5.31   kevalam viditam yasya śarīram sarvabhāvataḥ/
śārīrāḥ sarvarogāśca sa karmasu na muhyati //   5
                      § 4635
ityagniveśakṛte tantra carakapratisaṁskṛte vimānasthāne
srotovimānam nāma pañcamo+adhyāyah //5//

3.6 ṣaṣṭho+adhyāyah/

- Ca.3.6.1   athāto rogānīkam vimānam vyākhyāsyāmah // § 4637
- Ca.3.6.2   iti ha smāha bhagavānātreyah // § 4638
- Ca.3.6.3   dve rogānīke bhavataḥ prabhāvabhedena-sādhyam, asādhyam
ca ; dve rogānīke balabhedena-mṛdu, dāruṇam ca ; dve rog-
ānīke adhiṣṭhānabhedena-mano+adhiṣṭhānam, śarīrādhiṣṭhānam
ca ; dve rogānīke nimittabhedena-svadhātuvaṁśamyanimittam, āgantunim
ca ; dve rogānīke āśayabhedena-āmāśayasamuttham, pakvāśayasamuttham
ceti / § 4639
- evametat prabhāvalādhiṣṭhānanimittāśayabhedāddva-
idham sadbhedaprakṛtyantareṇa bhidyamānamathavā+api 10
sandhīyamānam syādekatvam bahutvam vā/ § 4640
- ekatvam tāvadekameva rogānīkam,*duḥkhasāmānyāt ;
bahutvam tu daśa rogānīkāni prabhāvabhedādinā bh-
avanti ; bahutvamapi samkhyeyam syādasamkhyeyam
vā/tatra samkhyeyam tāvadyathoktamaṣṭodarīye, aparisaṁkhyeyam
punaryathā---mahārogādhyāye rugvarṇasamutthānādīnā-
masamkhyeyatvāt // § 4641
- Ca.3.6.4   na ca samkhyeyāgreṣu bhedaprakṛtyantarīyeṣu vigīti-
rityato doṣavatī syādatra kācit pratijñā, na cāvīgītirityataḥ
syādadoṣavatī / § 4642
- bhettā hi bhedyamanyathā bhinatti, anyathā punastā-
dbhinnam bhedaprakṛtyantareṇa bhindan bhedasamkhy-

20

āviśeśamāpādayatyanekadhbā, na ca pūrvam bhedāgramu-
pahanti / § 4643

samānāyāmapi khalu bhedaprakṛtau *prakṛtānuprayo-
gāntaramapekṣyam / § 4644

5 santiḥyarthāntarāṇi samānaśabdābhihitāni, santi cāna-
rthāntarāṇi paryāyaśabdābhihitāni / § 4645

10 samāno hi rogaśabdo doṣeu ca vyādhiṣu ca ; dosā hy-
api rogaśabdātāṅkaśabdām yakṣmaśabdām doṣaprak-
ṛtiśabdām vikāraśabdām ca labhante, vyādhayaśca rogaś-
abdātāṅkaśabdām yakṣmaśabdām doṣaprakṛtiśabdām
vikāraśabdām ca labhante / § 4646

15 tatra doṣeu caiva vyādhiṣu ca rogaśabdaḥ samānaḥ,
šeṣeu tu viśeṣavān // § 4647

20 tatra vyādhayo+aparisamkhyeyā bhavanti, atibahu- Ca.3.6.5
tvāt; doṣāstu khalu parisamkhyeyā bhavanti, anatibahu-
tvāt / § 4648

tasmādyathācitram vikārānudāharaṇārtham, anavaše-
ṣeṇa ca doṣān vyākhyāsyāmaḥ / § 4649

rajastamaśca mānasau doṣau / § 4650

25 taylorvikārāḥ kāmakrodhalobhamohersyāmānamadaś-
okacitto(nto)dvegabhayaharṣādayaḥ / § 4651

vātapittaśleṣmāṇastu khalu śārīrā doṣāḥ / § 4652

teṣāmapi ca vikārā jvarātīsāraśophaśośvāsamehaku-
ṣṭhādayaḥ / § 4653

30 iti doṣāḥ kevalā vyākhyātā vikāraikadeśaśca // § 4654

tatra khalveśāṁ dvayānāmapi doṣāṇāṁ trividham pra- Ca.3.6.6
kopaṇām ; tadyathā---asātmyendriyārthasamyogah, prajñ-
āparādhaḥ, pariṇāmaśceti // § 4655

35 prakupitāstu khalu te prakopaṇaviśeṣāddūṣyaviśe- Ca.3.6.7
ācca vikāraviśeṣānabhinirvartayantyaparisamkhyeyān//
§ 4656

te ca vikārāḥ parasparamanuvartamānāḥ kadācidanu- Ca.3.6.8
badhnanti kāmādayo jvarādayaśca // § 4657

35 niyatastvanubandho rajastamasoh parasparam, na hy- Ca.3.6.9
arajaskam tamah *pravartate // § 4658

(prāyah) śārīradosāṇāmekādhiṣṭhānīyānām sannipā- Ca.3.6.10
tah samsargo vā samānaguṇatvāt ; dosā hi dūṣaṇaiḥ samā-
nāḥ // § 4659

- Ca.3.6.11   tatrānubandhyānubandhakṛto viśeṣah---svatantre vyaktaliṅgo yathoktasamutthānapraśamo bhavatyanubandhyah, tadviparītalakṣaṇastvanubandhah/ § 4660
- *anubandhyalakṣaṇasamanvitāstatra yadi doṣā bhavanti tattrikam sannipātamācakṣate, dvayam vā samsargam/ 5 § 4661
- anubandhyānubandhaviśeṣakṛtastu bahuvidho doṣabhedah/ § 4662
- evameṣa samjñāprakṛto bhiṣajāṁ doṣeṣu vyādhiṣu ca *nānāprakṛtiviśeṣavyūhah/ / § 4663 10
- Ca.3.6.12   agniṣu tu sārīreṣu caturvidho višeṣo balabhedenā bhavati/ § 4664
- tadyathā---tīkṣṇo, mandaḥ, samo, viṣamaśceti/ § 4665
- tatra tīkṣṇo+agnih sarvāpacārasahaḥ, tadviparītalakṣaṇastu mandaḥ, samastu khalvapacārato vikṛtimāpadyate+anapacāratastu prakṛtāvavatiṣṭhate, samalakṣaṇaviparītalakṣaṇastu viṣama iti/ § 4666 15
- ete caturvidhā bhavantyagnayaścaturvidhānāmeva puruṣānām/ § 4667
- tatra samavātапittaśleṣmaṇāṁ prakṛtisthānāṁ samā 20 bhavantyagnayah, vātalānāṁ tu vātābhībhūte+agnyadhiṣṭhāne viṣamā bhavantyagnayah, pittalānāṁ tu pittābhībhūte hyagnyadhiṣṭhāne tīkṣṇā bhavantyagnayah, śleṣmalānāṁ tu śleṣmābhībhūte+agnyadhiṣṭhāne mandā bhavantyagnayah/ / § 4668 25
- Ca.3.6.13   tatra kecidāhuḥ---na samavātапittaśleṣmāṇo jantavaḥ santi, viṣamāhāropayogitvānmanuṣyānām; tasmācca vātaprakṛtayah kecit, kecit pittaprakṛtayah, kecit punah śleṣmaprakṛtayo bhavantīti/ § 4669
- taccānupapannam, kasmāt kāraṇāt? samavātапittaśleṣmāṇāṁ hyarogamicchanti bhiṣajah, *yataḥ prakṛtiścārogyam, ārogyārthā ca bheṣajapravṛttih, sā ceṣṭarūpā, tasmāt santi samavātапittaśleṣmāṇah; na khalu santi vātaprakṛtayah pittaprakṛtayah śleṣmaprakṛtayo vā/ § 4670 30
- tasya tasya *kila doṣasyādhikyāt sā sā doṣaprakṛtirucyate manuṣyānām, na ca vikṛteṣu doṣeṣu prakṛtisthatvamu-papadyate, tasmānnaitāḥ prakṛtayah santi; santi tu khalu 35

vātalāḥ pittalāḥ śleśmalāśca, aprakṛtisthāstu te jñeyāḥ //
§ 4671

teśāṁ tu khalu caturvidhānāṁ puruṣāṇāṁ *catvāryan- Ca.3.6.14
upraṇidhānāni śreyaskarāṇi bhavanti / § 4672

5 tatra samasarvadhātūnāṁ sarvākārasamam, adhikad-
oṣāṇāṁ tu trayāṇāṁ yathāsvam doṣādhikyamabhisamī-
kṣya doṣapratikūlayogīni trīṇyanu(nna)praṇidhānāni śre-
yaskarāṇi bhavanti yāvadagneḥ samībhāvāt, same tu sam-
ameva kāryam ; evam ceṣṭā bheṣajaprayogāścāpare / § 4673

10 *tān vistareṇānuvyākhyāsyāmaḥ // § 4674

trayastu putuṣā bhavantyāturāḥ, te tvanāturāstantrān- Ca.3.6.15
atarīyāṇāṁ bhiṣajām / § 4675

tadyathā---vātalāḥ, pittalāḥ, śleśmalaśceti / § 4676

15 teśāmidam viśeṣavijñānam---vātalasya vātanimittāḥ,
pittalasya pittanimittāḥ, śleśmalasya śleśmanimittā vyā-
dhayah prāyeṇa balavantaśca bhavanti / § 4677

20 tatra vātalasya *vātaprakopaṇyāsevamānasya ksi- Ca.3.6.16
pram vātaḥ prakopamāpadyate, na tathetarau doṣau ; sa
tasya prakopamāpanno yathoktairvikāraiḥ śarīramupata-
pati balavarṇasukhāyuṣāmupaghātāya / § 4678

25 tasyāvajayanam---snehasvedau vidhiyuktau, mṛdūni
ca samśodhanāni snehoṣṇamadhuṛāmlalavaṇayuktāni, ta-
dvadabhyavahāryāṇi, abhyaṅgopanāhanodveṣṭanomarda-
napariṣekāvagāhanasamvāhanāvapīḍanavitrāsanavismāpa-
navismāraṇāni, surāsavavidhānām, snehāścānekayonayo
dīpanīyapācanīyavātaharavirecanīyopahitāstathā śatapā-
kāḥ sahasrapākāḥ sarvaśaśca prayogārthāḥ, bastayah, ba-
stiniyamah sukhaśīlatā ceti / § 4679

30 pittalasyāpi *pittaprakopaṇyāsevamānasya ksiप्रम
pittam prakopamāpadyate, na tathetarau doṣau ; tadasya
prakopamāpannam yathoktairvikāraiḥ śarīramupatapati
balavarṇasukhāyuṣāmupaghātāya / § 4680

35 tasyāvajayanam---sarpiṣpānam, sarpiṣā ca snehanam,
adhaśca doṣaharanām, madhuratiktakaśāyaśītānām ca-
iṣadhbhyavahāryāṇāmupayogaḥ, mṛdumadhurasurabh-
iśītahṛdyānām gandhānām copasevā, muktāmaṇihārāv-
alīnām ca paramaśiṣiravārisamsthitānām dhāraṇamur-
asā, kṣaṇe kṣaṇe+agryacandanapriyaṅgukāliyamṛṇālaśī-

tavātavāribhirutpalakumudakokanadasaugandhikapadmā-
nugataiśca vāribhirabhiproksaṇam, śrutiṣukhamṛduma-
dhuraman+anugānām ca gītavāditrāṇām śravaṇam, śr-
avaṇam cābhuydayānām, suhṛdbhiḥ samyogaḥ, samyog-
aśceṣṭābhiḥ strībhiḥ sītopahitāṁśukasragdhāriṇībhiḥ, niś- 5
ākarāṁśuśītalapratvātaharmyavāsaḥ, śailāntarapulinaśi-
rasadanavasanavyajanapavanasevanam, ramyāṇām cop-
avanānām sukhaśiśirasurabhīmārutopahitānāmupaseva-
nam, sevanam ca padmotpalalinakumudasaugandhikapuṇḍarīka-
*śatapatrahastānām, saumyānām ca sarvabhāvānāmiti // 10
§ 4681

Ca.3.6.18   śleśmalasyāpi *śleśmaprakopaṇānyāsevamānasya kṣi-
pram śleśmā prakopamāpadyate, na tathetarau doṣauḥ ; sa
tasya prakopamāpanno yathoktaivikāraiḥ śarīramupata-
pati balavarśasukhāyusāmupaghātāya/ § 4682 15

tasyāvajayanaṁ---vidhiyuktāni tīkṣṇoṣṇāni samśodha-
nāni, rūkṣaprāyāṇi cābhuyavahāryāṇi kaṭukatiktakasāyop-
ahitāni, tathaiva dhāvanalaṅghanaplavanaparisaranājāga-
raṇāniyuddhavyavāyavyāyāmonmardanasnānotsādanāni,
viśeṣatastīkṣṇānām dīrghakālasthitānām ca madyānāmu-
payogaḥ, sadhūmapānah sarvaśāscopavāsaḥ, tathoṣṇam 20
vāsaḥ, sukhapratiṣedhaśca sukhārthameveti // § 4683

Ca.3.6.19   bhavati cātra--- § 4684

sarvarogaviśeṣajñāḥ sarvakāryaviśeṣavit/
sarvabhesajatattvajño rājñāḥ
prāṇapatirbhavediti // § 4686 25

Ca.3.6.20   tatra ślokāḥ--- § 4687

prakṛtyantarabhedena rogānīkavikalpanam/
parasparāvirodhaśca sāmānyam rogadoṣayoh//
§ 4689

Ca.3.6.21   doṣasamkhyā vikārāṇāmekadeśaḥ
prakopaṇam/
jaraṇam prati cintā ca *kāyāgnerdhukṣaṇāni 30
ca// § 4691

narāṇāṁ vātalādīnāṁ prakṛtisthāpanāni ca /
 rogānīke vimāne+asmin vyāhṛtāni maharṣiṇā //
 § 4693
 Ca.3.6.22
 ityagniveśakṛte tantri carakapratisamksṛte vimānasthāne
 rogānīkavimānam nāma sastho+adhyāyah //6//

3.7 saptamo+adhyāyah/

	athāto vyādhitarūpiyam vimānam vyākhyāsyāmah //	§ 4695
	iti ha smāha bhagavānātreyah //	Ca.3.7.1
	iha khalu dvau puruṣau vyādhitarūpau bhavataḥ---	Ca.3.7.2
	guruvyādhitaḥ, laghuvyādhitaśca /	Ca.3.7.3
5	tatra---guruvyādhita ekaḥ sattvabalaśarīrasampadup- etatvāllaghuvyādhita iva dr̥syate, laghuvyādhito+aparah sattvādīnām-*adhamatvādguruvyādhita iva dr̥syate /	§ 4698
	taylorakuśalāḥ kevalam cakṣuṣaiva rūpam dr̥ṣṭvā+adhyavasyanto vyādhigurulāghave vipratipadyante //	§ 4699
10	nahi jñānāvayavena kṛtsne jñeye vijñānamutpadyate /	Ca.3.7.4
	§ 4700	
	vipratipannāstu khalu rogajñāne upakramayuktijñāne cāpi vipratipadyante /	§ 4701
15	te yadā guruvyādhitam laghuvyādhitarūpamāsāday- anti, tadā tamalpadoṣam matvā samśodhanakāle+asmai mṛdu samśodhanam prayacchanto bhūya evāsyā doṣānu- dīrayanti /	§ 4702
	yadā tu laghuvyādhitam guruvyādhitarūpamāsādaya- nti, tadā tam mahādoṣam matvā samśodhanakāle+asmai 20 tīkṣṇam samśodhanam prayacchanto doṣānatinirhṛtya śa- rīramasya kṣīṇvanti /	§ 4703
	evamavayavena jñānasya kṛtsne jñeye jñānamabhima- nyamānāḥ pariskhalanti /	§ 4704
25	viditaveditavyāstu bhiṣajah sarvam sarvathā yathās- ambhavam parīkṣyam parīkṣyādhyavasyanto na kvaci- dapi vipratipadyante, yatheṣṭamarthamabhinirvartayanti ceti //	§ 4705
	bhavanti cātra---	§ 4706
		Ca.3.7.5

sattvādīnāṁ vikalpena *vyādhirūpamathāture/
drṣṭvā vipratipadyante bālā vyādhibalābale //
§ 4708

Ca.3.7.6 te bheṣajamayogena kurvantyajñānamohitāḥ/
vyādhitānāṁ vināśāya kleśāya mahate+api vā //
§ 4710

Ca.3.7.7 prājñāstu sarvamājñāya parikṣyamiha sarvathā/ 5
na skhalanti prayogesu bheṣajānāṁ kadācana //
§ 4712

Ca.3.7.8 iti vyādhitarūpādhikāre vyādhitarūpasamkhyāgrasa-
ṁbhavāṁ vyādhitarūpahetuvi pratipattau kāraṇām sāp-
avādaṁ sampratipattikāraṇām cānapavādaṁ niśamya,
bhagavantamātreyamagniveśo+ataḥ param sarvakrimī-
nām purīṣasamśrayāṇām samutthānasthānasamsthānav-
arṇanāmaprabhāvacikitsitaviśeṣān papracchopasamgrhya
pādau // § 4713

Ca.3.7.9 athāsmai provāca bhagavānātreyah---iha khavagni-
veśa ! viṁśatividhāḥ krimayah pūrvamuddiṣṭā nānāvi-
dhena pravibhāgenānyatra sahajebhyah; te punah pr-
akṛtibhirvibhajyamānāścaturvidhā bhavanti; tadyathā---
purīṣajāḥ, śleṣmajāḥ, śonitajā, malajāśceti // § 4714

Ca.3.7.10 tatra malo bāhyaścābhyantraśca/ § 4715
tatra bāhyamalajātān malajān *samcakṣmahe/ § 4716 20
teśāṁ samutthānam-mṛjāvarjanām ; sthānam---keśaśmaśrulomapakṣi-
samsthānam-aṇavastilākṛtayo bahupādāśca ; varṇa-kṛṣṇāḥ,
śuklaśca ; nāmāni-yūkāḥ, pipīlikāśca ; prabhāvah-kaṇḍūjananām,
koṭhapiḍakābhinirvartanām ca ; cikitsitām tu khalvesāma-
pakarṣanām, malopaghātāḥ, malakarāṇām ca bhāvānām- 25
anupasevanamiti // § 4717

Ca.3.7.11 śonitajānām tu khalu kuṣṭhaiḥ samānam samutthā-
nam ; sthānam-raktavāhinyo dhamanyaḥ ; samsthānam-
aṇavo vṛttāścāpādāśca, sūkṣmatvāccaike bhavantyadṛ-
śyāḥ ; varṇāḥ-tāmrāḥ ; nāmāni-keśādā, lomādā, lomadv-
īpāḥ, saurasā, auḍumbarā, jantumātaraśceti ; prabhāvah-
keśaśmaśrunakhalomapakṣmāpadhvamsah, vṛañagatānām
ca harṣakanḍūtadasamśarpaṇāni, ativṛddhānām ca tva-

ksirāsnāyumāṁsataruṇāsthibhaksanamiti ; cikitsitamapyeśāṁ kuṣṭhaiḥ samānam, taduttarakālamupadekṣyāmaḥ //
§ 4718

śleśmajāḥ kṣīraguḍatilamatsyānūpamāṁsapisṭānnapa- Ca.3.7.12
5 ramānnakusumbhasneḥājīrṇapūtiklinnasamkīrṇaviruddhā-
sātmyabhojanasamutthānāḥ ; teśāmāmāśayah sthānam, te
pravardhamānāstūrdhvamadho vā visarpantyubhayato
vā ; samsthānavarṇaviśeṣāstu---śvetāḥ pṛthubradhvamasamsth-
ānāḥ kecit, kecidvṛttaparināhā gaṇḍūpadākṛtayah śvetā-
10 stāmrāvabhāsāśca, kecidaṇavo dīrghastantvākṛtayah śv-
etāḥ ; teśām trividhānām śleśmanimittānām krimīṇām
nāmāni-antrādāḥ, udarādāḥ, *hṛdayacarāḥ, curavāḥ, da-
rbhapuṣpāḥ, saugandhikāḥ, mahāgudaśceti ; prabhāvoh-
ṛllāsāḥ, āsyasamṣravaṇam, arocakāvipākau, jvaraḥ, mū-
15 rcchā, jṛmbhā, kṣavathuh, ānāhah, aṅgamardah, chardih
kārśyam, pāruṣyam, ceti // § 4719

purīṣajāstulyasamutthānāḥ śleśmajaiḥ ; teśām sthā- Ca.3.7.13
naṁ pakvāśayah, te pravardhamānāstvadho visarpa-
nti, yasya punarāmāśayābhimukhāḥ *syuryadantaram ta-
20 dantaram tasyodgāraniḥsvāsāḥ purīṣagandhinaḥ syuḥ ;
samsthānavarṇaviśeṣāstu-sūkṣmavṛttaparināhāḥ śvetā *dī-
rghā ūrṇāmśusamkāsāḥ kecit, kecit punah sthūlavṛtt-
aparināhāḥ śyāvanīlaharitapītāḥ ; teśām nāmāni kake-
rukāḥ, makerukāḥ, lelihāḥ ; saśūlakāḥ, sausurādāśceti ;
25 prabhāvah---purīṣabhedah, kārśyam, pāruṣyam, lomaha-
rṣābhinirvartanam ca, ta eva cāsyā gudamukham paritud-
antah kaṇḍūm copajanayanto gudamukham paryāsate, ta
eva jātaharṣā gudaniṣkramaṇamativelam kurvanti ; ityeśa
śleśmajānām purīṣajānām ca krimīṇām samutthānādīvi-
30 saḥ // § 4720

cikitsitam tu khalvesām samāsenopadiśya paścādvista- Ca.3.7.14
reṇopadekṣyāmaḥ / § 4721

tatra sarvakrimīṇāmapakarṣaṇamevāditah kāryam, ta-
taḥ prakṛtvighātah, anantaram nidānoktānām bhāvānām-
35 anupasevanamiti // § 4722

tatrāpakarṣaṇam-hastenābhigṛhya vimṛśyopakaraṇav- Ca.3.7.15
atā+apanayanamanupakaraṇena vā ; sthānagatānām tu kr-
imīṇām bheṣajenāpakarṣaṇam nyāyataḥ, taccaturvidham ;

tadyathā---śirovirecanam, vamanam, virecanam, āsthāpanam ca ; ityapakarṣaṇavidhiḥ / § 4723

prakṛtivighātastveśāṁ kaṭutiktakaśāyakṣāroṣṇānāṁ dravyāṇāmupayogah, yaccānyadapi kiṁcicchlesmapurīṣa-pratyānīkabhūtam tat syāt ; iti prakṛtivighātah / § 4724 5

anantaram nidānoktānāṁ bhāvānāmanupasevanam---yaduktam nidānavidhau tasya vivirjanam tathāprāyāṇāṁ cāpareśāṁ dravyāṇām / § 4725

iti lakṣaṇataścikitsitamanuvyākhyātam / § 4726

etadeva punarvistareṇopadekṣyate // § 4727

Ca.3.7.16   athainam krimikoṣṭhamāturamagre ṣadrātram saptarātram vā snehasvedābhyaṁupapādya śvobhūte enām saṁśodhanam pāyayitā+asmīti kṣīraguḍadadhītīlamatsyā-nūpamāṁsapiṣṭānnaparamānnakusumbhasnehasamprayuktaibhojyaiḥ sāyam prātaścopapādayet samudīraṇārtham 15 krimīṇāṁ koṣṭhābhīsaraṇārtham ca bhiṣak / § 4728

atha vyuṣṭāyām rātryām sukhoṣitaṁ suprajīrṇabha-ktam ca vijñāyāsthāpanavamanavirecanāstadahe revopā-pādayedupapādanīyaścet syāt sarvān parīkṣyavišeṣān pa-riksya samyak // § 4729 20

Ca.3.7.17   athāhareti brūyāt---mūlakasarṣapalaśunakarañjaśirtumadhuśigrukharapuṣpābhūṣṭrasumukhasurasakuṣṭherakaganḍīrakālālakaparnāsakṣavakaphaṇijjhakāni sarvā-ṇyathavā yathālābham ; tānyāhṛtānyabhisamīkṣya khaṇḍ-aśaśchedayitvā prakṣālyā pānīyena suprakṣālitāyām sthālyām samāvāpya gomūtreṇārdhodakenābhiṣicya sādh-ayet satatamavaghaṭṭayan darvā, *tamupayuktahūyi-ṣṭhe+ambhasi gataraseṣvauṣadheṣu sthālīmavatārya su-paripūtam kaśāyam sukhoṣnam madanaphalapippalīvi-ḍaṅgakalkatailopahitam svarjikālavaṇitamabhyāsicya ba-30 stau vidhivadāsthāpayedenam ; tathā+arkālarkakūṭajāḍhakīkuṣṭhakaiḍarvā, tathā śigrupīlukustumburukaṭukāsarṣapakaśāyeṇa, ta-thā++āmalakaśṛṅgaveradāruharidrāpicumardakaśāyeṇa ma-danaphalādisamyogaśampāditena, trivāram saptarātram vā++āsthāpayet // § 4730 35

Ca.3.7.18   pratyāgate ca paścime bastau pratyāśvastam tadahe-re-vobhayatobhāgaharam samśodhanam pāyayeduyktyā ; ta-sya vidhirupadekṣyate---madanaphalapippalīkaśāyasyārdhāñjalimātrena

trivṛtkalkāksamātramālodya pātumasmai prayacchet, tadasya doṣamubhayato nirharati sādhu ; evameva kalpoktāni vamanavirecanāni pratisaṁśrjya pāyayedenaṁ buddhyā sarvaviśeṣānavekṣamāṇo bhiṣak// § 4731

5 athainam samyagviriktam vijñāyāparāhne śaikharika- Ca.3.7.19
kaṣāyeṇa sukhoṣṇena pariṣecayet/ § 4732

tenaiva ca kaṣāyeṇa bāhyābhyanṭarān sarvodakārthān kārayecchaśvat ; tadabhāve kaṭutiktakaṣāyāṇāmauṣadhbā- nām kvāthairmūtrakṣārairvā pariṣecayet/ § 4733

10 pariṣiktam cainam nivātamāgāramanupraveśya pippalīpippalīmūlacakavyacitrakaśrīngaverasiddhena yavāgvādinā krameṇopācaret, vilepīkramāgatam cainamanuvāsayedviḍāṅgatailenaikāntaram dvistrirvā// § 4734

yadi punarasyātipravṛddhāñchīrṣādān krimīn many- Ca.3.7.20
15 eta śirasyaivābhisaṛpataḥ kadācit, tataḥ svehasvedābhya- masya śira upapādyā virecayedapāmārgataṇḍulādinā śir- ovirecanena// § 4735

yastvabhyavahāryavidhiḥ prakṛtivighātāyoktaḥ krimī- Ca.3.7.21
20 ḥāñmatha tamanuvyākhyāsyāmah,---*mūlakaparṇīm sam- ūlāgraprātānāmāhṛtya khaṇḍaśāschedayitvolū(dū)khale kṣ- odayitvā pāṇibhyām pīḍayitvā rasam gṛhnīyāt, tena ra- sena lohitaśālitaṇḍulapiṣṭam samālodya pūpalikām kṛ- tvā *vidhūmeśvaṅgāreśūpakuḍya viḍāṅgatailalavaṇopah- itām krimikoṣṭhāya bhakṣayitum prayacchet, anantaram 25 cāmlakāñjikamudaśvidvā pippalyādipañcavarga saṁśr- ṣṭam salavaṇamanupāyayet/anena kalpena mārkavārka- saha caranīpanirgunaṇḍīsumukhasurasakuṭherakagaṇḍīrakā- lamālakaparṇāsakṣavakaphaṇijjhakabakulakuṭajasuvarṇa- 30 kiṣīrīsvarasānāmanyatamasmin kārayet pūpalikāḥ ; tathā kiṇihīkirātatiktakasuvahāmalakaharītakībibhītakasvaraseṣu kārayet pūpalikāḥ ; svarasāṁścaiteśāmekāikaśo dvandva- śāḥ sarvaśo vā madhuvilulitān prātaranannāya pātum prayacchet// § 4736

35 athāśvaśakṛdāhṛtya mahati kiliñjake prastīryātpe śo- Ca.3.7.22
ṣayitvodūkhale kṣodayitvā dṛṣadi punah sūkṣmacūrṇāni kārayitvā viḍāṅgakaṣāyeṇa triphalākaṣāyeṇa vā+aṣṭakṛtvodaśakṛtvā *vā++ātpe suparibhāvitāni bhāvayitvā dṛṣadi punah sūkṣmāṇi cūrṇāni kārayitvā nave kalaśe samāvāpy- ānuguptam nidhāpayet/ § 4737

teṣāṁ tu khalu cūrṇānāṁ pāṇitalam yāvadvā sādhu manyeta tat kṣaudreṇa saṃśrjya krimikoṣṭhine leḍhum prayacchet // § 4738

Ca.3.7.23 tathā bhallātakāsthīnyāhṛtya kalaśapramāṇena cāpo-thya snehabhāvite dr̥dhe kalaśe sūkṣmānekacchidrabra-dhne *śarīramupaveṣṭya mṛdāvalipte samāvāpyoḍupena pidhāya bhūmāvākaṇṭham nikhātasya snehabhāvitasyaiv-ānyasya dr̥dhasya kumbhasyopari samāropya samantādg-omayairupacitya dāhayet, sa yadā jānīyāt sādhu dagdhāni gomayāni vigatasnehāni ca bhallātakāsthīnīti tatastam̄ ku-mbhamuddharet // § 4739

atha tasmat̄dvitīyāt kumbhāt snehamādāya viḍaṅgat-aṇḍulacūrṇaiḥ snehārdhamātraiḥ pratisaṃśrjyātape sarv-amahaḥ sthāpayitvā tato+asmāi mātrām prayacchet pān-āya ; tena sādhu viricyate, viriktasya cānupūrvī yathoktā / § 4740

evameva bhadradārusaralakāṣṭhasnehānupakalpya pā-tum̄ prayacchet // § 4741

Ca.3.7.24 anuvāsayec-*cainamanuvāsanakāle // § 4742

Ca.3.7.25 athāhareti brūyāt---śāradānnavām̄stilān sampadepe-tān ; tānāhṛtya suviṣpūtānniṣpūya, suśuddhān *śodhayitvā, viḍaṅgakaṣāye sukhoṣne prakṣipya nirvāpayedādoṣa-gamanāt, gatadoṣānabhisamīkṣya, *supralūnān praluñcyā, punareva *suniṣpūtān niṣpūya, suśuddhān śodhayitvā, vi-ḍaṅgakaṣāyeṇa triḥsaptakṛtvah *suparibhāvitān bhāvayitvā, ātape śoṣayitvā, ulū(dū)khale samkṣudya, dṛṣadi pu-nah ślakṣṇapiṣṭān kārayitvā, dronyāmabhyavadhāya, vi-ḍaṅgakaṣāyeṇa muhurmuhuravasiñcan pāṇimardameva mardayet ; tasmiṁstu khalu prapīḍyamāne yattailamudi-yāttat pāṇibhyām paryādāya, śucau dr̥dhe kalaśe nyasyā-nuguptam̄ nidhāpayet // § 4743

Ca.3.7.26 athāhareti brūyāt---tilvakoddālakayordvau bilvamā-trau piṇḍau ślakṣṇapiṣṭau viḍaṅgakaṣāyeṇa, tadardhamā-trau śyāmātrivṛtayoh, ato+ardhamātrau dantīdravantyoh, ato+ardhamātrau ca cavyacitrakayoriti / § 4744

etam̄ saṃbhāram̄ viḍaṅgakaṣāyasyārdhāḍhakamātr-ēṇa pratisaṃśrjya, tattailaprastham̄ samāvāpya, sarvamāl-oḍya, mahati paryoge samāsicyāgnāvadhiśrityāsane sam-

āsicyāgnāvadhiśrityāsane sukhopaviṣṭah̄ sarvataḥ sneha-mavalokayannajasram mṛdvagninā sādhayeddarvyā satatamavaghaṭtayan/ § 4745

sa yadā jānīyādviramati śabdaḥ, praśāmyati ca phenah,
5 prasādamāpadyate snehah, yathāsvam ca gandhavarṇara-sotpattiḥ, samvartate ca bhaiṣajyamaṅgulibhyāṁ mṛdya-mānamamanatimṛdvanatidāruṇamanaṅguligrāhi ceti, sa kāl-astasyāvatāraṇāya/ § 4746

tatastamavatārya śītībhūtamahatena vāsasā paripūya,
10 ūcau dṛḍhe kalaśe samāsicya, pidhānenā pidhāya, ūklena vastrapaṭṭenāvacchādyā, sūtreṇa subaddham sunigu-ptam̄ nidihāpayet/ § 4747

tato+asmai mātrāṁ prayacchet pānāya, tena sādhu vir-
icyate ; samyagapahṛtadoṣasya cānupūrvī yathoktā/ § 4748

15 tataścainamanuvāsayedanuvāsanakāle/ § 4749

etenāiva ca pākavidhinā sarṣapātasiṅkarañjakoṣātakīsn-
ehānupakalpya pāyayet sarvaviśeṣānavekṣamāṇah/ § 4750

tenāgado bhavati // § 4751

*evam dvayānāṁ śleśmapurīśasam̄bhavānāṁ krim- Ca.3.7.27
20 īnāṁ samutthānasamsthānavarṇanāmaprabhāvacikitsita-
višeṣā vyākhyātāḥ sāmānyataḥ/ § 4752

višeṣatstu svalpamātramāsthāpanānuvāsanānuloma-
haraṇabhūyiṣṭham teṣvevausadheṣu purīṣajānāṁ krimī-
ṇāṁ cikitsitam kartavyam, mātrādhikam punaḥ śirovir-
25 ecanavamanopaśamanabhūyiṣṭham teṣvevausadheṣu śle-
śmajānāṁ krimīṇāṁ cikitsitam kāryam ; ityeṣa krimighno
bhesajavidhiranuvyākhyāto bhavati / § 4753

tamannutiṣṭhatā yathāsvam hetuvarjane prayatitavyam/
§ 4754

30 yathoddeśamevamidam krimikoṣṭhacikitsitam yathāv-
adanuvyākhyātam bhavati // § 4755
bhavanti cātra--- § 4756

Ca.3.7.28

apakarṣaṇamevādau krimīṇāṁ bhesajam
smṛtam/
tato vighātāḥ prakṛternidānasya ca varjanam//
§ 4758

- Ca.3.7.29 *ayameva vikāraṇāṁ sarvesāmapi nigrahe/
vidhirdṛṣṭastridhā yo+ayam krimīnuddiśya
kīrtitah// § 4760
- Ca.3.7.30 samśodhanam samśamanam nidānasya ca
varjanam/
etāvsadbhiṣajā kāryam roge roge yathāvidhi//
§ 4762
- Ca.3.7.31 tatra ślokau--- § 4763 5
- vyādhitau puruṣau jñājñau bhiṣajau
saprayojanau/
vimśatih krimayasteśāṁ hetvādih saptako
gaṇah// § 4765
- Ca.3.7.32 ukto vyādhitarūpīye vimāne paramarśinā/
śiṣyasambodhanārthāya vyādhipraśamanāya
ca// § 4767
ityagniveśakṛte tantra carakapratisaṁskṛte vimānasthāne
vyādhitarūpīyavimānam nāma saptamo+adhyāyah//7// 10

3.8 aṣṭamo+adhyāyah/

- Ca.3.8.1 athāto rogabhiṣag jitīyam vimānam vyākhyāsyāmah//
§ 4769
- Ca.3.8.2 iti ha smāha bhagavānātreyah// § 4770
- Ca.3.8.3 buddhimānātmanah *kāryagurulāghavam karmaphal-
amanubandham deśakālau ca viditvā yuktidarśanādbhi-
agbubhūṣuh śāstramevāditah parīkṣeta/ § 4771 5
- vividhāni hi śāstrāṇi bhiṣajām pracaranti loke; tatra
yanmanyeta sumahadyaśasvidhīrapuruṣāsevitamarthaba-
hulamāptajanapūjītam trividhaśiyabuddhihitamapagata-
punaruktadoṣamārṣam supraṇītaśutrabhāṣyasaṁgrahakr-
amam svādhāramanavapatitaśabdamaṅkaṣṭāśabdām pu-
ṣkalābhidhānam kramāgatārthamarthatattvaviniścayapr-
adhānam saṃgatārthamasamkula prakaraṇamāśuprabodh-
akam lakṣaṇavaccodāharaṇavacca, tadabhiprapadyeta śā-
stram/ § 4772 10 15

śāstram hyevamvidhamamala ivādityastamo vidhūya
prakāśayati sarvam// § 4773

tato+anantaramācāryam parīkṣeta ; tadyathā---paryavadātaśrutam
paridṛṣṭakarmāṇam dakṣam dakṣinām śucim jitahasta-
5 mupakaraṇavantam sarvondriyopapannam prakrtijñam
pratipattijñaman-*upaskṛtanidyamanahaṅkṛtamanasūyakamakopanam
kleśakṣamam śisyavatsalamadhyāpakaṁ jñāpanasama-
rtham ceti / § 4774

10 evamguṇo hyācāryaḥ sukṣetramārtavo megha iva śasy-
aguṇaiḥ suśiyamāśu vaidyagunaiḥ sampādayati // § 4775

Ca.3.8.5
tamupasṛtyārirādhayiśurupacaredagnivacca devavacca
rājavacca pitṛvacca bhartrvaccāpramattah/ § 4776

15 tatastatprasādāt kṛtsnam śāstramadhigamyā śāstrasya
dr̥dhatāyāmabhidhānasya sauṣṭhave+arthasya vijñāne va-
canaśaktau ca bhūyo bhūyah prayateta samyak// § 4777

tatropāyānanuvyākhyāsyāmaḥ---adhyayanam, adhyā- Ca.3.8.6
panam, tadvidyasamṛbhāṣā cetyupāyāḥ// § 4778

20 Ca.3.8.7
tatrāyamadhyayanavidhiḥ---kalyaḥ kṛtakṣaṇaḥ prātar-
utthāyopavyūṣam vā kṛtvā++āvaśyakamupasprśyodakaṁ
devarṣigobrāhmaṇaguruvṛddhasiddhācāryebhyo namask-
ṛtya same śucau deśe sukhopaviṣṭo manahpuraḥsarā-
bhirvāgbhiḥ sūtramanukrāman punaḥ punarāvartayed
*buddhvā samyaganupraviśyārthatattvam svadoṣaparih-
ārārtham parodoṣapramāṇārtham ca ; evam madhyam-
25 ine+aparāhne rātrau ca śāsvadaparihāpayannadhyayana-
mabhyasyet/ § 4779

ityadhyayanavidhiḥ// § 4780

25 Ca.3.8.8
athādhyāpanavidhiḥ---adhyāpane kṛtabuddhirācāryaḥ śisyamevāditah parīkṣeta ; tadyathā---praśāntamāryapra-
kṛtikamakṣudrakarmāṇamṛjucakṣurmukhanāśāvamśam ta-
nuraktaviśadajihvamavikṛtadantausṭhamaminminam dh-
ṛtimantamanahaṅkṛtaṁ medhāvinam vitarkasmṛtisamp-
annamudārasattvam tadvidyakulajamathavā tadvidyavṛ-
ttam tattvābhiniiveśinamavyaṅgamanyāpannevdiyam nibhṛtam-
35 *anuddhatamarthatattvabhāvakamakopanamavyasaninam
śilaśaucācārānurāgadākṣyaprādakṣinīyopapannamadhyaya-
nābhikāmamarthavijñāne karmadarśane cānanyakārya-
malubdhamanalasam *sarvabhūtahitaiṣiṇamācāryasarvā-

nuśiṣṭipratikaramanuraktam ca, evamguṇasamuditama-
dhyāpyamāhuḥ // § 4781

Ca.3.8.9 *evamvidhamadhyayanārthinamupasthitamārirādhayi-
ṣumācāryo+anubhāṣeta---udagayane śuklapakṣe praśaste+ahani
tiṣyahastaśravaṇāśvayujāmanyatamena nakṣatreṇa yoga- 5
mupagate bhagavati śāśini kalyāṇe kalyāṇe ca karane ma-
itre muhūrte muṇḍah kṛtopavāsaḥ snātaḥ kāṣāyavastrasa-
ṁvītaḥ sagandhahastaḥ samidho+agnimājyamupalepanamudakumbhān-
mālyadāmadīpahiraṇyahemarajatamaṇimuktāvidrumakṣa-
umaparidhīn kuśalājasarsapākṣatāmśca śuklāni sumanā- 10
ṁsi grathitāgrathitāni medhyān bhakṣyān gandhāmśca
ghṛṣṭānādāyopatiṣṭhasveti // § 4782

Ca.3.8.10 *sa tathā kuryāt // § 4783

Ca.3.8.11 tamupasthitamājñāya same śuvau deśe *prākpravane
udakpravane vā catuṣkiṣkumāṭram caturasram sthaṇḍ- 15
ilam gomayodakenopaliptam kuśāstīrṇam *suparihitam
paridhibhiścaturdiśam yathoktacandanodakumbhakṣau-
mahemahirāṇyarajatamaṇimuktāvidrumālaṅkṛtam medhya-
bhakṣyagandhaśuklapuṣpalājasarṣapākṣatopaśobhitam kṛ-
tvā, tatra pālāśībhiraīngudībhiraudumbarībhirmādhukī- 20
bhīrvā samidbhīragnimupasamādhāya prāṇmukhaḥ śuci-
radhyayanavidhimanuvidhāya madhusarpibhyām tristri-
rjuhuyādagnimāśīḥsamprayukairmantrairbrahmāṇamagnim
dhanvantariṁ prajāpatimaśvināvindramṛṣīmśca sūtrakār-
ānabhimantrayamāṇaḥ pūrvam svāheti // § 4784 25

Ca.3.8.12 śiṣyaścainamanvālabheta / § 4785

hutvā ca pradakṣināmagnimanuparikrāmet / § 4786
parikramya brāhmaṇān svasti vācayet ; bhiṣajaścābhip-
ūjayet // § 4787

Ca.3.8.13 athainamagnisakāśe brāhmaṇasakāśe bhiṣaksakāśe cānuśiṣyāt-
--brahmačāriṇā śmaśrudhāriṇā satyavādinā+amāṁsādena
medhyasevinā nirmatsareṇāśastradhāriṇā ca bhavitavyam,
na ca te madvacanāt kiñcidakāryam syādanyatra rājadv-
iṣṭāt prāṇaharādvipulādadharmaṇādanarthasamprayuktā-
dvā+apyarthāt ; madarpaṇena matpradhānena madadhīn- 35
ena matpriyahitānuvartinā ca śāsvadbhavitavyam, putra-
vaddāsavadarthivaccopacaratā+*anuvastavyo+aham, an-
utsekenāvahitenānanyamanasā vinītenāvekṣyāvekṣyakār-

iñā+anasūyakena cābhyanujñātena pravitaritavyam, anujñātena (cānanujñātena ca) pravitaratā pūrvam gurvarthopāharanē yathāśakti prayatitavyam, karmasiddhimarthaśiddhim yaśolābham pretya ca svargamicchatā bhiṣ-
 5 ajā tvayā gobrāhmaṇamādau kṛtvā sarvaprāṇabhṛtāṁ śa-
 rmāśāsitavyamaharahaṇuttiṣṭhatā copaviśatā ca, sarvātm-
 anā cāturāṇāmārohyāya prayatitavyam, jīvitahetorapi cā-
 turebhyo nābhidrogdhavyam, manasā+api ca parastriyo
 10 nābhigamanīyāstathā sarvameva parasvam, nibhṛtaveśa-
 paricchadena bhavitavyam, aśauṇḍenāpāpenāpāpasahāy-
 ena ca, ślakṣṇaśukladharmyaśarmyaadhanyasatyahitamita-
 vacasā deśakālavacāriṇā smṛtimatā jñānotthānopakaraṇa-
 ampatsu nityam yatnavatā ca ; na ca kadācidrājadviṣṭānāṁ
 15 rājadveṣināṁ vā mahājanadviṣṭānāṁ mahājanadveṣināṁ
 vā+apyauṣadhamanuvidhātavyam, tathā sarvesāmatya-
 rthanikṛtaduṣṭaduhkhaśīlācāropacārāṇām-*anapavādapratikārāṇām
 mumūrṣūṇāṁ ca, tathaivāsannihiteśvarāṇāṁ strīṇāman-
 adhyakṣāṇāṁ vā ; na ca kadācit strīdattamāmiṣamādā-
 20 tavyamananujñātam bhartrā+athavā+adhyakṣeṇa, ātura-
 kulaṁ cānupraviśatā viditenānumatapraveśinā sārdham
 puruṣeṇa susamvītenāvākśirasā smṛtimatā stimitenāve-
 kṣyāvekṣya manasā sarvamācaratā samyaganupraveṣṭa-
 vyam, anupraviṣya ca vāñmanobuddhīndriyāṇi na kv-
 acit praṇidhātavyānyanyatrātūrādātūropakārārthā-
 25 dātūragateṣvaneṣu vā bhāveṣu, na cāturakulapravṛtt-
 ayo bahirniścārayitavyāḥ, hrasitam cāyuṣah pramāṇam-
 āturasya jānatā+api tvayā na varṇayitavyam tatra ya ro-
 cyamānamāturasya yasya vā+apyupaghātāya sampady-
 ate ; jñānavatā+api ca nātyarthamātmano jñāne vikatthit-
 30 avyam, āptādapi hi vikatthamānādatyarthamudvijantyan-
 eke // § 4788

na caiva hyasti sutaramāyurvedasya pāram, tasm-
 ādapramattaḥ ūśvadabhiyogamasmin gacchet, *etacca
 kāryam. evam̄bhūyaśca vṛttasauṣṭhavamanasūyatā pare-
 35 bhyo+apyāgamayitavyam, kṛtsno hi loko buddhimatāmā-
 cāryaḥ ūṣṭruścābuddhimatām, ataścābhisamīkṣya buddh-
 imatā+amitrasyāpi dhanyam yaśasyamāyusyam pauṣṭi-
 kam *laukyamabhyupadiśato vacaḥ ūrotavyamanuvidhā-
 tavyam ceti / § 4789

Ca.3.8.14

ataḥ paramidaṁ brūyāt---devatāgnidvijaguruvrddhasiddhācāryeṣu
te nityam samyagvartitavyam, teṣu te samyagvartamā-
nasyāyamagnih sarvagandharasaratnabījāni yatheritāśca
devatāḥ śivāya syuḥ, ato+anyathā vartamānasyāśivāyeti/
§ 4790

5

evam bruvati cācārye śiṣyāḥ 'tathā' iti brūyāt/ § 4791
yathopadeśam ca kurvannadhyāpyah, ato+anyathā tv-
anadhyāpyah/ § 4792

adhyāpyamadhyāpayan hyācāryo yathoktaiścādhyāpa-
naphalairyogamāpnatyanyaiścānuktaiḥ śreyaskaraирguṇ-
aiḥ śiṣyamātmānam ca yunakti/ § 4793

ityadhyāpanavidhiruktaḥ // § 4794

Ca.3.8.15 sambhāśāvidhimata ūrdhvam vyākhyāsyāmaḥ---bhiṣak
bhiṣajā saha sambhāṣeta/ § 4795

tadvidyasamḥbhāṣā hi jñānābhiyogaśamharsakarī bha-
vati, vaiśāradadyamapi cābhimirvartayati, vacanaśaktimapi
cādhatte, yaśāscābhidīpayati, pūrvaśrute ca samdehava-
taḥ punaḥ śravaṇācchrutasamśayamapakarṣati, śrute cās-
amdehavato bhūyo+adhyavasāyamabhinirvartayati, aśrut-
amapi ca kañcidartham śrotraviṣayamāpādayati, yaccācā-
ryaḥ śiṣyāya śuśrūṣave prasannah krameṇopadiṣati guhy-
ābhimatamarthajātam tat parasparena saha jalpan *piṇḍ-
ena vijigīṣurāha samḥharsāt, tasmāttadvidyasamḥbhāṣāma-
bhipraśāmsanti kuśalāḥ// § 4796

15

20

Ca.3.8.16 dvividhā tu khalu tadvidyasamḥbhāṣā bhavati---sandhāyasamḥbhāṣā,
vigrhyasamḥbhāṣā ca// § 4797

Ca.3.8.17 tatra jñānavijñānavacanaprativacanaśaktisam̄pannenā-
kopanenānupaskṛtavidyenānasūyakenānuneyenānunayakovi-
dēna kleśakṣameṇa priyasamḥbhāṣaṇena ca saha sandhāy-
asamḥbhāṣā vidhīyate/ § 4798

30

tathāvidhena saha kathayā visrabdhāḥ kathayet, pṛ-
cchedapi ca visrabdhāḥ, pṛcchate cāsmai visrabdhāya viśa-
damarthaṁ brūyāt, na ca nigrahabhayādudvijeta, nigṛhya
cainam na hr̄ṣyet, na ca pareṣu vikattheta, na ca mohādek-
āntagrāhī syāt, na cāviditamarthamanuvarṇayet, *samyak
cānunayenānunayet, tatra cāvahitāḥ syāt/ § 4799

35

ityanulomasamḥbhāṣāvidhiḥ// § 4800

ata ūrdhvamitareṇa saha vigrhya *saṁbhāṣāyāṁ jalpe- Ca.3.8.18
cchreyasā yogamātmanah paśyan/ § 4801

prāgeva ca *jalpājjalpāntaram parāvarāntaram pariṣa-
dviśeṣāṁśca samyak parīkṣeta/ § 4802

5 samyakparīkṣā hi buddhimatāṁ kāryapravṛttinivṛttik-
ālau śamsati, tasmāt parīkṣāmabhipraśamsanti kuśalāḥ/
§ 4803

10 parīkṣamāṇastu khalu parāvarāntaramimān jalpakag-
uṇāñ śreyaskarān dośavataśca parīkṣeta samyak ; tadyathā-
--śrutam vijñānam dhāraṇam pratibhānam vacanaśaktir-
iti, etān guṇān śreyaskarānāhuḥ ; imān punardośavataḥ,
tadyathā---kopanatvamavaiśāradyaṁ bhīruttvamadhāraṇ-
atvamanavahitatvamiti/ § 4804

15 etān guṇān gurulāghavataḥ parasya caivātmanaśca tu-
layet// § 4805

tatra trividhāḥ paraḥ saṁpadyate---pravarah, pratyav- Ca.3.8.19
arah, samo vā, guṇavinikṣepataḥ ; natveva kārtsneyana//
§ 4806

20 pariṣattu khalu dvividhā---jñānavatī, mūḍhapariṣa- Ca.3.8.20
cca/ § 4807

saiva dvividhā satī trividhā punaranena kāraṇavibhāgena-
--suhṛtpariṣat, udāśinapariṣat, *pratinivışṭapariṣacceti/ § 4808

25 tatra pratinivışṭāyāṁ pariṣadi jñānavijñānavacanapra-
tivacanaśaktisampannāyāṁ mūḍhāyāṁ vā na kathamcit
kenacit saha jalpo vidhīyate ; mūḍhāyāṁ tu suhṛtpariṣady-
udāśināyāṁ vā jñānavijñānavacanaprativacanaśaktīrantarenāpy-
*adīptayaśasā mahājavacidviṣṭenāpi saha jalpo vidhīyate/
§ 4809

30 tadvidhenā ca saha kathayatā āviddhadīrgħasūtrasa-
mukulairvākyadaṇḍakaiḥ kathayitavyam, atihrṣṭam muh-
urmuhurupahasatā param nirūpayatā ca parṣadamākāra-
irbruvataśāya vākyāvakāśo na deyah ; kaṣṭaśabdām ca
*bruvatā vaktavyo nicyate, athavā punarhīnā te pratijñā,
iti/ § 4810

35 punaścāhū(hva)yamānah prativaktavyah---*parisamvatsaro
bhavān śikṣasva tāvat ; na tvayā gururupāsito nūnam, ath-
avā paryāptametāvatte ; sakṛdapi hi parīkṣepikāṁ nihataṁ
nihatamāhuriti nāsyā yogāḥ kartavyāḥ kathañcit/ § 4811

apyevam śreyasā saha vigṛhya vaktavyamityāhureke ;
natvevam jyāyasā saha vigrahām praśamsanti kuśalāḥ //
§ 4812

Ca.3.8.21 pratyavareṇa tu saha samānābhimatena vā vigṛhya ja-
lpatā suhṛtpariṣadi kathayitavyam, athavā+apyudāśīna- 5
pariṣadyavadhānaśravaṇajñānavijñānopadhāraṇavacanapra-
tivacanaśaktisampannāyām kathayatā cāvahitena parasya
sādguṇyadoṣabalamavekṣitavyam, samavekṣya ca yatrai-
nam śreṣṭham manyeta nāsyā tatra jalpaṁ yojayedanāvi-
śkr̥tamayogam kurvan ; yatra tvenamavaram manyeta ta- 10
traivainamāśu nigṛhṇīyāt/ § 4813

tatra khalvime pratyavarāṇāmāśu nigrahe bhavantu-
pāyāḥ ; tadyathā---śrutahīnaṁ mahatā sūtrapāṭhenābhībh-
avet, vijñānahīnaṁ punaḥ kaṣṭaśabdēna vākyena, vākyā-
dhāraṇāhīnamāviddhadīrghasūtrasamkulairvākyadaṇḍaka-15
ih, patibhāhīnaṁ punar-*vacanenaikavidhenānekārthavācīnā,
vacanaśaktihīnamardhoktasya *vākyasyākṣepeṇa, aviśār-
adamatrapaṇena, kopanamāyāsanena, bhīrum vitrāsan-
ena, anavahitam niyamaneneti / § 4814

evametairupāyaiḥ paramavaramabhibhavecchīghram // 20
§ 4815

Ca.3.8.22 tatra ślokau--- § 4816

vigṛhya kathayediyktā yuktam ca na nivārayet/
vigṛhyabhāṣā tīvram hi
keśāmciddrohamāvahet // § 4818

Ca.3.8.23 nākāryamasti kruddhasya nāvācyamapi vidyate/ § 4819 25
kuśalā nābhinandanti kalahām samitau satām // § 4820

Ca.3.8.24 evam pravṛtte vāde kuryāt // § 4821

Ca.3.8.25 *prāgeva tāvadidam kartum yateta---sandhāya pa-
rṣadā+ayanabhūtamātmanāḥ prakaraṇamādeśayitavyam,
yadvā parasya bhr̥sadurgam syāt, pakṣamathavā parasya 30
bhr̥sam vimukhamānayet ; pariṣadi copasamhitāyāmaśa-
kyamasmābhīrvaktum, eṣaiva te pariṣadyatheṣṭam yathā-
yogam yathābhiprāyam vādam vādamaryādām ca sthāpa-
yiṣyatītyuktvā tūṣṇīmāśīta // § 4822

Ca.3.8.26 tatredam vādamaryādālakṣaṇam bhavati---idam vā- 35
cyam, idamavācyam, evam parājito bhavatīti // § 4823

- imāni tu khalu padāni *bhiṣagvādamārgajñānārtham- Ca.3.8.27
 adhigamyāni bhavanti; tadyathā---vādaḥ, dravyam, gu-
 ḥ, karma, sāmānyam, viśeṣaḥ, samavāyāḥ, pratijñā, sth-
 āpanā, pratiṣṭhāpanā, hetuḥ, dṛṣṭāntaḥ, upanayaḥ, niga-
 5 manam, uttaram, siddhāntaḥ, śabdah, pratyakṣam, anu-
 mānam, aitihyam, aupamyam, saṃśayaḥ, prayojanam, sa-
 vyabhicāram, jijñāsā, vyavasāyaḥ, artha-prāptih, saṃbh-
 avaḥ, anuyojyam, ananuyojojyam, anuyogaḥ, pratyanuyo-
 10 gaḥ, vākyadoṣaḥ, vākyapraśaṃsā, chalam, ahetaḥ, atītak-
 ālam, upālambhaḥ, pariḥāraḥ, pratijñāhāniḥ, abhyanujñā,
 hetvantaram, arthāntaram, nigrahasthānamiti// § 4824
- tatra vādo nāma sa yat pareṇa saha śāstrapūrvakam vi- Ca.3.8.28
 grhya kathayati/sa ca dvividhah saṃgraheṇa---jalpaḥ, vi-
 taṇḍā ca/ § 4825
- 15 tatra pakṣāśritaylorvacanam jalpaḥ, jalpaviparyayo vit-
 aṇḍā/ § 4826
- yathā---ekasya pakṣaḥ punarbhavo+astīti, nāstityapar-
 asya; tau ca svavapakṣahetubhiḥ svavapakṣam sthāpay-
 ataḥ, parapakṣamudbhāvayataḥ, eṣa jalpaḥ/ § 4827
- 20 jalpaviparyayo vitaṇḍā/ § 4828
- vitaṇḍā nāma parapakṣe doṣavacanamātrameva//
 § 4829
- dravya-guṇa-sāmānya-viśeṣa-samavāyāḥ svalaksanaiḥ Ca.3.8.29
 ślokasthāne pūrvamuktāḥ// § 4830
- 25 atha pratijñā---pratijñā nāma sādhyavacanam; yathā--- Ca.3.8.30
 nityaḥ puruṣa iti// § 4831
- atha sthāpanā---sthāpanā nāma tasyā eva pratijñāyā he- Ca.3.8.31
 tudṛṣṭāntopanayanigamanaiḥ sthāpanā/ § 4832
- *pūrvam hi pratijñā, paścāt sthāpanā, kim hyaprati-
 30 jñātam sthāpaniyasyati; yathā---nityaḥ puruṣa iti pratijñā;
 hetuḥ---akṛtakatvāditi; *dṛṣṭāntaḥ---yathā++ākāśamiti; upanayaḥ-
 --yathā cākṛtakamākāśam, tacca nityam, tathā puruṣa iti;
 nigamanam---tasmānnitya iti// § 4833
- atha pratiṣṭhāpanā---pratiṣṭhāpanā nāma yā tasyā eva Ca.3.8.32
 35 *parapratijñāyā viparītārthasthāpanā/ § 4834
- yathā-anityaḥ puruṣa iti *pratijñā; hetuḥ---aindriyakatvāditi;
 dṛṣṭāntaḥ---yathā *ghaṭa iti, upanayo---yathā ghaṭa ai-

- ndriyakah sa cānityah, tathā cāyamiti; nigamanam---
tasmādanitya iti // § 4835
- 5
- Ca.3.8.33   atha hetuh---heturnāmopalabdhikāraṇam; tat pratyakṣam, anumānam, aitihyam, aupamyamiti; ebhirhetubhi-
ryadupalabhyate tat tattvam // § 4836
- Ca.3.8.34   atha dṛṣṭāntah---dṛṣṭānto nāma yatra mūrkhaviduṣām
buddhisāmyam, yo varṇyam *varṇayati // § 4837
- 10
- Ca.3.8.35   yathā---agniruṣṇāḥ, dravamudakam, sthīrā pṛthivī, ād-
ityah prakāśaka iti; yathā *ādityah prakāśakastathā *sā-
ṁkhyajñānam prakāśakamiti // § 4838
- Ca.3.8.36   upayo nigamanam coktam sthāpanāpratiṣṭhāpanāvyā-
khyāyām // § 4839
- 15
- Ca.3.8.37   athottaram---uttaram nāma sādharmyopadiṣṭe hetau
vaidharmyavacanam, vaidharmyopdiṣṭe vā hetau sādha-
rmyavacanam // § 4840
- 20
- Ca.3.8.38   yathā---'hetusadharmāṇo vikārāḥ, sītakasya hi vyādhe-
rhetubhiḥ sādharmyam himaśiśiravātasam̄sparśāḥ', iti br-
uvataḥ paro brūyat---hetuvidharmāṇo vikārāḥ, yathā śa-
rīrāvayavānām dāhausṇyakothaprapacane *hetuvaidha-
rmyam himaśiśiravātasam̄parśā iti // § 4841
- 25
- Ca.3.8.39   etat saviparyayamuttaram // § 4842
- Ca.3.8.40   atha siddhāntah---siddhānto nāma sa yaḥ parīkṣakairb-
ahuvidham parīkṣya hetubhiśca sādhayitvā sthāpyate ni-
rṇayah // § 4843
- Ca.3.8.41   sa caturvidhah---sarvatantrasiddhāntah, pratitantras-
iddhāntah, adhikaraṇasiddhāntah, abhyupagamasiddhā-
ntaśceti // § 4844
- 30
- Ca.3.8.42   tatra sarvatantrasiddhānto nāma tasmiṁstasmin sarva-
smiṁstantre tattat prasiddham; yathā santi nidānāni, santi
vyādhayah, santi siddhyupāyāḥ sādhyānāmiti // § 4845
- 35
- Ca.3.8.43   pratitantrasiddhānto nāma tasmiṁstasminnekaikasm-
iṁstantre tattat prasiddham; yathā---anyatrāṣṭau rasāḥ ṣa-
ḍatra, pañcendriyāṇyatra ṣaḍindriyāṇyanyatra tantre, vāt-
ādikṛtāḥ sarve vikārā yathā+anyatra, atra vātādikṛtā bhūt-
akṛtāśca prasiddhāḥ // § 4846
- Ca.3.8.44   adhikaraṇasiddhānto nāma sa yasminnadhikaraṇe pr-
astūyamāne siddhānyanyānyapyadhisthāna bhavanti,
yathā---'na muktaḥ karmānubandhikam kurute, nispr-

hatvāt' iti prastute siddhāḥ karmaphala-mokṣa-puruṣa-pretyabhāvā bhavanti / § 4847

abhyupagamasiddhānto nāma sa yamarthamasiddha-maparīkṣitamanupadiṣṭamahetukam vā vādakāle+abhyupagacchanti
5 bhiṣajah ; tadyathā---dravyam pradhānamiti kṛtvā vakṣyāmah, guṇāḥ pradhānamiti kṛtvā vakṣyāmah, *vīryam pradhānamiti kṛtvā vakṣyāmah, ityevamādiḥ / § 4848

iti caturvidhaḥ siddhāntaḥ // § 4849

atha śabdāḥ---śabdo nāma varṇasamāmnāyah ; sa caturvidhaḥ
10 --drṣṭārthaśca, adrṣṭārthaśca, satyaśca, anṛtaśceti / § 4850

tatra drṣṭārtho nāma---tribhirhetubhirdoṣāḥ prakupyanti, ṣaḍbhīrupakramaiśca praśāmyanti, sati śrotrādisadbhāve śabdādigrahaṇamiti / § 4851

adrṣṭārthaḥ punah---asti pretyabhāvah, asti mokṣa iti /
15 § 4852

satyo nāma---yathārthabhūtaḥ ; santyāyurvedopadeśāḥ, santi siddhyupāyāḥ sādhyānām vyādhīnām, santyā-
rambhaphalānīti / § 4853

satyaviparyayaścānṛtaḥ // § 4854

20 atha pratyakṣam---pratyakṣam nāma tadyadātmanā ce- Ca.3.8.39
ndriyaiśca svayamupalabhyate ; tatrātmapratyakṣāḥ su-
khaduhkheccchādvesādayaḥ, śabdādayastvindriyapratya-
ksāḥ // § 4855

athānumānam---anumānam nāma tarko yuktyapekṣāḥ ; Ca.3.8.40

25 yathā---agnim jaraṇaśaktyā, balam vyāyāmaśaktyā, śrotrā-
dīni śabdādigrahaṇenetyevamādi / § 4856

athaitihyam---aitihyam nāmāptopadeśo vedādiḥ // § 4857

Ca.3.8.41

athaupamyam---aupamyam nāma yadanyenānyasya Ca.3.8.42
sādṛśyamadhikṛtya prakāśanām ; yathā---daṇḍena daṇḍa-
30 kasya, dhanuṣā dhanuḥstambhasya, iṣvāsenā++ārogydasyeti //
§ 4858

atha samśayah---samśayo nāma *sandehalakṣaṇānus- Ca.3.8.43
andigdhesvartheśvaniścayaḥ ; yathā---drṣṭā hyāyuṣmall-
kṣaṇairupetāścānupetāśca tathā sakriyāścākriyāśca puru-
35 śāḥ śīghrabhaṅgāścirajīvinaśca, etadubhayadrṣṭatvāt samśayah-
--kimasti khalvakālamṛtyuruta nāstīti / § 4859

atha prayojanam---prayojanam nāma yadarthamāra- Ca.3.8.44
bhyanta ārambhāḥ ; yathā---yadyakālamṛtyurasti tato+ahamātmānamāyusyairup

ca pariḥariṣyāmi, katham māmakālamṛtyuh prasaheteti //
§ 4860

- Ca.3.8.45   atha savyabhicāraṁ---savyabhicāraṁ nāma yadvyah-
icaraṇaṁ; yathā---bhavedidamauṣadhamasmin vyādhau
yaugikamathavā neti // § 4861   5
- Ca.3.8.46   atha jijñāsā---jijñāsā nāma parīkṣā; yathā bheṣajaparī-
kṣottarakālamupadekṣyate // § 4862
- Ca.3.8.47   atha vyavasāyah---vyavasāyo nāma niścayaḥ; yathā---
vātika evāyam vyādhiḥ, *idamevāsyā bheṣajam ceti // § 4863
- Ca.3.8.48   athārthaprāptih---arthaprāptirnāma yatraikenārtheno-
ktenāparasyārthasyānuktasyāpi siddhiḥ; yathā---nāyam
saṁtarpaṇasādhyo vyādhirityukte bhavatyarthaprāptih---
apatarpaṇasādhyo+ayamiti, nānena divā bhoktavyamity-
ukte bhavatyarthaprāptih---niśi bhoktavyamiti // § 4864   10
- Ca.3.8.49   atha saṁbhavah---yo yataḥ saṁbhavati sa tasya saṁbh-
avah; yathā---ṣaḍdhātavo garbhasya, vyādherahitam, hit-
amārogyasyeti // § 4865   15
- Ca.3.8.50   athānuyojyam---anuyojyam nāma yadvākyam vākyad-
oṣayuktam tat/ § 4866
- *sāmānyato vyāhṛteśvarthesu vā viśeṣagrahaṇārthaṁ
yadvākyam tadapyanuyojyam; yathā---'saṁśodhanasādhyo+ayam
vyādhiḥ' ityukte 'kim vamanasādhyo+ayam, kiṁvā virec-
anasādhyah' ityanuyujyate // § 4867   20
- Ca.3.8.51   athānanuyojyam---ananuyojyam nāmāto viparyayeṇa;
yathā---ayamasādhyah// § 4868   25
- Ca.3.8.52   athānuyogaḥ---anuyogo nāma sa yat tadvidyānām ta-
dvidyaireva sārdham tantraikadeśe vā praśnah pra-
śnaikadeśo vā jñānavijñāvacanaprativacanaparīkṣārtham-
ādiṣyate / § 4869
- yathā---'nityaḥ puruṣaḥ' iti pratijñāte yat paraḥ 'ko he-
tuḥ' ityāha, so+anuyogaḥ// § 4870   30
- Ca.3.8.53   atha pratyānuyogaḥ---pratyānuyogo nāmānuyogasy-
ānuyogaḥ; yathā---asyānuyogasya punaḥ ko heturiti//
§ 4871
- Ca.3.8.54   atha vākyadoṣaḥ---vākyadoṣo nāma yathā khalvasm-
innartha nyūnam, anarthakam, apārhtakam, viruddham
ceti; etāni hyantareṇa na prakṛto+arhtah praṇaśyet/ § 4872   35

tatra nyūnam---pratijñāhetūdāharanopanayanigamanānāmanyatamenāpi
nyūnam nyūnam bhavati ; yadvā bahūpadiṣṭahetukamek-
ena hetunā sādhyate tacca nyūnam / § 4873

5 athādhikam---adhikam nāma yannyanaviparītam, ya-
dvā++āyurvede bhāṣyamāne bārhaspatyamauśanasam-
anyadvā yatkīmcidapratisambaddhārthamucyate, yadvā
saṁbaddhārthamapi dvirabhidhīyate tat punaruktadoṣa-
tvādadhikam ; tacca punaruktam dvividham---arthapunaruktam,
10 śabdapunaruktam ca ; tatrārthapunaruktam yathā---bheṣajamausadham
sādhanamiti, śabdapunaruktam punarbheṣajam bheṣaja-
miti / § 4874

athānarthakam---anarhtakam nāma yadvacanamakṣa-
ragrāmamātrameva syāt pañcavargavanna cārthato grhy-
ate / § 4875

15 athāpārthakam---apārthakam nāma yadarthavacca pa-
raspareṇāsamuyujyamānārthakam ; yathā---cakra-na(ta)kra-
vamśa-vajra-niśākarā iti / § 4876

20 atha viruddham---viruddham nāma yaddṛṣṭāntasi-
ddhāntasamayairviruddham ; tatra pūrvam dṛṣṭāntasi-
ddhāntāvuktau ; samayaḥ punastridhā bhavati ; yathā-
--āyurvaidikasamayah, yājñikasamayah, kokṣaśāstrikas-
amayaśceti ; tatrāyurvaidikasamayah-catuṣpādaṁ bheṣa-
jamiti, yājñikasamayah-ālabhyā yajamānaiḥ paśava iti,
25 mokṣaśāstrikasamayah-sarvabhūteśvahimseti ; tatra svas-
amayaviparītamucyamānam viruddham bhavati / § 4877
iti vākyadosāḥ / § 4878

30 atha vākyapraśamsā---vākyapraśamsā nāma yathā kh-
alvasminnarthe tvanyūnam, anadhikam, arthavat, anapā-
rthakam, aviruddham, adhigatapadārtham ceti yattadvā-
kyamananuyojyamiti praśasyate // § 4879

35 atha cchalam---chalam nāma pariṣāṭhamarthābhāsam-
anarthakam vāgvastumātrameva / § 4880

taddvividham---vākchalam, sāmānyacchalam ca / § 4881

40 tatra vākchalam nāma yathā---kaścidbrūyāt---navatantra+ayam
bhiṣagiti, atha bhiṣag brūyāt---nāham navatantra ekata-
ntro+ahamiti ; paro brūyāt---nāham bravīmi nava tantrāṇi
taveti, api tu navābhyyastam te tantramiti ; bhiṣak brūyāt-

--na mayā navābhyaṣṭam̄ tantram, anekadhā+abhyastam̄
mayā tantramiti ; etadvākchalam / § 4882

sāmānyacchalam nāma yathā---vyādhipraśamanāyauṣadhamityukte,
paro bhūyāt---sat satpraśamanāyeti kiṁ nu bhavānāha ;
san hi rogaḥ, sadauṣadham ; yadi ca sat satpraśamanāya 5
bhavati, tatra sat kāsaḥ, sat kṣayah, satsāmānyāt kāsaste kṣ-
ayapraśamanāya bhaviṣyatīti / § 4883

etat sāmānyacchalam // § 4884

Ca.3.8.57   athāhetuh---aheturnāma prakaraṇasamah, samśayasa-
mah, varṇyasamaśceti / § 4885

10

tatra prakaraṇasamo nāmāheturyathā---anyah śarīrād-
ātmā nitya iti ; paro brūyāt---yasmādanyaḥ śarīrādātmā, ta-
smānnityah ; śarīram hyanityamato vidharmiṇā *cātmanā
bhavitavyamityeṣa cāhetuh ; nahi ya eva paksah sa eva he-
turiti / § 4886

15

samśayasamo nāmāheturya eva samśayahetuh sa eva
samśayacchedahetuḥ ; yathā---ayamāyurvedaikadeśamāha,
kiṁnvayam cikitsakah syānna veti samśaye paro brūyāt---
yasmādayamāyurvedaikadeśamāha tasmāccikitsako+ayamiti,
na ca samśayacchedahetuṁ viśeṣayati, eṣa cāhetuh ; na hi 20
ya eva samśayahetuh, sa eva samśayacchedaheturbhavati /
§ 4887

varṇyasamo nāmāhetuh-yo heturvarṇyāviśiṣṭah ; yathā---
kaścidbrūyāt---asparśatvādbuddhiranityā śabdaviditi ; atra
varṇyah śabdo buddhirapi varṇyā, tadubhayavarṇyāviśi- 25
ṣṭatvādvarṇyasamo+apyahetuḥ // § 4888

Ca.3.8.58   athātītakālam---atītakālam nāma yat pūrvam vācyam
tat paścāducyate, tat kālātītavādagrāhyam bhavatīti ; *pū-
rvam vā nigrahaprāptamanigrhya parigrhya pakṣāntari-
tam paścānnigṛhīte, tattasyātītakālatvānnigrahavacanam- 30
asamarthaṁ bhavatīti // § 4889

Ca.3.8.59   athopālambhah-upālambho nāma hetordoṣavacanam ;
yathā-pūrvamahetavo hetvābhāsā vyākhyātāḥ // § 4890

Ca.3.8.60   atha pariḥārah---pariḥāro nāma tasyaiva doṣavacana-
syā pariḥaraṇam ; yathā---nityamātmani śarīrasthe jīvali- 35
ṅgānyupalabhyante, tasya cāpagamānnopalabhyante, ta-
smādanyaḥ śarīrādātmā nityaśceti // § 4891

- atha pratijñāhāniḥ---pratijñāhānirnāma sā pūrvaparig-
ṛhītāṁ pratijñām paryanuyukto yat parityajati, yathā prāk
pratijñām kṛtvā nityaḥ puruṣa iti, paryanuyuktastvāha---
anitya iti // § 4892 Ca.3.8.61
- 5 athābhyanujñā---abhyanujñā nāma sā ya iṣṭāniṣṭābhya-
pagamaḥ // § 4893 Ca.3.8.62
- atha hetvantaram---hetvantaram nāma prakṛtahetau
vācye yadvikṛtahetumāha // § 4894 Ca.3.8.63
- 10 athārthāntaram---arthāntaram nāmaikasmin vaktavye+aparam
yadāha / § 4895
- yathā-jvaralakṣaṇe vācye pramehalakṣaṇamāha // § 4896
- atha nigrahasthānam---nigrahasthānam nāma parājay-
aprāptih ; tacca trirabhīhitasya vākyasyāparijñānam pari-
adi vijñānavatyām, yadvā ananuyojyasyānuyogo+anuyojyasya
cānanuyogah/ § 4897 Ca.3.8.65
- 15 pratijñāhāniḥ, abhyanujñā, kālātītavacanam, ahetuh,
nyūnam, adhikam, vyartham, anarthakam, punaruktam,
viruddham, hetvantaram, arthāntaram ca nigrahasthā-
nam// § 4898
- 20 iti vādamārgapadāni yathoddeśamabhinirdiṣṭāni bha-
vanti // § 4899 Ca.3.8.66
- vādastu khalu bhiṣajām pravartamāno pravartetāyurv-
eda eva, nānyatra / § 4900 Ca.3.8.67
- 25 atra hi vākyaprativākyavistarāḥ kevalāścopapattayaḥ
sarvādhikaraṇeṣu / § 4901
- tāḥ sarvāḥ samavekṣya sarvam vākyam brūyāt, nāpra-
kṛtakamaśāstramapariksitamasādhakamākulamavyāpakam
vā / § 4902
- sarvam ca hetumadbrūyāt/ § 4903
- 30 hetumanto hyakaluṣāḥ sarva eva vādavighrahāścikitsite
kāraṇabhūtāḥ, praśastabuddhivardhakatvāt; sarvārambh-
asiddham hyāvahatyanupahatā buddhiḥ // § 4904
- imāni khalu tāvadiha kānicit prakaraṇāni bhiṣajām jñ-
ānārthamupadekṣyāmaḥ / § 4905 Ca.3.8.68
- 35 jñānapūrvakam hi karmaṇām samārambham praśams-
anti kuśalāḥ / § 4906
- jñātvā hi kāraṇa-karaṇa-kāryayoni-kārya-kāryaphalānubandha-
deśa-kāla-pravṛttiupāyān samyagabhinirvartamānah kā-

- ryābhinirvṛttāviṣṭaphalānubandham् kāryamabhinirvart-
ayatyanatimahatā yatnena kartā // § 4907
- Ca.3.8.69 tatra kāraṇam nāma tad *yat karoti, sa eva hetuh, sa ka-
rtā // § 4908
- Ca.3.8.70 kāraṇam punastad yadupakaraṇāyopakalpate kartuh 5
kāryābhinirvṛttau prayatamānasya // § 4909
- Ca.3.8.71 kāryayonistu sā yā vikriyamāṇā kāryatvamāpadyate//
§ 4910
- Ca.3.8.72 kāryam tu tadyasyābhinirvṛttimabhisamdhāya kartā
pravartate // § 4911 10
- Ca.3.8.73 kāryaphalam punastad yatprayojanā kāryābhinirvṛtti-
riṣyate// § 4912
- Ca.3.8.74 anubandhah khalu sa yaḥ kartāramavaśyamanuba-
dhnāti kāryāduttarakālam kāryanumittah śubho vā+apyaśubho
bhāvah// § 4913 15
- Ca.3.8.75 deśastvadhiṣṭhānam// § 4914
- Ca.3.8.76 kālah punah pariṇāmah// § 4915
- Ca.3.8.77 pravṛttistu khalu ceṣṭā kāryārthā ; saiva kriyā, karma,
yatnah, kāryasamārambhaśca // § 4916
- Ca.3.8.78 upāyah punastrayāṇāṁ kāraṇādīnāṁ sausṭhavam-*abhibividhānam
ca samyak kāryakāryaphalānubandhavarjyānāṁ, kāryāṇ-
āmabhinirvartaka *ityatastūpāyah ; kṛte nopāyārtho+asti,
na ca vidyate tadātve, kṛtāccottarakālam phalam, phalācc-
ānubandha iti// § 4917
- Ca.3.8.79 etaddaśavidhamagre parīkṣyam, tato+anantaram kāry- 25
ārthā pravṛttiriṣṭā / § 4918
- tasmādbhiṣak kāryam cikīrṣuh prāk kāryasamāra-
mbhāt parīkṣayā kevalam parīkṣyam parīkṣya karma sa-
mārabheta kartum// § 4919
- Ca.3.8.80 tatra cedbhiṣagabhiṣagvā bhiṣajam kaścidevam khalu 30
pṛcched---vamanavirecanāsthāpanānuvāsanaśirovirecanāni
prayoktukāmena bhiṣajā katividhayā parīkṣayā katividha-
meva parīkṣyam, kaścātra parīkṣyaviśeṣah, katham ca par-
īkṣitavyah, kimprayojanā ca parīkṣā, kva ca vamanādīnāṁ
pravṛttih, kva ca nivṛttih, pravṛttinivṛtilakṣaṇasamyoge ca 35
kim naiṣṭhikam, kāni ca vamanādīnāṁ bheṣajadravyāṇyu-
payogam gacchantīti// § 4920

sa evam prsto yadi mohayitumicchet, bruyadenam-
--bahuvidhā hi parikṣā tathā parikṣyavidhibhedah, Ca.3.8.81
tamena vidhibhedaprakṛtyantareṇa bhinnayā parikṣayā
kena vā vidhibhedaprakṛtyantareṇa parikṣyasya bhinna-
5 sya bhedāgram bhavān *prcchatyāyamānam ; nedānīm bh-
avato+anyena vidhibhedaprakṛtyantareṇa bhinnayā pari-
kṣayā+anyena vā vidhibhedaprakṛtyantareṇa parikṣyasya
bhinnasyābhilaśitamartham śrotumahamanyena parikṣā-
vidhibhedenānyena vā vidhibhedaprakṛtyantareṇa pari-
10 kṣyam bhittvā+*anyathā++ācaksāṇa icchām pūrayeyam-
iti // § 4921

sa yaduttaram bruyāttat samikṣyottaram vācyam syā-
dyathoktam ca prativacanavidhimaveksya ; *samyak yadi Ca.3.8.82
tu bruyānna cainam mohayitumicchet, prāptam tu vaca-
nakālam manyeta, kāmamasmai bruyādāptameva nikhil-
ena // § 4922

dvividhā tu khalu parikṣājñānavatām---pratyakṣam, Ca.3.8.83
anumānam ca / § 4923

etaddhi dvayamupadeśaśca parikṣā syāt / § 4924
20 eva meṣā dvividhā parikṣā, trividhā vā sahopadeś-
ena // § 4925

daśavidham tu parikṣyam kāraṇādi yaduktamagre, ta-
diha bhiṣagādiṣu saṃsārya saṃdarśayiṣyāmaḥ---iha kāry-
aprāptau kāraṇam bhiṣak, kāraṇam punarbheṣajam, kāry-
25 ayonirdhātuviṣamyam, kāryam dhātusāmyam, kāryaph-
alam sukhāvāptih, anubandhah khalvāyuh, deśo bhūmi-
rāturaśca, kālah punah saṃvatsaraścātūrāvasthā ca, pra-
vṛttiḥ pratikarmasamārambhaḥ, upāyastu bhiṣagādīnām
sauṣṭhavam-*abhidhānam ca samyak/ ihāpyasyopāya-
30 sya viṣayah pūrveṇaivopāyaviṣeṣeṇa vyākhyātaḥ / § 4926

iti kāraṇādīni daśa daśasu bhiṣagādiṣu saṃsārya sa-
ṃdarśitāni, tathaivānupūrvyaitaddaśavidham parikṣya-
muktam ca // § 4927

tasya yo yo *višeṣo yathā yathā ca parikṣitavyaḥ, sa ta- Ca.3.8.85
35 thā tathā vyākhyāsyate // § 4928

kāraṇam bhiṣagityuktamagre, tasya parikṣā---bhiṣaṇnāma_{a.3.8.86}
yo bhiṣajyati, yaḥ sūtrārthaprayogakuśalaḥ, yasya cāyuḥ
sarvathā viditam yathāvat / § 4929

sa ca sarvadhātusāmyam cikīrṣannātmānamevāditaḥ
parīkṣeta guṇiṣu guṇataḥ kāryābhinirvṛttim paśyan, kacc-
idahamasya kāryasyābhinirvartane samarhto na veti ; ta-
treme bhiṣagguṇā yairupapanno bhiṣagdhātusāmyābhini-
rvartane samartha bhavati ; tadyathā---paryavadātaśrutatā, 5
paridṛṣṭakarmatā, dākṣyam, śaucam, jitahastatā, upakara-
ṇavattā, sarvendriyopapannatā, prakṛtijñatā, pratipattijñ-
atā ceti // § 4930

Ca.3.8.87   karaṇam punarbheṣajam / § 4931
bheṣajam nāma tadyadupakaraṇāyopakalpate bhiṣajo 10
dhātusāmyābhinirvṛttau prayatamānya višeṣataścopāy-
āntebhyah / § 4932

taddvividham vyapāśrayabhedāt---daivavyapāśrayam,
yuktivyarpaśrayam ceti / § 4933

tatra daivavya pāśrayam---mantrauṣadhimāṇimaṅga- 15
labalyupahārahomaniyamaprāyaścittopavāsasvastyayana-
prāṇipātagamanādi, yuktivyapāśrayam---saṁśodhanopaśamane
ceṣṭāśca dṛṣṭaphalāḥ / § 4934

etaccaiva bheṣajamaṅgabhedādapi dvividham---dravyabhūtam,
adravyabhūtaṁ ca / § 4935 20

tatra yadadravyabhūtaṁ tadupāyābhiplutam / § 4936
upāyo nāma bhayadarśanavismāpanavismāraṇakṣobha-
ṇaharṣaṇabharstanavadvabandhasvapnasamvāhanādiramū-
rto bhāvavišeṣo yathoktāḥ siddhyupāyāśca^*upāyābhiplutā 25
iti / § 4937

yattu dravyabhūtaṁ tadvamanādiṣu yogamupaiti/
§ 4938

tasyāpīyam parīkṣā---idamevaṁprakṛtyai(e ?)vaṁguṇamivamprabhā-
deṣe jātamasminnṛtāvevaṁ gr̥hītamevaṁ nihitameva-
paskṛtamanayā ca mātrayā yuktamasmin vyādhāvevaṁv- 30
idhasya puruṣasyaivatāvantam doṣamapakarṣatyupaśam-
ayati vā, yadanyadapi caivamvidham bheṣajam bhavetta-
cca^*anena višeṣeṇa yuktamiti // § 4939

Ca.3.8.88   kāryayonirdhātuviṣamyam, tasya lakṣaṇam vikārāga-
mah / § 4940 35

parīkṣā tvasya vikāraprakṛteścaivonātiriktalingavišeṣ-
āvṛekṣaṇam vikārasya ca sādhyāsādhyamṛḍudāruṇaling-
avišeṣāvekṣaṇamiti // § 4941

- Ca.3.8.89
- kāryam dhātusāmyam, tasya lakṣaṇam vikāropaśa-
maḥ/ parīksā tvasya-rugupaśamanam, svaravarṇayogaḥ,
śarīropacayaḥ, balavṛddhiḥ, abhyavahāryābhilāṣaḥ, rucir-
āhārakāle, abhyavahṛtasya cāhārasya kāle samyagjaraṇam,
5 nindrālābho yathākālam, vaikāriṇām ca svapnānāmadarś-
anam, sukhena ca pratibodhanam, vātamūtrapurīṣareta-
sām muktih, sarvākārairmanobuddhīndriyāṇām cāvyāpa-
ttiriti // § 4942
- Ca.3.8.90
- kāryaphalam sukhāvāptih, tasya lakṣaṇam---manobuddhīndriyāśarīratuṣṭih/
§ 4943
- Ca.3.8.91
- anubandhastu khalvāyuḥ, tasya lakṣaṇam---prāṇaiḥ
saha samyogah// § 4944
- Ca.3.8.92
- deśastu bhūmirāturaśca// § 4945
- Ca.3.8.93
- tatra bhūmiparīksā āturaparijñānahetorvā syādauṣa-
15 dhaparijñānahetorvā// § 4946
- Ca.3.8.94
- tatra tāvadiyamāturaṇaparijñānahetoh// § 4947
- Ca.3.8.95
- tadyathā---ayam kasmin bhūmideśe jātaḥ samvṛddho
vyādhito vā ; tasmimśca bhūmideśe manusyāṇāmidamāh-
ārajātam, idam vihārajātam, idamācārajātam, etāvacca ba-
20 lam, evaṁvidham sattvam, evaṁvidham sātmyam, eva-
ṁvidho doṣaḥ, bhaktiriyam, ime vyādhayaḥ, hitamidam,
ahitamidamiti *prāyograhaṇena// § 4948
- Ca.3.8.96
- ausadhaparijñānahetostu kalpeṣu bhūmiparīksā va-
kṣyate// § 4949
- Ca.3.8.97
- āturastu khalu kāryadeśaḥ// § 4950
- Ca.3.8.98
- tasya parīksā āyuṣaḥ pramāṇajñānahetorvā syād, bala-
doṣapramāṇajñānahetorvā// § 4951
- Ca.3.8.99
- tatra tāvadiyam baladoṣapramāṇajñānahetoh ; doṣapr-
amāṇānurupo hi *bheṣajapramāṇavikalpo balapramāṇav-
30 išeṣāpekṣo bhavati// § 4952
- Ca.3.8.100
- sahasā hyatibalamausadhamaparīksakapravuktamalpa-
balamāturaṇatipātayet ; na hyatibalānyāgreyavāyavīyā-
nyauṣadhānyagnikṣāraśastrakarmāṇi vā śakyante+alpabalaḥ
soḍhum ; asahyātītikṣṇavegatvāddhi tāni sadyahprāṇaha-
35 rāṇi syuḥ// § 4953
- Ca.3.8.101
- etaccaiva kāraṇamapekṣamāṇā hīnabalamāturaṇamavi-
ṣādakarairmṛduṣukumāraprāyairuttarottaragurubhiravibhra-
mairanātyayikaiścopacarantyausadhaiḥ ; viśeṣataśca nā-

rīḥ, tā hyanavasthitamṛduvivṛtaviklavahṛdayāḥ prāyah
sukumāryo+abalāḥ parasamstabhyāśca / § 4954

tathā balavati balavadvyādhiparigate svalpabalamau-
ṣadhamaparīkṣakaprayuktamasādhakameva bhavati / § 4955

tasmādāturam parīkṣeta prakṛtitaśca, vikṛtitaśca, sārat- 5
aśca, sam̄hananataśca, pramāṇataśca, sātmyataśca, sattvat-
aśca, āhāraśaktitaśca, vyāyāmaśaktitaśca, vayastaśceti, ba-
lapramāṇaviśeṣagrahaṇahetoh // § 4956

Ca.3.8.95   *tatra prakṛtyādīn bhāvānanuvyākhyāsyāmah / § 4957
tadyathā---śukraśoṇitaprakṛtim, kālagarbhāśayaprakṛ- 10
tim, āturāhāravihāraprakṛtim, mahābhūtavikāraprakṛtim
ca garbhaśarīramapekṣate / § 4958

*etāni hi yena *doṣenādhikenaikenānekena vā saman-
ubadhyante, tena tena doṣena garbho+anubadhyate ; tataḥ
sā sā doṣaprakṛtirucyate manusyāṇāṁ garbhādipravṛttā / 15
§ 4959

tasmācchleṣmalāḥ prakṛtyā kecit, pittalāḥ kecit, vātalāḥ
kecit, saṃsrṣṭāḥ kecit, samadhātavaḥ kecidbhavanti / § 4960
teṣāṁ hi lakṣaṇāni vyākhyāsyāmah // § 4961

Ca.3.8.96   śleṣmā hi snigdhaślakṣṇamṛdumadhurasārasāndrama- 20
ndastimitaguruśītavijjalācchah / § 4962

tasya snehācchleṣmalāḥ snigdhāṅgāḥ, ślakṣṇatvācchla-
kṣṇāṅgāḥ, mṛdutvāddṛṣṭisukhasukumārāvadātagātrāḥ, mā-
duryāt prabhūtaśukravyavāyāpatyāḥ, sāratvāt sārasamha-
tasthiraśarīrāḥ, sāndratvāduplicatapariपुरुṇasarvāṅgāḥ, ma- 25
ndatvānmandaceṣṭāhāravyāhārāḥ, staimityādaśīdhrārambh-
aksobhavikārāḥ, gurutvāt sārādhiṣṭhitāvasthitagatayah,
śaityādālpakṣutṛṣṇāsamtāpasvedadosāḥ, vijjalatvāt suśli-
ṣṭasārasandhibandhanāḥ, tathā+acchatvāt prasannadarśa-
nānanāḥ prasannasnigdhavarṇasvarāśca bhavanti / § 4963

ta evaṁguṇayogācchleṣmalā balavanto vasumanto vi-
dyāvanta aujasvināḥ śāntā āyuṣmantaśca bhavanti // § 4964

Ca.3.8.97   pittamusṇam tīkṣṇam dravam visramamlam kaṭukam
ca / § 4965

tasyauṣṇyāt pittalā bhavantyuṣṇāsahā, uṣṇamukhāḥ, 35
*sukumārāvadātagātrāḥ, prabhūtavipluvyaṅgatilapiḍakāḥ,
kṣutpipāsāvantāḥ, kṣipravalīpalitakhālītyadosāḥ, prāyo
mṛdvalpakapilaśmaśrulomakeśāśca ; taikṣṇyāttīkṣṇaparā-

kramāḥ, tīksṇāgnayaḥ, prabhūtāśanapānāḥ, kleśāsahiṣṇ-
avo, dandaśūkāḥ; dravatvācchithilamṛdusandhimāṁsāḥ,
prabhūtasṛṣṭasvedamūtrapuriṣāśca; visratvāt prabhūtap-
ūtikakṣāsyāśiraḥsarīragandhāḥ; kaṭvamlatvādalpaśukra-
vyavāyāpatyāḥ; ta evaṅguṇayogāt pittalā madhyabalā
madhyāyuṣo madhyajñānavijñānavittopakaraṇavantaśca
bhavanti // § 4966

vātastu rūkṣalaghucalabahuśīghraśītparuṣaviśadah/ Ca.3.8.98
§ 4967

10 tasya raukṣyādvātalā rūkṣāpacitālpasārīrāḥ pratatarūkṣa-
*kṣāmasannasaktajarjarasvarā jāgarūkāśca bhavanti, lagh-
utvāllaghucapalagaticeṣṭāhāravyāhārāḥ, calatvādanavasthi-
tasandhyakṣibhrūhanvoṣṭhajihvāśrirahskandhapāṇipādāḥ,
bahutvādbahupralāpakaṇḍarāśirāpratānāḥ, śīghratvācchr-
īghrasamārambhaksobhavikārāḥ śīghratrāsarāgavirāgāḥ śr-
utagrāhiṇo+alpasmr̥tayaśca, śaityācchītāsahiṣṇavaḥ prata-
taśītakodvepakastambhāḥ, pāruṣyāt paruṣakeśaśmaśru-
manakhadaśanavadanapāṇipādāḥ, vaiśadyāt sphuṭitāṅg-
āvayavāḥ satatasandhiśabdāgāminaśca bhavanti; ta evam
20 guṇayogādvātalāḥ prāyeṇālpabalāścālpāyusaścālpāpatyā-
ścālpasādhanaścālpadhanaśca bhavanti // § 4968

samsargāt samṣṛṣṭalakṣaṇāḥ // § 4969

Ca.3.8.99

sarvaguṇasamuditāstu samadhātavāḥ // § 4970

Ca.3.8.100

ityevam prakṛtitah parīkṣeta // § 4971

25 vikṛtitaśceti vikṛtirucyate vikārah / § 4972

Ca.3.8.101

tatra vikāram hetu-doṣa-dūṣya-prakṛti-deśa-kāla-balaviśeṣairliṅgataśca
parīkṣeta, na hyantareṇa hetvādīnām balaviśeṣam vyādh-
ibalaviśeṣopalabdhih / § 4973

yasya hi vyādherdoṣa-dūṣya-prakṛti-deśa-kāla-balasāmyam

30 bhavati, mahacca hetuliṅgabalam, sa vyādhirbalavān bh-
avati; tadviparyayāccālpabalaḥ; madhyabalastu doṣadū-
ṣyādīnāmanyatamasāmānyāddhetuliṅgamadhyabalatvāccopa-
labhyate // § 4974

sārataśceti sārāṇyaṣṭau puruṣāṇām balamānaviśeṣajñ- Ca.3.8.102

35 ānārthamupadiśyante; tadyathā---tvagraktamāṁsamedo+asthimajaśukrasattvā
§ 4975

tatra snigdhaślakṣṇāmṛduprasannasūkṣmālpagambhī- Ca.3.8.103
rasukumāralomā saprabheva ca tvak tvaksārāṇām/ § 4976

- sā sāratā sukhasaubhāgyaiśvaryopabhogabuddhivid�ā-
rogyapraharṣaṇānyāyuṣyatvam cācaṣṭe // § 4977
- Ca.3.8.104   karṇākṣimukhajihvānāsausṭhapāṇipādatalanakhalalāṭa-
mehanam snigdharaktavarṇam śrīmadbhrājīṣṇu raktasār-
āṇām / § 4978   5
- sā sāratā sukhamuddhatām medhām manasvitvam sa-
ukumāryamanatibalamakleśasahiṣṇutvamuṣṇāsahiṣṇutvam
cācaṣṭe // § 4979
- Ca.3.8.105   śāṅkhālāṭakṛkāṭikākṣigaṇḍahanugrīvāskandhodaraka-
ksavakṣahpāṇipādasandhayah sthiraguruśubhamāṁsop- 10
acitā māṁsasārāṇām / § 4980
- sā sāratā kṣamām dhṛtimalaulyam vittam̄ vidyām̄
sukhamārjavamārogyam̄ balamāyuśca dīrghamācaṣṭe //
§ 4981
- Ca.3.8.106   varṇasvaranetrakeśalomanakhadantauṣṭhamūtrapurīṣes 15
višeṣataḥ sneho medaḥsārāṇām / § 4982
- sā sāratā vittaśvaryasukhopabhogapradānānyārjavam̄
sukumāropacāratām cācaṣṭe // § 4983
- Ca.3.8.107   pārṣṇigulphajānvaratnijatrucibukaśiraḥparvasthūlāḥ sth-
ūlāsthinakhadantāścāsthisārāḥ / § 4984   20
- te mahotsāhāḥ kriyāvantah kleśasahāḥ sārasthiraśarīrā
bhavantyāyuṣmantāśca / § 4985
- Ca.3.8.108   mṛdvaṅgā balavantah snigdhavarṇasvarāḥ sthūladī-
rghavṛttasandhayaśca majjasārāḥ / § 4986
- te dīrghāyuṣo balavantah śrutavittavijñānāpatyasa- 25
mānabhājaśca bhavanti / § 4987
- Ca.3.8.109   saumyāḥ saumyapreksiṇāḥ kṣīrapūrṇalocanā iva pra-
harṣabahulāḥ snigdhavṛttasārasamasamhataśikharadaśa-
nāḥ prasannasnigdhavarṇasvarā bhrājīṣṇavo mahāsphe-
śca śukrasārāḥ / § 4988   30
- te *strīpriyopabhogaḥ balavantah sukhaiśvaryārogyavi-
ttasamānāpatyabhājaśca bhavanti // § 4989
- Ca.3.8.110   smṛtimanto bhaktimantaḥ kṛtajñāḥ prajñāḥ śucayo ma-
hōtsāhā dakṣā dhīrāḥ samaravikrāntayodhinastyaktaviṣā-
dāḥ suvyavasthitagatigambhīrabuddhiceṣṭāḥ kalyāṇābhi- 35
niveśinaśca sattvasārāḥ / § 4990
- teṣām̄ svalakṣaṇaireva guṇā vyākhyātāḥ // § 4991

- tatra sarvaiḥ sārairupetāḥ puruṣā bhavantyatibalāḥ Ca.3.8.111
 *paramasukhayuktāḥ kleśasahāḥ sarvārambheśvātmani
 jātapratyayāḥ kalyāṇābhiniveśināḥ sthirasamāhitaśarīrāḥ
 susamāhitagatayah sānunādasnigdhagambhīramahāsva-
 5 rāḥ sukhaisvaryavittopabhogasamānabhājo mandajar-
 aso mandavikārāḥ prāyastulyaguṇavistīrṇāpatyāścirajīvi-
 naśca // § 4992
- ato viparītāstvasārāḥ // § 4993 Ca.3.8.112
- madhyānāṁ madhyaiḥ sāraviśeṣairguṇaviśeṣā vyā- Ca.3.8.113
 10 khyātā bhavanti // § 4994
- iti sārāṇyaṣṭau puruṣānāṁ balapramāṇaviśeṣajñānā- Ca.3.8.114
 rthamupadiṣṭāni bhavanti // § 4995
- kathām nu śarīramātradarśanādeva bhiṣaṇnuhyeday- Ca.3.8.115
 amupacitatvādbalavān, ayamalpabalaḥ kr̄ṣatvāt, mahāb-
 15 alo+ayaṁ mahāśarīratvāt, ayamalpaśarīratvādalpabala iti ;
 dṛṣyante hyalpaśarīrāḥ kr̄ṣāścāike balavantah ; tatra pipīl-
 ikābhāraharaṇavat siddhiḥ // § 4996
- ataśca sārataḥ *parīkṣetetyuktam // § 4997
- saṁhananataśceti saṁhananāṁ, *saṁhati saṁyojana- Ca.3.8.116
 20 mityeko+arthāḥ // § 4998
- tatra samasuvibhaktāsthī, subaddhasandhi, suniviṣṭa-
 māṁsaśoṇitāṁ, susaṁhatāṁ śarīramityucyate / § 4999
- tatra susaṁhataśarīrāḥ puruṣā balavantah, viparyaye-
 25 nālpabalāḥ, madhyatvāt saṁhananasya madhyabalā bha-
 vanti // § 5000
- pramāṇataśceti śarīrapramāṇāṁ punaryathāsvenāṅg- Ca.3.8.117
 ulipramāṇenopadekṣyate utsedhavistārāyāmairyathākra-
 mam / § 5001
- tatra *pādau catvāri ṣaṭ caturdaśāṅgulāni, jaṅghe tv-
 30 astādaśāṅgule ṣoḍaśāṅgulaparikṣepe ca, jānunī catura-
 ḡule ṣoḍaśāṅgulaparikṣepe, trimśadaśāṅgulaparikṣepāva-
 ḫtādaśāṅgulāvūru, ṣaḍaṅguladīrghau vṛṣaṇāvaṣṭāṅgulap-
 arīṇāhau, śepah ṣaḍaṅguladīrgham pañcāṅgulapariṇā-
 ham, dvādaśāṅgulapariṇāho bhagah, ṣoḍaśāṅgulavistārā-
 35 kaṭī, daśāṅgulam bastisirah, daśāṅgulavistāram dvāda-
 śāṅgulamudaram, daśāṅgulavistīrṇe dvādaśāṅgulāyāme
 pārśve, dvādaśāṅgulam stanāntaram, dvyaṅgulam stana-
 paryantam, caturvimśatyaṅgulaviśālam dvādaśāṅgulotse-

- dhamuraḥ, *dvyaṅgulam hṛdayam, aṣṭāṅgulau skandhau, ṣaḍāṅgulāvamsau, ṣoḍāśāṅgulau prabāhū, pañcadaśāṅgulau prapānī, hastau *dvādaśāṅgulau, kakṣāvaṣṭāṅgulau, trikaṁ dvādaśāṅgulotsadham, aṣṭādaśāṅgulotsedham pṛṣṭham, caturaṅgulotsedhā dvāvimśatyaṅgulapariṇāhā § 5002
 5
 sirodharā, dvādaśāṅgulotsedham caturvimśatyaṅgulapariṇāhamānanam, pañcāṅgulamāsyam, cibukauṣṭhakarnākṣimadhyanāsikālalāṭam caturaṅgulam, ṣoḍāśāṅgulotse-dham dvātrimśadaṅgulapariṇāham śirah; iti pṛthaktven-
 āṅgāvayavānām mānamuktam / § 5002
 10
- kevalam punaḥ śarīramaṅguliparvāṇi caturaśītih / § 5003
 tadāyāmavistārasamam samucyate / § 5004
 15
 tatrāyurbalamojah sukhamaisvaryam vittamiṣṭāścāp-are bhāvā bhavantyāyattāḥ pramāṇavati śarīre; viparyay-astvato hīne+adhike vā / / § 5005
- Ca.3.8.118 sātmyataśceti sātmyam nāma tadyat sātatyenopasevy-
 amānamupaśete / § 5006
 20
 tatra ye ghṛtakṣīratailamāṁsarasaśātmyāḥ sarvarasas-
 ātmyāśca te balavantaḥ kleśasahāścrajīvinaśca bhavanti,
 rūkṣasātmyāḥ punarekarasasātmyāśca ye te prāyeṇālpab-
 alā alpakleśasahā alpāyuṣo+alpasādhanāśca bhavanti, vy-
 āmiśrasātmyāstu ye te madhyabalāḥ sātmyanimittato bha-
 vanti // § 5007
- Ca.3.8.119 sattvataśceti sattvamucyate manah / § 5008
 taccharīrasya tantrakamātmasaṁyogāt / § 5009
 25
 tantrividham balabhedenā---pravaram, madhyam, ava-
 ram ceti; ataśca pravaramadhyāvarasattvāḥ puruṣā bhav-
 anti / § 5010
- tatra pravarasattvāḥ sattvasārāste sāreśūpadīṣṭāḥ, sva-
 lpaśarīrā hyapi te nijāgantunimittāsu mahatīṣvapi *pīḍāsv-
 avyathā dr̥syante sattvaguṇavaiśeṣyāt; madhyasattvāstva-
 *parānātmanyupanidhāya saṁstambhayantyātmanā++ātmānam
 parairvā+api saṁstabhyante; hīnasattvāstu nātmanā nāpi
 paraiḥ sattvabalaṁ prati śakyante upastambhayitum, ma-
 hāśarīrā hyapi te svalpānāmapi vedanānāmasahā dr̥sy-
 ante, sannihitabhayaśokalobhamohamānā raudrabhaira-
 dviṣṭabībhatsavikṛtasamkathāsvapi ca paśupuruṣamāṁs-
 aśonitāni cāvekṣya viśādavaivarṇyamūrcchonmādabhra-
 30
 35

maprapatanānāmanyatamamāpnuvantyathavā maraṇam-
iti // § 5011

āhāraśaktitaśceti āhāraśaktirabhyavaharaṇaśaktyā jar- Ca.3.8.120
aṇaśaktyā ca parīkṣyā ; balāyuṣī hyāhārāyatte // § 5012

5 vyāyāmaśaktitaśceti vyāyāmaśaktirapi karmaśaktyā pa- Ca.3.8.121
rīkṣyā/ § 5013

karmaśaktyā hyanumīyate *balatraividhyam// § 5014

vayastaśceti kālapramāṇaviśeṣāpekṣinī hi śarīrāvasthā Ca.3.8.122
vayo+abhidhīyate/ § 5015

10 tadvayo *yathāsthūlabhedenā trividham---bālam, ma-
dhyam, jīrṇamiti / § 5016

tatra bālamaparipakvadhātumajātavyañjanam sukum-
āramakleśasahamasampūrṇabalam ślesmadhātuprāyam-
āśoḍāśavarṣam, vivardhamānadhātuguṇam punah prāye-
15 ḥānavasthitasattvamātrimśadvarṣamupadiṣṭam ; madhyam
punah samatvāgatabalavīryapauruṣaparākramagrahaṇa-
dhāraṇasmarañavacanavijñānasarvadhātuguṇam balasth-
itamavasthitasattvamaviśīryamāṇadhātuguṇam pittadhā-
tuprāyamāśaṣṭivarsamupadiṣṭam ; atah param hīyamāna-
20 dhātvindriyabalavīryapauruṣaparākramagrahaṇadhāraṇa-
smarañavacanavijñānam bhraśyamānadhātuguṇam vāyu-
dhātuprāyam krameṇa jīrṇamucyate āvaraśāsatam / § 5017

varṣaśātam khalvāyuṣah pramāṇamasmin kāle ; sa-
nti ca punaradhikonavarṣaśatajīvino+api manusyāḥ ; te-
25 sām vikṛtivarjyaiḥ prakṛtyādibalaviśeṣairāyuṣo lakṣaṇata-
scā pramāṇamupalabhya vayasastritvam vibhajet // § 5018

evam prakṛtyādīnām vikṛtivarjyānām bhāvānām prav- Ca.3.8.123
aramadhyāvaravibhāgena balaviśeṣam vibhajet / § 5019

vikṛtibalatraividhyena tu doṣabalam trividhamanumī-
30 yate / § 5020

tato bhaiṣajyasya tīksṇamṛdumadhyavibhāgena traiv-
idhyam vibhajya yathādoṣam bhaiṣajyamavacārayediti // Ca.3.8.124
§ 5021

āyuṣah pramāṇajñānahetoh punar-*indriyeṣu jātisūtr-
35 īye ca lakṣaṇānyupadekṣyante / § 5022

kālah punah samvatsaraścātūrāvasthā ca / § 5023 Ca.3.8.125

tatra samvatsaro dvidhā tridhā ṣodhā dvādaśadhā bh-
ūyaścāpyataḥ pravibhajyate tattatkāryamabhisamīkṣya /
§ 5024

atra khalu tāvat ṣodhā pravibhajya kāryamupadekṣyate
hemanto grīsmo varṣāsceti sītoṣṇavarṣalakṣaṇāstraya ṛt-
avo bhavanti, teṣāmantarreṣvitare sādhāraṇalakṣaṇāstraya
ṛtavah-prāvṛṭśaradvasantā iti / § 5025

prāvṛḍiti prathamah *pravṛṣṭah kālah, tasyānubandho 5
hi varṣāḥ / § 5026

evamete samśodhanamadhikṛtya ṣaṭ vibhajyante ṛta-
vah // § 5027

Ca.3.8.126 tatra sādhāraṇalakṣaṇeṣvṛtuṣu vamanādīnām pravṛtti-
rvidhīyate, nivṛttiritareṣu / § 5028

10

sādhāraṇalakṣaṇā hi mandaśītoṣṇavarṣatvāt sukha-
tamāśca bhavantyavikalpakaśaśca śarīrauṣadhānām, it-
are punaratyarthasītoṣṇavarṣatvādduhkhatamāśca bhava-
tni vikalpakāśca śarīrauṣadhānām // § 5029

Ca.3.8.127 tatra hemante hyatimātraśītopahatatvāccharīramasu-
khopapannam bhavatyatiśītavātādhmātamatidāruṇībhū-
tamavabaddhadoṣam ca, bheṣajam punaḥ samśodhanā-
rthamuṣṇasvabhāvamatiśītopahatatvānmandavīryatvamā-
padyate, tasmāttayoh samyoge samśodhanamayogāyopa-
padyate śarīramapi ca vātopadravāya / § 5030

15

grīṣme punarbhr̥śoṣnopahatatvāccharīramasukhopap-
annam bhavatuṣṇavātātapādhmātamatīthilamatyarthā-
pravilīnadoṣam, bheṣajam punaḥ samśodhanārthamuṣṇa-
svabhāvamuṣṇānugamanāttīkṣṇataratvamāpadyate, tasm-
āttayoh samyoge samśodhanamatiyogāyopapadyate śarīr-
āmapi pipāsopadravāya / § 5031

20

varsāsu tu meghajalāvatate gūḍhārkacandraṭare dhārā-
kule viyati bhūmau pañkajalapaṭalasamvṛtāyāmatyartho-
paklinnaśarīreṣu bhūteṣu vihatasvabhāveṣu ca kevaleṣva-
uṣadthagrāmeṣu *toyatoyadānugatamārutasamsargād gu-
rupravṛttīni vamanādīni bhavanti, gurusamutthānāni ca
śarīrāṇi / § 5032

30

tasmādvamanādīnām nivṛttirvidhīyate *varṣāntesvṛt-
usu, na cedātyayikam karma / § 5033

ātyayike punaḥ karmaṇi kāmamṛtum vikalpya kṛtrim-
aguṇopadhānena yathartuguṇaviparītena bheṣajam samy-
ogasamāskārapramāṇavikalpenopapādya pramāṇavīryas-

35

amam kṛtvā tataḥ prayojayeduttamena yatnenāvahitah//
§ 5034

- āturāvasthāsvapi tu kāryākāryam prati kālākālasa-
mjñā ; tadyathā---asyāmavasthāyām-*asya bheṣajasyākā-
5 laḥ, kālah punaranyasyeti ; etadapi hi bhavatyavasthāviś-
eṣeṇa ; tasmādāturāvasthāsvapi hi kālākālasamjñā / § 5035
Ca.3.8.128
- tasya parīkṣā---muhurmuhurāturasya sarvāvasthāviś-
eṣāvekṣaṇam yathāvadbheṣajaprayogārtham/ § 5036
- na hyatipatitakālamaprāptakālam vā bheṣajamupayu-
10 jyamānam yaugikam bhavati ; kālo hi bhaiṣajyaprayogap-
aryāptimabhinirvartayati // § 5037
Ca.3.8.129
- pravṛttistu pratikarmasamārambhah" § 5038
- tasya lakṣaṇam bhiṣagauṣadḥāturaṇaṇīcārakāṇām kri-
yāsamāyogaḥ // § 5039
- 15 upāyah punarbhiṣagādīnām sauṣṭhavam-*abhidhānam
ca samyak/ § 5040 Ca.3.8.130
- tasya lakṣaṇam---bhiṣagādīnām yathoktaguṇasampat
deśakālapramāṇasātmyakriyādibhiṣca siddhikāraṇaiḥ sa-
myagupapāditasyauṣadhasyāvacāraṇamiti / § 5041
- 20 evamete daśa parīkṣyaviśeṣaḥ pṛthak pṛthak parīkṣita-
vyā bhavanti // § 5042 Ca.3.8.131
- parīkṣāyāstu khalu prayojanam pratipattijñānam / § 5043 Ca.3.8.132
- pratipattirnāma yo vikārāro yathā pratipattavyastasya
tathā+anuṣṭhānajñānam / § 5044
- 25 yatra tu khalu vamanādīnām pravṛttiḥ, yatra ca nivṛ-
ttiḥ, tadvyāsataḥ siddhiṣūttaramupadekṣyāmaḥ / § 5045 Ca.3.8.133
- pravṛṇivṛttilakṣaṇasamyoṣe tu gurulāghavam sampra-
dhārya samyagadhyavasyedanyataraniṣṭhāyām / § 5046 Ca.3.8.134
- santi hi vyādhayah śāstreṣūtsargāpavādairupakramam
30 prati nirdiṣṭāḥ/ § 5047
- tasmādgurulāghavam sampradhārya samyagadhyava-
syedityuktam// § 5048
- yāni tu khalu vamanādiṣu bheṣajadravyāṇyupayogam
gacchanti tānyanuvyākhyāsyāmaḥ/ § 5049 Ca.3.8.135
- 35 tadyathā---phalajīmūtakekṣvākudhāmārgavakuṭajakṛta-
vedhanaphalāni, phalajīmūtakekṣvākudhāmārgavapatra-
puṣpāṇi āragvadhavṛksakamadanasvādukaṇṭakāpāṭhāpā-
ṭalāśārṅgeṣṭāmūrvāsaparṇanaktamālapticumardapaṭola-

susavīguḍūcīcitrakasomavalkaśatāvarīdvīpīśigrumūlakasā-
 yaiḥ, madhukamadhūkakovidārakarvudāranīpavidulabi-
 mbīśaṇapuṣpīsadāpuṣpāpratyak puṣpākaśāyaiśca, elāha-
 reṇupriyaṅgupṛthvīkākustumburutagaranaladahrīvera-*tālīśośīrakasāya
 ikṣukāṇḍekṣvikṣuvālikādarbhapoṭagalakālaṇkr(ṇka)takaśāyaiśca,
 sumanāsaumanasyāyanīharidrādāruharidrāvṛścīrapunarna-
 vāmahāsahākṣudrasahākaśāyaiśca, śālmaliśālmalikabha-
 draparṇyelāparṇyupodikoddālakadhanvanarājādanipacitrā-
 gopīśringātikākaśāyaiśca, pippalīpippalīmūlacavyacitraka-
 śringaverasarsapaphāṇitaksīraksāralavaṇodakaiśca, yathā-
 lābhām yatheṣṭam vā+apyupasamśkrtya vartikriyācūrṇā-
 valehasnehakaśāyamāṁsarasarayavāgūyūṣakāmbalikakṣīropa-
 dheyānmodakānanyāṁśca bhakṣyaprakārān vividhānan-
 uvidhāya yathārham vamanārhāya dadyādvividhivadvam-
 anam/ § 5050

10
15

iti kalpasamgraho vamanadravyāṇām/ § 5051

kalpameśām vistāreṇottarakālamupadekṣyāmaḥ// § 5052

Ca.3.8.136

virecanadravyāṇi tu śyāmātrivṛccaturaṅgulatilvakama-
 hāvṛkṣasaptalāśāṇkhinīdantīdravantīnām kṣīramūlatvakpa-
 atrapuṣpaphalāni yathāyogaṁ taistaiḥ kṣīramūlatvakpa-
 trapuṣpaphalairvikliptāvikliptaiḥ, ajagandhāśvagandhāja-
 śringīkṣīriṇīlinīklītakakaśāyaiśca, prakīryodakīryāmasū-
 ravidalākampillakaviḍaṅgagavākṣīkaśāyaiśca, pīlupriyā-
 lamṛdvīkākāśmaryaparūṣakabadaradāḍimāmalakaharītakī-
 bibhītakavṛścīrapunarnavāvidārigandhādikaśāyaiśca, sīdhu-
 surāsauvīrakatuśodakamaireyamedakamadirāmadhumadhu-
 lakadhānyāmlakuvalabadarakharjūrakarkandhubhiśca, da-
 ddhidadhimaṇḍodaśvidbhiśca, gomahiṣyajāvīnām ca kṣīra-
 mūtrairyathālābhām yatheṣṭam vā+apyupasamśkrtya va-
 rtikriyācūrṇāsavalekasnehakaśāyamāṁsarasarayūṣakāmbali-
 kayavāgūkṣīropadheyān modakānanyāṁśca bhakṣyapra(vi)kārān
 *vividhāṁśca yogānanuvidhāya yathārham virecanārhāya
 dadyādvirecanam/ § 5053

iti kalpasamgraho virecanadravyāṇām/ § 5054

kalpameśām vistareṇa yathāvaduttarakālamupadekṣy-
 āmaḥ// § 5055

Ca.3.8.137

āsthāpaneṣu tu bhūyiṣṭhakalpāni dravyāṇi yāni yo-
 gamupayānti teṣu teṣvavasthāntareṣvāyurāṇām, tāni dr-

avyāṇī nāmato vistareṇopadiṣyamānānyaparisamkhyey-
āni syuratibahutvāt; iṣṭāścānatisamkṣepavistaropadeśast-
antre, iṣṭam ca kevalam jñānam, tasmādrasata eva tānyatra
vyākhyāsyāmah/ § 5056

5 *rasasamsargavikalpavistaro hyeśāmaparisaṅkhyeyah,
samavetānām rasānāmamśāmśabalavikalpātibahutvāt/ § 5057

tasmāddravyāṇām caikadeśamudāharaṇārthaṁ rase-
śvanuvibhajya rasaikaikaśyena ca nāmalakṣaṇārthaṁ ṣad-
āsthāpanaskandhā rasato+anuvibhajya vyākhyāsyante//

§ 5058

10 yattu ṣadvidhamāsthāpanamekarasamityācakṣate bhi-
ṣajah, taddurlabhatamām saṃśṛṣṭarasabhūyiṣṭhatvāddra-
vyāṇām/ § 5059

Ca.3.8.138

15 tasmānmadhurāṇī madhuraprāyāṇī madhuravipākāni
madhuraprabhāvāṇī ca madhuraskandhe madhurāṇyeva
kr̥tvopadekṣyante, tathetarāṇī dravyāṇyapi// § 5060

20 tadyathā---jīvakarṣabhbhakau jīvantī vīrā tāmalakī kākolī
kṣīrakākolī mudgaparnī māṣaparnī śālaparnī pr̥sniparnya-
*sanaparnī medā mahāmedā karkaṭaśṛṅgī śṛṅgāṭikā chi-
nnaruhā cchatrā+aticchattrā śrāvaṇī mahāśrāvaṇī sahadevā
viśvadevā śuklā kṣīraśuklā balā+atibalā vidārī kṣīravid-
ārī kṣudrasahā mahāsahā ṛṣyagandhā+aśvagandhā vṛścī-
raḥ punarnavā bṛhatī kaṇṭakārikorubūko moraṭah śvada-
mṣṭrā samḥarṣā śatāvarī śatapuṣpā madhūkapuṣpī yaṣṭī-
25 madhu madhūlikā mṛdvīkā kharjūram parūṣakamātmag-
uptā puṣkarabījam kaśerukam rājakaśerukam rājādanam
katakam kāśmaryam śītapākyodanapākī tālakharjūrama-
stakamikṣurikṣuvālikā darbhaḥ kuṣah kāṣah śālirgundr-
etkaṭakah śaramūlam rājakṣavakah ṛṣyaproktā dvāradā
30 bhāradvājī vanatrapuṣyabhīrupatrī hamṣapādī kākanāsikā
kuliṅgākṣī kṣīraballī kapolavallī kapotavallī somavallī go-
pavallī madhuvallī ceti; eṣāmevaṁvidhānāmanyeṣām ca
madhuravargaparisamkhyātānāmauṣadhadravyāṇām ch-
edyāni khanḍaśāśchedayitvā bhedyāni cāṇuśo bhedayitvā
35 prakṣa lya pāṇīyena suprakṣālitāyām sthālyām samāvāpya
payasā+ardhodakenābhyaśicya sādhayeddarvyā satatam-
avaghaṭṭayan; tadupayuktabhūyiṣṭhe+ambhasi gatarase-
ṣvauṣadheṣu payasi cānupadagdhe sthālīmupahṛtya *su-

paripūtam payaḥ sukhoṣṇam ghṛtatailavasāmajjalavaṇa-
phāṇitopahitam bastīm vātavikāriṇe vidhijño vidhivadd-
adyāt ; sītam tu madhusarpibhyāmupasamsrjya pittavik-
āriṇe vidhivaddadyāt/ § 5061

iti madhuraskandhah// § 5062

5

Ca.3.8.140

āmrāmrātakalakucakaramardavṛksāmlāmlavetasakuva-
labadaradādīmamātuluṅgagaṇḍīrāmalakanandītakaśītaka-
tintiṇḍīkadantaśāṭhairāvatakakośāmrādhanvanānām pha-
lāni, patrāṇi cāmrātakāśmantakacāṅgerīṇām caturvidh-
ānām cāmlikānām dvayośca kolayoścāmaśuskayordva-
yoścaiva śuṣkāmlikayorgrāmyāraṇyayoh, āsavadravyāṇi
ca surāsauvīrakatuṣodakamaireyamedakamadirāmadhu-
suktaśīdhudadhidadhimaṇḍodaśviddhānyāmlādīni ca, eṣ-
āmevaṁvidhānāmanyeśām cāmlavargaparisamkhyātānā-
mauṣadhadravyāṇām chedyāni khaṇḍaśāśchedayitvā bh-
edyāni cāṇuśo bhedayitvā dravaiḥ sthālyāmabhyāsicya sā-
dhayitvopasamṣkrtya yathāvattailavasāmajjalavaṇaphāṇ-
itopahitam sukhoṣṇam vātavikāriṇe vidhijño vidhivadda-
dyāt/ § 5063

10

ityamlaskandhah// § 5064

20

Ca.3.8.141

saindhavasauvarcalakālaviḍapākyānūpakūpyavālukai-
lamaulakasāmudraromakaudbhidauṣarapāṭeyakapāṁśujā-
nyevamprakārāṇi cānyāni lavaṇavargaparisamkhyātāni,
etānyamlopahitānyuṣṇodakopahitāni vā snehavanti sukh-
oṣṇam bastīm vātavikāriṇe vidhijño vidhivaddadyāt/ § 5065

25

iti lavaṇaskandhah// § 5066

Ca.3.8.142

pippalīpippalīmūlahastiippacavyacitrakaśrīngaverama-
ricājamodārdrakaviḍaṅgakustumburupīlutejovatyelākuṣṭha-
bhallātakāsthīhiṅguniryāsakilimamūlakasarṣapalaśunaka-
rañjaśigrukamadhuśigrukakharapuṣpabhūstrṇasumukha-
surasakuṭherakārjakagaṇḍīrakālamālakaparnāsakṣavakapha-
ṇijjhakakṣāramūtrapittānīti ; eṣāmevaṁvidhānām cāny-
eśām kaṭukavargaparisamkhyātānāmauṣadhadravyāṇām
chedyāni khaṇḍaśāśchedayitvā bhedyāni cāṇuśo bhedayi-
tvā gomūtreṇa saha sādhayitvopasamṣkrtya yathāvanma-
dhutailalavaṇopahitam sukhoṣṇam bastīm śleṣmavikāriṇe
vidhijño vidhivaddadyāt/ § 5067

30

35

iti kaṭukaskandhah// § 5068

- candananaladakṛtamālanaktamālanimbaturukuṭa-
jaharidrādāruharidrāmustamūrvākirātatiktakakaṭukarohi-
ṇītrāyamāṇākāravellikākarīrakaravīrakebukakaṭhillakavṛ-
ṣamāṇḍūkaparnīkarkoṭakavārtākukarkaśakākamācīkākodu-
5 mbarikāsuṣavyativiṣāpatolakulakapāṭhāguḍūcīvetrāgraveta-
savikaṅkatabakulasomavalkasaptaparnasumanārkāvalgu-
ja-*vacātagarāguruvālakośīrāṇīti, eṣāmevaṁvidhānāṁ cā-
nyeṣāṁ tiktavargaparisam̄khyātānāmauṣadhadravyāṇāṁ
chedyāni khaṇḍaśāśchedayitvā bhedyāni cāṇuśo bheday-
10 itvā prakṣālyā pānīyenābhyaśicya sādhayitvopasam̄skṛtya
yathāvanmadhutailalavaṇopahitam̄ sukhoṣṇam̄ bastim̄ śle-
şmavikāriṇe vidhijñō vidhivaddadyāt, śītām̄ tu madhus-
arpirbhyāmapasam̄sṛjya pittavikāriṇe vidhijñō vidhivadd-
adyāt/ § 5069
- 15 iti tiktaskandhah // § 5070
- priyagñvanantāmrāsthyaambaṣṭhakīkaṭvaṅgalodhramoca^{Ca.3.8.143}
rasasamaṅgādhātakīpuṣpapadmāpadmakeśarajambvāmra-
plakṣavaṭakapītanodumbarāśvatthabhallātakāsthyaśmantā-
kaśīrīśāśimśapāsomavalkatindukapriyālabadarakhadirasa-
20 ptaparṇāśvakarṇasyandanārjunārimedailavālukaparipe-
vakadambaśallakījiṅginīkāśakaśerukarājakaśerukaṭphalava-
ṁśapadmakāśokaśāladhavasarjabhūrjaśāṇakharapuṣpāpu-
raśamīmācīkavarakatuṅgājakarṇasphūrjakabibhītakakumbhī-
puṣkarabījabisamṛṇālatālakharjūra-*taruṇānīti, eṣāmeva-
ṁvidhānāṁ cānyeṣāṁ kaśāyavargaparisam̄khyātānāma-
uṣadhadravyāṇāṁ chedyāni khaṇḍaśāśchedayitvā bhe-
dyāni cāṇuśo bhedayitvā prakṣālyā pānīyenābhyaśicya
sādhayitvopasam̄skṛtya yathāvanmadhutailalavaṇopahitam̄
sukhoṣṇam̄ bastim̄ śleşmavikāriṇe vidhijñō vidhiva-
30 ddadyāt, śītām̄ tu madhusarpibhyāmupasam̄sṛjya pittav-
ikāriṇe dadyāt/ § 5071
- iti kaśāyaskandhah // § 5072
- tatra ślokāḥ--- ṣadvaraṅgāḥ parisaṁkhyātā ya ete rasabh-
edataḥ/ § 5073
- 35 āsthāpanamabhipretya tānvidyātsārvayaugikān// § 5074
- sarśo hi praṇihitāḥ sarvarogeṣu jānatā/ § 5075
- sarvānrogānniyacchanti yebhya āsthāpanam̄ hitam//
§ 5076
- Ca.3.8.145
- Ca.3.8.146

3. VIMĀNASTHĀNAM /

Ca.3.8.147	yeśāṁ yeśāṁ praśāntyartham̄ ye ye na parikīrtitāḥ/ § 5077
	dravyavargā vikārāṇāṁ teśāṁ te parikopakāḥ / § 5078
Ca.3.8.148	ityete ṣadāsthāpanaskandhā rasato+anuvibhajya vyā- khyātāḥ // § 5079
Ca.3.8.149	tebhyo bhiṣagbuddhimān parisam̄khyātamapi yadya- ddravyamayaugikam̄ manyeta, tattadapakarṣayet; yady- accānuktamapi yaugikam̄ manyeta, tattadvidadhyāt; va- rgamapi vargeṇopasamsṛjedekamekenānekena vā yuktim̄ pramāṇikṛtya / § 5080
	pracaraṇamiva bhiksukasya bījamiva karṣakasya sū- tram buddhimatāmalpamapyanalpajñānāya bhavati; ta- smādbuddhimatāmūhāpohavitarkāḥ, mandabuddhestu ya- thoktānugamanameva śreyah / § 5081
	yathoktam̄ hi mārgamanugacchan bhiṣak samsādhay- ati *kāryamanatimahattvādvā vinipātayatyānatihrasvatv- ādudāharanasyeti // § 5082
Ca.3.8.150	ataḥ paramanuvāsanadravyāṇyanuvyākhyāsyāmah / § 5083 anuvāsanam̄ tu sneha eva / § 5084
	snehastu dvividhāḥ---sthāvarātmakah, jaṅgamātmaka- scā / § 5085
	tatra sthāvarātmakah snehastailamatailam ca / § 5086 taddvayam̄ tailameva kṛtvopadekṣyāmah, sarvatastail- aprādhānyāt / § 5087
	jaṅgamātmakastu vasā, majjā, sarpiriti / § 5088
	teśāṁ tailavasāmajjasarpiṣāṁ yathāpūrvam̄ śreṣṭham̄ vātaśleśmavikāreśvanuvāsanīyesu, yathottaram̄ tu pittav- ikārešu, sarva eva vā sarvavikāreśvapi yogamupayānti sa- ṃskāravidhivišeṣāditi // § 5089
Ca.3.8.151	sirovirecanadravyāṇi punarapāmārgapippalīmaricavi- ḍaṅgaśigruśirīṣatumburupilvajājyajamodāvārtākīpṛthvīka- ilāhareṇukāphalāni ca, sumukhasurasakuṭherakagaṇḍīra- kālamālakaparṇāsakṣavakaphaṇijjhakaharidrāśṛṅgaveramū- lakalaśunatarkārīsarṣapapatrāṇi ca, arkālarkakuṣṭhanāga- dantīvacāpāmārgaśvetājyotiṣmatīgavākṣīgaṇḍīrapuṣyavākpus- śpīvrścikālīvayasthātivisāmūlāni ca, haridrāśṛṅgaveram- ūlakalaśunakandāśca, lodhramadanaspaptaparṇanimbārk- apuspāṇi ca, devadārvagurusaralaśallakījīnginyasanahi-

ṅguniryāsāśca, tejovatīvarāṅgeṅgudīśobhāñjanakabṛhatī-
kaṇṭakārikātvacaśceti / § 5090

śirovirecanam saptavidham, phala-patra-mūla-kanda-
puṣpa-niryāsa-tvagāśrayabhedāt / § 5091

5 lavaṇakaṭutiktakaṣāyāṇi cendriyopaśayāni tathā+aparāṇyanuktānyapi
dravyāṇi yathāyogavihitāni śirovirecanārthamupadiśya-
nte iti // § 5092
tatra ślokāḥ--- § 5093

Ca.3.8.152

10 laksāṇācāryaśisyāṇām parīkṣā kāraṇam ca yat/
adhyeyādhyāpanavidhī saṁbhāṣāvidhireva
ca // § 5095

ṣaḍbhīrūnāni pañcāśadvādamārgapadāni ca /
padāni daśa cānyāni kāraṇādīni tattvataḥ //
§ 5097

Ca.3.8.153

saṁpraśnaśca parīkṣādernavako vamanādiṣu/
bhiṣagjītīye rogāṇām vimāne saṁprakāśitah //
§ 5099

Ca.3.8.154

15 bahuvidhamidamuktamarthajātām
bahuvidhavākyavictramarthakāntam/
bahuvidhaśubhaśabdasaṇḍhiyuktām
bahuvidhavādanisūdanām pareṣām // § 5101

Ca.3.8.155

imām matīm bahuvidhahetusamśrayām
vijajñivān paramatavādasūdanīm/
*na sajjate paravacanāvamardanairna śakyate
paravacanaiśca marditum // § 5103

Ca.3.8.156

20 dosādīnām tu bhāvānām sarveśāmeva hetumat/
mānāt samyagvimānāni niruktāni vibhāgaśah //
ityagniveśakṛte tantrae carakapratisaṁskṛte
vimānasthāne rogabhiṣagjītīyavimānam
nāmāṣṭamo+adhyāyah // § 5106
(agniveśakṛte tantrae carakapratisaṁskṛte/

Ca.3.8.157

anenāvadhinā sthānam vimānānām samarthitam/)
vimānasthānavyākhyā samāptā/

4 śārīrasthāna

4.1 prathamo+adhyāyah/

Ca.4.1.1 athātah̄ katidhāpuruṣīyam śārīram vyākhyāsyāmah//
§ 5109

Ca.4.1.2 iti ha smāha bhagavānātryah// § 5110

Ca.4.1.3ab katidhā puruṣo dhīman ! dhātubhedena
bhidyate/

Ca.4.1.3cd puruṣah̄ kāraṇam̄ kasmāt, prabhavaḥ puruṣasya 5
kah̄// § 5112

Ca.4.1.4ab kimajñō jñāh̄, sa nityah̄ kim̄ kimanityo
nidarśitah̄/

Ca.4.1.4cd prakṛtiḥ kā, vikārāḥ ke, kim̄ liṅgam̄ puruṣasya
ca// § 5114

Ca.4.1.5ab niṣkriyam̄ ca svatantram̄ ca vaśinam̄ sarvagam̄
vibhum/

Ca.4.1.5cd vadantyātmānamātmajñāh̄ kṣetrajñam̄ sāksinam̄
tathā// § 5116

Ca.4.1.6ab niṣkriyasya kriyā tasya bhagavan ! vidyate 10
katham/

Ca.4.1.6cd svatantraścedaniṣṭāsu katham̄ yoniṣu
jāyate// § 5118

Ca.4.1.7ab vaśī yadyasukhaiḥ kasmādbhāvairākramyate
balāt/

Ca.4.1.7cd sarvāḥ sarvagatatvācca vedanāḥ kim̄ na vetti
sah// § 5120

	na paśyati vibhuḥ kasmācchailakuḍyatiraskṛtam/ kṣetrajñah kṣetramathavā kiṁ pūrvamiti saṁśayah// ^{§ 5122}	Ca.4.1.8ab Ca.4.1.8cd
	jñeyam kṣetram vinā pūrvam kṣetrajñah hi na yuṣyate/ kṣetram ca yadi pūrvam syāt kṣetrajñah syādaśāsvataḥ// ^{§ 5124}	Ca.4.1.9ab Ca.4.1.9cd
5	sāksibhūtaśca kasyāyam kartā hyanyo na vidyate/ syāt katham cāvikārasya viśeṣo vedanākṛtaḥ// ^{§ 5126}	Ca.4.1.10ab Ca.4.1.10cd
	atha cārtasya bhagavamstisṛṇām kām cikitsati/ atītām vedanām vaidyo vartamānām bhaviṣyatīm// ^{§ 5128}	Ca.4.1.11ab Ca.4.1.11cd
10	bhaviṣyantyā asamprāptiratītāyā anāgamah/ sāmpratikyā api sthānam nāstyarteḥ saṁśayo hyataḥ// ^{§ 5130}	Ca.4.1.12ab Ca.4.1.12cd
	kāraṇām vedanānām kiṁ, kimadhiṣṭhānamucyate/ kva caitā vedanāḥ sarvā nivṛttim yāntyaśeṣataḥ// ^{§ 5132}	Ca.4.1.13ab Ca.4.1.13cd
	sarvavit sarvasamnyāsī sarvasamyoगaniḥṣṭaḥ/ ekaḥ praśānto bhūtātmā kairliṅgairupalabhyate// ^{§ 5134}	Ca.4.1.14ab Ca.4.1.14cd
15	*ityagniveśasya vacaḥ śrutvā matimatām varah/ sarvam yathāvat provāca praśāntātmā punarvasuh// ^{§ 5136}	Ca.4.1.15ab Ca.4.1.15cd

15 *] 'vacastadagniveśasya'iti
pā+

4. SĀRĪRASTHĀNA

Ca.4.1.16ab	*khādayaścetanāśaṣṭā dhātavaḥ puruṣah smṛtaḥ/
Ca.4.1.16cd	cetanādhāturaṇyekah smṛtaḥ puruṣasamjñakah// ^{§ 5138}
Ca.4.1.17ab	punaśca dhātubhedena caturvimśatikah smṛtaḥ/
Ca.4.1.17cd	mano daśendriyāṇyarthāḥ prakṛtiścāṣṭadhātukī// ^{§ 5140}
Ca.4.1.18ab	lakṣaṇam manaso jñānasyābhāvo bhāva eva ca/ 5
Ca.4.1.18cd	sati hyātmendriyārthānām sannikarṣe na vartate// ^{§ 5142}
Ca.4.1.19ab	vaivṛttyānmanaso jñānam sānnidhyāttacca vartate/
Ca.4.1.19cd	aṇutvamatha caikatvam dvau gunau manasah smṛtau// ^{§ 5144}
Ca.4.1.20ab	cintyam vicāryamūhyam ca dhyeyam saṃkalpyameva ca/
Ca.4.1.20cd	yatkīmcinmanaso jñeyam tat sarvam hyarthasamjñakam// ^{§ 5146} 10
Ca.4.1.21ab	indriyābhigrahah karma manasah svasya nigrahaḥ/
Ca.4.1.21cd	ūho vicāraśca,tataḥ param buddhiḥ pravartate// ^{§ 5148}
Ca.4.1.22ab	indriyenendriyārtho hi samanaskena grhyate/
Ca.4.1.22cd	kalpyate manasā tūrdhvam guṇato doṣato+athavā// ^{§ 5150}
Ca.4.1.23ab	jāyate viṣaye tatra yā buddhirniścayātmikā/ 15
Ca.4.1.23cd	vyavasyati tayā vaktum kartum vā buddhipūrvakam// ^{§ 5152}

---

1 *] 'khādayaścetanādhātusastāstu'iti

pā+

	ekaikādhikayuktāni khādīnāmindriyāṇi tu/ pañca karmānumeyāṇi yebhyo buddhiḥ pravartate// ^{§ 5154}	Ca.4.1.24ab Ca.4.1.24cd
	*hastau pādau gudopastham vāgindriyamathāpi ca/ karmendriyāṇi pañcaiva pādau gamanakarmaṇi// ^{§ 5156}	Ca.4.1.25ab Ca.4.1.25cd
5	pāyūpastham visargārtham hastau grahaṇadhāraṇe/ jihvā vāgindriyam vāk ca satyā jyotistamo+anṛtā// ^{§ 5158}	Ca.4.1.26ab Ca.4.1.26cd
	mahābhūtāni kham vāyuragnirāpah kṣitistathā/ śabdaḥ sparśasca rūpam ca raso gandhaśca tadgunāḥ// ^{§ 5160}	Ca.4.1.27ab Ca.4.1.27cd
10	*teśāmekaguṇah pūrvo guṇavṛddhiḥ pare pare/ pūrvah pūrvaguṇaścaiva kramaśo guṇiṣu smṛtah// ^{§ 5162}	Ca.4.1.28ab Ca.4.1.28cd
	kharadravacaloṣṇatvam bhūjalānilatejasām/ ākāśasyāpratīghāto dṛṣṭam liṅgam yathākramam// ^{§ 5164}	Ca.4.1.29ab Ca.4.1.29cd
	lakṣaṇam sarvamevit sparśanendriyagocaram/ sparśanendriyavijñeyah sparśo hi saviparyayah// ^{§ 5166}	Ca.4.1.30ab Ca.4.1.30cd
15	guṇāḥ śarīre guṇināṁ nirdiṣṭāścihnameva ca / arthāḥ śabdādayo jñeyā gocarā viṣayā guṇāḥ// ^{§ 5168}	Ca.4.1.31ab Ca.4.1.31cd

3 *] 'hastapādām'iti pā+

9 *] 'teśāmekaguṇam pūrvam'iti
pā+

10 pūrvah] 'pūrvo guṇaścaiva'iti

pā+

4. ŚĀRĪRASTHĀNA

Ca.4.1.32ab	yā yadindriyamāśritya jantorbuddhiḥ pravartate /	
Ca.4.1.32cd	yāti sā tena nirdeśam manasā ca manobhavā // § 5170	
Ca.4.1.33ab	bhedāt kāryendriyārthānām bahvyo vai buddhayaḥ smṛtāḥ/	
Ca.4.1.33cd	ātmendriyamanorthānām-* ekaikā sannikarsajā // § 5172	
Ca.4.1.34ab	aṅgulyaṅguṣṭhalajastantrīvīṇānakhodbhavaḥ/ 5	
Ca.4.1.34cd	drṣṭaḥ śabdo yathā buddhirdṛṣṭā samyogajā tathā // § 5174	
Ca.4.1.35ab	buddhīndriyamanorthānām vidyādyogadharam param/	
Ca.4.1.35cd	caturvimśatiko hyesa rāśih puruṣasamjñakah // § 5176	
Ca.4.1.36ab	rajastamobhyām yuktasya samyogo+ayamanantavān/	
Ca.4.1.36cd	tābhyaṁ nirākṛtābhyaṁ tu sattvavṛddhyā nirvartate // § 5178 10	
Ca.4.1.37ab	atra karma phalam cātra jñānam cātra pratiṣṭhitam/	
Ca.4.1.37cd	atra mohāḥ sukham duḥkham jīvitam maraṇam svatā // § 5180	
Ca.4.1.38ab	* evam yo veda tattvena sa veda pralayodayau/	
Ca.4.1.38cd	pāramparayam cikitsām ca jñātavyam yacca kimcana // § 5182	
Ca.4.1.39ab	bhāstamah satyamanṛtam vedāḥ karma śubhāśubham/	15

4 *] 'ekaikasannikarsajāḥ'iti pā+

10 tu] 'sattvabuddhyā'iti pā+

13 *] 'etadyo veda'iti pā+

14 ca] 'vedyam yaccātra'iti pā+

	na syuḥ kartā ca boddhā ca puruṣo na bhavedyadi// ^{§ 5184}	Ca.4.1.39cd
	nāśrayo na sukhāṁ nārtirna gatirnāgatirna vāk/ na vijñānam na sāstrāṇi na janma maraṇam na ca// ^{§ 5186}	Ca.4.1.40ab Ca.4.1.40cd
	na bandho na ca mokṣaḥ syāt puruṣo na bhavedyadi/	Ca.4.1.41ab
5	kāraṇam puruṣastasmāt kāraṇajñairudāhṛtaḥ// ^{§ 5188}	Ca.4.1.41cd
	na cet kāraṇamātmā syād-*bhādayah syurahetukāḥ/ na caiṣu saṁbhavej jñānam na ca taiḥ syāt prayojanam// ^{§ 5190}	Ca.4.1.42ab Ca.4.1.42cd
	kṛtam mrddāṇḍacakraiśca kumbhakārādṛte ghaṭam/ kṛtam mṛṭṭṛṇakāṣṭhaīśca gr̥hakārādvinā gr̥ham// ^{§ 5192}	Ca.4.1.43ab Ca.4.1.43cd
10	yo vadet sa vadeddeham saṁbhūya karaṇaiḥ kṛtam/ vinā kartāramajñānādyuktyāgamabahiṣkr- taḥ// ^{§ 5194}	Ca.4.1.44ab Ca.4.1.44cd
	kāraṇam puruṣaḥ sarvaiḥ pramāṇairupalabhyate// ^{§ 5195}	Ca.4.1.45ab
	yebhyaḥ prameyam sarvebhyā āgamebhyāḥ pramīyate// ^{§ 5196}	Ca.4.1.45cd
15	na te tatsadrśāstvanye pāramparyasamutthitāḥ/ sārūpyādye ta eveti nirdisyante navā navāḥ// ^{§ 5198}	Ca.4.1.46ab Ca.4.1.46cd

¹ syuḥ] 'kartā veditā' iti pā+⁶ *] 'khādayah' iti pā+

Ca.4.1.47ab	bhāvāsteśāṁ samudayo nīrīśah sattvasamjñakah/	
Ca.4.1.47cd	kartā bhoktā na sa pumāniti kecidvyavasthitāḥ // § 5200	
Ca.4.1.48ab	teśāmanyaiḥ kṛtasyānye bhāvā bhāvairnavāḥ phalam/	
Ca.4.1.48cd	bhuñjate sadṛśāḥ prāptam yairātmā nopadiṣyate // § 5202	
Ca.4.1.49ab	karaṇānyānyatā dṛṣṭā kartuh kartā sa eva tu/ 5	
Ca.4.1.49cd	kartā hi karaṇairyuktaḥ kāraṇam sarvakarmanām // § 5204	
Ca.4.1.50ab	nimeśakālādbhāvānāṁ kālah śīghrataro+atyaye/	
Ca.4.1.50cd	bhagnānāṁ na punarbhāvah kṛtam nānyamupaiti ca // § 5206	
Ca.4.1.51ab	matam tattvavidāmetadyasmāttasmāt sa kāraṇam/	
Ca.4.1.51cd	kriyopabhoge bhūtānāṁ nityah puruṣasamjñakah // § 5208 10	
Ca.4.1.52ab	ahaṅkārah phalam karma dehāntaragatiḥ smṛtiḥ/	
Ca.4.1.52cd	vidyate sati bhūtānāṁ kāraṇe dehamantā // § 5210	
Ca.4.1.53ab	prabhavo na hyanāditvādvidyate paramātmanah/	
Ca.4.1.53cd	puruṣo rāśisamjñastu mohecchādveṣakarmajah // § 5212	

3 kṛtasyānye] 'bhāvairbhāvā' iti
pā+

8 bhagnānāṁ] 'ca' iti pā+

	ātmā jñah karaṇairyogāj jñānam tvasya pravartate/ karaṇānāmavaimalyādayogādvā na vartate// ^{§ 5214}	Ca.4.1.54ab Ca.4.1.54cd
	paśyato+api yathā++ādarśe samkliṣṭe nāsti darśanam/ *tattvam jale vā kaluṣe cetasyupahate tathā// ^{§ 5216}	Ca.4.1.55ab Ca.4.1.55cd
5	karaṇāni mano buddhirbuddhikarmendriyāṇi ca/ kartuh samyogajam karma vedanā buddhireva ca// ^{§ 5218}	Ca.4.1.56ab Ca.4.1.56cd
	naikaḥ pravartate kartum bhūtātmā nāśnute phalam/ samyogādvartate sarvam tamṛte nāsti kiñcana// ^{§ 5220}	Ca.4.1.57ab Ca.4.1.57cd
10	na hyeko vartate bhāvo vartate nāpyahetukah/ śīghragatvāt- * svabhāvāttvabhāvo na vyativartate// ^{§ 5222}	Ca.4.1.58ab Ca.4.1.58cd
	anādiḥ puruṣo nityo viparītastu hetujah/ sadakāraṇavannityam drṣṭam hetujamanyathā// ^{§ 5224}	Ca.4.1.59ab Ca.4.1.59cd
	tadeva bhāvādagrāhyam nityatva na kutaścana/ bhāvājjñeyam tadavyaktamacintyam vyaktamanyathā// ^{§ 5226}	Ca.4.1.60ab Ca.4.1.60cd
15	avyaktamātmā kṣetrajñah śāsvato vibhuravyayah/	Ca.4.1.61ab

4 *] 'yadvajjalē' iti pā+
10 *] 'svabhāvāttu bhāvo na
vyativartate'iti pā+

13 bhāvādagrāhyam]
'nityatvānna kutaścana'iti pā+

4. ŚĀRĪRASTHĀNA

Ca.4.1.61cd tasmādyadanyattadvyaktam, vaksyate cāparam
dvayam//^{§ 5228}

Ca.4.1.62ab vyaktamaindriyakam caiva grhyate
tadyadindriyaih/

Ca.4.1.62cd ato+anyat punaravyaktam
lingagrāhyamatīndriyam//^{§ 5230}

Ca.4.1.63ab khādīni
buddhiravyaktamahaṅkārastathā+aṣṭamah/

Ca.4.1.63cd bhūtaprakṛtiruddiṣṭā vikārāścaiva
śoḍāśa//^{§ 5232} 5

Ca.4.1.64ab buddhīndriyāṇi pañcaiva pañca karmendriyāṇi
ca/

Ca.4.1.64cd samanaskāśca pañcārthā vikārā iti
samjñitāḥ//^{§ 5234}

Ca.4.1.65ab iti kṣetram samuddiṣṭam
sarvamavyaktavarjitam/

Ca.4.1.65cd avyaktamasya kṣetrasya kṣetrajñamṛṣayo
viduh//^{§ 5236}

Ca.4.1.66ab jāyate buddhiravyaktādbuddhyā+ahamiti
manyate/ 10

Ca.4.1.66cd param khādīnyaḥahaṅkāradutpadyante
yathākramam//^{§ 5238}

Ca.4.1.67ab tataḥ sampūrṇasarvāṅgo jāto+abhyudita
ucyate/

Ca.4.1.67cd puruṣaḥ pralaye ceṣṭaiḥ
punarbhāvairviyujyate//^{§ 5240}

Ca.4.1.68ab avyaktādv�aktatām yāti vyaktādv�aktatām
punah/

Ca.4.1.68cd rajastamobhyāmāviṣṭāscakravat
parivartate//^{§ 5242} 15

11 param] 'khādīnyaḥahaṅkāra
upādatte' iti pā+

	yeṣāṁ dvandve parā saktirahaṅkāraparāśca ye/ udayapralayau teṣāṁ na teṣāṁ ye tvato+anyathā// ^{§ 5244}	Ca.4.1.69ab Ca.4.1.69cd
	prāṇāpānau nimeśādyā jīvanam manaso gatiḥ/ indriyāntarasamcāraḥ preraṇam dhāraṇam ca yat// ^{§ 5246}	Ca.4.1.70ab Ca.4.1.70cd
5	deśāntaragatiḥ svapne pañcatvagrahaṇam tathā/ dṛṣṭasya dakṣiṇenākṣṇā savyenāvagamastathā// ^{§ 5248}	Ca.4.1.71ab Ca.4.1.71cd
	icchā dvesah sukham duḥkham prayatnaścetanā dhṛtiḥ/ buddhiḥ smṛtirahaṅkāro liṅgāni paramātmahā// ^{§ 5250}	Ca.4.1.72ab Ca.4.1.72cd
10	yasmāt samupalabhyante liṅgānyetāni jīvataḥ/ na mṛtasyātmalingāni tasmādāhurmaharsayah// ^{§ 5252}	Ca.4.1.73ab Ca.4.1.73cd
	śarīram hi gate tasmiñ śūnyāgāramacetanam/ pañcabhūtāvaśeṣatvāt pañcatvamgatamucyate// ^{§ 5254}	Ca.4.1.74ab Ca.4.1.74cd
	acetanam kriyāvacca manaścetayitā paraḥ/ yuktasya manasā tasya nirdiyante vibhoḥ kriyāḥ// ^{§ 5256}	Ca.4.1.75ab Ca.4.1.75cd
15	cetanāvān yataścātmā tataḥ kartā nirucyate/ acetanatvācca manah kriyāvadapi nocyate// ^{§ 5258}	Ca.4.1.76ab Ca.4.1.76cd
	yathāsvenātmanā++ātmānam sarvah sarvāsu yonisu/	Ca.4.1.77ab

4. SĀRĪRASTHĀNA

Ca.4.1.77cd	prāṇaistantrayate prāṇī nahyanyo+astyasya tantrakah / / § 5260
Ca.4.1.78ab	vaśī tat kurute karma yat kṛtvā phalamaśnute /
Ca.4.1.78cd	vaśī cetaḥ samādhatte vaśī sarvam nirasyati / / § 5262
Ca.4.1.79ab	*dehī sarvagato+apyātmā sve sve saṃsparśanendriye /
Ca.4.1.79cd	sarvāḥ sarvāśrayasthāstu nātmā+ato vetti vedanāḥ / / § 5264
Ca.4.1.80ab	vibhutvamata evāsyā yasmāt sarvagato mahān /
Ca.4.1.80cd	manasaśca samādhānāt paśyat�ātmā tiraskṛtam / / § 5266
Ca.4.1.81ab	nityānubandhaḥ manasā dehakarmānupātinā /
Ca.4.1.81cd	sarvayonigatam vidyādekayonāvapi sthitam / / § 5268
Ca.4.1.82ab	*ādirnāstyātmānah kṣetrapāramparyamanādikam /
Ca.4.1.82cd	atastayoranāditvāt kiṁ pūrvamiti nocyate / / § 5270
Ca.4.1.83ab	jñāḥ sāksītyucyate nājñāḥ sāksī tvātmā yataḥ smṛtaḥ /
Ca.4.1.83cd	sarve bhāvā hi sarvesām bhūtānāmātmasāksikāḥ / / § 5272
Ca.4.1.84ab	naikah kadācidbhūtātmā lakṣaṇairupalabhyate /
Ca.4.1.84cd	viśeṣo+anupalabhyasya tasya naikasya vidyate / / § 5274
Ca.4.1.85ab	saṃyogapurusasyeṣṭo viśeṣo vedanākṛtaḥ /

4 *] 'dehe sarvagataścātmā' iti
pā+
10 *] 'anādirātmā kṣetrasya

	vedanā yatra niyatā viśeṣastatra tatkṛtaḥ // § 5276	Ca.4.1.85cd
	cikitsati bhiṣak sarvāstrikālā vedanā iti/ yayā yuktyā vadantyeke sā yuktirupadhbāryatām// § 5278	Ca.4.1.86ab Ca.4.1.86cd
5	punastacchirasah śūlam jvarah sa punarāgataḥ/ punaḥ sa kāso balavāṁśchardih sā punarāgatā// § 5280	Ca.4.1.87ab Ca.4.1.87cd
	ebhiḥ prasiddhavacanairatītāgamanam matam/ kālaścāyamatītānāmartinām punarāgataḥ// § 5282	Ca.4.1.88ab Ca.4.1.88cd
	tamartikālamuddiśya bheṣajam yat prayujyate/ atītānām praśamanam vedanānām taducyate// § 5284	Ca.4.1.89ab Ca.4.1.89cd
10	āpastāḥ punarāgurmā yābhiḥ śasyam purā hatam/ yathā prakriyate setuh pratikarma tathā++āśraye// § 5286	Ca.4.1.90ab Ca.4.1.90cd
	pūrvvarūpam vikārāṇām dṛṣṭvā prādurbhaviyatām/ yā kriyā kriyate sā ca vedanām hantyanāgatām pāramparāyānubandhastu duḥkhānām vinivartate/	Ca.4.1.91ab Ca.4.1.91cd Ca.4.1.92ab
15	sukhahetūpacāreṇa sukham cāpi pravartate// § 5290	Ca.4.1.92cd
	na samā yānti vaiṣamyam viṣamāḥ samatām na ca / hetubhiḥ sadṛśā nityam jāyante dehadhātavah// § 5292	Ca.4.1.93ab Ca.4.1.93cd
	yuktimetām puraskṛtya trikālām vedanām bhiṣak/ hantītyuktam cikitsā tu naiṣṭhikī yā vinopadhām	Ca.4.1.94ab Ca.4.1.94cd

Ca.4.1.95ab	upadhā hi paro heturduḥkhaduhūkhāśrayapradah/ tyāgah sarvopadhānām ca sarvaduhūkhavyapohakah// ^{§ 5296}	
Ca.4.1.96ab	koṣakāro yathā hyamśūnupādatte vadhapradān/ upādatte tathā+arthebhyastrṣṇāmajñah sadā++āturaḥ// ^{§ 5298}	
Ca.4.1.96cd		
Ca.4.1.97ab	yastvagnikalpānarthāñ jñō jñātvā tebhyo nivartate/ anārambhādasamyogāttam duḥkham nopatiṣṭhate// ^{§ 5300}	5
Ca.4.1.97cd		
Ca.4.1.98ab	dhīdhṛtismṛtivibhraṁśah samprāptih kālakarmaṇām/ asātmyārthāgamaśceti jñātavyā duḥkhahetavaḥ// ^{§ 5302}	
Ca.4.1.98cd		
Ca.4.1.99ab	viṣamābhiniveśo yo nityānitye hitāhite/ jñeyah sa buddhivibhraṁśah samam buddhirhi paśyati// ^{§ 5304}	10
Ca.4.1.99cd		
Ca.4.1.100ab	viṣayapravaṇam sattvam dhṛtibhraṁśānna śakyate/ niyatumbhitādarthāddhṛtirhi	
Ca.4.1.100cd	niyamātmikā// ^{§ 5306}	
Ca.4.1.101ab	tattvajñāne smṛtiryasya rajomohāvṛtātmanah/ bhraśyate sa smṛtibhraṁśah smartavyam hi smṛtau sthitam	
Ca.4.1.101cd		
Ca.4.1.102ab	dhīdhṛtismṛtivibhraṣṭah karma yat kurute+aśubham/ prajñāparādham tam vidyāt	15
Ca.4.1.102cd	sarvadoṣaprakopanam// ^{§ 5310}	

---

3 hyamśūnupādatte]
'vadhāvahān' iti pā+

	udīraṇam gatimatāmudīrṇānāṁ ca nigrahah / sevanaṁ sāhasānāṁ ca nārīṇāṁ cātisevanam // § 5312	Ca.4.1.103ab Ca.4.1.103cd
	karmakālātipātaśca mithyārambhaśca karmanām / vinayācāralopaśca pūjyānāṁ cābhidharṣaṇam // § 5314	Ca.4.1.104ab Ca.4.1.104cd
5	jñātānāṁ svayamarthānāmahitānāṁ niṣevaṇam / paramaunmādikānāṁ ca pratyayānāṁ niṣevaṇam // § 5316	Ca.4.1.105ab Ca.4.1.105cd
	akālādeśasamcārau maitrī samkliṣṭakarmabhiḥ / indriyopakramoktasya sadvṛttasya ca varjanam // § 5318	Ca.4.1.106ab Ca.4.1.106cd
10	īrṣyāmānabhaya krodhalobhamohamadabhrāmāḥ / tajjam vā karma yat kliṣṭam kliṣṭam yaddehakarma ca // § 5320	Ca.4.1.107ab Ca.4.1.107cd
	yaccānyadīdrśam karma rajomohasamutthitam / prajñāparādham tam śiṣṭā bruvate vyādhikāraṇam // § 5322	Ca.4.1.108ab Ca.4.1.108cd
	buddhyā viṣamavijñānam viṣamam ca pravartanam / prajñāparādham jānīyānmanaso gocaram hi tat // § 5324	Ca.4.1.109ab Ca.4.1.109cd
15	nirdiṣṭā kālasamprāptirvyādhīnāṁ vyādhisamgrahe / cayaprakopapraśamāḥ pittādīnāṁ yathā purā // § 5326	Ca.4.1.110ab Ca.4.1.110cd

12 bruvate] 'vyādhikāriṇam'iti
pā+

4. ŚĀRĪRASTHĀNA

Ca.4.1.111ab	mīthyātiḥīnaliṅgāśca varṣāntā rogahetavah/	
Ca.4.1.111cd	*jīrṇabhuktaprajīrṇānnakālākālasthitiśca yā// ^{§ 5328}	
Ca.4.1.112ab	pūrvamadhyāparāhṇāśca rātryā yāmāstrayaśca ye/	
Ca.4.1.112cd	eṣu kāleṣu niyatā ye rogāste ca kālajāḥ// ^{§ 5330}	
Ca.4.1.113ab	anyedyuṣko dvyahagrāhī tr̄tīyakacaturthakau/	5
Ca.4.1.113cd	sve sve kāle pravartante kāle hyeṣāṁ balāgamaḥ// ^{§ 5332}	
Ca.4.1.114ab	ete cānye ca ye kecit kālajā vividhā gadāḥ/	
Ca.4.1.114cd	anāgate cikitsyāste balakālau vijānatā// ^{§ 5334}	
Ca.4.1.115ab	kālasya pariṇāmena jarāmr̄tyunimittajāḥ/	
Ca.4.1.115cd	rogāḥ svābhāvikā dr̄ṣṭāḥ svabhāvo niṣpratikriyāḥ	10
Ca.4.1.116ab	nirdiṣṭāṁ daivaśabdena karma yat paurvadehikam/	
Ca.4.1.116cd	hetustadapi kālena rogāṇāmupalabhyate// ^{§ 5338}	
Ca.4.1.117ab	na hi karma mahat kiñcit phalam yasya na bhujyate/	
Ca.4.1.117cd	kriyāghnāḥ karmajā rogāḥ praśamam yānti tatkṣayāt	
Ca.4.1.118ab	atyugraśabdaśravaṇācchravaṇāt sarvaśo na ca /	15
Ca.4.1.118cd	śabdānāṁ cātiḥīnānāṁ bhavanti śravaṇājjaḍāḥ// ^{§ 5342}	
Ca.4.1.119ab	paruṣodbhīṣaṇāśastāpriyavyasanasūcakaiḥ/	
Ca.4.1.119cd	śabdaiḥ śravaṇasamāyoga mīthyāsamāyoga ucyate// ^{§ 5344}	

2 *] 'bhuktajīrṇaprajīrṇānnakālāḥ'iti
pā+

7 ete] anye ca ye keciditi
ardhāvabhedakāpasmārādayāḥ

	asam̄sparśo+atisaṁsparśo hīnasam̄sparśa eva ca /	Ca.4.1.120ab
	spṛśyānāṁ samgraheṇoktaḥ sparśanendriyabādhakah / / § 5346	Ca.4.1.120cd
	yo bhūtaviśavātānāmakālenāgataśca yaḥ / snehaśītoṣṇasam̄sparśo mithyāyogaḥ sa ucyate rūpānāṁ bhāsvatām drṣṭirvinaśyatidarśanāt /	Ca.4.1.121ab
5	darśanāccātisūkṣmānām sarvaśāscāpyadarśanāt / / § 5350	Ca.4.1.121cd Ca.4.1.122ab
	* dviṣṭabhairavabībhatsadūrātiśiṣṭadarśanāt / tāmasānāṁ ca rūpānāṁ mithyāsaṁyoga ucyate atyādānamanādānamokasātmyādibhiśca yat / rasānāṁ viśamādānamalpādānam ca dūṣaṇam / / § 5354	Ca.4.1.122cd Ca.4.1.123ab Ca.4.1.123cd Ca.4.1.124ab Ca.4.1.124cd
	atimṛdvatitīkṣṇānāṁ gandhānāmupasevanam / asevanām sarvaśāscā ghrāṇendriyavināśanam / / § 5356	Ca.4.1.125ab Ca.4.1.125cd
	pūtibhūtaviśadviṣṭā gandhā ye cāpyanārtavāḥ / taigandhairghrāṇasam̄yogo mithyāyogaḥ sa ucyate / / § 5358	Ca.4.1.126ab Ca.4.1.126cd
10	ityasātmyārthaśam̄yogastrividho doṣakopanaḥ / asātmyamiti tadvidyādyanna yāti sahātmatām mithyātihīnayogebhyo yo vyādhirupajāyate / śabdādīnām sa vijñeyo vyādhiraindriyako budhaiḥ / / § 5362	Ca.4.1.127ab Ca.4.1.127cd Ca.4.1.128ab Ca.4.1.128cd
15	* vedānāmaśāntānāmityete hetavaḥ smṛtāḥ / sukhahetuḥ samastvekaḥ samayogaḥ sudurlabhaḥ / / § 5364	Ca.4.1.129ab Ca.4.1.129cd

7 *] '+tikliṣṭadarśanāt' iti pā+

19 *] 'asātmyānām'iti pā+

4. ŚĀRĪRASTHĀNA

Ca.4.1.130ab	nendriyāṇi na caivārthāḥ sukhaduhkhasya hetavaḥ/	
Ca.4.1.130cd	hetustu sukhaduhkhasya yogo drṣṭaścaturvidhaḥ// ^{§ 5366}	
Ca.4.1.131ab	santīndriyāṇi santyarthā yogo na ca na cāsti ruk/	
Ca.4.1.131cd	na sukham, kāraṇam tasmādyoga eva caturvidhaḥ// ^{§ 5368}	
Ca.4.1.132ab	nātmendriyam mano buddhim gocaram karma 5 vā vinā/	
Ca.4.1.132cd	sukhaduhkham, yathā yacca boddhavyam tattathocyate// ^{§ 5370}	
Ca.4.1.133ab	sparśanendriyasamsparsah sparśo mānasa eva ca /	
Ca.4.1.133cd	dvividhaḥ sukhaduhkhānām vedanānām pravartakah// ^{§ 5372}	
Ca.4.1.134ab	icchādvesātmikā trṣṇā sukhaduhkhāt pravartate/	
Ca.4.1.134cd	trṣṇā ca sukhaduhkhānām kāraṇam 10 punarucyate// ^{§ 5374}	
Ca.4.1.135ab	upādatte hi sā bhāvān vedanāśrayasamjñakān/	
Ca.4.1.135cd	sprśyate nānupādāne nāsprṣṭo vetti vedanāḥ// ^{§ 5376}	
Ca.4.1.136ab	vedanānāmadhiṣṭhānam mano dehaśca sendriyah/	
Ca.4.1.136cd	keśalomanakhāgrānnamaladravaguṇairvinā// ^{§ 5378}	
Ca.4.1.137ab	yoge mokṣe ca sarvāsām vedanānāmavartanam/ 15	
Ca.4.1.137cd	mokṣe nivṛttirnihśeṣā yogo moksapravartakah// ^{§ 5380}	

3 yogo] 'nāsti' iti pā+

pā+

5 buddhim] 'nātmendriyamano-
buddhigocaram' iti

	ātmendriyamanorthānām sannikarṣat pravartate/ sukhaduhkhamanārambhādātmasthe manasi sthire// ^{§ 5382}	Ca.4.1.138ab Ca.4.1.138cd
	nivartate tadubhayam vaśitvam copajāyate/ saśarīrasya yogajñāstam yogamṛṣayo viduh// ^{§ 5384}	Ca.4.1.139ab Ca.4.1.139cd
5	āveśāścetaso jñānamarthānām chandataḥ kriyā/ dṛṣṭih śrotram smṛtiḥ kāntiriṣṭataścāpyadarśanam// ^{§ 5386}	Ca.4.1.140ab Ca.4.1.140cd
	ityaśtavidhamākhyātām yoginām balamaiśvaram/ śuddhasattvasamādhānāttat sarvamupajāyate// ^{§ 5388}	Ca.4.1.141ab Ca.4.1.141cd
	mokṣo rajastamo+abhāvāt balavatkarmasamkṣayāt/ viyogaḥ sarvasamyogairapunarbhava ucyate// ^{§ 5390}	Ca.4.1.142ab Ca.4.1.142cd
	satāmupāsanām samyagasatām parivarjanam/ vratacaryopavāsau ca niyamāśca pr̥thagvidhāḥ// ^{§ 5392}	Ca.4.1.143ab Ca.4.1.143cd
	dhāraṇām darmaśāstrāṇām vijñānam vijane ratih/ viṣayeśvaratirmokṣe vyavasāyah parā dhṛtiḥ// ^{§ 5394}	Ca.4.1.144ab Ca.4.1.144cd
15	karmanāmasamārambhaḥ kṛtānām ca parikṣayāḥ/ *naiṣkramyamanahaṅkāraḥ samyoge bhayadarśanam// ^{§ 5396}	Ca.4.1.145ab Ca.4.1.145cd

16 *] 'naiṣkramyam'iti pā+

4. ŚĀRĪRASTHĀNA

Ca.4.1.146ab	manobuddhisamādhānamarthatattvaparīkṣaṇam /
Ca.4.1.146cd	tattvasmr̄terupasthānāt sarvametat pravartate // § 5398
Ca.4.1.147ab	smṛtiḥ satsevanādyaiśca dhṛtyantairupajāyate /
Ca.4.1.147cd	smṛtvā svabhāvam bhāvānām smaran duḥkhāt pramucyate
Ca.4.1.148ab	vakṣyante kāraṇānyaṣṭau smṛtiryairupajāyate /
Ca.4.1.148cd	nimittarūpagrahaṇāt sādrśyāt saviparyayāt // § 5402
Ca.4.1.149ab	sattvānubandhādabhyāsājjñānayogāt punah śrutāt /
Ca.4.1.149cd	drṣṭaśrutānubhūtānām smaraṇāt smṛtirucyate // § 5404
Ca.4.1.150ab	etattadekamayanām muktairmokṣasya darśitam /
Ca.4.1.150cd	tattvasmr̄tibalam, yena gatā na punarāgatāḥ // § 5406
Ca.4.1.151ab	ayanām punarākhyātāmetadyogasya yogibhiḥ /
Ca.4.1.151cd	sāṃkhyātadharmaiḥ sāṃkhyaiśca muktairmokṣasya cāyanam // § 5408
Ca.4.1.152ab	sarvam kāraṇavadduḥkhamasvam cāṇityameva ca /
Ca.4.1.152cd	na cātmakṛtakam taddhi tatra cotpadyate svatā // § 5410
Ca.4.1.153ab	yāvannotpadyate satyā buddhirnaitadaham yayā /
Ca.4.1.153cd	naitanmameti vijñāya jñāḥ sarvamativartate // § 5412
Ca.4.1.154ab	tasmiṃścaramasamnyāse samūlāḥ sarvavedanāḥ /

	*sasamjñājñānavijñānā nivṛttim yāntyaśeṣataḥ// ^{§ 5414}	Ca.4.1.154cd
	ataḥ param brahmabhūto bhūtātmā nopalabhyate/ nihṛtaḥ sarvabhāvebhyaścihnām yasya na vidyate// / (gatirbrahmavidām brahma taccākṣaramalakṣaṇam)(by gaṅgādhara ed.)/	Ca.4.1.155ab
5	jñānam brahmavidām cātra nājñastajjñātumarhati// ^{§ 5418}	Ca.4.1.155cd
	tatra ślokaḥ--- § 5419	Ca.4.1.155ef
	Ca.4.1.156	
10	praśnāḥ puruṣamāśritya trayoviṁśatiruttamāḥ/ katidhāpuruṣīye+asminnirṇītāstattvadarśinā// ^{§ 5421} ityagniveśakṛte tantri carakapratisamskṛte śārīrasthāne katidhāpuruṣīyam śārīram nāma prathamo+adhyāyah//1//	Ca.4.1.156ab Ca.4.1.156cd

4.2 dvitīyo+adhyāyah/

	athāto+atulyagotrīyam śārīram vyākhyāsyāmah// ^{§ 5423}	Ca.4.2.1
	iti ha smāha bhagavānātreyah// ^{§ 5424}	Ca.4.2.2
	atulyagotrasya rajahksayānte rahovisṛṣṭam mithunīkṛtasya/ kim syāccatuṣpātprabhavam ca ṣadhbhyo yat strīṣu garbhatvamupaiti pumṣah// ^{§ 5425}	Ca.4.2.3
	śukram tadasya pravadanti dhīrā yaddhīyate garbhasamudbhavāya/ vāyvagnibhūmyabguṇapādavattat ṣadhbhyo rasebhyah prabhavaśca tasya// ^{§ 5427}	Ca.4.2.4
5		

1 *]
'samagrajñeyavijñānānnivṛttim' iti
pā+

3 ca] 'catuṣpadam
ṣadprabhavam kimasya'iti pā+

4. ŚĀRĪRASTHĀNA

- Ca.4.2.5   sampūrṇadehah samaye sukham ca garbhah
                  katham kena ca jāyate strī/
                  garbham cirādvindati saprajā+api
                  bhūtvā+athavā naśyati kena garbhah// § 5429
- Ca.4.2.6   śukrāsrgātmāśayakālasampad yasyopacāraśca
                  hitaistathā+annaiḥ/ garbhaśca kāle ca sukhī
                  sukham ca samjāyate
                  samparipūrṇadehah// § 5430
- Ca.4.2.7   yonipradosānmanaso+abhitāpācchukrāsrgāhāravihāradosāt/
                  akālayogādbalasamkṣayācca garbham   5
                  cirādvindati saprajā+api// § 5432
- Ca.4.2.8   [&'vibaddham'iti pā+]asṛṇiniruddham pavanena
                  nāryā garbham vyavasyantyabudhāḥ
                  kadācit/
                  garbhasya rūpam hi karoti tasyāstadasṛgasrāvi
                  vivardhamānam// § 5434
- Ca.4.2.9   *tadagnisūryaśramaśokarogairuṣṇānnapānairathavā
                  pravṛttam/
                  *drṣṭvā+asṛgekam na ca garbhasamjñam
                  kecinnarā bhūtahṛtam vadanti// § 5436
- Ca.4.2.10   ojośanānām rajaṇīcarāṇāmāhārahetorna   10
                  śarīramiṣṭam/
                  garbham hareyuryadi te na māturlabdhavakāśā
                  na hareyurojah// § 5438
- Ca.4.2.11   kanyām sutam vā sahitau pṛthagvā sutau sute
                  vā tanayāmṛn bahūn vā/
                  kasmāt prasūte sucireṇa
                  garbhameko+abhibhṛddhim ca
                  yame+abhyupaiti// § 5440

---

3 yasyopacāraśca]
'hitaistathā+arthaiḥ'iti pā+
8 *]
tadagnisūryaśramaroṣaśokaiḥ'iti

pā+
9 *] 'drṣṭvā+asṛgevam'iti pā+

	raktena kanyāmadhikena putraṁ śukreṇa tena dvividhīkṛtena bījena kanyāṁ ca sutam ca sūte yathāsvabījānyatarādhikena // § 5441	Ca.4.2.12
	śukrādhikam dvaidhamupaiti bījam yasyāḥ sutau sā sahitau prasūte/ raktādhikam vā yadi bhedameti dvidhā sute sā sahite prasūte // § 5443	Ca.4.2.13
5	bhinatti yāvadbahudhā prapannaḥ śukrārtavam vāyuratipravṛddhah/ tāvantyapatyāni yathāvibhāham karmātmakānyasvavaśāt prasūte // § 5445	Ca.4.2.14
	āhāramāpnoti yadā na garbhah śoṣam samāpnoti parisrutim vā/ tam strī prasūte sucireṇa garbhām puṣṭo yadā varṣagaṇairapi syāt // § 5447	Ca.4.2.15
	karmātmakatvādvīṣamāṁśabhedācchukrāśr- jorvṛddhimupaiti kukṣau/ eko+adhiko nyūnataro dvitīya evam yame+apyabhyadhiko viśeṣah // § 5449	Ca.4.2.16
10	kasmāddviretāḥ pavanendriyo vā sam-skāravāhī naranāriṣaṇḍau/ vakrī tatherṣyābhiratiḥ katham vā sam-jāyate vātikaṣaṇḍako vā // § 5451	Ca.4.2.17
	bījāt samāṁśādūpataptabījāt strīpumṣaliṅgī bhavati dviretāḥ/ śukrāśayam garbhagatasya hatvā karoti vāyuh pavanendriyatvan // § 5453	Ca.4.2.18

9 dvitīya] 'yame+adhike+apyesa
bhavedvišeṣah'iti pā+

13 garbhagatasya] 'gatvā'iti pā+

- Ca.4.2.19   śukrāśayadvāravighṭṭanena samskāravāham
                  kurute+anilaśca /
                  mandālpabījāvabalāvaharṣau klībau ca
                  heturvikṛtidvayasya // § 5455
- Ca.4.2.20   māturvyavāyapratighena vakrī
                  syādbījadaurbalyatayā pituśca /
                  īrṣyābhībhūtāvapi mandaharsā- * vīrṣyāratereva
                  vadanti hetum // § 5457
- Ca.4.2.21   vāyvagnidośādvṛṣaṇau tu yasya nāśam gatau   5
                  vātikaṣaṇḍakah sah /
                  ityevamaṣṭau vikṛtiprakārāḥ
                  karmātmakānāmupalakṣaṇīyah // § 5459
- Ca.4.2.22   garbhasya sadyo+anugatasya kukṣau
                  strīpumṇapumṣāmudarasthitānām /
                  kim lakṣaṇam ? kāraṇamisya te kim sarūpatām
                  yena ca yātyapatyam // § 5461
- Ca.4.2.23   niṣṭhīvikā gauravamaṅgasādastandrāpraharṣau
                  hr̥daye vyathā ca /
                  tr̥ptiśca bijagrahaṇam ca yonyām garbhasya   10
                  sadyo+anugatasya liṅgam // § 5463
- Ca.4.2.24   savyāṅgaceṣṭā puruṣārthinī strī
                  strīsvapnapānāśanaśilaceṣṭā /
                  * savyāttagarbhā na ca vṛttagarbhā
                  savyapradugdhā striyameva sūte // § 5465
- Ca.4.2.25   putram tvato liṅgaviparyayena vyāmiśraliṅgā
                  prakṛtim tṛṭīyām /
                  garbhopapattau tu manah striyā yam jantum
                  vrajettsadrśam prasūte // § 5467

1 śukrāśayadvāravighṭṭanena]
'samskāravāham hi karoti
vāyuh'iti pā+
4 *] '+vīrṣyāhvayasyaiva'iti pā+

11 savyāṅgaceṣṭā] 'susukhārthinī
yā'iti pā+
12 *] 'savyāṅgagarbhā'iti pā+

- garbhasya catvāri caturvidhāni bhūtāni
mātāpitṛsam̄bhavāni/
āhārajānyātmakṛtāni caiva sarvasya sarvāṇi
bhavanti dehe// § 5469 Ca.4.2.26
- teṣāṁ viśeṣādbalavanti yāni bhavanti
mātāpitṛkarmajāni/
tāni vyavasyet sadṛśatvahetuṁ sattvam
yathānūkamapi vyavasyet// § 5471 Ca.4.2.27
- 5 kasmāt prajāṁ strī vikṛtāṁ prasūte
hīnādhikāngīṁ vikalendriyāṁ vā/
dehāt kathāṁ dehamupaiti cānyamātmā sadā
kairanubadhyate ca // § 5473 Ca.4.2.28
- bījātmakarmāśayakāladoṣairmātustathā++āhāravikāraḍoṣaiḥ/
kurvanti doṣā vividhāni duṣṭāḥ
saṁsthānavarṇendriyavaikṛtāni// § 5475
- 10 varṣāsu kāṣṭhāśmaghanāmbuvegāstaroḥ
saritsrotasi saṁsthitasya/
yathaiva kuryurvikṛtim tathaiva garbhasya
kukṣau viyatasya doṣāḥ// § 5477 Ca.4.2.30
- bhūtaiścaturbhiḥ sahitāḥ susūkṣmairmanojava
dehamupaiti dehāt/
karmātmakatvānna tu tasya dṛśyam divyam
vinā darśanamasti rūpam// § 5479 Ca.4.2.31
- sa sarvagāḥ sarvaśarīrabhṛcca sa viśvakarmā sa
ca viśvarūpāḥ/
sa cetanādhāturaṭīndriyaśca sa nityayuk
sānuśayah sa eva // § 5481 Ca.4.2.32
- 15 rasātmamātāpitṛsam̄bhavāni bhūtāni
vidyāddasaḥ ṣaṭ ca dehe/ Ca.4.2.33

14 sa] 'ekah'iti pā+

catvāri tatrātmani samśritāni sthitastathā++ātmā
ca caturṣu teṣu// § 5483

Ca.4.2.34   bhūtāni mātāpitṛsam̄bhavāni rajaścaśukram ca
                  vadanti garbhe/
                  āpyāyyate śukramasṛk ca bhūtairyayaistāni
                  bhūtāni rasodbhavāni// § 5485

Ca.4.2.35   bhūtāni catvāri tu karmajāni yānyātmalīnāni
                  viśanti garbham/
                  sa bījadharmā hyaparāparāṇi
                  dehāntarāṇyātmāni yāti yāti// § 5487   5

Ca.4.2.36   rūpāddhi rūpaprabhavaḥ prasiddhaḥ
                  karmātmakānām manaso manastah/
                  bhavanti ye tvākṛtibuddhibhedā rajastamastatra
                  ca karma hetuh// § 5489

Ca.4.2.37   atīndriyaistairatisūkṣmarūpairātmā kadācinna
                  viyuktarūpah/
                  na karmaṇā naiva manomatibhyām na
                  cāpyahaṅkāravikāradosaih// § 5491

Ca.4.2.38   rajastamobhyām hi mano+anubaddham jñānam   10
                  vinā tatra hi sarvadoṣāḥ/
                  gatipravṛttyostu nimittamuktam manah
                  sadoṣam balavacca karma// § 5493

Ca.4.2.39   rogāḥ kutah samśamanam kimeśām harṣasya
                  śokasya ca kiṁ nimittam/
                  śarīrasattvaprabhavā vikārāḥ katham na śāntāḥ
                  punarāpateyuh// § 5495

Ca.4.2.40   prajñāparādho viśamāstathā+arthā hetustrīyah
                  pariṇāmakālāḥ/
                  sarvāmayānām trividhā ca śāntirjñānārthakālāḥ   15
                  samayogayuktāḥ// § 5497

³ bhūtairyayaistāni] 'dehe rasajāni
vidyāt'iti pā+

	dharmaḥ kriyā harṣanimittamuktāstato+anyathā śokavaśam nayanti/ śarīrasattvaprabhavāstu rogāstayloravṛttyā na bhavanti bhūyah// § 5499	Ca.4.2.41
	rūpasya sattvasya ca santatiryā noktastadādirnahi so+asti kaścit/ tayloravṛtih kriyate parābhyaṁ dhṛtismṛtibhyaṁ parayā dhiyā ca// § 5501	Ca.4.2.42
5	satyāśraye vā dvividhe yathokte pūrvam gadebhyah pratikarma nityam/ jitendriyam nānupatanti rogāstatkālayuktam yadi nāsti daivam// § 5503	Ca.4.2.43
	daivam purā yat kṛtamucyate tat tat pauruṣam yattviha karma dṛṣṭam/ pravṛttiheturviṣamah sa dṛṣṭo nivṛttiheturhi samah sa eva// § 5505	Ca.4.2.44
10	haimantikam dosacayam vasante pravāhayan graiṣmakamabhrakāle/ ghanātyaye vāṛṣikamāśu samyak prāpnōti rogānṛtujānna jātu // § 5507	Ca.4.2.45
	naro hitāhāravihāraserī samīkṣyakārī viṣayevasaktah/ dātā samaḥ satyaparah kṣamāvānāptopasevī ca bhavatyarogah// § 5509	Ca.4.2.46
	matirvacah karma sukhānubandham sattvam vidheyam viśadā ca buddhiḥ/ jñānam tapastatparatā ca yoge yasyāsti tam nānupatanti rogāḥ// § 5511	Ca.4.2.47

7 tat] 'tanmānuṣam'iti pā+
10 rogānṛtujānna] 'jantuḥ'iti pā+

14 tam] 'nānupatanti'iti pā+

Ca.4.2.48

tatra ślokaḥ / § 5512

ihāgniveśasya mahārthayuktam ṣaṭtrimśakam
 praśnagaṇam maharṣih/
 atulyagotre bhagavān yathāvannirṇītanām
 jñānavivardhanārtham // § 5514
 ityagniveśakṛte tantra carakapratisaṃskṛte
 śārīrasthāne+atulyagatrīyaṁ śārīram nāma
 dvitīyo+adhyāyah / 2 //

5

4.3 tṛtīyo+adhyāyah /

Ca.4.3.1 athātaḥ khudḍikām garbhāvakrāntim śārīram vyādhyaśy-
 āmaḥ // § 5516

Ca.4.3.2 iti ha smāha bhagavānātreyah // § 5517

Ca.4.3.3 puruṣasyānupahataretasah striyāścāpraduṣṭayoniṣoṇ-
 itagarbhāśayāyā yadā bhavati samsargah ṛtukāle, yadā 5
 cānayostathāyukte samsarge śukraśonitasamsargamant-
 argarbhāśayagatam jīvo+avakrāmati sattvasamprayogā-
 ttadā garbho+abhinirvartate, sa sātmyarasopayogādar-
 ogo+abhivardhate samyagupacāraiścopacaryamāṇah, ta-
 taḥ prāptakālah sarvendriyopapannah paripūrṇaśarīro 10
 balavarṇasattvasamhananasam̄padupetaḥ sukhena jāy-
 ate samudayādeśām bhāvānām---mātrjaścāyam garbhah
 pitṛjaścātmajaśca sātmyajaśca rasajaśca, asti ca khalu
 sattvamaupapādukamiti hovāca bhagavānātreyah // § 5518

Ca.4.3.4.1 neti bharadvājah, kim kāraṇam---na hi mātā na pitā 15
 nātmā na sātmyam na pānāśanabhakṣyalehyopayogā ga-
 rbham janayanti, na ca paralokādetya garbham sattvama-
 vakrāmati // § 5519

Ca.4.3.4.2 yadi hi mātāpitaraū garbham janayetām, bhūyasyah 20
 striyah pumāmsaśca bhūyāmsaḥ putrakāmāḥ, te sa-
 rve putrajanmābhisañdhāya maithunadharmamāpadyam-
 ānāḥ putrāneva janayeyurduhitYrvā duhitṛkāmāḥ, na tu

6 yadā] 'tayostathaiva yukte
 samsarge'iti,
 'cānayostathāvidhayostathaiva
 yukte samsarge'iti ca pā+

14 khalu]
 'sattvamaupapādukam'iti pā+

kāścit striyah kecidvā puruṣā nirapatyāḥ syurapatyakāmā
vā parideveran// § 5520

na cātmā++ātmānam janayati/ § 5521

Ca.4.3.4-3

yadi hyātmā++ātmānam janayejjāto vā janayedāyamā-

5 namajāto vā, taccobhayathā+apyayuktam/ § 5522

na hi jāto janayati sattvāt, va cājāto janayatyasattvāt, ta-
smādubhayathā+apyanupapattih/ § 5523

tiṣṭhatu tāvadetat/ § 5524

yadyayamātmā++ātmānam śakto janayitum syāt, na

10 tvenamiṣṭāsveva katham yoniṣu janayedvaśinamapratihatagatīṁ kāmarūpiṇam tejobalajavavarṇasattvasamhananasamuditamajaramarujamamaram; evamvidham hyātmā++ātmānamicchatyato vā bhūyah// § 5525

asātmyajaścāyam garbhah/ § 5526

Ca.4.3.4-4

15 yadi hi sātmyajah syāt, tarhi sātmyasevināmevaikāntena praṭīkṣāḥ syāt, asātmyasevinaśca nikhilenānapatyāḥ syuh, taccobhayamubhayatraiva dṛṣyate// § 5527

arasajaścāyam garbhah/ § 5528

Ca.4.3.4-5

20 yadi hi rasajah syāt, na kecit strīpuruṣeśvanapatyāḥ syuh, na hi kaścidastyeṣām yo rasānnopayuḍkte; śreṣṭharasopayoginām cedgarbhājāyanta ityabhipretamiti, evam satyājaurabhramārgamāyūragokṣiradadhigṛtamādhutailasaindhavekṣurasamudgaśālibhṛtānāmevaikāntena praṭīkṣāḥ syāt, śyāmākavarakoddālakakoradūṣakakandamūl-abhaksāśca nikhilenānapatyāḥ syuh, taccobhayamubhayatra dṛṣyate// § 5529

25 na khalvapi paralokādetya sattvam garbhamavakrām-
ati; yadi hyenamavakrāmet, nāsyā kiñcit paurvadehikām syādaviditamaśrutamadrṣṭam vā, sa ca tacca na kiñcidapi smarati// § 5530

Ca.4.3.4-6

30 tasmādetadbrūmahe---amāṭṛjaścāyam garbho+apitrjaścānātmaśātmyajā
na cāsti sattvamaupapādukamiti(*hovāca bharadvājah)//
§ 5531

35 neti bhagavānātreyah, sarvebhyo ebhyo bhāvebhyah
samuditebhyo garbho+abhinirvartate// § 5532

Ca.4.3.5

1 nirapatyāḥ] 'syuh/ na
cāpatyakāmāḥ pavideveran'iti pā+
32 *] yogīndranāthasenasyāsa-

mātā+ayam
pāṭhaḥ

- Ca.4.3.6   mātrjaścāyam garbhah / § 5533
                 na hi māturvinā garbhotpattiḥ syāt, na ca janma jarāy-
                 ujānām / § 5534
- 5
- yāni khalvasya garbhasya mātrjāni, yāni cāsyā mātr-
       taḥ saṁbhavataḥ saṁbhavanti, tānyanuvyākhyāsyāmaḥ ;
       tadyathā---tvak ca lohitam ca māṁsaṁ ca medaśca nābhi-
       scā hr̥dayam ca kloma ca yakṛcca plīhā ca vṛkkau ca basti-
       scā puriṣādhānam cāmāśayaśca pakvāśayaścottaragudam
       cādharagudam ca kṣudrāntram ca sthūlāntram ca vapā ca
       vapāvahanam ceti (mātrjāni) // § 5535
- 10
- Ca.4.3.7   pitrjaścāyam garbhah / § 5536
                 nahi piturṛte garbhotpattiḥ syāt, na ca janma jarāyujā-
                 nām / § 5537
- 15
- yāni khalvasya garbhasya pitrjāni, yāni cāsyā pitr-
       taḥ saṁbhavataḥ saṁbhavanti, tānyanuvyākhyāsyāmaḥ ;
       tadyathā---keśāśmaśrunakhalomadantāsthisirāsnāyudhamanyaḥ
       śukram ceti (pitrjāni) // § 5538
- Ca.4.3.8   ātmajaścāyam garbhah / § 5539
                 garbhātmā hyantarātmā yah, tam 'jīva' ityācakṣate sā-
                 śvatamarujamajaramamaramakṣayamabhedyamacchedya-
                 maloḍyam viśvarūpam viśvakarmāṇamavyaktamanādi-
                 manidhanamakṣaramapi / § 5540
- 20
- sa garbhāśayamanupraviśya śukraśonitābhyaṁ samy-
       ogametya garbhatvena janayatyātmanā++ātmānam, ātma-
       samjñā hi garbhe / § 5541
- 25
- tasya punarātmano janmānāditvānnopapadyate, *tasmānna
       jāta evāyamajātam garbhām janayati, ajāto hyayamajātam
       garbhām janayati ; sa caiva garbhah kālāntareṇa bālayuv-
       asthavirabhāvān prāpnoti, sa yasyām yasyāmavasthāyām
       vartate tasyām tasyām jāto bhavati, yā tvasya puraskṛtā ta-
       syām janiṣyamāṇaśca, tasmāt sa eva jātaścājātaśca yugap-
       adbhavati ; yasmimścaitadubhayām saṁbhavati jātatvam
       janiṣyamāṇatvam ca sa jāto janyate, sa caivānāgatesvava-
       sthāntareṣvajāto janyayatyātmanā++ātmanam / § 5542
- 30
- sato hyavasthāntaragamanamātrameva hi janma cocy-
       ate tatra tatra vayasi tasyām tasyāmavasthāyām ; yathā-
- 35

26 *] 'tasmādajāta evāyamajātam
       garbha janayati, jāto+apyajātam ca

garbhām janayati'iti pā+

satāmeva śukraśonitajīvānām prāk samyogādgarbhatvam
na bhavati, tacca samyogādbhavati; yathā-satastasyaiva
puruṣasya prāgapatyāt pitṛtvam na bhavati, taccāpatyā-
dbhavati; tathā satastasyaiva garbhasya tasyām tasyāma-
vasthāyām jātatvamajātatvam cocye // § 5543

na khalu garbhasya na ca māturna piturna cātmānaḥ
sarvabhāveṣu yatheṣṭakāritvamasti; te kiṃcit svavaśāt ku-
rvanti, kiṃcit karmavaśāt, kvaciccaisām karaṇaśaktirbha-
vati, kvacinna bhavati/ § 5544

10 yatra sattvādikaraṇasampattatra yathābalameva yathe-
ṣṭakāritvam, ato+avyathā viparyayah / § 5545

na ca karaṇadośādakaraṇamātmā saṃbhavati garbhaj-
anane, dṛṣṭam ceṣṭā yoniraiśvaryam mokṣaścātmavidbhir-
ātmayattam/ § 5546

15 nahyanyah sukhaduhkhayoh kartā / § 5547

na cānyato garbho jāyate jāyamānah, nāñkurotpattira-
bījāt// § 5548

yāni tu khalvasya garbhasyātmajāni, yāni cāsyātmā-
taḥ saṃbhavataḥ saṃbhavanti, tānyanuvyākhyāsyāmaḥ; Ca.4.3.10

20 tadyathā---tāsu tāsu yoniṣūtpattirāyurātmajñānam mana
indriyāṇi prāṇāpānau preraṇam dhāraṇamākṛtisvarava-
rṇaviśeṣāḥ sukhaduhkhhe icchādveṣau cetanā dhṛtirbu-
ddhiḥ smṛtirahaṅkārah prayatnaśceti(ātmajāni) // § 5549

sātmyajaścāyam garbhāḥ/ § 5550

Ca.4.3.11

25 nahyātmyasevitvamantareṇa strīpuruṣayorvandhya-
tvamasti, garbheṣu vā+apyaniṣṭo bhāvah/ § 5551

yāvāt khalvasātmyasevinām strīpuruṣāṇām trayo do-
ṣāḥ prakupitāḥ śarīramupasarpanto na śukraśonitagarbh-
āśayopaghātāyopapadyante, tāvat samarthā garbhajana-
āya bhavanti/ § 5552

sātmyasevinām punaḥ strīpuruṣāṇāmanupahataśukra-
śonitagarbhāśayānāmr̥tukāle sannipatitānām jīvasyānava-
kramaṇādgarbhā na prādurbhavanti/ § 5553

30 nati kevalam sātmyaja evāyam garbhāḥ, samudayo+atra
kāraṇamucyate/ § 5554

yāni khalvasya garbhasya sātmyajāni, yāni cāsyā sā-
tmyataḥ saṃbhavataḥ saṃbhavanti, tānyanuvyākhyāsyā-
maḥ; tadyathā---ārogyamanālasyamalolupatvamindriyaprasādaḥ

svaravarṇabījasampat praharṣabhūyastvam̄ ceti (sātmyaj-āni) // § 5555

Ca.4.3.12 rasajaścāyam̄ garbhah / § 5556

na hi rasādṛte mātuḥ prāṇayātrā+api syāt, kiṁ punargarbhajanma / § 5557

5

* na caivāsamyaगुपयुज्यमाना rasā garbhamabhinirvartayanti, na ca kevalam̄ samyaगुपयोगादेवa rasānām gaṛbhābhinirvṛttirbhavati, * samudāyo+apyatra kāraṇamucyate / § 5558

yāni tu khalvasya garbhasya rasajāni, yāni cāsyā rasataḥ saṁbhavataḥ saṁbhavanti, tānyanuvyākhyāsyāmaḥ ; tadyathā---śārīrasyābhinirvṛttirabhivṛddhiḥ prāṇānubandhastrptih puṣṭirutsāhaśceti (rasajāni) / § 5559

10

Ca.4.3.13 asti khalu sattvamaupapādukaṁ ; * yajjīvam̄ sprkśārīrenābhisaṁbadhnāti, yasminnapagamanapuraskṛte śilamasya vyāvartate, bhaktirviparyasyate, sarvendriyāṇyupatapyante, balam̄ hīyate, vyādhaya āpyāyyante, yasmāddhīnah prāṇāñjahāti, yadindriyāṇāmabhigrāhakam̄ ca 'manā' ityabhidhīyate ; tatrvividhamākhyāyate---śuddham̄, rājasam̄, tāmasamiti / § 5560

15

yenāsyā khalu mano bhūyiṣṭham̄, tena dvitīyāyāmājātau saṁprayogo bhavati ; yadā tu tenaiva śuddhena samyujyate, tadā jāteratikrāntyā api smarati / § 5561

smārtam̄ hi jñānamātmānastasyaiva manaso+anubandhādanuvartate, yasyānuvṛttim̄ puraskṛtya puruṣo 'jātismara' ityucyate / § 5562

25

yāni khalvasya garbhasya sattvajāni, yānyasya sattvataḥ saṁbhavataḥ saṁbhavanti, tānyanuvyākhyāsyāmaḥ ; tadyathā---bhaktih śīlam̄ śaucam̄ dvesah smṛtirmohastyāgo mātsaryam̄ śauryam̄ bhayam̄ krodhastandrotsāhastai-ksṇyam̄ mārdavam̄ gāmbhīryamanavasthitatvamityevamādayaścānye, te sattvavikārā yānuttarakālam̄ sattvabheda-madhikṛtyopadekṣyāmaḥ / § 5563

30

nānāvidhāni khalu sattvāni, tāni sarvāṇyekapuruṣe bhavanti, na ca bhavantyekakālam, ekam̄ tu prāyovṛttyā++āha // § 5564

35

6 *] 'na caivāsyā
asamyapayujyamānā'iti pā+

21 tena] 'dvitīyāyām̄ jātau'iti pā+
35 tu] 'prāyo+anuvṛttyā'iti pā+

8 *] 'samudāyo+atra'iti pā+

14 *] 'jīvasprkśārīreṇā'iti pā+
400

evamayam nānāvidhānāmeṣām garbhakarāṇām bhāv- Ca.4.3.14
 ānām samudāyādabhinirvartate garbhah ; yathā---kūṭagāram
 nānādravyasamudāyāt, yathā vā-ratho nānārathāṅgasam-
 udāyāt ; tasmādetadavocāma---māṭṛjaścāyam garbhah ; pi-
 5 trjaśca, ātmajaśca, sātmyajaśca, rasajaśca, asti ca sattvama-
 upapādukamiti(hovāca bhagavānātreyah) / / § 5565

bharadvāja uvāca---yadyayameṣām nānāvidhānām ga- Ca.4.3.15
 rbhakarāṇām bhāvānām samudāyādabhinirvartate ga-
 rbhah kathamayaṁ sandhīyate, yadi cāpi sandhīyate ka-
 10 smāt samudāyaprabhavah sam garbho manusyavigraheṇa
 jāyate, manusyaśca manusyaprabhava ucyate ; tatra ced-
 iṣṭametadyasmānmanuṣyo manusyaprabhavastasmādeva
 manusyavigraheṇa jāyate, yathā-gaurgoprabhavah, yathā-
 cāśvo+aśvaprabhava iti ; evam sati yaduktamagre samud-
 15 ayātmaka iti tadayuktam / § 5566

yadi ca manuṣyo manusyaprabhavah, kasmājjadā-
 ndhakubjamūkavāmanamimminavyaṅgonmattakuṣṭhikilā-
 sibhyo jātāḥ pitṛsadṛśarūpā na bhavanti / § 5567

athātrāpi buddhirevam syāt---svenaivāyamātmā cakṣ-
 20 usā rūpāṇi vetti, śrotraṇa śabdān, ghrāṇena gandhān, ras-
 anena rasān, sparśanena sparśān, buddhyā boddhavyam-
 ityanena hetunā na jaḍādibhyo jātāḥ pitṛsadṛśā bhavanti /
 § 5568

atrāpi pratijñāhānidosah syāt, evamukte hyātmā satsv-
 25 indriyeṣu jñāḥ syādasatkajñāḥ ; yatra caitadubhayam sa-
 ṣṭbhavati jñatvamajñatvam ca, *savikāraścātmā / § 5569

yadi ca darśanādibhirātmā viṣayān vetti, nirindriyo da-
 rśanādivirahādajñāḥ syāt, ajñatvādakāraṇam, akāraṇatvā-
 cca nātmeti vāgnastumātrametadvacanamanartham syād-
 30 iti(hovāca bharadvājah) / / § 5570

ātreyā uvāca---purastādetat pratijñātam---sattvam jīvam Ca.4.3.16
 sprkśarīreṇābhisaṁbadhnātīti / § 5571

yasmāttu samudāyaprabhavah san sa garbho manusyavigraheṇa jāyate, manuṣyo manusyaprabhava ityucy-

18 jātāḥ] 'pitṛsadṛśāḥ'iti pā+

31 sattvam] 'jīvasprkśarīreṇā'iti

22 jātāḥ] 'pitṛsadṛśarūpāḥ'iti pā+

pā+

26 *] 'sa

vikāraprakṛtikaścātmā'iti pā+

ate, tadvakṣyāmaḥ-bhūtānāṁ caturvidhā yonirbhavati---
jarāyvaṇḍasvedodbhidaḥ/ § 5572

tāsāṁ khalu catasṛṇāmapi yonīnāmekaiकā yonirap-
arisamkhyeyabhedā bhavati, bhūtānāmākṛtiviśeṣāparisa-
mākhyeyatvāt/ § 5573

tatra jarāyujānāmaṇḍajānāṁ ca prāṇināmete garbhak-
arā bhāvā yāṁ yāṁ yonimāpadyante, tasyāṁ tasyāṁ yo-
nau tathātathārūpā bhavanti ; yathā---kanakarajatāmratrapusīsakānyāsi
teṣu teṣu madhūcchiṣṭavigraheṣu, tāni yadā manusyabi-
mbamāpadyante tadā manusyavigraheṇa jāyante, tasmāt 10
samudāyaprabhavaḥ san garbho manusyavigraheṇa jāy-
ate ; manusyaśca manusyaprabhava ucyate, tadyonitvāt//
§ 5574

Ca.4.3.17 yaccoktam---yadi ca manusyo manusyaprabhavaḥ, ka-
smānna jaḍādibhyo jātāḥ pitṛsadrśarūpā bhavantīti ; tatrocyate-
--yasya yasya hyaṅgāvayavasya bīje bijabhbāga upatapto
bhavati, tasya tasyāṅgāvayavasya vikṛtirupajāyate, nopa-
jāyate cānupatāpāt ; tasmādubhayopapattirapyatra/ § 5575

sarvasya cātmajānīndriyāṇi, teṣāṁ bhāvābhāvahetur-
daiṣam ; tasmānnaikāntato jaḍādibhyo jātāḥ pitṛsadrśarūpā 20
bhavanti// § 5576

Ca.4.3.18 na cātmā satsvindriyeṣu jñāḥ, asatsu vā bhavatyajñāḥ ;
na hyasattvah kadācidātmā, sattvaviśeṣāccopalabhyate jñ-
ānavišeṣa iti// § 5577

Ca.4.3.19 bhavanti cātra--- na karturindriyābhāvāt kāryajñānam 25
pravartate/ § 5578

yā kriyā vartate bhāvaiḥ sā vinā tairna vartate // § 5579

Ca.4.3.20 jānannapi mṛdo+abhbāvāt kumbhakṛṇna pravartate/
§ 5580

śrūyatām cedamadhyātmamātmajñānabalam mahat // 30
§ 5581

Ca.4.3.21 indriyāṇi ca samkṣipyā manāḥ samkṣipyā cañcalam /
§ 5582

27 vartate] 'yaiḥ kriyā vartate yā
tu'iti pā+

30 śrūyatām]
yogīndranāthasenastu 'vedam'iti
paṭhati, vyākhyānayati ca 'vedam'

vedamivātathajñānam
śrūyatām'iti

32 ca] 'samāyamya'iti pā+

praviśyādhyātmamātmajñah sve jñāne paryavasthitah// § 5583

sarvatrāvahitajñānah sarvabhāvān parīkṣate/ § 5584

Ca.4.3.22

gṛhṇīśva ce(ve)damaparam bharadvāja vinirṇayam//

5 § 5585

nivṛttendriyavākceṣṭah suptah svapnagato yadā / § 5586

Ca.4.3.23

viśayān sukhaduhūkhe ca vetti nājñō+apyataḥ smṛtaḥ//

§ 5587

nātmajñānādṛte caikam jñānam kiñcit pravartate/ § 5588

Ca.4.3.24

na hyeko vartate bhāvo vartate nāpyahetukah// § 5589

tasmājjñah prakṛtiścātmā draṣṭā kāraṇameva ca / § 5590

Ca.4.3.25

sarvametadbharadvāja nirṇītam jahi samśayam// § 5591

tatra ślokau--- § 5592

Ca.4.3.26

heturgarbhasya nirvṛttau vṛddhau janmani
caiva yaḥ/

15 punarvasumatiyā ca bharadvājamatiśca yā//

§ 5594

pratijñāpratiṣedhaśca viśadaścātmanirṇayah/
garbhāvakrāntimuddiśya khuḍḍikām
tatprakāśitam// § 5596

Ca.4.3.27

ityagniveśakṛte tantri carakapratisamskṛte śārīrasthāne

khuḍḍikāgarbhāvakrāntisārīram nāma
tṛtīyo+adhyāyah//3//

4.4 caturtho+adhyāyah/

athāto mahatīm garbhāvakrāntīm śārīram vyākhyāsyā-
mah// § 5598

Ca.4.4.1

iti ha smāha bhagavānātreyah// § 5599

Ca.4.4.2

yataśca garbhah sambhavati, yasmiṁśca garbhasa-

Ca.4.4.3

5 mṛjñā, yadvikāraśca garbhah, yayā cānupūrvyā+abhinirvartate
kuksau, yaścāya vṛddhihetuh, yataścāsyajanma bhav-
ati, yataśca jāyamānah kuksau vināśam prāpnoti, yataśca

6 suptah] 'svapnagatān'iti pā+

kārtsnyenāvinaśyan vikṛtimāpadyate, tadanuvyākhyāsyā-
mah// § 5600

Ca.4.4.4 māṭṛtaḥ pitṛta ātmataḥ sātmyato rasataḥ sattvata itye-
tebhyo bhāvebhyah samuditebhyo garbhaḥ saṁbhavati/
§ 5601

5

tasya ye ye+avayavā yato yataḥ saṁbhavataḥ saṁbha-
vanti tān vibhajya māṭṛjādīnavayavān pṛthak pṛthagukta-
magre// § 5602

Ca.4.4.5 śukraśonitajīvasamāyoge tu khalu kukṣigate garbhasa-
mīñā bhavati// § 5603

10

Ca.4.4.6 garbhastu khalvantariक्षवायvagnitoyabhūmivikāraścota-
nādhiṣṭhānabhūtah// § 5604

evamanayā yuktyā pañcamahābhūtavikārasamudāyā-
tmako garbhaścetanādhiṣṭhānabhūtah, sa hyasya ṣaṣṭho
dhāturuktah// § 5605

15

Ca.4.4.7 yayā cānupūrvyā+abhinirvartate kukṣau tām vyākhyāsyāmah-
--gate purāṇe rajasi nave cānasthite śuddhasnātām striya-
mavyāpannayoniśonitagarbhāśayāmṛtumatīmācakṣmahe/
§ 5606

20

tayā saha tathābhūtayā yadā pumānavyāpannabījo mi-
śrībhāvam gacchati, tadā tasya harṣodīritaḥ paraḥ śarīra-
dhātvātmā śukrabhūto+aṅgādaṅgāt saṁbhavati / § 5607

sa tathā harṣabhūtenātmanodīritaśca-^{*} adhiṣṭhitaśca bī-
jarūpo dhātuḥ puruṣaśarīrādabhiviṣpattyocitena pathā ga-
rbhāśayamanupraviśyārtavenābhisaṁsargameti / § 5608

25

Ca.4.4.8 tatra pūrvam cetanādhātuḥ sattvakaraṇo guṇagrahaṇ-
āya pravartate ; sa hi hetuḥ kāranam nimittamaksaram ka-
rtā mantā veditā boddhā draṣṭā dhātā brahmā viśvakarmā
viśvarūpaḥ puruṣaḥ prabhavo+avyayo nityo guṇī graha-
ṇam pradhānamavyaktam jīvo jñāḥ pudgalaścetanāvān vi-
bhurbhūtātmā cendriyātmā cāntarātmā ceti / § 5609

30

sa guṇopādānakāle+antarikṣam pūrvamanyebhyo gu-
ṇebhya upādatte, yathā-pralayātyaye sisṛksurbhūtānyakṣ-
arabhūta ātmā sattvopādānah pūrvataramākāśam srjati,
tataḥ krameṇa vyaktataraguṇān dhātūn vāyvādikāṁśca-
35

23 *] 'adhiṣṭhitabījadhātuḥ'iti
pā+

'sattvopakaraṇah'iti pā+

26 cetanādhātuḥ]

28 mantā] 'bodhayitā'iti pā+

turaḥ ; tathā dehagrahaṇe+api pravartamānah pūrvataramākāśamevopādatte, tataḥ krameṇa vyaktataraguṇān dhātūn vāyvādikāṁścaturah/ § 5610

5 sarvamapi tu khalvetadguṇopādānamanunā kālena
bhavati // § 5611

sa sarvaguṇavān garbhatvamāpannah prathame māsi
samṁūrcchitah sarvadhātukalusīkṛtaḥ kheṭabhūto bhava-
tyavyaktavigrahaḥ sadasadbhūtāṅgāvayavaḥ// § 5612

10 dvitīye māsi ghanah sampadyate piṇḍah peśyarbudam
vā/ § 5613

tatra ghanah puruṣah, peśī strī, arbudam napumsa-
kam// § 5614

trītye māsi sarvendriyāṇi sarvāṅgāvayavāśca yaugap-
adyenābhinirvartante// § 5615

15 trāsyā kecidaṅgāvayavā mātrjādīnavayavān vibhajya
pūrvamuktā yathāvat / § 5616

mahābhūtavikārapravibhāgena tvidānīmasya tāmśca-
ivāṅgāvayavān kāmścit paryāyāntareṇāparāmścānuvyā-
khyāsyāmah/ § 5617

20 mātrjādayo+apyasya māhābhūtavikārā eva/ § 5618
trāsyākāśātmakam śabdaḥ śrotram lāghavam sau-
kṣmyam vivekaśca, vāyvātmakam sparśah sparśanam rau-
kṣyam preraṇam dhātuvyūhanam ceṣṭāscā sārīryah, agny-
ātmakam rūpam darśanam prakāśah paktirausṇyam ca ,
25 abātmakam raso rasanam śaityam mārdavam snehaḥ kle-
daśca, pṛthivyātmakam gandho ghrāṇam gauravam sthai-
ryam mūrtiśceti // § 5619

evamayam lokasammitah puruṣah/ § 5620

30 yāvanto hi loke mūrtimanto bhāvaviśeṣāstāvantah pu-
ruṣe, yāvantah puruṣe tāvanto loke iti ; budhāstvevam dr-
aṣṭumicchanti // § 5621

evamasyevdriyāṇyaṅgāvayavāśca yaugapadyenābhini-
rvartante+anyatra tebhyo bhāvebhyo ye+asya jātasyottara-

7 samṁūrcchitah] 'sarvadhātukalānīkṛtaḥ'iti,
'sarvadhātukalalīkṛtaḥ'iti ca pā+
9 sampadyate] 'piṇḍah'iti
hastalikhitapustake na paṭhyate

'tvidānīmaparāmścaivāṅgāvaya-
vān
paryāyāntareṇānuvyākhyāsyā-
mah'iti
pā+

17
mahābhūtavikārapravibhāgena]

kālam jāyante ; tadyathā---dantā vyañjanāni vyaktībhāvastathāyuktāni
cāparāṇi / § 5622

eṣā prakṛtiḥ, vikṛtiḥ punarato+avyathā/ santi khalva-
smin garbhe kecinnityā bhāvāḥ, santi cānityāḥ kecit/ § 5623

tasya ya evāṅgāvayavāḥ santiṣṭhante, ta eva strīliṅgam 5
puruṣaliṅgam napuṁsakaliṅgam vā bibhrati / § 5624

tatra strīpuṣuṣayorye vaiśeṣikā bhāvāḥ pradhānasa-
mśrayā guṇasamśrayāśca, teṣāṁ yato bhūyastvam tato+anyatarabhāvāḥ/
§ 5625

tadyathā---klaibyam bhīrutvamavaiśārad�am moho+anavasthānamād
śaithilyam mārdavam garbhāśayabījabhāgastathāyuktāni
cāparāṇi strīkarāṇi, ato viparītāni puruṣakarāṇi, * ubhayabhāgāvayavā
napuṁsakakarāṇi bhavanti // § 5626

Ca.4.4.15 tasya yatkālamevendriyāṇi samtiṣṭhante, tatkālameva 15
cetasi vedanā nirbandham prāpnoti ; tasmāttadā prabhṛti
garbhāḥ spandate, prārthayate ca janmāntarānubhūtam
yat kiṃcit, taddvaihṛdayyamācaksate vṛddhāḥ / § 5627

māṭṛjam cāsyā hṛdayam māṭṛhṛdayenābhisaṁbaddham
bhavati rasavāhinībhiḥ samvāhinībhiḥ ; tasmāttayostābhi-
rbhaktih samspandate / § 5628 20

taccaiva kāraṇamavekṣamāṇā na dvaihṛdayyasya vim-
ānitam garbhamicchanti kartum / § 5629

vimānane hyasya dṛṣyate vināśo vikṛtivā / § 5630
samānayogakṣemā hi tadā bhavati garbheṇa keṣucida-
rtheṣu mātā / § 5631 25

tasmāt priyahitābhyaṁ garbhiṇīṁ višeṣenopacaranti
kuśalāḥ // § 5632

Ca.4.4.16 tasyā garbhāpatterdvaihṛdayyasya ca nijñānārtham li-
ṅgāṇi samāsenopadekṣyāmaḥ / § 5633

* upacārasādhanaṁ hyasya jñāne, jñānam ca liṅgataḥ, 30
tasmādiṣṭo liṅgopadeśaḥ / § 5634

tadyathā---ārtavādarśanamāsyasamṛṣravaṇamanannābhi-
lāṣāśchardirarocako+amlakāmatā ca višeṣena śraddhāpr-

1 vyañjanāni]

'śukrarajovyaktībhāvāḥ'iti pā+

12 *] 'ubhayabhāgabhāvāni'iti

'ubhayabhāvā'iti ca pā+

19 bhavati] 'rasahāriṇībhiḥ'iti

pā+

20 tasmāttayostābhirbhaktih]

'sampradyate'iti pā+

21 kāraṇamavekṣamāṇā]

'dvaihṛdayyāvimānitam'iti pā+

30 *] 'upacārasaṁbodhanam'iti

pā+

aṇayanamuccāvaceṣu bhāveṣu gurugātratvam cakṣuṣo-
rglāniḥ stanayoḥ stanyamoṣṭhayoḥ stanamaṇḍalayośca
kārṣṇyamatyartham śvayathuḥ pādayorīṣallomarājyudg-
amo yonyāścātālatvamiti garbhe paryāgate rūpāṇi bhav-
ati // § 5635

5 sā yadyadicchettattadasyai dadyādanyatra garbhopa- Ca.4.4.17
ghātakarebhyo bhāvebhyah// § 5636

garbhopaghātakarāstvime bhāvā bhavantih ; tadyathā- Ca.4.4.18
--sarvamatigurūṣnatīkṣṇam dāruṇāśca ceṣṭāḥ ; imāṁścā-
10 nyānupadiśanti vṛddhāḥ---devatārakṣo+anucarapariraksanārtham
na raktāni vāsāṁsi bibhṛyānna madakarāṇi madyānya-
bhyavaharennā yānamadhirohenna māṁsamaśnīyāt sarv-
endriyapratiķulāṁśca bhāvān dūrataḥ parivarjayet, yacc-
ānyadapi kiñcit striyo vidyuḥ// § 5637

15 tīvrāyām tu khalu prārthanāyām kāmamahitamapy- Ca.4.4.19
asyai hitenopahitam dadyāt prārthanāvinayanārtham/
§ 5638

prārthanāsaṁdhāraṇāddhi vāyuḥ prakupito+antahśarīramanucaran
garbhasyāpadyamānasya vināśam vairūpyam vā kuryāt//
20 § 5639

caturthe māsi sthiratvamāpadyate garbhaḥ, tasmātt- Ca.4.4.20
adā garbhiṇī gurugātratvamadhikamāpadyate višeṣeṇa//
§ 5640

25 pañcame māsi garbhasya māṁsaśonitopacayo bhava- Ca.4.4.21
tyadhikamanyebhyo māsebhyah, tasmāttadā garbhiṇī kā-
rśyamāpadyate višeṣeṇa// § 5641

śaṣṭhe māsi garbhasya balavarnopacayo bhavatyadhik- Ca.4.4.22
amanyebhyo māsebhyah, tasmāttadā garbhiṇī balavarṇah-
ānimāpadyate višeṣeṇa// § 5642

30 saptame māsi garbhaḥ sarvairbhāvairāpyāyyate, tasm- Ca.4.4.23
āttadā garbhiṇī sarvākāraiḥ klāntatamā bhavati// § 5643

aṣṭame māsi garbhaśca māṭṛto garbhataśca māṭā rasahāriṇībhīḥ
samvāhinībhirmuhurmuhurojaḥ parasparsata ādadāte garbhasyāsaṁpūrṇatvāt
/ tasmāttadā garbhiṇī muhurmuhurmudā yuktā bhavati
35 muhurmuhuśca mlānā, tathā garbhaḥ; tasmāttadā garbh-
asya janma vyāpattimadbhavatyojaso+anavasthitatvāt/

32 māṭā] 'rasavāhinībhīḥ'iti pā+

saṁpūrṇatvāt'iti pā+

33 ādadāte] 'garbhasya'

tam caivārthamabhisamīksyāṣṭamam māsamaganayamity-
ācakṣate kuśalāḥ // § 5644

- Ca.4.4.25 tasminnekadivasātikrānte+api navamam māsamupād-
āya prasavakālamityāhurādaśamānmāsāt/ § 5645
etāvān prasavakālāḥ, *vaikārikamataḥ param kukṣāva- 5
vasthānam garbhasya // § 5646

Ca.4.4.26 evamanayā++ānupūrvyā+abhinirvartate kukṣau// § 5647

Ca.4.4.27 mātrādīnām khalu garbhakarāṇām bhāvānām sampa-
dastathā vṛttasya sauṣṭhavānmātrāścaivopasnehopasved-
ābhyaām kālapariṇāmāt svabhāvasamsiddheśca kukṣau vṛ- 10
ddhim prāpnoti// § 5648

Ca.4.4.28 mātrādīnāmeva tu khalu garbhakarāṇām bhāvānām
vyāpattinimittamasyājanma bhavati// § 5649

Ca.4.4.29 ye hyasya kukṣau vṛddhīhetusamākhyātā bhāvāsteśām
viparyayādudare vināśamāpadyate, athavā+apyavcirajātah 15
syāt// § 5650

Ca.4.4.30 yatastu kārtsnyenāvinaśyan vikṛtimāpadyate, tadnuvyākhyāsyāmaḥ-
--yadā striyā doṣaprakopaṇoktānyāsevamānāyā doṣāḥ pr-
akupitāḥ śarīramupasarpantah śonitagarbhāśayāvupapadyate,
na ca kārtsnyena śonitagarbhāśayau dūṣayanti, *tadeyam 20
garbhām labhate strī; tadā tasya garbhasya mātrjānāmava-
yavānāmanyatamo+avayavo vikṛtimāpadyata eko+athavā+aneke,
yasya yasya hyavayavasya bīje bījabhāge vā doṣāḥ prako-
pamāpadyante, tam tamavayavam vikṛtirāviśati/ § 5651

yadā hyasyāḥ śonite garbhāśayabījabhāgah pradoṣam- 25
āpadyate, tadā vandhyām janayati ; yadā punarasyāḥ śon-
ite garbhāśayabījabhāgāvayavah pradoṣamāpadyate, tadā
pūtiprajām janayati ; yadā tvasyāḥ śonite garbhāśayab-
ījabhāgāvayavah strīkarāṇām ca śarīrabījabhāgānāmekā-
deśāḥ pradoṣamāpadyate, tadā stryākṛtibhūyiṣṭhāmastri- 30
yām vārtām nāma janayati, tām strīvyāpadamācakṣate//
§ 5652

5 *] 'ata ūrdhvamavasthānam'iti
pā+
19 śarīramupasarpantah]
'śonitagarbhāśayopaghātāyopap-
adyante'iti

pā+
20 *] 'tadā yan 'iti pā+
31 stryākṛtibhūyiṣṭhāmastriyām]
'rāntām'iti pā+

- * evameva puruṣasya yadā bīje bījabhāgah pradoṣamā-
padyate, tadā vandhyam janayati ; yadā punarasya bīje bī-
jabhāgāvayavah pradoṣamāpadyate, tadā pūtiprajam jan-
ayati ; yadā tvasya bīje bījabhāgāvayavah puruṣakarāṇām
5 ca śarīrabījabhāgānāmekadeśah pradoṣamāpadyate, tadā
puruṣākṛtibhūyiṣṭhamapuruṣam trṇaputrikam nāma jan-
ayati ; tām puruṣavyāpadamācakṣate // § 5653 Ca.4.4.31
- etena mātrjānām pitrjānām cāvayavānām vikṛtivyā-
khyānena sātmyajānām rasajānām sattvajānām cāvayavā-
10 nām vikṛtiryākhyātā bhavati // § 5654 Ca.4.4.32
- nirvikārah parastvātmā sarvabhūtānām virniśeṣah ; sa-
ttvaśarīrayostu viśeṣādviśeṣopalabdhih // § 5655 Ca.4.4.33
- tatra trayah śarīradosā vātapittaśleṣmāṇah, te śarīram
dūṣayanti ; dvau punah sattvadoṣau rajastamaśca, tau sa-
15 ttvam dūṣayataḥ // § 5656 Ca.4.4.34
- tābhyaṁ ca sattvaśarīrābhyaṁ duṣṭābhyaṁ vikṛtirupa-
jāyate, nopajāyate cāpraduṣṭābhyaṁ // § 5657
- tatra śarīram yoniviśeṣāccaturvidhamuktamagre // § 5658 Ca.4.4.35
- trividham khalu sattvam-śuddham, rājasam, tāmasam-
20 iti / § 5659 Ca.4.4.36
- tatra śuddhamadoṣamākhyātam klyāṇāmśatvāt, rāja-
sam sadoṣamākhyātam roṣāmśatvāt, tāmasamapi sadoṣa-
mākhyātam mohāmśatvāt / § 5660
- teṣām tu trayāṇāmapi sattvānāmekaikasya bhedāgra-
maparisaṅkhyeyam taratamayogāccharīrayoniviśeṣebhya-
ścānyonyānuvidhānatvācca / § 5661 Ca.4.4.37-1
- śarīram hyapi sattvamanuvidhīyate, sattvam ca śarī-
ram / § 5662
- tasmāt katicitsattvabhedānanūkābhinirdeśena nidarśa-
30 nārthamanuvyākhyāsyāmah // § 5663
- tadyathā---śucim satyābhīsandham jitātmānam samvi-
bhāginam jñānavijñānavacanaprativacanasampannam sm-
ṛtimantam kāmakrodhalobhamānamohersyāharṣāmarṣā-
petam samam sarvabhūteṣu brāhmaṇam vidyāt // § 5664

1 *] 'evameva puruṣasya
bījadoṣe pitrjāvayavavikṛtim
vidyāt/ yadā hyasya bīje
bījabhāgāvayavah'iti pā+

6
puruṣākṛtibhūyiṣṭhamapuruṣam]
'trṇapūlikam'iti pā+

4. ŚĀRĪRASTHĀNA

Ca.4.4.37-2	ijyādhyayanavratahomabrahmacaryaparamatithivrata-mupaśāntamadamānarāgadveśamohalobharoṣam pratibhāvacanavijśānopadhāraṇāśaktisampannamārṣam vidyāt// § 5665
Ca.4.4.37-3	aiśvaryavantamādeyavākyam yajvānam śūramojasvi-nam tejasopetamakliṣṭakarmāṇam dīrghadarśinam dharmārthakāmābhiraṭamaindraṁ vidyāt// § 5666
Ca.4.4.37-4	lekhāsthavṛttam prāptakāriṇamasamprahāryamutthānavantaṁ smṛtimantam- [*] aiśvaryalambhinam vyapagatarāgerṣyādvesamoham yāmyam vidyāt// § 5667
Ca.4.4.37-5	śūram dhīram śucimaśucidveśinam yajvānamambhovihāraratimakliṣṭakarmāṇam sthānakopaprasādaṁ vāruṇam vidyāt// § 5668
Ca.4.4.37-6	sthānamānopabhogaparivārasampannam dharmārthakāmanityam śucim sukhavihāram vyaktakopaprasādaṁ kauberam vidyāt// § 5669
Ca.4.4.37-7	priyanṛtyagītavāditrollāpakaślokākhyāyiketihāsapurā-ṇeṣu kuśalam gandhamālyānulepanavasanastrīvihārakāmanityamanasūyakam gāndharvam vidyāt// § 5670
Ca.4.4.37	ityenam śuddhasya sattvasya saptavidhaṁ bhedāṁśam vidyāt kalyāṇāṁśatvāt; tatsaṃyogāttu brāhmamatyantaśuddhaṁ vyavasyet// § 5671
Ca.4.4.38-1	śūram caṇḍamasūyakamaiśvaryavantam- [*] aupadhikam raudramananukrośamātmapūjakamāsuram vidyāt// § 5672
Ca.4.4.38-2	amarśiṇamanubandhakopam chidraprahāriṇam krūramāhārātimātrarucimāmiṣapriyatamam svapnāyāsabahu-lamīrṣyum rākṣasam vidyāt// § 5673
Ca.4.4.38-3	mahāśanam straiṇam strīrahaskāmamaśucim śucidveśinam bhīrum bhīṣayitāram vikṛtavihārāhāraśīlam paiśācam vidyāt// § 5674
Ca.4.4.38-4	kruddhaśūramakruddhabhīrum tīkṣṇamāyāsabahulam samtrastagocaramāhāravihāraparam sārpam vidyāt// § 5675
Ca.4.4.38-5	āhārakāmamatiduhkhaśīlācāropacāramasūyakamasamvibhāginamatilolupamakarmaśīlam praitam vidyāt// § 5676
Ca.4.4.38-6	anuṣaktakāmamajasramāhāravihāraparamanavasthitamamarṣaṇamasamcayam śākunam vidyāt// § 5677

9 *] 'aiśvaryālambinam'iti pā+

'niralaṅkariṣṇum'iti pā+

23 *] 'audarikam'iti pā+

32 tīkṣṇamāyāsabahulam]

- ityevam khalu rājasasya sattvasya ṣaḍvidhaṁ bhedā- Ca.4.4.38
 mśam̄ vidyāt, roṣāṁśatvāt// § 5678
- &nirākariṣṇumamedhasam̄ jugupsitācārāhāram̄ mai- Ca.4.4.39-1
 thunaparam svapnaśīlam̄ pāśavam̄ vidyāt// § 5679
- 5 bhīrumabudhamāhāralubdhamanavasthitamanuṣakta- Ca.4.4.39-2
 kāmakrodham̄ saraṇaśīlam̄ toyakāmam̄ mātsyam̄ vidyāt//
 § 5680
- alasam̄ kevalamabhiniṣṭamāhāre sarvabuddhyaṅga- Ca.4.4.39-3
 hīnam̄ vānaspatyam̄ vid yāt// § 5681
- 10 ityevam tāmasasya sattvasrya trividham̄ bhedāmśam̄ Ca.4.4.39
 vidyānmohāṁśatvāt// § 5682
- ityaparisam̄khyeyabhedānām̄ trayāṇāmapi sattvānām̄ Ca.4.4.40
 bhedaikadeśo vyākhyātah; śuddhasya sattvasya saptav-
 idho brahmaṛsiśakrayamavaruṇakuberagandharvasattvā-

15 nukāreṇa, rājasasya ṣaḍvidho daityapiśācarākṣasasarpa-
 pretaśakunisattvānukāreṇa, tāmasasya trividhah paśuma-
 tsyavanaspatisattvānukāreṇa, katham ca yathāsattvamup-
 acārah syāditi// § 5683

kevalaścāyamuddeśo yathoddeśamabhinirdiṣṭo bhav- Ca.4.4.41
 ati garbhāvakrāntisamprayuktah; tasya cārthasya vijñāne
 sāmarthyam̄ garbhakarāṇām̄ ca bhāvānāmanusamādhiḥ,
 vighātaśca vighātakarāṇām̄ bhāvānāmiti// § 5684

20 tatra ślokāḥ--- § 5685 Ca.4.4.42

nimittamātmā prakṛtivṛddhiḥ kukṣau krameṇa
 ca/
 25 vṛddhihetuśca garbhasya pañcārthāḥ
 śubhasamjñitāḥ// § 5687

ajanmani ca yo heturvināśe vikṛtāvapi/
 imāṁstrīnaśubhān Ca.4.4.43
 bhāvānāhurgarbhavighātakān// § 5689

śubhāśubhasamākhyātānaṣṭau bhāvānimān
 bhiṣak/ Ca.4.4.44

20 bhavati] 'garbhāvakrāntisa-
 mprayuktasyārthasya vijñāne'iti pā+

sarvathā veda yaḥ sarvān sa rājñah
kartumarhati // § 5691

Ca.4.4.45 avāptyupāyān garbhasya sa evam jñātumarhati/
ye ca garbhavighātakta
bhāvāstāmścāpyudāradhīḥ // § 5693
ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte sārīrasthāne
mahatīgarbhāvakrān tiśārīram nāma
caturthe+adhyāyah //4//

5

4.5 pañcamo+adhyāyah/

Ca.4.5.1 athātaḥ puruṣavicayam śārīram vyākhyāsyāmaḥ // / § 5695

Ca.4.5.2 iti ha smāha bhagavānātreyah // § 5696

Ca.4.5.3 'puruṣo+ayam lokasamnitah'ityuvāca bhagavān puna-
rvasurātreyah // § 5697

yāvanto hi loke (*bhūrtimanto) bhāvaviśeṣāstāvantah
puruṣe, yāvantah puruṣe tāvanto loke; ityevamvādinam
bhagavantamātreyamagniveśa uvāca---netāvatā vākyeno-
ktam vākyārthamavagāhāmahe, bhagavatā buddhyā bh-
ūyastaramato+anuvyākhyāyamānam śuśrūṣāmaha iti //
§ 5698

5

10

Ca.4.5.4 tamuvāca bhagavānātreyah---aparisamkhyeyā lokāva-
yavaviśeṣāḥ, puruṣāvayavaviśeṣā apyaparisamkhyeyāḥ;
teṣām yathāsthūlam katicidbhāvān sāmānyamabhipretyo-
dāhariṣyāmaḥ, tānekamanā nibodha samyagupavarṇyam-
ānānagniveśa! / § 5699

15

ṣaḍdhātavaḥ samuditāḥ 'puruṣa'iti śabdām labhante;
tadyathā---prthivyāpastējo vāyurākāśam brahma cāvyakt-
amiti, eta eva ca ṣaḍdhātavaḥ samuditāḥ 'puruṣa' iti śa-
bdām labhante// § 5700

Ca.4.5.5 tasya puruṣasya prthivī mūrtih, āpaḥ kledah, tejo+abhisantāpah,
vāyuh prāṇah, viyat suśirāṇi, brahma antarātmā/ § 5701

yathā khalu brāhmī vibhūtirloke tathā puruṣe+apyāntarātmikī
vibhūtiḥ, brahmaṇo vibhūtirloke prajāpatirantarātmāno
vibhūtiḥ puruṣe sattvam, yastvindro loke sa puruṣe+ahaṅkārah,

5 *] 'mūrtimantah'iti
gaṅgādharasammataḥ pāṭhah

- ādityastvādānam, rudro roṣah, somah prasādah, vasavaḥ
sukham, aśvinau kāntih, marudutsāhah, viśvedevāḥ sa-
rvendriyāṇi saevendriyārthāśca, tamo mohah, jyotirjñā-
nam, yathā lokasya sargādistathā puruṣasya garbhādhā-
nam, yathā kṛtayugamevam bālyam, yathā tretā tathā ya-
uvanam, yathā dvāparastathā sthāviryam, yathā kalireva-
māturyam, yathā yugāntastathā maraṇamiti / § 5702
- evametenānumānenānuktānāmapi lokapuruṣayorava-
yavavišeṣānāmagniveśa ! sāmānyam vidyāditi // § 5703
- 10 evamvādinam bhagavantamātreyamagniveśa uvāca--- Ca.4.5.6
evametat sarvamanapavādaṁ yathoktam bhagavatā loka-
puruṣayoh sāmānyam / § 5704
- kinnvasya sāmānyopadeśasya prayojanamiti // § 5705
- 15 bhagavānuvāca---śrīvagniveśa ! sarvalokamātmānā- Ca.4.5.7
tmānam ca sarvaloke samamanupaśyataḥ & satyā buddhiḥ
samutpadyate / § 5706
- sarvalokam hyātmani paśyato bhavatyātmaiva sukha-
duḥkhayoh kartā nānya iti / § 5707
- 20 karmātmakatvācca hetvādibhiryuktah sarvaloko+ahamiti
viditvā jñānam pūrvamutthāpyate+apavargāyeti / § 5708
- tatra samyogāpekṣī lokaśabdaḥ / § 5709
- saḍdhātusamudāyo hi sāmānyataḥ sarvalokah // § 5710
- tasya hetuh, utpattiḥ, vṛddhiḥ, upaplavaḥ, viyogaśca / Ca.4.5.8
§ 5711
- 25 tatra heturutpattikāraṇam, utpattirjanma, vṛddhirāpy-
āyanam, upaplavo duḥkhāgamaḥ, saḍdhātuvibhāgo viyo-
gaḥ sajīvāpagamah sa prāṇanirodhaḥ sa bhaṅgaḥ sa lok-
asvabhāvah/ tasya mūlam sarvopaplavānām ca pravṛttiḥ,
nivṛttiruparamah / § 5712
- 30 pravṛttirduḥkham, nivṛttiḥ sukhāmiti yaj jñānamutpa-
dyate tat satyam / § 5713
- tasya hetuh sarvalokasāmānyajñānam / § 5714
- etatprayojanam sāmānyopadeśasyeti // § 5715
- 35 athāgniveśa uvāca---kimṁūlā bhagavan ! pravṛttiḥ, ni- Ca.4.5.9
vṛttau ca ka upāya iti // § 5716
- bhagavānuvāca---mohecchādvēṣakarmamūlā pravṛttiḥ/ Ca.4.5.10
§ 5717

tajjā hyahaṅkārasaṅgasamśayābhisaṁplavābhyaवपā-
tavipratyayāviśeṣānupāyāstaruṇamiva drumamativipula-
śākhāstaravo+abhibhūya puruṣamavatatyaiवottiṣṭhante ; ya-
irabhibhūto na sattāmativartate / § 5718

tatraivamjātirūpavittavṛttabuddhiśīlavidyābhijanavayovīś
ryaprabhāvasampanno+ahamityahaṅkārah, yanmanovā-
kkāyakarma nāpavargāya sa saṅgah, karmaphalamokṣap-
uruṣapretyabhāvādayah santi vā neti samśayah, sarvāva-
sthāsvananyo+ahamaham sraṣṭā svabhāvasamśiddho+ahamaham
śarīrendriyabuddhismṛtiśesarāśiriti grahanamabhisampl- 10
avaḥ, mama mātrpitṛbhrātṛdārāpatyabandhumitrabhrtya-
gaṇo gaṇasya cāhamityabhyavapātaḥ, kāryākāryahitāhit-
āsubhāsubheṣu viparītābhiniveśo vīpratyayaḥ, jñājñayoḥ
prakṛtivikārayoḥ pravṛttinivṛttyośca sāmānyadarśanam-
aviśeh, prokṣanānaśanāgnihotratriṣavaṇābhuyukṣaṇāvā- 15
hanayājanayajanayācanasalilahutāsanapraveśādayah sam-
ārambhāḥ procyante hyanupāyāḥ / § 5719

evamayamadhiḍhṛtisṛtirahaṅkārbhiniṣṭah saktaḥ
sasamśayo+abhisamplutabuddhirabhyavapatito+anyathādrṣṭiraviśeṣagrā-
vimārgagatirnivāsavṛksah sattvaśarīradoṣamūlānām sa- 20
rvaduhkhānām bhavati / § 5720

evamahaṅkārādibhirdoṣairbhrāmyamāṇo nātivartate pr-
avṛttim, sā ca mūlamaghasya // § 5721

Ca.4.5.11 nivṛttirapavargah ; tat param praśāntam tattadaksaram
tadbrahma sa mokṣah // § 5722

25

Ca.4.5.12 tatra mumukṣūṇāmudayanāni vyākhyāsyāmaḥ/ § 5723

tatra lokadoṣadarśino mumukṣorādita evācāryābhig-
amanam, tasyopadeśānuṣṭhānam, agnerevopacaryā, dha-
rmaśāstrānugamanam, tadārthāvabodhah, tenāvaṣṭambhah,
tatra yathoktāḥ kriyāḥ, satāmupāsanam, asatām parivarj- 30
anam, asaṅgatirjanena, satyam sarvabhūtahitamaparuṣa-
manatikāle parīkṣya vacanam, sarvaprāṇiṣu cātmanīvā-
ekṣā, sarvāśamasmarañamasāṅkalpanamaprār thanaman-
abhibhāṣaṇam ca strīṇām, sarvaparigrahatyāgah, kaupī-
nam pracchādanārtham, dhāturāganivasanam, kanthāsīv- 35
anahetoh sūcīpippalakam, śaucādhānahe torjalakuṇḍikā,
daṇḍadhāraṇam, bhaikṣacaryārtham pātraṁ, prāṇadhbhāra-
ṇārthamekakālamagrāmyo yathopapanne+abhyavahārah,

śramāpanayanārtham śīrṇaśuṣkaparṇatṛṇāstaraṇopadhā-
 nam, dhyānahetoh kāyanibandhanam, vaneśvaniketavā-
 saḥ, tandrānidrālasyādikarmavarjanam, indriyārtheśvan-
 urāgopatāpanigrahaḥ, suptasthitagataprekṣitāhāravihāra-
 5 pratyāṅgaceṣṭādikeśvārambheṣu smṛtipūrvikā pravṛttih,
 satkārastutigarhāvamānakṣamatvam, kṣutpipāsāyāsaśra-
 maśītoṣṇavātavarṣāsukhaduhkhasamsparsasahatvam, śoka-
 dainyamānodvegamadalobharāgerṣyābhayakrodhādibhira-
 samcalanam, ahaṅkārādiśūpasargasamjñā, lokapuruṣayoḥ
 10 sargādisāmānyāvekṣaṇam, kāryakālātyayabhayam, yogā-
 rambhe satatamanirvedah, sattvotsāhah, apavargāya dhī-
 dhṛtisṁrtibalādhānam ; niyamanamindriyāṇām cetasi, ce-
 tasa ātmani, ātmanaśca ; dhātubhedenā śarīrāvayavasa-
 mīkhyānamabhīksṇam, sarvam kāraṇavadduhkhamasva-
 15 manityamityabhyupagamah, *sarvapravṛttiśvaghāsamjñā,
 sarvasamnyāse sukhamityabhiniveśah ; esa mārgo+apavargāya,
 ato+anyathā badhyate ; ityudayanāni vyākhyātāni // § 5724
 bhavanti cātra--- § 5725

Ca.4.5.13

etairavimalam sattvam
 śuddhyulāyaivīśudhyati/
 20 mṛjyamāna ivādarśastailacelakacādibhiḥ // § 5727

Ca.4.5.14

grahāmbudarajodhūmanīhārairasamāvṛtam/
 yathā+arkamaṇḍalam bhāti bhāti sattvam
 tathā+amalam // § 5729

Ca.4.5.15

jnalatyātmani samruddham tat sattvam
 samvṛtāyane/
 śuddhaḥ sthirāḥ prasannārcirdīlo dīlāśaye
 yathā// § 5731

25 śuddhasattvasya yā śuddhā satyā buddhiḥ
 pravartate/
 yayā bhinattyatibalam mahāmohamayam
 tamah// § 5733

Ca.4.5.16

15 *] 'duḥkhasamjñā'iti pā+

4. SĀRĪRASTHĀNA

Ca.4.5.17	sarvabhāvasvabhāvajño yayā bhavati niḥspṛhah/ yogam yayā sādhayate sāṃkhyah samladyate yayā / / § 5735
Ca.4.5.18	yayā nolaityahaṅkāram nolāste kāraṇam yayā/ yayā nālambate kiṃcit sarvam samnyasyate yayā / / § 5737
Ca.4.5.19	yāti brahma yayā nityamajaram śāntamavyayam 5 / vidyā siddhirmatirmedhā prajñā jñānam ca sā matā / / § 5739
Ca.4.5.20	loke vitatamātmānam lokam cātmani laśyataḥ/ larāvaradr̥ṣṭah śāntirjñanamūlā na naśyati / / § 5741
Ca.4.5.21	laśyataḥ sarvabhāvān hi sarvāvasthāsu sarvadā / brahmabhūtasya samyogo na śuddhasyolaladyate / / § 5743 10
Ca.4.5.22	nātamanaḥ karaṇābhāvālliṅgamalyulalabhyate/ sa sarvakaraṇāyogaṅmukta ityabhidhīyate / / § 5745
Ca.4.5.23	vilālam virajaḥ śāntam laramaksaramavyayam/ amṛtam brahma nirvāṇam laryāyaiḥ śāntirucyate / / § 5747
Ca.4.5.24	etattat saumya ! vijñānam yajjñātvā muktasamśayāḥ/ munayah praśamam jagmurvītamoharajahsprhāḥ / / § 5749 15
Ca.4.5.25	tatra ślokau--- § 5750

5 nityamajaram]
'śāntamaksaram'iti lā+

saprayojanamuddiṣṭam lokasya luruṣasya ca /
 sāmānyam mūlamutlattau nivṛttau mārga eva ca
 // § 5752

śuddhasattvasamādhānam satyā buddhiśca
 naiṣṭhikī/
 vicaye luruṣasyoktā niṣṭhā ca laramarśinā//

Ca.4.5.26

§ 5754
 ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte śārīrasthāne
 5 puruṣavicayaśārīram nāma pañcamo+adhyāyah//5//

4.6 ṣaṣṭho+adhyāyah/

athātaḥ śārīravicyam śārīram vyākhyāsyāmah// § 5756

Ca.4.6.1

iti ha smāha bhagavānātreyah// § 5757

Ca.4.6.2

śārīravicyah śārīropakārārthamisya/ § 5758

Ca.4.6.3

jñātvā hi śārīratattvam śārīropakārakareṣu bhāveṣu jñ-

5 ānamutpadyate/ § 5759

tasmāccharīravicyam praśamsanti kuśalāḥ// § 5760

Ca.4.6.4

tatra śārīram nāma cetanādhiṣṭhānabhūtam pañcam-
 ahābhūtavikārasamudāyātmakam samayogavāhi / yadā
 hyasmiñ śārīre dhātavo vaiṣamyamāpadyante tadā kleśam
 10 vināśam vā prāpnoti / § 5761

vaiṣamyagamanam hi punardhātūnām vriddhihrāsa-
 manamakārtsnyena prakṛtyā ca// § 5762

yaugapadyena tu virodhinām dhātūnām vriddhihrāsau
 bhavataḥ/ § 5763

Ca.4.6.5

15 yaddhi yasya dhātorvrddhikaram tattato viparītaguṇ-
 asya dhātoḥ pratyavāyakaram sampadyate// § 5764

tadeva tasmādbhesajam samyagavacāryāmāṇam yuga-
 pannyūnātiriktānām dhātūnām sāmyakaram bhavati, adh-
 ikamapakarsati nyūnamāpyāyayati// § 5765

Ca.4.6.6

20 etāvadeva hi bhaiṣajyaprayoge phalamiṣṭam svasthav-
 ṣṭtānuṣṭhāne ca yāvaddhātūnām sāmyam syāt/ § 5766

Ca.4.6.7

svasthā hyapi dhātūnām sāmyānugrahaḥṛthameva ku-
 śalā rasaguṇānāhārivikārāṁśca paryāyenecchantyupayo-

8 pañcamahābhūtavikārasamud-
 āyātmakam] 'samayogavāhino

yadā hyasmin' iti pā+

ktum sātmyasamājñātān ; ekaprakārabhūyisthāmścopayuñjānāstad-
*viparītakarasamājñātayā ceṣṭayā samamicchanti kartum //
§ 5767

Ca.4.6.8 deśakālātmaguṇaviparītānāṁ hi karmaṇāmāhāravikā-
rāṇāṁ ca kriyopayogah samyak, sarvātiyogasandhāraṇam, 5
asamdhāraṇamudīrṇānāṁ ca gatimatāṁ, sāhasānāṁ ca
varjanāṁ, svasthavṛttametāvaddhātūnāṁ sāmyānugrahā-
rthamupadiṣyate// § 5768

Ca.4.6.9 dhātavah punah śārīrāḥ samānaguṇaiḥ samānaguṇa-
bhūyisthairvā+apyāhāravikārairabhyasyamānairvṛddhim pṛto
āpnuvanti, hrāsam tu viparītaguṇairviparītaguṇabhūyi-
sthairvā+apyāhārairabhyasyamānaiḥ // § 5769

Ca.4.6.10 tatreme śārīradhātuguṇāḥ samkhyāsāmarthyakarāḥ ;
tadyathā---gurulaghuśītoṣṇasnidharūkṣamandatīkṣṇasthi-
rasaramṛdukaṭhinaviśadapicchilaślakṣṇakharasūkṣmasti- 15
lasāndrudravāḥ/ teṣu ye guravaste gurubhirāhāravikār-
aguṇairabhyasyamānairāpyāyyante, laghavaśca grasanti ;
laghavastulaghubhirāpyāyyante, guravaśca hrasanti/ ev-
ameva sarvadhātuguṇānāṁ sāmānyayogādvṛddhiḥ, vipa-
ryayāddhrāsaḥ/ § 5770 20

tasmānmāṁsamāpyāyyate māṁsenā bhūyastaramany-
ebhyah śārīradhātubhyah, tathā lihitām lihitena, medo me-
dasā, vasā vasayā, asthi taruṇāsthnā, majjā majjñā, śuktām
śukreṇa, garbhastvāmagarbheṇa// § 5771

Ca.4.6.11 tatra tvevamlakṣaṇena sāmānyavatāmāhāravikārāṇā- 25
masānnidhyam syāt, sannihitānāṁ vā+apyayuktatvānnopayogo
dhṛṇītvādanyasmādvā kāraṇāt, sa ca dhāturabhivardhay-
itavyah syāt, tasya ye samānaguṇāḥ syurāhāravikārā ase-
vyāśca, tatra samānaguṇabhūyisthānāmanyaprakṛtīnāma-
pyāhāravikārāṇāmupayogaḥ syāt/ § 5772 30

tadyathā---śukrakṣaye kṣīrasarpiṣorupayogo madhur-
asnigdhaśītasamākhyātānāṁ cāpareśāṁ dravyāṇāṁ, mū-
trakṣaye punarikṣurasavāruṇīmaṇḍadravamadhurāmlala-
vanopakledināṁ, puriṣakṣaye kulmāśamāśakuṣkuṇḍāja-
madhyayavaśākadhānyāmlānāṁ, vātakṣaye kaṭukatiktak- 35

2 *] 'viparītakaraṇalakṣaṇasamā-
jñātayā'iti
pā+

sarvābhīyogaḥ, anudīrṇānāṁ
samdhāraṇam'iti pā+

5 ca] 'krīmenopayogaḥ,samyak

asāyarūkṣalaghuśītānām, pittakṣaye+amlalavaṇakaṭukakṣāroṣṇatīksṇānām,
śleśmakṣaye snigdhagurumadhurasāndrapicchilānām dr-
avyānām/ § 5773

karmāpi yadyasya dhātorvṛddhikaram tattadāsevyam/

5 § 5774

evamanyeśāmapi śarīradhātūnām sāmānyaviparyayā-
bhyām vṛddhihrāsau yathākālam kāryau/ § 5775

iti sarvadhātūnāmekaikaśo+atideśataśca vṛddhihrāsa-
karāṇi vyākhyātāni bhavanti// § 5776

10 kārtsnyena śarīravṛddhikarāstvime bhāvā bhavanti; Ca.4.6.12
tadyathā---kālayogah, svabhāvasaṁsiddhiḥ, āhārasausuṣṭh-
avam, avighātaśceti// § 5777

balavṛddhikarāstvime bhāvā bhavanti/ § 5778

Ca.4.6.13

15 tadyathā---balavatpuruṣe deśe janma balavatpuruṣe
kāle ca, sukhaśca kālayogah, bijakṣetraguṇasaṁpacca, āh-
ārasaṁpacca, śarīrasaṁpacca, sātmyasaṁpacca, sattva-
saṁpacca, svabhāvasaṁsiddhiśca, yauvanām ca, karma ca,
saṁharşaśceti// § 5779

āhārapariṇāmakarāstvime bhāvā bhavanti/ § 5780

Ca.4.6.14

20 tadyathā---ūṣmā, vāyuh, kledah, snehah, kālah, *samayogaśceti
// § 5781

tatra tu khalveśāmūṣmādīnāmāhārapariṇāmakarāṇām Ca.4.6.15
bhāvānāmīme karmaviśesā bhavanti/ § 5782

25 tadyathā---ūṣmā pacati, vāyurapakarṣati, kledah śaith-
ilyamāpādayati, sneho mārdavam janayati, kālah paryā-
ptimabhinirvartayati, samayogastvesām pariṇāmadhātus-
āmyakarah saṁpadyate// § 5783

*pariṇamatastvāhārasya guṇāḥ śarīraguṇabhāvamāpa- Ca.4.6.16
dyante yathāsvamaviruddhāḥ; viruddhāśca vihanyurvih-
30 atāśca virodhibhiḥ śarīram// § 5784

*śarīraguṇāḥ punardvividhāḥ saṁgraheṇa---malabhūtāḥ Ca.4.6.17
prasādabhūtāśca/ § 5785

tatra malabhūtāste ye śarīrasyābādhakarāḥ syuḥ/ § 5786

35 tadyathā---śarīracchidreṣūpadehāḥ prthagjanmāno ba-
hirmukhāḥ, paripakvāśca dhātavah, prakupitāśca vātapi-

10 kārtsnyena]
'śarīrapuṣṭikarāstvime'iti pā+
20 *] 'saṁyogaśca'iti pā+

28 *] 'pariṇāmatah'iti pā+
31 *] 'śarīradhātava'iti pā+

ttaśleśmāṇah, ye cānye+api keciccharīre tiṣṭhanto bhāvāḥ
śarīrasyopaghātāyopapadyante, *sarvāṁstānmale samca-
kṣmahe ; itarāṁstu prasāde, gurvādīṁśca dravāntān gun-
abhedena, rasādīṁśca śukrāntān dravyabhedena // § 5787

Ca.4.6.18   teṣāṁ sarveṣāmeva vātapittaśleṣmāṇo duṣṭā duṣayit- 5
                āro bhavanti, dosasvabhāvāt/ § 5788

vātādīnāṁ punardhātvantare kālāntare praduṣṭānāṁ vividhāśitapītīye+adhyāye vijñānā yuktāni / § 5789

etāvatyeva duṣṭadoṣagātaryāvat samśparśanāccharīra-dhātūnām / § 5790

prakṛtibhūtānāṁ tu khalu vātādīnāṁ phalamārogyam/
§ 5791

tasmādeśām̄ prakṛtibhāve prayatitavyam̄ buddhima-
dbhiriti // § 5792

Ca.4.6.19   **bhavati cātra---** § 5793   15

śarīram sarvathā sarvam sarvadā veda yo
    bhiṣak/
āyurvedam sa kārtsnyena veda
    lokasukhapradam // § 5795

Ca.4.6.20   *evamvādinām bhagavantamātreyamagniveśa uvāca-
--śrutametadyaduktam bhagavatā śarīrādhikāre vacah/
§ 5796

kinnu khalu garbhasyāṅgam pūrvamabhinirvartate
 kukṣau, kuto mukhaḥ kathāṁ cāntargatastiṣṭhati, kimāh-
 āraśca vartayati, kathāṁbhūtaśca niṣkrāmati, kaiścāyamā-
 hāropacārairjātaḥ sadyo hanyate, kairavyādhiraḥbhivardh-
 ate, kim cāsyā devādaprakopanimittā vikārāḥ sambhav-
 anti āhosvinna, kimcāsyā kālākālamṛtyvorbhāvābhāvayo-
 rbhagavānadhyavasyati, kimcāsyā paramāyuh, kāni cāsyā
 paramāyuṣo nimittānīti // § 5797

Ca.4.6.21 tamevamuktavantamagniveśāṁ bhagavān punarvas-
urātreyā uvāca---pūrvamuktametadgarbhāvakrāntau ya- 30
thā+ayamabhinirvartate kukṣau, yaccāsyā yadā samtiṣṭh-
ate+aṅgajātam/ § 5798

2 *] 'malākhyāñ'iti pā+
3 itarāñstu] 'prasādākhyāñ'iti
pā+

18 *] 'tamevamuktavantam̄'iti
pā+

viprativādāstvatra bahuvidhāḥ sūtrakṛtāmr̥ṣīṇāṁ santi
 sarvesāṁ ; tānapi nibodhocyamānān---śiraḥ pūrvamabhi-
 nirvartate kukṣāviti kumāraśirā bharadvājaḥ paśyati, sarv-
 endriyāṇāṁ tadaḍhiṣṭhānamiti kṛtvā ; hṛdayamiti kāṅkāy-
 5 ano bāhlīkabhiṣak, cetanādhiṣṭhānatvāt ; nābhiriti bhadr-
 akāpyaḥ, āhārāgama iti kṛtvā ; pakvāśayagudamiti bhadr-
 aśaunakah, mārutādhiṣṭhānatvāt ; hastapādamiti baḍiṣaḥ,
 tatkaraṇatvāt puruṣasya ; indriyāṇīti janako vaidehaḥ, tā-
 10 nyasya buddyadhiṣṭhānānīti kṛtvā ; parokṣatvādacintyam-
 iti mārīciḥ kaśyapaḥ ; sarvāṅgābhinirvṛttiryugapaditi dh-
 anvantariḥ ; tadupapannam, sarvāṅgānāṁ tulyakālābhini-
 rvṛttatvāddhṛdayaprabhṛtīnām / § 5799

15 sarvāṅgānāṁ hyasya hṛdayam mūlamadhiṣṭhānam ca
 keṣāñcidbhāvānām, naca tasmāt pūrvābhinirvṛttiresām ;
 *tasmāddhṛdayaprabhṛtīnām sarvāṅgānām tulyakālābhini-
 irvṛttiḥ, sarve bhāvā hyanyonyapratibaddhāḥ ; tasmādyā-
 thābhūtadarśanam sādhu // § 5800

garbhastu khalu mātuḥ prsthābhimukha ūrdhvaśirāḥ Ca.4.6.22
 saṅkucyāṅgānyāste+antahkuksau // § 5801

20 vyapagatapipāsābubhukṣastu khalu garbhaḥ parata- Ca.4.6.23
 ntravṛttirmātaramāśritya vartayatyupasnehopasvedābhyaṁ
 garbhāsaye sadasadbhūtāṅgāvayavaḥ, tadanantaram hya-
 sysa kaścillomakūpāyanairupasnehaḥ kaścinnābhinādyay-
 anaiḥ / § 5802

25 nābhyaṁ hyasya nādī prasaktā, nādyāṁ cāparā, aparā
 cāsyā mātuḥ prasaktā hṛdaye, mātrhṛdayam hyasya tāma-
 parāmabhisamplavate sirābhiḥ syandamānābhiḥ ; sa tasya
 raso balavarṇakaraḥ sampadyate, sa ca sarvarasavānāhā-
 rah / § 5803

30 striyā hyāpannagarbhāyāstridhā rasaḥ pratipadyate-
 svaśarīrapuṣṭaye, stanyāya, garbhavṛddhaye ca / § 5804

sa tenāhāreṇopasṭabdhaḥ (paratantravṛttirmātaramā-
 śritya) vartayatyantargataḥ // § 5805

15 *] 'hṛdayapūrvāṇāṁ'iti pā+

19 saṅkucyāṅgānyāste+]

'saṅkucyāṅgānyāste jarāyuvṛtaḥ
 kukṣau'iti pā+

27 sirābhiḥ]

'samspandamānābhiḥ'iti pā+

- Ca.4.6.24   sa copasthitakāle janmani prasūtimārutayogāt parivṛtyāvākśirā niṣkrāmatyapatyapathena, eṣā prakṛtiḥ, vikṛtiḥ punar-ato+anyathā / § 5806
- 10
- Ca.4.6.25   param tvataḥ svatantravṛttirbhavati // § 5807
tasyāhāropacārau jātisūtrīyopadiṣṭāvavikārakarau cā-
bhivṛddhikarau bhavataḥ // § 5808
- 5
- Ca.4.6.26   tābhyāmeva ca viṣamasevitābhyām jātaḥ sadya upaha-nyate tarurivāciravyaparopito vātātapābhyāmapratiṣṭhitamūlah // § 5809
- Ca.4.6.27   āptopadeśādadbhutarūpadarśanāt samutthānalingaci-
kitsitaviśeṣāccādoṣaprakopānurūpā devādiprakopanimi-
ttā vikārāḥ samupalabhyante // § 5810
- 15
- Ca.4.6.28   kālākālamṛtyvostu khalu bhāvābhāvayoridamadhyav-
asitam naḥ---"yah kaścin sa kāla eva mriyate, na hi kālacch-
idramasti" ityeke bhāṣante / § 5811
taccāsamyak / § 5812
- 15
- na hyacchidratā sacchidratā vā kālasyopapadyate, kāl-
asvalakṣaṇasvabhāvāt / § 5813
- tatrāhurapare---yo yadā mriyate sa tasya niyato mṛtyu-
kālah ; sa sarvabhūtānām satyāḥ, samakriyatvāditi / § 5814
- 20
- etadapi cānyathā+arthagrahaṇam / § 5815
na hi kaścinna mriyata iti samakriyāḥ / § 5816
kālo hyāyuṣah pramāṇamadhiprakṛtyocyate / § 5817
- yasya ceṣṭam yo yadā mriyate sa tasya mṛtyukāla iti,
tasya sarve bhāvā yathāsvam niyatakālā bhaviṣyanti ; ta-
cca nopapadyate, pratyakṣam hyakālāhāravacanakarma-
ṇām phalamanistam, viparyaye ceṣṭam ; pratyaksataśco-
palabhyate khalu kālākālavyaktistāsu tāsvavasthāsu tam
tamarthamabhisamīkṣya, tadyathā---kālo+ayamasya vyā-
dherāhārasya uṣadhasya pratikarmaṇo visargasya, akālo
veti / § 5818
- 25
- loke+apyetadbhavati---kāle devo varṣatyakāle devo va-
rṣati, kāle sītamakāle sītam, kāle tapatyakāle tapati, kāle
puṣpaphalamakāle ca puṣpaphalamiti / § 5819
- 30
- tasmādubhayamasti---kāle mṛtyurakāle ca ; naikāntika-
matra / § 5820
- 35

1 prasūtimārutayogāt]
'parivṛtyāvākśirā'iti pā+

4 param] 'param tataḥ'iti pā+

yadi hyakāle mr̄tyurna syānniyatakālapramāṇamāyuh
sarvam syāt; evam gate hitāhitajñānamakāraṇam syāt, pr-
atyaksānumānopadeśāscāpramāṇāni syurye pramāṇabh-
ūtāḥ sarvatantreṣu, yairāyuṣyāṇyanāyuṣyāṇi copalabhya-
nte/ § 5821

vāgvastumātramedadvādamṛṣayo manyante---nākāle mr̄-
tyurastīti// § 5822

varṣāśatām khalvāyuṣah pramāṇamasmin kāle// § 5823 Ca.4.6.29

tasya nimittām prakṛtiguṇātmasaṃpat sātmyopaseva- Ca.4.6.30

10 nam ceti// § 5824

tatra ślokāḥ--- § 5825 Ca.4.6.31

śarīram yadyathā tacca vartate kliṣṭamāmayaiḥ/
yathā kleśam vināśam ca yāti ye cāsyā
dhātavah// § 5827

vṛddhihrāsau yathā teṣām kṣīṇānāmauṣadham
ca yat/ Ca.4.6.32

15 dehavṛddhikarā bhāvā balavṛddhikarāśacaye //
§ 5829

lariṇāmakarā bhāvā yā ca teṣām lṛthak kriyā/
malākhyāḥ samprasādākhyā dhātavah praśna
eva ca// § 5831 Ca.4.6.33

*navako nirṇayaścāsyā vidhivat samprakāśitah/
tathyah śarīravicye śārīre laramarśinā// § 5833
ityagniveśakṛte tantra carakapratisamkṛte śārīrasthāne

20 śarīravicyaśārīram nāma ṣaṣṭho+adhyāyah//6//

4.7 saptamo+adhyāyah/

athātaḥ śarīrasamkhyā- *śārīram vyākhyāsyāmah // § 5835
iti ha smāaha bhagavānātreyah // § 5836 Ca.4.7.1
Ca.4.7.2

12 yadyathā] 'yathāvacca'iti lā+

1 *] 'śarīrasamkhyām nāma

17 malākhyāḥ]

śārīram' iti pā+

'saprasādākhyāḥ'iti lā+

18 *] 'daśakah'iti lā+

Ca.4.7.3 śarīrasamkhyāmavayavaśah kṛtsnam śarīram pravibh-
ajya sarvaśarīrasamkhyānapramāṇajñānahetorbhagavanta-
mātreyamagniveśah papraccha // § 5837

Ca.4.7.4 tamuvāca bhagavānātreyah --- śrenū matto+agniveśa
! sarvaśarīramācakṣāṇasya yathāpraśnamekamanā yathā-
vat / śarīre ṣaṭ tvacah ;tadyathā --- udakadharā tvagbā-
hyā, dvitīyā tvasrgdharā, tṛtīyā sidhmakilāsaṁbhavādhi-
ṣṭhānā, catuethī dadrūkuṣṭhasaṁbhavādhiṣṭhānā, pañcamī
tvalajīvidradhisam̄bhavādhiṣṭhānā, ṣaṣṭhī tu yasyām chi-
nnāyām tāmyatyandha iva ca tamah praviśati yām cāpy-
adhiṣṭhāyārūmṣi jāyante parvasu kṛṣṇāraktāni sthūlamū-
lāni duścikitsyatamāni ca ; iti ṣaṭ tvacah / etāḥ ṣaḍaṅgam
śarīramavatatyā tiṣṭhanti // § 5838

Ca.4.7.5 tatraayām śarīrasyāṅgavibhāgah ;tadyathā ---dvau bāhū, dve
sakthīnī, śirogrīvam, antarāadhiḥ, iti ṣaḍaṅgamaṅgam // 15
§ 5839

Ca.4.7.6 trīṇi saṣṭīni śatānyasthānām saha dantolūkhalanakhena
tadyathā --- dvātrimśaddantāḥ, dvātrimśaddantolūkhalāni, vimśatirnakha-
pāṇipādāṅgulyāsthīnī, vimśatih pāṇipādaśalākāḥ, *catvāri
pāṇipādaśalākādhiṣṭhānāni, dve pārṣṇyorasthīnī, catvāraḥ 20
pādayorgulphāḥ, dvau maṇikau hastayoḥ, catvāryaratyorasthīnī, catvāri
jaṅghayoḥ, dve jānunī, dve jānukapālike, dvāvūrunalakau, dvau
bāhunalakau, dvāvamsau, dve aṁsaphalake, dvāvakṣakau, ekaṁ
jatru, dve tāluke, dve śroniphalake, ekaṁ bhagāsthi, pañcacatvārimśat
pr̄ṣṭhagatānyasthīnī, pañcadaśa grīvāyām, caturdaśorasi, dvayor
pārśvayoścaturvimśatih parśukāḥ, tāvanti sthālakāni, tāvanti
caiva sthālakārbudāni, ekaṁ hanvasthi, dve hanumūlabā-
ndhane, ekāsthi nāsikāgaṇḍalalāṭam, dvau śaṅkhau, catvāri
śiraḥkapālānīti ; evam trīṇi saṣṭīni śatānyasthānām saha
datolūkhalanakhēnāti // § 5840

30

Ca.4.7.7 pañcendriyādhiṣṭhānāni ;tadyathā --- tvag, jihvā, nāsikā, assiṇī, karṇau
ca / § 5841

pañca buddhīndriyāṇī ;tadyathā --- sparśanām, rasanām, ghrāṇām, darś-
/ § 5842

14 tatra] 'atha'iti pā+

'catvāryadhiṣṭhānānyāsām'iti pā+

17 saha]

21 dvau] 'maṇibandhakau'iti

'dantolūkhalanakhaiḥ'iti pā+

pā+

19 *]

pañca karmendriyāṇi ; tadyathā --- hastau,pādau,pāyuḥ,upsthah,jihvā ceti // § 5843

hṛdayam cetanādhiṣṭhānamekam // § 5844

Ca.4.7.8

daśa prāṇāyatanāni ; tadyathā --- mūrdhā,kaṇṭhah,hṛdayam,nābhīḥ,gudam,ba-

§ 5845

teṣu ṣaṭ pūrvāṇi marmasamkhyātāni // § 5846

pañcadaśa koṣṭhāṅgāni ; tadyathā --- nābhiśca,hṛdayam Ca.4.7.10

ca,kloma ca,yakṛcca,plīhā ca,vṛkkau ca,bastiśca,purīṣādhāraśca,āmāśayaśca,pakw-

ca,adharagudam ca,kṣudrāntram ca,sthūlāntram ca,vapāvahanam

ceti // § 5847

ṣaṭpañcāśat pratyāṅgāni,ṣaṭsvaṅgeśūpanibaddhāni,yānyaparisamkhyātāni
pūrvamaṅgesu parisamkhyāyamāneṣu,tānyanyaiḥ paryā-

yairiha prakāsyāni bhavanti / § 5848

tadyathā --- dve jaṅghāpiṇḍike,dve ūrūpiṇḍike,dvau

sphicau,dvau vṛṣaṇau,ekam śepah, dve ukhe,dvau va-

ṅghaṇau,dvau kukundarau,ekam bastīśīrṣam,ekamudaram,dvau

stanau,dvau śleśmabhuvau, dve bāhupiṇḍike,cibukamekam,dvāvoṣṭhau,dve

sṛkkanyaū,dvau dantaveṣṭakau,ekam tālu,ekā galaśuṇḍ-

ikā,dve upajihvike,ekāgojihvikā,dvau gaṇḍau,dve karṇaś-

askulike,dvau karṇaputrakau,dve akṣikūṭe,catvāryakṣivartmāni,dve
akṣikanīnike,dve bhruvau,ekāvaṭuh,catvāri pāṇipādahṛd-

ayāni // § 5849

nava mahanti chidrāṇi - sapta śirasi,dve cādhah // § 5850

Ca.4.7.12

etāvaddr̥syam śakyamapi nirdeṣṭum // § 5851

Ca.4.7.13

anirdeṣyamataḥ param tarkyameva / § 5852

Ca.4.7.14

tadyathā --- nava snāyu-śatāni, sapta sirāśatāni, dve dh-

amanīśate, *catvāri peśīśatāni, saptottaram marmaśatam,

dve sandhiśate, *ekonatrimśatsahasrāṇi nava ca śatāni ṣa-

ṭpañcāśatkāni sirādhamanīnāmaṇuśah pravibhajyamānā-

nām mukhāgraparimāṇam, tāvanti caiva keśaśmaśrulom-

ānīti / § 5853

etadyathāvatsamkhyātam tvakprabhṛti dr̥syam, tarky-
amataḥ param / § 5854

13 paryāyairiha] 'prakāśya
vyākhyātāni'iti pā+

28 *]
'ekonatrimśacchatasahasrāṇi'iti
pā+

17 dvau] 'dvau bhujau'iti pā+

27 *] 'pañca peśīśatāni'iti pā+

*etadubhayamapi na vikalpate, prakṛtibhāvāccharīra-sya // § 5855

Ca.4.7.15   yattvañjalisaṁkhyeyam tadupadekṣyāmaḥ ; tat param
pramāṇamabhijñeyam, tacca vṛddhihrāsayogi, tarkyam-
eva / tadyathā --- daśodakasyāñjalayah śarīre svenāñjal- 5
ipramāṇena, yattu pracyavamānam purīṣam anubadhnā-
tyatiyogena tathā mūtram rudhiramanyāmśca śarīradhā-
tūn, yattu sarvaśarīracaram bāhyā tvagbibharti, yattu tva-
gantare vraṇagatam lasikāśabdām labhate, yaccaoṣmaṇā-
nubaddham lomakūpebhyo niśpatat svedaśabdāmavāpn- 10
oti, tadudakam daśāñjalipramāṇam ; navāñjalayah pūrvā-
syāhārapariṇāmadhātoḥ, yaṁ 'rasa' ityācakṣate ; aşṭau śo-
ṇitasya, sapta purīṣasya, ṣaṭ śleṣmaṇah, pañca pittasya, ca-
tvāro mūtrasya, trayo vasāyāḥ, dvau medasah, eko ma-
jjāyāḥ, mastiṣkasyārdhāñjaliḥ, śukrasya tāvadeva pramā- 15
ṇam, *tāvadeva ślaiṣmikasyaujasa iti / etaccharīratattvamu-
ktam // § 5856

Ca.4.7.16   tatra yadvīśeṣataḥ sthūlam sthiram mūrtimadguru-
kharakaṭhinamaṅgam nakhāsthidantamāṁśacarmavarca-
ḥkeśaśmaśrulomakaṇḍarādi tat pārthivam gandho ghrā- 20
ṇam ca ; yaddravasaramandasnigdhamṛdupicchilam ras-
arudhiravasākaphapittamūtrasvedādi tadāpyam raso ras-
anam ca ; yat pittamūṣmā ca yo yā ca bhāḥ śarīre tat sa-
rvamāgneyam rūpam darśanam ca ; yaducchvāsapraśvā-
sonmeṣanimeśākuñcanaprasāraṇagamanapreraṇadhāraṇā- 25
di tadvāyavīyam sparśah sparśanam ca ; yadviviktam yad-
ucyate mahānti cāṇūni srotāṁsi tadāntarīkṣam śabdah śr-
otram ca ; yat prayokṭr tat pradhānam buddhirmanaśca /
§ 5857

iti śarīrāvayavasamkhyā yathāsthūlabhedenāvayavā- 30
nām nirdiṣṭā // § 5858

Ca.4.7.17   śarīrāvayavāstu paramāṇubhedenāparisamkhyeyā bh-
avanti, atibahutvādatisaukṣmyādatīndriyatvācca / § 5859

1 *] 'eke tadubhayamapi na
vikalpayante prakṛtibhāvāccharīr-
asya'iti,'tvakprabhṛti drśyam
tarkyamevetyeke,tadubhayamapi
na vikalpate

prakṛtibhāvāccharīrasya'iti ca pā+
16 *] 'tāvadeva caujasah,
strīṇāmārtavasya
catvāro+añjalayah'iti pā+

teṣāṁ samyogavibhāge paramāṇūnāṁ kāraṇām vāyuḥ
karmasvabhāvaśca // § 5860

tadetaccharīram samkhyātamanekāvayavam drṣṭame- Ca.4.7.18
katvena saṅgah, pṛthaktvenāpavargah / § 5861

5 tatra pradhānamasaktam sarvasattānivṛttau nivartate
iti // § 5862

tatra ślokau --- § 5863

Ca.4.7.19

śarīrasamkhyām yo veda sarvāvayavaśo bhiṣak /
tadajñānananimitta sa mohena na yujyate
// § 5865

10 amūḍho mohamūlaiśca na dosairabhibhūyate / Ca.4.7.20
nirdoṣo niḥspṛhah śāntah
praśāmyatyapunarbhavah // § 5867
ityagniveśakṛte tantra carakapratisamkṛte śārīrasthāne
śarīrasamkhyāśārīram nāma saptamo+adhyāyah //

4.8 aṣṭamo+adhyāyah

athāto jātisūtrīyaṁ śārīram vyākhyāsyāmaḥ // § 5869

Ca.4.8.1

iti ha smāha bhagavānātreyah // § 5870

Ca.4.8.2

strīpum̄sayoravyāpannaśukraśonitagarbhāśayayoḥ śr-
eyasīm prajāmicchatostadartha^abhinirvṛttikaram karm-
5 opadekṣyāmaḥ // § 5871

Ca.4.8.3

athāpyetau strīpum̄sau snehasvedābhyāmupapādyā, vamanāvirecanābhyām
samśodhya, krameṇa prakṛtimāpādayet / § 5872

10 samśuddhau cāsthāpanānuvāsanābhyāmupācaret ; up-
ācarecca madhurauṣadhasamkṛtābhyām ghṛtakṣīrābhyām
puruṣam, striyam tu tailamāṣābhyām // § 5873

Ca.4.8.5

tataḥ puṣpāt prabhṛti trirātramāsīta(?) brahmacāriṇya-
dhaḥśāyinī, pāṇibhyāmannamajarjarapātrādbhuñjānā, na
ca kāñcinmr̄jāmāpadyeta / § 5874

15 tataścaturthe+ahanyenāmutsādya saśiraskam snāpayi-
tvā śuklāni vāsāṁsyācchādayet puruṣam ca / § 5875

5 sarva]

'tannirvṛttikaram'iti pā+

'sarvasamtānanivṛttau'iti pā+

4 prajāmicchatostadartha^]

- tataḥ śuklavāsasau sragviṇau sumanasāvanyonyamabhiκāmau saṃvaseyātām snānāt prabhṛti yugmeṣvahaḥsu putrakāmau, ayuṅmeṣu duhitrkāmau// § 5876
- Ca.4.8.6 na ca nyubjām pārśvagatām vā samseveta / § 5877
nyubjāyā vāto balavān sa yonim pīdayati, pārśvagatāyā 5 dakṣiṇe pārśve śleṣmā sa cyutah pīdadhāti garbhāśayam, vāme pārśve pittam tadasyāḥ pīḍitam vidahati raktam śukram ca, tasmāduttānā bijam gr̄hṇīyāt ; tathāhi yathāsthānamavatiṣṭante doṣāḥ/ § 5878
- parīapte cainām śītodakena pariṣiñcet / § 5879
tratrātyāśitā kṣudhitā pipāsitā bhītā vimanāḥ śokārtā kruddhā+anyam ca pumāmsamicchantī maithune cātikāmā vā na garbham dhatte, viguṇām vā prajām janayati/ § 5880
atibālāmativṛddhām dīrgharoginīmanyena vā vikāreṇ- 10 opaśṛṭām varjayet/ § 5881
- puruṣe+apyeta eva doṣāḥ / § 5882
ataḥ sarvadoṣavarjitau strīpuruṣau saṃsṛjyeyātām// / § 5883
- Ca.4.8.7 samjātaharṣau maithune cānukūlāviṣṭagandham svāstīrṇām sukham ūyanamupakalpya manojñām hitamaśan- 20 amaśitvā nātyaśitau dakṣiṇapādena pumānārohet vāmapādena strī// § 5884
- tatra mantram prayuñjīta -- "ahirasi āyurasi sarvataḥ pratiṣṭhā+si dhātā tvā dadatu vidhātā tvā dadhātu brahmavarcasā bhava"iti / § 5885 25
"brahmā bṛhaspatirviṣṇuh somah sūryastathā+aśvinau/ § 5886
- bhago+atha mitrāvaraṇau vīram dadatu me sutam " ityuktvā sam vaseyātām// § 5887
- Ca.4.8.9 sā cedevamāśāsīta -- bṛhantamavadātām haryakṣamo- 30 jasvinām śucim sattvasampannām putramiccheyamiti, śuddhasnānāt prabhṛtyasyai manthamavadātayavānām madhusarpibhyām saṃsṛjya śvetāyā goḥ sarūpavatsāyāḥ pa- yasā+ālodya rājate kāṁsye vā pātre kāle kāle saptāham satatām prayacchet pānāya / prātaśca śāliyavānnavikā- 35 rān dadhimadhusarpibhiḥ payobhirvā saṃsṛjya bhuñjīta, tathā sāyamavadātaśaraṇāśayanāśanapānavasanabhū-

ṣaṇā ca syāt / sāyam prātaśca śaśvacchvetam mahāntam
vṛṣabhamajāneyam vā haricandanāṅgadaṁ paśyet / § 5888
saumyābhīścainām kathābhīrmanonukūlābhīrupāśīta
/ § 5889

5 saumyākṛtivacanopacāraceretāṁśca strīpuruṣānitarāṁ-
api cendriyārthānavadātān paśyet / § 5890

sahacaryaścainām priyahitābhyaṁ satatamupacareyu-
stathā bhartā / § 5891

na ca miśrībhāvamāpadyeyātāmiti / § 5892

10 anena vidhinā saptarātram sthitvā+asṭame+ahanyāplutyādbhiḥ
saśiraskam saha bhartrā ahatāni vastrāṇyāccchādayedava-
dātāni, avadātāśca srajo bhūṣaṇāni ca bibhṛyāt / § 5893

tata ṛtvik prāguttarasyām diśyagārasya prāgpravaṇa-
mudakpravaṇam vā pradeśamabhisamīkṣya, gomayodak-
15 ābhyaṁ sthaṇḍilamupalipya, proksya codakena, vedīma-
smin sthāpayet / § 5894

20 tām paścimenāhatavastrasam̄caye śvetārṣabhe vā'apyajina
upaviśed brāhmaṇaprayuktah, rājanyaprayuktastu vaiyā-
ghre carmaṇyānaḍuhe vā, vaiśyaprayuktastu raurave bā-
ste vā / § 5895

tatropaviṣṭah pālāśībhīraiṅgudībhīraudumbarībhīrm-
ādhūkībhīrvā samidbhīragnimupasamādhāya, kuśaiḥ par-
istīrya, paridhibhiśca paridhāya, lājaiḥ śuklābhīśca gandh-
avatībhiḥ sumanobhirupakiret / § 5896

25 tatra praṇīyodapātram pavitrapūtamupasam̄skṛtya sa-
rpīrājyārtham yathoktavarṇānājāneyādīn samantataḥ sth-
āpayet / § 5897

tataḥ putrakāmā paścimato'agnīm dakṣinato brāhmaṇ-
amupaviśyānvālabheta saha bhartrā yatheṣṭam putramāś-
30 āsānā / § 5898

tatastasyā āśāsānāyā ṛtvik prajāpatimabhinirdiśya yo-
nau tasyāḥ kāmaparipūraṇārtham kāmyāmiṣṭim nirvarta-
yed 'viṣṇuryonim kalpayatu'ityanayarcā / § 5899

35 tataścaivājyena sthālīpākamabhighārya trirjuhuyādya-
thāmnāyam / § 5900

mantropamantritamudapātram tasyai dadyāt sarvoda-
kārthān kuruṣveti / § 5901

Ca.4.8.10

Ca.4.8.11

tataḥ samāpte karmaṇi pūrvam̄ dakṣināpādāmabhi-
harantī pradakṣināmagnimanuparikrāmet saha bhartrā/
§ 5902

*tato brāhmaṇān svasti vācayitvā++ājyaśeṣam̄ prāśnī-
yāt pūrvam̄ pumān, paścāt strī; na cocchiṣṭamavaśeṣayet/ 5
§ 5903

tatastau saha samvaseyātāmaṣṭarātram̄, tathāvidhapa-
ricchadāveva ca syātām̄, tatheṣṭaputram̄ janayetām̄// § 5904

Ca.4.8.12   yā tu strī śyāmām̄ lohitākṣam̄ vyūḍhoraskam̄ mahābā-
hum̄ ca putramāśāsīta, yā vā kṛṣṇamṛduḍīṛghakeśam̄ śu- 10
klākṣam̄ śukladantam̄ tejasvinamātmavantam; esa evāna-
yorapi homavidhiḥ/ § 5905

kintu paribarho varṇavarjam̄ syāt/ § 5906

putravarṇānurūpastu yathāśīreva tayoḥ paribarho'anyah
kāryah syāt// § 5907 15

Ca.4.8.13   śūdrā tu namaskārameva kuryāt (devāgnidvijagurutapasvisiddhebhya
// § 5908

Ca.4.8.14   yā yā ca yathāvidham̄ putramāśāsīta tasyāstasyā-
stām̄ tām̄ putrāśiṣamanuniśamya tāmstāñjanapadānman-
asā'anuparikrāmayet/ § 5909 20

*tato yā yā yeśām̄ yeśām̄ janapadānām̄ manusyāṇā-
manurūpam̄ putramāśāsīta sā sā teśām̄ teśām̄ janapad-
ānām̄ manusyāṇāmāhāravihāropacāraparicchadānanuvi-
dhatsveti vācyā syāt/ § 5910

ityetat sarvam̄ putrāśiṣām̄ samṛddhikaram̄ karma vyā- 25
khyātam̄ bhavati// § 5911

Ca.4.8.15   na khalu kevalametadeva karma varṇavaiśeyakaram̄
bhavati/ § 5912

api tu tejodhāturyudakāntarikṣadhātuprāyo'avadātavarṇakaro
bhavati, pṛthivīvāyudhātuprāyah kṛṣṇavarṇakaraḥ, sama- 30
sarvadhātuprāyah śyāmavarṇakaraḥ// § 5913

Ca.4.8.16   sattvavaiśeyakarāṇi punasteśām̄ teśām̄ prāṇinām̄ mā-
tāpitṛsattvānyantarvatnyāḥ śrutayaścābhīkṣṇam̄ svocitam̄
ca karma sattvaviśeṣābhyaśāsceti// § 5914

4 *] 'tato+anuparikramya'iti pā+

4 svasti] 'saha

bhartrā++ājyaśeṣam̄'iti pā+

8 syātām̄] syātāmiti
hastalikhitapustake na paṭhyate

16 kuryāt]

yogīndranātha sena stvamum̄
paṭham̄ na paṭhati

21 *] 'tānanuparikramya'iti pā+

yathoktena vidhinopasam̄skṛtaśarīrayoh̄ strīpuruṣay-
ormiśrībhāvamāpannayoh̄ śukram̄ śonitena saha samyo-
gam̄ sametyāvyāpannamavyāpannena yonāvanupahatāy-
āmapraduṣte garbhāśaye garbhamabhinirvartayatyekānt-
ena / § 5915

Ca.4.8.17

5 yathā --- nirmale vāsasi suparikalpite rañjanam̄ samu-
ditaguṇamupanipātādeva rāgamabhinirvartayati, tadvat ;
yathā vā kṣīram̄ dadhnā+abhiṣutamabhiṣavaṇādvihāya
svabhāvamāpadyate dadhibhāvam̄, śukram̄ tadvat // § 5916

10 evamabhinirvartamānasya garbhasya strīpuruṣatve he-
tuḥ pūrvamuktaḥ / § 5917

Ca.4.8.18

yathā hi bijamanupataptamuptam̄ svām̄ svām̄ prakṛti-
manuvidhīyate vrīhirvā vrīhitvam̄ yavo vā yavatvam̄ tathā
strīpuruṣāvapi yathoktam̄ hetuvibhāgamanuvidhīyete //
§ 5918

15 tayoḥ karmaṇā vedoktena vivartanamupadiṣyate prā-
gyaktībhāvāt prayuktena samyak/ karmaṇām̄ hi deśakā-
lasampadupetānām̄ niyatamiṣṭaphalatvam̄, tathetaresām-
itaratvam/ § 5919

Ca.4.8.19

20 tasmādāpannagarbhām̄ striyamabhisamīkṣya prāgyy-
aktībhāvādgarbhasya pum̄savanamasyai dadyāt/ § 5920

goṣṭhe jātasya nyagrodhasya prāguttarābhīyām̄ sākhā-
bhīyām̄ śuṅge anupahate ādāya dvābhīyām̄ dhānyamāśā-
bhīyām̄ sampadupetābhīyām̄ gaurasarṣapābhīyām̄ vā saha

25 dadhni prakṣipyā puṣyena pibet, tathaivāparāñjīvakarṣa-
bhakāpāmārgasahacarakalkām̄scā yugapadekaikaśo yath-
eṣṭam̄ vā+apyupasam̄skṛtya payasā, kud�akīṭakam̄ matsy-
akam̄ vodakāñjalau prakṣipyā puṣyena pibet, tathā kana-

30 kamayān rājatānāyasām̄scā puruṣakānagnivarṇānanupra-
māñān dadhni payasyudakāñjalau vā prakṣipyā pibedana-
vaśeṣataḥ puṣyena, puṣyenaiva ca śālipiṣṭasya pacyamān-

35 asyoṣmāñamupāghrāya tasyaiva ca piṣṭasyodakasam̄sṛṣṭ-
asya rasam̄ dehalyāmupanidhāya daksiṇe nāsāpuṭe svay-
amāsiñcet picunā/ yaccānyadapi brāhmaṇā brūyurāptā vā

striyah pum̄savanamiṣṭam̄ taccānuṣṭheyam/ § 5921

16 vedoktena] 'vivartanam
anyathātvena pravartanam'iti
gaṅgādharaḥ

33 rasam̄] 'dehalimupadhbāya'iti
pā+

iti pum̄savanāni // § 5922

Ca.4.8.20   ata ūrdhvam̄ garbhasthāpanāni vyākhyāsyāmaḥ---aindrī brāhmī śatavīryā sahasravīryā+amoghā+avyathā śivā+ariṣṭā vātyapuṣṭī viśvaksenakāntā cetyāsāmoṣadhiṇām̄ śirasā daksiṇēna vā pāṇinā dhāraṇām̄, etābhiścaiva siddhasya 5 payasaḥ sarpiṣo vā pānam, etābhiścaiva puṣye puṣye snānam̄, sadā ca tāḥ samālabheta / § 5923

tathā sarvāsām̄ jīvanīyoktānāmoṣadhiṇām̄ sadopayoga-
astaistairupayogavidhibhiḥ / § 5924

iti garbhasthāpanāni vyākhyātāni bhavanti // § 5925   10

Ca.4.8.21   garbhopaghātakarāstvime bhāvā bhavanti ; tadyathā---
*utkaṭaviṣamakaṭhināsanasevinyā vātamūtrapurīṣavegān-
uparundhatyā dāruṇānucitavyāyāmasevinyāstīkṣṇoṣṇāti-
mātrasevinyāḥ pramitāsanasevinyā garbho mriyate+antah
kuksēḥ, akāle vā sramṣate, śoṣī vā bhavati ; tathā+abhighātaprāpiḍanaiḥ
śvabhrakūpaprāpātadeśāvalokanairvā+abhīkṣṇām̄ mātuḥ
prapatatyakāle garbhaḥ, tathā+atimātrasamākṣobhibhīryānairyānena,
apriyātimātraśravaṇairvā / § 5926

pratatottānaśāyinyāḥ punargarbhasya nābhyaśrayā nāḍī
kaṇṭhamanuveṣṭayati, vivṛtaśāyinī naktamācāriṇī conma- 20
ttam̄ janayati, apasmāriṇām̄ punaḥ kalikalahaśīlā, vy-
avāyaśīlā durvapuṣamahrīkām̄ straiṇām̄ vā, śokanityā
bhītampacitamalpāyuṣam̄ vā, *abhidhyātrī paropatāp-
inamīrṣyum̄ straiṇām̄ vā, stenā tvāyāsabahulamatidro-
hiṇamakarmaśīlām̄ vā, amarṣīṇī canḍamaupadhiṇamā- 25
sūyakām̄ vā, svapnātāyā tandrālumabudhamalpāgnīm̄
vā, madyātāyā pipāsālumalpasmṛtimanavasthitacittam̄
vā, *godhāmāṁsaprāyā śārkariṇām̄aśmariṇām̄ śanairmeh-
iṇām̄ vā, varāhamāṁsaprāyā raktākṣam̄ krathanamatipar-
uṣaromāṇām̄ vā, matsyamāṁsanityā ciranimesam̄ stabdh- 30
ākṣam̄ vā, madhurātāyā pramehiṇām̄ mūkamatisthūlam̄
vā, amlātāyā raktapittinām̄ tvagakṣirogiṇām̄ vā, lavaṇā-
tāyā śīghravalīpalitām̄ khālītyarogiṇām̄ vā, kaṭukātāyā
durbalamalpaśukramanapatyam̄ vā, tiktātāyā śoṣīṇāma-
balamanupacitām̄ vā, kaṣāyanātāyā śyāvamānāhinamudāv- 35

7 ca] 'sadā caitābhiḥ'iti pā+

12 *] 'utkaṭaviṣamasthānakaṭhin-

āsanasevinyāḥ'iti

pā+

23 *] 'abhidhyāyinī'iti pā+

28 *] 'godhāmāṁsapriyā'iti pā+

artinam vā, yadyacca yasya yasya vyādhernidānamuktam
tattadāsevamānā+antarvatnī tannimittavikārabahulamap-
atyam janayati / § 5927

pitṛjāstu śukra doṣāmātrjairapacārairvyākhyātāḥ / § 5928

5 iti garbhopaghātakarā bhāvā bhavantyuktāḥ / § 5929

tasmādahitānāhāravihārān prajāsam̄padamicchantī strī¹⁷
višeṣeṇa varjayet/sādhvācārā cātmānamupacareddhitā-
bhyāmāhāravihārābhyāmiti// § 5930

vyādhīmścāsyā mṛdumadhuraśisirasukhasukumāraprā- Ca.4.8.22

10 yairausadhāhāropacārairupacaret, na cāsyā vamanavirec-
anaśirovirecanāni prayojayet, na raktamavasescayet, sarva-
kālam ca nāsthāpanamanuvāsanam vā kuryādanyatrātya-
yikādvyaḍheḥ/ § 5931

aṣṭamam māsamupādāya vamanādisādhyeṣu punarvi-

15 kāreśvātyayikeṣu mṛdubhirvamanādibhistadarthakāribh-
irvopacāraḥ syāt/ § 5932

pūrṇamiva tailapātram-*asamkṣobhayatā+antarvatnī bh-
avatyupacaryā// § 5933

sā cedapacārād dvayostriṣu vā māseṣu puṣpam paṣye- Ca.4.8.23

20 nnāsyā garbhaḥ sthāsyatīti vidyāt ; ajātasāro hi tasmin kāle
bhavati garbhaḥ // § 5934

sā ceccatuṣprabhṛtiṣu māseṣu krodhaśokāsūyersyā- Ca.4.8.24
bhayatrāsavyavāyavyāyāmasamkṣobhasamdhāraṇaviṣamā-
śanaśayanasthānakṣutpipāsātiyogāt kadāhārādvā puṣpam
25 paṣyet, tasyā garbhasthāpanavidhimupadekṣyāmaḥ/ § 5935

puṣpadarśanādevainām brūyāt---śayanam tāvanmṛdu-
sukhaśisirāstaranāsamstīrṇamīśadavanataśiraskam prati-
padyasveti/ § 5936

30 tato yaṣṭīmadhukasarpircbhāyām paramaśisiravāriṇi sa-
msthītābhāyām picumāplāvyopasthasamīpe sthāpayetta-
syāḥ, tathā śatadhautasahasradhautābhāyām sarpircbhāyām-
adhonābheḥ sarvataḥ pradihyāt, sarvataśca gavyena cai-
nām payasā suśītena madhukāmbunā vā nyagrodhādikaś-
āyeṇa vā pariṣecayedadho nābheḥ, udakam vā suśītamav-
35 agāhayet, kṣīriṇām kaṣāyadrumāṇām ca svarasapariṇītāni

5 bhāvā] 'vyākhyātāḥ'iti pā+ pā+
17 *] 'asamkṣobhyāntarvatnī' iti

celāni grāhayet, nyagrodhādiśuṅgāsiddhatorvā kṣīrasarp-oṣoh picum grāhayet, ataścaivākṣamātram prāśayet, prāś-
ayedvā kevalam kṣīrasarpiḥ, padmotpalakumudakiñjalkā-
mṛścāsyai samadhuśarkarān lehārtham dadyāt, śṛṅgāṭaka-
puṣkarabījakaśerukān bhakṣaṇārtham, gandhapriyaṅga- 5
sitotpalaśālūkodumbaraśalāṭunyagrodhaśuṅgāni vā pāya-
yedenāmājena payasā, payasā caināṁ balātibalāśāliṣaṣṭi-
kekṣumūlakākolīśṛtena samadhuśarkaram raktaśālināmo-
danam mṛdusurabhiśītalāṁ bhojayet, lāvakapiñjalakura-
ṅgaśamvaraśahariṇaiṇakālapucchakarasena vā ghṛtasu- 10
samskṛtena sukhaśiśiro pavātadeśasthāṁ bhojayet, krodh-
aśokāyāsavvyavāyavyāyāmebhyaścābhiraṅket, saumyābh-
iścaināṁ kathābhīrmanonukūlābhīrupāśīta; tathā+asyā
garbhastiṣṭhati // § 5937

Ca.4.8.25 yasyāḥ punarāmānvayāt puṣpadarśanam syāt, prāyast- 15
asyāstadgarbhopaghātakaram bhavati, viruddhopakram-
atvāttayoḥ // § 5938

Ca.4.8.26 yasyāḥ punaruśnatīkṣṇopayogādgarbhiṇyā mahati sa- 20
mījātasāre garbhe puṣpadarśanam syādanyo vā yonisrāva-
stasyā garbho vṛddhim na prāpnoti niḥsrutatvāt; sa kāla-
mavatiṣṭhate+atimātram, tamupaviṣṭakamityācaksate ke-
cit/ § 5939

upavāsavratakarmaparāyāḥ punah kadāhārāyāḥ sne-
hadveṣiṇyā vātaprakopāṇoktānyāsevamānāyā garbho vṛ-
ddhim na prāpnoti pariśuṣkatvāt;sa cāpi kālamavatiṣṭhate+atimātram,
aspandanaśca bhavati, tam tu nāgodaramityācaksate // / 30
§ 5940

Ca.4.8.27 nāryostayorubhatorapi cikitsitaviśeṣamupadekṣyāmaḥ-
--bhautikajīvanīyabṛhaṇīyamadhuravātaharasiddhānāṁ sa-
rpiṣāṁ payasāmāmagarbhāṇāṁ copyogo garbhavṛddhik- 30
arah; tathā sambhōjanametaireva siddhaiśca ghṛtādibhiḥ
subhikṣāyāḥ, abhikṣṇāṁ yānavāhanāpamārjanāvajrmbha-
ṇairupapādanamiti // § 5941

Ca.4.8.28 yasyāḥ punargarbhaḥ prasupto na spandate tāṁ śyena-
matsyagavayaśikhitāmracūḍatittirīṇāmanyatamasya sarp- 35

1 svarasaparipītāni] 'tailāni' iti
pā+
25 cāpi] 'kālāntaram' iti pā+

32 ghṛtādibhiḥ]
'sububhukṣāyām'(-ḥ ?)iti pā+

iṣmatā rasena māṣayūṣeṇa vā prabhūtasarpiṣā mūlakayūṣeṇa vā raktaśālīnāmodanam mṛdumadhuraśītalām bhoj-
ayet / § 5942

5 tailābhyaṅgena cāsyā abhīkṣṇamudarabastivamksaṇoru-
kaṭīpārśvapṛṣṭhapradeśānīṣaduṣṇenopacaret // § 5943

yasyāḥ punarudāvartavibandhah syādaṣṭame māse na
cānuvāsanāsādhyam manyeta tatastasyāstadvikārapraśa-
manamupakalpayennirūham / § 5944

10 udāvarto hyupekṣitah sahasā sagarbhām garbhīṇīm ga-
rbhamathavā+atipātayet / § 5945

tatra vīraṇāśāliṣaṇtikakuśakāśekṣuvālikāvetasaparivyā-
dhamūlānām bhūtīkānantākāśmaryaparūṣakamadhukam-
ṛdvīkānām ca payasā+ardhodakenodgamayya rasam pri-
yālabibhītakamajjatilakalkasamprayuktamīṣallavaṇamana-
tyuṣṇām ca nirūham dadyāt / § 5946

vyapagatavibandhām cainām sukhosalilapariṣiktāṅgīm
sthairyakaramavidāhinamāhāram bhuktavatīm sāvam ma-
dhurakasiddhena tailenānuvāsayet / § 5947

15 nyubjām tvenāmāsthāpanānuvāsanābhyāmupacaret //
§ 5948

yasyāḥ punaratimātradoṣopacayādvā tīkṣṇoṣṇātimā-
trasevanādvā vātamūtrapurīṣavegavidhāraṇairvā viṣam-
āśa(sa)naśayanasthānasampīḍanābhīhātairvā krodhaśo-
kersyābhayatrāsādibhirvā sāhasairvā+aparaiḥ karmabhir-
25 * antahkukṣergarbhō mriyate, tasyāḥ stimitam stabdhamu-
daramātataṁ sītamaśmāntargatamiva bhavatyaspandano
garbhah, śūlamadhikamupajāyate, na cāvyah prādurbha-
vanti, yonirnaprasravati, akṣinī cāsyāḥ sraste bhavataḥ, tā-
myati, vyathate, bhramate, śvasiti, aratibahulā ca bhavati,
30 na cāsyā vegaprādurbhāvo yathāvadupalabhyate; ityeva-
mlakṣaṇām striyām mṛtagarbheyamiti vidyāt // § 5949

tasya garbhaśalyasya jarāyuprapātanām karma samś-
amanamityāhureke, mantrādikamatharvavedavihitamity-
eke, paridṛṣṭakarmaṇā śalyahartrā haraṇamityeke / § 5950

35 vyapagatagarbhaśalyām tu striyāmāmagarbhām su-
rāsīdhvariṣṭamadhumadirāsavānāmanyatamamagre sām-

9 sahasā] 'garbhām sagarbhām
garbhīṇīm vā nipātayet' iti pā+

25 *] 'antahkukṣau'iti pā+

arthyataḥ pāyayedgarbhakoṣṭhaśuddhyarthamartivisma-
raṇārtham praharṣaṇārtham ca , ataḥ param samprīṇanair-
*balānurakṣibhirasnehasamprayuktairyavāgvādibhirvā ta-
tkālayogibhirāhairupacareddoṣadhātukledaviśoṣaṇamā-
tram kālam / § 5951

5

ataḥ param snehapānairbastibhirāhāravidhibhiśca dī-
panīyajīvanīyabṛṁhaṇīyamadhuravātaharasamākhyātairu-
pacaret / § 5952

paripakvagarbhaśalyāyāḥ punarvimuktagarbhaśalyā-
yāstadahareva snehopacārah syāt // § 5953

10

Ca.4.8.32 paramato nirvikāramāpyāyyamānasya garbhasya māse
māse karmopadekṣyāmaḥ / prathame māse śaṅkitā ced-
arbhamāpannā kṣīramanupaskṛtam mātrāvacchītam kāle
kāle pibet, sātmyameva ca bhojanam sāyam prātaśca
bhuñjīta ; dvitīye māse kṣīrameva ca madhurausadhasi-
ddham ; tṛtīye māse kṣīram madhusarpibhyāmupasamṣ-
ṛjya ; caturthe māse kṣīranavanītamatmakṣamātramaśnīyāt ;
pañcame māse kṣīrasarpīḥ ; ṣaṣṭhe māse kṣīrasarpirmadh-
urausadhasiddham ; tadeva saptame māse / § 5954

15

tatra garbhasya keśā jāyamānā māturvidāham janaya-
ntīti striyo bhāṣante ; tanneti bhagavānātreyah, kintu ga-
rbhotpīḍanādvātapittaśleṣmāṇa uraḥ prāpya vidāham ja-
nayanti, tataḥ kaṇḍūrupajāyate, kaṇḍūmūlā ca kikkisāvā-
ptirbhavati / § 5955

20

tatra kolodakena navanītasya madhurausadhasiddha-
syā pāṇitalamātram kāle kāle+asyai pānārtham dadyāt,
candanamṛṇālakalkaiścāsyāḥ stanodaram vimṛdnīyāt, śi-
riṣadhbhātakīsarṣapamadhukacūrṇairvā, kuṭajārjakabījamu-
staharidrākalkairvā, nimbakolasurasamañjiṣṭhākalkairvā,
prṣatahariṇaśaśarudhirayutayā triphalayā vā ; karavīrapa-
trasiddhena tailenābhyaṅgaḥ ; pariṣekaḥ punarmālatīma-
dhukasiddhenāmbhasā ; jātakāṇḍūśca kaṇḍūyanam varj-
ayettvaghedavairūpyaparihārārtham, asahyāyām tu ka-
ṇḍvāmumardanoddharṣaṇābhyaṁ parihārah syāt ; ma-
dhuramāhārajātam vātaharamalpamasnehalavaṇamalpo-
dakānupānam ca bhuñjīta / § 5956

25

30

35

3 *] 'bṛṁhaṇaiḥ'iti pā+

asṭame tu māse kṣīrayavāgūm̄ sarpiśmatīm̄ kāle kāle
 pibet ; tanneti bhadrakāpyah, paīngalyābādho hyasyā ga-
 rbhamāgacchediti ; astvatra paīngalyābādha ityāha bhaga-
 vān punarvasurātreyah , na tveaitanna kāryam ; evam̄ ku-
 5 rvatī hyarogā++ārogyabalavarṇasvarasamhananasampadupetam̄
 jñātīnāmapi śreṣṭhamapatyam janayati / § 5957

navame tu khalvenām̄ māse madhurausadhasiddhena
 tailenānuvāsayet / § 5958

ataścaivāsyāstailat̄ picum̄ yonau praṇayedgarbhasthā-
 10 namārgasnehanārtham/yadidam̄ karma prathamam̄ mā-
 sam̄ samupādāyopadiṣṭamānavamānmāsattena garbhiṇyā
 garbhasamaye garbhadhāriṇīkukṣikaṭipārśvapṛṣṭham̄ mr-
 dūbhavati, vātaścānulomah̄ sampadyate, mūtrapuriṣe ca
 15 prakṛtibhūte sukhena mārgamanupadyate, carmanakhāni
 ca mārdavamupayānti, balavarṇau copacīyete ; putram̄ ce-
 štam̄ sampadupetam̄ sukhinām̄ sukhennaiṣā kāle prajāyata
 iti / / § 5959

prāk caivāsyā navamānmāsāt sūtikāgāraṇī kārayedap-
 ahṛtāsthīśarkarākapāle deśe praśastarūparasagandhāyām̄ Ca.4.8.33
 20 bhūmau prāgdvāramudagdvāraṇī vā bailvānām̄ kāṣṭhā-
 nām̄ taindukaiṅgudakānām̄ bhāllātakānām̄ vāra(ru)ṇānām̄
 khādirāṇām̄ vā ; yāni cānyānyapi brāhmaṇāḥ śamseyura-
 tharvavedavidasteṣām ; vasanālepanāccchādanāpidhānas-
 25 am̄padupetam̄ vāstuvidyāhṛdayayogāgnisalilodūkhalava-
 rcaḥsthānasnānabhūmimahānasamṛtusukham̄ ca / / § 5960

tatra sarpistailamadhusatindhavasauvarcalakālaviḍala- Ca.4.8.34
 vanavidaṅgakuṣṭhakilimanāgarapippalīpīpalīmūlahastiipi-
 ppalīmaṇḍūkaparnyelālāṅgalīvacācavyacitrikacirabilvahi-
 30 ngusarşapalaśunakatakakaṇakanīpātasībalvajabhrja-
 kulatthamaireyasurāsavāḥ sannihitāḥ syuḥ ; tathā+aśmānau
 dvau, dve ku(ca)ṇḍamusale, dve udūkhale, *kharavṛṣabhaśca,
 dvau ca tīkṣṇau sūcīpippalakau sauvarṇarājatau, śastrāṇi
 ca tīkṣṇāyasāni, dvau ca bilvamayau paryāṇkau, taindu-
 35 kaiṅgudāni ca kāṣṭhānyagnisandhukṣaṇāni, striyaśca ba-
 hyo bahuśaḥ prajātāḥ sauhārdayuktāḥ satatamanuraktāḥ
 pradakṣiṇācārāḥ pratipattikuśalāḥ prakṛtivatsalāstyaktav-

12 garbhasamaye]
 'garbhadhāraṇe' iti pā+

31 *] 'kharo vṛṣabhaśca'iti pā+

iśādāḥ kleśasahinyo+abhimatāḥ, brāhmaṇāścātharvaved-
avidāḥ; yaccānyadapi tatra samartham manyeta, yaccā-
nyacca brāhmaṇā brūyuh striyaśca vṛddhāstat kāryam//
§ 5961

Ca.4.8.35   tataḥ pravṛtte navame māse punye+ahani praśastana- 5
kṣatrayogamupagate praśaste bhagavati śaśini kalyāṇe ka-
lyāṇe ca karaṇe maitre muhūrte śāntim hutvā gobrāhmaṇ-
amagnimudakam cādau praveśya gobhyastrṇodakam ma-
dhulājāṁśca pradāya brāhmaṇebhayo+akṣatān sumanaso
nāndīmukhāni ca phalānīṣṭāni dattvodakapūrvamāsana- 10
sthebhyo+abhibhādyā punarācamya svasti vācayet/ § 5962

tataḥ puṇyāhaśabdena gobrāhmaṇam samanuvartamānā
pradakṣinām praviśet sūtikāgāram/ § 5963

tatrasthā ca prasavakālām pratīkṣet// § 5964

Ca.4.8.36   tasyāstu khalvimāni liṅgāni prajananakālamabhitō bh- 15
avanti ; tadyathā---klamo gātrāṇām, glānirānanasya, aksṇoh
śaithilyam, * vimuktibandhanatvamiva vakṣasāḥ, kukṣer-
avasraṃsanam, adhogurutvam, vamkṣaṇabastikaṭīkukṣi-
pārśvapṛṣṭhanistodah, yoneḥ prasravaṇam, anannābhilāṣ-
aśceti ; tato+anantaramāvīnām prādurbhāvah, prasekaśca 20
garbhodakasya// § 5965

Ca.4.8.37   āvīprādurbhāve tu bhūmau śayanam vidadhīyānmṛdv-
āstaraṇopapannam/ § 5966

*tadadhīyāśīta sā/ § 5967

tām tataḥ samantataḥ parivārya yathoktaguṇāḥ str- 25
iyāḥ paryupāśīrannāśvāsayantyo vāgbhir-*grāhiṇīyābhīḥ
sāntvanīyābhiśca// § 5968

Ca.4.8.38   sā cedāvībhiḥ saṃkliṣyamānā na prajāyetāthainām
brūyāt---uttīṣṭha, musalamanyataram gṛhṇīṣva, anenaita-
dulūkhalām dhānyapūrṇām muhurmuhurabhiḥ jahi muhu- 30
rmuhuravajrmbhasva caṅkramasva cāntarā+antareti ; eva-
mupadiśantyeke/ § 5969

tannetyāha bhagavānātreyah/ § 5970

12 gobrāhmaṇam]
'anvāvartamānā praviśet'iti pā+
17 *] 'akṣnorvīmuktibandhanā-
tvamiva'iti
pā+
24 *] 'tadadhīyāśīnām tām

tataḥ'iti pā+
26 *] 'grāhaṇīyābhīrūpadistiava-
darthābhīdhāyīnībhiḥ' iti
pā+

dāruṇavyāyāmavarjanam hi garbhinyāḥ satatamupadi-
syate, višeṣataśca prajananaṅkāle pracalitasarvadhātudoṣā-
yāḥ sukumāryā nāryā musalavyāyāmasamīrito vāyuranta-
ram labdhvā prāṇān hiṁsyāt, duṣpratīkāratamā hi tasmin
5 kāle višeṣena bhavati garbhiṇī ; tasmānmusala grahaṇam
parihāryamṛṣayo manyante, jṛmbhaṇam caṅkramaṇam ca
punaranuṣṭheyamiti / § 5971

athāsyai dadyāt kuṣṭhailālāṅgalikīvacācikatracirabilva-
cavyacūrṇamupaghrātum, sā tanmuhurmuhurupajighret,
10 tathā bhūrjapatradhūmam śimśapāsāradhūmam vā / § 5972

tasyāścāntarā+antarā kaṭīpārśvapṛṣṭhasakthideśānīṣa-
duṣṇena tailenābhya jyānusukhamavamṛd(n ?)gīyāt / § 5973
anena karmaṇā garbho+avāk pratipadyate // § 5974

sa yadā jānīyādvimucya hṛdayamudaramasyāstvāviś- Ca.4.8.39
15 ati, bastiśiro+avagṛhṇāti, tvarayantyenāmāvyah, parivart-
ate+adho garbha iti ; asyāmavasthāyām paryāṅkamenām-
āropya pravāhayitumupakrameta / § 5975

karne cāsyā mantramimamanukūlā strī jape--- 'kṣitirj-
alam viyattejo vāyurviṣṇuh prajāpatih / § 5976
20 sagarbhām tvām sadā pāntu vaiśalyam ca diśantu te //
§ 5977

prasūṣva tvamavikliṣṭamavikliṣṭā śubhānane ! / § 5978
kārtikeyadyutim putram kārtikeyābhiraṅkṣitam' iti //
§ 5979

25 tāścainām yathoktaguṇāḥ striyo+anuśiṣyuh---anāgatāvīrmā.4.40
pravāhiṣṭhāḥ ; *yā hyanāgatāvīḥ pravāhate vyarthamevā-
syāstat karma bhavati, prajā cāsyā vikṛtā vikṛtimāpannā
ca, śvāsakāsaśoṣaplīhaprasaktā vā bhavati / § 5980

yathā hi kṣavathūdgāravātāmūtrapuriṣavegān prayat-
30 amāno+apyaprāptakālānnā labhate kṛcchreṇā vā+apyavāpnōti,
tathā+anāgata kālam garbhāmapi pravāhamāṇā ; yathā ca-
iśāmeva kṣavathvādīnām sandhāraṇamupagṛhātāyopapa-
dyate, tathā prāptakālasya garbhasyāpravāhaṇamiti/sā
yathānirdeśam kuruṣveti vaktavyā syāt / § 5981

12 kaṭīpārśvapṛṣṭhasakthideśānī-
ṣaduṣṇena] 'anumukham'iti

pā+

13 garbho+] 'avāggarbhāḥ'iti
pā+

19 viyattejo] 'indrah' iti pā+

16 parivartate+] 'avāggarbhāḥ'iti

26 *] 'yadyanāgatāvīḥ'iti pā+

30 kṛcchreṇā] 'vā labhate'iti pā+

tathā ca kurvatī śanaiḥ pūrvam̄ pravāheta, tato+anantaram
balavattaram/tasyām̄ ca pravāhamāṇāyām̄ striyah̄ śa-
bdam̄ kuryuh---'prajātā prajātā dhanyam̄ dhanyam̄ pu-
tram' iti / § 5982

5

Ca.4.8.41   tathā+asyā harṣenāpyāyyante prāṇāḥ// § 5983
yadā ca prajātā syāttadaivaināmavekṣeta---kācidasyā
aparā prapannā na veti / § 5984

10

tasyāścedaparā na prapannā syādathaināmanyatamā
strī dakṣiṇēna pāṇinā nābherupariṣṭādbalavannipīḍya sa-
vyena pāṇinā prsthata upasamgrhya tām̄ sunirdhūtam̄ ni-
rdhunuyāt/ § 5985

15

athāsyāḥ pārṣṇyā śroṇīmākoṭayet / § 5986
asyāḥ sphicāvupasamgrhya supīḍitam̄ pīḍayet/ § 5987
athāsyā bālavenyā kanṭhatālu parimṝṣet/ § 5988
bhūrjapatrakācamaṇisarpanirmokaiścāsyā yonim̄ dhū-
payet/ § 5989

20

kuṣṭhatālīsakalkam̄ balvajayūṣe maireyasurāmaṇde tī-
kṣne kaulatthe vā yūṣe maṇḍūkaparnīpippalīsampāke vā
samplāvya pāyayedēnām/ § 5990

25

tathā sūkṣmailākilmakuṣṭhanāgaraviḍaṅgapippalīkā-
lāgurucavyacitrakopakuñcikākalkam̄ kharavṛṣabhasya vā
jīvato dakṣiṇam̄ karṇamutkṛtya drṣadi jarjarīkṛtya balvajakvāthādīnāmāp
prakṣipyāplāvya muhūrtasthitamuddhṛtya tadāplāvanam̄
pāyayedēnām/ § 5991

30

śatapuṣpākuṣṭhamadanahiṅgusiddhasya cainām taila-
syā picum̄ grāhayet/ataścaivānuvāsayet / § 5992

35

etaireva cāplāvanaiḥ phalajīmūtekṣvākudhāmārgava-
kuṭajakṛtavedhanahastiippalyupahitairāsthāpayet/ § 5993
tadāsthāpanamasyāḥ saha vātamūtrapurīśairnirhara-
tyaparāmāsaktām̄ vāyorevāpratilomagatvāt/ § 5994

40

aparām̄ hi vātamūtrapurīśāṇyanyāni cāntarbahirmārgāṇi
sajjanti // § 5995

17 kuṣṭhatālīsakalkam̄]
'balvajakvāthe'iti pā+

22 vā] 'kharasyavṛṣasya vā jarato
dakṣiṇam̄ parṇamutkṛtya'iti pā+

22 jarjarīkṛtya]
'balvajayūṣādīnāmanyatame'iti
pā+

30 vātamūtrapurīśairnirharatyap-
arāmāsaktām̄]

'vāyoranulomagamanāt'iti pā+

31 vātamūtrapurīśāṇyanyāni]
'cāntarbahirmukhāni'iti pā+

- Ca.4.8.42
- tasyāstu khalvaparāyāḥ prapatanārthe karmaṇi kriya-
māṇe jātamātrasyaiva kumārasya kāryānyetāni karmāṇi
bhavanti ; tadyathā---aśmanoh samghaṭtanam karṇayorm-
ūle, sītodakenoṣnodakena vā mukhapariṣekah, tathā sa kl-
5 eśavihatān prāṇān punarlabheta / § 5996
- krṣṇakapālikāśūrpeṇa cainamabhiniśpuṇīyuryadyace-
ṣṭah syād yāvat prāṇānām pratyāgamanam (*tattat sarva-
meva kāryam) / § 5997
- tataḥ pratyāgataprāṇām prakṛtibhūtamabhisamīkṣya
10 snānodakagrahaṇābhyaṁupapādayet // § 5998
- athāsyā tālvoṣṭhakaṇṭhajihvāpramārjanamārabhetāṅg-
ulyā suparilikhitanakhayā suprakṣālitopadhānakārpāsa ?sapicumatyā/
§ 5999
- prathamām pramārjitāsyasya cāsyā śirastālu kārpāsap-
15 icunā snehagarbhēna pratīsamchādayet / § 6000
- tato+asyānāntaram saindhavopahitena sarpiṣā kāryam
pracchardanam // § 6001
- tataḥ kalpanām nādyāḥ / § 6002
- Ca.4.8.44
- atastasyāḥ kalpanavidhimupadekṣyāmaḥ---nābhibandhanāt
20 prabhṛtyaṣṭāṅgulamabhijñānam kṛtvā chedanāvakāśasya
dvayorantarayoḥ śanairgrīhītvā tīkṣṇena raukmarājatāyas-
ānām chedanānāmanyatamena-*ārdhadhāreṇa chedayet/
§ 6003
- tāmagre sūtreṇopanibadhyā kaṇṭhe+asya śithilamava-
25 sr̥jet / § 6004
- tasya cennābhiḥ pacyeta, tām lodhramadhukapriyaṅg-
usuradāruharidrākalkasiddhena tailenābhyaṣyāt, eṣāmeva
tailauṣadhanām cūrṇenāvacūrṇayet / § 6005
- iti nādīkalpanavidhiruktah samyak // § 6006
- 30 asamyakkalpane hi nādyā āyāmavyāyāmottuṇḍitā-piṇḍalikā^{4.8.45}
vināmikā-vijr̥mbhikābādhebhyo bhayam / § 6007
- tatrāvidāhibhirvātapittapraśamanairabhyaṅgotsādana-
pariṣekaiḥ sarpirbhiścopakrameta gurulāghavamabhis-
mīkṣya // § 6008
- 35 ato+anāntaram jātakarma kumārasya kāryam / § 6009
- Ca.4.8.46

4 vā] 'sukhena pariṣekah'iti pā+

22 *] 'ūrdhvadhāreṇa'iti pā+

7 *] ayam pāṭho

hastalikhitapustake nopalabhyate

tadyathā---madhusarpiṣī mantropamantrite yathāmn-
āyam prathamam prāśitum dadyāt / § 6010

stanamata ūrdhvametenaiva vidhinā dakṣinām pātum
purastāt prayacchet / § 6011

* athātah śīrṣataḥ sthāpayedudakumbham mantropam- 5
antritam / / § 6012

Ca.4.8.47   athāsyā rakṣām vidadhyāt---ādānīkhadirakarkandhupīluparūṣakaśāk
gr̥ham samantataḥ parivārayet/ sarvataśca sūtikāgārasya
sarṣapātasītaṇḍulakaṇakaṇikāḥ prakireyuḥ / § 6013
tathā taṇḍulabalihomah satatam- * ubhayakālam kriyeta nāmakarmanāl
/ § 6014

dvāre ca musalam dehalīmanu tiraścīnam nyaset/ § 6015
vacākuṣṭhakṣaumakahiṅgusarṣpātasiлаśunakaṇakaṇikā-
nām rakṣoghnasamākhyātānām cauṣadhīnām poṭṭalikām
baddhvā sūtikāgārasyottaradehalyāmavasṛjet, tathā sūtik- 15
āyāḥ kaṇṭhe saputrāyāḥ, sthālyudakakumbhaparyanyaṅkeśv-
api, tathaiva ca dvayordvārapakṣayoh / § 6016

kaṇakakaṇṭakendhanavānagnistindukakāṣṭhendhanaścā-
gniḥ sūtikāgārasyābhyan tarato nityam syāt / § 6017

striyaścainām yathoktaguṇāḥ suhṛdaścānuścānujāgr- 20
yur(anujāgryur ?)-daśāham dvādaśāham vā / § 6018

anuparatapradānamāṅgalāśīḥstutigītavāditramannapā-
naviśadamanuraktaprahrṣṭajanasaṁpūrṇām ca tadveśma
kāryam / § 6019

brāhmaṇaścātharvavedavit satatamubhayakālam sā- 25
ntim juhuyāt svastyayanārthaṁ kumārasya tathā sūtikā-
yāḥ / § 6020

ityetadrakṣāvidhānamuktam // § 6021

Ca.4.8.48   sūtikām tu khalu bubhukṣitām viditvā sneham pāyay-
eta paramayā śaktyā sarpistailam vasām majjānam vā sā- 30
tmyībhāvamabhisamīkṣya pippalīpippalīmūlacavyacitra-
kaśrīngaveracūrṇasahitam / § 6022

sneham pītavatyāśca sarpistailābhyaṁabhyajya veṣṭay-
edudaram mahatā+acchena vāsasā ; tathā tasyā na vāyur-
udare vikṛtimutpādayatyanavakāśatvāt/jīrṇe tu snehe pi- 35

5 *] 'athāsyā'iti pā+

'prāññāmakarmanāḥ'iti pā+

10 *] 'ubhayataḥkālam'iti pā+

10 ubhayakālam]

ppalyādibhireva siddhām̄ yavāgūm̄ susnidhām̄ dravām̄
mātraśah pāyayet / § 6023

ubhayataḥkālam̄ coṣṇodakena ca pariṣecayet prāk sne-
hayavāgūpānābhyaṁ / § 6024

5 evam̄ pañcarātram̄ saptarātram̄ vā+anupālyā krameṇā-
pyāyayet / § 6025

svasthavṛttametāvat sūtikāyāḥ // § 6026

tasyāstu khalu yo vyādhirutpadyate sa kṛcchrasā- Ca.4.8.49
dhyo bhavatyasādhyo vā, garbhavṛddhikṣayitaśthilasarv-

10 adhātutvāt, pravāhaṇavedanākledanaraktaniḥsrutiviśeṣa-
śūnyaśarīratvācca ; tasmāttām̄ yathoktena vidhinopaca-
ret ; bhautikajīvanīyabṛmhāṇīyamadhuravātaharasiddhai-
rabhyaṅgotsādanapariṣekāvagāhanānnapānavidhibhirviśeṣa-
taścopacaret ; viśeṣato hi śūnyaśarīrāḥ striyah prajātā bha-

15 vanti // § 6027

daśame tvahani saputrā strī sarvagandhauṣadhairgau- Ca.4.8.50
rasarśapalodhraiśca snātā laghvahataśucivastram̄ paridhāya
pavitreṣṭalaghuvicitrabhūṣaṇavatī ca samśprṣya maṅgalā-
nyucitāmarcayitvā ca devatām̄ śikhināḥ śuklavāsaso+avyaṅgāmśca
20 brāhmaṇān svasti vācayitvā kumāramahatānām̄ ca vāsa-
sām̄ samcaye prākśirasamudakśirasam̄ vā samveṣya deva-
tāpūrvam̄ dvijātibhyāḥ prāṇamatītyuktvā kumārasya pitā
dve nāmanī kārayennākṣatrikam̄ nāmābhiprāyikam̄ ca /
§ 6028

25 tatrābhiprāyikam̄ ghoṣavadādyantasthāntamūṣmāntam̄
vā+avṛddham̄ tripuruṣānūkamanavapratiṣṭhitam̄, nākṣā-
trikam̄ tu nakṣatradevatāsamānākhyam̄ dvyakṣaram̄ catu-
rakṣaram̄ vā // § 6029

/ * vṛtte ca nāmakarmaṇi kumāram̄ parīkṣitumupakra- Ca.4.8.51
30 metāyuṣah pramāṇajñānahetoh / § 6030
tatremānyāyuṣmatām̄ kumārāṇām̄ lakṣaṇāni bhava-
nti / § 6031

2 dravām̄] 'mātrām̄'iti pā+

saṃveṣya'iti pā+

16 daśame] 'daśamyām̄

26 vā+]

niśyatītāyām̄'iti pā+

'vṛddhatripuruṣāntaram̄'iti pā+

17 laghvahataśucivastram̄]

27 tu]

[laghvahatavastra parihiṭā'iti pā+

[nakṣatradevatāsaṃyuktam̄

20 vācayitvā] 'kumāramahatena

kṛtam̄'iti pā+

vāsasā++ācchādayet

29 *] 'kṛte'iti pā+

prākśirasamudakśirasam̄ vā

tadyathā---ekaikajā mṛdavo+alpāḥ snigdhāḥ subaddhamūlāḥ kṛṣṇāḥ keśāḥ praśasyante, sthirā bahalā tvak, prakṛtyā+atisampannamīśat³ pramāṇātivṛttamanurūpamātapatropamāśirāḥ, vyūḍham dṛḍham samam suśliṣṭaśaṅkhasandhyū-
rdhvavyañjanasampannamupacitam valibhamardhacandr- 5
ākṛti lalāṭam, bahalau vipulasamapīṭhau samau nīcrai-
rvṛddhau pṛṣṭhato+avanatau suśliṣṭakarṇaputrakau ma-
hācchidrau karṇau, īśatpralambinyāvasamgate same sa-
ṁhate mahatyau bhuvau, same samāhitadarśane vyakt-
abhāgavibhāge balavatī tejasopapanne svaṅgāpāṅge ca-
kṣuṣī, ḥjvī mahocchvāsā vamśasampanneśadavanatāgrā 10
nāsikā, mahadṛjusuniviṣṭadantamāsyam, āyāmavistārop-
apannā ślaksṇā tanvī prakṛtivarṇayuktā jihvā, ślaksṇam
yuktopacayamūṣmopapannam raktam tālu, mahānadī-
nah snigdho+anunādī gambhīrasamuttho dhīrah sva-
raḥ, nātisthūlau nātikṛśau vistāropapannāvāsyaprāchchād- 15
anau raktāvoṣṭhau, mahatyau hanū, vṛttā nātimahatī gr-
īvā, vyūḍhamupacitamurah, gūḍham jatru pṛṣṭhavamśa-
śca, viprakṛṣṭāntarau stanau, asampātinī sthire pārśve, vṛ-
ttaparipūrṇāyatau bāhū sakthinī aṅgulayaśca, mahadupa-
citam pāṇipādaṁ, sthirā vṛttāḥ snigdhāstāmrāstuṅgāḥ kū-
rmākārāḥ karajāḥ, pradakṣiṇāvartā sotsaṅgā ca nābhiḥ, ur-
astribhāgahīnā samā samupacitamāṁsā kaṭī, vṛttau sthi-
ropacitamāṁsau nātyunnatau nātyavanatau sphicau, an-
upūrvam vṛttāvupacayayuktāvūrū, nātyupacite nātyap- 20
acite eṇīpade pragūḍhasirāsthisandhī jaṅghe, nātyupaci-
tau nātyapacitau gulphau, pūrvopadiṣtaguṇau pādau kū-
rmākārau, prakṛtiyuktāni vātamūtrapuriṣaguhyāni tathā
svap(n?)ajāgaranāyāsasmitaruditastanagrahaṇāni, yacca 25
kiñcidanyadapyanuktamasti tadapi sarvam prakṛtisampa-
nnamiṣṭam, viparītaṁ punaraniṣṭam/ § 6032
                iti dīrghāyurlakṣaṇāni// § 6033

Ca.4.8.52

ato dhātrīparīkṣāmupadekṣyāmaḥ / § 6034
atha brūyāt---dhātrīmānaya samānavarnām yauvana-
sthām nibhṛtāmanāturāmavyaṅgāmavyasanāmavirūpām-
*ajugupsitām deśajātīyāmakṣudrāmakṣudrakarmiṇīm kule 35

3 *] 'pramāṇātiriktam'iti pā+

13 tanvī] 'prakṛtiyuktā
pāṭalavarṇā'iti pā+

36 *]

'avijugupsāmajugupsitām'iti pā+

jātām vatsalāmarogām jīvadvatsām pumvatsām dogdhrī-
mapramattāmanuccāraśayinīmanantyāvasāyinīm kuśalo-
pacārāmśucimaśucidveśinīm stanastanyasampadupetām-
iti // § 6035

5 tatreyam stanasaṃpat---nātyūrdhvau nātilambāvanati- Ca.4.8.53
krśāvanatipīnau yuktapippalakau sukhaprapānau ceti (st-
anasaṃpat) // § 6036

10 stanyasampattu prakṛtivarṇagandharasparśam, uda- Ca.4.8.54
pātre ca duhyamānamudakam vyeti prakṛtibhūtatvāt ; tat
puṣṭikaramārogyakaram ceti(stanyasampat) // § 6037

ato+anyathā vyāpannam jñeyam/ § 6038 Ca.4.8.55

15 tasya viśeṣāḥ---śyāvāruṇavarṇam kaśāyānurasam vi-
śadamanālakṣyagandham rūkṣam dravam phenilam la-
ghvatṛptikaram karśanam vātavikārāṇam kartṛ vātopasṛ-
ṣṭam kṣīramabhijñeyam ; krṣṇanīlapītātmrāvabhāsam ti-
ktāmlakaṭukānurasam kuṇaparudhiragandhi bhṛśoṣṇam
pittavikārāṇam kartṛ ca pittopasṛṣṭam kṣīramabhijñe-
yam, atyarthāsuklamatimādhuryopapannam lavaṇānura-
sam ghṛtatailavasāmajjagandhi picchilam tantumadudak-
20 apātre+avasīdach(cch ?)leśmavikārāṇam kartṛ śleśmopasṛ-
ṣṭam kṣīramabhijñeyam // § 6039

25 teśām tu trayāṇāmapi kṣīradoṣāṇām prativiśeṣamabh- Ca.4.8.56
isamīkṣya yathāsvam yathādoṣam ca vamanavirecanāsth-
āpanānuvāsanāni vibhajya kṛtāni praśamanāya bhavanti/
§ 6040

pānāśanavidhistu duṣṭakṣīrāyā yavagodhūmaśāliṣaṣṭi-
kamudgahareṇukakulatthasurāsauvīrakamaireyamedaka-
laśunakarañjaprāyah syāt/ § 6041

30 kṣīradoṣaviśeṣāṁścāvekṣyāvekṣya tattadvidhānam kā-
ryam syāt/ § 6042

35 pāṭhāmahauṣadhasuradārumustamūrvāguḍūcīvatsaka-
phalakirātakiktakakaṭukarohiṇīśārivākaśāyāṇām ca pānam
praśasyate, tathā+anyeṣām tiktakaśāyakaṭukamadhurāṇām
dravyāṇām prayogaḥ kṣīravikāraviśeṣānabbhisamīkṣya mā-
trām kālam ca / § 6043

15 vātopasṛṣṭam] 'kṣīramiti
jñeyam'iti pā+
33 tathā+anyeṣām]

'tiktakaśāyakaṭukaprāyāṇām'iti
pā+

- iti kṣīraviśodhanāni // § 6044
- Ca.4.8.57   kṣīrajananāni tu madyāni sīdhuvarjyāni, grāmyānūp-
audakāni ca śākadhānyamāṁsāni, dravamadhuरामलalav-
añabhuयिष्ठास्त्राहाराह, kṣīriṇyaścauṣadhyayā, kṣīrapāna-
manāyāsaśca, vīraṇaṣaṣṭikāśālīkṣuvālikādarbhakuśakāśa- 5
gundretkaṭamūlakaṣayāñām ca pānamiti(kṣīrajananāni) //
§ 6045
- Ca.4.8.58   dhātrī tu yadā svādubahulaśuddhadugdhā syāttadā
snātānuliptā śuklavastram paridhāyaindrīm brāhmīm śat-
avīryām sahasravīryāmamoghāmavyathām śivāmaristām 10
vātyapuṣpīm viṣvaksenakāntām vā bibhratyosadhim kū-
māram prānmukham prathamām dakṣinām stanām pāya-
yet/ § 6046
- iti dhātrīkarma // § 6047
- Ca.4.8.59   ato+anantaram kumārāgāravidhimanuvyākhyāsyāmaḥ- 15
--vāstuvidyākuśalah praśastām ramyamatamaskām ni-
vātām pravātaikadeśām dṛḍhamapagataśvāpadapaśud-
amṣṭrimūṣikapataṅgam suvibhaktasalilolūkhalamūtrava-
raḥsthānasnānabhūmimahānasamṛtusukham yathartuś-
ayanāsanāstaraṇasampannām kuryāt; tathā suvihitara- 20
kṣāvidhānabalimaṅgalahomaprāyaścittām śucivṛddhava-
idyānuraktajanasampūrṇām/ § 6048
- iti kumārāgāravidhiḥ // § 6049
- Ca.4.8.60   śayanāsanāstaraṇaprāvaraṇāni kumārasya mṛḍulaghū-
śucisuganghīni syuḥ ; svedamalajantumanti mūtrapurīśo- 25
pasṛṣṭāni ca varjyāni syuḥ ; asati saṁbhave+anyesām tāny-
eva ca suprakṣālitopadhānāni sudhūpitāni śuddhaśuṣkā-
ṇyupayogam gaccheyuḥ// § 6050
- Ca.4.8.61   dhūpanāni punarvāsasām śayanāstaraṇaprāvaraṇānām
ca yavasarṣapātasīhiṅgugugguluvacācorakavayaḥsthāgolomā
jaṭilāpalaṅkaśāśokarohiṇīsarpanirmokāṇi ghṛtayuktāni syuḥ// 30
§ 6051
- Ca.4.8.62   maṇayaśca dhāraṇīyāḥ kumārasya khaḍgarurugavay-
avṛṣabhañām jīvatāmeva dakṣinēbhyo viṣāṇebhyo+agrāṇi
gr̥hītāni syuḥ ; aindryādyāścauṣadhyo jīvakarṣabhbakau 35

11 vātyapuṣpīm]
'viṣvaksenakāntāmiti

bibhratyosadhiḥ'iti pā+

ca, yāni cānyānyapi brāhmaṇāḥ praśamseyuratharvaved-
avidah // § 6052

krīḍanakāni khalu kumārasya vicitrāṇi ghoṣavantya-
bhīrāmāṇi cāgurūṇi cātīkṣṇāgrāṇi cānāsyapraveśīni cāpr-
āṇaharāṇi cāvitrā sanāni syuḥ // § 6053

na hyasya vitrāsanāṁ sādhu / § 6054

Ca.4.8.63

tasmāttasmin rudatyabhuñjāne vā+anyatra vidheyat-
āmagacchati rākṣasapiśācapūtanādyānāṁ nāmānyāhvay-
atā kumārasya vitrāsanārtham nāmagrahaṇāṁ na kāryam
syāt // § 6055

yadi tvāturyam kiñcit kumāramāgacchet tat prakṛtini-
mittapūrvvarūpaliṅgopaśayaviśeṣaistattvato+anubudhya sa-
rvaviśeṣānāturausadhadēśakālāśrayānavekṣamāṇaścikitsi-
tumārabhetaināṁ madhuramṛdulaghusurabhiśītaśaṅkaram
15 karma pravartayan / § 6056

evamśātmyā hi kumārā bhavanti / § 6057

tathā te śarma labhante cirāya / § 6058

aro ge tvarogavṛttamātiṣṭheddeśakālātmaguṇavipary-
yena vartamānah, krameṇāśatmyāni parivartyopayuñjā-
20 naḥ sarvāṇyahitāni varjayet / § 6059

tathā balavarṇaśarīrāyuṣāṁ sampadamavāpnotīti //
§ 6060

evamenāṁ kumāramāyauvanaprāpterdharmārthakau-
śalāgamanāccānupālayet // § 6061

25 iti putrāśiṣāṁ samṛddhikaram karma vyākhyātam /
§ 6062

tadācaran yathoktairvidhibhiḥ pūjām yatheṣṭam labh-
ate+anasūyaka iti // § 6063

tatra ślokau--- § 6064

Ca.4.8.68

30 putrāśiṣāṁ karma samṛddhikārakam
yaduktametanmahadarthasamhitam/
tadācaran jño vidhibhiryathātatham pūjām
yatheṣṭam labhate+anasūyakah // § 6066

śarīram cintyate sarvam daivamānuṣasampadā /
sarvabhāvairyatastasmācchārīram
sthānamucyate // § 6068

ityagniveśakṛte tantra carakapratisamṣkṛte sārīrasthāne
jātisūtrīyam sārīram nāmāṣṭamo+adhyāyah // 8 //

sārīrasthānam sampūrṇam /

5 indriyasthānam/

5.1 prathamo+adhyāyah/

- Ca.5.1.1 athāto varṇasvarīyamindiyam vyākhyāsyāmaḥ // § 6071
- Ca.5.1.2 iti hasmāha bhagavānātreyah // § 6072
- Ca.5.1.3 iha khalu varṇaśca svaraśca gandhaśca rasaśca sparśaśca cakṣuśca śrotram ca ghrāṇam ca rasanaṁ ca sparśanam ca sattvam ca bhaktiśca śaucam ca śīlam cācāraśca smṛtiścākṛtiśca prakṛtiśca vikṛtiśca balam ca glāniśca medhā ca harṣaśca raukṣyam ca snehaśca tandrā cārambhaśca gauravam ca lāghavam ca guṇāścāhāraśca vihāraścāhārapariṇāmaścopāyaścāpāyaśca vyādhiśca vyādhipūrvarūpam ca vedanāścopadravāśca cchāyā ca praticchāyā ca svapnadarśanam ca dūtādhikāraśca pathi cautpātikam cātuarakule bhāvāvasthāntāṇi ca &bheṣajasamvṛttiśca bheṣajavikārayuktiśceti parīkṣyāṇi pratyakṣānumānopadeśairāyuṣah pramāṇāvaśeṣam jijñāsamānenā bhiṣajā // § 6073
- Ca.5.1.4 tatra tu khalveśām parīkṣyāṇām kānicit puruṣamanāśritāṇi, kānicicca puruṣasamśrayāṇi / § 6074
- Ca.5.1.5 tatra yāni puruṣamanāśritāni tānyupadeśato yuktitaśca parīkṣeta, puruṣasamśrayāṇi punah prakṛtitō vikṛtitāśca // § 6075
- Ca.5.1.6 tatra prakṛtirjātiprasaktā ca, kulaprasaktā ca, &deśānupātinī ca, kālānupātinī ca, vayo+anupātinī ca, pratyātmāniyatā ceti / § 6076
- Ca.5.1.7-1 jātikuladeśakālavayaḥpratyātmāniyatā hi teṣām teṣām puruṣāṇām te te bhāvaviśeṣā bhavanti // § 6077
- Ca.5.1.8 vikṛtiḥ punarlakṣaṇānimittā ca, lakṣyannimittā ca, nimittānurūpā ca // § 6078
- Ca.5.1.7-2 tatra lakṣaṇānimittā nāma sā yasyāḥ śarīre lakṣaṇānyeva hetubhūtāni bhavanti daivāt ; lakṣaṇāni hi kāniciccha-

- rīropanibaddhāni bhavanti, yāni hi tasmīmstasmin kāle ta-
trādhiṣṭhānamāsādyā tām tām vikṛtimutpādayanti // § 6079
lakṣyanimittā tu sā yasyā upalabhyate nimittam &yath- Ca.5.1.7-2
oktam nidānešu // § 6080
- 5 nimittānurūpā tu nimittārthānukāriṇī yā, tāmanimi- Ca.5.1.7
ttām nimittamāyuṣah pramāṇajñānasyecchanti bhiṣajo bh-
ūyaścāyuṣah kṣayanimittām pretaliṅgānurūpām, yāmāy-
uso+&antargatasya jñānārthamupadiśanti dhīrāḥ / § 6081
yām cādhikṛtya puruṣasamśrayāṇi mumūrṣatām laks-
10 anānyupadekṣyāmaḥ/ § 6082
ityuddeśaḥ/ § 6083
tam vistareṇānuvyākhyāsyāmaḥ // § 6084
tatrādita eva varṇādhikāraḥ/ § 6085 Ca.5.1.8
tadyathā---krṣṇaḥ, &sýāmaḥ, sýāmāvadātaḥ, avadāta-
15 śceti prakṛtivarnāḥ śarīrasya bhavanti ; &yāmścāparānup-
ekṣamāṇo vidyādanūkato+anyathā vā+api nirdiśyamānā-
mstajjñaiḥ // § 6086
nīlaśyāvatāmraharitaśuklāśca varṇāḥ śarīrasya vaikār- Ca.5.1.9a
ikā bhavanti ; yāmścāpara-&anupekṣamāṇo vidyāt &prā-
20 gvikṛtānabhūtvotpannān/ § 6087
iti prakṛtivikṛtivarnā bhavantyuktāḥ śarīrasya // § 6088
tatra prakṛtivarnāmardhaśarīre vikṛtivarnāmardhaśar- Ca.5.1.9b
īre, dvāvapi varṇau maryādānibhaktau dṛṣṭvā ; yadyevam
savyadakṣiṇavibhāgena, yadyevam pūrvapāścimavibhā-
25 gena, yadyuttarādharavibhāgena, yadyantarbahirvibhā-
gena, āturasyāriṣṭamiti vidyāt ; evameva varṇabheda mu-
khe+&apyanyatra vartamāno marañaya bhavati // § 6089
varṇabhedenā glāviharṣaraukṣyasnehā vyākhyātāḥ // Ca.5.1.10
§ 6090
- 30 tathā pipluvyaṅgatilakālakapiḍakānāmanyatamasyān- Ca.5.1.11
ane janmāturasyaivamevāpraśastam vidyāt // § 6091
nakhanayanavadanamūtrapurīṣahastapādauṣṭhādiṣvapi Ca.5.1.12
ca vaikārikoktānām varṇānāmanyatamasya prādurbhāvo
hīnabalavarṇendriyeṣu lakṣaṇāmāyuṣah kṣayasya bhav-
35 ati // § 6092
yaccānyadapi kimcidvarṇavaikṛtamabhūtapūrvam sa- Ca.5.1.13
hasotpadyetānimittameva hīyamānasyāturasya śaśvat, ta-
dariṣṭamiti vidyāt/ § 6093

5. INDRIYASTHĀNAM /

	iti varṇādhikārah // § 6094	
Ca.5.1.14	svarādhikārastu---hamṣakrauñcanemidundubhikalavi- ñkakākakapotajarjarānukārāḥ prakṛtisvarā bhavanti ; yāṁścāpara- &anupekṣamāṇo+api vidyādanūkarto+anyathā vā+api vi- rdiśyamānāṁstajñaiḥ / § 6095	5
	&edakakalagrastānyaktagadgadaksāmadīnānukīrṇāstvā- turāṇāṁ svarā vaikārikā bhavanti ; yāṁścāpara-&anupekṣamāṇo+api vidyāt &prāgvikṛtānbhūtvotpannān / § 6096	
	iti prakṛtivikṛtisvarā vyākhyātā bhavanti // § 6097	
Ca.5.1.15	tatra prakṛtivaikārikāṇāṁ svarāṇāmāśvabhinirvṛttih &svarānekatvamekasya cānekatvamapraśastam / § 6098	10
	iti svarādhikārah // § 6099	
Ca.5.1.16	iti varṇasvarādhikārau yathāvaduktau mumūrṣatām lakṣaṇajñānārthhamiti // § 6100	
Ca.5.1.17	bhavanti cātra--- § 6101	15
	yasya vaikāriko varṇah śarīra upapadyate/ ardhe vā yadi vā kṛtsne nimittam na ca nāsti sah // § 6103	
Ca.5.1.18	nīlam vā yadi vā śyāvam tāmram vā yadi vā+aruṇam/ mukhārdhamanyathā varāṇo mukhārdhe+ariṣṭamucyate // § 6105	
Ca.5.1.19	sneho mukhārdhe suvyakto &raukṣyamardhamukhe bhrśam/ glānirardhe tathā harṣo mukhārdhe pretalakṣaṇam // § 6107	20
Ca.5.1.20	tilakāḥ pipalavo vyāṅgā rājayaśca prthagvidhāḥ/ āturasyāśu jāyante mukhe prāṇān mumukṣataḥ // § 6109	
Ca.5.1.21	puṣpāṇi nakhadanteṣu pañko vā dantasamśritah/	

cūrṇako vā+api danteṣu lakṣaṇam &maraṇasya
tat// § 6111

ausṭhayoh pādayoh
pānyorakṣṇormūtrapuriṣayoh/
nakheṣvapi ca vaivarnyametat
kṣīṇabale+antakṛt// § 6113

5

yasya nīlāvubhāvoṣṭhau
pakvajāmbavasannibhau/
mumūrṣuriti tam̄ vidyānnaro dhīro
gatāyuṣam// § 6115

eko vā yadi vā+aneko yasya vaikārikah svaraḥ/
sahasotpadyate jantorhīyamānasya nāsti saḥ//
§ 6117

10

yaccānyadapi kiñcit syādvaiκṛtam
svavarṇayoh/
balamāṃsavihīnasya tat sarvam
&maraṇodayam// § 6119

tatra ślokah--- § 6120

Ca.5.1.23

Ca.5.1.24

Ca.5.1.25

Ca.5.1.26

iti varṇasvarāvuktau lakṣaṇārthaṁ
mumūrṣatām/
&yastau samyagvijānāti nāyurjñāne sa
muhyati// § 6122
ityagviceśakṛte tantra carakapratisamksṛte indriyasthāne
varṇasvarīyamindriyam nāma
prathamo+adhyāyah//1//

5.2 dvitīyo+adhyāyah/

athātaḥ puṣpitakamindriyam vyākhyāsyāmah// § 6124
iti ha smāha bhagavānātreyah// § 6125

Ca.5.2.1

Ca.5.2.2

puṣpam yathā pūrvvarūpam phalasyeha
bhaviṣyataḥ/

Ca.5.2.3

tathā liṅgamariṣṭākhyam pūrvarūpam
mariṣyataḥ// § 6127

Ca.5.2.4 apyevam tu bhavet puṣpam phalenānanubandhi
yat/
phalam cāpi bhavet kiñcidiyasya puṣpam na
&pūrvajam// § 6129

Ca.5.2.5 na tvariṣṭasya jātasya nāśo+asti maraṇādrte/
maraṇam cāpi tannāsti
yannāriṣṭapuraḥsaram// § 6131 5

Ca.5.2.6 mithyādṛṣṭamariṣṭābhamanariṣṭamajānatā/
ariṣṭam vā+apyasam̄buddhametat
prajñāparādhajam// § 6133

Ca.5.2.7 jñānasam̄bodhanārtham tu
liṅgairmaranapūrvajaiḥ/
puṣpitānupadekṣyāmo narān
&bahuvidhairbahūn/

Ca.5.2.8 nānāpuṣpopamo gandho yasya &bhāti
divāniśam/
puṣpitasya vanasyeva nānādrumalatāvataḥ//
§ 6137 10

Ca.5.2.9 tamāhuḥ puṣpitam dhīrā naram
maraṇalakṣaṇaiḥ/
sa &nā samvatsarāddeham jahātīti viniścayah//
§ 6139

Ca.5.2.10 evamekaikaśaḥ puṣpairyasya gandhaḥ samo
bhavet/
iṣṭairvā yadi vā+aniṣṭaiḥ sa ca puṣpita ucyate//
§ 6141 15

Ca.5.2.11 samāsenāśubhān gandhānekatvenāthavā
punah/

ājighredyasya gātreṣu tam̄ vidyāt puṣpitam
bhiṣak // § 6143

āpulutānāplute kāye yasya gandhāḥ
śubhāśubhāḥ/
vyatyāsenānimittāḥ syuḥ sa ca puṣpita ucyate//
§ 6145

5

tadyathā-candanam kuṣṭham̄ tagarāguruṇī
madhu/
mālyam̄ mūtrapurīṣe ca &mṛtāni kuṇapāni ca//
§ 6147

ye cānye vividhātmāno gandhā
vividhayonayah/
te+apyanenānumānena vijñeyā vikṛtim̄ gatāḥ//
§ 6149

idam̄ cāpyatideśārthaṁ lakṣaṇam̄
gandhasamśrayam/
vakṣyāmo yadabhijñāya
bhiṣairnaraṇamādiśet// § 6151

10

&viyonirviduro gandho yasya gātreṣu jāyate/
iṣṭo vā yadi vā+aniṣṭo na sa jīvati tām̄ samām//
§ 6153

etāvadgandhavijñānam, rasajñānamataḥ param/
āturāṇam̄ śarīreṣu vakṣyate vidhipūrvakam//
§ 6155

15

yo rasaḥ prakṛtisthānām̄ narāṇām̄
dehasam̄bhavaḥ/
sa eṣām̄ carame kāle vikāram̄ bhajate dvayam//
§ 6157

kaścidevāsyavairasyamatyarthamupapadyate/ Ca.5.2.19

svādutvamaparaścāpi vipulam bhajate rasaḥ //
§ 6159

- Ca.5.2.20 tamanenānumānena vidyādvikṛtimāgatam/
manuṣyo hi manuṣyasya katham
rasamavāpnuyāt// § 6161
- Ca.5.2.21 makṣikāścaiva yūkāśca maśakaiḥ saha/
virasādapasarpanti jantoh kāyānmumūrṣataḥ// 5
§ 6163
- Ca.5.2.22 atyartharasikam kāyam kālapakvasya
makṣikāḥ/
api snātānuliptasya bhr̄samāyānti sarvaśah//
§ 6165
- Ca.5.2.23 tatra ślokaḥ--- § 6166
- sāmānyena mayoktāni liṅgāni rasagandhayīḥ/
puṣpitasya narasyaitatphalam
maranamādiśet// § 6168 10
ityagniveśakṛte tantra carakapratisamksṛte indriyasthāne
puṣpitakamindriyam nāma dvitīyo+adhyāyah//2//

5.3 tritīyo+adhyāyah/

- Ca.5.3.1 athātaḥ parimarśanīyamindriyam vyākhyāsyāmaḥ// § 6170
Ca.5.3.2 iti ha smāha bhagavānātreyah// § 6171
- Ca.5.3.3 varṇe svare ca gandhe ca rase coktam pṛthak
pṛthak/
liṅgam mumūrṣatāṁ samyak sparśośvapi
nibodhata// § 6173
- Ca.5.3.4 &sparsaprādhānyenaivāturasyāyusah &pramāṇāvaśe- 5
ṣam jijñāsuḥ prakṛtisthena pāṇinā śarīramasya kevalam
sprśet, parimarśayedvā+anyena/ § 6174
parimṛṣatā tu khalvāturaśarīramime bhāvāstatra ta-
trāvaboddhavyā bhavanti/tadyathā---satatam spandam-

ānānām śarīradeśānāmaspandanaṁ, nityoṣmaṇām sītī-
bhāvah, mṛdūnām dāruṇatvam, ślakṣṇānām kharatvam,
&satāmasadbhāvah, sandhīnām sramśabhamśacyavan-
āni ; māṁsaśoṇitayorvītībhāvah, dāruṇatvam, svedānub-
5 andhaḥ, stambho vā ; yaccānyadapi kiñcidīdrśam sparśā-
nām lakṣaṇam bhṛśavikṛtamanimittam syāt/ iti lakṣaṇam
sprśyānām bhāvānāmuktam samāsena // § 6175

tadvyāsato+anuvyākhyāsyāmaḥ---tasya cet parimṛsy-
amānam pṛthaktvena pādajaṅghorusphigudarapārśvapṛ-
10 s̄thesikāpāṇigrīvātālvoṣṭhalalāṭam svinnam sītam &sta-
bdham dāruṇam vītamāṁsaśoṇitam vā syāt, parāsurayam
puruṣo na cirāt &kālam mariṣyatīti vidyāt/ § 6176

15 tasya cet parimṛsyamānāni pṛthaktvena gulphajānuva-
ṅkṣaṇagudavṛṣaṇameḍhranābhyam sastanamaṇikaparśukā-
hanunāsikākarnāksibhrūśaṅkhādīni srastāni vyastāni cy-
utāni sthānebhyah &skannāni vā syuḥ, parāsurayam pu-
ruṣo+acirāt kālam &mariṣyatīti vidyāt// § 6177

20 tathā+asyocchvāsamanyādantapakṣmacakṣuhkeśalomoda
ranakhāṅgulīrālakṣayet/ § 6178

tasya ceducchvāso+atidīrgho+atihrasvo vā syāt, parās-
uriti vidyāt/ § 6179

25 tasya cenmanye parimṛsyamāne na spandeyātām, par-
āsuriti vidyāt/ tasya ceddantāḥ parikīrnāḥ śvetā jātaśarka-
rāḥ syuḥ, parāsuriti vidyāt/ tasya cet pakṣmāṇi jaṭābaddh-
āni syuḥ, parāsuriti vidyāt/ tasya ceccakṣuṣī prakṛtihīne,
vikṛtiyukte---atyutpiṇḍite, atipraviṣṭe, atijihme, ativiṣame, atimuktabandhane, atip-
ṣṇapītanīlaśyāvatāmraharitahāridraśuklavaikārikāṇām va-
rṇānāmanyatamenātiplute vā syātām, tadā parāsuriti vi-
dyāt/ § 6180

30 athāsyā keśalomānyāyacchet, tasya cet keśalomānyāy-
amyamānāni pralucyeran na cedvedayeyustam parāsuriti
vidyāt/ tasya cedudare sirāḥ prakāśerañ śyāvatāmranīla-
hāridraśuklā vā syuḥ, parāsuriti vidyāt/ § 6181

35 tasya cennakhā vītamāṁsaśoṇitāḥ pakvajāmbavava-
rṇāḥ syuḥ, parāsuriti vidyāt/ § 6182

athāsyāṅgulīrāyacchet ; tasya cedarāgulaya āyamyam-
ānā na sphuṭeyuḥ, parāsuriti vidyāt// § 6183

tatra ślokāḥ--- § 6184

Ca.5.3.5

Ca.5.3.6

Ca.5.3.7

etān spr̄syān bahūn bhāvān yaḥ
spr̄sannavabudhyate/
āture na sa sam̄mohamāyurjñānasya gacchati //
§ 6186
ityagniveśakṛte tantra carakapratisam̄skṛte indriyasthāne
parimarśanīyamindriyam nāma tṛtīyo+adhyāyah//3//

5.4 caturtho+adhyāyah/

Ca.5.4.1	athāta indriyānīkamindriyam vyākhyāsyāmah// § 6188	
Ca.5.4.2	iti ha smāha bhagavānātreyah// § 6189	
Ca.5.4.3	indriyāṇi yathā jantoh parīkṣeta viśeṣavit/ jñātumicchan bhiṣaṇnānam-&āyuṣastannibodhata// § 6191	
Ca.5.4.4	anumānāt parīkṣeta darśanādīni tattvataḥ/ addhā hi &viditam jñānamindriyāṇāmatindriyam// § 6193	5
Ca.5.4.5	svasthebhyo vikṛtam yasya &jñānamindriyasamśrayam/ ālakṣyetānimitta lakṣaṇam maraṇasya tat// § 6195	
Ca.5.4.6	ityuktam lakṣaṇam samyagindriyeśvaśubhodayam/ tadeva tu punarbhūyo vistareṇa vibodhata// § 6197	10
Ca.5.4.7	ghanībhūtamivākāśamākāśamiva medinīm/ vigītamubhayam hyetat paśyan maraṇamṛcchati// § 6199	
Ca.5.4.8	yasya darśanamāyāti māruto+ambaragocarah/ agnirnāyāti cādīptastasyāyuḥkṣayamādiśet// § 6201	

jale suvimale jālamajālāvatate narah/
sthite gacchatī vā drṣṭvā jīvitāt parimucyate //
§ 6203

Ca.5.4.9

jāgrat paśyati yaḥ pretān rakṣāṁsi vividhāni ca / Ca.5.4.10
anyadvā+apyadbhutam &kiñcinna sa
jīvatumarhati // § 6205

5 yo+agniṁ prakṛtivarṇastham nīlam paśyati
niśprabhām/
kṛṣṇam vā yadi vā śuklam niśām vrajati
saptamīm // § 6207

Ca.5.4.11

marīvcīnasato meghānmeghān
vā+apyasato+ambare/
vidyuto vā vinā meghaiḥ &paśyan
maraṇamṛcchati // § 6209

Ca.5.4.12

10 mṛṇmayīmiva yaḥ pātrīm
kṛṣṇāmbarasamāvṛtām/
ādityamīkṣate śuddham candraṁ vā na sa
jīvati // § 6211

Ca.5.4.13

aparvaṇi yadā paśyet
sūryācandramasorgraham/
avyādhito vyādhito vā tadantam tasya jīvitam //
§ 6213

Ca.5.4.14

naktam sūryamahaścandramanagnau
dhūmamutthitam/ agniṁ vā niśprabhām
rātrau drṣṭvā maraṇamṛcchati // § 6214

Ca.5.4.15

15 prabhāvataḥ prabhāhīnānniśprabhāṁśca
prabhāvataḥ/
narā viliṅgān paśyanti bhāvān
&bhāvāñjihāsavah // § 6216

Ca.5.4.16

5. INDRIYASTHĀNAM /

- Ca.5.4.17   vyākṛtīni vivarṇāni visam̄khyopagatāni ca /
vinimittāni paśyanti rūpāṇyāyuḥksaye narāḥ //
§ 6218
- Ca.5.4.18   yaśca paśyat�adrśyān vai drśyān yaśca na
paśyati /
&tāvubhau paśyataḥ kṣipram
yamakṣayamasamśayam // § 6220
- Ca.5.4.19   aśabdasya ca yaḥ śrotā śabdān yaśca na   5
budhyate /
dvāvapyetau yathā pretau tathā jñeyau
&vijānatā // § 6222
- Ca.5.4.20   samvṛtyāṅgulibhiḥ karṇau jvālāśabdām ya
āturah /
na śṛṇoti gatāsum tam buddhimān
parivārjayet // § 6224
- Ca.5.4.21   viparyayena yo vidyādgandhānām
sādhvasādhutām /
na vā &tān sarvaśo vidyāttam
vidyādvigatāyuṣam // § 6226   10
- Ca.5.4.22   yo rasānna vijānāti na vā jānāti tattvataḥ /
mukhapākādrte pakvam tamāhuḥ kuśalā
naram // § 6228
- Ca.5.4.23   uṣṇāñchitān kharāñchlakṣṇānmṛdūnapi ca
dāruṇān /
sprśyān sprśtvā tato+anyatvam mumūrṣusteṣu
manyate // § 6230
- Ca.5.4.24   antareṇa tapastīvram yogam vā
vidhipūrvakam /
indiyairadhikam paśyan
pañcatvamadhibigacchati // § 6232   15

&indriyāṇāmṛte drṣṭerindriyārthānadoṣajān/
naraḥ paśyati yaḥ kaścidindriyairna sa jīvati //
§ 6234

Ca.5.4.25

svasthāḥ prajñāviparyāsairindiyārtheṣु
vaikṛtam/
paśyanti ye+&asadvahuśastesāṁ
maranamādiśet// § 6236

5 tatra ślokah--- § 6237 Ca.5.4.27

etadindriyavijñānam yaḥ paśyati yathātatham/
maranam jīvitam caiva sa bhiṣak
jñātumarhati // § 6239
ityagniveśakṛte tantra carakapratisaṁskṛte indriyasthāne
indriyāṇīkamindriyam nāma caturtho+adhyāyah//4//

5.5 pañcamo+adhyāyah/

athātaḥ pūrvvarūpiyamindriyam vyākhyāsyāmah// § 6241
iti ha smāha bhagavānātreyah// § 6242

Ca.5.5.1

Ca.5.5.2

pūrvvarūpānyasādhyānām vikārāṇām pr̥thak
pr̥thak/
bhinnābhinnāni vakṣyāmo bhisajām
jñānavṛddhaye// § 6244

5 pūrvvarūpāṇi sarvāṇi jvaroktānyatimātrayā/
yam viśanti viśatyenam
mr̥tyurjvarapuraḥsarah// § 6246

Ca.5.5.4

anyasyāpi ca rogasya pūrvvarūpāṇi yam naram/
viśantyanena kalpena tasyāpi maranam
dhruvam// § 6248

Ca.5.5.5

10 pūrvvarūpaikadeśāṁstu vakṣyāmo+anyān
sudāruṇān/
ye rohānanubadhvanti
&mr̥tyuryairanubadhyate// § 6250

Ca.5.5.6

- Ca.5.5.7   balam ca hīyate yasya pratiśyāyaśca vardhate/
tasya nārīprasaktasya śoṣo+antāyopajāyate //   § 6252
- Ca.5.5.8   śvabhiruṣṭraih kharairvā+api yāti yo dakṣināṁ
diśam/
svapne yakṣmāṇamāsādya jīvitam sa
vimuñcati //   § 6254
- Ca.5.5.9   pretaiḥ saha pibenmadyam svapne yaḥ krṣyate   5
śunā/
sughoram jvaramāsādya jīvitam sa vimuñcati //   § 6256
- Ca.5.5.10   lākṣāraktāṁbarābhām yaḥ
paśyat�ambarāmantikāt/
sa raktapittamāsādya tenaivāntāya nīyate//   § 6258
- Ca.5.5.11   raktasragraktasarvāṅgo raktavāsā muhurhasan/
yaḥ svapne &hriyate nāryā sa raktam prāpya   10
sīdati //   § 6260
- Ca.5.5.12   śūlāṭopāntrakūjāśca daurbalyam cātimātrayā/
nakhādiṣu ca vaivarṇyam gulmenāntakaro
grahah //   § 6262
- Ca.5.5.13   latā kaṇṭakinī yasya dāruṇā hṛdi jāyate/
svapne gulmastamantāya krūro viśati
mānavam //   § 6264
- Ca.5.5.14   kāye+alpamapi samṣprṣṭam subhṛśam yasya   15
dīryate/
kṣatāni ca na rohanti kuṣṭhairmr̥tyurhinasti
tam //   § 6266

	nagnasyājyāvasiktasya juhvato+agnimanarcīsam/ padmānyurasi jāyante svapne kuṣṭhairmarisyataḥ// § 6268	Ca.5.5.15
	snātānuliptagātre+api yasmin grdhnanti makṣikāḥ/ sa prameheṇa samsparṇam prāpya tenaiva hanyate// § 6270	Ca.5.5.16
5	sneham bahuvidham svapne caṇḍālaiḥ saha yaḥ pibet/ badhyate sa prameheṇa sprṣyate+antāya mānavah// § 6272	Ca.5.5.17
	dhyānāyāsau tathodvegau mohaścāsthānasamṛbhavaḥ/ aratirbalahāniśca mr̥tyurunmādapūrvakah// § 6274	Ca.5.5.18
10	āhāradvesiṇam paśyan luptacittamudarditam/ vidyāddhīro mumūrṣum tamunmādenātipātinā// § 6276	Ca.5.5.19
	krodhanam trāsabahulam sakṛtprahositānanam/ mūrcchāpipāsābahulam hantyunmādaḥ śarīriṇam// § 6278	Ca.5.5.20
	nṛtyan rakṣogaṇaiḥ sākam yaḥ svapne+ambhasi &sīdati/ sa prāpya bhṛśamunmādaṁ yāti lokamataḥ param// § 6280	Ca.5.5.21
15	asattamah paśyati yaḥ śr̥ṇotyapyasataḥ svanān/ bahūn bahuvidhān jāgrat so+apasmāreṇa badhyate// § 6282	Ca.5.5.22

5. INDRIYASTHĀNAM /

- Ca.5.5.23 mattam nr̥tyantamāvidhya preto harati yam
naram/
svapne harati tam
mr̥tyurapasmārapuraḥsarah// § 6284
- Ca.5.5.24 stabhyete pratibuddhasya hanū manye
tathā+akṣinī/
yasya tam bahirāyāmo gṛhītvā
hantyasamśayam// § 6286
- Ca.5.5.25 śaśkulīrvā+apyapūpān vā svapne khādati yo 5
narah/
sa &cettādṛk chardayati pratibuddho na jīvati//
§ 6288
- Ca.5.5.26 etāni pūrvarūpāṇi yaḥ samyagavabudhyate/
sa eṣāmanubandham ca phalam ca
jñātumarhati// § 6290
- Ca.5.5.27 imāṁścāpyaparān svapnān
dāruṇānupalakṣayet/
vyādhitānām vināśāya kleśāya mahate+api vā// 10
§ 6292
- Ca.5.5.28 yasyottamāṅge jāyante vamśagulmalatādayah/
vayāṁsi ca vilīyante svapne maiṇḍyamiyācca
yah// § 6294
- Ca.5.5.29 gr̥dhrolūkaśvakākādyaiḥ svapne yaḥ
parivāryate/
rakṣaḥpretapiśācastrīcaṇḍāla-
&dravidāndhrakaiḥ//
§ 6296
- Ca.5.5.30 vamśavetalatāpāśatrṇakanṭakasaṅkaṭe/ 15
&samsajjati hi yaḥ svapne yo &gacchan
prapatatyapi// § 6298

	bhūmau pāṁśūpadhānāyāṁ valmīke vā+atha bhasmani/ śmaśānāyatane śvabhe svapne yaḥ &prapatatyapi// § 6300	Ca.5.5.31
	kaluṣe+ambhasi pañke vā kūpe vā tamasā++āvṛte/ svapne majjati śīghreṇa srotasā &hriyate ca yaḥ// § 6302	Ca.5.5.32
5	snehapānam tathā+abhyāṅgah pracchardanavirecane/ hiranyaḥ kalahah svapne bandhaparājayau// § 6304	Ca.5.5.33
	upānadyuganāśaśca prapātah pādacarmaṇoh/ harṣah svapne prakupitaiḥ pitṛbhiścāvabhartsanam// § 6306	Ca.5.5.34
10	danta- &candrārkanakṣatradevatādīpacakṣuṣām/ patanam vā vināśo vā svapne bhedo nagasya vā// § 6308	Ca.5.5.35
	raktapuṣpam vanam bhūmīm pāpakarmālayam citām/ guhāndhakārasaṁbādhām svapne yaḥ praviśatyapi// § 6310	Ca.5.5.36
	raktamālī hasannuccairdigvāsā daksiṇām diśam/ dārunāmaṭavīm svapne kapiyuktena yāti vā// § 6312	Ca.5.5.37
15	kāśayiṇāmasaumyānām nagnānām daṇḍadhāriṇām/ kr̥ṣṇānām raktanetrāṇām svapne necchanti daraśanam// § 6314	Ca.5.5.38

Ca.5.39	kṛṣṇā & pāpā nirācārā dīrghakeśanakhastanī/ virāgamālyavasanā svapne kālaniśā matā// § 6316
Ca.5.40	ityete dāruṇāḥ svapnā rohī yairyāti pañcatām/ arogaḥ samśayam gatvā kaścideva pramucyate// § 6318
Ca.5.41	manovahānāṁ pūrṇatvāddoṣauratibalaistribhiḥ/ srotasāṁ dāruṇān svapnān kāle paśyati dāruṇe// § 6320
Ca.5.42	nātiprasuptah puruṣah saphalānaphalāṁsthathā/ indriyeśena manasā svapnān paśyatyanekadhā// § 6322
Ca.5.43	drṣṭām śrutānubhūtam ca prārthitām kalpitām tathā/ bhāvikām dosajām caiva svapnām saptavidham viduh// § 6324
Ca.5.44	tatra pañcavidham pūrvamaphalam bhiṣagādiśet/ divāsvapnamatihrasvamatidīrgham &ca buddhimān// § 6326
Ca.5.45	drṣṭah prathamarātre yaḥ svapnah so+&alpaphalo bhavet/ na svapedyām punardṛṣṭvā sa sadyah syānmahāphalah// § 6328
Ca.5.46	akalyāṇamapi svapnām drṣṭvā tatraiva yaḥ punah/ paśyet saumyām śubhākāram tasya vidyācchubham phalam// § 6330
Ca.5.47	tatra ślokah--- § 6331

pūrvarūpānyatha svapnān ya imān vetti
dāruṇān/
na sa mohādasādhyeṣu karmānyārabhate
bhiṣak // § 6333
ityagniveśakṛte tantra carakapratisaṃskṛte indriyasthāne
pūrvarūpīyamindriyam nāma pañcamo+adhyāyah//5//

5.6 ṣaṣṭho+adhyāyah/

athātah kātamāniśarīryamindriyam vyākhyāsyāmah// Ca.5.6.1
§ 6335

iti ha smāha bhagavānātreyah// § 6336 Ca.5.6.2

5 kātamāni śarīrāṇi vyādhimanti mahāmune!/
yāni vaidyaḥ pariharedyeṣu karma na
siddhyati// § 6338 Ca.5.6.3

&ityātreyo+agniveśena praśnam prṣṭah
sudurvacam/
ācacakṣe yathā tasmai
bhagavāmstannibodhata// § 6340 Ca.5.6.4

yasya vaibhāṣamāṇasya rujatyūrdhvamuro
bhṛśam/
annam ca cyavate bhuktam sthitam cāpi na
jīryati// § 6342 Ca.5.6.5

10 balam ca hīyate &śīghram tṛṣṇā
cātipravardhate/
jāyate hr̥di śūlam ca tam bhiṣak parivarjayet//
§ 6344 Ca.5.6.6

hikkā gambhīrajā yasya śoṇitam cātisāryate/
na tasmai bheṣajam dadyāt
smarannātreyāśāsnama// § 6346 Ca.5.6.7

- Ca.5.6.8   ānāhaścātisāraśca yametau durbalam naram/
vyādhitam viśato rogau durlabham tasya
jīvitam// § 6348
- Ca.5.6.9   ānāhaścātitṛṣṇā ca yametau durbalam naram/
viśato vijahatyenam prāṇā nāticirānnaram//
§ 6350
- Ca.5.6.10   jvaraḥ paurvāhṇiko yasya śuṣkakāsaśca   5
dārunah/
balamāṁsavihīnasya yathā pretastathaiva sah//
§ 6352
- Ca.5.6.11   yasya mūtram purīṣam ca grathitam
sampravartate/
nirūṣmaṇo jaṭhariṇah śvasano na sa jīvati//
§ 6354
- Ca.5.6.12   śvayathuryasya kukṣistho hastapādaṁ
visarpati/
jñātisaṅgham sa samkleśya tena rogena
hanyate// § 6356   10
- Ca.5.6.13   śvayathuryasya pādashastathā sraste ca
piṇḍike/
sīdataścāpyubhe &jaṅghe tam bhiṣak
parivarjayet// § 6358
- Ca.5.6.14   śūnahastam śūnapādaṁ śūnaguhyodaram
naram/
hīnavarṇabalāhāramauṣadhairnopapādayet//
§ 6360
- Ca.5.6.15   &uroyukto bahuśleṣmā nīlah pītaḥ salohitah/
satataṁ cyavate yasya dūrātam parivarjayet//
§ 6362   15

	hr̥ṣṭaromā sāndramūtrah śūnah &kāsajvarārditah/ kṣīṇamāṁso naro dūrādvarjyo vaidyena jānatā // § 6364	Ca.5.6.16
	trayah prakupitā yasya dośah &kaṣṭābhilaksitah/ kṛṣasya balahīnasya nāsti tasya cikitsitam// § 6366	Ca.5.6.17
5	jvarātisārau śophānte śvayathurvā tayoḥ kṣaye/ durbalasya viśeṣeṇa narasyāntāya jāyate// § 6368	Ca.5.6.18
	pāṇḍuraśca kṛśo+atyartham trṣṇayā+abhipariplutah/ ḍambarī kupitocchvāsaḥ pratyākhyeyo vijānatā // § 6370	Ca.5.6.19
10	hanumanyāgraḥastrṣṇā balahrāso+atimātrayā/ prāṇāścorasi vartante yasya tam parivarjayet// § 6372	Ca.5.6.20
	&tāmyatyāyacchate śarma na kiñcidapi vindati/ kṣīṇamāṁsabalāhāro mumūrṣuracirānnarah// § 6374	Ca.5.6.21
	viruddhayonayo yasya viruddhopakramā bhṛśam/ &vardhante dāruṇā rogāḥ śīghram śīghram sa hanyate// § 6376	Ca.5.6.22
15	balam vijñānamārogyam grahaṇī &māṁsaśoṇitam/ etāni yasya &kṣīyante kṣipram kṣipram sa hanyate// § 6378	Ca.5.6.23
	ārogyam hīyate &yasya prakṛtiḥ pariḥīyate/ sahasā sahasā tasya mr̥tyurharati jīvitam// § 6380	Ca.5.6.24

Ca.5.6.25 tatra ślokaḥ--- § 6381

ityetāni śarīrāṇi vyādhimanti vivarjayet/
na hyeṣu dhīrāḥ paśyanti siddhim
kāñcidupakramāt// § 6383
ityagniveśakṛte tanṭre carakapratisamśkrte indriyasthāne
katamāniśarīryamindriyam nāma
śaṣṭho+adhyāyah//6//

5

5.7 saptamo+adhyāyah/

Ca.5.7.1 athātaḥ pannarūpīyamindriyam vyākhyāsyāmah// § 6385

Ca.5.7.2 iti ha smāha bhagavānātreyah// § 6386

Ca.5.7.3 drṣṭyām yasya vijānīyāt pannarūpām
kumārikām/
pratīcchāyāmayīmaksñornainamiccheccikitsitum//
§ 6388

Ca.5.7.4 jyotsnāyāmātape dīpe salilādarśayorapi/
aṅgeṣu vikṛtā yasya cchāyā & pretastathaiva
sah// § 6390

Ca.5.7.5 chinnā bhinnā++ākulā cchāyā hīnā
vā+apyadhikā+api vā/
naṣṭā tanvī dvividhā cchinnā vikṛtā viśitā ca yā//
§ 6392

Ca.5.7.6 etāścānyāśca yāḥ kāścit pratīcchāyā vigarhitāḥ/
sarvā mumūrṣatām jñeyā na
cellakṣyanimittajāḥ// § 6394

10

Ca.5.7.7 samsthānenā pramāṇenā varṇenā prabhayā
tathā/
chāyā vivartate yasya svastho+api preta eva
sah// § 6396

	saṁsthānamākṛtirjñeyā suṣamā viṣamā ca sā/ madhyamalpam̄ mahaccoktam̄ pramāṇam̄ trividham̄ nṛṇām// § 6398	Ca.5.7.8
	pratipramāṇasamsthānā jalādarśātапādiṣu/ chāyā yā sā praticchāyā cchāyā varṇaprabhāśrayā// § 6400	Ca.5.7.9
5	svādīnām̄ pañca pañcānām̄ chāyā vividhalakṣaṇāḥ/ nābhasī nirmalā nilā sasnehā saprabheva ca // § 6402	Ca.5.7.10
	rūkṣā śyāvāruṇā yā tu vāyavī sā hataprabhā/ viśuddharaktā tvāgneyī dīptābhā darśanapriyā// § 6404	Ca.5.7.11
10	śuddhavaidūryavimalā susnidhā cāmbhasī matā/ sthirā &snigdhā ghanā ślaksṇā śyāmā śvetā ca pārthivī// § 6406	Ca.5.7.12
	vāyavī garhitā tvāsām̄ catasrah syuḥ &sukhodayāḥ/ vāyavī tu vimāśāyā kleśāya mahate+api vā// § 6408	Ca.5.7.13
	syāttaijasī prabhā sarvā sā tu saptavidhā smṛtā/ raktā pītā sitā śyāvā haritā pāṇḍurā+asitā// § 6410	Ca.5.7.14
15	tāsām̄ yāḥ syurvikkāsinyāḥ snigdhāśca vipulāśca yāḥ/ tāḥ śubhā rūkṣamalināḥ &saṁkṣiptāścāśubhodayāḥ// § 6412	Ca.5.7.15
	varṇamākrāmati cchāyā &bhāstu varṇapratikāśinī/	Ca.5.7.16

āsannā lakṣyate cchāyā bhāḥ &prakṛṣṭā
prakāśate// § 6414

Ca.5.7.17 nācchāyo nāprabhaḥ kaścidviśeśāścihnayanti
tu/
nṛṇāṁ śubhāśubhotpattim kāle
chāyāprabhāśrayāḥ// § 6416

Ca.5.7.18 kāmalā+akṣṇormukham pūrṇam
śaṅkhayormuktamāṁsatā/
&samtrāsaścoṣṇagātratvam yasya tam
parivarjayet// § 6418 5

Ca.5.7.19 utthāpyamānaḥ śayanāt pramoham yāti yo
narah/
muhurmuhurna saptāham sa jīvati
&vikatthanah// § 6420

Ca.5.7.20 samṣrṣṭā vyādhayo yasya pratilomānulomagāḥ/
vyāpannā grahaṇī prāyah so+ardhamāsam na
jīvati// § 6422

Ca.5.7.21 uparuddhasya rogena karśitasyālpamaśnataḥ/
bahu mūtrapuriśam syādyasya tam
parivarjayet// § 6424 10

Ca.5.7.22 durbalo bahu bhuṅkte yaḥ
&prāgbhuktādannamāturaḥ/
alpamūtrapuriśaśca yathā pretastathaiva saḥ//
§ 6426

Ca.5.7.23 iṣṭam ca &guṇasampannamannamaśnāti yo
narah/
śaśvacca balavarṇābhyaṁ hīyate na sa jīvati //
§ 6428 15

Ca.5.7.24 prakūjati praśvasiti śithilam cātisāryate/

balahīnah pipāsārtah śuṣkāsyo na sa jīvati//
 § 6430

hrasvam ca yaḥ praśvasiti vyāviddham spandate Ca.5.7.25
 ca yaḥ/
 mṛtameva tamātreyo vyācacakṣe punarvasuh//
 § 6432

5

ūrdhvam ca yaḥ praśvasiti śleṣmaṇā Ca.5.7.26
 cābhībhūyate/
 hīnavarṇabalāhāro yo naro na sa jīvati// § 6434

ūrdhvāgne nayane yasya &manyē Ca.5.7.27
 cāratakampane/
 balahīnah pipāsārtah śuṣkāsyo na sa jīvati//
 § 6436

yasya gaṇḍāvupacitau jvarakāsau ca dāruṇau/ Ca.5.7.28
 śūlī pradveṣti cāpyannam tasmin karma na
 sidhyati// § 6438

10

&vyāvṛttamūrdhajihvāsyo bhruvau yasya ca Ca.5.7.29
 vicyute/
 kanṭakaiścācitā jihvā yathā pretastathaiva saḥ//
 § 6440

śophaścātyarthamutsiktam nihsṛtau vṛṣanau Ca.5.7.30
 bhṛśam/
 ataścaiva viparyāso vikṛtyā pretalakṣaṇam//
 § 6442

15

nicitam yasya māṁsam &syāttvagastiśveva Ca.5.7.31
 dr̥ṣyate/
 kṣīṇasyānaśnatastasya māsamāyuh param
 bhavet// § 6444
 tatra ślokah--- § 6445 Ca.5.7.32

idam liṅgamariṣṭāakhyamanekamabhijajñivān/

āyurvedavidityākhyām labhate kuśalo janah//
 § 6447
 ityagniveśakṛte tantre carakapratisamskṛte indriyasthāne
 pannarūpīyamindriyam nāma saptamo+adhyāyah//7//

5.8 aṣṭamo+adhyāyah/

Ca.5.8.1 athāto+avākśirasīyamindriyam vyākhyāsyāmah// § 6449

Ca.5.8.2 iti ha smāha bhagavānātreyah// § 6450

Ca.5.8.3 avākśirā vā jihmā vā yasya vā viśirā bhavet/
 janto rūpapraticchāyā
 nainamiccheccikitsitum// § 6452

Ca.5.8.4 jaṭībhūtāni pakṣmāṇi dṛṣtiścāpi &nigrhyate/
 yasya jantorna tam dhīro bheṣajenopapādayet// 5
 § 6454

Ca.5.8.5 yasya śūnāni vartmāni na samāyānti śuṣyatāḥ/
 cakṣuṣī &copadihyete yathā pretastathaiva
 saḥ// § 6456

Ca.5.8.6 bhruvorvā yadi vā mūrdhni sīmantāvartakān
 bahūn/
 apūrvānakṛtān vyaktān dṛṣṭvā
 maranamādiśet// § 6458 10

Ca.5.8.7 tryahametena jīvanti lakṣaṇenāturā narāḥ/
 arogāṇām punastvetat ṣadrātram
 &paramucyate// § 6460

Ca.5.8.8 āyamyotpāṭitān keśān yo naro nāvabudhyate/
 anāturo vā rogī vā ṣadrātram nātivartate// § 6462

Ca.5.8.9 yasya keśā nirabhyaṅgā
 drṣyante+abhyaktasannibhāḥ/
 uparuddhāyusam jñātvā tam dhīrah
 parivarjayet// § 6464 15

	&glāyate nāsikāvamśah pṛthutvam yasya gacchati/ aśūnah śūnasamkāśah pratyākhyeyah sa jānatā // § 6466	Ca.5.8.10
	atyarthavivṛtā yasya yasya cātyarthasamvṛtā/ jihmā vā pariśuṣkā vā nāsikā na sa jīvati// § 6468	Ca.5.8.11
5	mukham &śabdaśravāvoṣṭhau śuklaśyāvātilohitau/ vikṛtyā yasya vā nīlau na sa rogādvimucyate// § 6470	Ca.5.8.12
	asthiśvetā dvijā yasya puṣpitāḥ pañkasamvṛtāḥ/ vikṛtyā na sa rogam tam vihāyārogymaśnute// § 6472	Ca.5.8.13
10	stabdhā niścetanā gurvī kaṇṭakopacitā bhṛśam/ śyāvā śuṣkā+athavā śūnā pretajihvā nisarpiṇī// § 6474	Ca.5.8.14
	dīrghamucchvasya yo hrasvam naro niḥsvasya tāmyati/ uparuddhāyuṣam jñātvā tam dhīrah parivarjayet// § 6476	Ca.5.8.15
	hastau pādau ca manye ca tālu caivātidītalām/ bhavatyāyuḥkṣaye krūramathavā+api bhavenmrdu// § 6478	Ca.5.8.16
15	ghaṭṭayañjānunā jānu pādāvudyamya pātayan/ yo+apāsyati muhurvaktramāturo na sa jīvati// § 6480	Ca.5.8.17
	dantaiśchindannakhāgrāṇi nakhaicchindañchiroruhān/	Ca.5.8.18

kāṣṭhena bhūmīṁ vilikhanna rogāt
parimucyate// § 6482

Ca.5.8.19 dantān khādati yo jāgradasāmnā virudan
hasan/
vijānāti na cedduḥkham na sa
rogādvimucyate// § 6484

Ca.5.8.20 muhurhasan muhuḥ kṣvedan śayyāṁ pādena
hanti yah/
&uccaiśchidrāṇi vimṛśannāturo na sa jīvati// 5
§ 6486

Ca.5.8.21 yairvindati purā bhāvaiḥ sametaiḥ paramāṁ
ratim/
tairevāramamāṇasya glāsnormaraṇamādiśet//
§ 6488

Ca.5.8.22 na bibharti śiro grīvā na prṣṭham
bhāramātmanah/
na hanū piṇḍamāsyasthamāturasya
mumūrṣataḥ// § 6490

Ca.5.8.23 sahasā jvarasamtāpastrṣṇā mūrcchā
balakṣayah/
viśleṣaṇāṁ ca sandhīnāṁ
mumūrṣorupajāyate// § 6492 10

Ca.5.8.24 gosargo vadanādyasya svedah pracyavate
bhṛśam/
lepjvaropataptasya durlabham tasya jīvitam//
§ 6494

Ca.5.8.25 nopaiti kanṭhamāhāro jihvā kanṭhamupaiti ca/
āyuṣyantam gate jantorbalam ca parihiyate// 15
§ 6496

Ca.5.8.26 śiro vikṣipate kṛcchrānmuñcayitvā prapāṇikau/

lalāṭasrupratasvedo
 &mumūrṣuścyutabandhanah // § 6498
 tatra ślokah--- § 6499

Ca.5.8.27

imāni liṅgāni nareṣu buddhimān
 vibhāvayetāvahito mumūrṣuś/
 kṣaṇena bhūtvā hyupayānti kānicinnacāphalam
 liṅgamihāsti kiñcana// § 6501
 ityagniveśakṛte tantra carakapratisaṁskṛte
 5 indriyasthāne+avākṇirasiyamindriyam
 nāmāṣṭamo+adhyāyah//8//

5.9 navamo+adhyāyah/

athāto &yasyāśyāvanimittīyamindriyam vyākhyāsyāmah// Ca.5.9.1
 § 6503

iti ha smāha bhagavānātreyah// § 6504 Ca.5.9.2

5 yasya śyāve paridhvaste harite cāpi darśane/
 āpanno vyādhirantāya jñeyastasya vijānatā// Ca.5.9.3
 § 6506

niḥsamjñah pariśuṣkāsyah &saṁrddho
 vyādhibhiśca yah/
 uparuddhāyuṣam jñātvā tam dhīraḥ
 parivarjayet// § 6508 Ca.5.9.4

&haritāśca sirā yasya lomakūpāśca saṁvṛtāḥ/
 so+amlābhilāśī puruṣah
 pittānmarañamaśnute// § 6510 Ca.5.9.5

10 śarīrāntāśca śobhante śarīram copaśuṣyati/
 balam ca hīyate yasya rājayakṣmā hinasti tam// Ca.5.9.6
 § 6512

amsābhītāpo hikkā ca chardanam śoṇitasya ca/
 ānāhah pārśvaśūlam ca bhavatyantāya
 śoṣinah// § 6514 Ca.5.9.7

- Ca.5.9.8   vātavyādhirapasmārī kuṣṭhī &śophī tathodarī/
gulmī ca madhumehī ca rājayakṣmī ca yo
narah// § 6516
- Ca.5.9.9   acikitsyā bhavantyete balamāṃsakṣaye sati/
anyeśvapi vikāreṣu tān bhiṣak parivarjayet//
§ 6518
- Ca.5.9.10   5   virecanahṛtānāho yastrṣṇānugato narah/
viriktaḥ punarādhmāti yathā pretastathaiva
sah// § 6520
- Ca.5.9.11   10   peyam pātum na śaknoti kaṇṭhasya ca
mukhasya ca/
urasaśca niśuṣkatvādyo naro na sa &jīvati // § 6522
- Ca.5.9.12   10   svarasya durbalibhāvam hānim ca
balavarṇayoh/
rogavṛddhimayuktyā ca drṣṭvā
maranamādiśet// § 6524
- Ca.5.9.13   15   ūrdhvāsvāsam gatośmāṇam
śūlopahatavaṅkṣaṇam/
śarma cānadhicchantam buddhimān
parivarjayet// § 6526
- Ca.5.9.14   15   apasvaram bhāpamāṇam prāptam
maranamātmānah/
śrotāram cāpyaśabdasya dūrataḥ parivarjayet//
§ 6528
- Ca.5.9.15   15   yam naram sahasā rogo durbalam parimuñcati/
samśayaprāptamātreyo jīvitam tasya manyate//
§ 6530
- Ca.5.9.16   15   atha cejjñātayastasya yāceran praṇipātataḥ/

rasenādyāditi brūyānnāsmai
dadyādviśodhanam// § 6532

māsenā cenna dṛsyeta viśeṣastasya śobhanaḥ/
rasaiścānyaibahuvidhairurlabham tasya
jīvitam// § 6534

5

niṣṭhyūtam ca puriṣam ca retaścāmbhasi
majjati/
yasya tasyāyusah
prāptamantamāhurmanīśinah// § 6536

niṣṭyūte yasya dṛsyante varṇā bahuvidhāḥ
pṛthak/
tacca sīdatyapah prāpya na sa &jīvitumarhati//
§ 6538

pittamūṣmānugam yasya śaṅgau prāpya
&vimūrcchati/
sa rogaḥ śaṅkhako nāmnā trirātrāddhanti
jīvitam// § 6540

10

saphenam rudhiram yasya muhurāsyāt
prasicyate/
śūlaiśca tudyate kukṣih
pratyākhyeyastathāvidhaḥ// § 6542

balamāṃsakṣayastīvro rogavrddhirarocakah/
yasyāturasya lakṣyante trīn pakṣānna sa jīvati//
§ 6544

tatra ślokau--- § 6545

15

vijñānāni manusyāṇām maraṇe pratyupasthite/
bhavantyetāni sampāśyedanyānyevamvidhāni
ca// § 6547

tāni sarvāṇi lakṣyante na tu sarvāṇi mānavam/

Ca.5.9.24

viśanti vinaśisyantam tasmādbodhyāni
 sarvataḥ // § 6549
 ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte indriyasthāne
 yasyaśyāvanimittīyamindriyam nāma
 navamo+adhyāyah//9//

5.10 daśamo+adhyāyah/

Ca.5.10.1 athātaḥ sadyomaraṇīyamindriyam vyākhyāsyāmaḥ // § 6551
 Ca.5.10.2 iti ha smāha bhagavānātreyah// § 6552

Ca.5.10.3 sadystitikṣataḥ prāṇām(anunāsika)llakṣanāni
 pṛthak pṛthak/
 agniveśa ! pravakṣyāmi saṃsprsto yairna
 jīvati// § 6554

Ca.5.10.4 vātāśṭhīlā susamvṛddhā tiṣṭhantī dāruṇā hr̥di/
 tṛṣṇayā+abhiparītasya sadyo muṣṇāti jīvitam// 5
 § 6556

Ca.5.10.5 piṇḍike śithilīkṛtya jihmīkṛtya ca nāsikām/
 vāyuḥ śarīre vicaran sadyo muṣṇāti jīvitam//
 § 6558

Ca.5.10.6 bhruvau yasya cyute sthānādantardāhaśca
 dāruṇah/
 tasya hikkākaro rogaḥ sadyo muṣṇāti jīvitam// 10
 § 6560

Ca.5.10.7 kṣīṇaśoṇitamāṁsasya vāyurūrdhvagatiścaran/
 ubhe manye same yasya sadyo muṣṇāti
 jīvitam// § 6562

Ca.5.10.8 &antareṇa gudam gacchan nābhīm ca
 sahasā+anilah/
 krśasya vamkṣaṇau gr̥hṇan sadyo muṣṇāti
 jīvitam// § 6564

	vitatya parśukāgrāṇi gṛhītvoraśca mārutaḥ/ stimitasyāyatākṣasya sadyo muṣṇāti jīvitam// § 6566	Ca.5.10.9
	hṛdayaṁ ca gudam̄ cobhe &gṛhītvā māruto balī/ durbalasya viśeṣena sadyo muṣṇāti jīvitam// § 6568	Ca.5.10.10
5	vamkṣaṇam̄ ca gudam̄ cobhe gṛhītvā māruto balī/ śvāsam̄ samjanayañjantoh̄ sadyo muṣṇāti jīvitam// § 6570	Ca.5.10.11
	nābhīm̄ mūtram̄ &bastiśīrṣam̄ puriṣam̄ cāpi mārutaḥ/ &pracchinnam̄ janayañchūlam̄ sadyo muṣṇāti jīvitam// § 6572	Ca.5.10.12
10	bhidyete vamkṣaṇau yasya vātaśūlaiḥ samantataḥ/ bhinnam̄ puriṣam̄ trṣṇā ca sadyah̄ prāṇāñjahāti sah// § 6574	Ca.5.10.13
	āplutam̄ māruteneha śarīram̄ yasya kevalam̄/ bhinnam̄ puriṣam̄ trṣṇā ca sadyo jahyāt sa jīvitam// § 6576	Ca.5.10.14
	śarīram̄ śophitam̄ yasya vātāśophena dehinah̄/ bhinnam̄ puriṣam̄ trṣṇā ca sadyo jahyāt sa jīvitam// § 6578	Ca.5.10.15
15	āmāśayasamutthānā yasya syāt parikartikā/ bhinnam̄ puriṣam̄ trṣṇā ca sadyah̄ prāṇāñjahāti sah// § 6580	Ca.5.10.16
	pakvāśayasamutthānā yasya syāt parikartikā/	Ca.5.10.17

trṣṇā gudagrahaścograḥ sadyo jahyāt sa
jīvitam // § 6582

Ca.5.10.18 &pakvāśayamadhiṣṭhāyam hatvā samjñām ca
mārutah/
kaṇṭhe ghurghurakam kṛtvā sadyo harati
jīvitam // § 6584

Ca.5.10.19 dantāḥ kardamadigdhābhā mukham
cūrṇakasannibham/
siprāyante ca gātrāṇi liṅgam sadyo
mariṣyataḥ // § 6586 5

Ca.5.10.20 trṣṇāśvāsaśirorogamohadairbalyakūjanaiḥ/
sprṣṭah prāṇāñjhātyāśu śakṛdbhedena
cāturaḥ // § 6588

Ca.5.10.21 tatra ślokaḥ--- § 6589

etāni khalu liṅgāni yaḥ samyagavabudhyate/
sa jīvitam ca martyānām maraṇam
cāvabudhyate // § 6591 10
ityagniveśakṛte tantri carakapratisamkṛte indriyasthāne
sadyomaraṇīyamindriyam nāma
daśamo+adhyāyah // 10 //

5.11 ekādaśo+adhyāyah/

Ca.5.11.1 athāto+aṇujyotīyamindriyam vyākhyāsyāmah // § 6593
Ca.5.11.2 iti ha smāha bhagavānātreyah // § 6594

Ca.5.11.3 aṇujyotiranekāgro duśchāyo durmanāḥ sadā/
ratim na labhate &yāti paralokam
samāntaram // § 6596

Ca.5.11.4 balim balibhṛto yasya praṇītam nopabhūñjate/
lokāntaragataḥ piṇḍam bhuñkte samvatsareṇa
sah // § 6598 5

	saptarśīṇāṁ samīpasthāṁ yo na paśyatyarundhatīm/ saṁvatsarānte jantuḥ sa sampaśyati mahattamah// § 6600	Ca.5.11.5
	vikṛtyā vinimittam yaḥ śobhāmupacayam dhanam/ prāpnotyato vā vibhramśam samāntam tasya jīvitam// § 6602	Ca.5.11.6
5	bhaktih śīlam smṛtistyāgo buddhirbalamahetukam/ ṣaḍetāni nivartante ṣaḍbhirmāsairmarisyataḥ// § 6604	Ca.5.11.7
	dhamanīnāmapūrvāṇāṁ jālamatyarthasobhanam/ lalāṭe dṛṣyate yasya ḫaṇmāsānna sa jīvati// § 6606	Ca.5.11.8
10	lekhābhiścandravakrābhirlalāṭamupacīyate/ yasya tasyāyuṣah ṣaḍbhirmāsairantam samādiśet// § 6608	Ca.5.11.9
	śarīrakampah saṁmoho gatirvacanameva ca/ mattasyevopalabhyante yasya māsam na jīvati// § 6610	Ca.5.11.10
	retomūtrapurīṣāṇi yasya majjanti cāmbhasi/ sa māsat svajanadveṣṭā mr̥tyuvāriṇi majjati// § 6612	Ca.5.11.11
15	hastapādaṁ mukhaṁ cobhe viśeṣādyasya śuṣyataḥ/ śūyete vā vinā dehāt sa ca &māsam na jīvati// § 6614	Ca.5.11.12
	lalāṭe mūrdhni bastau vā nīlā yasya prakāśate/	Ca.5.11.13

- rājī bālendukuṭilā na sa jīvitumarhati // § 6616
- Ca.5.11.14 pravālaguṭikābhāsā yasya gātre masūrikāḥ/
utpadyāśu &vinaśyanti na cirāt sa vinaśyati //
§ 6618
- Ca.5.11.15 grīvāvamardo balavāñjihvāśvayathureva ca/
bradhnāsyagalapākaśca yasya pakvam 5
tamādiśet // § 6620
- Ca.5.11.16 sambhramo+atipralāpo+atibhedo+&asthnāmatidāruṇah/
kālapāśaparītasya trayametat pravartate // § 6622
- Ca.5.11.17 pramuhyā luñcayet keśān &parigṛhṇātyatīva ca/
narah &svasthavadāhāramabalaḥ kālacoditah //
§ 6624
- Ca.5.11.18 samīpe cakṣuśoh kṛtvā mṛgayetāṅgulīkaram/
smayate+api ca kālāndha 10
&ūrdhvagāniṁiṣekṣaṇah // § 6626
- Ca.5.11.19 śayanādāsanādaṅgāt kāṣṭhāt kuḍyādathāpi vā/
asanmṛgayate kiñcit sa muhyān kālacoditah //
§ 6628
- Ca.5.11.20 ahāsyahāsī saṁmuhyān &praledhi
daśanacchadau/
śītapādakarocchvāso yo naro na sa jīvati // § 6630 15
- Ca.5.11.21 āhvayamstam̄ samīpastham̄ svajanam̄ janameva
vā/
mahāmohāvṛtamanāḥ paśyannapi na paśyati //
§ 6632
- Ca.5.11.22 ayogamatiyogam̄ vā śarīre matimān bhiṣak/
khādīnām̄ yugapaddrṣṭvā bheṣajam̄
nāvacārayet// § 6634

	atipravṛddhyā rogāṇāṁ manasaśca balaksayāt/ vāsamutsṛjati kṣipram śarīrī dehasamjñakam// § 6636	Ca.5.11.23
	varṇasvarāvannibalam vāgindriyamanobalam/ hīyate+asukṣaye nindrā nityā bhavati vā na vā// § 6638	Ca.5.11.24
5	bhiṣagbheṣajapānānnagurumitradviṣaśca ye/ vaśagāḥ sarva evaite boddhavyāḥ samavartināḥ// § 6640	Ca.5.11.25
	eteṣu rogaḥ kramate bheṣajam pratihanyate/ naiṣāmannāni bhuñjīta na codakamapi spr̄śet// § 6642	Ca.5.11.26
10	pādāḥ sametāścatvārah sampannāḥ sādhakairguṇaiḥ/ vyarthā gatāyuṣo dravyam vinā nāsti guṇodayah// § 6644	Ca.5.11.27
	parīkṣyamāyurbhiṣajā nīrujasyāturasya ca/ āyurjñānaphalam kṛtsnamāyurjñe hyanuvartate// § 6646	Ca.5.11.28
	tatra ślokah--- § 6647	Ca.5.11.29
15	kriyāpathamatikrāntāḥ kevalam dehamāplutāḥ/ cihnām kurvanti yaddoṣāstadaristiṣṭam nirucyate// § 6649	
	ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte indriyasthāne+aṇujyotīyamindriyam nāmaikādaśo+adhyāyah//11//	

5.12 dvādaśo+adhyāyah/

athāto gomayacūrnīyamindriyam vyākhyāsyāmah//
§ 6651 Ca.5.12.1
iti ha smāha bhagavānātreyah//
§ 6652 Ca.5.12.2

Ca.5.12.3	yasya gomayacūrṇābhāṁ cūrṇāṁ mūrdhani jāyate/ sasnehaṁ bhraśyate caiva māsāntam tasya jīvitam// § 6654
Ca.5.12.4	&nikaśanniva yaḥ pādau cyutāṁsaḥ paridhāvati/ vikṛtyā na sa loke+asmimściram vasati mānavah// § 6655
Ca.5.12.5	yasya snātānuliptasya pūrvam śuṣyat�uro bhṛśam/ ārdreṣu sarvagātreṣu so+ardhamāsam na jīvati// § 6658
Ca.5.12.6	yamuddiśyāturaṁ vaidyaḥ &samvartayitumauṣadham/ yatamāno na śaknoti durlabhaṁ tasya jīvitam// § 6660
Ca.5.12.7	vijñātam bahuśaḥ siddhaṁ vidhivaccāvacāritam/ na sidhyatyauṣadhaṁ yasya nāsti tasya cikitsitam// § 6662
Ca.5.12.8	&āhāramupayuñjāno bhiṣajā sūpakalpitam/ yah phalam tasya nāpnoti durlabhaṁ tasya jīvitam// § 6664
Ca.5.12.9	dūtādhikāre vakṣyāmo lakṣaṇāni mumūrṣatām/ yāni dṛṣṭvā bhiṣak prājñāḥ pratyākhyāyādasamyamam// § 6666
Ca.5.12.10	muktakeso+athavā nagne rudatyaprayate+athavā/ bhiṣagabhyāgatam dṛṣṭvā dūtam maranamādiśet// § 6668

- Ca.5.12.11
- supte bhiṣaji ye dūtāśchindatyapi ca bhindati/
āgacchanti bhiṣak teṣāṁ na
bhartāramanuvrajet// § 6670
- Ca.5.12.12
- juhvatyagnim tathā piṇḍān pitṛbhyo
nirvapatyapi/
vaidye dūtā ya āyānti te ghnanti
prajighāṁsavah// § 6672
- Ca.5.12.13
- 5 kathayatyapraśastāni cintayatyathavā punah/
vaidye dūtā manusyāṇāmāgacchanti
mumūrṣatām// § 6674
- Ca.5.12.14
- mṛtagdhavinaṣṭāni bhajati vyāharatyapi/
apraśastāni cānyāni vaidye dūtā
mumūrṣatām// § 6676
- Ca.5.12.15
- 10 vikārasāmānyaguṇe deśe kāle+athavā bhiṣak/
dūtamabhyāgataṁ drṣṭvā nāturaṁ
tamupācaret// § 6678
- Ca.5.12.16
- dīnabhītadrutatramalināmasatīṁ striyam/
trīn vyākṛtīṁśca ṣaṇḍāṁśca dūtān
vidyānmumūrṣatām// § 6680
- Ca.5.12.17
- aṅgavyasaninam dūtam liṅginam vyādhitam
tathā/
saṁprekṣya cograkarmāṇam na vaidyo
gantumarhati// § 6682
- Ca.5.12.18
- 15 āturārthamanuprāptam
kharoṣṭrarathavāhanam/
dūtam dr̥dṛṣṭvā bhiṣagvidyādāturasya
parābhavam// § 6684
- Ca.5.12.19
- palālabusamāṁsāsthikeśalomanakhadvijān/

mārjanīṁ musalaṁ śūrpamupānaccarma
&vicyutam// § 6686

Ca.5.12.20 tṛṇakāṣṭhatuśāṅgāram spr̄santo loṣṭamaśma ca/
tatpūrvadarśane dūtā vyāharanti
mumūrṣatām// § 6688

Ca.5.12.21 yasmiṁśca dūte bruvati
vākyamāturasamśrayam/
paśyennimittamaśubham tam ca 5
nānuvrajedbhiṣak// § 6690

Ca.5.12.22 tathā vyasaninam pretam pretālaṅkārameva vā/
bhinnam dagdham vinaṣṭam vā tadvādīni
vacāṁsi vā// § 6692

Ca.5.12.23 raso vā kaṭukastīvra gandho vā kauṇapo
mahān/
sparśo vā vipulah krūro yadvā+anyadaśubham
bhavet// § 6694

Ca.5.12.24 tatpūrvamabhito vākyam vākyakāle+athavā 10
punah/
dūtānām vyāhṛtam śrutvā dhīro
maraṇamādiśet// § 6696

Ca.5.12.25 iti dūtādhikāro+ayamuktah kṛtsno
mumūrṣatām/
pathyāturakulānām ca vakṣyāmyautpātikam
punah// § 6698

Ca.5.12.26 avakṣutamathotkruṣṭam skhalanam patanam
tathā/
ākrośah samprahāro vā pratiṣedho 15
vigarhaṇam// § 6700

Ca.5.12.27 vastroṣṇīśottarāśaṅgaśchatropānadyugāśrayam/

	vyasanam̄ darśanam̄ cāpi mṛtavyasaninām̄ tathā // § 6702	
	caityadhvajapatākānām̄ pūrṇānām̄ patanāni ca / hatāniṣṭapratvādāśca dūṣaṇam̄ bhasmapāmśubhiḥ // § 6704	Ca.5.12.28
5	pathacchedo biḍālena śunā sarpeṇa vā punah// mrgādvijānām̄ krūrānām̄ giro dīptām̄ diśam̄ prati // § 6706	Ca.5.12.29
	śayanāsanayānānāmuttānānām̄ ca darśanam̄/ ityetānyapraśastāni sarvāṇyāhurmanīṣiṇah// § 6708	Ca.5.12.30
	etāni pathi vaidyena paśyatā++āturaveśmani/ śrīnvatā ca na gantavyam̄ tadāgāram̄ vipaścitā// § 6710	Ca.5.12.31
10	ityautpātikamākhyātām̄ pathi vaidyavigarhitam/ imāmapi ca budhyeta gṛhāvasthām̄ mumūrṣatām// § 6712	Ca.5.12.32
	praveśe pūrṇakumbhāgnimṛḍvījaphalasarpiṣām̄/ vṛṣabhrāhmaṇaratnānnadevatānām̄ ca nirgatim// § 6714	Ca.5.12.33
15	agnipūrṇāni pātrāṇi bhinnāni viśikhāni ca / bhiṣāṇ mumūrṣatām̄ veśma praviśanneva paśyati// § 6716	Ca.5.12.34
	chinnabhinnāni dagdhāni bhagnāni mṛditāni ca/ durbalāni ca sevante mumūrṣorvaiśmikā janāḥ// § 6718	Ca.5.12.35

- Ca.5.12.36   śayanaṁ vasaṇam yānam gamanaṁ bhojanam
    rutam/
śrūyate+amaṅgalam yasya nāsti tasya
cikitsitam// § 6720
- Ca.5.12.37   śayanaṁ vasaṇam yānamanyam vā+api
    paricchadam/
pretavadyasya kurvanti suhṛdah preta eva
sah// § 6722
- Ca.5.12.38   annam vyāpadyate+atyartham   5
    jyotiścaivopaśāmyati/
nivāte sendhanam yasya tasya nāsti cikitsitam//
§ 6724
- Ca.5.12.39   āturasya gṛhe yasya bhidyante vā patanti vā/
atimātramamatrāṇi durlabham tasya jīvitam//
§ 6726
- Ca.5.12.40   bhavanti cātra---
    yaddvādaśabhiradhyāyairvyāsataḥ
    parikīrtitam/
mumūrṣatām manusyāṇām lakṣaṇam   10
    jīvitāntakṛt// § 6728
- Ca.5.12.41   tat samāsena vakṣyāmaḥ
    paryāyāntaramāśritam/
paryāyavacanam hyarthavijñānāyopapadyate//
§ 6730
- Ca.5.12.42   atyartham punarerveyam vivakṣā no vidhīyate/
tasminnevādhikaraṇe yat
pūrvamabhiśabdītam// § 6732
- Ca.5.12.43   vasatām caramam kālam śarīreṣu śarīriṇām/
abhyugrāṇām vināśāya dehebhyaḥ
pravivatsatām// § 6734   15

	istiṁstitiksatāṁ prāṇān kāntam vāsam jihāsatām/ tantrayantreṣu bhinneṣu tamo+antyam pravivikṣatām// § 6736	Ca.5.12.44
	vināśāyeha rūpāṇi yānyavasthāntarāṇi ca/ bhavanti tāni vakṣyāmi yathoddeśam yathāgamam// § 6738	Ca.5.12.45
5	prāṇāḥ & samupatapyante nijñānamuparudhyate/ vamanti balamaṅgāni ceṣṭā vyuparamanti ca// § 6740	Ca.5.12.46
	indriyāṇi vinaśyanti khilibhavati & cetanā/ autsukyaṁ bhajate sattvam ceto bhīrāviśatyapi// § 6742	Ca.5.12.47
10	smṛtistiyajati medhā ca hrīśriyau cāpasarpataḥ/ upaplavante pāpmāna &ojastejaśca naśyati// § 6744	Ca.5.12.48
	śīlam vyāvartate+atyartham bhaktiśca parivartate/ vikriyante praticchāyāśchāyāśca vikṛtim prati// § 6746	Ca.5.12.49
	śukram pracyavate sthānādunmārgam bhajate+anilah/ kṣayam māṁsāni gacchanti gacchatyasṛgapि kṣayam// § 6748	Ca.5.12.50
15	ūṣmāṇah pralayaṁ yānti viślesam yānti sandhayah/ gandhā vikṛtimāyānti bhedam varṇasvara tathā// § 6750	Ca.5.12.51

- Ca.5.12.52   vaivarṇyam bhajate kāyah kāyacchidram
                    viśuṣyati /
dhūmaḥ samjāyate mūrdhnī dāruṇākhyāśca
cūrṇakah // § 6752
- Ca.5.12.53   satataspandanā deśāḥ śarīre ye+abhilakṣitāḥ/
te stambhānugatāḥ sarve na calanti
kathamcana // § 6754
- Ca.5.12.54   gunāḥ śarīradeśānām sītoṣṇamṛduḍāruṇāḥ /   5
niparyāsenā vartante sthāneśvanyesu
tadvidhāḥ // § 6756
- Ca.5.12.55   nakheṣu jāyate puṣpam pañko danteṣu jāyate/
jaṭāḥ pakṣmasu jāyante sīmantāścāpi
mūrdhani // § 6758
- Ca.5.12.56   bheṣajāni na samvṛttim prāpnuvanti yathāruci/
yāni cāpyupapadyante teṣāṁ &vīryam na   10
sidhyati // § 6760
- Ca.5.12.57   nānāprakṛtayah krūrā vikārā vividhauṣadhāḥ/
kṣipram samabhivartante pratihatya balaujasī//
§ 6762
- Ca.5.12.58   śabdah sparśo raso rūpam gandhaśceṣṭā
&vicintitam /
utpadyante+aśubhānyeva
pratikarma pravṛttiṣu // § 6764
- Ca.5.12.59   dr̥syante dāruṇāḥ svapnā   15
daurātmyam upajāyate /
presyāḥ pratīpatām yānti pretākṛtirudīryate //
§ 6766
- Ca.5.12.60   prakṛtirhīyate+atyartham vikṛtiścābhivardhate/
kr̥tsnam autpātikam
ghoramari(ni)ṣṭam upalakṣyate // § 6768

	ityetāni manusyāṇāṁ bhavanti vinaśiṣyatām/ lakṣaṇāni yathoddeśāṁ yānyuktāni yathāgamam// § 6770	Ca.5.12.61
	maraṇāyeha rūpāṇi paśyatā+api bhiṣagvidā/ aprṣṭena na vaktavyam maraṇam pratyupasthitam// § 6772	Ca.5.12.62
5	pṛṣṭenāpi na vaktavyam tatra yatropaghātakam/ āturasya bhavedduḥkhamathavā+anyasya kasyacit// § 6774	Ca.5.12.63
	abruvanmaraṇam tasya nainamiccheccikitsitum/ yasya paśyedvināśaya liṅgāni kuśalo bhiṣak// § 6776	Ca.5.12.64
10	liṅgebhyo maraṇākhyebhyo viparītāni paśyatā/ liṅgānyārogyamāgantu vaktavyam bhiṣajā dhruvam// § 6778	Ca.5.12.65
	dūtairautpātikairbhāvaiḥ pathyāturakulāśrayaiḥ/ āturācāraśileṣṭadravyasampattilakṣaṇaiḥ// § 6780	Ca.5.12.66
	svācāram hṛṣṭamavyaṅgam yaśasyam śuklavāsasam/ amuṇḍamajaṭam dūtam jātiveśakriyāsamam// § 6782	Ca.5.12.67
15	anuṣṭrakharayānasthamasandhyāsvagraheṣu ca/ adāruṇeṣu nakṣatresvanugreṣu &dhruveṣu ca// § 6784	Ca.5.12.68

Ca.5.12.69	vinā caturthīṁ navamīṁ vinā riktāṁ caturdaśīṁ/ madhyāhnāmardharātram ca bhūkampam rāhudarśanam// § 6786
Ca.5.12.70	vinā deśamaśastam cāśastautpātikalakṣaṇam/ dūtam praśastamavyagram nirdiśedāgatam bhiṣak// § 6788
Ca.5.12.71	dadhyakṣatadvijātīnāṁ vṛṣabhāṇāṁ nr̥pasya 5 ca// § 6789
Ca.5.12.72	ratnānāṁ pūrṇakumbhānāṁ sitasya turagasya ca/ suradhvajapatākānāṁ phalānāṁ &yāvakasya ca// § 6791
Ca.5.12.73	kanyāpumvardhamānānāṁ baddhasyaikapaśostasthā/ pr̥thivyā uddhṛtāyāśca vahneḥ prajvalitasya ca// § 6793
Ca.5.12.74	modakānāṁ sumanasāṁ śuklānāṁ candanasya 10 ca/ manojñasyānnapānasya pūrṇasya śakaṭasya ca// § 6795
Ca.5.12.75	nr̥bhirdhenvāḥ savatsāyā vadavāyāḥ striyāstathā/ jīvañjīvakasiddhārthasārasapriyavādinām// § 6797
Ca.5.12.76	haṁsānāṁ śatapatrāṇāṁ cāśāṇāṁ śikhināṁ tathā/ matsyājadvijaśāṅkhānāṁ &priyaṅgūnāṁ 15 ghṛtasya ca// § 6799

	rucakādarśasiddhārtharocanānām ca darśanam/ gandhaḥ surabhirvarṇaśca suśuklo madhuro rasah// § 6801	Ca.5.12.77
	mṛgapakṣimanuṣyāṇām praśastāśca girah śubhāḥ/ chatradhvajapatākānāmutkṣepaṇamabhiṣṭutiḥ// § 6803	Ca.5.12.78
5	bherīmr̥daṅgaśaṅkhānām śabdāḥ puṇyāhanisvanāḥ/ vedādhyayanaśabdāśca sukho vāyuh pradakṣiṇāḥ// § 6805	Ca.5.12.79
	pathi veśmapraveśe tu vidyādārogyalakṣaṇam/ maṅgalācārasampannah sāruto vaiśmiko janaḥ// § 6807	Ca.5.12.80
10	śraddadhāno+anukūlaśca prabhūtadravyasamgrahaḥ/ dhanaiśvaryasukhāvāptirīṣṭalābhah sukhena ca// § 6809	Ca.5.12.81
	dravyāṇām tatra yogyānām yojanā siddhireva ca/ gṛhaprāśādaśailānām nāgānāmṛṣabhasya ca// § 6811	Ca.5.12.82
	hayānām puruṣāṇām ca svapne samadhirohaṇam/ somārkāgnidvijātīnām gavām nīṇām payāsvinām// § 6813	Ca.5.12.83
15	arṇavānām prataraṇam vr̥ddhiḥ saṁbādhaniḥṣṭih/ svapne devaiḥ sapitṛbhiḥ prasannaiścābhībhāṣaṇam// § 6815	Ca.5.12.84

5. INDRIYASTHĀNAM /

Ca.5.12.85	darśanam śuklavastrāṇāṁ hradasya vimalasya ca/ māṁsamatsyavisāmedhyacchatrādarśaparigrahaḥ // § 6817
Ca.5.12.86	svapne sumanasāṁ caiva śuklānāṁ darśanam śubham/ aśvagorathayānam ca yānam pūrvottareṇa ca / rodanam patitotthānam dviṣatām cāvamardanam // § 6820
Ca.5.12.87	sattvalakṣaṇasamāyogo bhaktirvaidyadvijātiṣu/ sādhyatvam na ca nirvedastadārogyasya lakṣaṇam // § 6822
Ca.5.12.88	ārogyādbalamāyuśca sukham ca labhate mahat/ iṣṭāṁścāpyaparān bhāvān puruṣah subhalakṣaṇah // § 6824
	tatra ślokau --- § 6825
Ca.5.12.89	uktam gomayacūrṇīye marañārogyalakṣaṇam/ dūtasvapnāturotpātayuktisiddhivyapāśrayam // § 6827
Ca.5.12.90	iti damuktam prakṛtam yathātatham tadanvavekṣyam satataṁ bhiṣagvidā/ tathā hi siddhim ca yaśaśca śāśvatam sa siddhakarmā labhate dhanāni ca // § 6829 ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte indriyasthāne gomayacūrṇīyam indriyam nāma dvādaśo+adhyāyah // 12 //

indriyasthānam sampūrṇam/carakasamhitā

6 cikitsāsthānam/

6.1 prathamo+adhyāyah/

	rasāyanādhyāye prathamah pādah/ § 6832	Ca.6.1.1.1
	athāto+abhayāmalakīyam rasāyanapādam vyākhyāsy- āmah// § 6833	
	iti ha smāha bhagavānātreyah// § 6834	Ca.6.1.1.2
5	cikitsitam vyādhiharam pathyam sādhanamausadham/ prāyaścittam praśamanam prakṛtisthāpanam hitam// § 6836	Ca.6.1.1.3
	vidyādbheṣajanāmāni,bheṣajam dvividham ca tat/ svasthasyorjaskaram kiñcit kiñcidārtasya roganut// § 6838	Ca.6.1.1.4
10	abheṣajam ca dvividham bādhanam sānubādhanam/ svasthasyorjaskaram yattu tadvr̥ṣyam tadrásāyanam// § 6840	Ca.6.1.1.5
	prāyah,prāyenā rogāṇām dvitīyam praśame matam/ prāyahśabdo viśeṣārtho hyubhayam hyubhayārthakṛt// § 6842	Ca.6.1.1.6
	dīrghamāyuḥ smṛtim medhāmārogyam taruṇam vayah/ prabhāvarṇasvaraudāryam dehendriyabalam param// § 6844	Ca.6.1.1.7

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.1.1.8   vāksiddhim &praṇatim kāntim labhate nā
                    rasāyanāt/
&'vṛṣatām` iti pā-. lābhopāyo hi śastānām
                    rasādīnām rasāyanam// § 6846
- Ca.6.1.1.9   apatyasamtānakaram yat sadyah
                    sampraharṣaṇam/
vājīvātibalo yena yātyapratihataḥ striyah// § 6848
- Ca.6.1.1.10   bhavatyatipriyah strīnām yena yenopacīyate/   5
jīryato+apyakṣayam śukram phalavadyena
drṣyate// § 6850
- Ca.6.1.1.11   prabhūtaśākhah śākhīva yena caityo yathā
                    mahān/
&bhavatyarcyo bahumataḥ prajānām
                    subahuprajah//
&'bhavatyardhyo bahumataḥ' iti,&'bhavaty
                    asau bahumataḥ' iti ca pā-.
- Ca.6.1.1.12   samtānamūlam yeneha pretya   10
                    cānantyamaśnute/
yaśah śriyam balam puṣṭim vājīkaraṇameva
tat// § 6855
- Ca.6.1.1.13   svasthasyorjaskaram tvetaddvividham
                    proktamauṣadham/
yadvyādhinirghātakaram vakṣyate
taccikitsite// § 6857
- Ca.6.1.1.14   cikitsitārtha etāvān vikārāṇām yadauṣadham/
rasāyanavidhiścāgre vājīkaraṇameva ca// § 6859   15
- Ca.6.1.1.15   abheṣajamiti jñeyam viparītam yadauṣadhāt/
tadasevyam viṣevyam tu pravakṣyāmi
yadauṣadham// § 6861
- Ca.6.1.1.16   rasāyanānām dvividham prayogamṛṣayo viduh/
kuṭīprāveśikam caiva vātātapikameva ca// § 6863

	kuṭīprāveśikasyādau vidhiḥ samupadekṣyate/ nr̥pavaidyadvijātīnāṁ sādhūnāṁ puṇyakarmaṇām// § 6865	Ca.6.1.1.17
	nivāse nirbhaye śaste prāpyopakaraṇe pure/ diśi pūrvottarasyām ca subhūmau kārayet kuṭīm// § 6867	Ca.6.1.1.18
5	vistārotsedhasampannām trigarbhām sūkṣmalocanām/ ghanabhittimṛtusukhām suspaṣṭām manasah priyām// § 6869	Ca.6.1.1.19
	śabdādīnāmaśastānāmagamyām strīvivarjītām/ iṣṭopakaraṇopetām &sajjavaudyauṣadhadvijām// &`sakta-' iti pā-.	Ca.6.1.1.20
10	athodagayane śukle tithinakṣatrapūjite/ muhūrtakaraṇopete praśaste kṛtavāpanah// § 6874	Ca.6.1.1.21
	dhṛtismṛtibalam kṛtvā śraddadhānah samāhitah/ vidhūya mānasān doṣān maitrīm bhūteṣu cintayan// § 6876	Ca.6.1.1.22
	devatāḥ pūjayitvā+agre dvijātīṁśca pradakṣiṇam/ devagobrāhmaṇān kṛtvā tatastām praviśet kuṭīm// § 6878	Ca.6.1.1.23
15	tasyām samśodhanaiḥ śuddhaḥ sukhī jātabalaḥ punah/ rasāyanām prayuñjīta &tatpravakṣyāmi śodhanam// &`tato vakṣyāmi' iti pā-. harītakīnām cūrṇāni saindhavāmalake guḍam/	Ca.6.1.1.24 Ca.6.1.1.25

vacāṁ viḍaṅgam rajaṇīṁ pippalīṁ
viśvabheṣajam // § 6883

Ca.6.1.1.26 pibeduṣṇāmbunā jantuḥ snehasvedopapāditah/
tena śuddhaśarīrāya kṛtasamsarjanāya ca // § 6885

Ca.6.1.1.27 trirātram yāvakam dadyāt pañcāham vā+api
sarpiṣā/
saptāham vā purāṇasya yāvacchuddhestu
varcasah // § 6887 5

Ca.6.1.1.28 śuddhakoṣṭham tu tam jñātvā
rasāyanamupācaret/
vayaḥprakṛtisātmyajño yaugikam yasya
yadbhavet // § 6889

Ca.6.1.1.29 harītakīṁ pañcarasāmuṣṇāmalavaṇam śivām/
doṣānulomanīṁ laghvīṁ
vidyāddīpanapācanīṁ // § 6891

Ca.6.1.1.30 āyuṣyāṁ pauṣṭikīṁ dhanyāṁ vayasah
sthāpanīṁ parām/
sarvarogapraśamanīṁ
buddhīndriyabalapradām // § 6893 10

Ca.6.1.1.31 kuṣṭham gulmamudāvartam śoṣam
pāṇḍvāmayam madam/
arśāṁsi grahaṇīdoṣam purāṇam
viṣamajvaram // § 6895

Ca.6.1.1.32 hṛdrogam saśirorogamatīsāramarocakam/
kāsam pramehamānāham plihānamudaram
navam // § 6897 15

Ca.6.1.1.33 kaphaprasekam vaisvaryam vaivarṇyam
kāmalāṁ krimīn/
śvayathum tamakam chardim
klaibyamaṅgāvasādanam // § 6899

	srotovibandhān vividhān pralepam hṛdayorasoh̄/ smṛtibuddhipramoham ca jayecchīghram harītakī// § 6901	Ca.6.1.1.34
	(&jīrṇino rūksabhujaḥ strīmadyavisakarśitāḥ/ severannābhayāmete kṣutṛṣṇoṣṇārditāśca ye//) &'yogīndranāthasena saṃmato+ayam pāṭhah'. § 6903	Ca.6.1.1.35
5	tān guṇāmstāni karmāṇi vidyādāmalakīṣvapi/ yānyuktāni harītakyā vīryasya tu viparyayah// § 6905	Ca.6.1.1.36
	ataścāmṛtakalpāni vidyāt karmabhirīḍrśaiḥ/ harītakīnām śasyāni bhiṣagāmalakasya ca// § 6907	Ca.6.1.1.37
10	ausadhiṇām parā bhūmirhimavāñ śailasattamah/ tasmātphalāni tajjāni grāhayetkālajāni tu// § 6909	Ca.6.1.1.38
	āpūrṇarasavīryāṇi kāle kāle yathāvidhi/ ādityapavanacchāyāsalilaprīṇitāni ca// § 6911	Ca.6.1.1.39
15	&yānyajagdhānyapūtīni nirvraṇānyagadāni ca/ teṣām prayogam vakṣyāmi phalānām karma cottamam// &`yānyadagdhāni' iti pā-. pañcānām pañcamūlānām bhāgān daśapalonmitān/	Ca.6.1.1.40
	harītakīsaḥasram ca triguṇāmalakam navam// § 6916	Ca.6.1.1.41
	vidārigandhām bṛhatīm pṛśniparṇīm nidigdhikām/	Ca.6.1.1.42

vidyādvīdārigandhādyam
śvadāṁśtrāpañcamam gaṇam // § 6918

Ca.6.1.1.43   bilvāgnimanthaśyonākam kāśmaryamatha
                      pāṭalām/
                      punarnavāṁ śūrpaparṇyau balāmeraṇḍameva
                      ca // § 6920

Ca.6.1.1.44   jīvakarṣabhbhakau medāṁ jīvantīṁ saśatāvarīṁ/
                      śarekṣudarbhbhāśānāṁ śālīnāṁ mūlameva   5
                      ca // § 6922

Ca.6.1.1.45   ityeśāṁ pañcamūlānāṁ pañcānāmupakalpayet/
                      bhagān yathoktāṁstatsarvāṁ sādhyāṁ
                      daśagune+ambhasi // § 6924

Ca.6.1.1.46   daśabhāgāvaśeṣāṁ tu pūtam tam
                      grāhayedrasam/
                      harītakīśca tāḥ sarvāḥ sarvāṇyāmalakāni ca //
                      § 6926

Ca.6.1.1.47   tāni sarvāṇyanasthīni phalānyāpothya   10
                      kūrcanaiḥ/
                      vinīya tasminniryūhe cūrṇānīmāni dāpayet //
                      § 6928

Ca.6.1.1.48   maṇḍūkaparṇyāḥ pippalyāḥ śaṅkhapuspyāḥ
                      plavasya ca/
                      mustānāṁ saviḍaṅgānāṁ
                      candanāguruṇostathā // § 6930

Ca.6.1.1.49   madhukasya haridrāyā vacāyāḥ kanakasya ca /
                      bhāgāṁścatuṣpalān kṛtvā
                      sūkṣmailāyāstvacastathā // § 6932   15

Ca.6.1.1.50   sitopalāsaḥasram ca cūrṇitām tulayā+adhikam/
                      tailasya dvyāḍhakam tatra dadyāttrīṇi ca
                      sarpiṣah // § 6934

	sādhyamaudumbare pātre tat sarvam mṛdunā+agninā/ jñātvā &lehyamadagdham ca sītam kṣaudreṇa samṣrjet// &lehamadagdham' iti pā-. kṣaudrapramāṇam snehārdham tat sarvam ghṛtabhājane/	Ca.6.1.1.51
5	tiṣṭhetṣammmūrcchitam tasya mātrām kāle prayojayet// § 6939	Ca.6.1.1.52
	yā &noparundhyādāhāramekam mātrā jarām prati/ saṣṭikah payasā cātra jīrṇe bhojanamisiyate// &-dāhāramevam' iti pā-. vaikhānasā vālakhilyāstathā cānye tapodhanāḥ/	Ca.6.1.1.53
10	rasāyanamidam &prāsyā babhūvuramitāyuṣah// &prāpya' iti pā-. muktvā jīrṇam vapuscāgryamavāpustaruṇam vayaḥ/	Ca.6.1.1.54
	vītandrāklamaśvāsā nirātaṅkāḥ samāhitāḥ// § 6947	Ca.6.1.1.55
15	medhāsmṛtibalopetāścirarātram tapodhanāḥ/ brāhmaṇaḥ tapo brahmacaryam ceruścātyantaniṣṭhayā// § 6949	Ca.6.1.1.56
	rasāyanamidam brāhmāyuṣkāmaḥ prayojayet/ dīrghamāyurvayaścāgryām kāmāmśceṣṭān samaśnute// § 6951 (iti brāhmarasāyanam) § 6952	Ca.6.1.1.57
20	yathoktaguṇānāmāmalakānām sahasram piṣṭasvedan- avidhinā payasa ūṣmaṇā susvinnamanātapaśuṣkamana- sthi cūrṇayet/ § 6953 tadāmalakasahasrasarasapariṇītam sthirāpunarnavā- jīvantīnāgabalābrahmasuvavarcalāmaṇḍūkaparnīśatāvarīśa- ṅkhapuspīpippalīvacāviḍaṅgasvayaṅguptāmṛtācandanāgu-	Ca.6.1.1.58

rumadhukamadhūkapuśpotpalapadmamālatīyuvatīyūthi-
kācūrṇāṣṭabhāgasamyuktam punarnāgalāsaḥasrapala-
svarasaparipītamanātapaśuṣkam dviguṇitasarpiṣā kṣau-
drasarpiṣā vā kṣudraguḍākṛtim kṛtvā śucau dṛḍhe ghṛt-
abhāvite kumbhe bhasmarāśeradhaḥ sthāpayedantarbhū- 5
meh pakṣam kṛtarakṣāvidhānamatharvavedavidā, pakṣā-
tyaye coddhṛtya kanakarajatatāmrāpravālakālāyasacūrṇā-
ṣṭabhāgasamyuktamardhakarṣavṛddhyā yathoktena vidh-
inā prātaḥ prātaḥ prayuñjāno+agnibalamabhisamīkṣya, jī-
rṇe ca ṣaṣṭikam payasā sasarpīkamupasevamāno yatho- 10
ktān guṇān samaśnuta iti// § 6954

Ca.6.1.1.59

bhavanti cātra--- § 6955

idam rasāyanam brāhmaṇ
maharṣigaṇasevitam/
bhavatyarogo dīrghāyuh prayuñjāno
mahābalah// § 6957

Ca.6.1.1.60

kāntaḥ prajānām
siddhārthaścandrādityasamadyutih/
śrutiṁ dhārayate sattvamārṣam cāsyā
pravartate// § 6959

15

Ca.6.1.1.61

dharanīdharasāraśca vāyunā samavikramah/
sa bhavatyaviṣam cāsyā gātre sampadyate
viṣam//
(iti dvitīyam brāhmaṇasāyanam)

Ca.6.1.1.62

bilvo+agnimanthaḥ śyonākah kāśmaryah
pāṭalirbalā/
parṇyaścasasrah pippalyah śvadāṁśtrā
bṛhatīdvayam// § 6964

20

Ca.6.1.1.63

śṛṅgī tāmalakī drākṣā jīvantī puṣkarāguru/
abhayā cāmṛtā ṛddhirjīvakarṣabhakau śaṭī//
§ 6966

Ca.6.1.1.64

mustam punarnavā medā sailā
candanamutpalam/

	vidārī vṛṣamūlāni kākolī kākanāsikā// § 6968	
	eśāṁ palonmitān bhāgāñchatānyāmalakasya ca/ pañca dadyāttadaikadhyam jaladrone vipācayet// § 6970	Ca.6.1.1.65
5	jñātvā gatarasānyetānyauṣadhānyatha tam rasam/ taccāmalakamuḍdhṛtya niṣkulam tailasarpiṣoh// § 6972	Ca.6.1.1.66
	paladvādaśake bhṛṣṭvā dattvā cārdhatulām bhiṣak/ matsyaṇḍikāyāḥ pūtāyā lehavatsādhu sādhayet// § 6974	Ca.6.1.1.67
	ṣaṭpalam madhunaścātra siddhaśīte pradāpayet/ catuspalam tugākṣīryāḥ pippalīdvipalam tathā// § 6976	Ca.6.1.1.68
10	palamekam nidadhyācca tvagelāpatrakeśarāt/ ityayam cyavanapraśah paramukto rasāyanah// § 6978	Ca.6.1.1.69
	kāsaśvāsaharaścaiva višeṣenopadiṣyate/ kṣīṇakṣatānām vṛddhānām bālānām cāṅgavardhanah// § 6980	Ca.6.1.1.70
15	svarakṣayamurorogam hṛdrogam vātaśoṇitam/ pipāsām mūtraśukrasthān doṣāmścāpyapakarsati// § 6982	Ca.6.1.1.71
	asya mātrām prayuñjīta yoparundhyānna bhojanam/ asya prayogāccyavanah suvṛddho+abhūt punaryuvā// § 6984	Ca.6.1.1.72

Ca.6.1.1.73

medhāṁ smṛtim
kāntimanāmayaत्वमायुहप्रकर्षम्
balamindriyāñām/
strīṣु praharṣam paramagnivṛddhim
varṇaprasādaṁ pavanānulomyam // § 6986

Ca.6.1.1.74

rasāyanasyāsyā naraḥ prayogāllabheta jīrṇo+api
kuṭīpraveśāt/
jarākṛtam rūpamapāsyā sarvam bibharti rūpam
navayauvanasya // § 6988
(iti cyavanaprāśah/) § 6989

Ca.6.1.1.75

athāmalakahari॑takīnāmāmalakabibhītakānām harītak-
ībibhītakānāmāmalakahari॑takībibhītakānām vā palāśatv-
agavanaddhānām mṛdā+avaliptānām kukūlasvinnānām-
akulakānām palasahasramulūkhale saṃpothya dadhīghṛ-
tamadhupalalatalaśarkarāsamayuktam bhaksayedananna-
bhugyathoktena vidhinā ; tasyānte yavāgvādibhiḥ praty-
avasthāpanam abhyaṅgotsādanam sarpiṣā yavacūrṇaiśca,
ayam ca rasāyanapravogaprakarṣo dvistāvadagnibalamabbhisamīkṣya,
pratibhojanam yūṣeṇa payasā vā ṣaṣṭikāḥ sasarpiṣkāḥ,
ataḥ param yathāsukhavihāraḥ kāmabhakṣyāḥ syāt/ § 6990

5

10

15

anena prayogeṇarṣayāḥ punaryuvatvamavāpurbabhū-
vuścānekavarṣaśatajīvino nirvikārāḥ param śarīrabuddhī-
ndriyabalasamuditāśceruścātyantaniṣṭhayā tapaḥ // § 6991
(iti caturthāmalakarasāyanam/) § 6992

Ca.6.1.1.76

harītakyāmalakabibhītakapañcapañcamūlaniryūhe pi-
ppalīmadhukamadhūkakākolīkṣīrakākolyātmaguptājīvaka-
ṛṣabhbakṣīraśuklākalkasamprayuktena vidārīsvarasena
kṣīrāṣṭaguṇasamprayuktena ca sarpiṣāḥ kumbham sādh-
ayitvā & prayuñjāno+agnibalasamām mātrām jīrṇe ca kṣ-
īrasarpirbhyām śāliṣṭikamuṣṇodakānupānamaśnañjarā-
vyādhipāpābhicāravyapagatabhayaḥ śarīrendriyabuddhi-

20

25

12 pratyavasthāpanam]
`prakṛtyavasthāpanam' iti pā-.
13 rasāyanapravogaprakarṣo]
`dvistāvavat prayogakālād
dviguṇakālaṁ pratibhojanam

yavāgūḥ yūṣeṇa payasā vā
sasarpiṣkāḥ ṣaṣṭikāḥ ṣaṣṭikānnam'
iti yogīndranātha senāḥ.

balamatulamupalabhyāpratihatasarvārambhaḥ paramāy-
uranavāpnuyāt // § 6993

& prayuñjītāgnibalam̄ samavekṣya, jīrṇe ca' iti pā-. (iti
pañcamo harītakīyogaḥ) // § 6994

5 harītakyāmalakabibhītakaharidrāsthirā-&balāvidāṅgā-
mṛtavallīviśvabheṣajamadhukapippalīsomavalkasiddhena
kṣīrasarpiṣā madhuśarkarābhīyāmapi ca sannīyāmalaka-
svarasaśataparipītamāmalakacūrṇamayaścūrṇacaturbhāga-
samprayuktam̄ pāṇitalamāṭram̄ pāṇitalamāṭram̄ prātaḥ
10 prātaḥ prāśya yathoktena vidhinā sāyam mudgayūṣeṇa
payasā vā sasarpiṣkam̄ śāliṣṭikānnamaśnīyāt, trivarṣapr-
ayogādasya varṣāśatamajaram vayastiṣṭhiti, śrutamavati-
ṣṭhate, sarvāmayāḥ praśāmyanti, viṣamaviṣam bhavati gā-
tre, gātramaśmavat sthirībhavati, adhṛṣyo bhūtānām bha-
vati // § 6995

&`-vācā-' iti pā-. § 6996

bhavanti cātra--- § 6997

Ca.6.1.1.77

Ca.6.1.1.78

yathā+amarāṇāmamṛtam̄ yathā bhogavatām̄
sudhā/
tathā+abhavanmaharṣīṇām̄ rasāyanavidhiḥ
purā // § 6999

20 na jarām̄ na ca daurbalyam̄ nāturyam̄ nidhanam̄
na ca/
jagmurvarṣasahasrāṇi rasāyanaparāḥ purā //
§ 7001

Ca.6.1.1.79

na kevalam̄ dīrghamihāyuraśnute rasāyanam̄ yo
vidhivanniṣevate/
gatim̄ sa devarṣiniṣevitām̄ śubhām̄ prapadyate
brahma tatheti &cākṣayam//
&`cākṣaram' iti pā-. § 7004

Ca.6.1.1.80

25 tatra ślokah--- § 7005

abhayāmalakīye+asmin ṣadīyogāḥ parikīrtitāḥ/
rasāyanānām̄ siddhānāmāyuryairanuvartate//
§ 7007

Ca.6.1.1.81

ityagniveśakṛte tantra carakapratisamṣkṛte cikitsāsthāne
rasāyanādhyāye+abhayāmalakīyo nāma rasāyanapādaḥ
prathamaḥ //1//

6.1.1 rasāyanādhyāye dvitīyah pādaḥ/

Ca.6.1.2.1 athātah prāṇakāmīyam rasāyanapādam vyākhyāsyāmaḥ //
§ 7009

Ca.6.1.2.2 iti ha smāha bhagavānātreyah // § 7010

Ca.6.1.2.3 prāṇakāmaḥ śuśrūṣadhvamidamucyamānamamṛtam-
vāparamaditisutahitakaramacintyādbhutaprabhāvamāyu- 5
ṣyamārogyakaram vayasah sthāpanam nidrātandrāśrama-
klamālasyadaurbalyāpaharamanilakaphapittasāmyakaram
sthairyakaramabaddhamāṁsaharamantaragnisandhukṣanam
pramāvarṇasvarottamakaram rasāyanavidhānam/ § 7011

anena cyavanādayo maharṣayah punaryuvatvamāpu- 10
rnārīnām ceṣṭatamā babhūvuh, sthirasamasuvibhaktamā-
ṁsāḥ, susamhatasthiraśarīrāḥ, suprasannabalavarṇendri-
yāḥ, sarvatrāpratihataparākramāḥ, kleśasahāśca/ § 7012

sarve śarīradoṣā bhavanti grāmyāhārādam lalavaṇakaṭukakṣāraśuskaś
&māṁsatilapalalapiṣṭānnabhojinām virūḍhanavaśūkaśa- 15
mīdhānyaviruddhāsātmyarūksakṣārābhiṣyandibhojinām kl-
innagurupūtiparyuṣitabhojinām viṣamādhyāsanaprāyāṇām
divāsvapnastrīmadyanityānām viṣamātimātravyāyāmas-
amkṣobhitaśarīrāṇām bhayakrodhaśokalobhamohāyāsa-
bhulānām ; &&atonimittam hi śithilībhavanti māṁsāni, vi- 20
mucyante sandhayaḥ, vidahyate raktam, viṣyandate cāna-
lpam medaḥ, na sandhīyate+asthiṣu majjā, śukram na pr-
avartate, kṣayamupaityojah ; sa evam̄bhūto glāyati, sīdati,
nidrātandrālasyasamanvito nirutsāhah śvasiti, asamartha-
śceṣṭānām śārīramānasīnām, naṣṭasmṛtibuddhicchāyo ro- 25
gāṇāmadhiṣṭhānabhūto na sarvamāyuravāpnōti/ § 7013

tasmādetān dosānavekṣamāṇaḥ sarvān yathoktānah-
itānapāsyāhāravihārān rasāyanāni prayuktumarhatītyu-
ktvā bhagavān punarvasurātreyā uvāca--- // § 7014

&`māṣa' iti pā-. &&ato nimittāddhi' iti pa-. § 7015

Ca.6.1.2.4 āmalakānām subhūmijānām kālajānāmanupahataga-
ndhavarṇarasānāmāpūrṇarasapramāṇavīryāṇām svaras-

ena punarnavākalkapādasamprayuktena sarpiṣah sādha-
yedādhakam, ataḥ param vidārīsvarasena jīvantīkalkasa-
mprayuktena, ataḥ param caturguṇena payasā balātibal-
ākaṣāyeṇa śatāvarīkalkasamanyuktena ; anena krameṇaikai-
5 kam śatapākam sahasrapākam vā śarkarākṣaudracaturbh-
āgasamprayuktam sauvarṇe rājate mārtike vā śucau dṛ-
ḍhe ghṛtabhāvite kumbhe sthāpayet ; tadyathoktena vidh-
inā yathāgni prātaḥ prātaḥ prayojayet, jīrṇe ca kṣīrasarpi-
rbhyām śāliṣaṣṭikamaśnīyāt/ § 7016

10 asya prayogādvarsaśataṁ vayo+ajaram tiṣṭhati, śrut-
amavatiṣṭhate, sarvāmayāḥ praśāmyanti, apratihatagatiḥ
strīṣu, apatyavān bhavatīti // § 7017

15 bhavataścātra--- § 7018

Ca.6.1.2.5

bṛhaccharīram giriśārasāram sthirendriyam
cātibalendriyam ca/
15 adhṛṣyamanyairatikāntarūpam
praśastipūjāsukhacittabhāk ca // § 7020

balam mahadvarṇaviśuddhiragryā svaro
ghanaughastanitānukārī/
bhavatyapatyam vipulam sthiram ca samaśnato
yogamimam narasya// § 7022

Ca.6.1.2.6

(ityāmalakaghṛtam/) § 7023

āmalakasahasram pippalīsaḥasrasamprayuktam palā- Ca.6.1.2.7

20 śataruṇakṣārodakottaram tiṣṭhet, tadanugataksārodakam-
anātapaśuṣkamanasthi cūrnīkṛtam caturguṇābhyām ma-
dhusarpirbhyām samnīya śarkarācūrṇacaturbhāgasampr-
ayuktam ghṛtabhājanastham ṣaṇmāśān sthāpayedanta-
rbhūmeḥ/ § 7024

25 tasyottarakālamagnibalasamām mātrām khādet, pau-
rvāhṇikah prayogo nāparāhṇikah, sātmyāpekṣāścāhārav-
idhiḥ/ § 7025

asya prayogādvarsaśatamajaram vayastiṣṭhatīti samā-
nam pūrveṇa// § 7026

30 (ityāmalakāvalehah/) § 7027

āmalakacūrṇāḍhakamekavimśatirātramāmalakasvaraṣa-Ca.6.1.2.8
paripītam madhughṛtāḍhakābhyām dvābhyāmekīkṛtam-

aṣṭabhāgapippalīkam śarkarācūrṇacaturbhāgasamprayuktam ghṛtabhājanastham prāvṛṣi bhasmarāśau nidadhyāt ; tadvarṣante sātmyapathyāśī prayojayet ; asya prayogādvaraśatamajaramāyustiṣṭhatīti samānam pūrveṇa // § 7028

(ityāmalakacūrṇam/) § 7029

5

Ca.6.1.2.9 viḍāṅgataṇḍulacūrṇānāmāḍhakamāḍhakam pippalīt-
anḍulānāmadhyardhāḍhakam sitopalāyāḥ sarpistailama-
dhvāḍhakaiḥ ṣadbhirekīkṛtam ghṛtabhājanastham prāvṛṣi
bhasmarāśāviti sarvam samānam pūrveṇa yāvadāśīḥ //
§ 7030

10

(iti viḍāṅgāvalehaḥ/) § 7031

Ca.6.1.2.10 yathoktaguṇānāmāmalakānām sahasramārdrapalāśa-
droṇyām sapidhānāyām bāḍpamanudvamantyāmāraṇy-
agomayāgnibhirupasvedayet, tāni susvinnaśītānyuddhṛt-
akulakānyāpothyāḍhakena pippalīcūrṇānāmāḍhakena ca
viḍāṅgataṇḍulacūrṇānāmadhyardhena cāḍhakena śarka-
rāyā dvābhyaṁ dvābhyaṁmāḍhakābhyaṁ tailasya madh-
unāḥ sarpisaśca samyojya śucau dṛḍhe ghṛtabhānīte ku-
mbhe sthāpayedekavimśatirātram, ata ūrdhvam prayo-
gaḥ ; asya prayogādvaraśatamajaramāyustiṣṭhatīti samā-
nam pūrveṇa // § 7032

15

(ityāmalakāvaleho+aparah/) § 7033

Ca.6.1.2.11 dhanvani kuśāstīrṇe snigdhakuṣṇamadhuramṛttike su-
varṇavarṇamṛttike vā vyapagataviṣāsvāpadapavanasa-
lāgnidoṣe karṣaṇavalmīkaśmaśānacaityoṣarāvasathavarj-
ite deṣe yathartusukhapavanasa�ilādityasevite jātānyanu-
pahatāyanadhyārūḍhānyabālānyajīrṇānyadhigatavīryāṇi
śīrṇapurāṇaparṇāny-&asamjātānyaparṇāni tapasi tapasye
vā māse śuciḥ prayataḥ kṛtadevārcanāḥ svasti vācayi-
tvā dvijātīn &&cale sumuhūrte nāgabalāmūlānyuddharet,
teṣām suprakṣālitānām tvakpiṇḍamāmramātramakṣamā-
trām vā ślakṣṇapiṣṭamāloḍya payasā prātaḥ prayojayet,
cūrṇīkṛtāni vā pibet payasā, madhusarpibhāyām vā samyo-
jya bhakṣayet, jīrṇe ca &&&kṣīrasarpibhāyām śāliṣaṣṭika-
maśnīyāt/ § 7034

25

30

35

saṃvatsaraprayogādasya varṣaśatamajaram vayastiṣṭh-
atīti samānam pūrveṇa // § 7035

&`asañjātaphalāni' iti pā-. &&gaṅgādharas tu `bale mu-
hūrte' iti paṭhitvā `balavati sumuhūrte' iti vyākhyām ay-
508

ati. &&& `payasā sasarpiṣkam' iti pā-. (iti nāgabalārasāyanam/) § 7036

balātibalācandanāgurudhavatiniśakhadiraśimśapāsana- Ca.6.1.2.12
svarasāḥ punarnavāntāścausadhayo &daśa nāgabalayā vy-
5 ākhyātāḥ / § 7037

svarasānāmalābhe tvayam svarasavidhiḥ---cūrṇānāmāḍhakamāḍhakamudak
mr̥ditapūtam svarasavat prayojyam // § 7038

&`daśa yā vayaḥ sthāpanā vyākhyātāstāsāṁ svarasā
nāgabalāvat' iti pā-. § 7039

10 bhallātakānyanupahatānyanāmayānyāpūrṇarasapramā- Ca.6.1.2.13
ṇavīryāṇi pakvajāmbavaprakāśāni śucau śukre vā māse
samgr̥hya yavapalle māsapalle vā nidhāpayet, tāni caturm-
āsasthitāni sahasi sahasye vā māse prayoktumārabheta sī-
tasnidhamadhuropaskṛtaśarīrah / § 7040

15 pūrvam daśabhallātakānyāpothyāṣṭagunenāmbhasā sā-
dhu sādhayet, teṣāṁ rasamaṣṭabhāgāvaśeṣam pūtam sap-
ayaskam pibet sarpiṣā+antarmukhamabhyajya / § 7041

tānyekaikabhallātakotkarṣāpakarṣena daśabhallātakā-
nyātrīmśataḥ prayojyāni, nātah paramutkarṣah / § 7042

20 prayogavidhānenā sahasrapara eva bhallātakaprayo-
gah / § 7043

jīrṇe ca sasarpiṣā payasā śāliṣaṣṭikāśanamupacāraḥ, pr-
ayogānte ca dvistāvat payasaivopacāraḥ / § 7044

25 tatprayogādvarsaśatamajaram vayastiṣṭhatīti samānam
pūrveṇa / / § 7045

(iti bhallātakaksīram) § 7046

bhallātakānāṁ jarjarīkṛtānāṁ piṣṭasvedanām pūrayi- Ca.6.1.2.14
tvā bhūmāvākaṇṭham nikhātasya snehabhāvitasya dṛḍh-
asyopari kumbhasyāropyodupenāpidhāya kṛṣṇamṛttikā-
30 valiptam gomayāgnibhirupasvedayet; teṣāṁ yaḥ svara-
saḥ kumbham prapadyeta, tamaṣṭabhāgamacdhusampra-
yuktam dviguṇaghṛtamadyāt; tatprayogādvarsaśatamaja-
ram vayastiṣṭhatīti samānam pūrveṇa / / § 7047

(iti bhallātakaksaudram) § 7048

35 bhallātakatailapātram sapayaskam madhukena kalke- Ca.6.1.2.15
nākṣamātreṇā śatapākam kuryāditi samānam pūrveṇa / /
§ 7049

(iti bhallātakatailam) § 7050

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

Ca.6.1.2.16	&bhallātakasarpiḥ, bhallātakakṣīram, bhallātakakṣau- dram, guḍabhallātakam, bhallātakayūṣah, bhallātakatai- lam, bhallātakapalalam, bhallātakasaktavah, bhallātaka- lavaṇam, bhallātakatarpaṇam, iti bhallātakavidhānamu- ktam bhavati// § 7051	5
Ca.6.1.2.17	&yogīndranāthasena tu `evam guḍabhallātakam, bh- allātakayūṣo, bhallātakasarpiḥ, bhallātakapalalam' ity ādi pāṭham paṭhati. § 7052	
Ca.6.1.2.18	bhavanti cātra--- § 7053	
Ca.6.1.2.19	bhallātakāni tīkṣṇāni pākīnyagnisamāni ca/ bhavantyamṛtakalpāni prayuktāni yathāvidhi// § 7055	10
Ca.6.1.2.20	ete daśavidhāstvesām prayogāḥ parikīrtitāḥ/ rogaprakṛtisātmyajñastān prayogān prakalpayet// § 7057	
Ca.6.1.2.21	kaphajo na sa rogo+asti na vibandho+asti kaścana/ yam na bhallātakam hanyācchīghram medhāgnivardhanam// § 7059 (iti bhallātakavidhiḥ/) § 7060	15
Ca.6.1.2.22	prāṇakāmāḥ purā jīrnāścyavanādyā maharṣayah// § 7061 rasāyanaiḥ śivairetarbabhūvuramitāyuṣah// § 7062	
Ca.6.1.2.23	&brāhmaṇ tapo brāhmaṇacaryamadhyātmadhyānameva ca// § 7063 dīrghāyuṣo yathākāmam sambhṛtya tridivam gatāḥ// § 7064	20
	&`jñānam' iti pā-. § 7065	
	tasmādāyuḥprakarṣārtham prāṇakāmaiḥ sukhārthibhiḥ// § 7066	25
	rasāyanavidhiḥ sevyo vidhivatsusamāhitaiḥ// § 7067 tatra ślokah--- § 7068	
	rasāyanānām samyogāḥ siddhā bhūtahitaśiṇā/	

nirdiṣṭāḥ prāṇakāmīye
 saptatriṁśanmaharṣinā // § 7070
 ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte cikitsāsthāne
 rasāyanādhyāye prāṇakāmīyo nāma rasāyanapādo
 dvitīyah // 2 //

6.1.2 rasāyanādhyāye tṛtīyah pādah/

athātah karapracitīyam rasāyanapādam vyākhyāsyāmah // Ca.6.1.3.1
 § 7072

iti ha smāha bhagavānātreyah // § 7073 Ca.6.1.3.2
 karapracitānām yathoktaguṇānāmāmalakānāmuddh- Ca.6.1.3.3
 5 ṛtāsthnām śuṣkacūrṇitānām punarmāghe phālgune vā
 māse trihsaptakṛtvah svarasaparipītānām punah śuṣkacū-
 rnīkṛtānāmādhakamekaṁ grāhayet, atha jīvanīyānām bṛ-
 ṣhaṇīyānām stanyajananānām śukajananānām vayaḥsth-
 āpanānām saḍvirecanaśatāśritīyoktānāmauṣadhagaṇānām
 10 candanāgurudhavatiniśakhadiraśimśapāsanasārāṇām cāṇuśah
 kṛttānāmabhayābhbhītakapippalīvacācavyacitrakaviḍaṅgā-
 nām ca samastānāmādhakamekaṁ daśaguṇenāmbhasā
 sādhayet, tasminnāḍhakāvāše rase supūte tānyāmala-
 kacūrṇāni dattvā gomayāgnibhirvamśavidalaśaratejanā-
 15 gnibhirvā sādhayed yāvadapanayādrasasya, tamanupad-
 agdhamupahṛtyāyasīsu pātrīsvāstīrya śoṣayet, suśuṣkam
 tat kṛṣṇājinasyyopari dṛṣadi ślakṣṇapiṣṭamayaḥsthālyām
 nidhāpayet samyak, taccūrṇamayaścūrṇāṣṭabhbhāgasampr-
 ayuktam madhusarpibhyāmagnibalamabhisamīkṣya pra-
 20 yojayediti // § 7074 Ca.6.1.3.4
 bhavanti cātra--- § 7075

etadrasāyanam pūrvam vasiṣṭhaḥ
 kaśyapo+aṅgirāḥ/
 jamadagnirbharadvājo bhṛguranye ca
 tadvidhāḥ // § 7077

1 prāṇakāmīye] `sapta caivam
 daśarṣinā' iti pā-.

9 vayaḥsthāpanānām]
 `saḍvirecanaśatāśritīyoktānām' iti pā-.

10 candanāgurudhavatiniśakhad-
 iraśimśapāsanasārāṇām]
 `khaṇḍaśah kṛtānām' iti pā-.

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.1.3.5   prayujya prayatā muktāḥ
                  śramavyādhijarābhayāt/
                  yāvadaicchamstapastepustatprabhāvānmahābalāḥ //
                  § 7079
- Ca.6.1.3.6   idam rasāyanam cakre brahmā
                  vārṣasahasrikam/
                  jarāvyādhipraśamanam
                  buddhīndriyabalapradam//
                  (ityāmalakāyasam brāhmaṛasāyanam/)   5
- Ca.6.1.3.7   tapasā brahmaṇyeṇa dhyānena praśamena ca/
                  rasāyanavidhānena kālayuktena cāyuṣā// § 7084
- Ca.6.1.3.8   sthitā maharṣayah pūrvam, nahi
                  kiñcidrasāyanam/
                  grāmyānāmanyakāryāṇām
                  sidhyatyapravatātmanām// § 7086
- Ca.6.1.3.9   samvatsaram payovṛttirgavām madhye vaseṭ   10
                  sadā/
                  sāvitrīm manasā dhyāyan brahmaṇārī
                  yatendriyah// § 7088
- Ca.6.1.3.10   samvatsarānte paupīm vā māghīm vā
                  phālgunīm tithim/
                  tryahopavāsī śuklasya praviśyāmalakīvanam//
                  § 7090
- Ca.6.1.3.11   bṛhatphalāḍhyamāruhya drumam sākhāgataṁ
                  phalam/
                  gṛhītvā pāṇinā tiṣṭhejjapan   15
                  brahmāmr̥tagamāt// § 7092
- Ca.6.1.3.12   tadā hyavaśyamamṛtam vasatyāmalake
                  kṣaṇam/
                  śarkarāmadhukalpāni snehavanti mṛdūni ca//
                  § 7094

bhavantyamṛtasamyogāttāni yāvanti bhakṣayet/ Ca.6.1.3.13
jīvedvarṣasahasrāṇi tāvantlyāgataya uvanah//
§ 7096

sauhityameśāṁ gatvā tu Ca.6.1.3.14
bhavatyamarasannibhah/
svayam cāsyopatiṣṭhante śrīrvedā vāk ca
rūpiṇī//
5 (iti kevalāmalakarasāyanam//)
triphalāyā rase mūtre gavāṁ kṣare ca lāvanē/
krameṇa ceṅgudīkṣare kiṁśukakṣāra eva ca// Ca.6.1.3.15
§ 7101

tīkṣṇāyasasya patrāṇi vahnivarnāni &sādhayet/ Ca.6.1.3.16
caturaṅguladīrghāṇi &&tilotsedhatanūni ca//
&`vāpayet' iti pā-. &&`tilotsedhasamāni' iti pā-.
10 jñātvā tānyañjanābhāni sūkṣmacūrṇāni kārayet/
tāni cūrṇāni madhunā rasenāmalakasya ca// Ca.6.1.3.17
§ 7106

yuktāni lehavat kumbhe sthitāni ghṛtabhāvite/ Ca.6.1.3.18
saṁvatsaram nidheyāni yavapalle tathaiva ca//
§ 7108

15 dadyādāloḍanām māse sarvatrāloḍayan Ca.6.1.3.19
budhah/
saṁvatsarātyaye tasya prayogo madhusarpisā//
§ 7110

prātaḥ prātarvalāpeksi sātmyam jīrṇe ca Ca.6.1.3.20
bhojanam/
esa eva ca lauhānām prayogaḥ saṁprakīrtitah//
§ 7112

20 nābhīghātairna cātaṅkairjarayā na ca mr̥tyunā/ Ca.6.1.3.21
sa dhṛṣyāḥ syādgajaprāṇaḥ sadā
cātibalendriyah// § 7114

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

Ca.6.1.3.22	dhīmān yaśasvī &vāksiddhaḥ śrutadhārī⁵ &&mahādhanaḥ/ bhavet samāṁ prayuñjāno naro lauharasāyanam//
Ca.6.1.3.23	&`vāgmī ca' iti pā-. &amp;&amp;`mahābalah' iti pā-. anenaiva vidhānenā hemnaśca rajatasya ca/ āyuḥprakarṣakṛtsiddhaḥ prayogaḥ sarvaroganut//
Ca.6.1.3.24	(iti lauhādirasāyanam/) aindrī matsyākhyako brāhmī vacā brahmaśuvarcalā/ pippalyo lavaṇam hema śaṅkhapuspī viṣam ghṛtam// § 7122
Ca.6.1.3.25	esāṁ triyavakān bhāgān hemasarpirviśairvinā/ dvau yavau tatra hemnastu tilām dadyādviśasya ca// § 7124
Ca.6.1.3.26	sarpaśaśca palam dadyāttadaikadhyam prayojayet/ ghṛtaprabhūtām sakṣaudram jīrṇe cānnam praśasyate// § 7126
Ca.6.1.3.27	jarāvyādhipraśamanam smṛtimedhākaram param/ āyuṣyam pauṣṭikam dhanyam svaraṇaprasādanam// § 7128
Ca.6.1.3.28	paramo jaskaram caitat siddhamaindraṁ rasāyanam/ nainat prasahate kṛtyā nālakṣmīrna viṣam na ruk// § 7130
Ca.6.1.3.29	śvitram sakuṣṭham jaṭharāṇi gulmāḥ plīhā¹⁵ purāṇo viṣamajvaraśca/ medhāsmṛtiñānaharāśca rogāḥ śāmyantyanenātibalāśca vātāḥ//

	(ityaindram rasāyanam/) maṇḍukaparnyāḥ svarasaḥ prayojyah kṣīreṇa yaṣṭīmadhukasya cūrṇam/ raso guḍūcyāstu samūlapuṣpyāḥ kalkah prayojyah khalu śaṅkhapuṣpyāḥ// § 7135	Ca.6.1.3.30
5	āyuḥpradānyāmayaṇāśanāni balāgnivarṇasvaravardhanāni/ medhyāni caitāni rasāyanāni medhyā viśeṣena ca śaṅkhapuṣpī// (iti medhyarasāyanāni/) pañcāṣṭau sapta daśa vā pippalīrmadhusarpiṣā//	Ca.6.1.3.31 Ca.6.1.3.32
10	rasāyanaguṇānveṣī samāmekāṁ prayojayet// § 7140	
	tisrastisrastu pūrvāhṇe bhuktvā+agre bhojanasya ca/ pippalyah kimśukakṣārabhāvitā ghṛtabharjitāḥ// § 7142	Ca.6.1.3.33
	prayojyā madhusammiśrā rasāyanaguṇaiṣiṇā/ jetum kāsam kṣayam śoṣam śvāsam hikkāṁ galāmayān// § 7144	Ca.6.1.3.34
15	arśāṁsi grahaṇīdoṣam pāṇḍutāṁ viṣamajvaram/ vaisvaryam pīnasam śopham gulmaṁ vātabalāsakam// (iti pippalīrasāyanam/)	Ca.6.1.3.35
	kramavṛddhyā daśāhāni &daśapaippalikam dinam/ vardhayet payasā sārdham tathaivāpanayet punah// &`daśapippalikam' iti pā-.	Ca.6.1.3.36
20	jīrṇe jīrṇe ca bhuñjīta ṣaṭkam kṣīrasarpiṣā/ pippalīnāṁ sahasrasya prayogo+ayam rasāyanam// § 7152	Ca.6.1.3.37

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

Ca.6.1.3.38	<p>piṣṭāstā balibhiḥ sevyāḥ, śṛtā madhyabalairnarah/ &cūrṇikṛtā hṛasvabalaairyojyā doṣāmayān prati// &śītikṛtāḥ' iti pā-.</p>	
Ca.6.1.3.39	<p>daśapaippalikāḥ śreṣṭho madhyamah &ṣaṭ prakīrtitah/ prayogo yastriparyantah sa kanīyān sa cābalaiḥ // &ṣaṭ ṣaṭpaipalikāḥ yogah' iti yogīndranāthasenah.</p>	5
Ca.6.1.3.40	<p>bṛṃhaṇam svaryamāyuṣyam plīhodaravināśanam/ vayasrah sthāpanam medhyam pippalīnām rasāyanam // (iti &pippalīvardhamānam rasāyanam/) &vardamānapippalīrasāyanam' iti pā-.</p>	
Ca.6.1.3.41	<p>jaraṇānte+abhayāmekām prāgbhuktād dve bibhītake/ bhuktvā tu madhusarpirbhyaṁ catvāryāmalakāni ca // § 7163</p>	10
Ca.6.1.3.42	<p>prayojayan samāmekām triphalāyā rasāyanam/ jīvedvaraśatam pūrṇamajaro+avyādhireva ca //</p>	
Ca.6.1.3.43	<p>(iti triphalārasāyanam/) traiphalenāyasīm pātrīm kalkenālepayennavām/ tamahorātrikām lepām pibet kṣaudrodakāplutam// § 7168</p>	15
Ca.6.1.3.44	<p>prabhūtasnehamāśanam jīrṇe tatra praśasyate/ ajaro+aruk samābhyaśājjīveccaiva samāḥ śatam// (iti triphalārasāyanamaparam/)</p>	
Ca.6.1.3.45	<p>madhukena tugāksīryā pippalyā kṣaudrasarpīṣā/ triphalā sitayā cāpi yuktā siddham rasāyanam//</p>	20

	(iti triphalārasāyanamaparam/) & sarvalauhaiḥ suvarṇena vacayā madhusarpiṣā/ viḍaṅgapippalībhyaṁ ca triphalā lavaṇena ca // & `savairlohaiḥ trapusīsatāmrarūpyakṛṣṇalohaiḥ' iti yogīndranāthasena.	Ca.6.1.3.46
5	samvatsaraprayogeṇa medhāsmṛtibalapradā/ bhavatyāyuḥpradā dhanyā jarāroganibarhaṇī// (iti triphalārasāyanamaparam/) anamlam ca kaṣāyam ca kaṭu pāke śilājatu/ nātyuṣṇāśītam dhātubhyaścaturbhyaastasya saṃbhavaḥ// § 7182	Ca.6.1.3.47 Ca.6.1.3.48
10	hemnaśca rajatāttāmrād-&varāt kṛṣṇāyasādapi/ rasāyanam tadvidhibhistadvṛṣyam tacca roganut// & `varam' iti pā-. vātapittakaphaghnaīśca nirvūhaistat subhāvitam/ vīryotkarsam param yāti sarvairaikaśo+api vā// § 7187	Ca.6.1.3.49 Ca.6.1.3.50
15	&prakṣiptoddhṛtamapyenat punastat prakṣipedrase/ koṣne saptāhametena vidhinā tasya bhāvanā// & `śitlājatu koṣne vātaharādikvāthe prakṣipyā athainam raudre śosayet/ pītatakvāthamuddhṛtam punarapi tad rase kvāthe prakṣipet/ anena vidhinā saptāham (saptavārān) tasya bhāvanā' iti gaṅgādharaḥ.	Ca.6.1.3.51
20	pūrvoktena vidhānena lohaiścūrṇīkṛtaiḥ saha/ tat pītam payasā dadyāddīrghamāyuh sukhānvitam// § 7194	Ca.6.1.3.52
	jarāvyādhipraśamanam dehadārdhya karam param/	Ca.6.1.3.53

medhāsmṛtikaram dhanyam kṣīrāśī tat
prayojayet // § 7196

Ca.6.1.3.54 prayogaḥ saptasaptāhāstrayaścaikaśca
saptakah/
nirdiṣṭastrividhastasya paro
madhyo+avarastathā // § 7198

Ca.6.1.3.55 palamardhapalam karṣo mātrā tasya tridhā
matā/
jāterviśeṣam savidhim tasya vakṣyāmyataḥ 5
param // § 7200

Ca.6.1.3.56 hemādyāḥ sūryasamptaptāḥ sravanti
giridhātavah/
jatvābhām mrdu mrtsnācchām yanmalaṁ
tacchilājatu // § 7202

Ca.6.1.3.57 madhuraśca satiktaśca japāpuṣpanibhaśca yaḥ/
kaṭurvipāke śītaśca sa suvarṇasya nisravah//
§ 7204

Ca.6.1.3.58 rūpyasya kaṭukah śvetah śītah svādu vipacyate/ 10
tāmrasya barhikāṇṭhābhastiktoṣṇah pacyate
kaṭu // § 7206

Ca.6.1.3.59 yastu guggulukābhāsastiktako lavaṇānvitah/
kaṭurvipāke śītaśca sarvaśreṣṭhah sa cāyasah//
§ 7208

Ca.6.1.3.60 gomūtragandhayah sarve sarvakarmasu
yaugikāḥ/
rasāyanaprayogesu paścimastu viśisyate// § 7210 15

Ca.6.1.3.61 yathākramam vātapitte śleśmapitte kaphe triṣu/
viśesataḥ praśasyante malā hemādidihātujāḥ//
§ 7212

	śilājatuprayogeṣu vidāhīni gurūṇi ca/ varjayet sarvakālam tu &kulatthān parivarjayet// &kunakhān' iti pā-. te hyatyantaviruddhatvādaśmano bhedanāḥ param/ loke dṛṣṭāstatastesām prayogaḥ pratiṣidhyate//	Ca.6.1.3.62
5	§ 7217	Ca.6.1.3.63
	payāṁsi &takrāṇi rasāḥ sayūśāstoyam samūtrā vividhāḥ kaṣāyāḥ/ āloḍanārtham girijasya śastāste te prayojyāḥ prasamīkṣya kāryam// &śuktāni' iti pā. na so+asti rogo bhuvi sādhyarūpaḥ śilāhvayam yam na jayet prasahya/	Ca.6.1.3.64
10	tat kālayogairvidhibhiḥ prayuktam svasthasya corjāṁ vipulāṁ dadāti//	Ca.6.1.3.65
	(iti śilājaturasāyanam/) § 7223	Ca.6.1.3.66
	tatra ślokaḥ--- § 7224	
	karapracitike pāde daśa ṣaṭ ca maharśinā/ rasāyanānām siddhānām samyogāḥ samudāhṛtāḥ//	§ 7226
	ityagvineśakṛte tantrē carakapratisamskṛte cikitsāsthāne	
15	rasāyanādhyāye karapracitīyo nāma rasāyanapādastrītyaḥ//3// samāptaścāyam rasāyanādhyāyaḥ//1//	
6.1.3	rasāyanādhyāye caturthaḥ pādaḥ/	
	athāta āyurvedasamutthānīyam rasāyanapādaṁ vyākhyā- syāmaḥ//	Ca.6.1.4.1
	iti ha smāha bhāgavānātreyah//	§ 7230
	ṛṣayaḥ khalu kadācicchālīnā &yāyāvaraśca grāmyauṣ-	Ca.6.1.4.2
5	adhyāhārāḥ santah sāmpannikā mandaceṣṭā nātikalyāśca prāyeṇa babhūvuh/	§ 7231
		Ca.6.1.4.3

te sarvāśāmitikartavyatānāmasamarthāḥ santo grāmy-
avāśakṛtamātmadoṣam matvā pūrvanivāśamapagatagrā-
myadoṣam śivam puṇyamudāram medhyamagamyama-
sukṛtibhirgaṅgāprabhavamamaragandharvakinnarānucari-
tamanekaratnanicayamacintyādbhutaprabhāvam brāhm- 5
arśisiddhacāraṇānucaritam divyatīrthauṣadhiprabhavam-
atiśaraṇyam himavantamarādhipatiguptam jagmurbhṛgvaṅgiro+a-
trivasiṣṭhakaśyapāgastyapulastyavāmadevāsitagautamapra-
bhṛtayo maharṣayah // § 7232

& `śālāpraveśam arhantīti śālīnāḥ ; gṛham nirmāya ek- 10
atra kṛtāvasthānāḥ / yāyāvarāḥ punaḥ punar gamanaśī-
lāḥ / arthādisampattyā sampannā eva sampannikāḥ' iti yo-
gīndranāthasenaḥ. § 7233

Ca.6.1.4.4 tānindrah sahasradṛgamaragururabrahvīt---svāgataṁ bra-
ahmavidāṁ jñānatapodhanānāṁ brahmaśīnām / § 7234 15

asti nanu vo glāniraprabhāvatvam̄ vaisvaryam̄ vaiv-
arnyam̄ ca grāmyavāśakṛtamasukhamasukhānubandham̄
ca ; grāmyo hi vāso mūlamaśastānām, tat kṛtaḥ puṇya-
kṛdbhiranugrahah prajānām, svaśarīramavekṣitum &kā-
lah kālaścāyamāyurvedopadeśasya brahmaśīnām ; ātm- 20
anah prajānām cānugrahārthamāyurvedamaśvinau ma-
hyam̄ prāyacchatām, prajāpatiraśvibhyām, prajāpatye br-
ahmā, prajānāmalpamāyurjarāvyādhibahulamasukham-
sukhānubandhamalpatvādalpatapodamaniyamadānādhyā-
yanasamcayam̄ matvā puṇyatamamāyuḥprakarṣakaram̄ 25
jarāvyādhipraśamanamūrjaskaramamṛtam̄ śivam śaraṇy-
amudāram bhavanto mattaḥ śrotumarhatāthopadhārayi-
tum̄ prakāśayitum̄ ca prajānugrahārthamārṣam brahma ca
prati maitrīm kāruṇyamātmanaścānuttamam̄ puṇyamud-
āram brāhmamakṣayam̄ karmeti // § 7235 30

& `svaśarīram arakṣibhiḥ kālaścāyam̄' iti pā-. § 7236

Ca.6.1.4.5 tacchrutvā vibudhapativacanamṛṣayah sarva evamar-
avaramṛgbhistuṣṭuvuḥ, prahrṣṭāśca tadvacanamabhinan-
anduśceti // § 7237

Ca.6.1.4.6 athendrastadāyurvedāmṛtamṛṣibhyah samkramyovāca- 35
--etat sarvamanuṣṭheyam, ayam ca śivah kālo rasāyan-
ānām, divyāścauṣadhayo &himavatprabhavāḥ prāptavī-
ryāḥ ; tadyathā---aindrī, brāhmī, payasyā, kṣīrapuṣpī, śrā-

vaṇī, mahāśrāvaṇī, śatāvarī, vidārī, jīvantī, punarnavā, nā-gabalā, sthirā, vacā, chatrā, aticchatrā, medā, mehāmedā, jīvanīyāścānyāḥ payasā prayuktāḥ ṣaṇmāsāt paramāyurv-
ayaśca taruṇamanāmayatvam svaravarṇasam̄padamupac-
5 ayam medhāṁ smṛtimuttamabalamiṣṭāṁścāparān bhāvā-
nāvahanti siddhāḥ // § 7238

& `himavataḥ prabhāvāt' iti pā-. (itīndroktam rasāya-nam/) § 7239

brahmaśuvarcalā nāmauṣadhiryā hiraṇyakṣīrā puṣkar-
10 asadrśapatrā, ādityaparnī nāmauṣadhiryā 'sūryakāntā' iti
vijñāyate suvarṇakṣīrā sūryamaṇḍalākārapuṣpā ca, nārīn-
āmauṣadhiḥ 'aśvabalā' iti vijñāyate yā & balvajasadrśapa-
trā, kāṣṭhagodhā nāmauṣadhirgodhākārā, sarpānāmauṣa-
dhiḥ sarpākārā, somo nāmauṣadhirājāḥ &&pañcadaśapa-
15 rvā sa somo iva hiyate vardhate ca, padmā nāmauṣadhiḥ
padmākārā padmaraktā padmagandhā ca, ajā nāmauṣa-
dhiḥ 'ajaśrīngī' iti vijñāyate, nīlā nāmauṣadhistu nīlakṣīrā
nīlapuṣpā latāpratānabahuleti ; āsāmoṣadhīnām yām yām-
evopalabhetā tasyāstasyāḥ svarasasya sauhityam gatvā sn-
20 ehabhāvitāyāmārdrapalāśadroṇyām sapidhānāyām digv-
āsāḥ śayīta, tatra pralīyate, ṣaṇmāsenā punah sam̄bhavati,
tasyājam payaḥ pratyavasthāpanām ; ṣaṇmāsenā devatān-
ukārī bhavati vayovarṇasvarākṛtibalaprabhābhiḥ, svayam
25 cāsyā sarvavācogatāni prādurbhavanti, divyam cāsyā ca-
kṣuh śrotram ca bhavati, gatiryojanasahasram, daśavarṣa-
sahasrāṇyāyuranupadravām ceti // § 7240

& `punarajasadrśapatrā' iti pā-. &&pañcadaśaparnāḥ'
iti pā-. § 7241

bhavanti cātra--- § 7242

Ca.6.1.4.7

30 divyānāmoṣadhīnām yaḥ prabhāvah sa
bhavadvidhaiḥ/
śakyah sodumaśakyastu syāt
sodumakṛtātmabhiḥ// § 7244

ausadhiṇām prabhāvena tiṣṭhatām sve ca
karmani/

Ca.6.1.4.9

bhavatāṁ vikhilam śreyah
sarvamevopapatsyate // § 7246

Ca.6.1.4.10   vānaprasthairgr̥hasthaiśca
                      prayatairniyatātmabhiḥ/
śakyā auṣadhayo hyetāḥ sevitum viṣayābhijāḥ //
                      § 7248

Ca.6.1.4.11   &yāstu kṣetraguṇaisteśāṁ madhyamena ca
                      karmaṇā/
mṛduvīryatarāstāsāṁ vidhirjñeyah sa eva tu //   5
&tāstu' iti pā-.

Ca.6.1.4.12   paryeṣṭum tāḥ prayoktum vā ye+asamarthāḥ
                      sukhārthinaḥ/
rasāyanavidhistesāmayamanyah praśasyate //
                      § 7253

Ca.6.1.4.13   balyānāṁ jīvanīyānāṁ bṛmhāṇīyāśca yā daśa/
vayasah sthāpanānāṁ ca khadirasyāsanasya   10
ca // § 7255

Ca.6.1.4.14   kharjūrāṇāṁ madhūkānāṁ mustānāmutpalasya
                      ca/
mṛdvīkānāṁ viḍaṅgānāṁ vacāyāścitrakasya
                      ca // § 7257

Ca.6.1.4.15   śatāvaryāḥ payasyāyāḥ pippalyā joṅgakasya ca/
ṛddhyā nāgabalāyāśca dvāradāyā dhavasya ca //
                      § 7259

Ca.6.1.4.16   triphalākaṇṭakāryośca vidāryāścandanasya ca/   15
iksūṇāṁ śaramūlānāṁ śrīparṇyāstiniśasya ca //
                      § 7261

Ca.6.1.4.17   rasāḥ prthak pṛthaggrāhyāḥ palāśakṣāra eva ca/
eśām palonmitān bhāgān payo gavyam
                      caturguṇam // § 7263

	dve pātre tilatailasya dve ca gavyasya sarpisah/ tat sādhyam sarvamekatra susiddham snehamuddharet// § 7265	Ca.6.1.4.18
	tatrāmalakacūrṇānāmāḍhakam ūatabhāvitam/ svarasenaiva dātavyam kṣaudrasyābhinavasya// § 7267	Ca.6.1.4.19
5	śarkarācūrṇapātram ca prasthamekam pradāpayet/ tugākṣīryāḥ sapippalyāḥ sthāpyam saṁmūrcchitam ca tat// § 7269	Ca.6.1.4.20
	suaukṣe mārtike kumbhe māsārdham ghṛtabhāvite/ mātrāmagnisamāṁ tasya tata ūrdhvam prayojayet// § 7271	Ca.6.1.4.21
10	hematāmrapravālānāmayasah sphatikasya ca/ muktāvidūryaśāṅkhānām cūrṇānām rajatasya ca// § 7273	Ca.6.1.4.22
	prakṣipya śoḍāśīṁ mātrāṁ vihāyāyāsamaithunam/ jīrñe jīrñe ca bhuñjīta ṣaṭṭikam kṣīrasarpiśā// § 7275	Ca.6.1.4.23
	sarvarogapraśamanam vr̥syamāyusyamuttamam/ sattvasmītiśarīrāgnibuddhīndriyabalapradam// § 7277	Ca.6.1.4.24
15	paramūrjaskaram caiva varṇasvarakaram tathā/ viṣālakṣmīpraśamanam sarvavācogatapradam// § 7279	Ca.6.1.4.25
	siddhārthatāṁ cābhinavam vayaśca prajāpriyatvam ca yaśaśca loke/	Ca.6.1.4.26

- prayojyamicchadbhiridam yathāvadrasāyanam
brāhmamudāravīryam//
(itūndroktarasāyanamaparam/)
samarthānāmarogāṇāṁ dhīmatāṁ
niyatātmanāṁ/
kr̄tīpraveśah &kṣaṇināṁ paricchadavatāṁ
hitah//
&kṣamiṇāṁ' iti pā-. 5
- Ca.6.1.4.27
- ato+anyathā tu ye teṣāṁ sauryamārutiko
vidhiḥ/
tayoh śreṣṭhataraḥ pūrvo vidhiḥ sa tu
suduṣkarah// §⁷²⁸⁷
- Ca.6.1.4.28
- rasāyanavidhibhramśājjāyeran vyādhayo yadi/
yathāsvamausadham teṣāṁ kāryam muktvā
rasāyanam// §⁷²⁸⁹
- Ca.6.1.4.29
- satyavādinamakrodham nivṛttam 10
madyamaithunāt/
ahimsakamanāyāsaṁ praśāntam
priyavādinam// §⁷²⁹¹
- Ca.6.1.4.30
- japaśaucaparam dhīram dānanityam
tapasvinam/
devagobrāhmaṇācāryaguruvrddhārcane
ratam// §⁷²⁹³
- Ca.6.1.4.31
- ānṛśāmsyaparam nityam nityam
&karuṇavedinam/
samajāgarāṇasvapnam nityam 15
kṣiraghṛtāśinam//
&kāruṇyavedinam' iti pā-.
- Ca.6.1.4.32
- deśakālapramāṇajñam yuktijñamanahaṅkṛtam/
śastācāramasamkīrṇamadhyātmapravaṇendriyam//
§⁷²⁹⁸
- Ca.6.1.4.33
- upāsitāram vrddhānāmāstikānāṁ jitātmanāṁ/
- Ca.6.1.4.34

	dharmaśātraparamaṁ vidyānnaram nityarasāyanam// § 7300	
	guṇairetaiḥ samuditaiḥ prayuṇkte yo rasāyanam/ rasāyanaguṇān sarvān yathoktān sa samaśnute// (ityācāraraśāyanam/)	Ca.6.1.4.35
5	yathāsthūlamanirvāhya doṣāñchārīramānasān/ rasāyanaguṇairjanturyujyate na kadācana// § 7305	Ca.6.1.4.36
	yogā hyāyuḥprakarṣārthā jarāroganibarhaṇāḥ/ manahśarīraśuddhānāṁ sidhyanti prayatātmanām// § 7307	Ca.6.1.4.37
	tadetanna bhavedvācyam sarvameva hatātmasu/ &arujebhyo+advijātibhyah śuśrūṣā yeṣu nāsti ca// &`arajobhyah' iti pā-. ye rasāyanasamīyoga vṛṣyayogaśca ye matāḥ/ yaccoṣadham vikārāṇāṁ sarvam tadvaidyasaṁśrayam// § 7312	Ca.6.1.4.38
10	prāṇācāryam budhastasmāddhīmantam vedapāragam/ aśvināviva devendrah pūjayedatiśaktitah// § 7314	Ca.6.1.4.39
	aśvinau devabhiṣajau yajñavāhāviti smṛtau/ yajñasya hi śiraśchinnam punastābhyaṁ samāhitam// § 7316	Ca.6.1.4.40
15	praśīrṇā daśanāḥ pūṣṇo netre naṣṭe bhagasya ca/ vajriṇāśca bhujastambhastābhyaṁeva cikitsitah// § 7318	Ca.6.1.4.41
	praśīrṇā daśanāḥ pūṣṇo netre naṣṭe bhagasya ca/ vajriṇāśca bhujastambhastābhyaṁeva cikitsitah// § 7318	Ca.6.1.4.42

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

Ca.6.1.4.43	cikitsitaśca śītāṁśurgṛhīto rājayakṣmaṇā/ somābhipatitaścandraḥ kṛtastābhyaṁ punaḥ sukhī// / § 7320	
Ca.6.1.4.44	bhārgavaścyavanaḥ kāmī vrddhaḥ san vikṛtim gataḥ// vītavarṇasvaropetaḥ kṛtastābhyaṁ punaryuvā// / § 7322	
Ca.6.1.4.45	etaiścānyaiśca bahubhiḥ karmabhibhiṣaguttamau/ babhūvaturbhṛśam pūjyāvindrādīnāṁ mahātmanām// / § 7324	5
Ca.6.1.4.46	grahāḥ stotrāṇi mantrāṇi &tathā nānāhavīṁṣi ca/ &&dhūmrāśca paśavastābhyaṁ prakalpyante dvijātibhiḥ// &tathā+anyāni havīṁṣi ca' iti pā-. &&`dhūmāśca' iti pā-.	
Ca.6.1.4.47	prātaśca savane somam śakro+aśvibhyāṁ sahāśnute/ sautrāmaṇyāṁ ca bhagavānaśvibhyāṁ saha modate// / § 7329	10
Ca.6.1.4.48	indrāgnī cāśvinau caiva stūyante prāyaśo dvijaiḥ/ stūyante vedavākyeṣu na tathā+anyā hi devatāḥ// / § 7331	
Ca.6.1.4.49	ajarairamaraistāvadvibudhaiḥ sādhipairdhruvaiḥ/ pūjyete prayatairevamaśvinau bhisajāviti// / § 7333	15
Ca.6.1.4.50	mṛtyuvyādhijarāvaśyairduḥkhaprāyaiḥ sukhārthibhiḥ/ kim punarbhiṣajo martyaiḥ syurnātiśaktitah// / § 7335	

	śīlavānmatimān yukto &dvijātih śāstrapāragah/ prāṇibhirguruvat pūjyah prāṇācāryah sa hi smṛtaḥ// &`trijātih' iti pā-. vidyāsamāptau &bhiṣajo dvitīyā jātirucyate/	Ca.6.1.4.51
5	aśnute vaidyaśabdaṁ hi na vaidyah pūrvajanmanā// &`bhiṣjastrīyā' iti pā-. vidyāsamāptau brāhmaṇam vā sattvamārṣamathāpi vā/	Ca.6.1.4.52
	dhruvamāviśati &jñānāttasmadvaidyo dvijaḥ smṛtaḥ// &`jñānāttasmadvaidyastrijaḥ' iti pā-. `prathamā jātih māṭṛgarbhato janma, dvitīyā jātirupanayanāt, tṛtīyā tu vaidyavidyāsamāptau ; ataḥ śāstrapārago vaidyah vidyāsamāptilakṣaṇatṛtīyajanmanā trija ucyate' iti yogīndranāthasenaḥ.	Ca.6.1.4.53
10	nābhidhyāyenna cākrośedahitaṁ na samācaret/ prāṇācāryam budhaḥ kaścidicchannāyuranitvaram// § 7346	Ca.6.1.4.54
	cikitsitastu &samśrutya yo vā+asamśrutya mānavah/ nopākaroti vaidyāya nāsti tasyeha niṣkṛtiḥ// &`yo mānavo vaidyena cikitsito rogamuktaḥ san vaidyam samśrutya pratiśrutya pratijñāya asamtya vā nopākaroti dhanādikam na dadāti iha loke paratrāpi ca tasya niṣkṛtiḥ nistāro nāsti' iti yogīndranāthasenaḥ.	Ca.6.1.4.55
15	bhiṣagapyaṭurān sarvān svasutāniva yatnavān/ ābāḍhebhyo hi samṛakṣedīcchan dharmamanuttamam// § 7351	Ca.6.1.4.56
	dharmārtham &cārthakāmārthamāyurvedo maharṣibhiḥ/	Ca.6.1.4.57

- prakāśito dharmaparairicchadbhiḥ
sthānamakṣaram //
& `nārthakāmārthaṁ' iti pā-.
Ca.6.1.4.58 nārthārthaṁ nāpi kāmārthamatha bhūtadayāṁ
prati/
vartate yaścikitsāyāṁ sa sarvamativartate //
§ 7356
- kurvate ye tu vṛttyartham 5
cikitsāpaṇyavikrayam/
te hitvā kāñcanam rāśim pāṁśurāśimupāsate //
§ 7358
- dāruṇaiḥ kṛṣyamāṇānāṁ
gadairvaivasvataksayam/
chittvā vaivasvatān pāśān jīvitam yah
prayacchatī // § 7360
- dharmārthadātā sadṛśastasya nehopalabhyate/
na hi jīvitadānāddhi dānamanyadviśiyate // 10
§ 7362
- paro bhūtadayā dharma iti matvā cikitsayā/
vartate yah sa siddhārthaḥ
sukhamatyantamaśnute // § 7364
- tatra ślokau--- § 7365
- āyurvedasamutthānam divyauṣadhidhīm
śubham/
amṛtālpāntaraguṇam siddham
ratnarasāyanam // § 7367 15
- siddhebhyo brahmacāribhyo
yaduvācāmareśvarah/
āyurvedasamutthāne tat sarvam
saṃprakāśitam // § 7369

ityagniveśakṛte tantra carakapratisaṁskṛte cikitsitasthāne
rasāyanādhyāye āyurvedasamuthānīyo nāma
rasāyanapādaścaturthah//4//

samāptaścāyam rasāyanādhyāyah//1//

6.2 dvitīyo+adhyāyah/

6.2.1 vājīkaraṇādhyāye prathamah pādah/

athātaḥ samyogaśaramūlīyam vājīkaraṇapādām vyākhyā- Ca.6.2.1.1
syāmah// § 7372

iti ha smāha bhagavānātreyah// § 7373 Ca.6.2.1.2

5 vājīkaraṇamanvicchet puruṣo nityamātmavān/ Ca.6.2.1.3
tadāyattau hi dharmārthau prītiśca yaśa eva

ca// § 7375

putrasyāyatanam hyetadgunāścaite sutāśrayāḥ/ Ca.6.2.1.4
vājīkaraṇamagryam ca kṣetram strī yā
praharṣinī// § 7377

10 iṣṭā hyekaikaśo+apyarthā param prītikarā Ca.6.2.1.5
smṛtāḥ/

kim punaḥ strīśarīre ye saṅghātena
pratiṣṭhitāḥ//

(saṅghāto hīndriyārthānām strīsu nānyatra
vidyate/)

stryāśrayo hīndriyārtho yaḥ sa Ca.6.2.1.6
prītijanano+adhikam/

strīsu prītirviśeṣeṇa strīśvapatyam
pratiṣṭhitam// § 7382

dharmārthau strīsu lakṣmīśca strīsu lokāḥ Ca.6.2.1.7
pratiṣṭhitāḥ/

surūpā yauvanasthā yā lakṣaṇairyā vibhūṣitā//
§ 7384

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.2.1.8   yā vaśyā śikṣitā yā ca sā strī vṛṣyatamā matā/
nānābhaktyā tu lokasya daivayogācca
yoṣitām// § 7386
- Ca.6.2.1.9   tam tam prāpya vivardhante naram rūpādayo
guṇāḥ/
vayorūpavacohāvairyā yasya paramāṅganā//
§ 7388
- Ca.6.2.1.10   praviśatyāśu hr̥dayam daivādvā karmaṇo+api   5
vā/
hr̥dayotsavarūpā yā yā samānamanaḥsayā//
§ 7390
- Ca.6.2.1.11   samānasattvā yā vaśyā yā yasya priyate priyaiḥ/
yā pāśabhūtā sarvesāmindriyāṇāṁ
paraiguṇaiḥ// § 7392
- Ca.6.2.1.12   yayā viyukto nistrīkamaratirmanyate jagat/
yasyā ṛte śarīram nā dhatte   10
śūnyamivendriyaiḥ// § 7394
- Ca.6.2.1.13   śokodvegāratibhayairyām dr̥ṣṭvā nābhībhūyate/
yāti yām prāpya visrambham dr̥ṣṭvā
hr̥syatyatīva yām// § 7396
- Ca.6.2.1.14   apūrvāmiva yām yāti nityam harṣativedegataḥ/
gatvā garvā+api bahuśo yām tr̥ptim naiva
gacchati// § 7398
- Ca.6.2.1.15   sā strī vṛṣyatamā tasya nānābhāvā hi mānavāḥ/
atulyagotrām vṛṣyām ca prahṛṣṭām
nirupadravām// § 7400   15
- Ca.6.2.1.16   śuddhasnātām vrajennārīmapatyārthī
nirāmayah/

	acchāyaścaikaśākhaśca niṣphalaśca yathā drumah// § 7402	
	aniṣṭagandhaścaikaśca nirapatyastathā narah/ citrađīpah sarah śuṣkamadhāturdhātusannibhah// § 7404	Ca.6.2.1.17
5	niṣprajastṛṇapūlīti mantavyah puruṣākṛtiḥ/ apratiṣṭhaśca nagnaśca śūnyaścaikendriyaśca nā// § 7406	Ca.6.2.1.18
	mantavyo niṣkriyaścaiva yasyāpatyam na vidyate/ bahumūrtirbahumukho bahuvyūho bahukriyah// § 7408	Ca.6.2.1.19
	bahucakṣurbahujñāno bahvātmā ca bahuprajah/ maṅgalyo+ayam praśasyo+ayam dhanyo+ayam vīryavānayam// § 7410	Ca.6.2.1.20
10	bahuśākho+ayamiti ca stūyate nā bahuprajah/ prītirbalam sukham vṛttivistāro &vipulam kulam// &`vibhavah' iti pā-. yaśo lokāḥ sukhodarkāstuṣṭīścāpatyasyaṁśritāḥ/ tasmādapatyamanvicchan guṇāmīścāpatyasyaṁśritān// § 7415	Ca.6.2.1.21
15	vājīkaraṇanityah syādicchan kāmasukhāni ca/ upabhogaśukhān siddhān vīryāpatyavivardhanān// § 7417	Ca.6.2.1.22
	vājīkaraṇasaṁyogān pravakṣyāmyata uttaram/ śaramūlekṣumūlāni kāṇḍekṣuh sekṣuvālikā// § 7419	Ca.6.2.1.23
20	śatāvarī payasyā ca vidārī kanṭakārikā/ jīvantī jīvako medā vīrā carṣabhalo balā// § 7421	Ca.6.2.1.24

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.2.1.26   ṛddhiringokṣurakam rāsnā sātmaguptā
                      punarnavā/
esāṁ tripalikān &bhāgān māśāṇāmāḍhakam
                      navam//
&`pṛtak tripalikān kṛtvā' iti pā-.
Ca.6.2.1.27   viśācayejjaladroṇe caturbhāgam ca śeṣayet/
tatra peṣyāṇi madhukam drākṣā phalgūni   5
                      pippalī// § 7426
- Ca.6.2.1.28   ātmaguptā madhūkāni kharjūrāṇi śatāvarī/
vidāryāmalakekṣūṇāṁ rasasya ca pṛthak
pṛthak// § 7428
- Ca.6.2.1.29   sarpiśāścāḍhakam dadyāt kṣīradroṇam ca
                      tadbhiṣak/
sādhayedghṛtaśeṣam ca supūtam yojayet
                      punah// § 7430
- Ca.6.2.1.30   śarkarāyāstugākṣīryāścūrṇaiḥ prasthonmataiḥ   10
                      pṛthak/
palaiścaturbhirmāgadhyāḥ palena maricasya
ca// § 7432
- Ca.6.2.1.31   tvagelākeśarāṇāṁ ca cūrṇairardhapalonmitaiḥ/
madhunaiḥ kuḍavābhyaṁ ca dvābhyaṁ
tatkarayedbhiṣak// § 7434
- Ca.6.2.1.32   palikā &gulikāstyānāstā yathāgni prayojayet/
esa vṛṣyah param yogo bṛmhāṇo   15
                      balavardhanaiḥ//
&`kṛtvā' iti pā.
- Ca.6.2.1.33   anenāśva ivodīrṇo balī liṅgam samarpayet/
(iti vṛmhāṇīguṭikā/) māśāṇāmāṭmaguptāyā
bijānāmāḍhakam navam// § 7439
- Ca.6.2.1.34   jīvakarṣabhakau vīrāṁ medāmṛddhim
                      śatāvarīm/

	madhukam cāsvagandhām ca sādhayet kuḍavonmitām// § 7441	
	rase tasmin ghṛtaprastham gavyam daśaguṇam payah/ vidārīṇām rasaprastham prasthamikṣurasasya ca// § 7443	Ca.6.2.1.35
5	dattvā mṛdvagninā sādhyam siddham sarpirnidhāpayet/ śarkarāyāstugākṣīryāḥ kṣaudrasya ca pṛthak pṛthak// § 7445	Ca.6.2.1.36
	bhāgāṁścatuspalāṁstatra pippalyāścāvapet palam/ palam pūrvamato līḍhvā tato+annamupayojayet// § 7447	Ca.6.2.1.37
	ya icchedakṣayam śukram śephasaścottamam balam/ (iti vājīkaraṇam ghṛtam/) śarkarā māśavidalāstugākṣīrī payo ghṛtam// § 7449	Ca.6.2.1.38
10	godhūmacūrṇaśaṣṭhāni sarpiṣyutkārikām pacet/ tām nātipakvām mṛditām kaukkute madhure rase// § 7451	Ca.6.2.1.39
	sugandhe prakṣipeduṣne yathā sāndrībhavedrasah/ eṣa piṇḍaraso vr̥syah pauṣṭiko balavardhanah// § 7453	Ca.6.2.1.40
15	anenāśva ivodīrṇo & balī liṅgam samarpayet/ śikhittirihāṁsānāmevam piṇḍaraso mataḥ/ balavarṇasvarakaraḥ pumāṁstena vr̥ṣayate// & `ivodīrṇabalaḥ' iti pā-. (iti & vājīkaraṇapiṇḍarasah/) & vājīkarī lapsikā' iti pā-.	Ca.6.2.1.41

Ca.6.2.1.42	ghṛtam māśān sabastāṇḍān sādhayenmāhiṣe rase/ bharjayettam rasam pūtam phalāmlam navasarpişı // § 7459
Ca.6.2.1.43	īṣatsalavaṇam yuktam dhānyajīrakanāgaraiḥ/ eṣa vṛṣyaśca balyaśca bṛmhāṇaśca rasottamah // (iti &vṛṣyamāhiṣarasaḥ/) &`vājīkarī lapsikā' iti 5 pā-.
Ca.6.2.1.44	caṭakāṁstittirirase tittirīn kaukkute rase/ kukkuṭān bārhiṇarase hāṁse bārhiṇameva ca // § 7464
Ca.6.2.1.45	navasarpişı samṛaptān phalāmlān kārayedrasān/ madhurān vā yathāsātmyam gandhāḍhyān balavardhanām// (ityanye vṛṣyarasāḥ/)
Ca.6.2.1.46	trptim caṭakamāṁsānām gatvā yo+anupibet payah/ na tasya liṅgaśaithilyam syānna śukrakṣayo niśi// (iti vṛṣyamāṁsam/)
Ca.6.2.1.47	māśayūṣeṇa yo bhuktvā ghṛtāḍhyam śaṣṭikaudanam/ payah pibati rātrīm sa kṛtsnām jāgarti 15 vegavān// (iti vṛṣyamāśayogaḥ/)
Ca.6.2.1.48	na nā svapiti rātriṣu &nityastabdhena śephasā/ trptaḥ kukkuṭamāṁsānām bhṛṣṭānām nakraretaśi// &`nistabdhena ca' iti pā-. (iti &amp;vṛṣyah kukkuṭamāṁsaprayogaḥ/) &amp;`vṛṣyaśukrarasaḥ' iti pā-.
Ca.6.2.1.49	niḥsrāvya matsyāṇḍarasam bhṛṣṭam sarpişı bhaksayet/ hamśabarhiṇadakṣāṇāmevamaṇḍāni 20 bhaksayet// § 7478

(iti vṛṣyo+aṇḍarasaḥ/) § 7479
bhavataścātra--- § 7480

Ca.6.2.1.50

srotaḥsu śuddhesvamale śarīre vṛṣyam yadā nā
mitamatti kāle/
vṛṣāyate tena param manusyastadbṛmhaṇam
caiva balapradam ca // § 7482

5 tasmāt purā śodhanameva kāryam
balānurūpam na hi vṛṣyayogāḥ/
sidhyanti dehe maline prayuktāḥ kliṣṭe yathā
vāsasi rāgayogāḥ // § 7484
tatram slokau--- § 7485 Ca.6.2.1.51

Ca.6.2.1.52

vājīkaraṇasāmarthyam kṣetram strī yasya caiva
yā/
ye doṣā nirapatyānām guṇāḥ putravatām ca
ye // § 7487

10 daśa pañca ca samyoga vīryāpatyavivardhanāḥ/
uktāste śaramūlīye pāde puṣṭibalapradāḥ // Ca.6.2.1.53
§ 7489
ityagniveśakṛte tantra carakapratisaṁskṛte cikitsāsthāne
vājīkaraṇādhyāye samyogaśaramūlīyo nāma
vājīkaraṇapādaḥ prathamah //1//

6.2.2 vājīkaraṇādhyāye dvitīyah pādaḥ/

athāta āsiktakṣīrikam vājīkaraṇapādaṁ vyākhyāsyāmaḥ // Ca.6.2.2.1
§ 7491

iti ha smāha bhagavānātreyah// § 7492 Ca.6.2.2.2

5 āsiktakṣīramāpūrṇamaśuṣkam
śuddhasaṣṭikam/
&udūkhale samāpothya pīḍayet
kṣīramarditam// Ca.6.2.2.3

³ yadā] `yadādyam' iti pā-.

⁶ prayuktāḥ] `mliṣṭe' iti pā-.

- & `kṣuṇṇāṁ vimarditam kṣīre pīdayet
susamāhitah' iti pā-.
Ca.6.2.2.4 gr̥hītvā tam rasam pūtam gavyena payasā saha/
bījānāmātmaguptāyā dhānyamāśarasena ca //
§ 7497
- Ca.6.2.2.5 balāyāḥ śūrpaparṇyośca jīvantyā jīvakasya &ca/
ṛddhyarṣabhadhakākoliśvadāṁśtrāmadhukasya 5
ca //
& ḫṣabhasya ca kākolīmadhukānāṁ rasena ca'
iti pā-.
Ca.6.2.2.6 śatāvaryā vidāryāśca drākṣākharjūrayorapi/
saṁyuktam mātrayā vaidyah sādhayettatra
cāvapet // § 7502
- Ca.6.2.2.7 tugākṣīryāḥ samāśāṇāṁ śālīnāṁ ṣaṣṭikasya ca/
godhūmānāṁ ca cūrṇāni yaiḥ sa 10
sāndrībhavedrasah // § 7504
- Ca.6.2.2.8 sāndrībhūtam ca kuryāt
prabhūtamadhuśarkaram/
guli(ṭi)kā badaraistulyāstāśca sarpisi
bharjayet // § 7506
- Ca.6.2.2.9 tā yathāgni prayuñjānah kṣīramāṁsarasāśanah/
paśyatypatyam vipulam
vr̥ddho+apyātmajamaksayam //
(ityapatyakarī ṣaṣṭikādiguṭikā/) 15
Ca.6.2.2.10 caṭakānāṁ sahamānāṁ dakṣāṇāṁ śikhināṁ
tathā/
śiśumārasya nakrasya bhiṣak śukrāṇi
saṁharet // § 7511
- Ca.6.2.2.11 gavyam sarpirvarāhasya kuliṅgasya vasāmapi/
ṣaṣṭikānāṁ ca cūrṇāni cūrṇam & godhūmakasya
ca //
& `gaudhūmikam tathā' iti pā-. 20
Ca.6.2.2.12 ebhiḥ pūpalikāḥ kāryāḥ ṣaṣṭkulyo vartikāstathā/

	pūpā dhānāśca vividhā bhakṣyāścānye pr̥thagvidhāḥ // § 7516	
	esāṁ prayogādbhsakṣyāṇāṁ stabdhēnapūrṇaretasā/ śephasā vājivadyāti yāvadiccham̄ striyo narah// (iti vṛṣyapūpalikādiyogāḥ/)	Ca.6.2.2.13
5	ātmaguptāphalam̄ māśān kharjūrāṇī śatāvarīm/ śringāṭakāni mr̥dvīkām̄ sādhet prasṛtonmitam// § 7521	Ca.6.2.2.14
	kṣīraprastham̄ jalaprasthametat prasthāvaśeṣitam/ śuddhena vāsā pūtam̄ yojet prasṛtaistribhiḥ// § 7523	Ca.6.2.2.15
10	śarkarāyāstugākṣīryāḥ sarpiso+abhinavasya ca/ tat pāyayeta sakṣaudram̄ ṣaṣṭikānnam̄ ca bhojayet// § 7525	Ca.6.2.2.16
	jarāparīto+apyabalo yogenānena vindati/ naro+apatyam̄ suvipulam̄ yuveva ca sa hṛṣyati// (ityapatyakaraḥ svarasah/)	Ca.6.2.2.17
	kharjūrīmastakam̄ māśān payasyām̄ ca śatāvarīm/ kharjūrāṇī madhūkāni mr̥dvīkāmajadāphalam// § 7530	Ca.6.2.2.18
15		
	palonmitāni &matimān sādhet salilāḍhake/ tena pādāvaśeṣeṇa kṣīraprastham̄ vipācayet// &`sarvāṇī' iti pā. kṣīraśeṣeṇa tenādyād ghṛtāḍhyam̄ ṣaṣṭikaudanam/ saśarkareṇa samyoga esa vṛṣyah param̄	Ca.6.2.2.19
20	smṛtaḥ// (iti vṛṣyakṣīram/)	Ca.6.2.2.20

Ca.6.2.2.21	jīvakarṣabhakau medāṁ jīvantīṁ śrāvanīdvayam/ kharjūram ma dhukam drāksām pippalīṁ viśvabheṣajam// § 7538	
Ca.6.2.2.22	śṛṅgāṭakam vidārīṁ ca navam sarpih payo jalam/ siddham ghṛtāvaśeṣam taccharkarākṣaudrapādikam// § 7540	
Ca.6.2.2.23	ṣaṣṭikānnena samyuktamupayojyam yathābalam/ vr̥ṣyam balyam ca kaṇṭhyam bṛṁhaṇamuttamam// (iti vr̥ṣyaghṛtam/)	5
Ca.6.2.2.24	dadhnaḥ saram śaraccandrasannibham doṣavarjitam/ śarkarākṣaudramaricaistugākṣīryā ca buddhimān// § 7545	
Ca.6.2.2.25	yuktyā yuktam sasūkṣmailam nave &kumbhe śucau paṭe/ mārjitam prakṣipecchīte ghṛtāḍhye ṣaṣṭikaudane// &kuṇḍe' iti pā-.	10
Ca.6.2.2.26	pibenmātrām rasālāyāstam bhuktvā &ṣaṣṭikaudanam/ varṇasvarabalopetah pumāmstena vr̥ṣāyate// &tamadyādupariṣṭācca rasālām mātrayā pibet' iti pā-. (vr̥ṣyo dadhisaraprayogah/)	15
Ca.6.2.2.27	candrāmśukalpam payasā ghṛtāḍhyam ṣaṣṭikaudanam/ śarkarāmadhusamyuktam prayuñjāno vr̥ṣāyate// (iti vr̥ṣyah ṣaṣṭikaudanaprayogah/)	
Ca.6.2.2.28	tapte sarpisi nakrāṇḍam tāmracūḍāṇḍamiśritam/	

yuktam saṣṭikacūrṇena sarpisā+abhinavena
ca // § 7556

paktvā pūpalikāḥ khādedvāruṇīmaṇḍapo Ca.6.2.2.29
narāḥ/
ya icchedaśvavadgantum prasektum gajavacca
yah//
(iti vṛṣyapūpalikāḥ/)
bhavataścātra--- etaiḥ Ca.6.2.2.30
prayogairvidhivadvapusmān
&vīryopapanno balavarṇayuktaḥ/
harṣānvito vājivadaṣṭavarṣo bhavet samarthaśca
varāṅganāsu//
&snehopapannah' iti pā-.
yadyacca kiñcinmanasah priyam syādramyā Ca.6.2.2.31
vanāntāḥ pulināni śailāḥ/
iṣṭāḥ striyo bhūṣaṇagandhamālyam priyā
vayasyāśca tadatra &yogyam//
&yojyam' iti pā-. § 7565
tatratrā ślokaḥ--- § 7566 Ca.6.2.2.32

āsiktakṣīrike pāde ye yogāḥ parikīrtitāḥ/
aṣṭāvapatyakāmaiste prayojyāḥ
pauruṣārthibhiḥ// § 7568
ityagniveśakṛte tantri carakapratisamkṛte cikitsāsthāne
vājīkaraṇādhyāye āsiktakṣīriko nāma vājīkaraṇapādo
dvitīyah//2//

6.2.3 vājīkaraṇādhyāye trtīyah pādah/

athāto māṣaparṇabhṛtīyam vājīkaraṇapādaṁ vyākhyāsyā- Ca.6.2.3.1
mah// § 7570

iti ha smāha bhagavānātreyah// § 7571 Ca.6.2.3.2

māṣaparṇabhṛtāṁ dhenum ghrṣṭim puṣṭāṁ Ca.6.2.3.3
catuhṣtanīm/
samānavarṇavatsāṁ ca jīvadvatsāṁ ca
buddhimān// § 7573

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.2.3.4   rohiṇīmathavā
                  kṛṣṇāmūrdhvāśrīngīmadāruṇām/
                  iksvādāmarjunādām vā sāndrakṣīrām ca
                  dhārayet// § 7575
- Ca.6.2.3.5   kevalam tu payastasyāḥ śrtam vā+aśrtameva
                  vā/
                  śarkarākṣaudrasarpibhiryuktam
                  tadvṛṣyamuttamam// § 7577
- Ca.6.2.3.6   śukralairjīvanīyaiśca   5
                  bṛmhāṇairbalavardhanaiḥ/
                  kṣīrasamjanānaiścaiva payaḥ siddham pṛthak
                  pṛthak// § 7579
- Ca.6.2.3.7   yuktam godhūmacūrṇena
                  saghṛtakṣaudraśarkaram/
                  paryāyenā prayoktavyamicchatā
                  śukramakṣayam// § 7581
- Ca.6.2.3.8   medām payasyām jīvantīm vidārīm
                  kaṇṭakārikām/
                  svadāṁśtām kṣīrikām māśān   10
                  godhūmāñchāliṣaṣṭikān// § 7583
- Ca.6.2.3.9   payasyardhodake &paktvā
                  kārṣikānāḍhakonmite/
                  vivarjayet payaḥsēṣam tat pūtam
                  kṣaudrasarpiṣā//
                  &`siddhān' iti pā-.
- Ca.6.2.3.10   yuktam saśarkaram pītvā vṛddhaḥ
                  saptatiko+api vā/
                  vipulam labhate+apatyam yuveva ca sa   15
                  hrṣyati// § 7588
- Ca.6.2.3.11   maṇḍalairjātarūpasya tasyā eva payaḥ śrtam/

apatyajananaṁ siddham
saghṛtakṣaudraśarkaram// § 7590

trimśat supiṣṭāḥ pippalyah prakuñce
tailasarpīṣoh/
bhṛṣṭāḥ saśarkarākṣaudrāḥ
kṣīradhārāvadohitāḥ// § 7592

Ca.6.2.3.12

pītvā yathābalam cordhvam ṣaṣṭikam
kṣīrasarpīṣā/

Ca.6.2.3.13

5 bhuktvā na rātrimastabdham liṅgam paśyati nā
kṣarat//

(iti vṛṣyah pippalīyogah/)

Ca.6.2.3.14

śvadāmṣṭrāyā vidāryāśca rase kṣīracaturguṇe/
ghṛtāḍhyah sādhito vṛṣyo
māṣaṣṭikapāyasah//

(iti vṛṣyapāyasyayogaḥ/)

10 phalānām jīvanīyānām snigdhānām
rucikāriṇām/

Ca.6.2.3.15

kuḍavaścūrṇitānām syāt svayaṅguptāphalasya
ca// § 7600

kuḍavaścaiva māṣāṇām dvau dvau ca
tilamudgayoh/

Ca.6.2.3.16

godhūmaśālicūrṇānām kuḍavah kuḍavo
bhavet// § 7602

sarpiṣah kuḍavaścaikastat sarvam
&kṣīramarditam/

Ca.6.2.3.17

15 paktvā pūpalikāḥ khādedbahvyah syuryasya
yoṣitah//

&`sarpiṣah kuḍavaścaiva kṣīreṇa mr̥ditam ca tat'
iti pā-. (iti vṛṣyapūpalikāḥ/)

ghṛtam śatāvarīgarbhām kṣīre daśaguṇe pacet/
śarkarāpippalīkṣaudrayuktam

Ca.6.2.3.18

tadvṛṣyamuttamam//
(iti vṛṣyam śatāvarīghṛtam/)

Ca.6.2.3.19	karşam madhukacūrṇasya &ghṛtakṣaudrasamāṁśikam/ prayuṅkte yah &&payaścānu nityavegah sa nā bhavet// / &`ghṛtakṣaudrasamanvitam' iti pā-.      &amp;&amp;`payo+anupānam yo lihyāt' iti pā-. (iti vṛṣyamadhukayogah/)
Ca.6.2.3.20	ghṛtakṣīrāśano nirbhīrnirvyādhirkṛnityago yuvā/ saṅkalpapravaṇo nityam naraḥ strīṣu vṛṣāyate// § 7613
Ca.6.2.3.21	kṛtaikakṛtyāḥ siddhārthā ye cānyo+anyānuvartināḥ/ kalāsu kuśalāstulyāḥ sattvena vayasā ca ye// § 7615
Ca.6.2.3.22	kulamāhātmyadākṣiṇyaśīlaśaucasamanvitāḥ/ ye kāmanityā ye hrṣṭā ye viśokā gatavyathāḥ// § 7617
Ca.6.2.3.23	ye tulyaśīlā ye bhaktā ye priyā ye priyamvadāḥ/ tairnaraḥ saha visrabdhāḥ suvayasyairvṛṣāyate// § 7619
Ca.6.2.3.24	abhyāṅgotsādanasnānagandhamālyavibhūṣaṇaiḥ/ gr̥haśayyāsanasukhairvāsobhirahataiḥ priyaiḥ// § 7621
Ca.6.2.3.25	vihaṅgānām rutairiṣṭaiḥ strīṇām cābharaṇasvanaiḥ/ samvāhanairvarastrīṇāmiṣṭānām ca vṛṣāyate// § 7623
Ca.6.2.3.26	mattadvirephācaritāḥ sapadmāḥ salilāśayāḥ/ jātyutpalasugandhīni śītagarbhagṛhāṇi ca// § 7625
Ca.6.2.3.27	nadyaḥ phenottarīyāśca girayo nīlasānavah/

unnatirnīlameghānāṁ, ramyacandrodayā
niśāḥ // § 762⁷

vāyavaḥ sukhasamsparsāḥ
kumudākaragandhināḥ/
ratibhogakṣamā &rātryaḥ
saṅkocāguruvallabhāḥ //
&`nāryaḥ' iti pā-

Ca.6.2.3.28

5 sukhāḥ sahāyāḥ parapuṣṭaghuṣṭāḥ phullā
vanāntā viśadānnapānāḥ/
gāndharvaśabdāśca sugandhayogāḥ sattvam
viśālam nirupadravam ca // § 763²

Ca.6.2.3.29

siddhārthatā cābhinavaśca kāmaḥ strī
cāyudhaṁ sarvamihātmajasya/
vayo navam jātamadaśca kālo harṣasya yoniḥ
paramā narāṇām// § 763⁴

Ca.6.2.3.30

tatra ślokāḥ--- § 763⁵

Ca.6.2.3.31

10 praharṣayonayo yogā vyākhyātā daśa pañca ca/
māṣaparṇabhr̥tiye+asmin pāde
&sukrabalapradāḥ //
&`puṣṭibalapradāḥ' iti pā-. § 763⁸
ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte cikitsāsthāne
vājīkaraṇādhyāye māṣaparṇabhr̥tiyo nāma
vājīkaraṇapādastrīyah//3//

6.2.4 vājīkaraṇādhyāye caturthaḥ pādaḥ/

athātaḥ pumāñjatabalādikam vājīkaraṇapādam vyākhyā- Ca.6.2.4.1
syāmaḥ// § 764⁰

iti ha smāha bhagavānātreyah// § 764¹

Ca.6.2.4.2

5 pumān yathā jātabalo yāvadiccham striyo
vrajet/
yathā cāpatyavān sadyo
bhavettadupadekṣyate// § 764³

Ca.6.2.4.3

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.2.4.4 na hi jātabalāḥ sarve narāścāpatyabhāginah/
bṛhaccharīrā balināḥ santi nārīṣu durbalāḥ//
§ 7645
- Ca.6.2.4.5 santi &cālpāśrayāḥ strīṣu balavanto bahuprajāḥ/
prakṛtyā cābalāḥ santi santi cāmayadurbalāḥ//
&`cālpabalāḥ' iti pā-. 5
- Ca.6.2.4.6 narāścaṭakavat kecid vrajanti bahuśāḥ striyam/
gajavacca prasiñcanti kecinna bahugāminah//
§ 7650
- Ca.6.2.4.7 kālayogabalāḥ kecit kecidabhyasanadhruvāḥ/
kecit &prayatnairvyajyante vṛṣāḥ kecit
svabhāvataḥ//
&`prayatnairbāhyante' iti pā-. 10
- Ca.6.2.4.8 tasmāt prayogān vakṣyāmo durbalānāṁ
balapradān/
sukhopabhogān balināṁ bhūyaśca
balavardhanān// § 7655
- Ca.6.2.4.9 pūrvam śuddhaśarīrāṇāṁ &nirūhaiḥ
sānuvāsanaiḥ/
balāpekṣī prayuñjīta śukrāpatyavivardhanān//
&`nirūhān sānuvāsanān' iti pā-. 15
- Ca.6.2.4.10 ghṛtatailarasaksīraśarkarāmadhusamyutāḥ/
bastayah saṃvidhātavyāḥ
kṣīramāṁsarasaśinām// § 7660
- Ca.6.2.4.11 piṣṭvā varāhamāṁsāni dattvā maricasaindhave/
kolavadgulikāḥ kṛtvā tapte sarpiṣi &vartayet//
&`bharjayet' iti pā-. 20
- Ca.6.2.4.12 &vartanastambhitāstāśca prakṣepyāḥ kaukkute
rase/
ghṛtāḍhye gandhapiśune dadhidāḍimasārike//
&`bharjanastambhitāḥ' iti pā-.
- Ca.6.2.4.13 yathā na bhindyādguli(ti)kāstathā tam
sādhayedrasam/

	tam̄ piban bhaksayamstāśca labhate śukramakṣayam // § 7668	
	māṁsānāmevamanyeśāṁ medyānāṁ kārayedbhiṣak/ guṭikāḥ sarasāstāśāṁ prayogaḥ śukravardhanaḥ // (iti vṛṣyā māṁsaguṭikāḥ/)	Ca.6.2.4.14
5	māśānaṅkuritāñchuddhān vituṣān sājaḍāphalān/ ghṛtāḍhye māhiṣarase dadhidāḍimasārike // § 7673	Ca.6.2.4.15
	prakṣipenmātrayā yukto dhānyajīrakanāgaraiḥ/ bhuktaḥ pītaśca sa rasaḥ kurute śukramakṣayam // (iti vṛṣyo māhiṣarasah/)	Ca.6.2.4.16
10	ārdrāṇi matsyamāṁsāni śapharīrvā subharjitāḥ/ tapte sarpisi yaḥ khādet sa gacchet strīṣu na kṣayam // § 7678	Ca.6.2.4.17
	ghṛtabhṛṣṭān rase cchāge rohitān phalasārike/ anupītarasān snigdhānapatyārthī prayojayet // (iti vṛṣyavṛtabhṛṣṭamatsyamāṁsāni/)	Ca.6.2.4.18
15	&kuṭṭakam̄ matsyamāṁsānāṁ hiṅgusaindhavadhānyakaiḥ/ yuktam̄ godhūmacūrṇena ghṛte pūpalikāḥ pacet// &`kuṭṭitam̄' iti pā-.	Ca.6.2.4.19
	māhiṣe ca rase matsyān snigdhāmlalavaṇān pacet/ rase cānugate māṁsam̄ pothayettatra cāvapet // § 7686	Ca.6.2.4.20
20	maricam̄ jīrakam̄ dhānyamalpaṁ hiṅgu navam̄ ghṛtam/	Ca.6.2.4.21

māśapūpalikānāṁ
tadgarbhārthamupakalpayet // § 7688

Ca.6.2.4.22   etau pūpalikāyogau bṛṁhaṇau balavardhanau/
                        harṣasaubhāgyadau putryau param
                        śukrābhivardhanau//
                        (iti vṛṣyau pūpalikāyogau/)

Ca.6.2.4.23   māśātmaguptāgodhūmaśāliṣṭikapaiṣṭikam/
                        śarkarāyā vidāryāśca cūrṇamikṣurakasya ca //   5
                        § 7693

Ca.6.2.4.24   samyojya masṛṇe kṣīre ghṛte pūpalikāḥ pacet/
                        payo+anupānāstāḥ śīghram kurvanti vṛṣatāṁ
                        parām//

(iti vṛṣyā māśādipūpalikāḥ/)

Ca.6.2.4.25   śarkarāyāstulaikā syādeka gavyasya sarpisah/
                        prastho vidāryāścūrṇasya pippalyāḥ prastha eva
                        ca // § 7698   10

Ca.6.2.4.26   ardhāḍhakam̄ tugākṣīryāḥ
                        kṣaudrasyābhinavasya ca/
                        tatsarvam̄ mūrcchitam̄ tiṣṭhenmārtike
                        ghṛtabhājane // § 7700

Ca.6.2.4.27   mātrāmagnisamāṁ tasya prātaḥ prātaḥ
                        prayojayet/
                        esa vṛṣyah param yogo balyo bṛṁhaṇa eva ca //   15
                        § 7702

Ca.6.2.4.28   śatāvaryā vidāryāśca tathā māśātmaguptayoh/
                        śvadāṁśtrāyāśca &niṣkvāthāñjaleṣu ca pṛthak
                        pṛthak//

& niṣkvāthalvalaṇeṣu pṛthak pṛthak' iti pā-.

Ca.6.2.4.29   sādhayitvā ghṛtaprastham̄ payasyaṣṭaguṇe
                        punah/
                        śarkarāmadhuyuktam̄ tadapatyārthī
                        prayojayet//
                        (ityapatyakaram̄ ghṛtam̄)   20

	ghṛtapātram śataguṇe vidārīsvarase pacet/ siddham punah śataguṇe gavye payasi sādhayet// § 7710	Ca.6.2.4.30
	śarkarāyāstugākṣīryāḥ kṣaudrasyekṣurakasya ca/ pippalyāḥ sājaḍāyāśca bhāgaiḥ pādāṁśikairyutam// § 7712	Ca.6.2.4.31
5	guli(ti)kāḥ kārayedvaidyo yathā sthūlamudumbaram/ tāsām prayogāt puruṣāḥ kuliṅga iva hrṣyati// (iti vṛṣyaguṭikāḥ/) sitopalāpalaśatām tadardham navasarpisāḥ/ kṣaudrapādena samyuktām sādhayejjalapādikam// § 7717	Ca.6.2.4.32
10	sāndram godhūmacūrṇānām pādam stīrṇe śilātale/ śucau ślakṣṇe samutkīrya mardanenopapādayet// § 7719	Ca.6.2.4.34
15	śuddhā utkārikāḥ kāryāścandramaṇḍalasannibhāḥ/ tāsām prayogādgajavannārīḥ saṁtarpayennarah// (iti vṛṣyotkārikā/) yat kiñcinmadhurām snigdham jīvanām bṛmhāṇam guru/ harṣāṇam manasaścaiva sarvām tadvṛṣyamucyate// § 7724	Ca.6.2.4.35 Ca.6.2.4.36
	dravyairevamvidhaistasmādbhāvitah pramadām vrajet/ ātmavegena codīrṇah strīguṇaiśca praharsitah// § 7726	Ca.6.2.4.37

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.2.4.38   gatvā snātvā payah pītvā rasam vā+anu śayīta
    nā/
    tathā+asyāpyāyate bhūyah śukram ca balameva
    ca // § 7728
- Ca.6.2.4.39   yathā mukulapuṣpasya su(sva)gandho
    nopalabhyate/
    labhyate tadvikāśāttu tathā śukram hi
    dehinām // § 7730
- Ca.6.2.4.40   narte vai ṣoḍāśādvarsāt saptatyāḥ parato na ca/ 5
    āyuṣkāmo narah strībhiḥ samyogam
    kartumarhati // § 7732
- Ca.6.2.4.41   atibālo hyasampūrṇasarvadhātuḥ striyam
    vrajan/
    upaśusyeta sahasā taḍāgamiva kājalam // § 7734
- Ca.6.2.4.42   śuṣkam rūkṣam yathā kāṣṭham jantudagdhām
    vijarjaram/
    sprṣṭamāśu viśīryeta tathā vṛddhaḥ striyo 10
    vrajan // § 7736
- Ca.6.2.4.43   jarayā cintayā śukram vyādhhibhiḥ
    karmakarṣaṇāt/
    kṣayam gacchatyanaśānāt strīṇām
    cātiniṣevanaṇāt // § 7738
- Ca.6.2.4.44   kṣayādbhayādaviśrambhācchokāt
    strīdoṣadarśānāt/
    nārīṇāmarasajñatvādavicārādasevanāt // § 7740
- Ca.6.2.4.45   trptasyāpi striyo gantum na śaktirupajāyate/ 15
    dehasattvabalāpeksi harṣah śaktiśca harṣajā //
    § 7742
- Ca.6.2.4.46   rasa ikṣau yathā dadhni sarpistailam tile yathā/

sarvatrānugataṁ dehe śukram samsparsane
tathā// § 7744

tat strīpuruṣasamāmyoge ceṣṭāsamkalpapīḍanāt/
śukram pracyavate sthānājjalamārdrāt
paṭādiva// § 7746

5 harṣāttarṣāt saratvācca paicchilyādgauravādapi/
anupravaṇabhbhāvācca drutatvānmārutasya ca//
§ 7748

aṣṭābhya ebhyo hetubhyah śukram dehāt
prasicyate/
carato viśvarūpasya rūpadravyam yaducyate//
§ 7750

bahalam madhuram snigdhamavisram guru
picchilam/
śuklam bahu ca yacchukram
phalavattadasamśayam// § 7752

10 yena nārīṣu sāmarthyam &vājīvallabhate narah/
vrajeccābhyaadhikam yena vājīkaraṇameva tat//
&`vājīva labhate' iti pā-. § 7755
tatra ślokau--- § 7756

Ca.6.2.4.52

15 heturyogopadeśasya yogā dvādaśa cottamāḥ/
yat pūrvam maithunāt sevyam sevyam
yanmaithunādanu// § 7758

yadā na sevyāḥ pramadāḥ kṛtsnaḥ
śukraviniścayah/
niruktam ceha nirdiṣṭam pumāñjatabalādike//
§ 7760
ityagniveśakṛte tantri carakapratisamskṛte cikitsāsthāne
vājīkaraṇādhyāye pumāñjatabalādiko nāma
vājīkaraṇapādaścaturthah//4//
20 samāptaścāyam dvitīyo vājīkaraṇādhyāyah//2//

6.3 tṛtīyo+adhyāyah/

Ca.6.3.1 athāto jvaracikitsitam vyākhyāsyāmah// § 7763

Ca.6.3.2 iti ha smāha bhagavānātreyah// § 7764

Ca.6.3.3 vijvaram jvarasamdeham paryaprcchat
punarvasum/
vivikte śāntamāśīnamagniveśah kṛtāñjaliḥ//
§ 7766

Ca.6.3.4 dehendriyamanastāpī sarvarogāgrajo balī/
jvarah pradhāno rogāñāmukto bhagavatā
purā// § 7768

5

Ca.6.3.5 tasya prāṇisapatnasya dhruvasya pralayodaye/
prakṛtim ca pravṛttim ca prabhāvam kāraṇāni
ca// § 7770

Ca.6.3.6 pūrvarūpamadhiṣṭhānam
balakālātmalakṣaṇam/
vyāsato &vidhibhedācca pṛthagbhinnasya
cākṛtim//
&`vidhivedam ca' iti pā-.

10

Ca.6.3.7 lingamāmasya jīrṇasya sauṣadham ca
kriyākramam/
vimuñcataḥ praśāntasya cihnam yacca pṛthak
pṛthak// § 7775

Ca.6.3.8 jvarāvasṛṣṭo rakṣyaśca yāvatkālam yato yataḥ/
praśāntah kāraṇairyaiśca punarāvartate
jvaraḥ// § 7777

15

Ca.6.3.9 yāścāpi punarāvṛttam kriyāḥ praśamayanti tam/
jagaddhitārtham tat sarvam bhagavan!
vaktumarhasi// § 7779

Ca.6.3.10 tadagniveśasya vaco niśamya gururabrahīt/

jvarādhikāre yadvācyam tat saumya ! nikhilaṁ
śṛṇu // § 7781

jvaro vikāro rogaśca vyādhirātaṅka eva ca / Ca.6.3.11
&eko+artho

nāmaparyāyairvividhairabhidhīyate //
&`ekārdhanāmaparyāyaiḥ' iti pā-.
5 tasya prakṛtiruddiṣṭā doṣāḥ śārīramānasāḥ / Ca.6.3.12
dehinam na hi nirdoṣam jvarah
samupasevate // § 7786

kṣayastamo jvarah pāpmā &mṛtyuścoktā Ca.6.3.13
yamātmakāḥ/
pañcatvapratyayānnṛṇām kliṣyatām svena

karmanā //
&`mṛtyuścokto+ayamātmajah' iti pā-.
10 ityasya prakṛtiḥ proktā,pravṛttistu parigrahāt / Ca.6.3.14
nidāne pūrvamuddiṣṭā rudrakopācca
dāruṇāt // § 7791

dvitīye hi yuge śarvamakrodhvratamāsthitaṁ / Ca.6.3.15
divyam sahasraṁ varṣāṇāmasurā
abhidudruvuḥ // § 7793

tapovighnāśanāḥ &kartum tapovighnam Ca.6.3.16
mahātmanah/
paśyan samarthaścopeksām cakre dakṣaḥ

15 prajāpatih//
&tato vighnam śamīkartum' iti pā-.
punarmāheśvaraṁ bhāgam dhruvaṁ dakṣaḥ Ca.6.3.17
prajāpatih/
yajñe na kalpayāmāsa procyamānaḥ surairapi //
§ 7798

20 ṛcaḥ paśupateryāśca śaivya āhutayaśca yāḥ / Ca.6.3.18
yajñasiddhipradāstābhīrhīnam caiva sa
iṣṭavān // § 7800

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

Ca.6.3.19	athottīrṇavrato devo buddhvā dakṣavyatikramam/ rudro raudram puraskṛtya bhāvamātmavidātmanah// § 7802
Ca.6.3.20	&sṛṣṭvā lalāte cakṣurvai dagdhvā tānasurān prabhuḥ/ bālam krodhāgnisantaptamasṛjat satranāśanam// &`sprṣṭvā' iti pā-.
Ca.6.3.21	tato yajñah sa vidhvasto vyathitāśca divaukasah/ dāhavyathāparītāśca bhrāntā bhūtagaṇā diśah// § 7807
Ca.6.3.22	atheśvaraṁ devagaṇah saha saptarśibhirvibhum/ tamrgbhirastuvaṁ yāvacchaive bhāve śivah sthitah// § 7809
Ca.6.3.23	śivam śivāya bhūtānām sthitam jñātvā kṛtāñjaliḥ/ bhiyā bhasmapraharaṇastriśirā navalocanah// § 7811
Ca.6.3.24	jvālāmālākulo raudro hrasvajaṅghodarah kramāt/ kroḍhāgniruktavān devamaham kim karavāṇi te// § 7813
Ca.6.3.25	tamuvināceśvaraḥ kroḍham jvaro loke bhavisyasi/ janmādau nidhane ca tvamapacārāntareṣu ca// § 7815
Ca.6.3.26	samṛtāpaḥ sārucistrṣṇā sāṅgamardo hṛdi vyathā/ jvaraprabhāvo, janmādau nidhane ca mahattamah// § 7817

	prakṛtiśca pravṛttiśca prabhāvaśca pradarśitah / nidāne kāraṇānyaṣṭau &pūrvoktāni vibhāgaśah // &`pūrvamuktāni bhāgaśah' iti pā-. ālasyam nayane sāsre jṛmbhaṇam gauravam kramah / jvalanātапавāyvambubhaktidvesāvaniścitaу //	Ca.6.3.27
5	§ 7822	Ca.6.3.28
	avipākāsyavairasye hāniśca balavarṇayoḥ / śīlavaikṛtamalpam ca jvaralakṣaṇamagrajam //	Ca.6.3.29
	§ 7824	
	kevalam samanaskam ca jvarādhiṣṭhānamucyate / śarīram, balakālastu nidāne sampradarśitah //	Ca.6.3.30
	§ 7826	
10	jvarapratyātmikam lingam samtāpo dehamānasah / jvareñāviśatā bhūtam na hi kiñcinna tapyate //	Ca.6.3.31
	§ 7828	
	dvividho vidhibhedena jvarah śarīramānasah / punaśca dvividho drṣṭah saumyaścāgneya eva vā //	Ca.6.3.32
	§ 7830	
15	antarvego bahirvego dvividhah punarucyate / prākṛto vaikṛtaścaiva sādhyaścāsādhyeva ca //	Ca.6.3.33
	§ 7832	
	punah pañcavidho drṣṭo doṣakālabalābalāt / samtatah satato+anyedyustrīyakacaturthakau //	Ca.6.3.34
	§ 7834	
	punarāśrayabhedena dhātūnām saptadhā matah /	Ca.6.3.35

bhinnah kāraṇabhedena punaraṣṭavidho
jvaraḥ // § 7836

Ca.6.3.36   sārīro jāyate pūrvam̄ dehe, manasi mānasah//
vaicittyamaratirglānirmanasastāpalakṣaṇam//
§ 7838

Ca.6.3.37   indriyāṇāṁ ca vaikṛtyam̄ &jñeyam̄
saṁtāpalakṣaṇam//
vātāpittātmakah śītamuṣṇam̄
vātakaphātmakah//
&`dehasaṁtāpalakṣaṇam' iti pā-.
Ca.6.3.38   icchatyubhayametattu jvaro vyāmiśralakṣaṇah/
yogavāhaḥ param vāyuḥ
saṁyogādubhayārthakṛt// § 7843

Ca.6.3.39   dāhakṛttejasā yuktaḥ, śītakṛt somasamśrayāt/
antardāho+adhikastrṣṇā pralāpaḥ śvasanam̄
bhramah// § 7845

Ca.6.3.40   sandhyasthiśūlamasvedo doṣavarcovinigrahah/
antarvegasya liṅgāni jvarasyaitāni lakṣayet//
§ 7847

Ca.6.3.41   saṁtāpo+abhyadhiko bāhyastrṣṇādīnāṁ ca
mārdavam/
bahirvegasya liṅgāni sukhasādhyatvameva ca//
§ 7849

Ca.6.3.42   prākṛtaḥ sukhasādhyastu
vasantaśaradudbhavaḥ/
uṣṇamuṣṇena saṁvṛddham̄ pittam̄ śaradi
kupyati// § 7851

Ca.6.3.43   citah śīte kaphaścaivam̄ vasante samudīryate/
varsāsvamlavipākābhiraḍbhiroṣadhibhistathā//
§ 7853

	saṁcitaṁ &pittamudriktaṁ śaradyādityatejasā/ jvaraṁ samjanayatyāśu tasya cānubalah kaphah// &`pittamutkliṣṭam' iti pā-. &prakṛtyaiva visargasya tatra nānaśanādbhayam/ adbhiroṣadhibhiścaiva madhurābhiścitaḥ kaphah// &`tatprakṛtyā visargācca' iti pā-. hemante, sūryasamaptah sa vasante prakupyati/ vasante śleṣmaṇā tasmājjvarah samupajāyate// § 7861	Ca.6.3.44 Ca.6.3.45 Ca.6.3.46
10	ādānamadhye tasyāpi vātapatitam bhavedanu/ ādāvante ca madhye ca buddhvā doṣabalābalam// § 7863	Ca.6.3.47
	śaradvasantayorvidvāñjvarasya pratikārayet/ kālaprakṛtimuddisya nirdiṣṭah prākṛto jvarah// § 7865	Ca.6.3.48
15	prāyenānilajo duḥkhaḥ kālesvanyesu vaikṛtaḥ/ hetavo vividhāstasya nidāne sampradarśitah// § 7867	Ca.6.3.49
	balavatsvalpadoṣesu jvarah sādhyo+anupadravah/ hetubhirbahubhirjāto balibhirbahulakṣaṇah// § 7869	Ca.6.3.50
	jvarah prāṇāntakṛdyāśca śīghramindriyanāśanah/ saptāhādvā daśāhādvā dvādaśāhāttathaiva ca// § 7871	Ca.6.3.51
	saprālāpabhramaśvāsastīksṇo hanyājjvaro naram/	Ca.6.3.52

jvaraḥ kṣīṇasya śūnasya gambhīro
dairgharātrikah// § 7873

Ca.6.3.53 asādhyo balavān yaśca keśasīmantakṛjjvarah/
srotobhirvisṛtā doṣā guravo rasavāhibhīḥ// § 7875

Ca.6.3.54 sarvadehānugāḥ stabdhā jvaram kurvanti
santatam/
daśāham dvādaśāham vā saptāham vā
suduḥsahāḥ// § 7877 5

Ca.6.3.55 sa śīghram śīghrakāritvāt praśamam yāti hanti
vā/
kāladūṣyaprakṛtibhirdoṣastulyo hi santatam//
§ 7879

Ca.6.3.56 niṣpratyānīkah kurute tasmājjñeyah
suduḥsahāḥ/
yathā &dhātūmstathā mūtram purīṣam
cānilādayah//
&`dhātum' iti pā-. 10

Ca.6.3.57 yugapaccānupadyante &niyamāt santate jvare/
sa śuddhyā vā+apyaśuddhyā vā
rasādīnāmaśeṣataḥ//

&`anubadhnanti yugapadavaśyam' iti pā-.
saptāhādiṣu kāleṣu praśamam yāti hanti vā/
yadā tu nātiśudhyanti na vā śudhyanti
sarvaśāḥ// § 7887 15

Ca.6.3.59 dvādaśaite samuddiṣṭāḥ santasyāśrayāstadā/
visargam dvādaśe kṛtvā
divase+avyaktalakṣaṇam// § 7889

Ca.6.3.60 durlabhopaśamaḥ kālam
dīrghamapyanuvartate/
iti buddhvā jvaram vaidya upakrāmettu
&santatam//
&`santatam samupācaret' iti pā-. 20

	kriyākramavidhau yuktaḥ prāyah prāgapatarpaṇaiḥ/ raktadhātvāśrayaḥ prāyo doṣaḥ satataḥ satataḥ jvaram// § 7894	Ca.6.3.61
	sapratyānikāḥ kurute kālavṛddhikṣayātmakam/ ahorātre satataḥ dvaū kālāvanuvartate// § 7896	Ca.6.3.62
5	kālaprakṛtidūṣyāṇāṁ prāpyaivānyatamādbalam/ anyedyuṣkam jvaram doṣo ruddhvā medovahāḥ sirāḥ// § 7898	Ca.6.3.63
	sapratyāniko janayatyekālamaharniśi/ doṣo+asthimajgagah kuryāttṛtīyakacaturthakau// § 7900	Ca.6.3.64
	gatirdvyekāntarā+&anyedyurdoṣasyoktā+anyathā paraiḥ/ anyedyuṣkam jvaram kuryādapi samśritya śoṇitam//	Ca.6.3.65
10	&`anyedyuh anyedyuṣke jvare/ etadupalakṣaṇam, tṛtīyacaturthakayorapi' iti yogīndranāthasenaḥ māṁsasrotāṁsyanugato janayettu tṛtīyakam/	Ca.6.3.66
	samśrito medaso mārgam doṣaścāpi &caturthakam//	
	&`gatirdvyekāntarā' ityādikam `doṣaścāpi caturthakam' ityantam pāṭham gaṅgādharo na paṭhati.	
15	anyedyuṣkaḥ pratidinam dinam hitvā tṛtīyakah/ dinadvayam yo viśramya pratyeti sa caturthakah// § 7908	Ca.6.3.67
	adhiśete yathā bhūmim bījam kāle ca rohati/ adhiśete tathā dhātum doṣaḥ kāle ca kupyati// § 7910	Ca.6.3.68

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

Ca.6.3.69	sa vr̥ddhim̄ balakālam̄ ca prāpya doṣastrīyakam̄/ caturthakam̄ ca kurute pratyānikabalakṣayāt // / § 7912
Ca.6.3.70	kṛtvā vegam̄ gatabalāḥ sve sve sthāne vyavasthitāḥ/ punarvivṛddhāḥ sve kāle jvarayanti naram̄ malāḥ// § 7914
Ca.6.3.71	kaphapittāttrikagrāhī pr̥ṣṭhādvātakaphātmakah/ vātapittācchirogrāhī trividhāḥ syāttṛtīyakah// / § 7916
Ca.6.3.72	caturthako darśayati prabhāvam̄ dvividham̄ jvarah/ jaṅghābhyaṁ ślaiśmikah pūrvam̄ śirasto+anilasaṁbhavaḥ// § 7918
Ca.6.3.73	viśamajvara evānyaścaturthakaviparyayah/ trividho dhāturekaiko dvidhātusthāḥ karoti yam// § 7920
Ca.6.3.74	prāyaśah̄ sannipātena dr̥ṣṭah̄ pañcavidho jvarah/ sannipāte tu yo bhūyān sa doṣah̄ parikīrtitah// / § 7922
Ca.6.3.75	&r̥tvahorātradoṣāṇāṁ manasaśca balābalāt/ kālamarthavaśāccaiva jvarastam̄ tam̄ prapadyate// / &
Ca.6.3.76	gurutvam̄ dainyamudvegah̄ sadanam̄ chardyarocakau/ rasasthite bahistāpaḥ sāṅgamardo vijrm̄bhaṇam// § 7927

	raktoṣṇāḥ piḍakāstrṣṇā saraktaṁ ṣṭhīvanam muhuḥ/ dāharāgabhramamadapralāpā raktasaṁsthite// § 7929	Ca.6.3.77
	antardāhah satṛṇmohah saglāniḥ sr̄ṣṭaviṭkatā/ daurgandhyam gātravikṣepo jvare māṁsasthite bhavet// § 7931	Ca.6.3.78
5	svedastīvrā pipāsā ca pralāpo vamyabhīkṣṇaśah/ svagandhasyāsaḥatvam ca medaḥsthe glānyarocakau// § 7933	Ca.6.3.79
	virekavamane cobhe sāsthibhedam prakūjanam/ vikṣepaṇam ca gātrāṇāṁ śvāsaścāsthigate jvare// § 7935	Ca.6.3.80
10	hikkā śvāsastathā kāsastamasaścātidaśanam/ marmacchedo bahiḥ śaityam dāho+antaścaiva majjage// § 7937	Ca.6.3.81
	śukrasthānagataḥ śukramokṣam kṛtvā vināśya ca/ prāṇam vāyvagnisomaiśca sārdham gacchatyasaу vibhuḥ// § 7939	Ca.6.3.82
	rasaraktāśritah sādhyo medomāṁsagataśca yah/ asthimajjagataḥ kṛcchraḥ śukrastho naiva siddhyati// § 7941	Ca.6.3.83
15	hetubhirlakṣaṇaiścoktaḥ pūrvamaṣṭavidho jvaraḥ/ samāsenopadiṣṭasya vyāsataḥ śṛṇu lakṣaṇam// § 7943	Ca.6.3.84

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.3.85   &śiroruk parvaṇāṁ bhedo dāho romṇāṁ⁵
                      praharṣaṇam/
                      kaṇṭhāsyāśo vamathustrṣṇā mūrcchā
                      bhramo+aruciḥ //
                      &`romaharṣaśca dāhaśca parvabhedah śiroruja'
                      iti pā-
- Ca.6.3.86   svapnanāśo+ativāgjṛmbhā vātapittajvarākṛtiḥ/
                      śītako gauravam tandrā staimityam parvaṇāṁ⁵
                      ca ruk// § 7948
- Ca.6.3.87   Śirograhaḥ pratiśyāyah kāsah
                      svedāpravartanam/
                      santāpo madhyavegaśca vātaśleśmajvarākṛtiḥ //⁵
                      § 7950
- Ca.6.3.88   muhurdāho muhuḥ śītam &svedastambho
                      muhurmuhuḥ/
                      mohaḥ kāso+arucistrṣṇā
                      śleśmapittapratvartanam//
                      &svedah stambhaḥ' iti pā-¹⁰
- Ca.6.3.89   liptatiktāsyatā tandrā śleśmapittajvarākṛtiḥ/
                      ityete dvandvajāḥ proktāḥ sannipātaja ucyate//
                      § 7955
- Ca.6.3.90   sannipātajvarasyordhvam trayodaśavidhasya
                      hi/
                      prāksūtritasya vakṣyāmi laksanam vai pṛthak
                      pṛthak// § 7957
- Ca.6.3.91   bhramah pipāsā dāhaśca gauravam¹⁵
                      śiraso+atiruk/
                      vātapittolbaṇe vidyāllingam mandakaphe
                      jvare// § 7959
- Ca.6.3.92   śaityam
                      kāso+arucistandrāpipāsādāharugvyathāḥ/
                      vātaśleśmolbaṇe vyādhau liṅgam pittāvare
                      viduh// § 7961

	chardih̄ ūaityam̄ muhurdāhastrṣṇā moho+asthivedanā/ mandavāte vyavasyanti liṅgam̄ pittakapholbaṇe// § 7963	Ca.6.3.93
	sandhyastiśirasah̄ ūūlam̄ pralāpo gauravam̄ bhramah̄/ vātolbaṇe syād dvyanuge trṣṇā kaṇṭhāsyāśuskatā// § 7965	Ca.6.3.94
5	raktaviṇmūtratā dāhah̄ svedastrḍ balasamkṣayah̄/ mūrcchā ceti tridoṣe syālliṅgam̄ pitte garīyasi// § 7967	Ca.6.3.95
	ālasyāruciḥrlāsadāhavamyaratibhramaiḥ/ kapholbaṇam̄ sannipātam̄ tandrākāsenā cādiśet// § 7969	Ca.6.3.96
10	pratiśyā chardirālasyam̄ tandrā+arucyagnimārdavam/ hīnavāte pittamadhye liṅgam̄ śleṣmādhike matam// § 7971	Ca.6.3.97
	hāridramūtranetratvam̄ dāhastrṣṇā bhramo+aruciḥ/ hīnavāte madhyakaphe liṅgam̄ pittādhike matam// § 7973	Ca.6.3.98
	śirorugvepathuh̄ ūvāsaḥ pralāpaśchardyarocakau/ hīnapitte madhyakaphe liṅgam̄ syānmārutādhike// § 7975	Ca.6.3.99
15	śītako gauravam̄ tandrā pralāpo+asthiśiro+atiruk/	Ca.6.3.100

hīnapitte vātamadhye liṅgam śleśmādhike
viduh// § 7977

Ca.6.3.101   śvāsaḥ kāsaḥ pratiśyāyo
                  mukhaśoṣo+atipārśvaruk/
                  kaphahīne pittamadhye liṅgam vātādhike
                  matam// § 7979

Ca.6.3.102   &varcobhedo+agnidaurbalyam trṣṇā
                  dāho+arucirbhramah/
                  kaphahīne vātamadhye liṅgam pittādhike
                  viduh//

5

&`parvabhedo' iti pā-.
Ca.6.3.103   sannipātajvarasyordhvamato vakṣyāmi
                  lakṣaṇam/
                  kṣaṇe dāhah kṣaṇe sītamasthisandhiśirorujā//
                  § 7984

Ca.6.3.104   sāsrāve kaluṣe rakte nirbhugne cāpi &darśane/
                  sasvanau sarujau karṇau kaṇṭhaḥ
                  śūkairivāvṛtaḥ//

10

&`locane' iti pā-.
Ca.6.3.105   tandrā mohaḥ pralāpaśca kāsaḥ
                  śvāso+arucirbhramah/
                  paridagdhā kharasparśā jihvā srastāṅgata
                  param// § 7989

Ca.6.3.106   ṣṭhīvanam rakta pittasya kaphenonmiśritasya
                  ca/
                  śiraso loṭhanam trṣṇā nidrānāśo hr̥di vyathā//
                  § 7991

15

Ca.6.3.107   svedamūtrapurīṣāṇāṁ cirāddarśanam alpaśah/
                  kr̥śatvam nātigātrāṇāṁ pratataṁ
                  kaṇṭhakūjanam// § 7993

Ca.6.3.108   koṭhānāṁ śyāvara kātānāṁ maṇḍalānāṁ ca
                  darśanam/

mūkatvam̄ srotasām pāko gurutvamudarasya
ca // § 7995

cirāt pākaśca doṣāṇām sannipātajvarākṛtiḥ/
doṣe vibaddhe naṣṭe+agnau
sarvasampūrṇalakṣaṇah // § 7997

5

sannipātajvaro+asādhyah
kr̥cchrasādhyastvato+anyathā/
nidāne trividhā proktā yā pr̥thagjajvarākṛtiḥ //
§ 7999

10

samsargasannipātānām &tayā coktam
svalakṣaṇam/
āganturaṣṭamo yastu sa nirdiṣṭāścaturvidhah //
&`sannipatitatayā' iti pā-.
abhighātābhisaṅgābhyāmabhicārābhiśāpataḥ/
śastraloṣṭakaśākāṣṭhamuṣṭyaratnitaladvijaiḥ //
§ 8004

tadvidhaiśca hate gātre jvarah
syādabhīghātajah/
tatrabhīghātaje vāyuḥ prāyo raktam
pradūṣayan // § 8006

savyathāśophavaivarnyam karoti sarujam
jvaram/
kāmaśokabhaya krodhairabhiśaktasya yo
jvarah // § 8008

15

so+abhiśaṅgājvaro jñeyo yaśca
bhūtābhīsaṅgajah/
kāmaśokabhaya dīvāyuh, krodhāt pittam, trayo
malāḥ // § 8010

bhūtābhīsaṅgāt kupyanti
bhūtasāmānyalakṣaṇah/

bhūtādhikāre vyākhyātam
tadaśṭavidhalakṣaṇam // § 8012

Ca.6.3.117 visavṛksānilasparśāttathā+anyairviśasam̄bhavaiḥ/
abhiṣaktasya
cāpyāhurjvarameke+abhiṣaṅgajam // § 8014

Ca.6.3.118 cikitsayā viṣaghnyaiva sa śamam labhate naraḥ/
abhicārābhiśāpābhyām siddhānām yaḥ
pravartate // § 8016 5

Ca.6.3.119 sannipātajvaro ghorah sa vijñeyah suduḥsahah/
sannipātajvarasyoktam liṅgam yattasya tat
smṛtam // § 8018

Ca.6.3.120 cittendriyaśarīrāṇāmartayo+anyāśca naikaśah/
prayogam tvabhicārasya dṛṣṭvā śāpasya caiva
hi // § 8020

Ca.6.3.121 svayam śrutvā+anumānenā &lakṣyate 10
praśamena vā/
vaividhyādabhicārasya śāpasya ca tadātmake //
& 'lakṣayet' iti pā-.

Ca.6.3.122 yathākarmaprayogenā lakṣaṇam syāt
pṛthagvidham/
dhyānaniḥsvāsabahulam liṅgam kāmajvare
smṛtam // § 8025

Ca.6.3.123 śokaje bāspabahulam trāsaprāyam bhayajvare/
kroḍhaje bahusamṛambhaṁ bhūtāveśe
tvamānuṣam // § 8027 15

Ca.6.3.124 mūrcchāmohamadaglānibhūyiṣṭham
viśasam̄bhave/
keśāñcideśām liṅgānām samtāpo jāyate
puraḥ // § 8029

Ca.6.3.125 paścāttulyam tu keśāñcidešu kāmajvarādiṣu/

kāmādijānāmuddiṣṭam jvarāṇāṁ
yadvišeṣaṇam // § 8031

kāmādijānāṁ rogāṇāmanyesaṁapi tat smṛtam/
manasyabhihate pūrvam kāmādyairna tathā
balam // § 8033

5 jvarah prāpnoti vātādyairdeho yāvanna dūṣyati/
dehe cābhiha(dru)te pūrvam vātādyairna tathā
balam // § 8035

jvarah prāpnoti kāmādyairmano yāvanna
dūṣyati/
te pūrvam kevalāḥ
paścānnijairvyāmiśralakṣaṇāḥ // § 8037

hetvauṣadhaviśiṣṭāscā bhavantyāgantavo
jvarāḥ/
saṁsrṣṭāḥ sannipatitāḥ pṛthagvā kūpitā
malāḥ // § 8039

10 rasākhyam dhātumanvetya &paktim
sthānānnirasya ca/
svena tenoṣmaṇā caiva kṛtvā dehoṣmaṇo
balam //
&`paktisthānāt' iti pā-.
srotāṁsi ruddhvā saṁprāptāḥ kevalam
dehamulbaṇāḥ/
saṁtāpamadhikam dehe janayanti narastadā//
§ 8044

15 bhavatyatusṇasarvāṅgo jvaritastena cocyate/
srotasāṁ saṁniruddhatvāt svedam nā
nādhigacchati // § 8046

svasthānāt pracyute cāgnau prāyaśastaruṇe
jvare/
aruciścāvipākaśca gurutvamudarasya ca // § 8048

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.3.134 hṛdayasyāviśuddhiśca tandrā cālasyameva ca/
jvaro+avisargī balavān
doṣāṇāmapravartanam// § 8050
- Ca.6.3.135 lālāpraseko hṛllāsaḥ kṣunnāśo &virasam
mukham/
stabdhasuptagurutvam ca gātrāṇāṁ
bahumūtratā//
&+aviśadam' iti pā-. 5
- Ca.6.3.136 na viḍ jīrnā na ca glānirjvarasyāmasya
lakṣaṇam/
jvaravego+adhikastrṣṇā pralāpaḥ śvasanam
bhramah// § 8055
- Ca.6.3.137 malapravṛttirutkleśaḥ pacyamānasya
lakṣaṇam/
kṣut kṣāmatā laghutvam ca gātrāṇāṁ
jvaramārdavam// § 8057
- Ca.6.3.138 doṣapravṛttiraṣṭāho nirāmajvaralakṣaṇam/
navajvare 10
divāsvapnasnānābhyaṅgānnamaithunam//
§ 8059
- Ca.6.3.139 krodhapravātavyāyāmān kaśāyāmśca
vivarjayet/
jvare lañghanamevādāvupadiṣṭamṛte jvarāt//
§ 8061
- Ca.6.3.140 &kṣayānilabhayakrodhakāmaśokaśramodbhavāt/
lañghanena kṣayam nīte doṣe
saṃdhukṣite+anale// 15
&`'
- Ca.6.3.141 vijvaratvam laghutvam ca
&kṣuccaivāsyopajāyate/
prāṇāvirodhinā cainam
lañghanenopapādayet//

	&`lāghavam̄ ca śarīrasya kṣuccaivāsyopajāyate' iti pā-.	
	balādhiṣṭhānamārogyam̄ yadartho+ayam̄ kriyākramah̄/ laṅghanam̄ svedanam̄ kālo yavāgvastiktako rasah̄ // § 8069	Ca.6.3.142
5	pācanānyavipakvānām̄ doṣāṇām̄ taruṇe jvare/ trṣyate salilam̄ coṣṇam̄ &dadyādvātakaphajvare// &`vātakaphātmake' iti pā-.	Ca.6.3.143
	madyotthe paittike cātha śītalām̄ tiktakaiḥ śṛtam̄/ dīpanām̄ pācanām̄ caiva jvaraghnamubhayam̄ hi tat// § 8074	Ca.6.3.144
10	srotasām̄ śodhanaṁ balyam̄ rucisvedakaram̄ śivam̄/ mustaparpaṭakośīracandanodīcyanāgaraiḥ// § 8076	Ca.6.3.145
	śrtaśītām̄ jalām̄ dadyāt pipāsājvaraśāntaye/ kaphapradhānānutkliṣṭān̄ doṣāṇāmāśayasthitān// § 8078	Ca.6.3.146
	buddhvā jvarakarān̄ kāle vamyānām̄ vamanairharet/ anupasthitadoṣāṇām̄ vamanām̄ taruṇe jvare// § 8080	Ca.6.3.147
15	hṛdrogam̄ śvāsamānāham̄ &moham̄ ca janayedbhṛśam̄/ sarvadehānugāḥ sāmā dhātusthā &&asunirharāḥ// &`kāsam̄ ca kurute bhṛśam̄' iti pā-. &&`duḥkhanirharāḥ' iti pā-.	Ca.6.3.148
	doṣāḥ &phalānāmāmānām̄ svarasā iva sātyayāḥ/	Ca.6.3.149

Ca.6.3.150

vamitaṁ laṅghitaṁ kāle yavāgūbhirupācaret//
&`phalebhyā āmebhyah' iti pā-.
yathāsvauṣadhasiddhābhirmaṇḍapūrvābhiraḍitah/
yāvajjvaraṁḍūbhāvāt ṣaḍahaṁ vā
vicakṣaṇah// § 8088

Ca.6.3.151

tasyāgnirdīpyate tābhiḥ samidbhiriva pāvakah/ 5
tāśca bheṣajasamāyogaḥallaghutvāccāgnidīpanāh//
§ 8090

Ca.6.3.152

vātamūtrapurīṣāṇāṁ &doṣāṇāṁ cānulomanāh/
svedaṇāya
dravoṣṇatvāddravatvāttṛṭpraśāntaye//
&`vibandhasyānulomikah' iti pā-.
āhārabhbhāvāt prāṇāya saratvāllāghavāya ca/ 10
jvaraghnyo &jvarasātmyatvāttasmāt
peyābhiraḍitah//

Ca.6.3.153

&tasmāt pūrvam̄ samācaret' iti pā-.
&jvarānupacareddhīmānṛte madyasamuthhitāt/
madātyaye madyanitye grīṣme

Ca.6.3.154

pittakaphādhike//
&`yavāgūbhirjvarān vidvānṛte' iti pā-.
ūrdhvage raktapitte ca yavāgūrna hitā jvare/ 15
tatra tarpaṇamevāgre &prayojyam

Ca.6.3.155

lājasaktubhiḥ//
&`pradeyam' iti pā-.
jvarāpahaiḥ phalarasairyuktam

Ca.6.3.156

samadhuśarkaram/
tataḥ sātmyabalāpekṣī bhojayejjīrṇatarpaṇam// 20
§ 8104

Ca.6.3.157

tanunā mudgayuṣeṇa jāṅgalānāṁ rasena vā/
annakāleṣu cāpyasmai vidheyam
dantadhāvanam// § 8106

Ca.6.3.158

yo+asya vaktrarasastasmādviparītaṁ priyam ca
yat/

tadasya mukhavaiśadyam prakāṅkṣām
cānnapānayoh // § 8108

dhatte rasaviśeṣāñāmabhijñatvam karoti yat/
viśodhya drumaśākhāgrairāsyam praksālyā
cāsakṛt // § 8110

5 mastvikṣurasamadyādyairyathāhāramavāpnuyāt / Ca.6.3.160
pācanam śamanīyam vā kaśāyam
pāyayedbhīṣak // § 8112

jvaritam ṣaḍahe+atīte laghvannapratibhojita/
stabhyante &na vipacyante kurvanti
viṣamajvaram //
&`na cyavante ca' iti pā-.
doṣā baddhāḥ kaśāyeṇa stambhitvāttaruṇe Ca.6.3.162
jvare /

10 na tu kalpanamuddiśya kaśāyah
pratiṣidhyate // § 8117

yah &kaśāyakaśāyah syāt sa varjyastaruṇajvare / Ca.6.3.163
yūṣairamlairanamlairvā jāṅgalairvā
rasairhitaiḥ //
&`kāśayah kāśayah' iti pā-.
daśāham yāvadaśnīyāllaghvannam Ca.6.3.164

jvaraśāntaye /
ata ūrdhvam kaphe mande vātapittottare
jvare // § 8122

paripakvesu doṣesu sarpiṣpānam Ca.6.3.165
yathā+amṛtam /
nirdaśāhamapi jñātvā
kaphottaramalaṅghitam // § 8124

na sarpiḥ pāyayedvaidyah Ca.6.3.166
&kaśāyaistamupācaret /
yāvallaghutvādaśanam dadyānmāṁsarasesa
ca //

- Ca.6.3.167 & `śamanaistamupācaret' iti pā-.
balam̄ hyalam̄ nigrahāya doṣāṇām̄, balakṛcca
&tat/
dāhatrṣṇāparītasya vātapittottaram̄ jvaram//
& `balam̄ hyalam̄ doṣaharam̄, param tacca
balapradam' iti pā-.
- Ca.6.3.168 baddhapracyutadoṣam̄ vā nirāmam̄ payasā 5
jayet/
kriyābhīrābhiḥ praśamam̄ na prayāti yadā
jvarah// § 8132
- Ca.6.3.169 & akṣīṇabalamāṁsāgneh śamayettam̄
virecanaiḥ/
jvarakṣīṇasya na hitam̄ vamanam̄ na
virecanam//
& `akṣīṇabalamāṁsasya' iti pā-.
- Ca.6.3.170 kāmam̄ tu payasā tasya nirūhairvā harenmalān/ 10
nirūho balamagnim̄ ca vijvaratvam̄ mudam̄
rucim// § 8137
- Ca.6.3.171 paripakveṣu doṣeṣu prayuktah̄ śīghramāvahet/
pittam̄ vā kaphapittam̄ vā pittāśayagataṁ
haret// § 8139
- Ca.6.3.172 sram̄sanam̄, trīnmalān bastirharet
pakvāśayasthitān/
jvare purāṇe samkṣīṇe kaphapitte 15
dr̄dhāgnaye// § 8141
- Ca.6.3.173 ruksabaddhapurīṣaya pradadyādanuvāsanam/
gaurave śirasah̄ śūle vibaddheśvindriyeṣu ca//
§ 8143
- Ca.6.3.174 jīrnajvare rucikaram̄ kuryānmūrdhavirecanam/
abhyāṅgāṁśca pradehāṁśca
pariṣekāvagāhane// § 8145

	vibhajya &śītoṣṇakṛtam kuryājjīrṇe jvare bhiṣak/ tairāśu praśamam yāti bahirmārgagato jvarah// &śītoṣṇatayā' iti pā-.	Ca.6.3.175
5	labhante sukhamaṅgāni balam varnaśca vardhate/ dhūpanāñjanayogaiśca yānti jīrṇajvarāḥ śamam// § 8150	Ca.6.3.176
	tvaṁmātraśeṣā yeṣāṁ ca bhavatyāganturanvayaḥ/ iti kriyākramāḥ siddho jvaraghnaḥ saṃprakāśitāḥ// § 8152	Ca.6.3.177
	yeṣāṁ tveṣa kramastāni dravyāṇyūrdhvamataḥ śṛṇu/ raktaśālyādayaḥ śastāḥ purāṇāḥ saṣṭikaiḥ saha// § 8154	Ca.6.3.178
10	yavāgvodanalājārthe jvaritānām jvarāpahāḥ/ lājapeyām sukhajarām pippalīnāgaraiḥ śrtām// § 8156	Ca.6.3.179
	pibejjvari jvaraharām kṣudvānalpāgnirāditāḥ/ amlābhilāśī tāmeva dāḍimāmlām sanāgarām// § 8158	Ca.6.3.180
15	sṛṣṭaviṭ paittiko vā+atha sītām madhuyutām pibet/ peyām vā raktaśālīnām pārśvabastiśiroruji// § 8160	Ca.6.3.181
	śvadāṁśtrākaṇṭakārībhyaṁ siddhām jvaraharām pibet/ jvarātisārī peyām vā pibet sāmlām śrtām naraḥ// § 8162	Ca.6.3.182
	prśniparnībalābilvanāgarotpaladhānyakaiḥ/	Ca.6.3.183

śrtāṁ vidārīgandhādyairdīpanīṁ svedanīṁ
narah // § 8164

Ca.6.3.184 kāsī śvāsī ca hikkī ca yavāgūṁ jvaritah pibet/
vibaddhavarcāḥ sayavām pippalyāmalakaiḥ
śrtāṁ // § 8166

Ca.6.3.185 sarpişmatīṁ pibet peyāṁ jvarī doṣānulomanīṁ/
koṣṭhe vibaddhe saruji pibet peyāṁ śrtāṁ
jvarī // § 8168 5

Ca.6.3.186 mṛdvīkāpippalīmūlacavyāmalakanāgaraiḥ/
pibet sabilvām peyāṁ vā jvare saparikartike//
§ 8170

Ca.6.3.187 balāvṛksāmlakolāmlakalaśīdhāvanīśrtāṁ/
asvedanidrastrṣṇārtah pibet peyāṁ
saśarkarām // § 8172

Ca.6.3.188 nāgarāmalakaiḥ siddhāṁ ghṛtabhṛṣṭāṁ 10
jvarāpahām/
mudgānmasūrāṁścaṇakān kulatthān
samakuṣṭakān//
("agniveśasamhitā" in cakrapānidatta's
commentary)

Ca.6.3.189 yūṣārthe &yūṣasātmyānāṁ jvaritānāṁ
pradāpayet/
paṭolapatram saphalam kulakam
pāpacelikam//
&yūṣasātmyāya' iti pā-. 15

Ca.6.3.190 karkoṭakam kaṭhillam ca vidyācchākam jvare
hitam/
lāvān kapiñjalāneṇāṁścakorānupacakrakān//
§ 8180

Ca.6.3.191 kuraṅgān kālapucchāṁśca hariṇān
prṣatāñchaśān/

	pradadyānmāṁsasātmyāya jvaritāya jvarāpahān / / § 8182	
	īśadamlānanamalān vā rasān kāle vicakṣanāḥ/ kukkuṭāṁśca mayūrāṁśca tittirikrauñcavartakān / / § 8184	Ca.6.3.192
5	gurūṣṇatvānna śāṁsanti jvare kecicciksakāḥ/ laṅghanenānilabalam jvare yadyadhikam bhavet / / § 8186	Ca.6.3.193
	&bhiṣaḍmātrāvikalpajño dadyāttānapi kālavit/ gharmāmbu cānupānārtham ṛṣitāya pradāpayet / /	Ca.6.3.194
10	madyām vā madyasātmyāya yathādoṣam yathābalam / gurūṣṇasnidhamadhurān kaśāyāṁśca navajvare / / § 8191	Ca.6.3.195
	āhārān doṣapaktyartham prāyaśāḥ parivarjayet/ annapānakramāḥ siddho jvaraghnāḥ saṁprakāśitāḥ / / § 8193	Ca.6.3.196
	ata ūrdhvam pravakṣyante kaśāyā jvaranāśanāḥ / pākyām śītakāśāyām vā mustaparpaṭakam pibet / / § 8195	Ca.6.3.197
15	sanāgaram parpaṭakam pibedvā sadurālabham / kirātatiktakam mustām guḍūcīm viśvabheṣajam / / § 8197	Ca.6.3.198
	pāṭhāmuśīram sodīcyām pibedvā jvaraśāntaye / jvaraghnā dīpanāścaite kaśāyā doṣapācanāḥ / / § 8199	Ca.6.3.199
	ṭṛṣṇārucipraśamanā mukhavairasyanāśanāḥ /	Ca.6.3.200

kaliṅgakāḥ paṭolasya patram kaṭukarohinī//
§ 8201

Ca.6.3.201 paṭolah sārivā mustam pāṭhā kaṭukarohinī/
nimbah paṭolastriphalā mṛdvīkā
mustavatsakau// § 8203

Ca.6.3.202 kirātātiktamamṛtā candanam viśvabheṣajam/
guḍūcyāmalakam
mustamardhaślokasamāpanāḥ// § 8205

5

Ca.6.3.203 kaṣāyāḥ śamayantyāśu pañca
pañcavidhāñjvarān/
saṁtataṁ satatānyedyustrītyakacaturthakān//
§ 8207

Ca.6.3.204 vatsakāragvadhau pāṭhāṁ ṣadgranthāṁ
kaṭurohiṇīm/
mūrvāṁ sātiviśāṁ nimbāṁ paṭolam
dhanvayāsakam// § 8209

Ca.6.3.205 vacāṁ mustamuśīram ca madhukam triphalāṁ
balām/
pākyāṁ śītakaṣāyāṁ vā pibejvaraharam
naraḥ// § 8211

10

Ca.6.3.206 madhūkamustamṛdvīkāśmaryāṇi
parūṣakam/
trāyamāṇāmuśīram ca triphalāṁ kaṭurohiṇīm//
§ 8213

Ca.6.3.207 pītvā niśisthitam janturjvarācchīghram
vimucyate/
jātyāmalakamustāni
tadvaddhanvayavāsakam// § 8215

15

Ca.6.3.208 vibaddhadoṣo jvaritah kaṣāyāṁ saguḍāṁ pibet/

triphalāṁ trāyamāṇāṁ ca mṛdvīkāṁ^{§ 8217}
kaṭurohiṇīm//

pittaśleśmaharastveṣa kaṣāyo hyānulomikah/
trivṛtāśarkarāyuktaḥ pittaśleśmajvarāpahah//^{Ca.6.3.209}
§ 8219

5 bṛhatyau vatsakam̄ mustam̄ devadāru
mahauṣadham/
kolavallī ca yogo+ayam̄ samnipātajvarāpahah//^{Ca.6.3.210}
§ 8221

śatī puṣkaramūlam̄ ca vyāghrī śṛṅgī durālabhā/
guḍūcī nāgaram̄ pāṭhā kirātam̄ kaṭurohiṇī//^{Ca.6.3.211}
§ 8223

eṣa śātyādiko vargaḥ sannipātajvarāpahah/
kāsaḥṛdgrahapārśvārtiśvāsatandrāsu śasyate//^{Ca.6.3.212}
§ 8225

10 bṛhatyau pauṣkaram̄ bhārgī śatī śṛṅgī
durālabhā/
vatsakasya ca bījāni paṭolam̄ kaṭurohiṇī//^{Ca.6.3.213}
§ 8227

bṛhatyādirgaṇah proktah sannipātajvarāpahah/
kāsādiṣu ca sarveṣu dadyāt sopadraveṣu ca//^{Ca.6.3.214}
§ 8229

15 kaṣāyāśca yavāgvaśca pipāsājvaranāśanāḥ/
nirdiṣṭā bheṣajādhyāye bhiṣaktānapi yojayed//^{Ca.6.3.215}
§ 8231

jvarāḥ kaṣāyairvamanairlaṅghanairlaghubhoja-
naiḥ/
rūkṣasya ye na śāmyanti sarpisteṣām
bhiṣagjitam//^{Ca.6.3.216}
§ 8233

rūkṣam̄ tejo jvarakaram̄ tejasā rūkṣitasya ca/^{Ca.6.3.217}

- Ca.6.3.218   yaḥ syādanubalo dhātuḥ &snehavadhyah sa
cānilah //
&`snehasādhyah' iti pā-.
kaṣāyāḥ sarva evaite sarpiṣā saha yojitāḥ/
prayojyā jvaraśāntyarthamagnisamdhukṣaṇāḥ
śivāḥ // § 8238
- Ca.6.3.219   pippalyaścandanam mustamuśīram kaṭurohiṇī/ 5
kaliṅgakāstāmalakī sārivā+ativiṣā sthirā // § 8240
- Ca.6.3.220   drākṣāmalakabilvāni trāyamāṇā nidigdhikā/
siddhametairghṛtam sadyo
jīrṇajvaramapohati // § 8242
- Ca.6.3.221   kṣayam kāsam śirahśūlam pārśvaśūlam
halīmakam/
amṣābhitāpamagnim ca viṣamam 10
saṃniyacchati // § 8244
- Ca.6.3.222   vasām guḍūcīm triphalām trāyamāṇām
yavāsakam/
paktvā tena kaṣāyeṇa payasā dviguṇena ca//
§ 8246
- Ca.6.3.223   pippalīmustamṛdvīkācandanotpalanāgaraiḥ/
kalkīkrtaisca vipacedghṛtam jīrṇajvarāpaham //
§ 8248
- Ca.6.3.224   balām śvadamṣṭrām bṛhatīm kalasīm dhāvanīm 15
sthirām/
nimbaṁ parpaṭakam mustam trāyamāṇām
durālabhām // § 8250
- Ca.6.3.225   kṛtvā kaṣāyam pesyārthe dadyāttāmalakīṁ
śaṭīm/
drākṣām puṣkaramūlam ca medāmāmalakāni
ca // § 8252

	ghṛtam̄ payaśca tat siddham̄ sarpirjvaraharam̄ param̄/ &kṣayakāsaśirahsūlapārśvaśūlāṁsatāpanut// &`trṣṇākāsa-' iti pā-.	Ca.6.3.226
5	jvaribhyo bahudoṣebhya ūrdhvam̄ cādhaśca buddhimān̄/ dadyāt samśodhanam̄ kāle kalpe yadupadekṣyate// § 8257	Ca.6.3.227
	madanam̄ pippalībhīrvā kaliṅgairmadhukena vā/ yuktamuṣṇāmbunā peyam̄ vamanam̄ jvaraśāntaye// § 8259	Ca.6.3.228
	kṣaudrāmbunā rasenekṣorathavā lavaṇāmbunā/ jvare pracchardanam̄ śastam̄ madyairvā tarpaṇena vā// § 8261	Ca.6.3.229
10	mṛdvīkāmalakānām̄ vā rasam̄ praskandanam̄ pibet/ rasamāmalakānām̄ vā ghṛtabhṛṣṭam̄ jvarāpaham// § 8263	Ca.6.3.230
	lihyādvā traivṛtam̄ cūrṇam̄ samyuktam̄ madhusarpiṣā/ pibedvā kṣaudramāvāpya saghṛtam̄ triphalārasam// § 8265	Ca.6.3.231
15	āragvadham̄ vā payasā mṛdvīkānām̄ rasena vā/ trivṛtām̄ trāyamāṇām̄ vā payasā jvaritah pibet// § 8267	Ca.6.3.232
	jvarādvimucyate pītvā mṛdvīkābhiḥ sahābhayām̄/ payo+anupānamuṣṇam̄ vā pītvā drākṣārasam̄ narah// § 8269	Ca.6.3.233
	kāśācchvāśācchirahsūlātpārśvaśūlaccirajvarāt/	Ca.6.3.234

mucyate jvaritah pītvā pañcamūlīśṛtam payah//
§ 8271

Ca.6.3.235 eraṇḍamūlotkvathitam jvarāt saparikartikāt/
payo vimucyate pītvā tadvadbilvaśalāṭubhiḥ//
§ 8273

Ca.6.3.236 trikaṇṭakabalāvyāghrīguḍanāgarasādhitam/
varcomūtravibandhagnam śophajvaraharam 5
payah// § 8275

Ca.6.3.237 sanāgaram samṛdvīkam
saghṛtakṣaudraśarkaram/
śṛtam payah sakharjūram
pipāsājvaranāśanam// § 8277

Ca.6.3.238 caturguṇenāmbhasā vā śṛtam jvaraharam
payah/
dhāroṣṇam vā payah sadyo vātapittajvaram
jayet// § 8279

Ca.6.3.239 jīrnajvarāṇām sarvesām payah praśamanam 10
param/
peyam taduṣṇam śītam vā yathāsvam bheṣajaiḥ
śṛtam// § 8281

Ca.6.3.240 prayojayejjvaraharānnirūhān sānuvāsanān/
pakvāśayagate doṣe vakṣyante ye ca siddhiṣu//
§ 8283

Ca.6.3.241 paṭolāriṣṭapatrāṇi sośīraścaturaṅgulah/
hṛiberam rohiṇī tiktā śvadāṁṣṭrā madanāni 15
ca// § 8285

Ca.6.3.242 sthirā balā ca tat sarvam payasyardhodake
śṛtam/
kṣīrāvaśeṣam niryūham samyuktam
madhusarpiṣā// § 8287

	kalkairmadanamustānāṁ pippalyā madhukasya ca/ vatsakasya ca samyuktam̄ bastim̄ dadyājjvarāpaham// § 8289	Ca.6.3.243
	śuddhe mārge hṛte doṣe viprasanneṣu dhātuṣu/ gatāṅgaśūlo laghvaṅgah sadyo bhavati vijvarah// § 8291	Ca.6.3.244
5	āragvadhamuśīram̄ ca madanasya phalam̄ tathā/ catasrah &parṇinīścaiva niryūhamupakalpayet// &`parṇīścatasro madhukam̄' iti pā-. priyaṅgurmadanām̄ mustam̄ śatāhvā madhuyaṣṭikā/ kalkah sarpirguḍah kṣaudram̄ jvaraghno bastiruttamah// § 8296	Ca.6.3.245
10	guḍūcīm̄ trāyamāṇām̄ ca candanām̄ madhukam̄ vr̄ṣam/ sthirām̄ balām̄ pr̄sniparṇīm̄ madanām̄ ceti sādhayet// § 8298	Ca.6.3.246
	rasam̄ jāṅgalamāṁsasya rasena sahitam̄ bhiṣak/ pippalīphalamustānām̄ kalkena madhukasya ca// § 8300	Ca.6.3.247
15	īṣatsalavaṇām̄ yuktyā nirūham̄ madhusarpisā/ jvarapraśamanām̄ dadyādbalasvedarucipradam// § 8302	Ca.6.3.249
	jīvantīm̄ madhukam̄ medām̄ pippalīm̄ madanām̄ vacām/ ṛddhim̄ rāsnām̄ balām̄ &viśvam̄ śatapuṣpām̄ śatāvarīm// &`bilvam̄' iti pā-.	Ca.6.3.250

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.3.251 piṣṭvā kṣīram jalām sarpistailam ca
vipacedbhīṣak/
ānūvāsanikam snehametam
vidyājjvarāpaham// § 8307
- Ca.6.3.252 paṭolapicumardābhyaṁ guḍūcyā madhukena
ca/
madanaiśca śṛtaḥ sneho
jvaraghnamanuvāsanam// § 8309
- Ca.6.3.253 candanāgurukāśmaryapaṭolamadhukotpalaiḥ/ 5
siddhaḥ sneho jvaraharaḥ snehabastiḥ
praśasyate// § 8311
- Ca.6.3.254 yaduktam bheṣajādhyāye vimāne rogabheṣaje/
śirovirecanam kuryādyuktijñastajjvarāpaham//
§ 8313
- Ca.6.3.255 yacca nāvanikam tailam yāśca
prāgdhūmavartayah/
mātrāśitīye nirdiṣṭāḥ prayojyāstā jvareṣvapi// 10
§ 8315
- Ca.6.3.256 abhyaṅgāmśca pradehāmśca pariṣekāmśca
kārayet/
yathābhilāṣam sītoṣṇam vibhajya dvividham
jvaram// § 8317
- Ca.6.3.257 sahasradhautam sarpirvā tailam vā
candanādikam/
dāhajvarapraśamanam dadyādabhyāñjanam
bhiṣak// § 8319
- Ca.6.3.258 atha candanādyam tailamupadekṣyāmaḥ---candana- 15
bhadraśrīkālānusāryakālīyakapadmāpadmakośīrasārivāma-
dhukaprāpauṇḍarīkanāgapuṣpodīcyavanyapadmotpalana-
linakumudasaugandhikapuṇḍarīkaśatapatrabisamṛṇālaśā-
lūkaśaivālakaśerukānāntākuśakāśekṣudarbhaśaranalaśāli-
mūlajambuvetasavānīragundrākakubhāsanāśvakarnasyanda²⁰

navātaphośālatāladhavatiniśakhadirakadarakadambakā-
śmaryaphalasarjaplaśavaṭakapītanodumbarāśvatthanyagrodha-
dhātakīdūrvetkaṭaśringāṭakamañjiṣṭhājyotiṣmatīpuṣkarabī-
jakrauñcādanabadarīkovidārakadalīsamvartakāriṣṭaśatapa-
5 rvāśīta-&kumbhikāśatāvarīśrīparṇīśrāvanīmahāśrāvanīrohi-
ṇīśītapākyodanapākīkālābalāpayasyāvidārījīvakarṣabhaka-
medāmahāmedāmadhurasarṣyaproktāṭṛṇāśūnyamocarasā-
tarūṣakabakulakuṭajapaṭolanimbaśālmalīnārikelakharjūra-
mṛdvīkāpriyālapriyaṅgudhanvanātmaguptāmadhūkānāma-
10 nyeshām ca śītavīryāṇām yathālābhamausadhānām kaśā-
yam kārayet/ § 8320

tena kaśāyeṇa dviguṇitapayasā teśameva ca kalkena
kaśāyārdhamātram mṛdvagninā sādhayettailam/ § 8321

etattailamabhyāṅgāt sadyo dāhajvaramapanayati/ § 8322

15 etaireva cauṣadhairaślakṣṇapiṣṭaiḥ suśītaiḥ pradeham
kārayet/ § 8323

etaireva ca śītaśītam salilamavagāhapariṣekārtham pr-
ayuñjīta// § 8324

iti candanādyam tailam// § 8325

20 &`śvetakumbhikā-' iti pā-. § 8326

madhvāranālakṣīradadhighṛtasalilasekāvagāhāśca sa- Ca.6.3.259
dyo dāhajvaramapanayanti śītasparśatvāt/ / § 8327
bhavanti cātra--- § 8328

Ca.6.3.260

25 pauṣkareṣu suśīteṣu padmotpaladaleṣu ca/
kadaliṇām ca patreṣu kṣaumeṣu vimaleṣu ca//
§ 8330

candanodakaśīteṣu &śīte dhārāgṛhe+api vā/
himāmbusikte sadane &&dāhārtah samviśet
sukham// Ca.6.3.261

&`supyādāhārditah sukham' iti pā-. &&`śīte
dhārāgṛhe+api vā' iti pā-.

hemaśāṅkhapravālānām maṇiṇām mauktikasya
ca/ Ca.6.3.262

30 candanodakaśītānām &samsparsānurasān
spr̄śet//
&`samsparsānurasā' iti pā-.

- Ca.6.3.263   sragbhirnīlotpalaiḥ
                               padmairvyajanairvividhairapi/
                              &śītavātāvahairvyajjyeccandanodakavarṣibhiḥ //
                              & śītavātakarairvīyah' iti pā-.
 Ca.6.3.264   nadyastadāgāḥ padminyo hradāśca
                              vimalodakāḥ/
                              avagāhe hitā dāhatrṣṇāglāniṣvarāpahāḥ // § 8341   5
- Ca.6.3.265   priyāḥ pradakṣiṇācārāḥ
                              pramadāścandanokṣitāḥ/
                              sāntvayeyuḥ paraiḥ
                              kāmairmaṇimauktikabhūṣaṇāḥ // § 8343
- Ca.6.3.266   śītāni cānnapānāni śītānyupavanāni ca / § 8344
                              vāyavaścandrapādāśca śītā dāhajvarāpahāḥ // § 8345
 Ca.6.3.267   athoṣṇābhīprāyiṇāṁ jvaritānāmabhyāṅgādīnupakramānupadekṣyām
                              --agurukuṣṭhatagarapatranaṁladaśaileyaṁdhyāmakahareṇukā-
                              sthauneyakakṣemakailāvaraṅgadalapuratamālapatrabhūtī-
                              karohiṣasaraṁlalaṁkīdevadārvagnimanthabilvasyonākakā-
                              smaryapāṭalāpunarnavāvṛścīrakanṭakārībṛhatīśālaparṇīpṛ-
                              śniparṇīmāṣaparṇīmudgaparṇīgokṣurakairaṇḍāśobhāñjana-15
                              kavaruṇārkacirabilvatiſvakaſaṭipuṣkaramūlaganḍīrorubū-
                              kapattūrākṣīvāśmāntakaśigrumātuluṅgapīlukamūlakaparṇī-
                              tilaparṇīpīluparṇīmeſāśrīngīhiṁsrādantaſaṭhairāvataſabha-
                              llātakāspota-&kāṇḍīrātmajaikeśīkākarañjadhānyakājamoda-
                              pṛthvīkāsumukha-&&surasakuṭherakakālālakaparṇāsa- 20
                              kṣavakaphanījjhakabhūstrīṇāśrīngaverapippalīſarsa-
                              ndhārāsnā-&&&ruhārohāvacābalātibalāguḍūcīſatapuṣpā-
                              śītavallīnākulīgandhanākulīśvetājyotiſmatīcitrakādhyāṇḍā-
                              mlacāṅgerītilabadarakulatthamāśānāmevaṁvidhānāmanyesaṁ
                              coṣṇavīryānāṁ yathālābhamauṣadhānāṁ kaṣāyāṁ kāra- 25
                              yet, tena kaṣāyēṇa teṣāmeva ca kalkena surāsauvīrakatu-
                              ūdakamaireyamedakadadhimaṇḍāranālakaṭvaraprativinī-
                              tena tailapāṭram vipācayet/ § 8346
- tena sukhoṣṇena tailenoṣṇābhīprāyiṇāṁ jvaritamabhy-
                              añjyāt, tathā śītajvaraḥ praśāmyati ; etaireva cauṣadhaiḥ śl- 30
                              akṣṇapiṣṭaiḥ sukhoṣṇaiḥ pradeham kārayet, etaireva ca śr-

tam sukhoṣṇam salilamavagāhanārtham parisekārtham ca
prayuñjīta śītajvarapraśamārtham // § 8347

& -kāṇḍīrātmaguptākākāṇḍaiśikā-' iti pā-. && -surasarakakāṇḍīrakuṭheral
' iti pā-. &&& -ruhāvarohā-' iti pā-. ityagurvādyam tailam/
§ 8348

5 bhavanti cātra--- § 8349

Ca.6.3.268

trayodaśavidhaḥ svedaḥ svedādhyāye
nidarśitah /
mātrākālavidā yuktaḥ sa ca śītajvarāpahah//
§ 8351

10 sā kuṭī tacca śayanam taccāvacchādanam
jvaram/
śītam praśamayantyāśu dhūpāścāgurujā
ghanāḥ // § 8353

Ca.6.3.269

cārūpacitagātryaśca taruṇyo yauvanoṣmaṇā/
āśleśācchamayantyāśu pramadāḥ
śiśirajvaram// § 8355

Ca.6.3.270

svedanānyannapānāni vātaśleṁmaharāṇi ca/
śītajvaraṁ jayantyāśu samsargabalayojanāt//
§ 8357

Ca.6.3.271

15 vātaje śramaje caiva purāṇe ksataje jvare/
laṅghanam na hitam
vidyācchamanaistānupācaret// § 8359

Ca.6.3.272

vikṣipyāmāśayoṣmāṇam yasmādgatvā rasam
nṛṇām/
jvaraṁ kurvanti doṣāstu hīyate+agnibalam
tataḥ// § 8361

Ca.6.3.273

20 yathā prajvalito vahniḥ
sthālyāmindhanavānapi/
na pacatyodanam samyaganilaprerito bahiḥ//
§ 8363

Ca.6.3.274

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.3.275   paktisthānāttathā dosairūṣmā kṣipto
                    bahirnṛṇām/
na pacatyabhyavahṛtam kṛcchrāt pacati vā
                    laghu// § 8365
- Ca.6.3.276   ato+agnibalarakṣārthaṁ laṅghanādikramo
                    hitaḥ/
saptāhena hi pacyante saptadhātugatā malāḥ//
                    § 8367
- Ca.6.3.277   nirāmaścāpyataḥ prokto jvaraḥ   5
                    prāyo+aṣṭame+ahani/
udīrṇadoṣastvalpāgniraśnan guru viśeṣataḥ//
                    § 8369
- Ca.6.3.278   mucyate sahasā prāṇaiściram kliṣyati vā naraḥ/
etasmātkāraṇādvividvān vātike+apyādito jvare//
                    § 8371
- Ca.6.3.279   nāti gurvati vā snigdham bhojayet sahasā
                    naram/
jvare mārutaje tvādāvanapeksyāpi hi kramam//   10
                    § 8373
- Ca.6.3.280   kuryānniranubandhānāmabhyaṅgādīnupakramān/
pāyayitvā kaṣāyam ca bhojayedrasabhojanam//
                    § 8375
- Ca.6.3.281   jīrnajvaraharam kuryāt
                    sarvaśaścāpyupakramam/
śleṣmalānāmavātānām jvaro+&anuṣṭnah
                    kaphādhikah//
&`+anuṣṭno' iti pā-.   15
- Ca.6.3.282   paripākam na saptāhenāpi yāti mṛḍūṣmanām/
tam krameṇa yathoktena
                    laṅghanālpāśanādinā// § 8380

ādaśāhamupakramya kaśāyādyairupācaret/
sāmā ye ye ca kaphajāḥ kaphapittajvarāśca ye //
§ 8382

Ca.6.3.283

laṅghanam laṅhanīyoktam teṣu kāryam prati
prati/
vamanaiśca virekaiśca bastibhiśca
yathākramam // § 8384

Ca.6.3.284

5 jvarānupacareddhīmān kaphapittānilodbhavān/
saṃśrṣṭān sannipatitān buddhvā taratamaiḥ
samaiḥ // § 8386

Ca.6.3.285

jvarān doṣakramāpeksi
yathoktairaśadhairjayet/
vardhanenaikadoṣasya kṣapaṇenocchritasya
vā // § 8388

Ca.6.3.286

10 kaphasthānānupūrvyā vā sannipātajvaraṁ
jayet/
sannipātajvarasyānte karṇamūle sudāruṇaḥ //
§ 8390

Ca.6.3.287

śothaḥ samjāyate tena kaścideva pramucyate/
raktāvasecanaiḥ śīghram sarpiśpānaiśca tam
jayet // § 8392

Ca.6.3.288

pradehaiḥ kaphapittaghnaṁairnāvanaiḥ
kavalagrahaiḥ/
śītoṣṇasnidharūkṣādyairjvaro yasya na
śāmyati // § 8394

Ca.6.3.289

15 sākhānusārī &raktasya so+avasekāt praśāmyati/
visarpenābhīghātena yaśca
visphoṭakairjvaraḥ //
&tasyāśu muñcedbāhvoh ktamāt sirām' iti
yogīndranāthasenaśāmmataḥ pāṭhaḥ.

Ca.6.3.290

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.3.291   tatrādau sarpisah pānam kaphapittottaro na
                                      cet/
                                      daurbalyāddehadhātūnām jvaro
                                      jīrṇo+anuvartate // § 8399
- Ca.6.3.292   balyaiḥ
                                      saṁbr̥mhaṇaistasmādāhāraistamupācaret/
                                      karma sādhāraṇam
                                      &jahyāttṛtīyakacaturthakau //
                                      &kuryāttṛtīyakacaturdhake' iti pā- 5
Ca.6.3.293   āganturanubandho hi prāyaśo viṣamajvare/
                                      vātapradhānam sarpirbhirkastibhiḥ
                                      sānuvāsanaiḥ // § 8404
- Ca.6.3.294   snigdhoṣṇairannapānaiśca
                                      śamayedviṣamajvaram/
                                      virecanena payasā sarpisā samskṛtena ca // § 8406
- Ca.6.3.295   viṣamam tiktaśītaiśca jvaram pittottaram jayet/
                                      vamanam pācanam rūkṣamannapānam
                                      vilaṅghanam // § 8408   10
- Ca.6.3.296   kaśāyoṣṇam ca viṣame jvare śastam kaphottare/
                                      yogāḥ &parāḥ pravakṣyante
                                      viṣamajvaranāśanāḥ //
                                      &`param' iti pā-.
- Ca.6.3.297   prayoktavyā matimatā dośadīn pravibhajya te/
                                      surā samaṇḍā pānārthe bhakṣyārthe
                                      caraṇāyudhah // § 8413   15
- Ca.6.3.298   tittiriśca mayūraśca prayojyā viṣamajvare/
                                      pibedvā ṣaṭpalam sarpirabhayām vā
                                      prayojayet // § 8415
- Ca.6.3.299   triphalāyāḥ kaśāyam vā guḍūcyā rasameva vā/
                                      nīlinīmajagandhām ca trivṛtām kaṭurohiṇīm //   20
                                      § 8417

	pibejjvarāgame yuktyā snehasvedopapāditah/ sarpiṣo mahatīm mātrām pītvā vā chardayet punah// § 8419	Ca.6.3.300
	upayujyānnapānam vā prabhūtam punarullikhet/ sānnām madyam prabhūtam vā pītvā svapyājjvarāgame// § 8421	Ca.6.3.301
5	āsthāpanām yāpanām vā kārayedviśamajvare/ payasā vr̥ṣadāmśasya &śakrdvā tadaḥah pibet// &śakrdvegāgame' iti pā-. vr̥ṣasya dadhimāṇdena surayā &vā sasaindhavam/	Ca.6.3.302
	pippalyāstriphalāyāśca dadhnastakrasya sarpisah// &vā+atha saindhavam' iti pā-. pañcagavyasya payasah prayogo viśamajvare/ rasonasya satailasya prāgbhaktamupasevanam// § 8429	Ca.6.3.303
10	medyānāmuṣṇavīryāṇāmāmiṣāṇām ca bhakṣaṇam/ hiṅgutulyā tu vaiyāghrī vasā nasyam sasaindhavā// § 8431	Ca.6.3.304
15	purāṇasarpih simhasya vasā tadvat sasaindhavā/ saindhavam pippalīnām ca taṇḍulāḥ samanaḥśilāḥ// § 8433	Ca.6.3.306
	neutrāñjanām tailapiṣṭam śasyate viśamajvare/ palaṅkaśā nimbatrām vacā kuṣṭham harītakī// § 8435	Ca.6.3.307
	sarṣapāḥ sayavāḥ sarpirdhūpanam jvaranāśanam/	Ca.6.3.308

ye dhūmā dhūpanam yacca nāvanam cāñjanam
ca yat // § 8437

Ca.6.3.309 manovikāre nirdiṣṭam kāryam tadviṣamajvare/
maṇīnāmoṣadhīnām ca maṇgalyānām viṣasya
ca // § 8439

Ca.6.3.310 dhāraṇādagadānām ca sevanānna bhavejjvaraḥ/
somaṁ sānucaram devam
samātrgaṇamīśvaram // § 8441 5

Ca.6.3.311 pūjayan prayataḥ śīghram mucyate
viṣamajvarāt/
viṣṇum sahasramūrdhānam carācarapatiṁ
vibhum // § 8443

Ca.6.3.312 stuvannāmasahasreṇa jvarān sarvānapohati/
brahmāṇamaśvināvindram hutabhakṣam
himācalam // § 8445

Ca.6.3.313 gaṅgām &marudgaṇāmśceṣṭyā pūjayañjayati
jvarān/
bhaktyā mātuḥ pituścaiva gurūṇām pūjanena
ca //
&`marudgaṇāmśceṣṭān' iti pā-. 10

Ca.6.3.314 brahmaçaryeṇa tapasā satyena niyamena ca/
japagomapradānenā vedānām śravaṇena ca //
§ 8450

Ca.6.3.315 jvarādvimucyate śīghram sādhūnām darśanena
ca/
jvare rasasthe vamanamupavāsam ca kārayet // 15
§ 8452

Ca.6.3.316 sekapradehau raktasthe tathā samśamanāni ca/
virecanam sopavāsam māṁsamedahsthite
hitam // § 8454

	asthimajjagate deyā nirūhāḥ sānuvāsanāḥ/ śāpābhicārādbhūtānāmabhiṣāṅgācca yo jvarah// § 8456	Ca.6.3.317
	daiavyapāśrayam tatra sarvamauṣadhamiṣyate/ abhighātajvaro &naśyet pānābhyaṅgena sarpiṣah// &`na syāt' iti pā-. &raktāvasekairmadyaiśca	Ca.6.3.318
5	sātmyairmāṁsarasaudanaiḥ/ sānāho madyasātmyānāṁ madirārasabhojanaiḥ// &`medyaiśca' iti pā-. kṣatānāṁ vranītānāṁ ca kṣatavraṇacikitsayā/	Ca.6.3.319
10	āśvāseneṣṭalābhena vāyoḥ praśamanena ca// § 8464	Ca.6.3.320
	harṣaṇaiśca śamam yānti kāmaśokabhaya{j}varāḥ/ kāmyairarthairmanojñaiśca pittaghnaiścāpyupakramaiḥ// § 8466	Ca.6.3.321
	sadvākyaiśca śamam yāti jvarah krodhasamuthitah/ kāmāt krodhajvaro nāśam krodhāt kāmasamudbhavaḥ// § 8468	Ca.6.3.322
15	yāti tābhyaṁubhābhyaṁ ca bhayaśokasamutthitah/ jvarasya vegam kālam ca cintayañjvaryate tu yah// § 8470	Ca.6.3.323
	jvarapramokṣe puruṣah kūjan vamati ceṣṭate/ śvasanvivarṇah svinnāṅgo vepate līyate muhuḥ// § 8472	Ca.6.3.324
	pralapatyuṣṇasarvāṅgaḥ śītāṅgaśca bhavatyapi/	Ca.6.3.325

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- visamjño jvaravegārtah sakrodha iva
 &vīkṣyate //
 &`vīkṣate' iti pā-.
 Ca.6.3.326 sadośaśabdaṁ ca śakṛddravam sravati vegavat/
 lingānyetāni jānīyājjvaramokṣe vicakṣaṇah//
 § 8477
- bahudośasya &balavān prāyeñābhinavo jvaraḥ/ 5
 &&satkriyādośapaktyā cedvimuñcati
 sudāruṇam//
 &`balinah' iti pā-. &&`sa kriyādośapattayā' iti
 pā-.
 Ca.6.3.328 kṛtvā dośavaśādvegam kramāduparamanti ye/
 teśāmadāruṇo mokṣo jvarāṇāṁ cirakāriṇām//
 § 8482
- vigataklamasamtāpamavyatham̄ 10
 vimalendriyam/
 yuktam̄ prakṛtisattvena vidyāt
 puruṣamajvaram// § 8484
- sajvaro jvaramuktaśca vidāhīni gurūṇi ca/
 asātmyānyannapānāni viruddhāni ca varjayet//
 § 8486
- vyavāyamaticeṣṭāśca snānamatyāśanāni ca/
 tathā jvaraḥ śamam yāti praśānto jāyate na ca// 15
 § 8488
- vyāyāmam̄ ca vyavāyam̄ ca snānam̄
 caṅkramaṇāni ca/
 jvaramukto na seveta yāvanna balavān bhavet//
 § 8490
- asamjātabalo yastu jvaramukto niṣevate/
 varjyametannarastasya punarāvartate jvaraḥ//
 § 8492

	durhṛteṣu ca doṣeṣu yasya vā vinivartate/ svalpenāpyapacāreṇa tasya vayāvatate punah// § 8494	Ca.6.3.334
5	cirakālaparikliṣṭam durbalam &hīnatejasam/ acireṇaiva kālena sa hanti punarāgataḥ// &`dīnacetasam' iti pā-. &athavā+api parīpākam dhātuṣveva kramānmalāḥ/ yānti jvaramakurvantaste tathā+apyapakurvate// &`athavā viparīpākam' iti pā-. dīnatām śvayathum glāniṁ pāṇḍutām nānnakāmatām/ kanḍūrutkoṭhapidakāḥ kurvanyagnim ca te mṛḍum// § 8502	Ca.6.3.335 Ca.6.3.336 Ca.6.3.337
10	evamanye+api ca gadā vyāvartante punargatāḥ/ anirghātena doṣāñāmalpairapyahitairnṛṇām// § 8504	Ca.6.3.338
	nirvṛtte+api jvare tasmādyathāvastham yathābalam/ yathāprāṇam hareddoṣam prayogairvā śamam nayet// § 8506	Ca.6.3.339
15	mṛḍubhiḥ śodhanaiḥ śuddhiryāpanā bastayo hitāḥ/ hitāscā laghavo yūṣā jāṅgalāmiṣajā rasāḥ// § 8508	Ca.6.3.340
	abhyāṅgodvartanasnānadhūpanānyañjanāni ca/ hitāni punarāvṛtte jvare tiktaghṛtāni ca// § 8510	Ca.6.3.341
20	gurvyabhiṣyandyasātmyānām bhojanāt punarāgate/ laṅghanoṣṇopacārādiḥ kramaḥ kāryaśca pūrvavat// § 8512	Ca.6.3.342

Ca.6.3.343   kirātātiktakam tiktā mustam parpaṭako+amṛtā/
gnanti pītāni cābhyaśāt punarāvartakam
jvaram// § 8514

Ca.6.3.344   tasyām tasyāmavasthāyām jvaritānām
vicakṣaṇah/
jvarakriyākramāpeksī kuryāttattaccikitsitam//
§ 8516

Ca.6.3.345   rogarāṭra sarvabhūtānāmantakṛddāruṇo   5
jvaraḥ/
tasmādvīšeṣatastasya yateta praśame bhiṣak//
§ 8518

Ca.6.3.346   tatra ślokaḥ--- § 8519

yathākramam yathāpraśnamuktam
jvaracikitsitam/
ātreyenāgniveśāya bhūtānām hitakāmyayā//
§ 8521
ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte cikitsitasthāne
jvaracikitsitam nāma tṛtiyo+adhyāyah//3//   10

6.4 caturtho+adhyāyah/

Ca.6.4.1   athāto raktapittacikitsitam vyākhyāsyāmaḥ// § 8523
Ca.6.4.2   iti ha smāha bhagavānātreyah// § 8524

Ca.6.4.3   viharantam jitātmānam pañcagaṅge
punarvasum/
praṇamyovāca
nirmohamagniveśo+agnivarcasam// § 8526

Ca.6.4.4   bhagavan raktapittasya heturuktaḥ salakṣaṇah/   5
vaktavyam yat param tasya vaktumarhasi
tadguro// § 8528

Ca.6.4.5   gururuvāca--- mahāgadaṁ
mahāvegamagnivacchīghrakāri ca/

hetulakṣaṇavicchīghram̄ rakta pittam upācaren//
 § 8530

tasyoṣṇam̄ tīkṣṇam amlam̄ ca kaṭūni lavaṇāni
 Ca.6.4.6
 ca/
 gharmaścānnavidāhaśca hetuh pūrvam̄
 nidarśitah// § 8532

5 tairhetubhiḥ samutkliṣṭam̄ pittam̄ raktam̄
 prapadyate/
 tadyonitvāt prapannam̄ ca vardhate tat
 pradūṣayat// § 8534

tasyoṣmaṇā dravo dhāturdhātordhātoḥ
 Ca.6.4.8
 prasicyate/
 svidyata stena samvṛddhim̄
 bhūyastada dhigacchati// § 8536

samyogāddūṣaṇāttattu
 Ca.6.4.9
 sāmānyādgandhavarṇayoḥ/
 raktasya pittamākhyātam̄ rakta pittam̄
 manīṣibhiḥ// § 8538

10 plīhānam̄ ca yakṛccaiva tada dhiṣṭhāya vartate/
 srotāṁsi raktavāhīni tanmūlāni hi dehinām//
 § 8540

sāndram̄ sapāṇḍu sasneham̄ picchilam̄ ca
 kaphānvitam̄/
 Ca.6.4.11
 syāvāruṇam̄ saphenam̄ ca tanu rūkṣam̄ ca
 vātikam// § 8542

15 rakta pittam̄ kaṣāyābhām̄ kṛṣṇam̄
 gomūtrasamnibham̄/
 meca kāgāradhūmābhamañjanābhām̄ ca
 paittikam// § 8544

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.4.13   samṣrṣṭaliṅgam saṁsargāttriliṅgam
                  sānnipātikam/
                  ekadoṣānugam sādhyam dvidoṣam
                  yāpyamucyate // § 8546
- Ca.6.4.14   yattridoṣamasādhyam
                  tanmandāgnerativegavat/
                  vyādhhibhiḥ kṣīṇadehasya vr̥ddhasyānaśnataśca
                  yat // § 8548
- Ca.6.4.15   gatirūrdhvamadhaścaiva rakta pittasya darśitā /   5
                  ūrdhvā saptavidhadvārā dvividvārā tvadharā
                  gatiḥ // § 8550
- Ca.6.4.16   sapta cchidrāṇi śirasi dve cādhah,
                  sādhyamūrdhvagam/
                  yāpyam tvadhogam, mārgau tu dvāvasādhyam
                  prapadyate // § 8552
- Ca.6.4.17   yadā tu sarvacchidrebhyo romakūpebhya eva
                  ca/
                  vartate tāmasaṅkhyeyām gatim   10
                  tasyāhurāntikīm // § 8554
- Ca.6.4.18   yaccobhayābhyām mārgābhyāmatimātram
                  pravartate/
                  tulyam kūṇapagandhena raktam kṛṣṇamatīva
                  ca // § 8556
- Ca.6.4.19   samṣrṣṭam kaphavātābhyām & kanṭhe sajjati cāpi
                  yat/
                  yaccāpyupadravaiḥ sarvairyathoktaiḥ
                  samabhidrutam//
                  & `yacca kanṭhe+avasajjati' iti pā-.   15
- Ca.6.4.20   hāridranīlaha ritatāmrairvarnairupadrutam/
                  kṣīṇasya kāsamānasya yacca tacca na sidhyati //
                  § 8561

	yaddvidosānugam yadvā sāntam &sāntam prakupyati/ mārgānmārgam caredyadvā yāpyam pittamasṛk ca tat// &`bhūyah pravartate' iti pā-. ekamārgam balavato nātivegam navotthitam/ raktapittam sukhe kāle sādhyam syānnirupadravam// § 8566	Ca.6.4.21
5		Ca.6.4.22
	snigdhoṣṇamuṣṇarūkṣam ca raktapittasya kāraṇam/ adhogasyottaram prāyah, pūrvam syādūrdhvagasya tu// § 8568	Ca.6.4.23
	ūrdhvagam kaphasamsṛṣṭamadhogam mārutānugam/ dvimārgam kaphavātābhyaṁubhābhyaṁanubadhyate// § 8570	Ca.6.4.24
10	akṣīṇabalamāṁsasya raktapittam yadaśnataḥ/ taddoṣaduṣṭamutkliṣṭam nādau stambhanamarhati// § 8572	Ca.6.4.25
	galagraham pūtinasyam mūrcchāyamarucim jvaram/ gulmam plīhānamānāham kilāsam kṛcchramūtratām// § 8574	Ca.6.4.26
15	kuṣṭhānyarśāmsi vīsarparm varṇanāśam bhagandaram/ buddhīndriyoparodham ca kuryāt sambhitamāditah// § 8576	Ca.6.4.27
	tasmādupekṣyam balino &baladoṣavicāriṇā/ raktapittam prathamataḥ &&pravṛddham siddhimicchatā//	Ca.6.4.28

	&`baladoṣau prapaśyatā' iti pā-. && `pravṛttam' iti pā-.
Ca.6.4.29	prāyeṇa hi samutkliṣṭamāmadoṣāccharīriṇām/ vṛddhim prayāti pittāśṛktasmāttallaṅghyamāditah// § 8581
Ca.6.4.30	mārgau doṣānubandham ca nidānam prasamīkṣya ca/ laṅghanam rakta pittādau tarpaṇam vā prayojayet// § 8583
Ca.6.4.31	hrīberacandanośīramusta parpaṭakaiḥ śṛtam/ kevalam śṛtaśītam vā dadyāttoyam pipāsave// § 8585
Ca.6.4.32	ūrdhvage tarpaṇam pūrvam peyām pūrvamadhogate/ kālasātmyānubandhajño dadyāt prakṛtikalpavit// § 8587
Ca.6.4.33	jalam kharjūramṛdvīkāmadhūkaiḥ saparūṣakaiḥ/ śṛtaśītam prayoktavyam tarpaṇārthe saśarkaram// § 8589
Ca.6.4.34	tarpaṇam saghṛtakṣaudram lājacūrṇaiḥ pradāpayet/ ūrdhvagam rakta pittam tat pītam kāle vyapohati// § 8591
Ca.6.4.35	mandāgneramlasātmyāya tat sāmlamapi kalpayet/ &dāḍimāmalakairvidvānamlārtham cānudāpayet//
Ca.6.4.36	&`dāḍimāmalakau' iti pā-. śāliṣaṭkānīvārakoradūṣapraśāntikāḥ/ śyāmākaśca priyaṅguśca bhojanam rakta pittinām// § 8596

mudgā masūrāścaṇakāḥ
 samakuṣṭhādhakīphalāḥ/
 praśastāḥ sūpayūṣārthe kalpitā raktapittinām//
 § 8598

Ca.6.4.37

paṭolanimbavetrāgraplakṣavetasapallavāḥ/
 kirātatiktakam śākam &gaṇḍīraḥ
 sakaṭhillakah//

Ca.6.4.38

&`gaṇḍīram sakathillakam' iti pā-.
 kovidārasya puṣpāṇi kāśmaryasyātha śālmaleḥ/
 annapānavidhau śākam
 yaccānyadraktapittanut// § 8603

Ca.6.4.39

śākārtham śākasātmyānām tacchastam
 raktapittinām/
 svinnām vā sarpiṣā bhrṣṭam yūṣavadvā
 vipācitam// § 8605

Ca.6.4.40

10 pārāvatān kapotāṁśca lāvān raktākṣavartakān/
 śāśān kapiñjalāneñān hariñānkālapucchakān//
 § 8607

Ca.6.4.41

raktapitte hitān vidyādrasāmsteśām prayojayet/
 īśadamlānanamlān vā ghṛtabhrṣṭān
 saśarkarān// § 8609

Ca.6.4.42

15 kaphānuge yūṣāśākam dadyādvātānuge rasam/
 raktapitte yavāgūnāmataḥ kalpah
 pravakṣyate// § 8611

Ca.6.4.43

padmotpalānām kiñjalkah pṛśniparnī
 priyaṅgukāḥ/
 jale sādhyā rase tasmin peyā
 syādraktapittinām// § 8613

Ca.6.4.44

candanośīralodhrāṇām rase tadvat sanāgare/
 kirātatiktakośīramustānām tadvadeva ca// § 8615

Ca.6.4.45

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.4.46   dhātakīdhanvayāsāmbubilvānām vā rase śrtā/
masūraprśniparṇyorvā sthirāmudgarase+atha
vā // § 8617
- Ca.6.4.47   rase hareṇukānām vā saghrte sabalārase/
siddhāḥ pārāvatādīnām rase vā syuḥ
pr̥thakpr̥thak // § 8619
- Ca.6.4.48   ityuktā rakta pittaghnyah śītāḥ   5
samadhuśarkarāḥ/
yavāgvah kalpanā caisā kāryā
māṁsarasevapi // § 8621
- Ca.6.4.49   śāśah savāstukah śasto vibandhe rakta pittinām/
vātolbaṇe tittirih syādudumbararase śrtah //
§ 8623
- Ca.6.4.50   mayūrah plakṣaniryūhe nyagrodhasya ca
kukkuṭah/
rase & bilvo tpalādīnām vartakakrakarau hitau //   10
& `bisotpālādīnām' iti pā-.
- Ca.6.4.51   tr̥syate tiktakaiḥ siddham tr̥ṣṇāghnam vā
phalodakam/
siddham & vidārigandhādyairathavā
śṛtaśītalam //
& `śṛtaśītamathāpi vā' iti pā-.
- Ca.6.4.52   jñātvā dosāvanubalau balamāhārameva ca /   15
jalam pipāsave & dadyādvisargādalpaśo+api
vā //
& `bahuśo vā+api' iti pā-.
- Ca.6.4.53   nidānam rakta pittasya yatkim̄cit
saṁprakāśitam/
jīvitārogyakāma istanna sevyam
rakta pittibhiḥ // § 8634
- Ca.6.4.54   ityannapānam nirdiṣṭam kramaśo
rakta pittanut/   20

vakṣyate bahudoṣāṇāṁ kāryam̄ balavatām̄ ca
yat// § 8636

aksīṇabalamāṁsasya yasya saṁtarpaṇottitham/ Ca.6.4.55
bahudoṣam balavato raktapittam śarīriṇah//
§ 8638

kāle saṃśodhanārhasya Ca.6.4.56
taddharen̄nirupadravam/
virecanenordhvabhāgamadhogam̄ vamanena
ca// § 8640

trivṛtāmabhayāṁ prājñāḥ phalānyāragvadhasya Ca.6.4.57
vā/
trāyamāṇāṁ gavākṣyā vā mūlamāmalakāni
vā// § 8642

virecanam prayuñjīta
prabhūtamadhuśarkaram/
rasah praśasyate teṣāṁ raktapitte višeṣataḥ //
§ 8644

10 vamanāṁ madanomiśro manthāḥ Ca.6.4.59
sakṣaudraśarkarah/
saśarkaram vā salilamikṣūṇāṁ rasa eva vā //
§ 8646

vatsakasya phalam mustam madanam Ca.6.4.60
 madhukam madhu/
 adhovahé &raktapitte vamanam paramucyate //
 &`adhogo raktapitte tu' iti pā-.
 ūrdhvage śuddhakoṣṭhasya tarpaṇādih kramo Ca.6.4.61
 hitah/
 adhogate yavāgvādirna cetsyānmāruto balī //
 § 8651

balamāṁsapariksīnāṁ
śokabhārādhyakarśitam/ Ca.6.4.62

jvalanādityasamptaptamanyairvā
kṣīṇamāmayaiḥ // § 8653

Ca.6.4.63   garbhīṇīṁ sthaviram bālam
                  rūkṣālpapramitāśinam/
                  avamyamavirecyam vā yam
                  paśyedraktapittinam // § 8655

Ca.6.4.64   śoṣena sānubandham vā tasya samśamanī
                  kriyā/
                  śasyate raktapittasya param sā+atha   5
                  pravakṣyate // § 8657

Ca.6.4.65   aṭarūṣakamṛdvīkāpathyākvāthah saśarkarah/
                  madhumiśrah śvāsakāsaraktapittanibarhaṇah // /
                  § 8659

Ca.6.4.66   aṭarūṣakaniryūhe priyaṅgum mṛttikāñjane/
                  vinīya lodhram kṣaudram ca raktapittaharam
                  pibet // § 8661

Ca.6.4.67   padmakam padmakiñjalkam dūrvāṁ   10
                  vāstūkamutpalam/
                  nāgapuṣpam ca lodhram ca tenaiva vidhinā
                  pibet // § 8663

Ca.6.4.68   prapaṇḍarīkam madhukam madhu
                  cāśvaśakṛdrase/
                  yavāsabhr̥ingarajasormūlam vā gośakṛdrase //
                  § 8665

Ca.6.4.69   vinīya raktapittaghnam peyam
                  syāttaṇḍulāmbunā/
                  yuktam vā madhusarpirbhyāṁ   15
                  lihyādnośvaśakṛdrasam // § 8667

Ca.6.4.70   khadirasya priyaṅgūṇāṁ kovidārasya
                  śālmaleḥ/

puśpacūrṇāni madhunā lihyānnā^{§ 8669}
raktapittikah//

śṛṅgāṭakānāṁ lājānāṁ mustakharjūrayorapi/
lihyāccūrṇāni madhunā padmānāṁ keśarasya
ca// § 8671

Ca.6.4.71

dhanvajānāmasṛglīhyānmadhunā^{Ca.6.4.72}
mr̥gapakṣinām/
5 saksaudram grathite rakte lihyāt pārāvatam
śakṛt// § 8673

uśīrakālīyakalodhrapadmakapriyaṅgukāka-
ṭphalaśāṅkhagairikāḥ/
pr̥thak pr̥thak candanatulyabhāgikāḥ
saśarkarāstañḍuladhāvanāplutāḥ// § 8675

Ca.6.4.73

raktam sapittam tamakam pipāsām dāham ca^{Ca.6.4.74}
pītāḥ śamayanti sadyah/
kirātatiktam kramukam samustam
pr̥apañḍarīkam kamalotpale ca// § 8677

10

hr̥iberamūlāni paṭolapatram durālabhā^{Ca.6.4.75}
parpaṭako mr̥ṇālam/
dhanañjayodumbaravetasatvañnyagrodhaśā-
leyayavāsakatvak//
§ 8679

15

&tugālatāvetasatañḍulīyam sasārivam^{Ca.6.4.76}
mocarasah samaṅgā/
pr̥thak pr̥thak candanayojitāni tenaiva kalpena
hitāni tatra//
&`-keśaratañḍulīyam' iti pā-.
niśi sthitā vā svarasīkrtā vā &kalkīkrtā vā^{Ca.6.4.77}
mr̥ditāḥ śrtā vā/
ete samastā gaṇasah pr̥thagvā raktam sapittam
&&śamayanti yogāḥ//

&yogīndranāthasena tu `kalkīkṛtāḥ' ity atra
 `phāṇṭīkṛtāḥ' iti paṭhati, `mṛdītāḥ' ity asya
 `cūrṇīkṛtāḥ' iti ca vyākhyānāṁ karoti.
 && `śamanty udīrṇam' iti pā-.

Ca.6.4.78 mudgāḥ salājāḥ sayavāḥ sakṛṣṇāḥ sośīramustāḥ
 saha candanena/
 balājale paryuṣitāḥ kaśāyā raktam̄ sapittam̄
 śamayantyudīrṇam// § 8687

Ca.6.4.79 vaidūryamuktāmaṇigairikāṇāṁ
 mṛcchaṅkhahemāmalakodakānāṁ/
 madhūdakasyekṣurasasya caiva pānācchamam̄ 5
 gacchati raktapittam// § 8689

Ca.6.4.80 uśīrapadmotpalacandanānāṁ pakvasya loṣṭasya
 ca yaḥ prasādaḥ/
 saśarkaraḥ kṣaudrayutaḥ suśīto
 raktātiyoga praśamāya deyah// § 8691

Ca.6.4.81 priyaṅgukācandanalo dhraśārivāmadhūkamu-
 stābhayadhātakījalam/
 samṝtprasādaṁ saha &yaṣṭikāmbunā
 saśarkaram̄ raktanibarhaṇam̄ param//
 & `ṣaṣṭikāmbunā' iti pā-. 10

Ca.6.4.82 kaśāyayoga vividhairyathoktairdīpte+anale
 śleṣmaṇi nirjite ca/
 yadraktapittam̄ praśamam̄ na yāti tatrānilah
 syādanu tatra kāryam// § 8696

Ca.6.4.83 chāgam̄ payaḥ syāt paramam̄ prayoge gavyam̄
 śṝtam̄ pañcaguṇe jale vā/
 saśarkaram̄ mākṣikasamprayuktam̄
 vidārigandhādigāṇaiḥ śṝtam̄ vā// § 8698

Ca.6.4.84 drākṣāśṝtam̄ nāgarakaiḥ śṝtam̄ vā balāśṝtam̄ 15
 gokṣurakaiḥ śṝtam̄ vā/
 sajīvakam̄ sarṣabhakam̄ sasarpīḥ payaḥ
 prayojyam̄ sitayā śṝtam̄ vā// § 8700

- Ca.6.4.85
- śatāvarīgokṣurakaiḥ śṛtam vā śṛtam payo
vā+apyatha parṇinibhiḥ/
raktam nihantyāśu viśeṣatastu yanmūtramārgāt
sarujam prayāti // § 8702
- Ca.6.4.86
- viśeṣato viṭpathasampravṛtte payo mataṁ
mocarasena siddham/
vaṭāvarohairvaṭaśuṅgakairvā
hrīberanīlotpalanāgarairvā // § 8704
- Ca.6.4.87
- 5 kaṣāyayogān payasā purā vā pītvā+anu cādyāt
payasaiva śālin/
kaṣāyayogairathavā vipakvametaiḥ pibet
sarpiratisrave ca // § 8706
- Ca.6.4.88
- vāsāṁ saśākhāṁ sapalāśamūlāṁ kṛtvā kaṣāyam
kusumāni cāsyāḥ/
pradāya kalkam̄ vipacedghṛtam̄ tat
sakṣaudramāśveva nihanti raktam//
iti vāsāghṛtam/
10 palāśavṛntasvarasena siddham̄ tasyaiva kalkena
madhudraveṇa/
lihyādghṛtam̄ vatsakakalkasiddham̄ tadvat
samaṅgotpalalodhrasiddham// § 8711
- Ca.6.4.89
- syāttrāyamāṇāvidhireṣa eva sodumbare caiva
paṭolapatre/
sarpīṁṣi pittajvaranāśanāni sarvāṇi śastāni ca
raktapitte// § 8713
- Ca.6.4.90
- abhyaṅgayogāḥ pariṣecanāni sekāvagāhāḥ
śayanāni veśma/
śīto vidhirbastividhānamagryam̄ pittajvare yat
15 praśamāya diṣṭam// § 8715
- Ca.6.4.91
- tadraktapitte nikhilena kāryam̄ kālam̄ ca
mātrāṁ ca purā samīkṣya/
- Ca.6.4.92

sarpirguḍā ye ca hītāḥ kṣatebhyaste raktapittam
śamayanti sadyah// § 8717

- Ca.6.4.93   kaphānubandhe rudhire sapitte kanṭhāgate
                      syādgrathite prayogah/
yuktasya yuktyā madhusarpisośca kṣārasya
                      caivotpalanālajasya// § 8719
- Ca.6.4.94   mṛṇālapadmotpalakeśarāṇāṁ tathā palāśasya
                      tathā priyaṅgoh/
tathā madhukasya tathā+asanasya kṣārāḥ   5
                      prayojyā vidhinaiva tena// § 8721
- Ca.6.4.95   śatāvarīdādimatintidīkam kākolimedē
                      madhukam vidārīm/
piṣṭvā ca mūlam phalapūrakasya ghṛtam pacet
                      kṣīracaturguṇam jñah// § 8723
- Ca.6.4.96   kāsajvarānāhavibandhaśūlam tadraktapittam ca
                      ghṛtam nihanyāt/
yat pañcamūlairatha pañcabhirvā siddham
                      ghṛtam tacca tadarthakāri//
iti śatāvaryādighṛtam/   10
- Ca.6.4.97   kaśāyayogā ya ihopadiṣṭāste cāvapīde bhiṣajā
                      prayojyāḥ/
ghrāṇāt pravṛttam rudhiram sapittam yadā
                      bhavennihsṛtaduṣṭadoṣam// § 8728
- Ca.6.4.98   rakte praduṣte hyavapīḍabandhe
                      duṣṭapratisyāyaśirovikārāḥ/
raktam sapūyam &kuṇapaśca gandhaḥ syād
                      ghrāṇanāśah kṛmayaśca duṣṭāḥ//
&kuṇapaiḥ sagandham' iti pā-.   15
- Ca.6.4.99   nīlotpalam gairikaśāṅkhayuktam sacandanam
                      syāttu sitājalena/
nasyam tathā++āmrāsthirasah samaṅgā
                      sadhātakīmocarasah salodhraḥ// § 8733

	drākṣārasasyekṣurasasya nasyam kṣīrasya dūrvāsvarasasya caiva/ yavāsamūlāni palāṇḍumūlam nasyam tathā dāḍimapuṣpatoyam// § 8735	Ca.6.4.100
	priyālatailam madhukam payaśca siddham ghṛtam māhiśamājikam vā/ āmrāsthipūrvaiḥ payasā ca nasyam sasārivaiḥ syāt kamalotpaliśca// § 8737	Ca.6.4.101
5	bhadraśriyam lohitacandanam ca prapauṇḍarīkam kamalotpale ca/ uśīravānīrajalam mṛṇālam sahasravīryā madhukam payasyā// § 8739	Ca.6.4.102
	śālīkṣumūlāni yavāsagundrāmūlam nalānām kuśakāśayośca/ kucandanam śaivalamapyanantā kālānusāryā tṛṇamūlamṛddhiḥ// § 8741	Ca.6.4.103
10	mūlāni puṣpāṇi ca vārijānām pralepanam puṣkariṇīmr̥daśca/ udumbarāśvatthamadhūkalodhrāḥ kaśayavṛksāḥ śiśirāmśca sarve// § 8743	Ca.6.4.104
	pradehakalpe pariṣecane ca tathā+avagāhe ghṛtatailasiddhau/ raktasya pittasya ca śāntimicchan bhadraśriyādīni bhiṣak prayuñjyāt// § 8745	Ca.6.4.105
	dhārāgṛham bhūmigr̥ham suśītam vanam ca ramyam jalavātaśītam/ vaidūryamuktāmaṇibhājanānām sparśāśca dāhe śiśirāmbuśītāḥ// § 8747	Ca.6.4.106
15	patrāṇi puṣpāṇi ca vārijānām kṣaumam ca śītam kadalīdalāni/	Ca.6.4.107

pracchādanārtham̄ śayanāsanānām̄
padmotpalānām̄ ca dalāḥ praśastāḥ // § 8749

Ca.6.4.108 priyaṅgukācandanarūṣitānām̄ sparśāḥ
priyāṇām̄ ca varāṅganānām̄/
dāhe praśastāḥ sajalāḥ suśītāḥ padmotpalānām̄
ca kalāpavātāḥ // § 8751

Ca.6.4.109 sariddhradānām̄ himavaddarīṇām̄
candrodayānām̄ kamalākarāṇām̄/
mano+anukūlāḥ śiśirāśca sarvāḥ kathāḥ
saraktam̄ śamayanti pittam // § 8753 5

Ca.6.4.110 tatra ślokau--- § 8754

hetum vṛddhim̄ samjñām̄ sthānam̄ liṅgam̄
pṛthak praduṣṭasya/
mārgau sādhyamasādhyam̄ yāpyam̄
kāryakramam̄ caiva // § 8756

Ca.6.4.111 pānānnamiṣṭameva ca varjyam̄ samśodhanam̄
ca śamanam̄ ca/
gururuktavānyathāvaccikitsite raktapittasya // 10
§ 8758
ityagniveśakṛte tantré carakapratisaṁskṛte cikitsitasthāne
raktapittacikitsitam̄ nāma caturtho+adhyāyah // 4 //

6.5 pañcamo+adhyāyah/

Ca.6.5.1 athāto gulmacikitsitam̄ vyākhyāsyāmaḥ // § 8760

Ca.6.5.2 iti ha smāha bhagavānātreyah // § 8761

Ca.6.5.3 sarvaprajānām̄ pitṛvaccharanyaḥ
punarvasurbhūtabhaviṣyadīśaḥ/
cikitsitam̄ gulmanibarhaṇārtham̄ provāca
siddham̄ vadatām̄ variṣṭhaḥ // § 8763

Ca.6.5.4 viṣṭleśmapittātiparisravādvā taireva vṛddhaiḥ 5
paripīḍanādvā/

	vegairudīrṇairvihatairadho vā bāhyābhīghātairatipīḍanairvā // § 8765	
	rūkṣānnapānairatisevitairvā śokena mithyāpratikarmanā vā/ viceṣṭitairvā viṣamātimātraiḥ koṣṭhe prakopam samupaiti vāyuḥ // § 8767	Ca.6.5.5
5	kapham ca pittam ca sa &duṣṭavāyuruddhūya mārgān vinibaddhya tābhyaṁ/ hṛṇnābhipārśvadarabastiśūlam karotyatho yāti na baddhamārgaḥ// &`sa dūṣayitvā proddhūya' iti pā-. pakvāśaye pittakaphāśaye vā sthitaiḥ svatantraḥ parasamśrayo vā/ sparśopalabhyaiḥ paripiṇḍitatvādgulmo yathādoṣamupaiti nāma // § 8772	Ca.6.5.6
10	bastau ca nābhyaṁ hṛdi pārśvavorvā sthānāni gulmasya bhavanti pañca/ pañcātmakasya prabhavam tu tasya vakṣyāmi liṅgāni cikitsitam ca // § 8774	Ca.6.5.7
	rūkṣānnapānam viṣamātimātram viceṣṭitam vegavinigrahaśca/ śoko+abhighāto+atimalakṣayaśca nirannatā cānilagulmahetuḥ // § 8776	Ca.6.5.9
	yah sthānasamsthānarujām vikalpam viḍvātasaṅgam galavaktraśoṣam/ śyāvāruṇatvam śiśirajvaram ca hṛtkuksipārśvamṣaśirorujam ca // § 8778	Ca.6.5.10
15	karoti jīrṇe+abhyadhikam prakopam bhukte mṛdutvam samupaiti yaśca/ vātāt sa gulmo na ca tatra rūkṣam kaṣāyatiktam kaṭu copaśete // § 8780	Ca.6.5.11

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.5.12   kaṭvamlatīkṣṇoṣṇavidāhirūkṣakrodhātimadyā-
                  rkahutāśasevā/
                  &āmābhīghāto rudhiram ca duṣṭam paittasya
                  gulmasya nimittamuktam//
                  &`śramābhīghātā' iti pā-.
- Ca.6.5.13   jvaraḥ pipāsā vadanāṅgarāgah śūlam
                  mahajīryati bhojane ca/
                  svedo vidāho vraṇavacca gulmaḥ sparśāsahaḥ   5
                  paittikagulmarūpam// § 8785
- Ca.6.5.14   Śītam guru snigdhamaceṣṭanam ca sampūraṇam
                  prasvapanam divā ca/
                  gulmasya hetuh kaphasambhavasya sarvastu
                  diṣṭo nicayātmakasya// § 8787
- Ca.6.5.15   staimityaśītajvaragātrasādahṛllāsakāsārucigau-
                  ravāṇi/
                  śaityam rugalpā kaṭhinonnatatvam gulmasya
                  rūpāṇi kaphātmakasya// § 8789
- Ca.6.5.16   nimittiṅgānyupalabhyā gulme dvidoṣaje   10
                  doṣabalābalam ca/
                  vyāmiśraliṅgānaparāṁstu
                  gulmāṁstrīnādiśedauṣadhadhakalpanārtham//
                  § 8791
- Ca.6.5.17   mahārujam dāhapaṛitamaśmavadghanonnataṁ
                  śīghravidāhi dāruṇam/
                  manahśarīrāgnibalāpahāriṇam tridosajam
                  gulmamasādhyamādiśet// § 8793
- Ca.6.5.18   ṣṭāvanāhāratayā bhayena
                  virūkṣaṇairvegavinigrahaīśca/
                  samstambhanollekhanayonidoṣairgulmaḥ
                  striyam raktabhavo+abhyupaiti// § 8795   15
- Ca.6.5.19   yaḥ spandate piṇḍita eva nāṅgaiścīrāt saśūlah
                  samagarbhaliṅgaḥ/

	sa raudhirah strībhava eva gulmo māse vyatīte daśame cikitsyah // § 8797	
	kriyākramamataḥ siddham̄ gulminām̄ gulmanāśanam/ pravakṣyāmyata ūrdhvam̄ ca yogān gulmanibarhaṇān// § 8799	Ca.6.5.20
5	rūkṣavyāyāmajam̄ gulmam̄ vātikam̄ tīvravedanam/ baddhaviṇmārutam̄ snehairāditaḥ samupācaret// § 8801	Ca.6.5.21
	bhojanābhyañjanaiḥ pānairnirūhaiḥ sānuvāsanaiḥ/ snigdhasya bhiṣajā svedaḥ kartavyo gulmaśāntaye// § 8803	Ca.6.5.22
	srotasām̄ mārdavam̄ kṛtvā jitvā mārutamulbaṇam/ bhittvā vibandham̄ snigdhasya svedo gulmamapohati// § 8805	Ca.6.5.23
10	snehapānam̄ hitam̄ gulme višeṣenordhvanābhije/ pakvāśayagate bastirubhayam̄ jaṭharāśraye// § 8807	Ca.6.5.24
	dīpte+agnau vātike gulme vibandhe+anilavarcasoh/ bṛṁhaṇānyannapānāni snigdhoṣṇāni prayojayet// § 8809	Ca.6.5.25
15	punaḥ punaḥ snehapānam̄ nirūhāḥ sānuvāsanāḥ/ prayojyā vātagulmeṣu kaphapittānurākṣiṇā// § 8811	Ca.6.5.26

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.5.27   kapho vātē jitaprāye pittam̄ śoṇitameva vā/ yadi kupyati vā tasya kriyamāṇe cikitsite// § 8813
- Ca.6.5.28   yatholbaṇasya doṣasya tatra kāryam̄ bhiṣagjitam/ ādāvante ca madhye ca mārutam̄ parirakṣatā// § 8815
- Ca.6.5.29   vātagulme kapho vrddho hatvā+agnimarucim̄ yadi/ hṛllāsam̄ gauravam̄ tandrām̄ janayedullikhettu tam// § 8817   5
- Ca.6.5.30   śūlānāḥavibandheṣu gulme vātakapholbaṇe/ vartayo guṭikāścūrṇam̄ kaphavātaharam̄ hitam// § 8819
- Ca.6.5.31   pittam̄ vā yadi samvrddham̄ samtāpam̄ vātagulminah/ kuryādvirecyah sa bhavet sasnehairānulomikaih// § 8821   10
- Ca.6.5.32   gulmo yadyanilādīnām̄ kṛte samyagbhiṣagjite/ na praśāmyati raktasya so+avasekāt praśāmyati// § 8823
- Ca.6.5.33   snigdhoṣṇenodite gulme paittike sramsanam̄ hitam/ rūkṣoṣṇena tu saṁbhūte sarpih praśamanam̄ param// § 8825
- Ca.6.5.34   pittam̄ vā pittagulmam̄ vā jñātvā pakvāśayasthitam/ kālavinnirharet sadyah satiktaih kṣīrabastibhih// § 8827   15
- Ca.6.5.35   payasā vā sukhoṣṇena satiktena virecayet/

bhiṣagagnibalāpeksī sarpiṣā tailvakena vā//
 § 8829

tṛṣṇājvaraparīdāhaśūlasvedāgnimārdave/
 gulmināmarucau cāpi raktamevāvasecayet//
 § 8831

cchinnamūlā vidahyante na gulmā yānti ca
 kṣayam/
 5 raktam hi vyamlatām yāti, tacca nāsti na cāsti
 ruk// § 8833

hṛtadoṣam parimlānam jāṅgalaistarpitam
 rasaiḥ/
 samāśvastam saśeṣārtim sarpirabhyāsayet
 punah// § 8835

raktapittātivṛddhatvāt kriyāmanupalabhyā ca/
 yadi gulmo vidahyeta śastram tatra
 bhiṣagjītam// § 8837

10 guruḥ kāthinasamsthāno
 gūḍhamāṁsāntarāśrayaḥ/
 avivarṇaḥ sthiraścaiva hyapakvo gulma
 ucyate// § 8839

dāhaśūlārtisamksobhasvapnanāśaratijvaraiḥ/
 vidahyamānam jānīyādgulmam
 tamupanāhayet// § 8841

15 vidāhalakṣaṇe gulme bahistuṅge samunnate/
 śyāve saraktaparyante samsparsē
 bastisamñibhe// § 8843

nipīḍitonnate stabdhe & supte tatpārsvapīḍanāt/
 tatraiva piṇḍite śūle sampakvam
 gulmamādiśet//

- & `tatraiva piṇḍitam
 vidradhiniyatvatvāccheśāṅgāvyāpanaśīlam,
 tathāvidhe śūle sati ; tathā tasya vidradhiḥ
 pārśvapīḍanena puruṣasya svapne labdhe
 sukhena nidrāyām prāptāyām' ity
 aṣṭhāṅgasamgrahavyākhyāyām induḥ.
 Ca.6.5.44
- tatra dhānvantarīyāṇāmadhikārah kriyāvidhau/
 vaidyānām kṛtayogyānām
 vyadhaśodhanaropane // § 8848
- Ca.6.5.45 antarbhāgasya cāpyetat pacyamānasya
 lakṣaṇam/
 hṛtkroḍaśūnatā+&antaḥsthe bahiḥsthe
 pārśvanirgatiḥ//
 & hṛtkroḍaśūlamantaḥsthe' iti pā-. 5
- Ca.6.5.46 pakvah srotāṁsi saṁkledya
 vrajatyūrdhvamadho+api vā/
 svayampravṛttam tam doṣamupekṣeta
 &hitāśanaiḥ//
 & hitāśinaiḥ' iti pā-.
 Ca.6.5.47 daśāham dvādaśāham vā rakṣan
 bhiṣagupadravān/
 ata ūrdhvam hitam pānam sarpisah
 saviśodhanam// § 8856 10
- Ca.6.5.48 śuddhasya tiktam sakṣaudram prayoge
 sarpirisaye/
 śītalairgurubhiḥ snigdhaigulme jāte
 kaphātmake// § 8858
- Ca.6.5.49 avamyasyālpakāyāgneh
 kuryāllaṅghanamāditah/
 mando+agnirvedanā mandā
 gurustimitakoṣṭhatā// § 8860 15
- Ca.6.5.50 sotkleśā cāruciryasya sa gulmī vamanopagah/
 uṣṇairevopacaryaśca kṛte vamanalaṅghane//
 § 8862

- yojyaścāhārasaṁsargo bheṣajaiḥ kaṭutiktakaiḥ/ Ca.6.5.51
 sānāham savibandham ca gūlmam
 kaṭhinamunnatam// § 8864
- dṛṣṭvā++ādau svedayedyuktyā svinnam ca Ca.6.5.52
 vilayedbhiṣak/
 laṅghanollekhanē svede kṛte+agnau
 sampradhukṣite// § 8866
- 5 kaphagulmī pibet kāle saksārakaṭukam ghṛtam/ Ca.6.5.53
 sthānādapasṛtam jñātvā kaphagulmam
 virecanaiḥ// § 8868
- sasnehairbastibhirvā+api Ca.6.5.54
 śodhayeddāśamūlikaiḥ/
 mande+agnāvanile mūḍhe jñātvā
 sasnehamāśayam// § 8870
- guṭikācūrṇaniryūhāḥ prayojyāḥ Ca.6.5.55
 kaphagulminām/
 10 kṛtamūlam mahāvāstum kaṭhinam stimitam
 gurum// § 8872
- jayetkaphakṛtam gulmam Ca.6.5.56
 kṣārāriṣṭāgnikarmabhiḥ/
 dosaprakṛtigulmartuyogam buddhvā
 kapholbaṇe// § 8874
- baladoṣapramāṇajñāḥ kṣāram gulme Ca.6.5.57
 prayojayet/
 ekāntaram dvyantaram vā tryaham viśramya vā
 punah// § 8876
- 15 śarīrabaladoṣāṇāṁ vrddhikṣapaṇakovidah/ Ca.6.5.58
 śleṣmāṇam madhuram snigdham
 māṁsakṣīraghṛtāśinah// § 8878

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.5.59   chittvā chittvā++āśayāt kṣārah kṣaratvāt
                  kṣārayatyadhaḥ/
mande+agnāvarucau sātmye madye
                  sasnehamasnatām// § 8880
- Ca.6.5.60   prayojyā mārgaśuddhyarthamariṣṭāḥ
                  kaphagulminām/
laṅghanollekhanaiḥ svedaiḥ
                  sarpihpānairvirecanaiḥ// § 8882
- Ca.6.5.61   bastibhirguṭikācūrṇakṣārāriṣṭaganairapi/
                  ślaiśmikāḥ kṛtamūlatvādyasya gulmo na
                  śāmyati// § 8884   5
- Ca.6.5.62   tasya dāho hṛte rakte śaralohādibhirhitah/
                  auṣṇyāttaiķṣṇyācca śamayedagnirgulme
                  kaphānilau// § 8886
- Ca.6.5.63   tayoḥ śamācca samghāto gulmasya vinivartate/
                  dāhe dhānvantarīyāñāmatrāpi bhiṣajāṁ
                  balam// § 8888   10
- Ca.6.5.64   kṣāraprayoge bhiṣajāṁ kṣāratantantravidāṁ
                  balam/
vyāmiśradoṣe vyāmiśra eṣa eva kriyākramah//
                  § 8890
- Ca.6.5.65   siddhānataḥ pravakṣyāmi yogān
                  gulmanibarhaṇān/
tryūṣaṇatriphalādhānyaviḍāṅgacavyacitrakaiḥ//
                  § 8892   15
- Ca.6.5.66   kalkīkṛtairghṛtam siddham sakṣīram
                  vātagulmanut/
iti tryūṣaṇādighṛtam/
eta eva ca kalkāḥ syuḥ kaṣāyah
                  &pañcamūlikāḥ//
&`pāñcamūlikāḥ' iti pā-.

	dvipañcamūliko vā+api tadghṛtam̄ gulmanut param/ iti tryūṣaṇādighṛtamaparam/ (saṭpalam̄ vā pibet sarpiryaduktam̄ rājayakṣmaṇi //) § 8899	Ca.6.5.67
5	prasannayā vā &kṣīrārthaṁ surayā dādimena vā/ dadhnaḥ sareṇa vā kāryam̄ ghṛtam̄ mārutagulmanut// &kṣīrottham̄' iti pā-.	Ca.6.5.68
	hiṅgusaुvarcalājājībiḍadāḍimadīpyakaiḥ// puṣkaravyoṣadhanīyākavetasakṣāracitrakaiḥ// § 8904	Ca.6.5.69
10	śaṭīvacājagandhailāsurasaiśca vipācitam// śūlānāhaharam̄ sarpirdadhnā cānilagulminām// iti hiṅgusaुvarcalādyam̄ ghṛtam̄/ hapuṣāvyoṣapṛthvīkācavyacitrakasaindhavaiḥ// sājājīpippalīmūladīpyakairvipacedghṛtam// § 8909	Ca.6.5.70 Ca.6.5.71
15	sakolamūlakarasam̄ saksīradadhidāḍimam// tat param̄ vātagulmaghnām śūlānāhavimokṣaṇam// § 8911	Ca.6.5.72
	yonyarśograhaṇīdoṣāsvāsakāsārucijvarān// bastihṛtpārśvaśūlam̄ ca ghṛtametadvyapohati// iti hapuṣādyam̄ ghṛtam̄/ piplāyā picuradhyardho dāḍimāddvipalam̄ palam//	Ca.6.5.73 Ca.6.5.74
20	dhānyātpañca ghṛtāchchunṭhyāḥ karsaḥ kṣīram̄ caturguṇam// § 8916	
	siddhametairghṛtam̄ sadyo vātagulmam̄ vyapohati/ yonisūlam̄ śirahśūlamarśāmsi viṣamajvaram//	Ca.6.5.75

- Ca.6.5.76   iti pippalyādyam ghṛtam/
ghṛtānāmauṣadhaṇā ya ete parikīrtitāḥ/
te cūrṇayogā vartyastāḥ kaṣāyāste ca
gulminām// § 8921
- Ca.6.5.77   koladāḍimagharmāmbusurāmaṇḍāmlakāñjikaiḥ/
śūlānāhaharī peyā bījapūrarasena vā// § 8923   5
- Ca.6.5.78   cūrṇāni mātuluṅgasya bhāvitāni rasena vā/
kuryādvartīḥ saguṭikā gulmānāhārtisāntaye//
§ 8925
- Ca.6.5.79   hiṅgu trikaṭukam pāṭhām hapuṣāmabhayām
śaṭīm/
ajamodājagandhe ca tintidīkāmlavetasau// § 8927
- Ca.6.5.80   dāḍimam puṣkaram dhānyamajājīm citrakam
vacām/
dvau kṣārau lavaṇe dve ca cavyam caikatra
cūrṇayet// § 8929
- Ca.6.5.81   cūrṇametat
prayoktavyamannapāneśvanatyayam/
prāgbhaktamathavā peyam madyenosnōdakena
vā// § 8931
- Ca.6.5.82   pārśvahṛdbastiśūleṣu gulme vātakaphātmake/
ānāhe mūtrakrcchre ca śule ca gudayonije//
§ 8933
- Ca.6.5.83   grahaṇyarśovikāreṣu plīhni
pāṇḍvāmaye+arucau/
urovibandhe hikkāyām kāse śvāse galagrahe//
§ 8935
- Ca.6.5.84   bhāvitam mātuluṅgasya cūrṇametadrasena vā/
bahuśo guṭikāḥ kāryāḥ kārmukāḥ
syustato+adhikam//

	iti hiṇvādicūrṇam̄ guṭikā ca/ mātuluṅgaraso hiṅgu dāḍimam̄ biḍasaindhave/ surāmaṇḍena pātavyam̄ vātagulmarujāpaham// § 8940	Ca.6.5.85
5	śaṭīpuṣkarahiṅgvamlavetasaksāracitrakān/ dhānyakam̄ ca yavānīṁ ca viḍaṅgam̄ saindhavam̄ vacām// § 8942	Ca.6.5.86
	sacavyapippalīmūlāmajagandhām sadādimām/ ajājīṁ cājamodām̄ ca cūrṇam̄ kṛtvā prayojayet// § 8944	Ca.6.5.87
	rasena mātuluṅgasya madhuśuktena vā punaḥ/ bhāvitam̄ guṭikām̄ kṛtvā supiṣṭām̄ kolasam̄mitām// § 8946	Ca.6.5.88
10	gulmam̄ plīhānamānāham̄ śvāsam̄ kāsamarocakam/ hikkām̄ hṛdrogamarśāṁsi vividhām̄ śiraso rujam// § 8948	Ca.6.5.89
	pāṇḍvāmayam̄ kaphotkleśam̄ sarvajām̄ ca pravāhikām/ pārśvahṛdbastiśūlam̄ ca guṭikaiṣā vyapohati// § 8950	Ca.6.5.90
15	nāgarārdhapalam̄ piṣṭvā dve pale luñcitasya ca/ tilasyaikam̄ guḍapalam̄ kṣīreṇoṣṇena nā pibet// § 8952	Ca.6.5.91
	vātagulmamudāvartam̄ yoniśūlam̄ ca nāśayet/ pibederanḍajam̄ tailam̄ vāruṇīmaṇḍamīśritam// § 8954	Ca.6.5.92
	tadeva tailam̄ payasā vātagulmī pibennarah/ śleṣmaṇyanubale pūrvam̄ hitam̄ pittānuge param// § 8956	Ca.6.5.93

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.5.94   sādhayecchuddhaśuṣkasya laśunasya
                              catuṣpalam/
                              &kṣīrodake+aṣṭagunite kṣīraśeṣam ca nā
                              pibet //
                              &kṣīre jalāṣṭagunite' iti pā-.
Ca.6.5.95   vātagulmamudāvartam gṛdhrasīṁ
                              viṣamajvaram/
                              hṛdrogam vidradhim śotham sādhayatyāśu   5
                              tatpayah //
                              iti laśunakṣīram/
Ca.6.5.96   tailam prasannā gomūtramāranālam
                              yavāgrajam/
                              gulmam jaṭharamānāham pītamekatra
                              sādhayet //
                              iti tailapañcakam/
Ca.6.5.97   pañcamūlīkaṣāyena &saksāreṇa śilājatu /   10
                              pibettasya prayogeṇa vātagulmāt pramucyate //
                              iti śilājaturayogaḥ/
                              &`sakṣīreṇa' iti pā-.
Ca.6.5.98   vātyam pippalīyūṣeṇa mūlakānām rasena vā /
                              bhuktvā snigdhamudāvartādvātagulmādvimu-   15
                              cyate //
                              § 8971
- Ca.6.5.99   śūlānāhavibandhārtam
                              svedayedvātagulminam/
                              svedaiḥ
                              svedavidhāvuktairnāḍīprastarasāṅkaraiḥ //
                              § 8973
- Ca.6.5.100   bastikarma param vidyādgulmaghnām taddhi
                              mārutam/
                              sve sthāne prathamam jitvā sadyo
                              gulmamapohati // § 8975
- Ca.6.5.101   tasmādabhīkṣṇāśo gulmā nirūhaiḥ   20
                              sānuvāsanaiḥ/

prayujyamānaiḥ śāmyanti
vātapittakaphātmakāḥ // § 8977

gulmaghnā vividhā diṣṭāḥ siddhāḥ siddhiṣu
bastayah/
gulmaghnāni ca tailāni vakṣyante vātarogike //
§ 8979

5 tāni mārutaje gulme pānābhyaṅgānuvāsanaiḥ / Ca.6.5.103
prayuktānyāśu sidhyanti tailam
&hyanilajitparam//
&`hyanilajitvaram' iti pā-.
nīlinīcūrṇasamyuktaṁ pūrvoktaṁ ghṛtameva/
samalāya pradātavyam śodhanam
vātagulmine// § 8984

10 nīlinītrivṛtādantīpathyākampillakaiḥ saha/
śodhanārthaṁ ghṛtam deyam
sabiḍakṣāranāgaram// § 8986

nīlinīṁ triphalāṁ rāsnāṁ balāṁ
kaṭukarohīṇīṁ/
pacedviḍāṅgam vyāghrīṁ ca palikāni
jalāḍhake// § 8988

tena pādāvaśeṣena ghṛtaprasthaṁ vipācayet/
dadhnah prasthena samyojya sudhāksīrapalena
ca// § 8990

15 tato ghṛtapalam
dadyādyavāgūmaṇḍamiśritam/
jīrnē samyagviriktaṁ ca
bhojayedrasabhojanam// § 8992

gulmakuṣṭhodaravyaṅgaśophapāṇḍvāmayajvarān Ca.6.5.109
śvitram plīhānamunmādaṁ
ghṛtametadvyapohati//
iti nīlinyādyam ghṛtam/

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.5.110   kukkuṭāśca mayūrāśca tittirikrauñcavartakāḥ/
              śālāyo madirā sarpivātagulmabhiṣagjitam//
              § 8997
- Ca.6.5.111   hitamuṣṇam dravam̄ snigdham̄ bhojanam̄
              vātagulminām̄/
              samaṇḍavāruṇīpānam̄ pakvam̄ vā
              dhānyakairjalam// § 8999
- Ca.6.5.112   mande+agnau vardhate gulmo dīpte cāgnau   5
              praśāmyati/
              tasmānnā nātisauhityam̄
              kuryānnātivilaṅghanam// § 9001
- Ca.6.5.113   sarvatra gulme prathamam̄
              snehasvedopapādite/
              yā kriyā kriyate siddhim̄ sā yāti na virūksite//
              § 9003
- Ca.6.5.114   bhiṣagātyayikam̄ buddhvā
              pittagulmamupācaret/
              vai recanikasiddhena sarpiṣā &tiktakena vā//
              &` payasā+api vā' iti pā-.   10
              rohiṇīkaṭukānimbamadhukatriphalātvacah/
              karṣāṁśāstrāyamāṇā ca paṭolatrivr̄toḥ pale//
              § 9008
- Ca.6.5.116   dve pale ca masūrāṇām̄
              sādhyamaṣṭaguṇe+ambhasi/
              śṛtācchesam̄ ghṛtasamam̄ sarpiṣaśca   15
              catuṣpalam// § 9010
- Ca.6.5.117   pibet saṃmūrcchitaṁ tena gulmaḥ śāmyati
              paittikah/
              jvara str̄ṣṇā ca śūlam̄ ca bhramo
              mūrcchā+arucistathā//
              iti rohiṇyādyam̄ ghṛtam̄/
              jale daśaguṇe sādhyam̄ trāyamāṇācatuṣpalam/
- Ca.6.5.118

	pañcabhāgasthitam pūtam kalkaiḥ samyojya kārṣikaiḥ // § 9015	
	rohiṇī kaṭukā mustā trāyamāṇā durālabhā/ kalkaistāmalakīvīrājīvantīcandanotpalaiḥ // § 9017	Ca.6.5.119
5	rasasyāmalakānāṁ ca kṣīrasya ca ghṛtasya ca / palāni pṛthagaṣṭāṣṭau dattvā samyagvipācayet// § 9019	Ca.6.5.120
	pittaraktabhavam gulmam vīsarpam paittikam jvaram/ hṛdrogam kāmalām kuṣṭham hanyādetadghṛtottamam// iti trāyamāṇādyam ghṛtam/ rasenāmalakekṣūṇām &ghṛtapādām vipācayet/	Ca.6.5.121
10	pathyāpādām pibetsarpistatsiddham pittagulmanut// ityāmalakādyam ghṛtam/ &`ghṛtaprastham' iti pā-. drākṣām madhūkam kharjūram vidārīm	Ca.6.5.122
	saśatāvarīm/ parūṣakāṇi triphalām sādhayetpalasāmmitam// § 9028	Ca.6.5.123
15	jalāḍhake pādaśe rasamāmalakasya ca / ghṛtamikṣurasam kṣīramabhayākalkapādikam// § 9030	Ca.6.5.124
	sādhayettadghṛtam siddham śarkarākṣaudrapādikam/ prayogāt pittagulmaghnām sarvapittavikāranut// iti drākṣādyam ghṛtam/	Ca.6.5.125
20	vṛṣam samūlamāpothya pacedاشtaguṇe jale/ śeṣe+aṣṭabhbāge tasyaiva puṣpakalkam pradāpayet// § 9035	Ca.6.5.126

- Ca.6.5.127   tena siddham ghṛtam śītam sakṣaudram
                  pittagulmanut/
                  rakta pittajvaraśvāsakāsaḥ droga nāśanam //
                  iti vāsāghṛtam/
Ca.6.5.128   dvipalam trāyamāṇāyā jaladviprastha sādhitam/
                  aṣṭabhaṅgasthitam pūtām koṣṇām kṣīrasamām   5
                  pibet // § 9040
- Ca.6.5.129   pibedupari tasyoṣṇām kṣīrameva yathābalam/
                  tena nirhṛtadoṣasya gulmaḥ sāmyati paittikah//
                  § 9042
- Ca.6.5.130   drākṣābhaya rasam gulme paittike saguḍam
                  pibet/
                  lihyātkampillakaṁ vā+api virekārtham
                  madhudravam // § 9044
- Ca.6.5.131   dāhapraśamano+abhyaṅgah sarpiṣā   10
                  pittagulminām/
                  candanādyena tailena tailena madhukasya vā//
                  § 9046
- Ca.6.5.132   ye ca &pittajvaraharāḥ satiktāḥ kṣīrabastayah
                  hitāste pittagulmibhyo vakṣyante ye ca
                  siddhiṣu//
                  &`pittajvarārtānām' iti pā-.
Ca.6.5.133   śālāyo jāṅgalām māṁsam gavyāje payasī   15
                  ghṛtam/
                  kharjūrāmalakaṁ drākṣām dāḍimam
                  saparūṣakam // § 9051
- Ca.6.5.134   āhārārtham prayoktavyam pānārtham salilam
                  śṛtam/
                  balāvidārīgandhādyaiḥ pittagulmacikitsitam//
                  § 9053
- Ca.6.5.135   āmānvaye pittagulme sāme vā kaphavātike/

yavāgūbhīḥ khadairyūṣaiḥ
saṃdhukṣyo+agnirvilaṅghite// § 9055

śamaprakopau doṣāṇāṁ
sarveṣāmagnisamśritau/
tasmādagñim sadā rakṣennidānāni ca
varjayet// § 9057

5

vamanāṁ vamanār̥hāya pradadyāt
kaphagulmine/
snigdhasvinnaśarīrāya gulme śaithilyamāgate//
§ 9059

pariveṣṭya pradīptāṁstu balvajānathavā kuśān/
bhiṣakkumbhe samāvāpya gulmāṁ ghaṭamukhe
nyaset// § 9061

10

&saṃgr̥hīto yadā gulmastadā
ghaṭamathoddharet/
vastrāntaram tataḥ kṛtvā &&bhindyādgulmāṁ
pramāṇavit//
&`sa gr̥hīto yadā' iti pā-. &&`cchindyādgulmāṁ
pramāṇavit / vimargajam yadā paśyet' iti
gaṅgādharasam̄mataḥ pāṭhah.

15

vimārgājapadādarśairyathālābhāṁ prapīḍayet/
mr̥dgīyādgulmamevaikam na &tvantrahṛdayam
spr̥set//

&`na tvatra hṛdayam' iti pā-.
tilairanqātāśibījasarsapaiḥ parilipyā ca/
śleṣmagulmamayaḥpātraiḥ sukhosṇaiḥ
svedayedbhiṣak// § 9069

savyoṣaksāralavaṇām daśamūlīśṛtam gṛhtam/
kaphagulmām jayatyāśu
sahiṅgubidādāḍimam//
iti daśamūlīghṛtam/
bhallātakānām dvipalam pañcamūlam
palonmitam/

Ca.6.5.136

Ca.6.5.137

Ca.6.5.138

Ca.6.5.140

Ca.6.5.141

Ca.6.5.143

sādhyam vidārīgandhādyamāpothya
salilāḍhake// § 9074

Ca.6.5.144 pādaśeṣe rase tasmin pippalīm nāgaram vacām/
vidaṅgam saindhavam hiṅgu yāvaśūkam biḍam
śaṭīm// § 9076

Ca.6.5.145 citrakam madhukam rāsnām piṣṭvā karṣasamam
bhiṣak/
prastham ca payaso dattvā ghṛtaprastham
vipācayet// § 9078 5

Ca.6.5.146 etadbhallātakaghṛtam kaphagulmaharam
param/
plīhapāṇḍvāmayaśvāsagrahaṇīrogakāsanut//
iti bhallātakādyam ghṛtam/
Ca.6.5.147 pippalīpippalīmūlacavyacitrakanāgaraiḥ/
palikaiḥ sayavakṣārairghṛtaprastham
vipācayet// § 9083 10

Ca.6.5.148 kṣīraprastham ca tat sarpihanti gulmam
kaphātmakam/
grahaṇīpāṇḍurogaghnam
plīhakāsajvarāpaham//
iti kṣīraṣaṭpalakam ghṛtam/
Ca.6.5.149 trivṛtām triphalām dantīm daśamūlam
palomitam/
jale caturguṇe paktvā caturbhāgasthitam
rasam// § 9088 15

Ca.6.5.150 sarpireranḍajam tailam kṣīram caikatra
sādhayet/
sa siddho miśrakasnehah sakṣaudraḥ
kaphagulmanut// § 9090

Ca.6.5.151 kaphavātavibandheṣu kuṣṭhaplīhodareṣu ca/
prayojyo miśrakah sneho yoniśuleṣu
cādhikam//

	iti miśrakah snehaḥ/ yaduktam vātagulmaghnām sramsanām nīlinīghṛtam/ dviguṇām tadvirekārthām prayojyam kaphagulminām// § 9095	Ca.6.5.152
5	sudhāksīradrave cūrṇām trivṛtāyāḥ subhāvitam/ kārṣikām madhusarpibhyām &līḍhvā sādhu viricyate// &līḍham sādhu virecayet' iti pā-. jaladroṇe vipaktavyā vimśatiḥ pañca cābhayāḥ/ dantyāḥ palāni tāvanti citrakasya tathaiva ca// § 9100	Ca.6.5.153
10	aṣṭabhāgāvaśeṣām tu rasām pūtamadhikṣipet/ dantīsamām guḍām pūtām kṣipettatrābhayāśca tāḥ// § 9102	Ca.6.5.155
15	tailārdhakuḍavām caiva trivṛtāyāścatuṣpalam/ cūrṇitām &palamekām tu pippalīviśvabheṣajam// &cārdhupalikām' iti pā-. tat sādhyām lehavacchīte tasmiṁstailasamām madhu/ kṣipeccūrṇapalam caikām tvagelāpatrakeśarāt// § 9107	Ca.6.5.156 Ca.6.5.157
	tato lehapalam līḍhvā jagdhvā caikām harītakīm/ sukhām viricyate snigdho doṣaprasthamanāmayam// § 9109	Ca.6.5.158
	gulmām śvayathumarśāṁsi pāṇḍurogamarocakam/ hṛdrogam grahanīdoṣām kāmalām viṣamajvaram// § 9111	Ca.6.5.159

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.5.160   kuṣṭham̄ plīhānamānāhameśā hanyupasevitā /
                   niratyayah̄ kramaścāsyā dravo
                   māṃsarasaudanaḥ //
                   iti dantīharītakī /
- Ca.6.5.161   siddhāḥ siddhiṣu vakṣyante nirūhāḥ
                   kaphagulminām /
                   arīṣṭayogāḥ siddhāśca grahaṇyarśāścikitsite //   5
                   § 9116
- Ca.6.5.162   yaccūrṇam̄ gutīkā yāśca vihitā vātagulminām /
                   dviguṇakṣārahiṅgvamlavetasāstāḥ kaphe
                   hitāḥ // § 9118
- Ca.6.5.163   ya eva grahaṇīdoṣe kṣārāste kaphagulminām /
                   siddhā niratyayāḥ śastā dāhastvante
                   praśasyate // § 9120
- Ca.6.5.164   prapurāṇāni dhānyāni jāṅgalā mṛgapakṣināḥ /   10
                   kaulattho mudgayūṣāśca pippalyā nāgarasya
                   ca // § 9122
- Ca.6.5.165   śuṣkamūlakayūṣāśca bilvasya &varuṇasya ca /
                   cirabilvāṅkurāṇāṁ ca yavānyāścitrakasya ca //
                   &`taruṇasya' iti pā-.
 Ca.6.5.166   bījapūrakahiṅgvamlavetasakṣāradāḍimaiḥ /   15
                   takreṇa tailasarpirbhyaṁ
                   vyañjanānyupakalpayet // § 9127
- Ca.6.5.167   pañcamūlīśṛtam̄ toyam̄ purāṇam̄ vāruṇīrasam /
                   kaphagulmī pibetkāle jīrṇam̄ mādhvīkameva
                   vā // § 9129
- Ca.6.5.168   yavānīcūrṇitam̄ takram̄ biḍena lavaṇīkṛtam /
                   pibet saṃdīpanam̄
                   &vātakaphamūtrānulomanam //
                   &`vātamūtravarco+anulomanam' iti pā-.
 Ca.6.5.169   saṃcitaḥ kramaśo gulmo
                   mahāvāstuparigrahah /   20

kṛtamūlah sirānaddho yadā kūrma ivonnataḥ//
 § 9134

- &daurbalyārucihṛllāsakāsavamyaratijvaraiḥ/ Ca.6.5.170
 trṣṇātandrāpratiśyāairyujyate na sa sidhyati//
 &`daurvarṇyāruci-' iti pā-.
 5 gṛhītvā sajvaraśvāsam vamyatīśārapīḍitam/ Ca.6.5.171
 hṛnnābhīhastapādeśu śopah karṣati
 gulminam// § 9139
- raudhirasya tu gulmasya Ca.6.5.172
 garbhakālavatyatikrame/
 snigdhāsvinnaśarīrāyai dadyāt
 snehavirecanam// § 9141
- palāśakṣārapātre dve dve pātre tailasarpīṣoh/ Ca.6.5.173
 10 gulmaśaithilyajananīṁ paktvā mātrāṁ
 prayojayet// § 9143
- prabhidyeta na yadyevam Ca.6.5.174
 &dadyādyoniviśodhanam/
 kṣareṇa yuktam palalam sudhākṣīreṇa va
 punah//
 &`-virecanam' iti pā-.
 ābhyaṁ vā bhāvitān dadyādyonau Ca.6.5.175
 kaṭukamatsyakān/
 15 varāhamatsyapittābhyaṁ laktakān vā
 subhāvitān// § 9148
- adhoharaiścordhvaharairbhāvitān vā Ca.6.5.176
 samākṣikaiḥ/
 kiṇvam vā saguḍakṣāram
 dadyādyoniviśodhanam// § 9150
- raktapittaharam kṣāram lehayenmadhusarpīṣā/ Ca.6.5.177
 laśunam madirām tīkṣṇām matsyāmścāsyai
 pradāpayet// § 9152

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

Ca.6.5.178	<p>bastīm sakṣīragomūtram sakṣāram dāśamūlikam/ adrśyamāne rudhire dadyādgulmaprabhedenam// § 9154</p>
Ca.6.5.179	<p>pravartamāne rudhire dadyānmāṁsarasaudanam/ ghṛtatailena cābhyaṅgam pānārtham taruṇīṁ surām// § 9156</p>
Ca.6.5.180	<p>rudhire+atipravṛtte tu raktapittaharīḥ kriyāḥ/ kāryā vātarugārtāyāḥ sarvā vātaharīḥ punaḥ// § 9158</p>
Ca.6.5.181	<p>ghṛtatailāvasekāṁśca tittirīṁścaranāyudhān/ surām samaṇḍām pūrvam ca pānamamlasya sarpiṣah// § 9160</p>
Ca.6.5.182	<p>prayojayeduttaram vā jīvanīyena sarpiṣā/ atipravṛtte rudhire satiktenānuvāsanam// § 9162</p>
Ca.6.5.183	<p>tatra ślokāḥ snehaḥ svedaḥ sarpirbastiścūrṇāni bṛṁhaṇam guḍikāḥ/ vamanavirekau mokṣaḥ kṣatajasya ca vātagulmavatām// § 9164</p>
Ca.6.5.184	<p>sarpiḥ satiktasiddham kṣīram prasramsanam nirūhāśca/ raktasya cāvasecanamāśvāsanasamśamanayogāḥ// § 9166</p>
Ca.6.5.185	<p>upanāhanam saśastram pakvasyābhyan taraprabhinnasya/ samśodhanasamśamane pittaprabhavasya gulmasya// § 9168</p>

snehaḥ svedo bhedo laṅghanamullekhanam
 virekaśca/
 sarpirbastirguṭikāścūrṇamarisṭāśca sakṣārāḥ //
 § 9170

Ca.6.5.186

gulmasyānte dāhaḥ
 kaphajasyāgre+apanītaraktasya/
 gulmasya raudhirasya kriyākramah
 strībhavasyoktaḥ // § 9172

Ca.6.5.187

5   pathyānnapānasevā hetūnām varjanam
 yathāsvam ca/
 nityam cāgnisamādhiḥ snigdhasya ca
 sarvakarmāṇi//
 heturlingam siddhiḥ kriyākramah sādhyatā na
 yogāśca/
 gulmacikitsitasamgraḥa etāvān
 vyāhṛto+agniveśasya § 9176
 ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte cikitsasthāne
 gulmacikitsitam nāma pañcamo+adhyāyah//

Ca.6.5.188

6.6 ṣaṣṭho+adhyāyah/

athātah pramehacikitsitam vyākhyāsyāmah // § 9178   Ca.6.6.1
 iti ha smāha bhagavānātreyah // § 9179   Ca.6.6.2

nirmohamānānuśayo nirāśah
 punarvasurjñānatapoviśālah/
 kāle+agniveśāya sahetulingānuvāca
 mehāñśamanam ca teṣām // § 9181

Ca.6.6.3

5   āsyāsukham svapnasukham dadhīni
 grāmyaudakānūparasāḥ payāṁsi/
 navānnapānām guḍavaikṛtam ca pramehahetuḥ
 kaphakṛcca sarvam // § 9183

Ca.6.6.4

medaśca māṁsam ca śarīrajam ca kledam kapho
 bastigatam pradūṣya/

Ca.6.6.5

karoti mehān samudīrṇamuṣṇaistāneva pittam
paridūṣya cāpi // § 9185

- Ca.6.6.6   ksīṇeṣu doṣevavakṛṣya bastau dhātūn
                pramehānanilah karoti/
doṣo hi bastim samupetya mūtram saṃdūṣya
mehāñjanayediyathāsvam // § 9187
- Ca.6.6.7   sādhyāḥ kaphotthā daśa, pittajāḥ ṣaṭ yāpyā, na
                sādhyah pavanāccatuṣkah/
samakriyatvādvīṣamakriyatvānmahātyayatvācca 5
yathākramam te // § 9189
- Ca.6.6.8   kaphaḥ sapittah pavanaśca doṣā
                medo+asraśukrāmbuvasālasikāḥ/
majjā rasaujah piśitam ca &dūṣyāḥ pramehiṇām,
viṁśatireva mehāḥ//
&`dūjyam' iti pā-.
- Ca.6.6.9   jalopamam cekṣurasopamam vā ghanam
                ghanam copari viprasannam/
śuklam saśukram śiśiram śanairvā lāleva vā 10
vālukayā yutam vā // § 9194
- Ca.6.6.10   vidyāt pramehān kaphajān daśaitān
                kṣāropamam kālamathāpi nīlam/
hāridramāñjiṣṭhamathāpi raktametān pramehān
ṣaduśanti pittāt // § 9196
- Ca.6.6.11   majjaujasā vā vasayā+anvitam vā lasikayā vā
                satatam vibaddham/
caturvidham &mūtrayatīha vātāccheseu
dhātuṣvapakarṣiteṣu //
&`mūtrayate+nilena' iti pā-. 15
- Ca.6.6.12   varṇam rasam sparśamathāpi gandham
                yathāsvadosam bhajate pramehah/
śyāvāruṇo vātakṛtaḥ saśulo
majjādisādgūṇyamupaityasādhyah // § 9201

	svedo+aṅgagandhaḥ śithilāṅgatā ca śayyāsanasvapnasukhe ratiśca/ hṛṇnetrajihvāśravaṇopadeho ghanāṅgatā keśanakhātivṛddhiḥ// § 9203	Ca.6.6.13
	śītapriyatvam galatāluśośo mādhuryamāsye karapādadāhaḥ/ bhaviṣyato mehagadasya rūpam mūtre+abhidhāvanti pipīlikāśca// § 9205	Ca.6.6.14
5	sthūlaḥ pramehī balavānihaikaḥ kṛśastathaikaḥ paridurbalaśca/ saṁbṛhmaṇam tatra kṛśasya kāryam saṁśodhanam doṣabalādhikasya// § 9207	Ca.6.6.15
	snigdhasya yogā vividhāḥ prayojyāḥ kalpopadiṣṭā &malaśodhanāya/ ūrdhvam tathā+adhaśca male+apanīte meheśu saṁtarpaṇameva kāryam// &`malśodhanā ye' iti pā-.	Ca.6.6.16
10	gulmaḥ kṣayo mehanabastiśūlam mūtragrahaścāpyapatarpaṇena/ pramehiṇaḥ syuḥ, &&paritarpaṇāni kāryāṇi &&tasya prasamīkṣya vahnim// &`paribṛhmaṇāni' iti pā-. &&`tasmāt' iti pā-.	Ca.6.6.17
	saṁśodhanam nārhati yaḥ pramehī tasya kriyā saṁśamanī prayojyā/ manthāḥ kaṣāyā yavacūrṇalehāḥ pramehaśāntyai laghavaśca bhakṣyāḥ// § 9215	Ca.6.6.18
15	ye viśkirā ye pratudā vihaṅgāsteśām rasairjāṅgalajairmanojñaiḥ/ yavaudanam rūkṣamathāpi &vātyamadyāt sasaktūnapi cāpyapūpān// &`vātyam madyān' iti pā-.	Ca.6.6.19
	mudgādiyūṣairatha tiktaśākaiḥ purāṇaśālyodanamādadīta/	Ca.6.6.20

dantīngudītailayutam pramehī
tathā+atasīsarṣapatailayuktam // § 9220

Ca.6.6.21   saṣṭikam syātṛṇadḥānyam annam
yavapradhānastu bhavet pramehī/
yavasya bhakṣyān vividhāṁstathā+adyāt
kaphapramehī madhusamprayuktān // § 9222

Ca.6.6.22   niśisthitānām triphalākaṣāye syustarpaṇāḥ
kṣaudrayutā yavānām/
tān sīdhuyuktān prapibet pramehī   5
prāyogikānmehavadhārthameva // § 9224

Ca.6.6.23   ye śleśmamehe vihitāḥ kaṣāyāstairbhāvitānām
ca pṛthag्यavānām/
saktūnapūpān saguḍān sadhānān
bhakṣyāṁstathā+anyān vividhāṁśca
khādet // § 9226

Ca.6.6.24   kharāśvagohamsapṛṣadbhṛtānām tathā
yavānām vividhāśca bhakṣyāḥ/
deyāstathā veṇuyavā yavānām kalpena
godhūmamayāśca bhakṣyāḥ // § 9228

Ca.6.6.25   samśodhanollekhanalaṅghanāni kāle   10
prayuktāni kaphapramehān/
jayanti pittaprabhavān virekah samtarpaṇāḥ
samśamano vidhiśca // § 9230

Ca.6.6.26   dārvīm surāhvām triphalām samustām
kaṣāyamutkvāthyā pibet pramehī/
kṣaudreṇa yuktāmathavā haridrām
pibedrasenāmalakīphalānām // § 9232

Ca.6.6.27   harītakīkaṭphalamustalodhram
pāṭhāviḍaṅgārjunadhanvanāśca/
ubhe haridre tagaram viḍaṅgam   15
kadambaśālārjunadīpyakāśca // § 9234

	dārvī viḍaṅgam khadiro dhavaśca surāhvakuṣṭhāgurucandanāni/ dārvyagnimanthau triphalā sapāṭhā pāṭhā ca mūrvā ca tathā śvadamṣṭrā // § 9236	Ca.6.6.28
	yavānyuśīrāṇyabhayāguḍūcīcavyābhayācitraka- saptaparṇāḥ/ pādaiḥ kaṣāyāḥ kaphamehināṁ te daśopadiṣṭā madhusamprayuktāḥ // § 9238	Ca.6.6.29
5	uśīralodhrāñjanacandanānāmuśīramustāmala- kābhayānām/ paṭolanimbāmalakāmṛtānām mustābhayāpadmakavṛksakānām // § 9240	Ca.6.6.30
	lodhrāmbukālīyakadhātakīnām nimbarjunāmrātaniśotpalānām/ śīriṣasarjārjunakeśarānām priyaṅgupadmotpalakiṁśukānām // § 9242	Ca.6.6.31
	&aśvatthapāṭhāsanavetasānām kaṭaṅkaṭeryutpalamustakānām/ paitteṣu meheṣu daśa pradiṣṭāḥ pādaiḥ kaṣāyā madhusamprayuktāḥ //	Ca.6.6.32
10	&`aśvatthayāsāsanavetasānām' iti pā-. sarveṣu meheṣu matau tu pūrvau kaṣāyayogau vihitāstu sarve/ manthasya pāne yavabhāvanāyām syurbhojane	Ca.6.6.33
	pānavidhau pṛthak ca // § 9247	
	siddhāni tailāni ghṛtāni caiva &deyāni meheśvanilātmakesu/ medaḥ kaphaścaiva kaṣāyayogaiḥ snehaiśca vāyuḥ śamameti teṣām //	Ca.6.6.34
15	&`yojyāni' iti pā-. kampillasaptacchadaśālajāni baibhītarauhitakakauṭajāni/	Ca.6.6.35

kapitthapuspāṇi ca cūrṇitāni kṣaudreṇa lihyāt
kaphapittamehī // § 9252

Ca.6.6.36 pibedrasenāmalakasya cāpi
kalkīkṛtānyakṣasamāni kāle/
jīrṇe ca bhuñjīta purāṇamannam mehī
rasairjāṅgalajairmanojñaiḥ // § 9254

Ca.6.6.37 drṣṭvā+anubandham pavanāt kaphasya pittasya
vā snehavidhirvikalpyah/
tailam kaphe syāt svakaśāyasiddham pitte
ghṛtam pittaharaiḥ kaśāyaiḥ // § 9256 5

Ca.6.6.38 trikaṇṭakāśmantakasomavalkairbhallātakaiḥ
sātivisaiḥ salodhraiḥ/
&vacāpaṭolārjunanimbamustairharidrayā
padmakadīpyakaiśca//
&`pāṭhāpaṭolārjunanimbamustaiḥ' iti pā-

Ca.6.6.39 mañjiṣṭhayā cāgurucandanaiśca sarvaiḥ
samastaiḥ kaphavātajeṣu/
meheṣu tailam vipaced, ghṛtam tu paitteṣu,
miśram triṣu lakṣaṇeṣu // § 9261 10

Ca.6.6.40 phalatrikam dāruniśām viśālām mustām ca
niḥkvāthya niśām sakalkām/
pibet kaśāyam madhusamprayuktam
sarvaprameheṣu samuddhateṣu // § 9263

Ca.6.6.41 lodhram śaṭīm puṣkaramūlamelām mūrvām
viḍaṅgam triphalām yamānīm (yavānīm ?)/
cavyam priyaṅgum kramukam viśālām
kirātatiktam kaṭurohiṇīm ca // § 9265

Ca.6.6.42 bhārṅgīm natam citrakapippalīnām mūlam
sakuṣṭhātiviṣam sapāṭham/
kaliṅgakān keśaramindrasāhvām nakhaṁ
sapatrām maricām plavām ca // § 9267 15

	droṇe+ambhasah̄ karṣasamāni paktvā pūte caturbhāgajalāvaśeṣe/ rase+ardhabhāgām madhunah̄ pradāya pakṣam̄ nidheyo ghṛtabhājanasthah̄ // § 9269	Ca.6.6.43
	&madhvāsavo+ayam̄ kaphapittamehān kṣipram̄ nihanyāddvipalaprayogāt/ pāṇḍvāmayārśāṁsyarucim̄ grahaṇyā doṣam̄ kilāsam̄ vividham̄ ca kuṣṭham̄ //	Ca.6.6.44
5	&`lodhrāsavo+ayam̄' iti pā-. iti madhvāsavah̄/ kvāthah̄ sa evāṣṭapalam̄ ca dantyā bhallātakānām̄ ca catuṣpalam̄ syāt/ sitopalā tvaṣṭapalā viśeṣah̄ kṣaudram̄ ca tāvat pṛthagāsavau tau // § 9274	Ca.6.6.45
	sārodakam̄ vā+atha kuśodakam̄ vā madhūdakam̄ vā triphalārasam̄ vā/ sīdhum̄ pibedvā nigadam̄ pramehī mādhvīkamagryam̄ cirasamsthitaṁ vā// § 9276	Ca.6.6.46
10	māṁsāni śūlyāni mṛgadvijānām̄ khādediyavānām̄ vividhām̄scā bhakṣyān/ saṁśodhanāriṣṭakaśāyalehaiḥ samṛtarpaṇotthāñ śamayet pramehān// § 9278	Ca.6.6.47
	bhr̄ṣṭān yavān bhakṣayataḥ prayogācchuṣkām̄scā saktūnna bhavanti mehāḥ/ śvitram̄ ca kṛcchram̄ kaphajam̄ ca kuṣṭham̄ tathaiva mudgāmalakaprayogān// § 9280	Ca.6.6.48
15	saṁtarpaṇotheṣu gadeṣu yogā medasvinām̄ ye ca mayopadiṣṭāḥ/ virūkṣaṇārthaṁ kaphapittajeṣu siddhāḥ prameheśvapi te prayojyāḥ// § 9282	Ca.6.6.49

- Ca.6.6.50   vyāyāmayogairvividhaiḥ
                  pragāḍhairudvartanaiḥ snānajalāvasekaiḥ/
                  sevyatvagelāgurucandanādyair-&vilepanaiścāśu
                  na santi mehāḥ//
                  &`vilepanaiśca praśamanti' iti pā-.
Ca.6.6.51   kledaśca medaśca kaphaśca vṛddhaḥ
                  pramehahetuḥ prasamīkṣya tasmāt/
                  vaidyena pūrvam kaphapittajeṣu meheṣu   5
                  kāryāṇyapatarpaṇāni// § 9287
- Ca.6.6.52   yā vātamehān prati pūrvamuktā vātolbaṇānām
                  vihitā kriyā sā/
                  vāyurhi meheśvatikarśitānām kupyatyasādhyān
                  prati nāsti cintā// § 9289
- Ca.6.6.53   yairhetubhirye prabhavanti mehāsteṣu
                  prameheṣu na te niṣevyāḥ/
                  hetorasevā vihitā yathaiva jātasya rogasya
                  bhaveccikitsā// § 9291
- Ca.6.6.54   hāridravarṇām rudhiram ca mūtram vinā   10
                  pramehasya hi pūrvarūpaiḥ/
                  yo mūtrayettam na vadet prameham raktasya
                  pittasya hi sa prakopāḥ// § 9293
- Ca.6.6.55   drṣṭvā prameham madhuram sapiccham
                  madhūpamam syāddvividho vicārah/
                  kṣīneṣu doṣesvanilātmakah syāt samtarpaṇādvā
                  kaphasamṛbhavaḥ syāt// § 9295
- Ca.6.6.56   sapūrvarūpāḥ kaphapittamehāḥ krameṇa ye
                  vātakṛtāśca mehāḥ/
                  sādhyā na te, pittakṛtāstu yāpyāḥ, sādhyāstu   15
                  medo yadi na praduṣṭam// § 9297
- Ca.6.6.57   jātāḥ pramehī madhumehino vā na sādhyā
                  uktaḥ sa hi bijadoṣāt/

ye cāpi kecit kulajā vikārā bhavanti tāmśca
pravadantyasādhyān// § 9299

pramehiṇāṁ yāḥ piḍakā mayoktā rogādhikāre   Ca.6.6.58
pr̥thageva sapta/
tāḥ śalyavidbhīḥ kuśalaiścikitsyāḥ śastreṇa
saṁśodhanaropanaiśca// § 9301
tatra ślokāḥ--- § 9302   Ca.6.6.59

5   heturdoṣo dūṣyam mehānāṁ
sādhyatānurūpaśca/
mehī &dvividhastrividham
bhiṣagijitamatikṣapaṇadoṣah//
&`dvividham' yogindranāthasena saṁmataḥ
pāṭhah
ādyā yavānnavikṛtīmanthā mehāpahāḥ   Ca.6.6.60
kaṣāyāśca/
tailaghṛtalehayogā bhakṣyāḥ pravarāsavāḥ
siddhāḥ// § 9307

10   vyāyāma vidhir vividhaḥ snānānyudvartanāni   Ca.6.6.61
gandhāśca/
mehānāṁ praśamārthaṁ cikitsite
diṣṭametāvat// § 9309
ityagniveśakṛte tantra carakapratisaṁskṛte cikitsitasthāne
pramehacikitsitam nāma ṣaṣṭho+adhyāyah//6//

6.7 saptamo+adhyāyah/

athātaḥ kuṣṭhacikitsitam vyākhyāsyāmaḥ// § 9311   Ca.6.7.1
iti ha smāha bhagavānātreyah// § 9312   Ca.6.7.2
hetum dravyam liṅgam kuṣṭhānāmāśrayam praśama-
nam ca/ § 9313   Ca.6.7.3
5   śṛṅvagniveśa! samyagviśeṣataḥ sparśanaghnānām//
§ 9314

virodhīnyannapānāni dravasnigdhagurūṇi ca/   Ca.6.7.4

bhajatāmāgatām chardim
vegāmścānyānpratighnatām // § 9316

Ca.6.7.5 vyāyāmamatisamtāpamatibhuktvopasevinām/
śītoṣṇalaṅghanāhārān kramam muktvā
niṣeviṇām // § 9318

Ca.6.7.6 gharmaśramabhayārtānām drutam
śītāmbusevinām/
ajīrnādhyaśinām caiva
pañcakarmāpacāriṇām // § 9320 5

Ca.6.7.7 navānnadadhimsyātilavaṇāmlaniṣeviṇām/
māṣamūlakapiṣṭānnatilakṣīragudāśinām // § 9322

Ca.6.7.8 vyavāyam cāpyajīrṇe+anne nidrām ca bhajatām
divā/
viprān gurūn dharṣayatām pāpam karma ca
kurvatām // § 9324

Ca.6.7.9 vātādayastrayo duṣṭāstvagraktam
māṁsamambu ca/
dūṣayanti sa kuṣṭhānām saptako
dravyasamgrahah // § 9326 10

Ca.6.7.10 ataḥ kuṣṭhāni jāyante sapta caikādaśaiva ca/
na caikadosajam kiñcit kuṣṭham
samupalabhyate // § 9328

Ca.6.7.11 sparśājñatvamatisvedo na vā
vaivarṇyamunnaṭih/
koṭhānām lomaharṣaśca kaṇḍūstodah śramah
klamah // § 9330 15

Ca.6.7.12 vraṇānāmadhikam śūlam
śīghrotpattiścirasthitih/
&dāhah suptāṅgatā ceti
kuṣṭhalakṣaṇamagrajam //

- &`suptatvamaṅge dāhaśca' iti pā-.
ata ūrdhvamaṣṭādaśānām kuṣṭhānām
kapālodumbaramaṇḍalarṣyajihvapuṇḍarīka-
sidhmakākaṇakaikakuṣṭhacarmākhyakiṭima-
vipādikālasakadadrucarmadalapāmāviskoṭa-
kaśatārurvicarcikānām (-visphoṭaka- ?)
lakṣaṇānyupadekṣyāmaḥ// § 9334
- Ca.6.7.13
- kr̥ṣṇāruṇakapālābhām yadrūkṣam paruṣam
tanu/
kāpālam todabahulam tatkuṣṭham viṣamam
smṛtam// § 9336
- Ca.6.7.14
- 5 dāhakaṇḍūrujārāgaparītaṁ lomapiñjaram/
udumbaraphalābhāsam kuṣṭhamaudumbaraṁ
viduh// § 9338
- Ca.6.7.15
- śvetam raktam sthiram styānam
snigdhamutsannamaṇḍalam/
kṛcchramanyonyasamsaktam kuṣṭham
maṇḍalamucyate// § 9340
- Ca.6.7.16
- 10 karkaśam raktaparyantamantaḥ śyāvam
savedanam/
yadrṣyajihvāsaṁsthānamṛṣyajihvam
taducyate// § 9342
- Ca.6.7.17
- saśvetam raktaparyantam
puṇḍarīkadalopamam/
sotsedham ca sadāham ca puṇḍarīkam
taducyate// § 9344
- Ca.6.7.18
- śvetam tāmram tanu ca &yadrajo ghrṣṭam
vimuñcati/
alābūpuṣpavarnam tat sidhmaṁ prāyeṇa
corasi//
- 15 &`yaddhṛṣṭamudgirate rajah' iti pā-.
yat kākaṇantikāvaraṇamapaṅkam tīvravedanam/
- Ca.6.7.19
- Ca.6.7.20

- tridoṣalingam tat kuṣṭham kākaṇam naiva
sidhyati//
iti saptamahākuṣṭhāni/
asvedanam mahāvāstu
yanmatsyaśakalopamam/
tadekakuṣṭham, carmākhyam bahalam
hasticarmavat// § 9352
- Ca.6.7.21
- syāvam kiṇakharasparśam paruṣam kiṭimam
smṛtam/
vaipādikam pāṇipādasphuṭanam
tīvravedanam// § 9354
- Ca.6.7.22
- kanḍūmadbhīḥ sarāgaiśca gaṇḍairalasakam
citam/
sakaṇḍūrāgapidakam
dadrumaṇḍalamudgatam// § 9356
- Ca.6.7.23
- &raktam sakaṇdu sasphoṭam sarugdalati cāpi
yat/
taccarmadalamākhyātam
saṃsparśāsahamucyate//
- &`raktam saśūlam kanḍūmat sasphoṭam' iti pā-.
pāmā śvetāruṇāśyāvāḥ kaṇḍūlāḥ piḍakā
bhṛśam/
sphoṭāḥ śvetāruṇābhāso visphoṭāḥ
syustanutvacah// § 9361
- Ca.6.7.24
- 10
- raktam syāvam sadāhārti śatāruḥ
syādbahuvraṇam/
sakaṇḍūḥ piḍakā syāvā bahusrāvā vicarcikā//
ityekādaśa kṣudrakuṣṭhāni/
- Ca.6.7.25
- 15
- vāte+adhikatare kuṣṭham kāpālam maṇḍalam
kaphe/
pitte tvaudumbaram vidyāt kākaṇam tu
tridoṣajam// § 9366
- Ca.6.7.26
- vātapitte śleṣmapitte vātaśleṣmaṇi cādhike/
- Ca.6.7.27
- 15

	ṛṣyajihvam̄ puṇḍarīkam̄ sidhmakuṣṭham̄ ca jāyate// § 9368	
	carmākhyamekakuṣṭham̄ ca kiṭimam̄ savipādikam̄/ kuṣṭham̄ cālasakam̄ jñeyam̄ prāyo vātakaphādhikam// § 9370	Ca.6.7.29
5	pāmā śatārvvisphoṭam̄ dadruścarmadalam̄ tathā/ pittaśleṁādhikam̄ prāyah kaphaprāyā vicarcikā// § 9372	Ca.6.7.30
	sarvam̄ tridoṣajam̄ kuṣṭham̄ doṣāṇām̄ tu balābalam̄/ yathāsvairlakṣaṇairbuddhvā kuṣṭhānām̄ kriyate kriyā// § 9374	Ca.6.7.31
	doṣasya yasya paśyet kuṣṭheṣu višeṣaliṅgamudriktam̄/ tasyaiva śamam̄ kuryāttataḥ param̄ cānubandhasya// § 9376	Ca.6.7.32
10	kuṣṭhavišeṣairdoṣā doṣavišeṣaiḥ punaśca kuṣṭhāni/ jñāyante &tairheturhetustāmśca prakāśayati// &`te hetum̄ hetustāmśca' iti pā-. raukṣyam̄ śoṣastodah śūlam̄ sam̄kocanam̄	Ca.6.7.33
	rākuṣyam̄ kharabhāvo harṣah śyāvāruṇatvam̄ ca// § 9381	Ca.6.7.34
15	kuṣṭheṣu vātaliṅgam̄, dāho rāgah parisravah pākah/ visro gandhaḥ kledastathā+āṅgapatanam̄ ca pittakṛtam// § 9383	Ca.6.7.35

- Ca.6.7.36   śvāityam śaityam kaṇḍūḥ sthairyam
                  cotsedhagauravasnehāḥ/
                  kuṣṭheṣu tu kaphaliṅgam
                  jantubhirabhibhaksanām kledah// § 9385
- Ca.6.7.37   sarvairliṅgairyuktam matimān
                  vivarjayedabalam/
                  ṭṛṣṇādāhapaṛitam śāntāgnīm
                  jantubhirjagdham// § 9387
- Ca.6.7.38   vātakaphaprabalām yadyadekadosolbaṇam na   5
                  tat kṛcchram/
                  kaphapitta-vātapittaprabalāni tu
                  kṛcchrasādhyāni// § 9389
- Ca.6.7.39   vātottareṣu sarpirvamanam śleṣmottareṣu
                  kuṣṭheṣu/
                  pittottareṣu mokṣo raktasya virecanam cāgre//
                  § 9391
- Ca.6.7.40   vamanavirecanayogāḥ kalpoktāḥ kuṣṭhinām
                  prayoktavyāḥ/
                  pracchanamalpe kuṣṭhe mahati ca śastam
                  sirāvyadhanam// § 9393   10
- Ca.6.7.41   bahudoṣah samśodhyah kuṣṭhī
                  bahuśo+anurakṣatā prāṇān/
                  doṣe hyatimātrahṛte vāyurhanyādabalamāśu//
                  § 9395
- Ca.6.7.42   snehasya pānamiṣṭam śuddhe koṣṭhe pravāhite
                  rakte/
                  vāyurhi śuddhakoṣṭham kuṣṭhinamabalam
                  viśati sīghram// § 9397
- Ca.6.7.43   doṣotkliṣṭe hṛdaye vāmyah kuṣṭheṣu   15
                  cordhvabhāgeṣu/

kuṭajaphalamadanamadhukaiḥ
sapaṭolairnimbarasayuktaiḥ // § 9399

śītarasaḥ pakvaraso madhūni madhukam ca
vamanāni/
kuṣṭheṣu trivṛtā dantī triphalā ca virecane
śastā // § 9401

5

sauvīrakam tuṣodakamāloḍanamāsavāśca
śidhūni/
śamsantyadhoḥarāṇāṁ yathāvirekam
kramaśceṣṭah // § 9403

dārvībṛhatīsevyaiḥ
paṭolapicumardamadanakṛtamālaiḥ/
sasneḥairāsthāpyaḥ kuṣṭhī
sakaliṅgayavamustaiḥ // § 9405

vātolbaṇam viriktaṁ
nirūḍhamanuvāsanārhamālakṣya/
phalamadhukanimbakuṭajaiḥ sapaṭolaiḥ
sādhayetsneham // § 9407

10

saindhavadantīmaricam phaṇijjhakah pippalī
karañjaphalam/
nasyam syātsaviḍaṅgam
krimikuṣṭha-&kaphaprakopaghnam //
&-kaphapradōṣaghnam' iti pā-.
vaīrecaṇikairdhūmaiḥ ślokasthāneritaiḥ

praśāmyanti/
krmayah kuṣṭhakilāsāḥ
prayojitaṛuttamāṅgasthāḥ // § 9412

15

sthiraṭhinamaṇḍalānāṁ svinnānāṁ
prastarapraṇāḍībhīḥ/
kūrcairvighaṭṭitānāṁ
raktotkleśo+apanetavyaḥ // § 9414

- Ca.6.7.51 ānūpavārijānāṁ māṁsānāṁ poṭṭalaiḥ
sukhoṣṇaiśca/
&svinnotsannāṁ vilikhet kuṣṭham tīkṣṇena
śastreṇa//
&`svinnotsvinnām' iti pā-
- Ca.6.7.52   rudhirāgamārthamathavā &śṛṅgālābūni yojayet
kuṣṭhe/
pracchitamalpam kuṣṭham virecayedvā   5
jalaukobhiḥ//
& śṛṅgālābūbhirāharedrudhiram' iti pā-
- Ca.6.7.53   ye lepāḥ kuṣṭhānāṁ yujyante
nirhṛtāsradoṣāṇāṁ/
saṁśodhitāśayānāṁ sadyāḥ
siddhirbhavetteṣām// § 9422
- Ca.6.7.54   yeṣu na śastram kramate sparśendriyanāśanāni
yāni syuḥ/
teṣu nipātyaḥ kṣāro raktam doṣam ca   10
visrāvya// § 9424
- Ca.6.7.55   pāṣāṇakaṭhinaparuṣe supte kuṣṭhe sthire purāṇe
ca/
pītāgadasya kāryo viṣaiḥ
pradeho+agadaiścānu// § 9426
- Ca.6.7.56   stabdhāni suptasuptānyasvedanakaṇḍulāni
kuṣṭhāni/
kūrcairdantītrivṛtākaravīrakarañjakuṭajānām//
§ 9428
- Ca.6.7.57   jātyarkanimbajairvā patraiḥ śastraiḥ   15
samudraphenairvā/
ghṛṣṭāni gomayaairvā tataḥ pradehaiḥ
pradehyāni// § 9430
- Ca.6.7.58   mārutakaphakuṣṭhaghnam karmoktam
pittakuṣṭhināṁ kāryam/

	kaphapittaraktaharaṇam tiktakaśayaiḥ praśamanam ca // § 9432	
	sarpīṁṣi tiktakāni ca &yaccānyadraktapittanut karma/ bāhyābhyanṭaramagryam tat kāryam pittakuṣṭheṣu// &`yaccoktam' iti pā-. 5 doṣādhikyavibhāgādityetat karma kuṣṭhanut proktam/ vakṣyāmi kuṣṭhaśamanam prāyastvagdoṣasāmānyāt// § 9437	Ca.6.7.59
	dārvī rasāñjanam vā gomūtreṇa prabādhate kuṣṭham/ abhayā prayojitā vā māsam savyoṣaguḍatailā// § 9439	Ca.6.7.60
	mūlam paṭolasya tathā gavākṣyāḥ pṛthak palāmśam &triphalātvacaśca/ syāttrāyamāṇā kaṭurohiṇī ca bhāgārdhikā nāgarapādayuktā// &`triphalā trivṛcca' iti pā-. 10 palam tathaiṣām saha cūrṇitānām jale śrtam doṣaharam pibennā/ jīrnē rasairdhhanvamṛgadvijānām purāṇaśālyodanamādadīta// § 9444	Ca.6.7.61
	kuṣṭhāni śopham grahaṇīpradoṣamarśāṁsi kṛcchrāṇi halīmakam ca/ saḍrātrayogena nihanti caiṣa hṛdbastiśūlam viṣamajvaram ca // § 9446	Ca.6.7.62
15	mustam vyoṣam triphalā mañjiṣṭhā dāru pañcamūlyau dve/ saptacchadanimbatkva saviśālaścitrako mūrvā// § 9448	Ca.6.7.63
	mustam vyoṣam triphalā mañjiṣṭhā dāru pañcamūlyau dve/ saptacchadanimbatkva saviśālaścitrako mūrvā// § 9448	Ca.6.7.64
	mustam vyoṣam triphalā mañjiṣṭhā dāru pañcamūlyau dve/ saptacchadanimbatkva saviśālaścitrako mūrvā// § 9448	Ca.6.7.65

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.7.66   cūrṇam tarpaṇabhāgairnavabhiḥ samyojitaṁ
                   &samadhvājyam/
                   siddham kuṣṭhanibarhaṇametat prāyogikam
                   bhakṣyam//
                   &`samadhvamśam' iti pā-.
 Ca.6.7.67   śvayathum sapāṇḍurogam śvitram
                   grahanīpradośamarśāṁsi/
                   braghnabhagandarapiḍakākaṇḍūkoṭhāṁśca   5
                   vinihanti//
                   iti mustādicūrṇam/
 Ca.6.7.68   triphalātivisākaṭukānimbakaliṅgakavacāpaṭolānām/
                   māgadhiκārajanīdvayapadmakamūrvāviśālānām//
                   § 9456
- Ca.6.7.69   bhūnimbopalāśānām dadyāddvipalam
                   tatastrivṛddviguṇā/
                   tasyāśca punarbrāhmī taccūrṇam suptinut   10
                   paramam// § 9458
- Ca.6.7.70   &lelītakapravogo rasena jātyāḥ samākṣikah
                   paramah/
                   saptadaśakuṣṭhaghātī mākṣikadhātuśca
                   mūtreṇa//
                   &`navanītakapravogah' iti pā-.
 Ca.6.7.71   &sreṣṭham gandhakayogāt
                   suvarṇamākṣikapravogādvā/
                   sarvavyādhinibarhaṇamadyāt kuṣṭhī rasam ca   15
                   nigṛhitam//
                   &`evam' iti pā-.
 Ca.6.7.72   vajraśilājatusahitam sahitam vā yogarājena/
                   sarvavyādhipraśamanamadyātkuṣṭhī nigṛhya
                   nityam ca// § 9466
- Ca.6.7.73   khadirasuradārusāram śrapayitvā tadrasena
                   toyārthaḥ/
                   kṣaudraprasthe kāryaḥ kārye te cāṣṭapalike ca//   20
                   § 9468

	tatrāyaścūrṇānāmaṣṭapalam prakṣipettathā+amūni/ triphalalile tvañmaricam̄ patram̄ kanakam̄ ca karṣām̄sam// § 9470	Ca.6.7.74
	matsyaṇḍikā madhusamā tanmāsam jātamāyase bhāṇḍe/ madhvāsavamācarataḥ kuṣṭhakilāse śamam̄ yātaḥ//	Ca.6.7.75
5	iti madhvāsavah/ khadirakaṣāyadroṇam̄ kumbhe ghṛtabhāvite samāvāpya/ dravyāṇi cūrṇitāni ca ṣaṭpalikānyatra deyāni//	Ca.6.7.76
	§ 9475	
	triphalāvyoṣavidaṅgarajanīmustāṭarūṣakendrayavāḥ// sauvarṇī ca tathā tvak chinnaruhā ceti tanmāsam// § 9477	Ca.6.7.77
10	nidadhīta dhānyamadhye prātaḥ prātaḥ pibettato yuktyā/ māsena mahākuṣṭham̄ hantyevalpam̄ tu pakṣena// § 9479	Ca.6.7.78
	arśahśvāsabhagandarakāsakilāsapramehaśoṣāmśca// nā bhavati kanakavarṇah pītvā+ariṣṭam̄ kanakabindum//	Ca.6.7.79
15	iti kanakabindvariṣṭam/ kuṣṭheśvanilakaphakṛteṣvevam̄ peyastathā+api paitteṣu/ kṛtamālakvāthaścāpyesa viśeṣat kaphakṛteṣu//	Ca.6.7.80
	§ 9484	
	triphalāsavaśca gaudah sacitrakah kuṣṭharogavininhantā/ kramukadaśamūladantīvarāṅgamadhuyogasamyuktaḥ//	Ca.6.7.81
	§ 9486	

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.7.82   laghūni cānnāni hitāni vidyāt kuṣṭheṣu śākāni
                  ca tiktakāni/
bhallātakaiḥ satrīphalaiḥ sanimbairyuktāni
cānnāni ghṛtāni caiva // § 9488
- Ca.6.7.83   purāṇadhānyānyatha jāṅgalāni māṁsāni
                  mudgāśca paṭolayuktāḥ/
śastā, na gurvamlapayodadhīni nānūpamatsyā
na guḍastilāśca // § 9490
- Ca.6.7.84   elā kuṣṭham dārvī śatapuṣpā citrako   5
                  viḍaṅgaśca/
kuṣṭhalepanamisṭam rasāñjanam cābhayā
caiva // § 9492
- Ca.6.7.85   citrakamelāṁ &bimbīṁ vṛṣakam
                  trivṛdarkerāgarakam/
cūrnīkṛtamāṣṭāham bhāvayitavyam palāśasya // /
&`nimbam' iti pā-.
- Ca.6.7.86   kṣāreṇa gavāṁ mūtrasrutena tenāsyā   10
                  maṇḍalānyāśu/
bhidyante vilayanti ca liptānyarkābhītaptāni //
§ 9497
- Ca.6.7.87   māṁsī maricam lavaṇam rajaṇī tagaram sudhā
                  gṛhāddhūmaḥ/
mūtram &pittam kṣārah pālāśah kuṣṭhahā
lepaḥ//
&`goḥ pittam ca' iti pā-.
- Ca.6.7.88   trapu sīsamayaścūrṇam maṇḍalanut   15
                  phalguctrakau bṛhatī/
godhārasah salavaṇo dāru ca mūtram ca
maṇḍalanut// § 9502
- Ca.6.7.89   kadalīpalāśapāṭaliniculakṣārāmbhasā
                  prasannena/
māṁseṣu toyakāryam kāryam piṣṭe ca &kīnve
ca//

- &`klinne' iti pā-.
tairmedakah sujātaḥ kiṇvairjanitam pralepanam
śastam/
maṇḍalakuṣṭhavināśanamātapasamsthām
kṛmighnam ca // § 9507
- Ca.6.7.90
- 5 mustam madanam triphalā karañja
āragvadhakaliṅgayavāḥ/
dārvī sasaptaparṇā snānam siddhārthakam
nāma// § 9509
- Ca.6.7.91
- eṣa kaṣāyo vamanam virecanam
varṇakastathodgharṣah/
tvagdoṣakuṣṭhaśopaprabādhanaḥ
pāṇḍurogaghnaḥ// § 9511
- Ca.6.7.92
- kuṣṭham karañjabījānyedagajah kuṣṭhasūdano
lepaḥ/
prapunnāḍabījasaindhavarasāñjanakapitthalodhrāśca//
§ 9513
- Ca.6.7.93
- 10 śvetakaravīramūlam kuṭajakarañjayoh phalam
tvaco dārvyāḥ/
sumanahpravālayukto lepaḥ kuṣṭhāpahaḥ
siddhaḥ// § 9515
- Ca.6.7.94
- lodhrasya dhātakīnām vatsakabījasya
naktamālasya/
kalkaśca mālatīnām kuṣṭhesūnmardanālepau//
§ 9517
- Ca.6.7.95
- 15 śairīśi tvak puṣpam kārpāsyā rājavṛksapatrāṇi/
piṣṭā ca kākamācī caturvidhah
kuṣṭhanullepaḥ//
iti lepāḥ/
dārvyā rasāñjanasya ca nimbapaṭolasya
- Ca.6.7.96
- khadirasārasya/
- Ca.6.7.97

āragvadhadhvṛkṣakayostriphalāyāḥ
saptaṃ parṇasya // § 9522

Ca.6.7.98   iti ṣaṭ kaṣāyayogāḥ kuṣṭhaghnāḥ saptamaśca
                  tiniśasya/
snāne pāne ca
                  hitāstathā+asṭamaścāśvamārasya // § 9524

Ca.6.7.99   ālepanam pragharṣaṇam avacūrṇanam eta ca
                  kaṣāyāḥ/
tailagṛhṛtapaṭkayoge ceṣyante   5
                  kuṣṭhaśāntyartham // § 9526

Ca.6.7.100   triphalā nimba paṭolam mañjiṣṭhā rohiṇī vacā
                  rājanī/
esa kaṣāyo+abhyasto nihanti kaphapittajam
                  kuṣṭham // § 9528

Ca.6.7.101   etaireva ca sarpiḥ siddham vātolbaṇam jayati
                  kuṣṭham/
esa ca kalpo diṣṭah
                  khadirāsanadārunimbaṇām // § 9530

Ca.6.7.102   kuṣṭhārkatutthakaṭphalamūlakabījāni rohiṇī   10
                  kaṭukā/
kuṭajaphalotpalamustam
                  bṛhatīkaravīrakāśīsam // § 9532

Ca.6.7.103   eḍagajanimbapāṭhā durālabhā citrako
                  viḍaṅgaśca/
tiktālābukabījam kampillakasarṣapau vacā
                  dārvī // § 9534

Ca.6.7.104   etaistailam siddham kuṣṭhaghnam yoga esa
                  cālepah/
udvartanam pragharṣaṇam avacūrṇanamesa   15
                  eveṣṭah // § 9536

	śvetakaravīrakaraso gomūtram citrako viḍaṅgaśca/ kuṣṭheṣu tailayogah siddho+ayam saṃmato bhiṣajām// iti śvetakaravīrādyam tailam/ śvetakaravīrapallavamūlatvagvatsako viḍaṅgaśca/ kuṣṭhārkamūlasarṣapaśigrutvagrohiṇī kaṭukā// § 9541	Ca.6.7.105
5		Ca.6.7.106
	etaistailam siddham kalkaiḥ pādāṁśikairgavāṁ mūtram/ dattvā tailacaturguṇamabhyāṅgāt kuṣṭhakanḍūghnam// iti śvetakaravīrapallavādyam tailam/ tiktālābukabījām dve tutthe rocanā haridre dve/ bṛhatīphalameranḍah saviśālaścitrako mūrvā// § 9546	Ca.6.7.108
10		
	kāśisahiṅguśigrutryūṣaṇasuradārutumburuviḍaṅgam// lāṅgalakam kuṭajatvak kaṭukākhyā rohiṇī caiva// § 9548	Ca.6.7.109
	sarṣapatailam kalkairetairmūtre caturguṇe sādhyam/ kaṇḍukuṣṭhavināśanamabhyāṅgānmārutakaphahanṭr// iti tiktekṣvākvāditailam/ kanakakṣīrī śailā bhārgī dantyāḥ phalāni mūlam ca/	Ca.6.7.110
15		
	jātīpravālasarṣapalaśunaviḍaṅgam karañjatvak// § 9553	Ca.6.7.111
	saptacchadārkapallavamūlatvañnimbacitrakāsphotāḥ// guñjairanḍam bṛhatīmūlakasurasārjakaphalāni// § 9555	Ca.6.7.112
20	&kuṣṭham pāṭhā mustam tumburumūrvāvacāḥ saṣadgranthāḥ/	Ca.6.7.113

- edagajakuṭajaśigrutryūṣaṇabhallātakakṣavakāḥ//
& kuṣṭham tumbaru pāṭhā mūrvā vacā+atha
    śadgranthā' iti pā-.
Ca.6.7.114 haritālamavākpuṣpī tutthaṁ
    kampillako+amṛtāsamjñah/
saurāṣṭrī kāsīsam dārvītvak sarjikālavaṇam//
    § 9560
- 5
- kalkairetaistailam
    karavīrakamūlapallavakasāye/
sārṣapamathavā tailam gomūtracaturguṇam
    sādhyam// § 9562
- Ca.6.7.115
- sthāpyam kaṭukālābuni tatsiddham tena
    maṇḍalānyāśu/
bhindyādbhiṣagabhyaṅgātkrmīmśca kaṇḍūm ca
    vinihanyāt//
iti kanakakṣīrītailam/
Ca.6.7.117 kuṣṭham tamālapatram maricam samanahśilam
    sakāsīsam/
tailena yuktamuṣitam saptāham bhājane
    tāmre// § 9567
- 10
- tenāliptam sidhmaṁ &saptāhādvyeti tiṣṭhato
    gharme/
māsānnavam kilāsam snānam muktvā
    viśuddhatanoh//
iti sidhme lepah/
& `saptāhāddharmasevino vyeti' iti pā-.
Ca.6.7.119 sarṣapakarañjakosātakīnām
    tailānyatheṅgudīnām ca/
kuṣṭheṣu hitānyāhustailam yaccāpi
    khadirasārasya// § 9573
- 15
- jīvantī mañjiṣṭhā dārvī kampillakah
    payastuttham/
esa ghṛtatailapākah siddhaḥ siddhe ca
    sarjarasah// § 9575
- Ca.6.7.120

	deyah samadhūcchiṣṭo vipādikā tena śāmyate+abhyaktā/ carmaikakuṣṭhakiṭimam kuṣṭham śāmyatyalasakam ca // iti vipādikāharaghṛtataile/ &kiṇvam varāharudhiram pṛthvīkā saindhavam	Ca.6.7.121
5	lepo yojyah kustumburūṇi kuṣṭham ca maṇḍalanut// &`klinnam' iti pā-. pūtīkadārujaṭilāḥ pakvasurā kṣaudramudgaparṇyau ca/	Ca.6.7.122
	lepaḥ sakākanāso maṇḍalakuṣṭhāpahah siddhah// § 9583	Ca.6.7.123
10	citrakaśobhāñjanakau guḍūcyapāmārgadevadārūṇi/ khadiro dhavaścalepaḥ syāmā dantī dravantī ca// § 9585	Ca.6.7.124
	lākṣārasāñjanailāḥ punarnavā ceti kuṣṭhino lepaḥ/ dadhimāṇḍayutāḥ sarve deyāḥ ṣaṇmārutakaphakuṣṭhaghnāḥ// § 9587	Ca.6.7.125
	eḍagajakuṣṭhasaindhavasauvīrakasarṣapaiḥ kṛmighnaiśca/ kṛmikuṣṭhamāṇḍalākhyam dadrūkuṣṭham ca śamamupaiti// § 9589	Ca.6.7.126
15	eḍagajah sarjaraso mūlakabījam ca sidhmakuṣṭhānām/ kāñjikayuktam tu pṛthañmatamidamudvartanam lepaḥ// § 9591	Ca.6.7.127
	vāsā triphalā pāne snāne codvartane pralepe ca/ bṛhatīsevyapaṭolāḥ sasārivā rohiṇī caiva// § 9593	Ca.6.7.128

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.7.129   khadirāvaghātakakubharohītakalodhrakuṭaja-
                                  dhavanimbāḥ/
                                  saptacchadakaravīrāḥ śasyante snānapāneṣu //
                                  § 9595
- Ca.6.7.130   jalavāpyalohakeśarapatraplavacandanam
                                  mṛṇālāni/
                                  bhāgottarāṇi siddham pralepanam
                                  pittakaphakuṣṭhe // § 9597
- Ca.6.7.131   yaṣṭyāhvalodhrapadmakapaṭolapicumardaca-
                                  ndanarasāscā /
                                  snāne pāne ca hitāḥ suśītalāḥ
                                  pittakuṣṭhibhyah // § 9599
- Ca.6.7.132   ālepanam priyaṅgurhareṇukā vatsakasya ca
                                  phalāni/
                                  sātiviṣā ca sasevyā sacandanā rohiṇī kaṭukā //
                                  § 9601
- Ca.6.7.133   tiktaghṛtairdhautaghṛtairabhyāṅgo
                                  dāhyamānakuṣṭhesu/
                                  tailaiścandanamadhukaprappaṇḍarīkotpalayutaiśca //
                                  § 9603
- Ca.6.7.134   klede prapatati cāṅge dāhe visphoṭake
                                  sacarmadale/
                                  śītāḥ pradehasekā vyadho vireko ghṛtam
                                  tiktam // § 9605
- Ca.6.7.135   khadiraghṛtam nimbaghṛtam
                                  dārvīghṛtamuttamam paṭolaghṛtam/
                                  kuṣṭhesu raktapittaprabaleṣu bhiṣagjiṭam
                                  siddham // § 9607
- Ca.6.7.136   triphalātvaco+ardhapalikāḥ paṭolapatram ca
                                  kārṣikāḥ śeṣāḥ /

5

15

kaṭurohiṇī sanimbā yaṣṭyāhvā trāyamāṇā ca //
§ 9609

esa kaṣāyah sādhyo dattvā dvipalam
masūravidalānām/
salilāḍhake+asṭabhage śeṣe pūto raso
grāhyah // § 9611

Ca.6.7.137

5

te &ca kaṣāye+asṭapale catuṣpalam sarpiṣaśca
paktavyam/

Ca.6.7.138

yāvatsyādaṣṭapalam śeṣam peyam tataḥ
koṣṇam//

&`tatra' iti pā-.

tadvātapiṭṭakuṣṭham vīsarparām vātaśonitam
prabalam/

Ca.6.7.139

jvaradāhagulmavidradhivibhramavisphoṭakān
hanti // § 9616

10

nimbapaṭolam dārvīm durālabhām tiktarohiṇīm
triphalām/

Ca.6.7.140

kuryādardhadalāṁśam parpaṭakam
trāyamāṇām ca // § 9618

salilāḍhakasiddhānām rase+asṭabhāgasthite
kṣipet pūte/

Ca.6.7.141

candanakirātatiktakamāgadhikāstrāyamāṇām
ca // § 9620

mustam vatsakabījam kalkīkrtyārdhakārṣikān
bhāgān/

Ca.6.7.142

navasarpisaśca &ṣaṭpalametatsiddham ghṛtam
peyam//

15

&`tiktaṁ' iti pā-.

kuṣṭhajvaragulmārśograhanīpāṇḍvāmayaśvayathuhāri⁴³
pāmāvisarpapiḍakākanḍūmadaganḍanutsiddham//
iti tiktaṣṭpalakam ghṛtam/

saptacchadam prativiṣām śampākam
tiktarohiṇīm pāṭhām/

Ca.6.7.144

mustamuśīram triphalāṁ
paṭolapicumardaparpaṭakam// § 9628

Ca.6.7.145 dhanvayavāsam candanamupakulyāṁ
padmakāṁ haridre dve/
ṣaḍgranthāṁ saviśālāṁ śatāvarīṁ sārive
cobhe// § 9630

Ca.6.7.146 vatsakabījāṁ &yāsam mūrvāmamṛtāṁ
kirātatiktam ca/
kalkān kuryānmatimānyaṣṭyāhvam trāyamāṇāṁ 5
ca//
&`vāsāṁ' iti pā-.
Ca.6.7.147 &kalkaścāturbhāgo jalamaṣṭaguṇam
raso+amṛtaphalānāṁ/
dviguṇo ghṛtātpradeyastatsarpiḥ
pāyayetsiddham//
&kalkaścaturthabhāgah' iti pā-.

Ca.6.7.148 kuṣṭhāni raktapittaprabalānyarśāṁsi
raktavāhīni/
&vīsarparmamlapittam vātāsṛk pāṇḍurogam
ca// 10

Ca.6.7.149 &vīsarparaktapittam' iti pā-.
visphoṭakānsapāmānunmādaṁ kāmalāṁ
jvaram kaṇḍūm/
hṛdrogagulmapiḍakā asṛgdaram gaṇḍamālāṁ
ca// § 9641

Ca.6.7.150 hanyādetat sarpiḥ pītam kāle yathābalāṁ
sadyah/ 15

yogaśatairapyajitānmahāvikārānmahātiktam//
iti mahātiktakāṁ ghṛtam/

Ca.6.7.151 doṣe hṛte+apanīte rakte bāhyāntare krte
&śamane/

snehe ca kālayukte na kuṣṭham-&&anuvartate
sādhyam//

&`vamane' iti pā-. &&`ativartate' iti pā- 20

Ca.6.7.152 khadirasya tulāḥ pañca śiṁśapāsanayostule/

tulārdhāḥ sarva evaite karañjāriṣṭavetasāḥ //
 § 9649

parpaṭah kuṭajaścaiva vṛṣah kṛmiharastathā/
 haridre kṛtamālaśca guḍūcī triphalā trivṛt//
 § 9651

saptaparṇaśca samkṣuṇṇā daśadroṇeṣu
 vāriṇah/
 5 asṭabhbhāgāvaśeṣam tu kaśayamavatārayet// § 9653

dhātrīrasam ca tulyāṁśam sarpisaścāḍhakam
 pacet/
 mahātiktakakalkaistu yathoktaih
 palasammitaih// § 9655

nihanti sarvakuṣṭhāni pānābhyaṅganishevanāt/
 mahākhadiramityetat param kuṣṭhavikāranut//
 10 iti mahākhadiram ghṛtam/
 prapatatsu lasikāprasruteṣu gātreṣu
 jantujagdheṣu/
 mūtram nimbaviḍāṅge snānam pānam
 pradehaśca// § 9660

vṛṣakuṭajasaptaparṇāḥ
 karavīrakarañjanimbakhadirāśca/
 snāne pāne lepe krimikuṣṭhanudah
 sagomūtrāḥ// § 9662

15 pānāhāravidhāne prase cane dhūpane pradehe
 ca/
 kṛmināśanam viḍāṅgam viśisyate kuṣṭhahā
 khadiraḥ// § 9664

eḍagajah saviḍāṅgo mūlānyāragvadhasya
 kuṣṭhānām/
 uddālanam śvadantā
 gośvavarāhoṣṭradantāśca// § 9666

Ca.6.7.161	edagajah saviḍaṅgo dve ca niśe rājavṛkṣamūlam ca/ kuṣṭhoddālanamagryam sapippalīpākalam yojyam// § 9668
Ca.6.7.162	śvitrāṇāṁ &saviśeṣam yuktavyam sarvato viśuddhānām/ śvitre sramsanamagryam malapūrasa iṣyate saguḍah//
Ca.6.7.163	&`praśamārtham' iti pā-. tam pītvā susnigdho yathābalam sūryapādasamṛtāpam/ samseveta viriktastryaham pipāsuḥ pibet peyām// § 9673
Ca.6.7.164	śvitre+aṅge ye sphoṭā jāyante kaṇṭakena tānbhindyāt/ sphoṭeṣu visruteṣu prātah prātah pibet pakṣam// § 9675
Ca.6.7.165	malapūmasanam priyaṅgum śatapuṣpām cāmbhasā samutkvāthya/ pālāśam vā kṣāram yathābalam phāṇitopetam// § 9677
Ca.6.7.166	yaccānyat kuṣṭhaghnam śvitrāṇāṁ sarvameva tacchastam/ khadirodakasamyuktam khadirodakapānamagryam vā// § 9679
Ca.6.7.167	samanahśilam viḍaṅgam kāśīsam rocanām kanakapuspīm/ śvitrāṇāṁ praśamāartham sasaindhavam lepanam dadyāt// § 9681
Ca.6.7.168	kadalīkṣārayutam vā kharāsthi dagdham gavām rudhirayuktam/

hastimadādhyusitam vā mālatyāḥ
korakakṣāram // § 9683

nīlotpalam sakuṣṭham sasaindhavam
hastimūtrapiṣṭam vā/
mūlakabījāvalgujalepah piṣṭo gavāṁ mūtre //
§ 9685

5

kākodumbarikā vā sāvalgujacitrakā gavāṁ
mūtre/
piṣṭā manahśilā vā samyuktā barhipittena //
§ 9687

Ca.6.7.169

Ca.6.7.170

lepaḥ kilāsaḥantā bījānyāvalgujāni lāksā ca/
gopittamañjane dve pippalyāḥ kālaloharajah //
§ 9689

Ca.6.7.171

śuddhyā śonitamokṣairvirūkṣaṇairbhakṣaṇaiśca
saktūnām/
śvitram kasyacideva praṇaśyati kṣīṇapāpasya //
§ 9691

Ca.6.7.172

10

dāruṇam &cāruṇam śvitram kilāsam
nāmabhistribhiḥ/
vijñeyam trividham && tacca tridoṣam
prāyaśaśca tat//
&`dāraṇam cāraṇam' iti pā-. &&`yaducyate
tatdoṣe raktāśrite raktam tāmram
māṃsasamāśrite/
śvetam medahśrite śvitram guru
taccottarottaram // § 9696

Ca.6.7.173

Ca.6.7.174

15

yat parasparato+abhinnam bahu
yadraktalomavat/
yacca varṣagaṇotpannam tacchvitram naiva
sidhyati // § 9698

Ca.6.7.175

- Ca.6.7.176 araktaloma tanu yat pāṇḍu nāticirothhitam/
madhyāvakāśe cocchūnam śvitram
tatsādhyamucyate// § 9700
- Ca.6.7.177 vacāṁsyatathyāni kṛtaghnabhāvo nindā⁵
&surāṇāṁ gurudharṣaṇāṁ ca/
pāpakriyā pūrvakṛtam ca karma hetuh kilāsasya
virodhi cānnam//
&`gurūṇāṁ' iti pā-. § 9703
- Ca.6.7.178 tatra ślokāḥ--- § 9704
- heturdravyam liṅgam vividham ye yeṣu cādhikā
doṣāḥ/
kuṣṭheṣu doṣaliṅgam samāsato doṣanirdeṣah//
§ 9706
- Ca.6.7.179 sādhyamasādhyam kṛcchram kuṣṭham
kuṣṭhāpahāśca ye yogāḥ/
siddhāḥ kilāsaheturliṅgam gurulāghavam tathā¹⁰
śāntih// § 9708
- Ca.6.7.180 iti samgrahaḥ prañīto maharṣinā
kuṣṭhanāśane+adhyāye/
smṛtibuddhivardhanārtham śiṣyāya
hutāśaveśāya// § 9710
ityagniveśakṛte tantra carakapratisaṁskṛte cikitsitasthāne
kuṣṭhacikitsitam nāma saptamo+adhyāyah//7//
- ## 6.8 aṣṭamo+adhyāyah/
- Ca.6.8.1 athāto rājayakṣmacikitsitam vyākhyāsyāmah// § 9712
- Ca.6.8.2 iti ha smāha bhagavānātreyah// § 9713
- Ca.6.8.3 divaukasāṁ kathayatāmṛṣibhirvai śrutā kathā/
kāmavyasanasamyuktā paurāṇī śaśināṁ prati//
§ 9715

	rohiṇyāmatisaktasya śarīram nānurakṣataḥ/ ājagāmālpatāmindordehaḥ snehāparikṣayāt// § 9717	Ca.6.8.4
	duhitṛṇāmasambhogāccheṣāṇāṁ ca prajāpateḥ/ krodho niḥsvāsarūpeṇa mūrtimān niḥsṛto mukhāt// § 9719	Ca.6.8.5
5	prajāpaterhi duhitṛraṣṭāvīṁśatimāṁśumān/ bhāryārtham pratijagrāha na ca sarvāsvavartata// § 9721	Ca.6.8.6
	guruṇā tamavadhyātām bhāryāsvasamavartinam/ rajaḥparītamabalam yakṣmā śaśinamāviśat// § 9723	Ca.6.8.7
10	so+abhibhūto+&atimahatā gurukroḍhena niṣprabhaḥ/ devadevarśisahito jagāma śaraṇām gurum// § 9725	Ca.6.8.8
	atha candramasaḥ śuddhām matī buddhā prajāpatih/ prasādām kṛtavān somastato+aśvibhyām cikitsitah// § 9727	Ca.6.8.9
	sa vimuktagrahaścandro virarāja višeṣataḥ/ &aujasā vardhito+aśvibhyām śuddham sattvamavāpa ca// § 9729	Ca.6.8.10
15	krodho yakṣmā jvaro roga ekārtho duḥkhasamjñakah/ yasmāt sa rājñah prāgāśīdrājayakṣmā tato mataḥ// § 9731	Ca.6.8.11
	sa yakṣmā huṇkrto+aśvibhyām mānuṣam lokamāgataḥ/	Ca.6.8.12

labdhvā caturvidham hetum samāviśati
mānavān // § 9733

Ca.6.8.13 ayathābalamārambham̄ vegasamdhāraṇam̄
kṣayam̄/
yakṣmaṇah kāraṇam̄ vidyāccaturtham̄
viśamāśanam// § 9735

Ca.6.8.14 yuddhādhyayanabhārādhvalaṅghanaplavanādibhiḥ/
patanairabhighātairvā sāhasairvā
tathā+aparaiḥ// § 9737 5

Ca.6.8.15 ayathābalamārambhārjantorurasi vikṣate/
vāyuḥ prakupito doṣavudīryobhau
pradhāvati// § 9739

Ca.6.8.16 sa śiraḥsthaḥ śiraḥśūlam̄ karoti galamāśritah/
kaṇṭhoddhvamsam̄ ca kāsam̄ ca
svarabhedamarocakam// § 9741

Ca.6.8.17 pārśvaśūlam̄ ca pārśvastho varcobhedam̄ gude 10
sthitah/
jṛmbhām̄ jvaram̄ ca sandhistha uraḥsthaścoraso
rujam// § 9743

Ca.6.8.18 &kṣaṇanādurasah kāsāt kapham̄ ṣṭhīvet
saśonitam̄/
jarjareṇorasā kṛcchramuraḥśūlātipīṭitah// § 9745

Ca.6.8.19 iti sāhasiko yakṣmā rūpairetaih̄ prapadyate/
ekādaśabhirātmajño &bhajettasmānna 15
sāhasam// § 9747

Ca.6.8.20 hrīmattvādvā ghrṇitvādvā bhayādvā
vegamāgatam̄/
vātamūtrapurīṣāṇām̄ nigrhṇāti yadā narah//
§ 9749

	tadā vegapratīghātāt kaphapitte samīrayan/ ūrdhvam̄ tiryagadhaścaiva vikārān kurute+anilah// § 9751	Ca.6.8.21
	pratiśyāyam̄ ca kāsam̄ ca svarabhedamarocakam/ pārśvaśūlam̄ śirahśūlam̄ jvaramaṁsāvamardanam// § 9753	Ca.6.8.22
5	aṅgamardam̄ muhuśchardim̄ varcobhedaṁ trilakṣaṇam/ rūpānyekādaśaitāni yakṣmā yairucyate mahān// § 9755	Ca.6.8.23
	īrṣyotkaṇṭhābhayatrāsakrodhaśokātikarśanāt/ ativyavāyānaśanācchrukramojaśca hīyate// § 9757	Ca.6.8.24
10	tataḥ snehakṣayādvāyurvṛddho doṣāvudīrayan/ pratiśyāyam̄ jvaram̄ kāsamaṅgamardam̄ śirorujam// § 9759	Ca.6.8.25
	śvāsam̄ viḍbhedamaruciṁ pārśvaśūlam̄ svarakṣayam/ karoti cāṁsasamṛtāpam-&ekādaśagadānimān// § 9761	Ca.6.8.26
	liṅgānyāvedayantyetānyekādaśa mahāgadam/ saṁprāptam̄ rājayakṣmāṇam̄ kṣayāt prāṇakṣayapradam// § 9763	Ca.6.8.27
15	vividhānyannapānāni vaiśamyeṇa samaśnataḥ/ janayantyāmayān ghorānvīśamānmārutādayaḥ// § 9765	Ca.6.8.28
	srotāṁsi rudhirādīnāṁ vaiśamyādviśamam̄ gatāḥ/	Ca.6.8.29

ruddhvā rogāya kalpante puṣyanti ca na
dhātavah// § 9767

Ca.6.8.30 pratiśyāyam prasekam ca kāsam
chardimarocakam/
jvaramamsābhītāpam ca chardanam rudhirasya
ca// § 9769

Ca.6.8.31 pārśvaśūlam śirahśūlam svarabhedamathāpi
ca/
kaphapittānilakṛtam liṅgam
vidyādyathākramam// § 9771 5

Ca.6.8.32 iti vyādhisamūhasya &rogarājasya hetujam/
rūpamekādaśavidham
hetuścoktaścaturvidhah// § 9773

Ca.6.8.33 pūrvarūpam pratiśyāyo daurbalyam
doṣadarśanam/
adoṣevapi bhāveṣu kāye bībhatsadarśanam//
§ 9775

Ca.6.8.34 ghrṇitvamaśnataścāpi balamāṁsaparikṣayah/
strīmadyamāṁsapriyatā priyatā
cāvagunṭhane// § 9777 10

Ca.6.8.35 maksikāghuṇakeśānāṁ tṛṇānāṁ patanāni ca/
prāyo+annapāne keśānāṁ nakhānāṁ
cābhivardhanam// § 9779

Ca.6.8.36 patatribhiḥ pataṅgaiśca
śvāpadaiścābhidharṣanam/
svapne keśāsthiraśīnāṁ
bhasmanaścādhirohaṇam// § 9781 15

Ca.6.8.37 jalāśayānāṁ śailānāṁ vanānāṁ jyotiśāmapi/
śuṣyatāṁ kṣīyamāṇānāṁ patatāṁ yacca
darśanam// § 9783

	prāgrūpam bahurūpasya tajjñeyam rājayakṣmaṇah/ rūpam tvasya yathoddeśam &nirdekṣyāmi sabheṣajam// § 9785	Ca.6.8.38
	yathāsvenoṣmaṇā pākam śārīrā yānti dhātavah/ srotasā ca yathāsvena dhātuḥ puṣyati dhātutah// § 9787	Ca.6.8.39
5	srotasām saṃnirodhācca raktādīnām ca saṃkṣayāt/ dhātūṣmaṇām cāpacayādrājayakṣmā pravartate// § 9789	Ca.6.8.40
	tasmin kāle pacatyagniryadannam koṣṭhasaṃśritam/ malībhavati tat prāyah kalpate kiṃcidojase// § 9791	Ca.6.8.41
10	tasmāt purīṣam saṃrakṣyam višeṣādrājayakṣmiṇah/ sarvadhātukṣayārtasya balam tasya hi viḍbalam// § 9793	Ca.6.8.42
	rasah srotaḥsu ruddhesu svasthānastho &vidahyate/ sa ūrdhvam kāsavegena bahurūpaḥ pravatate// § 9795	Ca.6.8.43
	jāyante vyādhayaścātah ṣaḍekādaśa vā punah/ yeṣām saṃghātayogena rājayakṣmeti kathyate// § 9797	Ca.6.8.44
15	kāṃso+asatāpo vaisvaryam jvarah pārśvaśirorujā/ chardanam raktakaphayoh śvāsavarcogado+aruciḥ// § 9799	Ca.6.8.45

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.8.46   rūpānyekādaśaitāni yakṣmaṇah ṣadimāni vā/
kāśo jvarah pārśvaśūlam
svaravarcogado+aruciḥ // § 9801
- Ca.6.8.47   sarvairardhaistribhirvā+api
liṅgairmāṁsabalakṣaye/
yukto varjyaścikitsyastu
sarvarūpo+apyato+anyathā // § 9803
- Ca.6.8.48   ghrāṇamūle sthitah śleṣmā rudhiram pittameva   5
vā/
mārutādhamātaśiraso mārutam śyāyate prati //
§ 9805
- Ca.6.8.49   pratiśyāyastato ghorō jāyate dehakarśanah/
tasya rūpam śirahśūlam gauravam
ghrāṇaviplavah // § 9807
- Ca.6.8.50   jvarah kāsaḥ kaphotkleśah svarabhedo+aruciḥ
klamah/
indriyāṇāmasāmarthyam yakṣmā &cātah
prajāyate // § 9809   10
- Ca.6.8.51   picchilam bahalam visram haritam
śvetapītakam/
kāsamāno rasam yakṣmī &niṣṭhīvati
kaphānugam // § 9811
- Ca.6.8.52   amṣapārśvābhītāpaśca &samtāpah
karapādayoh/
jvarah sarvāṅgagaśceti lakṣaṇam
rājayakṣmaṇah // § 9813
- Ca.6.8.53   vātātpittātkaphādraktāt kāsavegāt sapīnasāt/
svarabhedo bhavedvātādrūkṣah kṣāmaścalah
svarah // § 9815   15

	tālukaṇṭhapariplōṣah pittādvaktumasūyate / &kaphādbhedo vibaddhaśca svaraḥ &khurakhurāyate // § 9817	Ca.6.8.54
	sanno raktavibaddhatvāt svaraḥ kṛcchrāt pravartate / kāsātivegāt &kaṣaṇah pīnasātkaphavātikah // § 9819	Ca.6.8.55
5	pārśvaśūlam tvaniyatam saṃkocāyāmalakṣaṇam / śirahśūlam sasamtāpam yakṣmiṇah syātsagauravam // § 9821	Ca.6.8.56
	&abhisanne śarīre tu yakṣmiṇo viṣamāśanāt / kaṇṭhātpravartate raktam śleṣmā cotkliṣṭasamcitaḥ // § 9823	Ca.6.8.57
10	raktam vibaddhamārgatvānmāṃsādīnn- &ānupadyate / āmāśayasthamutkliṣṭam bahutvāt kaṇṭhameti ca // § 9825	Ca.6.8.58
	vātaśleśmavibaddhatvādurasaḥ śvāsamṛcchati / doṣairupahate cāgnau sapicchamatisāryate // § 9827	Ca.6.8.59
	pr̥thagdoṣaiḥ samastairvā jihvāhṛdayasamṛitaiḥ / jāyate+arucirāhāre dviṣṭairarthaiśca mānasaiḥ // § 9829	Ca.6.8.60
15	kaṣāyatiktamadhurairvidyānmukharasaiḥ kramāt / vātādyairarucim jātām mānasīm doṣadarśanāt // § 9831	Ca.6.8.61
	arocakāt kāsavegāddoṣotkleśādbhayādapi /	Ca.6.8.62

chardiryā sā
vikārāṇāmanyesaṁapya upadravah // § 9833

Ca.6.8.63 sarvastridoṣajo yakṣmā dosāṇāṁ tu balābalam/
parīkṣyāvāsthikam vaidyah śoṣināṁ⁵
samupācaret // § 9835

Ca.6.8.64 pratiṣyāye śiraḥśūle kāse śvāse svarakṣaye/
pārśvaśūle ca vividhāḥ kriyāḥ sādhāraṇīḥ
śṛṇu // § 9837

Ca.6.8.65 pīnase svedamabhyāṅgam dhūmamālepanāni
ca/
pariṣekāvagāhāṁśca &yāvakam vātyameva
ca // § 9839

Ca.6.8.66 lavaṇāmlakaṭūṣṇāṁśca rasān
snehopabṛmhītān/
lāvatittiridakṣāṇāṁ vartakānāṁ ca kalpayet //
§ 9841

Ca.6.8.67 sapippalīkam sayavam sakulatthāṁ sanāgaram/
dāḍimāmalakopetāṁ snigdhamājāṁ rasam
pibet // § 9843

Ca.6.8.68 tena ṣaḍvinivartante vikārāḥ pīnasādayah/
mūlakānāṁ kulatthānāṁ yūṣairvā
&sūpakalpitaiḥ // § 9845

Ca.6.8.69 yava godhūmaśālyannairyathāsātmyam upācaret/
pibet prasādaṁ vāruṇyā jalāṁ vā
pāñcamūlikam // § 9847

Ca.6.8.70 dhānyanāgarasiddham vā tāmalakyā+athavā
śṛtam/
parṇībhiścataśbhīstena cānnāni kalpayet //
§ 9849

	kṛśarotkārikāmāśakulatthayavapāyasaiḥ/ saṃkarasvedavidhinā kaṇṭham pārśvamuraḥ śirah// § 9851	Ca.6.8.71
	svedayet patrabhaṅgena śiraśca pariṣecayet/ balāguḍūcīmadhukaśrtairrvā vāribhiḥ sukhaiḥ// § 9853	Ca.6.8.72
5	bastamatsyaśirobhirvā nādīsvedam prayojayet/ kaṇṭhe śirasi pārśve ca payobhirvā savātikaiḥ// § 9855	Ca.6.8.73
	audakānūpamāṃsāni salilam pāñcamūlikam/ sasnehamāranālam vā nādīsvede prayojayet// § 9857	Ca.6.8.74
10	jīvantyāḥ śatapuṣpāyā balāyā madhukasya ca/ vacāyā veśavārasya vidāryā mūlakasya ca// § 9859	Ca.6.8.75
	audakānūpamāṃsānāmupanāhāḥ susam̄skṛtāḥ/ śasyante sacatuḥsnehāḥ śirahpārśvāṃsaśūlinām// § 9861	Ca.6.8.76
	śatapuṣpā samadhukam kuṣṭham tagaracandane/ ālepanam syāt saghṛtam śirahpārśvāṃsaśūlanut// § 9863	Ca.6.8.77
15	balā rāsnā tilāḥ sarpirmadhuksam nīlamutpalam/ palaṅkaṣā devadāru candanam keśaram ghṛtam// § 9865	Ca.6.8.78
	vīrā balā vidārī ca kṛṣṇagandhā punarnavā/ śatāvarī payasyā ca katṛṇam madhukam ghṛtam// § 9867	Ca.6.8.79

- Ca.6.8.80   catvāra ete ślokārdhaiḥ pradehāḥ parikīrtitāḥ/
śastāḥ samsṛṣṭakoṣāṇāṁ
śiraḥpārśvāṁsaśūlinām// § 9869
- Ca.6.8.81   nāvanam dhūmapānāni
snehāśca uttarabhaktikāḥ/
& tailānyabhyāṅgayogīni bastikarma tathā
param// § 9871
- Ca.6.8.82   śringālābujalaukobhiḥ praduṣṭam vyadhanena   5
vā/
śiraḥpārśvāṁsaśūleṣu rudhiram tasya
nirharet// § 9873
- Ca.6.8.83   pradehah sagṛtaśceṣṭah
padmakośīracandanaiḥ/
dūrvāmadhukamañjiṣṭhākeśarairvā
ghṛtāplutaiḥ// § 9875
- Ca.6.8.84   &prapaundarīkanirgunañdīpadmakeśaramutpalam/
kaśerukāḥ payasyā ca sasarpışkam   10
pralepanam// § 9877
- Ca.6.8.85   candanādyena tailena śatadhautena sarpışā/
abhyāṅgah, payasā sekah śastaśca
madhukāmbunā// § 9879
- Ca.6.8.86   māhendreṇa suśītena candanādiśṛtena vā/
pariṣekah prayuktavya iti samśamanī kriyā//
§ 9881
- Ca.6.8.87   dosādhikānāṁ vamanam śasyate savirecanam/   15
snehasvedopapannānāṁ sasneham yanna
karśanam// § 9883
- Ca.6.8.88   śośī muñcati gātrāṇi puriṣasramsanādapi/

abalapekṣinīm mātrām kiṁ punaryo viricyate//
 § 9885

yogān samśuddhakoṣṭhānām kāse śvāse
 svarakṣaye/
 śirahpārśvāṁsaśuleṣu siddhānetānprayojayed//
 § 9887

&balāvidārigandhādyairvidāryā madhukena
 vā/
 5 siddham̄ salavaṇam̄ sarpirnasyam̄
 syātsvaryamuttamam// § 9889

prapaṇḍarīkam̄ madhukam̄ pippalī bṛhatī
 balā/
 &kṣīram̄ sarpiśca tatsiddham̄ svaryam̄
 syānnāvanam̄ param// § 9891

śirahpārśvāṁsaśūlaghnam̄
 kāsaśvāsanibarhaṇam/
 prayujyamānam̄ bahuśo ghṛtam̄
 cauttarabhaktikam// § 9893

10 daśamūlena payasā siddham̄ māṁsarasa ca/
 balāgarbhām̄ ghṛtam̄ sadyo rogānetān
 prabādhate// § 9895

bhaktasyopari madhye vā
 yathāgnyabhyavacāritam/
 rāsnāghṛtam̄ vā sakṣīram̄ sakṣīram̄ vā
 balāghṛtam// § 9897

leḥān kāsāpahān svaryāñ śvāsahikkā
 nibarhaṇān/
 15 śirahpārśvāṁsaśūlaghnān snehāṁścātaḥ param
 śrenu// § 9899

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.8.96   gṛ̥tam
                 &kharjūramṛdvīkāśarkarākṣaudrasmyutam/
                 sapippalīkam vaisvaryakāsaśvāsajvarāpaham//
                 § 9901

Ca.6.8.97
         daśamūlaśrtāt kṣīrāt sarpiryadudiyānnavam/
         sapippalīkam sakṣaudram tat param
         svarabodhanam// § 9903

Ca.6.8.98
         śirahpārśvāṁsaśūlaghnām
         kāsaśvāsajvarāpaham/
         pañcabhiḥ pañcamūlairvā
         śrtādyadudyādgṛ̥tam// § 9905

Ca.6.8.99
         pañcānām pañcamūlānām rase kṣīracaturguṇe/
         siddham sarpirjayatyetadyakṣmaṇah saptakam
         balam// § 9907

Ca.6.8.100
         kharjūram pippalī drākṣā pathyā śṛṅgī
         durālabhā/
         triphalā pippalī mustam
         śṛṅgātaguḍaśarkarāh// § 9909

Ca.6.8.101
         vīrā śatī puṣkarākhyam surasah śarkarā guḍah/
         nāgaram citrako lājāh pippalyāmalakam
         guḍah// § 9911

Ca.6.8.102
         ślokārdhairvihitānetāṁllihyānnā
         madhusarpisā/
         kāsaśvāsāpahānsvaryānpārśvaśūlāpahāṁstathā//
         § 9913

Ca.6.8.103
         sitopalām tugākṣīrīm pippalīm bahulām
         tvacam/
         antyādūrdhvam dviguṇitam
         lehayenmadhusarpisā// § 9915

cūrṇitam̄ prāśayedvā
 &tacchvāsakāsakaphāturaṁ/
 suptajihvārocakinamalpāgnim̄ pārśvaśūlinam//
 § 9917

Ca.6.8.104

hastapādāṅgadāheṣu jvare rakte tathordhvage/
 vāsāghṛtam̄ śatāvaryā siddham̄ vā paramam̄
 hitam// § 9919

Ca.6.8.105

5 durālabhāṁ śvadamṣṭrām̄ ca catasrah
 parṇinīrbalām̄/
 bhāgānpalonmitān kṛtvā palam̄ parpaṭakasya
 ca// § 9921

Ca.6.8.106

paceddaśaguṇe toyे daśabhāgāvaśeṣite/
 rase supūte dravyāṇāmeṣām̄ kalkān
 samāvapet// § 9923

Ca.6.8.107

10 śaṭhyāḥ puṣkaramūlasya pippalītrāyamāṇayoh/
 tāmalakyāḥ kirātānām̄ tiktasya kuṭajasya ca//
 § 9925

Ca.6.8.108

phalānām̄ sārivāyāśca supiṣṭān karṣasam̄mitān/
 tatastena ghṛtaprasthaṁ kṣīradviguṇitam̄
 pacet// § 9927

Ca.6.8.109

jvaram̄ dāham̄ bhramam̄
 kāsamam̄sapārśvaśirorujam̄/
 trṣṇām̄ chardimatīsārametat sarpirvyapohati//
 § 9929

Ca.6.8.110

15 jīvantīm̄ madhukam̄ drākṣām̄ phalāni kuṭajasya
 ca/
 śaṭīm̄ puṣkaramūlam̄ ca vyāghrīm̄ gokṣurakam̄
 balām// § 9931

Ca.6.8.111

nīlotpalam̄ tāmalakīm̄ trāyamāṇām̄
 kurālabhām̄/

Ca.6.8.112

pippalīṁ ca samam piṣṭvā ghṛtam vaidyo
vipācayet // § 9933

Ca.6.8.113 etadvyādhisamūhasya rogeśasya samutthitam/
rūpamekādaśavidham̄ sarpiragryam̄
vyapohati // § 9935

Ca.6.8.114 balāṁ sthirāṁ pṛśnipaṇīṁ bṛhatīṁ
snidigdhikām̄/
sādhayitvā rase tasminpayo gavyam̄
sanāgaram // § 9937 5

Ca.6.8.115 drākṣākharjūrasarpirbhīḥ pippalyā ca śrtam̄
saha/
sakṣaudram̄ jvarakāsaghnam̄ svaryam̄ caitat
prayojayet // § 9939

Ca.6.8.116 ājasya payasaścaivam̄ prayogo jāngalā rasāḥ/
yūṣārthe caṇakā mudgā
makuṣṭhāścopakalpitāḥ // § 9941

Ca.6.8.117 jvarāṇāṁ śamanīyo yaḥ pūrvamuktah̄
kriyāvidhiḥ/
yakṣmiṇāṁ jṛvaradāheṣu sasarpiṣkah̄
praśasyate // § 9943 10

Ca.6.8.118 kaphapraseke balavāñ
ślaiṣmikaśchardayennarah̄/
payasā phalayuktena &mādhukena rasena vā //
§ 9945

Ca.6.8.119 sarpiṣmatyā yavāgvā vā vamanīyopasiddhayā/
vānto+annakāle laghvannamādadīta
sadīpanam // § 9947 15

Ca.6.8.120 yavagodhūmamādhvīkasidhvariṣṭasurāsavān̄/
jāngalāni ca śūlyāni sevamānah kapham̄ jayet //
§ 9949

	śleśmaṇo+atiprasedkena vāyuh śleśmāṇamasayati/ kaphaprasedkam tam̄ vidvān snigdhoṣṇenaiva nirjayet// § 9951	Ca.6.8.121
	kriyā kaphaprasedke yā vamyāṁ saiva praśasyate/ hṛdyāni cānnapānāni vātaghnāni laghūni ca// § 9953	Ca.6.8.122
5	prāyeṇopahatāgnitvāt sapicchamatisāryate/ prāpnoti cāsyavairasyam̄ na cānnamabhinandati// § 9955	Ca.6.8.123
	tasyāgnidīpanān yogānatīsāranibarhaṇān/ vaktraśuddhikarān kuryādarucipratibādhakān// § 9957	Ca.6.8.124
10	sanāgarānindrayavān pāyayettaṇḍulāmbunā/ siddhāṁ yavāgūṁ jīrṇe ca cāṅgerītakradāḍimaiḥ// § 9959	Ca.6.8.125
	pāṭhā bilvam̄ yamānī ca pāṭavyam̄ takrasam̄yutam/ durālabhā śrīngaveram̄ pāṭhā ca surayā saha// § 9961	Ca.6.8.126
	jambvāmramadhyam̄ bilvam̄ ca sakapittham̄ sanāgaram/ peyāmaṇḍena pāṭavyamatīsāraniṇṭtaye// § 9963	Ca.6.8.127
15	etāneva ca yogāṁstrīn pāṭhādīn kārayet khaḍān/ &sasūpyadhānyānsasnehān sāmlānsaṁgrahaṇān param// § 9965	Ca.6.8.128
	vetasārjunajambūnāṁ mṛṇālīkṛṣṇagandhayoh//	Ca.6.8.129

śrīparṇyā madayantyāśca yūthikāyāśca
pallavān // § 9967

Ca.6.8.130 mātuluṅgasya dhātakyā dādimasya ca kārayet/
snehāmlalavaṇopetān khaḍān sāmgrāhikān
param // § 9969

Ca.6.8.131 cāṅgeryāścukrikāyāśca dugdhikāyāśca kārayet/
khaḍāndadhisaropetān
sasarpīṣkānsadādimān // § 9971

5

Ca.6.8.132 māṁsānāṁ laghupākānāṁ rasāḥ
sāmgrāhikairyutāḥ/
vyañjanārthaṁ praśasyante bhojyārthaṁ
raktaśālayaḥ // § 9973

Ca.6.8.133 sthirādipañcamūlena pāne śastam̄ śrtam̄ jalam/
takram̄ surā sacukrīkā dādimasyāthavā rasah //
§ 9975

Ca.6.8.134 ityuktam̄ bhinnaśakṛtāṁ dīpanam̄ grāhi
bheṣajam/
param mukhasya vairasyanāśanam̄ rocanam̄
&śrṇu // § 9977

10

Ca.6.8.135 dvau kālau dantapavanam̄
bhakṣayenmukhadhāvanam/
tadvat prakṣālayedāsyam̄ dhārayet
kavalagrahān // § 9979

Ca.6.8.136 pibeddhūmam̄ tato
mr̄ṣṭamadyāddīpanapācanam/
bheṣajam̄ pānamannam̄ ca
hitamiṣṭopakalpitam // § 9981

15

Ca.6.8.137 tvañmustamelā dhānyāni mustamāmalakam̄
tvacam/

dārvītvaco yavānī ca tejohvā pippalī tathā//
 § 9983

yavānī tintidīkam ca pañcaite mukhadhāvanāḥ/
 ślokapādeśvabhihitā rocanā mukhaśodhanāḥ//
 § 9985

5
 guṭikām dhārayedāsyे cūrṇairvā
 śodhayenmukham/
 esāmāloditānām vā dhārayet kavalagrahān//
 § 9987

surāmādhvīkasīdhūnām tailasya
 madhusarpiṣoh/
 kavalān dhārayedistiṭān kṣīrasyekṣurasasya ca//
 § 9989

yavānīṁ tintidīkam ca nāgaram sāmlavetasam/
 dāḍimam badaram cāmlam kārṣikam
 copakalpayet// § 9991

10
 dhānyasauvarcalājājīvarāṅgam
 cārdhakārṣikam/
 pippalīnām śatam caikam dve śate maricasya
 ca// § 9993

śarkarāyāśca catvāri palānyekatra cūrṇayet/
 jihvāviśodhanām hr̥dyam taccūrṇam
 bhaktarocanam// § 9995

15
 hr̥tplīhapārśvaśūlaghnām
 vibandhānāhanāśanam/
 kāsaśvāsaharam grāhi grahaṇyarśovikāranut//
 iti yavānīśāḍavam/
 tālīśapatram maricam nāgaram pippalī śubhā/
 yathottaram bhāgavṛddhyā tvagele
 cārdhabhāgike// § 10000

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.8.146 pippalyaṣṭagunā cātra pradeyā sitaśarkarā/
kāsaśvāśāruciḥaram taccūrṇam dīpanam
param // § 10002
- Ca.6.8.147 hrtpāṇḍugrahanīdoṣaśaplīhajvarāpaham/
vamyatīśāraśūlaghnam
mūḍhavātānulomanam // § 10004
- Ca.6.8.148 kalpayedguṭikāṁ caitaccūrṇam paktvā 5
sitopalāṁ/
guṭikā hyagnisam̄yogāccūrṇallaghutarāḥ
smṛtāḥ //
iti tālīśādyam cūrṇam guṭikāśca/
śuṣyatāṁ kṣīnamāṁsānāṁ kalpitāni
vidhānavit/
dadyānmāṁsādamāṁsāni bṛmhāṇāni
višeṣataḥ // § 10009
- Ca.6.8.149
- Ca.6.8.150 śoṣine bārhiṇam dadyādbarhiśabdena cāparān/ 10
gr̄dhrānulūkāṁścāśāmśca vidhivat
sūpakalpitān// § 10011
- Ca.6.8.151 kākāṁstittiriśabdena varmiśabdena coragān/
bhṛṣṭān matsyāntraśabdena
dadyādgāṇḍūpadānapi // § 10013
- Ca.6.8.152 lopākān sthūlanakulān biḍālāṁścopakalpitān/
śrgālaśābāmśca bhiṣak śaśābdena dāpayet // 15
§ 10015
- Ca.6.8.153 simhānṛkṣāṁstarakṣūramśca
vyāghrānevamvidhāṁstathā/
māṁsādān mṛgaśabdena
dadyānmāṁsābhivṛddhaye // § 10017
- Ca.6.8.154 gajakhaṅgituraṅgāṇāṁ veśavārīkṛtam bhiṣak/
dadyānmahiṣāśabdena māṁsam
māṁsābhivṛddhaye // § 10019

	māṁsenopacitāṅgānāṁ māṁsam māṁsakaram param/ tīkṣṇoṣṇalāghavācchastam višeśānmṛgapakṣinām// § 10021	Ca.6.8.155
	māṁsāni yānyanabhyāsādaniṣṭāani prayojayet/ teṣūpadhā, sukhāṁ bhoktum tathā śakyāni tāni hi// § 10023	Ca.6.8.156
5	jānañjugupsannaivādyājjagdhām vā punarullikhet/ tasmācchadmopasiddhāni māṁsānyetāni dāpayet// § 10025	Ca.6.8.157
	barhitittiridakṣāṇāṁ haṁsānāṁ śūkaroṣṭrayoh/ kharagomahiṣāṇāṁ ca māṁsam māṁsakaram param// § 10027	Ca.6.8.158
10	yoniraṣṭavidhā coktā māṁsānāmannapānike/ tāṁ parīkṣya bhiṣagvidvān dadyānmāṁsāni śoṣine// § 10029	Ca.6.8.159
	prasahā bhūśayānūpavārijā vāricāriṇah/ āhārārtham pradātavyā mātrayā vātaśoṣine// § 10031	Ca.6.8.160
	pratudā viṣkirāścaiva dhanvajāśca mṛgadvijāḥ/ kaphapittaparītānāṁ prayojyāḥ śoṣaroginām// § 10033	Ca.6.8.161
15	vidhivatsūpasiddhāni manojñāni mṛḍūni ca/ rasavanti sugandhīni māṁsānyetāni bhakṣayet// § 10035	Ca.6.8.162
	māṁsamevāśnataḥ śoṣo mādhvīkam pibato+api ca/	Ca.6.8.163

niniyatānalpacittasya ciram kāye na tiṣṭhati //
§ 10037

Ca.6.8.164 vāruṇīmaṇḍanityasya bahirmārjanasevinah/
avidhāritavegasya yakṣmā na
labhate+antaram // § 10039

Ca.6.8.165 prasannāṁ vāruṇīṁ
sīdhumariṣṭānāsavānmadhu/
yathārhamanupānārtham pibenmāṁsāni
bhakṣayan // § 10041

5

Ca.6.8.166 madyaṁ taikṣṇyausṇyavaiśadyasūkṣmatvāt
srotasāṁ mukham/
pramathya vivṛṇotyāśu tanmokṣāt sapta
dhātavah // § 10043

Ca.6.8.167 puṣyanti dhātupoṣācca śīghram śoṣah
praśāmyati/
māṁsādamāṁsasvarase siddham sarpiḥ
prayojayet // § 10045

Ca.6.8.168 sakṣaudram, payasā siddham sarpirdaśaguṇena 10
vā/
siddham
madhurakairdravyairdaśamūlakaśayakaiḥ //
§ 10047

Ca.6.8.169 kṣīramāṁsarasopetairdhṛtam śoṣaharam
param/
pippalīpippalīmūlacavyacitrakanāgaraiḥ //
§ 10049

Ca.6.8.170 sayāvaśūkaiḥ sakṣīraiḥ srotasāṁ śodhanam
ghṛtam/
rāsnābalāgokṣurakasthirāvarsābhusādhitam // 15
§ 10051

	jīvantīpippalīgarbham sakṣīram śoṣanudghṛtam/ yavāgvā vā pibenmātrām lihyādvā madhunā saha // § 10053	Ca.6.8.171
	siddhānām sarpiṣāmeśāmadyādannena vā saha/ śuṣyatāmeṣa nirdiṣṭo vidhirābhyaḥavahārikah// § 10055	Ca.6.8.172
5	bahiḥsparśanamāśritya baksyate+ataḥ param vidhiḥ/ snehakṣīrāmbukoṣṭheṣu svabhyaktamavagāhayet// § 10057	Ca.6.8.173
	srotovibandhamoksārtham balaṣuṣṭyarthameva ca/ uttīrṇām miśrakaiḥ snehaiḥ punarāktaiḥ sukhaiḥ karaiḥ// § 10059	Ca.6.8.174
10	mṛdgīyāt sukhamāśinām sukham cotsādayennaram/ jīvantīm śatavīryām ca vikasām sapunarnavām// § 10061	Ca.6.8.175
	aśvagandhāmapāmārgam tarkārīm madhukam balām/ vidārīm sarṣapam kuṣṭham taṇḍulānatāsīphalam// § 10063	Ca.6.8.176
	māśāmstilāmśca kiṇvam ca sarvamekatra cūrṇayet/ yavacūrnatriguṇitam dadhnā yuktam samākṣikam// § 10065	Ca.6.8.177
15	etadutsādanām kāryam puṣṭivarṇabalapradam/ gaurasarṣapakalkena kalkaiścāpi sugandhibhiḥ// § 10067	Ca.6.8.178

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.8.179 snāyādṛtusukhaistojairjīvanīyausadhaiḥ śrtaiḥ/
gandhaiḥ samālyairvāsobhirbhūṣaṇaiśca
vibhūṣitaiḥ // § 10069
- Ca.6.8.180 sprśyān samsprśya sampūjya devatāḥ
sabhisagdvajāḥ/
iṣṭavarṇarasasparśagandhavat pānabhojanam//
§ 10071
- Ca.6.8.181 iṣṭamiṣṭairupahitam &sukhamadyāt 5
sukhapradam/
samātītāni dhānyāni kalpanīyāni śuṣyatām//
§ 10073
- Ca.6.8.182 laghūnyahīnavīryāṇi svādūni gandhavanti ca/
yāni praharṣakārīṇi tāni pathyatamāni hi//
§ 10075
- Ca.6.8.183 yaccopadekṣyate &pathyam kṣataksīṇacikitsite/
yakṣimāṇastat prayoktavyam 10
balamāṁsābhivṛddhaye// § 10077
- Ca.6.8.184 abhyāṅgotsādanaiścaiva vāsobhirahataiḥ
priyaiḥ/
yathartuvihitaiḥ
snānairavagāhairvimārjanaiḥ // § 10079
- Ca.6.8.185 bastibhiḥ
kṣīrasarpirbhirmāṁsairmāṁsarasaudanaiḥ/
iṣṭairmadhyairmanojñānāṁ
gandhānāmupasevanaiḥ// § 10081
- Ca.6.8.186 suhṛdāṁ ramaṇīyānāṁ pramadānāṁ ca 15
darśanaiḥ/
gītavāditraśabdaīśca priyaśrutibhireva ca//
§ 10083

harṣaṇāśvāsanairnityam gurūṇāṁ
samupāsanaiḥ/
brahmaçaryeṇa dānena tapasā devatārcanaiḥ//
§ 10085

Ca.6.8.187

satyenācārayogena maṅgalyairapyahimṣayā/
vaidyaviprārcanāccaiva rogarājo nivartate//
§ 10087

Ca.6.8.188

5 yayā prayuktayā ceṣṭyā rājayakṣmā purā jitah/
tāṁ vedavihitāmiṣṭim-&ārogyārthī prayojayet//
§ 10089

Ca.6.8.189

tatra ślokau--- § 10090

Ca.6.8.190

prāgutpattirnimittāni prāgrūpam
rūpasamgraḥah/
samāsād vyāsataścoktam bhesajam
rājayakṣmaṇah// § 10092

10 nāmahetusādhvatvam sādhyatvam
kṛcchrasādhyatā/ § 10093

Ca.6.8.191

ityuktah samgrahaḥ kṛtsno rājayakṣmacikitsite//
ityagniveśakṛte tantra carakapratisaṁskṛte cikitsāsthāne
rājayakṣmacikitsitam nāmāṣṭamo+adhyāyah//8//

6.9 navamo+adhyāyah/

athāta unmādacikitsitam vyākhyāsyāmaḥ// § 10096

Ca.6.9.1

iti ha smāha bhagavānātreyah// § 10097

Ca.6.9.2

buddhismṛtijñānataponivāsaḥ punarvasuh
prāṇabhṛtāṁ śaranyah/
unmādahetvākṛtibheṣajāni kāle+agniveśāya
śaśamṣa pṛṣṭah// § 10099

Ca.6.9.3

5 viruddhaduṣṭāśucibhojanāni pradharṣaṇam
devagurudvijānām/

Ca.6.9.4

unmādaheturbhayaharṣapūrvo
mano+abhīghāto viṣamāśca ceṣṭāḥ // § 10101

Ca.6.9.5   tairalpasattvasya malāḥ praduṣṭā
                  buddhernivāsam hṛdayam praduṣya/
                  srotāṁsyadhiṣṭhāya manovahāni
                  pramohayantyāśu narasya cetaḥ // § 10103

Ca.6.9.6   dhīvibhramah sattvapariplavaśca paryākulā
                  drṣṭiradhīratā ca/
                  abaddhavāktvam hṛdayam ca śūnyam   5
                  sāmānyamunmādagadasya liṅgam // § 10105

Ca.6.9.7   sa mūḍhacetā na sukham na duḥkham
                  nācāradharmau kuta eva śāntim/
                  vindatyapāstasmṛtibuddhisamjñō
                  bhramatyayam ceta itastataśca // § 10107

Ca.6.9.8   samudbhramam buddhimanaḥsmṛtīnāmunmā-
                  damāgantunijotthamāhuḥ/
                  tasyodbhavam pañcavidham pṛthak tu
                  vakyāmi liṅgāni cikitsitam ca // § 10109

Ca.6.9.9   rūkṣālpāśītānnavirekadḥatukṣayopavāsairanilo+atiṣṭdhah/
                  &cintādijuṣṭam hṛdayam praduṣya buddhim
                  smṛtim cāpyupahanti śīghram // § 10111

Ca.6.9.10   asthānahāsasmitanṛtyagītabāgaṅgavikṣepaṇarodanāni/
                  pāruṣyakārṣyāruṇavarṇatāśca jīrṇe balam
                  cānilajasya rūpam // § 10113

Ca.6.9.11   ajīrṇakaṭvamlavidāhyaśītairbhojyaiścitam
                  pittamudīrṇavegam/
                  unmādamatyugramanātmakasya hṛdi śritam   15
                  pūrvavadāśu kuryāt // § 10115

Ca.6.9.12   amarṣasamṛambhavinagnabhbhāvāḥ
                  &saṁtarjanātīdravaṇauṣṇyaroṣāḥ/

	pracchāyaśītānnajalābhilāśah pītā ca bhāḥ pittakṛtasya liṅgam // § 10117	
	sampūraṇairmandaviceṣṭitasya sośmā kapho marmaṇi sampravṛddhah/ buddhim smṛtim cāpyupahatya cittam pramohayan samjanayedvikāram // § 10119	Ca.6.9.13
5	vākceṣṭitam mandamarocakaśca nārīviviktapriyatā+atinidrā/ chardiśca lālā ca balam ca bhūnkte nakhādiśauklyam ca kaphātmakasya // § 10121	Ca.6.9.14
	yah sannipātaprabhavo+atighorah sarvaiḥ samastaiḥ sa ca hetubhiḥ syāt/ sarvāṇi rūpāṇi bibharti tādṛgvirudghabhaiṣajyavidhirvivarjyah // § 10123	Ca.6.9.15
	devarśigandharvapiśācayakṣarakṣahpitṛṇāma- bhidharṣaṇāni/ āgantuheturniyamavratādi mithyākṛtam karma ca pūrvadehe // § 10125	Ca.6.9.16
10	amartyavāgvikramavīryaceṣṭo jñānādivijñānabalādibhiryah/ unmādakālo+aniyataśca yasya bhūtottiyamunmādamudāharettam // § 10127	Ca.6.9.17
	adūṣayantah puruṣasya deham devādayah svaistu guṇaprabhāvaiḥ/ viśantyadrśyāstarasā yathaiva cchāyātapau darpaṇasūryakāntau // § 10129	Ca.6.9.18
15	āghātakālo hi sa pūrvavarūpah prokto nidāne+atha surādibhiśca/ unmādarūpāṇi pr̄thaṇnibodha kālam ca gamyān puruṣāṁśca teṣām // § 10131	Ca.6.9.19

Ca.6.9.20 tadyathā---saumyadṛṣṭim gambhīramadhr̥syamakopanamasvapnabhojanābhilāśinamalpasvedamūtrapurīṣa-&vātam śubhagandham phullapadmavadanamiti devonmattam 5 vidyāt ; guruvṛddhasiddharsīṇāmabhiśāpābhicārābhidhyā- nānurūpaceṣṭāhāravyāhāram tairunmattam vidyāt ; aprasannadṛṣṭimapasyantam vidrālum pratihatavācamana- 10 nnābhilāśamarocakāvipākaparītam ca pitṛbhirunmattam vidyāt ; (&caṇḍam sāhasikam tīkṣṇam gambhīramadhr̥syam) mukhavādyanṛtyagītānnapānasnānamālyadhūpagandharatim raktaastrabalikarmahāsyakathānuyogapri- 15 yam śubhagandham ca gandharvonmattam vidyāt ; asakṛtsvapna- &rodanahāsyam nr̥tyagītavādyapāṭhakathānnapānasnāna- mālyadhūpagandharatim raktaviplutākṣam dvijātivaidy- 20 aparivādinam rahasyabhāsiṇam ca yakṣonmattam vidyāt ; naṣṭanidramannapānadviṣiṇamanāhāramapyatibal- inam ūstraśoṇitamāṁsaraktamālyābhilāsiṇam samtarjakam ca rākṣasonmattam vidyāt ; prahāsanṛtyapradhānam devavipravaidyadvesāvajñābhiḥ stutivedamantraśāstrod- 25 āharanaiḥ kāṣṭhādibhirātmapiḍanena ca brahmaṛākṣaso- nmattam vidyāt ; asvasthacittam sthānamalabhamānam nr̥tyagītahāsinam baddhābaddhapralāpinam samkarakū- ṭamalinarathyācelatṛṇāśmakāṣṭhādhirohaṇaratim &bhinn- arūksasvaram nagnam vidhāvantam naikatra tiṣṭhantam duḥkhānyāvedayantam naṣṭasmṛtiṁ ca piśāconmattam 30 vidyāt // § 10132

Ca.6.9.21 tatra cauksācāram tapahsvādhyāyakovidam naram prāyah ūklaprtividhi trayodaśyām ca &chidramavekṣyā- bhidharṣayantidevāḥ, snānaśuciviviktasevinam dharmaś- 35 āstraśrutivākyakuśalam prāyah ṣaṣṭhyām navamyām carṣayah, māṭṛpitṛguruvṛddhasiddhācāryopasevinam prāyo daśamyāmamāvasyāyām ca pitaraḥ, gandharvāḥ stutigīt- avāditaratim paradāragandhamālyapriyam cauksācāram prāyo dvādaśyām caturdaśyām ca, sattvabalarūpagarvaśa- 40 uryayuktam mālyānulepanahāsyapriyam-&ativākkaranam prāyah ūklaikādaśyām saptamyām ca yakṣāḥ, svādhyāya- 45 taponiyamopavāsabrahmacaryadevayatigurupūjā+aratim bhr- aṣṭaśaucam brāhmaṇamabrāhmaṇam vā brāhmaṇavād- inam śūramāninam devāgarasalilakrīḍanaratim prāyah

śuklapañcamyām pūrṇacandradarśane ca brahmaṛakṣa-sāḥ, rakṣahṛīśācāstu hīnasattvam piśunam &straiṇam lубдham śaṭham &prāyo dvitīyātṛtiyāṣṭamīsu ; ityaparisa-

5 tāḥ // § 10133

sarveśvapi tu khaveṣu yo hastāvudyamya roṣasamṛ- ambhānnihśaṅkamanyeśvātmani vā nipātayet sa hyasā- dhyo jñeyah ; tathā yaḥ sāśrunetro miḍhrapravṛttaraktaḥ kṣatajihvah prasrutānāsikaśchidyamānacarmā+apratihanyamānavāṇih

10

satatam vikūjan &durvarṇastrṣṭartah pūtigandhaśca sa hi- msārthinonmatto jñeyah ; tam parivarjayet // § 10134

ratyarcanākāmonmādinau tu bhiṣag-&abhiprāyācārābhyaṁ buddhvā tadaṅgopahārabalimiśreṇa / § 10135

mantrabhaiṣajyavidhinopakramet // § 10136

15

tatra dvayorapi nijāgantunimittayorunmādayoh sa- māsavistarābhyaṁ bheṣajavidhimanuvyākhyāsyāmah // § 10137

unmāde vātaje pūrvam snehapānam viśeṣavit/ Ca.6.9.25
kuryādāvṛtamārge tu sasneham mṛdu
śodhanam// § 10139

20

kaphapittodbhave+apyādau vamanam
savirecanam/
snigdhasvinnasya kartavyam śuddhe
saṃsarjanakramah// § 10141

Ca.6.9.26

nirūham snehabastiṁ ca śirasaśca virecanam/ Ca.6.9.27
tataḥ kuryādyathādoṣam teṣāṁ
bhūyastvamācaret// § 10143

25

hṛdindriyaśiraḥkoṣṭhe saṃśuddhe
vamanādibhiḥ/
manahṛprasādamāpnoti smṛtiṁ samjñām ca
vindati// § 10145

Ca.6.9.28

śuddhasyācāravibhramśe tīkṣṇam
nāvanamañjanam/ Ca.6.9.29

tāḍanam ca manobuddhīdehasaṁvejanam
hitam // § 10147

Ca.6.9.30   yah &sakto+avinaye paṭṭaiḥ samyamya
                  sudṛḍhaiḥ sukhaiḥ/
apetalohakāṣṭhādye saṁrodhyaśca tamogrhe //
                  § 10149

Ca.6.9.31   tarjanam trāsanam dānam harṣanam sāntvanam
                  bhayam/
vismayo vismr̥terhetornayanti prakṛtim   5
                  manah // § 10151

Ca.6.9.32   pradehotsādanābhyaṅgadhūmāḥ pānam ca
                  sarpiṣah/
prayoktavyam
                  manobuddhismṛtisamjñāprabodhanam//
                  § 10153

Ca.6.9.33   sarpiḥpānādirāgantormantrādiśceṣyate vidhiḥ/
ataḥ
                  siddhatamānyogāñchṛṇūnmādavināśanān//
                  § 10155

Ca.6.9.34   hiṅgusaūvarcalavyoṣairdvipalāṁśairghṛtāḍhakam/y
caturguṇe gavāṁ mūtre
                  siddhamunmādanāśanam// § 10157

Ca.6.9.35   viśālā triphalā &kauntī devadārvelavālukam/
sthirā natam rajanyau dve sārīve dve
                  priyaṅgukā// § 10159

Ca.6.9.36   nīlotpalailāmañjiṣṭhādantīdāḍimakeśaram/
tāliśapatram bṛhatī mālatyāḥ kusumam
                  navam// § 10161   15

Ca.6.9.37   viḍaṅgam pṛśniparnī ca kuṣṭham
candanapadmakau/

asṭāvimiṣatibhiḥ kalkairetairakṣasamanvitaiḥ //
 § 10163

&caturgūṇe jale samyagghṛtaprastham
 vipācayet/
 apasmāre jvare kāse śoṣe mande+anale kṣaye//
 § 10165

vātarakte pratiśyāye tṛtīyakacaturthake/
 chardyarśomūtrakrcchresu visarpopahatesu
 ca// § 10167

kanḍūpāṇḍvāmayonmādaviṣamehagadeṣu ca/
 bhūtopahatacittānāṁ gadgadānāmacesām//
 § 10169

śastam strīṇāṁ ca vandhyānāṁ
 dhanyamāyurbalapradam/
 alakṣmīpāparakṣoghnāṁ
 sarvagrahavināśanam// § 10171

10 kalyāṇakamidam sarpīḥ śreṣṭham pumṣavaneṣu
 ca/
 iti kalyāṇakam ghṛtam/
 ebhya eva sthirādīni jale paktvaikavimśatim//
 § 10174

rase tasmin pacet sarpirgr̄ṣṭikṣire caturgūṇe/
 vīrārdramāṣakākolīsvayaṁguptarṣabhardhibhiḥ//
 § 10176

15 medayā ca samaiḥ kalkaistat syāt kalyāṇakam
 mahat/
 bṛmhaṇīyam viśeṣeṇa sannipātaharam param//
 iti mahākalyāṇakam ghṛtam/
 jaṭilāṁ pūtanāṁ keśīṁ cāraṭīṁ markaṭīṁ
 vacām/

trāyamāṇāṁ jayāṁ vīrāṁ corakam
kaṭurohiṇīm// § 10181

Ca.6.9.46   vayaḥsthāṁ śūkarīṁ chatrāmaticchatrāṁ⁵
                  palaṅkaśām/
mahāpuruṣadantāṁ ca kāyasthāṁ
nākulīdvayam// § 10183

Ca.6.9.47   kaṭambharāṁ vr̥scikālīṁ sthirāṁ cāhṛtya
                  tairghṛtam/
siddham
cāturthakonmādagrahāpasmāranāśanam//
§ 10185

Ca.6.9.48   mahāpaiśācikam nāma
                  ghṛtametadyathā+amṛtam/
buddhismṛtikaram caiva bālānāṁ
cāṅgavardhanam//
iti mahāpaiśācikam ghṛtam/
laśunānāṁ śatāṁ trimśadabhayāstryūṣaṇāt
palam/
gavāṁ carmamasīprastho dvyāḍhakam
kṣīramūtrayoh// § 10190

Ca.6.9.50   purāṇasarpiṣah prastha ebhiḥ siddham
                  prayojayet/
hiṅgucūrṇapalam śīte dattvā ca
madhumāṇikām// § 10192

Ca.6.9.51   taddoṣāgantusambhūtānunmādān
                  viṣamajvarān/
apasmārāṁśca hantyāśu
pānābhyañjananāvanaiḥ//
iti laśunādyam ghṛtam/
laśunasyāvinaṣṭasya tulārdham nistuṣīkṛtam/
tadardham daśamūlasya dvyāḍhake+apāṁ
vipācayet// § 10197

pādašeṣe ghṛtaprastham laśunasya rasam tathā/ Ca.6.9.53
 kolamūlakavṛkṣāmlamātulungārdrakai rasaiḥ//
 § 10199

dādimāmbusurāmastukāñjikāmlaistardardhikaiḥ/ Ca.6.9.54
 sādhayettriphalādārulavaṇavyoṣadīpyakaiḥ//
 § 10201

5 yavānīcavyahīṅgvamlavetasaiśca palārdhikaiḥ/ Ca.6.9.55
 siddhametat
 pibecchūlagulmārśojaṭharāpaham// § 10203

bradhnapāṇḍvāmayaplīhayonidoṣajvarakrmīn/ Ca.6.9.56
 vātaśleṣmāmayān
 sarvānunmādāṁścāpakarṣati//
 ityaparam laśunādyam ghṛtam/
 10 hīngunā hīnguparnyā ca
 sakāyasthavayaḥsthayā/
 siddham sarpirhitam
 tadadvayaḥsthāhiṅgucorakaiḥ// § 10208

kevalam siddhamebhivā purāṇam
 pāyayedghṛtam/
 pāyayitvottamāṁ mātrāṁ śvabhire
 rundhyādgṛhe+api vā// § 10210

viśesataḥ purāṇam ca ghṛtam tam
 pāyayedbhiṣak/
 15 tridoṣaghnam
 pavitratvādvīśeṣādgrahanāśanam// § 10212

guṇakarmādhikam pānādāsvādāt
 kaṭutiktakam/
 ugragandham purāṇam syāddasavarṣasthitam
 ghṛtam// § 10214

lākṣārasanibhaṁ śītam taddhi
 sarvagrahāpaham/

medhyam virecaneśvagryam prapurāṇamataḥ
param // § 10216

Ca.6.9.62 nāsādhyam nāma tasyāsti yat
syādvarṣaśatashitam/
dr̥ṣṭam spr̥ṣṭamathāghrātām taddhi
sarvagrahāpaham // § 10218

Ca.6.9.63 apasmāragrahonmādavatām śastām viśeṣataḥ/
etānausadhyayogān vā vidheyatvamagacchati // 5
§ 10220

Ca.6.9.64 añjanotsādanālepanāvanādiṣu yojayed/
śirīṣo madhukam hiṅgum laśunam tagaram
vacā // § 10222

Ca.6.9.65 kuṣṭham ca bastamūtreṇa piṣṭam
syānnāvanāñjanam/
tadvadhyoṣam haridre dve
mañjiṣṭhāhiṅgusarsapāḥ // § 10224

Ca.6.9.66 Śirīṣabījām commādagrahāpasmāranāśanam/
piṣṭvā &tulyamapāmārgam hiṅgvālam
hiṅgupatrikām // § 10226 10

Ca.6.9.67 vartih syānmaricārdhāṁśā pittābhyaṁ
gośṛgālayoh/
tayā+añjayedapasmārabhūtonmādajvarārditān //
§ 10228

Ca.6.9.68 bhūtārtānamarārtāmśca narāṁścaiva
dr̥gāmaye/
maricam cātpe māṁsam sapittam
sthitamañjanam // § 10230 15

Ca.6.9.69 vaikṛtam paśyataḥ kāryam
dośabhūtahatasmr̥teḥ/

siddhārthako vacā hiṅgu karañjo devadāru ca //
 § 10232

mañjiṣṭhā triphalā śvetā kaṭanbhītvak
 Ca.6.9.70
 kaṭutrikam/
 samāṁśāni priyaṅguśca śirīśo rajañīdvayam//
 § 10234

5 bastamūtreṇa piṣṭo+ayamagadaḥ
 Ca.6.9.71
 pājamañjanam/
 nasyamālepanam caiva snānamudvartanam
 tathā// § 10236

apasmāraviṣonmādakṛtyālakṣmījvarāpahah/
 bhūtebhyaśca bhayam hanti rājadvāre ca
 śasyate// § 10238

sarpiretena siddham vā sagomūtram
 Ca.6.9.73
 tadarthakṛt/
 praseke pīnase gandhairdhūmavartim kṛtām
 pibet// § 10240

10 vairecanikadhūmoktaiḥ śvetādyairvā
 Ca.6.9.74
 sahiṅgubhiḥ/
 śallakolūkamārjārajambūkavṛkabastajaiḥ//
 § 10242

mūtrapittaśakṛllomanakhaiścarmabhireva ca/
 Ca.6.9.75
 sekāñjanam pradhamanam nasyam dhūmam ca
 kārayet// § 10244

15 vātaśleṣmātmake prāyah paittike tu praśasyate/
 Ca.6.9.76
 tiktakam jīvanīyam ca sarpiḥ snehaśca
 miśrakah// § 10246

śītāni cānnāanāni madhurāṇi &mṛdūni ca/
 Ca.6.9.77
 śaṅkhakeśāntasandhau vā mokṣayejjñō bhiṣak
 sirām/

janmāde viśame caiva jvare+apasmāra eva ca //
§ 10249

- Ca.6.9.78   ghṛtamāṁsavitrptam् vā nivāte sthāpayet
                  sukham/
tyaktvā matismṛtibhramśam samjñām labdhvā
&pramucyate // § 10251
- Ca.6.9.79   āsvāsayet suhṛdvā tam
                  vākyairdharmārthaśamhitaih/
brūyādiṣṭavināśam vā darśayedadbhutāni vā //   5
§ 10253
- Ca.6.9.80   baddham sarṣapatailāktam
                  vyasedvottānamātpe/
kapikacchvā+athavā taptairlohatalajalaiḥ
spr̥set // § 10255
- Ca.6.9.81   kaśābhīstādayitvā vā subaddham vijane gr̥he/
rundhyācceto hi vibhrāntam vrajatyasya tathā
śamam // § 10257
- Ca.6.9.82   sarpeṇoddhṛtadamṣṭreṇa dāntaiḥ   10
                  sim̥hairgajaiśca tam/
trāsayecchastrahastairvā taskaraiḥ
śatrubhistathā // § 10259
- Ca.6.9.83   athavā rājapurushā bahirnītvā susamyatam/
trāsayeyurvadhenainam tarjayanto nṛpājñayā //
§ 10261
- Ca.6.9.84   dehaduhkhabhayebhyo hi param prāṇabhayam
smṛtam/
tena yāti śamam tasya sarvato viplutam
manah // § 10263   15
- Ca.6.9.85   iṣṭadravyavināśāttu mano yasyopahanyate/

tasya tatsadṛśaprāptisāntvāśvāsaiḥ śamam
nayet// § 10265

kāmaśokabhaya krodhaharsersyālobhasaṁbhavān /
parasparapratidvandvairebhireva śamam
nayet// § 10267

5 buddhvā deśam vayah sātmyam doṣam kālam
balābale/
cikitsitamidam kuryādunmāde bhūtadosaje//
§ 10269

devarśipitṛgandharvairunmattasya tu
buddhimān/
varjayedañjanādini tīkṣṇāni krūrakarma ca//
§ 10271

sarpiśpānādi tasyeha mṛdu bhaiṣajyamācaret/
pūjām balyupahārāṁśca
mantrāñjanavidhīṁstathā// § 10273

10 sāntikrameṣṭihomāṁśca japaśvastyayanāni ca/
vedoktān niyamāṁścāpi prāyaścittāni cācaret//
§ 10275

bhūtānāmadhipam devamīśvaram jagataḥ
prabhūm/
pūjayan prayato nityam jayatyunmādajam
bhayam// § 10277

15 rudrasya pramathā nāma gaṇā loke caranti ye/
teṣām pūjām ca kurvāṇa unmādebhyah
pramucyate// § 10279

balibhirmaṅgalairhomairośadhyagadadhāraṇaiḥ/
satyācāratapojñānapradānaniyamavrataiḥ//
§ 10281

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

Ca.6.9.94 devagobrāhmaṇānāṁ ca gurūṇāṁ pūjanena ca /
āgantuḥ praśamam yāti
siddhairmantrauṣadhaistathā // § 10283

Ca.6.9.95 yaccopadekṣyate kimcidapasmāracikitsite /
unmāde tacca kartavyam
sāmānyāddhetudūṣyayoh // § 10285

Ca.6.9.96 nivṛttāmiṣamadyo yo hitāśī prayataḥ śuciḥ /
nijāgantubhirunmādaiḥ sattvavān na sa
yuṣyate // § 10287 5

Ca.6.9.97 prasādaścendriyārthānāṁ
buddhyātmamanasāṁ tathā /
dhātūnāṁ prakṛtisṛthavām
vigatonmādalakṣaṇam // § 10289

Ca.6.9.98 tatra ślokah--- § 10290

unmādānāṁ samutthānam lakṣaṇam
sacikitsitam /
nijāgantunimittānāmuktavān bhiṣaguttamaḥ //
§ 10292
ityagniveśakṛte tantra carakapratisamśkṛte+aprāpte
dr̥ḍhabalapūrite cikitsāsthāne unmādacikitsitam nāma
navamo+adhyāyah //9// 10

6.10 daśamo+adhyāyah/

Ca.6.10.1 athāto+apasmāracikitsitam vyākhyāsyāmaḥ // § 10294
Ca.6.10.2 iti ha smāha bhagavānātreyah // § 10295

Ca.6.10.3 smṛterapagamam prāhurapasmāram
bhiṣagvidah /
tamahpradeśam bībhatsaceṣṭam
dhīsattvasamplavāt // § 10297

Ca.6.10.4 vibhrāntabahudoṣānām&ahitāśucibhojanāt / 5

	cintākāmabhayakrodhaśokodvegādibhistathā/ manasyabhihate nṛṇāmapasmāraḥ pravartate // § 10300	Ca.6.10.5
	dhamanībhīḥ śritā doṣā hṛdayam pīḍayanti hi/ saṁpīḍyamāno vyathate mūḍho bhrāntena cetasā // § 10302	Ca.6.10.6
5	paśyat�asanti rūpāṇi patati prasphuratyapi/ jihvāksibhrūḥ sravallālo hastau pādau ca vikṣipan// § 10304	Ca.6.10.7
	doṣavege ca vigate suptavat pratibuddhyate/ pr̥thagdoṣaiḥ samastaiśca vakṣyate sa caturvidhah// § 10306	Ca.6.10.8
10	kampate pradaśehantān phenodvāmī śvasityapi/ paruṣārunakṛṣṇāni paśyedrūpāṇi cānilāt// § 10308	Ca.6.10.9
	pītaphenāṅgavaktrākṣaḥ pītāsṛgrūpadarśanah/ &satrṣṇoṣṇānalavyāptalokadarśīm ca paittikah// § 10310	Ca.6.10.10
	śuklaphenāṅgavaktrākṣaḥ sīto hrṣṭāṅgajo guruḥ/ paśyañchuklāni rūpāṇi ślaiśmiko mucyate cirāt// § 10312	Ca.6.10.11
15	sarvairetaiḥ samastaistu liṅgairujñeyastridoṣajah/ apasmāraḥ sa cāsādhyo yaḥ kṣīṇasyānavāśca yaḥ// § 10314	Ca.6.10.12
	pakṣādvā dvādaśāhādvā māsādvā kupitā malāḥ/	Ca.6.10.13

apasmārāya kurvanti vegam
kiṃcidathāntaram // § 10316

Ca.6.10.14 tairāvṛtānām hṛtsrotomanasām
samprabodhanam/
tīkṣṇairādau bhiṣak kuryāt
karmabhivamanādibhiḥ // § 10318

Ca.6.10.15 vātikam̄ bastibhūyiṣṭhaiḥ paittam̄ prāyo
virecanaiḥ/
ślaiśmikam̄
vamanaprāyairapasmāramupācaret // § 10320

5

Ca.6.10.16 sarvataḥ suviśuddhasya samyagāśvāsitasya ca/
apasmāravimokṣārtham̄ yogān
saṃśamanāñchṛṇu // § 10322

Ca.6.10.17 gośakṛdrasadadhyaamlaksīramūtraiḥ
samairghṛtam̄/
siddhaṁ
pi bedapasmārakāmalājvaranāśanam //

10

Ca.6.10.18 iti pañcagavyam̄ ghṛtam̄/
dve pañcamūlyau triphalā rajanyau
kuṭajatvacam̄/
saptaparnamapāmārgam̄ nīlinīm̄ kaṭarohinīm //

§ 10327

Ca.6.10.19 śampākam̄ phalgumūlam̄ ca pauṣkaram̄
sadurālabham̄/
dvipalāni jaladroṇe paktvā pādāvaśeṣite // § 10329

Ca.6.10.20 bhāgīm̄ pāṭhām̄ trikaṭukam̄ trivṛtām̄ viculāni
ca/
śreyasīmāḍhakīm̄ mūrvām̄ dantīm̄
bhūnimbacitrakau // § 10331

15

Ca.6.10.21 dve sāriye rohiṣam̄ ca bhūtīkam̄ madayantikām /

kṣipetpiṣṭvā+akṣamātrāṇī &tena prasthaṁ
ghṛtāt pacet// § 10333

gośakṛdrasadadhyaamlaksīramūtraiśca
tatsamaiḥ/
pañcagavyamiti khyātam
mahattadamṛtopamam// § 10335

5 apasmāre &tathonmāde śvayathāvudareṣu ca/
gulmārśahpāṇḍurogesu kāmalāyām
halīmake// § 10337

śasyate ghṛtametattu prayoktavyam dine dine/
alakṣmīgraharogaghnam
cāturthakavināśanam//
iti mahāpañcagavyam ghṛtam/
brāhmīrasavacākuṣṭhaśāṅkhapuṣpībhireva ca/
purāṇam
10 ghṛtamunmādālakṣmyapasmārapāpanut//
§ 10342

ghṛtam saindhavahiṅgubhyām vārṣe baste
caturguṇe/
mūtre
siddhamapasmārahṛdgrahāmayanāśanam//
§ 10344

vacāśampākakaiṭaryavayaḥsthāhiṅgucorakaiḥ/
siddham palaṅkaṣāyuktairvātaśleṣmātmake
ghṛtam// § 10346

15 tailaprasthaṁ ghṛtaprasthaṁ jīvanīyaiḥ
palonmitaiḥ/
kṣīradrone pacet
siddhamapasmāravināśanam// § 10348

kamṣe kṣīrekṣurasayoḥ kāśmarye+aṣṭaguṇe
rase/

kārṣikairjīvanīyaīśca ghṛtaprasthṃ vipācayet //
§ 10350

Ca.6.10.30 vātaptittdbhavam kṣipramapasmāram
niyacchatī/
tadvat kāśavidārīksukuśakkāthaśrtam
ghṛtam // § 10352

Ca.6.10.31 madhukadvipale kalke droṇe cāmalakīrasāt/
tadvat siddho ghṛtaprasthāḥ
pittāpasmārabheṣajam // § 10354 5

Ca.6.10.32 abhyaṅgah sāṛsapam tailam bastamūtre
caturguṇe/
siddham syādgosakṛnmūtraiḥ
snānotsādanameva ca // § 10356

Ca.6.10.33 kaṭabhīnimbaṭvaṅgamadhuśigrutvacām rase/
siddham mūtrasamam tailamabhyāṅgārthe
praśasyate // § 10358

Ca.6.10.34 pālaṅkaśāvacāpathyāvrścikālyarkasarṣapaiḥ/
jaṭilāpūtanākeśīnākulīhiṅgucorakaiḥ // § 10360 10

Ca.6.10.35 laśunātirasācitrākuṣṭhairviḍbhiśca pakṣinām/
māṁsāśinām yathālābham bastamūtre
caturguṇe // § 10362

Ca.6.10.36 siddhamabhyāñjanām
tailamapasmāravināśanam/
etaiścaivauṣadhaiḥ kāryam dhūpanam
sapralepanam // § 10364 15

Ca.6.10.37 pippalīm lavaṇām & citrām hiṅgu
hiṅguśivāṭikām/
kakolīm sarṣapān kākanāsām
kaiṭaryacandane // § 10366

	śunahskandhāsthinakharān parśukāṁ ceti peṣayet/ bastamūtreṇa puṣyarkṣe pradehah syāt sadhupanah// § 10368	Ca.6.10.38
	apetarākṣasīkuṣṭhapūtanākeśicorakaiḥ/ utsādanam mūtrapiṣṭairmūtrairevāvasecanam// § 10370	Ca.6.10.39
5	jalaukahśakṛtā tadvaddagdhairvā bastianomabhiḥ/ kharāsthibhirhastinakhaistathā gopucchalomalabhiḥ// § 10372	Ca.6.10.40
	kapilānāṁ gavāṁ &mūtram nāvanam paramam hitam/ śvaśrgālabidālānāṁ simhādīnāṁ ca śasyate// § 10374	Ca.6.10.41
10	bhārgī vacā nāgadantī śvetā &śvetā viśāṇikā/ jyotiṣmatī nāgadantī pādoktā mūtrapeṣitāḥ// § 10376	Ca.6.10.42
	yogāstrayo+ataḥ ṣaḍ bindūn pañca vā nāvayedbhiṣak/ triphalāvyoṣapītadruyavakṣāraphanijjhakaiḥ// § 10378	Ca.6.10.43
	syāmāpāmārgakārañjaphalairmūtre+atha bastaje/ sādhitaṁ nāvanam tailamapasmāravināśanam// § 10380	Ca.6.10.44
15	pippalī vrścikālī ca kuṣṭham ca lavaṇāni ca/ bhārgī ca cūrṇitam kāryam pradhamanam param// § 10382	Ca.6.10.45

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.10.46   kāyasthām
                                      śāradānmudgānmustośīrayavāmsthā/
                                      savyoṣān bastamūtrena piṣṭvā vartih
                                      prakalpayet // § 10384
- Ca.6.10.47   apasmāre tathonmāde sarpadaṣṭe garārdite/
                                      viṣapīte jalamṛte caitāḥ syuramṛtopamāḥ //
                                      § 10386
- Ca.6.10.48   mustam vayaḥsthām triphalām kāyasthām   5
                                      hiṅgu śādvalam/
                                      vyoṣam māśān
                                      yavānmūtrairvāstamaiśārṣabhaistribhiḥ //
                                      § 10388
- Ca.6.10.49   piṣṭvā kṛtvā ca tām vartimapasmāre prayojayet/
                                      kilāse ca tathonmāde jvareṣu viṣameṣu ca //
                                      § 10390
- Ca.6.10.50   puṣyoddṛtam śunah
                                      pittamapasmāraghnamañjanam/
                                      tadeva sarpiṣā yuktam dhūpanam paramam   10
                                      matam // § 10392
- Ca.6.10.51   nakulolukamārjāragṛdhṛakītāhikākajaiḥ/
                                      &tuṇḍaiḥ pakṣaiḥ purīṣaiśca dhūpanam
                                      kārayedbhiṣak // § 10394
- Ca.6.10.52   ābhīḥ kriyābhīḥ siddhābhirhṛdayam
                                      saṃprabudhyate/
                                      srotāṁsi cāpi śudhyanti &tataḥ samjñām sa
                                      vindati // § 10396
- Ca.6.10.53   yasyānubandhastvāganturdoṣaliṅgādhikākṛtiḥ/   15
                                      dṛṣyeta tasya kāryam
                                      syādāgantūnmādabheṣajam // § 10398
- Ca.6.10.54   anantaramuvācedamagniveśah kṛtāñjalih/

	bhagavan ! prāk samuddiṣṭah ślokasthāne mahāgadaḥ // § 10400	
	atattvābhiniveśo yastaddhetvākṛtibhiṣajam/ tatra noktamataḥ śrotumicchāmi tadihocyatām // § 10402	Ca.6.10.55
5	śuśrūṣave vacaḥ śrutvā śiṣyāyāha punarvasuh/ mahāgadām saumya ! śṛṇu sahetvākṛtibheṣajam // § 10404	Ca.6.10.56
	malināhāraśilasya vegān prāptānnigṛhnataḥ/ śītoṣṇasnidharūkṣādyairhetubhiścātisevitaiḥ // § 10406	Ca.6.10.57
	hṛdayaṁ samupāśritya manobuddhivahāḥ sirāḥ/ doṣāḥ samdūṣya tiṣṭhanti rajomohāvṛtātmanah // § 10408	Ca.6.10.58
10	rajastamobhyāṁ vṛddhābhyāṁ &buddhau manasi cāvṛte/ hṛdaye vyākule doṣairatha &mūḍho+alpacetanaḥ // § 10410	Ca.6.10.59
	viśamāṁ kurute buddhim nityānitye hitāhite/ atattvābhiniveśam tamāhurāptā mahāgadām // § 10412	Ca.6.10.60
15	snehasvedopapannam tam samśodhya vamanādibhiḥ/ kṛtasamśarjanam medhyairannapānairupācaret // § 10414	Ca.6.10.61
	brāhmīsvarasayuktam yat pañcagavyamudāhṛtam/ tat sevyam śaṅkhapuspī ca yacca medhyam rasāyanam // § 10416	Ca.6.10.62

Ca.6.10.63	suhṛdaścānukūlāstam svāptā dharmārthavādinah/ samyojayeyur&vijñānadhairyaśmṛtisamādhibhiḥ// § 10418
Ca.6.10.64	prayuñjyāttailalaśunam payasā vā śatāvarīm/ brāhmīrasam kuṣṭharasam vacām vā madhusam̄yutām// § 10420
Ca.6.10.65	duścikitsyo hyapasmāraścirakārī &kṛtāspadah/ tasmādrasāyanarenam prāyaśah samupācaret// § 10422
Ca.6.10.66	jalāgnidrumaśailebhyo viśamebhyaśca tam sadā/ rakṣedunmādinam caiva sadyah prāṇaharā hi te// § 10424
Ca.6.10.67	tatra ślokau--- § 10425
	hetum kurvantyapasmāram dosāḥ prakupitā yathā/ sāmānyataḥ pṛthaktvācca liṅgam teṣām ca bheṣajam// § 10427
Ca.6.10.68	mahāgadasamutthānam liṅgam covāca sauṣadham/ munirvyāsasamāsābhyaṁ&apasmāracikitsite// § 10429
	ityagniveśakṛte tanre carakapratisamāskṛte+aprāpte dṛḍhabalasampūrite cikitsāsthāne+apasmāracikitsitam nāma daśamo+adhyāyah//10//

10

15

6.11 ekādaśo+adhyāyah/

Ca.6.11.1	athātaḥ kṣataksīṇacikitsitam vyākhyāsyāmah// § 10431
Ca.6.11.2	iti ha smāha bhagavānātreyah// § 10432

	udārakīrtirbrahmarśirātreyah paramārthavit/ kṣataksīṇacikitsārthamidamāha cikitsitam// § 10434	Ca.6.11.3
	dhanuśā++āyasyato+atyartham bhāramudvahato gurum/ patato viśamoccebhyo balibhiḥ saha yudhyataḥ// § 10436	Ca.6.11.4
5	vṛṣam̄ hayam̄ vā dhāvantam̄ damyam̄ vā+anyam̄ nigṛhnataḥ/ śilākāṣṭhāśmanirghātān kṣipato nighnataḥ parān// § 10438	Ca.6.11.5
	adhīyānasya vā+atyuccairdūram̄ vā vrajato drutam/ mahānadīm̄ vā tarato hayaivvā saha dhāvataḥ// § 10440	Ca.6.11.6
10	sahasotpatato &dūram̄ tūrṇam̄ cātipranṛtyataḥ/ tathā+anyaiḥ karmabhiḥ krūrairbhṛśamabhyāhatasya ca// § 10442	Ca.6.11.7
	vikṣate vakṣasi vyādhirbalavān samudīryate/ strīṣu cātiprasaktasya rūksālpapramitāśinah// § 10444	Ca.6.11.8
	uro virujyate tasya bhidyate+atha vibhajyate/ prapīdyete tataḥ pārśve śusyatyaṅgam pravepate// § 10446	Ca.6.11.9
15	kramādvīryam̄ balam̄ varṇo ruciragniśca hīyate/ jvaro vyathā manodainyam̄ viḍbhedo+agnivadhādapi// § 10448	Ca.6.11.10

- Ca.6.11.11   duṣṭah śyāvah sudurgandhah pīto vigrathito
                  bahuh/
kāsamānasya &ca śleśmā saraktaḥ
                  sampravartate // § 10450
- Ca.6.11.12   sa kṣataḥ kṣīyate+atyartham tathā śukraujasoh
                  kṣayāt/
avyaktam lakṣaṇam tasya pūrvvarūpamiti
                  smṛtam // § 10452
- Ca.6.11.13   urorukṣonitacchardih kāso vaiśeṣikah kṣate/   5
                  kṣīne saraktamūtratvam
                  pārśvapṛṣṭhakaṭigrahah // § 10454
- Ca.6.11.14   alpaliṅgasya dīptāgneh sādhyo balavato navah/
parisaṁvatsaro yāpyah sarvaliṅgam tu
                  varjayet // § 10456
- Ca.6.11.15   uro matvā kṣatam lākṣām payasā
                  madhusaṁyutām/
sadya eva pibejjīrṇe payasā+adyāt   10
                  saśarkaram // § 10458
- Ca.6.11.16   pārśvabastirujī cālpapittāgnistām surāyutām/
bhinnaviṭkah samustātivisāpāṭhām
                  savatsakām // § 10460
- Ca.6.11.17   lākṣām sarpirmadhūcchiṣṭam jīvanīyaganam
                  sitām/
tvakkṣirīm samitām kṣire paktvā dīptānalah
                  pibet // § 10462
- Ca.6.11.18   iksvālikābisagranthipadmakeśaracandanaiḥ/   15
śṛtam payo madhuyutam sandhānārtham pibet
                  kṣatī // § 10464
- Ca.6.11.19   yavānām cūrṇamādāya kṣīrasiddham
                  ghṛtaplутam/

jvare dāhe sitāksaudrasaktūn vā payasā pibet//
 § 10466

madhūkamadhukadrāksātvakkṣīrīpippalībalāḥ/ Ca.6.11.20
 kāsī pārvāsthiśūlī ca lihyātsaghṛtamākṣikāḥ//
 § 10468

elāpatratvaco+ardhākṣāḥ pippalyardhapalam
 tathā/ Ca.6.11.21
 5 sitāmadhukakharjūramṛdvīkāśca palonmitāḥ//
 § 10470

saṁcūrṇya madhunā yuktā guṭikāḥ Ca.6.11.22
 samprakalpayet/
 akṣamātrāṁ tataścaikāṁ bhakṣayennā dine
 dine// § 10472

kāsam śvāsam jvaram hikkām chardim
 mūrcchām madam bhramam/
 raktaniṣṭhīvanam ṭṛṣṇām
 pārśvaśūlamarocakam// § 10474 Ca.6.11.23

10 śoṣaplīhādhyavātāṁśca svarabhedam kṣatam
 kṣayam/
 guṭikā tarpaṇī vr̥ṣyā raktapittam ca nāśayet//
 ityelādiguṭikā/
 rakte+ativṛtte daksāṇḍam yūṣaistoyena vā
 pibet/
 caṭakāṇḍarasam vā+api raktam vā
 chāgajāṅgalam// § 10479 Ca.6.11.25

15 cūrṇam paunarnavam
 raktaśālitaṇḍulaśarkaram/
 raktaṣṭhīvī pibet siddham
 drākṣārasapayoghṛtaiḥ// § 10481 Ca.6.11.26

madhūkamadhukakṣīrasiddham vā
 taṇḍuliyakam/ Ca.6.11.27

mūḍhavātastvajāmedah surābhṛṣṭam
sasaindhavam // § 10483

Ca.6.11.28   kṣāmaḥ kṣīṇaḥ kṣatoraskastvanidraḥ
                     sabale+anile/
śrtakṣīrasareṇādyāt sakṣaudraghṛtaśarkaram //
                     § 10485

Ca.6.11.29   śarkarām yavagodhūmau jīvakarṣabhadhau
                     madhu/
śrtakṣīrānupānam vā lihyāt kṣīṇaḥ kṣatī krśaḥ // 5
                     § 10487

Ca.6.11.30   kravyādādamāṁsaniryūham ghṛtabhṛṣṭam
                     pibecca saḥ/
pippalīkṣaudrasaṁyuktaṁ
                     māṁsaśonitavardhanam // § 10489

Ca.6.11.31   nyagrodhodumbarāśvatthaplakṣaśālapriyaṅgubhiḥ/
tālamastakajambūtvakpriyālaiśca
                     sapadmakaiḥ // § 10491

Ca.6.11.32   sāśvakarṇaiḥ śrtāt kṣīrādadyājjātena sarpiṣā/ 10
śālyodanām kṣatoraskah kṣīṇaśukraśca
                     mānavah // § 10493

Ca.6.11.33   yaṣṭyāhvānāgabalayoh kvāthe kṣīrasamam
                     ghṛtam/
payasyāpippalīvāṁśīkalkasiddham kṣate
                     śubham // § 10495

Ca.6.11.34   kolalākṣārase tadvat kṣīrāṣṭaguṇasādhitam/
kalkaiḥ kaṭvaṅgadārvītvagvatsakatvakphalai-
                     rghṛtam // 15
                     § 10497

Ca.6.11.35   jīvakarṣabhadhau vīrām jīvantīm nāgaram śaṭīm/

	catasraḥ parṇinīrmede kākolyau dve nidigdhike // § 10499	
	punarnave dve madhukamātmaguptāṁ śatāvarīm/ ṛddhim parūṣakam bhārgīm mṛdvīkāṁ bṛhatīm tathā // § 10501	Ca.6.11.36
5	śringāṭakam tāmalakīm payasyām pippalīm balām/ badarākṣoṭakharjūravātāmābhishukānyapi // § 10503	Ca.6.11.37
	phalāni caivamādīni kalkān kurvīta kārsikān/ dhātrīrasavidārīksuccchāgamāṁsarasaṁ payah // § 10505	Ca.6.11.38
	kuryāt prasthonmitam tena ghṛtaprastham vipācayet/ prasthārdham madhunah sīte śarkarārdhatulām tathā // § 10507	Ca.6.11.39
10	&dvikārsikāṇi patrailāhematvañmaricāni ca/ vinīya cūrṇitam tasmāllihyānmātrām sadā narah // § 10509	Ca.6.11.40
	amṛtaprāśamityetannarāṇāmamṛtam ghṛtam/ sudhāmṛtarasam prāsyam kṣīramāṁsarasaśinā // § 10511	Ca.6.11.41
15	naṣṭaśukrakṣataksīṇadurbalavyādhikarśitān/ strīprasaktān krśān varṇasvarahīnāṁśca bṛmhayet // § 10513	Ca.6.11.42
	kāsaḥikkājvaraśvāsadāhatrṣṇāsapittanut/ putradam vamimūrcchāhṛdyonimūtrāmayāpaham // ityamṛtaprāśaghṛtam /	Ca.6.11.43

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.11.44   śvadāṁśtrośīramañjiṣṭhābalākāśmaryakatṭṛṇam /
                  darbhāmūlam pṛthakparṇīṁ palāśarṣabha kau
                  sthirām // § 10518
- Ca.6.11.45   palikam sādhayetteṣāṁ rase kṣīracaturgune /
                  kalkah svaguptājīvantīmedarṣabha kajīvakaiḥ //
                  § 10520
- Ca.6.11.46   śatāvaryṛddhimṛdvīkāśarkarāśrāvanībisaiḥ /   5
                  prasthaḥ siddho
                  ghṛtādvātapiṭṭahṛddra(dbha)vaśūlanut //
                  § 10522
- Ca.6.11.47   mūtrakṛcchrapramehārśahkāsaśoṣakṣayāpahah /
                  dhanuhstrīmadhyabhārādhvakhinnānāṁ
                  balamāṁsadah //
                  iti śvadāṁśtrādighṛtam /
Ca.6.11.48   madhukāṣṭapaladrākṣāprasthakvāthe ghṛtam   10
                  pacet /
                  pippalyaṣṭapale kalke prasthaṁ siddhe ca
                  śītale // § 10527
- Ca.6.11.49   pṛthagastaṭapalam kṣaudraśarkarābhyaṁ
                  vimiśrayet /
                  samasaktu kṣataksīne raktagulme ca
                  taddhitam // § 10529
- Ca.6.11.50   dhātrīphalavidārīkṣujīvanīyarasairghṛtam /
                  ajāgopayasoścaiva sapta prasthān   15
                  pacedbhiṣak // § 10531
- Ca.6.11.51   siddhaśīte sitākṣaudradviprasthaṁ vinayecca
                  tat /
                  yakṣmāpasmārapittāśrkkāsamehakṣayāpaham //
                  § 10533
- Ca.6.11.52   vayaḥsthāpanamāyuṣyam
                  māṁsaśukrabalapradam /

	ghṛtam tu pitte+abhyadhike lihyādvāte+adhire pibet // § 10535	
	līḍham nirvāpayet pittamalpatvāddhanti nānalam/ ākrāmatyanilam pītamūṣmāṇam niruṇaddhi ca // § 10537	Ca.6.11.53
5	kṣāmakṣīṇakṛśāṅgānāmetānyeva ghṛtāni tu/ &tvakkṣīrīśarkarālājacūrṇaiḥ styānāni yojayet // § 10539	Ca.6.11.54
	sarpirguḍān samadhvamśāñjagdhvā cānu payaḥ pibet/ reto vīryam balam puṣṭim tairāśutaramāpnuyāt// iti sarpirguḍāḥ/ balā vidārī hrasvā ca pañcamūlī punarnavā/ pañcānām kṣīrivṛkṣāṇām śuṅgā muṣṭyamśakā api // § 10544	Ca.6.11.55
10	eśām kaśāye dvikṣire vidāryājarasāṁśike/ jīvanīyaiḥ pacet kalkairakṣamātrairghṛtāḍhakam// § 10546	Ca.6.11.56
	sitāpalāni pūte ca sīte dvātrimśatam kṣipet/ godhūmapippalīvāmśīcūrṇam śrīngāṭakasya ca // § 10548	Ca.6.11.57
15	samākṣikam kauḍavikam tat sarvam khajamūrcchitam/ styānam sarpirguḍān kṛtvā bhūrjapatreṇa veṣṭayet// § 10550	Ca.6.11.58
	tāñjagdhvā palikān kṣīram madyam vā+anupibet kaphe/ śoṣe kāse kṣate kṣīne śramastrībhārakarśite// § 10552	Ca.6.11.59
		Ca.6.11.60

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.11.61   raktaniṣṭhīvane tāpe pīnase corasi sthite/
                  śastāḥ pārśvaśirahśūle bhede ca
                  svavaravṛṇayoḥ//
                  iti dvitīyasarpirguḍāḥ/
Ca.6.11.62   tvakkṣīrīśrāvaṇīdrākṣāmūrvarṣabhaṅgīvakaiḥ/
                  vīrardhiksīrakākolībṛhatīkapikacchrubhiḥ//   5
                  § 10557
- Ca.6.11.63   kharjūraphalamedābhīḥ kṣīrapiṣṭaiḥ
                  palonmitaiḥ/
                  dhātrīvidārīkṣurasaprasthaiḥ prastham gṛtāt
                  pacet//   § 10559
- Ca.6.11.64   śarkarārdhatulāṁ śīte kṣaudrārdhaprasthameva
                  ca/
                  dattvā sarpirguḍān
                  kuryātkāsahikkājvarāpahān//   § 10561
- Ca.6.11.65   yakṣmāṇāṁ tamakāṁ śvāsaṁ rakta-pittāṁ   10
                  halīmakam/
                  śukranidrākṣayāṁ ṛṣṇāṁ hanyuḥ kārṣyāṁ
                  sakāmalām//
                  iti tṛtīyāḥ sarpirguḍāḥ/
Ca.6.11.66   navamāmalakāṁ drākṣāmātmaguptāṁ
                  punarnavām/
                  śatāvaraṁ vidāraṁ ca samaṅgāṁ pippalīṁ
                  tathā//   § 10566
- Ca.6.11.67   pṛthagdaśapalān bhāgān palānyaṣṭau ca   15
                  nāgarāt/
                  yaṣṭyāhvāsauvarcalayordvipalam maricasya
                  ca//   § 10568
- Ca.6.11.68   kṣīratailaghṛtānāṁ ca tryāḍhake śarkarāśate/
                  kvathite tāni cūrṇāni dattvā bilvasamān
                  guḍān//   § 10570

	kuryāttān bhakṣayet kṣīṇah̄ kṣataḥ śuskaśca mānavah̄/ tena sadyo rasādīnāṁ vṛddhyā puṣṭim̄ sa vindati //	Ca.6.11.69
	iti caturthasarpurguḍāḥ/ gokṣīrārdhāḍhakam̄ sarpiḥ prasthamikṣurasāḍhakam̄/ vidāryāḥ svarasātprastham̄ rasātprastham̄ ca 5 taittirāt// § 10575	Ca.6.11.70
	dadyāt sidhyati tasmiṁstu piṣṭānikṣurasairimān̄/ madhūkapuṣpakuḍavam̄ priyālakukudavam̄ tathā// § 10577	Ca.6.11.71
	kuḍavārdham̄ tugākṣīryāḥ kharjūrāṇāṁ ca vimśatim̄/ pr̄thagbibhītakānāṁ ca pippalyāśca caturthikām// § 10579	Ca.6.11.72
10	trimśatpalāni khaṇḍācca madhukāt karṣameva ca/ tathā+ardhapalikānyatra jīvanīyāni dāpayet// § 10581	Ca.6.11.73
	siddhe+asmin kuḍavam̄ kṣaudram̄ sīte kṣiptvā+atha modakān̄/ kārayenmaricājājīpalacūrṇāvacūrṇitān// § 10583	Ca.6.11.74
15	vātāśrkittarogeṣu kṣatakāsakṣayeṣu ca/ śuṣyatāṁ kṣīṇāsukrāṇāṁ rakte corasi saṁsthite// § 10585	Ca.6.11.75
	kr̄śadurbalavṛddhānāṁ puṣṭivarṇabalārthīnāṁ/ yonidoṣakṛtasrāvahatānāṁ cāpi yoṣitām// § 10587	Ca.6.11.76

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.11.77   garbhārthinīnāṁ garbhaśca sravedyāsāṁ
    mriyeta vā/
    dhanyā balayā hitāstābhyaḥ
    śukraśoṇitavardhanāḥ//
    iti pañcamasarpirmodakāḥ/
Ca.6.11.78   bastideśe vikurvāṇe strīprasaktasya mārute/
    vātaghnān bṛmhāṇān vṛṣyān yogāṁstasya   5
    prayojayet// § 10592
- Ca.6.11.79   śarkarāpippalīcūrṇaiḥ sarpiṣā māksikenā ca/
    samyuktam vā śṛtam kṣīram pibet
    kāsajvarāpaham// § 10594
- Ca.6.11.80   phalāmlam sarpiṣā bhrṣṭam vidārīksurase
    śṛtam/
    strīṣu kṣīṇah pibedyūṣam jīvanam bṛmhāṇam
    param// § 10596
- Ca.6.11.81   saktūnāṁ vastrapūtānāṁ mantham   10
    kṣaudraghṛtānvitam/
    &yavānnasātmyo dīptāgnih kṣataksīṇah
    pibennarah// § 10598
- Ca.6.11.82   jīvanīyopasiddham vā jāṅgalam
    ghṛtabharjitam/
    rasam prayojayet kṣīne vyañjanārtham
    saśarkaram// § 10600
- Ca.6.11.83   gomahiṣyaśvanāgājaiḥ
    kṣīrairmāṁsarasaistathā/
    &yavānnam bhojayedyūṣaiḥ   15
    phalāmlairghṛtasamśkrtaih// § 10602
- Ca.6.11.84   dīpte+agnau vidhiresaḥ syānmande
    dīpanapācanah/
    yakṣmināṁ vihito grāhī bhinne śakṛti cesyate//
    § 10604

	palikam̄ saindhavam̄ śuṇṭhī dve ca sauvarcalat̄ pale/ kuḍavāṁśāni vṛksāmlam̄ dādimam̄ patramarjakāt// § 10606	Ca.6.11.85
	ekaikam̄ maricājājyordhānyakāddve caturthike/ śarkarāyāḥ palānyatra daśa dve ca pradāpayet// § 10608	Ca.6.11.86
5	kṛtvā cūrṇamato mātrāmannapāne prayojayet/ rocanam̄ dīpanam̄ balyam̄ pārśvārtisvāsakāsanut// iti saindhavādicūrṇam/ ekā ṣoḍāśikā dhānyāddve dve+ajājyajamodayoh/ tābhyaṁ dādimavṛksāmlam̄ dvirdviḥ sauvarcalātpalam// § 10613	Ca.6.11.87 Ca.6.11.88
10	śuṇṭhyāḥ karṣam̄ dadhitthasya madhyāt pañca palāni ca/ taccūrṇam̄ ṣoḍāśapale śarkarāyā vimiśrayet// § 10615	Ca.6.11.89
15	ṣāḍavo+ayam̄ pradeyah syādannapāneṣu pūrvavat/ mandānale śakṛdbhede yakṣmiṇāmagnivardhanah// iti ṣāḍavah/ pibennāgabalāmūla- &mardhakarṣavivardhitam/ palam̄ kṣīrayutam̄ māsam̄ kṣīravṛttiranannabhuk// § 10620	Ca.6.11.90 Ca.6.11.91
	eṣa prayogah puṣṭyāyurbalārogvyakaraḥ paraḥ/ maṇḍūkaparṇyāḥ kalpo+ayam̄ śuṇṭhīmadhukayostathā// § 10622	Ca.6.11.92
	yadyat samtarpaṇam̄ śītamavidāhi hitam̄ laghu/	Ca.6.11.93

annapānam niṣevyam tatksataksīṇaiḥ
sukhārthibhiḥ // § 10624

Ca.6.11.94 yaccoktam yakṣmiṇāṁ pathyam kāsināṁ
raktapittināṁ/
tacca kuryādavekṣyāgnim vyādhim sātmyam
balam tathā // § 10626

Ca.6.11.95 upekṣite bhavettasminnanubandho hi
yakṣmaṇah/
prāgevāgamanāttasya tasmāttam tvarayā 5
jayet// § 10628
Ca.6.11.96 tatra ślokau--- § 10629

kṣataksayasamutthānam
sāmānyapṛthagākṛtim/
asādhyayāpyasādhyatvam sādhyānāṁ
siddhimeva ca // § 10631

Ca.6.11.97 uktavāñjyeṣṭhaśisyāya kṣataksīṇacikitsite/
tattvārthavi-&dvītarajastamodoṣah 10
punarvasuh// § 10633
ityagniveśakṛte tantra+aprāpte dṛḍhabalapūrite
cikitsitasthāne kṣataksīṇacikitsitam
nāmaikādaśo+adhyāyah//11//

6.12 dvādaśo+adhyāyah/

Ca.6.12.1 athātah śvayathucikitsitam vyākhyāsyāmah// § 10635
Ca.6.12.2 iti ha smāha bhāgavānātreyah// § 10636

Ca.6.12.3 bhiṣagvariṣṭham surasiddhajuṣṭam
munīndramatryātmajamagniveśah/
mahāgadasya śvayathoryathāvat
prakoparūpapraśamānapṛcchat// § 10638

Ca.6.12.4 tasmai jagādāgadavedasindhupravartanādripr- 5
avarō+atrijastān/

vātādibhedāttrividhasya
samyaññijānijaikāṅgajasarvajasya // § 10640

śuddhyāmayābhaktakṛśābalānām
kṣārāmlatīkṣṇoṣṇagurūpasevā/
dadhyāmamṛcchākavirodhiduṣṭagaropasṛṣṭā-
nnaniṣevaṇām ca //
§ 10642

5 arśāṁsyaceṣṭā na ca
dehaśuddhirmarmopaghāto viṣamā
prasūtiḥ/
mithyopacāraḥ pratikarmaṇām ca nijasya hetuh
śvayathoh pradiṣṭah// § 10644

bāhyāstvaco dūṣayitā+abhighātaḥ
&kāṣṭhāśmaśastrāgnivisāyasādyaiḥ/
āgantuhetuh trividho nijaśca
sarvārdhagātrāvayavāśritatvāt// § 10646

bāhyāḥ sirāḥ prāpya yadā kaphāśrkpitāni
samdūṣayatīha vāyuḥ/
tairbaddhamārgaḥ sa tadā
visarpannutsedhalīngam śvayathum
karoti // § 10648

10 &uraḥsthitarūrdhvamadhastu vāyoḥ
sthānasthitairmadhyagataistu madhye/
sarvāṅgagagah sarvagataiḥ kvacitsthairdoṣaiḥ
kvacit syācchvayathustadākhyah// § 10650

ūṣmā tathā syāddavathuh sirāṇāmāyāma ityeva
ca pūrvarūpam/
sarvastridoṣo+adhikadoṣaliṅgaistacchabdamabhyeti
bhiṣagjītam ca // § 10652

sagauravam syādanavasthitatvam
sotsedhamuṣmā+atha sirātanutvam/

salomaharsā+aṅgavivarṇatā ca sāmānyaliṅgam
śvayathoḥ pradiṣṭam// § 10654

- Ca.6.12.12 calastanutvakparuṣo+arunō+asitah
prasuptiharsārtiyuto+animittatah/
praśāmyati pronnamati prapīḍito divābalī ca
śvayathuḥ samīraṇāt// § 10656
- Ca.6.12.13 mrduḥ sagandho+asitapītarāgavān
bhramajvarasvedatrṣāmadānvitah/
ya uṣyate &sparśarugaksirāgakṛt sa pittaśotho 5
bhṛśadāhapākavān// § 10658
- Ca.6.12.14 guruḥ sthirah pāṇḍurarocakānvitah
prasekanidrāvamivahnimāndyakṛt/
sa kṛcchrajanmapraśamo nipīḍito na
connamedrātribalī kaphātmakah// § 10660
- Ca.6.12.15 krśasya rogairabalasya yo bhavedupadravairvā
vamipūrvakairyutaḥ/
sa hanti marmānugato+atha rājimān
parisraveddhīnabalasya sarvagah// § 10662
- Ca.6.12.16 ahīnamāṁsasya ya ekadoṣajo navo balasthasya 10
sukhaḥ sa sādhane/
nidānadoṣartuviparyayakramairupācarettam
baladosakālavit// § 10664
- Ca.6.12.17 athāmajam laṅghanapācanakramairviśodhanai-
rulbaṇadoṣamāditaḥ/
śirogatam &śīrṣavirecanairadho
virecanairūrdhvaharaistathordhvajam// § 10666
- Ca.6.12.18 upācaret snehabhavam virūkṣaṇaiḥ prakalpayet
snehavidhiṁ ca rūkṣaje/
vibaddhaviṭke+anilaje nirūhaṇam ghṛtam tu 15
pittānilaje satiktakam// § 10668

payaśca mūrcchāratidāhatarṣite viśodhanīye tu
samūtramiṣyate/
Ca.6.12.19

kaphotthitam kṣārakaṭūṣṇasamāyutaiḥ
samūtratakrāsavayuktibhirjayet// § 10670

grāmyābjānūpam piśitamabalam śuskaśākam
navānnam gauḍam piṣṭānnam dadhi
&tilakṛtam &vijjalam madyamamlam/
dhānā vallūram samaśanamatho gurvasātmyam
vidāhi svapnam cārātrau śvayathugadavān
varjayenmaithunam ca// § 10672
Ca.6.12.20

5 vyoṣam trivṛttiketakarohinī ca sāyorajaskā
triphalārasena/
pītam kaphottham śamayettu śopham gavyena
mūtreṇa harītakī ca// § 10674
Ca.6.12.21

harītakīnāgaradevadāru sukhāmbuyuktam
sapunarnavam vā/
sarvam pibetriṣvapi mūtrayuktam snātaśca
jīrṇe payasā+annamadyat// § 10676
Ca.6.12.22

10 punarnavānāgaramustakalkān prasthena dhīrah
payasā+akṣamātrān/
mayūrakam māgadhikām samūlām sanāgarām
vā prapibet savāte// § 10678
Ca.6.12.23

dantītrivṛttryūṣaṇacitrakairvā payah śrtam
doṣaharam pibennā/
dviprasthamātram tu
palārdhikaistairardhāvaśiṣṭam pavane
sapitte// § 10680
Ca.6.12.24

saśuṇṭhipītadrurasam prayojyam
śyāmorubūkoṣaṇasādhitam vā/
tvagdāruvarṣābhumaḥauṣadhairvā
guḍūcikānāgaradantibhirvā// § 10682
Ca.6.12.25

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.12.26 saptāhamauṣṭram tvathavā+api māsam payah
pibedbhojanavārivarjī/
gavyam samūtram mahisīpayo vā kṣirāśano
mūtramathe gavām vā// § 10684
- Ca.6.12.27 takram pibedvā gurubhinnavarcāḥ
savyoṣasauvarcalamākṣikam ca/
guḍābhayām vā guḍanāgaram vā
sadoṣabhinnāmavibaddhavarcāḥ// § 10686
- Ca.6.12.28 viḍvātaśaṅge payasā rasairvā 5
&prāgbhaktamadyādurubūkatailam/
srotovibandhe+agnirucipraṇāśe
madyānyariṣṭāṁśca pibet sujātān// § 10688
- Ca.6.12.29 gaṇḍīrabhallātakacitrakāṁśca vyosam
viḍaṅgam bṛhatīdvayam ca/
dviprasthikam gomayapāvakena dronē pacet
&kurcikamastunastu// § 10690
- Ca.6.12.30 tribhāgaśeṣam ca supūtaśītam droṇena tat
prākṛtamastunā ca/
sitopalāyāśca śatena yuktam lipte ghaṭe 10
citrakapippalīnām// § 10692
- Ca.6.12.31 vaihāyase sthāpitamādaśāhāt
prayojayaṁstadvinihanti śophān/
bhagandarārśahkrimikuṣṭhamehān
vaivarṇyakārśyānilahikkanaṁ ca//
iti gaṇḍīrādyariṣṭah/
kāśmaryadhātrīmaricābhayākṣa-
&drākṣāphalānām ca
sapippalīnām/
śatam śatam &jīrṇaguḍāttulām ca saṃkṣudya 15
kumbhe madhunā pralipte// § 10697

	saptāhamuṣṇe dviguṇam tu śīte sthitam jaladroṇayutam pibennā/ śophān vibandhān kaphavātajāṁśca nihantyariṣṭo+asṭaśato+agnikṛcca// ityaṣṭaśato+ariṣṭah/ punarnave dve ca bale sapāṭhe &dantīm guḍūcīmatha citrakam ca/ nidigdhikām ca triphalāni paktvā droṇāvaśeṣe salile tatastam// § 10702	Ca.6.12.33
5		Ca.6.12.34
	pūtvā rasam dve ca guḍāt purāṇattule madhuprasthayutam suśītam/ māsam nidadhyādghṛtabhājanastham palle yavānām paratstu māsāt// § 10704	Ca.6.12.35
	cūrṇīkṛtairardhapalāṁśikaistam &patratvagelāmaricāmbulohaiḥ/ gandhānvitam kṣaudraghṛtapradigdhe jīrṇe pibed vyādhibalam samīkṣya// § 10706	Ca.6.12.36
10	hrtpāṇḍurogam śvayathum pravṛddham plīhajvarārocakamehagulmān/ bhagandaram ṣadjaṭharāṇi kāsam śvāsam grahanīyāmayakuṣṭhakaṇḍūḥ// § 10708	Ca.6.12.37
	sākhānilam baddhapurīṣatām ca hikkām kilāsam ca halīmakam ca/ kṣipram jayedvarṇabalāyurojastejonvito māṁsarānnabhojī//	Ca.6.12.38
15	iti punarnavādyariṣṭah/ phalatrikam dīpyakacitrakau ca sapippalīloharajo viḍaṅgam/ cūrṇīkṛtam kaudavikam dvirāṁśam kṣaudram purāṇasya tulām guḍasya// § 10713	Ca.6.12.39
	māsam nidadhyādghṛtabhājanastham yavesu tāneva nihanti rogān/	Ca.6.12.40

- ye cārśasām pañduvikāriṇām ca proktā hitāḥ
śophiṣu te+apyariṣṭāḥ //
iti triphalādyariṣṭāḥ/
kṛṣṇā sapāṭhā gajapippalī ca nidigdhikā
citrakanāgare ca/
sapippalīmūlarajanya jīmustam ca cūrṇam
sukhatoyapītam // § 10718
- Ca.6.12.41
- hanyāttridoṣam cirajam ca śophaṁ kalkaśca   5
bhūnimbamahauṣadhasya/
ayorajastryūṣaṇayāvaśūkacūrṇam ca pītam
triphalārasena // § 10720
- Ca.6.12.43
- kṣāradvayam syallavaṇāni catvāryayorajo
vyoṣaphalatrike ca/
sapippalīmūlavidaṅgasāram
mustājamodāmaradārubilvam // § 10722
- Ca.6.12.44
- kalingakāścitrakamūlapāṭhe yaṣṭyāhvayam
sātiviṣam palāmśam/
sahiṅgukarṣam tvaṇuṣuṣkacūrṇam droṇam   10
tathā mūlakaśuṇṭhakānām // § 10724
- Ca.6.12.45
- syādbhasmanastat salilena sādhyamāloḍya
yāvadghanamapradagdham/
styānam tataḥ kolasamām tu mātrām kṛtvā
suṣuṣkām vidhinopayuñjyāt // § 10726
- Ca.6.12.46
- plīhodaraśvitrahalīmakārśahpāṇḍvāmayāroca-
kaśoṣaśophān/
visūcikāgulmagarāśmarīśca saśvāsakāsāḥ
praṇudet sakuṣṭhāḥ //
iti kṣāraguḍikā/   15
- Ca.6.12.47
- prayojayedārdrakanāgaram vā tulyam
guḍenārdhapatābhivṛddhyā/
mātrā param pañcapalāni māsam jīrṇe payo
yūṣarasāśca bhaktam // § 10731

	gulmodarārśahśvayathupramehāñ śvāsapratiśyālasakāvipākāñ/ sakāmalāśoṣamanovikārāñ kāsam kapham caiva jayet prayogah // § 10733	Ca.6.12.48
	rasastathaivārdrakanāgarasya peyo+atha jīrnē payasā+annamadyāt/ &jatvaśmajañ ca triphalārasena hanyāttridoṣam śvayathum prasahya //	Ca.6.12.49
5	iti śilājatuprayogah/ dvipañcamūlasya pacet kaśaye kaṁse+abhayānām ca śatam guḍasya/ lehe susiddhe+atha vinīya cūrṇam vyoṣam trisaugandhyamuṣāsthite ca // § 10738	Ca.6.12.50
	prasthārdhamātram madhunah suśīte kiṁcicca cūrṇādapi yavaśūkāt/ ekābhayām prāśya tataśca lehācchuktiṁ nihanti śvayathum pravṛddham // § 10740	Ca.6.12.51
10	śvāsajvarārocakamehagulmaplīhatridoṣodara- pāṇḍurogān/ kārśyāmavātāvasṛgamlapittavaivarṇyamūtrāni- lašukradosān// iti kaṁsaharītakī/ paṭolamūlāmaradārudantītrāyantipippalyabha- yāviśālāḥ// yaṣṭyāhvayam tiktakarohinī ca sacandanā syānniculāni dārvī// § 10745	Ca.6.12.52
15	karṣonmitaistaiḥ kvathitaiḥ kaśayo ghr̥tena peyah kuḍavena yuktaḥ/ vīsarpadāhajvarasannipātatṛṣṇāviśāṇi śvayathum ca hanti // § 10747	Ca.6.12.53
	&sacitrakam dhānyayavānyajājīsauvarcalam tryūṣaṇavetasāmlam/	Ca.6.12.55

bilvāt phalam dāḍimayāvaśūkau
sapippalīmūlamathāpi cavyam// § 10749

Ca.6.12.56 piṣṭvā+akṣamātrāṇi jalāḍhakena paktvā
ghṛtaprasthamatha prayuñjyāt/arśāṁsi
gulmam śvayathum ca krcchram nihanti
vahnim ca karoti dīptam// § 10750

Ca.6.12.57 pibedghṛtam vā+aṣṭaguṇāmbusiddham
sacitrakaksāramudāravīryam/
kalyāṇakam vā+api sapañcagavyam tiktam
mahadvā+apyatha tiktakam vā// § 10752

Ca.6.12.58 kṣīram ghaṭe citrakakalkalipte dadhyāgatam 5
sādhu vimathyā tena/
tajjam ghṛtam citrakamūlagarbham takreṇa
siddham śvayathughnamagryam// § 10754

Ca.6.12.59 &arśo+atisārānilagulmamehāṁścaitannihantyagnibalapradam
ca/
takreṇa cādyāt sagṛtena tena bhojyāni
siddhāmathavā yavāgūm//

Ca.6.12.60 iti citrakaghṛtam/
jīvantyajājīśaṭipuṣkarāhvaiḥ 10
sakāravīcitrakabilvamadhyaiḥ/
sayāvaśūkairbadarapramāṇairvṛksāmlayuktā
ghṛtatailabhr̥ṣṭā// § 10759

Ca.6.12.61 arśo+atisārānilagulmaśophahṛdrogamandāgnihitā
yavāgūḥ/
yā &pañcakolairvidhinaiva tena siddhā bhavet
sā ca samā tathaiva// § 10761

Ca.6.12.62 kulatthayūṣaśca sapippalīko maudgaśca
satryūṣaṇayāvaśūkah/
rasastathā viśkirajāṅgalānāṁ 15
sakūrmagodhāśikhiśallakānāṁ// § 10763

	suvarcalā gr̄ñjanakam paṭolam savāyasīmūlakavetranimbam/ śākārthinām śākamiti praśastam bhojye purāṇaśca yavaḥ saśāliḥ // § 10765	Ca.6.12.63
	ābhyanṭaram bheṣajamuktametadbarhirhitam yacchṛṇu tadyathāvat/ snehān pradehān pariṣecanāni svedāṁśca vātaprabalasya kuryāt // § 10767	Ca.6.12.64
5	śaileyakuṣṭhāgurudārukauntītvakpadmakailā- mbupalāśamustaiḥ/ priyaṅguthauṇeyakahemamāṁśitālīśapatrapla- vapatradhānyaiḥ // § 10769	Ca.6.12.65
	śrīvestakadhyāmakapippalībhiḥ spṛkkānakhaiścaiva yathopalābhham/ vātānvite+abhyaṅgamuśanti tailam siddham supiṣṭairapi ca pradeham // § 10771	Ca.6.12.66
10	&jalaiśca vāsārkakarañjaśigrukāśmaryapatrārja- kajaiśca siddhaiḥ/ &svinno mṛdūṣṇai ravitaptatoyaiḥ snātaśca gandhairanulepanīyah // § 10773	Ca.6.12.67
	savetasāḥ kṣīravatām drumāṇām tvacāḥ samañjiṣṭhalatāmr̄ṇālāḥ/ sacandanāḥ padmakavālakau ca paitte pradehastu satailapākah // § 10775	Ca.6.12.68
	āktasya tenāmbu raviprataptam sacandanam sābhayapadmakam ca/ snāne hitam kṣīravatām kaśāyah kṣīrodakam candanalepanam ca // § 10777	Ca.6.12.69

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

Ca.6.12.70   kaphe tu kṛṣṇāśikatāpurāṇapiṇyākaśigrutvagu-
                      māpralepaḥ/
                      kulatthaśuṇṭhīalamūtrasekaścaṇḍāgurubhyā-
                      manulepanam ca //
                      § 10779

Ca.6.12.71   bibhītakānām phalamadhyalepaḥ sarveṣu
                      dāhārtiharah pradiṣṭah/
                      yaṣṭyāhvamustaiḥ sakapitthapatraīḥ
                      sacandanaistatpiḍakāsu lepaḥ // § 10781

Ca.6.12.72   rāsnāvṛṣārkatriphalāviḍaṅgam śigrutvaco   5
                      mūṣikaparṇikā ca/
                      nimbārjakau vyāghranakhaḥ sadūrvā suvarcalā
                      tiktakarohinī ca // § 10783

Ca.6.12.73   sakākamācī bṛhatī sakuṣṭhā punarnavā
                      citrakanāgare ca/
                      unmardanām śophiṣu mūtrapiṣṭam śastastathā
                      mūlakatoyasekaḥ // § 10785

Ca.6.12.74   śophāstu gātrāvayavāśritā ye te   10
                      sthānadūṣyākṛtināmabhedāt/
                      &anekasamkhyāḥ katicicca teṣāṁ
                      nidarśanārtham gadato nibodha // § 10787

Ca.6.12.75   dosāstrayah svaiḥ kupitā nidānaiḥ kurvanti
                      śophaṁ śirasah sughoram/
                      antargale ghurghurikānvitam ca
                      śālūkamucchvāsanirodhakāri // § 10789

Ca.6.12.76   galasya sandhau cibuke gale ca sadāharāgaḥ
                      &śvasanāsu cograh/
                      śopho bhrśārtistu &bīḍālikā syāddhanyādgale
                      cedvalayīkṛtā sā // § 10791

Ca.6.12.77   syāttāluvidradhyapi dāharāgapākānvitastāluni   15
                      sā tridoṣāt/

	jihvopariṣṭādupajihvikā syāt kaphādadadhastādadhijihvikā ca // § 10793	
	yo dantamāṁsesu tu raktapittāt pāko bhavet sopakuśah pradiṣṭah/ syāddantavidradhyapi dantamāṁse śopah kaphācchoṇitasamcayotthah// § 10795	Ca.6.12.78
5	galasya pārśve galagaṇḍa ekaḥ syādgandamālā ⁵ bahubhistu gandaih/ sādhyāḥ smṛtāḥ pīnasapārśvaśūlakāsajvaraccha- rdiyutāstvasādhyāḥ// § 10797	Ca.6.12.79
	teṣām sirākāyaśirovirekā dhūmah purāṇasya ghṛtasya pānam/ syāllaṅghanām vaktrabhavesu cāpi pragharaṇām syāt kavalagrahaśca// § 10799	Ca.6.12.80
	aṅgaikadeśeśvanilādibhiḥ syāt svarūpadhārī sphuraṇāḥ sirābhiḥ/ granthirmahānmāṁsabhadvastvanartirmedobhavah snigdhatamaścalaśca// § 10801	Ca.6.12.81
10	samśodhite sveditamaśmakāṣṭhaiḥ sāṅguṣṭhadanḍairvilayedapakvam/ vipāṭya coddhṛtya bhiṣak sakośam śastreṇa dagdhvā vraṇavaccikitset// § 10803	Ca.6.12.82
	adagdha īsat pariśeṣitaśca prayāti bhūyo+api śanairvivṛddhim/ tasmādaśeṣah kuśalaiḥ samantācchedyo bhavedvīkṣya śarīradeśān// § 10805	Ca.6.12.83
15	śeṣe kṛte pākavaśena śīryāttataḥ kṣatotthah prasaredvisarpaḥ/ upadravam tam pravicārya &tajñastairbhesajaiḥ pūrvatarairyathoktaiḥ// § 10807	Ca.6.12.84

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.12.85 &nivārayedādita eva yatnādvidhānavit
svasvavidhim vidhāya/
tataḥ krameṇāsyā yathāvidhānam vraṇam
vraṇajñastvarayā cikitset// § 10809
- Ca.6.12.86 vivarjayet kuksyudarāśritam ca tathā gale
marmaṇi samśritam ca/
sthūlah kharaścāpi bhavedvivarjyo yaścāpi
bālasthavirābalānām// § 10811
- Ca.6.12.87 granthyarbudānām ca yato+aviśeṣah 5
pradeśahetvākṛtidoṣadūṣyaiḥ/
tataścikitsedbhiṣagarbudāni
vidhānavidgranthicikitsitenā// § 10813
- Ca.6.12.88 tāmrā &saśūlā piḍakā bhavedyā sā cālajī nāma
parisrutāgrā/
śopho+&akṣataścarmanakhāntare
syānmāṃsāsradūṣī bhṛśāśīghrapākah// § 10815
- Ca.6.12.89 jvarānvitā vaṅkṣaṇakakṣajā yā vartirnirartiḥ
kaṭhināyatā ca/
vidārikā sā kaphamārutābhyaṁ teṣām 10
yathādoṣamupakramah syāt// § 10817
- Ca.6.12.90 visrāvaṇam piṇḍikayopanāhaḥ pakveṣu caiva
vraṇavaccikitsā/
visphoṭakāḥ sarvaśarīragāstu &sphoṭāḥ
sarāgajvaratarṣayuktāḥ// § 10819
- Ca.6.12.91 yajñopavītapratinimāḥ prabhūtāḥ pittānilābhyaṁ
janitāstu &kakṣāḥ/
yaścāparāḥ syuḥ piḍakāḥ prakīrnāḥ
sthūlāṇumadhyā api pittajāstāḥ// § 10821

	kṣudrapramāṇāḥ piḍakāḥ śarīre sarvāṅgagāḥ sajvaradāhatrṣṇāḥ/ kanḍūyutāḥ sārucisaprāsekā romāntikāḥ pittakaphāt pradiṣṭāḥ// § 10823	Ca.6.12.92
	yāḥ sarvagātreṣu masūramātrā masūrikāḥ pittakaphāt pradiṣṭāḥ/ vīsarpaśāntyai vihitā kriyā yā tāṁ &teṣu kuṣṭhe ca hitāṁ vidadhyāt// § 10825	Ca.6.12.93
5	&bradhno+anilādyairvṛṣaṇe svalīṅgairantram nireti praviśenmuhuśca/ mūtreṇa pūrṇam mṛdu medasā cet snigdham ca vidyāt kaṭhinam ca śotham// § 10827	Ca.6.12.94
	virecanābhyaṅganiruhalepāḥ pakveṣu caiva vraṇavaccikitsā/ &syānmūtrasekāḥ kaphajam vipaṭya viśodhya sīvyedvraṇavacca pakvam// § 10829	Ca.6.12.95
10	&krimyasthisūkṣmakṣaṇanavyavāyapravāhanā- nyutkaṭakāśvaprṣṭhaiḥ/ gudasya pārśve piḍakā bhṛśārtih pakvaprabhinnā tu bhagandaraḥ syāt// § 10831	Ca.6.12.96
	virecanam caīṣaṇapāṭanam ca viśuddhamārgasya ca tailadāhah/ syāt kṣārasūtreṇa &supācitenā chinnasya cāsya vraṇavaccikitsā// § 10833	Ca.6.12.97
	&jaṅghāsu piṇḍīprapadopariṣṭāt syācchlīpadam māṃsakaphāsradoṣāt/ sirākaphaghnaśca vidhiḥ samagrastatreṣyate sarṣapalepanam ca// § 10835	Ca.6.12.98
15	mandāstu pittaprabalāḥ praduṣṭā doṣāḥ sutīvram tanuraktapākam/	Ca.6.12.99

kurvānti śotham jvaratarṣayuktam visarpaṇam
jālakagardabhākhyam // § 10837

Ca.6.12.100 vilaṅghanam raktavimokṣanam ca virūksaṇam
kāyaviśodhanam ca/
dhātrīprayogāñ śiśirān pradehān kuryāt sadā
jālakagardabhasya // § 10839

Ca.6.12.101 evaṁviddhāṁścāpyaparān
parīkṣyaśothaprakārānanilādiliṅgaiḥ/
śāntim nayeddoṣaharairyathāsvamālepana-
cchedanabhedadāhaiḥ // 5
§ 10841

Ca.6.12.102 prāyo+abhighātādanilah saraktaḥ śotham
sarāgaṁ prakaroti tatra/
vīsarpanunmārutaraktanucca kāryam
viṣaghnam viṣaje ca karma // § 10843

Ca.6.12-103 tatra ślokah--- § 10844

trividhasya doṣabhedāt
sarvārdhāvayavagātrabhedācca/
&svayathordvividhasya tathā liṅgāni cikitsitam 10
coktam// § 10846
ityagniveśakṛte tantra+aprāpte dṛḍhabalasampūrite
cikitsāsthāne svayathucikitsitam nāma
dvādaśo+adhyāyah//12//

6.13 trayodaśo+adhyāyah/

Ca.6.13.1 athāta udaracikitsitam vyākhyāsyāmah // § 10848

Ca.6.13.2 iti ha smāha bhagavānātreyah // § 10849

Ca.6.13.3 siddhavidyādharākīrṇe kailāse nandanopame/
tapyamānam tapastīvram sākṣāddharmamiva
sthitam// § 10851

	āyurvedavidāṁ śreṣṭham bhiṣagvidyāpravartakam/ punarvasum jitātmānamagniveśo+abравīdvacah// § 10853	Ca.6.13.4
	bhagavannudarairduhkhairdr̄syante hyārditā narāḥ/ śuṣkavaktrāḥ kr̄śairgātrairādhamātodarakukṣayah// § 10855	Ca.6.13.5
5	pranaṣṭānnibalāhārāḥ sarvaceṣṭāsvanīśvarāḥ/ dīnāḥ pratikriyābhāvājjahato+asūnanāthavat// § 10857	Ca.6.13.6
	teṣāmāyatanaṁ samkhyāṁ prāgrūpākṛtibheṣajam/ yathāvacchrotumicchāmi guruṇā samyagīritam// § 10859	Ca.6.13.7
10	sarvabhūtahitāyariṣih śiṣyeṇaivam pracoditaḥ/ sarvabhūtahitam vākyam vyāhartumupacakrame// § 10861	Ca.6.13.8
	agnidoṣānmanuṣyāṇāṁ rogaśaṅghāḥ pr̄thagvidhāḥ/ malavṛddhyā pravartante viṣeṣenodarāṇi tu// § 10863	Ca.6.13.9
	mande+agnau malinairbhuktairapākāddoṣasamcayaḥ/ prāṇāgnyapānān samdūṣya mārgānruddhvā+adharottarān// § 10865	Ca.6.13.10
15	tvaṁmāṁsāntaramāgamyā kukṣimādhamāpayan bhṛśam/ janayatyudaram tasya hetum śṛṇu salakṣaṇam// § 10867	Ca.6.13.11

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.13.12   atyusñalavañaksāravidāhyamlagarāśanāt/
                  mithyāśamsarjanādrūkṣaviruddhāśucibhojanāt//
                  § 10869
- Ca.6.13.13   plīhārśograhanīdoṣakarśanāt karmavibhramāt/
                  kliṣṭānāmapratīkārādraukṣyādvegavidhāraṇāt//
                  § 10871
- Ca.6.13.14   srotasām dūṣanādāmāt saṃkṣobhādatipūraṇāt/ 5
                  arśobālaśakrdrodhādantrasphuṭanabhedanāt//
                  § 10873
- Ca.6.13.15   atisam̄citadoṣānām pāpām karma ca kurvatām/
                  udarāṇyupajāyante mandāgninām viśeṣataḥ//
                  § 10875
- Ca.6.13.16   kṣunnāśaḥ svādvatisnidhagurvannam pacyate
                  cirāt/
                  bhuktām vidahyate sarvām jīrṇājīrṇām na vetti 10
                  ca// § 10877
- Ca.6.13.17   sahate nātisauhityamīśacchophaśca pādayoh/
                  śaśvadbalakṣayo+alpe+api vyāyāme
                  śvāsamṛcchati// § 10879
- Ca.6.13.18   vrddhiḥ &purīṣanicayo rūksodāvartahetukā/
                  bastisandhau rugādhmānam vardhate
                  pāṭhyate+api ca// § 10881
- Ca.6.13.19   ātanyate ca &jatharamapi laghvalpabhojanāt/ 15
                  rājījanma valīnāśa iti liṅgam bhaviṣyatām//
                  § 10883
- Ca.6.13.20   ruddhvā svedāmbuvāhīni doṣāḥ srotāmsi
                  saṃcitāḥ/
                  prāṇāgnyapānān saṃdūṣya janayantyudaram
                  nṛṇām// § 10885

- Ca.6.13.21
- kukṣerādhamānamāṭopah śopah pādakarasya
ca/
mando+agnih ślakṣṇagaṇdatvam kārṣyam
codaralakṣaṇam// § 10887
- Ca.6.13.22
- pṛthagdoṣaiḥ samastaiśca
plīhabaddhakṣatodakaiḥ/
saṁbhavantyudarāṇyaṣṭau teṣāṁ liṅgām pṛthak
śṛṇu// § 10889
- Ca.6.13.23
- 5 rūkṣālpabhojanāyāsavegodāvartakarśanaiḥ/
vāyuḥ prakupitah
kukṣihṛdbastigudamārgagah// § 10891
- Ca.6.13.24
- hatvā+agnim kaphamuddhūya tena
ruddhagatistataḥ/
ācinotyudaram
jantostvañmāṁsāntaramāśritaḥ// § 10893
- Ca.6.13.25
- 10 tasya rūpāṇi---kukṣipāṇipādavṛṣaṇāśvayathuh, udara-
vipātanam, aniyatau ca vṛddhihrāsau, kukṣipārśvaśūlodā-
vartāṅgamardaparvabhedasūṣkakāsakārṣyadaurbalyāroca-
kāvipākāḥ, adhogurutvam, vātavarcomūtrasaṅgah, śyāvā-
ruṇatvam ca nakhanayanavadanatvañmūtravarcasām, api
codaram tanvasitarājīsirāsaṁtatam, āhatamādhamātadṛtiś-
- 15 abdavadbhavati, vāyuścordhvamad hastiryak ca saśūlaśa-
bdaścarati, etadvātodoraramiti vidyāt// § 10894
- Ca.6.13.26
- kaṭvamlalavaṇātyuṣṇatīkṣṇāgnyātapasevanaiḥ/
vidāhyadhyāśanājīrṇaiścāsu pittam
samācitam// § 10896
- Ca.6.13.27
- 20 prāpyānilakaphau ruddhvā
mārgamunmārgamāsthitham/
nihantyāmāśaye vahnīm janayatyudaram
tataḥ// § 10898
- tasya rūpāṇi---dāhajvaratrṣṇāmūrcchātīsārabhramāḥ, ka-
ṭukāsyatvam, &haritaharidratvam ca nakhanayanavadan-
atvañmūtravarcasām, api codaram nīlapītahāridraharitat-

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

āmrarājīsirāvanaddham, dāhyate, dūyate, dhūpyate, ūṣm-
āyate, svidyate, klidyate, mr̄dusparśam kṣiprapākam ca
bhavati ; etat pittodaramiti vidyāt // § 10899

Ca.6.13.29	avyāyāmadivāsvapnasvādvatisnigdhapicchilaiḥ/ dadhidugdhaudakānūpamāṁsaiścāpyatisevitaiḥ/ § 10901
Ca.6.13.30	kruddhena ślesmaṇā srotaḥsvāvrteṣvāvrto+anilaḥ/ tameva pīḍayan kuryādudaram &bahirantragah// § 10903
Ca.6.13.31	tasya rūpāṇi---gauravārocakāvipākāṅgamardāḥ, suptih, pāṇipādamuṣkoruśopah, utkleśanidrākāsaśvāsāḥ, śukla- tvam ca nakhanayanavadanatvaṁmūtravarcasām ; api co- daram śuklarājīśirāsaṁtataṁ, guru, stimitaṁ, sthiram, ka- ṭhinam ca bhavati ; etacchleśmodaramiti vidyāt // § 10904
Ca.6.13.32	durbalāgnerapathyāmavirodhigurubhojanaiḥ/ strīdattaiśca rajoromaviṇmūtrāsthinakhādibhiḥ// § 10906
Ca.6.13.33	viṣaiśca mandairvātādyāḥ kupitāḥ saṁcayam trayah/ śanaiḥ koṣṭhe prakurvanto janayantyudaram nr̥ṇām// § 10908
Ca.6.13.34	tasya rūpāṇi---sarvesāmeva doṣāṇām samastāni liṅg- ānyupalabhyante, varṇāśca sarve nakhādiṣu, udaramapi nānāvarṇarājīśirāsaṁtataṁ bhavati ; etat sannipātodaram- iti vidyāt // § 10909
Ca.6.13.35	aśitasyātisamṛksobhādyānayānāticesṭitaiḥ/ ativyavāyabhārādhvavamanavyādhikarśanaiḥ// § 10911
Ca.6.13.36	vāmapārśvāśritaiḥ plīhā cyutaiḥ sthānāt pravardhate/

śonitam vā rasādibhyo vivṛddham tam
vivardhayet // § 10913

5 tasya plīhā kaṭhino+&aṣṭhilevādau vardhamānah Ca.6.13.37
cchapasamsthāna upalabhyate ; sa copekṣitah krameṇa ku-
kṣim jaṭharamagnyadhiṣṭhānam ca parikṣipannudarama-
bhinirvartayati // § 10914

10 tasya rūpāṇi---daurbalyārocakāvipākavarcomūtragra- Ca.6.13.38
hatamaḥpraveśapipāsāṅgamardacchardimūrcchāṅgasāda-
kāsaśvāsamṛdujvarānāhāgnināśakārśyāsyavairasyaparvabhedā-
koṣṭhavātaśūlāni, api codaramaruṇavarṇam vivarṇam vā
15 nīlaharitahāridrarājimadbhavati; evameva yakṛdapi da-
kṣināpārśvastham kuryāt, tulyahetuliṅgauṣadhatvāttasya
plīhajaṭhara evāvarodha iti; etat plīhodaramiti vidyāt//
§ 10915

15 pakṣmabālaiḥ sahānnena bhuktairbaddhāyane Ca.6.13.39
gude/
udāvartaistathā+arśobhirantrasam̄mūrcchanena
vā // § 10917

20 apāno mārgasamrodhāddhatvā+agnim Ca.6.13.40
kupito+anilah/
varcaḥpittakaphān ruddhvā janayatyudaram
tataḥ// § 10919

tasya rūpāṇi---trṣṇādāhajvaramukhatāluśoṣorusādakā- Ca.6.13.41
saśvāsadaurbalyārocakāvipākavarcomūtrasaṅgādhmānaccha-
rdikṣavathuśirohrṇnābhigudaśūlāni, api codaram mūṭh-
avātam sthiramaruṇam nīlarāji sirāvanaddharājikam vā
prāyo nābhuyupari gopucchavadabhinirvartata iti ; etadba-
ddhagudodaramiti vidyāt// § 10920

25 śarkarāṭṇakāṣṭhāsthikanṭakairannasamyutaiḥ/ Ca.6.13.42
bhidyetāntram yadā
bhuktairjrm̄bhayā+atyāśanena vā// § 10922

pākam gacchedrasastebhyaśchidrebhyah Ca.6.13.43
prasravadbahiḥ/

pūrayan gudamantram ca janayatyudaram
tataḥ // § 10924

Ca.6.13.44 tasya rūpāṇi---tadadho nābhyaḥ prāyo+abhivardhamānamudakodara
bhavati, yathābalam ca doṣāṇām rūpāṇi darśayati, api cā-
turah̄ salohitanīlapītāpicchilakunapagandhyāmavarca up-
aveśate, hikkāsvāsakāsatṛṣṇāpramehārocakāvipākadaurba- 5
lyaparītaśca bhavati ; etacchidrodaramiti vidyāt// § 10925

Ca.6.13.45 snehapītasya mandāgneḥ kṣīṇasyātikṛśasya vā/
atyambupānānnāṣṭe+agnau mārutah̄ klomni
saṁsthitaḥ// § 10927

Ca.6.13.46 srotahsu ruddhamārgeṣu
kaphaścodakamūrcchitaḥ/
vardhayetām tadevāmbu svasthānādudarāya 10
tau// § 10929

Ca.6.13.47 tasya rūpāṇi---anannakāṇkṣāpi pāsāgudasrāvaśūlaśvā-
sakāsadaurbalyāni, api codaram nānāvarṇarājīsirāsaṁta-
tamudakapūrṇadṛtikṣobhasaṁsparśam bhavati, etaduda-
kodaramiti vidyāt// § 10930

Ca.6.13.48 tatra acirotpannamanupadravamanudakamaprāptam- 15
udaram tvaramāṇaścikitset ; upekṣitānām hyeṣām doṣāḥ
svasthānādapavṛttā paripākāddravībhūtāḥ sandhīn srotā-
ṃsi copakledayanti, svedaśca bāhyeṣu srotahsu pratihata-
gatistaryagavatiṣṭhamānastadevodakamāpyāyayati ; tatra
piccotpattau maṇḍalamudaram guru stimitamākoṭhitam- 20
aśabdām mṛduśparśamapagatarājīkamākrāntam nābhya-
mevopasarpati / § 10931

tato+anantaramudakaprādurbhāvah// § 10932
tasya rūpāṇi---kuṣeratimātravṛddhiḥ, sirāntardhana-
gamanam, udakapūrṇadṛtisamkṣobhasaṁsparśatvam ca // 25
§ 10933

Ca.6.13.49 tadā++āturamupadravāḥ sprśanti---chardyatīsāratama-
katṛṣṇāśvāsakāsahikkādaurbalyapārśvaśūlarucisvaraṁeda-
mūtrasaṅgādayaḥ ; tathāvidhamacikitsyam vidyāditi // 30
§ 10934

Ca.6.13.50 bhavanti cātra--- § 10935

vātātpittātkaphāt plīhnah
sannipātāttathodakāt/
param param krcchrataramudaram
bhiṣagādiśet// § 10937

paksādbaddhagudam tūrdhvam̄ sarvam̄
jātodakam̄ tathā/
prāyo bhavatyabhāvāya cchidrāntram̄ codaram̄
nrñām// § 10939

5 śūnākṣam̄ kutiḥopasthamupaklinnatanutvacam/ Ca.6.13.52
balaśonitamāṁśāgniparikṣīṇam̄ ca varjayet//
§ 10941

śvayathuḥ sarvamarmotthaḥ śvāso
hikkā+aruciḥ satṛṭ/
mūrcchā cchardiratisāro nihantyudariṇam
naram // § 10943

janmanaivodaram̄ sarvam̄ prāyah̄ kṛcchratamam̄ Ca.6.13.54
matam̄/
10 balinastadajātāmbu yatnasādhyam̄
navotthitam̄ // § 10945

&ajātaśothamaruṇam saśabdaṁ nātibhārikam/ Ca.6.13.55
sadā &guḍaguḍāyacca sirājālagavākṣitam//
§ 10947

nābhīm viṣṭabhy &pāyau tu vegam kṛtvā Ca.6.13.56
praṇasyati/
hṛnnābhivāṅkṣaṇakaṭīgudapratyekaśūlinah / /
§ 10949

15 karkaśam srjayo vātam nātimande ca pāvake/ Ca.6.13.57
&lolasyāvirase cāsye mūtre+alpe sam̄hate viṣi//
§ 10951

ajātakamityetairlingairvijñāya tattvataḥ/ Ca.6.13.58

- Ca.6.13.59   upākramidbhīṣagdoṣabalaṅkālaviśeṣavit // § 10953
- vātodaṛam balaṁtaḥ pūrvam snehaṅupācāret/
snigdhaṅya sveditāṅgāya dadyāt
snehaṅvirecanam // § 10955
- Ca.6.13.60   hr̥te doṣe parimlānaṁ veṣṭayedvāsaśodaram/
tathā+asyānavakāśatvādvāyurnādhmāpayet   5
punah // § 10957
- Ca.6.13.61   doṣātimātropacayāt srotomārganirodhanāt/
saṁbhavatyudaram tasmānnityameva
virecayet // § 10959
- Ca.6.13.62   śuddham saṁśrjya ca kṣīraṁ balārtham
pāyayettu tam/
prāgutkleśānnivartyam ca bale labdhe kramāt
payah // § 10961
- Ca.6.13.63   yūṣai rasairvā mandāmlalavaṇairedhitānalām/
sodāvartam punah snigdham
svinnamāsthāpayennaram // § 10963   10
- Ca.6.13.64   sphuraṅākṣepasandhyasthipārśvapṛṣṭhatrikārtiṣu/
dīptāgnim baddhaviñvātam
rūkṣamapyanuvāsayet // § 10965
- Ca.6.13.65   tīkṣṇādhobhāgayaṅkto+asya virūho
dāśamūlikah/
vātaghnāmlaśṛtairāṅḍatilatailānuvāsanam //   15
§ 10967
- Ca.6.13.66   avirecyam tu yaṁ vidyāddurbalaṁ sthaviram
śiśum/
sukumāraṁ prakṛtyā+alpaṅdoṣam
vā+atholbaṇānilam // § 10969

	tam bhiṣak śamanaiḥ sarpiryūṣamāṁsarasaudanaiḥ/ bastyabhyāṅgānuvāsaīśca kṣīraīscopācaredbudhaḥ // § 10971	Ca.6.13.67
	pittodare tu balinam pūrvameva virenayet/ durbalam tvanuvāsyādau śodhayet kṣīrabastinā // § 10973	Ca.6.13.68
5	samjātabalakāyāgnim punah snigdham virecayet/ payasā satrivṛtkalkenorubūkaśrtena vā // § 10975	Ca.6.13.69
	sātalātrāyamāṇābhyaṁ śṛtenāragvadhena vā/ sakaphe vā samūtreṇa savāte tiktasarpiṣā // § 10977	Ca.6.13.70
10	punaḥ kṣīraprayogam ca bastikarma virecanam/ krameṇa dhruvamātiṣṭhan yuktaḥ pittodaram jayet // § 10979	Ca.6.13.71
	snigdham svinnam viśuddham tu kaphodariṇamāturam/ samṣarjayet kaṭukṣārayuktairannaiḥ kaphāpahaiḥ // § 10981	Ca.6.13.72
	gomūtrāriṣṭapānaiśca cūrnāyaskṛtibhistathā/ sakṣāraistailapānaiśca śamayettu kaphodaram // § 10983	Ca.6.13.73
15	sannipātodare sarvā yathoktāḥ kārayet kriyāḥ/ sopadravam tu nirvṛttam pratyākhyeyam vijānatā // § 10985	Ca.6.13.74
	udāvartarujānāhairdāhamohatṛṣājvaraiḥ/ gauravārucikāṭhinyaiścānilādīn yathākramam // § 10987	Ca.6.13.75

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.13.76   liṅgaiḥ & plīhnyadhikān dṛṣṭvā raktam cāpi
                      svalakṣaṇaiḥ/
                      cikitsāṁ saṃprakurvīta yathādoṣam
                      yathābalam// § 10989
- Ca.6.13.77   sneham svedam virekam ca
                      nirūhamanuvāsanam/
                      samīkṣya kārayedbāhau vāne vā vyadhayet
                      sirām// § 10991
- Ca.6.13.78   ṣaṭpalam pāyayet sarpīḥ pippalīrvā prayojayet/ 5
                      saguḍāmabhayāṁ vā+api
                      kṣārāriṣṭaganāṁstathā// § 10993
- Ca.6.13.79   eṣa kriyākramah proktō yogān
                      saṃśamanāñchṛṇu/
                      pippalī nāgaram dantī citrakam
                      dviguṇābhayam// § 10995
- Ca.6.13.80   viḍāṅgāṁśayutam cūrṇametaduṣṇāmbunā
                      pibet/
                      viḍāṅgam citrakam śuṇṭhīṁ saghṛtāṁ 10
                      saindhavam vacām// § 10997
- Ca.6.13.81   dagdhvā kapāle payasā gulmaplīhāpaham
                      pibet/
                      rohītakalatānām tu kāṇḍakānabhayājale// § 10999
- Ca.6.13.82   mūtre vā sunuyāttacca saptarātrasthitam pibet/
                      kāmalāgulmamehārśahplīhasarvodarakrimīn//
                      § 11001
- Ca.6.13.83   sa hanyājjāṅgalarasairjīrṇe syāccātra bhojanam/ 15
                      rohītakatvacah kṛtvā palānām pañcavimśatim//
                      § 11003
- Ca.6.13.84   koladviprasthasaṁyuktam
                      kaśāyamupakalpayet/

	palikaiḥ pañcakolaistu taiḥ sarvaiścāpi tulyayā // § 11005	
	rohītakatvacā piṣṭairghṛtaprastham vipācayet/ plīhābhivṛddhim śamayatyetadāśu prayojitam // § 11007	Ca.6.13.85
5	tathā gulmodaraśvāsakrimipāṇḍutvakāmalāḥ/ agnikarma ca kurvīta bhiṣagvātakapholbaṇe // § 11009	Ca.6.13.86
	paittike jīvanīyāni sarpīṣi kṣīrabastayah/ raktāvasekah samśuddhiḥ kṣīrapānam ca śasyate // § 11011	Ca.6.13.87
	yūṣairmāṁsarasaīścāpi dīpanīyasamāyutaiḥ/ yakṛti plīhavat sarvam tulyatvādbhesajam matam // § 11013	Ca.6.13.88
10	laghūnyannāni saṁsṛjya dadyāt plīhodare bhiṣak/ svinnāya baddhodariṇe mūtratīkṣṇauṣadhānvitam // § 11015	Ca.6.13.89
	satailalavaṇam dadyānnirūham sānuvāsanam/ parisramśīni cānnāni tīkṣṇam caiva virecanam // § 11017	Ca.6.13.90
15	udāvartaharam karma kāryam vātaghnnameva ca/ chidrodaramṛte svedāccchleṣmodaravadācaret // § 11019	Ca.6.13.91
	jātam jātam jalām srāvyamevam tadyāpayedbhiṣak/ tṛṣṇākāsaज्वरार्तम् tu kṣīnamāṁsāgnibhojanam // § 11021	Ca.6.13.92

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

Ca.6.13.93	varjayecchvāsinam tadvacchūlinam durbalendriyam/ apām dośaharānyādau pradadyādudakodare // § 11023
Ca.6.13.94	mūtrayuktāni tīkṣṇāni vividhakṣāravanti ca / dīpanīyaiḥ kaphaghnaiśca tamāhāraigurupācaret // § 11025
Ca.6.13.95	dravebhyaścodakādibhyo niyacchedanupūrvāśah / sarvamevodaram prāyo doṣasaṅghātajam matam // § 11027
Ca.6.13.96	tasmāttridośaśamanīm kriyām sarvatra kārayet / doṣaiḥ kukṣau hi smṛpūrṇe vahnirmandatvamṛcchati // § 11029
Ca.6.13.97	tasmādbhojyāni bhojyāni dīpanāni laghūni ca / raktaśālān yavānmudgāñjāngalāṁśca mṛgadvijān // § 11031
Ca.6.13.98	payomūtrāsavāriṣṭānmadhusīdhum tathā surām / yavāgūmodanam vā+api yūṣairadyādrasairapi // § 11033
Ca.6.13.99	mandāmlasnehakaṭubhiḥ pañcamūlopasādhitaiḥ / audakānūpajam māṁsam śākam piṣṭakṛtam tilān // § 11035
Ca.6.13.100	vyāyāmādhvadivāsvapnam yānayānam ca varjayet / tathoṣṇalavaṇāmlāni vidāhīni gurūṇi ca // § 11037
Ca.6.13.101	nādyādannāni jaṭharī toyapānam ca varjayet /

nātisāndram hitam pāne svādu
takramapelavam// § 11039

tryūṣaṇaksāralavaṇairyuktam tu nicayodarī/
vātodarī pibettakram pippalīlavanānvitam//
§ 11041

5 &śarkarāmadhukopetam svādu pittodarī pibet/
yavānīsaindhavājājīvyoṣayuktam kaphodarī//
§ 11043

pibenmadhuyutam takram &kavosñam
nātipelavam/
madhutailavacāśuṇṭhīśatāhvākuṣṭhasaindhavaiḥ//
§ 11045

yuktam plīhodarī jātam savyosam tūdakodarī/
baddhodarī tu hapuṣāyavānyajājisaindhavaiḥ//
§ 11047

10 pibecchidrodarī takram
pippalīkṣaudrasaṁyutam/
gauravārocakārtānām samandāgnyatisāriṇām//
§ 11049

takram vātakaphārtānāmamṛtatvāya kalpate/
śophānāhārtitr̥nmūrcchāpīdite kārabham
payah// § 11051

15 śuddhānām kṣāmadehānām gavyam chāgam
samāhiṣam/
devadārupalāśārakahasti pippaliśigrukaiḥ//
§ 11053

sāsvagandhaiḥ sagomūtraiḥ pradihyādudaram
samaiḥ/
vr̥scikālīm vacām kuṣṭham pañcamūlīm
punarnavām// § 11055

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

Ca.6.13.110	&bhūtikam nāgaram dhānyam jale paktvā+avasecayet/ palāśam kattrṇam rāsnām tadvat paktvā+avasecayet// § 11057
Ca.6.13.111	mūtraṇyaṣṭāvudariṇām seke pāne ca yojayed/ rūkṣāṇām bahuvātānām tathā samśodhanārthinām// § 11059
Ca.6.13.112	dīpanīyāni sarpīṁṣi jaṭharaghnāni cakṣmāhe/ pippalīpippalīmūlacavyacitrakanāgaraiḥ// § 11061
Ca.6.13.113	saksārairardhapalikairdviprastham sarpisah pacet/ kalkairdvipañcamūlasya tulārdhasvarasena ca// § 11063
Ca.6.13.114	dadhimāṇḍāḍhakopetam tat sarpirjaṭharāpaham/ śvayathum vātaviṣṭambham gulmārśāṁsi ca nāśayet// § 11065
Ca.6.13.115	nāgaratriphalāprastham ghṛtatailāttathā++āḍhakam/ mastunah sādhayitvaitat pibet sarvodorāpaham// § 11067
Ca.6.13.116	kaphamārutasambhūte gulme caitat praśasyate/ caturguṇe jale mūtre dviguṇe citrakāt pale// § 11069
Ca.6.13.117	kalke siddham ghṛtaprastham saksāram jaṭharī pibet/ yavakolakulathānām pañcamūlarasena ca// § 11071

- Ca.6.13.118
- surāsauvīrakābhyaṁ ca siddhaṁ vā+api
pibedghṛtam/
ebhiḥ snigdhāya samjāte bale śānte ca mārute//
§ 11073
- Ca.6.13.119
- sraste doṣāśaye dadyāt kalpadiṣṭam virecanam/
paṭolamūlam rajañīm rajañīm viḍaṅgam
triphalātvacam// § 11075
- Ca.6.13.120
- 5 kampillakam nīlinīm ca trivṛtām ceti cūrṇayet/
saḍādyān kārṣikānāntyāmstrīmśca
dvitricaturguṇān// § 11077
- Ca.6.13.121
- kṛtvā cūrṇamato muṣṭīm gavām mūtreṇa nā
pibet/
virikto mṛdu bhuñjīta bhojanam jāṅgalai
rasaiḥ// § 11079
- Ca.6.13.122
- maṇḍam peyām ca pītvā nā savyoṣam ṣaḍaham
payah/
10 śṛtam pibettataścūrṇam pibedevam punah
punah// § 11081
- Ca.6.13.123
- hanti sarvadarāṇyetaccūrṇam jātodakānyapi/
kāmalām pāṇḍurogam ca śvayathum
cāpakarṣati// § 11083
- Ca.6.13.124
- paṭolādyamidam cūrṇamudareṣu prapūjitam/
gavākṣīm śaṅkhinīm dantīm tilvakasya tvacam
vacām// § 11085
- Ca.6.13.125
- 15 pibeddrākṣāmbugomūtrakolakarkandhusīdhubhiḥ/
yavānī hapuṣā dhānyam triphalā
copakuñcikā// § 11087
- Ca.6.13.126
- kāravī pippalīmūlamajagandhā śatī vacā/
śatāhvā jīrakam vyōṣam svarṇakṣīri sacitrakā//
§ 11089

- Ca.6.13.127 dvau kṣārau puṣkaram mūlam kuṣṭham
lavaṇapañcakam/
viḍaṅgam ca samāṁśāni dantyā bhāgatrayam
tathā // § 11091
- Ca.6.13.128 trivṛdviśāle dviguṇe sātalā syāccaturguṇā/
etannārāyaṇam nāma cūrṇam
rogagaṇāpaham // § 11093
- Ca.6.13.129 nainat prāpyātivatante rogā viṣṇumivāsurāḥ/ 5
takreṇodaribhiḥ peyam
gulmibhirbadarāmbunā // § 11095
- Ca.6.13.130 ānaddhavāte surayā vātaroge prasannayā/
dadhimāṇḍena viṭsaṅge
dāḍimāmbubhirarśasaiḥ // § 11097
- Ca.6.13.131 parikarte savṛksāmlamuṣṇāmbubhirajīrṇake/
bhagandare pāṇḍuroge śvāse kāse galagrahe// 10
§ 11099
- Ca.6.13.132 hṛdroge grahaṇīdoṣe kuṣṭhe mande+anale
jvare/
damṣṭrāviṣe mūlaviṣe sagare kṛtrime viṣe//
§ 11101
- Ca.6.13.133 yathārham snigdhakoṣṭhena
peyametadvirecanam/
iti nārāyaṇacūrṇam/
hapuṣāṁ kāñcanakṣīrīṁ triphalāṁ
kaṭurohiṇīṁ // § 11104 15
- Ca.6.13.134 nīlinīṁ trāyamāṇāṁ ca sātalāṁ trivṛtāṁ vacāṁ/
saindhavāṁ kālalavaṇāṁ pippalīṁ ceti
cūrṇāyet// § 11106
- Ca.6.13.135 dāḍimatriphalāmāṁsarasaṁūtrasukhodakaiḥ/

poyo+ayam̄ sarvagulmeṣu plīhni sarvodareṣu
ca// § 11108

śvitre kuṣṭhe sarujake savāte viṣamāgniṣu/
śothārśahpāṇḍurogeṣu kāmalāyām halīmake//
§ 11110

Ca.6.13.136

vātam̄ pittam̄ kapham̄ cāśu virekāt
samprasādhayet/
iti hapuṣādyam̄ cūrṇam̄/
nīlinīm̄ niculam̄ vyoṣam̄ dvau kṣārau lavaṇāni
ca// § 11113

Ca.6.13.137

citrakam̄ ca pibeccūrṇam̄ sarpisodaragulmanut/
iti nīlinyādyam̄ cūrṇam̄/
kṣīradronam̄ sudhākṣīraprasthārdhasahitam̄
dadhi// § 11116

Ca.6.13.138

10 jātam̄ vimathyā tadyuktyā trivṛtsiddham̄
pibedghṛtam̄/
tathā siddham̄ ghṛtaprastham̄ payasyaṣṭaguṇe
pibet// § 11118

Ca.6.13.139

snukkṣīrapalakalkena trivṛtāṣṭpalena ca/
gulmānām̄ garadoṣāṇāmudarāṇām̄ ca śāntaye//
iti snuhīkṣīraghṛtam̄/
15 dadhimāṇḍāḍhake siddhāt
snukkṣīrapalakalkitāt/
ghṛtaprasthāt pibenmātrām̄
tadvajjaṭharaśāntaye// § 11123

Ca.6.13.140

esām̄ cānu pibet peyām̄ payo vā svādu vā
rasam̄/
ghṛte jīrnē viriktastu koṣṇam̄ nāgarakaiḥ
śṛtam// § 11125

Ca.6.13.141

pibedambu tataḥ peyām̄ yuṣam̄ kaulatthakam̄
tataḥ/

Ca.6.13.142

Ca.6.13.143

pibedrūksastryaham tvevam &bhūyo vā
pratibhojitah// § 11127

Ca.6.13.144 punah punah pibet sarpirānupūrvyā tayaiva ca/
ghṛtānyetāni siddhāni vidadhyaāt kuśalo
bhiṣak// § 11129

Ca.6.13.145 gulmānām garadoṣāṇāmudarāṇām ca śāntaye/
pilukalkopasiddham vā
ghṛtamānāhabhedanam// § 11131 5

Ca.6.13.146 gulmaghnām nīlinīsarpiḥ sneham vā miśrakam
pibet/
kramānnirhṛtadoṣāṇām
&jāṅgalapratibhojinām/
doṣaśeṣanivṛttyartham yogān vakṣyāmyataḥ
param/
citrakāmaradārubhyām kalkam kṣireṇa nā
pibet// § 11135

Ca.6.13.147 māsam yuktastathā hastipippalī viśvabhesajam/
viḍāṅgam citrakam dantī cavyam vyoṣam ca
taiḥ payah// § 11137 10

Ca.6.13.149 kalkaiḥ kolasamaiḥ pītvā pravṛddhamudaram
jayet/
pibet kaśayam triphalādantīrohitakaiḥ śrtam//
§ 11139

Ca.6.13.150 vyoṣakṣārayutam jīrṇe rasairadyāttu jāṅgalaiḥ/
māṁsam vā bhojanam bhojyam
sudhākṣīraghṛtānvitam// § 11141 15

Ca.6.13.151 kṣīrānupānām gomūtreṇābhayām vā
prayojayet/
saptāham māhiṣam mūtram kṣīram
cānannabhuk pibet// § 11143

	māsamauṣṭram payaśchāgam trīnmāsān vyoṣasamāyutam/ harītakīsaḥasram vā kṣīrāśī vā śilājatu // § 11145	Ca.6.13.152
	śilājatuvidhānena guggulum vā prayojayet/ śringaverārdrakarasah pāne kṣīrasamo hitah// § 11147	Ca.6.13.153
5	tailam rasena tenaiva siddham daśaguṇena vā/ dantīdravantīphalajam tailam dūṣyodare hitam// § 11149	Ca.6.13.154
	śūlānāḥavibandheṣu mastuyuṣarasādibhiḥ/ saralāmadhuśigrūṇām bījebhyo mūlakasya ca// § 11151	Ca.6.13.155
10	tailānyabhyāṅgapānārthaṁ śūlaghnānyanilodare/ staimityārucihṛllāse mande+agnau madyapāya ca// § 11153	Ca.6.13.156
	ariṣṭān dāpayet kṣārān kaphastyānasthirodare/ śleṣmaṇo vilayārthaṁ tu doṣam vīkṣya bhiṣagvarah// § 11155	Ca.6.13.157
	pippalīm &tilvakam hiṅgu nāgaram hasti pippalīm/ bhallātakam śigruphalam triphalām kaṭurohiṇīm// § 11157	Ca.6.13.158
15	devadāru haridre dve saralātiveṣe &vacām/ kuṣṭham mustam tathā pañca lavaṇāni prakalpya ca// § 11159	Ca.6.13.159
	dadhisarpirvasāmajataīlayuktāni dāhayet/ annādūrdhvamataḥ kṣārādbidālakapadaṁ pibet// § 11161	Ca.6.13.160

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.13.161 madirādadhimāṇḍoṣṇajalāriṣṭasurāsavaiḥ/
hṛdrogaṁ śvayathum gulmam plīhārśojaṭharāṇi
ca // § 11163
- Ca.6.13.162 visūcikāmudāvartam vatāṣṭhīlāṁ ca nāśayet/
kṣāram cājakarīṣāṇāṁ srutam
mūtrairvipācayet // § 11165
- Ca.6.13.163 kārṣikam pippalīmūlam pañcaiva lavaṇāni ca /
pippalīm citrakam śunthīm triphalāṁ trivṛtāṁ
vacām// § 11167 5
- Ca.6.13.164 dvau kṣārau sātalāṁ dantīṁ svarṇakṣīrīṁ
viṣāṇikām/
kolapramāṇāṁ vaṭikāṁ pibet
sauvīrasamāyutām// § 11169
- Ca.6.13.165 śvayathāvavipāke ca pravṛddhe ca dakodare/
bhāvitānāṁ gavāṁ mūtre ṣaṣṭikānāṁ tu
taṇḍulaiḥ// § 11171 10
- Ca.6.13.166 yavāgūm payasā siddhām prakāmam
bhojayennaram/
pibedikṣurasam cānu jaṭharāṇāṁ nivṛttaye //
§ 11173
- Ca.6.13.167 svam svam sthānam vrajantyevam tathā
pittakaphānilāḥ/
śāṅkhinīsnuktrivṛddantīcirabilvādipallavaīḥ//
§ 11175
- Ca.6.13.168 &śākam gāḍhapuriṣāya prāgbhaktam
dāpayedbhiṣak/
tato+asmai śīthilībhūtavarcodoṣāya śāstravit//
§ 11177 15
- Ca.6.13.169 dadyānmūtrayutam &kṣīram doṣaśeṣaharam
śivam/

pārśvaśūlamupastambham hṛdgraham cāpi
mārutah // § 11179

janayed yasya tam tailam bilvaksareṇa pāyayet / Ca.6.13.170
tathā+agnimanthsyonākapalāśatilanālajaih //
§ 11181

balākadalyapāmārgakṣāraiḥ pratyekaśah
srutaiḥ/ Ca.6.13.171

5 tailam paktvā bhiṣagdadyādudarāṇāṁ
praśāntaye // § 11183

nivartate codariṇāṁ hṛdgrahaścānilodbhavah / Ca.6.13.172
kaphe vātena pittena tābhyaṁ
vā+apyāvṛte+anile // § 11185

balinah svauṣadhyutam tailamerāṇḍajam
hitam/
suvirikto naro yastu punarādhmāpito bhavet // Ca.6.13.173
§ 11187

10 susnidhairamlalavaṇairnirūhaistamupācaret / Ca.6.13.174
sopastambho+api vā vāyurādhmāpayati yam
naram // § 11189

tīkṣṇaiḥ
saksāragomūtrairbastibhistamupācaret/
kriyātivṛtte jaṭhare tridoṣe cāpraśāmyati // § 11191 Ca.6.13.175

15 jñātīna sasuṛdo dārān brāhmaṇānnṛpatīn
gurūn/
anujñāpya bhiṣak karma vidadhyāt samśayam
bruvan // § 11193 Ca.6.13.176

akriyāyām dhruvo mr̥tyuh kriyāyām samśayo
bhavet/
evamākhyāya tasyedamanujñātaḥ
suhṛdgāṇaiḥ // § 11195 Ca.6.13.177

- Ca.6.13.178 pānabhojanasamyuktam viṣamasmai
prayojayet/
yasmin vā kūpitah̄ sarpo visṛjeddi phale
viṣam// § 11197
- Ca.6.13.179 bhojayettadudariṇam pravīcārya bhiṣagvaraḥ/
tenāsyā doṣasaṅghātaḥ sthīro līno
vimārgagah// § 11199
- Ca.6.13.180 viṣenāśupramāthitvādāśu bhinnah̄ pravartate/ 5
viṣenā hṛtadoṣam tam śītāmbupariṣecitam//
§ 11201
- Ca.6.13.181 pāyayeta bhiṣagdugdham yavāgūm vā
yathābalam/
trivṛṇmaṇḍukaparṇyośca śākam
sayavavāstukam// § 11203
- Ca.6.13.182 bhakṣayet kālaśākam vā
&svarasodakasādhītam/
niramlalavaṇasneham
svinnāsvinnamanannabhuk// § 11205 10
- Ca.6.13.183 māsamekam tataścaiva ṛṣitah̄ svaraṣam pibet/
evam vinirhṛte doṣe śākairmāsāt param tataḥ//
§ 11207
- Ca.6.13.184 durbalāya prayuñjīta prāṇabhṛt kārabham
payah/
idam tu śalyahartṛṇām karma
syāddṛṣṭakarmaṇām// § 11209
- Ca.6.13.185 vāmam kūkṣim māpayitvā 15
nābhyaḍhaścaturaṅgulam/
mātrāyuktena śastreṇa pāṭayenmatimān
bhiṣak// § 11211

	vipāthyāntram tataḥ paścādvīkṣya baddhakṣatāntrayoh/ sarpiṣā+abhyajya keśādīnavamṛjya vimokṣayet// § 11213	Ca.6.13.186
	mūrcchanādyacca sammūḍhamantram tacca vimokṣayet/ chidrāṇyantrasya tu sthūlairdamśayitvā pipīlikaiḥ// § 11215	Ca.6.13.187
5	bahuśah samgrhītāni jñātvā cchitvā pipīlikān/ &pratiyogaiḥ praveśyāntram &preyaiḥ sīvyedvraṇam tataḥ// § 11217	Ca.6.13.188
	tathā jātodakam sarvamudaram vyadhayedbhiṣak/ &vāmapārśve tvadho nābhernāḍīm dattvā ca gālayet// § 11219	Ca.6.13.189
10	visrāvya ca vimṛdyaitadveṣṭayedvāsasodaram/ tathā vastivirekādyairmlānam sarvam ca veṣṭayet// § 11221	Ca.6.13.190
	niḥsrute laṅghitah peyāmasnehalavaṇām pibet/ ataḥ param tu ṣaṇmāsān kṣīrvṛttirbhavennarah// § 11223	Ca.6.13.191
	trīn māsān payasā peyām pibetrīṁścāpi bhojayet/ &śyāmākam koradūṣam vā kṣīrenālavaṇām laghu// § 11225	Ca.6.13.192
15	narah samvatsareṇaivam jayet prāptam jalodaram/ prayogāṇām ca sarveṣāmanu kṣīram prayojayet// § 11227	Ca.6.13.193

Ca.6.13.194   dosānubandharakṣārtham
                       balasthairyārthameva ca/
                       prayogāpacitāngānām hitam hyudarinām
                       payah/
                       sarvadhātukṣayārtānām devānāmamṛtam
                       yathā // § 11230
 Ca.6.13.195   tatra ślokau--- § 11231

hetum prāgrūpamaṣṭānāṁ liṅgam
 vyāsasamāsataḥ/
 upadravān garīyastvam sādhyāsādhyatvameva
 ca // § 11233

Ca.6.13.196   jātājātāmbuliṅgāni cikitsāṁ coktavānṛṣih/
                      samāsavyāsanirdeśairudarāṇāṁ cikitsite//
                      § 11235
ityagniveśakṛte tantra+aprāpte dṛḍhabalapūrite
                      cikitsāsthāne udaracikitsitāṁ nāma
                      trayodaśo+adhyāyah//13//

6.14 caturdaśo+adhyāyah/

^{Ca 6.14.1} athāto+arśaścikitsitam vvākhvāsvāmah // § 11237

Ca.6.14.2 iti ha smāha bhagavānātrevah // § 11238

Ca.6.14.3 āśīnam munimavyagram kṛtajāpyam
kṛtakṣaṇam/
prṣṭavānarśasām &yuktamagniveśah
punarvasum// § 11240

Ca.6.14.4 prakopahetuṁ saṁsthānam sthānam liṅgam
cikitsitam/
sādhyāsādhyavibhāgām ca tasmai
tanmunirabratvīt// § 11242

Ca.6.14.5   iha khalvagniveśa ! dvividhānyarśāṁsi---kānicit sahaj-
āni, kānicijjātasyottarakālajāni / § 11243
                tatra bijam gudavalibijopataptamāyatanamarśasāṁ sa-
hajānām / § 11244

tatra dvividho bījopataptau hetuh---mātāpitrorapacārah,
pūrvakṛtam ca karma ; tathā+anyeśāmapi sahajānāṁ vik-
ārānām / § 11245

5 tatra sahajāni saha jātāni śarīreṇa, arśāṁśītyadhimāṁs-
avikārah // § 11246

sarveśāṁ cārśasāṁ kṣetram---gudasyārdhapañcamāṅgulāvakaśe
tribhāgāntarāstisro gudavalayah kṣetramiti ; kecittu bhūy-
āṁsameva deśamupadiśantyarśasāṁ---śiśnamapatyapatham
galatālumukhanāsikākarnākṣivartmāni tvak ceti / § 11247

10 tadastyadhimāṁsadeśatayā, &gudavalijānāṁ tvarśā-
ṁśīti samjñā tantre+asmin/sarveśāṁ cārśasāmadhiṣṭhānam-
--medo māṁsam tvak ca // § 11248

15 tatra sahajānyarśāṁsi kānicidaṇūni, kānicinmahānti, Ca.6.14.7
kāniciddīrg'hāṇi, kāniciddhrasvāni, kānicidvṛttāni, kānic-
idviśamavisṛtāni, kānicidantahkuṭilāni, kānicidbahihkuṭi-
lāni, kānicijjaṭilāni, kānicidantarmukhāni, yathāsvam dos-
ānubandhavarṇāni // § 11249

20 tairupahato janmaprabhṛti bhavatyatikṛśo vivarṇah kṣ-
āmo dīnāḥ pracuravibaddhavātāmūtrapurīṣah śarkarāśm-
arīmān, tathā+aniyatavibaddhamuktapakvāmaśuskabhinnavarcā
antarā+antarā śvetapāṇḍuharitapītaraktāruṇatanusāndra-
picchilakuṇapagandhyāmapurīṣopavesī, nābhībastivamkṣ-
aṇoddeśe pracuraparikartikānvitah, sagudaśūlapravāhi-
kāpariharṣapramehaprasaktaviṣṭambhāntrakūjodāvartahṛ-
25 dayendriyopalepah pracuravibaddhatiktāmlodgārah, su-
durbalah, sudurbalāgnih, alpaśukrah, krodhano, duḥkho-
pacāraśīlah, kāsaśvāsatamakatrṣṇāhṛllāsacchardyarocakā-
vipākapīnasakṣavathuparītah, taimirikah, śirāhśūlī, kṣā-
mabhinnasannasaktajarjarasvarah, karṇarogī, śūnapāṇip-
30 ādavadanāksikūṭah, sajvarah, sāṅgamardah, sarvaparvā-
sthiśūlī ca, antarā+antarā pārśvakukṣibastihṛdayaprṣṭha-
trikagrahopataptah, pradhyānaparah, paramālasaśceti ; ja-
nmaprabhṛtyasya gudajairāvṛto &mārgoparodhādvāyura-
pānah pratyārohan samānavyānaprāṇodānān pittaśleṣmā-
35 ḥau ca prakopayati, ete sarva eva prakupitah pañca vāya-
vah pittaśleṣmāṇau cārśasamabhidravanta etān vikārānu-
pajanayanti ; ityuktāni sahajānyarśāṁsi // § 11250

ata ūrdhvam jātasyottarakālajāni vyākhyāsyāmaḥ--- Ca.6.14.9
gurumadhuraśītābhīṣyandividāhiviruddhājīrṇapramitāśa-

nāsātmyabhojanādgavyamātsyavārāhamāhiṣājāvikapiśita-
bhakṣaṇāt kṛṣaśūṣkapūtimāṁsapaiṣṭikaparamānnakṣīra-
dadhimāṇḍatilagudavikṛtisevanānmāśayūṣekṣurasapiṇyā-
kapinḍālukaśuṣkaśākaśuktalaśunakilāṭatakrapiṇḍakabisa-
mṛñālaśālūkakrauñcādanakaśerukaśrṅgāṭakatarūṭavirūḍha⁵
navaśūkaśamīdhānyāmamūlakopayogādguruphalaśākarā-
gaharitakamardakavasāśiraspadaparyuṣitapūtiśītasamkīrnā-
nnābhhyavahārānmandakātikrāntamadyapānādvīyāpannagu-
rusalilapānādatisnehapānādasamśodhanādbastikarmavibhra-
mādavyāyāmādavyavāyāddivāsvapnāt sukhaśayanāsana-¹⁰
sthānasevanāccopahatāgnermalopacayo bhavatyatimātram,
tathotkaṭakaviṣamakaṭhināsanasevanādudbhrāntayānoṣṭra-
yānādativavāyādbastinetrāsamayakpraṇidhānādgudakṣa-
ṇanādabhīkṣṇām śītāmbusamsparsāccelaloṣṭatṛṇādighars-
aṇāt pratatātinirvāhaṇādvātamūtrapuriṣavegodīraṇāt sa-¹⁵
mudīrṇavegavinigrahāt strīṇām cāmagarbhabhramśādga-
rbhotpīḍanādviṣamaprasūtibhiśca prakupito vāyurapāna-
stam malamupacitamadhogamāsādya gudavalīṣvādhatte,
tatastāsvarśāṁsi prādurbhavanti // § 11251

Ca.6.14.10 sarṣapamasūramāśamudgamakuṣṭhakayavakalāyapiṇḍi-²⁰
tiṇṭikerakebukatindukakarkandhukākaṇṭikābimbībada-
rakarīrodumbarakharjūrajāmbavagostanāṅguṣṭhakaśeruśr-
ṅgāṭakaśrṅgīdakṣaśikhiśukatuṇḍajihvāpadmamukulakarnī-
kāśamsthānāni sāmānyādvātapittakaphaprabalāni // § 11252

Ca.6.14.11 teṣāmayaṁ viśeṣaḥ---śuṣkamlānakāṭhinaparuṣārkṣaśyāxāni,
tīkṣṇāgrāṇi, vakrāṇi, sphuṭitamukhāni, viṣamavisṛtāni, śū-
lākṣepatodaspuraṇacimicimāśamharṣaparītāni, snigdh-
oṣṇopaśayāni, pravāhikādhamānaśiśnavṛṣṇabastivaṅkṣa-
nahṛdgrahāṅgamardahṛdayadravaprabalāni, pratataviba-
ddhavātāmūtravarcāṁsi, ūrukaṭīprṣṭhatrikapārśvakukṣibastiśūlaśiro+a-
bhitāpakṣavathūdgārapratiśyāyakāsodāvartāyāmaśoṣaśotha-
mūrcchārocakamukhavairasyataimiryakaṇḍūnāśākarṇaśa-
ṅkhaśūlasvaropaghātakarāṇi, syāvāruṇaparuṣanakhanaya-
navadanatvaṅmūtrapuriṣasya vātolbaṇānyarśāṁsīti vidyāt //
§ 11253

35

Ca.6.14.12 bhavataścātra--- § 11254

kaṣāyakaṭutiktāni rūkṣaśītalaghūni ca/

pramitālpāśanam
tīkṣṇamadyamaithunasevanam// § 11256

laṅghanam deśakālau ca sītau vyāyāmakarma
ca/
śoko vātātapasparśo heturvātārśasām mataḥ//
§ 11258

5 mṛduśithilasukumārānyasparśasahāni, raktapītanīlak- Ca.6.14.14
ṛṣṇāni, svedopakledabahulāni, &visragandhitanupītar-
ktasrāvīṇi, rudhiravahāni, dāhakaṇḍūśūlanistodapākav-
anti, sītopaśayāni, saṃbhinnapītaharitavarcāṁsi, pītavi-
sragandhipracuraviṇmūtrāṇi, pipāsājvaratamatamasāṁmo-
habhojanadveśakarāṇi pītanakhanayanatanvaṁmūtrapuriṣ-
10 asya pittolbaṇānyarśāṁsīti vidyāt// § 11259
bhavataścātra --- § 11260 Ca.6.14.15

&kaṭūṣṇalavaṇakṣāravyāyāmāgnyātапaprabhāḥ/
deśakālāvaśiśirau krodho madyamasūyanam//
§ 11262

15 vidāhi tīkṣṇamuṣṇam ca sarvam
pānannabheṣajam/
pittolbaṇānām vijñeyah prakope
heturarśasām// § 11264 Ca.6.14.16

tatra yāni pramāṇavanti, upacitāni, ślakṣṇāni, &sparś-
asahāni, snigdhaśvetapāṇḍupicchilāni, stabdhāni, gurūṇi,
stimitāni, suptasuptāni, sthiraśvayathūni, kaṇḍūbahulāni,
bahupratatapiñjaraśvetarakta(picchā)srāvīṇi, gurupicchila-
śvetamūtrapuriṣāṇi, rūkṣoṣṇopaśayāni, pravāhikātimātr-
otthānavaṇkṣaṇānāhavanti, parikartikāhṛīllāsanisṭhīvikā-
kāśārocakapratiṣyāyagauravacchardimūtrakrcchraśoṣaśotha-
pāṇḍurogaśītajvarāśmarīśarkarāhṛdayendriyopalepāsyamā-
dhuryapramehakarāṇi, &dīrghakālānubandhīni, atimātra-
20 magnimārdavaklaibyakarāṇi, āmavikāraprabalāni, śukla-
nakhanayanavanatanvaṁmūtrapuriṣasya śleṣmolbaṇāny-
arśāṁsīti vidyāt// § 11265
bhavataścātra--- § 11266 Ca.6.14.17

25

madhurasnidhaśītāni lavaṇāmlagurūṇi ca/
avyāyāmo divāsvapnah śayyāsanasukhe ratiḥ //
§ 11268

- Ca.6.14.19 prāgvātasevā śītau ca deśakālāvacintanam/
ślaiśmikāṇāṁ samuddiṣṭametat
kāraṇamarśasām // § 11270
- Ca.6.14.20 hetulakṣaṇasamsargādvidyāddvandvolbaṇāni 5
ca/
sarvo hetustridoṣāṇāṁ sahajairlakṣaṇaiḥ
samam // § 11272
- Ca.6.14.21 viṣṭambho+annasya daurbalyam kuksrāṭopa
eva ca/
kārṣyamudgārabāhulyam
sakthisādo+alpavīṭkatā // § 11274
- Ca.6.14.22 grahaṇīdoṣapāṇḍvarterāśaṅkā codarasya ca/
pūrvarūpāṇi nirdiṣṭānyarśasāmabhivṛddhaye // 10
§ 11276
- Ca.6.14.23 arśāṁsi khalu jāyante nāsannipatitaistribhiḥ/
doṣairdoṣavišeṣāttu višeṣah
kalpyate+arśasām // § 11278
- Ca.6.14.24 pañcātmā mārutaḥ pittam kapho
gudavalitrayam/
sarva eva prakupyanti gudajānāṁ
samudbhavet // § 11280
- Ca.6.14.25 tasmādarśāṁsi duḥkhāni bahuvyādhikarāṇi ca/ 15
sarvadehopatāpīni prāyah kṛcchratamāni ca//
§ 11282
- Ca.6.14.26 haste pāde mukhe nābhyaṁ gude
vr̥ṣaṇayostathā/

	śotho hr̥tpārśvaśūlam ca yasyāsādhyo+arśaso hi sah// § 11284	
	hr̥tpārśvaśūlam sammohaśchardiraṅgasya rug jvarah/ trṣṇā gudasya pākaśca nihanyargudajāturam// § 11286	Ca.6.14.27
5	sahajāni tridoṣāṇi yāni cābhyanṭarāṁ valim/ jāyante+arśāṁsi samśritya tānyasādhyāni nirdiśet// § 11288	Ca.6.14.28
	śeṣatvādāyusastāni catuṣpādasamanvite/ yāpyante dīptakāyāgneh pratyākhyeyānyato+anyathā// § 11290	Ca.6.14.29
	dvandvajāni dvitīyāyāṁ valau yānyāśritāni ca/ kr̥cchrasādhyāni tānyāhuḥ parisamvatsarāṇi ca// § 11292	Ca.6.14.30
10	bāhyāyāṁ tu valau jātānyekadoṣolbaṇāni ca/ arśāṁsi sukhasādhyāni na cirotpatitāni ca// § 11294	Ca.6.14.31
	teṣāṁ praśamane yatnamāśu kuryādvicaksanāḥ/ tānyāśu hi gudam baddhvā kuryurbaddhagudodaram// § 11296	Ca.6.14.32
15	tatrāhureke śastreṇa kartanāṁ hitamarśasām/ dāham kṣareṇa cāpyeke, dāhameke tathā+agninā// § 11298	Ca.6.14.33
	&astyetadbhūritantreṇa dhīmatā dr̥ṣṭakarmaṇā/ kriyate trividham karma bhramśastatra sudāruṇāḥ// § 11300	Ca.6.14.34

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

Ca.6.14.35	pum̄stvopaghātaḥ śvayathurgude vegavinigrahaḥ/ ādhmānam dāruṇam śūlam vyathā raktātivartanam// § 11302
Ca.6.14.36	punarviroho rūḍhānām kledo bhramśo gudasya ca/ maraṇam vā bhavecchīghram śastrakṣārāgnivibhramāt// § 11304
Ca.6.14.37	yattu karma sukhopāyamalpabhrāmśamadāruṇam/ tadarśasām pravakṣyāmi samūlānām nivṛttaye// § 11306
Ca.6.14.38	vātaśleśmolbaṇānyāhuḥ śuṣkāṇyarśāṁsi tadvidaḥ/ prasrāvīṇi tathā++ārdrāṇi raktapittolbaṇāni ca// § 11308
Ca.6.14.39	tatra śuṣkārśasām pūrvam pravakṣyāmi cikitsitam/ stabdhāni svedayet pūrvam śophaśūlānvitāni ca// § 11310
Ca.6.14.40	citrakaksārabilvānām tailenābhyaajya buddhimān/ yavamāṣakulatthānām pulākānām ca poṭṭalaiḥ// § 11312
Ca.6.14.41	gokharāśvaśakṛtpiṇḍaistilakalkaistuṣaistathā/ vacāśatāhvāpiṇḍairvā sukhosṇaiḥ snehasamṛytaiḥ// § 11314
Ca.6.14.42	śaktūnām piṇḍikābhīrvā snigdhānām tailasarpiṣā/ śuṣkamūlakapiṇḍairvā piṇḍairvā kārṣṇagandhikaiḥ// § 11316

- rāsnāpiṇḍaiḥ sukhoṣṇairvā
sasnehairhāpuṣairapi/
iṣṭakasya kharāhvāyāḥ śākairgrñjanakasya vā // Ca.6.14.43
§ 11318
- abhyajya kuṣṭhatailena svedayet poṭṭalikṛtaiḥ/
vṛṣārkairaṇḍabilvānāṁ patrotkkāthaiśca
secayet // § 11320 Ca.6.14.44
- 5 mūlakatriphalārkaṇāṁ veṇūnāṁ varuṇasya ca/
agnimanthasya śigrośca patrāṇyaśmantakasya
ca // § 11322 Ca.6.14.45
- jalenotkvāthya śūlārtam
svabhyaktamavagāhayet/
kolotkvāthe+athavā koṣṇe sauvīrakatusodake// Ca.6.14.46
§ 11324
- bilvakvāthe+athavā takre
dadhimāṇḍāmlakāñjike/
10 gomūtre vā sukhoṣṇe tam
svabhyaktamavagāhayet // § 11326 Ca.6.14.47
- kṛṣṇasarpavarāhoṣṭrajatukāvṛṣadamśajām/
vasāmabhyañjane dadyāddhūpanām cārśasām
hitam // § 11328 Ca.6.14.48
- nṛkeśāḥ sarpanirmoko vṛṣadamśasya carma ca/
arkamūlam śamīpatramarśobhyo dhūpanām
hitam // § 11330 Ca.6.14.49
- 15 tumburūṇi viḍāṅgāni devadārvakṣatā ghṛtam/
bṛhatī cāśvagandhā ca pippalyah surasā
ghṛtam // § 11332 Ca.6.14.50
- varāhavṛṣaviṭ caiva dhūpana saktavo ghṛtam/
Ca.6.14.51

kuñjarasya purīṣam tu ghṛtam sarjasastathā //
§ 11334

Ca.6.14.52 haridrācūrṇasamyuktam sudhākṣīram
pralepanam/
gopittapiṣṭāḥ pippalyah saharidrāḥ
pralepanam// § 11336

Ca.6.14.53 śirīṣabījam kuṣṭham ca pippalyah saindhavam
guḍah/
arkakṣīram sudhākṣīram triphalā ca
pralepanam// § 11338 5

Ca.6.14.54 pippalyaścitrakah śyāmā kiṇvam
madanataṇḍulāḥ/
pralepaḥ
kukkuṭaśakṛddharidrāguḍasamyutah//
§ 11340

Ca.6.14.55 dantī śyāmā+amṛtāsaṅgaḥ
pārāvataśakṛdgudah/
pralepaḥ syādgajāsthīni nimbo bhallātakāni
ca// § 11342

Ca.6.14.56 pralepaḥ syādalam koṣṇam
vāsantakavasāyutam/
śūlaśvayathuhṛdyuktam
culūkīvasayā+athavā// § 11344 10

Ca.6.14.57 ārkam &payah sudhākāṇḍam
kaṭukālābupallavāḥ/
karañjo bastamūtram ca lepanam
śreṣṭhamarśasām// § 11346

Ca.6.14.58 abhyaṅgādyah pradehāntā ya ete parikīrtitāḥ/
stambhaśvayathukāṇḍvartiśamanāste+arśasām
matāḥ// § 11348 15

	pradehāntairupakrāntānyarśāṁsi prasravanti hi/ samcitam duṣṭarudhiram tataḥ sampadyate sukhī// § 11350	Ca.6.14.59
	śītoṣṇasnidharūkṣairhi na vyādhirupaśāmyati/ rakte duṣṭe bhiṣak tasmādraktamevāvasecayet// § 11352	Ca.6.14.60
5	jalaukobhistathā śastraiḥ sūcībhīrvā punah punah/ avartamānam rudhiram raktāśobhyah pravāhayet// § 11354	Ca.6.14.61
	gudaśvayathuśūlārtam mandāgnim pāyayettu tam/ tryūṣaṇam pippalīmūlam pāṭhām hiṅgu sacitrakam// § 11356	Ca.6.14.62
10	sauvarcalam puṣkarākhyamajājīm bilvapeśikām/ biḍam yavānīm hapuṣām viḍāṅgam saindhavam vacām// § 11358	Ca.6.14.63
	tintidīkam ca maṇdena madyenosṇodakena vā/ tathā+arśograhaṇīdoṣaśūlānāhādvimucyate// § 11360	Ca.6.14.64
	pācanam pāyayedvā &tadyaduktam hyātisārike/ saguḍāmabhayām vā+api prāśayet paurvabhaktikīm// § 11362	Ca.6.14.65
15	pāyayedvā trivṛccūrṇam triphalārasasamṛytam/ hṛte gudāśraye dose &gacchanyarśāṁsi samṛkṣayam// § 11364	Ca.6.14.66

- Ca.6.14.67   gomūtrādhyuśitāṁ dadyāt sagudāṁ vā
                      harītakīṁ harītakīṁ takrayutāṁ triphalāṁ vā
                      prayojayet // § 11365
- Ca.6.14.68   sanāgaram citrakam vā sīdhuyuktam
                      prayojayet/
                      dāpayeccavyayuktam vā sīdhum
                      sājājicitrakam // § 11367
- Ca.6.14.69   surāṁ sahapuśāpāṭhāṁ dadyāt
                      sauvarcalānvitāṁ/
                      dadhitthabilvasam�yuktam yuktam vā
                      cavyacitrkaiḥ // § 11369   5
- Ca.6.14.70   bhallātakayutam vā+api
                      pradadyāttakratarpaṇam/
                      bilvanāgarayuktam vā yavānyā citrakeṇa ca //
                      § 11371
- Ca.6.14.71   citrakam hapuśāṁ hīngum dadyādvā
                      takrasam�yutam/
                      pañcakolayutam vā+api takramasmai
                      pradāpayet // § 11373
- Ca.6.14.72   hapuśāṁ kuñcikāṁ dhānyamajājīṁ kārvīṁ   10
                      śaṭīṁ/
                      pippalīṁ pippalīmūlam citrakam
                      hastipippalīṁ // § 11375
- Ca.6.14.73   yavānīṁ cājamodāṁ ca cūrnītam
                      takrasam�yutam/
                      mandāmlakaṭukam vidvān
                      sthāpayeddhṛtabhājane // § 11377
- Ca.6.14.74   vyaktāmlakaṭukam jātam takrāriṣṭam
                      mukhapriyam/
                      prapibenmātrayā kālesvannasya ṭṛṣṭastrīsu //   15
                      § 11379

	dīpanam rocanam varṇyam kaphavātānulomanam/ gudaśvayathukanḍvartināśanam balavardhanam// iti takrāriṣṭah/ tvacam citrakamūlasya piṣṭvā kumbham pralepayet/ takram vā dadhi vā tatra jātamarśoharam pibet// § 11384	Ca.6.14.75
5	vātaśleśmārśasām takrāt param nāstīha bheṣajam/ tat prayojyam yathādoṣam sasneham rūksameva vā// § 11386	Ca.6.14.77
	saptāham vā daśāham vā pakṣam māsamathāpi vā/ balakālaviśeṣajñō bhiṣak takram prayojayet// § 11388	Ca.6.14.78
10	atyarthamṛdukāyāgnestakramevāvacārayet/ sāyam vā lājaśaktūnām dadyāttakrāvalehikām// § 11390	Ca.6.14.79
	jīrṇe takre pradadyādvā takrapeyām sasaindhavām/ takrānupānam sasneham takraudanamataḥ param// § 11392	Ca.6.14.80
15	yūṣairmāṃsarasaivā+api bhojayettakrasamṛtyutaiḥ/ &yūṣai rasena vā+apyūrdhvam takrasiddhena bhojayet// § 11394	Ca.6.14.81
	kālakramajñāḥ sahasā na ca takram nivartayet/ takraprayogo māśāntaḥ kramenoparamo hitāḥ// § 11396	Ca.6.14.82

- Ca.6.14.83 apakarṣo yathotkarṣo na tvannādapakṛṣyate/
śaktyāgamanarakṣārtham
dārdhyārthamanalasya ca // § 11398
- Ca.6.14.84 balopacayavarnārthameṣa nirdiṣyate kramah/
rūkṣamardhoddhṛtasneham yataścānuddhṛtam
ghṛtam // § 11400
- Ca.6.14.85 takram doṣagnibalavitrividham tat prayojayet/
hatāni na virohanti takreṇa gudajāni tu // § 11402 5
- Ca.6.14.86 bhūmāvapi niṣiktam taddahettakram
trṇolupam/
kim punardīptakāyāgneḥ śuṣkāṇyarśāṁsi
dehinah // § 11404
- Ca.6.14.87 srotahṣu takraśuddheṣu rasah samyagupaiti
yah/
tena puṣṭirbalam varṇah praharṣaścopajāyate // 10
§ 11406
- Ca.6.14.88 vātaśleśmavikārāṇāṁ śatam cāpi nivartate/
nāsti takrāt param kiṁcidauṣadham
kaphavātaje // § 11408
- Ca.6.14.89 pippalīm pippalīmūlam citrakam
hastiippalīm/
śringaveramajājīm ca kārvīm
dhānyatumburu // § 11410
- Ca.6.14.90 bilvam karkaṭakam pāṭhām piṣṭvā peyām
vipācayet/
phalāmlām yamakairbhṛṣṭām tām
dadyādgudajāpahām // § 11412 15
- Ca.6.14.91 etaiścaiva khaḍān kuryādetaiśca vipacejjalam/

etaiścaiva ghṛtam sādhyamarśasām
vinivṛttaye // § 11414

śatīpalāśasiddhām vā pipplyā nāgareṇa vā / Ca.6.14.92
dadyādyavāgūm takrāmlām
maricairavacūrṇitām // § 11416

śuṣkamūlakayūṣam vā yūṣam kaulatthameva Ca.6.14.93
vā/
5 dadhitthabilvayūṣam vā
sakulatthamakuṣṭhakam // § 11418

chāgalaṁ vā &rasam Ca.6.14.94
dadyādyūṣairebhvirvimiśritam/
lāvādīnām phalāmlam vā satakram
grāhibhiryutam // § 11420

raktaśālirmahāśāliḥ kalamo lāṅgalah sitah / Ca.6.14.95
śāradah ṣaṣṭikaścaiva syādannavidhirarśasām //
§ 11422

10 ityukto bhinnaśakṛtāmarśasām ca kriyākramah / Ca.6.14.96
ye+atyarhtam gādhaśakṛtastesām vakṣyāmi
bheṣajam // § 11424

sasnehaiḥ śaktubhiryuktām prasannām Ca.6.14.97
lavaṇīkṛtām/
dadyānmatsyaṇḍikām pūrvam bhakṣayitvā
sanāgarām // § 11426

15 guḍam sanāgaram pāṭhām phalāmlam
pāyayecca tam/
guḍam ghṛtayavakṣārayuktam vā+api
prayojayet // § 11428

yavānīm nāgaram pāṭhām dādimasya rasam Ca.6.14.99
guḍam/

satakralaṇam
dadyādvātavarco+anulomanam // § 11430

Ca.6.14.100 duḥsparśakena bilvena yavānyā nāgareṇa vā/
ekaikenāpi samyuktā pāṭhā hantyarśasām
rujam // § 11432

Ca.6.14.101 &prāgbhaktam yamake bhṛṣṭān
saktubhiścāvacūrṇitān/
karañjapallavān
dadyādvātavarco+anulomanān // § 11434 5

Ca.6.14.102 madirām vā salavaṇām sīdhum sauvīrakam
tathā/
&guḍanāgarasamyuktam pibedvā
paurvabhaktikam // § 11436

Ca.6.14.103 pippalīnāgarakṣārakāravīdhānyajīrakaiḥ/
phāṇitenā ca samyojya phalāmlam
dāpayedghṛtam // § 11438

Ca.6.14.104 pippalī pippalīmūlam citrako hastipippalī/
śrīngaverayavakṣārau taiḥ siddham vā
pibedghṛtam // § 11440 10

Ca.6.14.105 cavyacitrakasiddham vā
guḍakṣārasamanvitam/
pippalīmūlasiddham vā
&saguḍakṣāranāgaram // § 11442

Ca.6.14.106 pippalīpippalīmūladadhi-
&dāḍimadhānyakaiḥ/
siddham sarpirvidhātavyam
vātavarcovibandhanut // § 11444 15

Ca.6.14.107 cavyam trikaṭukam pāṭhām ksāram
kustumburūṇi ca/

	yavānīṁ pippalīmūlamubhe ca viḍasaindhave // § 11446	
	citrakāṁ bilvamabhayāṁ piṣṭvā sarpirvipācayet/ śakṛdvātānulomyārtham jāte dadhni caturguṇe // § 11448	Ca.6.14.108
5	pravāhikāṁ gudabhrāṁśāṁ mūtrakṛcchram parisravam/ gudavaṅkṣaṇaśūlam ca ghṛtametadvyapohati // § 11450	Ca.6.14.109
	nāgaram pipplīmūlam citrako hastipippalī/ śvadāmṣṭrā pippalī dhānyam bilvam pāṭhā yavānikā // § 11452	Ca.6.14.110
	cāṅgerīsvarase sarpiḥ kalkairetairvipācayet/ caturguṇena dadhnā ca tadghṛtam kaphavātanut// § 11454	Ca.6.14.111
10	arśāṁsi grahaṇīdoṣāṁ mūtrakṛcchram pravāhikāṁ/ gudabhrāṁśārtimānāham ghṛtametadvyapohati// § 11456	Ca.6.14.112
	pippalīṁ nāgaram pāṭhāṁ śvadāmṣṭrāṁ ca pr̥thak pr̥thak/ bhāgāṁstripalikān kṛtvā kaṣāyamupakalpayet// § 11458	Ca.6.14.113
15	gaṇḍīram pippalīmūlam vyosāṁ cavyāṁ ca citrakam/ piṣṭvā kaṣāye vinayet &pūte dvipalikam bhiṣak// § 11460	Ca.6.14.114
	palāni sarpiṣastasmimścatvārimśat pradāpayet/	Ca.6.14.115

cāṅgerīsvarasam̄ tulyam̄ sarpisā dadhi
ṣaḍguṇam̄ // § 11462

Ca.6.14.116 mṛdvagninā tataḥ sādhyam̄ siddham̄
sarpirnidhāpayet/
tadāhāre vidhātavyam̄ pāne prāyogike
vidhau // § 11464

Ca.6.14.117 grahaṇyarśovikāraghnam̄
gulmahṛdroganāśanam̄/
śothaplīhodarānāhamūtrakrcchrajvarāpaham // 5
§ 11466

Ca.6.14.118 kāsahikkāruciśvāsasūdanam̄ pārśvaśūlanut/
balapuṣṭikaram̄ varṇyamagnisam̄dīpanam̄
param // § 11468

Ca.6.14.119 saguḍām̄ pippalīyuktām̄ ghṛtabhṛṣṭām̄
harītakīm̄/
trivṛddantīyutām̄ vā+api
bhakṣayedānulomikīm // § 11470

Ca.6.14.120 viḍvātakaphapittānām-&ānulomye+atha 10
nirvṛte/
gude+arśāṁsi praśāmyanti
pāvakaścābhivardhate // § 11472

Ca.6.14.121 barhitittirilāvānām̄ rasānamlān susam̄skṛtān/
dakṣāṇām̄ vartakānām̄ ca
dadyādvividvātasam̄grahe // § 11474

Ca.6.14.122 trivṛddantīpalāśānām̄ cāṅgeryāścitrakasya ca/
yamake bharjitām̄ dadyācchākām̄ 15
dadhisamanvitam // § 11476

Ca.6.14.123 upodikām̄ taṇḍulīyam̄ vīrām̄ vāstukapallavān/
suvarcalām̄ salonīkām̄ yavaśākamavalgujam//
§ 11478

- kākamācīṁ ruhāpatram mahāpatram
tathā+amlikām/
jīvantīṁ śaṭīśākam ca śākam grñjanakasya ca // Ca.6.14.124
§ 11480
- dadhidādīmasiddhāni yamake bharjitāni ca/
dhānyanāgarayuktāni śākānyetāni dāpayet// Ca.6.14.125
§ 11482
- 5 godhālopākamārjāraśvāviduṣṭragavāmapi/
kūrmaśallakayoścaiva
sādhayecchākavadrasān// § 11484 Ca.6.14.126
- raktaśālyodanam dadyādrasaistairvātaśāntaye/
jñātvā vātolbaṇam rūkṣam mandāgnim
gudajāturam// § 11486 Ca.6.14.127
- madirāṁ śārkaram jātam sīdhum takram
tuṣodakam/
ariṣṭam dadhimāṇḍam vā śṛṭam vā śiśiram
jalam// § 11488 Ca.6.14.128
- kanṭakāryā śṛṭam vā+api śṛṭam
nāgaradhānyakaiḥ/
anupānam
bhiṣagdadyādvātavarco+anulomanam// Ca.6.14.129
§ 11490
- udāvartaparītā ye ye cātyartham virūkṣitāḥ/
vilomavātāḥ śūlārtāsteśviṣṭamanuvāsanam// Ca.6.14.130
§ 11492
- 15 pippalīṁ madanam bīlvam śatāhvāṁ
madhukam vacām/
kuṣṭham śatīṁ puṣkarākhyam citrakam
devadāru ca// § 11494 Ca.6.14.131

- Ca.6.14.132   piṣṭvā tailam vipaktavyam &payasā dviguṇena
                      ca/
                     arśasām mūḍhavātānām
                     tacchreṣṭhamanuvāsanam // § 11496
- Ca.6.14.133   gudaniḥsaraṇam śūlam mūtrakṛcchram
                     pravāhikām/
                     kaṭyūrūprṣṭhadaurbalyamānāham
                     vaṅkṣaṇāśrayam // § 11498
- Ca.6.14.134   picchāsrāvam gude śopham   5
                     vātavarcovinigraham/
                     utthānam bahuśo yacca jayettaccānuvāsanāt //
                     § 11500
- Ca.6.14.135   ānuvāsanikaiḥ piṣṭaiḥ sukhosṇaiḥ
                     snehasamyutaiḥ/
                     &dārvantaiḥ stabdhaśūlāni gudajāni
                     pralepayet // § 11502
- Ca.6.14.136   digdhāstaiḥ prasravantyāśu śleśmapicchām
                     saśonitām/
                     kaṇḍūḥ stambhāḥ saruk śopahāḥ srutānām   10
                     vinivartate // § 11504
- Ca.6.14.137   nirūhaṁ vā prayuñjīta sakṣīram dāśamūlikam/
                     samūtrasnehalavaṇam kalkairyuktam
                     phalādibhiḥ // § 11506
- Ca.6.14.138   harītakīnām prasthārdham
                     prasthamāmalakasya ca/
                     syāt kapitthāddāśapalam tato+ardhā
                     cendravāruṇī // § 11508
- Ca.6.14.139   viḍaṅgam pippalī lodhraṁ maricam   15
                     sailavālukam/
                     dvipalāmśam jalasyaitaccaturdrone vipācayet //
                     § 11510

	droṇaśeṣe rase tasmin pūte śīte samāvapet/ guḍasya dviśatam tiṣṭhettat pakṣam ghṛtabhājane // § 11512	Ca.6.14.140
	pakṣādūrdhvam bhavet peyā tato mātrā yathābalam/ asyābhyaśādariṣṭasya gudajā yānti samkṣayam // § 11514	Ca.6.14.141
5	grahaṇīpāṇḍuhṛdrogaplīhagulmodarāpahah/ kuṣṭhaśophāruciharo balavarnāgnivardhanah // § 11516	Ca.6.14.142
	siddho+ayamabhayāriṣṭah kāmalāśvitranāśanah/ kr̥migranthyarbudavyaṅgarājayakṣmajvarāntakṛt// ityabhayāriṣṭah/ 10 dantīcitrakamūlānāmubhayoh pañcamūlayoh// bhāgān palāṁśānāpothya jaladroṇe vipācayet// § 11521	Ca.6.14.143 Ca.6.14.144
	tripalam̄ triphalāyāśca dalānām̄ tatra dāpayet/ rase caturthaśeṣe tu pūte śīte samāvapet // § 11523	Ca.6.14.145
15	tulām̄ guḍasya tattīṣthenmāśārdham ghṛtabhājane/ tanmātrayā pibannityamarśobhyo vipramucyate // § 11525	Ca.6.14.146
	grahaṇīpāṇḍurogaghnam̄ vātavarco+anulomanam/ dīpanam̄ cārucighnam̄ ca dantyariṣṭamimam̄ viduh // iti dantyariṣṭah/ harītakīphalaprasthām̄ prasthamāmalakasya ca/	Ca.6.14.147 Ca.6.14.148

viśālāyā dadhitthasya pāṭhācitrakamūlayoh//
§ 11530

Ca.6.14.149   dve dve pale samāpothya dvidrone
                      sādhayedapām/
pādāvaśeṣe pūte ca rase tasmin pradāpayet//
§ 11532

Ca.6.14.150   guḍasyaikāṁ tulāṁ vaidyastat sthāpyam
                      ghṛtabhājane/
pakṣasthitam pibedenam
                      grahaṇyarśovikāravān// § 11534   5

Ca.6.14.151   hṛtpāṇḍurogam plīhānam kāmalāṁ
                      viśamajvaram/
varcomūtrānilakṛtān
                      vibandhānagnimārdavam// § 11536

Ca.6.14.152   kāsam gulmamudāvartam phalāriṣṭo
                      vyapohati/
agnisamdīpano hyeṣa kṛṣṇātreyeṇa bhāṣitah//
iti phalāriṣṭah/   10

Ca.6.14.153   durālabhāyāḥ prasthah syāccitrakasya vṛṣasya
                      ca/
pathyāmalakayoścaiva pāṭhāyā nāgarasya ca//
§ 11541

Ca.6.14.154   dantyāśca dvipalān bhāgāñjaladrome vipācayet/
pādāvaśeṣe &pūte ca suśīte śarkarāśatam//
§ 11543

Ca.6.14.155   prakṣipyā sthāpayet kumbhe māśārdham
                      ghṛtabhāvite/
pralipte pippalīcavyapriyaṅgukṣaudrasarpisā//
§ 11545   15

Ca.6.14.156   tasya mātrāṁ pibet kāle śārkarasya yathābalam/

arśāṁsi grahaṇīdośamudāvartamarocakam//
§ 11547

- śakṛnmūtrāvilotdgāravibandhānagnimārdavam/ Ca.6.14.157
 hr̥drogam pāṇḍurogam ca sarvametena
 sādhayet//
 iti &dvitīyaphalāriṣṭah/
 5 navasyāmalakasyaikāṁ kuryājjarjaritāṁ tulām/ Ca.6.14.158
 kuḍavāṁśāśca pippalyo viḍāṅgam maricāṁ
 tathā// § 11552
- &pāṭhāṁ ca pippalīmūlam kramukāṁ Ca.6.14.159
 cavyacitrakau/
 mañjiṣṭhailvālukāṁ lodhraṁ
 palikānupakalpayet// § 11554
- kuṣṭham dāruharidrām ca surāhvam Ca.6.14.160
 sārivādvayam/
 10 indrāhvam bhadramustam ca
 kuryādardhapalonmitam// § 11556
- catvāri nāgapuṣpasya palānyabhinavasya ca/ Ca.6.14.161
 droṇābhyaṁmambhaso dvābhyaṁ
 sādhayitvā+avatārayet// § 11558
- pādāvaśeṣe pūte ca śīte tasmin pradāpayet/ Ca.6.14.162
 mṛdvīkādvyāḍhakarasam śītam
 niryūhasammitam// § 11560
- 15 śarkarāyāśca bhinnāyā dadyāddviguṇitāṁ Ca.6.14.163
 tulām/
 kusumasya rasasyaikamardhaprastham navasya
 ca// § 11562
- tvagelāplavapatrāmbusevyakramukakeśarān/ Ca.6.14.164
 cūrṇayitvā tu matimān kārṣikānatra dāpayet//
 § 11564

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

Ca.6.14.165	tat sarvam sthāpayet pakṣam sucaukṣe ghṛtabhājane/ pralipete sarpiṣā kiṁciccharkarāgurudhūpīte // § 11566
Ca.6.14.166	pakṣādūrdhvamariṣṭo+ayam kanako nāma viśrutah/ peyah svāduraso hṛdyah prayogādbhaktarocanah // § 11568
Ca.6.14.167	arśāṁsi grahanīdośamānāhamudaram jvaram/ hṛdrogam pāṇḍutām śotham gulmam varcovinigraham // § 11570
Ca.6.14.168	kāsam śleṣmāmayāṁścogrān sarvānevāpakarṣati/ valīpalitakhālityam doṣajam ca vyapohati // iti kanakāriṣṭah/ patrabhaṅgodakaiḥ śaucam kuryāduṣṇena vā+ambhasā/ iti śuṣkārśasām siddhamuktametaccikitsitam // § 11575
Ca.6.14.169	10
Ca.6.14.170	&cikitsitamidam siddham srāviṇām śṛṇvataḥ param/ tatrānubandho dvividhaḥ śleṣmaṇo mārutasya ca // § 11577
Ca.6.14.171	15
Ca.6.14.172	viṭ śyāvam kaṭhinam rūkṣam cādho vāyurna vartate/ tanu cāruṇavarṇam ca phenilam cāsṛgarśasām // § 11579
Ca.6.14.173	katyūrugudaśūlam ca daurbalyam yadi cādhikam/ tatrānubandho vātasya heturyadi ca rūksanam // § 11581

	śithilam̄ śvetapītam̄ ca viṭ snigdham̄ guru śītalām/ yadyarśasām̄ ghanam̄ cāśrk tantumāt pāṇḍu picchilam// § 11583	Ca.6.14.173
	gudam̄ sapiccham̄ stimitam̄ guru snigdham̄ ca kāraṇam/ śleśmānubandho vijñeyastatra raktārśasām̄ budhaiḥ// § 11585	Ca.6.14.174
5	snigdhaśītam̄ hitam̄ vāte rūkṣaśītam̄ kaphānuge/ cikitsitamidam̄ tasmāt sampradhārya prayojayet// § 11587	Ca.6.14.175
	pittaśleśmādhikam̄ matvā śodhanenopapādayet/ sravaṇam̄ cāpyupekṣeta laṅghanairvā samācaret// § 11589	Ca.6.14.176
10	pravṛttamādāvaraśobhyo yo nigṛhnātyabuddhimān/ śonitam̄ doṣamanilam̄ tadrogāñjanayedbahūn// § 11591	Ca.6.14.177
	raktapittam̄ jvaram̄ trṣṇāmagnisādamarocakam/ kāmalām̄ śvayathum̄ śūlam̄ gudavaṅksaṇasamśrayam// § 11593	Ca.6.14.178
	kaṇḍvaruhkoṭhapiḍakāḥ kuṣṭham̄ pāṇḍvāhvayam̄ gadam/ vātamūtrapurīṣāṇām̄ vibandham̄ śiraso rujam// § 11595	Ca.6.14.179
15	staimityam̄ gurugātratvam̄ tathā+anyān raktajān gadān/	Ca.6.14.180

tasmāt srute duṣṭarakte raktasamgrahaṇam
hitam // § 11597

Ca.6.14.181   hetulakṣaṇakālajño balaśonitavarṇavit/
kālam tāvadupekṣeta yāvannātyayamāpnuyāt//
§ 11599

Ca.6.14.182   agnisamdīpanārtham ca raktasamgrahaṇāya ca/
doṣānām pācanārhtam ca param
tiktairupācaret// § 11601

5

Ca.6.14.183   yattu prakṣīṇadoṣasya raktam vātolbaṇasya ca/
vartate snehasādhyaṁ tat
pānābhyaṅgānuvāsanaiḥ// § 11603

Ca.6.14.184   yattu pittolbaṇam raktam gharmakāle
pravartate/
stambhanīyam tadekāntānna
cedvātakaphānugam// § 11605

Ca.6.14.185   kuṭajatvañniryūhaḥ sanāgarah
snigdharaktasamgrahaṇah/
tvagdādimasya tadvat
sanāgarāścandanarasaśca// § 11607

10

Ca.6.14.186   candanakirātatiktakadhanvayavāsāḥ sanāgarāḥ
kvathitāḥ/
raktārśasām praśamanā
dārvītvaguśīranimbāśca// § 11609

Ca.6.14.187   sātiviṣā kuṭajatvak phalam ca sarasāñjanam
madhuyutāni/
raktāpahāni dadyāt pipāsave taṇḍulajalena//
§ 11611

15

Ca.6.14.188   kuṭajatvaco vipācyam palaśatamārdram
mahendrasalilena/

	yāvatsyādgatarasam taddravyam pūto rasastato grāhyah // § 11613	
	mocarasah sasamaṅgah phalinī ca &samāṁśikaistribhistaiśca/ vatsakabījam tulyam cūrṇitamatra pradātavyam// § 11615	Ca.6.14.189
	pūtotkvathitah sāndrah sa raso darvīpralepano grāhyah/ mātrākālopahitā rasakriyaiṣā jayatyasṛksrāvam// § 11617	Ca.6.14.190
5	chagalīpayasā pītā peyāmaṇdena vā yathāgnibalam/ jīrnauṣadhaśca śālin payasā chāgena bhuñjīta// § 11619	Ca.6.14.191
	raktārśāṁsyatisāram raktam sāsṛgrujo nihantyāśu/ balavacca raktapittam rasakriyaiṣā &jayatyubhayabhāgam// iti kuṭajādirasakriyā/ nīlotpalam samaṅgā mocarasaścandanam tilā lodhram/	Ca.6.14.192
10	pītvā cchagalīpayasā bhojyam payasaiva śālyannam// § 11624	Ca.6.14.193
	chāgalipayah prayuktam nihanti raktam savāstukarasam ca/ dhanvavihaṅgamṛgāṇām raso niramlah kadamlō vā// § 11626	Ca.6.14.194
15	pāṭhā vatsakabījam rasāñjanam nāgaram yavānyaśca/ bilvamiti cārśasaiścūrṇitāni peyāni śuleśu// § 11628	Ca.6.14.195

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

Ca.6.14.196	dārvī kirātātiktaṁ mustaṁ duḥsparśakaśca rudhiraghnam/ rakte+ativartamāne śūle ca ghṛtam vidhātavyam// § 11630
Ca.6.14.197	kuṭajaphalavalkakeśaranīlotpalalodhradhātakī- kalkaiḥ/ siddham gṛtam vidheyam śūle raktārśasām bhiṣajā// § 11632
Ca.6.14.198	sarpiḥ sadāḍimarasam sayāvaśūkam śrtam jayatyāśu/ raktam saśūlamathavā nidigdhikādugdhikāsiddham// § 11634
Ca.6.14.199	lājāpeyā pītā sacukrikā keśarotpalaḥ siddhā/ hantyāśvasrasrāvam tathā balāprśniparṇībhyaṁ// § 11636
Ca.6.14.200	hrīverabilvanāgaraniryūhe sādhitām sanavanītām/ vr̥kṣāmladāḍimāmlāmamlīkāmlām sakolāmlām// § 11638
Ca.6.14.201	gr̥janakasurāsiddhām dadyādyamakena bharjitām peyām/ raktātisāraśūlapravāhikāśothanigrahaṇīm// § 11640
Ca.6.14.202	kāśmaryāmalakānām &sakarbudārān phalāmlāmśca/ gr̥janakaśālmalīnām kṣirinyyāścukrikāyāśca// § 11642
Ca.6.14.203	nyagrodhaśuṅgakānām khaṇḍāmsthā kovidārapuspāṇām/ dadhnāḥ sareṇa siddhān dadyādrakte pravṛtte+ati// § 11644

	siddham palāṇḍuśākam takreṇopodikām sabadarāmlām/ rudhirasrave pradadyānmasūrasūpam ca takrāmlam// § 11646	Ca.6.14.204
	payasā śrtena &yūṣairmasūramudgāḍhakīmakuṣṭhānām/ bhojanamadyādamlaiḥ śāliṣyāmākakodravajam// § 11648	Ca.6.14.205
5	śāśahariṇalāvamāṁsaiḥ kapiñjalaiṇeyakaiḥ susiddhaiśca/ bhojanamadyādamlairmadhurairīsat samaricairvā// § 11650	Ca.6.14.206
	dakṣaśikhittirirasairdvikakudalopākajaiśca madhurāmlaiḥ/ adyādrasairativahesvarśahsvanilolbaṇaśarīrah// § 11652	Ca.6.14.207
10	&rasakhadayuṣayavāgūsam̄yogataḥ kevalo+athavā jayati/ raktamativartamānam vātam ca palāṇḍurupayuktah// § 11654	Ca.6.14.208
	chāgāntarādhi taruṇam sarudhiramupasādhitaṁ bahupalāṇḍu/ vyatyāsānmadhurāmlam viṭśonitasamṛkṣaye deyam// § 11656	Ca.6.14.209
	navanītātilābhyaśāt keśaranavanītaśarkarābhyaśāt/ dadhisaramathitābhyaśāsādarśāṁsyapayānti raktāni// § 11658	Ca.6.14.210
15	navanītaghṛtaṁ chāgam māṁsam ca saṣṭikah śāliḥ/	Ca.6.14.211

taruṇāśca surāmaṇḍastaruṇī ca surā
nihantyasram // § 11660

Ca.6.14.212 prāyeṇa vātabahulānyarśāṁsi bhavantyatisrute
rakte/
duṣṭe+api ca kaphapitte tasmādanilo+adhiko
jñeyah // § 11662

Ca.6.14.213 drṣṭvā tu raktapittam prabalam
kaphāvātaliṅgamalpam ca/
Śītā kriyā prayojyā yatheritā vakṣyate &cānyā // 5
§ 11664

Ca.6.14.214 madhukam̄ sapāñcavalkam̄
badarītvagudumbaram dhavapaṭolam/
pariṣecane
vidadhyādvṛṣakakumayavāsanimbāṁśca //
§ 11666

Ca.6.14.215 rakte+ativartamāne dāhe
klede+avagāhayeccāpi/
madhukamṛṇālapadmakacandanakuśakāśaniṣkvāthe //
§ 11668

Ca.6.14.216 ikṣurasamadhukavetasaniryūhe śītale payasi vā 10
tam/
avagāhayet pradigdham pūrvam̄ śiśireṇa
tailena // § 11670

Ca.6.14.217 dattvā ghṛtam̄ saśarkaramupasthadeśe gude
trikadeśe ca/
śiśirajalasparśasukhā dhārā prastambhanī
yojyā // § 11672

Ca.6.14.218 kadalīdalairabhinavaiḥ puṣkarapatraiśca
śītajalasiktaiḥ/
pracchādanam̄ muhurmuhuriṣṭam̄ 15
padmotpaladalaiśca // § 11674

dūrvāghṛtapradehah
 śatadhautasahasradhautamapi sarpiḥ/
 vyajanapavanah suśīto raktasrāvam jayatyāśu //
 § 11676

Ca.6.14.219

samaṅgāmadhukābhyaṁ tilamadhukābhyaṁ
 rasāñjanaghṛtābhyaṁ/
 sarjarasaghṛtābhyaṁ vā nimbaghṛtābhyaṁ
 madhughṛtābhyaṁ vā // § 11678

Ca.6.14.220

5 dārvītvaksarpirbhyāṁ
 sacandanābhyaṁmathotpalaghṛtābhyaṁ/
 dāhe klede ca gudabhram्सe gudajāḥ
 pratisāraṇīyāḥ syuḥ // § 11680

Ca.6.14.221

ābhiḥ kriyābhiraθavā sītābhiryasya tiṣṭhati na
 raktam/
 tam kāle snigdhoṣnairmāṁsarasaistarpayenma-
 timān//
 § 11682

Ca.6.14.222

10 avapīḍakasarpirbhiḥ
 koṣṇairghṛtatailikaistathā+abhyāṅgaiḥ/
 kṣīraghṛtatailasekaiḥ koṣṇaistamupācaredāśu //
 § 11684

Ca.6.14.223

koṣṇena vātaprabale
 ghṛtamāṇḍenānuvāsayecchīghram/
 picchābastim dadyāt kāle tasyāthavā
 siddham// § 11686

Ca.6.14.224

yavāsakuśakāśānāṁ mūlam puṣpam ca
 śālmalam/
 nyagrodhodumbarāśvatthaśuṅgāśca
 dvipalonmitāḥ// § 11688

Ca.6.14.225

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.14.226   triprastham̄ salilasyaitat kṣīraprastham̄ ca
                      sādhayet/
                      kṣīraśeṣam̄ kaṣāyam̄ ca pūtam̄
                      kalkairvimiśrayet// § 11690
- Ca.6.14.227   kalkāḥ śālmaliniryāsasamaṅgācandanotpalam/
                      vatsakasya ca bījāni priyaṅguḥ
                      padmakeśaram// § 11692
- Ca.6.14.228   picchābastirayam̄ siddhah̄
                      saghṛtakṣaudraśarkaraḥ/
                      pravāhikāgudabhrāṁśaraktasrāvajvarāpahaḥ//
                      § 11694
- 5
- Ca.6.14.229   prapaṇḍarīkam̄ madhukam̄ &picchābastau
                      yatheritān/
                      piṣṭvā+anuvāsanam̄ sneham̄ kṣīradviguṇitam̄
                      pacet//
                      iti picchābastih̄/
Ca.6.14.230   hrīveramutpalam̄ lodhram̄
                      samaṅgācavyacandanam/
                      pāṭhā sātiviṣā bilvam̄ dhātakī devadāru ca//
                      § 11699
- 10
- Ca.6.14.231   dārvītvān nāgaram̄ māṁsī mustam̄ kṣāro
                      yavāgrajah̄/
                      citrakaśceti peṣyāṇi cāṅgerīśvarase ghṛtam//
                      § 11701
- Ca.6.14.232   aikadhyam̄ sādhayet sarvam̄ tat sarpiḥ
                      paramauṣadham/
                      arśotisāragrahanīpāṇḍuroge jvare+arucau//
                      § 11703
- 15
- Ca.6.14.233   mūtrakṛcchre gudabhrāṁśe bastyānāhe
                      pravāhaṇe/
                      picchāsrāve+arśasām̄ śule
                      yojyametattridoṣanut//

	iti hrīverādighṛtam/ avākpuṣpī balā dārvī prśniparnī trikaṇṭakah/ nyagrodhodumbarāśvatthaśuṅgāśca dvipalonmitāḥ // § 11708	Ca.6.14.234
5	kaśāya eśāṁ peṣyāstu jīvantī kaṭurohiṇī/ pippalī pippalīmūlam nāgaram suradāru ca // § 11710	Ca.6.14.235
	kaliṅgāḥ śālmalam puṣpam vīrā &candanamutpalam/ kaṭphalam citrako mustam priyaṅgvativisāsthirāḥ // § 11712	Ca.6.14.236
	padmotpalānāṁ kiñjalkah samaṅgā sanidigdhikā/ bilvam̄ mocarasah pāṭhā bhāgāḥ karşasamanvitāḥ // § 11714	Ca.6.14.237
10	catusprasthe śrtam̄ prastham̄ kaśāyamavatārayet/ trimśatpalāni prastho+atra vijñeyo dvipalādhikah // § 11716	Ca.6.14.238
	suniṣaṇnakacāṅgeryoh prasthau dvau svarasasya ca/ sarvairetairyathoddistaṅghṛtaprastham̄ vipācayet // § 11718	Ca.6.14.239
15	etadarśahsvatīsāre raktasrāve tridoṣaje/ pravāhaṇe gudabhram̄śe picchāsu vividhāsu ca // § 11720	Ca.6.14.240
	utthāne cātibahuśah śothaśule gudāśraye/ mūtragrahe mūḍhavāte mande+agnāvarucāvapi // § 11722	Ca.6.14.241

- Ca.6.14.242 prayojyam vidhivat
sarpirbalavarṇāgnivardhanam/
vividheśvannapāneṣu kevalam vā niratyayam //
iti suniṣaṇṇakacāṅgerīghṛtam/
bhavanti cātra--- vyatyāsānmadhurāmlāni
śītoṣṇāni ca yojyet/
nityamagnibalāpeksī jayatyarśahkṛtān gadān // 5
§ 11727
- Ca.6.14.243 trayo vikārāḥ prāyeṇa ye parasparahetavah/
arśāṁsi cātisāraśca grahaṇīdoṣa eva ca // § 11729
- Ca.6.14.245 eṣāmagnibale hīne vṛddhirvṛddhe parikṣayah/
tasmādagnibalam rakṣyameṣu triṣu višeṣataḥ //
§ 11731
- Ca.6.14.246 bhrṣṭaiḥ śākairyavāgūbhiryūṣairmāṁsarasaīḥ 10
khaḍaiḥ/
kṣīratakraprayogaiśca vividhairgudajāñjayet //
§ 11733
- Ca.6.14.247 yadvāyorānulomyāya yadagnibalavṛddhaye/
annapānausadhadhravyam tat sevyam
nityamarśasaiḥ // § 11735
- Ca.6.14.248 yadato viparītam syānnidāne yacca darśitam/
gudajābhīparītena tat sevyam na kadācana // 15
§ 11737
- Ca.6.14.249 tatra ślokāḥ--- § 11738
arśasāṁ dvividham janma pṛthagāyatanāni ca/
sthānasamsthānalīngāni
sādhyāsādhyaviniścayah // § 11740
- Ca.6.14.250 abhyaṅgāḥ svedanam dhūmāḥ sāvagāhāḥ
pralepanāḥ/
śonitasyāvasekaśca yogā dīpanapācanāḥ // 20
§ 11742

pānānnavidhiragryaśca
vātavarco+anulomanah/
yogāḥ samśamanīyāśca sarpīṁṣi vividhāni ca //
§ 11744

Ca.6.14.251

bastayastakrayogāśca varāriṣṭāḥ saśarkarāḥ/
&śuṣkāṇāmarśasām śastāḥ srāviṇām lakṣaṇāni
ca // § 11746

Ca.6.14.252

5 dvividham sānubandhānām teṣām ceṣṭam
yadauṣadham/
raktasamgrahaṇāḥ kvāthāḥ pesyāśca
vividhātmakāḥ // § 11748

Ca.6.14.253

snehāḥravidhiścāgryo yogāśca pratisāraṇāḥ/
praksālanāvagāhāśca pradehāḥ secanāni ca //
§ 11750

Ca.6.14.254

ativṛttasya raktasya vidhātavyam
yadauṣadham/
10 tatsarvamiha nirdiṣṭam gudajānām cikitsite //
§ 11752
ityagniveśakṛte tantri carakapratisamskṛte
cikitsāsthāne+arśāścikitsitam nāma
caturdaśo+adhyāyah //14//

Ca.6.14.255

6.15 pañcadaśo+adhyāyah/

athāto grahaṇīdoṣacikitsitam vyākhyāsyāmah // § 11754
iti ha smāha bhagavānātreyah // § 11755

Ca.6.15.1

Ca.6.15.2

āyurvarṇo balam svāsthyaṁutsāhopacayau
prabhā/
ojastejo+agnyah prāṇāścoktā dehāgnihetukāḥ //
§ 11757

Ca.6.15.3

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.15.4   *sānte+agnau mriyate, yukte ciram
jīvatyanāmayah/
rogī syādvikṛte, mūlamagnistasmānnirucyate //*
                  § 11759
- Ca.6.15.5   *yadannam dehadhātvojobalavarṇādipoṣakam/
tatrāgnirheturāhārānna hyapakvādrasādayah//*
                  § 11761
- Ca.6.15.6   *annamādānakarmā tu prāṇah koṣṭham
prakarṣati/
taddravairbhinnasamghātam snehena mr̄dutām
gatam//* § 11763
- Ca.6.15.7   *samānenāvadhūto+&agnirudaryah
pavanodvahah/
kāle bhuktam samam samyak
pacatyāyurvivṛddhaye//* § 11765
- Ca.6.15.8   *evam
rasamalāyānnamāśayasthamadhaḥsthitah/
pacatyagniryathā
sthālyāmodanāyāmbutaṇḍulam//* § 11767
- Ca.6.15.9   *annasya bhuktamātrasya ṣaḍrasasya
prapākatah/
madhurādyāt kapho bhāvāt &phenabhūta
udīryate//* § 11769
- Ca.6.15.10   *param tu pacyamānasya
vidagdhasyāmlabhāvatah/
āśayāccyavamānasya pittamacchamudīryate//*
                  § 11771
- Ca.6.15.11   *pakvāśayam tu prāptasya śosyamānasya
vahninā/
paripiṇḍitapakvasya vāyuḥ syāt
kaṭubhāvatah//* § 11773

	annamiṣṭam &hyupahitamiṣṭairgandhādibhiḥ pr̥thak/ dehe pr̥īṇāti gandhādīn &ghrāṇādīnīndriyāṇi ca // § 11775	Ca.6.15.12
	bhaumāpyāgneyavāyavyāḥ pañcoṣmāṇāḥ sanābhasāḥ/ pañcāhāraguṇānsvānsvānpārthivādīnpacanti hi // § 11777	Ca.6.15.13
5	yathāsvam svam ca puṣṇanti dehe dravyaguṇāḥ pr̥thak/ pārthivāḥ pārthivāneva śeṣāḥ śeṣāṁśca kr̥tsnaśāḥ // § 11779	Ca.6.15.14
	saptabhirdehadhātāro dhātavo dvividham punāḥ/ yathāsvamagnibhiḥ pākam yānti &kīṭaprasādavat // § 11781	Ca.6.15.15
10	rasādraktam tato māṁsam māṁsānmedastato+asthi ca/ asthno majjā tataḥ śukram śukrādgarbhaḥ prasādajah // § 11783	Ca.6.15.16
	rasāt stanyam &tato raktamasṛjah kandarāḥ sirāḥ/ māṁsādvāsā tvacah ṣaṭ ca medasah &snāyusam̄bhavaḥ // § 11785	Ca.6.15.17
	kīṭamannasya viṇmūtram, rasasya tu kapho+asṛjāḥ/ pittam, māṁsasya khamalā, malaḥ svedastu medasah // § 11787	Ca.6.15.18
15	syātkīṭam keśalomāsthno, majjñāḥ sneho+akṣiviṭvacām/	Ca.6.15.19

prasādakiṭṭe dhātūnāṁ
&pākādevamvidharcchataḥ // § 11789

Ca.6.15.20   parasparopasamstambdhā
&dhātusnehaparamparā/
vr̥syādīnāṁ prabhāvastu puṣṇāti balamāśu hi //
§ 11791

Ca.6.15.21   ṣadhbhiḥ kecidahorātrairicchanti parivartanam/
saṁtatyā bhojyadhātūnāṁ parivṛttistu
cakravat // § 11793   5

Ca.6.15.22   (&ityuktavantamācāryam
śiṣyastvidamacodayat/
rasādraktam &visadr̥śāt katham
dehe+abhijāyate // § 11795

Ca.6.15.23   rasasya ca na rāgo+asti sa katham yāti raktatām/
dravādraktātsthiram māṁsam katham tajjāyate
nr̥ṇām // § 11797

Ca.6.15.24   &dravadhātoḥ sthirānmāṁsānmedasah
saṁbhavaḥ katham/
ślakṣṇābhyaṁ māṁsamedobhyāṁ kharatvam
kathamastiṣu // § 11799   10

Ca.6.15.25   khareśvastiṣu majjā ca kena snigdho
mr̥dustathā/
majjñāscā pariṇāmena yadi śukram
pravartate // § 11801

Ca.6.15.26   sarvadehagatam śukram pravadanti maniṣinah/
tathā+asthimadhyamajjñāscā śukram bhavati
dehinām // § 11803   15

Ca.6.15.27   chidram na dr̥syate+asthnāṁ ca tannihsarati vā
katham/

	evamuktastu śiṣyeṇa guruḥ prāhedamuttaram// § 11805	
	tejo rasānām sarvesām manujānām yaducyate/ pittoṣmaṇah sa rāgeṇa raso raktatvamṛcchati// § 11807	Ca.6.15.28
5	vāyvambutejasā raktamūṣmaṇā cābhisaṁyutam/ sthiratām prāpya māṁsam syāt svosmaṇā pakvameva &tat// § 11809	Ca.6.15.29
	svatejo+ambuguṇasnigdhodriktam medo+abhijāyate/ pr̥thivyagnyanilādīnām samghātaḥ &svosmaṇā kṛtaḥ// § 11811	Ca.6.15.30
	kharatvam prakarotyasya jāyate+asthi tato nṛṇām/ karoti tatra sauṣiryamasthnām madhye samīraṇaḥ// § 11813	Ca.6.15.31
10	medasastāni pūryante sneho majjā tataḥ smṛtaḥ/ tasmāmajjñastu yaḥ snehaḥ śukram samjāyate tataḥ// § 11815	Ca.6.15.32
	vāyvākāśādibhirbhāvaiḥ sauṣiryam jāyate+asthiṣu/ tena sravati tacchukram navāt kumbhādivodakam// § 11817	Ca.6.15.33
15	srotobhiḥ syandate dehāt &samantācchukravāhibhiḥ/ harṣenodīritam vegāt samkalpācca manobhavāt// § 11819	Ca.6.15.34

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.15.35   vilīnam ghrtavadvyāyāmoṣmaṇā
                  sthānavicyutam/
                  bastau saṁbhṛtya niryāti
                  sthalānnimnādivodakam//) § 11821
- Ca.6.15.36   vyānena rasadhāturhi vikṣepocitakarmanā/
                  yugapat sarvato+ajasram dehe vikṣipyate
                  sadā// § 11823
- Ca.6.15.37   kṣipyamāṇah khavaiguṇyādrasah sajjati yatra   5
                  sah/
                  &karoti vikṛtim tatra khe varṣamiva toyadah//
                  § 11825
- Ca.6.15.38   doṣāṇāmapi caivam
                  &syādekadeśaprakopanam/
                  iti bhautikadhātvannapaktṛṇām karma
                  bhāṣitam// § 11827
- Ca.6.15.39   annasya paktā sarvesām paktṛṇāmadhipo
                  mataḥ/
                  tanmūlāste hi   10
                  tadvrddhikṣayavrddhikṣayātmakāḥ// § 11829
- Ca.6.15.40   tasmāttam
                  vidhivadyuktairannapānendhanairhitaiḥ/
                  pālayet prayatastasya sthitau
                  hyāyurbalasthitih// § 11831
- Ca.6.15.41   yo hi bhuṅkte vidhim tyaktvā grahaṇīdoṣajān
                  gadān/
                  sa laulyāllabhate śīghram, vakṣyante+ataḥ
                  param tu te// § 11833
- Ca.6.15.42   abhojanādajīrṇātibhojanādviṣamāśanāt/
                  asātmyaguruśītātirūksasamduṣṭabhojanāt//   15
                  § 11835

	virekavamanasnehavibhramādvyađhikarsaṇāt/ deśakālartuvaiśamyādvegānām ca vidhāraṇāt// § 11837	Ca.6.15.43
	dusyatyagnih, sa duṣṭo+annam na tat pacati laghvapi/ apacyamānam śuktatvam yātyannam &viśarūpatām// § 11839	Ca.6.15.44
5	tasya liṅgamajīrnasya viṣṭambhaḥ sadanam tathā/ śiraso ruk ca mūrcchā ca bhramah prṣṭhakaṭigrahaḥ// § 11841	Ca.6.15.45
	jṛmbhā+aṅgamardastrṣṇā ca jvaraśchardih pravāhaṇam/ arocako+avipākaśca, ghoramannaviṣam ca tat// § 11843	Ca.6.15.46
10	&samṣrjyamānam pittena dāham ṭṛṣṇām mukhāmayān/ janayatyamlapittam ca pittajāmścāparān gadān// § 11845	Ca.6.15.47
	yakṣmapīnasamehādīn kaphajān kaphasaṅgatam/ karoti vātasamṣrṣṭam &vātajāmśca gadān bahūn// § 11847	Ca.6.15.48
	mūtrarogāmśca mūtrasthaṁ kuksirogān śakṛdgatam/ rasādibhiśca samsṛṣṭam kuryādrogān rasādijān// § 11849	Ca.6.15.49
15	viṣamo dhātuviṣamyam karoti viṣamam pacan/ tiṣṭhe mandendhano dhātūn viśoṣayati pāvakah// § 11851	Ca.6.15.50

- Ca.6.15.51   yuktam bhuktavato yukto dhātusāmyam samam
                  pacan/
                  durbalo vidahatyannam
                  tadyātyūrdhvamadho+api vā // § 11853
- Ca.6.15.52   adhastu pakvamāmaṁ vā pravṛttam
                  grahaṇīgadah/
                  ucyate sarvamevānnam prāyo hyasya
                  vidahyate // § 11855
- Ca.6.15.53   atisrṣṭam vibaddham vā dravam tadupadiṣyate/ 5
                  trṣṇārocakavairasyaprasekatamakānvitah//
                  § 11857
- Ca.6.15.54   śūnapādakarah sāsthiparvaruk chardanam
                  jvarah/
                  &lohāmagandhistiktāmla udgāraścāsyā jāyate//
                  § 11859
- Ca.6.15.55   pūrvarūpam tu tasyedam trṣṇā++ālasyam
                  balakṣayah/
                  vidāho+annasya pākaśca cirāt kāyasya 10
                  gauravam// § 11861
- Ca.6.15.56   agnyadhiṣṭhānamannasya grahaṇādgrahaṇī
                  matā/
                  &nābheruparyahyagnibalenopasṭabdhopabṛmhitā//
                  § 11863
- Ca.6.15.57   apakvam dhārayatyannam pakvam srjati
                  pārśvataḥ/
                  durbalāgnibalā duṣṭā tvāmameva vimuñcati//
                  § 11865
- Ca.6.15.58   vātāt pittāt kaphācca syāttadrogastrībhya eva 15
                  ca/

hetum liṅgam &rūpabhedāñ śṛṇu tasya pr̥thak
pr̥thak// § 11867

kaṭutiktakaśyātirūkṣaśītalabhojanaiḥ/
pramitānaśanātyadhvaveganigrahamaithunaiḥ//
§ 11869

5 karoti kupito mandamagnim samchādya
&mārutah/
tasyānnam pacyate duḥkham śuktapākam
kharāṅgatā// § 11871

kanṭhāsyasoṣah kṣutṭrṣṇā timiram karṇayoh
svanah/
pārśvoruvaṅkṣaṇagrīvārujo+abhīkṣṇam
visūcikā// § 11873

hṛtpīḍā kārṣyadaurbalyam vairasyam
parikartikā/
gr̥ddhiḥ sarvarasānām ca manasah sadanam
tathā// § 11875

10 jīrnē jīryati cādhmānam bhukte svāsthymupaiti
ca/
sa vātagulmahṛdrogaplīhāśaṅkī ca mānavah//
§ 11877

cirādduḥkham dravam śuskam tanvāmam
śabdaphenavat/
punah punah sr̥jedvarcaḥ
kāsaśvāsārdito+anilāt// § 11879

15 kaṭvajīrṇavidāhyamlaksārādyaiḥ
pittamulbaṇam/
&agnimāplāvayaddhanti jalām
taptamivānalām// § 11881

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.15.66   so+ajīrṇam nīlapītābhām pītābhāḥ sāryate
                      dravam/
                      pūtyamlodgārahṛtkaṇṭhadāhāruciṭḍarditah//
                      § 11883
- Ca.6.15.67   gurvatisnigdhaśītādibhojanādatibhojanāt/
                      bhuktamātrasya ca svapnāddhantyagnim
                      kupitaḥ kaphaḥ// § 11885
- Ca.6.15.68   tasyānnam pacyate duḥkham   5
                      hṛllāsacchardyarocakāḥ/
                      āsyopadehamādhuryakāsaṭhīvanapīnasāḥ//
                      § 11887
- Ca.6.15.69   hṛdayam manyate styānamudaram stimitam
                      guru/
                      duṣṭo madhura udgāraḥ sadanam
                      strīṣvaharṣaṇam// § 11889
- Ca.6.15.70   bhinnāmaśleśmasaṁśṭaguruvarcaḥpravartanam/
                      akṛśasyāpi daurbalyamālasyam ca   10
                      kaphātmake// § 11891
- Ca.6.15.71   yaścāgnih pūrvamuddiṣṭo rogānīke
                      caturvidhaḥ/
                      tam cāpi grahanīdoṣam samavarjam
                      pracakṣmahe// § 11893
- Ca.6.15.72   pṛthagvātādinirdiṣṭahetuliṅgasamāgame/
                      tridoṣam nirdiśetteṣām &bhesajam śrīnvataḥ
                      param// § 11895
- Ca.6.15.73   grahanīmāśritam doṣam   15
                      vidagdhāhāramūrcchitam/
                      saviṣṭambhaprasekārtividāhāruciṣauravaiḥ//
                      § 11897

āmaliṅgānvitam̄ drṣṭvā
 sukhoṣṇenāmbunoddharet/
 phalānām̄ vā kaṣāyena pippalīsarṣapaistathā//
 § 11899

Ca.6.15.74

līnam̄ pakvāśayastham̄ vā+āpyāmam̄ srāvyam̄
 sadīpanaiḥ/
 śarīrānugate sāme rase laṅghanapācanam//
 § 11901

Ca.6.15.75

5 viśuddhāmāśayāyāsmai pañcakolādibhiḥ
 śṛtam̄/
 dadyāt peyādi laghvannam̄ punaryogāmśca
 dīpanān// § 11903

Ca.6.15.76

jñātvā tu paripakvāmam̄ mārutagrahaṇīgadam/
 dīpanīyayutam̄ sarpiḥ pāyayetālpaśo bhiṣak//
 § 11905

Ca.6.15.77

10 kimcitsandhuksite tvagnau
 saktaviṇmūtramārutam/
 dvyahām̄ tryahām̄ vā saṃsnehyā
 svinnābhaktam̄ nirūhayet// § 11907

Ca.6.15.78

tata eraṇḍatailena sarpiṣā tailvakena vā/
 sakṣareṇānile sānte srastadoṣam̄ virecayet//
 § 11909

Ca.6.15.79

śuddhaṁ rūkṣāśayam̄ baddhavarcasam̄
 cānuvāsayet/
 dīpanīyāmlavātaghnasiddhatailena mātrayā//
 § 11911

Ca.6.15.80

15 nīrūḍham̄ ca viriktam̄ ca samyak
 caivānuvāsitam/
 laghvannam̄ pratisaṁbhuktam̄ sarpirabhyāsayet
 punah// § 11913

Ca.6.15.81

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.15.82   dve pañcamūle saralam devadāru sanāgaram/
                              pippalīm pippalīmūlam citrakam
                              hastipippalīm // § 11915
- Ca.6.15.83   śaṇabījam yavān kolān kulatthān &suṣavīm
                              tathā/
                              pācayedāranālena dadhnā sauvīrakeṇa vā //
                              § 11917
- Ca.6.15.84   caturbhāgāvaśeṣena pacettena ghṛtāḍhakam/
                              svarjikāyāvaśūkākhyau kṣārau dattvā ca
                              yuktitah// § 11919   5
- Ca.6.15.85   saindhavaudbhidasāmudrabiḍānām romakasya
                              ca/
                              sasauvarcalapākyānām bhāgāndvipalikān
                              pr̥thak// § 11921
- Ca.6.15.86   vinīya cūrṇitān tasmāt pāyayet prasṛtam
                              budhaḥ/
                              karotyagnim balam varṇam vātaghnam
                              bhuktapācanam//   10
                              iti daśamūlādyam ghṛtam/
                              tryūṣaṇatriphalākalke bilvamātre guḍāt pale/
                              sarpiṣo+aṣṭapalam paktvā mātrām mandānalah
                              pibet//
- Ca.6.15.87   iti tryūṣaṇādyam ghṛtam/
                              pañcamūlābhayāvyoṣapippalīmūlasindhavaiḥ/
                              rāsnāksāradvayājājīviḍaṅgaśaṭibhirghṛtam//   15
                              § 11929
- Ca.6.15.88   śuktena mātuluṅgasya svarasenārdrakasya ca/
                              śuṣkamūlakakolāmbucukrikādādimasya ca//
                              § 11931
- Ca.6.15.90   takramastusurāmaṇḍasauvīrakatuṣodakaiḥ/
                              kāñjikena ca tat pakvamagnidīptikaram
                              param// § 11933   20

	śūlagulmodaraśvāsakāsānilakaphāpaham/ sabījapūrakarasam siddham vā pāyayedghṛtam// § 11935	Ca.6.15.91
	siddhamabhyañjanārtham ca tailametaih prayojayet/ eteśāmauṣadhnām vā pibeccūrṇam sukhāmbunā// § 11937	Ca.6.15.92
5	vāte śleśmāvṛte sāme kaphe vā vāyunoddhate/ dadyāccūrṇam pācanārthamagnisandīpanam param// iti pañcamūlādyam ghṛtam cūrṇam ca/ majjatyāmā gurutvādvit pakvā tūtplavate jale/ vinā+atidravasaṅghātaśaityaśleśmapradūṣaṇāt// § 11942	Ca.6.15.93 Ca.6.15.94
10	parīkṣyaivam purā sāmam nirāmam cāmadoṣinam/ vidhinopācaret samyak pācanenetareṇa vā// § 11944	Ca.6.15.95
	citrakam pippalimūlam dvau kṣārau lavaṇāni ca/ vyoṣam hiṅgvajamodām ca cavyam caikatra cūrṇayet// § 11946	Ca.6.15.96
15	guṭikā mātuluṅgasya dādimasya rasena vā/ kṛtā vipācayatyāmam dīpayatyāśu cānalām// iti citrakādyā guṭikā/ nāgarātivisāmustakvāthah syādāmapācanah/ mustāntakalkah pathyā vā nāgaram coṣṇavāriṇā// § 11951	Ca.6.15.97 Ca.6.15.98
20	devadāruvacāmustanāgarātivisābhayāḥ/ vārunyāmāsutāstoye koṣṇe vā+alavaṇāḥ pibet// § 11953	Ca.6.15.99

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

Ca.6.15.100	varcasyāme saśūle ca pibedvā dādīmāmbunā/ &viđena lavaṇam piṣṭam bilvam citrakanāgarām// § 11955
Ca.6.15.101	sāme vā sakaphe vāte koṣṭhaśūlakare pibet/ kaliṅgahiṅgvativiśāvacāsauvarcalābhayāḥ// § 11957
Ca.6.15.102	chardyarśogranthiśūleṣu pibeduṣṇena vāriṇā/ pathyāsauvarcalājājīcūrṇam maricasaṃyutam// § 11959
Ca.6.15.103	abhayām pippalīmūlam vacām kaṭukarohinīm/ pāṭhām vatsakabījāni citrakam viśvabheṣajam// § 11961
Ca.6.15.104	pibenniśkvāthya cūrṇam vā kṛtvā koṣṇena vāriṇā/ pittaśleṣmābhībhūtāyām grahaṇyām śūlanuddhitam// § 11963
Ca.6.15.105	sāme sātiviṣam vyosam lavaṇakṣārahiṅgu ca/ niḥkvāthya pāyayec्चūrṇam kṛtvā vā koṣṇavāriṇā// § 11965
Ca.6.15.106	pippalīm nāgaram pāṭhām sārivām bṛhatīdvayam/ citrakam kauṭajam bījam lavaṇānyatha pañca ca// § 11967
Ca.6.15.107	taccūrṇam sayavakṣāram dadhyuṣṇāmbusurādibhiḥ/ pibedagnivivṛddhyartham koṣṭhavātaharam narah// § 11969
Ca.6.15.108	maricam kuñcikāmbasthāvrksāmlāḥ kuḍavāḥ pr̥thak/

&palāni daśa cāmlasya vetasasya
palārdhikam // § 11971

sauvarcalam biḍam pākyam yavaksārah
Ca.6.15.109

sasaindhavah /

śaṭipuṣkaramūlāni hiṅgu hiṅguśivāṭikā // § 11973

tat sarvamekataḥ sūkṣmam cūrṇam kṛtvā
Ca.6.15.110
prayojayet /

5 hitam vātābhībhūtāyām grahanyāmarucau
tathā //

iti maricādyam cūrṇam /
caturṇām prasthamamlānām tryūṣaṇasya
Ca.6.15.111
palatrayam /

lavaṇānām ca catvāri śarkarāyāḥ palāṣṭakam /
samcūrṇya śākasūpānnarāgādiśvavacārayet //
§ 11979

10 kāsājīrṇāruciśvāsahṛtpāṇḍvāmayaśūlanut /
cavyatvakpippalīmūladhātakīvyoṣacitrakān //
§ 11981
Ca.6.15.112

kapittham bilvamambasthām śālmalam
Ca.6.15.113
hastiippalīm /
śilodbhedam tathā+ajājīm piṣṭvā
badarasammitam // § 11983

paribharjya ghṛte dadhnā yavāgūm
Ca.6.15.114
sādhayedbhiṣak /

15 rasaiḥ kapitthacukrīkāvṛksāmlairdādimasya
ca // § 11985
Ca.6.15.114

sarvātisāragrahaṇīgulmārśahplīhanāśinī /
Ca.6.15.115
pañcakolakayuṣaśca mūlakānām ca soṣanah //
§ 11987

snigdho dādimatakrāmlo jāṅgalah saṃskṛto
rasah /
Ca.6.15.116

kravyādasvarasah̄ śasto bhojanārthe
sadīpanah̄ // § 11989

Ca.6.15.117 takrāranālamadyāni pānāyāriṣṭa eva ca/
takram tu grahaṇīdoṣe dīpanagrāhilāghavāt//
§ 11991

Ca.6.15.118 śreṣṭham̄ madhurapākitvānna ca pittam̄
prakopayet/
kaṣāyoṣṇavikāśitvādraukṣyāccaiva kaphe 5
hitam// § 11993

Ca.6.15.119 vāte svādvamlasāndratvāt sadyaskamavidāhi
tat/
tasmāt takraprayogā ye jaṭharāṇāṁ
tathā+arśasām// § 11995

Ca.6.15.120 vihitā grahaṇīdoṣe sarvaśastān prayojayet/
yavānyāmalake pathyā maricam̄
tripalāṁśikam// § 11997

Ca.6.15.121 lavaṇāni palāṁśāni pañca caikatra cūrṇayet/
takre &tadāsutam̄ jātam̄ takrāriṣṭam̄ 10
pibennarah̄/
dīpanam̄
śothagulmārśah̄krimimehodarāpaham//
iti takrāriṣṭah̄/

Ca.6.15.122 svasthānagatamutkliṣṭamagninirvāpakam̄
bhiṣak/
pittam̄ jñātvā virekeṇa nirharedvamanena vā// 15
§ 12003

Ca.6.15.123 avidāhibhirannaiśca laghubhistiktasam̄yutaiḥ/
jāngalānāṁ rasairyūṣairmudgādīnāṁ
khaḍairapi// § 12005

Ca.6.15.124 dāḍimāmlaiḥ
sasarpiṣkairdīpanagrāhīsam̄yutaiḥ/

tasyāgnim dīpayeccūrṇaiḥ sarpirbhiscāpi
tiktakaiḥ // § 12007

candanam padmakośīram pāṭhām mūrvām Ca.6.15.125
kuṭannatam/
ṣadgranthāśārivāsphotāsaptaparṇātaruṣakān//
§ 12009

5 paṭolodumbarāśvatthavaṭaplakṣakapītanān/ Ca.6.15.126
kaṭukām rohiṇīm mustam nimbam ca

dvipalāmśikam// § 12011

drone+apām sādhayet pādaśeṣe prastham gṛhtāt Ca.6.15.127
pacet/
kirātatiktendrayavavīrāmāgadhikotpalaiḥ//
§ 12013

10 kalkairakṣasamaiḥ peyam tat pittagrahaṇīgade/ Ca.6.15.128
tiktakam yadgṛhtam coktam kauṣṭhike tacca
dāpayet//

iti candanādyam gṛhtam/
nāgarātiviṣe mustam dhātakīm ca rasāñjanam/
vatsakatvakphalam bilvam pāṭhām
kaṭukarohiṇīm// § 12018

pibet samāṁśam taccūrṇam sakṣaudram Ca.6.15.130
taṇḍulāmbunā/
paittike grahaṇīdoṣe raktam yaccopaveṣyate//
§ 12020

15 arśāṁsi ca gude śūlam jayeccaiva pravāhikām/ Ca.6.15.131
nāgarādyamidam cūrṇam kṛṣṇātreyenā
pūjitaro//

iti nāgarādyam cūrṇam/
bhūnimbaṭukāvyoṣamustakendrayavān Ca.6.15.132
samān/
dvau citrakādvatsakatvagbhāgān ṣoḍaśa
cūrṇayet// § 12025

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

Ca.6.15.133

guḍaśītāmbunā pītam grahaṇīdoṣagulmanut/
kāmalājvarapāṇḍutvamehārucyatisāranut//
iti bhūnimbādyam cūrṇam/
vacāmativisām pāṭhām saptaparnam
rasāñjanam/
syonākodīcyakaṭvaṅgavatsakatvagdurālabhāḥ// 5
§ 12030

Ca.6.15.134

dārvīṁ parpaṭakam pāṭhām yavānīṁ
madhuśigrukam/
paṭolapatram siddhārthān yūthikāṁ
jātipallavān// § 12032

Ca.6.15.135

jambvāmrabilvamadhyāni nimbaśākaphalāni
ca/
tadrogaśamamanvicchan bhūnimbādyena
yojayet// § 12034

Ca.6.15.137

kirātatiktah ṣadgranthā trāyamāṇā kaṭutrikam/
candanam padmakośīram dārvītvak
kaṭurohiṇī// § 12036

Ca.6.15.138

kuṭajatvakphalam mustam yavānī devadāru ca/
paṭolanimbapatrālāsaurāṣṭryativisātvacah//
§ 12038

Ca.6.15.139

madhuśigrośca bījāni mūrvā parpaṭakastathā/
taccūrṇam madhunā lehyaṁ peyam
madyairjalena vā// § 12040

Ca.6.15.140

hṛtpāṇḍugrahaṇīrogagulmaśūlārucijvarān/
kāmalāṁ sannipātam ca mukharogāṁśca
nāśayet//

iti kirātādyam cūrṇam/

Ca.6.15.141

grahaṇyām śleṣmaduṣṭāyām vamitasya
yathāvidhi/

	kaṭvamlalavaṇakṣāraistiktaiscāgnim vivardhayet // § 12045	
	palāśam citrakam cavyam mātuluṅgam harītakīm /	Ca.6.15.142
	pippalīm pippalīmūlam pāṭhām nāgaradhānyakam // § 12047	
5	kārṣikāṇyudakaprasthe paktvā pādāvaśeṣitam / pānīyārtham prayuñjīta yavāgūm taiśca sādhayet // § 12049	Ca.6.15.143
	śuṣkamūlakayuṣeṇa kaulatthenāthavā punah / kaṭvamlakṣārapaṭunā laghūnyannāni bhojayet // § 12051	Ca.6.15.144
	amlam cānu pibettakram takrāriṣṭamathāpi vā / madirām madhvariṣṭam vā nigadaṁ sīdhumeva vā // § 12053	Ca.6.15.145
10	droṇam madhūkapuṣpāṇām viḍaṅgānām tato+ardhataḥ / citrakasya tato+ardham syāttathā bhallātakāḍhakam // § 12055	Ca.6.15.146
	&mañjiṣṭhāṣṭapalam caiva tridrone+apām vipācayet / droṇaśeṣam tu tacchītam madhvardhāḍhakasam�utam // § 12057	Ca.6.15.147
15	elāmr̥nālāgurubhiścandanena ca rūṣite / kumbhe māsasthitam jātamāsavam tam prayojayet // § 12059	Ca.6.15.148
	grahaṇīm dīpayatyeva &br̥mhaṇah kaphapittajit / śotham kuṣṭham kilāsam ca pramehāṁśca pranāśayet //	Ca.6.15.149

- Ca.6.15.150   iti madhūkāsavah/ /
                         madhūkapuśpasvarasam
                         śṛtamardhakṣayīkṛtam/
                         kṣaudrapādayutam sītām pūrvavat
                         sannidhāpayet// § 12064
- Ca.6.15.151   tam pīban grahaṇīdośāñjayet sarvān hitāśanah/
                         &tadvaddrākṣekṣukharjūrasvarasānāsutān   5
                         pibet// § 12066
- Ca.6.15.152   prasthau durālabhāyā dvau
                         prasthamāmalakasya ca/
                         &dantīcitrakamuṣṭī dve pratyagram
                         cābhayāśatam// § 12068
- Ca.6.15.153   caturdrone+ambhasah paktvā sītām
                         droṇāvāšeśitam/
                         saguḍadviśatam pūtam madhunah
                         kuḍavāyutam// § 12070
- Ca.6.15.154   tadvat priyaṅgoh pippalyā viḍaṅgānām ca   10
                         cūrṇitaiḥ/
                         kuḍavaирghṛtakumbhastham paksājjātām tataḥ
                         pibet// § 12072
- Ca.6.15.155   grahaṇīpāṇḍurogārśahkuṣṭhavīsarpamehanut/
                         svaravarṇakaraścaisa raktapittakaphāpahah//
                         iti durālabhāsavah/
- Ca.6.15.156   haridrā pañcamūle dve vīraśabhakajīvakam/
                         &eṣām pañcapalān   15
                         bhāgāmścaturdrone+ambhasah pacet//
                         § 12077
- Ca.6.15.157   droṇāśeṣe rase pūte guḍasya dviśatam bhiṣak/
                         cūrṇitān kuḍavārdhāṁśān prakṣipecca
                         samākṣikān// § 12079
- Ca.6.15.158   priyaṅgumustamañjiṣṭhāviḍaṅgamadhukaplavān/

	lodhraṁ śābarakam̄ caiva māsārdhastham̄ pibettu tam// § 12081	
	eṣa mūlāsavaḥ siddho dīpano raktapittajit/ ānāhakaphahṛdrogapāṇḍurogāṅgasādanut// iti mūlāsavaḥ/ 5 &prāsthikam̄ pippalīm̄ piṣṭvā guḍam̄ madhyam̄ bibhītakāt/ udakaprasthasamyuktam̄ yavapalle nidhāpayet// § 12086	Ca.6.15.159 Ca.6.15.160
	tasmāt palam̄ sujātāttu salilāñjalisam̄yutam̄/ pibetiṇḍāsavo hyeṣa rogānīkavināśanah// § 12088	Ca.6.15.161
10	svastho+apyenam̄ pibenmāsam̄ narah &snigdharasāśanah/ iccham̄steśāmanutpattim̄ rogāñām̄ ye+atra kīrtitāḥ// iti piṇḍāsavaḥ/ nave pippalimadhvākte kalase+agurudhūpite/ madhvāḍhakam̄ jalasamam̄ cūrṇānīmāni dāpayet// § 12093	Ca.6.15.162 Ca.6.15.163
	kuḍavārdham̄ viḍaṅgānām̄ pippalyāḥ kuḍavam̄ tathā/ carurthikāṁśām̄ tvakkṣīrīm̄ keśaram̄ maricāni ca// § 12095	Ca.6.15.164
15	tvagelāpatrakaśāṭīkramukātivisāghanān/ hareṇvelvālutejohvāpippalīmūlacitrakān// § 12097	Ca.6.15.165
	kārṣikāṁstat sthitam̄ māsamata ūrdhvam̄ prayojayet/ mandam̄ samdīpayatyagnim̄ karoti viṣamam̄ samam// § 12099	Ca.6.15.166

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.15.167   hṛtpāṇḍugrahaṇīrogakuṣṭhārśahśvayathujvarān/
                  vātaśleṣmāmayāṁścānyānmadhvariṣṭo
                  vyapohati//
                  iti madhvariṣṭah//
Ca.6.15.168   samūlāṁ pippalīṁ kṣārau dvau pañca lavaṇāni
                  ca//
                  mātuluṅgābhayārāsnāśaṭīmaricanāgaram//   5
                  § 12104
- Ca.6.15.169   kṛtvā samāṁśam taccūrṇam pibet prātaḥ
                  sukhāmbunā/
                  ślaiśmike grahaṇīdoṣe
                  balavarṇāgnivardhanam//   § 12106
- Ca.6.15.170   etairevausadhaiḥ siddham̄ sarpih̄ peyam̄
                  samārute/
                  gaulmike ṣatpalam̄ proktam̄ bhallātakaghṛtam̄
                  ca yat//   § 12108
- Ca.6.15.171   bīḍam̄ kālotthalavaṇam̄ sarjikāyavaśūkajam/
                  saptalāṁ kaṇṭakārīṁ ca citrakam̄ ceti dāhayet//   10
                  § 12110
- Ca.6.15.172   saptakṛtvah̄ srutasyāsyā &kṣārasya
                  dvyāḍhakena tu/
                  āḍhakam̄ sarpisah̄ paktvā
                  pibedagnivardhanam//
                  iti kṣāraghṛtam̄/
Ca.6.15.173   samūlāṁ pippalīṁ pāṭhāṁ   15
                  cavyendrayavanāgaram/
                  citrakātiviṣe hiṅgu śvadamṣṭrāṁ kaṭurohiṅīm//
                  § 12115
- Ca.6.15.174   vacāṁ ca kārṣikam̄ pañcalavaṇānāṁ palāni ca/
                  dadhnah̄ prasthadvaye tailasarpiṣoh̄
                  kuḍavadvaye//   § 12117
- Ca.6.15.175   khaṇḍikṛtāni niṣkvāthya śanairantargate rase/

	antardhūmaṁ tato dagdhvā cūrṇam̄ kṛtvā ^{§ 12119} ghṛtāplutam//	
	pibet pāṇitalam̄ tasmiñjīrṇe syānmadhuraśanah/ vātaśleṣmāmayānsarvānhanyādviṣagarāṁśca sah// ^{§ 12121}	Ca.6.15.176
	bhallātakam̄ trikaṭukam̄ triphalāṁ ^{§ 12123} lavaṇatrayam/ antardhūmaṁ dvipalikam̄ gopurīṣāgninā dahet//	Ca.6.15.177
5	sa kṣārah sarpiṣā pīto bhojye vā+apyavacūrṇitah/ hrtpāṇḍugrahaṇīdoṣagulmodāvartaśūlanut// ^{§ 12125}	Ca.6.15.178
	durālabhāṁ karañjau dvau saptaparṇam̄ savatsakam/ ṣadgranthāṁ madanam̄ mūrvāṁ ^{§ 12127} pāṭhāmāragvadham̄ tathā//	Ca.6.15.179
10	gomūtreṇa samāṁśāni kṛtvā cūrṇāni dāhayet/ dagdhvā ca tam̄ pibet kṣāram̄ grahaṇībalavardhanam// ^{§ 12129}	Ca.6.15.180
	bhūnimbam̄ rohiṇīṁ tiktāṁ paṭolam̄ nimbaarpaṭam/ dahenmāhiṣamūtreṇa kṣāra ^{§ 12131} eso+agnivardhanaḥ//	Ca.6.15.181
15	dve haridre vacā kuṣṭham̄ citrakah̄ kaṭurohiṇī/ mustam̄ ca bastamūtreṇa dahet kṣāro+agnivardhanaḥ// ^{§ 12133}	Ca.6.15.182
	catuspalam̄ sudhākāṇḍāttripalam̄ lavaṇatrayāt/	Ca.6.15.183

vārtākīkuḍavam cārkādaṣṭau dve citrakāt
pale // § 12135

Ca.6.15.184 dagdhāni vārtākurase guṭikā bhojanottarāḥ/
bhuktam̄ bhuktam̄ pacantyāśu kāsaśvāśāśasām
hitāḥ // § 12137

Ca.6.15.185 visūcikāpratiśyāyahṛdrogaśamanāśca tāḥ/
ityeṣā kṣāraguṭikā kṛṣṇātreyenā kīrtitā // 5
iti kṣāragudikā/
Ca.6.15.186 vatsakātiviṣe pāṭhāṁ duḥsparśām̄ hiṅgu
citrakam/
cūrnīkṛtya palāśāgraksāre mūtrasrute pacet //
§ 12142

Ca.6.15.187 āyase bhājane &sāndrāttasmāt kolam̄
sukhāmbunā/
madyairvā grahaṇīdosaśothārśahṛpāṇḍumān 10
pibet//
iti caturthakṣāraḥ/
Ca.6.15.188 triphalām̄ kaṭabhīm̄ cavyam̄
bilvamadhyamayorajah/
rohiṇīm̄ kaṭukām̄ mustam̄ kuṣṭham̄ pāṭhām̄ ca
hiṅgu ca // § 12147

Ca.6.15.189 madhukam̄ muṣkakayavakṣārau trikaṭukam̄
vacām/
viḍaṅgam̄ pippalīmūlam̄ svarjikām̄ 15
nimbacitrakau // § 12149

Ca.6.15.190 mūrvājāmodendrayavān guḍūcīm̄ devadāru ca/
kārṣikam̄ lavaṇānām̄ ca pañcānām̄
palikānpṛthak // § 12151

Ca.6.15.191 bhāgān dadhni trikuḍave ghṛtatailena
mūrcchitam/
antardhūmam̄ śanairdagdhvā tasmāt pāṇitalam̄
pibet // § 12153

	sarpiṣā kaphavātārśograhaṇīpāṇḍurogavān/ plīhamūtragrahaśvāsahikkākāsakrimijvarān// § 12155	Ca.6.15.192
	śoṣatīsārau śvayathum pramehānāhahṛdgrahān/ hanyāt & sarvaviṣam caiva kṣāro+agnijanano varaḥ// § 12157	Ca.6.15.193
5	jīrṇe rasairvā madhurairaśnīyāt payasā+api vā/ iti pañcamakṣāraḥ/ tridoṣe vidhividvaidyāḥ pañca karmāṇi kārayet// § 12160	Ca.6.15.194
	ghṛtakṣārāsavāriṣṭān dadyāccāgnivardhanān/ kriyā yā cānilādinām nirdiṣṭā grahaṇīm prati// § 12162	Ca.6.15.195
10	vyatyāsāttām samastām vā kuryāddoṣavīśeṣavit/ snehanām svedanām śuddhirlaṅghanām dīpanām ca yat// § 12164	Ca.6.15.196
	cūrṇāni lavaṇakṣāramadhvariṣṭasurāsavāḥ/ vividhāstakrayogāśca dīpanānām ca sarpiṣām// § 12166	Ca.6.15.197
15	grahaṇīrogibhiḥ sevyāḥ, kriyām cāvasthikīm śṛṇu/ ṣṭhīvanām ślaiṣmike rūkṣām dīpanām tiktasam̄yutam// § 12168	Ca.6.15.198
	sakṛdrūkṣām sakṛtsnidhām krṣe bahukaphe hitam/ parīkṣyāmām śarīrasya dīpanām snehasam̄yutam// § 12170	Ca.6.15.199

Ca.6.15.200	dīpanam bahupittasya tiktam madhurasamyutam/ bahuvātasya tu snehalavaṇāmlayutam hitam // § 12172
Ca.6.15.201	sandhukṣati tathā vahniresām vidhivadindhanaiḥ/ snehameva param vidyāddurbalānaladīpanam // § 12174
Ca.6.15.202	nālam snehasamiddhasya śamāyānnam sugurvapi/ mandāgniravipakvam tu purīṣam yo+atisāryate // § 12176
Ca.6.15.203	dīpanīyausadhairyuktām ghṛtamātrām pibettu sah/ tayā samānah pavanah &prasanno mārgamāsthithah // § 12178
Ca.6.15.204	agneḥ samīpacāritvādāśu prakurute balam/ kāṭhinyādyah purīṣam tu kṛcchrānmuñcati mānavah // § 12180
Ca.6.15.205	saghṛtam lavaṇairyuktam naro+annāvagraham pibet/ raukṣyānmande pibetsarpistailam vā dīpanairyutam // § 12182
Ca.6.15.206	atisnehāttu mande+agnau cūrṇāriṣṭāsavā hitāḥ/ bhinne gudopalepāttu male tailasurāsavāḥ // § 12184
Ca.6.15.207	udāvartāttu mande+agnau nirūhāḥ snehabastayah/ doṣavṛddhyā tu mande+agnau śuddho dosavidhim caret // § 12186

	vyādhiyuktasya mande tu sarpirevāgnidīpanam/ upavāsācca mande+agnau yavāgūbhīḥ pibedghṛtam// § 12188	Ca.6.15.208
	annāvapīḍitam balyam dīpanam bṛmhaṇam ca tat/ dīrghakālaprasāṅgāttu kṣāmakṣīṇakṛśānnarān// § 12190	Ca.6.15.209
5	prasahānāṁ rasaiḥ sāmlairbhojayet piśitāśinām/ laghu, tīkṣṇoṣṇāśodhitvāddīpayantyāśu te+analam// § 12192	Ca.6.15.210
	māṁsopacitamāṁsatvāttathā++āśutarabṛmhaṇāḥ Ca.6.15.211 nābhojanena kāyāgnirdīpyate nātibhojanāt// § 12194	
10	yathā nirindhano vahniralpo vā+atīndhanāvṛtaḥ/ &snehānnavidhibhiścitraiścūrnāriṣṭasurāsavaiḥ// § 12196	Ca.6.15.212
	samyakprayuktairbhiṣajā balamagneḥ pravardhate/ yathā hi sāradārvagnih sthirah samtiṣṭhate ciram// § 12198	Ca.6.15.213
	snehānnavidhibhistadvadantaragnirbhavet sthirah/ hitam jīrṇe mitam cāśnamściramārogyamaśnute// § 12200	Ca.6.15.214
15	avaiṣameṇa dhātūnāmagnivṛddhau yateta nā/ smairdoṣaiḥ samo madhye dehasyoṣmā+agnisamsthitaḥ// § 12202	Ca.6.15.215

- Ca.6.15.216   pacatyannam
                   tadārogyapuṣṭyāyurbalavṛddhaye/
                   dośairmando+ativṛddho vā
                   viṣamairjanayedgadān// § 12204
- Ca.6.15.217   vācyam mandasya tatroktamativṛddhasya
                   vakṣyate/
                   nare kṣīṇakaphe pittam kūpitam
                   mārutānugam// § 12206
- Ca.6.15.218   svoṣmaṇā pāvakasthāne bala[magn]eh   5
                   prayacchati/
                   tadā labdhabalo dehe virūkṣe sānilo+analah//
                   § 12208
- Ca.6.15.219   paribhūya pacatyannam taikṣṇyādāśu
                   muhurmuhuḥ/
                   paktvā+annam sa tato dhātūñchoṇitādīn
                   pacatyapi// § 12210
- Ca.6.15.220   tato daurbalyamātaṅkānmṛtyum
                   copanayennaram/
                   bhukte+anne labhate śāntim jīrṇamātre   10
                   pratāmyati// § 12212
- Ca.6.15.221   ṭṛṭvāsadāhamūrcchādyā
                   vyādhayo+atyagnisambhavāḥ/
                   tamatyagnim
                   gurusnidhaśītairmadhuravijjalaiḥ// § 12214
- Ca.6.15.222   annapānairnayecchāntim
                   dīptamagnimivāmbubhiḥ/
                   muhurmuhurajīrṇe+api
                   bhojyānyasyopahārayet// § 12216
- Ca.6.15.223   nirindhano+antaram labdhvā yathainaṁ na
                   vipādayet/   15

	pāyasam kṛśarām snigdham̄ paistīkam̄ guḍavaikṛtam// § 12218	
	adyāttathaudakānūpapiśitāni bhṛtāni ca/ matsyānviśeṣataḥ ślakṣṇānsthiratoyacarāmstathā// § 12220	Ca.6.15.224
5	āvikam̄ ca bhṛtam̄ &māṃsamadyādatyagnināśanam/ yavāgūm̄ samadhūcchiṣṭām̄ ghṛtam̄ vā kṣudhitah pibet// § 12222	Ca.6.15.225
	godhūmacūrṇamanthām̄ vā vyadhayitvā sirām̄ pibet/ payo vā śarkarāsarpirjīvanīyausadhaiḥ śṛtam// § 12224	Ca.6.15.226
	phalānām̄ &tailayonīnāmutkruñcāśca saśarkarāḥ/ mārdavām̄ janayantyagneḥ snigdhā māṃsarasāstathā// § 12226	Ca.6.15.227
10	pibecchītāmbunā sarpirmadhūcchiṣṭena sam�utam/ godhūmacūrṇām̄ payasā sasarpiskam̄ pibennarah// § 12228	Ca.6.15.228
	ānūparasasiddhān vā trīn snehām̄stailavarjitān/ payasā &sammitam̄ cāpi ghanam̄ trisnehasam�utam// § 12230	Ca.6.15.229
15	narīstanyena sam�uktām̄ pibedaudumbarīm̄ tvacam/ tābhym̄ vā pāyasam̄ siddhamadyādatyagniśāntaye// § 12232	Ca.6.15.230
	syāmātrivṛdvipakvam̄ vā payo dadyādvirecanam/	Ca.6.15.231

asakṛt pittaśāntyartham
pāyasapratibhojanam // § 12234

Ca.6.15.232 prasamīkṣya bhiṣak prājñastasmai
dadyādvīdhānavit/
yatkiñcinmadhuram medyam śleśmalam
gurubhojanam // § 12236

Ca.6.15.233 sarvam tadaṭyagnihitam bhuktvā prasvapanam
divā/
medyānyannāni yo+&atyagnāvapratāntah
samaśnute // § 12238 5

Ca.6.15.234 na tannimittam vyasanaṁ labhate puṣṭimeva
ca/
kaphe vṛddhe jite pitte mārute cānalāḥ samāḥ //
§ 12240

Ca.6.15.235 samadhātoḥ pacatyannam
puṣṭyāyurbalavṛddhaye/
bhavanti cātra--- pathyāpathyamihaikatra
bhuktam samaśanam matam // § 12242

Ca.6.15.236 viṣamam bahu vā+alpam
vā+apyapraptatitakālayoh/
bhuktam pūrvānnaše tu punaradhyāśanam
matam // § 12244 10

Ca.6.15.237 trīnyapyetāni mr̥tyum vā ghorān vyādhīnsrjanti
vā/
prātarāśe tvajīrnē+api sāyamāśo na duṣyati //
§ 12246

Ca.6.15.238 divā prabudhyate+arkena hr̥dayam
puṇḍarīkavat/
tasminvibuddhe srotāṁsi sphuṭatvam yānti
sarvaśāḥ // § 12248 15

	vyāyāmācca vihārācca vikṣiptatvācca cetasah// na kledamupagacchanti divā tenāsyā dhātavah// § 12250	Ca.6.15.239
	aklinneşvannamāsiktamanyatteṣu na duṣyti/ avidagdha iva kṣīre kṣīramanyadvimiśritam// § 12252	Ca.6.15.240
5	naiva dūṣyati tenaiva samam sampadyate yathā/ rātrau tu hṛdaye mlāne samvṛteṣvayaneṣu ca/ yānti koṣṭhe parikledam samvṛte dehadhātavah// § 12255	Ca.6.15.241
	klenneşvanyadapakveṣu teṣvāsiktam praduṣyati/ vidagdheṣu payaḥsvanyat payastaptamivārpitam// § 12257	Ca.6.15.242
10	naišeṣvāhārajātesu nāvipakveṣu buddhimān/ tasmaḍanyatsamaśnīyātpālayiṣyanbalāyuṣī// § 12259	Ca.6.15.243
	tatra ślokāḥ--- § 12260	Ca.6.15.244
	antaragniguṇā deham yathā dhārayate ca saḥ/ yathā+annam pacyate yāṁśca yathā++āharah karotyapi// § 12262	
15	ye+agnayo yāṁśca puṣyanti yāvanto ye pacanti yān/ rasādīnām kramotpattirmalānām tebhya eva ca// § 12264	Ca.6.15.245
	vṛṣyāñāmāśukṛddheturdhātukālodbhavakramah// rogaikadeśakṛddheturantaragniryathā+adhikah// § 12266	Ca.6.15.246
	praduṣyati yathā duṣṭo yān rogāñjanayatyapi/	Ca.6.15.247

grahaṇī yā &yathā yaccā
grahaṇīdoṣalakṣaṇam // § 12268

Ca.6.15.248 pūrvarūpam pṛthak caiva vyañjanam
sacikitsitam /
caturvidhasya nirdiṣṭam tathā cāvasthikī⁵
kriyā // § 12270

Ca.6.15.249 jāyate ca yathā+atyagniryacca tasya cikitsitam/
uktavāniha tat sarvam grahaṇīdoṣake munih // § 12272
ityagniveśakṛte tantra+aprāpte dṛḍhabalasampūrite
cikitsāsthāne grahaṇīcikitsitam nāma
pañcadaśo+adhyāyah // 15 //

6.16 śoḍaśo+adhyāyah/

Ca.6.16.1 athā pāṇḍurogacikitsitam vyākhyāsyāmaḥ // § 12274
Ca.6.16.2 iti ha smāha bhagavānātreyah // § 12275

Ca.6.16.3 pāṇḍurogāḥ smṛtāḥ pañca
vātapittakaphastrayah/
caturthāḥ sannipātena pañcamo
bhakṣaṇānmṛdah // § 12277

Ca.6.16.4 doṣāḥ pittapradhānāstu yasya kupyanti
dhātuṣu/
śaisthilyam tasya dhātūnām gauravam
copajāyate // § 12279

Ca.6.16.5 tato varṇabalasnehā ye cānye+apyojaso guṇāḥ/
vrajanti kṣayamatyartham
doṣadūṣyapradūṣaṇāt // § 12281

Ca.6.16.6 so+alparakto+alpamedasko niḥsārah
śithilendriyah/
vaivarṇyam bhajate, tasya hetum śr̄ṇu
salakṣaṇam // § 12283

	kṣārāmlalavaṇātyuṣṇaviruddhāsātmyabhojanāt / niṣpāvamāṣapin̄yākatalatailaniṣevanāt / /	Ca.6.16.7 § 12285
	vidagdhe+anne divāsvapnādvyyāyāmānmaithunāttathā/ pratikarmaturvaisamyādvegānāṁ ca vidhāraṇāt / /	Ca.6.16.8 § 12287
5	kāmacintābhayakrodhaśokopahataacetasaḥ / samudīrṇāṁ yadā pittāṁ hṛdaye samavasthitam / /	Ca.6.16.9 § 12289
	vāyunā balinā kṣiptāṁ samprāpya dhamaṇīrdaśā/ prapannāṁ kevalāṁ dehaṁ tvañnāṁsāntaramāśritam / /	Ca.6.16.10 § 12291
10	pradūṣya kaphavātāśṛktvañnāṁsāni karoti tat / pāṇḍuhāridrahariṭān varṇān bahuvidhāṁstvacī / /	Ca.6.16.11 § 12293
	sa pāṇḍuroga ityuktaḥ tasya liṅgam bhaviṣyataḥ / hṛdayaspandanāṁ raukṣyāṁ svedābhāvah śramastathā / /	Ca.6.16.12 § 12295
	sāmbhūte+asmin bhavet sarvah karṇakṣvedī hatānalah / durbalaḥ sadano+annadvit śramabhramanipīḍitah / /	Ca.6.16.13 § 12297
15	gātraśūlajvaraśvāsagauravārucimānnarah / mr̄ditairiva gātraiśca pīḍitonmathitairiva / /	Ca.6.16.14 § 12299
	śūnakṣikūṭo haritaḥ śīrṇalomā hataprabhah /	Ca.6.16.15

kopanah̄ sí síradvešī nidrāluh̄
ṣṭhīvano+alpavāk// § 12301

Ca.6.16.16 piṇḍikodveṣṭakaṭyūrūpādaruksadanāni ca /
&bhavantyārohaṇāyāsairviśeṣaścāsyā
vakṣyate // § 12303

Ca.6.16.17 āhārairupacāraiśca vātalaiḥ kupito+anilah/
janayet-&kṛṣṇapāṇḍutvam tathā
rūksārunāṅgatām// § 12305

5

Ca.6.16.18   aṅgamardam rujam todam kampam
                      pārśvaśirorujam/
varcaḥśoṣāsyavairasyaśophānāhabalakṣayān //
§ 12307

Ca.6.16.19 pittalasyācitam̄ pittam̄ yathoktaiḥ svaiḥ
prakopanaiḥ/
dūṣayitvā tu raktādīn pāṇḍurogāya kalpate //
§ 12309

Ca.6.16.20   sa pīto haritābho vā jvaradāhasamanvitah/
                  &trṣṇāmūrcchāpīpāsārtah
                  pītamūtraśakrnnarah// § 12311

10

Ca.6.16.21 svedanah̄ ūtakāmaśca na cānnamabhinandati/
kaṭukāsyo na cāsyoṣṇamupaśete+amlameva
ca // § 12313

Ca.6.16.22   udgāro+amlo vidāhaśca vidagdhe+anne+asya
                      jāyate/
                      daurgandhyam bhinnavarcastvam daurbalyam
                      tama eva ca // § 12315

15

Ca.6.16.23 vivṛddhah śleśmalaiḥ śleśmā pāṇḍurogam sa
pūrvavat/
karoti gauravam tandrām chardim
śvetāvabhāsatām// § 12317

	prasekam lomaharṣam ca sādam mūrcchāṁ bhramam̄ klamam/ śvāsam̄ kāsam̄ tathā++ālasyamarucim̄ vāksvaragraham// § 12319	Ca.6.16.24
	śuklamūtrākṣivarcastvam̄ kaṭurūkṣoṣṇakāmatām̄/ śvayathum̄ &madhurāsyatvamiti pāṇḍvāmayah kaphāt// § 12321	Ca.6.16.25
5	sarvānnasevinah̄ sarve duṣṭā doṣāstridoṣajam/ tridoṣaliṅgam̄ kurvanti pāṇḍurogam̄ suduḥsaham// § 12323	Ca.6.16.26
	mṛttikādanasīlasya kupyatyanyatamo malah̄/ kaṣāyā mārutam̄, pittamūṣarā, madhurā kapham// § 12325	Ca.6.16.27
10	kopayenmṛdrasādīṁśca raukṣyādbhuktam̄ &virūkṣayet/ pūrayatyavipakvaiva srotāṁsi nirunaddhi ca// § 12327	Ca.6.16.28
	indriyāṇāṁ balam̄ hatvā tejo vīryaujasī tathā/ pāṇḍurogam̄ karotyāśu balavarṇāgnināśanam// § 12329	Ca.6.16.29
	&sūnaganḍāksikūṭabhrūḥ śūnapānnābhimehanah̄/ krimikoṣṭho+atisāryeta malam̄ sāsṛk kaphānvitam// § 12331	Ca.6.16.30
15	pāṇḍurogaścirotpannah̄ kharibhūto na sidhyati/ &kālaprakarṣācchūno nā yaśca pītāni paśyati// § 12333	Ca.6.16.31

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.16.32   baddhālpaviṭkam sakapham haritam
                  yo+atisāryate/
dīnah śvetātidigdhāṅgaśchardimūrcchāṭṛśārdi-
tah //
§ 12335
- Ca.6.16.33   sa nāstyasṛkkṣayādyaśca pāṇḍuh
                  śvetatvamāpnuyāt/
iti pañcavidhasyoktam pāṇḍurogasya
lakṣaṇam // § 12337
- Ca.6.16.34   pāṇḍurogī tu yo+atyartham pittalāni niṣeate/
tasya pittamasṛgmāṁsam dagdhvā rogāya
kalpate // § 12339   5
- Ca.6.16.35   hāridranetrah sa bhṛśam
                  hāridratvañnakhānanaḥ/
raktapītaśakṛnmūtro bhekavarṇo hatendriyah //
§ 12341
- Ca.6.16.36   dāhāvipākadaurbalyasadānārucikarṣitah/
kāmalā bahupittaiśa koṣṭhaśākhāśrayā matā //   10
§ 12343
- Ca.6.16.37   kālāntarāt kharibhūtā kṛcchrā syāt
                  kumbhakāmalā/
&kṛṣṇapītaśakṛnmūtro bhṛśam śūnaśca
mānavah // § 12345
- Ca.6.16.38   saraktākṣimukhacchardivinmūtro yaśca
                  tāmyati/
dāhārucitrṣānāhatandrāmohasamanvitah //
§ 12347
- Ca.6.16.39   naṣṭāgnisamjñah kṣipram hi kāmalāvān
                  vipadyate/
sādhyānāmitaresām tu pravakṣyāmi
cikitsitam // § 12349   15

- tatra pāṇḍvāmayī
snigdhastikṣṇairūrdhvānulomikaiḥ/
saṁśodhyo mṛdubhistiktaiḥ kāmalī tu
virecanaiḥ // § 12351 Ca.6.16.40
- tābhyaṁ samśuddhakoṣṭhābhyaṁ
pathyānyannāni dāpayet/
śālin sayavagodhūmān purāṇān
yūṣasamhitān // § 12353 Ca.6.16.41
- 5 mudgāḍhakīmasūraiśca jāṅgalaiśca
rasairhitaiḥ/
yathādoṣam viśiṣṭam ca
tayorbhaiṣajyamācaret // § 12355 Ca.6.16.42
- pañcagavyaṁ mahātiktam kalyāṇakamathāpi
vā/
snehanārtham ghṛtam dadyāt
kāmalāpāṇḍurogiṇe// § 12357 Ca.6.16.43
- dāḍimāt kuḍavo dhānyāt kuḍavārdham palam
palam/
10 citrakācchṛṅgaverācca pippalyaṣṭamikā tathā //
§ 12359 Ca.6.16.44
- taiḥ kalkairvīṁśatipalam ghṛtasya salilāḍhake/
siddham
hrtpāṇḍugulmārśahplihavātakaphārtinut//
§ 12361 Ca.6.16.45
- dīpanam śvāsakāsaghnam mūḍhavāte ca
śasyate/
duḥkhaprasavinīnām ca vandhyānām caiva
garbhadam//
15 iti dāḍimādyam ghṛtam/
kaṭukā rohiṇī mustam haridre vatsakāt palam/ Ca.6.16.46
Ca.6.16.47

paṭolam candanam mūrvā trāyamāṇā
durālabhā // § 12366

- Ca.6.16.48   kṛṣṇā parpaṭako nimbo bhūnimbo devadāru ca/
taḥ kārṣikairghṛtaprasthaḥ siddhaḥ
&kṣīracaturuṇaḥ// § 12368
- Ca.6.16.49   raktaṭittam jvaraṁ dāhaṁ śvayathum
sabhaṅgandaram/
arśāṁsyasṛgdaram caiva hanti   5
visphoṭakāṁsthā//
iti kaṭukādyam ghṛtam/
pathyāśatarase pathyāvṛntārdhaśatakalkavān/
prasthaḥ siddho ghṛtāt peyaḥ sa
pāṇḍvāmayagulmanut//
- Ca.6.16.50   iti pathyāghṛtam/
dantyāścatuṣpalarase piṣṭairdantīśalāṭubhiḥ/
tadvatprastho ghṛtātsiddhaḥ
plīhapāṇḍvartisophajit//
- Ca.6.16.51   iti dantīghṛtam/
purāṇasarpiṣaḥ prastho
drākṣārdhaprasthasādhitaḥ/
kāmalāgulmapāṇḍvartijvaramehodarāpahaḥ//   10
iti drākṣāghṛtam/
haridrātriphalānimbabalāmadhukasādhitaṁ/
sakṣīraṁ māhiṣaṁ sarpiḥ
kāmalāharamuttamam//
- Ca.6.16.52   iti haridrādighṛtam/
gomūtre dviguṇe dārvyāḥ
kalkākṣadvayasādhitaḥ/
dārvyāḥ pañcapalakvāthe kalke kālīyake   15
paraḥ// § 12385
- Ca.6.16.53   māhiṣāt sarpiṣaḥ prasthaḥ pūrvah pūrve pare
paraḥ/
snehairebhīrupakramya snigdham matvā
virecayet// § 12387

	payasā mūtrayuktena bahuśah̄ kevalena vā/ dantīphalarase koṣne kāśmaryāñjalinā śṛtam// § 12389	Ca.6.16.56
	krākṣāñjaliṁ mr̄ditvā vā dadyāt pāṇḍvāmayāpaham/ dviśarkaram̄ trivṛccūrṇam̄ palārdham̄ paittikah̄ pibet// § 12391	Ca.6.16.57
5	kaphapāṇḍustu &gomūtraklinnayuktām̄ harītakīm̄/ &āragvadham̄ rasenekṣorvidāryāmalakasya ca// § 12393	Ca.6.16.58
	satryūṣaṇam̄ bilvapatram̄ pibennā kāmalāpaham̄/ dantyardhapalakalkam̄ vā dviguḍam̄ śītavāriṇā// § 12395	Ca.6.16.59
10	kāmalī trivṛtām̄ vā+api triphalāyā rasaiḥ pibet/ viśālātriphalāmustakuṣṭhadārukaliṅgakān// § 12397	Ca.6.16.60
	kārṣikānardhakarṣāṁśām̄ kuryādatativiṣām̄ tathā/ karṣau madhurasāyā dvau &sarvametat sukhāmbunā// § 12399	Ca.6.16.61
	mṛditam̄ tam̄ rasam̄ pūtam̄ pītvā lihyācca madhvānu/ kāsam̄ śvāsam̄ jvaraṁ dāham̄ pāṇḍurogamocakam// § 12401	Ca.6.16.62
15	gulmānāhāmavātāṁśca raktapittam̄ ca nāśayet/ triphalāyā guḍūcyā vā dārvyā nimbasya vā rasam// § 12403	Ca.6.16.63

- Ca.6.16.64   *śītam madhuyutam prātaḥ kāmalārtah
pibennarah/
kṣīramūtram pibet pakṣam gavyam māhiṣameva
vā// § 12405*
- Ca.6.16.65   *pāṇḍurgomūtrayuktam vā saptāham
triphalārasam/
tarujān jvalitānmūtre nirvāpyāmṛdya
cāñkurān// § 12407*
- Ca.6.16.66   *mātuluṅgasya tat pūtam pāṇḍuśothaharam
pibet/
svarṇakṣīrī trivṛcchyāme bhadrādaru
sanāgaram// § 12409*   5
- Ca.6.16.67   *gomūtrāñjalinā piṣṭam mūtre vā kvathitam
pibet/
kṣīramebhiḥ śṛtam vā+api
pibeddoṣānuromanam// § 12411*
- Ca.6.16.68   *harītakīṁ prayogeṇa gomūtrenāthavā pibet/
jīrṇe kṣīreṇa bhuñjīta rasena madhureṇa vā// § 12413*   10
- Ca.6.16.69   *saptarātram gavāṁ mūtre bhāvitam
vā+apyayorajah/
pāṇḍurogapraśāntyarhtam payasā
pāyayedbhiṣak// § 12415*
- Ca.6.16.70   *tryūṣaṇatriphalāmustaviḍaṅgacitrakāḥ samāḥ/
navāyorajaso bhāgāstaccūrṇam
kṣaudrasarpiṣā// § 12417*
- Ca.6.16.71   *bhakṣayet
pāṇḍuhṛdrogakuṣṭhārśahkāmalāpaham/
navāyasamidam cūrṇam kṛṣṇātreyeṇa
bhāṣitam//
iti navāyasacūrṇam/*   15

	guḍanāgaramaṇḍūratilāṁśānmānataḥ samān/ pippalīdviguṇāṁ kuryādgutikāṁ pāṇḍurogiṇe// § 12422	Ca.6.16.72
	tryūṣaṇāṁ triphalā mmustāṁ viḍaṅgam cavyacitrakau/ dārvītvāññākṣiko dhāturgranthikāṁ devadāru ca// § 12424	Ca.6.16.73
5	etān dvipalikānbhāgāṁścūrṇāṁ kuryāt pṛthak pṛthak/ maṇḍūram dviguṇāṁ cūrṇāccchuddhamāñjanasannibham// § 12426	Ca.6.16.74
	gomūtre+aṣṭaguṇe paktvā tasmiṁstat prakṣipettataḥ/ udumbarasamānkṛtvā vaṭakāṁstān yathāgni nā// § 12428	Ca.6.16.75
10	upayuñjīta takreṇa sātmyam jīrṇe ca bhojanam/ maṇḍūravaṭakā hyete prāṇadāḥ pāṇḍurogiṇām// § 12430	Ca.6.16.76
	kuṣṭhānyajīrṇakāṁ śothamūrustambhaṁ kaphāmayān/ arśāṁsi kāmalāṁ meham plīhānam śamayanti ca// iti maṇḍūravaṭakāḥ/ tāpyādrijaturūpyāyomalāḥ pañcapalāḥ pṛthak/ citrakatriphalāvyoṣavidaṅgaiḥ palikaiḥ saha// § 12435	Ca.6.16.77 Ca.6.16.78
15	śarkarāṣṭapalonmiśrāścūrṇitā madhunā++āplutāḥ/ abhyasyāstvakṣamātrā hi jīrṇe hitamitāśinā// § 12437	Ca.6.16.79
	kulatthakākamācyādikapotaparihāriṇā/	Ca.6.16.80

triphalāyāstrayo bhāgāstraya strikaṭukasya ca //
 § 12439

Ca.6.16.81   bhāgaścitrakamūlasya viḍāṅgānāṁ tathaiva ca /
 pañcāśmajatuno bhāgastathā rūpyamalasya
 ca // § 12441

Ca.6.16.82   mākṣikasya ca śuddhasya lauhasya
 rajasastathā /
 aṣṭau bhāgāḥ sitāyāśca tatsarvam   5
 sūkṣmacūrṇitam // § 12443

Ca.6.16.83   mākṣikenāplutam sthāpyamāyase bhājane
 śubhe /
 udumbarasamāṁ mātrāṁ tataḥ khādedyathāgni
 nā // § 12445

Ca.6.16.84   dine dine prayuñjīta jīrṇe bhojyam yathepsitam /
 varjayitvā kulatthāni kākamācīm kapotakam //
 § 12447

Ca.6.16.85   yogarāja iti khyāto yogo+ayamamṛtopamah /
 rasāyanamidam śreṣṭham srvarogaharam
 śivam // § 12449   10

Ca.6.16.86   pāṇḍurogam viṣam kāsam yakṣmāṇam
 viṣamajvaram /
 kuṣṭhānyajīrṇakam meham śoṣam
 śvāsamarocakam // § 12451

Ca.6.16.87   višeṣāddhantyapasmāram kāmalāṁ gudajāni
 ca /
 iti yogarājah /
 kauṭajatriphalānimbapaṭolaghananāgaraiḥ //
 § 12454   15

Ca.6.16.88   bhāvitāni daśāhāni rasairdvitriguṇāni vā /
 śilājatupalānyaṣṭau tāvatī sitāśarkarā // § 12456

tvakkṣīrī pippalī dhātrī karkaṭākhyā palonmitā/ Ca.6.16.89
nidigdhyāḥ phalamūlābhyaṁ palam yuktyā
trigandhakam// § 12458

cūrṇitam madhunah kuryāttripalenāksikān
guḍān/
dādimāmbupayaḥpakṣirasatoyasurāsavān// Ca.6.16.90
§ 12460

5 tān bhakṣayitvā+anupibenniranno bhukta eva
vā/
pāṇḍukuṣṭhajvaraplīhatamakārśobhagandarān// Ca.6.16.91
§ 12462

&pūtiḥrcchukramūtrāgnidoṣaśoṣagarodarān/
kāsāsṛgdarapittāśṛkśothagulmagalāmayān// Ca.6.16.92
§ 12464

10 te ca sarvavraṇān hanyuh sarvarogaharāḥ
śivāḥ/
iti śilājatuvaṭakāḥ/
punarnavā trivṛḍvyoṣaviḍaṅgam dāru
citrakam// § 12467

kuṣṭham haridre triphalā dantī cavyam
kaliṅgakāḥ/
&pippalī pippalīmūlam mustam ceti
palonmitam// § 12469

15 maṇḍūram dviguṇam cūrṇādgomūtre
dvyāḍhake pacet/
kolavadguṭikāḥ kṛtvā takrenālodya nā pibet//
§ 12471

tāḥ pāṇḍurogān plīhānamarśāṁsi
viṣamajvaram/ Ca.6.16.96

- Ca.6.16.97   śvayathum grahaṇīdoṣam hanyuḥ kuṣṭham
                  krimīṃstathā //
                  iti punarnavamaṇḍūram/
                  dārvītvak triphalā vyoṣam viḍaṅgamayaso
                  rajah/
                  madhusarpiryutam ligyāt
                  kāmalāpāṇḍurogavān// § 12476
- Ca.6.16.98   tulyā ayorajahpathyāharidrāḥ kṣaudrasarpiṣā/ 5
                  cūrṇitāḥ kāmalī ligyādgudakṣaudreṇa
                  vā+abhayāḥ // § 12478
- Ca.6.16.99   triphalā dve haridre ca kaṭurohiṇyayorajah/
                  cūrṇitam kṣaudrasarpirbhyaṁ sa lehaḥ
                  kāmalāpahāḥ // § 12480
- Ca.6.16.100   dvipalāmśām tugāksīrīm nāgaram
                  madhuyaṣṭikām/
                  prāsthikīm pippalīm krākṣām śarkarārdhatulām 10
                  śubhām// § 12482
- Ca.6.16.101   dhātrīphalarasadroṇe cūrṇitam lehavat pacet/
                  śītam madhuprasthayutam lihyāt pāṇitalam
                  tataḥ // § 12484
- Ca.6.16.102   hanyeṣa kāmalām pittam pāṇḍum kāsam
                  halīmakam/
                  iti dhātryavalehaḥ/
                  tryūṣaṇam triphalā cavyam citrako devadāru 15
                  ca// § 12487
- Ca.6.16.103   viḍaṅgānyatha mustam ca vatsakam ceti
                  cūrṇayet/
                  maṇḍūratulyam taccūrṇam gomūtre+aṣṭaguṇe
                  pacet// § 12489
- Ca.6.16.104   śanaiḥ siddhāstathā śītāḥ kāryāḥ karṣasamā
                  guḍāḥ/

yathāgni bhakṣaṇīyāste
plīhapāṇḍvāmayāpahāḥ // § 12491

grahaṇyarśonudaścaiva takravātyāśināḥ
smṛtāḥ/
iti maṇḍūravaṭakāḥ/
mañjisthā rajaṇī drākṣā balāmūlānyayorajah//
§ 12494

5 lodhram caiteṣu gaudāḥ syādariṣṭāḥ
pāṇḍurogiṇām/
iti gauḍo+ariṣṭāḥ/
bījakātṣodaśapalam triphalāyāśca vimśatih//
§ 12497

drākṣāyāḥ pañca lākṣāyāḥ sapta droṇe jalasya
tat/
sādhyam pādāvaśeṣe tu pūtaśeṣe samāvapet//
§ 12499

10 śarkarāyāstulām̄ prastham̄ māksikasya ca
kārṣikam/
vyoṣam̄ vyāghranakhośīram̄ kramukam̄
sailavālukam// § 12501

madhukam̄ kuṣṭhamityetaccūrṇitam̄
ghṛtabhājane/
yaveṣu daśārātram̄ tadgrīṣme dviḥ śisire
sthitam// § 12503

15 pibettadgrahaṇīpāṇḍurogārśahśothagulmanut/
mūtrakrcchrāśmarīmehakāmalāsannipātajit//
§ 12505

bījakāriṣṭā ityeṣa ātreyenā prakīrtitāḥ/
iti bījakāriṣṭāḥ/
dhātrīphalasahasre dve pīḍayitvā rasam̄ tu
tam// § 12508

- Ca.6.16.112   kṣaudrāṣṭāṁśena samyuktam
                      kṛṣṇārdhakudavena ca /
                      śarkarārdhatulonmiśram pakṣam snigdhaghaṭe
                      sthitam // § 12510
- Ca.6.16.113   prapibenmātrayā prātarjīrṇe hitamitāśanah /
                      kāmalāpāṇḍuhṛdrogavātāśṛgvishamajvarān //
                      § 12512
- Ca.6.16.114   kāsahikkāruciśvāsāṁścaiṣo+ariṣṭah pranāśayet / 5
                      iti dhātryariṣṭah /
                      sthirādibhiḥ śṛtam toyam pānāhāre
                      praśasyate // § 12515
- Ca.6.16.115   pāṇḍūnāṁ, kāmalārtānāṁ
                      mr̥dvīkāmalakīrasah /
                      pāṇḍurogapraśāntyarhṛtamiti proktam
                      maharṣinā // § 12517
- Ca.6.16.116   vikalpyametadbhiṣajā pṛthagdoṣabalam prati / 10
                      vātike shehabhūyıştam, paitike tiktaśītalām //
                      § 12519
- Ca.6.16.117   ślaiśmike &kaṭutiktoṣṇam, vimiśram
                      sānnipātike /
                      nipātayeccharīrāttu mr̥ttikām bhaksitām
                      bhiṣak // § 12521
- Ca.6.16.118   yuktijñah śodhanaistīksṇaiḥ prasamīkṣya
                      balābalam /
                      śuddhakāyasya sarpīṁṣi balādhānāni yojayet // 15
                      § 12523
- Ca.6.16.119   vyoṣam bilvam haridre dve triphalā dve
                      punarnave /
                      mustānyayorajah pāṭhā viḍāṅgam devadāru
                      ca // § 12525

- vṛścikālī ca bhārgī ca &sakṣīraistaiḥ
samairghṛtam/
sādhayitvā pibedyuktyā naro
mrddoṣapīdītah// § 12527 Ca.6.16.120
- tadvat keśarayaṣṭyāhvapippalīksāraśādvalaiḥ/
mrdbhakṣaṇādāturasya laulyādavinivartinah//
§ 12529 Ca.6.16.121
- 5 dveṣyārtham bhāvitāṁ kāmam
dadyāttaddoṣanāśanaiḥ/
viḍāṅgailātivिशया nimbatreṇa pāṭhayā//
§ 12531 Ca.6.16.122
- vārtākaiḥ kaṭurohiṇyā kauṭajairmūrvayā+api
vā/
yathādoṣam prakurvīta bhaiṣajyam
pāṇḍurogiṇām// § 12533 Ca.6.16.123
- 10 kriyāviśesa eṣo+asya mato hetuviśeṣataḥ/
tilapiṣṭanibhām yastu varcaḥ sṛjati kāmalī//
§ 12535 Ca.6.16.124
- śleṣmaṇā ruddhamārgam tat pittam
kaphaharairjayet/
rūkṣāśītagurusvāduvyāyāmairveganigrahaiḥ//
§ 12537 Ca.6.16.125
- kaphasam̄mūrcchito vāyuḥ sthānāt pittam
kṣipedbalī/
hāridranetramūtratvak śvetavarcāstādā narah//
§ 12539 Ca.6.16.126
- 15 bhavet sāṭopaviṣṭambho guruṇā hṛdayena ca/
daurbalyālpāgnipārśvārtihikkāsvāsārucijvaraiḥ//
§ 12541 Ca.6.16.127

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.16.128   krameṇālpe+&anusajyeta pitte śākhāsamāśrite/
barhitittiridakṣāṇāṁ rūkṣāmlaiḥ kaṭukai
rasaiḥ // § 12543
- Ca.6.16.129   śuṣkamūlakakaulatthairyūṣaiścānnāni
bhojayet/
mātuluṅgarasam
kṣaudrapippalīmaricānvitam // § 12545
- Ca.6.16.130   sanāgaram pibet pittam tathā+asyaiti   5
svamāśayam/
kaṭutīkṣṇoṣṇalavaṇairbhṛśāmlaiścāpyupakramah //
§ 12547
- Ca.6.16.131   &āpittarāgācchakrto vāyoścāpraśamādbhavet/
svasthānamāgate pitte purīṣe pittarañjite //
§ 12549
- Ca.6.16.132   nivṛttopadravasya syāt pūrvah kāmaliko
vidhiḥ/
yadā tu pāṇḍorvarṇah   10
syāddharitaśyāvapītakah // § 12551
- Ca.6.16.133   balotsāhakṣayastandrā mandrāgnitvam
mṛdujvarah/
strīsvaharṣo+aṅgamardaśca
śvāsastrṣṇā+arucirbhramah // § 12553
- Ca.6.16.134   halīmakam tadā tasya vidyādanilapittataḥ/
guḍūcīsvarasakṣīrasādhitaṁ māhiṣam
ghṛtam // § 12555
- Ca.6.16.135   sa pibetrivṛtāṁ snigdho rasenāmalakasya tu/   15
virikto madhuraprāyam bhajet pitānilāpaham //
§ 12557
- Ca.6.16.136   drākṣāleham ca pūrvoktam sarpīṁṣi madhurāṇi
ca/

yāpanān kṣīrabastīmśca śilayetsānuvāsanān//
§ 12559

mārdvīkāriṣṭayogāmśca
pibedyuktyā+agnivṛddhaye/
kāsikam cābhayāleham pippalīm madhukam
balām// § 12561

Ca.6.16.137

payasā ca prayuñjīta yathādoṣam
yathābalam/§ 12562

Ca.6.16.138

5 tatra ślokau--- § 12563

pāṇḍoh pañcavidhasyoktam
hetulakṣaṇabheṣajam// § 12564

kāmalā dvividhā teṣāṁ sādhyāsādhyatvameva
ca/
teṣāṁ vikalpo yaścānyo
mahāvyādhīrhalīmakah/
tasya coktam samāsena vyañjanam
sacikitsitam// § 12567
ityagniveśakṛte tantra+aprāpte dṛḍhabalasampūrite
cikitsāsthāne pāṇḍurogacikitsitam nāma
śoḍaśo+adhyāyah//16//

Ca.6.16.139

6.17 saptadaśo+adhyāyah/

athāto hikkāśvāsacikitsitam vyākhyāsyāmaḥ// § 12569

Ca.6.17.1

iti ha smāha bhagavānātreyah// § 12570

Ca.6.17.2

devalokārthatattvajñamātreyamṛṣimuttamam/
apṛcchat samśayam dhīmānagniveśah
kr̥tāñjalih// § 12572

Ca.6.17.3

5

ya ime dvividhāḥ
proktāstridosāstriprakopanāḥ/
rogā nānātmakāsteṣāṁ kasko bhavati
durjayah// § 12574

Ca.6.17.4

- Ca.6.17.5 agniveśasya tadvākyam śrutvā matimatām
varah/
uvāca paramaprītaḥ paramārthaviniścayam //
§ 12576
- Ca.6.17.6 kāmam prāṇaharā rogā bahavo na tu te tathā/
yathā śvāsaśca hikkā ca prāṇānāśu nikṛntataḥ//
§ 12578
- Ca.6.17.7 anyairapyupasṛṣṭasya rogairjantoh 5
pr̥thagvidhaiḥ/
ante samjāyate hikkā śvāso vā tīvravedanah//
§ 12580
- Ca.6.17.8 kaphavātātmakāvetau
pittasthānasamudbhavau/
hṛdayasya rasādīnām dhātūnām copaśoṣaṇau//
§ 12582
- Ca.6.17.9 tasmāt sādhāraṇāvetau matau paramadurjayau/
mithyopacaritau kruddhau hata āśīviśāviva// 10
§ 12584
- Ca.6.17.10 pr̥thak pañcavidhāvetau nirdiṣṭau
rogasamgrahe/
tayoh śrīnu samutthānam liṅgam ca
sabhiṣagjitam// § 12586
- Ca.6.17.11 rajasā dhūmavātābhyām śītasthānāmbusevanāt/
vyāyāmādgrāmyadharmaḥvarūkṣānnaviśamāśanāt//
§ 12588
- Ca.6.17.12 āmapradośādānāhādraukṣyādatyapatarpāṇāt/ 15
daurbalyānmarmaṇo
ghātāddvandvācchuddhyatiyogataḥ// § 12590
- Ca.6.17.13 atīsārajvaracchardipratiśyāyakṣataksayāt/

	raktapittādudāvartādvisūcyalasakādapi // § 12592	
	pāṇḍurogādvīśāccaiva pravartete gadāvimaū/ niṣpāvamāṣapiṇyākatalatailaniṣevaṇāt // § 12594	Ca.6.17.14
5	piṣṭāśālūkaviṣṭambhividāhigurubhojanāt/ jalajānūpapiśitadadhyaṁmakṣīrasevanāt // § 12596	Ca.6.17.15
	abhiṣyandyupacārācca śleṣmalānām ca sevanāt/ kanṭhorasah pratīghātādvibandhaiśca pr̥thagvidhaiḥ // § 12598	Ca.6.17.16
	mārutah prāṇavāhīni srotāṁsyāviśya kupyati/ uraḥsthaḥ kaphamuddhūya hikkāsvāsān karoti sah // § 12600	Ca.6.17.17
10	ghorān prāṇoparodhāya prāṇinām pañca pañca ca/ ubhayoh pūrvarūpāṇi śṛṇu vakṣyāmyataḥ param // § 12602	Ca.6.17.18
	kanṭhorasorgurutvam ca vadanasya kaṣāyatā/ hikkānām pūrvarūpāṇi kukṣerāṭopa eva ca // § 12604	Ca.6.17.19
15	ānāhaḥ pārśvaśūlam ca pīḍanām hr̥dayasya ca/ prāṇasya ca vilomatvam śvāsānām pūrvvalakṣaṇam // § 12606	Ca.6.17.20
	prāṇodakānnavāhīni srotāṁsi sakapho+anilah/ hikkāḥ karoti samrudhya tāsām liṅgam pr̥thak śṛṇu // § 12608	Ca.6.17.21
	kṣīṇamāṁsabalaprāṇatejasah sakapho+anilah/ gr̥hītvā sahasā kanṭhamuccairghoṣavatīm bhṛśam // § 12610	Ca.6.17.22
20	karoti satataṁ hikkāmekadvitriguṇām tathā/	Ca.6.17.23

prāṇah̄ srotāṁsi marmāṇi
saṁrudhyośmāṇameva ca // § 12612

Ca.6.17.24 samjñāṁ muṣṇāti gātrāṇāṁ stambham̄
samjanayatyapi/
mārgam̄ caivānnapānānāṁ
ruṇaddhyupahatasmrteḥ // § 12614

Ca.6.17.25 sāśruviplutanetrasya
stabdhaśaṅkhacyutabhruvah̄/
saktajalpapralāpasya nirvṛtim̄
nādhigacchataḥ // § 12616

5

Ca.6.17.26 mahāmūlā mahāvegā mahāśabdā mahābalā/
mahāhikketi sā nṛṇāṁ sadyah̄ prāṇaharā
matā//

iti mahāhikkā/

Ca.6.17.27 hikkate yaḥ pravṛddhastu kṛśo dīnamanā
narah̄/
jarjareṇorasā kṛcchram̄
gambhīramanunādayan// § 12621

10

Ca.6.17.28 samjñmbhan samkṣipamścaiva tathā+aṅgāni
prasārayan/
pārśve cobhe samāyamya kūjan
stambharugarditaḥ // § 12623

Ca.6.17.29 nābheḥ pakvāśayādvā+api hikkā cāsyopajāyate/
kṣobhayantī bhṛśam̄ deham̄ nāmayantīva
tāmyataḥ // § 12625

Ca.6.17.30 ruṇaddhyucchvāsamārgam̄ tu
pranaṭabalacetasaḥ/
gambhīrā nāma sā tasya hikkā prāṇāntikī
matā//

15

iti gambhīrā hikkā/
vyapetā jāyate hikkā yā+annapāne caturvidhe/

Ca.6.17.31

āhārapariṇāmānte bhūyaśca labhate balam//
 § 12630

pralāpavamyatīsāratrṣṇārtasya vicetasah/
 jṛmbhiṇo viplutākṣasya śuṣkāsyasya
 vināminah// § 12632

5 paryādhmātasya hikkā yā jatrumūlādasantatā/
 sā vyapeteti vijñeyā hikkā prāṇoparodhinī//
 iti vyapetā hikkā/
 kṣudravāto yadā koṣṭhādvayāyāmaparighaṭṭitah/
 Ca.6.17.33
 Ca.6.17.34
 kanṭhe prapadyate hikkāṁ tadākṣudrāṁ karoti
 sah// § 12637

10 atiduhkhā na sā coraḥśiromarmaprabādhinī/
 na cochvāsānnapānānāṁ mārgamāvṛtya
 tiṣṭhati// § 12639

vṛddhimāyasyato yāti bhuktamātre ca
 mārdavam/
 yataḥ pravartate pūrvam tata eva nirvatate//
 § 12641

15 hṛdayam kloma kaṇṭham ca tālukam ca
 samāśritā/
 mṛdvī sā kṣudrahikketi nṛṇām sādhyā
 prakīrtitā//
 iti kṣudrahikkā/
 sahasā+atyabhyavahṛtauh pānānnaiḥ
 pīḍito+anilah/
 ūrdhvam prapadyate
 koṣṭhānmadyairvā+atimadapradaih// § 12646

tathā+atirosabhāṣyādhvahāṣyabhārātivatanaiḥ/
 vāyuḥ koṣṭhagato dhāvan
 pānabhojyaprapīḍitaiḥ// § 12648

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.17.40   urahsrotaḥ samāviśya kuryāddhikkāṁ
                      tato+annajām/
tathā śanairasam̄bandham̄ kṣuvam̄ścāpi sa
                      hikkate// § 12650
- Ca.6.17.41   na marmabādhājananī nendriyāṇāṁ
                      prabādhinī/
hikkā pīte tathā bhukte śamam̄ yāti ca
                      sā+annajā//
ityannajā hikkā/
Ca.6.17.42   atisam̄citadoṣasya bhaktacchedakṛśasya ca/
vyādhibhiḥ kṣīṇadehasya
                      vr̄ddhasyātivyavāyinah// § 12655   5
- Ca.6.17.43   āsāṁ yā sā samutpannā hikkā hantyāśu jīvitam/
yamikā ca pralāpārtitṛṣṇāmohasamanvitā//
                      § 12657
- Ca.6.17.44   akṣīṇaścāpyadīnaśca sthiradhātvindriyaśca   10
                      yaḥ/
tasya sādhayitum̄ śakyā yamikā
                      hantyato+anyathā// § 12659
- Ca.6.17.45   yadā srotāṁsi samṛudhya mārutaḥ
                      kaphapūrvakah/
viṣvagvrajati samṛuddhastadā śvāsāṅkaroti
                      saḥ// § 12661
- Ca.6.17.46   uddhūyamānavāto yaḥ śabdavadduhkhito
                      narah/
uccaiḥ śvasiti samṛuddho mattarṣabha   15
                      ivāniśam// § 12663
- Ca.6.17.47   pranaṣṭajñānavijñānastathā vibhrāntalocanah/
vikṛtākṣyānano baddhamūtravarcā
                      viśīrṇavāk// § 12665

	dīnah praśvasitam cāsyā dūrādvijñāyate bhṛśam/ mahāsvāsopasṛṣṭah sa kṣiprameva vipadyate // iti mahāsvāsah/ dīrgham śvasiti yastūrdhvam na ca pratyāharatyadhaḥ/ śleśmāvṛtamukhasrotāḥ kruddhagandhavahārditah// § 12670	Ca.6.17.48
5		Ca.6.17.49
	ūrdhvadrṣṭirvipaśyamśca vibhrāntākṣa itastataḥ/ pramudhyan vedanārtaśca śuṣkāsyo+aratipīḍitah// § 12672	Ca.6.17.50
	ūrdhvāśvāse & prakupite hyadhahśvāso nirudhyate/ mudhyatastāmyataścordhvam śvāsastasyaiva hantyasūn// ityūrdhvāśvāsah/ yastu śvasiti vicchinnam sarvaprāṇena pīḍitah//	Ca.6.17.51
10	na vā śvasiti duḥkhārto marmacchedarugarditah// § 12677	Ca.6.17.52
	ānāhasvedamūrcchārto dadyamānenā bastinā / viplutākṣah parikṣīṇah śvasan raktaikalocanah// § 12679	Ca.6.17.53
15	vicetāḥ pariśuṣkāsyo vivarṇah pralapannarah/ chinnaśvāsenā vicchinnah sa sīghram prajahātyasūn// iti chinnaśvāsah/ pratilomam yadā vāyuh srotāṁsi pratipadyate/ grīvāṁ śiraśca samṛghrya śleśmāṇam samudīrya ca// § 12684	Ca.6.17.54
20	karoti pīnasam tena ruddho ghurghurukam tathā/	Ca.6.17.55
		Ca.6.17.56

atīva tīvravegam ca śvāsam prāṇaprapīḍakam//
§ 12686

Ca.6.17.57 pratābhya tyativegācca kāsate sannirudhyate/
pramoham kāsamānaśca sa gacchati
muhurmuhuḥ// § 12688

Ca.6.17.58 śleṣmaṇyamucyamāne tu bhr̄śam bhavati
duḥkhitah/
tasyaiva ca vimokṣānte muhūrtam labhate   5
sukham// § 12690

Ca.6.17.59 athāsyoddhvamsate kaṇṭhaḥ kṛcchrācchaknoti
bhāsitum/
na cāpi nidrām labhate śayānah śvāsapīḍitah//
§ 12692

Ca.6.17.60 pārśve tasyāvagṛhṇāti śayānasya samīraṇah/
āśīno labhate saudhyamuṣṇam
caivābhinandati// § 12694

Ca.6.17.61 ucchritākṣo lalāṭena svidyatā bhr̄śamartimān/
viśuṣkāsyo muhuḥ śvāso
muhuścaivāvadhamyate// § 12696   10

Ca.6.17.62 meghāmbusītaprāgvātaiḥ
śleṣmalaiścābhivardhate/
sa yāpyastamakaśvāsaḥ sādhyo vā
syānnavotthitah//
iti tamakaśvāsaḥ/

Ca.6.17.63 jvaramūrcchāparītasya vidyāt pratamakam tu   15
tam/
udāvartarajo+ajīrṇaklinnakāyanirodhajah//
§ 12701

Ca.6.17.64 tamasā vardhate+atyartham śītaiścāśu
praśāmyati/

	majjatastamasīvā+asya vidyāt samṛtamakam tu tam// iti pratamakasamṛtamakaśvāsau/ rūkṣayāsodbhavaḥ koṣṭhe kṣudro vāta udīrayan/ kṣudraśvāso na so+atyartham duḥkhenāngaprabādhakah// § 12706	Ca.6.17.65
5	hinasti na sa gātrāṇi na ca duḥkho yathetare/ na ca bhojanapānānām niruṇaddhyucitām gatim// § 12708	Ca.6.17.66
	nendriyānām vyathām nāpi kāmcidāpādayedrujam/ sa sādhyā ukto balināḥ sarve cāvyaktalakṣaṇāḥ// § 12710	Ca.6.17.67
10	iti śvāsāḥ samuddiṣṭā hikkāścaiva svalakṣaṇaiḥ/ eṣām prāṇaharā varjyā ghorāste hyāśukāriṇāḥ// § 12712	Ca.6.17.68
	bheṣajaiḥ sādhyayāpyāṁstu kṣipram bhiṣagupācaret/ upekṣitā daheyurhi śuṣkam kakṣamivānalah//	Ca.6.17.69
	§ 12714	
	kāraṇasthānamūlaikyādekaṁeva cikitsitam/ dvayorapi yathādrṣṭamṛṣibhistannibodhata//	Ca.6.17.70
	§ 12716	
15	hikkāśvāsārditaṁ snigdhaṁ snigdhaṁ svedairupācaret/ āktam lavaṇataileṇa nādīprastarasamkaraiḥ//	Ca.6.17.71
	§ 12718	
	tairasya grathitāḥ śleṣmā srotahsvabhiviliyate/ khāni mārdavamāyānti tato vātānulomata//	Ca.6.17.72
	§ 12720	

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

Ca.6.17.73	yathā+adrikuñjeśvarkāṁśutaptam viṣyandate himam/ śleśmā taptaḥ sthiro dehe svedairviṣyandate tathā // § 12722	
Ca.6.17.74	svinnam jñātvā tatastūrṇam bhojayet snigdhamodanam/ matsyānām śūkarāṇām vā rasairdadhyuttareṇa vā // § 12724	
Ca.6.17.75	tataḥ śleśmaṇi samvṛddhe vamanam pāyayettu tam/ pippalīsaindhavakṣaudairyuktam vātāvirodhi yat// § 12726	5
Ca.6.17.76	nirhṛte sukhamāpnoti sa kaphe duṣṭavigrahe/ srotahṣu ca viśuddheṣu caratyavihato+anilah// § 12728	
Ca.6.17.77	līnaśceddoṣaśeṣah syāddhūmaistam nirharedbudhah/ haridrām patramerāṇḍamūlam lākṣām manahśilām// § 12730	10
Ca.6.17.78	sadevadārvalam māṁsīm piṣṭvā vartim prakalpayet/ tām ghṛtāktām pibeddhūmam yavaivvā ghṛtasamyutaiḥ// § 12732	
Ca.6.17.79	madhūcchiṣṭam sarjarasam ghṛtam mallakasam̄puṭe/ kṛtvā dhūmam pibecchṛṅgam bālam vā snāyu vā gavām// § 12734	
Ca.6.17.80	syonākavardhamānānām nādīm śuṣkām kuśasya vā/	15

padmakam guggulam loham śallakīm vā
ghṛtāplutam// § 12736

svarakṣinātisārāśrkittadāhānubandhajān/
madhurasnidhaśītādyairhikkāśvāsānupācaret//
§ 12738

5 na svedyāḥ pittadāhārtā raktasvedātivartinaḥ/
kṣīṇadhātubalā rūkṣā garbhinyaścāpi pittalāḥ//
§ 12740

koṣṇaiḥ kāmamurahkaṇṭham snehasekaiḥ
saśarkaraiḥ/
utkārikopanāhaiśca svedayen mṛdubhiḥ
kṣanam// § 12742

tilomāmāśagodhūmacūrṇairvātaharaiḥ saha/
snehaiścotkārikā sāmlaiḥ saksīrairvā kṛtā hitā//
§ 12744

10 navajvarāmadoṣeṣu rūkṣasvedam
vilaṅghanam/
samīkṣyollekhanam vā+api
kārayellavaṇāmbunā// § 12746

atiyogoddhatam vātam dṛṣṭvā
vātaharairbhisak/
rasādyairnātiśītoṣṇairabhyāṅgaiśca śamam
nayet// § 12748

15 udāvarte tathā++ādhmāne
mātuluṅgāmlavetasaiḥ/
hiṅgupīlubiḍaiścānnam yuktam
syādanulomanam// § 12750

hikkāśvāsāmayī hyeko balavān
durbalo+aparah/

kaphādhikastathainaiko rūkṣo
bahvanilo+aparah // § 12752

Ca.6.17.89   kakādhike balasthe ca vamanam savirecanam/
kuryāt pathyāśine dhūmalehādiśamanam
tataḥ // § 12754

Ca.6.17.90   vātikān durbalān bālān
vrddhāṁścānilasūdanaiḥ/
tarpayedeva śamanaiḥ snehayūśarasādibhiḥ //   5
§ 12756

Ca.6.17.91   anutkliṣṭakaphāsvinnadurbalānāṁ viśodhanāt/
vāyurlabdāspado marma samśoṣyāśu
haredasūn // § 12758

Ca.6.17.92   dr̥dhān
bahukaphāṁstasmādrasairānūpavārijaiḥ/
tr̥ptānviśodhayetsvinnān bṛmhayeditarān
bhiṣak // § 12760

Ca.6.17.93   barhitittiridakṣāśca jāngalāśca mṛgadvijāḥ/
daśamūlīrase siddhāḥ kaulatthe vā rase hitāḥ //   10
§ 12762

Ca.6.17.94   nidigdhikām bilvamadhyāṁ karkaṭākhyāṁ
durālabhām/
trikanṭakām guḍūcīm ca kulatthāṁśca
sacitrakān // § 12764

Ca.6.17.95   jale paktvā rasah pūtaḥ pippalīghṛtabharjitah/
sanāgarah salavaṇah syādyūṣo bhojane hitah //   15
§ 12766

Ca.6.17.96   rāsnāṁ balāṁ pañcamūlam hrasvam mudgān
sacitrakān/
paktvā+ambhasi rase tasmin yuṣah sādhyāśca
pūrvavat // § 12768

- pallavānmātuluṅgasya nimbasya kulakasya ca/ Ca.6.17.97
 paktvā mudgāmśca savyoṣān kṣārayūṣam
 vipācayet// § 12770
- dattvā salavaṇam kṣāram śigrūṇi maricāni ca/ Ca.6.17.98
 yuktyā samśādhito yūṣo hikkāśvāsavikāranut//
 § 12772
- 5 kāsamardakapatrāṇām yūṣah śobhāñjanasya Ca.6.17.99
 ca/
 śuṣkamūlakayūṣaśca hikkāśvāsanivāraṇah//
 § 12774
- sadadhivyoṣasarpiško yūṣo vārtākajo hitah/ Ca.6.17.100
 śāliṣṭāṭikagodhūmayavānnānyanavāni ca//
 § 12776
- 10 hiṅgusauvarcalājājībiḍapauṣkaracitrakaiḥ/ Ca.6.17.101
 siddhā karkaṭaśrīngyā ca yavāgūḥ
 śvāsahikkinām// § 12778
- daśamūlīśatīrasnāpippalīmūlapauṣkaraiḥ/ Ca.6.17.102
 śrīngītāmalakībhārgīguḍūcīnāgarāmbubhiḥ//
 § 12780
- yavāgūm vidhinā siddhām kaśāyam vā Ca.6.17.103
 pibennarah/
 kāsaḥṛdgrahapārśvārtihikkāśvāsapraśāntaye//
 § 12782
- 15 puṣkarāhvāśatīvyoṣamātuluṅgāmlavetasaiḥ/ Ca.6.17.104
 yojayedannapānāni sasārpīrbiḍahiṅgubhiḥ//
 § 12784
- daśamūlasya vā kvāthamathavā devadāruṇah/ Ca.6.17.105
 ṛṣito madirām vā+api hikkāśvāśī pibennarah//
 § 12786

- Ca.6.17.106   pāṭhām̄ madhurasām̄ rāsnām̄ saralam̄ devadāru
ca/
prakṣālyā jarjarīkṛtya surāmaṇḍe nidhāpayet//
§ 12788
- Ca.6.17.107   tam̄ mandalavaṇam̄ kṛtvā bhiṣak
prasṛtasam̄mitam̄/
pāyayettu tato hikkā śvāsaścaivopaśāmyati//
§ 12790
- Ca.6.17.108   hiṅgu sauvarcalam̄ kolam̄ samaṅgām̄ pippalīm̄   5
balām̄/
mātuluṅgarase piṣṭamāranālena vā pibet//
§ 12792
- Ca.6.17.109   sauvarcalam̄ nāgaram̄ ca bhārgīm̄
dviśarkarāyutam̄/
uṣṇāmbunā pibedetaddhikkāśvāsavikāranut//
§ 12794
- Ca.6.17.110   bhārgīnāgarayoh̄ kalkam̄ maricakṣārayostathā/
pītadrucitrakāsphotāmūrvāṇām̄ cāmbunā   10
pibet// § 12796
- Ca.6.17.111   madhūlikā tugāksīrī nāgaram̄ pippalī tathā/
utkārikā ghrte siddhā śvāse pittānubandhaje//
§ 12798
- Ca.6.17.112   śvāvidham̄ śaśamāṁsam̄ ca śallakasya ca
śoṇitam̄/
pippalīghṛtasiddhāni śvāse vātānubandhaje//
§ 12800
- Ca.6.17.113   suvarcalāraso dugdham̄ ghṛtam̄   15
trikaṭukānvitam̄/
śālyodanasyānupānam̄ vātāpittānuge hitam//
§ 12802

	śirīśapuśpasvarasah saptaparnasya vā punah/ pippalīmadhusamyuktah kaphapittānuge mataḥ// § 12804	Ca.6.17.114
	madhukam pippalīmūlam guḍo &gośvaśakṛdrasah/ ghṛtam kṣaudram kāsaśvāsahikkābhiṣyandināṁ śubham// § 12806	Ca.6.17.115
5	kharāśvoṣṭravarāhāṇāṁ meṣasya ca gajasya ca/ śakṛdrasam bahukaphe caikaikam madhunā pibet// § 12808	Ca.6.17.116
	kṣāram cāpyaśvagandhāyā lihyānnā kṣaudrasarpiṣā/ mayūrapādanālām vā śakalam śallakasya vā// § 12810	Ca.6.17.117
10	&śvāvijjāṇḍakacāśāṇāṁ romāṇi kurarasya vā/ &śrīngyekadviśaphānāṁ vā carmāsthīni khurāṇstathā// § 12812	Ca.6.17.118
	sarvāṇye kaikaśo vā+api dagdhvā kṣaudraghṛtānvitam/ cūrṇam līḍhvā jayet kāsam hikkām śvāsam ca dāruṇam// § 12814	Ca.6.17.119
	ete hi kaphasamruddhagati-&prāṇaprakopajāḥ/ tasmāttanmārgaśuddhyartham deyā lehā na niṣkaphe// § 12816	Ca.6.17.120
15	kāsine cchardanaṁ dadyāt svarabhaṅge ca buddhimān/ vātaśleśmaharairyuktam tamake tu virecanam// § 12818	Ca.6.17.121
	udīryate bhṛśataram mārgarodhādvahajalam/	Ca.6.17.122

yathā tathā+anilastasya mārgam nityam
viśodhayet // § 12820

Ca.6.17.123   śaṭīcorakajīvantīvantītvāñmustam
                      puṣkarāhvayam/
                      surasam tāmalakyelā pippalyaguru nāgaram //
                      § 12822

Ca.6.17.124   vālakam ca samam cūrṇam
                      kṛtvā+aṣṭaguṇaśarkaram/
                      sarvathā tamake śvāse hikkāyām ca   5
                      prayojayet // § 12824

Ca.6.17.125   muktāpravālavaidūryaśāñkhasphaṭikamañjanam/
                      &sasāragandhakācārkasūkṣmailālavañadvayam //
                      § 12826

Ca.6.17.126   tāmrāyorajasī rūpyam &sasaugandhikasīsakam/
                      jātīphalam śaṇādbijamapāmārgasya taṇḍulāḥ //
                      § 12828

Ca.6.17.127   esām pāṇitalam cūrṇam tulyānām   10
                      kṣaudrasarpisā/
                      hikkām śvāsam ca kāsam ca līḍhamāśu
                      niyacchati // § 12830

Ca.6.17.128   añjanāttimiram kācam nīlikām puṣpakam
                      tamah/
                      &malyam kaṇḍūmabhiṣyandamarma caiva
                      prañāśayet//

Ca.6.17.129   iti muktādyam cūrṇam/
                      śaṭipuṣkaramūlānām cūrṇamāmalakasya ca /
                      madhunā samyutam lehyam cūrṇam vā   15
                      kālalohajam // § 12835

Ca.6.17.130   saśarkarām tāmalakīm drākṣām
                      gośvaśakṛdrasam/

tulyam guḍam nāgaram ca
prāśayennāvayettathā// § 12837

laśunasya palāṇḍorvā mūlam grñjanakasya vā/
nāvayeccandanam vā+api nārīksireṇa
samyutam// § 12839

5

sukhoṣṇam ghṛtamaṇḍam vā
saindhavenāvacūrnītam/
nāvayenmāksikīm viṣṭhāmalaktakarasena vā//
§ 12841

nārīksireṇa siddham vā sarpirmadurakairapi/
pītam nasto niṣiktam vā sadyo hikkām
niyacchati// § 12843

sakṛduṣṇam sakṛcchītam vyatyāsāddhikkinām
payah/
pāne nastahkriyāyām vā
śarkarāmadhusam�utam// § 12845

10

adhobhāgaирghṛtam siddham sadyo hikkām
niyacchati/
pippalīmadhuyuktā vā rasau
dhātrīkapitthayoh// § 12847

lājālākṣāmadhudrāksāpippalyaśvaśakṛdrasān/
lihyāt kolamadhudrāksāpippalīnāgarāṇi vā//
§ 12849

15

śītāmbusekaḥ sahasā trāso vismāpanam
bhayam/
kroḍhaharṣapriyodvegā hikkāpracyāvanā
matāḥ// § 12851

hikkāśvāsavikārāṇām nidānam yat prakīrtitam/
varjyamārogyakāmaistaddhikkāśvāsavikāribhiḥ//
§ 12853

- Ca.6.17.139 &hikkāsvāsānubandhā ye
śuṣkoraḥkanṭhatālukāḥ/
prakṛtyā rūksadehāśca sarpirbhistānupācaret//
§ 12855
- Ca.6.17.140 daśamūlarase sarpirdadhimanḍe ca sādhayet/
kr̥ṣṇāsauvarcalaksāravayaḥsthāhiṅgucorakaiḥ//
§ 12857
- Ca.6.17.141 kāyasthayā ca tat pānāddhikkāsvāsau 5
praṇāśayet/
tejovatyabhayā kuṣṭham pippalī kaṭurohiṇī//
§ 12859
- Ca.6.17.142 bhūtīkam pauṣkaram mūlam palāśaścitrakah
śatī/
sauvarcalam tāmalakī saindhavam
bilvapeśikā// § 12861
- Ca.6.17.143 tālīsapatrām jīvantī vacā tairakṣasammitaiḥ/
hiṅgupādaирghṛtaprastham pacettoye 10
caturguṇe// § 12863
- Ca.6.17.144 etadyathābalam pītvā hikkāsvāsau jayennarah/
&śothānilārśograhaṇīḥṛtpārśvaruja eva ca//
iti tejovatyādighṛtam/
manahśilāsarjarasalākṣārajanipadmakaiḥ/
mañjiṣṭhailaiśca karsāṁśaiḥ prasthāḥ siddho 15
ghṛtāddhitāḥ// § 12866
- Ca.6.17.145 jīvanīyopasiddham vā sakṣaudram
lehayedghṛtam/
tryūṣanam dādhikam vā+api pibedvāsāghṛtam
tathā//
iti manahśilādighṛtam/
yatkiṁcit kaphavātaghnamusṇam
- Ca.6.17.147 vātānulomanam/

bheṣajam pānamannam vā taddhitam
śvāsahikkine // § 12873

vātakrdvā kaphaharam
kaphakrdvā+anilāpaham/
kāryam naikāntikam tābhyaṁ prāyah
śreyo+anilāpaham // § 12875

5 sarveśāṁ bṛmhaṇe hyalpah śakyaśca prāyaśo
bhavet/
&nātyartham śamane+apāyo bhrśo+aśakyaśca
karśane// § 12877

tasmācchuddhānaśuddhāṁśca
śamanairbṛmhaṇairapi/
hikkāśvāsārditāñjantūn prāyaśah
samupācaret // § 12879

tatra ślokaḥ--- § 12880 Ca.6.17.151

10 durjayatve samutpattau kriyakatve ca
kāraṇam/
liṅgam pathyam ca hikkānām śvāsānām ceha
darśitam// § 12882
ityagniveśakṛte tantri carakapratisamskṛte+aprāpte
dr̥ḍhabalasampūrite cikitsāsthāne hikkāśvāsacikitsitam
nāma saptadaśo+adhyāyah//17//

6.18 aṣṭādaśo+adhyāyah/

athātaḥ kāsacikitsitam vyākhyāsyāmah// § 12884
iti ha smāha bhagavānātreyah// § 12885

Ca.6.18.1

Ca.6.18.2

tapasā yaśasā dhṛtyā dhiyā ca parayā+anvitah/
ātreyah kāsaśāntyartham prāha siddham
cikitsitam// § 12887

Ca.6.18.3

5 vātādijāstrayo ye ca kṣatajaḥ kṣayajastathā/

Ca.6.18.4

pañcaite syurnṛṇāṁ kāsā vardhamānāḥ
kṣayapradāḥ// § 12889

Ca.6.18.5 pūrvarūpam bhavettesām śūkapūrnagalāsyatā/
kaṇṭhe kaṇḍūśca bhojyānāmavarodhaśca
jāyate// § 12891

Ca.6.18.6 adhaḥpratihato vāyurūrdhvastrotahsamāśritah/
udānabhāvamāpannah kaṇṭhe
saktastathorasi// § 12893 5

Ca.6.18.7 āviśya śirasah khāni sarvāṇi pratipūrayan/
ābhañjannākṣipan deham hanumanye
tathā+akṣinī// § 12895

Ca.6.18.8 netre pr̄ṣṭhamuraḥpārśve nirbhujya
stambhayamstataḥ/
śuṣko vā sakapho vā+api kasanātkāsa ucyate//
§ 12897

Ca.6.18.9 pratighātaviśeṣeṇa tasya vāyoḥ saramhasah/
&vedanāśabdavaiśiṣṭyam kāsānāmupajāyate// 10
§ 12899

Ca.6.18.10 rūkṣaśītakaśāyālpapramitānaśanam striyah/
vegadhāraṇamāyāso vātakāsapravartakāḥ//
§ 12901

Ca.6.18.11 hr̄tpārśvorahśūlasvarobhedakaro bhṛśam/
śuṣkoraśkaṇṭhavaktrasya hr̄ṣṭalomnah
pratāmyataḥ// § 12903 15

Ca.6.18.12 nirghoṣadainyastananadaurbalyakṣobhamohakṛt/
śuṣkakāsaḥ kapham śuṣkam
kr̄cchrānmuktvā+alpatām vrajet// § 12905

Ca.6.18.13 snigdhāmlalavaṇoṣṇaiśca bhuktapītaiḥ
praśāmyati/

ūrdhvavātasya jīrṇe+anne vegavānmāruto
bhavet// § 12907

kaṭukoṣṇavidāhyamlaksārāṇāmatisevanam/
pittakāsakaram krodhah
samṝtāpaścāgnisūryajah// § 12909

5 pītaniṣṭhīvanākṣitvam tiktāsyatvam
svarāmayah/
urodhūmāyanam tr̄ṣṇā dāho
moho+arucirbhramah// § 12911

pratataṁ kāsamānaśca jyotīṁśīva ca paśyati/
śleśmāṇam pittasamṣrṣṭam niṣṭhīvati ca
paittike// § 12913

gurvabhisyandimadhurasnigdhasvapnāvicesṭanaik/
vrddhaḥ śleśmā+anilam ruddhvā &kaphakāsam
karoti hi// § 12915

10 mandāgnitvārucicchardipīnasotkleśagauravaiḥ/
lomaharṣāsyamādhuryakledasamsadanairyutam//
§ 12917

bahulam madhuram snigdham niṣṭhīvati
ghanam kapham/
kāsamāno hyarug vakṣah sampūrṇamiva
manyate// § 12919

15 ativyavāyabhārādhvayuddhāśvagajavigrahaiḥ/
rūkṣasyorah kṣataṁ vāyurgṛhītvā
kāsamāvahet// § 12921

sa pūrvam kāsate śuṣkam tataḥ ṣṭhīvet
saśonitam/
kanṭhena rujatā+atyartham virugñeneva
corasā// § 12923

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.18.22   sūcībhiriva tīksṇābhistudyamānena śūlinā /
                  duḥkhasparśona śūlena bhedapīḍābhitāpinā //
                  § 12925
- Ca.6.18.23   parvabhedajvaraśvāsatrṣṇāvaisvaryapīḍitah /
                  pārāvata ivākūjan kāsavegātkṣatodbhavāt //
                  § 12927
- Ca.6.18.24   viṣamāsātmyabhojyātivyavāyādveganigrahāt /   5
                  ghṛṇinām śocatām nṛṇām vyāpanne+agnau
                  trayo malāḥ // § 12929
- Ca.6.18.25   kupitāḥ kṣayajam kāsam
                  kuryurdehakṣayapradam /
                  kurgandham haritam raktam ṣṭhīvet
                  pūyopamam kapham // § 12931
- Ca.6.18.26   sthānādutkāsamānaśca hṛdayam manyate
                  &cyutam /
                  akasmāduṣṇāśītārto bahvāśī durbalaḥ krśah //   10
                  § 12933
- Ca.6.18.27   snigdhācchamukhavarṇatva
                  &śrīmaddarśanalocanah /
                  pāṇipādatalaiḥ ślakṣṇaiḥ &satatāsūyako
                  ghṛṇī // § 12935
- Ca.6.18.28   jvaro miśrākṛtistasya pārśvaruk pīnaso+aruciḥ /
                  &bhinnasamhatavarcastvam
                  svarabhedo+animittataḥ // § 12937
- Ca.6.18.29   ityeṣa kṣayajah kāsaḥ kṣīṇānām dehanāśanaḥ /   15
                  sādhyo balavatām vā syādyāpyastvevam
                  kṣatotthitah // § 12939
- Ca.6.18.30   navau kadācit sidhyetāmetau pādaguṇānvitau /
                  sthavirānām jarākāsaḥ sarvo yāpyaḥ
                  prakīrtitah // § 12941

	trīnsādhyānsādhayetpūrvān pathyairyāpyāmśca yāpayet/ cikitsāmata ūrdhvam̄ tu śṛṇu kāsanibarhiṇīm// § 12943	Ca.6.18.31
	rūkṣasyānilajam̄ kāsamādau snehairupācaret/ sarpirbhirkastibhiḥ peyāyūṣakṣīrasādibhiḥ// § 12945	Ca.6.18.32
5	vātaghnasiddhaiḥ snehādyairdhūmairlehaiśca yuktitah/ abhyaṅgaiḥ pariṣekaiśca snigdhaiḥ svedaiśca buddhimān// § 12947	Ca.6.18.33
	bastibhirbaddhaviḍvātam̄ śuṣkordhṛvam̄ cordhvabhaktikaiḥ/ ghṛtaiḥ sapittam̄ sakapham̄ jayet snehavirecanaiḥ// § 12949	Ca.6.18.34
10	kanṭakārīguḍūcībhyām pṛthak trimśatpalādrase/ prasthaḥ siddho ghṛtādvātakāsanudvahnidīpanah// iti kanṭakārīghṛtam/ pippalīpippalīmūlacavyacitrakanāgaraiḥ/ dhānyapāṭhāvacārāsnāyaṣṭyāhvaksārahiṅgubhiḥ// § 12954	Ca.6.18.35 Ca.6.18.36
15	kolamātrairghṛtaprasthāddaśamūlīrasādīhake/ siddhāccaturthikām pītvā peyāmaṇḍam pibedanu// § 12956	Ca.6.18.37
	tacchvāsakāsaḥṛtpārśvagrahanīdoṣagulmanut/ pippalyādyam ghṛtam caitadātreyeṇa prakīrtitam// iti pippalyādighṛtam/	Ca.6.18.38

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.18.39   tryūṣaṇam triphalāṁ drāksāṁ kāśmaryāṇi
                  parūṣakam/
dve pāṭhe devadārvṛddhim svaguptāṁ citrakam
                  śaṭīm // § 12961
- Ca.6.18.40   &brāhmīṁ tāmalakīṁ medāṁ kākanāsāṁ
                  śatāvarīṁ/
trikaṇṭakam vidārīṁ ca piṣṭvā karṣasamam
                  ghṛtāt // § 12963
- Ca.6.18.41   prastham caturguṇe kṣīre siddham kāsaḥaram   5
                  pibet/
jvaragulmāruciplīhaśirohṛtpārśvaśūlanut//
                  § 12965
- Ca.6.18.42   kāmalārśo+anilāṣṭhīlākṣataśoṣakṣayāpaham/
tryūṣaṇam nāma
                  vikhyātāmetadghṛtamānuttamam//
iti tryūṣaṇādyam ghṛtam/
droṇe+apāṁ sādhayedrāsnāṁ daśamūlīṁ   10
                  śatāvarīṁ/
palikāṁ māṇikāṁśāṁstu
                  kulathānbadarānyavān// § 12970
- Ca.6.18.43   tulārdham cājamāṁsasya pādaśeṣeṇa tena ca/
ghṛtāḍhakam samaksīram jīvanīyaiḥ
                  palommitaiḥ // § 12972
- Ca.6.18.44   siddham taddaśabhiḥ
                  kalkairnasyapānānuvāsanaiḥ/
samīkṣya vātarogeṣu yathāvastham   15
                  prayojayet// § 12974
- Ca.6.18.45   pañcakāsān śirahkampam śūlam
                  vaṅkṣaṇayonijam/
sarvāṅgaikāṅgarogāṁśca
                  saplīhordhvānilāñjayet//
iti rāsnāghṛtam/

- viḍaṅgam nāgaram rāsnā pippalī hiṅgu
saindhavam/
bhārgī kṣāraśca taccūrṇam pibedvā
ghṛtamātrayā// § 12979 Ca.6.18.47
- sakaphe+anilaje kāse śvāsahikkāhatāgniṣu/
dvau kṣārau pañcakolāni pañcava lavaṇāni ca//
§ 12981 Ca.6.18.48
- 5 śaṭīnāgarakodīcyakalkam vā vastragālitam/
pāyayeta ghṛtonmiśram vātakāsanibarhaṇam//
§ 12983 Ca.6.18.49
- durālabhām śaṭīm drākṣām śṛṅgaveram
sitopalām/
lihyāt karkaṭaśṛṅgīm ca kāse tailena vātaje//
§ 12985 Ca.6.18.50
- duḥsparśām pippalīm mustam bhārgīm
karkaṭakīm śaṭīm/
purāṇaguḍatailābhīyām cūrnītam vā+api
lehayet// § 12987 Ca.6.18.51
- viḍaṅgam saindhavam kuṣṭham vyoṣam hiṅgu
manahśilām/
&madhusarpiryutam kāsahikkāśvāsam
jayellihan// § 12989 Ca.6.18.52
- citrakam pippalīmūlam vyoṣam hiṅgu
durālabhām/
śaṭīm puṣkaramūlam ca śreyasīm surasām
vacām// § 12991 Ca.6.18.53
- 15 bhārgīm chinnaruhām rāsnām śṛṅgīm drākṣām
ca kārṣikān/
&kalkānardhatulākvāthe nidigdhyāḥ
palavimśatim// § 12993 Ca.6.18.54

- Ca.6.18.55   dattvā matsyaṇḍikāyāśca ghṛtācca kuḍavam
                                    pacet/
                                    siddham̄ śītam̄ pṛthak
                                    kṣaudrapippalīkuḍavānvitam// § 12995
- Ca.6.18.56   catuṣpalam̄ tugākṣīryāścūrṇitam̄ tatra dāpayet/
                                    lehayet kāsahṛdrogaśvāsagulmanivāraṇam//
                                    iti citrakādilehah̄/
                                    daśamūlīm̄ svayaṅguptam̄ śaṅkhapuṣpīm̄ śaṭīm
                                    balām/
                                    hastipippalyapāmārgapippalīmūlacitrakān//
                                    § 13000 5
- Ca.6.18.57   bhārgīm̄ puṣkaramūlam̄ ca dvipalāmśam̄
                                    yavāḍhakam/
                                    harītakīśatam̄ caikam̄ jale pañcāḍhake pacet//
                                    § 13002
- Ca.6.18.58   yavaiḥ svinnaiḥ kaśayam̄ tam̄ pūtam̄
                                    taccābhayāśatam/
                                    pacedguḍatulām̄ dattvā kuḍavam̄ ca
                                    pṛthagghṛtāt// § 13004 10
- Ca.6.18.59   tailāt sapippalīcūrṇāt siddhaśīte ca māksikāt/
                                    lihyāddve cābhaye nityamataḥ
                                    khādedrasāyanāt// § 13006
- Ca.6.18.61   tadvalīpalitam̄ hanti varṇāyurbalavardhanam/
                                    pañcakāsān kṣayam̄ śvāsam̄ hikkām̄ ca
                                    viṣamajvaram// § 13008 15
- Ca.6.18.62   hanyāttathā+arśograhaṇīhṛdrogārucipīnasān/
                                    agastyavihitam̄ śreṣṭham̄ rasāyanamidam̄
                                    śubham//
                                    ityagastyaharītakī/
- Ca.6.18.63   saindhavam̄ pippalīm̄ bhārgīm̄ śrīṅgaveram̄
                                    durālabhām/

	dādimāmlena koṣṇena bhārgīnāgaramambunā// § 13013	
	&pibet khadirasāram vā madirādadhimastubhiḥ/ athavā pippalīkalkam̄ ghṛtabhṛṣṭam̄ sasaindhavam// § 13015	Ca.6.18.64
5	śirasah pīḍane srāve nāsāyā hṛdi tāmyati/ kāsapratiśyāyavatām̄ dhūmam̄ vaidyah prayojayet// § 13017	Ca.6.18.65
	daśāṅgulonmitām̄ nāḍīmathavā+aṣṭāṅgulonmitām/ śarāvasampuṭacchidre kṛtvā jihmām̄ vicakṣaṇah// § 13019	Ca.6.18.66
	vairecanam̄ mukhenaiwa kāsavān dhūmamāpibet/ tamurah kevalam̄ prāptam̄ mukhenaivodvamet punah// § 13021	Ca.6.18.67
10	sa hyasya taikṣṇyādvicchidya śleṣmāṇamurasī sthitam/ niṣkr̄ṣya śamayet kāsam̄ vātaśleṣmasamudbhavam// § 13023	Ca.6.18.68
	manahśilālamadhukamāṁśīmusteṅgudaiḥ pibet/ dhūmam̄ tasyānu ca kṣīram̄ sukhoṣṇam̄ saguḍam̄ pibet// § 13025	Ca.6.18.69
15	eṣa kāsān pṛthagdoṣasannipātasamudbhavān/ dhūmo hanyādasamāṁsiddhānanyairyogaśatairapi// § 13027	Ca.6.18.70

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.18.71 prapaṇḍarīkam madhukam śārṅgeṣṭām
samanaḥsilām/
maricam pippalīm drākṣāmelām
surasamañjarīm // § 13029
- Ca.6.18.72 kṛtvā vartīm pibeddhūmam
kṣaumacelānuvartitām/
ghṛtāktāmanu ca kṣīram guḍodakamathāpi
vā // § 13031
- Ca.6.18.73 manahśilailāmaricaksārāñjanakuṭannaṭaih/ 5
&vamśalekhhanasevyālakṣaumalaktakarohiṣaih//
§ 13033
- Ca.6.18.74 pūrvakalpena dhūmo+ayam sānupāno
vidhīyate/
manahśilāle tadvacca pippalīnāgaraih saha//
§ 13035
- Ca.6.18.75 tvagaiṅgudī bṛhatyau dve tālamūlī manahśilā/
kārpāsāsthyaśvagandhā ca dhūmaḥ 10
kāsavināśanah// § 13037
- Ca.6.18.76 grāmyānūpaudakaih
śāliyavagodhūmaṣaṭkān/
rasairmāṣātmaguptānām yūṣairvā
bhojayeddhitān// § 13039
- Ca.6.18.77 yavānīpippalībilvamadhyanāgaracitrakaih/
rāsnājājīpṛthakparṇīpalāśaṭipauskaraih//
§ 13041
- Ca.6.18.78 snigdhāmlalavaṇām siddhām peyāmanilaje 15
pibet/
kaṭīhṛtpārśvakosṭhārtiśvāsahikkāprañāśinīm//
§ 13043
- Ca.6.18.79 daśamūlarase tadvatpañcakolaguḍānvitām/

	siddhāṁ samatilāṁ dadyātkṣīre vā+api sasaindhavāṁ// § 13045	
	mātsyakaukkuṭavārāhairāmiśairvā ghṛtānvitāṁ/ &siddhāṁ sasaindhavāṁ peyāṁ vātakāśī pibennarah// § 13047	Ca.6.18.80
5	vāstuko vāyasīśākam mūlakam suniṣaṇṇakam/ snehāstailādayo bhakṣyāḥ kṣīrekṣurasagauḍikāḥ// § 13049	Ca.6.18.81
	dadhyāranālāmlaphalaprasannāpānameva ca/ śasyate vātakāse tu svādvamlalavaṇāni ca// iti vātakāsacikitsā/ paittike sakaphe kāse vamanāṁ sarpiṣā hitam/ tathā madanakāśmaryamadhukakkathitairjal-	Ca.6.18.82
10	aiḥ// § 13054	Ca.6.18.83
	yaṣṭyāhvaphalakalkairvā vidārīkṣurasāyutaiḥ/ hṛtadoṣastataḥ ūtāṁ madhuram ca kramam bhajet// § 13056	Ca.6.18.84
	paitte tanukaphe kāse trivṛtāṁ madhurairyutāṁ/ dadyādghanakaphe tiktaivirekārthe yutāṁ bhiṣak// § 13058	Ca.6.18.85
15	snigdhaśītastanukaphe rūkṣaśītaḥ kaphe ghane/ kramah kāryaḥ param bhojyaiḥ snehairlehaiśca śasyate// § 13060	Ca.6.18.86
	śringāṭakam padmabījam nīlīsārāṇi pippalī/ pippalīmustayaṣṭyāhvadrākṣāmūrvāmaḥausadham// § 13062	Ca.6.18.87

- Ca.6.18.88   lājā+amṛtaphalā drākṣā tvakkṣīrī pippalī sitā/
pippalīpadmakadrākṣā bṛhatyāśca
phalādrasah// § 13064
- Ca.6.18.89   kharjūram pippalī vāṁśī śvadamṣṭrā ceti pañca
te/
ghṛtakṣaudrayutā lehāḥ ślokārdhaiḥ
pittakāsinām// § 13066
- Ca.6.18.90   śarkarācandanadrākṣāmadhudhātrīphalotpalaiḥ/ 5
paitte, samustamaricah sakaphe,
saghṛto+anile// § 13068
- Ca.6.18.91   mṛdvīkārdhaśatam trimśatpippalīḥ
śarkarāpalam/
lehayenmadhunā gorvā &ksīrapam ca
śakṛdrasam// § 13070
- Ca.6.18.92   tvagelāvyoṣamṛdvīkāpippalīmūlapauṣkaraiḥ/
lājāmustaśaṭīrāsnādhātrīphalabibhītakaiḥ// 10
§ 13072
- Ca.6.18.93   śarkarākṣaudrasarpirbhırleḥaḥ kāsavināśanaḥ/
śvāsam̄ hikkām̄ kṣayam̄ caiva hṛdrogam̄ ca
praṇāśayet// § 13074
- Ca.6.18.94   pippalyāmalakam̄ drākṣām̄ lākṣām̄ lājām̄
sitopalām/
kṣīre paktvā ghanam̄ sītam̄ lihyāt
kṣaudrāṣṭabhāgikam// § 13076
- Ca.6.18.95   vidārīkṣumṛṇālānām̄ rasān kṣīram̄ sitopalām/
pibedvā madhusaṃyuktam̄ pittakāsaḥaram̄
param// § 13078 15
- Ca.6.18.96   madhurairjāṅgalarasaiḥ
śyāmākayavakodravāḥ/

mudgādiyūṣaiḥ śākaiśca tiktakairmātrayā^{§ 13080}
hitāḥ //

ghanaśleṣmaṇi lehāstu tiktakā
madhusamyutāḥ/
śālayah syustanukaphe ṣaṣṭikāśca rasādibhiḥ //^{§ 13082}

5

śarkarāmbho+anupānārtham̄ drākṣekṣūṇāṁ
rasāḥ payaḥ/
sarvam̄ ca madhuram̄ śītamavidāhi
praśasyate//^{§ 13084}

kākolibṛhatīmedāyugmaiḥ savṛṣanāgaraiḥ/
pittakāse rasān kṣīram̄
yūṣāṁścāpyupakalpayet//^{§ 13086}

10

śarādipañcamūlasya pippalīdrākṣayostathā/
kaśāyeṇa śṛtam̄ kṣīram̄ pibet
samadhuśarkaram//^{§ 13088}

sthirāsitāprśniparṇīśrāvaṇibṛhatīyugaiḥ/
jīvakarṣabhadhakākoltāmalakyṛddhijīvakaiḥ//^{§ 13090}

15

śṛtam̄ payaḥ pibet kāsī jvarī dāhī ksataksayī/
tajjam̄ vā sādhayet sarpiḥ saksīrekṣurasam̄
bhiṣak//^{§ 13092}

jīvakādyairmadhurakaiḥ
phalaiścābhiṣukādibhiḥ/
kalkaistrikārṣikaiḥ siddhe pūtaśite
pradāpayet//^{§ 13094}

śarkarāpippalīcūrṇam̄ tvakkṣīryā maricasya ca/
śṛṅgāṭakasya cāvāpya
kṣaudragarbhānpalonmitān//^{§ 13096}

Ca.6.18.97

Ca.6.18.98

Ca.6.18.99

Ca.6.18.100

Ca.6.18.101

Ca.6.18.102

Ca.6.18.103

Ca.6.18.104

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.18.105   guḍān godhūmacūrṇena kṛtvā
                      khādeddhitāśanaḥ/
                      śukrāśrgdoṣaśoṣeṣu kāse kṣīṇakṣateṣu ca //
                      § 13098
- Ca.6.18.106   śarkarānāgarodīcyam kaṇṭakārīm śaṭīm
                      samam/
                      piṣṭvā rasam pibetpūtam vastreṇa
                      ghṛtamūrcchitam// § 13100
- Ca.6.18.107   mahiṣyajāvigoṣīradhātrīphalarasaiḥ samaiḥ/   5
                      sarpiḥ siddham pibedyuktyā
                      pittakāsanibarhaṇam//
                      iti pittakāsacikitsā/
- Ca.6.18.108   balinam vamanairādau śodhitam
                      kaphakāsinam/
                      yavānnaiḥ kāṭurūkṣoṣṇaiḥ
                      kaphaghnaiscāpyupācaret// § 13105
- Ca.6.18.109   pippalīksārikairyūṣaiḥ kaulatthairmūlakasya   10
                      ca/
                      laghūnyannāni bhuñjīta rasairvā
                      kāṭukānvitaiḥ// § 13107
- Ca.6.18.110   dhānvabailarasaiḥ snehaistilasarṣapabilvajaiḥ/
                      madhvamloṣṇāmbutakram vā madyam vā
                      nigadam pibet// § 13109
- Ca.6.18.111   pauṣkarāragvadham mūlam paṭolam
                      tairniśāsthitham/
                      jalām madhuyutam peyam kāleśvannasya vā   15
                      triṣu// § 13111
- Ca.6.18.112   kāṭphalam kattrṇam bhārgīm mustam dhānyam
                      vacābhaye/
                      śuṇṭhīm parpatakam śṛṅgīm surāhvam ca śṛtam
                      jale// § 13113

	madhuhiṅguyutam̄ peyam̄ kāse vātakaphātmake/ kanṭharoge mukhe śūne śvāsahikkājvareṣu ca // § 13115	Ca.6.18.113
	pāṭhām̄ śuṇṭhīm̄ mūrvām̄ gavākṣīm̄ mustapippalīm̄/ piṣṭvā gharmāmbunā hiṅgusaindhavābhyaṁ yutām̄ pibet// § 13117	Ca.6.18.114
5	nāgarātiviṣe mustam̄ śṛṅgīm̄ karkatākasya ca/ harītakīm̄ śaṭīm̄ caiva tenaiva vidhinā pibet// § 13119	Ca.6.18.115
	tailabhrṣṭam̄ ca pippalyāḥ kalkākṣam̄ sasitopalām̄/ pibedvā śleṣmakāsaghnam̄ kulattharasasam̄yutam// § 13121	Ca.6.18.116
10	kāsamardāśvaviṭbhṛṅgarājavārtākajo rasaḥ/ sakṣaudraḥ kaphakāsaghnaḥ surasasyāsitasya ca// § 13123	Ca.6.18.117
	devadāru śaṭī rāsnā karkatākhyā durālabhā/ pippalī nāgaram̄ mustam̄ pathyādhātrīsitopalāḥ// § 13125	Ca.6.18.118
	madhutailayutāvetau lehau vātānuge kaphe/ pippalī pippalīmūlaṁ citrako hastipippalī// § 13127	Ca.6.18.119
15	pathyā tāmalakī dhātrī bhadramustā ca pippalī/ devadārvabhayaṁ mustam̄ pippalī viśvabheṣajam// § 13129	Ca.6.18.120
	viśālā pippalī mustam̄ trivṛtā ceti lehayet/ caturo madhunā lehān kaphakāsaharān bhiṣak// § 13131	Ca.6.18.121

- Ca.6.18.122   sauvarcalābhayādhātrīpippalīkṣāranāgaram /
cūrṇitam̄ sarpiṣā vātakaphakāsaharam̄ pibet //
§ 13133
- Ca.6.18.123   daśamūlāḍhake prastham̄ ghṛtasyākṣasamaiḥ
pacet /
puṣkarāhvāśatībilvasurasavyoṣahiṅgubhiḥ //
§ 13135
- Ca.6.18.124   peyānupānam̄ tat peyam̄ kāse vātakaphātmake / 5
śvāsarogeṣu sarveṣu kaphavātātmakeṣu ca //
iti daśamūlādighṛtam̄ /
- Ca.6.18.125   samūlaphalapatrāyāḥ kaṇṭakāryā rasāḍhake /
ghṛtaprastham̄ balāvyoṣaviḍaṅgaśatīcitrakaiḥ //
§ 13140
- Ca.6.18.126   sauvarcalayavakṣārapippalīmūlapauṣkaraiḥ / 10
vrīścīrabṛhatīpathyāyavānīdāḍimardhibhiḥ //
§ 13142
- Ca.6.18.127   drākṣāpunarnavācavyadurālambhāmlavetasaiḥ /
śṛṅgītāmalakībhārgīrāsnāgokṣurakaiḥ pacet //
§ 13144
- Ca.6.18.128   kalkaistat sarvakāsesu hikkāsvāsesu śasyate /
kaṇṭakārīghṛtam̄ hyetat 15
kaphavyādhinisūdanam//
iti kaṇṭakārīghṛtam̄ /
- Ca.6.18.129   kulattharasayuktam̄ vā pañcakolaśṛtam̄
ghṛtam̄ /
pāyayet kaphaje kāse hikkāsvāse ca śasyate //
iti kulatthādighṛtam̄ /
- Ca.6.18.130   dhūmāṁstāneva dadyācca ye proktā
vātakāsinām / 20
kośātakīphalānmadhyam̄ pibedvā^{§ 13152}
samanahśilam //

	tamakah kaphakāse tu syāccet pittānubandhajah/ pittakāsakriyāṁ tatra yathāvastham prayojayet// § 13154	Ca.6.18.131
	vāte kaphānubandhe tu kuryāt kaphaharīṁ kriyāṁ/ pittānubandhayorvātakaphayoḥ pittanāśinīm// § 13156	Ca.6.18.132
5	ārdre virūkṣaṇāṁ, śuṣke snigdham, vātakaphātmake/ kāse+annapānāṁ kaphaje sapitte tiktaśamīyutam// iti kaphajakāsacikitsā/ kāsamātyayikāṁ matvā kṣatajam tvarayā jayet/ madhurairjīvanīyaiśca balamāṁsavivardhanaiḥ// § 13161	Ca.6.18.133 Ca.6.18.134
10	pippalī madhukāṁ piṣṭām kārṣikāṁ sasitopalam/ prāsthikāṁ gavyamājām ca kṣīramikṣurasastathā// § 13163	Ca.6.18.135
	yavagodhūmamṛdvīkācūrṇamāmalakādrasah/ tailāṁ ca prasṛtāṁśāni tat sarvam mr̥dunā+agninā// § 13165	Ca.6.18.136
15	pacelleham ghṛtakṣaudrayuktah sa kṣatakāsahā/ śvāsaḥdrogakārṣyeṣu hito vṛddhe+alparetasi// § 13167	Ca.6.18.137
	kṣatakāsābhībhūtānāṁ vr̥ttih syāt pittakāsikī/ kṣīrasarpirmadhuprāyā samṣarge tu višeṣaṇam// § 13169	Ca.6.18.138

- Ca.6.18.139   vātāpitārdite+abhyāṅgo gātrabhede
                                      ghṛtairhitah/
tailairmārutarogaghnaiḥ pīḍyamāne ca
vāyunā// § 13171
- Ca.6.18.140   hr̥tpārvārtiṣu pānam syājjīvanīyasya sarpiṣah/
sadāham kāsino raktam śṭhīvataḥ
sabale+anale// § 13173
- Ca.6.18.141   māṁsocitebhyaḥ kṣāmebhyo lāvādīnāṁ rasā   5
hitāḥ/
trṣṇārtānāṁ payaśchāgām śaramūlādibhiḥ
śṛtam// § 13175
- Ca.6.18.142   rakte srotobhya āsyādvā+apyāgate kṣīrajam
ghṛtam/
nasyam pānam yavāgūrvā śrānte kṣame
hatānale// § 13177
- Ca.6.18.143   stambhāyāmeṣu mahatīṁ mātrāṁ vā sarpiṣah
pibet/
kuryādvā vātarogaghnam pittaraktāvirodhī   10
yat// § 13179
- Ca.6.18.144   nivṛtte kṣatadoṣe tu kaphe vr̥ddha &urah kṣate/
dālyate kāsino yasya sa dhūmānnā
pibedimān// § 13181
- Ca.6.18.145   dve mede madhukram dve ca bale taiḥ
kṣaumalaktakaiḥ/
vartitairdhūmamāpīya jīvanīyaghṛtam pibet//
§ 13183
- Ca.6.18.146   manahśilāpalāśājagandhātvakkṣīrināgaraiḥ/   15
bhāvayitvā pibet kṣaumamanu
cekṣuguḍodakam// § 13185
- Ca.6.18.147   piṣṭvā manahśilāṁ tulyāmārdrayā vaṭaśuṅgayā/

sasarpikam pibeddhūmam
tittiripratibhojanam // § 13187

- bhāvitam jīvanīyairvā kuliṅgāṇḍarasāyutaiḥ/
kṣaumam dhūmam pibet kṣīram śṛtam
cāyoguḍairanu//
iti kṣatajakāsacikitsā//
samprūṇarūpaṁ kṣayajam durbalasya
vivarjayet/ Ca.6.18.148
navotthitam balavataḥ pratyākhyāyācaret
kriyām// § 13192 Ca.6.18.149
- tasmai bṛmhāṇamevādau kuryādagneśca
dīpanam/
bahudoṣāya sasneham mṛdu
dadyādvirecanam// § 13194 Ca.6.18.150
- śampākena trivṛtayā mṛdvīkārasayuktayā/
tilvakasya kaṣāyeṇa vidārīsvarasena ca// § 13196 Ca.6.18.151
- sarpiḥ siddham pibedyuktyā kṣīṇadeho
viśodhanam/
(hitam taddehabalayorasya samṛakṣaṇam
&matam//) § 13198 Ca.6.18.152
- pitte kaphe ca samkṣīṇe pariksīṇeṣu dhātuṣu/
ghṛtam karkatākīksīradvibalāsādhitam pibet//
§ 13200 Ca.6.18.153
- vidārībhiḥ kadambairvā tālasasyaistathā śṛtam/
ghṛtam payaśca mūtrasya vaivarṇye
kṛcchranirgame// § 13202 Ca.6.18.154
- śūne savedane meḍhre pāyau saśronivamkṣane/
ghṛtamāṇḍena &madhunā+anuvāsyo miśrakeṇa
vā// § 13204 Ca.6.18.155
- jāṅgalaiḥ pratibhuktasya vartakādyā bileśayāḥ/ Ca.6.18.156

kramaśah prasahāścaiva prayojyāḥ
piśitāśinah // § 13206

Ca.6.18.157 ausṇyāt pramāthibhāvācca
srotobhyaścyāvayanti te/
kapham, śuddhaiśca taiḥ puṣṭim
kuryātsamyagvahanrasah // § 13208

Ca.6.18.158 dvipañcamūlītriphalācavikābhārgicitrakaiḥ/
kulatthapippalīmūlapāthakolayavairjale // 5
§ 13210

Ca.6.18.159 śrtairnāgaraduhsparsāpippalīśaṭipauṣkaraiḥ/
kalaiḥ karkaṭaśṛṅgyā ca samaiḥ
sarpirvipācayet // § 13212

Ca.6.18.160 siddhe+asmimścūrṇitau kṣārau dvau pañca
lavaṇāni ca/
dattvā yuktyā pibenmātrāṁ
kṣayakāsanipīḍitaḥ // 10
iti dvipañcamūlādighṛtam/

guḍūcīṁ pippalīṁ mūrvāṁ haridrāṁ śreyasīṁ
vacāṁ/
nidigdhikāṁ kāsamardāṁ pāṭhāṁ
citrakanāgaram // § 13217

Ca.6.18.162 jale caturgunē paktvā pādaśeṣeṇa tatsamam/
siddham sarpiḥ
pibedgulmaśvāsārtikṣayakāsanut// 15
iti guḍūcyādighṛtam/

Ca.6.18.163 kāsamardābhayāmustapāṭhākaṭphalanāgaraiḥ/
pippalīkaṭukādrākṣākāśmaryasurasaistathā//
§ 13222

Ca.6.18.164 akṣamāṭrairghṛtaprastham
kṣīradrākṣārasāḍhake/
pacecchoṣajvaraplīhasarvakāsaḥaram śivam//
§ 13224

	dhātrīphalaiḥ kṣīrasiddhaiḥ sarpirvā+apyavacūrṇitam/ dviguṇe dāḍimarase vipakvam vyoṣasamyutam// § 13226	Ca.6.18.165
	pibedupari bhaktasya yavakṣāraghṛtam narah/ pippalīguḍasiddham vā cchāgakṣīrayutam ghṛtam// § 13228	Ca.6.18.166
5	etānyagnivivṛddhyartham sarpīṁṣi kṣayakāsinām/ syurdoṣabaddhakoṣṭhorahṣrotasām ca viśuddhaye// § 13230	Ca.6.18.167
	harītakīryavavkāthadvyāḍhake viṁśatim pacet/ svinnā mr̥ditvā tāstasmin purāṇam guḍaṣaṭpalam// § 13232	Ca.6.18.168
	dadyānmanahśilākarṣam karsāṁṛdham ca rasāñjanāt/ kuḍavārdham ca pipplyāḥ sa lehaḥ śvāsakāsanut//	Ca.6.18.169
10	iti harītakilehaḥ/ śvāvidhaḥ sūcayo dagdhāḥ saghṛtakṣaudraśarkarāḥ/ śvāsakāsaharā barhipādau vā kṣaudrasarpisā//	Ca.6.18.170
	§ 13237	
	eranḍapatrakṣāram vā vyosatailaguḍānvitam/ lihyādetena vidhinā surasairanḍapatrajam//	Ca.6.18.171
15	§ 13239	
	drākṣāpadmakavārtākapippalīḥ kṣaudrasarpisā/ lihyāttryūṣaṇacūrṇam vā purāṇaguḍasarpisā//	Ca.6.18.172
	§ 13241	

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

Ca.6.18.173	citrakam̄ triphalājājī karkatākhyā kaṭutrikam̄ / drāksām̄ ca kṣaudrasarpibhyām̄ lihyādadyādgudena vā // § 13243
Ca.6.18.174	padmakam̄ triphalām̄ vyoṣam̄ viḍaṅgam̄ suradāru ca / balām̄ rāsnām̄ ca tulyāni sūkṣmacūrṇāni kārayet // § 13245
Ca.6.18.175	sarvairebhiḥ samam̄ cūrṇaiḥ pṛthak kṣaudram̄ ghṛtam̄ sitām̄ / vimathya lehayelleham̄ sarvakāsaharam̄ śivam // § 13247
Ca.6.18.176	jīvantīm̄ madhukam̄ pāṭhām̄ tvakkṣīrīm̄ triphalām̄ śaṭīm / mustaile padmakam̄ drāksām̄ dve bṛhatyau vitunnakam // § 13249
Ca.6.18.177	sārivām̄ pauskaram̄ mūlam̄ karkatākhyām̄ rasāñjanam / punarnavām̄ loharajastrāyamāṇām̄ yavānikām // § 13251
Ca.6.18.178	bhārgīm̄ tāmalakīmrddhim̄ viḍaṅgam̄ dhanvayāsakam / kṣāracitrakacavyāmlavetasavyoṣadāru ca // § 13253
Ca.6.18.179	cūrṇīkrtya samāṁśāni lehayet kṣaudrasarpiṣā / cūrṇātpāṇitalam̄ pañca kāsānetad vyapohati // iti padmakādilehaḥ /
Ca.6.18.180	lihyānmaricacūrṇām̄ vā saghṛtakṣaudraśarkaram / badarīpatrakalkam̄ vā ghṛtabhṛṣṭam̄ sasaindhavam // § 13258
Ca.6.18.181	&svarabhede ca kāse ca lehametam̄ prayojayet /

patrakalkam̄ għrtairbħrṣtam̄ tilvakasya
sašarkaram// § 13260

peyā cotkārikā ccharditṛtkāsāmātisāranut/
gaurasarşapagandīraviqdaṅgavyoṣacitrakān/
sābhayān sādhayettoye yavāgūm tena
cāmbhasā// § 13263

5 sasarpirlavaṇām̄ kāse hikkāsvāse sapīnase/
pāṇḍvāmaye kṣaye & sothe karṇaśule ca
dāpayet// § 13265

kanṭakārīrase siddho mudgayūṣah
susam̄skṛtaḥ/
sagaurāmalakah sāmlah
sarvakāsabhiṣagjītam// § 13267

10 vātaghnauṣadhanīskvātham̄ kṣīram̄ yūṣān
rasānapi/
vaiṣkirapratudān bailān dāpayet kṣayakāsine//
§ 13269

kṣatakāse ca ye dhūmāḥ sānupānā nidarśitāḥ/
kṣayakāse+api tāneva yathāvastham̄
prayojayet// § 13271

dīpanam̄ bṛmhāṇam̄ caiva srotasām̄ ca
viśodhanam̄/
vyatyāsātkṣayakāsibhyo balyam̄ sarvam̄ hitam̄
bhavet// § 13273

15 sannipātabhavo+apyeṣa kṣayakāsaḥ sudāruṇaḥ/
sannipātahitam̄ tasmāt sadā kāryam̄
bhiṣagjītam// § 13275

doṣānubalayogācca haredrogabalābalam/
kāsesveṣu garīyāṁsam̄ jānīyāduttarottaram//
§ 13277

Ca.6.18.190 bhojyam pānāni sarpīmṣi &lehāśca saha
pānakaiḥ/

kṣīram sarpirguḍā dhūmāḥ
kāsabhaiṣajyasamgrahaḥ// § 13279

Ca.6.18.191 tatra ślokaḥ--- § 13280

saṃkhyā nimittam rūpāṇi
sādhyāsādhyatvameva ca/
kāsānām bhedajam proktam garīyastvam ca
kāsinah// § 13282
ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte+aprāpte
dr̥dhabalasam̥pūrite cikitsāsthāne kāsacikitsitam
nāmāṣṭādaśo+adhyāyah//18//

5

6.19 ekonavimśo+adhyāyah/

Ca.6.19.1 athāto+atīsāracikitsitam vyākhyāsyāmaḥ// § 13284

Ca.6.19.2 iti ha smāha bhagavānātreyah// § 13285

Ca.6.19.3 bhagavantam khalvātreyam kṛtāhnikam hutāgnihotramāśinamṛṣigāṇaparivṛtamuttare himavataḥ pārśve vinayādūpetyābhivādya cāgniveśa uvāca --- bhagavan! atīsārasya prāgutpattinimittalakṣaṇopaśamanāni prajānugrahārthamākhyātumarhasīti// § 13286

5

Ca.6.19.4 atha bhagavān punarvasurātreyastadagniveśavacanamanuniśamyovāca --- śrūyatāmagniveśa! sarvametadakhilena vākhyāyamānam/ § 13287

10

ādikāle khalu yajñeṣu paśavah samālabhanīyā babhūvurnālambhāya prakriyante sma/ § 13288

tato dakṣayajñam pratyavarakālam manoh putrāṇāṁ nariṣyannābhāgekṣvākunṛgaśaryātyādīnāṁ kratuṣu paśūnāmevābhyanujñānāt paśavah prokṣaṇamavāpuḥ/ § 13289

15

ataśca pratyavarakālam pṛṣadhireṇa dīrghasatreṇa yajatā paśūnāmalābhādgavāmālambhaḥ pravartitaḥ/ § 13290

tām dr̥ṣṭvā pravyathitā bhūtagaṇāḥ, teṣāṁ copayogādūpākṛtānāṁ gavāṁ &gauravādausṇyādasātmyatvādaśastopayogāccopahatāgnīnāmupahatamanasāṁ cātīsāraḥ pūrvamutpannah pṛṣadhrayajñe// § 13291

20

Ca.6.19.5

athāvarakālam vātalasya vātātapavyāmātimātriniše-
viṇo rūkṣālpapramitāśinastīksṇamadyavyavāyanityasyodā-
vartayataśca vegān vāyuḥ ; prakopamāpadyate, paktā co-
pahanyate ; sa vāyuḥ kupito+agnāvupahate mūtrasvedau
5 purīśāsayamupahṛtya, tābhyaṁ purīśam dravīkṛtya, atīsā-
rāya prakalpate / § 13292

tasya rūpāṇi---vijjalamāmam viplutamavasādi rūkṣam
dravam saśūlamāmagandhamīśacchabdamaśabdam vā vi-
baddhamūtravātamatisāryate purīśam, vāyuścāntahko-
10 ṣṭhe saśabdaśūlastiryak carati vibaddha ityāmātisāro vā-
tāt / § 13293

pakvam vā vibaddhamalpālpam saśabdam saśūlaph-
enapicchāparikartikam hrṣṭaromā vinīhsvasañ śuṣkamu-
khaḥ kaṭyūrutrikajānuprṣṭhapārśvaśūlī bhraṣṭagudo mu-
15 humuhurvigrathitamupaveṣyate purīśam vātāt ; tamāhu-
ranugrathitamityeke, vātānugrathitavarcastvāt / § 13294

pittalasya punaramlalavaṇakāṭukaksāroṣṇatīksṇātimā-
traniṣeviṇah pratatāgnisūryasamtāpoṣṇamārutoṭahatag-
ātrasya krodherṣyābahulasya pittam prakopamāpadyate/
20 § 13295

tat prakupitam dravatvādūṣmāṇamupahatyā purīśāśa-
yavisiṛtamausṇyād dravatvāt saratvācca bhittvā purīśama-
tisārāya prakalpate / § 13296

tasya rūpāṇi---hāridram haritam nīlam krṣṇam & rakt-
25 apittopahitamatidurgandhamatisāryate purīśam, ṭṛṣṇādā-
hasvedamūrcchāśūlabradhnasamtāpapākaparīta iti pittā-
isārah / § 13297

śleṣmalasya tu gurumadhuraśītasnigdhopasevinah sa-
mpūrakasyācintayato divāsvapnaparasyālasasya śleṣmā-
30 prakopamāpadyate / § 13298

sa svabhāvād gurumadhuraśītasnigdhaḥ srasto+agnimupahatyā
saumyasvabhāvāt purīśāsayamupahatyopapledya purīśa-
matisārāya kalpate / § 13299

tasya rūpāṇi---snigdham śvetam picchilam tantumad-
āmam guru durgandham śleṣmopahitamanubaddhaśūla-
35 malpālpamabhīksṇamatisāryate sapravāhikam, gurūdara-
gudabastivamkṣaṇadeśah krte+apyakṛtasamjñah saloma-

harṣaḥ sotkleśo nigrālasyaparītaḥ sadano+annadveśī ceti
śleśmātisāraḥ // § 13300

Ca.6.19.8 atiśītasnigdharūkṣoṣṇagurukharakaṭhinaviṣamaviruddhā-
sātmyabhojanādabhojanāt kālātītabhojanād yatkīmcida-
bhyavaharaṇāt praduṣtamadyapānīyapānādatimadyapā- 5
nādasamśodhanāt pratikarmaṇām viṣamagamanādanu-
pacārājjvalanādityapavanasa�ilātisevanādasvapnādatisvapnā-
dvegavidhārāṇādṛtuviparyayādayathābalamārambhādbha-
yaśokacittodvegātīyogāt kṛmiśoṣajvarārśovikārātikarṣaṇ-
ādvā vyāpannāgnestrayo dosāḥ prakupitā bhūya evāgni- 10
mupahatya pakvāśayamanupraviṣyātisāraṁ sarvadoṣali-
ṅgam janayanti // § 13301

Ca.6.19.9 api ca śoṇitādīn &dhātūnatiprakṛṣṭam dūṣayanto dhā-
tudoṣasvabhāvākṛtānatīsāravarṇānupadarśayanti/ § 13302

tatra śoṇitādiṣu dhātuṣvatipraduṣteṣu hāridraharita-
nīlamāñjiṣṭhamāṁsadhāvanasannikāśam raktam kṛṣṇam 15
śvetam varāhabhedahṛṣamanubaddhavedanamaveda-
nam vā samāsavyatyāsādupaveṣyate śakṛd grathitamā-
mam sakṛt, sakṛdapi pakvamanatikṣīṇamāṁsaśoṇitabalo
mandāgnirvihatamukharasaśca ; tādṛśamāturaṁ kṛcchra- 20
sādhyam vidyāt/ § 13303

ebhirvarṇairatisāryamāṇam sopadravamāturaṁasādhyo+ayamiti
pratyācaksīta ; tadyathā---pakvamśoṇitābham yakṛtkha-
ṇḍopamam medomāṁsodakasannikāśam dadhighṛtamā-
jjatailavasākṣīravesavārābhāmatinīlamatiraktamatikṛṣṇamu-25
dakamivāccham punarmecakābhāmatisnigdham harita-
nīlakaśāyavarṇam karburamāvilam picchilam tantuma-
dāmam candrakopagatamatikuṇapapūtipūyagandhyāmā-
mamatsyagandhi & makṣikākāntam kuthitabahudhātusrā-
vamalpapurīṣamapuriṣam vā+atisāryamāṇam ṭṛṣṇādāha- 30
jvarabhramatamakahikkāśvāsānubandhamativedanamaveda-
nam vava srastapakvagudam paritagudavalim muktan-
ālamatikṣīṇabalamāṁsaśoṇitam sarvaparvāsthīśūlinama-
rocakāratipralāpasamṁohaparītaṁ sahasoparatavikāram-
atisāriṇamacikitsyam vidyāt ; iti sannipātātisāraḥ // § 13304 35

Ca.6.19.10 tamasādhyatāmasamprāptam cikitsed yathāpradhāno-
pakramena hetūpaśayadoṣaviśeṣaparīkṣayā ceti// § 13305

āgantū dvāvatīsārau mānasau bhayaśokajau/
tattaylorlakṣaṇam vāyoryadatīsāralakṣaṇam//
§ 13307

Ca.6.19.11

māruto bhayaśokābhyaṁ śīghram hi
parikupyati/
tayoḥ kriyā vātaharī harṣaṇāsvāsanāni ca//
§ 13309

Ca.6.19.12

5 ityuktāḥ ṣadatīsārāḥ, sādhyānām sādhanam
tvataḥ/
pravakṣyāmyanupūrveṇa
yathāvattannibodhata// § 13311

Ca.6.19.13

doṣāḥ sannicitā yasya
vidagdhāhāramūrcchitāḥ/
atīsārāya kalpante bhūyastān sampravartayet//
§ 13313

Ca.6.19.14

na tu samgrahaṇam deyam
pūrvamāmātisāriṇe/
10 vibadhyamānāḥ prāgdoṣā janayantyāmayān
bahūn// § 13315

Ca.6.19.15

daṇḍakālasakādhmānagrahanyarśogadāṁsthā/
śothapāṇḍvāmayaplīhakuṣṭhagulmodarajvarān//
§ 13317

Ca.6.19.16

tasmādupekṣetotkliṣṭān vartamānān svayam
malān/
kr̥chram vā vahatām dadyādabhayām
sampravartinīm// § 13319

Ca.6.19.17

15 tayā pravāhite doṣe praśāmyatyudarāmayah/
jāyate dehalaghutā jaṭharāgniśca vardhate//
§ 13321

Ca.6.19.18

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.19.19 pramathyāṁ madhyadosāñāṁ
dadyāddīpanapācanīm/
laṅghanāṁ cālpadośāñāṁ
praśastamatisāriṇāṁ // § 13323
- Ca.6.19.20 pippalī nāgaram dhānyam bhūtīkamabhaya
vacā/
hrīveram bhadramustāni bilvam
nāgaradhānyakam // § 13325
- Ca.6.19.21 pṛśniparṇī śvadamṣṭrā ca samaṅgā kaṇṭakārikā/ 5
tisrah pramathyā vihitāḥ
ślokārdhairatisāriṇāṁ // § 13327
- Ca.6.19.22 vacāprativiśābhyaṁ vā mustaparpaṭakena vā/
hrīveraśṛṅgaverābhyaām pakvam vā
pāyayejjalam // § 13329
- Ca.6.19.23 yukte+annakāle kṣutkṣāmaṁ laghūnyannāni
bhojayet/
tathā sa śīghramāpnoti rucimagnibalam 10
balam // § 13331
- Ca.6.19.24 takreṇāvantisomena yavāgvā tarpaṇena vā/
surayā madhunā cādau
yathāsātmyamupācaret // § 13333
- Ca.6.19.25 yavāgūbhirvilepībhiḥ khaḍairyūṣai
rasaudanaiḥ/
dīpanagrāhisamyuktaiḥ kramaśca syādataḥ
param // § 13335
- Ca.6.19.26 śālaparṇīm pṛśniparṇīm bṛhatīm kaṇṭakārikām/ 15
balāṁ śvadamṣṭrāṁ bilvāni pāṭhāṁ
nāgaradhānyakam // § 13337
- Ca.6.19.27 śaṭīm palāśām hapuṣām vacām jīrakapippalīm/

	yavānīṁ pippalīmūlam citrakam hasti pippalīm // § 13339	
	vṛksāmlam dādimāmlam ca sahiṅgu biḍasa indhavam / prayojayed annapāne vidhinā sūpakalpitam // § 13341	Ca.6.19.28
5	vātaśleśmaharo hyeṣa gaṇo dīpanapācanah / grāhī balyo rocanaśca tasmācchasto+atisāriṇām // § 13343	Ca.6.19.29
	āme pariṇate yastu vibaddhamatisāryate / saśūlapicchamalpālpam bahuśah sapravāhikam // § 13345	Ca.6.19.30
	yūṣena mūlakānām tam badarāṇāmathāpi vā / upodikāyāḥ kṣīriṇyā yavānyā vāstukasya vā // § 13347	Ca.6.19.31
10	suvarcalāyāścañcorvā śākenāvalgujasya vā / śātyāḥ karkārukānām vā jīvantyāścirbhāṭasya vā // § 13349	Ca.6.19.32
	lonikāyāḥ sapāṭhāyāḥ śuṣkaśākena vā punah / dadhidāḍimasiddhena bahusnehena bhojayet // § 13351	Ca.6.19.33
15	kalkah syādbālabilvānām tilakalkaśca tatsamaḥ / dadhnaḥ saro+amlasnehādyah khaḍo hanyāt pravāhikām // § 13353	Ca.6.19.34
	yavānām mudgamāśānām śālīnām ca tilasya ca / kolānām bālabilvānām dhānyayūṣam prakalpayet // § 13355	Ca.6.19.35

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.19.36   aikadhyam yamake bhrṣṭam
                                  dadhidādimasārikam/
varcaḥkṣaye śuskamukham sālyannam tena
                                  bhojayet // § 13357
- Ca.6.19.37   dadhnah saram vā yamake bhrṣṭam
                                  saguḍanāgaram/
surām vā yamake bhrṣṭam vyāñjanārthe
                                  pradāpayet // § 13359
- Ca.6.19.38   phalāmlam yamake bhrṣṭam yūṣam   5
                                  grñjanakasya vā/
lopākarasamamlam vā snigdhāmlam
                                  kacchapasya vā // § 13361
- Ca.6.19.39   barhitittiridaksāṇām vartakānām tathā rasāḥ/
snigdhāmlāḥ sālāyaścāgryā
varcaḥkṣayarujāpahāḥ // § 13363
- Ca.6.19.40   antarādhirasam pūtvā raktam meṣasya
                                  cobhayam/
paceddādimasārāmlam   10
                                  sadhānyasnehanāgaram // § 13365
- Ca.6.19.41   &audanam raktaśālīnām tenādyāt prapibecca
                                  tat/
tathā varcaḥkṣayakṛtaivvyādhibhirvipramucy-
                                  ate // § 13367
- Ca.6.19.42   gudaniḥsaraṇe śule pānamamlasya sarpiṣāḥ/
praśasyate
                                  nirāmāṇāmathavā+apyanuvāsanam // § 13369
- Ca.6.19.43   cāṅgerīkoladadhyanāgarakṣārasamāyutam/
ghṛtamutkvathitam peyam   15
                                  gudabhramśarujāpaham//
iti cāṅgerīghṛtam/

	sacavyapippalīmūlam savyoṣaviḍadāḍimam / peyamamlam ghṛtam yuktyā sadhānyājājicitrakam //	Ca.6.19.44
5	iti gudabhramse cavyādighṛtam / daśamūlopasiddham vā sabilvamanuvāsanam / śatīsatāhvābilvairvā vacayā citrakeṇa vā //	Ca.6.19.45
	iti gudabhramse+anuvāsanam / stabdhabhraṣṭagude pūrvam snehasvedau prayojayet /	Ca.6.19.46
	susvinnam tam bhṛdūbhūtam picunā sampraveśayet // § 13380	
10	vibaddhavātavarcāstu bahuśūlapravāhikah / saraktapicchastrṣṇārtah kṣīrasauhityamarhati //	Ca.6.19.47
	§ 13382	
	yamakasyopari kṣīram dhāroṣṇam vā pibennarah /	Ca.6.19.48
	śrtameranḍamūlena bālabilvena vā &payah //	
	§ 13384	
	evam kṣīraprayogenā raktam picchā ca śāmyati / śūlam pravāhikā caiva vibandhaścopaśāmyati //	Ca.6.19.49
	§ 13386	
15	pittatisāram punarnidānopaśayākṛtibhirāmānvayam- upalabhyā yathābalam laṅghanapācanābhyāmupācaret /	Ca.6.19.50
	§ 13387	
	ṭṛṣyatstu mustaparpaṇakośīrasārivācandanakirātatikta- kodīcyavāribhirupacārah / § 13388	
20	laṅghitasya cāhārakāle balātibalāsūrpaparṇīśālaparṇī- prśniparṇībṛhatīkanṭakārikāśatāvarīsvadamṣṭrāniryūhasa- muktena yathāśātmyam yavāgūmaṇḍādinā tarpaṇādinā vā krameṇopacārah / § 13389	
	mudgamasūrahareṇumakuṣṭhakāḍhakīyūṣairvā lava- kapiñjalaśaśahariṇaiṇakālapucchakarasairīṣadamlairanamla- irvā kramaśo+agnim sandhukṣayet / § 13390	
25	anubandhe tvasya dīpanīyapācanīyopaśamanīyasamgr- ahaṇīyān yogān samprajayediti // § 13391	

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.19.51   sakṣaudrātiviṣam piṣṭvā vatsakasya
                                    phalatvacam/
                                    pibet pittātisāraghnām
                                    taṇḍulodakasamyutam// § 13393
- Ca.6.19.52   kirātatiktako mustam vatsakah sarasāñjanah/
                                    bilvam dāruharidrā tvak hrīberam
                                    sadurālabham// § 13395
- Ca.6.19.53   candanam ca bhṛṇālam ca nāgaram   5
                                    lodhramutpalam/
                                    tilā mocaraso lodhram samaṅgā
                                    kamalotpalam// § 13397
- Ca.6.19.54   utpalam dhātakīpuṣpam
                                    dādimatvaṅgahauṣadham/
                                    kaṭphalam nāgaram pāṭhā
                                    jambvāmrāsthidurālabhāḥ// § 13399
- Ca.6.19.55   yogāḥ ṣaḍete
                                    sakṣaudrāstaṇḍulodakasamyutāḥ/
                                    peyāḥ pittātisāraghnāḥ ślokārdhena   10
                                    nidarśitāḥ// § 13401
- Ca.6.19.56   jīenoṣadhānām śasyante yathāyogam
                                    prakalpitaiḥ/
                                    rasaiḥ sāṃgrāhikairyuktāḥ purāṇā
                                    raktaśālayaḥ// § 13403
- Ca.6.19.57   pittātisāro dīpāgneḥ kṣipram samupaśāmyati/
                                    ajākṣīraprayogeṇa balam varṇaśca vardhate//
                                    § 13405
- Ca.6.19.58   bahudoṣasya dīptāgneḥ saprāṇasya na tiṣṭhati/
                                    aittiko yadyatīsāraḥ payasā tam virecayet//   15
                                    § 13407

	palāśaphalaniryūham̄ payasā saha pāyayet/ tato+anupāyayet koṣṇam̄ kṣīrameva yathābalam// § 13409	Ca.6.19.59
	pravāhite tena male praśāmyatyudarāmayaḥ/ palāśavat prayojyā vā trāyamāṇā viśodhinī // § 13411	Ca.6.19.60
5	sāṃsargyām̄ kriyamāṇāyām̄ śūlam̄ yadyanuvartate/ srutadoṣasya tam̄ sīghram̄ yathāvadanuvāsayet// § 13413	Ca.6.19.61
	śatapuṣṭāvarībhyaṁ ca payasā madhukena ca/ tailapādām̄ ghṛtam̄ siddham̄ sabilvamanuvāsanam// § 13415	Ca.6.19.62
10	kṛtānuvāsanasyāsyā kṛtasāṃsarjanasya ca/ vartate yadyatīsāraḥ picchābastirataḥ param// § 13417	Ca.6.19.63
	pariveṣṭya kuśairārdrairārdraurvṛntāni śālmaleḥ/ kṛṣṇamṛttikayā++ālipya svedayedgomayāgninā// § 13419	Ca.6.19.64
	suśuṣkām̄ mṛttikām̄ jñātvā tāni vṛntāni śālmaleḥ/ śrte payasi mṛdgīyādāpothyolūkhale tataḥ// § 13421	Ca.6.19.65
15	piṇḍam̄ muṣṭisamam̄ prasthe tat pūtam̄ tailasarpīṣoh/ &snehitam̄ mātrayā yuktaṁ kalkena madhukasya ca// § 13423	Ca.6.19.66
	bastimabhyaktagātrāya dadyāt pratyāgate tataḥ/	Ca.6.19.67

snātvā bhuñjīta payasā jāngalānāṁ rasena vā //
 § 13425

- Ca.6.19.68 pittāpisārajvaraśothagulmajīrnātisāragrahaṇī-
 pradosān/
 jayatyayam śīghramatipravṛddhān
 virecanāsthāpanayośca &bastih// § 13427
- Ca.6.19.69 pittātisārī yastvetāṁ kriyāṁ muktvā niṣevate/
 pittalānyannapānāni tasya pittam mahābalam// 5
 § 13429
- Ca.6.19.70 kuryādraktātisāram tu raktamāśu pradūṣayet/
 trṣṇāṁ śūlam vidāham ca gudapākam ca
 dārunam// § 13431
- Ca.6.19.71 tatra cchāgām payaḥ śastam śītam
 samadhuśarkaram/
 pānārtham bhojanārtham ca gudaprakṣālane
 tathā// § 13433
- Ca.6.19.72 audanām raktaśālīnām payasā tena bhojayet/
 rasaiḥ pārāvatādīnām ghṛtabhrṣṭaiḥ
 saśarkaraiḥ// § 13435 10
- Ca.6.19.73 śaśapakṣimrgāṇām ca śītānām dhanvacāriṇām/
 rasairanamlaiḥ sagṛtairbhojayettam
 saśarkaraiḥ// § 13437
- Ca.6.19.74 rudhirām mārgamājām vā ghṛtabhrṣṭam
 praśasyate/
 kāśmaryaphalayūṣo vā kiṃcidamlah
 saśarkarah// § 13439 15
- Ca.6.19.75 nīlotpalām mocarasam samaṅgā
 padmakeśaram/
 ajākṣīrayutam dadyājjīrṇe ca payasaudanam//
 § 13441

	durbalam pāyayitvā vā tasyaivopari bhojayet/ prāgbhaktam navanītam vā dadyāt samadhuśarkaram// § 13443	Ca.6.19.76
	prāsyā kṣīrotthitam sarpiḥ kapiñjalarasāśanah/ tryahādārogyamāpnoti payasā kṣīrabhuk tathā// § 13445	Ca.6.19.77
5	pītvā śatāvarīkalkam payasā kṣīrabhugjayet/ raktatīsāram pītvā vā tayā siddham ghṛtam narah// § 13447	Ca.6.19.78
	ghṛtam yavāgūmaṇḍena kuṭajasya phalaiḥ śṛtam/ peyam tasyānu pātavyā peyā raktapaśāntaye// § 13449	Ca.6.19.79
10	tvak ca dāruharidrāyāḥ kuṭajasya phalāni ca/ pippalī śrīngaveram ca drākṣā kaṭukarohinī// § 13451	Ca.6.19.80
	ṣadbhiretairghṛtam siddham peyāmaṇḍāvacāritam/ atīsāram jayecchīghram tridoṣamapi dāruṇam// § 13453	Ca.6.19.81
	kṛṣṇamṛṇmadhukam śaṅkham rudhiram taṇḍulodakam/ pītamekatra sakṣaudram raktasamgrahaṇam param// § 13455	Ca.6.19.82
15	pītaḥ priyaṅgukākalkah sakṣaudrastanḍulāmbhasā/ raktasrāvam jayecchīghram dhanvamāṁsarasaśinah// § 13457	Ca.6.19.83

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.19.84   kalkastilānāṁ krṣṇānāṁ
                                      śarkarāpañcabhāgikāḥ/
                                      ājena payasā pītah sadyo raktam niyacchati //
                                      § 13459
- Ca.6.19.85   palāṁ vatsakabījasya śrapayitvā rasam pibet/
                                      yo rasāśī jayecchīghram sa paittam
                                      jaṭharāmayam // § 13461
- Ca.6.19.86   pītvā saśarkarākṣaudram candanam   5
                                      taṇḍulāmbhasā/
                                      dāhatrṣṇāpramehebhyo raktasrāvācca
                                      mucyate // § 13463
- Ca.6.19.87   godo bahubhirutthānairyasya pittena pacyate/
                                      secayettam suśītena paṭolamadhukāmbunā //
                                      § 13465
- Ca.6.19.88   pañcavalkamadhūkānāṁ
                                      rasairikṣurasairghṛtaiḥ/
                                      chāgairgavyaiḥ payobhirvā
                                      śarkarākṣaudrasamāyutaiḥ // § 13467   10
- Ca.6.19.89   prakṣālanānāṁ kalkairvā sasarpiṣkaiḥ
                                      pralepayet/
                                      eṣāṁ vā sukṛtaiścūrṇaistam gudam
                                      pratisārayet // § 13469
- Ca.6.19.90   dhātakīlodhracūrṇairvā samāṁśaiḥ
                                      pratisārayet/
                                      tathā sravati no raktam gudam taiḥ
                                      pratisāritam // § 13471
- Ca.6.19.91   pakvatā praśamam yāti vedanā copaśāmyati/
                                      yathoktaih secanaiḥ śītaiḥ
                                      śoṇite+atisravatyapi // § 13473   15
- Ca.6.19.92   gudavaṅkṣaṇakaṭyūru secayedghṛtabhāvitam/

candanādyena tailena śatadhautena sarpiṣā//
 § 13475

kārpāsasamgrhītena secayedgudavaṅkṣaṇam/
 alpālpam̄ bahuśo raktam̄ saśūlamupaveśyate//
 § 13477

Ca.6.19.93

yadā vāyurvibaddhaśca kṛcchram̄ carati vā na
 vā/

Ca.6.19.94

5 picchābastim̄ tadā tasya
 yathoktamupakalpayet// § 13479

prapaiṇḍarīkasiddhena sarpiṣā cānuvāsayet/
 prāyaśo durbalagudāścirakālātisāriṇah// § 13481

Ca.6.19.95

tasmādabhīkṣṇāśasteśāṁ gude sneham̄
 prayojayet/
 pavano+atipravṛtto hi sve sthāne
 labhate+adhikam// § 13483

Ca.6.19.96

10 balam̄ tasya sapittasya jayārthe bastiruttamah/
 raktam̄ viṭasahitam̄ pūrvam̄ paścādvā
 yo+atisāryate// § 13485

Ca.6.19.97

śatāvarīghṛtam̄ tasya lehārthamupakalpayet/
 śarkarārdhāṁśikam̄ līḍham̄ navanītam̄
 navoddhṛtam// § 13487

Ca.6.19.98

15 kṣaudrapādam̄ jayecchīgram̄ tam̄ vikāram̄
 hitāśinah/
 nyagrodhodumbarāśvatthaśuṅgānāpothya
 vāsayet// § 13489

Ca.6.19.99

ahorātram̄ jale tapte ghṛtam̄ tenāmbhasā pacet/
 tadardhaśarkarāyuktam̄ lihyāt
 sakṣaudrapādikam// § 13491

Ca.6.19.100

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.19.101 adho vā yadi vā+apyūrdhvam̄ yasya raktam̄
pravartate/
yastvevam̄ durbalo mohāt pittalānyeva sevate // § 13493
- Ca.6.19.102 dāruṇam̄ sa valīpākam̄ prāpya śīghram̄
vipadyate/
śleṣmātisāre prathamam̄ hitam̄
laṅghanapācanam// § 13495
- Ca.6.19.103 yojyaścāmātisāraghno yathokto dīpano gaṇah// 5
laṅghitasyānupūrvyām̄ ca kṛtāyām̄ na
nivartate // § 13497
- Ca.6.19.104 kaphajo yadyatīsārah̄ kaphaghnaistamupācaret/
bilvam̄ karkaṭikā mustamabhayā
viśvabheṣajam// § 13499
- Ca.6.19.105 vacā viḍaṅgam̄ bhūtīkam̄ dhānyakam̄ devadāru
ca/
kuṣṭham̄ sātiviṣā pāṭhā cavyam̄ kaṭukarohinī// 10
§ 13501
- Ca.6.19.106 pippalī pippalīmūlam̄ citrakam̄ hastipippalī/
yogāñchlokārdhavihitāṁścaturastān
prayojayet// § 13503
- Ca.6.19.107 śrtāñchleṣmātisāreṣu kāyāgnibalavardhanān/
ajājīmasitām̄ pāṭhām̄ nāgaram̄ maricāni ca// § 13505
- Ca.6.19.108 dhātakīdviguṇam̄ 15
dadyānmātuluṅgarasāplutam/
rasāñjanam̄ sātiviṣam̄ kuṭajasya phalāni ca// § 13507
- Ca.6.19.109 dhātakīdviguṇam̄ dadyāt pātum̄
sakṣaudranāgaram/

dhātakī nāgaram bilvam̄ lodhram̄ padmasya
keśaram// § 13509

jambūtvāññāgaram dhānyam̄ pāṭhā mocaraso
balā/
samaṅgā dhātakī bilvamadhyam̄
jambvāmrayostvacah// § 13511

5 kapitthāni viḍaṅgāni nāgaram maricāni ca/
cāṅgerīkolatakrāmlāṁścaturastān kaphottare//
§ 13513

ślokārdhavihitān dadyāt sasnehalavaṇāt
khaḍān/
kapitthamadhyam̄ līḍhvā tu
savyoṣakṣaudraśarkaram// § 13515

kaṭphalam̄ madhuyuktam̄ vā mucyate
jaṭharāmayāt/
kanām̄ madhuyutām̄ pītvā takram̄ pītvā
sacitrakam// § 13517

10 jagdhvā vā bālabilvāni mucyate jaṭharāmayāt/
bālabilvam̄ guḍam̄ tailam̄ pippalīm̄
viśvabheṣajam/
lihyādvātē pratihate saśūlah sapravāhikah//
§ 13520

bhojyam̄ mūlakaśāyeṇa
vātaghnaiścopasevanaiḥ/
vātātisāravihitairyūṣairmāṁśarasaiḥ khaḍaiḥ//
§ 13522

15 pūrvoktamamlasarpirvā ṣaṭpalam̄ vā
yathābalam/
purāṇam̄ vā ghṛtam̄
dadyādyavāgūmaṇḍamīśritam// § 13524

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.19.117   vātaśleśmavibandhe vā kaphe vā+atisravatyapi/
                      śūle pravāhikāyāṁ vā picchābastim
                       prayojayet// § 13526
- Ca.6.19.118   pippalībilvakuṣṭhānāṁ śatāgvāvacayorapi/
                      kalkaiḥ salavaṇairyuktam pūrvoktam
                       sannidhāpayet// § 13528
- Ca.6.19.119   pratyāgate sukham snātam kṛtāhāram   5
                      dinātyaye/
                      bilvatailena matimānsukhoṣṇenānuvāsayet//
                       § 13530
- Ca.6.19.120   vacāntairathavā kalkaistailam
                      paktvā+anuvāsayet/
                      bahuśah kaphavātārtastathā sa labhate
                      sukham// § 13532
- Ca.6.19.121   sve sthāne māruto+avaśyam vardhate
                      kaphasamkṣaye/
                      sa vṛddhaḥ sahasā hanyāttasmāttam tvarayā   10
                      jayet// § 13534
- Ca.6.19.122   vātasyānu jayet pittam, pittasyānu jayet
                      kapham/
                      trayāṇāṁ vā jayet pūrvam yo
                      bhavedbalavattamah// § 13536
- Ca.6.19.123   tatra ślokaḥ--- § 13537
- prāgutpattinimittāni lakṣaṇāṁ sādhyatā na ca/
                      kriyā cāvasthikī siddhā nirdiṣṭā hyatisāriṇām//   15
                       § 13539
- ityagniveśakṛte tantra carakapratisamiskṛte
                      cikitsāsthāne+atisāracikitsitam
                      nāmaikonavimśo+adhyāyah//19//

6.20 vimśo+adhyāyah/

athātaśchardicikitsitam vyākhyāsyāmah // § 13541

Ca.6.20.1

iti ha smāha bhagavānātreyah // § 13542

Ca.6.20.2

yaśasvinam brahmatapodyutibhyām

Ca.6.20.3

jvalantamagnyarkasamaprabhāvam/

punarvasum bhūtahite niviṣṭam papraccha

śiṣyo+aṭrijamagniveśah // § 13544

5

yāśchardayah pañca purā tvayoktā rogādhikāre

Ca.6.20.4

bhiṣajām variṣṭha !/

tāsām cikitsām sanidānalingām

yathāvadācakṣva nṛṇām hitārtham // § 13546

tadagniveśasya vaco niśamya prīto

Ca.6.20.5

bhiṣakśreṣṭha idam jagāda/

yāśchardayah pañca purā mayoktāstā vistareṇa

bruvato nibadha // § 13548

10

doṣaiḥ &pr̥thaktriprabhavāścatasro

Ca.6.20.6

dviṣṭārthayogādapi pañcamī syāt/

tāsām hr̥dutkleśakaphrasekau dveṣo+aśane

caiva hi pūrvarūpam // § 13550

vyāyāmatīksṇauṣadhaśokarogabhayopavāsā-

Ca.6.20.7

dyatikarśitasya/

&vāyurmahāsrotasi sampravṛddha utkleśya

doṣāṁstata ūrdhvamasyan // § 13552

āmāśayotkleśakṛtām ca marma

Ca.6.20.8

prapīdayamśchardimudīrayettu/

hr̥tpārśvapīḍāmukhaśoṣamūrdhanābhhyartikāsa-

svarabhedatodaiḥ //

§ 13554

15

udgāraśabdaprabalām saphenām

Ca.6.20.9

vicchinnakṛṣṇām tanukām kaṣāyam/

kṛcchreṇa cālpam̄ mahatā ca
vegenārto+anilācchardayatīha duḥkham//
§ 13556

Ca.6.20.10 ajīrṇakaṭvamlavidāhyaśītairāmāśaye
pittamudīrṇavegam/
rasāyanībhvirvisṛtam̄ prapīḍya
marmordhvamāgamyā vamīṁ karoti// § 13558

Ca.6.20.11 mūrcchāpīpāsāmukhaśoṣamūrdhatālvaksisa-
ṁtāpatamobhramārtah/
pītām bhṛśoṣṇām haritām satiktām dhūmrām ca 5
pittena vamēt sadāham// § 13560

Ca.6.20.12 snigdhātigurvāmavidāhibhojyaiḥ
svapnādibhiścaiva kapho+ativṛddhah/
uraḥ śiro marma rasāyanīśca sarvāḥ samāvṛtya
vamīṁ karoti// § 13562

Ca.6.20.13 tandrāsyamādhuryakaphaprāsekaśamtoṣānidrā-
rucigauravārtah/
snigdham̄ ghanām svādu kaphādvīśuddham̄
salomaharśo+alparujām vamettu// § 13564

Ca.6.20.14 samaśnataḥ sarvarasān 10
prasaktamāmapradosartuviparyayaiśca/
sarve prakopam̄ yugapat prapannāśchardim̄
tridoṣām̄ janayanti doṣāḥ// § 13566

Ca.6.20.15 śūlāvipākārucidāhatrṣṇāśvāsapramohaprabalā
prasaktam/
chardistridoṣāllavaṇāmlanīlāsāndroṣṇaraktaṁ
vamatām̄ nrṇām̄ syāt// § 13568

Ca.6.20.16 viṣvedamūtrāmbuvahāni vāyuḥ srotāṁsi
saṁrudhya yadordhvameti/
utsannadoṣasya samācitām tam̄ doṣām̄ 15
samuddhūya narasya koṣṭhāt// § 13570

viṇmūtrayostat samavarṇagandham
 tr̄īsvāsahikkārtiyutam prasaktam/
 pracchardayedduṣṭamihātivegāttayā+arditaścāsu
 vināśameti // § 13572

Ca.6.20.17

dviṣṭapratīpāśucipūtyamedhyabībhatsagandhā-
 śanadarśanaiśca/
 yacchardayettaptamanā
 manoghnairdvistārthasamyogabhavā matā
 sā// § 13574

Ca.6.20.18

5 kṣīṇasya yā chardiratipravṛddhā sopadravā
 śoṇitapūyayuktā/
 sacandridām tām pravadantyasādhyām
 sādhyām cikitsadanupadravām ca // § 13576

Ca.6.20.19

āmāśayotkleśabhvā hi sarvāśchardyo matā
 laṅghanameva tasmāt/
 prākkārayenmārutajām vimucya samśodhanam
 vā kaphapittahāri// § 13578

Ca.6.20.20

10 cūrṇāni ligyānmadhunā+abhayānām hr̄dyāni vā
 yāni virecanāni/
 madyaiḥ payobhiśca yutāni yuktyā nayantyadho
 doṣamudīrṇamūrdhvam// § 13580

Ca.6.20.21

vallīphalādyairvamanam pibedvā yo
 durbalastam śamanaiścikitset/
 rasairmanojñairlaghubhirviśuṣkairbhakṣyaiḥ
 sabhojyairvividhaiśca pānaiḥ// § 13582

Ca.6.20.22

susamskṛtāstittiribarhilāvarasā
 vyapohantyanilapravṛttām/
 chardim tathā
 kolakulatthadhānyabilvādimūlāmlayavaiśca
 yūṣah// § 13584

Ca.6.20.23

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.20.24 &vātātmikāyām hṛdayadravārto narah pibet
saindhavavadghṛtam tu/
siddham tathā dhānyakanāgarābhyaṁ dadhnā
ca toyena ca dādimasya // § 13586
- Ca.6.20.25 vyōṣeṇa yuktām lavaṇaistribhiśca ghṛtasya
mātrāmathavā vidadhyāt/
snigdhāni gr̄dyāni ca bhojanāni rasaiḥ
sayūṣairdadhidādimāmlaiḥ // § 13588
- Ca.6.20.26 pittātmikāyāmanulomanārtham 5
drākṣāvidārīkṣurasaistrivṛt syāt/
kaphāśayastham tvatimātravṛddham pittam
haret svādubhirūrdhvameva // § 13590
- Ca.6.20.27 śuddhāya kāle madhuśarkarābhyaṁ lājaiśca
mantham yadi vā+api peyām/
pradāpayenmudgarasena vā+api śālyodanam
jāngalajai rasairvā // § 13592
- Ca.6.20.28 sitopalāmākṣikapippalībhiḥ
kulmāṣalājāyavasaktugṛñjān/
kharjūramāṃsānyatha nārikelam drākṣāmatho 10
vā badarāṇi lihyāt // § 13594
- Ca.6.20.29 srotojalājotpālakolamajjacūrṇāni
lihyānmadhumā+abhayām ca/
kolāsthimajjāñjanamakṣikāviḍlājāsitāmāgadhi-
kākanān vā // § 13596
- Ca.6.20.30 drākṣārasam vā+api pibet suśītam
mr̄dbhṛṣṭaloṣṭaprabhavam jalām vā/
jambvāmrayoh pallavajam kaṣāyam pibet
suśītam madhusamyutam vā // § 13598
- Ca.6.20.31 niśi sthitam vāri samudgakṛṣṇam 15
sośīradhānyam caṇakodakam vā/

	gavedhukāmūlajalam guḍūcyā jalām pibedikṣurasam̄ payo vā / / § 13600	
	sevayam̄ pibet kāñcanagairikam̄ vā sabālakam̄ taṇḍuladhāvanena/ dhātrīrasenottamacandanam̄ vā tṛṣṇāvamighnāni samākṣikāṇi / / § 13602	Ca.6.20.32
	kalkam̄ tathā candanacavyamāṁsīdrākṣottamā- bālakagairikāṇām̄/ Śītāmbunā gairikaśālicūrṇam̄ mūrvām̄ tathā taṇḍuladhāvanana / / § 13604	Ca.6.20.33
5	kaphātmikāyām̄ vamanam̄ praśastam̄ sapippalīsarṣapanimbatoyaiḥ/ piṇḍītakaiḥ saindhavasamprayuktairvamyām̄ kaphāmāśayaśodhanārtham// § 13606	Ca.6.20.34
	godhūmaśālīn sayavān purāṇān yūṣaiḥ paṭolāmṛtacitrakāṇām̄/ vyoṣasya nimbasya ca takrasiddhairyūṣaiḥ phalāmlaiḥ kaṭubhistathā+adyāt / / § 13608	Ca.6.20.35
10	rasāṁśca śūlyāni ca jāṅgalānām̄ māṁśāni jīrṇānmadhusīdhvariṣṭān/ rāgāṁstathā ṣāḍavapānakāni drākṣākapitthaiḥ phalapūrakaiśca / / § 13610	Ca.6.20.36
	mudgānmasūrāṁścaṇakān kalāyān bhrṣṭān yutānnāgaramākṣikābhyaṁ/ lihyāttathaiva triphalāviḍāṅgacūrṇam̄ &viḍāṅgaplavayoratho vā / / § 13612	Ca.6.20.37
15	sajāmbavam̄ vā &badarāmlacūrṇam̄ mustāyutām̄ karkaṭakasya śṛṅgīm̄/ durālabhām̄ vā madhusamprayuktām̄ lihyāt kaphacchardivinigrahārtham// § 13614	Ca.6.20.38

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.20.39   manahśilāyāḥ phalapūrakasya rasaiḥ
                  kapithasya ca pippalīnām/
                  kṣaudreṇa cūrṇāṁ maricaiśca yuktam
                  lihañjayecchardimudīrṇavegām// § 13616
- Ca.6.20.40   yaiṣā pr̥thaktvena mayā kriyoktā tāṁ
                  sannipāte+api & samasya buddhyā/
                  doṣarturogāgnibalānyavekṣya
                  prayojayecchāstravidapramattah// § 13618
- Ca.6.20.41   manobhighāte tu manonukūlā vācaḥ   5
                  samāśvāsanaharṣaṇāni/
                  lokaprasiddhāḥ śrutayo vayasyāḥ
                  śṛṅgārikāścaiva hitā vihārāḥ// § 13620
- Ca.6.20.42   gandhā vicitrā manaso+anukūlā
                  mr̥tpuṣpaśuktāmlaphalādikānām/
                  śākāni bhojyānyatha pānakāni susamskṛtāḥ
                  śāḍavarāgalehāḥ// § 13622
- Ca.6.20.43   yūṣā rasāḥ kāmbalikā khaḍāśca māṁsāni dhānā
                  vividhāśca bhakṣyāḥ/
                  phalāni mūlāni ca gandhavarṇarasairupetāni   10
                  vamīm jayanti// § 13624
- Ca.6.20.44   gandham rasam sparśamathāpi śabdam rūpam
                  ca yadyat priyamapyasātmymam/
                  tadeva dadyāt praśamāya tasyāstajjo hi rogaḥ
                  sukha eva jetum// § 13626
- Ca.6.20.45   chardyutthitānām ca cikitsitāt svāccikitsitām
                  kāryamupadravāṇām/
                  atipravṛttāsu virecanasya karmātiyoge vihitām
                  vidheyam// § 13628
- Ca.6.20.46   vamiprasaṅgāt pavano+apyavaśyam   15
                  dhātuksayādvṛddhimupaiti tasmāt/

cirapravṛttāsvanilāpahāni
kāryānyupastambhavabṛṁhaṇāni// § 13630

sarpirguḍāḥ kṣīravidhirghṛtāni
kalyāṇakatryūṣaṇajīvanāni/
vr̥ṣyāstathā māṁsarasāḥ salehāściraprasaktām
ca vamim jayanti// § 13632
tatra ślokaḥ--- § 13633

Ca.6.20.47

Ca.6.20.48

5 hetum samkhyām laksanamupadrvān
sādhyatām na yogāṁśca/
chardīnām praśamārtham prāha cikitsitām
munivaryah// § 13635
ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte+aprāpte
dr̥ḍhabalasampūrite cikitsāsthāne chardicikitsitām nāma
vimśo+adhyāyah//20//

6.21 ekavimśo+adhyāyah/

athāto visarpacikitsitām vyākhyāsyāmāḥ// § 13637
iti ha smāha bhagavānātreyah// § 13638

Ca.6.21.1

Ca.6.21.2

kailāse kinnarākīrṇe bahuprasravaṇauṣadhe/
pādapairvividhaiḥ snigdhairṇityam
kusumasampadā// § 13640

Ca.6.21.3

5 vamadbhirmadhuरān gandhān sarvataḥ
svabhylaṅkṛte/
viharantām jitātmānamātreyamṛṣivanditam//
§ 13642

Ca.6.21.4

maharṣibhiḥ parivṛtam sarvabhūtahite rasam/
agniveśo gurum kāle vinayādīdamuktavān//
§ 13644

Ca.6.21.5

10 bhagavan! dārunām rogamāśīviśavisopamam/
visarpantām śarīreṣu dehināmupalaksaye//
§ 13646

Ca.6.21.6

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.21.7 sahasaiva narāstena parītāḥ śīghrakāriṇā/
vinaśyantyanupakrāntāstatra naḥ samśayo
mahān // § 13648
- Ca.6.21.8 sa nāmnā kena vijñeyah samjñitah kena hetunā/
katibhedaḥ kiyaddhātuḥ kimnidānah
kimāśrayah // § 13650
- Ca.6.21.9 sukhasādhyah kṛcchrasādhyo jñeyo 5
yaścānupakramah/
katham kairlakṣaṇaiḥ kiṁ ca bhagavan ! tasya
bheṣajam // § 13652
- Ca.6.21.10 tadagniveśasya vacah śrutvā++ātreyah
punarvasuh/
yathāvadakhilam sarvam provāca
munisattamah // § 13654
- Ca.6.21.11 vividham sarpati yato visarpastena sa smṛtaḥ/
parisarpo+athavā nāmnā sarvataḥ 10
parisarpaṇāt// § 13656
- Ca.6.21.12 sa ca saptavidho dośairvijñeyah saptadhātukah/
pr̥thak trayastribhiścaiko visarpo
dvandvajāstrayah // § 13658
- Ca.6.21.13 vātikah paittikaścaiva kaphajah sānnipātikah/
catvāra ete visarpā vakṣyante
dvandvajāstrayah // § 13660
- Ca.6.21.14 āgneyo vātapittābhyaṁ granthyākhyah 15
kaphavātajah/
yastu kardamako ghorah sa
pittakaphasam̄bhavaḥ // § 13662
- Ca.6.21.15 raktam lasikā tvañnāṁsam dūṣyam dośāstrayo
malāḥ/

	visarpāṇāṁ samutpattau vijñeyāḥ sapta dhātavaḥ // § 13664	
	lavaṇāmlakaṭūṣṇānāṁ rasānāmatisevanāt/ dadhyamlamastuśuktānāṁ surāsauvīrakasya ca // § 13666	Ca.6.21.16
5	vyāpannabahumadyoṣṇarāgaśāḍavasevanāt/ śākānāṁ haritānāṁ ca sevanācca vidāhinām // § 13668	Ca.6.21.17
	kūrcikānāṁ kilāṭānāṁ sevanānmandakasya ca/ dadhnāḥ śāṇḍākipūrvāṇāmāsutānāṁ ca sevanāt // § 13670	Ca.6.21.18
	tilamāśakulatthānāṁ tailānāṁ paiṣṭikasya ca/ grāmyānūpaudakānāṁ ca māṁsānāṁ laśunasya ca // § 13672	Ca.6.21.19
10	praklinnānāmasātmyānāṁ viruddhānāṁ ca sevanāt/ atyādānāddivāsvapnādajīrṇādhyaśanāt kṣatāt // § 13674	Ca.6.21.20
	&kṣatabandhaprapatanāddharmakarmātisevanāt/Ca.6.21.21 viśavātāgnidoṣācca visarpāṇāṁ samudbhavah // § 13676	
15	etairnidānairvyāmiśraih kupitā mārutādayaḥ/ dūṣyān samdūṣya raktādīn visarpantyahitāśinām // § 13678	Ca.6.21.22
	bahiḥśritah śritaścāntastathā cobhayasamśritah/ visarpo balametesāṁ jñeyam guru yathottaram // § 13680	Ca.6.21.23
	bahirmārgāśritam sādhyamasādhyamubhayāśritam/	Ca.6.21.24

visarpam dāruṇam vidyāt sukṛcchram
tvantarāśrayam // § 13682

Ca.6.21.25 antaḥprakupitā doṣā visarpantyantarāśraye/
bahirbahiḥprakupitāḥ
sarvatrobhayasamśritāḥ // § 13684

Ca.6.21.26 marmopaghātāt saṃmohādayanānām
vighaṭanāt/
tūṣṇātiyogādvegānām viṣamāṇām
pravartanāt // § 13686 5

Ca.6.21.27 vidyādvisarpamantarjamāśu cāgnibalakṣayāt/
ato viparyayādbāhyamanyairvidyāt
svalakṣaṇaiḥ // § 13688

Ca.6.21.28 yasya sarvāṇi liṅgāni balavadyasya kāraṇam/
yasya copadravāḥ kaṣṭā marmago yaśca hanti
sah // § 13690

Ca.6.21.29 rūkṣoṣṇaiḥ kevalo vāyuḥ pūraṇairvā
samāvṛtaḥ/
praduṣṭo dūṣayan dūṣyān visarpati
yathābalam // § 13692 10

Ca.6.21.30 tasya rūpāṇi --- bhramadavathupipāsānistodaśūlāṅga-
mardodveṣṭanakampajvaratamakakāsāsthisisamdhībhedavi-
śleṣānavepanārocakāvipākāścaksuṣorākulatvamasrāgama-
nam pipīlikāsamcāra iva cāṅgeṣu, yasmimścāvakāśe vis-
arpo &visarpati so+avakāśah śyāvāruṇābhāsaḥ śvayath-
umān nistodabhesaśūlāyāmasamkocaharṣasphuraṇairati-
mātram prapīḍyate, anupakrāntaścopacīyate śīghrabhed-
aiḥ sphoṭakaistanubhiruṇābhaiḥ śyāvairvā tanuviśadār-
uṇālpāsrāvaiḥ, vibaddhavātmūtrapurīṣaśca bhavati, nid-
ānoktāni cāsyā nopaśerete viparītāni copaśerata iti vātavi-
sarpaḥ // § 13693 15 20

Ca.6.21.31 pittamuṣṇopacāreṇa vidāhyamlāśanaiścitam/

dūṣyān samdūṣya & dhamaṇih pūrayan vai
visarpati // § 13695

tasya rūpāṇi---jvarastrṣṇā mūrcchā mohaśchardiraro-
cako+aṅgabhedah svedo+atimātramantardāhaḥ pralāpaḥ
śiroruk cakṣuṣorākulatvamasvapnamaratirbhramaḥ śīt-
5 avātavāritarśo+atimātram haritahāridranetramūtravarca-
stvam haritahāridrarūpadarśanam ca, yasmimścāvakāśe
visarpo+anusarpati so+avakāśastāmraharitahāridranilakṛṣṇaraktañām
varṇānāmanyatamam puṣyati, sotsedhaiścātimātram dāh-
asambhedanaparītaiḥ sphoṭakairupacīyate tulyavarnāsrā-
10 vaiścirapākaiśca, nidānoktāni cāsyā nopaśerate viparītāni
copaśerati iti pittavisarpaḥ // § 13696

Ca.6.21.32

svādvamlalavaṇasnidhagurvannasvapnasamcitaḥ // A.6.21.33
kaphah samdūṣayan dūṣyān kṛcchramāṅge
visarpati // § 13698

tasya rūpāṇi---śītakah śītajvaro gauravam nidrā ta-
15 ndrā+arocako madhurāsyatvamāsyopalepo niṣṭhīvikā ch-
ardirālasyam staimityamagnināśo daurbalyam ca, yasm-
imścāvakāśe visarpo+anusarpati so+avakāśah śvayathu-
mān pāṇḍurnātiraktaḥ snehasuptistambhagauravairanv-
ito+alpavedanah kṛcchrāpākaiścirakāribhirbahulatvagup-
20 alepiḥ sphoṭaiḥ śvetapāṇḍubhiraṇubadhyate, prabhinn-
astu śvetam picchilam tantumadghanamanubaddham sn-
igdhamāsrāvam sravati, ūrdhvam ca gurubhiḥ sthirai-
rjālāvatataiḥ snigdhairbahulatvagupalepairvraṇairanuba-
dhyate+anusaṅgī ca bhavati, śvetanakhanayanavadanatv-
25 aṇmūtravarcastvam, nidānoktāni cāsyā nopaśerate viparī-
tāni copaśerata iti śleṣmavisaṛpaḥ // § 13699

Ca.6.21.34

vātapiṭṭam prakupitamatimātram svahetubhiḥ/
parasparam labdhabalām dahadgāṭram
visarpati // § 13701

Ca.6.21.35

tadupatāpādāturaḥ sarvaśarīramaṅgārairivākīryamā-
30 ḥam manyate, chardyatīsāramūrcchādāhamohajvaratama-
kārocakāsthisaṁdhībhedaṭṛṣṇāvipākāṅgabhedādibhiścābhi-
bhūyate, yam yam cāvakāśam visarpo+anusarpati so+avakāśah
śāntāṅgāraprakāśo+atirakto vā bhavati, agnidagdhpaprak-

Ca.6.21.36

āraiśca sphoṭairupacīyate, sa śīghragatvādāśveva marm-
ānusārī bhavati, marmaṇi copatapte pavano+atibalo bh-
inattyāṅgānyatimāṭram pramohayati samjñām, hikkāśvā-
sau janayati, nāśayati nidrām, sa naṣṭanidraḥ pramūḍhas-
amjñō vyathitacetā na kvacana sukhamupalabhatे, aratip-
arītaḥ sthānādāsanācchayyām krāntumicchatī, kliṣṭabhūy-
iṣṭāscāśu nidrām bhajati, durbalo duḥkhaprabodhaśca bh-
avati ; tamevaṁvidhamagnivisarpaparītamacikitsyām vi-
dyāt / / § 13702

Ca.6.21.37   kaphapittam prakupittam balavat svena   10
                      hetunā/
visarpatyekadeśe tu prakledayati dehinam //
                      § 13704

Ca.6.21.38

tadvikārāḥ---śītajvaraḥ śirogurutvam dāhah staimitya-
maṅgāvasadanam nindrā tandrā moho+annadveṣaḥ pral-
āpo+agnināśo daurbalyamasthibhedo mūrcchā pipāsā sr-
otasaṁ pralepo jādyamindriyāṇāṁ prāyopaveśanamaṅg-
avikṣepo+aṅgamardo+aratirautsukyam copajāyate, prāy-
aścāmāśaye visarpatyalasaka ekadeśagrāhī ca, yasmimśc-
āvakāśe visarpo visarpati so+avakāśo raktapītapatāṇḍup-
iḍakāvakīrṇa iva mecakābhāḥ kālo malināḥ snidho ba-
hūṣmā guruḥ stimitavedanah śvayathumān gambhīrap-
āko nirāsrāvah śīghrakledah svinnaklinnapūtimāṁsatvak
keameṇālparuk parāmr̥ṣṭo+avadīryate kardama ivāvapī-
ḍito+antaram prayacchatyupaklinnapūtimāṁsatyāgī sirā-
snāyusamdarśī kuṇapagandhī ca bhavati samjñāsmṛtiha-
ntā ca ; tam kardamavisarpaparītamacikitsyam vidyāt //

15

20

25

araktānām, tadupatāpājjvarātisārakāsahikkāsvāsaśoṣapramohavaivarnyārocakāvipākaprasekacchardirmūrcchaṅgabhaṅganidrāratisadanādyāḥ prādurbhavantyupadravāḥ; sa etairupadrutāḥ sarvakarmaṇām viśayamatipatito vivarjanīyo bhavatīti granthivisarpah// § 13706

5 upadravastu khalu rogottarakālajo rogāśrayo roga eva Ca.6.21.40
sthūlo+añurvā, rogāt paścājjāyata ityupadravasamjñāḥ/
§ 13707

10 tatra pradhāno vyādhih, &vyādherguṇabhūta upadravāḥ, tasya prāyah pradhānapraśame praśamo bhavati/
§ 13708

sa tu pīḍākaratāro bhavati paścādutpadyamāno vyādhiparikliṣṭāśarīratvāt; tasmādupadravam tvaramāṇo+abhibādheta//
§ 13709

15 sarvāyatanasamuttham sarvalīṅgavyāpinām sarvadh- Ca.6.21.41
ātvanusāriṇamāśukāriṇām mahātyayikamiti sannipātavisarpamacikitsyam vidyāt// § 13710

tatra vātапittaśleśmanimittā visarpāstrayaḥ sādhyābh- Ca.6.21.42
avanti; agnikardamākhyau punaranupasṛṣṭe marmaṇi an-
20 upagate vā sirasnāyumāṁsaklede sādhāraṇakriyābhīru-
bhāavevābhyaśyamānau praśāntimāpadyeyātām, anādar-
opakrāntāḥ punastayloranyataro hanyāddehamāśvevāśīv-
iśavat; tathā granthivisarpamajātopadravamārabheta cik-
itsitum, upadravopadrutām tvenām pariharet; sannipāta-
25 jam tu sarvadhātvanusāritvādāśukāritvādviruddhopakra-
matvāccāsādhyām vidyāt// § 13711

tatra sādhyānām Ca.6.21.43
sādhanamanuvyākhyāsyāmaḥ// § 13712

laṅghanollekhanē śaste tiktakānām ca sevanam/ Ca.6.21.44
kaphasthānagate sāme rūkṣāśītaiḥ pralepayet//
§ 13714

30 pittasthānagate+apyetat sāme Ca.6.21.45
kuryācchikitsitam/
śonitasyāvasekam ca virekam ca viśeṣataḥ//
§ 13716

- Ca.6.21.46   mārutāśayasam̄bhūte+pyāditah
                      syādvirūkṣaṇam/
                      raktapittānvaye+apyādau snehanam na hitam
                      matam// § 13718
- Ca.6.21.47   vātolbaṇe tiktaghṛtam paittike ca praśasyate/
                      laghudoṣe, mahādoṣe paittike syādvirecanam//
                      § 13720
- Ca.6.21.48   na ghṛtam bahudoṣāya deyam &yanna   5
                      virecayet/
                      tena doṣo hyupaṣṭabdhaſtaνmāṁsarudhiram
                      pacet// § 13722
- Ca.6.21.49   tasmādvirekamevādau śastam
                      vidyāadvisarpināḥ/
                      rudhirasyāvasekaṇ ca
                      taddhyasyāśrayasam̄jñitam// § 13724
- Ca.6.21.50   iti vīsarpanut proktam samāsena cikitsitam/
                      etadeva punaḥ sarvam vyāsataḥ   10
                      sampravakṣyate// § 13726
- Ca.6.21.51   madanam madhukam nimbam vatsakasya
                      phalāni ca/
                      vamanam sampradātavyam visarpe
                      kaphapittaje// § 13728
- Ca.6.21.52   paṭolapicumardābhyām pippalyā madanena ca/
                      visarpe vamanam śastam tathā cendrayavaiḥ
                      saha// § 13730
- Ca.6.21.53   yāṁśca yogān pravakṣyāmi kalpeṣu   15
                      kaphapittinām/
                      visarpinām prayojyāste doṣanirharaṇāḥ śivāḥ//
                      § 13732

	mustanimbapaṭolānāṁ candanotpalayorapi/ sārivāmalakośīramustānāṁ vā vicakṣaṇah// § 13734	Ca.6.21.54
	kaśāyān pāyayedvaidyah siddhān vīsarpanāśanān/ kirātatiktakam lodhram candanam sadurālabham// § 13736	Ca.6.21.55
5	nāgaram padmakiñjalkamutpalam sabibhītakam/ madhukam nāgapuṣpam ca dadyādvīsarpaśāntaye// § 13738	Ca.6.21.56
	prapauṇḍarīkam madhukam padmakiñjalkamutpalam/ nāgapuṣpam ca lodhram ca tenaiva vidhinā pibet// § 13740	Ca.6.21.57
10	drākṣām parpaṭakam śuṇṭhīm guḍūcīm dhanvayāsakam/ niśāparyuṣitam dadyāttrsṇāvīsarpaśāntaye// § 13742	Ca.6.21.58
	paṭolam picumardam ca dārvīm kaṭukarohiṇīm/ yaṣṭyāhvām trāyamāṇām ca dadyādvīsarpaśāntaye// § 13744	Ca.6.21.59
	paṭolādikasāyam vā pibettriphalayā saha/ masūravidalairyuktam ghṛtamiśram pradāpayet// § 13746	Ca.6.21.60
15	paṭolapatramudgānāṁ rasamāmalakasya ca/ pāyayeta ghṛtonmiśram naram vīsarapapīḍitam// § 13748	Ca.6.21.61

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.21.62   *yacca sarpirmahātiktam
pittakuṣṭhanibarhaṇam/
nirdiṣṭam tadapi prājño
dadyādvīsarpaśāntaye // § 13750*
- Ca.6.21.63   *trāyamāṇāghṛtam siddham gaulmike
yadudāhṛtam/
visarpāṇam praśāntyartham dadyāttadapi
buddhimān // § 13752*
- Ca.6.21.64   *trivṛccūrṇam samāloḍya sārpisā payasā+api vā/ 5
gharmāmbunā vā samyojya mṛdvīkānām rasena
vā // § 13754*
- Ca.6.21.65   *virekārtham prayoktavyam siddham
vīsarpanāśanam/
trāyamāṇāśṛtam vā+api payo
dadyādvirecanam // § 13756*
- Ca.6.21.66   *triphalārasasamānyuktam sarpirstrivṛtayā saha/
prayoktavyam virekārtham
visarpajvaranāśanam // § 13758 10*
- Ca.6.21.67   *rasamāmalakānām vā ghṛtamiśram pradāpayet/
sa eva gurukoṣṭhāya trivṛccūrṇayuto hitah//
§ 13760*
- Ca.6.21.68   *doṣe koṣṭhagate bhūya etat kuryāccikitsitam/
śākhyāduṣṭe tu rudhire raktamevādito haret//
§ 13762*
- Ca.6.21.69   *bhiṣagvātānvitam raktaṁ viṣāṇena vinirharet/ 15
pittānvitam jalaukobhiḥ,
kaphānvitamalābudhiḥ // § 13764*
- Ca.6.21.70   *yathāsannam vikārasya vyadhayedāśu vā
sirām/*

	tvañmāṁsasnāyusamkledo raktakledāddhi jāyate // § 13766	
	&antaḥsarīre samśuddhe doṣe tvañmāṁsamśrite/ ādito vā+alpadoṣāṇāṁ kriyā bāhyā pravakṣyate // § 13768	Ca.6.21.71
5	udumbaratvañmadhukam padmakiñjalkamutpalam/ nāgapuśpam priyaṅguśca pradehah saghṛto hitah // § 13770	Ca.6.21.72
	nyagrodhapādāstaruṇāḥ kadalīgarbhasamyutāḥ/ bisagranthiśca lepaḥ syācchatadhadhautaghṛtāplutah // § 13772	Ca.6.21.73
	kāliyāṁ madhukam hema vanyāṁ candanapadmakau/ elā mṛṇālam phalinī pralepaḥ syādgṛhtāplutah // § 13774	Ca.6.21.74
10	sādvalam ca mṛṇālam ca śaṅkham candanamutpalam/ vetasasya ca mūlāni pradehah syāt sataṇḍulah // § 13776	Ca.6.21.75
	sārivā padmakiñjalkamuśīram nīlamutpalam/ mañjiṣṭhā candanām lodhramabhayā ca pralepanam // § 13778	Ca.6.21.76
15	naladaṁ ca hareṇuśca lodhram &madhukapadmakau/ dūrvā sarjarasaścaiva saghṛtam syāt pralepanam // § 13780	Ca.6.21.77
	yāvakāḥ saktavaścaiva sarpiṣā saha yojitāḥ/ Ca.6.21.78	

pradeho madhukam vīrā saghṛtā
yavasaktavah // § 13782

Ca.6.21.79   balāmutpalaśālūkam vīrāmagurucandanam/
kuryādālepanam vaidyo mṛṇālam ca
bisānvitam // § 13784

Ca.6.21.80   yavacūrṇam samadhukam saghṛtam ca
pralepanam/
hareṇavo masūrāśca sagudgāḥ śvetaśālayah //   5
§ 13786

Ca.6.21.81   pṛthak pṛthak pradehāḥ syuḥ sarve vā sarpiṣā
saha/
padminīkardamah śīto mauktikam piṣṭameva
vā // § 13788

Ca.6.21.82   śāṅkhaḥ pravālah śuktirvā gairikam vā
ghṛtāplutam/
&(pṛhtagete pradehāśca hitā jñeyā visarpiṇām//)
prapauṇḍarīkam madhukam balā
śālūkamutpalam // § 13790

Ca.6.21.83   nyagrodhapatradugdhīke saghṛtam syāt   10
pralepanam/
bisāni ca mṛṇālam ca saghṛtāśca kaśerukāḥ//
§ 13792

Ca.6.21.84   śatāvarīvidāryośca kandau dhautaghṛtāplutau/
śaivālam nalamūlāni gojihvā vṛṣakarṇikā//
§ 13794

Ca.6.21.85   indrāṇiśākam saghṛtam &śirīśatvagbalāghṛtam/
nyagrodhodumbaraplakṣavetasāśvatthapallavaih/ ፯
§ 13796

Ca.6.21.86   tvakkalkairbahusarpirbhiḥ śītairālepanam
hitam/

	pradehāḥ sarva evaite &vātapittolbaṇe śubhāḥ // § 13798	
	&sakaphe tu pravakṣyāmi pradehānaparān hitān/ triphalāṁ padmakośīram samaṅgāṁ karavīrakam // § 13800	Ca.6.21.87
5	nalamūlānyanantāṁ ca pradehamupakalpayet/ khadirāṁ saptaparṇāṁ ca mustamāragvadham dhavam// § 13802	Ca.6.21.88
	kuraṇṭakāṁ devadāru dadyādālepanāṁ bhiṣak/ āragvadhasya patrāṇi tvacāṁ śleṣmātakasya ca // § 13804	Ca.6.21.89
	indrāṇīśākāṁ kākāhvāṁ śirīṣakusumāni ca/ śauvālāṁ nalamūlāni vīrāṁ gandhapriyaṅgukāṁ// § 13806	Ca.6.21.90
10	triphalāṁ madhukāṁ vīrāṁ śirīṣakusurmāni ca/ prapaṇḍarīkāṁ hrīberam dārvītvāñmadhukāṁ balāṁ// § 13808	Ca.6.21.91
	pṛthagālepanāṁ kuryāddvandvaśah sarvaśo+api vā/ pradehāḥ sarva evaite deyāḥ svalpaghṛtāplutāḥ// § 13810	Ca.6.21.92
15	vātapittolbaṇe ye tu pradehāste ghṛtādhikāḥ/ ghṛtena śatadhautena pradigyāt kevalena vā// § 13812	Ca.6.21.93
	ghṛtamāṇḍena śītena payasā madhukāmbunā/ pañcavalkakaśāyeṇa secayecchītalena vā// § 13814	Ca.6.21.94

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

Ca.6.21.95   vātāśrkpittabahulam visarpam bahuśo bhiṣak/
secanāste pradehā ye ta eva ghṛtasādhanāḥ//
§ 13816

Ca.6.21.96   te cūrṇayogā vīsarpavraṇānāmavacūrṇanāḥ/
dūrvāsvarasasiddham ca ghṛtam
syādvraṇaropanam// § 13818

Ca.6.21.97   dārvītvāñmadhukam lodhram keśaram   5
cāvacūrṇanam/
paṭolah picumardaśca triphalā madhukotpale//
§ 13820

Ca.6.21.98   etat prakṣālanam sarpirvraṇacūrṇam
pralepanam/
pradehāḥ sarva evaite kartavyāḥ
&samprasādanāḥ// § 13822

Ca.6.21.99   kṣaṇe kṣaṇe prayoktavyāḥ pūrvamuddhṛtya
lepanam/
adhāvanoddhṛte pūrve pradehā
bahuśo+aghanāḥ// § 13824   10

Ca.6.21.100   deyāḥ pradehāḥ kaphaje paryādhānoddṛte
ghanāḥ/
tribhāgāṅguṣṭhamātrāḥ syāt pralepah
kalkapesitah// § 13826

Ca.6.21.101   nātisnidhō na rūkṣaśca na piṇḍo na dravah
samah/
na ca paryuṣitam lepam kadācidavacārayet//
§ 13828

Ca.6.21.102   na ca tenaiva lepena punarjātu pralepayet/
kledavīsarpaśūlāni soṣṇābhāvāt pravartayet//   15
§ 13830

Ca.6.21.103   lepo hyupari paṭṭasya krtaḥ svedayati vraṇam/

svedajāḥ piḍakāstasya kaṇḍūścaivopajāyate//
 § 13832

uparyupari lepasya lepo yadyavacāryate/
 tāneva doṣāñjanayet paṭṭasyopari yān kṛtah//
 § 13834

5 atisnidhō+atidravaśca lepo yadyavacāryate/
 tvaci na śliyate samyañna doṣam
 śamayatyapi// § 13836

tanvāliptam na kurvīta samśuṣko hyāpuṭāyate/
 na cauṣadhiraso vyādhim prāpnottyapi ca
 śuṣyati// § 13838

tanvāliptena ye doṣāstāneva janayedbhṛśam/
 samśuṣkah pīdayedvyādhim nihsneho
 hyavacāritah// § 13840

10 annapānāni vakṣyāmi visarpāṇāṁ nivṛttaye/
 laṅghitebhyo hito mantho rūkṣah
 sakṣaudraśarkarah// § 13842

madhurah kiṁcidamlo vā
 dādimāmalakānvitah/
 saparūṣakamṛdvīkah sakharjūrah śrtāmbunā//
 § 13844

15 tarpaṇairyavaśālīnāṁ sasnehā cāvalehikā/
 jīrṇe purāṇaśālīnāṁ yūṣairbhuñjīta bhojanam//
 § 13846

mudgānmasūrāṁśaṇakān
 yūṣārhtamupakalpayet/
 anamlān dādimāmlān vā paṭolāmalakaiḥ
 saha// § 13848

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.21.112   jāngalānāṁ ca māṁsānāṁ
                      rasāṁstasyopakalpayet/
                      rūksān parūṣakadrākṣādādīmāmalakānvitān//
                      § 13850
- Ca.6.21.113   raktāḥ śvetā mahāhvāśca śālayah ṣaṭkaiḥ saha/
                      bhojanārthe praśasyante purāṇāḥ
                      suparisrutāḥ// § 13852
- Ca.6.21.114   yavagodhūmaśālināṁ sātmyānyeva   5
                      pradāpayet/
                      yeśāṁ nātyucitāḥ śālirnarā ye ca
                      kaphādhikāḥ// § 13854
- Ca.6.21.115   vidāhīnyannapānāni viruddham svapanam
                      divā/
                      krodhavyāyāmasūryāgnipravātāṁśca
                      vivarjayet// § 13856
- Ca.6.21.116   kuryāccikitsitādasmācchītaprāyāṇi paittike/
                      rūkṣaprāyāṇi kaphaje snaihikānyanilātmake//   10
                      § 13858
- Ca.6.21.117   vātapittapraśamanamagnivīsarpaṇe hitam/
                      kaphapittapraśamanam prāyah
                      kardamasamjñite// § 13860
- Ca.6.21.118   raktapittottaram dṛṣṭvā granthivīsarpamāditah/
                      rūkṣaṇairlaṅghanaiḥ sekaiḥ pradehaiḥ
                      pāñcavalkalaiḥ// § 13862
- Ca.6.21.119   sirāmokṣairjalaukobhirvamanaiḥ savirecanaiḥ/   15
                      &ghṛtaih kaṣāyatiktaisca kālajñah
                      samupācaret// § 13864
- Ca.6.21.120   ūrdhvam cādhaśca śuddhāya rakte
                      cāpyavasecite/

	vātaśleśmaharam karma granthivīsarpiṇe hitam // § 13866	
	utkārikābhirusṇābhirupanāhah praśasyate/ snigdhābhirveśavāraivā granthivīsarpaśūlinām // § 13868	Ca.6.21.121
5	daśamūlopasiddhena tailenoṣṇena secayet/ kuṣṭhatailena coṣṇena pākyakṣārayutena ca // § 13870	Ca.6.21.122
	gomūtraiḥ patraniryūhairuṣṇairvā pariṣecayet/ sukhoṣṇayā pradīhyādvā piṣṭayā cāsvagandhayā // § 13872	Ca.6.21.123
	śuṣkamūlakakalkena naktamālatvacā+api vā/ bibhītakatvacām &vā+api kalkenoṣṇena lepayet // § 13874	Ca.6.21.124
10	balāṁ nāgabalāṁ pathyāṁ bhūrjagrānθim bibhītakam/ vamśapatrāṇyagnimanthā kuryādgrānθipralēpanam // § 13876	Ca.6.21.125
	dantī citrakamūlatvak sudhārkapayasī guḍah/ bhallātakāsthī kāsīsaṁ lepo bhindyācchilāmaṇi // § 13878	Ca.6.21.126
15	bahirmārgasthitāṁ granthīm kiṁ punaḥ kaphasaṁbhavam/ dīrghakālasthitāṁ granthīm bhindyādvā bheṣajairimaiḥ // § 13880	Ca.6.21.127
	mūlakānāṁ kulatthānāṁ yūṣaiḥ sakṣāradāḍimaiḥ/ godhūmānnairyavānnairvā sasīdhumadhuśarkaraiḥ // § 13882	Ca.6.21.128

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.21.129   sakṣaudraivāruṇīmaṇḍairmātuluṅgarasānvitaiḥ/
                      triphalāyāḥ prayogaiśca
                      pippalīkṣaudrasaṁyutaiḥ // § 13884
- Ca.6.21.130   mustabhallātaśaktūnāṁ prayogairmākṣikasya
                      ca /
                      devadāruguḍūcyośca prayogaирgirijasya ca //
                      § 13886
- Ca.6.21.131   dhūmairvirekaiḥ śirasah 5
                      pūrvoktaigulgulmabhedanaiḥ/
                      ayolavaṇapāśāṇahematāmraprapīḍanaiḥ //
                      § 13888
- Ca.6.21.132   ābhīḥ kriyābhīḥ siddhābhīrvividhābhīrbalī
                      sthirāḥ/
                      granthīḥ pāśāṇakaṭhino yadā naivopaśāmyati //
                      § 13890
- Ca.6.21.133   athāsyā dāhaḥ kṣareṇa &śarairhemnā+atha vā
                      hitaḥ/
                      pākibhiḥ pācayitvā vā pāṭayitvā samuddharet // 10
                      § 13892
- Ca.6.21.134   mokṣayedbahuśāścāsyā
                      raktamutkleśamāgatam/
                      &punaścāpahṛte rakte
                      vātaśleṣmajidauṣadham // § 13894
- Ca.6.21.135   dhūmo virekaiḥ śirasah svedanam
                      parimardanam/
                      apraśāmyati doṣe ca &pācanam vā praśasyate //
                      § 13896
- Ca.6.21.136   praklinnam dāhapākābhīyāṁ bhiṣak
                      śodhanaropāṇaiḥ/
                      bāhyaiścābhīyantaraiścaiva vrāṇavat
                      samupācaret // § 13898 15

	kampillakam viḍaṅgāni dārvīm kārañjakam phalam/ piṣṭvā tailam vipaktavyam granthivraṇacikitsitam// § 13900	Ca.6.21.137
	dvivraṇīyopadiṣṭena karmaṇā cāpyupācaret/ deśakālavibhāgajño vraṇān vīsarpaṇān budhah//	Ca.6.21.138
5	iti granthivisarpacikitsā/ ya eva vidhiruddiṣṭo granthīnām vinivṛttaye/ sa eva galagaṇḍānām kaphajānām nivṛttaye// § 13905	Ca.6.21.139
	galagaṇḍāstu vātotthā ye &kaphānugatā nṛṇām/ ghṛtakṣīrakaśāyāṇāmabhyāsānna bhavanti te// § 13907	Ca.6.21.140
10	yāṇīhoktāni karmāṇi visarpānām nivṛttaye/ ekatastāni sarvāṇi raktamokṣaṇamekataḥ// § 13909	Ca.6.21.141
	visarpo na hyasamṛṣṭo raktapittena jāyate/ tasmāt sādhāraṇam sarvamuktametaccikitsitam// § 13911	Ca.6.21.142
15	višeṣo doṣavaiśamyānna ca noktaḥ samāsataḥ/ &samāsavyāsanirdiṣṭām kriyām vidvānupācaret// § 13913 tatra ślokāḥ--- § 13914	Ca.6.21.143 Ca.6.21.144
	niruktām nāmabhedaśca doṣā dūṣyāṇi hetavaḥ/ āśrayo mārgataścaiva visarpagurulāghavam// § 13916	
	liṅgānyupadravā ye ca yallakṣaṇa upadravah/	Ca.6.21.145

sādhyatvam, na ca, sādhyānām sādhanam ca
yathākramam // § 13918

Ca.6.21.146 iti piprakṣave siddhimagniveśāya dhīmate/
punarvasuruvācedam visarpāṇām cikitsitam//
§ 13920
ityagniveśakṛte tantra carakapratisaṁskṛte cikitsāsthāne
visarpacikitsitam nāmaikavimśo+adhyāyah//21//

6.22 dvāvimiṁśo+adhyāyah/

Ca.6.22.1 athātastrṣṇācikitsitam vyākhyāsyāmah// § 13922

Ca.6.22.2 iti ha smāha bhagavānātreyah// § 13923

Ca.6.22.3 jñānapraśamatapobhiḥ khyāto+atrisuto
jagaddhite+abhirataḥ/
trṣṇānām praśamārtham cikitsitam prāha
pañcānām// § 13925

Ca.6.22.4 kṣobhādbhayācchramādapiśokātkrodhādvila- 5
ṅghanānmadyāt/
kṣārāmlalavaṇakaṭukosṇarūkṣaśuṣkānnasevābhiḥ//
§ 13927

Ca.6.22.5 dhātukṣayagadakarṣaṇavamanādyatiyogasūrya-
saṁtāpaiḥ/
pittānilau pravṛddhau saumyāndhātūmśca
śoṣayataḥ// § 13929

Ca.6.22.6 rasavāhinīśca
&nālīrjihvāmūlagalatālukaklomnaḥ/
saṁśoṣya nṛṇām dehe kurutastrṣṇām
mahābalāvetau// § 13931 10

Ca.6.22.7 pītam pītam hi jalām śoṣyatastāvato na yāti
śamam/
ghoravyādhikṛśānām
&prabhavatyupasargabhūtā sā// § 13933

	prāgrūpam mukhaśośah, svalakṣaṇam sarvadā+ambukāmitvam/ trṣṇānām sarvasām liṅgānām lāghavamapāyah// § 13935	Ca.6.22.8
	mukhaśośasvarabhedabhramasamṛtāpaprālāpa- samṛstambhān/ tālvoṣṭhakanṭhajihvākarkaśatām cittanāśam ca// § 13937	Ca.6.22.9
5	jihvānirgamamarucim bādhiryam marmadūyanam sādam/ trṣṇodbhūtā kurute, pañcavidhām liṅgataḥ śṛṇu tām// § 13939	Ca.6.22.10
	abdhātum dehastham kūpitah pavano yadā viśośayati/ tasmiñśuṣke śuṣyatyabalastrṣyatyatha viśuṣyan// § 13941	Ca.6.22.11
	nindrānāśah śiraso bhramastathā śuṣkavirasamukhatā ca sroto+avarodha iti ca syālliṅgam vātatrṣṇāyāḥ// § 13942	Ca.6.22.12
10	pittam matamāgneyam kūpitam cettāpayatyapām dhātum/ samṛaptah sa hi janayettrṣṇām dāholbaṇām nṛṇām// § 13944	Ca.6.22.13
	tiktāsyatvam śiraso dāhah śītābhīnandatā mūrcchā/ pītākṣimūtravarcastvamākṛtiḥ pittatrṣṇāyāḥ// § 13946	Ca.6.22.14
	trṣṇā yā++āmaprabhavā &sā+apyāgneyā++āmapittajanitatvāt/	Ca.6.22.15

lingam̄ tasyāscārucirādhmānakaphaprasekau
ca // § 13948

Ca.6.22.16 deho rasajo+ambubhavo rasaśca tasya kṣayācca
trṣyeddhi/
dīnasvaraḥ pratāmyan
&saṁsuṣkahṛdayagalatāluḥ // § 13950

Ca.6.22.17 bhavati khalu yopasargāttrsṇā sā śośinī kaṣṭā/
&jvaramehaksayaśośvāsādyupasṛṣṭadehānām // 5
§ 13952

Ca.6.22.18 sarvāstvatiprasaktā rogakṛśānām
vamiprasaktānām/
ghoropadrvayuktāstrṇā maraṇāya vijñeyāḥ //
§ 13954

Ca.6.22.19 nāgnim̄ vinā hi tarṣah pavanādvā tau hi śoṣane
hetū/
abdhātorativṛddhāvapām̄ kṣaye trṣyate naro
hi // § 13956

Ca.6.22.20 gurvannapayaḥsnehaiḥ 10
saṁmūrcchadbhirvidāhakāle ca/
yastṛṣyedvṛtamārge tatrāpyanilānalau hetū //
§ 13958

Ca.6.22.21 tīkṣṇoṣnarūkṣabhbhāvānmadyam pittānilau
prakopayati/
śoṣayato+apām̄ dhātum̄ tāveva hi
madyaśīlānām // § 13960

Ca.6.22.22 taptāsviva sikatāsu hi toyamāśu śuṣyati
kṣiptam/
teśām̄ saṁtaptānām̄ himajalapānādbhavati 15
śarma // § 13962

	śiśirasnātasyośmā ruddhaḥ koṣṭham̄ prapadya tarṣayati/ tasmānnoṣṇaklānto bhajeta sahasā jalāṁ &śītām// § 13964	Ca.6.22.23
	liṅgam &sarvāsvetāsvanilakṣayapittajam bhavatyatha tu/ pr̄thagāgamāccikitsitamataḥ pravakṣyāmi tr̄ṣṇānām// § 13966	Ca.6.22.24
5	apāṁ kṣayāddhi tr̄ṣṇā samśosya naram praṇāśayedāśu/ tasmādaindrāṁ toyam̄ samadhu pibettadguṇam̄ vā+anyat// § 13968	Ca.6.22.25
	kiñcittuvarānurasam̄ tanu laghu śītalam̄ sugandhi surasam̄ ca/ anabhiṣyandi ca yattatkṣitigatam̄ apyaindravajjñeyam// § 13970	Ca.6.22.26
10	śṛtaśītām̄ sasitopalamathavā śarapūrvapañcamūlena/ &lājāsaktusitāhvāmadhuyutamaindreṇa vā mantham// § 13972	Ca.6.22.27
	vātyam̄ vā++āmayavānām̄ śītām̄ madhuśarkarāyutām̄ dadyāt/ peyām̄ vā śālinām̄ dadyādvā koradūṣāṇām̄// § 13974	Ca.6.22.28
	payasā śṛtena bhojanamathavā madhuśarkarāyutām̄ yojyam/ pārāvatādikarasairghṛtabhr̄ṣṭairvā+apyalavaṇāmlaiḥ// § 13976	Ca.6.22.29
15	tr̄ṇapañcamūlamuñjātakaiḥ priyālaiśca jāṅgalāḥ sukṛtāḥ/	Ca.6.22.30

śastā rasāḥ payo vā taiḥ siddham
śarkarāmadhumat// § 13978

Ca.6.22.31 śatadhautaghṛtenāktah payah
pibecchītatyamavagāhya/
mudgamasūracanakajā rasāstu bhrṣṭā &ghrte
deyāḥ// § 13980

Ca.6.22.32 madhuraiḥ sajīvanīyaiḥ sītaiśca satiktakaiḥ
śṛtam kṣīram/
pānābhyañjanasekeşviştam
madhuśarkarāyuktam// § 13982 5

Ca.6.22.33 tajjam vā ghṛtamiştam pānābhyaṅgesu
nasyamapi ca syāt/
nārīpayah saśarkaramuṣtryā api
nasyamikṣurasah// § 13984

Ca.6.22.34 &kṣīrekṣurasaguḍodakasitopalākṣaudrasīdhu-
mārdvīkaiḥ/
vr̥kṣāmlamātulungaṛgaṇḍūṣastāluśoṣaghnāḥ//
§ 13986

Ca.6.22.35 jambvāmrātakabadarīvetasapañcavalkapañcāmlaiḥ/
hṛnmukhaśiraḥpradehāḥ saghṛtā
mūrcchābhramatrṣṇāghnāḥ syuh// § 13988

Ca.6.22.36 dāḍimadadhīthalodhraiḥ savidārībījapūrakaiḥ
śirasah/
lepo gaurāmalakairghṛtāranālāyutaiśca hitah//
§ 13990

Ca.6.22.37 śaivalapañkāmburuhaiḥ sāmlaiḥ sāghṛtaiśca
śaktubhirlepaḥ/
mastvāranālārdravasanakamalamāṇihārasamsparsāḥ//
§ 13992

śiśirāmbucandanārdrastanataṭapāṇitalagātrasā- Ca.6.22.38
 msparsāḥ kṣaumārdranivasanānām
 varāṅganānām priyāṇām ca // § 13993

himavaddarīvanasaritsaro+ambujapavanendupādaśiśirānām/
 &ramyaśiśirodakānām smaraṇām kathāscā
 tṛṣṇāghnāḥ // § 13995

5

vātaghnamannapānaṁ mrdu laghu śītam ca Ca.6.22.40
 vātatṛṣṇāyām/
 kṣayakāsanucchṛtam
 &kṣīraghṛtamūrdhvavātatrṣṇāghnam //
 § 13997

syājjīvanīyasiddham kṣīraghṛtam vātapittaye Ca.6.22.41
 tarṣā/
 paitte drākṣācandanakharjūrośīramadhuyutam
 toyam // § 13999

lohitaśālitaṇḍulakharjūraparūṣakotpaladrākṣāḥ/ Ca.6.22.42
 madhu pakvaloṣṭameva ca jale sthitam śītalam
 peyam // § 14001

10

lohitaśāliprasthaḥ salodhramadhukāñjanotpalaḥ Ca.6.22.43
 kṣuṇṇāḥ &pakvāmaloṣṭajalamadhusamāyuto
 mṛṇmaye peyah // § 14002

vatamātuluṅgavetasapallavakuśakāśamūlayaṣṭyāhvaih // 44
 siddhe+ambhasyagninibhām kṛṣṇamṛḍam
 kṛṣṇasikatām vā // § 14004

taptāni navakapālānyathavā nirvāpya Ca.6.22.45
 pāyayetāccham/
 āpākaśarkaram vā+amṛtavallyudakam tṛṣṇām
 hanti // § 14006

15

kṣīravatām madhurāṇām śītānām Ca.6.22.46
 śarkarāmadhuvimiśrāḥ/

śītakasāyā mṛdbhrṣṭasamyutāḥ
pittatrṣṇāghnāḥ // § 14008

Ca.6.22.47 vyośavacābhallaṭakatiktakaśāyāstathā++āmatrṣṇāghnāḥ/
yaccoktam kaphajāyām vamyām taccaiva
kāryam syāt// § 14010

Ca.6.22.48 stambhārucyavipākālasyacchardiṣu
kaphānugām trṣṇām/
jñātvā dadhimadhutarpaṇalavaṇoṣṇajalairvam- 5
anamiṣṭam//
§ 14012

Ca.6.22.49 dādimamamlaphalam vā+apyanyat
sakaśāyamatha leham/
peyamathavā
&pradadyādrajanīśarkarāyuktam// § 14014

Ca.6.22.50 kṣayakāsenā tu tulyā kṣayatrṣṇā sā garīyasī
nṛṇām/
kṣīṇakṣataśoṣahitaistasmāttām bheṣajaiḥ
śamayet// § 14016

Ca.6.22.51 pānatrṣārtah pānam 10
tvardhodakamamlalavaṇagandhāḍhyam/
śisirasnātah pānam madyāmbu guḍāmbu vā
trṣitah// § 14018

Ca.6.22.52 bhaktoparodhatrṣitah snehatrṣārto+athavā
tanuyavāgūm/
prapibedguruṇā trṣito bhuktena
taduddharedbhuktam// § 14020

Ca.6.22.53 madhyāmbu vā+ambu koṣṇam balavāṁstrṣitah
samullikhet pītvā/
māgadhiκāviśadamukhah saśarkaram vā 15
pibenmantham// § 14022

	balavāṁstu tāluśoṣe pibedghṛtam tṛṣyamadyācca/ sarpirbhṛṣṭam kṣīram māṁsarāmścābalah snigdhān// § 14024	Ca.6.22.54
	atirūkṣadurbalānāṁ tarṣam śamayennṛṇāmihāśu payah/ chāgo vā ghṛtabhṛṣṭah śīto madhuro raso hṛdyah// § 14026	Ca.6.22.55
5	snigdhe+anne bhukte yā tṛṣṇā syāttām guḍāmbunā śamayet/ tarṣam mūrcchābhīhatasya raktapittāpahairhanyāt// § 14028	Ca.6.22.56
	&tṛṭdāhamūrcchābhramaklamamadātyayāsraviṣapitte/57 śastam svabhāvaśītam, śṛtaśītam sannipāte+ambhaḥ// § 14030	
10	hikkāśvāsanavajvarapīnasaghṛtapītāpārśvagalaroge/6.22.58 kaphavātakṛte styāne sadyaḥśuddhe ca hitamuṣṇam// § 14032	
	pāṇḍūdarapīnasamehagulmamandānalātisāreṣu/ Ca.6.22.59 plīhni ca toyam na hitam kāmamasahye pibedalpam// § 14034	
	pūrvamayāturah san dīnastrṣṇārdito jalām kāṅksan/ na labheta sa cenmarānamāśvevāpnupāddīrgharogam vā// § 14036	Ca.6.22.60
15	tasmāddhānyāmbu pibetrṣyan rogī saśarkarākṣaudram/ yadvā tasyānyatsyāt sātmyam rogasya tacceṣṭam// § 14038	Ca.6.22.61

Ca.6.22.62   tasyāṁ vinivṛttāyāṁ tajjanya upadravah
                      sukham jetum/
                      tasmātṛṣṇāṁ pūrvam jayebahubhyo+api
                      rogebhyah// § 14040

Ca.6.22.63   tatra ślokaḥ--- § 14041

hetū yathā+agnipavanau kurutah sopadravāṁ
                      ca pañcānām/
                      trṣṇānām pṛthagākṛtirasādhyatā sādhanām   5
                      coktam// § 14043
                      ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte+aprāpte
                      dṛḍhabalasampūrite cikitsāsthāne trṣṇārogacikitsitam
                      nāma dvāvimśo+adhyāyah//22//

6.23 trayovimśo+adhyāyah/

Ca.6.23.1   athāto viśacikitsitam vyākhyāsyāmah// § 14045

Ca.6.23.2   iti ha smāha bhagavānātreyah// § 14046

Ca.6.23.3   prāgutpattim guṇān yonim
                      vegāṁ(anunāsika)lliṅgānyupakramān/
                      ciṣasya bruvataḥ samyagagniveśa nibodha
                      me// § 14048

Ca.6.23.4   amṛtārtham samudre tu mathyamāne   5
                      surāsuraiḥ/

jajñe prāgamṛtotpatteḥ puruṣo
                      ghoradarśanah// § 14050

Ca.6.23.5   dīptatejāścaturdaṁśtro harikeśo+analekṣaṇah/
                      jagadviṣaṇṇam tam drṣṭvā &tenāsau
                      viśasamjñitah// § 14052

Ca.6.23.6   jaṅgamasthāvarāyāṁ tadyonau brahmā
                      nyayojayat/
                      tadambusam̄bhavam tasmāddbividham
                      pāvakopamam// § 14054   10

	aṣṭavegam daśaguṇam caturvīṁśatyupakramam/ tadvarsāsvambuyonitvāt saṁkledam guḍavadgatam// § 14056	Ca.6.23.7
	sarpatyambudharāpāye tadagastyo hinasti ca/ prayāti mandavīryatvam viṣam tasmādghanāstyaye// § 14058	Ca.6.23.8
5	sarpāḥ kīṭondurā lūtā vr̥scikā gr̥hagodhikāḥ/ jalaukāmatsyamaṇḍūkāḥ &kaṇabhāḥ saṅkraṇṭakāḥ// § 14060	Ca.6.23.9
	śvasīṁhavyāghragomāyutarakṣunakulādayah/ &damṣṭriṇo ye viṣam teṣāṁ damṣṭrottham jaṅgamam matam// § 14062	Ca.6.23.10
	mustakam pauṣkaram krauñcam vatsanābhām balāhakam/ karkaṭam kālakūṭam ca karavīrakasamjñakam// § 14064	Ca.6.23.11
	pālakendrāyudham tailam meghakam kuśapuṣpakam/ rohiṣam puṇḍarīkam ca lāṅgalakyañjanābhakam// § 14066	Ca.6.23.12
	saṅkocam markaṭam śrīṅgīviṣam hālāhalam tathā/ evamādīni cānyāni mūlajāni sthirāṇi ca// § 14068	Ca.6.23.13
15	&garasamyogajam cānyadgarasamjñam gadapradam/ kālāntaravipākitvāna tadāśu haratyasūn// § 14070	Ca.6.23.14

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.23.15   nidrāṁ tandrāṁ klamaṁ dāhaṁ & sapākam
                  lomaharṣaṇam/
                  śophaṁ caivātisāraṁ ca janayejjāṅgamam
                  viṣam// § 14072
- Ca.6.23.16   sthāvaram tu jvaraṁ hikkāṁ dantaharṣam
                  galagraham/
                  phenavamyaruciśvāsamūrcchāśca
                  &janayedviṣam// § 14074
- Ca.6.23.17   &jaṅgamam syādadadhobhāgāmūrdhvabhāgām tu 5
                  mūlajam/
                  &tasmāddamṣṭrāviṣam maulam hanti maulam
                  ca &damṣṭrajam// § 14076
- Ca.6.23.18   tṛṇmohadantaharṣaprasekavamathuklamā
                  bhavantyādye/
                  vege rasapradosādaśkpradosāddvitīye tu//
                  § 14078
- Ca.6.23.19   &vaivarṇyabhrāma ve pathumūrcchājṛmbhāṅga-
                  cimicimātamakāḥ/
                  duṣṭapiśitāttṛtīye 10
                  maṇḍalakaṇḍūśvayathukoṭhāḥ// § 14080
- Ca.6.23.20   vātādijāścaturthe
                  dāhacchardyaṅgaśūlamūrcchādyāḥ/
                  nīlādīnāṁ tamasaśca darśanam pañcame
                  vege// § 14082
- Ca.6.23.21   ṣaṣṭhe hikkā, bhaṅgah skandhasya tu
                  saptame+aṣṭame maraṇam/
                  nīṛṇāṁ, catuṣpadāṁ syāccaturvidhah, pakṣinēnāṁ
                  trividhah// § 14084
- Ca.6.23.22   sīdatyādye bhramati ca, catuṣpado vepate, tataḥ 15
                  &sūnyah/

mandāhāro mriyate śvāsenā hi caturthavege
 tu // § 14086

&dhyāyati vihagah prathame vege,
 prabhrāmyati dvitīye tu/
 srastāṅgaśca tṛtīye viṣavege yāti pañcatvam//
 § 14088

5

laghu rūkṣamāśu viśadam vyavāyi tīkṣṇam
 vikāsi sūkṣmam ca/
 uṣṇamanirdeśyarasam daśaguṇamuktam viṣam
 tajjñaiḥ // § 14090

raukṣyādvātamaśaityātpittam sauksmyādasrk
 prakopayati/
 &kaphamavyaktarasatvādannarasāṁścānuvartate
 śīghram// § 14092

śīghram vyavāyibhāvādāśu vyāpnoti kevalam
 deham/
 tīkṣṇatvānmarmaghnam prāṇaghnam
 tadvikāsitvāt// § 14094

10

durupakramam laghutvādvaiśadyāt
 syādasaktagatidoṣam/
 doṣasthānaprakṛtih prāpyānyatamam
 hyudīrayati// § 14096

Ca.6.23.27

syādvātikasya vātasthāne
 kaphapittalingamīṣattu/
 &tṛṇmohāratimūrcchāgalagrahacchardiphenādi//
 § 14098

Ca.6.23.28

15

pittāśayasthitam paitikasya
 &kaphavātayorviṣam tadvat/
 &tṛṭkāsaṃvaravamathuklamadāhatamotisārādi//
 § 14100

Ca.6.23.29

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.23.30   kaphadeśagam &kaphasya ca
                  darśayedvātaptayośceśat/
                  liṅgam śvāsagalagrahakāṇḍūlālavamathvādi//
                  § 14102
- Ca.6.23.31   dūśīviśam tu
                  śoṇitaduṣṭyāruḥkiṭimakoṭhaliṅgam ca/
                  viśamekaikam doṣam saṃdūṣya
                  haratyasūnevam// § 14104
- Ca.6.23.32   kṣarati viśatejasā+asṛk tat khāni nirudhya   5
                  mārayati jantum/
                  pītaṁ mṛtasya hṛdi tiṣṭhati
                  daṣṭaviddhayordamśadeśe syāt// § 14106
- Ca.6.23.33   nīlausṭhadantaśaithilyakeśapatanāṅgabhaṅgavi-
                  kṣepāḥ/
                  śisirairna lomaharṣo nābhihate danḍarājī syāt//
                  § 14108
- Ca.6.23.34   kṣatajam kṣatācca nāyātyetāni bhavanti
                  maraṇalingāni/
                  ebhyo+anyathā cikitsyāsteśām   10
                  copakramāñchṛṇu me// § 14110
- Ca.6.23.35   mantrāriṣṭotkartananispīḍanacūṣaṇāgnipariṣekāḥ/
                  avagāharaktamokṣaṇavamanavirekopadhānāni//
                  § 14112
- Ca.6.23.36   &hṛdayāvaraṇāñjananasyadhūmalehauṣadhapraśamanāni/
                  pratisāraṇam prativiśam samjñāsamsthāpanam
                  lepaḥ// § 14114
- Ca.6.23.37   mṛtasañjīvanameva ca vimśatirete   15
                  caturbhiraḍhikāḥ/
                  syurupakramā yathā ye yatra yojyāḥ śṛṇu tathā
                  tān// § 14116

	damśāttu viśam daśasyāvisṛtam veṇikām bhiṣagbaddhvā/ niśpiḍayedbhṛśam damśamuddharenmarmavarjam vā // § 14118	Ca.6.23.38
	tam̄ damśam̄ vā cūsenmukhena yavacūrṇapāṁsupūrṇena/ pracchanaśringajalaukāvyadhanaiḥ srāvyam̄ tato raktam// § 14120	Ca.6.23.39
5	rakte viśapraduṣte duṣyet prakṛtistatastyajet prāṇān/ tasmāt pragharṣaṇairasṛgavartamānam̄ pravartyam̄ syāt// § 14122	Ca.6.23.40
	& trikaṭugṛhadhūmarajanīpañcalavaṇarocanāḥ savārtakāḥ/ gharṣaṇamatipravṛtte vaṭādibhiḥ śītalairlepaḥ// § 14124	Ca.6.23.41
10	raktam̄ hi &viśādhānam̄ vāyurivāgneḥ pradehasekaistat/ śītaiḥ skandati tasmin skanne vyapayāti viśavegaḥ// § 14126	Ca.6.23.42
	viśavegānmadamūrcchāviśādahṛdayadravāḥ pravartante/ śītairnivartayettān &vījyaścālomaharsāt syāt// § 14128	Ca.6.23.43
	taruriva mūlacchedāddamśacchedānna vṛddhimeti viśam/ ācūṣaṇamānayanam̄ jalasya seturyathā tathā+ariṣṭāḥ// § 14130	Ca.6.23.44
15	tvaṇmāṁsagatam̄ dāho dahati viśam̄ srāvaṇam̄ harati raktāt/	Ca.6.23.45

pītam vamanaiḥ sadyo haredvirekairdvitīye
tu // § 14132

Ca.6.23.46 ādau hrdayam rakṣyam tasyāvaraṇam
pibedyathālābhama/
&madhusarpirmajapayogairikamatha
gomayarasaṁ vā // § 14134

Ca.6.23.47 ikṣum &supakvamathavā kākam niśpīḍya
tadrasam varanam/
chāgādīnām vā+asṛgbhasma mṛdam vā
pibedāśu // § 14136

5

Ca.6.23.48 kṣārāgadastrīye &śophaharairlekhanam
samadhvambu/
gomayarasaścaturthe vege
sakapitthamadhusarpiḥ // § 14138

Ca.6.23.49 kākāñḍaśirīśabhyām svarasenāścyotanāñjane
nasyam/
syātpañcame+atha ṣaṣṭhe samjñāyāḥ sthāpanam
kāryam // § 14140

Ca.6.23.50 gopittayutā rajaṇī
mañjiṣṭhāmaricapippalīpānam/
viṣapānam daṣṭānām viṣapīte damśanam
cānte // § 14142

10

Ca.6.23.51 śikhipittārdhayutaṁ syāt palāśabījamagado
mṛteṣu varāḥ/
vārtākuphāṇītāgāradhūmagopittanimbam vā //
§ 14144

Ca.6.23.52 gopittayutairguṭikāḥ
&surasāgranthidvirajanīmadhukakuṣṭhaiḥ/
śastā+amṛtena tulyā
śirīśapuspakākāñḍakarasairvā // § 14146

15

kākāṇḍasurasagavāksīpunarnavāvāyasīśirīṣaphalaiḥ^{a.6.23.53}
 udbandhaviṣajalamṛte
 &lepaupadhinasyapānāni // § 14148

sprkkāplavasthauneyakāṁkṣīṣaileyarocanātagaram^{a.6.23.54}
 dhyāmakakuṇkumamāṁśisurasāgrailālakuṣṭhagnam //
 § 14150

5 bṛhatī śirīṣapuspam Ca.6.23.55
 śrīveṣṭakapadmacāraṇivisālāḥ/
 suradārupadmakeśarasāvarakamanahśilākauntyah //
 § 14152

jātyarkapuṣparasarajanīdvayahiṅgupippalīlākṣāḥ/Ca.6.23.56
 jalāmudgaparṇicandanamadhukamadanāsindhuvārāśca //
 § 14154

10 śampākalodhramayūrakagandhaphalānākulīviḍāṅgāśca/
 puṣye samhṛtya samam piṣṭvā guṭikā vigheyāḥ
 syuḥ // § 14156

sarvaviṣaghno jayakṛdviṣamṛtasmjīvano Ca.6.23.58
 jvaranihantā/
 ghreyavilepanadhāraṇadhūmagrahaṇairgr̥hasthaśca //
 § 14158

bhūtavisajantvalakṣmīkārmanāmantrāgryaśanyarīn^{a.6.23.59}
 hanyāt/
 duḥsvapnastrīdoṣānakālamarāṇāmbucairabhayam //
 § 14160

15 dhanadhānyakāryasiddhiḥ Ca.6.23.60
 śrīpuṣṭyāyurvivardhano dhanyāḥ/
 mṛtasamjīvana eṣa prāgamṛtābhrahmaṇā
 vihitāḥ //
 iti mṛtasamjīvano+agadaḥ/
 mantrairdhamanībandho+avamārjanam
 kāryamātmarakṣā ca/ Ca.6.23.61

doṣasya viṣam yasya sthāne syāttam
jayetpūrvam// § 14165

- Ca.6.23.62   vātasthāne svedo dadhnā
                               natakuṣṭhakalkapānam ca/
                               ghṛtamadhupayo+ambupānāvagāhasekāśca
                               pittasthe// § 14167
- Ca.6.23.63   kṣārāgadah kaphasthānagate svedastathā
                               sirāvyadhanam/
dūṣīviṣe+atha raktasthite sirākarma   5
                               pañcavidham// § 14169
- Ca.6.23.64   bheṣajamevam kalpyam bhiṣagvidā++ālakṣya
                               sarvadā sarvam/
                               sthānam jayeddhi pūrvam
                               sthānasthasyāviruddham ca// § 14171
- Ca.6.23.65   viṣadūṣitakaphamārgah
                               srotaḥsamrodharuddhavāyustu/
mṛta iva śvasenmartyah
                               syādasādhyalingerairvihīnaśca// § 14173
- Ca.6.23.66   carmakaṣayāḥ kalkam bilvasamam mūrdhni   10
                               kākapadamsya/
kṛtvā dadyātkaṭabhbīkaṭukaṭphalapradhamanam
                               ca// § 14175
- Ca.6.23.67   &chāgam gavyam māhiṣam vā māṁsam
                               kaukkuṭameva vā/
dadyāt kākapade tasmiṁstataḥ saṁkramate
                               viṣam// § 14177
- Ca.6.23.68   nāsākṣikarnajihvākanṭhanirodheṣu karma
                               nastah syāt/
vārtākubījapūrajyotiṣmatyādibhiḥ piṣṭaiḥ//   15
                               § 14179

	añjanamakṣyuparodhe kartavyam bastamūtrapiṣṭaistu/ dāruvyoṣaharidrākaravīrakarañjanimburasasaistu// § 14181	Ca.6.23.69
	śvetā vacā+&aśvagandhā hiṅgvamṛtā kuṣṭhasaindhāve laśunam/ sarṣapakapitthamadhyam &ṭuṇṭukakarañjabīāni // § 14183	Ca.6.23.70
5	&vyoṣam śirīṣapuṣpam dvirajanyau &vamśalocanam ca samam/ piṣṭvā+ajasya mūtreṇa &gośvapittena saptāham// § 14185	Ca.6.23.71
	vyatyāsabhāvito+ayam nihanti śirasi sthitam viṣam kṣipram/ sarvajvarabhūtagrahavisūcikā jīrṇamūrcchārtih// § 14187	Ca.6.23.72
10	unmādāpasmārau kācapaṭalanīlikāśirodoṣān/ śuṣkākṣipākapillārbudārmakanḍūtamodoṣān// § 14189	Ca.6.23.73
	kṣayadaurbalyamadātyayapāṇḍugadāmścāñjanāttathā mohān/ lopādvīṣadigdhaksatalīḍhadastapītaviṣaghātī// § 14191	Ca.6.23.74
	arśahsvānaddheṣu ca gudalepo yonilepanam strīṇām/ mūḍhe garbhe duṣṭe lalāṭalepah pratiṣyāye// § 14193	Ca.6.23.75
15	&vṛddhau kiṭime kuṣṭhe śvitṛṣvicarcikādiṣu lepaḥ/ gaja iva tarūn viṣagadānnihantyagadagandhahastyeṣah//	Ca.6.23.76

- Ca.6.23.77   iti gandhahastīnāmā+agadaḥ/
patrāgurumustailā niryāsāḥ pañca candanam
sprkkā/
tvañnaladotpalabālakahareṇukośīravanyanakhāḥ//
§ 14198
- Ca.6.23.78   suradārukanakakuṇkumadhyāmakakuṣṭhapri-
yaṅgavastagaram/
pañcāṅgāni śurīśādvyoṣālamanahśilājājyah//   5
§ 14200
- Ca.6.23.79   &śvetakaṭabhīkarañjau rakṣoghnī sindhuvārikā
rajanī/
surasāñjanagaurikamañjiṣṭhānimbaniryāsāḥ//
§ 14202
- Ca.6.23.80   vamśatvagaśvagandhāhiṅgudadhitthāmlavetasam
lākṣā/
madhumadhukasomarājīvacāruhārocanātagaram//
§ 14204
- Ca.6.23.81   agado+ayam vaiśravaṇāyākhyātastryambakeṇa   10
ṣaṣṭyaṅgaḥ/
apratihataprabhāvah khyāto
mahāgandhahastīti// § 14206
- Ca.6.23.82   pittena gavām peṣyo gutikāḥ kāryāstu
puṣyayogena/
pānāñjanapralepaiḥ prasādhayet
sarvakarmāṇi// § 14208
- Ca.6.23.83   pillam kaṇḍūm timiram rātryāndhyam
kācamarbudam paṭalam/
hanti satataprayogāddhitamitapathyāśinām   15
pumṣām// § 14210
- Ca.6.23.84   viṣamajvarānajīrnāndadrum kaṇḍūm visūcikām
pāmām/

	viṣamūśikalūtānāṁ sarvesāṁ pannagānāṁ ca / āśu viṣam nāśayati samūlajamatha kandajam sarvam // § 14213	
	etena liptagātrah sarpān gr̥hnāti bhakṣayecca viṣam / &kālaparīto+api naro jīvati nityam nirātaṅkah // § 14215	Ca.6.23.85
5	ānaddhe gudalepo yonau lepaśca mūḍhagarbhāṇāṁ / mūrcchārtiṣu ca lalāṭe pralepanamāhuḥ pradhānatamam // § 14217	Ca.6.23.86
	bherīmṛdaṅgapāṭahāñchatrāṇyamunā tathā dhvajapatākāḥ / liptvā+ahiviṣanirastyai padhvanayeddarsayenmatimān // § 14219	Ca.6.23.87
10	yatra ca sannihito+ayam na tatra bālagrahā na rakṣāṁsi / na ca kārmāṇavetālā &vahanti nātharvaṇā mantrāḥ // § 14221	Ca.6.23.88
	sarvagrahā na tatra prabhavanti na cāgnīśastranṛpacaurāḥ / lakṣmīśca tatra bhajate yatra mahāgandhahastyasti // § 14223	Ca.6.23.89
	piṣyamāṇa imam cātra siddham mantramudīrayet / mama matā jayā nāma &jayo nāmeti me pitā // § 14225	Ca.6.23.90
15	so+aham jayajayāputro vijayo+atha jayāmi ca / namah puruṣasimhāya viṣṇave viśvakarmaṇe // § 14227	Ca.6.23.91

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.23.92   sanātanāya kṛṣṇāya bhavāya vibhavāya ca /
tejo vṛṣākapeḥ sāksāt̄tejo
brahmendrayoryame // § 14229
- Ca.6.23.93   yathā+aham nābhijānāmi vāsudevaparājayam /
mātuśca pāṇigrahaṇam samudrasya ca
śoṣaṇam // § 14231
- Ca.6.23.94   anena satyavākyena sidhyatāmagado hyayam /
hilimilisamsprṣṭe rakṣa sarvabhesajottame
&svāhā //   5
- Ca.6.23.95   iti mahāgandhahastīnāmā+agadaḥ /
ṛṣabhakajīvakabhārgīmadhukotpaladhānya-
keśarājājyah /
sasitagirikolamadhyāḥ peyāḥ
śvāsajvarādiharāḥ // § 14236
- Ca.6.23.96   hiṅgu ca kṛṣṇāyuktam
kapitharasayuktamagryalavaṇam ca /
samadhusitau pātavyau
jvarahikkāśvāsakāsaghnau // § 14238   10
- Ca.6.23.97   lehaḥ
kolāsthyañjanalājotpaldhughṛtaivamyām /
bṛhatīdvayāḍhakīpatradhūmavartistu
hikkāghnī // § 14240
- Ca.6.23.98   śikhobarhibalākāsthīni sarṣapāścandanam ca
ghṛtayuktam /
dhūmo gr̄haśayanāsanavastrādiṣu śasyate
viṣanut // § 14242   15
- Ca.6.23.99   ghṛtayukte natakuṣṭhe bhujagapatiśiraḥ
śirīṣapuṣpam ca /
dhūmāgadaḥ smṛto+ayam sarvaviṣaghnaḥ
śvayathuhṛcca // § 14244

jatusevyapatraguggulubhallātakakakubhapu- Ca.6.23.100
 ṣpasarjarasāḥ/
 śvetā ca dhūma
 uragākhukīṭavastrakriminudagryah// § 14246

taruṇapalāśaksāram srutam paceccūrṇitaiḥ saha Ca.6.23.101
 samāṁśaiḥ/
 lohitamṛdrajanīdvayaśuklasurasamañjarīmadhukaiḥ//
 § 14248

5 lākṣāsaindhavamāṁsihareṇuhingudvisārivākuṣṭhaiḥ// Ca.6.23.102
 savyoṣairbāhlīkairdarvīvilepanam
 ghaṭṭayedyāvat// § 14250

sarvaviśāsothagulmatvagdośārśobhagandaraplīhnaiḥ// Ca.6.23.103
 śothāpasmārakrimibhūtasvarobhedapāṇḍugadān//
 § 14252

10 mandāgnitvam kāsam sonmādam Ca.6.23.104
 nāśayeyuratha pumśām/
 guṭikāśchāyāśuṣkāḥ kolasamāstāḥ
 samupayuktāḥ//
 iti kṣārāgadaḥ/
 viṣapītadaṣṭaviddheśvetaddigdhe ca Ca.6.23.105
 cācyamuddiṣṭam/
 sāmānyataḥ, pṛthaktvānnirdeśamataḥ śrṇu
 yathāvat// § 14257

15 ripuyuktebhyo nr̥bhyaḥ svebhyah Ca.6.23.106
 str̥bhyo+athavā bhayam nr̥pateḥ/
 āhāravihāragatam tasmāt presyān parīkṣeta//
 § 14259

atyarthaśāṅkitah Ca.6.23.107
 syādbahuvāgathavā+alpavāgvigatalakṣmīḥ/
 prāptah prakṛtvikāram viṣapradātā naro
 jñeyah// § 14261

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.23.108   dr̥ṣṭ̥taivam̄ na tu sahasā bhojyam̄
                      &kuryāttadannamagnau tu/
                      saviṣam̄ hi prāpyānnam̄ bahūnvikārān
                      bhajatyagnih// § 14263
- Ca.6.23.109   &śikhibarhavicitrārcistīkṣṇākṣamarūkṣakuṇa-
                      padhūmaśca/
                      sphuṭati ca saśabdamekāvarto vihatārcirapi ca
                      syāt// § 14265
- Ca.6.23.110   pātrastham̄ ca vivarṇam̄ bhojyam̄   5
                      syānmakṣikām̄śca mārayati/
                      kṣāmasvarām̄śca kākān
                      kuryādvirajeccakorākṣi// § 14267
- Ca.6.23.111   pāne nīlā rājī vaivarṇyam̄ svām̄ ca nekṣate
                      chāyām/
                      paśyati vikṛtāmathavā lavaṇākte phenamālā
                      syāt// § 14269
- Ca.6.23.112   pānānnayohsaviṣayorgandhena śirorugghṛdica
                      mūrcchā ca/
                      sparṣena pāṇiśothaḥ
                      suptyaṅgulidāhatodanakhabhedāḥ// § 14271   10
- Ca.6.23.113   &mukhagetvoṣṭhacimicimā jihvā śūnā jaḍā
                      vivarnā ca/
                      dvijaharṣahanustambhāsyadāhalālāgalavikārāḥ//
                      § 14273
- Ca.6.23.114   āmāśayam̄ praviṣṭe vaivarṇyam̄
                      svedasadananamutkledaḥ/
                      dr̥ṣṭihṛdayoparodho binduśataiścīyate
                      cāṅgam// § 14275
- Ca.6.23.115   pakvāśayam̄ tu yāte   15
                      mūrcchāmadamohadāhabalanāśāḥ/

tandrā kārṣyam ca viṣe pāṇḍutvam codarasthe
syāt // § 14277

dantapavanasya kūrco viśīryate
dantausṭhamāṁsaśophaśca/
keśacyutih śiroruggranthayaśca saviṣe+atha
śirobhyaṅge // § 14279

5 duṣṭe+añjane+akṣidāhasrāvātyupadehaśotharāgāśca//
khādyairādau koṣṭhah sprśyaistvagdūṣyate
duṣṭaiḥ // § 14281

snānābhyāṅgotsādanavastrālaṅkāravarṇakairduṣṭaiḥ//
kaṇḍvartikoṭhapiḍakāromodgamacimicimā
śothāḥ // § 14283

ete karacaraṇadāhatodaklamāvipākāśca/
bhūpādukāśvagajavarmaketuśayanāsanairduṣṭaiḥ //
§ 14285

10 mālyamagandham mlāyati
&śirorujālomaharṣakaram/
stambhayati khāni nāsāmupahanti darśanam ca
dhūmaḥ // § 14287

kūpataḍāgādijalam durgandham sakalusam
vivarnam ca/
piṭam śvayathum koṭhān piḍakāśca karoti
maraṇam ca // § 14289

15 ādāvāmāśayage vamanam tvaksthe
pradehasekādi/
kuryādbhiṣak cikitsām dosabalam caiva hi
samīkṣya // § 14291

iti mūlavīṣaviśesāḥ proktāḥ śṛṇu
jaṅgamasyātāḥ/

saviśeṣacikitsitamevādau tatrocyate tu
sarpāṇām // § 14293

Ca.6.23.124   &iha darvīkaraḥ sarpo maṇḍalī rājimāniti/
trayo yathākramam
vātapiṭṭaśleṣmaprakopāṇāḥ // § 14295

Ca.6.23.125   darvīkaraḥ paṇī jñeyo maṇḍalī
maṇḍalāphaṇāḥ/
bindulekhavicitrāṅgah pannagah syāttu   5
rājimān // § 14297

Ca.6.23.126   višeṣādrūkṣakaṭukamamloṣṇam svādu sītalam/
viṣam yathākramam teṣām
tasmādvātādikopanam // § 14299

Ca.6.23.127   darvīkarakṛto damśaḥ
sūkṣmadamṣṭrāpado+asitaḥ/
niruddharaktah kūrmābho vātavyādhikaro
mataḥ // § 14301

Ca.6.23.128   pṛthvarpitah saśothaśca damśo maṇḍalinā   10
krtaḥ/
pītābhah pītaraktaśca sarvapittavikārakṛt //
§ 14303

Ca.6.23.129   krto rājimatā damśaḥ picchilah sthiraśophakṛt/
snigdhah pāṇḍuśca sāndrāśrk
śleṣmavyādhisamīraṇāḥ // § 14305

Ca.6.23.130   vṛttabhogo mahākāyah śvasannūrdhvēkṣaṇāḥ
pumān/
sthūlamūrdhā samāṅgaśca strī tvataḥ   15
syādviparyayāt // § 14307

Ca.6.23.131   &klībastrasatyadhodṛṣṭih svarahīnah
prakampate/

	striyā daśto viparyastairetaih pumsā naro mataḥ // § 14309	
	vyāmiśraliṅgairetaistu klībadaṣṭam naram vadet/ ityetaduktam sarpāṇāṁ strīpumklibanidarśanam // § 14311	Ca.6.23.132
5	pāṇḍuvaktrastu garbhīṇyā śūnausṭho+apyasitekṣaṇah/ jṛmbhākrodhopajihvārtah sūtayā raktamūtravān // § 14313	Ca.6.23.133
	sarpo gaudhera(ya)ko nāma godhāyāṁ syāccatuspadah/ kr̥ṣṇasarpaṇa tulyah syānnānā syurmiśrajātayah // § 14315	Ca.6.23.134
	gūḍhasampāditam vṛttam pīḍitam lambitārpitam/ sarpitam ca bhṛśābādham, damśā ye+anye na te bhṛśāḥ // § 14317	Ca.6.23.135
10	taruṇāḥ kr̥ṣṇasarpāstu gonasāḥ sthavirāstathā/ rājimanto vayomadhye bhavantyāśīviṣopamāḥ // § 14319	Ca.6.23.136
	sarpadamṣṭrāścatasrastu tāsāṁ vāmādharaḥ sitā/ pītā vāmottarā damṣṭrā &raktaśyāvā+adharottarā // § 14321	Ca.6.23.137
15	yanmātrah patate bindurgobālāt saliloddhṛtāt/ vāmādharaḥyāṁ damṣṭrāyāṁ tanmātram syādaherviṣam // § 14323	Ca.6.23.138
	ekadvitricaturvṛddhaviṣabhāgottarottarāḥ/ savarnāstatkṛtā damśā bahūttaraviṣā bhṛśāḥ // § 14325	Ca.6.23.139

- Ca.6.23.140   sarpāṇāmerva viṇmūtrāt kītāḥ syuh
                  kīṭasam̄matāḥ/
dūṣīviṣāḥ prāṇaharā iti saṃkṣepato matāḥ//
§ 14327
- Ca.6.23.141   gāṭram raktam sitam kṛṣṇam śyāvam vā
                  piḍakānvitam/
sakaṇḍūdāhavīsapapāki syāt kuthitam tathā//
§ 14329
- Ca.6.23.142   kīṭairduṣīviṣairdaṣṭam liṅgam prāṇaharam
                  śr̄nu/
sarpadaṣṭe yathā śoḥo vardhate
                  sogragandhyasṛk// § 14331
- Ca.6.23.143   damśo+akṣigauravam mūrcchā sa rugārtah
                  śvasityapi/
trṣṇāruciparītaśca bhavedduṣīviṣārditah//
§ 14333
- Ca.6.23.144   damśasya madhye yat kṛṣṇam śyāvam vā
                  jālakāvṛtam/
&dagdhākṛti bhr̄śam pāki
                  kledaśothajvarānvitam// § 14335
- Ca.6.23.145   dūṣīviṣābhirlūtābhistam daṣṭamiti nirdiśet/
sarvāśameva tāsām ca damśe lakṣaṇamucyate//
§ 14337
- Ca.6.23.146   śopahā śvetāsitā raktāḥ pītā vā piḍakā jvarah/
prāṇāntiko bhavecchvāso
dāhahikkāśirograhāḥ// § 14339
- Ca.6.23.147   ādaṁśācchoṇitam pāṇḍu maṇḍalāni
                  jvaro+aruciḥ/
lomaharṣaśca dāhaścāpyākhudūṣīviṣārdite//
§ 14341

	mūrcchāṅgaśothavaivarnyakledaśabdāśrutijvarāḥ / Ca.6.23.148 śirogurutvam lālāśrkchardiścāśadhyamūśikaiḥ // § 14343	
	syāvatvamatha kārṣṇyam vā nānāvarṇatvameva vā/ mohaḥ purīśabhedasca daṣṭe syāt kr̥kalāśakaiḥ // § 14345	Ca.6.23.149
5	dahatyagnirivādau tu bhinattīvordhvamāśu ca/ vr̥ścikasya viṣam yāti damṣe paścāttu tiṣṭhati // § 14347	Ca.6.23.150
	daṣṭo+asādhyastu &dr̥ggahrāṇarasanopahato narāḥ/ māṁsaiḥ patadbhiratyartham vedanārto jahātyasūn // § 14349	Ca.6.23.151
	visarpaḥ śvayathuḥ śūlam jvaraśchardirathāpi ca/ lakṣṇam kaṇabhairdaṣṭe damśāścaiva viśīryate // § 14351	Ca.6.23.152
10	hṛṣṭaromoccitīṅgena stabdhaliṅgo bhr̥śārtimān/ daṣṭah sītodakeneva siktānyaṅgāni manyate // § 14353	Ca.6.23.153
	ekadamṣṭrārditah śūnah saruk syāt pītakah satṛṭ/ chardirnidrā ca maṇḍūkaiḥ saviśairdaṣṭalakṣaṇam // § 14355	Ca.6.23.154
15	matsyāstu saviśāḥ kuryurdāhaśopharujastathā/ kaṇḍūm śotham jvaram mūrcchām saviśāstu jalaukasah // § 14357	Ca.6.23.155
	dāhatodasvedaśothakarī tu &gr̥hagodhikā/	Ca.6.23.156

damśe svedam̄ rujam̄ dāham̄
kuryācchatapadīviṣam// § 14359

Ca.6.23.157   kanḍūmānmaśakairīśacchothah̄
                      syānmandavedanah̄/
                      asādhyakīṭasadrśamasādhyamaśakakṣatam//
                      § 14361

Ca.6.23.158   sadyahprasrāviṇī śyāvā
                      dāhamūrcchājvarānvitā/
                      pīḍakā makṣikādaṁse tāsāṁ tu
                      sthagikā+asuhṛt// § 14363   5

Ca.6.23.159   śmaśānacityavalmīkayajñāśramasurālaye/
                      pakṣasandhiṣu madhyāhne
                      sārdharātre+aṣṭamīṣu ca// § 14365

Ca.6.23.160   na siddhyanti narā daṣṭāḥ pāṣaṇḍāyataneṣu ca/
                      drṣṭiśvāsamalasparśaviṣairāśīviṣairtathā//
                      § 14367

Ca.6.23.161   vinaśyantyāśu samprāptā daṣṭāḥ sarveṣu   10
                      marmasu/
                      (yena kenāpi sarpeṇa saṁbhavaḥ sarva eva
                      ca)// § 14369

Ca.6.23.162   bhītamattābalosṇakṣutṛṣṭārte vardhate viṣam/
                      viṣam prakṛtikālau ca tulyau
                      &prāpyālpamanyathā// § 14371

Ca.6.23.163   vāriviprahataḥ kṣīṇā bhītā nakulanirjitāḥ/
                      vṛddhā bālāstvaco muktāḥ sarpā mandaviṣāḥ
                      smṛtāḥ// § 14373   15

Ca.6.23.164   sarvadehāśritam̄ krodhādvīṣam sarpo
                      vimuñcati/
                      tadevāhārahetorvā bhayādvā na pramuñcati//
                      § 14375

	vātolbaṇaviṣāḥ prāya uccītiṅgāḥ savṛścikāḥ/ vātapittolbaṇāḥ kīṭāḥ ślaiśmikāḥ kaṇabhbādayah// § 14377	Ca.6.23.165
	yasya yasya hi doṣasya liṅgādhikyāni lakṣayet/ tasya tasyauṣadhaiḥ kuryādviparītaguṇaiḥ kriyām// § 14379	Ca.6.23.166
5	hṛtpīḍordhvānilaḥ stambhaḥ sirāyāmo+asthiparvarruk/ ghūrṇanodveṣṭanam gātraśyāvatā vātike viṣe// § 14381	Ca.6.23.167
	samjñānāśoṣṇaniśvāsau hrddāhah kaṭukāsyatā/ &daṁśāvadaranam śotho raktaपītaśca paittike// § 14383	Ca.6.23.168
10	vamyarocakahṛllāsaprasekoṭkleśagauravaiḥ/ saśaityamukhamādhuryairvidyācchleṣmādhikam viṣam// § 14385	Ca.6.23.169
	khaṇḍena ca vraṇālepastailābhyaṅgaśca vātike/ svedo nādīpulākādyairbṛmhāṇaśca vidhirhitah// § 14387	Ca.6.23.170
	suśīṭaiḥ stambhayet sekaiḥ pradehaiścāpi paittikam/ lekhanacchedanasvedavamanaiḥ ślaiśmikam jayet// § 14389	Ca.6.23.171
15	viṣeṣvapi ca sarveṣu sarvasthānagateṣu ca/ avṛścikoccītiṅgeṣu prāyah śīto vidhirhitah// § 14391	Ca.6.23.172
	vṛścike svedamabhyāṅgam ghṛtena lavaṇena ca/	Ca.6.23.173

sekāṁścoṣṇān prayuñjīta bhojyam pānam ca
sarpiṣah // § 14393

Ca.6.23.174 etadevocciṭinge+api pratilomam ca pāṁśubhiḥ/
udvartanam
sukhāmbūṣṇaistathā+avacchādanam
ghanaiḥ // § 14395

Ca.6.23.175 śvā tridoṣaprakopāttu tathā dhātuviparyayāt/
śiro+abhitāpī lālāsrāvyadhoverktrastathā
bhavet // § 14397 5

Ca.6.23.176 anye+apyevamvidhā vyālāḥ
kaphavātprakopānāḥ/
hṛcchirorugjvarastambhatrṣāmūrcchākarā
matāḥ // § 14399

Ca.6.23.177 kaṇḍūnistodavaivarnyasuptikledopaśoṣanam/
vidāharāgarukpākāḥ śopho
granthinikuñcanam // § 14401

Ca.6.23.178 &daṁśāvadarāṇam sphoṭāḥ karṇikā maṇḍalāni 10
ca/
jvaraśca saviṣe liṅgam viparītam tu nirviṣe //
§ 14403

Ca.6.23.179 tatra sarve &yathāvastham prayojyāḥ
syurupakramāḥ/
pūrvoktā vidhimanyam ca yathāvadbruvataḥ
śṛṇu // § 14405

Ca.6.23.180 hṛdvidāhe praseke vā virekavamanam bhrśam/
yathāvastham prayuktavyam śuddhe 15
samsarjanakramāḥ // § 14407

Ca.6.23.181 śirogate viṣe nastāḥ kuryānmūlāni buddhimān/
bandhujīvasya bhārgyāśca surasasyāsitasya
ca // § 14409

	dakṣakākamayūrāṇāṁ māṁsāśrīmastake kṣate/ &upadheyamadhodaṭasyordhvadaṭasya pādayoh// § 14411	Ca.6.23.182
	pippalīmaricakṣāravacāsaindhavaśigrukāḥ/ piṣṭā rohitapittena ghnantyaksigatamañjanāt// § 14413	Ca.6.23.183
5	kapitthamāmām sasitākṣaudram kaṇṭhagate viṣe/ lihyādāmāśayagate tābhyaṁ cūrṇapalam natāt// § 14415	Ca.6.23.184
	viṣe pakvāśayagate pippalīṁ rajaṇīdvayam/ mañjishṭhāṁ ca samām piṣṭvā gopittena naraḥ pibet// § 14417	Ca.6.23.185
10	raktam māṁsaṁ ca godhāyāḥ śuṣkam cūrṇikṛtam hitam/ viṣe rasagate pānam kapittharasasam�utam// § 14419	Ca.6.23.186
	selormūlatvagrāṇi bādaraudumbarāṇi ca/ kaṭabhyāśca pibedraktagate, māṁsagate pibet// § 14421	Ca.6.23.187
	sakṣaudram khadirāriṣṭam kauṭajam mūlamambhasā/ sarveṣu ca bale dve tu madhūkam madhukam natam// § 14423	Ca.6.23.188
15	pippalīṁ &nāgaram kṣāram navanītena mūrcchitam/ kaphe bhiṣagudīrṇe tu vidadhyātpratisāraṇam// § 14425	Ca.6.23.189

- Ca.6.23.190   māṁsīkuṅkumapratvagrajanīnatacandanaiḥ/
manahśilāvyāghranakhasurasairambupeśitaiḥ //
§ 14427
- Ca.6.23.191   pānanasyāñjanālepāḥ sarvaśothaviśāpahāḥ/
candanam tagaram kuṣṭham haridre dve
tvageva ca // § 14429
- Ca.6.23.192   manahśilā tamālaśca rasah kaiśara eva ca/   5
śārdūlasya nakhaścaiva supiṣṭam
taṇḍulāmbunā // § 14431
- Ca.6.23.193   hanti sarvaviśānyeva vajrivajramivāsurān/
rase śirīśapuspasya saptāham maricam sitam//
§ 14433
- Ca.6.23.194   bhāvitam sarpadaṣṭānām nasyapānāñjane
hitam/
dvipalam natakuṣṭhābhyaṁ   10
ghṛtakṣaudracatuṣpalam// § 14435
- Ca.6.23.195   api takṣakadaṣṭānām pānametat sukhapradam/
sindhuvārasya mūlam ca śvetā ca girikarṇikā//
§ 14437
- Ca.6.23.196   pānam darvīkarairdaște nasyam samadhu
pākalam/
mañjiṣṭhā madhuyaṣṭī ca jīvakarṣabhakau sitā//
§ 14439
- Ca.6.23.197   kāśmaryam vaṭaśuṅgāni pānam maṇḍalinām   15
viṣe/
vyoṣam sātiviṣam kuṣṭham gr̥hadhūmo
hareṇukā// § 14441
- Ca.6.23.198   tagaram kaṭukā kṣaudram hanti rājimatām
viṣam/

	gr̥hadhūmam̄ haridre dve samūlam̄ taṇḍulīyakam// § 14443	
	api vāsukinā daṣṭah &pibenmadhughṛtāplutam/ kṣirivṛkṣatvagālepaḥ śuddhe kīṭaviṣāpahāḥ// § 14445	Ca.6.23.199
5	muktālepo varah śothadāhatodajvarāpahāḥ/ candanam̄ padmakośīram̄ śīriṣah sindhuvārikā// § 14447	Ca.6.23.200
	kṣīraśuklā natam̄ kuṣṭham̄ pāṭalodīcyasārivāḥ/ śelusvarasapiṣṭo+ayam̄ lūtānām̄ sārvakārmikah// § 14449	Ca.6.23.201
10	(yathāyogam̄ prayoktavyaḥ samīkṣyālepanādiṣu)/ madhūkam̄ madhukam̄ kuṣṭham̄ śīriṣodīcyapāṭalāḥ/ sanimbasārivākṣaudrāḥ pānam̄ lūtāviṣāpaham// § 14452	Ca.6.23.202
	kusumbhapuṣpam̄ godantah svarṇakṣīrī ¹ kapotaviṭ/ dantī trivṛtsaindhavam̄ ca karṇikāpātanam̄ tayoh// § 14454	Ca.6.23.203
	kaṭabhyarjinaśairīśaśeluksīridrumatvacah/ kaśayakalkacūrnāḥ syuḥ kīṭalūtāvraṇāpahāḥ// § 14456	Ca.6.23.204
15	tvacam̄ ca nāgaram̄ caiva samāṁśam̄ ślakṣṇapesitam/ peyamuṣṇāmbunā sarvam̄ mūṣikāṇām̄ viṣāpaham// § 14458	Ca.6.23.205
	kuṭajasya phalam̄ piṣṭam̄ tagaram̄ jālamālinī/	Ca.6.23.206

tiktekṣvākuśca yogo+ayam
pānapradhamanādibhiḥ // § 14460

Ca.6.23.207   vr̥scikondurulūtānām sarpāṇām ca viṣam
                      haret/
                      samāno hyamṛtenāyam garājīrṇām ca nāśayet //
                      § 14462

Ca.6.23.208   sarve+agadā yathādoṣam prayojyāḥ syuḥ
                      kr̥kaṇṭake/
                      kapotaviṇmātuluṅgam śirīṣakusumādrasah //   5
                      § 14464

Ca.6.23.209   śaṅkhinyārkam payaḥ śuṇṭhī karañjo madhu
                      vārścike/
                      śirīṣasya phalam piṣṭam snuhīkṣireṇa
                      dārdure // § 14466

Ca.6.23.210   mūlāni śvetabhaṇḍīnām vyosam̄ sarpiśca
                      matsyaje/
                      kīṭadaṣṭakriyāḥ sarvāḥ samānāḥ
                      syurjalaukasām // § 14468

Ca.6.23.211   vātapiṭṭaharī cāpi kriyā prāyah praśasyate/
                      vārściko hyucciṇgasya
                      &kaṇabhasyaunduro+agadaḥ // § 14470   10

Ca.6.23.212   vacām vamśatvacām pāṭhām natam
                      surasamañjarīm/
                      dve bale nākulīm kuṣṭham śirīṣam
                      rajaṇīdvayam // § 14472

Ca.6.23.213   guhāmatiguḥām śvetāmajagandhām śilājatu/
                      kattrṇām kaṭabhīm kṣāram gr̥hadhūmām
                      manahśilām // § 14474   15

Ca.6.23.214   rohītakasya pittena piṣṭvā tu paramo+agadaḥ/

nasyāñjanādilepeṣu hito viśvambharādiṣu //
 § 14476

svarjikā+ajaśakṛtksāraḥ
 surasā+&athākṣipīḍakah/
 madirāmaṇḍasamyukto hitah śatapadīviṣe //
 § 14478

5 kapitthamakṣipīḍo+arkabījam trikaṭukam
 tathā/
 karañjo dve haridre ca &gṛhagodhāviṣam
 jayet// § 14480

&kākāñdarasarasamyukto viśāñām taṇḍulīyakah/
 pradhāno barhipittena tadadvāyasyapīlukah//
 § 14482

10 śirīṣaphalamūlatvakpuṣpapatraih
 samairdhṛtaih/
 śreṣṭhaḥ pañcaśirīṣo+ayam viśāñām pravaro
 vadhe//
 iti pañcaśirīṣo+agadah/
 catuspadbhirdvipadbhirvā nakhadantaksataṁ
 tu yat/
 śūyate pacyate cāpi sravati jvarayatyapi// § 14487

somavalko+aśvakarṇaśca gojihvā
 hamṣapadyapi/
 rajanyau gairikam lepo nakhadantaviṣāpahah//
 § 14489

15 durandhakāre &viddhasya
 kenacidviṣaśaṅkayā/
 viṣodvegājjvaraśchardirmūrcchā dāho+api vā
 bhavet// § 14491

glānirmoho+atisāraścāpyetacchaṅkāviṣam
 matam/

cikitsitamidam tasya kuryādāśvāsayan
budhaḥ // § 14493

Ca.6.23.223 sitā vaigandhiko drāksā payasyā madhukam
madhu/
pānām samantrapūtāmbu prokṣaṇām
sāntvaharṣaṇām // § 14495

Ca.6.23.224 śālayah ṣaṭṭikāścaiva koradūṣāḥ priyaṅgavah//
bhojanārthe praśasyante lavaṇārthe ca
saindhavam // § 14497 5

Ca.6.23.225 tanḍulīyakajīyatīvārtākasuniṣaṇṇakāḥ/
cucūrmāṇḍūkaparṇī ca śākam ca kulakam
hitam // § 14499

Ca.6.23.226 dhātrī dāḍimamamlārthe yūṣā
mudgahareṇubhiḥ/
rasāścainaśkihīsvāvillāvataittirapāṛṣatāḥ //
§ 14501

Ca.6.23.227 viṣaghnauṣadhasamayuktā rasā yūṣāśca 10
saṃskṛtāḥ/
avidāhīni cānnāni viṣārtānām bhiṣagjitam//
§ 14503

Ca.6.23.228 viruddhādhyaśanakroḍhakṣudbhayāyāsamaithunam/
varjayedviṣamukto+api divāsvapnam
višeṣataḥ // § 14505

Ca.6.23.229 muhurmuhuḥ śironyāsaḥ śothaḥ
&srastauṣṭhakarṇatā/
jvaraḥ stabdhākṣigātratvam
hanukampo+aṅgamardanam // § 14507 15

Ca.6.23.230 romāpagamanām
glāniraratirvepathurbhramah/

catuspadāṁ bhavatyetaddaṣṭānāmiha
lakṣaṇam// § 14509

devadāru haridre dve & saralam candanāguru/
rāsnā gorocanā+ajājī guggulvikṣuraso natam// Ca.6.23.231
§ 14511

5 cūrṇam sasaindhavānantam
gopittamadhusaṁyutam/
catuspadānāṁ daṣṭānāmagadah
sārvakārmikah// § 14513 Ca.6.23.232

saubhāgyārtham striyah
svedarajonānāṅgajānmalān/
śatruprayuktāmśca garān
prayacchantyannamiśritān// § 14515 Ca.6.23.233

taiḥ syāt pāṇḍuh
krśo+alpāgnirgaraścāsyopajāyate/
marmapradhamanādhamānam śvayathum
hastapādayoh// § 14517 Ca.6.23.234

10 jātharam grahanīdoṣo yakṣmā gulmaḥ kṣayo
&jvarah/
evamvidhasya cānyasya vyādherliṅgāni
darśayet// § 14519 Ca.6.23.235

svapne mārjāragomāyuvyālān sanakulān kapīn/
prāyah paśyati nadyādīñchuṣkāmśca
savanaspatīn// § 14521 Ca.6.23.236

15 kālaśca gauramātmānam svapne gauraśca
kālakam/
vikarṇanāśikam vā+api
&prapaśyedvihatendriyah// § 14523 Ca.6.23.237

tamavekṣya bhiṣak prājñāḥ pṛcchet kim kaiḥ
kadā saha/ Ca.6.23.238

jagdhamityavagamyāśu pradadyādvamanam
bhiṣak // § 14525

Ca.6.23.239 sūkṣmam tāmrarajastasmai sakṣaudram
hṛdviśodhanam/
śuddhe hṛdi tataḥ śāṇam hemacūrṇasya
dāpayet // § 14527

Ca.6.23.240 hema sarvaviśānyāśu garāṁśca viniyacchati/
na sajjate hemapāṅge viṣam 5
padmadale+ambuvat // § 14529

Ca.6.23.241 nāgadantītrivṛddantīdravantīsnukpayaḥphalaiḥ/
sādhitam māhisam̄ sarpiḥ sagomūtrāḍhakam̄
hitam // § 14531

Ca.6.23.242 sarpakīṭavīśartānām garārtānām ca śāntaye/
śīriṣatvak trikaṭukam̄ triphalām candanotpale //
§ 14533

Ca.6.23.243 dve bale sārivāsphotāsurabhīnimbaṭalāḥ/
bandhuīvāḍhakīmūrvāvāsāsurasavatsakān // 10
§ 14535

Ca.6.23.244 pāṭhāṅkolāśvagandhārkamūlayaṣṭyāhvapadmakān/
viśālām bṛhatīm lāksām kovidāram̄ śatāvarīm //
§ 14537

Ca.6.23.245 kaṭabhiḍantyapāmārgān prśniparṇīm
rasāñjanam/
śvetabhaṇḍāśvakhurakau 15
kuṣṭhadārupriyaṅgukān // § 14539

Ca.6.23.246 vidārīm madhukāt sāram̄ karañjasya
phalatvacau/
rajanyau lodhramaksāmśam̄ piṣṭvā sādhyam̄
ghṛtāḍhakam // § 14541

tulyāmbucchāgagomūtratryādhake
tadviśāpaham/
apasmārakṣayonmādabhūtagrahaṇodaram //
§ 14543

Ca.6.23.247

pāṇḍurogakrimīgulmaplīhorustambhakāmalāḥ/
hanuskandhagrahādīṁśca
pānābhyañjananāvanaiḥ // § 14545

Ca.6.23.248

5 hanyāt samjīvayeccāpi
viśodbandhamṛtānnarān/
nāmnedamamṛtam sarvaviśāṇām
syādgṛhtottamam//
ityamṛtagṛhtam/ § 14548
bhavanti cātra--- § 14549

Ca.6.23.249

10 chatrī jharjharapāṇīśca caredrātrau tathā divā/
tacchāyāśabdavitrastāḥ praṇāsyantyāśu
pannagāḥ// § 14551

Ca.6.23.250

daśṭamātro daśedāśu tam sarpam loṣṭameva vā/
uparyariṣṭām badhnīyāddamśam
chindyāddahettathā// § 14553

Ca.6.23.251

vajram marakataḥ sārah picuko viṣamūṣikā/
karketanaḥ sarpamaṇirvaidūryam
gajamauktikam// § 14555

Ca.6.23.252

15 dhāryam garamaṇiryāśca varauṣadhyo
viśāpahāḥ/
khagāśca
śārikākrauñcaśikhihamṣaśukādayaḥ// § 14557
tatra ślokaḥ--- § 14558

Ca.6.23.253

Ca.6.23.254

itīdamuktam dvividhasya
vistarairbahuprakāram viṣarogabheṣajam/
adhītya vijñāya tathā prayojayan
varjedviśāṇāmaviṣahyatām budhah// § 14560

ityagniveśakṛte tantra carakapratisamṣkṛte cikitsāsthāne
viśacikitsitam nāma tryovimśo+adhyāyah//23//

6.24 caturvimśo+adhyāyah/

Ca.6.24.1 athāto madātyayacikitsitam vyākhyāsyāmaḥ// § 14562

Ca.6.24.2 iti ha smāha bhagavānātreyah// § 14563

Ca.6.24.3 suraiḥ sureśasahitairyā &purā paripūjitā/
saustrāmaṇyām hūyate yā karmibhiryā
pratiṣṭhitā// § 14565

Ca.6.24.4 yajñauhī yā yayā śakraḥ somātipatito bhṛśam/ 5
nirojastamasā++āviṣṭastasmāddurgāt
samuddhṛtaḥ// § 14567

Ca.6.24.5 vidhibhirvedavihitairvā
yajadbhirmahātmabhiḥ/
dṛśyā sprśyā prakalpyā ca yajñīyā
yajñasiddhaye// § 14569

Ca.6.24.6 yonisaṁskāranāmādyairviśeśairbahudhā ca yā/
bhūtvā bhavatyekavidhā 10
sāmānyānmadalakṣaṇāt// § 14571

Ca.6.24.7 yā devānamṛtam bhūtvā svadhā bhūtvā
piṭṛṁśca yā/
somo bhūtvā dvijātīn yā yuṇkte
śreyobhiruttamaiḥ// § 14573

Ca.6.24.8 āśvinam yā mahattejo balam sārasvatam ca yā/
vīryamaindram ca yā siddhā somah
saustrāmaṇau ca yā// § 14575

Ca.6.24.9 śokāratibhayodveganāśinī yā mahābalā/
yā prītiryā ratiryā vāgyā puṣṭiryā ca nirvṛtiḥ// 15
§ 14577

	yā surā suragandharvayakṣarākṣasamānuṣaiḥ// ratih suretyabhihitā tāṁ surāṁ vidhinā pibet// § 14579	Ca.6.24.10
	śarīrakṛtasamāskāraḥ śuciruttamagandhavān/ prāvṛto nirmalairvastrairyathartūddāmagandhi- bhiḥ// § 14581	Ca.6.24.11
5	vicitravidhasragvī ratnābhraṇabhuṣitah// devadvijātīn sampūjya sprṣṭvā maṅgalamuttamam// § 14583	Ca.6.24.12
	deśe yathartuke śaste kusumaprakarikṛte/ &sarasāsam̄mate mukhye dhūpasam̄modabodhite// § 14585	Ca.6.24.13
10	sopadhāne susamstīrṇe vihite śayanāsane/ upaviṣṭo+athavā tiryak svaśarīrasukhe sthitaḥ// § 14587	Ca.6.24.14
	sauvarṇau rājataiścāpi tathā maṇimayairapi/ bhājanairvimalaiścānyaiḥ sukṛtaiśca pibet sadā// § 14589	Ca.6.24.15
	rūpayauvanamattābhiḥ śikṣitābhirvišeṣataḥ// vastrābharanamālyaiśca bhūṣitābhiryathartukaiḥ// § 14591	Ca.6.24.16
15	śaucānurāgayuktābhiḥ pramadābhiritastataḥ// samvāhyamāna &iṣṭābhiḥ pibenmadyamanuttamam// § 14593	Ca.6.24.17
	madyānukūlairvividhaiḥ phalairharitakaiḥ śubhaiḥ/ lavaṇairgandhapiśunairavadamśairyathartukaiḥ// § 14595	Ca.6.24.18

- Ca.6.24.19   bhrṣṭairmāṁsairbahuvidhairbhūjalāmbaracāriṇām /
paurogavargavihitairbhakṣyaiśca
vividhātmakaiḥ // § 14597
- Ca.6.24.20   &pūjayitvā surān pūrmāśiṣaḥ prāk prayujya ca /
pradāya sajalam madyamarthibhyo
vasudhātale // § 14599
- Ca.6.24.21   abhyaṅgotsādanasnānavāsodhūpānulepanaiḥ /   5
snigdhoṣṇairbhāvitaścānnairvātiko
madyamācaren // § 14601
- Ca.6.24.22   Śītopacārairvividhairmadhurasnigdhaśītalaiḥ /
paittiko bhāvitaścānnaiḥ pibanmadyam na
sīdati // § 14603
- Ca.6.24.23   upacārairaśiśirairyavagodhūmabhuk pibet /
ślaiśmiko dhanvajairmāṁsairmadyam   10
māricakaiḥ saha // § 14605
- Ca.6.24.24   vidhirvasumatāmeṣa bhaviṣyadvibhavāśca ye /
yathopapatti tairmadyam pātavyam mātrayā
hitam // § 14607
- Ca.6.24.25   vātikebhyo hitam madyam prāyo
gaudikapaiṣṭikam /
kaphapittādhikebhyastu mārdvīkam mādhavam
ca yat // § 14609
- Ca.6.24.26   bahudravyam bahuguṇam bahukarma   15
madātmakam /
guṇairdoṣaiśca tanmadyamubhayam
copalakṣyate // § 14611
- Ca.6.24.27   vidhinā mātrayā kāle hitairannairyathābalam /
prahṛṣṭo yaḥ pibenmadyam tasya syādamṛtam
yathā // § 14613

	yathopetam punarmadyam prasaṅgādyena piyate/ rūkṣavyāyāmanityena viśavadyāti tasya tat// § 14615	Ca.6.24.28
	madyam hrdayamāviśya svaguṇairojaso guṇān/ daśabhirdaśa samkṣobhya ceto nayati vikriyām// § 14617	Ca.6.24.29
5	laghūṣnatikṣṇasūkṣmāmlavyavāyyāśugameva ca/ rūkṣam vikāśi viśadam madyam daśaguṇam smṛtam// § 14619	Ca.6.24.30
	guru śītām mṛdu ślakṣṇām bahalam madhuram sthiram/ prasannam picchilam snigdhamojo daśaguṇam smṛtam// § 14621	Ca.6.24.31
10	gurutvam lāghavācchaityamauṣṇādamlasvabhāvataḥ/ mādhuryam mārdavam taikṣṇyātprasādam cāsubhāvanāt// § 14623	Ca.6.24.32
	raukṣyāt sneham vyavāyitvāt sthiratvam ślakṣṇatāmapi/ vikāsibhāvātpaicchilyam vaiśadyātsāndratām tathā// § 14625	Ca.6.24.33
	saukṣmyānmadyam vihantyevamojasah svaguṇairguṇān/ sattvam tadāśrayam cāśu samkṣobhya janayenmadam// § 14627	Ca.6.24.34
15	&rasavātādimārgāṇām sattvabuddhīndriyātmanām/	Ca.6.24.35

pradhānasyaujasaścaiva hṛdayam
sthānamucyate // § 14629

Ca.6.24.36 atipītena madyena vihatenaujasā ca tat/
hṛdayam yāti vikṛtim tatrasthā ye ca dhātavah//
§ 14631

Ca.6.24.37 aujasvyihate pūrvo hṛdi ca pratibodhite/
madhyamo vihate+alpe ca vihate tūttamo
madhah// § 14633 5

Ca.6.24.38 naivam vighātam janayenmadyam
paiṣṭikamojasah/
vikāśirūkṣaviśadā guṇāstatra hi nolbañāḥ//
§ 14635

Ca.6.24.39 hṛdi madyagunāviṣte harṣastarṣo ratih sukham/
vikārāśca yathāsattvam citrā rājasatāmasah//
§ 14637

Ca.6.24.40 jāyante mohanidrāntā madyasyātiniṣevanāt/
sa madyavibhramo nāmnā 'mada'
ityabhidhīyate // § 14639 10

Ca.6.24.41 pīyamānasya madyasya vijñātavyāstrayo
madāḥ/
prathamo madhyamo+antyaśca lakṣaṇaistān
pracakṣmahe// § 14641

Ca.6.24.42 praharṣaṇah prītikarah pānānnaguṇadarśakah/
vādyagītaphrahāsānāṁ kathānāṁ ca
pravartakah// § 14643 15

Ca.6.24.43 na ca buddhismṛtiharo viṣayesu na cākṣamah/
sukhanidrāprabodhaśca prathamah sukhado
madah// § 14645

muhuḥ smṛtirmuhurmoho&(+a)vyaktā sajjati   Ca.6.24.44
 vāñmuhuḥ/
 yuktāyuktapralāpaśca pracalāyanameva ca //
 § 14647

sthānapānānnasāṁkathyayojanā saviparyayā/   Ca.6.24.45
 liṅgānyetāni jāṇīyādāviṣṭe madhyame made//
 § 14649

5   madhyamam dadamutkramya &madamāprāpya   Ca.6.24.46
 cottamam/
 na kiṁcinnāśubham kuryurnarā
 rājasatāmasāḥ// § 14651

ko madam tādṛśam vidvānumnādamiva   Ca.6.24.47
 dāruṇam/
 gacchedadhvānamasvantam
 bahudoṣamivādhvagah// § 14653

10   tr̄tīyam tu madam prāpya bhagndārviva   Ca.6.24.48
 niṣkriyah/
 madamohāvṛtamanā jīvannapi mṛtaiḥ samah//

§ 14655

ramaṇīyān sa viśayānna vetti na suhṛjianam/   Ca.6.24.49
 yadartham pīyate madyam ratim tām ca na
 vindati// § 14657

kāryākāryam sukham duḥkham loke yacca   Ca.6.24.50
 hitāhitam/
 yadavastho na jānāti ko+avasthām tām
 vrajedbudhah// § 14659

15   sa dūṣyāḥ sarvabhūtānām nindyaścāgrāhya eva   Ca.6.24.51
 ca/
 vyasanitvādudarke ca sa duḥkham
 vyādhimaśnute// § 14661

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.24.52   pretya ceha ca yacchreyah śreyo mokṣe ca yat
                        param/
manahsamādhau tat sarvamāyattam
                        sarvadehinām// § 14663
- Ca.6.24.53   madyena manasaścāya saṃkṣobhaḥ kriyate
                        mahān/
mahāmārutavegena taṭasthasyeva śākhinah//
                        § 14665
- Ca.6.24.54   madyaprasaṅgam tam cājñā mahādoṣam   5
                        mahāgadām/
sukhamityadhigacchanti rajomohaparājītāḥ//
                        § 14667
- Ca.6.24.55   madyopahatavijñānā viyuktāḥ
                        sāttvikairguṇaiḥ/
śreyobhirviprayujyante madāndhā
                        madalālasāḥ// § 14669
- Ca.6.24.56   madye moho bhayam śokaḥ kroḍho mr̥tyuśca
                        saṃśritāḥ/
sonmādadamadamūrcchāyāḥ   10
                        sāpasmārāpatānakāḥ// § 14671
- Ca.6.24.57   yatraikāḥ smṛtivibhramśastatra
                        sarvamasādhuvat/
ityevam madyadoṣajñā madyam garhanti
                        yatnataḥ// § 14673
- Ca.6.24.58   satyamete mahādoṣā madyasyoktā na
                        saṃśayah/
ahitasyātimātrasya pītasya vidhivarjitam//
                        § 14675
- Ca.6.24.59   kiṁtu madyam svabhāvena yathaivānnam tathā   15
                        smṛtam/

	ayuktiyuktam̄ rogāya yuktiyuktam̄ yathā+amṛtam// § 14677	
	prāṇāḥ prāṇabhr̥tāmannam̄ tadyuktyā nihantyasūn/ viṣam̄ prāṇaharam̄ tacca yuktiyuktam̄ rasāyanam// § 14679	Ca.6.24.60
5	harṣamūrjam̄ mudam̄ puṣṭimārogyam̄ pauruṣam̄ &param/ yuktyā pītam̄ karotyāśu madyam̄ sukhamadapradam// § 14681	Ca.6.24.61
	rocanam̄ dīpanam̄ hṛdyam̄ svavarṇaprasādanam/ prīṇanam̄ bṛṃhanam̄ balyam̄ bhayaśokaśramāpaham// § 14683	Ca.6.24.62
	svāpanam̄ naṣṭanidrāṇām̄ mūkānām̄ vāgvibodhanam/ bodhanam̄ cātinidrāṇām̄ vibaddhānām̄ vibandhanut// § 14685	Ca.6.24.63
10	vadhabandhaparikleśaduhkhānām̄ cāpyabodhanam/ madyotthānām̄ ca rogāṇām̄ madyameva prabādhakam// § 14687	Ca.6.24.64
	ratirviṣayasaṃyoge prītisam̄yogavardhanam/ api pravayasām̄ madyamutsavāmodakārakam// § 14689	Ca.6.24.65
15	pañcasvartheṣu kānteṣu yā ratih̄ prathame made/ yūnām̄ vā sthavirāṇām̄ vā tasya nāstyupamā bhuvi// § 14691	Ca.6.24.66
	bahuduḥkhahatasyāsyā ūkenopahatasya ca/	Ca.6.24.67

viśrāmo jīvalokasya madyam yuktyā
niṣevitam // § 14693

Ca.6.24.68 annapānavayovyādhibalakālatrikāṇi ṣaṭ/
trīndoṣāṁstrividham sattvam jñātvā madyam
pibetsadā // § 14695

Ca.6.24.69 teṣāṁ trikāṇāmaṣṭānāṁ yojnā yuktirucyate/
yayā yuktyā pibān madyam madyadoṣairna 5
yuṣyate // § 14697

Ca.6.24.70 madyasya ca gunān sarvān yathoktān sa
samaśnute/
dharmārthayorapīḍāyai narah
sattvagunocchritah // § 14699

Ca.6.24.71 sattvāni tu prabudhyante prāyaśah prathame
made/
dvitīye+avyaktatām yānti madhye
cottamamadhyayoh/
Ca.6.24.72 sasyasam̄bodhakam varṣam,
hemaprakṛtidarśakah/
hutāśah, sarvasattvānām madyam
tūbhayakārakam // § 14703 10

Ca.6.24.73 pradhānāvaramadhyānām &rūpānām
vyaktidarśakah/
yathā+agnirevam sattvānām madyam
prakṛtidarśakam // § 14705

Ca.6.24.74 sugandhimālyagandharvam
supraṇītamamākulam/
miṣṭānnapānaviśadam sadā
madhurasam̄katham // § 14707 15

Ca.6.24.75 &sukhaprapānam sumadaṁ
harṣaprīti vīvardhanam/

	svantam̄ sāttvikamāpānam̄ na cottamamadapradam// § 14709	
	vaiguṇyam̄ sahasā yānti madyadośairna sāttvikāḥ/ madyam̄ hi balavatsattvam̄ gṛhṇāti sahasā na &tu// § 14711	Ca.6.24.76
5	saumyāsaumyakathāprāyam̄ viśadāviśadam̄ kṣaṇāt/ citram̄ rājasamāpannam̄ prāyenāsvantakākulam// § 14713	Ca.6.24.77
	harṣaprītikathāpetamatusṭam̄ pānabhojane/ saṁmohakrodrhanidrāntamāpānam̄ tāmasam̄ smṛtam// § 14715	Ca.6.24.78
	āpāne sāttvikān buddhvā tathā rājasatāmasān/ jahyātsahāyān yaiḥ pītvā madyadośānupāśnute// § 14717	Ca.6.24.79
10	sukhaśilāḥ susam̄bhāṣāḥ sumukhāḥ sammatāḥ satām/ kalāsvabāhyā viśadā viṣayapravaṇāśca ye// § 14719	Ca.6.24.80
	parasparavidheyā ye yesāmaikyam suhṛttayā/ praharṣaprītimādhuryairāpānam̄ vardhayanti ye// § 14721	Ca.6.24.81
15	utsavādutsavataram̄ yesāmanyonyadarśanam/ te sahāyāḥ sukhāḥ pāne taiḥ pibansaha modate// § 14723	Ca.6.24.82
	rūpagandharasparśaiḥ śabdaiścāpi manoramaiḥ/ pibanti susahāyā ye te vai sukṛtibhiḥ samāḥ// § 14725	Ca.6.24.83

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.24.84 &pañcabhirviṣaya iriṣṭair upeta irmanasah
priyaiḥ/
deśe kāle piben madyam
prahr̥ṣṭenāntarātmanā // § 14727
- Ca.6.24.85 sthira sattvaśarīrā ye pūrvānnā
madya pānvayāḥ/
bahumadyocitā ye ca mādyanti sahasā na te //
§ 14729
- Ca.6.24.86 &kṣut pipāsāparītāśca durbalā vāta paitikāḥ/
rūkṣālpa pramitāhārā viṣṭabdhaḥ
sattva durbalāḥ // § 14731 5
- Ca.6.24.87 krodhino+anucitāḥ kṣīṇāḥ pariśrāntā
madakṣatāḥ/
svalpenāpi madam śīghram yānti madyena
mānavāḥ // § 14733
- Ca.6.24.88 ūrdhvam madātya yasyātah saṁbhavam
sva svalakṣaṇam/
agniveśa ! cikitsām ca pravakṣyāmi
yathākramam // § 14735 10
- Ca.6.24.89 strīśoka bhaya bhārā dhvaka rāma bhiryo+atikarśitāḥ/
rūkṣālpa pramitāśi ca yaḥ pibaty atimātrayā //
§ 14737
- Ca.6.24.90 rūkṣam pariṇata madyam niśi nidrām vihatya
ca/
karoti tasya tacchīghram vāta prāyam
madātyayam // § 14739
- Ca.6.24.91 hikkāśvāsa śiraḥ kampa pārśvaśūla prajāgaraiḥ/
vidyādbahu pralāpasya vāta prāyam
madātyayam // § 14741 15

	tīkṣṇoṣṇāṁ madyamamlam̄ ca yo+atimātram̄ niṣevate/ amloṣṇatīkṣṇabhojī ca krodhano+agnyātapapriyah// § 14743	Ca.6.24.92
	tasyopajāyate pittādvišeṣeṇa madātyayah/ &sa tu vātolbaṇasyāśu praśamam̄ yāti hanti vā// § 14745	Ca.6.24.93
5	trṣṇādāhajvarasvedamūrcchātīsāravibhramaih/ vidyāddharitavarṇasya pittaprāyam̄ madātyayam// § 14747	Ca.6.24.94
	taruṇam̄ madhuraprāyam̄ gauḍam̄ paisṭikameva vā/ madhurasnigdhagurvāśī yah pibatyatimātrayā// § 14749	Ca.6.24.95
10	avyāyāmadivāsvapnaśayyāsanasukhe rataḥ/ madātyayam̄ kaphaprāyam̄ sa śīghramadhibacchatī// § 14751	Ca.6.24.96
	chardyarocakahṛllāsatandrāstaimityagauravaih/ vidyācchītapaṛītasya kaphaprāyam̄ madātyayam// § 14753	Ca.6.24.97
	viṣasya ye gunā dṛṣṭāḥ sannipātaprakopanāḥ/ ta eva madye dṛṣyante viṣe tu balavattarāḥ// § 14755	Ca.6.24.98
15	hantyāśu hi viṣam̄ kiṃcit kiṃcidrogāya kalpate/ yathā viṣam̄ tathaivāntyo jñeyo madyakṛto madaḥ// § 14757	Ca.6.24.99
	tasmāt tridoṣajam̄ liṅgam̄ sarvatrāpi madātyaye/ dṛṣyate rūpavaiśeṣyāt pṛthaktvam̄ &cāsyā lakṣyate// § 14759	Ca.6.24.100

- Ca.6.24.101   śarīraduhkham balavat &sammoho
                      hṛdayavyathā/
                     aruciḥ &pratataḥ tṛṣṇā jvaraḥ sītoṣṇalakṣaṇaḥ//
                     § 14761
- Ca.6.24.102   śirahpārvāsthisandhīnāṁ &vidyuttulyā ca
                     vedanā/
                     jāyate+atibalā jīmbhā sphuraṇam vepanam
                     śramah// § 14763
- Ca.6.24.103   urovibandhaḥ kāsaśca hikkā svāsaḥ prajāgarah/ 5
                     śarīrakampaḥ
                     karṇākṣimukharogastrikagrahah// § 14765
- Ca.6.24.104   chardyatīsārahṛllāsā vātapittakaphātmakāḥ/
                     bhramah pralāpo rūpāṇāmasatām caiva
                     darśanam// § 14767
- Ca.6.24.105   tṛṇabhasmalatāparṇapāṁśubhiścāvapūraṇam/
                     pradharṣaṇam vihaṅgaiśca bhrāntacetāḥ sa 10
                     manyate// § 14769
- Ca.6.24.106   vyākulānāmaśastānāṁ svapnānāṁ darśanāni
                     ca/
                     madātyayasya rūpāṇi sarvāṇyetāni lakṣyate//
                     § 14771
- Ca.6.24.107   sarvam madātyayam vidyāt tridoṣamadhikam
                     tu yam/
                     doṣam madātyaye paśyet tasyādau
                     pratikārayet// § 14773
- Ca.6.24.108   kaphasthānānupūrvyā ca kriyā kāryā 15
                     madātyaye/
                     pittamārutaparyantah prāyeṇa hi
                     madātyayah// § 14775

	mīthyātihīnapītena yo vyādhirupajāyate/ samapītena tenaiva sa madyenopaśāmyati// § 14777	Ca.6.24.109
	jīrnāmamadyadoṣāya madyameva pradāpayet/ prakāṅkṣālāghave jāte yadyadasmai hitam bhavet// § 14779	Ca.6.24.110
5	sauvarcalānusamviddham śītam sabidasaindhavam/ mātulunāgārdrakopetam jalayuktam &pramāṇavit// § 14781	Ca.6.24.111
	tīkṣṇenātimātreṇa pītenāmlavidāhinā/ madyenānnarasotkledo vidagdhah kṣāratām gataḥ// § 14783	Ca.6.24.112
10	antardāham jvaram ṛṣṇām pramoham vibhramam madam/ janayatyāśu tacchāntyai madyameva pradāpayet// § 14785	Ca.6.24.113
	kṣāro hi yāti mādhuryam śīghramamlopasamhitah/ śreṣṭhamamleṣu madyam ca yairguṇaistān param śṛṇu// § 14787	Ca.6.24.114
	madyasyāmlasvabhāvasya catvāro+anurasāḥ smṛtāḥ/ madhuraśca kaśāyaśca tiktaḥ kaṭuka eva ca// § 14789	Ca.6.24.115
15	guṇāśca daśa pūrvoktāstaiścaturdaśabhirguṇaiḥ/ sarveśām madyamamlānāmuparyupari tiṣṭhati// § 14791	Ca.6.24.116

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

Ca.6.24.117	madhotklaṣṭena doṣeṇa &ruddhaḥ srotahsu mārutaḥ/ karoti vedanāṁ tīvrāṁ śirasyasthiṣu sandhiṣu // § 14793	
Ca.6.24.118	doṣaviṣyandanārtham hi &tasmai madyam viśeṣataḥ/ vyavāyitīksnoṣṇatayā deyamamle(nye)ṣu satsvapi // § 14795	
Ca.6.24.119	srotovibandhanunmadyam mārutasyañanulomanam/ rocanām dīpanām cāgnerabhyāsāt sātmyameva ca // § 14797	5
Ca.6.24.120	&rujaḥ srotahsvaruddheṣu mārute cānulomite/ nivartante vikārāśca śāmyantyasya madodayāḥ // § 14799	
Ca.6.24.121	bījapūrakavṛkṣāmlakoladādīmasaṃyutam/ yavānīhapuṣājājīśṛṅgaverāvacūrṇitam // § 14801	10
Ca.6.24.122	sasnehaiḥ &saktubhiryuktamavadamśairvirocitam/ dadyāt salavaṇām madyam paistiṣikam vātaśāntaye // § 14803	
Ca.6.24.123	drṣṭvā vātolbaṇām liṅgam rasaiścainamupācaret/ lāvatittiradaksāṇām snigdhāmlaiḥ śikhināmapi // § 14805	
Ca.6.24.124	pakṣiṇām mṛgamatsyānāmānūpānām ca saṃskṛtaiḥ/ bhūśayaprasahānām ca rasaiḥ śālyodanena ca // § 14807	15

snigdhoṣṇalavaṇāmlaiśca Ca.6.24.125
veśavārairmukhapriyaiḥ/
&citrairgaudhūmikaiścānnairvāruṇīmaṇḍasamyutaiḥ//
§ 14809

piśitārdrakagarbhābhiḥ snigdhābhiḥ Ca.6.24.126
pūpavartibhiḥ/
māṣapūpalikābhiśca vātikam samupācaret//
§ 14811

5 nātisnidham na cāmlena yuktam Ca.6.24.127
samaricārdrakam/
medyaṁ prāguditaṁ māṁsam
dādimasvarasena vā// § 14813

pṛthaktrijātakopetaṁ sadhānyamaricārdrakam/ Ca.6.24.128
&rasapralepi sampūpaiḥ sukhoṣṇaiḥ
sampradāpayet// § 14815

&bhukte tu vāruṇīmaṇḍam dadyāt pātum Ca.6.24.129
pipāsave/
10 dādimasya rasam vā+api jalām vā
pāñcamūlikam// § 14817

dhānyanāgaratoyam ca dadhimaṇḍamathāpi Ca.6.24.130
vā/
amlakāñjikamaṇḍam vā śuktodakamathāpi
vā// § 14819

karmaṇā+anena siddhena vikāra upaśāmyati/ Ca.6.24.131
mātrākālaprayuktena balam varṇaśca
vardhate// § 14821

15 rāgaśāḍavasamyogairvividhairbhaktarocaiḥ/
piśitaiḥ śākapiṣṭānnairyavagodhūmaśālibhiḥ// Ca.6.24.132
§ 14823

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.24.133 abhyaṅgotsādanaiḥ snānairuṣṇaiḥ
prāvaraṇairghanaiḥ/
ghaniragurupāṅkaiśca
dhūpaiścāgurujaирghanaiḥ // § 14825
- Ca.6.24.134 nārīṇāṁ yauvanoṣṇānāṁ
nirdayairupagūhanaiḥ/
śronyūrukucabhāraiśca
samrodhoṣṇasukhāvahaiḥ // § 14827
- Ca.6.24.135 śayanācchādanairuṣṇaiścāntargṛhaiḥ   5
sukhaiḥ/
mārutaprabalaḥ śīghram praśāmyati
madātyayah // § 14829
- Ca.6.24.136 &bhavyakharjūramṛdvīkāparūṣakarasairyutam/
sadādīmarasam śītam saktubhiścāvacūrṇitam //
§ 14831
- Ca.6.24.137 saśarkaram śārkaram vā
mārdvīkamathavā+aparam/
dadyādbahūdakam kāle pātum   10
pittamadātyaye // § 14833
- Ca.6.24.138 śāśān kapiñjalāne-
ṇāṁ(anunāsika)ālāvānasitapucchakān/
madhurāmlān prayuñjīta bhojane śāliṣaṣṭikān //
§ 14835
- Ca.6.24.139 paṭolayūṣamiśram vā chāgalam kalpayedrasam/
satīnamudgamiśram vā
dādimāmalakānvitam // § 14837
- Ca.6.24.140 drākṣāmalakakharjūraparūṣakarasena vā /   15
kalpayettarpaṇān yūṣān rasāṁśca
vividhātmakān // § 14839

	āmāśayasthamutkliṣṭam kaphapittam madātyaye/ vijñāya bahudoṣasya &dahyamānasya trṣyataḥ// § 14841	Ca.6.24.141
	madyam drākṣārasam toyam dattvā tarpaṇameva vā/ niḥśeṣam vāmayecchīghramevam rogādvimucyate// § 14843	Ca.6.24.142
5	kāle punastarpaṇādyam kramam kuryāt prakāṅkṣite/ tenāgnirdīpyate tasya doṣaśeṣānnapācakah// § 14845	Ca.6.24.143
	kāse saraktaniṣṭhīve pārśvastanarujāsu ca/ trṣyate savidāhe ca sotkleše hṛdayorasi// § 14847	Ca.6.24.144
10	guḍūcībhadrāmustānām paṭolasyāthavā bhiṣak/ rasam sanāgaram dadyāt &tittiripratibhojanam// § 14849	Ca.6.24.145
	trṣyate cātibalavadvātapiitte samuddhate/ dadyāddrākṣārasam pātum śītam doṣānulomanam// § 14851	Ca.6.24.146
	jīrṇe samadhurāmlena chāgamāṁsaraseṇa tam/ bhojanam bhojayenmadyamanutarṣam ca pāyayet// § 14853	Ca.6.24.147
15	anutarṣasya mātrā sā yayā no &dūṣyate manah/ trṣyate madyamalpālpam pradeyam syādbahūdakam// § 14855	Ca.6.24.148
	trṣṇā yenopaśāmyeta madam yena ca nāpnuyāt/ parūṣakāṇām pīlūnām rasam &śītamathāpi vā// § 14857	Ca.6.24.149

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.24.150   parṇinīnāṁ catasṛṇāṁ pibedvā śiśiram jalām /
                                       &mustadāḍimalājānāṁ tṛṣṇāghnam vā
                                       pibedrasam // § 14859
- Ca.6.24.151   koladāḍimavṛksāmlacukrīkācukrikārasah /
                                       pañcāmlako mukhālepaḥ sadyastrṣṇāṁ
                                       niyacchati // § 14861
- Ca.6.24.152   Śītalānyannapānāni &śītaśayyāsanāni ca /
                                       Śītavātajalasparśah śītānyupavanāni ca // § 14863   5
- Ca.6.24.153   kṣaumapadmotpalānāṁ ca maṇīnāṁ
                                       mauktikasya ca /
                                       candanodakaśītānāṁ
                                       sparśāścandrāṁśuśītalāḥ // § 14865
- Ca.6.24.154   hemarājatakāṁsyānāṁ pātrāṇāṁ śītavāribhiḥ /
                                       pūrṇānāṁ himapūrṇānāṁ dṛtīnāṁ
                                       pavanāhatāḥ // § 14867   10
- Ca.6.24.155   samsparsāścandanārdrāṇāṁ nārīṇāṁ ca
                                       samārutāḥ /
                                       candanānāṁ ca mukhyānāṁ śastāḥ
                                       &pittamadātyaye // § 14869
- Ca.6.24.156   Śītavīryam yadanyacca tat sarvam viniyojayet /
                                       kumudotpatalapatrāṇāṁ siktānāṁ
                                       candanāmbunā // § 14871   15
- Ca.6.24.157   hitāḥ sparśā manojñānāṁ dāhe
                                       madyasamutthite /
                                       kathāśca vividhāḥ &śastāḥ śabdāśca śikhināṁ
                                       śivāḥ // § 14873
- Ca.6.24.158   toyadānāṁ ca śabdā hi śamayanti madātyayam /
                                       jalayantrābhivarsīṇi vātayantravahāni ca // § 14875   20

	kalpanīyāni bhiṣajā dāhe dhārāgṛhāṇi ca/ phalinīsevyalodhrāmbuhemapatram kuṭannāṭam// § 14877	Ca.6.24.159
	kālīyakarasopetam dāhe śastam pralepanam/ badarīpallavotthaśca tathaivāriṣṭakodbhavaḥ// § 14879	Ca.6.24.160
5	phenilāyāśca yaḥ phenastairdāhe lepanam śubham/ surā samaṇḍā dadhyamlam mātulunīgaraso madhu// § 14881	Ca.6.24.161
	seke pradehe śasyante dāhaghñāḥ sāmlakāñjikāḥ/ pariṣekāvagāheśu vyañjanānāṁ ca sevane// § 14883	Ca.6.24.162
10	śasyate śisiram toyam dāhatrṣṇāpraśāntaye/ mātrākālaprayuktena karmaṇā+anena &śāmyati// § 14885	Ca.6.24.163
	dhīmato vaidyavaśyasya śīghram pittamadātyayah/ ullekhanopavāsābhyaṁ jayet kaphamadātyayam// § 14887	Ca.6.24.164
	ṭṛṣyate salilam cāsmai dadyāddhrīberasādhitam/ balayā pṛśniparnyā vā kaṇṭakāryā+athavā śṛtam// § 14889	Ca.6.24.165
15	sanāgarābhiḥ sarvābhirjalam vā śṛtaśītalam/ duḥsparśona samustena mustaparpaṭakena vā// § 14891	Ca.6.24.166
	jalam mustaiḥ śṛtam vā+api dadyāddoṣavipācanam/	Ca.6.24.167

etadeva ca pānīyam̄ sarvatrāpi madātyaye //
§ 14893

Ca.6.24.168   niratyayam̄ pīyamānam̄ pipāsājvaranāśanam̄/
nirāmam̄ kāṅkṣitam̄ kāle &sakṣaudram̄
pāyayettu tam// § 14895

Ca.6.24.169   śārkaram̄ madhu vā jīrṇamariṣṭam̄ sīdhumeva
vā/
&rūkṣatarpaṇasam�uktam̄
yavānīnāgarānvitam// § 14897   5

Ca.6.24.170   yāvagaudhūmikam̄ cānnam̄ rūkṣayūṣeṇa
bhojayet/
kulatthānām̄ suśuṣkānām̄ mūlakānām̄ rasena
vā// § 14899

Ca.6.24.171   tanunā+alpena laghunā kaṭvamlenālpasarpiṣā/
paṭolayūṣamamlam̄ vā yūṣamāmalakasya vā//
§ 14901

Ca.6.24.172   prabhūtakaṭusam̄ktam̄ sayavānnam̄
pradāpayet/
vyoṣayūṣamathāmlam̄ vā yūṣam̄ vā
sāmlavetasam// § 14903   10

Ca.6.24.173   chāgamaṁsarasaṁ rūkṣamamlam̄ vā jāṅgalam̄
rasam/
sthālyām̄ vā+atha kapāle vā bhṛṣṭam̄
&nirdravavartitam// § 14905

Ca.6.24.174   kaṭvamlalavaṇam̄ māṁsam̄ bhakṣayan
vr̄ṇuyānmadhu/
vyaktamārīcakam̄ māṁsam̄
mātuluṅgarasānvitam// § 14907   15

Ca.6.24.175   prabhūtakaṭusam�uktam̄ yavānīnāgarānvitam/

bhrṣṭam

dādimasārāmlamuṣṇapūpopavesṭitam//

§ 14909

yathāgni bhakṣayet kāle

prabhūtārdrakapeśikam/

pibecca nigadam madyam kaphaprāye

madātyaye// § 14911

Ca.6.24.176

5

sauvarcalamajājī ca vṛksāmlam sāmalvetasam/

tvagelāmaricārdhāṁśam

śarkarābhāgayojitam// § 14913

Ca.6.24.177

etallavaṇamaṣṭāṅgamagnisaṁdīpanam param/

madātyaye kaphaprāye dadyāt

srotoviśodhanam// § 14915

Ca.6.24.178

etadeva punaryuktyā madhurāmlairdravījṛtam/

godhūmānnayavānnānām māṁsānām

cātirocanam// § 14917

Ca.6.24.179

10

peṣayet kaṭukairyuktām śvetām bījavivarjitām/

mṛdvīkām mātuluṅgasya dādimasya rasena

vā// § 14919

Ca.6.24.180

sauvarcalailāmaricairajājībhṛṅgadīpyakaiḥ/

sa rāgah kṣaudrasamyuktaḥ śreṣṭho

rocanadīpanah// § 14921

Ca.6.24.181

15

mṛdvīkāyā vidhānena kārayet kāravīmapi/

śuktamatsyaṇḍikopetām rāgam

dīpanapācanam// § 14923

Ca.6.24.182

āmrāmalakapeśīnām rāgān kuryāt pṛthak

pṛthak/

dhānyasauvarcalājājīkāravīmaricānvitān//

§ 14925

Ca.6.24.183

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.24.184 &guḍena madhuyuktena
vyaktāmlalavaṇīkṛtān/
tairannam rocate digdham samyagmuktam ca
jīryati // § 14927
- Ca.6.24.185 &rūkṣoṣenānnapānena snānenāśisireṇa ca/
vyāyāmalaṅghanābhyaṁ ca yuktyā jāgaraṇena
ca // § 14929
- Ca.6.24.186 kālayuktena rūkṣeṇa snānenodvartanena ca /
prāṇavarṇakarāṇāṁ &ca pragharṣāṇāṁ ca
sevayā // § 14931 5
- Ca.6.24.187 sevayā vasanānāṁ ca gurūṇāmagurorapi/
saṃkocoṣṇasukhaṅgīnāmaṅganānāṁ ca
sevayā // § 14933
- Ca.6.24.188 sukaśikṣitahastānāṁ strīṇāṁ saṃvāhanena ca/
madātyayaḥ kaphaprāyaḥ
śīghramevopaśāmyati // § 14935 10
- Ca.6.24.189 yadidam karma nirdiṣṭam pr̥thagdoṣabalam
prati/
sannipāte daśavidhe tadvikalpyam
bhiṣagvidā // § 14937
- Ca.6.24.190 yastu dosavikalpajño yaścausadhibikalpavit/
sa sādhyānsādhayedvyādhīn
sādhyāsādhyavibhāgavit // § 14939
- Ca.6.24.191 vanāni ramaṇīyāni sapadmāḥ salilāśayāḥ/
viśadānyannapānāni sahāyāśca praharṣaṇāḥ //
§ 14941 15
- Ca.6.24.192 mālyāni gandhayogāśca vāsāṁsi vimalāni ca/
gāndharvaśabdāḥ kāntāśca goṣṭhyaśca
hṛdayapriyāḥ // § 14943

	saṃkathāḥasyagītānām viśadāścaiva yojanāḥ/ priyāścānugatā nāryo nāśayanti madātyayam// § 14945	Ca.6.24.193
	nākṣobhya hi mano madyam śarīramavihatya ca/ kuryānmadātyayam tasmādeśṭavyā harṣanī ^{§ 14947} kriyā//	Ca.6.24.194
5	ābhiḥ kriyābhiḥ siddhābhiḥ śamam yāti madātyayah/ na cenmadyavidhim muktvā kṣīramasya prayojayet// § 14949	Ca.6.24.195
	laṅgnanaiḥ pācanairdoṣaśodhanaiḥ śamanairapi/ vimadyasya kaphe kṣīne jāte daubalyalāghave// § 14951	Ca.6.24.196
10	tasya madyavidagdhasya vātapittādhikasya ca/ grīṣmopataptasya taroryathā varṣam tathā payah// § 14953	Ca.6.24.197
	payasā+abhihṛte roge bale jāte nivartayet/ kṣīraprayogam madyam ca kramenālpālpamācaret// § 14955	Ca.6.24.198
	vicchinnamadyah sahasā yo+atimadyam niṣevate/ &dhvamsako vikṣayaścaiva rogastasyopajāyate// § 14957	Ca.6.24.199
15	vyādhyupakṣīṇadehasya duścikitsyatamaū hi tau/ taylorlingam cikitsā ca yathāvadupadekṣyate// § 14959	Ca.6.24.200

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.24.201 ślesmaprasekaḥ kaṇṭhāsyasōṣaḥ
śabdāsaḥiṣṇutā/
tandrānidrātiyogaśca jñeyam
dhvamṣakalakṣaṇam// § 14961
- Ca.6.24.202 hṛtkaṇṭharogah saṃmohaśchardiraṅgarujā
jvaraḥ/
trṣṇā kāsaḥ śirahśūlametadvikṣayalakṣaṇam//
§ 14963
- Ca.6.24.203 tayoḥ karma tadeveṣṭam vātike yanmadātyaye/ 5
tau hi prakṣīṇadehasya jāyete durbalasya vai//
§ 14965
- Ca.6.24.204 bastayah sarpiṣaḥ pānam prayogaḥ
kṣīrasarpiṣoh/
abhyāṅgodvartanasnānānyannapānam ca
vātanut// § 14967
- Ca.6.24.205 dhvamṣako vikṣayaścaiva karmaṇā+anena
śāmyati/
yuktamadyasya madyottho na 10
vyādhirupajāyate// § 14969
- Ca.6.24.206 nivṛttah sarvamadyebhyo naro yaśca
jitendriyah/
śārīramānasairdhīmān vikārairna sa yujyate//
§ 14971
- Ca.6.24.207 tatra ślokāḥ--- § 14972
- yatprabhāvā bhagavatī surā peyā yathā ca sā/
yaddravyā yasya yā ceṣṭā yogam cāpeksate 15
yathā// § 14974
- Ca.6.24.208 yathā madayate yaiśca guṇairyuktā mahāguṇā/
yo mado madabhedāśca ye trayah
svasvalakṣaṇāḥ// § 14976

ye ca madyakṛtā doṣā gunā ye ca madātmakāḥ/ Ca.6.24.209
 yaccā trividhamāpānam yathāsattvam ca
 lakṣaṇam// § 14978

ye sahāyāḥ sukhāḥ &pāne cirakṣipramadā Ca.6.24.210
 narāḥ/
 madātyayasya yo heturlakṣaṇam yad yathā ca
 yat// § 14980

5 madyam madyotthitān rogān hanti yaśca Ca.6.24.211
 kriyākramah/
 sarvam taduktamakhilam madātyayacikitsite//
 § 14982
 ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte cikitsāsthāne
 madātyayacikitsitam nāma caturvimśo+adhyāyah//24//

6.25 pañcavimśo+adhyāyah/

athāto dvivraṇīyacikitsitam vyākhyāsyāmaḥ// § 14984 Ca.6.25.1
 iti ha smāha bhagavānātreyah// § 14985 Ca.6.25.2

parāvaraṇamātreyam gatamānamadavyatham/ Ca.6.25.3
 agniveśo gurum kāle vinayādīdamabравīt//
 § 14987

5 bhagavan! pūrvamuddiṣṭau dvau vraṇau Ca.6.25.4
 rogasamgrahe/
 taylorlingam cikitsām ca vaktumarhasi
 śarmada!// § 14989

ityagniveśasya vaco niśamya gururabравīt/ Ca.6.25.5
 yau vraṇau pūrvamuddiṣṭau nijaścāgantureva
 ca// § 14991

10 śrūyatām vidhivat saumya! taylorlingam &ca Ca.6.25.6
 bhesajam/
 nijah śarīradoṣottha āganturbāhyahetujah//
 § 14993

- Ca.6.25.7 vadhabandhaprapatanāddamṣṭrādantantanakhakṣatāt/
āgantavo vraṇāstadvadviśasparśāgniśastrajāḥ //
§ 14995
- Ca.6.25.8 mantrāgadapralēpādyairbheṣajairhetubhiśca te/
lingaikadeśairnirdiṣṭā viparītā nijairvraṇaiḥ //
§ 14997
- Ca.6.25.9 vraṇānām nijahetūnāmāgantūnāmaśāmyatām/
kuryāddoṣabalapekṣī nijānāmauṣadham
yathā // § 14999
- 5
- Ca.6.25.10 yathāsvairhetubhirduṣṭā vātapittakaphā
nṛṇām/
vahirmārgam samāśritya janayanti nijān
vraṇān// § 15001
- Ca.6.25.11 stabdhah kaṭhinasaṁsparśo
mandasrāvo+&atitīvraruk/
tudyate sphurati śyāvo vraṇo
mārutasam̄bhavah// § 15003
- 10
- Ca.6.25.12 sampūraṇaiḥ snehaṁpanaiḥ snigdhaiḥ
svedopanāhanaiḥ/
gradehaiḥ pariṣekaiśca vātavraṇamupācaret//
§ 15005
- Ca.6.25.13 trṣṇāmohajvarasve(kle)dadāhaduṣṭyavadāraṇaiḥ/
vraṇam pittakṛtam vidyādgandhaiḥ srāvaiśca
pūtikaiḥ // § 15007
- 15
- Ca.6.25.14 &śītalairmadhuraistiktaiḥ
pradehapaṛibecanaiḥ/
sarpiṣpānairvirekaiśca paittikam
śamayedvraṇam// § 15009

	bahupiccho guruḥ snigdhaḥ stimito mandavedanah/ pāṇḍuvarṇo+alpasṁkledaścirkārī ^{§ 15011} kaphavraṇah//	Ca.6.25.15
	kaśāyakaṭurūkṣoṣṇaiḥ pradehapariṣecanaiḥ/ kaphavraṇam praśamayettathā ^{§ 15013} &laṅghanapācanaiḥ//	Ca.6.25.16
5	tau dvau nānātvabhedena niruktā vimśatirvraṇah/ teṣāṁ parīkṣā trividhā, praduṣṭā dvādaśa ^{§ 15015} smṛtāḥ//	Ca.6.25.17
	sthānānyaṣṭau tathā gandhāḥ, parisrāvāścaturdaśa/ śodaśopadravā doṣāścatvāro vimśatistathā// ^{§ 15017}	Ca.6.25.18
10	tathā copakramāḥ siddhāḥ ṣaṭtrimśat samudāhṛtāḥ/ &vibhajyamānāñchṛṇu me sarvānetān ^{§ 15019} yatheritān//	Ca.6.25.19
	&kṛtyotkṛtyastathā duṣṭo+aduṣṭo marmasthito na ca/ saṁvṛto dāruṇaḥ srāvī saviṣo viṣamasthitah// ^{§ 15021}	Ca.6.25.20
	utsaṅgyutsanna eṣām ca vraṇān vidyādviparyayāt/ iti nānātvabhedena &niruktā vimśatirvraṇāḥ// ^{§ 15023}	Ca.6.25.21
15	darśanapraśnasamsparsaiḥ parīkṣā trividhā ^{§ 15025} smṛtā/ vayovarṇaśarīrāñāmindiryāñām ca darśanāt//	Ca.6.25.22

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.25.23   hetvartisātmyāgnibalam parīkṣyam
vacanādbudhaiḥ/
sparśānmārdavaśaitye ca parīkṣye
saviparyaye // § 15027
- Ca.6.25.24   &śveto+avasannavartmā+atisthūlavartmā+atipiñjaraḥ/
nīlah śyāvo+atipiḍako raktaḥ
krṣṇo+atipūtikah// § 15029
- Ca.6.25.25   ropyah kumbhīmukhaśceti praduṣṭā dvādaśa   5
vraṇāḥ/
&caturvīṁśatiruddiṣṭā dosāḥ kalpāntareṇa
vai// § 15031
- Ca.6.25.26   tvaksirāmāṁsamedo+asthisnāyumarmāntarāśrayāḥ/
vraṇasthānāni nirdiṣṭānyāṣṭāvetāni samgrahe//
§ 15033
- Ca.6.25.27   sarpistailavasāpūyaraktaśyāvāmlapūtikāḥ/
vraṇānāṁ vraṇagandhajñairāṣṭau gandhāḥ   10
prakīrtitāḥ// § 15035
- Ca.6.25.28   lasīkājalapūyāsṛgg'hāridrāruṇapiñjaraḥ/
kaṣāyanīlahaṛitasnigdharūkṣasitāsitāḥ// § 15037
- Ca.6.25.29   iti rūpaiḥ samuddiṣṭā vraṇasrāvāścaturdaśa/
visarpaḥ pakṣaghātaśca
sirāstambho+apatānakah// § 15039
- Ca.6.25.30   mohonmādavraṇarujo jvarastrṣṇā hanugrahaḥ/   15
kāsaśchardiratīśāro hikkā śvāsaḥ savepathuh//
§ 15041
- Ca.6.25.31   ṣoḍāśopadravāḥ proktā vraṇānāṁ
vraṇacintakaiḥ/
&snāyukledātsirākledādgāmbhīryātkrmibhakṣanāt//
§ 15043

asthibhedāt saśalyatvāt &saviśatvācca sarpaṇāt/ Ca.6.25.32
 nakhakāṣṭhaprabhedācca
 &carmalomātighaṭṭanāt// § 15045

mīhyābandhādati snehādatibhaiṣajyakarṣaṇāt/ Ca.6.25.33
 ajīrṇādatibhuktācca viruddhāsātmyabhojanāt//
 § 15047

5 śokāt krodhāddivāsvapnādvyyāyāmānmaithunā-
 ttathā/
 vraṇā na praśamam yānti niṣkriyatvācca
 dehinām// § 15049

parisrāvācca gandhācca doṣāccopadrvaiḥ saha/ Ca.6.25.35
 vraṇānām bahudoṣānām kṛcchratvam
 copajāyate// § 15051

10 tvaṁmāṁsajah sukhe deśe
 taruṇasyānupadraṛvah/
 dhīmato+abhinavah kāle sukhādhyah smṛto
 vraṇah// § 15053

guṇairanyatamairhīnastataḥ kṛcchro vraṇah Ca.6.25.37
 smṛtah/
 sarvairvihīno vijñeyastvasādhyo
 &nirupakramah// § 15055

vraṇānāmāditah kāryah yathāsannam
 viśodhanam/
 ūrdhvabhāgairadhobhāgaiḥ śastrairbastibhireva
 ca// § 15057

15 sadyah śuddhaśarīrānām praśamam yānti hi
 vraṇah/
 yathākramamataścordhvam śṛṇu
 sarvānupakramān// § 15059

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

Ca.6.25.40	śophaghnam ṣaḍvidhaṁ caiva śastrakarmāvapīḍanam/ virvāpanam sasandhānam svedah śamanameṣaṇam// § 15061
Ca.6.25.41	śodhanau ropaṇīyau ca kaṣāyau sapralepanau/ dve taile &tadguṇe patram chādane dve ca bandhane// § 15063
Ca.6.25.42	bhojyamutsādanaṁ dāho dvividhah sāvasādanaḥ/ kāṭhinyamārdavakare dhūpanālepene śubhe// § 15065
Ca.6.25.43	vraṇāvacūrṇanāṁ varṇyam ropaṇam lomarohaṇam/ iti ṣaṭtrimśaduddiṣṭā vraṇanāṁ samupakramāḥ// § 15067
Ca.6.25.44	pūrvavarūpam bhiṣagbuddhvā vraṇānāṁ śophamāditah/ raktāvasecanam kuryādajātavrāṇaśāntaye// § 15069
Ca.6.25.45	śodhayedbahuḍoṣāṁstu svalpadoṣān vilaṅghayet/ pūrvam kaṣāyasarpibhirjayedvā mārutottarān// § 15071
Ca.6.25.46	vyagrodhodumbarāśvatthaplakṣavetasavalkalaiḥ/ sasarpikaiḥ pralepaḥ syācchopanirvāpaṇaḥ param// § 15073
Ca.6.25.47	vijayā madhukam vīrā bisagrānṭhiḥ śatāvarī/ nīlotpalam nāgapuṣpam pradehaḥ syāt sacandanaḥ// § 15075

	saktavo madhukam̄ sarpiḥ pradehaḥ syāt sarśakaraḥ/ avidāhīni cānnāni śophe bheṣajamuttamam// § 15077	Ca.6.25.48
	sa cedevamupakrāntaḥ śopho na praśamam̄ vrajet/ tasyopanāhaiḥ pakvasya pāṭanam̄ hitamucyate// § 15079	Ca.6.25.49
5	tailena sarpiṣā vā+api tābhyaṁ vā saktupiṇḍikā/ sukhoṣṇā śopapākārthamupanāhah praśasyate// § 15081	Ca.6.25.50
	satilā sātaśibījā dadhyamlā saktupiṇḍikā/ sakinvakuṣṭhalavaṇā śastā syādupanāhane// § 15083	Ca.6.25.51
10	rugdāharāgatodaiśca vidagdham̄ śopamādiśet/ jalabastisamasparśam̄ sampakvam̄ pīḍitonnatam// § 15085	Ca.6.25.52
	umā+atho gugguluḥ saudham̄ payo dakṣakapotayoh/ viṭ palāśabhavah kṣāro hemakṣīrī mukūlakah// § 15087	Ca.6.25.53
	ityukto bheṣajagaṇaḥ pakvaśothaprabhedanaḥ/ sukumārasya, kṛcchrasya śastram tu paramucyate// § 15089	Ca.6.25.54
15	pāṭanam̄ vyadhanam̄ caiva chedanam̄ lepanam̄ tathā/ pracchanam̄ sīvanam̄ caiva ṣaḍvidham̄ śastrakarma tat// § 15091	Ca.6.25.55

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.25.56   nādīvraṇāḥ pakvaśothāstathā kṣatagudodaram/
                      antahśalyāśca ye &śophāḥ pātyāste tadvidhāśca
                      ye // § 15093
- Ca.6.25.57   dakodarāṇi sampakvā gulmā ye ye ca raktajāḥ/
                      vyadhyāḥ śonitarogāśca visarpapiḍakādayah//
                      § 15095
- Ca.6.25.58   uddvṛttān sthūlaparyantānutsannān kaṭhiṇān   5
                      vraṇān/
                      arśahṛprabhṛtyadhīmāṁsam
                      chedanenopapādayet// § 15097
- Ca.6.25.59   kilāsāni sakuṣṭhāni likhellekhyāni buddhimān/
                      vātāśrgranthipidākāḥ sakoṭhā
                      raktamaṇḍalam// § 15099
- Ca.6.25.60   kuṣṭhānyabhihataṁ cāṅgam śothāṁśca
                      pracchayedbhiṣak/
                      sīvyam kuksyudarādyam tu gambhīram   10
                      yadvipāṭitam// § 15101
- Ca.6.25.61   iti ṣaḍvidhamuddiṣṭam śastrakarma
                      manīṣibhiḥ/
                      sūkṣmānanāḥ koṣavanto ye
                      vraṇāstānprapīdayet// § 15103
- Ca.6.25.62   kalāyāśca masūrāśca godhūmāḥ sahareṇavah/
                      kalkīkṛtāḥ praśasyante niḥsnehā vraṇapīḍane//
                      § 15105
- Ca.6.25.63   śālmalītvagbalāmūlam tathā   15
                      nyagrodhapallavāḥ/
                      nyagrodhādikamuddiṣṭam balādikamathāpi
                      vā// § 15107
- Ca.6.25.64   ālepanam nirvapaṇam &tadvidyāttaiśca
                      secanam/

sarpiṣā śatadhautena payasā madhukāmbunā//
 § 15109

nirvāpayet suśītena raktapittottarān vranān/
 lambāni vranāmāṁsāni pralipyā
 madhusarpiṣāḥ// § 15111

5 samdadhiṭa samam̄ vaidyo
 bandhanaiścopapādayet/
 tānsamānsusthitāñjñātvā
 phalinīlodhrakaṭphalaiḥ// § 15113

samaṅgādhātakīyuktaiścūrṇitairavacūrṇayet/
 pañcavalkalacūrṇairvā śukticūrṇasamāyutaiḥ//
 § 15115

dhātakīlodhracūrṇairvā tathā rohanti te vranāḥ/
 asthibhagnam̄ cyutam̄ sandhim̄ samdadhiṭa
 samam̄ punaḥ// § 15117

10 samena samamaṅgena kṛtvā+anyena
 vicakṣaṇaḥ/
 sthiraiḥ kavalikābandhaiḥ kuśikābhiśca
 samsthitham// § 15119

paṭṭaiḥ prabhūtasarpiṣkairbadhnīyādacalam̄
 sukham/
 avidāhibhirannaiśca paīṣṭikaistamupācaret//
 § 15121

15 glānirhi na hitā tasya sandhiviśleṣakārikā/
 vicyutābhīhatāṅgānāṁ visarpādīnupadravān//
 § 15123

&upācaredyathākālam̄ kālajñāḥ svāccikitsitāt/
 śuṣkā mahārujaḥ stabdhā ye vranā
 mārutottarāḥ/

svedyāḥ saṅkarakalpena te syuḥ
krśarapāyasaiḥ // § 15126

Ca.6.25.73 grāmyabailāmbujānūpairvaiśavāraiśca
samśkrtaih/
utkārikābhiścoṣṇābhiḥ sukhī
syādvraṇitastathā // § 15128

Ca.6.25.74 sadāhā vedanāvanto ye vṛaṇā mārutottarāḥ/
tesāmumāṁ tilāṁścaiva bhr̥ṣṭān payasi
nirvṛtān // § 15130 5

Ca.6.25.75 tenaiva payasā piṣṭvā kuryādālepanam bhiṣak/
balā guḍūcī madhukam pṛśniparnī śatāvarī //
§ 15132

Ca.6.25.76 jīvantī śarkarā kṣīram tailam matsyavasā
ghṛtam/
saṃsiddhā samadhūcchiṣṭā śūlaghnī
snehaśarkarā // § 15134

Ca.6.25.77 dvipañcamūlakvathitenāmbhasā
&payasā+athavā/
sarpiṣā vā satailena koṣṇena pariṣecayet // § 15136 10

Ca.6.25.78 yavacūrṇam samadhukam satilam saha sarpiṣā/
dadyādālepanam koṣṇam dāhaśūlopaśāntaye //
§ 15138

Ca.6.25.79 upanāhaśca kartavyaḥ satilo mudgapāyasah/
rugdāhayoh praśamano vraṇeṣveṣa
vidhirhitah // § 15140 15

Ca.6.25.80 sūkṣmānanā bahusrāvāḥ koṣavantaśca ye
vṛaṇāḥ/
na ca marmāśritāstesāmeṣaṇam hitamucyate //
§ 15142

	dvividhāmeṣaṇīṁ vidyānmṛdvīṁ ca kaṭhināmapi/ audbhidairmṛdubhirnālairlohānāṁ vā śalākayā// § 15144	Ca.6.25.81
	gambhīre māṁsale deśe pātyam lauhaśalākayā/ esyaṁ vidyādvraṇāṁ nālairviparītamato bhiṣak// § 15146	Ca.6.25.82
5	pūtigandhān vivarnāmśca bahusrāvānmahārujāḥ/ vraṇānaśuddhān vijñāya śodhanaiḥ samupācaret// § 15148	Ca.6.25.83
	triphalā khadiro dārvī &vyagrodhādirbalā kuśāḥ/ nimbakolakapatrāśi kaṣāyāḥ śodhanā matāḥ// § 15150	Ca.6.25.84
10	tilakalkaḥ salavaṇo dve haridre trivṛḍghṛtam/ madhukam nimbaṇṭrāṇi pralepo vraṇāśodhanāḥ// § 15152	Ca.6.25.85
	nātirakto nātipāṇḍurnātiśyāvo na cātiruk/ na cotsanno na cotsaṅgī śuddho ropyah param vraṇāḥ// § 15154	Ca.6.25.86
	nyagrodhodumbarāśvatthakadambaplakṣavetasāḥ// karavīrārkakuṭajāḥ kaṣāyā vraṇaropāṇāḥ// § 15156	Ca.6.25.87
15	candanam padmakiñjalkam dārvītvāṇṇīlamutpalam/ mede mūrvā samaṅgā ca yaṣṭyāhvam vraṇaropāṇam// § 15158	Ca.6.25.88
	prapaṇḍarīkam jīvantī gojihvā dhātakī balā/	Ca.6.25.89

ropañam satilam dadyāt pralepam sagṛtam
vraṇe // § 15160

Ca.6.25.90 kampillakam viḍaṅgāni vatsakam triphalām
balām/
paṭolam picumardam ca lodhram mustam
priyaṅgukam // § 15162

Ca.6.25.91 khadiram dhātakīm sarjamelāmagurucandane/
piṣṭvā sādhyam bhavettailam tat param
vraṇaropanam // § 15164 5

Ca.6.25.92 prapauṇḍarīkam madhukam kākolyau dve ca
candane/
siddhametaḥ samaistailam param
syādvraṇaropanam // § 15166

Ca.6.25.93 dūrvāsvarasasiddham vā tailam kampillakena
vā/
dārvītvacaśca kalkena pradhānam
vraṇaropanam // § 15168

Ca.6.25.94 yenaiva vidhinā tailam ghṛtam tenaiva 10
sādhayet/
raktapittottaram drṣṭvā ropanīyam vraṇam
bhiṣak // § 15170

Ca.6.25.95 kadambārjunanimbānām pāṭalyāḥ pippalasya
ca/
vraṇapracchādane vidvān patrāṇyarkasya
cādiśet // § 15172

Ca.6.25.96 vārkṣo+athavā++ājinah kṣaumah paṭṭo
vraṇahitah smṛtaḥ/
bandhaśca dvividhah śasto vraṇānām 15
savyadakṣiṇah // § 15174

Ca.6.25.97 lavaṇāmlakaṭūṣṇāni vidāhīni guṇūṇi ca/

varjayedannapānāni vraṇī maithunameva ca //
 § 15176

nātiśītagurusnidhamavidāhi yathāvraṇam/
 annapānam vranahitam hitam cāsvapanam
 divā // § 15178

5 stanyāni jīvanīyāni bṛmhāṇīyāni yāni ca/
 utsādanārtham nimnānām vranānām tāni
 kalpayet // § 15180

bhūrjagranthaśmakāśisamadhobhāgāni
 gugguluḥ/
 vranāvasādanaṁ tadvat kalaviṅkakapotavīt //
 § 15182

rudhire+atipravṛtte tu cchinne
 cchedye+adhimāṁsake/
 kaphagranthiṣu gaṇdeṣu
 vātastambhānilārtiṣu // § 15184

10 gūḍhapūyalasīkeṣu gambhīreṣu sthiresu ca/
 &kłpteṣu cāṅgadeṣeṣu karmāgneh
 samprāśasyate // § 15186

madhūcchiṣṭena tailena
 majjakṣaudravasāghṛtaiḥ/
 taptairvā vividhairlohairdaheddāhavišeṣavit //
 § 15188

15 rūkṣāṇām sukuṁrāṇām
 gambhīrānmārutottarān/
 dahet snehamadhūcchiṣṭairlohaiḥ
 kṣaudraistato+anyathā // § 15190

bāladurbalavṛddhānām garbhiṇyā
 rakta pittinām/

trṣṇājvaraparītānāmabalānāṁ viśādinām//
§ 15192

Ca.6.25.106 nāgnikarmopadeštavyam snāyumarmavraṇeṣu
ca/
saviṣeṣu ca śalyeṣu netrakuṣṭhavraneṣu ca//
§ 15194

Ca.6.25.107 rogadoṣabalāpekṣī mātrākālāgnikovidah/
śastrakarmāgnikṛtyeṣu kṣāramapyavacārayet// 5
§ 15196

Ca.6.25.108 kaṭhinatvam vraṇā yānti gandhaiḥ sāraiśca
dhūpitāḥ/
sarpirmajavasādhūpaiḥ śaithilyam yānti hi
vraṇāḥ// § 15198

Ca.6.25.109 rujaḥ srāvāśca gandhāśca kṛmayaśca
vraṇāśritāḥ/
śaithilyam mārdavam cāpi
dhūpanenopaśāmyati// § 15200

Ca.6.25.110 lodhranyagrodhaśuṅgāni khadirastrīphalā 10
ghṛtam/
pralepo
vraṇāśaithilyasaukumāryaprasādhanaḥ//
§ 15202

Ca.6.25.111 sarujah kaṭhināḥ stabdhā nirāsrāvāśca ye
vraṇāḥ/
yavacūrnaiḥ sasarpīṣkairbahuśastān
pralepayet// § 15204

Ca.6.25.112 mudgaṣaṣṭīkaśālīnāṁ pāyasairvā
yathākramam/
saghṛtairjīvanīyairvā tarpayettānabhīkṣṇaśah// 15
§ 15206

kakubhodumbarāśvatthalodhrajāmbavakaṭphalaiḥ^{Ca.6.25.113}
 tvacamāśveva gṛhṇanti tvakvcūrṇaiścūrṇitā^{§ 15208}
 vraṇāḥ//

&manahśilailā mañjiṣṭhā lākṣā ca rajaṇīdvayam/^{Ca.6.25.114}
 pralepaḥ sagṛtakṣaudrastvagviśuddhikaraḥ^{§ 15210}
 paraḥ//

5 ayorajah sakāśisam̄ triphalākusumāni ca/^{Ca.6.25.115}
 karoti lepaḥ &kṛṣṇatvam̄ sadya eva navatvaci//^{§ 15212}

&kālīyakanatāmrāsthihemakāntārasottamaīḥ/^{Ca.6.25.116}
 lepaḥ sagomayarasaḥ savarṇīkaraṇaḥ paraḥ//^{§ 15214}

10 dhyāmakāśvatthaniculamūlam̄ lākṣā sagairikā/^{Ca.6.25.117}
 sahemaścāmṛtāsaṅgaḥ kāśisam̄ ceti varṇakṛt//^{§ 15216}

catuspadānāṁ^{Ca.6.25.118}
 tvaglomakhuraśṛṅgāsthibhasmanā/
 tailāktā cūrṇitā bhūmirbhavellomavatī punaḥ//^{§ 15218}

śodaśopadravā ye ca vraṇānāṁ parikīrtitāḥ/^{Ca.6.25.119}
 teśāṁ cikitsā nirdiṣṭā yathāsvam̄ sve cikitsite//^{§ 15220}

15 tatra ślokau--- § 15221^{Ca.6.25.120}

dvau vraṇau vraṇabhedāśca parīkṣā duṣṭireva
 ca/
 sthānāni gandhāḥ srāvāśca sopasargāḥ kriyāśca
 yāḥ//^{§ 15223}

vraṇādhikāre sapraśnametannavakamuktavān/^{Ca.6.25.121}
 munirvyāśasamāśabhyāmagniveśāya
 dhīmate//^{§ 15225}

ityagniveśakṛte tantra carakapratisamṣkrte
dṛḍhabalasampūrite cikitsāsthāne dvivraṇīyacikitsitam
nāma pajcavimśo+adhyāyah // 25 //

6.26 ṣaḍvimśo+adhyāyah/

Ca.6.26.1 athātastrimarmīyacikitsitamadhyāyam vyākhyāsyāmah //
§ 15227

Ca.6.26.2 iti ha smāha bhagavānātreyah // § 15228

Ca.6.26.3 saptottaram marmaśatam yaduktam
śarīrasaṁkhyāmadhikṛtya tebhyah /
marmāṇi bastīm hṛdayam śiraśca
pradhānabhūtāni vadanti tajjñāh // § 15230 5

Ca.6.26.4 prāṇāśrayāt, tāni hi pīḍayanto
vātādayo+asūnapi pīḍayanti/
tatsaṁśritānāmanupālanārhtam mahāgadānām
śṛṇu saumya rakṣām // § 15232

Ca.6.26.5 kaśāyatiktoṣaṇarūkṣabhojyaiḥ
&saṁdhāraṇābhojanamaithunaiśca/
pakvāśaye kupyati cedapānah
srotāṁsyadhogāni balī sa ruddhvā // § 15234

Ca.6.26.6 karoti viṇmārutamūtrasaṅgam
kramādudāvartamataḥ sughoram/
rugbastihṛtkuksyudareṣvabhīkṣṇam
sapṛṣṭhapārśveṣvatidāruṇā syāt// § 15236 10

Ca.6.26.7 ādhmānahṛllāsavikartikāśca todo+avipākaśca
sabastiśothaḥ/
varco+apravṛttirjaṭhare ca &gaṇḍānyūrdhvāśca
vāyurvihato gude syāt// § 15238

Ca.6.26.8 kṛcchreṇa śuṣkasya cirāt pravṛttiḥ syādvā tanuh
syāt khararūkṣaśītā/

tataśca rogā jvaramūtrakṛcchrapravāhikāhṛdgr-
 ahaṇīpradoṣāḥ //
 § 15240

vamyāndhyabādhiryāśiro+abhitāpavātodorāṣṭhīlamānowikārāḥ/
 tṛṣṇāśrapittārucigulmakāsaśvāsapratiśyārdita-
 pārśvarogāḥ //
 § 15242

anye ca rogā bahavo+anilotthā
 bhavantyudāvartakṛtāḥ sughorāḥ/
 5 cikitsitām cāsyā yathāvadūrdhvām pravakṣyate
 tacchṛṇu cāgniveśa ! // § 15244

taṁ tailaśītajvaranāśanāktam svedairyathoktaiḥ Ca.6.26.10
 pravilīnadoṣam/
 upācaredvartinirūhabastisnehairvirekairanu-
 lomanānnaiḥ //
 § 15246

syāmātrivṛnmāgadhikām sadantīm Ca.6.26.12
 gomūtrapiṣṭām daśabhāgamāśām/
 sanīlīkām dvirlavaṇām guḍena vartīm
 karāṅguṣṭhanibhām vidadhyāt // § 15248

10 piṇyākasauvarcalahiṅgubhirvā Ca.6.26.13
 sasarṣapathyūṣaṇayāvaśūkaiḥ/
 krimighnakampillakaśāṅkhinībhiḥ
 sudhārkajakṣīraguḍairyutābhiḥ // § 15250

syāt pippalīsarṣaparāḍhaveśmadhūmaiḥ Ca.6.26.14
 sagomūtraguḍaiśca vartīḥ/
 syāmāphalālābukapippalīnām nādyā+athavā tat
 pradhamettu cūrṇam // § 15252

rakṣoghnatumbīkarahāṭakṛṣṇācūrṇam Ca.6.26.15
 sajīmūtakasaindhavām vā/

snigdhe gude tānyanulomayanti narasya
varco+anilamūtrasaṅgam // § 15254

- Ca.6.26.16   teśāṁ vighāte tu bhiṣagvidadhyāt
                     svabhyaktasusvinnatanornirūham/
                     ūrdhvānulomauṣadhamūtratailakṣārāmlavātaghnayutam
                     sutīkṣṇam // § 15255
- Ca.6.26.17   vāte+adhike+amlam lavaṇam satailam, kṣīreṇa
                     pitte tu, kaphe samūtram/
                     sa mūtravarco+anilasaṅgamāśu gudam sirāśca   5
                     praguṇīkaroti // § 15258
- Ca.6.26.18   trivṛtsudhāpatratilādiśākagrāmyaudakānūpara-
                     sairyavānnam/
                     anyaiśca sṛṣṭānilamūtraviḍbhiradyāt
                     prasannāguḍasīdhupāyī // § 15260
- Ca.6.26.19   bhūyo+anubandhe tu bhavedvirecyo
                     mūtraprasannādadhimāṇḍaśuktaiḥ/
                     svastham tu paścādanuvāsayettam raukṣyāddhi
                     saṅgo+anilavarcasoścet // § 15262
- Ca.6.26.20   dviruttaram hiṅgu &vacāgnikuṣṭham suvarcikā   10
                     caiva viḍaṅgacūrṇam/
                     sukhāmbunā++&ānāhavisūcikārtihṛdrogagulmordhvamasamīraṇa
                     § 15264
- Ca.6.26.21   vacābhayācitakayāvaśūkān sapippalīkātiviṣān
                     sakuṣṭhān/
                     uṣṇāmbunā++ānāhavimūḍhavātān pītvā
                     jayedāśu rasaudanāśī // § 15266
- Ca.6.26.22   hiṅgūragandhābiḍaśuṇṭhyajājīharītakīpuṣkara-
                     mūlakuṣṭham/
                     yathottaram bhāgavivṛddhametat   15
                     plīhodarājīrnāvisūcikāsu // § 15268

sthirādivargasya punarnavāyāḥ
 śampākapūtīkakarañjayośca/
 siddhaḥ kaṣāye dvipalāṁśikānāṁ prastho
 ghṛtāt syāt pratiruddhavāte// § 15270

Ca.6.26.23

phalam ca mūlam ca virecanoktam
 hiṅgvarkamūlam daśamūlamagryam/
 snuk citrakaścaiva punarnavā ca tulyāni
 sarvairlavaṇāni pañca// § 15272

Ca.6.26.24

5 snehaiḥ samūtraiḥ saha jarjarāṇi śarāvasandhau Ca.6.26.25
 vipacet sulipe/
 pakvam supiṣṭam lavaṇam tadannaiḥ
 pānaistathā++ānāharujāghnamadyāt// § 15274

hṛtstambhamūrdhāmayagauravābhyaṁudgārasaṅgena²⁶
 sapīnasena/
 ānāhamāmaprabhavam jayettu
 pracchardanailaṅghanapācanaiśca// § 15276

10 gulmodarabradhnārśahplīhodāvartayoniśukragade²⁷
 medahkaphasamsrṣte mārutarakte+avagādhe
 ca// § 15278

gr̥dhrasipakṣavadhādiṣu virecanārheṣu
 vātarogeṣu/
 vāte vibaddhamārge
 medahkaphapittaraktena// § 15280

Ca.6.26.28

payasā māṁsarasarairvā
 triphalārasayuṣamūtramadirābhiḥ/
 dosānubandhayogāt praśastamerāṇḍajam
 tailam// § 15282

Ca.6.26.29

15 tadvātanutsvabhāvāt samyogavaśādvirecanācca
 jayet/
 medosṛkpittakaphonmiśrānilarogajittasmāt//
 § 15284

Ca.6.26.30

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.26.31   balakoṣṭhavyādhivaśādāpañcapalā⁵
                   bhavenmātrā/
                   mṛdukoṣṭhālpabalānāṁ saha bhojyam
                   tatprayojyam syāt/ /) ityudāvartacikitsā/
 Ca.6.26.32   vyāyāmatīkṣṇauṣadharūkṣamadyaprashaṅgani-
                   tyadrutapṛṣṭhayānāt/
                   ānūpamatsyādhyaśanādajīrṇāt
                   syurmūtrakṛcchrāṇi nrṇāmihāṣṭau// § 15288
- Ca.6.26.33   pṛthaṇmalāḥ svaiḥ kupitā nidānaiḥ
                   sarve+athavā kopamupetya bastau/
                   mūtrasya mārgam paripīḍayanti yadā tadā
                   mūtrayatīha kṛcchrāt// § 15290
- Ca.6.26.34   tīvrā rujo vaṅkṣaṇabastimeḍhre svalpam
                   muhurmūtrayatīha vātāt/
                   pītam̄ saraktam̄ sarujam̄ sadāham
                   kṛcchrānmuhurmūtrayatīha pittāt// § 15292
- Ca.6.26.35   basteḥ saliṅgasya gurutvaśothau mūtram
                   sapiccham̄ kaphamūtrakṛcche/
                   sarvāṇi rūpāṇi tu sannipātādbhavanti tat
                   kṛcchratamam̄ hi kṛcchram// § 15294¹⁰
- Ca.6.26.36   viśoṣayedbastigataṁ saśukram̄ mūtram
                   sapittam̄ pavanaḥ kapham̄ vā/
                   yadā tadā+aśmaryupajāyate tu krameṇa
                   pitteśviva rocanā goḥ// § 15296
- Ca.6.26.37   kadambapuṣpākṛtiraśmatulyā ślakṣṇā
                   tripuṭyapyathavā+api mṛdvī/
                   mūtrasya cenmārgamupaiti ruddhvā mūtram
                   rujam̄ tasya karoti bastau// § 15298
- Ca.6.26.38   sasevanīmehanabastiśūlam̄ viśīrṇadhāram̄ ca
                   karoti mūtram/

	mṛdgāti meḍhram sa tu vedanārto muhuḥ śakrnmuñcati mehate ca / / § 15300	
	kṣobhāt kṣate mūtrayatīha sāsṛk tasyāḥ sukham mehati ca vyapāyāt/ eṣā+aśmarī mārutabhinnamūrtih syāccharkarā mūtrapathāt kṣarantī / / § 15302	Ca.6.26.39
5	(reto+abhighātābhīhatasya pūmsah pravartate yasya tu mūtrakrcchram/ syādvedanā vaṇkṣaṇabasti meḍhre tasyātiśūlam vṛṣaṇātivṛtte / / § 15304	Ca.6.26.40
	śukreṇa samruddhagati pravāho mūtram sa krcchreṇa vimuñcatīha/ tamaṇḍayoh stabdhamiti bravanti reto+abhighātāt pravadanti &krcchram / / § 15306	Ca.6.26.41
	śukram malāścaiva pṛthak pṛthagvā mūtrāśayasthāḥ pratīvārayanti/ tadvyāhatam mehanabastiśūlam mūtram saśukram kurute vibaddham / / § 15308	Ca.6.26.42
10	stabdhaśca śūno bhṛśavedanaśca tudyeta bastirvṛṣaṇau ca tasya/ kṣatābhīghātāt kṣatajam kṣayādvā prakopitam bastigatam vibaddham / / § 15310	Ca.6.26.43
	tīvrārti mūtreṇa sahāśmarītvamāyāti tasminnatisam̄cite ca / ādhmatatām vindati gauravam ca basterlaghutvam ca vinihsrte+asmin / /	Ca.6.26.44
15	iti mūtrakrcchranidānam/ abhyāñjanasnehanirūhabastisnehopanāhottara- bastisekān/ sthirādibhirvātaharaiśca siddhān dadyādrasāmścānilamūtrakrcchre / / § 15315	Ca.6.26.45

- Ca.6.26.46   punarnavairaṇḍaśatāvarībhīḥ
                  pattūrvṛścīrabalāśmabhīdbhīḥ/
                  dvipañcamūlena kulatthakolayavaiśca
                  toyotkvathite kaṣāye // § 15317
- Ca.6.26.47   tailaṁ varāharkṣavasā ghṛtam ca taireva
                  kalkairlavaṇaiśca sādhyam/
                  tanmātrayā++āśu pratihanti pītāṁ śūlānvitāṁ
                  mārutamūtrakrcchram // § 15319
- Ca.6.26.48   etāni cānyāni varauṣadhbāni piṣṭāni śastānyapi   5
                  copanāhe//
                  syurlābhatastailaphalāni caiva snehāmlayuktāni
                  sukhasvoṣṇavanti // § 15321
- Ca.6.26.49   sekāvagāhāḥ śisirāḥ pradehā graiśmo
                  vidhirbastipayovirekāḥ/
                  drākṣāvidārīkṣurasairghṛtaiśca kṛcchreṣu
                  pittaprabhaveṣu kāryāḥ // § 15323
- Ca.6.26.50   śatāvarīkāśakuśaśvadaṁṣṭrāvidāriśālīkṣuka-
                  śerukāṇām/
                  kvāthāṁ suśītāṁ madhuśarkarābhyāṁ yuktāṁ   10
                  pibet paittikamūtrakrcchrī // § 15325
- Ca.6.26.51   pibet kaṣāyāṁ kamalotpālānāṁ
                  śrīngāṭakānāmathavā vidāryāḥ/
                  &daṇḍairakānāmathavā+api mūlāṁ pūrveṇā
                  kalpena tathā+ambu śītām // § 15327
- Ca.6.26.52   ervārubījāṁ trapuṣāt kusumbhāt sakūṅgkumāḥ
                  syādvṛṣakaśca peyah/
                  drākṣārasenāśmariśarkarāsu sarveṣu kṛcchreṣu
                  praśasta eṣāḥ // § 15329
- Ca.6.26.53   ervārubījāṁ madhukāṁ &sadāru paitte   15
                  pibettaṇḍuladhāvanena/

	dārvīṁ tathaivāmalakīrasena samāksikāṁ pittakṛte tu kṛcchre // § 15331	
	ksāroṣṇatīksṇauṣadhamannapānam svedo yavānnam vamanam nirūhāḥ/ takram satiktauṣadhasiddhatailamabhyāṅgapānam kaphamūtrakṛcchre // § 15333	Ca.6.26.54
5	vyoṣam &svadamṣṭrātrutisārasāsthī kolapramāṇam madhumūtrayuktam/ pibettruṭīṁ kṣaudrayutāṁ kadalyā rasena kaiḍaryarasena vā+api // § 15335	Ca.6.26.55
	takreṇa yuktam śitivārakasya bījam pibet kṛcchravināśahetoḥ/ pibettathā taṇḍuladhāvanena pravālacūrṇam kaphamūtrakṛcchre // § 15337	Ca.6.26.56
	saptacchadāragvadhakebukailādhavam karañjam kuṭajam guḍūcīm/ paktvā jale tena pibedyavāgūm siddham kaṣāyam madhusamīyutam vā // § 15339	Ca.6.26.57
10	sarvam tridoṣaprabhave tu vāyoḥ sthānānupūrvyā prasamīkṣya kāryam/ tribhyo+adhike prāgvamanam kaphe syāt pitte virekah pavane tu bastih// iti mūtrakṛcchracikitsā/ kriyā hitā sā+aśmariśarkarābhyaṁ kṛcchre	Ca.6.26.58
	yathaiiveha kaphānilābhyaṁ/ kāryā+aśmarībhedanapātanāya viśeṣayuktam śrenu karma siddham// § 15344	Ca.6.26.59
15	pāṣāṇabhedam vṛṣakam śvadamṣṭrāpāṭhābhayāvyosaśaṭīnikumbhāḥ/ &himṣrākharāśvāśitivārakāṇāmervārukāṇāṁ trapuṣasya bījam // § 15346	Ca.6.26.60

- Ca.6.26.61 utkuñcikā hiṅgu savetasāmlam syāddve
bṛhatyau hapuṣā vacā ca/
cūrṇam pibedaśmaribhedapakvam sarpiśca
gomūtracaturguṇam taiḥ // § 15348
- Ca.6.26.62 mūlam śvadaṁṣṭrakṣurakorubūkāt kṣīreṇa
piṣṭam bṛhatīdvayācca/
āloḍya dadhnā madhureṇa peyam dināni
saptāśmaribhedanāya // § 15350
- Ca.6.26.63 punarnavāyorajanīśvadāṁṣṭrāphalgupravālāśca 5
sadarbhapuṣpāḥ/
kṣīrāmbumadyekṣurasaiḥ supiṣṭam peyam
bhavedaśmariśarkarāsu // § 15352
- Ca.6.26.64 triṭim &surāhvam lavaṇāni pañca yavāgrajam
kundurukāśmabhedau/
kampillakam gokṣurakasya bījamervārubījam
trapuṣasya bījam // § 15354
- Ca.6.26.65 cūrṇīkṛtam citrakahiṅgumāṁsiyavānitulyam
triphalādvibhāgam/
amlairaśuktai rasamadyayūṣaiḥ peyam hi 10
gulmāśmaribhedanārtham // § 15356
- Ca.6.26.66 bilvapramāṇo ghṛtatailabhrṣṭo yūṣah kṛtaḥ
śigrukamūlakalkāt/
śīto+aśmabhit syāddadhimāṇdayuktah peyah
prakāmam lavaṇena yuktah // § 15358
- Ca.6.26.67 jalena śobhāñjanamūlakalkah śīto
hitaścāśmariśarkarāsu/
sitopalā vā samayāvaśūkā kṛcchresu sarvesvapi
bheṣajam syat // § 15360
- Ca.6.26.68 pītvā+atha madyam nigadam rathena hayena vā 15
śīghrajavena yāyāt/

	taiḥ śarkarā pracyavate+aśmarī tu śāmyenna cecchalyaviduddharettām // § 15362	
	retobhighātaprabhave tu kṛcchre samīkṣya doṣam pratikarma kuryāt/ kārpāsamūlam vṛṣakāśmabhedau balā sthirādīni gavedhukā ca // § 15364	Ca.6.26.69
5	vṛścīra aindrī ca punarnavā ca śatāvarī madhvasanākhyaparnyau/ tatkvāthasiddhah pavane rasaḥ syāt pitte+adhike kṣīramathāpi sarpih // § 15366	Ca.6.26.70
	kaphe ca yūṣādikamannapānam samsargaje sarvahitah kramah syāt/ evam na cecchāmyati tasya yuñjyāt surām purāṇām madhukāsavam vā // § 15368	Ca.6.26.71
	vihaṅgamāṁsāni ca bṛmhāṇāya bastīṁśca śukrāśayaśodhanārtham/ śuddhasya trptasya ca vṛṣyayogaiḥ priyānukūlāḥ pramadā vidheyāḥ // § 15370	Ca.6.26.72
10	raktodbhave tūtpalanālatālakāsekṣubāleksukaśerukāṇi/ pibet sitākṣaudrayutāni khādedikṣum vidārīṁ tripuṣāṇi caiva // § 15372	Ca.6.26.73
	ghṛtam śvadaṁṣṭrāsvarasena siddham kṣireṇa caivāṣṭaguṇena peyam/ sthirādikānām kanakādikānāmekikaśo vā vidhinaiva tena // § 15374	Ca.6.26.74
15	kṣireṇa bastirmadhurausadhaiḥ syāttailena vā svākuphalothhitena// yanmūtrakṛcchre vihitam tu paitte kāryam tu tacchonitamūtrakṛcchre// § 15376	Ca.6.26.75

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.26.76   vyāyāmasamdhāraṇaśuskarūksapiṣṭānnavātā-
                      rkakaravyavāyān/
                      kharjūrāśālūkakapitthajambūbisam kaṣāyam na
                      rasam bhajeta //
                      ityaśmarīcikitsā//
- Ca.6.26.77   vyāyāmatīkṣṇātivirekabasticintābhayatrāsaga-
                      dāticārāḥ/
                      chardyāmasamdhāraṇakarśanāni   5
                      hr̥drogakartṛṇi tathā+abhīghātāḥ// § 15381
- Ca.6.26.78   vaivarṇyamūrcchājvarakāsahikkāsvāsāsyavaira-
                      syatṛṣāpramohāḥ/
                      chardih kaphotkleśarujo+aruciśca hr̥drogajāḥ
                      syurvividhāstathā+anye// § 15383
- Ca.6.26.79   hr̥ccchūnyabhāvadravaśoṣabhedastambhāḥ
                      samohāḥ pavanādvišeṣāḥ/
                      pittāttamodūyanadāhamohāḥ
                      samṛṭasatāpajvarapītabhāvāḥ// § 15385
- Ca.6.26.80   stabdhām guru syāt stimitam ca marma kaphāt   10
                      prasekajvarakāsatandrāḥ/
                      vidyāttridoṣam tvapi sarvalingam tīvrārtitodam
                      kṛmijam sakaṇḍūm// § 15387
- Ca.6.26.81   tailam sasauvīrakamastutakram vāte prapeyam
                      lavaṇam sukhosṇam/
                      mūtrāmbusiddham lavaṇaiśca
                      tailamānāhagulmārtihṛdāmayaghnam// § 15389
- Ca.6.26.82   punarnavām dāru sapañcamūlam rāsnām yavān
                      bilvakulatthakolam/
                      paktvā jale tena vipācyā   15
                      taialmabhyāṅgapāne+anilahṛdgadaghnam// § 15391

	harītakīnāgarapuṣkarāhvairvayaḥkayasthālavaṇaiśca kalkaiḥ/ sahiṅgubhiḥ sādhitamagryasarpirculgulme sahṛtpārśvagade+anilotthe// § 15393	Ca.6.26.83
	sapuṣkarāhvam̄ phalapūramūlam̄ mahauṣadham̄ śaṭyabhayā ca kalkāḥ/ kṣārāmbusarpirlavaṇairvimiśrāḥ syurvātahṛdrogavikartikāghnāḥ// § 15395	Ca.6.26.84
5	kvāthaḥ kṛtaḥ pauṣkaramātuluṅgapalāśabhūtīk- aśaṭīsurāhvaiḥ/ sanāgarājājivacāyavānīksāraḥ sukhosno lavaṇaśca peyah// § 15397	Ca.6.26.85
	pathyāśaṭīpauṣkarapañcakolāt samātuluṅgādyamakena kalkaḥ/ guḍaprasannālavaṇaiśca bhṛṣṭo hṛtpārśvapṛṣṭhodarayoniśūle// § 15399	Ca.6.26.86
	syāttryūṣaṇam̄ dve triphale sapāṭhe nidigdhikāgokṣurakau bale dve/ ṛddhistruṭistāmalakī svaguptā mede madhūkam̄ madhukam̄ sthirā ca// § 15401	Ca.6.26.87
10	śatāvarī jīvakaprśniparnyau dravyairimairakṣasamaiḥ supiṣṭaiḥ/ prasthaṁ ghṛtasyeha pacedvidhijñāḥ prasthena dadhnā tvatha māhiṣeṇa// § 15403	Ca.6.26.88
	mātrām̄ palam̄ cārdhapalam̄ picum̄ vā prayojayenmāksikasamprayuktām̄/ śvāse sakāse tvatha pāṇḍuroge halīmake hṛdgrahaṇīpradoṣe// § 15405	Ca.6.26.89
15	śītāḥ pradehāḥ pariṣecanāni tathā vireko hṛdi pittaduṣte/	Ca.6.26.90

drākṣāsitākṣaudraparūṣakaiḥ syācchuddhe tu
pittāpahamannapānam // § 15407

Ca.6.26.91 &yaṣṭyāhvīkātiktakarohiṇībhyaṁ kalkaṁ
pibeccāpi sitājalena/
kṣate ca sarpīṁṣi hitāni sarpirguḍāśca ye tān
prasamīkṣya samyak // § 15409

Ca.6.26.92 dadyādbhiṣagdhanvarasāṁśca gavyakṣīrāśināṁ
pittahṛdāmayaśu/
taireva sarve praśamam̄ prayānti pittāmayāḥ 5
śoṇitasamśraya ye // § 15411

Ca.6.26.93 drākṣābalāśreyasiśarkarābhiḥ
kharjūrvirarṣabhaṭpalaiśca/
kākolimedāyugajīvakaiśca kṣīreṇa siddham̄
mahiṣīghṛtam̄ syāt // § 15413

Ca.6.26.94 kaśerukāśaivalaśṛṅgaveraprapauṇḍarīkaṁ
madhukaṁ bisasya/
granthiśca sarpīḥ payasā pacettaiḥ
kṣaudrānvitam̄ pittahṛdāmayaḡhnām // /
§ 15415

Ca.6.26.95 sthirādikalkaiḥ payasā ca siddham̄ 10
drākṣārasenekṣurasena vā+api/
sarpirhitam̄ svāduphalekṣujāśca rasāḥ suśītā
hṛdi pittaduṣte // § 15417

Ca.6.26.96 svinnasya vāntasya vilāṅghitasya kriyā
kaphaghñī kaphamarmaroge/
kaulatthadhānyaiśca rasairyavānnam̄ pānāni
tīkṣṇāni &ca śaṅkarāṇi // § 15419

Ca.6.26.97 mūtre śrtāḥ
kaṭphalaśṛṅgaverapīṭadrupathyātiviṣāḥ
pradeyāḥ/

&kṛṣṇāśatīpuṣkaramūlarāsnāvacābhayānāgaracūrṇakam
ca // § 15421

udumbarāśvatthavaṭārjunākhye Ca.6.26.98
pālāśarauhitakakhāvire ca/
kvāthe trivṛttryūṣaṇacūrṇasiddho lehaḥ
kaphaghno+aśiśirāmbuyuktaḥ // § 15423

5

śilāhvayam vā bhiṣagapramattah prayojayet Ca.6.26.99
kalpavidhānadiṣṭam/
prāśam &tathā++āgastyamathāpi leham
rasāyanam brāhmamathāmalakyāḥ // § 15425

tridosaje laṅghanamāditah syādannam ca Ca.6.26.100
sarveṣu hitam vidheyam/
hīnātimadhyatvamavekṣya caiva kāryam
trayāṇāmapi karma śastam // § 15427

bhuktea+dhikam jīryati śūlamalpam jīrṇe Ca.6.26.101
sthitam cet suradārukuṣṭham/
satilvakam dve lavaṇe viḍāṅgamuṣṇāmbunā
sātiviṣam pibet saḥ // § 15429

10

jīrṇe+adhike snehavirecanam syāt Ca.6.26.102
phalaivirecyo yadi jīryati syāt/
triṣveva kāleśvadhike tu śūle tīkṣṇam hitam
mūlavirecanam syāt // § 15431

15

prāyo+anilo ruddhagatiḥ prakupyatyāmāśaye Ca.6.26.103
śodhanameva tasmāt/
kāryam tathā laṅghanapācanam ca sarvam
kṛmighnam kṛmiḥṛdgade ca //
iti hṛdrogacikitsā/
samḍhāraṇājīrṇarajotibhāṣyakrodhartuvaiṣa-
myaśirobhītāpaiḥ/
prajāgarātisvapanāmbuśītairavaśayā
maithunabāṣpadhūmaiḥ // § 15436

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.26.105 samstyānadoṣe śirasi pravṛddho vāyuḥ
pratiśyāyamudīrayettu/
ghrāṇārtitodau kṣavathurjalābhah srāvo+anilāt
sasvaramūrdharogah// § 15438
- Ca.6.26.106 nāsāgrapākajvaravaktraśoṣatṛṣṇoṣṇapītasravaṇāni
pittāt/
kāsārucisrāvaghanaprāsekāḥ kaphādguruḥ
srotasi cāpi kaṇḍūḥ// § 15440
- Ca.6.26.107 sarvāṇi rūpāṇi tu sannipātāt syuḥ pīnase 5
&tīvraruje+atiduhkhe/
sarvo+ativṛddho+ahitabhojanāttu
duṣṭapratīśyāya upekṣitah syāt// § 15442
- Ca.6.26.108 tatastu rogāḥ kṣavathuśca nāsāśoṣah
pratīnāhaparisravau ca/
ghrāṇasya pūtitvamapīnasaśca
sapākaśothārbudapūyaraktāḥ// § 15444
- Ca.6.26.109 arūṁsi śīrṣaśravaṇākṣirogakhālityaharyarjunal-
omabhāvāḥ/
trītvāsakāsaṁjavararaktaṁ pittavaisvaryāśoṣāśca tato 10
bhavanti// § 15446
- Ca.6.26.110 rodhābhīghātasravaśoṣapākairghrāṇam yutam
yaśca na vetti gandham/
durgandhi cāsyam bahuśaḥprakopi
duṣṭapratīśyāyamudāharettam// § 15448
- Ca.6.26.111 samspṛṣya marmāṇyanilastu mūrdhni
viṣvakpathasthah kṣavathum karoti/
kruddhaḥ sa samśoṣya kapham tu
nāsāśrīṅgāṭakaghrāṇaviśoṣanam ca// § 15450
- Ca.6.26.112 ucchvāsamārgam tu kaphah savāto rundhyāt 15
pratīnāhamudāharettam/

	yo mastuluṅgādghanapītapakvah kaphah &sravedesa parisravastu // § 15452	
	vaivarṇyadaurgandhyamupekṣyā tu syāt pūtinasyam śvayathurbhramaśca/ ānahyate yasya viśuṣyate ca praklidiyate dhūpyati cāpi nāsā // § 15454	Ca.6.26.113
5	na vetti yo gandharasāṁśca janturjuṣṭam vyavasyettamapīnasena/ tam cānilaśleśmabhavam vikāram brūyāt pratiśyāyasamānalīngam // § 15456	Ca.6.26.114
	sadāharāgah śvayathuh sapakah syād ghrāṇapāko+api ca raktapittāt/ ghrāṇāśritāśrkprabhṛtīna pradūṣya kurvanti nāsāśvayathum malāśca // § 15458	Ca.6.26.115
	ghrāṇe tathocchvāsagatim nirudhya māṁsāsraḍośādapi cārbudāni/ ghrāṇāt sravedvā śravaṇānmukhādvā pittāktamasram tvapi pūyaraktam // § 15460	Ca.6.26.116
10	kuryāt sapittah pavanastvagādīn samḍūṣya cārūṁshi sapākavanti/ nāsā pradīpteva narasya yasya dīptam tu tam rogamudāharanti //	Ca.6.26.117
	iti nāsāroganidānam/ bhr̄śārtiśūlam sphuratīha vātāt pittāt sadāhārti kaphādguru syāt/ sarvaistridoṣam krimibhistu	Ca.6.26.118
	kaṇḍūrdaurgandhyatodārtiyutam śirah syāt//	
15	iti śiroroganidānam/ mukhāmaye mārutaje tu śoṣakārkaśyaraukṣyāṇi calā rujaśca/ kr̄ṣṇāruṇam niṣpatanam saśītam	Ca.6.26.119
	prasramsanaspandanatodabhedāḥ // § 15468	

Ca.6.26.120	&tṛṣṇājvarasphoṭakatāludāhā dhūmāyanam cāpyavadīrṇatā ca/ pittāt samūrcchā vividhā rujaśca varṇāśca śuklāruṇavarṇavarjyāḥ// § 15470
Ca.6.26.121	kaṇḍūrgurutvam̄ sitavijjalatvam̄ sneho+arucirjādyakaphaprsekau/ utkleśamandānalatā ca tandrā rujaśca mandāḥ kaphavaktraroge// § 15472
Ca.6.26.122	sarvāṇi rūpāṇi tu vaktraroge bhavanti yasmin sa 5 tu sarvajah syāt/ saṃsthānadūṣyākṛtināmabhedāccaite catuhṣaṣṭividhā bhavanti// § 15474
Ca.6.26.123	śālākyatantre+abhihitāni teṣāṁ nimittarūpākṛtibheṣajāni/ yathāpradeśāṁ tu caturvidhasya kriyāṁ pravakṣyāmi mukhāmayasya// iti mukharoganidānam/ vātādibhiḥ śokabhayātilobhakrodhairmanoghn-
Ca.6.26.124	āśanagandharūpaiḥ/ arocakāḥ syuḥ parihrṣṭadantaḥ kaṣāyavaktraśca mato+anilena// § 15479 10
Ca.6.26.125	kaṭvamlamuṣṇam̄ virasāṁ ca pūti pittena vidyāllavaṇam̄ ca vaktram̄/ mādhuryapaicchilyagurutvaśaitya&vibaddhasaṁbaddhayutam̄ kaphena// § 15481
Ca.6.26.126	arocake śokabhayānilo- bha&kroḍhādyahṛdyāśanagandhaje syāt/ svābhāvikam̄ vaktramathāruciśca tridoṣaje 15 naikarasāṁ bhavettu// ityarocakanidānam/

	nādo+atirukkarṇamalasya śoṣah srāvastanuścāśravaṇam ca vātāt/ śopah sarāgo daraṇam vidāhah sapītāpūtiśravaṇam ca pittāt// § 15486	Ca.6.26.127
	vaiśrutyakaṇḍūsthiraśophaśuklasnigdhaśrutih śleśmabhave+alparuk ca/ sarvāṇi rūpāṇi tu sannipātāt srāvaśca tatradhikadośavarṇah//	Ca.6.26.128
5	iti karṇaroganidānam/ &alpastu rāgo+anupadehavāṁśca satodabhedo+anilajākṣiroge/ pittāt sadāho+atirujah sarāgah pītopadehah subhṛśoṣṇavāhī// § 15491	Ca.6.26.129
	śuklopadeham bahupicchilāśru netram kaphāt syādgurutā sakāṇduḥ/ sarvāṇi rūpāṇi tu sannipātānnetrāmayāḥ śanṇavatistu bhedāt// § 15493	Ca.6.26.130
10	teśāmabhivyaktirabhipradiṣṭā śālākyatantreṣu cikitsitam ca/ parādhikāre tu na vistaroktiḥ śasteti tenātra na nah prayāsaḥ// iti netraroganidānam/ tejo+anilādyaiḥ saha keśabhūmiṁ	Ca.6.26.131
	dagdhvā++āśu kuryāt khalatim narasya/ kimcittu dagdhvā palitāni kuryāddhariprabhatvam ca śiroruhāṇām// § 15498	Ca.6.26.132
15	ityūrdhvajatrūtthagadaikadeśas&tantra nibaddho+ayamaśūnyatārtham/ ataḥ param bheṣajasam̄graham tu nibodha samkṣepata ucyamānam// iti khālityaroganidānam/ vātāt sakāsavaisvarye sakṣāram pīnase vṛtam/	Ca.6.26.133 Ca.6.26.134

pibedrasam payaścoṣṇam snaihikam
dhūmameva vā // § 15503

Ca.6.26.135   śatāhvā tvagbalā mūlam
                      syonākairanḍabilvajam/
                      sāragvadham pibedvartim
                      madhūcchiṣṭavasāghṛtaiḥ// § 15505

Ca.6.26.136   athavā saghṛtān saktūn kṛtvā mallakasampuṭe/
                      navapratīṣyāyavatāṁ dhūmam vaidyah
                      prayojayet// § 15507   5

Ca.6.26.137   śāṅkhamūrdhalalāṭartau
                      pāṇisvedopanāhanam/
                      svabhyakte kṣavathusrāvarodhādau
                      saṃkarādayah// § 15509

Ca.6.26.138   ghreyāśca rohiṣājājīvacātarkāricorakāḥ/
                      tvakpatramaricailānāṁ cūrṇā vā
                      sopakuñcikāḥ// § 15511

Ca.6.26.139   srotahśrīgāṭanāsākṣiśoṣe tailam ca nāvanam/
                      prabhāvyāje tilān kṣīre tena
                      piṣṭāmstaduṣmaṇā// § 15513   10

Ca.6.26.140   mandasvinnān sayaṣṭyāhvacūrṇāṁstenaiva
                      pīḍayet/
                      daśamūlasya niṣkvāthe
                      rāsnāmadhukakalkavat// § 15515

Ca.6.26.141   siddham sasaindhavam tailam daśakṛtvo+aṇu
                      tat smṛtam/
                      snigdhasyāsthāpanairdoṣam
                      nirharedvātapīnase// § 15517   15

Ca.6.26.142   snigdhāmloṣṇaiśca laghvannam grāmyādīnāṁ
                      rasairhitam/

uṣṇāmbunā snānapāne nivātoṣṇapratīṣrayaḥ//
§ 15519

cintāvyāyāmavākceṣṭāvyavāyavirato bhavet/
vātaje pīnase dhīmānicchannevātmano hitam//
§ 15521

Ca.6.26.143

5 paitte sarpīḥ pibet &siddham śringaveraśṛtam
payah/
pācanārtham pibet pakve kāryam
mūrdhvarecanam// § 15523

Ca.6.26.144

pāṭhādvirajanīmūrvāpippalījātipallavaiḥ/
dantyā ca sādhitaṁ tailaṁ nasyaṁ syāt
pakvapīnase// § 15525

Ca.6.26.145

pūyāsre raktapittaghnāḥ kaṣayā nāvanāni ca/
&pākadāhaḍhyarūkṣeṣu śītā &lepāḥ
sasecanāḥ// § 15527

Ca.6.26.146

10 &ghreyanasyopacārāśca kaṣayāḥ svāduśītalāḥ/
mandapitte pratiṣyāye snigdhaiḥ
kuryādvirecanam// § 15529

Ca.6.26.147

ghṛtaṁ kṣīram yavāḥ śālirgodhūmā jāṅgalā
rasāḥ/
śītāmlāstiktaśākāni yūṣā mudgādibhirhitāḥ//
§ 15531

Ca.6.26.148

15 gauravārocakeśvādau laṅghanam kaphapīnase/
svedāḥ sekāśca pākārtham lipte śirasi sarpisā//
§ 15533

Ca.6.26.149

laśunam mudgacūrṇena
vyoṣakṣāraghṛtairyutam/
deyam kaphaghnavamanamutkliṣṭaśleṣmaṇe
hitam// § 15535

Ca.6.26.150

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.26.151 apīnase pūtinasye ghrāṇasrāve sakaṇduke/
dhūmaḥ śasto+avapīḍaśca kaṭubhiḥ
kaphapīnase // § 15537
- Ca.6.26.152 namahśilā vacā vyoṣam viḍaṅgam hiṅgu
gugguluḥ/
cūrṇo ghreyah pradhamanam kaṭubhiśca
phalaistathā // § 15539
- Ca.6.26.153 bhārgīmadanatarkārīsurasādivipācite/
mūtre lākṣā vacā lambā viḍaṅgam
kuṣṭhapippalī // § 15541 5
- Ca.6.26.154 kṛtvā kalkam̄ karañjam̄ ca tailam̄ taiḥ sāṛsapam̄
pacet/
pākānmukte ghane nasyametanmedonibhe
kaphe // § 15543
- Ca.6.26.155 snigdhasya vyāhate vege cchardanam̄
kaphapīnase/
vamanīyaśṛtakṣīratilamāṣayavāgunā // § 15545 10
- Ca.6.26.156 vārtākakulakavyoṣakulatthāḍhakimudgajāḥ/
yūṣāḥ kaphaghnamannam̄ ca
śastamuṣṇāmbuseca(va)nam // § 15547
- Ca.6.26.157 sarvajit pīnase duṣṭe kāryam̄ śophe ca śophajit/
ksāro+arbudādhimāṁseṣu kriyā śeṣevavekṣya
ca // 15
iti pīnasānāsārogacikitsā/
- Ca.6.26.158 vātike śiraso roge snehān svedān sanāvanān/
pānānnamupanāhāṁśca
kuryādvātāmayāpahān // § 15552
- Ca.6.26.159 tailabhr̥ṣṭairagurvādyaiḥ
sukhoṣṇairupanāhanam/
jīvanīyaiḥ sumanasā matsyairmāṁsaiśca
śasyate // § 15554

	rāsnāsthirādibhiḥ siddham sakṣīram nasyamartinut/ tailam rāsnādvikākolīśarkarābhīrathāpi vā // § 15556	Ca.6.26.160
	balāmadhūkayaṣṭyāhvavidārīcandanotpalaiḥ/ jīvakarṣabhadrākṣāśarkarābhiśca sādhitaḥ// § 15558	Ca.6.26.161
5	prasthastailasya sakṣīro jāṅgalārdhatulārase/ nasyam sarvordhvajatrūtthavātapittāmayāpaham// § 15560	Ca.6.26.162
	daśamūlabalārāsnātriphalāmadhukaiḥ saha/ mayūram pakṣapittāntraśakṛttuṇḍāṅgrivarjitam// § 15562	Ca.6.26.163
10	jale paktvā ghṛtaprastham tasmin kṣīrasamam pacet/ madhuraiḥ kārṣikaiḥ kalkaiḥ śirorogārditāpaham// § 15564	Ca.6.26.164
	karṇākṣināsikājihvātālvāsyagalaroganut/ māyūramitivikhyātamūrdhvajatrugadāpaham// iti māyūraghṛtam/ etenava kaṣāyenā ghṛtaprastham vipācayet/ caturguṇena payasā kalkairebhiśca kārṣikaiḥ// § 15569	Ca.6.26.165 Ca.6.26.166
15	jīvantītriphalāmedāmr̥dvīkardhiparūṣakaiḥ/ samaṅgācavikābhārgīkāśmarīsuradārubhiḥ// § 15571	Ca.6.26.167
	ātmaguptāmahāmedātālakharjūramastakaiḥ/	Ca.6.26.168

&mṛṇālabisaśālūkaśṛṅgījīvakapadmakaiḥ //
§ 15573

- Ca.6.26.169   śatāvarīvidārīksubṛhatīśārivāyugaiḥ/
mūrvāśvadamṣṭrārṣabhaśṛṅgāṭakakaserukaiḥ //   § 15575
- Ca.6.26.170   rāsnāsthirātāmalakīrsūkṣmailāśaṭipauṣkaraiḥ/
punarnavātugākṣīrīkākolīdhanvayāsakaiḥ //   5
§ 15577
- Ca.6.26.171   &kharjūrākṣoṭavātāmamuñjātābhishukairapi/
dravyaurebhiryathālābhāṁ pūrvakalpena
sādhitam // § 15579
- Ca.6.26.172   nasye pāne tathā+abhyāṅge bastau caiva
prayojayet/
śirorogeṣu sarveṣu kāse śvāse ca dāruṇe // § 15581
- Ca.6.26.173   namyāprṣṭhagrahe śoṣe svarabhede   10
tathā+ardite/
yonyasrkṣukradoṣeṣu śastam
vandhyāsutapradam // § 15583
- Ca.6.26.174   ṛtusnātā tathā nārī pītvā putram prasūyate/
mahāmāyūramityetadghṛtamātreyapūjitatam//
iti mahāmāyūraghṛtam/
Ca.6.26.175   ākhubhiḥ kukkuṭairhamṣaiḥ śāśaiścāpi hi   15
buddhimān/
kalpenānena vipacet
sarpirūrdhvagadāpaham // § 15588
- Ca.6.26.176   paitte ghṛtam payaḥ sekāḥ śītā lepāḥ
sanāvanāḥ/
jīvanīyāni sarpīṁṣi pānānnam cāpi pittanut//
§ 15590
- Ca.6.26.177   candanośīrayaṣṭyāhvabalāvyāghranakhotpalaiḥ/

ksīrapiṣṭaiḥ pradehaḥ syācchr̥tairvā
pariṣecanam // § 15592

tvakpatraśarkarākalkah supiṣṭastaṇḍulāmbunā / Ca.6.26.178
kāryo+avapīdah sarpiṣca nasyam tasyānu
paittike // § 15594

yaṣṭyāhvacandanānantākṣīrasiddham ghṛtam
hitam / Ca.6.26.179

5 nāvanam śarkarādrākṣāmadhūkairvā+api
pittaje // § 15596

kaphaje sveditam
dhūmanasyapradhamanādibhiḥ / Ca.6.26.180
śuddham pralepapānānnaiḥ kaphaghnaiḥ
samupācaret // § 15598

purāṇasarpiṣah pānaistīkṣṇairbastibhireva ca /
kaphānilotthite dāhaḥ śeṣayo
raktamokṣanam // § 15600 Ca.6.26.181

10 eraṇḍanaladakṣaumaguggulgurucandanaiḥ /
dhūmavartīm
pibedgandhairakuṣṭhatagaraistathā // § 15602 Ca.6.26.182

sannipātabhave kāryā sannipātahitā kriyā /
krimije caiva kartavyam tīkṣṇam
mūrdhavirecanam // § 15604 Ca.6.26.183

15 tvagdantīvyāghrakarajaviḍaṅganavamālikāḥ /
apāmārgaphalam bījam naktamālaśirīṣayoh /
kṣavako+aśmantako bilvam haridrā hiṅgu
yūthikā // § 15607 Ca.6.26.184

phaṇijjhakaśca taistailamavimūtre caturguṇe /
siddham syānnāvanam cūrṇam caiṣām
pradhamanam hitam // § 15609 Ca.6.26.185

- Ca.6.26.186   phalam śigrukarañjābhyaṁ savyoṣam
                                        cāvapīḍakah/
                                        kaśāyah svarasah kṣāraścūrṇam
                                        kalko+avapīḍakah// § 15611
- Ca.6.26.187   śuktatiktakaṭukṣaudrakaśayaiḥ kavalagrahah/
                                        iti śirorogacikitsā/
                                        dhūmaḥ pradhamanam
                                        śuddhiradhaśchardanalāṅghanam// § 15614   5
- Ca.6.26.188   bhojyam ca mukharogeṣu yathāsvam
                                        doṣanuddhitam/
                                        pippalyagurudārvītvagyavakṣārarasāñjanam//
                                        § 15616
- Ca.6.26.189   pāṭhām tejovatīm pathyām samabhāgām
                                        vicūrṇayet/
                                        mukharogeṣu sarveṣu sakṣaudram
                                        tadvidhārayet// § 15618
- Ca.6.26.190   sīdhumādhavamādhvīkaiḥ śreṣṭho+ayam
                                        kavalagrahah/
                                        tejohvāmabhayāmelām samaṅgām kaṭukām
                                        ghanam// § 15620   10
- Ca.6.26.191   pāṭhām jyotiṣmatīm lodhram dārvīm kuṣṭham
                                        ca cūrṇayet/
                                        dantānām gharṣaṇam
                                        raktasrāvakaṇḍūrujāpaham// § 15622
- Ca.6.26.192   pañcakolakatālīsapatrailāmaricatvacah/
                                        palāśamuṣkakakṣārayavakṣārāśca cūrṇitāḥ//
                                        § 15624   15
- Ca.6.26.193   guḍe purāṇe dviguṇe kvathite guṭikāḥ kṛtāḥ/
                                        karkandhumātrāḥ saptāham sthitā
                                        muṣkakabhasmani// § 15626

	kanṭharogeṣu sarveṣu &dhāryāḥ syuramṛtopamāḥ/ gr̥hadhūmo yavakṣāraḥ pāṭhā vyoṣam rasāñjanam// § 15628	Ca.6.26.194
	tejohvā triphalā lodhram citrakaśceti cūrṇitam/ sakṣaudram dhārayedetadgalarogavināśanam// § 15630	Ca.6.26.195
5	kālakam nāma tacūrṇam dantāsyagalaroganut/ iti kālakacūrṇam/ manahśilā yavakṣāro haritālam sasaindhavam// § 15633	Ca.6.26.196
	dārvītvak ceti taccūrṇam māksikeṇa samāyutam/ mūrcchitam ghṛtamaṇḍena kanṭharogeṣu dhārayet// § 15635	Ca.6.26.197
10	mukharogeṣu ca śreṣṭham pītakam nāma kīrtitam/ iti pītakacūrṇam/ mr̥dvīkā kaṭukā vyoṣam dārvītvak triphalā ghanam// § 15638	Ca.6.26.198
	mūrcchitam ghṛtamaṇḍena kanṭharogeṣu dhārayet/ pāṭhā rasāñjanam mūrvā tejohveti ca cūrṇitam// § 15640	Ca.6.26.199
15	kṣaudrayuktam vidhātavyam galaroge bhiṣagjitat/ yogāstvete trayah proktā vātapittakaphāpahāḥ// § 15642	Ca.6.26.200
	kaṭukātiṣāpāṭhādārvīmustakaliṅgakāḥ/ gomūtrakvathitāḥ peyāḥ kanṭharogavināśanāḥ// § 15644	Ca.6.26.201

Ca.6.26.202 svarasah kvathito dārvyā ghanībhūto rasakriyā/
sakṣaudrā mukharogāśrgdoṣanādīvraṇāpahā//
§ 15646

Ca.6.26.203 tāluśoṣe &tvatṛṣṇasya sarpirauṭtarabhaktikam/
nāvanam̄ madhurāḥ snigdhāḥ śītāścaiva rasā
hitāḥ// § 15648

Ca.6.26.204 mukhapāke sirākarma śirahkāyavirecanam/
mūtratailaghṛtakṣaudrakṣīraiśca
kavalagrahāḥ// § 15650

Ca.6.26.205 sakṣaudrāstriphalāpāṭhāmṛdvīkājātipallavāḥ/
kaṣāyatiktakāḥ śītāḥ kvāthāśca
mukhadhāvanāḥ// § 15652

Ca.6.26.206 tulāṁ khadirasārasya dviguṇāmarimedasah/
prakṣālyā jarjarīkṛtya caturdroṇe+ambhasah
pacet// § 15654

Ca.6.26.207 droṇaśeṣam kaṣāyam tam pūtvā bhūyah
pacecchanaiḥ/
tatatasmin ghanībhūte
cūrṇīkṛtyākṣabhbāgikam// § 15656

Ca.6.26.208 candanam̄ padmakośīram mañjiṣṭhā dhātakī
ghanam/
prapauṇḍarīkam
yaṣṭyāhvavagelāpadmakeśaram// § 15658

Ca.6.26.209 lākṣāṁ rasāñjanam
māṁsītriphalālodhravālakam/
rajanyau phalinīmelāṁ samaṅgāṁ kaṭphlam
vacām// § 15660

Ca.6.26.210 yavāśāgurupattaṅgagairikāñjanamāvapet/

lavaṅganakhakkolajātikośān palonmitān//
 § 15662

karpūrakuḍavam cāpi kṣipechīte+avatārite/
 tatastu guṭikāḥ kāryāḥ śuṣkāścāsyena
 dhārayet// § 15664

tailam cānena kalkena kaṣāyena ca sādhayet/
 5 dantānām
 calanabhramśāśauśiryakrimiroganut// § 15666

mukhapākāsyadaurgandhyajāḍyārocakanāśanam/Ca.6.26.213
 srāvopalepapaicchilyavaisvaryagalaśoṣanut//
 § 15668

dantāsyagalarogeṣu sarveśvetat parāyaṇam/
 khadirādiguṭīkeyam tailam ca khadirādikam//
 10 iti khadirādiguṭikā tailam ca/
 arucau kavalagrāhā dhūmāḥ
 samukhadhāvanāḥ/
 manojñamannapānam ca harṣaṇāśvāsanāni
 ca// § 15673

kuṣṭhasauvarcalājājīśarkarāmaricam biḍam/
 dhātryelāpadmakośīrapippalyutpalacandanam//
 § 15675

15 lodhraṁ tejovatī pathyā tryūṣaṇam
 sayavāgrajam/
 ārdradāḍimaniryāsaścājājīśarkarāyutah// § 15677

satailamāksikāstvete catvārah kavalagrahāḥ/
 cature+arocakān hanyurvātādyekajasarvajān//
 § 15679

20 kāravīmaricājājīdrākṣāvṛkṣāmladāḍimam/
 sauvarcalam guḍaḥ kṣaudram
 sarvārocakanāśanam// § 15681

Ca.6.26.220	bastīm samīraṇe, pitte virekam, vamanam kaphe/ kuryāddhṛdyānukūlāni harṣanam ca manoghnaje// ityarocakacikitsā// karṇaśūle tu vātaghnī hitā pīnasavat kriyā// pradehāḥ pūraṇam nasyam pākasrāve vraṇakriyāḥ// § 15686
Ca.6.26.221	bhojyāni ca yathādoṣam kuryāt snehāṁśca pūraṇān// hiṅgutumbaruśuṇṭihistailam tu sārṣapam pacet// § 15688
Ca.6.26.222	etaddhi pūraṇam śrestham karṇaśūlanivāraṇam/ devadāruvacāśuṇṭihisatāhvākuṣṭhasaindhavaiḥ// § 15690
Ca.6.26.224	tailam siddham bastamūtre karṇaśūlanivāraṇam/ varāṭakān samāhṛtya dahanmrdbhājane nave// § 15692
Ca.6.26.225	tadbhasma &ścyotayettena gandhatailam vipācayet/ rasāñjanasya śuṇṭhyāśca kalkābhyaṁ karṇaśūlanut// § 15694
Ca.6.26.226	&śuṣkamūlakaśuṇṭhānāṁ ksāro hiṅgu mahauṣadham/ śatapuṣpā vacā kuṣṭham dāru śigru rasāñjanam// § 15696
Ca.6.26.227	sauvarcalayavaksārasvārjikodbhidasaindhavam/ bhūrjagrānthirbiḍam mustam madhuśuktam caturguṇam// § 15698

	mātuluṅgarasaścaiva kadalyā rasa eva ca/ &sarvairetaṛyathoddīṣṭaiḥ kṣāratailam vipācayet// § 15700	Ca.6.26.228
	bādhiryam karṇanādaśca pūyasrāvaśca dāruṇah/ krimayah karṇaśūlam ca pūraṇādasya &naśyati// § 15702	Ca.6.26.229
5	mukhakarṇākṣirogeṣu yathoktam pīnase vidhim/ kuryādbhiṣak samīkṣyādau doṣakālabalābalam// iti karṇarogacikitsā/ utpannamātre taruṇe netraroge biḍālakah/ kāryo dāhopadehāśruśopharāganivāraṇah// § 15707	Ca.6.26.230 Ca.6.26.231
10	nāgaram saindhavam sarpirmaṇdena ca rasakriyā/ nighṛṣṭam vātike tadvanmadhusaindhavagairikam// § 15709	Ca.6.26.232
	tathā śāvarakam lodhram ghṛtabhṛṣṭam biḍālakah/ tadvat kāryo harītakyā ghṛtabhṛṣṭo rujāpahah// § 15711	Ca.6.26.233
15	paittike candanānantāmañjiṣṭhābhīrbiḍālakah/ kāryah padmakayaṣṭyāhvamāṁsīkālīyakaistathā// § 15713	Ca.6.26.234
	gairikam saindhavam mustam rocanā &ca rasakriyā/ kaphe kāryā tathā kṣaudram priyaṅguḥ samanaḥsīlā// § 15715	Ca.6.26.235

- Ca.6.26.236 sannipāte tu sarvaiḥ syādbahirakṣṇoh
pralepanam/
&pakṣmāṇyasprśyatā kāryam sampakve
tvañjanam tryahāt// § 15717
- Ca.6.26.237 āścyotanam mārutaje kvātho bilvādibhirhitah/
koṣṇah sairaṇḍatarkārībṛhatīmadhuśigrubhiḥ//
§ 15719
- Ca.6.26.238 pṛthvīkādārvimañjīṣṭhālākṣādvimadhukotpalaiḥ/ 5
kvāthah saśarkarah śītah pūraṇam
raktapittanut// § 15721
- Ca.6.26.239 &nāgaratriphalāmustanimbavāsārasah kaphe/
koṣṇamāścyotanam miśrairoṣadhaiḥ
sānnipātake// § 15723
- Ca.6.26.240 bṛhatyeranḍamūlatvak śigroḥ puṣpam
sasaindhavam/
ajākṣīrena piṣṭam syādvartirvātākṣiroganut// 10
§ 15725
- Ca.6.26.241 sumanahkorakāḥ śaṅkhastrīphalā madhukam
balā/
pittaraktāpahā vartih piṣṭā divyena vāriṇā//
§ 15727
- Ca.6.26.242 saindhavam triphalā vyoṣam śaṅkhanābhīḥ
samudrajaḥ/
phenaḥ śaileyakam sarjo vartih
śleṣmākṣiroganut// § 15729
- Ca.6.26.243 amṛtāhvā bisam bilvam paṭolam chāgalam
śakṛt/
prapauṇḍarīkam yastyāhvam dārvī
kālānusārivā// § 15731 15

	eṣāmaṣṭapalān bhāgān sudhautāñjarjarīkṛtān/ toye paktvā rase pūte bhūyah̄ pakve rase ghane// § 15733	Ca.6.26.244
	karṣam ca śvetamaricājjātīpuṣpānnavāt palam/ cūrṇam kṣiptvā kṛtā vartih & sarvaghnī ^{§ 15735} dr̄kpṛasādanī//	Ca.6.26.245
5	śāṅkhapravālavaidūryalauhatāmraplavāsthibhiḥ/ srotojaśvetamaricairvartih sarvākṣiroganut// § 15737	Ca.6.26.246
	śāṅgārdham maricāddvau ca pippalyarṇavaphenayoh/ śāṅgārdham saindhavācchāṇā nava sauvīrakāñjanāt// § 15739	Ca.6.26.247
10	piṣṭam susūkṣmam citrāyām cūrṇāñjanamidaṁ śubham/ kaṇḍūkācakaphārtānām malānām ca viśodhanam// § 15741	Ca.6.26.248
	bastamūtre tryaham & sthāpyamelācūrṇam subhāvitam/ cūrṇāñjanam hi taimiryakrimipillamalāpaham// § 15743	Ca.6.26.249
	sauvīramañjanam tuttham tāpyo dhāturmanahśilā/ cakṣuṣyā madhukam lohā maṇayah̄ pauṣpamañjanam// § 15745	Ca.6.26.250
15	saindhavam śaukarī damṣṭrā katakam cāñjanam śubham/ timirādiṣu cūrṇam vā vartirveyamanuttamā// § 15747	Ca.6.26.251

- Ca.6.26.252   katakasya phalam śaṅkhaḥ saindhavam
                                    tryuṣaṇam sitā /
                                    pheno rasāñjanam kṣaudram viḍaṅgāni
                                    manahśilā // § 15749
- Ca.6.26.253   kukkuṭāñḍakapālāni varireśā vyapohati /
                                    timiram paṭalam kācam malam cāśu
                                    sukhāvatī /
                                    iti sukhāvatī vartih /   5
- Ca.6.26.254   triphalākukkuṭāñḍatvakkāśisamayaso rajah /
                                    nīlotpalam viḍaṅgāni phenam ca saritām
                                    pateh // § 15754
- Ca.6.26.255   ājena payasā piṣṭvā bhāvayettāmrabhājane /
                                    saptarātram sthitam bhūyah piṣṭvā kṣireṇa
                                    vartayet // § 15756
- Ca.6.26.256   eṣā dṛṣṭipradā vartirandhasyābhinnacakṣuṣah /   10
                                    iti dṛṣṭipradā vartih /
                                    vadane kṛṣṇasarpasya nihitam
                                    māsamañjanam // § 15759
- Ca.6.26.257   tatastasmāt samṛddhṛtya suśuskam
                                    cūrṇayedbudhah /
                                    sumanahkorakaiḥ śuṣkairardhāṁśaiḥ
                                    saindhavena ca // § 15761
- Ca.6.26.258   etannetrāñjanam kāryam   15
                                    timiraghnamanuttamam /
                                    pippalyah kimśukaraso vasā sarpasya
                                    saindhavam // § 15763
- Ca.6.26.259   jīrṇam ghṛtam ca sarvākṣirogaghnī
                                    syādrasakriyā /
                                    kṛṣṇasarpavasā kṣaudram raso dhātryā
                                    rasakriyā // § 15765
- Ca.6.26.260   śastā sarvākṣirogeṣu kācārbudamaleṣu ca /

dhātrīrasāñjanakṣaudrasarpirbhistu rasakriyā //
 § 15767

pittaraktākṣirogaghnī taimiryapaṭalāpahā/
 dhātrīsaindhavapippalyaḥ syuralpamaricāḥ
 samāḥ// § 15769

5 kṣaudrayuktā nihantyāndhyam paṭalam ca
 rasakriyā/
 iti netrarogacikitsā/

khālitye palite valyām harilomni ca śodhitam/
 nasyaistailaiḥ śirovaktrapralepaiścāpyupācaret/
 siddham vidārīgandhādyairjīvanīyaairathāpi
 ca// § 15774

10 nasyam syādaṇutailam vā khālityapalitāpaham/
 kṣīrāt sahacarādbhṛṅgarājācca saurasādrasāt//
 § 15776

prasthaistu
 kuḍavastailādyaṣṭyāhvapalakalkitaḥ/
 siddhaḥ silāsame bhāṇḍe meṣaśrṅgādiṣu
 sthitah// § 15778

nasyam syādbhiṣajā samyagyojitam
 palitāpaham/
 bhiṣajā kṣīrapiṣṭau vā dugdhikākaravīrakau//
 § 15780

15 utpāṭya palite deyau tāvubhau palitāpahau/
 mārkavasvarasāt kṣīrāddbiprasthām madhukāt
 palam// § 15782

taiḥ pacet kuḍavam tailāttannasyam
 palitāpaham/
 ādityavallyā mūlāni kṛṣṇaśaireyakasya ca//
 § 15784

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

Ca.6.26.269   surasasya ca patrāṇī &patram kṛṣṇaśaṇasya ca /
mārkavah kākamācī ca madhukam devadāru
ca // § 15786

Ca.6.26.270   pṛthagdaśapalāṁśāni
pippalyastriphalā+añjanam /
prapaunḍarīkam mañjisṭhā lodhram
kṛṣṇāgurūtpalam // § 15788

Ca.6.26.271   āmrāsthī kardamah kṛṣṇo mr̥ṇālam   5
raktacandanam /
nīlī bhallātakāsthīni kāsīsam madayantikā //
§ 15790

Ca.6.26.272   somarājyasanah śastram kṛṣṇau
piṇḍītacitrakau /
puṣkarārjunakāśmaryāṇyāmrājambūphalāni
ca // § 15792

Ca.6.26.273   pṛthak pañcapalāṁśāni taiḥ piṣṭairāḍhakam
pacet /
baibhītakasya tailasya dhātrīrasacaturguṇam //   10
§ 15794

Ca.6.26.274   kuryādādityapākam vā yāvacchuṣko
bhavedrasah /
lohapātre tataḥ pūtam
samśuddhamupayojayet // § 15796

Ca.6.26.275   pāne nasyakriyāyāṁ ca śirobhyāṅge tathaiva ca /
etaccakṣuṣyamāyusyam śirasah sarvaroganut //
§ 15798

Ca.6.26.276   mahānīlamiti khyātam   15
palitaghnamanuttamam /
iti mahānīlatalam /
prapaunḍarīkamadhukapippalīcandanotpalaiḥ //
§ 15801

	kārṣikaistailakuḍavo dviguṇāmalakīrasah/ siddhah sa pratimarśah syāt sarvamūrdhagadāpahah// § 15803	Ca.6.26.277
	(&palitaghno višeṣena kṛṣṇātreyeṇa bhāṣitah// kṣīram priyālayaṣṭyāhve jīvakādyo gaṇastilāh// § 15804	Ca.6.26.278
5	kṛṣṇā vaktre pralepah syāddharilomanivāraṇah/ &tilāh sāmalakāścaiva kiñjalko madhukam madhu// § 15806	Ca.6.26.279
	bṛmhayedrañjayecaitat keśānmūrdhapralepanāt/ pacetsaindhavaśuktāmlairayaścūrṇam sataṅḍulam// § 15808	Ca.6.26.280
	tenāliptam śirah śuddhamasnigdhamuṣitam niśi/ tat prātastriphalādhautam syāt kṛṣṇamṛḍumūrdhajam// § 15810	Ca.6.26.281
10	ayaścūrṇo+amlapiṣṭaśca rāgah satriphalo varah/ kuryāccheṣeu rogesu kriyām svām svāccikitsitā/ śeṣeṣvādau ca nirdiṣṭā siddhau cānyā pravakṣyate// iti khālityādicikitsā/ sarpiṁṣyuparibhaktāni svarabhede+anilātmake/	Ca.6.26.282
15	tailaiścatusprayogaiśca balārāsnāmr̥tāhvayaiḥ// § 15816	Ca.6.26.283
	barhitittiridaksāṇām pañcamūlaśrtān rasān/	Ca.6.26.284

māyūram kṣīrasarpirvā pibetryūṣanameva vā //
§ 15818

Ca.6.26.285 paittike tu virekah syāt payaśca madhuraiḥ
śṛtam/
sarpirgudā ghṛtam tiktam jīvanīyam vr̄ṣasya
vā // § 15820

Ca.6.26.286 kaphaje svarabhede tu tīkṣṇam
mūrdhavirecanam/
vireko vamanam dhūmo
yavānnakaṭusevanam // § 15822 5

Ca.6.26.287 cavyabhārgyabhayāvyoṣakṣāramākṣikacitrakān/
lihyādvā pippalīpathye tīkṣṇam madyam
pibecca sah // § 15824

Ca.6.26.288 raktaje svarabhede tu &saghṛtā jāṅgalā rasāḥ/
drākṣāvidārīkṣurasāḥ
saghṛtakṣaudraśarkarāḥ // § 15826

Ca.6.26.289 yaccoktam kṣayakāsaghnam tacca sarvam
cikitsitam/
pittajasvarabhedaghnam sirāvedhaśca raktaje //
§ 15828 10

Ca.6.26.290 sannipāte hitāḥ sarvāḥ kriyā na tu sirāvyadhaḥ/
ityuktam svarabhedasya samāsena cikitsitam //
iti svarabhedacikitsā // § 15831

Ca.6.26.291 bhavanti cātra--- § 15832 15

vātapittakaphā nṛṇām
bastihṛnmūrdhasamśrayāḥ/
tasmāttatsthānasāmīpyāddhartavyā
vamanādibhiḥ // § 15834

Ca.6.26.292 adhyātmaloko vātādyairloko vātaravīndubhiḥ//

pīdyate dhāryate caiva vikṛtāvikṛtaistathā//
§ 15836

viruddhairapi na tvete guṇairghnanti
parasparam/
dosāḥ sahajasātmyatvādvिषम्
ghoramahīniva// § 15838
tatra ślokaḥ--- § 15839

Ca.6.26.293

Ca.6.26.294

5 trimarmajānāṁ rogānāṁ nidānākṛtibhesajam/
vistareṇa pṛthagdiṣṭam trimarmīye cikitsite//
§ 15841
ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte+aprāpte
dṛḍhabalasampūrite cikitsāsthāne trimarmīyacikitsitam
nāma ṣadvimśo+adhyāyah//26//

6.27 saptavimśo+adhyāyah/

athāta ūrustambhacikitsitam vyākhyāsyāmah// § 15843
Ca.6.27.1
iti ha smāha bhagavānātreyah// § 15844
Ca.6.27.2

śriyā paramayā brāhmaṇyā parayā ca tapahśriyā/
&ahīnāṁ candrasūryābhyaṁ sumerumiva
parvatam// § 15846

5 dhīdhṛtismṛtivijñānajñānakīrtikṣamālayam/
&agniveśo gurum kāle samśayam
paripṛṣṭvān// § 15848

bhagavan pañca karmāṇi samastāni pṛthak
tathā/
nirdiṣṭānyāmayānāṁ hi sarvesāmeva
bheṣajam// § 15850

doṣajoa+astyāmayaḥ kaścid�asya tāni
bhiṣagvara !/
10 na syuḥ śaktāni śamane sādhyasya kriyayā
sataḥ// § 15852

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.27.7 astyūrustambha ityukte guruṇā tasya kāraṇam/
saliṅgabheṣajam bhūyah
prṣṭastenābravīdguruḥ // § 15854
- Ca.6.27.8 &snigdhoṣṇalaghuśītāni jīrṇājīrṇe samaśnataḥ/
dravaśuṣkadaḍhikṣīragrāmyānūpaudakāmiṣaiḥ //
§ 15856
- Ca.6.27.9 piṣṭavyāpannamadyātidivāsvapnaprajāgaraiḥ/ 5
laṅghanādhyāśamāyāsabhayavegavidhāraṇaiḥ //
§ 15858
- Ca.6.27.10 snehāccāmaṁ citam koṣṭhe vātādīnmedasā
saha/
ruddhvā++āśu gauravādūrū yātyadhogaiḥ
sirādibhiḥ // § 15860
- Ca.6.27.11 pūrayan sakthijaṅghoru doṣo medobalotkaṭah/
avidheyaparispondam janayatyalpavikramam// 10
§ 15862
- Ca.6.27.12 mahāsarasi gambhīre pūrṇe+ambu stimitam
yathā/
tiṣṭhati sthiramakṣobhyam tadvadūrugataḥ
kaphah // § 15864
- Ca.6.27.13 &gauravāyāsasaṅkocadāharuksuptikampanaiḥ/
bhedaspuraṇatodaiśca yukto deham
nihantyasūn// § 15866
- Ca.6.27.14 ūrū śleṣmā samedasko vātapitte+abhibhūya tu/ 15
stambhayetsthairyasaityābhyāmūrustambhastatastu
sah // § 15868
- Ca.6.27.15 prāgrūpam
dhyānanidrātistaimityārocakajvarāḥ/

	lomaharṣaśca chardiśca jaṅghorvoḥ sadanam tathā// § 15870	
	vātaśaṅkibhirajñānāttasya syāt snehanāt punah/ pādayoḥ sadanam suptih kṛcchrāduddharaṇam tathā// § 15872	Ca.6.27.16
5	jaṅghoruglāniratyartham śaśvaccādāhavedanā/ padam ca vyathate nyastam śītasparśam na vetti ca// § 15874	Ca.6.27.17
	samsthāne pīḍane gatyām cālane cāpyanīśvarah/ anyaneyau hi saṁbhagnāvūrū pādau ca manyate// § 15876	Ca.6.27.18
	yadā dāhārtitodārto vepanah puruso bhavet/ ūrustambhastadā hanyāt sādhayedanyathā navam// § 15878	Ca.6.27.19
10	tasya na snehanam kāryam na bastirna virecanam/ na caiva vamanam yasmāttannibodhata kāraṇam// § 15880	Ca.6.27.20
	vṛddhaye śleṣmaṇo nityam snehanam bastikarma ca/ tatsthasyoddharaṇe caiva na samartham virecanam// § 15882	Ca.6.27.21
15	kapham kaphasthānagatam pittam ca vamanāt sukham/ hartumāmāśayasthau ca srāmsanāttāvubhāvapi// § 15884	Ca.6.27.22
	pakvāśayasthāḥ sarve+api bastibhīrmūlanirjayāt/	Ca.6.27.23

śakyā na tvāmamedobhyāṁ stabdhā
jaṅghorusaṁsthitāḥ // § 15886

Ca.6.27.24 vātasthāne hi &tacchaityāddvayoh stambhācca
tadgatāḥ/
na śakyāḥ sukhamuddhartum jalāṁ nimnādiva
sthalāt // § 15888

Ca.6.27.25 tasya samśamanāṁ nityāṁ kṣapaṇāṁ śoṣaṇāṁ
tathā/
&yuktyapekṣī bhiṣak
kuryādadhikatvātkaphāmayoh // § 15890 5

Ca.6.27.26 sadā rūkṣopacārāya yavaśyāmākakodravān/
śākairalavanairdadyājjalatailopasādhitaiḥ //
§ 15892

Ca.6.27.27 suniṣaṇṇakanimbārkavetrāragvadhapallavaiḥ/
vāyasīvāstukairanyaistikaiśca kulakādibhiḥ //
§ 15894

Ca.6.27.28 kṣārāriṣṭaprayogāśca harītakyāstathaiva ca/
madhūdakasya pippalyā
ūrustambhavināśanāḥ // § 15896 10

Ca.6.27.29 samaṅgāṁ śālmalīṁ bilvāṁ madhunā saha nā
pibet/
tathā śrīveṣṭakodīcyadevadārunatānyapi//
§ 15898

Ca.6.27.30 candanāṁ dhātakīṁ kuṣṭham tālīsam naladam
tathā/
mustāṁ harītakīṁ lodhraṁ padmakam
tiktarohiṇīṁ // § 15900 15

Ca.6.27.31 devadāru haridre dve vacāṁ kaṭukarohiṇīṁ/
pippalīṁ pippalīmūlam saralam devadāru ca//
§ 15902

	cavyam citrakamūlāni devadāru harītakīm/ bhallātakam̄ samūlām̄ ca pippalīm̄ pañca tān pibet// § 15904	Ca.6.27.32
	sakṣaudrānardhaślokoktān kalkānūrugrahāpahān/ śārngeṣṭām̄ madanām̄ dantīm̄ vatsakasya phalam̄ &vacām// § 15906	Ca.6.27.33
5	mūrvāmāragvadham̄ pāṭhām̄ karañjam̄ kulakam̄ tathā/ pibenmadhuyutam̄ tulyam̄ cūrṇam̄ vā vāriṇā++āplutam// § 15908	Ca.6.27.34
	sakṣaudram dadhimāṇḍai- rvā+apyūrustambhavināśanam/ mūrvāmativisām̄ kuṣṭham̄ citrakam̄ kaṭurohiṇīm// § 15910	Ca.6.27.35
	&pūrvavavadguggulum̄ mūtre rātristhitamathāpi vā/ svarṇakṣīrīmativisām̄ mustam̄ tejovatīm̄ vacām// § 15912	Ca.6.27.36
10	surāhvam̄ &citrakam̄ kuṣṭham̄ pāṭhām̄ kaṭukarohiṇīm/ lehayenmadhunā cūrṇam̄ sakṣaudram̄ vā jalāplutam// § 15914	Ca.6.27.37
	phalīm̄ vyāghranakham̄ hema pibedvā madhusaṁyutam/ triphalām̄ pippalīm̄ mustam̄ cavyam̄ kaṭukarohiṇīm// § 15916	Ca.6.27.38
15	lihyādvā madhunā cūrṇamūrustambhārdito narah/	Ca.6.27.39

apatarpaṇajaścet syāddoṣah samtarpayeddhi
tam // § 15918

Ca.6.27.40   yuktyā jāngalajairmāṁsaiḥ purāṇaiścaiva
                  śālibhiḥ/
rūkṣaṇādvātakopaścennidrānāśārtipūrvakah //
                  § 15920

Ca.6.27.41   snehasvedakramastatra kāryo vātāmayāpahah/
                  pīluparṇī payasyā ca rāsnā gokṣurako vacā//   5
                  § 15922

Ca.6.27.42   saralāgurupāṭhāśca tailamebhvirvipācayet/
                  sakṣaudram prasṛtam tasmādañjalim vā+api nā
                  pibet// § 15924

Ca.6.27.43   kuṣṭhaśrīveṣṭakodīcyasaralam dāru keśaram/
                  ajagandhā+aśvagandhā ca tailam taiḥ sārṣapam
                  pacet// § 15926

Ca.6.27.44   sakṣaudram mātrayā taccāpyūrustambhārditah   10
                  pibet/
(&raukṣyānmukta ūrustambhāttataśca sa
                  vimucyate//) § 15928

Ca.6.27.45   dve pale saindhavāt pañca śuṇthyā
                  granthikacitrakāt/
dve dve bhallātakāsthīni vimśatirdve
                  tathā++āḍhake// § 15930

Ca.6.27.46   āraṇālāt pacet prastham
                  tailasyaitairapatyadam/
grdhrasyūrugrahārśortisarvavātavikāranut//   15
                  § 15932

Ca.6.27.47   palābhyām pippalīmūlanāgarādaṣṭakaṭvaraḥ/
tailaprasthah samo dadhnā
grdhrasyūrugrahāpahah//

	ityaṣṭakaṭvaraṭailam/ ityābhyaṇṭaramuddiṣṭamūrustaṁbhasya bheṣajam/ śleṣmaṇah kṣapaṇam tvanyadvāhyam śṛṇu cikitsitam// § 15937	Ca.6.27.48
5	valmīkamṛttikā mūlam karañjasya phalam tvacam/ iṣṭakānām tataścūrṇaiḥ kuryādutsādanām bhr̥sam// § 15939	Ca.6.27.49
	mūlairvā+apyaśvagandhāyā mūlairarkasya vā bhiṣak/ picumardasya vā mūlairathavā devadāruṇah// § 15941	Ca.6.27.50
	kṣaudrasarṣapavalmīkamṛttikāsaṁyutairbhiṣak/ gāḍhamutsādanām kuryādūrustambhe pralepanam// § 15943	Ca.6.27.51
10	dantīdravantīsurasāsarṣapaiścāpi buddhimān/ tarkārīśigrusurasāviśvavatsakanimbajaiḥ// § 15945	Ca.6.27.52
	patramūlaphalaistoyam śṛtamuṣṇam ca secanam/ piṣṭam tu sarsapam mūtre+adhyuṣitam syāt pralepanam// § 15947	Ca.6.27.53
15	vatsakah surasam kuṣṭham gandhāstumburuśigrukau/ &hiṁsrārkamūlavalmīkamṛttikāḥ sakuṭherakāḥ// § 15949	Ca.6.27.54
	dadhisaindhavasamyuktam kāryametaiḥ pralepanam/ (&ūrustambhāvināśaya bhiṣajā jānatā kramam//) § 15951	Ca.6.27.55

Ca.6.27.56	śyonākam̄ khadiram̄ bilvam̄ bṛhatyau saralāsanau/ śobhāñjanakatarkārīśvadaṁṣṭrāsurasārjakān// <small>§ 15953</small>
Ca.6.27.57	agnimanthakarañjau ca jalenotkvāthya secayet/ pralepo mūtrapiṣṭairvā+apyūrustambhanivāraṇah// <small>§ 15955</small>
Ca.6.27.58	kaphakṣayārtham̄ &śakyę vyāyāmeśvanuyojayet/ sthalānyākrāmayet kalyam̄ śarkarāḥ <small>§ 15957</small> sikatāstathā// / 5
Ca.6.27.59	pratārayet pratisroto nadīm̄ śītajalām̄ śivām/ saraśca vimalam̄ śītam̄ sthiratoyam̄ punah <small>§ 15959</small> punah// / 10
Ca.6.27.60	tathā viśuṣke+asya kaphe śāntimūrugraho vrajet/ śleṣmaṇah kṣapaṇam̄ yat syānna ca <small>§ 15961</small> &mārutamāvahet// / 10
Ca.6.27.61	tat sarvam̄ sarvadā kāryamūrustambhasya bheṣajam/ śarīram̄ balamagnim̄ ca kāryaiṣā rakṣatā kriyā// <small>§ 15963</small>
Ca.6.27.62	tatra ślokaḥ--- § 15964
	hetuh prāgrūpaliṅgāni karmāyogyatvakāraṇam/ dvividham̄ bheṣajam <small>§ 15966</small> coktamūrustambhacikitsite// / 15 ityagniveśakṛte tantra carakapratisamśkṛte+aprāpte dṛḍhabalasampūrite cikitsāsthāne ūrustambhacikitsitam̄ nāma saptavimśo+adhyāyah//27// /

6.28 aṣṭāvimśo+adhyāyah/

athāto vātavyādhicikitsitam vyākhyāsyāmah // § 15968

Ca.6.28.1

iti ha smāha bhagavānātreyah // § 15969

Ca.6.28.2

vāyurāyurbalam vāyurvāyurdhātā śarīriṇām/
vāyurviśvamidam sarvam prabhurvāyuśca
kīrtitah // § 15971

Ca.6.28.3

5

avyāhatagatiryasya sthānasthah prakṛtau
sthitah/

Ca.6.28.4

vāyuh syātso+adhikam jīvedvītarogah samāh
śatam // § 15973

10

prāṇodānasamānākhyavyānāpānaiḥ sa
pañcadhā/
deham tantrayate samyak
sthāneśvavyāhataścaran // § 15975

Ca.6.28.5

sthānam prāṇasya
&mūrdhvaraḥkaṇṭhajihvāsanāsikāḥ/
ṣṭhīvanakṣavathūdgāraśvāsāhārādi karma ca //
§ 15977

Ca.6.28.6

udānasya punah sthānam nābhуrah kaṇṭha eva
ca/
vākpravṛttih prayatnaurjobalavarṇādi karma
ca // § 15979

Ca.6.28.7

svedadoṣāmbuvāhīni srotāṁsi samadhiṣṭhitah/
antaragneśca pārvathah
samāno+agnibalapradah // § 15981

Ca.6.28.8

15

deham vyāpnoti sarvam tu vyānah
śīghragatirnṛṇām/

Ca.6.28.9

gatiprasāraṇākṣepanimeśādikriyah sadā//
§ 15983

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.28.10   vṛṣaṇau bastimedhram ca nābhýūrū vamkṣaṇau
                  gudam/
                  apānasthānamantrasthah &śukramūtraśakṛnti
                  ca // § 15985
- Ca.6.28.11   sṛjatyārtavagarbhau ca yuktāḥ sthānasthitāśca
                  te/
                  svakarma kurvate deho dhāryate
                  tairanāmayah // § 15987
- Ca.6.28.12   vimārgasthā hyayuktā vā rogaiḥ   5
                  svasthānakarmajaiḥ/
                  śarīram pīḍayantyete prāṇānāśu haranti ca //
                  § 15989
- Ca.6.28.13   saṅkhyāmapyativṛttānāṁ tajjānāṁ hi
                  pradhānataḥ/
                  aśītirnakhabhedādyā rogāḥ sūtre nidarśitāḥ //
                  § 15991
- Ca.6.28.14   tānuvyamānān paryāyaiḥ
                  sahetūpakramāñchrṇu/
                  kevalām vāyumuddiśya   10
                  sthānabhedāttathā++āvṛtam // § 15993
- Ca.6.28.15   rūkṣaśītālpalaghvannavyavāyātiprajāgaraiḥ/
                  visamādūpacārācca dosāsṛksravaṇādati // § 15995
- Ca.6.28.16   laṅghanaplavanātyadhvavyāyāmātiviceṣṭitaiḥ/
                  dhātūnāṁ samkṣayāccintāśokarogātikarṣaṇāt //
                  § 15997
- Ca.6.28.17   duḥkhaśayyāsanāt   15
                  krodhāddivāsvapnādbhayādapi/
                  vegasamādhāraṇādāmādabhīghātādabhojanāt //
                  § 15999
- Ca.6.28.18   marmāghātādgajoṣṭrāśvaśīghrayānāpatamṣanāt /

dehe srotāṁsi riktāni pūrayitvā+anilo balī//
 § 16001

karoti vividhān vyādhīn
 sarvāṅgaikāṅgasamśritān/
 avyaktam lakṣaṇam teṣām pūrvarūpamiti
 smṛtam// § 16003

5

ātmarūpam tu tadvyaktamapāyo laghutā
 punah/
 saṅkocah parvanām stambho bhedo+asthnām
 parvanāmapi// § 16005

lomaharsah pralāpaśca pāṇipṛṣṭhaśirograhaḥ/
 khāñjyapāṅgulyakubjatvam
 śośo+aṅgānāmanidratā// § 16007

garbhaśukrarajonāśah spandanam
 gātrasuptatā/
 śironāsākṣijatrūṇām grīvāyāscāpi huṇḍanam//
 § 16009

10

bhedastodārtirākṣepo mohaścāyāsa eva ca/
 evamvidhāni rūpāṇi karoti kupito+anilah//
 § 16011

hetusthānaviśeśācca bhavedrogaviśeṣakṛt/
 tatra koṣṭhāśrite duṣṭe nigraho mūtravarcaso//
 § 16013

15

bradhnahṛdrogagulmārśahpārśvaśūlam ca
 mārute/
 sarvāṅgakupite vāte gātrasphuraṇabhañjane//
 § 16015

vedanābhīḥ parītaśca sphuṭantīvāsyā
 sandhayah/

graḥo viṇmūtravātānāṁ
śūlādhamānāśmaśarkarāḥ // § 16017

Ca.6.28.27 jaṅgorutrikapātpṛṣṭha-&rogaśoṣau gudasthite/
hr̥nnābhipārśvadararuktrṣṇodgāravisūcikāḥ //
§ 16019

Ca.6.28.28 kāsaḥ kaṇṭhāsyāśoṣaśca śvāsaścāmāśayasthite/
pakvāśayastho+antrakūjāṁ śūlāṭopau karoti
ca // § 16021 5

Ca.6.28.29 kṛccramūtrapurīśatvamānāham
trikavedanāṁ/
śrotrādiśvindriyavadham
kuryādduṣṭasamīraṇāḥ // § 16023

Ca.6.28.30 tvagrūkṣā sphuṭitā suptā kṛṣā kṛṣṇā ca tudyate/
ātanyate sarāgā ca parvaruk tvaksthite+anile//
§ 16025

Ca.6.28.31 rujastīvrāḥ sasamṛtāpā vaivarnyam
kṛśatā+aruciḥ/
gātre cārūṁṣi bhuktasya
stambhaścāsṛggate+anile// § 16027 10

Ca.6.28.32 gurvaṅgam tudyate+atyartham
danḍamuṣṭihataṁ tathā/
saruk &śramitamatyartham
māṁsamedogate+anile// § 16029

Ca.6.28.33 bhedo+asthiparvanāṁ sandhiśūlam
māṁsabalakṣayah/
asvapnah samṛtatā ruk ca
majjāsthikupite+anile// § 16031 15

Ca.6.28.34 kṣipram muñcati badhnāti śukram
garbhamathāpi vā/

vikṛtim janayeccāpi śukrasthaḥ kupite+anilah//
 § 16033

bāhyābhyanṭaramāyāmāṁ khallim
 kubjatvameva ca/
 sarvāṅgaikāṅgarogāṁśca kuryāt
 snāyugato+anilah// § 16035

Ca.6.28.35

5

śarīram mandarukṣopham śuṣyati spandate
 tathā/
 suptāstanvyo mahatyo vā sirā vāte sirāgate//
 § 16037

Ca.6.28.36

vātapūrṇadṛtisparśah śothah sandhigate+anile/
 prasāraṇākuñcanayoh &pravṛttiśca savedanā//
 § 16039

Ca.6.28.37

(&ityuktam sthānabhedenā vāyorlakṣaṇameva
 ca/) ativṛddhaḥ śarīrārdhamekam vāyuḥ
 prapadyate/
 yadā tadopaśoṣyāsrgbāhūm pādam ca jānu ca//
 § 16041

Ca.6.28.38

10

tasmin saṅkocayatyardhe mukham jihmam
 karoti ca/
 vakrīkaroti nāsābhrūlalāṭākṣiḥanūstathā//
 § 16043

Ca.6.28.39

tato vakram vrajatyāsyē bhojanam
 &vakranāsikam/
 stabdham netram kathayataḥ kṣavathuśca
 nigṛhyate// § 16045

Ca.6.28.40

15

dinā jihmā samutkṣiptā &kalā sajjati cāsya vāk/
 dantāścalanti bādhyete śravaṇau bhidyate
 svaraḥ// § 16047

Ca.6.28.41

&pādahastākṣijaṅghoruśaṅkhaśravaṇagaṇḍaruk/ Ca.6.28.42

ardhe tasminmukhārdhe vā kevale
syāttadarditam // § 16049

Ca.6.28.43   manye samśritya vāto+antaryadā nādīḥ
                      prapadyate/
manyāstambham tadā
                      kuryādantarāyāmasamjñitam // § 16051

Ca.6.28.44   antarāyamyate grīvā manyā ca stabhyate
                      bhrśam/
dantānāṁ damśanāṁ lālā &prsthāyāmaḥ
                      śirograhaḥ // § 16053

5

Ca.6.28.45   jṛmbhā
                      vadanasāṅgaścāpyantarāyāmalakṣaṇam/
(&ityuktastvantarāyāmo bahirāyāma ucyate //)
                      § 16055

Ca.6.28.46   prsthāmanyāśritā bāhyāḥ śośayitvā sirā balī/
vāyuḥ kuryāddhanustambham
                      bahirāyāmasamjñakam // § 16057

Ca.6.28.47   cāpavannāmyamānasya prsthato nīyate śirah/
ura utkṣipyate manyā stabdhā
                      grīvā+avamṛdyate // § 16059

10

Ca.6.28.48   dantānāṁ daśanāṁ jṛmbhā lālāsrāvaśca
                      vāggrahaḥ/
jātavego nihantyeṣa vaikalyāṁ vā prayacchati //
                      § 16061

Ca.6.28.49   hanumūle sthito bandhāt samśrayatyānilo
                      hanū/
vivṛtāsyatvamathavā &kuryāt
                      stabdhamavedanam // § 16063

15

Ca.6.28.50   hanugrahaṁ ca samstabhya
                      hanum(nū)samvṛtavakratām/

	muhurākṣipati kruddho gātrāṇyākṣepako+anilaḥ // § 16065	
	pāṇipādām ca samśoṣya sirāḥ sasnāyukaṇḍarāḥ/ pāṇipādaśirahprṣṭhaśronīḥ stabhnāti mārutaḥ // § 16067	Ca.6.28.51
5	danḍavatstabdhagātrasya danḍakah so+anupakramah/ svasthāḥ syādarditādīnāṁ &muhurvege gate+agate// § 16069	Ca.6.28.52
	pīdyate pīḍanaistaistairbhiṣagetañ vivarjayet/ hatvaikam mārutaḥ pakṣam dakṣinām vāmameva vā // § 16071	Ca.6.28.53
	kuryācceṣṭānivṛttim hi rujam &vākstambhameva ca/ gr̥hītvā+ardham śarīrasya sirāḥ snāyūrvīśoṣya ca // § 16073	Ca.6.28.54
10	pādām samkocayatyekam hastam vā todaśūlakṛt/ ekaṅgarogam tam vidyāt &sarvāṅgam sarvadehajam// § 16075	Ca.6.28.55
	sphikpūrvā kaṭiprṣṭhorujānujaṅghāpadam kramāt/ gr̥dhrasī stambharuktodairgr̥hṇāti spandate muuhuḥ // § 16077	Ca.6.28.56
15	vātādvātakaphāttandrāgauravārocakānvitā/ khallī tu pādajaṅgorukaramūlāvamoṭanī// § 16079	Ca.6.28.57
	sthānānāmanurūpaīśca liṅgaiḥ śeṣān vinirdiśet/	Ca.6.28.58

sarveşvetesu samsargam
pittādyairupalakṣayet// § 16081

Ca.6.28.59 vāyordhātukṣayāt kopo mārgasyāvaraṇena ca
(vā)/
vātapittakaphā dehe sarvasroto+anusāriṇah//
§ 16083

Ca.6.28.60 vāyureva hi
&sūkṣmatvāddbayostatrāpyudīraṇah/
kupitastau samuddhūya tatra tatra kṣipan
gadān// § 16085 5

Ca.6.28.61 karotyāvṛtamārgatvādrasādīmścopaśoṣayet/
liṅgam pittāvṛte dāhastrṣṇā śūlam
&bhramastamah// § 16087

Ca.6.28.62 kaṭvamlalavaṇoṣṇaiśca vidāhah śītakāmitā/
śaityagauravaśūlāni
kaṭvādyupaśayo+adhikam// § 16089

Ca.6.28.63 laṅghanāyāsarūkṣoṣṇakāmitā ca kaphāvṛte/
raktāvṛte sadāhārtistvaḍmāṁsāntarajo
bhṛśam// § 16091 10

Ca.6.28.64 bhavet sarāgaḥ śvayathurjāyante maṇḍalāni ca/
kaṭhināśca vivarnāśca piḍakāḥ
śvayathustathā// § 16093

Ca.6.28.65 harṣah pipīlikānāṁ ca saṁcāra iva māṁsage/
calah snigdho mrduḥ śītaḥ
śopho+aṅgeśvarucistathā// § 16095 15

Ca.6.28.66 āḍhyavāta iti jñeyah sa kṛcchro
medasā++āvṛtaḥ/
sparśamasthnā++āvṛte tūṣṇam pīḍanam
cābhinandati// § 16097

	saṁbhajyate sīdati ca sūcībhiriva tudyate/ majjāvṛte &vināmaḥ syājjṛmbhaṇam parivesṭanam// § 16099	Ca.6.28.67
	śūlam tu pīdyamāne ca pāṇibhyām labhate sukham/ śukrāvego+ativego vā niṣphalatvam ca śukrage// § 16101	Ca.6.28.68
5	bhukte kuksau ca rugjīrṇe śāmyatyannāvṛte+anile/ mūtrāpravṛttirādhamānam bastau mūtrāvṛte+anile// § 16103	Ca.6.28.69
	varcaso+ativibandho+adhaḥ sve sthāne parikṛntati/ vrajatyāśu jarāṁ sneho bhukte cānahyate narah// § 16105	Ca.6.28.70
10	cirāt pīditamannena duḥkham ṣuḍkam śakṛt sr̥jet/ śronīvāmksaṇapṛṣṭhesu rugvilocmaśca mārutah// § 16107	Ca.6.28.71
	asvastham hṛdayam caiva varcasā tvāvṛte+anile/ &sandhicyutirhanustambhaḥ kuñcanam kubjatā+arditah// § 16109	Ca.6.28.72
	&eksāghāto+aṅgasamśoṣah paṅgutvam khuḍavātatā/ stambhanam cāḍhyavātaśca rogā majjāsthigāśca ye// § 16111	Ca.6.28.73
15	ete sthānasya gāmbhīryādyatnāt sidhyanti vā ca vā/ navān balavatastvetān sādhayennirupadravān// § 16113	Ca.6.28.74

Ca.6.28.75	kriyāmataḥ param siddhāṁ vātarogāpahāṁ śṛṇu/ kevalam nirupastambhamādau snehairupācaret// § 16115
Ca.6.28.76	vāyum sarpirvasātailamajjapānairnaram tataḥ/ snehaklāntam samāśvāsyā payobhiḥ snehayet punah// § 16117
Ca.6.28.77	yūṣairgrāmyāmbujānūparasairvā snehasam̄yutaiḥ/ pāyasaiḥ kṛśaraiḥ sāmlalavaṇairanuvāsanaiḥ// § 16119
Ca.6.28.78	&nāvanaistarpaṇaiścānnaiḥ susnidham svedayettataḥ/ svabhyaktam snehasam̄yuktairnāḍīprastarasāṅkaraiḥ// § 16121
Ca.6.28.79	tathā+anyairvividhaiḥ svedairyathāyogamupācaret/ &snehāktam svinnamaṅgam tu vakram stabdhamaṭhāpi vā// § 16123
Ca.6.28.80	śanairnāmayitum śakyam yatheṣṭam śuṣkadāruvat/ harṣatodarugāyāmaśothastambhagrahādayaḥ// § 16125
Ca.6.28.81	svinnasyāśu praśāmyanti mārdavam copajāyate/ snehaśca dhātūnsam̄śuṣkān puṣṇātyāśu prayojitaḥ// § 16127
Ca.6.28.82	balamagnibalam puṣṭim prāṇāṁścāpyabhivardhayet/

	asakṛttam̄ punah̄ snehaiḥ svedaīścāpyupapādayet// § 16129	
	tathā snehamṛdau koṣṭhe na tiṣṭhantyanilāmayāḥ/ yadyanena sadoṣatvāt karmaṇā na praśāmyati// § 16131	Ca.6.28.83
	mṛdubhiḥ snehasamyuktairauṣadhaistam̄ viśodhayet/ ghṛtam̄ tilvakasiddham̄ vā sātalāsiddhameva vā// § 16133	Ca.6.28.84
5	payasairanḍatailam̄ vā pibeddoṣaharam̄ śivam/ snigdhāmlalavaṇoṣṇādyairāhārairhi malaścitaḥ// § 16135	Ca.6.28.85
	sroto baddhvā+anilam̄ &rundhyāttasmāttamanulomayet/ durbalo yo+avirecyah̄ syāttam̄ nirūhairupācaret// § 16137	Ca.6.28.86
10	pācanairdīpanīyairvā bhojanaistadyutairnaram/ samśuddhasyothhte cāgnau snehasvedau punarhitau// § 16139	Ca.6.28.87
	svādvamlalavaṇasnigdhairāhāraiḥ satataṁ punah̄/ nāvanairdhūmapānaiśca sarvānevopapādayet// § 16141	Ca.6.28.88
15	iti sāmānyataḥ proktam̄ vātarogacikitsitam̄/ višeṣatstu koṣṭhasthe vāte &ksāram̄ pibennarah̄// § 16143	Ca.6.28.89
	&pācanairdīpanairyuktairamlairvā pācayenmalān/	Ca.6.28.90

gudapakvāśayasthe tu
karmodāvartanuddhitam // § 16145

Ca.6.28.91 āmāśayasthe śuddhasya yathādoṣaharīḥ kriyāḥ/
sarvāṅgakupite+abhyāṅgo bastayah
sānuvāsanāḥ // § 16147

Ca.6.28.92 svedābhyaṅgāvagāhāśca dṛḍyam cānnam
tvagāśrite/
śītāḥ pradehā raktasthe vireko
raktamokṣanam // § 16149

5

Ca.6.28.93 vireko māṁsamedahsthe nirūhāḥ śamanāni ca/
bāhyābhyan tarataḥ snehairasthimaj jagatam
jayet // § 16151

Ca.6.28.94 harṣo+annapānam śukrasthe balaśukrakaram
hitam/
vibaddhamārgam dṛṣṭvā vā śukram
dadyādvirecanam // § 16153

Ca.6.28.95 viriktapratibhuktasya pūrvoktām kārayet
kriyām/
garbhe śuṣke tu vātena bālānām cāpi
śuṣyatām // § 16155

10

Ca.6.28.96 sitākāśmaryamadhukairhitamutthāpane payaḥ/
hṛdi prakupite siddhamāṁśumatyā payo
hitam // § 16157

Ca.6.28.97 matsyānnābhipradeśasthe siddhān
bilvaśalāṭubhiḥ/
vāyunā veṣṭyamāne tu gātre
syādupanāhanam // § 16159

15

Ca.6.28.98 tailam saṁkucite+abhyāṅgo
māśasaindhavasādhitam/

bāhuśīrṣagatे nasyam pānam
caittarabhaktikam// § 16161

bastikarma tvadho nābhēḥ śasyate
cāvapīḍakah/
ardite nāvanam mūrdhni tailam tarpaṇameva
ca// § 16163

5 nādīsvedopanāhāścāpyānūpapiśitairhitāḥ/
svedanaṁ snehasamyuktam paksāghāte
virecanam// § 16165

&antarākaṇḍarāgulpham sirā bastyagnikarma
ca/
grdhraśiṣu prayuñjīta khallyām
tūṣṇopanāhanam// § 16167

pāyasaiḥ kṛśarairmāṁsaiḥ śastam
tailaghṛtānvitaiḥ/
&vyāttānane hanum svinnāmaṅguṣṭhābhyaṁ
prapīḍya ca// § 16169

10 pradeśinībhyaṁ connāmya cibukonnāmanam
hitam/
srastam svam gamayetsthānam stabdham
svinnam vināmayet// § 16171

pratyekam
sthānadūṣyādi-&kriyāvaiśeṣyamācaret/
&sarpistailavasāmajjasekābhyañjanabastayah//
§ 16173

snigdhāḥ svedā nivātam ca sthānam
prāvaraṇāni ca/
rasāḥ payāmsi bhojyāni svādvamlalavaṇāni
ca// § 16175

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.28.106   bṛṁhaṇam yacca tat sarvam praśastam
                      vātaroginām/
balāyāḥ pañcamūlasya daśamūlasya vā rase //
§ 16177
- Ca.6.28.107   ajaśīrṣambujānūpamāṁsādapiśitaiḥ pṛthak/
sādhayitvā rasān
snigdhāndadhyamlavyoṣasāṁskṛtān// § 16179
- Ca.6.28.108   bhojayedvātarogārtam   5
                      tairvyaktalavaṇairnaram/
etairevopanāhāṁśca piśitaiḥ samprakalpayet//
§ 16181
- Ca.6.28.109   ghṛtatailayutaiḥ sāmlaiḥ
                      kṣuṇṇasvinnairanasthibhiḥ/
patrotkvāthapayastailadronyah
syuravagāhane// § 16183
- Ca.6.28.110   svabhyaktānāṁ praśasyante
                      sekāścānilaroginām/
ānūpaudakamāṁsāni daśamūlam śatāvarīm//   10
§ 16185
- Ca.6.28.111   kulatthān badarānmāśāṁstilāvrāsnāṁ yavān
                      balām/
vasādadhyāranālāmlaiḥ saha kumbhyāṁ
vipācayet// § 16187
- Ca.6.28.112   nādīsvedam prayuñjīta
                      piṣṭaiścāpyupanāhanam/
taiśca siddham ghṛtam tailamabhyāṅgam
pānāmeva ca// § 16189
- Ca.6.28.113   mustam kiṇvam̄ tilāḥ kuṣṭham̄ surāhvam̄
                      lavaṇam̄ natam/
dadhiṣīracatuḥsnehaiḥ siddham̄
syādupanāhanam// § 16191   15

	utkārikāvesavāraksīramāśatilaudanaiḥ/ eraṇḍabījagodhūmayavakolasthirādibhiḥ// § 16193	Ca.6.28.114
	sasnehaiḥ sarujam gātramālipya bahalam bhiṣak/ eraṇḍapatrairbadhnīyādrātrau kalyam vimokṣayet// § 16195	Ca.6.28.115
5	ksīrāsbunā tataḥ siktam punaścaivopanāhitam/ muñcedrātrau divābaddham carmabhiśca salomabhiḥ// § 16197	Ca.6.28.116
	phalānām tailayonināmamlapiṣṭān suśītalān/ pradehānupanāhāṁśca gandhairvātaharairapi// § 16199	Ca.6.28.117
10	pāyasaiḥ kṛśaraiścaiva kārayet snehasamṛytaiḥ/ rūkṣaśuddhānilārtānāmataḥ snehān pracakṣmahe// § 16201	Ca.6.28.118
	vividhān vividhavyādhipraśamāyāmr̥topamān/ droṇe+ambhasaḥ pacedbhāgān daśamūlāccatuṣpalān// § 16203	Ca.6.28.119
	yavavkolakulatthānām bhāgaiḥ prasthonmitaiḥ saha/ pādaśeṣe rase piṣṭairjīvanīyaiḥ saśarkaraiḥ// § 16205	Ca.6.28.120
15	tathā svarjūrakāśmaryadrāksābadaraphalgubhiḥ/ sakṣīraiḥ sarpisah prasthaḥ siddhaḥ kevalavātanut// § 16207	Ca.6.28.121
	niratyayaḥ prayuktavyaḥ pānābhyañjanabastiṣu/	Ca.6.28.122

citrakam̄ nāgaram̄ rāsnām̄ pauskaram̄ pippalīm̄
śaṭīm // § 16209

Ca.6.28.123 piṣṭvā vipācayet sarpivātarogaharam̄ param/
balābilvaśrte kṣire ghṛtamāṇḍam̄ vipācayet//
§ 16211

Ca.6.28.124 tasya śuktih̄ prakuñco vā nasyam̄
mūrdhagate+anile/
grāmyānūpaudakānām̄ tu bhittvā+asthīni
pacejjale// § 16213

Ca.6.28.125 tam̄ sneham̄ daśamūlasya kaśāyeṇa punah̄
pacet/
jīvakarṣabhadhakāsphotāvidārīkapikacchubhiḥ//
§ 16215

Ca.6.28.126 vātaghnairjīvanīyaiśca
kalkairdvikṣīrabhāgikam/
tatsiddham̄ nāvanābhyaṅgāttathā
pānānuvāsanāt// § 16217

Ca.6.28.127 sirāparvāsthikoṣṭhastham̄ praṇudatyāśu
mārutam/
ya syuḥ prakṣīṇamajjānah̄ kṣīṇaśukraujasaśca
ye// § 16219

Ca.6.28.128 balapuṣṭikaram̄ teṣāmetat syādamṛtopamam/
tadvatsiddhā vasā
nakramatsyakūrmaculūkajā// § 16221

Ca.6.28.129 pratyagrā vidhinā+anena nasyapāneṣu śasyate/
prasthah̄ syāttriphalāyāstu
kulatthakuḍavadvayam// § 16223

Ca.6.28.130 kṛṣṇagandhātvagāḍhakyoḥ pṛthak pañcapalam̄
bhavet/

	rāsnācitrakayordve dve daśamūlam palonmitam// § 16225	
	jaladroṇe pacet pādaśeṣe prasthonmitam pr̥thak/ surāranāladadhyamlasaubīrakatuṣodakam// § 16227	Ca.6.28.131
5	koladādimavṛksāmlarasam̄ tailam̄ vasām ghṛtam̄/ majjānam̄ ca payaścaiva jīvanīyapalāni ṣat// § 16229	Ca.6.28.132
	kalkam̄ dattvā mahāsneham̄ samyagenam̄ vipācayet/ sirāmajjāsthige vāte sarvāṅgaikāṅgarogiṣu// § 16231	Ca.6.28.133
	vepanākṣepaśuleṣu tadabhyāṅge prayojayet/ nirguṇḍyā mūlapatrābhyaṁ gṛhītvā svarasam̄ tataḥ// § 16233	Ca.6.28.134
10	tena siddham̄ samam̄ tailam̄ nādīkuṣṭhānilārtiṣu/ hitam̄ pāmāpacīnām̄ ca pānābhyañjanapūraṇam// § 16235	Ca.6.28.135
	kārpāsāsthikulatthānām̄ rase siddham̄ ca vātanut/ mūlakasvarase kṣīrasame sthāpyam̄ tryaham̄ dadhi// § 16237	Ca.6.28.136
15	tasyāmlasya tribhiḥ prasthaistailaprastham̄ vipācayet/ yaṣṭyāhvāśarkarārāsnālavaṇārdrakanāgaraiḥ// § 16239	Ca.6.28.137

- Ca.6.28.138   supiṣṭaiḥ palikaiḥ pānāttadabhyāṅgācca
                      vātanut/
                      pañcamūlakaśāyeṇa pīṇyākam bahuvārṣikam //
                      § 16241
- Ca.6.28.139   paktvā tasya rasam &pūtvā tailaprasthām
                      vipācayet/
                      payasā+asṭagunaitat sarvavātavikāranut//
                      § 16243
- Ca.6.28.140   samṣrṣte śleṣmaṇā caitadvāte śastam viśeṣataḥ/ 5
                      yavakolakulatthānāṁ śreyasyāḥ
                      śuṣkamūlakāt// § 16245
- Ca.6.28.141   bilvāccāñjalimekaikam dravairamlairvipācayet/
                      tena tailam kaśāyeṇa phalāmlaiḥ
                      kaṭubhistathā// § 16247
- Ca.6.28.142   piṣṭaiḥ siddham mahāvātairārtah śīte
                      prayojayet/
                      sarvavātavikārāṇāṁ tailanyanyānyataḥ śṛṇu// 10
                      § 16249
- Ca.6.28.143   catuśprayogāṇyāyuṣyabalavarṇakarāṇi ca/
                      rajaḥsukrapradoṣaghnānyapatyajananāni ca//
                      § 16251
- Ca.6.28.144   niratyayāni siddhāni sarvadoṣaharāṇi ca/
                      sahācaratulāyāśca rase tailāḍhakam pacet//
                      § 16253
- Ca.6.28.145   mūlakalkāddāśapalam payo dattvā 15
                      caturguṇam/
                      siddhe+asmiñcharkarācūrnādaṣṭādaśapalam
                      bhiṣak// § 16255
- Ca.6.28.146   vinīya dāruṇeśvetadvātavyādhiṣu yojayet/

śvadaṁṣṭrāsvarasaprasthau dvau samau payasā
saha // § 16257

ṣaṭpalam śringaverasya guḍasyāṣṭapalam tathā/
tailaprasthām vipakvam tairdadyāt
sarvānilārtiṣu // § 16259

5 jīrṇe taile ca dugdhena peyākalpaḥ praśasyate/
balāśatam guḍūcyāśca pādam
rāsnāṣṭabhāgikam // § 16261

jalāḍhakaśate paktvā daśabhāgasthite rase/
dadhimastvikṣuniryāsaśuktaistailāḍhakam
samaiḥ // § 16263

pacet sājapayo+ardhāṁśaiḥ kalkairebhiḥ
palonmitaiḥ/
ṣaṭīsaraladārvelāmañjiṣṭhāgurucandanaiḥ //
§ 16265

10 padmakātivisāmustasūrpaparṇihareṇubhiḥ/
yaṣṭyāhvasurasavyāghranakharṣabhaṅkajīvakaiḥ //
§ 16267

palāśarasakastūnalikājātikoṣakaiḥ/
spṛkkākuṇkumaśaileyaजातिकातुपhalāmbubhiḥ //
§ 16269

15 &tvacākundurukarpūratutuṣkaśrīnivāsakaiḥ/
lavaṅganakhakakkoluṣṭhamāṁśīpriyaṅgubhiḥ //
§ 16271

sthauṇeyatagaradhyāmavacāmadanapallavaiḥ/
sanāgakeśaraiḥ siddhe kṣipeccātrāvatārite//
§ 16273

patrakalkam tataḥ pūtam vidhinā tat
prayojayet/

śvāsam kāsam jvaraṁ &hikkāṁ chardim
gulmān kṣataṁ kṣayam // § 16275

Ca.6.28.156 plīhaśośāvapasmāramalakṣmīṁ ca pranāśayet/
balātailamidam śreṣṭham
vātavyādhivināśanam // § 16277

Ca.6.28.157 (agniveśāya guruṇā kṛṣṇātreyeṇa bhāsitam/) iti
balātailam/
amṛtāyāstulāḥ pañca droneśvaṣṭasvapāṁ 5
pacet// § 16279

Ca.6.28.158 pādaše samakṣīram tailasya dvyādhakam
pacet/
elāmāṁśinatośīrasārivākuṣṭhacandanaiḥ //
§ 16281

Ca.6.28.159 &balātāmalakīmedāśatapuśpardhijīvakaiḥ/
kākolikṣīrakākolīśrāvanyaatibalānakhaiḥ // § 16283

Ca.6.28.160 mahāśrāvanijīvantīvidārīkapikacchubhiḥ/
śatāvarīmahāmedākarkaṭākhyāhareṇubhiḥ // 10
§ 16285

Ca.6.28.161 vacāgokşurakairaṇḍarāsnākālāsaḥācaraiḥ/
vīrāśallakimustatvakpatrarsabhakabālakaiḥ //
§ 16287

Ca.6.28.162 sahailākuṇkumasprkkātridaśāhvaiśca
kārṣikaiḥ/
mañjiṣṭhāyāstrikarṣeṇa madhukāṣṭapalena ca // 15
§ 16289

Ca.6.28.163 kalkaistat kṣīṇavīryāgnibalaśammmūḍhacetasah/
unmādāratyapasmārairārtāṁśca prakṛtim
nayet// § 16291

	vātavyādhiharam śreṣṭham tailāgryamamṛtāhvayam/ (&kṛṣṇātreyeṇa guruṇā bhāṣitam vaidyapūjitat / /) ityamṛtādyam tailam/ rāsnāsaḥasraniryūhe tailadronam vipācayet/ gandhairhaimavataiḥ piṣṭairelādyaiścānilārtinut / / § 16295	Ca.6.28.164
5	kalpo+ayamaśvagandhāyām prasāraṇyām balādvaye/ kvāthakalkapayobhirvā balādīnām pacet pr̥thak / / iti rāsnātailam/ mūlakasvarasaṁ kṣīram tailam dadhyamlakāñjikam/ tulyām vipācayet kalkairbalācitrakasaindhavaiḥ / / § 16300	Ca.6.28.166
10	pippalyativiśārāsnācavikāguruśigrukaiḥ / bhallātakavacākuṣṭhaśvadamṣṭrāviśvabheṣajaiḥ / / § 16302	Ca.6.28.167
15	puṣkarāhvāśatībilvaśatāhvānatadārubhiḥ / tatsiddham pītamatyugrān hanti vātātmakān gadān / / iti mūlakādyam tailam / vṛṣamūlagudūcyośca dviśatasya śatasya ca / citrakāt sāśvagandhācca kvāthe tailāḍhakam pacet / / § 16307	Ca.6.28.169
20	sakṣīram vāyunā bhagne dadyājjarjarite tathā / prāktailāvāpasiddham ca bhavedetadguṇottaram / / iti vṛṣamūlāditailam / rāsnāśirīṣayaṣṭyāhvāsuṇṭhīsaḥacarāmṛtāḥ / / § 16311	Ca.6.28.170
	syonākadāruśampākahayagandhātriṇaṇṭakāḥ /	Ca.6.28.171
		Ca.6.28.172
		Ca.6.28.173

esāṁ daśapalān bhāgān kaśāyamupakalpayet //
§ 16313

Ca.6.28.174 tatastena kaśāyeṇa sarvagandhaiśca kārṣikaiḥ/
dadhyāranāla-&māśāmbumūlakekṣurasaiḥ
śubhaiḥ // § 16315

Ca.6.28.175 pṛthak prasthonmitaiḥ sārdham tailaprastham
vipācayet/
&plīhamūtragrahaśvāsakāsamārutaroganut // 5
§ 16317

Ca.6.28.176 &etanmūlakatailākhyam
varṇāyurbalavardhanam/
iti mūlakatailam/
yavakolakulatthānāṁ matsyānāṁ
śigrubilvayoh/
rasena mūlakānāṁ ca tailam
dadhipayonvitam // § 16321

Ca.6.28.177 sādhayitvā bhiṣagdadyāt sarvavātāmayāpaham / 10
laśunasvarase siddham tailamebhiśca vātanut //
§ 16323

Ca.6.28.178 tailānyetānyṛtusnātāmaṅganāṁ pāyayeta ca /
pītvā+anyatamameśāṁ hi vandhyā+api janayet
sutam // § 16325

Ca.6.28.179 yacca śītajvare tailamagurvādyamudāhṛtam /
anekaśataśastacca siddham syādvātaroganut // 15
§ 16327

Ca.6.28.180 vakṣyante yāni tailāni vātaśoṇitake+api ca /
tāni cānilaśāntyartham siddhikāmah
prayojayet // § 16329

Ca.6.28.181 nāsti tailāt param kiṃcidauṣadham
mārutāpaham /

	vyavāyyuṣṇagurusnehāt saṃskārādbalavattaram // § 16331	
	gaṇairvātaharaistasmācchataśo+atha sahasraśah/ siddham kṣiprataram hanti sūkṣmamārgasthitān gadān // § 16333	Ca.6.28.182
5	kriyā sādhāraṇī sarvā saṃsrṣṭe cāpi śasyate/ vāte pittādibhiḥ srotahsvārvṛteṣu viśesataḥ // § 16335	Ca.6.28.183
	pittāvṛte višeṣena sītāmuṣṇām tathā kriyām/ vyatyāsāt kārayet sarpirjīvanīyam ca śasyate // § 16337	Ca.6.28.184
	dhanvamāṃsam yavāḥ śāliryāpanāḥ kṣīrabastayah/ virekah kṣīrapānam ca pañcamūlībalāśṛtam // § 16339	Ca.6.28.185
10	madhuyaṣṭibalātailaghṛtakṣīraiśca secanam/ pañcamūlakāṣayena kuryādvā sītabāriṇā // § 16341	Ca.6.28.186
	kaphāvṛte yavānnāni jāṅgalā mṛgapakṣināḥ/ svedāstikṣṇā nirūhāśca vamanam savirecanam // § 16343	Ca.6.28.187
15	jīrṇam̄ sarpistathā tailam̄ tilasarṣapajam̄ hitam/ saṃsrṣṭe kaphapittābhyaṁ pittamādau vinirjayet // § 16345	Ca.6.28.188
	āmāśayagatam̄ &matvā kapham̄ vamanamācaret // § 16346	Ca.6.28.189
	pakvāśaye virekam̄ tu pitte sarvatrage tathā/	Ca.6.28.190

svedairviṣyanditaḥ śleṣmā yadā pakvāśaye
sthitaḥ // § 16348

Ca.6.28.191 pittam vā darśayelliṅgam bastibhistau
vinirharet/
śleṣmaṇā+anugatam
vātamuṣṇairgomūtrasamṛytaiḥ // § 16350

Ca.6.28.192 nirūhaiḥ pittasamṛṣṭam nirharet
ksīrasamṛytaiḥ/
madhurausadhasiddhaiśca
tailaistamanuvāsayet // § 16352 5

Ca.6.28.193 śirogate tu sakaphe dhūmanasyādi kārayet/
hṛte pitte kaphe yaḥ
syādurahsroto+anugo+anilah // § 16354

Ca.6.28.194 &saśeṣaḥ syāt kriyā tatra kāryā kevalavātikī/
śonitenāvṛte kuryādvātaśonitakīṁ kriyām//
§ 16356

Ca.6.28.195 pramehavātamedoghni-&māmavāte prayojayet/ 10
svedābhyaṅgarasakṣīrasnehā māṃsāvṛte
hitāḥ // § 16358

Ca.6.28.196 mahāsneho+asthimajjasthe
pūrvavadretasā++āvṛte/
annāvṛte &tadullekhāḥ pācanam dīpanam
laghu // § 16360

Ca.6.28.197 mūtralāni tu mūtreṇa svedāḥ sottarabastayah/
śakṛtā tailamairāṇḍam
&snigdhodāvartavatkriyā // § 16362 15

Ca.6.28.198 svasthānastho balī dosaḥ prāk tam
svairauṣadhairjayet/
vamanairvā virekairvā bastibhiḥ śamanena
vā // § 16364

	(&ityuktamāvṛte vāte pittādibhiryathāyatham/) mārutānāṁ hi pañcānāmanyonyāvaraṇe śṛṇu / / § 16365	Ca.6.28.199
	liṅgam vyāsasamāsābhyaṁ mucyamānam mayā+anagha !/ prāṇe vṛṇotyudānādīn prāṇam vṛṇvanti te+api ca // § 16367	Ca.6.28.200
5	udānādyāstathā+anyonyam sarva eva yathākramam/ &vīṁśatirvaraṇānyetānyūlbaṇānām parasparam// § 16369	Ca.6.28.201
	mārutānāṁ hi pañcānām tāni samyak pratarkayet/ sarvendriyānām śūnyatvam jñātvā smṛtibalakṣayam// § 16371	Ca.6.28.202
	vyāne prāṇāvṛte liṅgam karma tatrordhvajatruckam/ svedo+atyartham lomaharṣastvagdosah suptagātratā// § 16373	Ca.6.28.203
10	prāṇe vyānāvṛte tatra snehayuktam virecanam/ prāṇāvṛte samāne syurjadagadgadamūkatāḥ// § 16375	Ca.6.28.204
	catusprayogāḥ śasyante snehāstatra sayāpanāḥ/ &samānenāvṛte+apāne grahaṇīpārśvahṛdgadāḥ// § 16377	Ca.6.28.205
15	śūlam cāmāśaye tatra dīpanam sarpiriṣyate/ śirograhāḥ pratiṣyāyo nihsvāsocchvāsasamgrahāḥ// § 16379	Ca.6.28.206
	hṛdrogo mukhaśoṣaścāpyudāne prāṇasamvṛte/	Ca.6.28.207

tatrordhvabhāgikam̄ karma kāryamāśvāsanam̄
tathā // § 16381

Ca.6.28.208 karmaujobalavarṇānām nāśo mr̄tyurathāpi vā/
udānenāvṛte prāne tam̄ śanaiḥ śītavāriṇā//
§ 16383

Ca.6.28.209 siñcedāśvāsayeccainam̄ sukham̄
caivopapādayet/
ūrdhvagenāvṛte+apāne chardiśvāsādayo
gadāḥ// § 16385 5

Ca.6.28.210 syurvāte tatra bastyādi bhojyam̄
caivānulomanam/
moho+alpo+agniratīsāra
ūrdhvage+apānasam̄vṛte// § 16387

Ca.6.28.211 vāte syādvamanam̄ tatra dīpanam̄ grāhi
cāśanam/
vamyādhamānamudāvartagulmārtiparikartikāḥ//
§ 16389

Ca.6.28.212 liṅgam̄ vyānāvṛte+apāne tam̄ 10
snigdhaianulomayet/
apānenāvṛte vyāne bhavedviñmūtraretasām//
§ 16391

Ca.6.28.213 atipravṛttistatrāpi sarvam̄ samgrahaṇam̄
matam/
mūrcchā tandrā
pralāpo+aṅgasādo+agnyojobalakṣayah//
§ 16393

Ca.6.28.214 samānenāvṛte vyāne vyāyāmo laghubhojanam/
stabdhata+alpāgnitā+asvedaśceṣṭāhānirnimīlanamīś/
§ 16395

Ca.6.28.215 udānenāvṛte vyāne tatra pathyam̄ mitam̄ laghu/

	pañcānyonyāvṛtānevam vātān budhyeta lakṣanaiḥ // § 16397	
	esām svakarmanām hānirvṛddhirvā++āvaraṇe matā/ yathāsthūlam samuddiṣṭametadāvaraṇe+asṭakam // § 16399	Ca.6.28.216
5	saliṅgabheṣajam samyagbudhānām buddhivṛddhaye/ sthānānyavekṣya vātānām vṛddhim hānim ca karmanām // § 16401	Ca.6.28.217
	dvādaśāvaraṇānyanyānyabhilakṣya bhiṣagjītam/ kuryādabhyāñjana-&snehapañabastyādi sarvaśah // § 16403	Ca.6.28.218
	kramamuṣṇamanuṣṇam vā vyatyāsādavacārayet/ udānam yojayedūrdhvamapānam cānulomayet // § 16405	Ca.6.28.219
10	samānam śamayeccaiva tridhā vyānam tu yojayet/ prāṇo rakṣyaścaturbhyo+api sthāne hyasya sthitirdhruvā // § 16407	Ca.6.28.220
	svam sthānam gamayedevam vṛtānetān vimārgagān/ mūrcchā dāho bhramah śūlam vidāhaḥ śītakāmitā // § 16409	Ca.6.28.221
15	chardanam ca vidagdhasya prāṇe pittasamāvṛte/ ṣṭhīvanam kṣavathūdgāraniḥsvāsocchvāsasamgrahah // § 16411	Ca.6.28.222

- Ca.6.28.223 prāṇe kaphāvṛte rūpāṇyaruciśchardireva ca/
mūrcchādyāni ca rūpāṇi dāho nābhurasah
klamah// § 16413
- Ca.6.28.224 aujobhramśāśca sādaścāpyudāne pittasamvṛte/
āvṛte śleṣmaṇodāne vaivarṇyam
vāksvaragrahaḥ// § 16415
- Ca.6.28.225 daurbalyam gurugātratvamaruciścopajāyate/
atisvedastrṣā dāho mūrcchā &cārucireva ca// 5
§ 16417
- Ca.6.28.226 pittāvṛte samāne syādupaghātastathoṣmaṇāḥ/
asvedo vahnimāndyam ca lomaharṣastathaiva
ca// § 16419
- Ca.6.28.227 kaphāvṛte samāne syādgātrāṇāṁ cātiśītatā/
vyāne pittāvṛte tu syāddāhah sarvāṅgagah
klamah// § 16421 10
- Ca.6.28.228 gātravikṣepasaṅgaśca sasamṛtāpah savedanah/
gurutā sarvagātrāṇāṁ sarvasandhyasthijā
rujah// § 16423
- Ca.6.28.229 vyāne kaphāvṛte liṅgam
gatisaṅgastathā+&adhikah/
hāridramūtravarcastvam tāpaśca
gudamedhrayoh// § 16425
- Ca.6.28.230 liṅgam pittāvṛte+apāne rajasaścātivartanam/
bhinnāmaśleśmasamṛṣṭaguruvarcaḥpravartanam// 15
§ 16427
- Ca.6.28.231 śleṣmaṇā samvṛte+apāne kaphamehasya
cāgamaḥ/
lakṣaṇānāṁ tu miśratvam pittasya ca kaphasya
ca// § 16429

	upalakṣya bhiṣagvidvān miśramāvaraṇam vadet/ yadyasya vāyornirdiṣṭam sthānam tretarau sthitau// § 16431	Ca.6.28.232
	doṣau bahuvidhān vyādhīn darśayetām yathānijān/ āvṛtam śleṣmapittābhyaṁ prāṇam codānameva ca// § 16433	Ca.6.28.233
5	garīyastvena paśyanti bhiṣajah śāstravakṣuṣah/ viśesājjīvitam prāṇe udāne samśritam balam// § 16435	Ca.6.28.234
	syāttayoh pīḍanāddhānirāyusaśca balasya ca/ sarve+apyete+aparijñātāḥ parisamvatsarāstathā// § 16437	Ca.6.28.235
10	upekṣaṇādasādhyāḥ syurathavā &durupakramāḥ/ hṛdrogo vidradhiḥ plīhā gulmo+atīsāra eva ca// § 16439	Ca.6.28.236
	bhavantyupadravāsteśāmāvṛtānāmupekṣānāt/ tasmādāvaraṇam vaidyah pavanasyopalakṣayet// § 16441	Ca.6.28.237
	pañcātmakasya vātena pittena śleṣmaṇā+api vā/ bhiṣagjitamataḥ samyagupalakṣya samācaret// § 16443	Ca.6.28.238
15	anabhiṣyandibhiḥ snigdhaiḥ srotasām śuddhikārakaiḥ/ kaphapittāviruddham yadyacca vātānulomanam// § 16445	Ca.6.28.239

Ca.6.28.240	sarvasthānāvṛte+apyāśu tat kāryam mārute hitam/ yāpanā bastayah prāyo madhurāḥ sānuvāsanāḥ// § 16447
Ca.6.28.241	prasamīkṣya balādhikyam mṛdu vā sramsanam hitam/ rasāyanānām sarvesāmupayogaḥ praśasyate// § 16449
Ca.6.28.242	śailasya jatuno+atyartham payasā guggulostathā/ leham vā bhārgavaproktamabhyaset kṣīrabhuñnaraḥ// § 16451
Ca.6.28.243	&abhayāmalakīyoktamekādaśasitāśatam/ apānenāvṛte sarvam dīpanam grāhi bheṣajam// § 16453
Ca.6.28.244	vātānulomanam yacca pakvāśayaviśodhanam/ iti saṃkṣepataḥ proktamāvṛtānām cikitsitam// § 16455
Ca.6.28.245	prāṇādīnām bhiṣak kuryādvitarkya svayameva tat/ pittāvṛte tu pittaghnairmārutasyāvirodhhibhiḥ/ kaphāvṛte kaphaghnaistu mārutasyānulomanaiḥ// § 16458
Ca.6.28.246	loke vāyvarkasomānām durvijñeyā yathā gatiḥ/ tathā śarīre vātasya pittasya ca kaphasya ca// § 16460
Ca.6.28.247	kṣayam vṛddhim samatvam ca tathaivāvaraṇam bhiṣak/ vijñāya pavanādīnām na pramadyati karmasu// § 16462
Ca.6.28.248	tatra ślokau--- § 16463

pañcātmanah sthānavasāccharīre sthānāni
 karmāṇi ca dehadhātoḥ/
 prakopahetuḥ kupitaśca rogān sthāneṣu cānyeṣu
 vr̥to+avr̥taśca// § 16465

prāṇeśvarah prāṇabhṛtāṁ karoti kriyā ca Ca.6.28.249
 teṣāmakhilā niruktā/
 tāṁ deśasātmyartubalānyavekṣya
 prayojayecchāstramatānusārī// § 16467
 ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte+aprāpte
 5 dṛḍhabalasampūrite cikitsāsthāne vātavyādhicikitsitāṁ
 nāmāṣṭāvīṁśo+adhyāyah//28//

6.29 ekonatrimśo+adhyāyah/

athāto vātaśonitacikitsitāṁ vyākhyāsyāmaḥ// § 16469 Ca.6.29.1
 iti ha smāha bhagavānātreyah// § 16470 Ca.6.29.2
 hutāgnihotramāśīnamṛṣimadhye punarvasum/
 pṛṣṭhavān
 gurumekāgramagniveśo+agnivarcasam//
 § 16472 Ca.6.29.3

5 agnimārutatulyasya samsargasyānilāśrjoh/
 hetulakṣaṇabhaiṣajyānyathāsmai
 gururabrvīt// § 16474 Ca.6.29.4

lavaṇāmlakaṭukṣārasnigdhoṣṇājīrṇabhojanaiḥ/
 klinnaśuṣkāmbujānūpamāṁsapīṇyākamūlakaiḥ//
 § 16476 Ca.6.29.5

10 kulatthamāśaniśpāvaśākādipalalekṣubhiḥ/
 dadhyāranālasarauvīraśuktatakrasurāsavaiḥ//
 § 16478 Ca.6.29.6

viruddhādhyaśanakrodhadivāsvapnaprajāgaraiḥ/ Ca.6.29.7

prāyaśah sukumārāṇāṁ
&miṣṭānnasukhabhojinām // § 16480

Ca.6.29.8 avaṅkramaṇāśīlānāṁ kupyate vātaśonitam/
abhighātādaśuddya ca praduṣte śonite nrṇām //
§ 16482

Ca.6.29.9 kaśāyakaṭutiktālparūksāhārādabhojanāt/
&hayoṣṭrayānayānāmbukrīḍāplavanalaṅghanaiḥ / §
§ 16484

Ca.6.29.10 uṣne &cātyadhavavaiśamyādvyaवायादveganigr-
ahāt/
vāyurvivṛddho vṛddhena raktenāvāritaḥ
pathi // § 16486

Ca.6.29.11 kr̄tsnam samdūṣayedraktaṁ tajjñeyam
vātaśonitam/
khuḍam vātabalāsākhyamāḍhyavātam ca
nāmabhīḥ // § 16488

Ca.6.29.12 tasya sthānam karau pādāvaṅgulyah
sarvasandhayaḥ/
kr̄tvā++ādau hastapāde tu mūlam dehe
vidhāvati // § 16490

Ca.6.29.13 saukṣmyāt sarvasaratvācca
pavanasyāsṛjastathā/
taddravatvāt saratvācca deham gacchan
sirāyanaiḥ // § 16492

Ca.6.29.14 parvasvabhihatam kṣubdhām
vakratvādavatiṣṭhate/
sthitam pittādisamsṛṣṭam tāstāḥ srjati
vedanāḥ // § 16494

Ca.6.29.15 karoti duḥkham teṣveva tasmāt prāyeṇa
sandhiṣu/

	bhavanti vedanāstāstā atyartham duḥsahā nṛṇām// § 16496	
	svedo+atyartham na vā kārṣṇyam sparśājñatvam kṣate+atiruk/ sandhiśaithilyamālasyam sadanam piḍakodgamaḥ// § 16498	Ca.6.29.16
5	jānuāṅghorukaṭyam sahastapādāṅgasandhiṣu/ nistodah sphuraṇam bhedo gurutvam suptireva ca// § 16500	Ca.6.29.17
	kaṇḍūḥ saṃdhisu rugbhūtvā bhūtvā naśyati cāsakṛt/ vaivarnyam maṇḍalotpattirvātāśrkpurvalakṣaṇam// § 16502	Ca.6.29.18
	uttānamatha gambhīram dvividham tat pracaksate/ tvaṁmāṁsāśrayamuttānam gambhīram tvantarāśrayam// § 16504	Ca.6.29.19
10	kaṇḍūdāharugāyāmatodaspuraṇakuñcanaiḥ/ anvitā śyāvaraktā tvagbāhye tāmrā tatheṣyate// § 16506	Ca.6.29.20
	gambhīre śvayathuḥ stabdhaḥ kaṭhino+antarbhṛśārtimān/ śyāvastāmro+athavā dāhatodaspuraṇapākavān// § 16508	Ca.6.29.21
	rugvidāhānvito+abhiṅṣṇam vāyuḥ sandhyasthimajjasu/ chindanniva caratyantarbakrīkurvamśca vegavān// § 16510	Ca.6.29.22
15	karoti khañjam paṅgum vā śarīre sarvataścaran/ Ca.6.29.23	

sarvairliṅgaiśca vijñeyam
vātāśṛgubhayāśrayam // § 16512

Ca.6.29.24 tatra vāte+adhike vā syādrakte pitte kaphe+api
vā/
samṣr̥ṣṭeṣu samasteṣu yacca tacchṛ̥ṇu
lakṣaṇam // § 16514

Ca.6.29.25 višeṣataḥ &sirāyāmaśūlasphuraṇatodanam/
śothasya kārṣṇyam raukṣyam ca
śyāvatāvṛddhihānayaḥ // § 16516 5

Ca.6.29.26 dhamanyaṅgulisandhīnāṁ
saṅkoco+aṅgagraho+atiruk/
kuñcanastambhane
śītapradveṣaścānile+adhike // § 16518

Ca.6.29.27 &śvayathurbhṛśaruk todastāmraścimicimāyate/
snigdharūkṣaiḥ śamam naiti
kaṇḍūkledānvito+asṛji // § 16520

Ca.6.29.28 vidāho vedanā mūrcchā svedastr̥ṣṇā mado
bhramaḥ/
rāgaḥ pākaśca bhedaśca śoṣaścoktāni paittike // § 16522 10

Ca.6.29.29 staimityam gauravam snehah suptirmandā ca
ruk kaphe/
hetulakṣaṇasamśargādvidyāddvandvatridoṣajam // § 16524

Ca.6.29.30 ekadoṣānugam sādhyam navam, yāpyam
dvidoṣajam/
tridoṣajamasādhyam stādyasya ca
syurupadrvāḥ // § 16526 15

Ca.6.29.31 asvapnārocakaśvāsamāṁsakothaśirograhāḥ/

mūrcchāyamadaruktrṣṇājvaramohapravepakāḥ//
§ 16528

hikkāpāngulyavīsarparākatodabhrāmāklaṁāḥ/ Ca.6.29.32
aṅgulīvakratā sphoṭā
dāhamarmagrahārbudāḥ// § 16530

etairupadravairvarjyam mohenaikena vā+api Ca.6.29.33
yat/

5 samprasrāvi vivarṇam ca stabdhamarbudakṛcca
yat// § 16532

varjayeccaiva saṁkocakaramindriyatāpanam/ Ca.6.29.34
akṛtsnopadravam yāpyam sādhyam
syānnirupadravam// § 16534

raktamārgam &nihantyāśu sākhāsandhiṣu Ca.6.29.35
mārutah/
&niviśyānyonyamāvārya
vedanābhīrharedasūn// § 16536

10 tatra muñcedasṛk śringajalaukahsūcyalābudhiḥ/ Ca.6.29.36
pracchanairvā sirābhīrvā yathādoṣam
yathābalam// § 16538

&rugdāhaśūlatodārtādasṛk srāvyam jalaukasā/ Ca.6.29.37
śrīṅgaistumbairharet
suptikanḍūcimicimāyanāt// § 16540

desāddeśam vrajat srāvyam sirābhiḥ
pracchanena vā/
15 aṅgaglānau na tu srāvyam &rūkṣe vātottare ca
yat// § 16542

gambhīram śvayathum stambham kampam Ca.6.29.39
snāyusirāmayān/
glāniṁ cāpi sasaṅkocām
kuryādvāyurasṛkkṣayāt// § 16544

- Ca.6.29.40   khāñjyādīn vātarogāmśca mṛtyum
                                  cātyavasecanāt/
                                  kuryāttasmāt pramāñena snigdhādraktam
                                  vinirharet // § 16546
- Ca.6.29.41   virecyah snehayitvā++ādau
                                  snehayuktairvirecanaiḥ/
                                  rūkṣairvā mṛdubhiḥ śastamasakṛdbastikarma
                                  ca // § 16548
- Ca.6.29.42   sekābhyaṅgapradehānnasnehāḥ   5
                                  prāyo+avidāhinaḥ/
                                  vātarakte praśasyante viśeṣam tu nibodha me //
                                  § 16550
- Ca.6.29.43   bāhyamālepanābhyaṅgapariṣekopanāhanaiḥ/
                                  virekāsthāpanasnehapānaigambhīramācaret //   10
                                  § 16552
- Ca.6.29.44   sarpistailavasāmajjāpānābhyañjanabastibhiḥ/
                                  sukhoṣṇairupanāhaiśca vātottaramupācaret //
                                  § 16554
- Ca.6.29.45   virecanairghṛtakṣīrapānaiḥ sekaiḥ sabastibhiḥ/
                                  śītairnirvāpaṇaiścāpi raktapittottaram jayet //   15
                                  § 16556
- Ca.6.29.46   vamanam mṛdu nātyartham snehasekau
                                  vilaṅghanam/
                                  koṣṇā lepāśca śasyante vātarakte kaphottare //
                                  § 16558
- Ca.6.29.47   kaphavātottare śītaiḥ pralipite vātaśonite/
                                  dāhaśotharujākaṇḍūvivṛddhiḥ
                                  stambhanādbhavet // § 16560

	raktapittottare coṣṇairdāḥaḥ kledo+avadāraṇam/ bhavettasmādbhiṣagdoṣabalam buddhvā++ācāretkriyām // § 16562	Ca.6.29.48
	divāsvapnam sasamṛtāpam vyāyāmam maithunam tathā/ kaṭuṣṇam gurvabhiṣyandi lavaṇāmlam ca varjayet // § 16564	Ca.6.29.49
5	purāṇā yavagodhūmanīvārāḥ śāliṣaṣṭikāḥ/ bhojanārtham rasārtham vā viṣkirapratudā hitāḥ // § 16566	Ca.6.29.50
	āḍhakyaścaṇakā mudgā masūrāḥ samakuṣṭhakāḥ/ yūṣārtham bahusarpis̄kāḥ praśastā vātaśonite// § 16568	Ca.6.29.51
10	suniṣaṇṇakavetrāgrakākamāciśatāvarī/ vāstukopodikāśākam śākam sauvarcalam tathā // § 16570	Ca.6.29.52
	ghṛtamāṁsarasarairbhṛṣṭam śākasātmyāya dāpayet/ vyañjanārtham, tathā gavyam māhiṣājam payo hitam // § 16572	Ca.6.29.53
	iti saṃkṣepataḥ proktam vātaraktacikitsitam/ etadeva punaḥ sarvam vyāsataḥ saṃpravakṣyate // § 16574	Ca.6.29.54
15	śrāvaṇīksīrakākolījīvakarṣabhadhakaiḥ samaiḥ/ siddham samadhukaiḥ sarpiḥ sakṣīram vātaraktanut // § 16576	Ca.6.29.55
	balāmatibalām medāmātmaguptām śatāvarīm/	Ca.6.29.56

kākolīṁ kṣīrakākolīṁ rāsnāmrddhim ca
peṣayet // § 16578

- Ca.6.29.57   ghṛtam caturguṇakṣīram taiḥ siddham
                      vātaraktanut/
                      hrtpāṇḍurogavīsarpakāmalājvaranāśanam //   5
                      § 16580
- Ca.6.29.58   trāyantikātāmalakīdvikākolīśatāvarī/
                      kaśerukākaśāyeṇa kalkairebhīḥ pacedghṛtam //   5
                      § 16582
- Ca.6.29.59   dattvā parūṣakādrākṣākāśmaryekṣurasān
                      samān/
                      prthagvidāryāḥ svarasam tathā kṣīram
                      caturguṇam // § 16584
- Ca.6.29.60   etat prāyogikam sarpiḥ pārūṣakamiti smṛtam/
                      vātarakte kṣate kṣīne vīsarpe paittike jvare//
                      iti pārūṣakam ghṛtam/   10
Ca.6.29.61   dve pañcamūle varṣābhūmeraṇḍam
                      sapunarnavam/
                      mudgaparṇīṁ mahāmedāṁ māṣaparṇīṁ
                      śatāvarīm // § 16589
- Ca.6.29.62   śaṅkhapuspīmavākpuspīṁ rāsnāmatibalāṁ
                      balām/
                      prthagdvipalikam kṛttvā jaladroṇe vipācayet//
                      § 16591
- Ca.6.29.63   pādašeṣe samān kṣīradhātrīkṣuccchāgalān rasān/   15
                      ghṛtāḍhakena samyojya śanairmr̄dvagninā
                      pacet// § 16593
- Ca.6.29.64   kalkānāvāpya mede dve
                      kāśmaryaphalamutpalam/
                      tvakkṣīrīṁ pippalīṁ drākṣām padmabījam
                      punarnavām// § 16595

	nāgaram kṣīrakākolīṁ padmakam bṛhatīdvayam/ vīrāṁ śṛṅgāṭakam bhavyamurumāṇam nikocakam// § 16597	Ca.6.29.65
	kharjūrākṣoṭavātāmamuñjātābhīṣukāṁstathā/ etairghṛtāḍhake siddhe kṣaudram śīte pradāpayet// § 16599	Ca.6.29.66
5	samyak siddham ca vijñāya suguptam saṁnidhāpayet/ kr̥tarakṣāvidhim caukṣe prāśayedakṣasammitam// § 16601	Ca.6.29.67
	pāṇḍurogam jvaram hikkāṁ svarabhedam bhagandaram/ pārśvaśūlam kṣayam kāsam plīhānam vātaśonitam// § 16603	Ca.6.29.68
10	kṣataśoṣamapasmāramaśmarīṁ śarkarāṁ tathā/ sarvāṅgaikāṅgarogāṁśca mūtrasaṅgam ca nāśayet// § 16605	Ca.6.29.69
	balavarṇakaram dhanyam valīpalitanāśanam/ jīvanīyamidam sarpirvṛṣyam vandhyāsutapradam// § 16607	Ca.6.29.70
	drākṣāmadhu(dhū)katoyābhyāṁ siddham vā sasitopalam/ pibedghṛtam tathā kṣīram guḍūcīsvarase śṛtam// § 16609	Ca.6.29.71
15	jīvakarṣabhakau medāmr̥ṣyaproktāṁ śatāvarīṁ/ madhukam madhuparnīṁ ca kākoliḍvayameva ca// § 16611	Ca.6.29.72

- Ca.6.29.73   mudgamāśākhyaparninyau daśamūlam
                   punarnavām/
                   balāmr̥tāvidārīśca sāsvagandhāśmabhedakāḥ //
                   § 16613
- Ca.6.29.74   eṣāṁ kaśāyakalkābhyaṁ sarpistailaṁ ca
                   sādhayet/
                   lābhataśca
                   vasāmajjadhānvaprātudavaiskiram // § 16615
- Ca.6.29.75   caturguṇena payasā tat siddhaṁ vātaśoṇitam/
                   sarvadehāśritam hanti vyādhīn ghorāṁśca
                   vātajān // § 16617   5
- Ca.6.29.76   sthirā śvadaṁṣṭrā bṛhatī sārivā saśatāvarī/
                   kāśmaryāṇyātmaguptā ca vr̥scīro dve bale
                   tathā // § 16619
- Ca.6.29.77   eṣāṁ kvāthe catuhksīram pṛthak tailaṁ
                   pṛthagvṛtam/
                   medāśatāvarīyaṣṭījīvantījīvakarṣabhaiḥ // § 16621   10
- Ca.6.29.78   paktvā mātrā tataḥ
                   kṣīratriguṇā+adhyardhaśarkarā/
                   khajena mathitā peyā vātarakte tridosaje // § 16623
- Ca.6.29.79   tailaṁ payaḥ śarkarāṁ ca pāyayedvā
                   sumūrcchitam/
                   sarpistailasitāksaudrairmiśram vā+api pibet
                   payaḥ // § 16625
- Ca.6.29.80   amśumatyā śṛtaḥ prasthaḥ payaso dvisitopalaḥ/
                   pāne praśasyate tadvat pippalīnāgaraiḥ śṛtaḥ //
                   § 16627   15
- Ca.6.29.81   balāśatāvalīrāsnādaśamūlaiḥ sapīlubhiḥ/

syāmairanḍasthirābhīśca vātārtighnam śṛtam
payah // § 16629

dhāroṣṇam mūtrayuktam vā kṣīram
doṣānulomanam/
pibedvā sattrivṛccūrṇam pittaraktāvṛtānilah //
§ 16631

5 kṣīreṇairanḍatailam vā prayogena pibennarah/
bahudoṣo virekārtham jīrṇe kṣīraudanāśanah //
§ 16633

&kaṣāyamabhayānām vā ghṛtabhrṣṭam
pibennarah/
kṣīrānupānām trivṛtācūrṇam drākṣārasena vā //
§ 16635

kāśmaryam trivṛtām drākṣām triphalām
saparūṣakām/
śṛtam pibedvirekāya
lavaṇakṣaudrasam̄yutam // § 16637

10 triphalāyāḥ kaṣāyam vā pibet kṣaudreṇa
sam̄yutam/
dhātriḥaridrāmustānām kaṣāyam vā
kaphādhikah // § 16639

yogaiśca kalpavihitairasakṛttam virecayet/
mr̄dubhiḥ snehasam̄yuktairjñātvā vātām
malāvṛtam // § 16641

nirharedvā malam tasya saghṛtaih
kṣīrabastihiḥ/
na hi bastisamām kimcidvātaraktacikitsitam //
§ 16643

bastivamkṣaṇapārśvoruparvāsthijaṭharārtiṣu/
Ca.6.29.89

udāvarte ca śasyante nirūhāḥ sānuvāsanāḥ //
§ 16645

Ca.6.29.90 dadyāttailāni cemāni bastikarmaṇi buddhimān/
nasyābhyañjanasekeṣu dāhaśūlopaśāntaye //
§ 16647

Ca.6.29.91 &madhuyaṣṭyāstulāyāstu kaṣāye pādaśeṣite/
tailāḍhakam̄ samakṣīram̄ pacet kalkaiḥ
palonmitaiḥ // § 16649 5

Ca.6.29.92 śatapuṣpāvarīmūrvāpayasyāgurucandanaiḥ/
sthirāhamṣapadīmāṁsīdvimedāmadhuparnībhiḥ //
§ 16651

Ca.6.29.93 kākolīkṣīrakākolītāmalakyṛddhipadmakaiḥ/
jīvakarsabhajīvantītvakpatranakhavālakaiḥ //
§ 16653

Ca.6.29.94 prapaunḍarīkamañjiṣṭhāsārivaindrīvitunnakaiḥ/ 10
catusprayogāttaddhanti tailam̄
mārutaśonitam// § 16655

Ca.6.29.95 sopadravam̄ sāṅgaśūlam̄ sarvagātrānugam̄
tathā/
vātāśrkpittdāhārtijvaraghnam̄ balavarṇakṛt//

Ca.6.29.96 iti madhuparnyāditailam/
madhukasya śatam̄ drākṣā kharjūrāṇi
parūṣakam/
madhūkaudanapākyau ca prastham̄
muñjātakasya ca // § 16660 15

Ca.6.29.97 kāśmaryāḍhakamityetaccaturdroṇe
pacedapām/
śeṣe+aṣṭabhbāge pūte ca tasmiṁstailāḍhakam̄
pacet// § 16662

	tathā++āmalakakāśmaryavidārīksurasaiḥ samaiḥ/ caturdronēna payasā kalkam̄ dattvā palonmitam// § 16664	Ca.6.29.98
	kadambāmalakākṣoṭapadmbījakaśerukam/ śṛṅgāṭakam̄ śṛṅgaveram̄ lavaṇam̄ pippalīm̄ sitām// § 16666	Ca.6.29.99
5	jīvanīyaiśca samśiddham̄ kṣaudraprasthena samśrjet/ nasyābhyañjanapāneśu bastau cāpi niyojayet// § 16668	Ca.6.29.100
	vātavyādhiṣu sarveṣu manyāstambhe hanugrahe/ sarvāṅgaikāṅgavāte ca kṣataksīne kṣatajvare// § 16670	Ca.6.29.101
10	sukumārakamityetadvātāsrāmayanāśanam/ svavaravṛṇakaram̄ tailamārogyabalapuṣṭidam// iti sukumārakatailam/ guḍūcīm̄ madhukam̄ hrasvam̄ pañcamūlam̄	Ca.6.29.102
	punarnavām/ rāsnāmeraṇḍamūlam̄ ca jīvanīyāni lābhataḥ// § 16675	Ca.6.29.103
15	palānām̄ śatakairbhāgairbalāpañcaśatam̄ tathā/ kolabilvayavānmāśānkulatthāṁśrāḍhakonmitān// § 16677	Ca.6.29.104
	kāśmaryāṇām̄ suśuṣkāṇām̄ droṇam̄ droṇaśate+ambhasi/ sādhayejjarjaram̄ dhautam̄ caturdronam̄ ca śeṣayet// § 16679	Ca.6.29.105
	tailadroṇam̄ pacettena dattvā pañcaguṇam̄ payah//	Ca.6.29.106

piṣṭvā tripalikam̄ caiva candanośīrakeśaram//
§ 16681

Ca.6.29.107 patrailāgurukuṣṭhāni tagaram̄ madhuyaṣṭikām/
mañjiṣṭhāṣṭapalam̄ caiva tat siddham̄
sārvayogikam// § 16683

Ca.6.29.108 vātarakte kṣatakṣīne bhārārte kṣīṇaretasi/
vepanākṣepabhagnānām
sarvāṅgaikāṅgarogiṇām// § 16685

5

Ca.6.29.109 yonidoṣamapasmāramunmādaṁ
khañjapañgutām/
hanyāt & prasavānam̄
caitattailāgryamamṛtāhvayam//

ityamṛtādyam̄ tailam̄

Ca.6.29.110 padmavetasayaṣṭyāhvaphenilāpadmakotpaliḥ/
pr̥thakpañcapalairdarbhabalācandanakimśukaiḥ//
§ 16690

Ca.6.29.111 jale śrtaiḥ pacettailaprastham̄
sauvīrasam̄mitam̄/
lodhrakālīyakośīrajīvakarabhakeśaraiḥ// § 16692

Ca.6.29.112 madayantīlatāpatrapadmakeśarapadmakaiḥ/
prapañḍarīkakāśmaryamāṁśīmedāpriyaṅgubhiḥ//
§ 16694

Ca.6.29.113 kuṇkumasya palārdhena mañjiṣṭhāyāḥ palena
ca/
mahāpadmamidam̄ tailam̄
vātāśṛgjvaranāśanam//

iti mahāpadmam̄ tailam̄

Ca.6.29.114 padmakośīrayaṣṭyāhvavarajanīkvāthasādhitam/
syāt piṣṭaiḥ
sarjamañjiṣṭhāvīrākākolicandanaīḥ// § 16699

15

	khuḍḍūkapadmakamidam tailam vātāsradāhanut/ iti khuḍḍūkapadmakam tailam/ śatena yaṣṭimadhukāt sādhyam daśaguṇam payah// § 16702	Ca.6.29.115
5	tasmiṁstaile caturdroṇe madhukasya palena tu/ siddham madhukakāśmaryarasairvā vātaraktanut// § 16704	Ca.6.29.116
	madhuparṇyāḥ palam piṣṭvā tailaprasthām caturguṇe/ kṣīre sādhyam śatam kṛtvā tadevam madhukācchate// § 16706	Ca.6.29.117
10	siddham deyam & tridoṣe syādvātāsre śvāsakāsanut/ hṛtpāṇḍurogavīsarpakāmalādāhanāśanam// iti śatapākam madhukatailam/ balākaṣāyakalkābhyaṁ tailam kṣīrasamam pacet/	Ca.6.29.118
	&sahasram śatavāram vā vātāsrgvātaroganut// § 16711	Ca.6.29.119
15	rasāyanamidam śreṣṭhamindriyāṇāṁ prasādanam/ jīvanam bṛmhaṇam svaryam śukrāsrgdoṣanāśanam// iti sahasrapākam śatapākam vā balātailam/ guḍūcīrasadugdhābhyaṁ tailam drākṣārasena vā/	Ca.6.29.120
	siddham madhukakāśmaryarasairvā vātaraktanut// § 16716	Ca.6.29.121
	āraṇālāḍhake tailam pādasarjarasam śrtam/ prabhūte khajitam toye jvaradāhārtinut param// § 16718	Ca.6.29.122

- Ca.6.29.123 samadhūcchiṣṭamāñjiṣṭham
sasarjarasasārivam/
piṇḍatailam
tadabhyāṅgādvātaraktarujāpaham//
iti piṇḍatailam/
Ca.6.29.124 daśamūlaśṛtam kṣīram sadyah śūlanivāraṇam/
paribeko+anilaprāye tadvat koṣṇena sarpiṣā// 5
§ 16723
- Ca.6.29.125 snehairmadhurasiddhairvā caturbhiḥ
pariṣecayet/
stambhākṣepakaśūlārtam koṣṇairdāhe tu
śītalaiḥ// § 16725
- Ca.6.29.126 tadvadgavyāvikacchāgaiḥ
kṣīraistailavimiśritaiḥ/
kvāthairvā jīvanīyānām pañcamūlasya vā
bhiṣak// § 16727
- Ca.6.29.127 drākṣekṣurasamadyāni 10
dadhimastvamlakāñjikam/
sekārthe taṇḍulakṣaudraśarkarāmbu ca
śasyate// § 16729
- Ca.6.29.128 kumudotpalapadmādyairmaṇihāraiḥ
sacandanaiḥ/
śītatoyānigairdāhe prokṣaṇam sparśanam
hitam// § 16731
- Ca.6.29.129 candrapādāmbusamṣikte
kṣaumapadmadalacchade/
śayane pulinasparśāśītamārutavījite// § 16733 15
- Ca.6.29.130 candanārdrastanakarāḥ priyā nāryaḥ
priyamvadāḥ/
sparśaśītāḥ sukhasparsā ghnanti dāham rujam
klamam// § 16735

sarāge saruje dāhe raktam̄ visrāvya lepayet/ Ca.6.29.131
 madhukāśvatthatvañmāṁśīvirodumbaraśādvalaiḥ//
 § 16737

jalajairyavacūrṇairvā sayaṣṭyāhvapayoghṛtaih/ Ca.6.29.132
 sarpiṣā jīvanīyairvā piṣṭairlepo+artidāhanut//
 § 16739

5 &tilāḥ priyālo madhukam̄ bisam̄ mūlam̄ ca Ca.6.29.133
 vetasāt/
 ājena payasā piṣṭah̄ pralepo dāharāganut//
 § 16741

prapañdarikamañjiṣṭhādārvīmadhukacandanaiḥ Ca.6.29.134
 sitopalairakāsaktumasūrośīrapadmakaiḥ//
 § 16743

10 lepo rugdāhavīsarparāgaśophanivāraṇah/ Ca.6.29.135
 pittaraktottare tvete, lepān vātottare śṛṇu//
 § 16745

vātaghnaiḥ sādhitaḥ snigdhaḥ Ca.6.29.136
 &sakṣīramudgapāyasaḥ/
 tilasarṣapapiṇḍairvā+apyupanāho rujāpahah//
 § 16747

audakprasahānūpaveśavārāḥ susam̄skṛtāḥ/ Ca.6.29.137
 jīvanīyausadhaiḥ snehayuktāḥ
 syurupanāhane// § 16749

15 stambhatodarugāyāmaśothāṅgagrahanāśanāḥ/ Ca.6.29.138
 jīvanīyausadhaiḥ siddhā sapayaskā vasā+api
 vā// § 16751

ghṛtam̄ sahacarānmūlam̄ jīvantī cchāgalam̄ Ca.6.29.139
 payah/

lepaḥ piṣṭāstilāstadvadbhṛṣṭāḥ payasi
nirvṛtāḥ // § 16753

Ca.6.29.140   kṣīrapiṣṭamumālepameranḍasya phalāni ca/
kuryācchūlanivṛtyartham
śatāhvāmānale+adhike// § 16755

Ca.6.29.141   samūlāgracchadairaṇḍakvāthe dviprāsthikam
pr̥thak/
ghṛtam̄ tailam̄ vasā majjā
cānūpamṛgapakṣinām// § 16757

5

Ca.6.29.142   kalkārthe jīvanīyāni gavyam̄ kṣīramathājakam/
haridrotpalakuṣṭhailāśatāhvāś-
&vahanacchadān//
§ 16759

Ca.6.29.143   bilvamātrān pr̥thak puṣpam̄ kākubham̄ cāpi
sādhayet/
madhūcchiṣṭapalānyaṣṭau
dadyācchīte+avatārite// § 16761

Ca.6.29.144   śūlenaiṣo+arditāṅgānām̄ lepaḥ
sandhigate+anile/
vātarakte cyute bhagne khañje kubje ca
śasyate// § 16763

10

Ca.6.29.145   śophagauravakaṇḍvādyairyukte tvasmīn
kaphottare/
mūtrakṣārasurāpakvam̄ vṛtamabhyāñjane
hitam// § 16765

Ca.6.29.146   padmakam̄ tvak samadhukam̄ sārivā ceti
tairghṛtam̄/
siddham̄ samadhuśuktam̄ syāt sekābhyaṅge
kaphottare// § 16767

15

- Ca.6.29.147
- &kṣārastailaṁ gavāṁ mūtram &jalam ca
kaṭukaiḥ śṛtam/
pariṣeke praśamsanti vātarakte kaphottare //
§ 16769
- Ca.6.29.148
- lepaḥ sarsapanimbārkahimṣrākṣīratilairhitah/
śreṣṭhah &siddhah kapitthatvagghṛtakṣīraiḥ
sasaktubhiḥ// § 16771
- Ca.6.29.149
- 5 gṛhadhūmo vacā kuṣṭham śatāhvā
rajanīdvayam/
pralepaḥ śūlanudvātarakte vātakaphottare //
§ 16773
- Ca.6.29.150
- tagaram tvak śatāhvailā kuṣṭham mustam
hareṇukā/
dāru vyāghranakham cāmlapiṣṭam
vātakaphāsranut// § 16775
- Ca.6.29.151
- 10 madhuśigrorhitam tadvadbījam
dhānyāmlasamyutam/
muhūrtam liptamamlaiśca
siñcedvātakaphottaram// § 16777
- Ca.6.29.152
- triphalāvyoṣapatrailātvakkṣīrīcitrakam vacām/
viḍāṅgam pippalīmūlam romaśam
vṛṣakatvacam// § 16779
- Ca.6.29.153
- ṛddhim tāmalakīṁ cavyam samabhāgāni
peṣayet/
kalyam &liptamayaspātre madhyāhne
bhakṣayettataḥ// § 16781
- Ca.6.29.154
- 15 varjayeddadhiśuktāni kṣīram vairodhikāni ca/
vātāsre sarvadoṣe+api hitam śūlārdite param//
§ 16783

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.29.155   buddhvā sthānaviśeṣāṁśca doṣāṇāṁ ca
                      balābalam/
                      cikitsitamidāṁ kuryādūhāpohavikalpavit//
                      § 16785
- Ca.6.29.156   kupite mārgasamrodhānmedaso vā kaphasya
                      vā/
                      &ativṛddhyā+anile nādau śastam
                      snehanabrmhaṇam// § 16787
- Ca.6.29.157   vyāyāmaśodhanāriṣṭamūtrapānairvirecanaiḥ/   5
                      takrābhayāprayogaiśca kṣapayet
                      kaphamedasī// § 16789
- Ca.6.29.158   bodhivṛksakaśāyam tu prapibenmadhunā saha/
                      vātaraktam jayatyāśu tridoṣamapi dāruṇam//
                      § 16791
- Ca.6.29.159   purāṇayavagodhūmasīdhvariṣṭasurāsavaiḥ/
                      śilājatuprayogaiśca guggulormāksikasya ca//   10
                      § 16793
- Ca.6.29.160   gambhīre raktamākrāntam
                      syāccettadvātavajjayet/
                      paścādvātē kriyāṁ
                      kuryādvātaraktaprasādanīm// § 16795
- Ca.6.29.161   raktapittātivṛddhyā tu pākamāśu niyacchati/
                      bhinnam sravati vā raktam vidagdham
                      pūyameva vā// § 16797
- Ca.6.29.162   tayoḥ kriyā vidhātavyā   15
                      &bhedaśodhanaropāṇaiḥ/
                      kuryādupadravāṇāṁ ca kriyāṁ svāṁ
                      svāccikitsitā// § 16799
- Ca.6.29.163   tatra ślokāḥ--- § 16800

hetuh sthānāni mūlam ca yasmāt prāyeṇa
sandhiṣu/
kupyati prāk ca yadrūpam dvividhasya ca
lakṣaṇam// § 16802

pṛthagbhinnasya liṅgam ca
doṣādhikyamupadrvāḥ/
sādhyam yāpyamasādhyam ca kriyā sādhyasya
cākhilā// § 16804

5 vātaraktasya nirdiṣṭā samāsavyāsatastathā/
maharṣinā+agniveśāya tathaivāvasthikī kriyā//
§ 16806
ityagniveśakṛte tantri carakapratisamksṛte+aprāpte
dr̥ḍhabalasampūrite cikitsitasthāne vātaśonitacikitsitam
nāmaikonatrimśo+adhyāyah//29//

6.30 trimśo+adhyāyah/

athāto yonivyāpaccikitsitam vyākhyāsyāmaḥ// § 16808
iti ha smāha bhagavānātreyah// § 16809

divyatīrhtauṣadhimataścitradhātuśilāvataḥ/
puṇye himavataḥ pārśve surasiddharsisevite//
§ 16811

5 viharantam tapoyogāttattvajñānārhtadarśinam/
&punarvasum jitātmānamagniveśo+anu
prṣṭavān// § 16813

bhagavan! yadapatyānām mūlam nāryaḥ param
nṛṇām/
taddhīghāto gadaiścāsām kriyate
yonimāśritaiḥ// § 16815

tasmāttesām samutpattimutpannānām ca
lakṣaṇam/

sauśadham śrotumicchāmi
prajānugrahakāmyayā // § 16817

Ca.6.30.7   iti śisyeṇa prṣṭastu provācarśivaro+atrijah/
vimśatirvyāpado yonernirdiṣṭā
rogasamgrahe // § 16819

Ca.6.30.8   mithyācāreṇa tāḥ strīṇāṁ praduṣṭenārtavena
ca/
jāyante bījadosācca daivācca śr̄ṇu tāḥ pṛthak//   5
§ 16821

Ca.6.30.9   vātalāhāraceṣṭāyā vātalāyāḥ samīraṇāḥ/
vivṛddho yonimāśritya yonestodam
savedanam// § 16823

Ca.6.30.10   stambham pipīlikāsrptimiva karkaśatām tathā/
karoti suptimāyāsam vātajāmścāparān gadān//
§ 16825

Ca.6.30.11   sā syāt saśabdarukphenatanurūksārtavā+anilāt/   10
vyāpatkaṭvamlalavaṇakṣarādyaiḥ pittajā
bhavet// § 16827

Ca.6.30.12   dāhapākajvaroṣṇārtā nīlapītāsitārtavā/
bhr̄śoṣṇakuṇaprasrāvā yoniḥ syātpittadūṣitā//
§ 16829

Ca.6.30.13   kapho+abhiṣyandibhirvṛddho yonim
ceddūṣayet striyāḥ/
sa kuryāt picchilām śītām
kaṇḍugrastālpavedanām// § 16831   15

Ca.6.30.14   pāṇḍuvarṇām tathā
pāṇḍupicchilārtavavāhinīm/
samaśnentyā rasān sarvāndūṣayitvā trayo
malāḥ// § 16833

	yonigarbhāśayasthāḥ svairyonim̄ yuñjanti lakṣanaiḥ/ sā bhaveddāhaśūlārtā śvetapicchilavāhinī// § 16835	Ca.6.30.15
	raktapittakarairnāryā raktam̄ pittena dūśitam/ atipravartate yonyām̄ labdhe garbhe+api &sāsṛjā// § 16837	Ca.6.30.16
5	yonigarbhāśayastham̄ cet pittam̄ samdūśayedasṛk/ sā+arajaskā matā kārṣyavaivaran्यajananī bhṛśam// § 16839	Ca.6.30.17
	yonyāmadhāvanāt kaṇḍūm̄ jātāḥ kurvanti jantavah/ sā syādacaraṇā kaṇḍvā tayā+atinarakāṅkṣinī// § 16841	Ca.6.30.18
10	pavano+ativyavāyena śophasuptirujah̄ striyāḥ/ karoti kupito yonau sā cāticaraṇā matā// § 16843	Ca.6.30.19
	maithunādatibālāyāḥ pr̄ṣṭhakaṭyūruvam̄kṣaṇam/ rujan dūśayate yonim̄ vāyuḥ prākcarāṇā hi sā// § 16845	Ca.6.30.20
	garbhīṇyāḥ śleṣmalābhyāśācchardiniḥsvāsanigraphāt/ vāyuḥ &kruddhah̄ kapham̄ yonimupanīya pradūṣayet// § 16847	Ca.6.30.21
15	pāṇḍūm̄ satodamāsrāvam̄ śvetam̄ sravati vā kapham/ kaphavātāmayavyāptā sā syādyonirupaplutā// § 16849	Ca.6.30.22
	pittalāyā nṛsamvāse kṣavathūdgāradhāraṇāt/	Ca.6.30.23

pittasam̄mūrcchito vāyuryonim dūṣayati
striyāḥ // § 16851

Ca.6.30.24   śūnā sparśākṣamā sārtirnīlapītamasṛk sravet/
śronivamkṣaṇaprṣṭhārtijvarārtāyāḥ pariplutā//
§ 16853

Ca.6.30.25   vegodāvartanādyonimudāvartayate+anilah/
sā rugārtā rajah &kṛcchreṇodāvṛttam
vimuñcati // § 16855   5

Ca.6.30.26   ārtave sā vimukte tu tatkṣaṇam labhate
sukham/
rajaso gamanādūrdhvam jñeyodāvartinī
budhaiḥ // § 16857

Ca.6.30.27   akāle vāhamānāyā garbheṇa pihito+anilah/
karṇikām janayedyonau śleṣmaraktena
mūrcchitah// § 16859

Ca.6.30.28   raktamārgāvarodhinyā &sā tayā karṇinī matā/
raukṣyādvāyuryadā garbhām jātam jātam
vināśayet// § 16861   10

Ca.6.30.29   duṣṭaśonitajam nāryāḥ putraghnī nāma sā
matā/
vyavāyamatitrptāyā bhajantyāstvannapīḍitah//
§ 16863

Ca.6.30.30   vāyurmīthyāsthitāṅgāyā yonisrotasi samsthitaḥ/
vakrayatyānanam &yonyāḥ
sā+asthimāṁsānilārtibhiḥ// § 16865   15

Ca.6.30.31   bhrśārtirmaithunāśaktā yonirantarmukhī matā/
garbhasthāyāḥ striyā raukṣyādvāyuryonim
pradūṣayan// § 16867

Ca.6.30.32   māṭrdoṣādaṇudvārām kuryāt sūcīmukhī tu sā/

vyavāyakāle rundhantyā vegān
prakupito+anilah// § 16869

kuryādviṇmūtrasaṅgārtim śoṣam
yonimukhasya ca/
saḍahāt saptarātrādvā śukram garbhāśayam
gatam// § 16871

5 sarujam nīrujam vā+api yā sravet sā tu vāminī/
bījadosāttu garbhasthamārutopahatāśayā//
§ 16873

nṛdveśin্যastanī caiva ṣaṇḍhī syādanupakramā/
viṣamam duḥkhaśayyāyām maithunāt
kupito+anilah// § 16875

garbhāśayasya yonyāśca mukham viṣṭambhayet
striyāḥ/
asamvṛtamukhī &sārtī rūkṣaphenāśravāhinī//
§ 16877

10 māṁsotsannā mahāyonih
parvavamkṣaṇaśūlinī/
ityetairlakṣaṇaiḥ proktā vimśatiryonijā gadāḥ//
§ 16879

na śukram dhārayatyebhirdosairyonyirupadrutā/
tasmādgarbham na gṛhṇāti strī gacchatyāmayān
bahūn// § 16881

15 gulmārśaḥpradarādīṁśca
vātādyaiścātipīḍanam/
āsāṁ ṣoḍaśa yāstvanyā ādye dve pittadosaje//
§ 16883

pariplutā vāminī ca vātapittātmike mate/
karṇinyupaplude vātakaphācchesāstu vātajāḥ//
§ 16885

Ca.6.30.41	deham vātādayastāśāṁ svairlingaiḥ pīḍayanti hi/ snehanasvedabastyādi vātajāsvanilāpaham // § 16887
Ca.6.30.42	kārayedraktapitaghnam śītām pittakṛtāsu ca/ śleśmajāsu ca rūkṣoṣṇām karma kuryādvicakṣaṇāḥ // § 16889
Ca.6.30.43	sannipāte vimiśram tu samsṛṣṭāsu ca kārayet/ snigdhasvinnām tathā yonim duḥsthitām sthāpayetpunāḥ // § 16891
Ca.6.30.44	pāṇinā nāmayejjihmām samvṛtām vardhayet punah/ praveśayenniḥsṛtām ca vivṛtām parivartayet// § 16893
Ca.6.30.45	yonih sthānāpavṛttā hi śalyabhūtā matā striyāḥ/ sarvām vyāpannayonim tu karmabhirvamanādibhiḥ// § 16895
Ca.6.30.46	mṛdubhiḥ pañcabhirnārīm snigdhasvinnāmupācaret/ sarvataḥ suviśuddhāyāḥ śeṣam karma vidhīyate// § 16897
Ca.6.30.47	vātavyādhiharam karma vātārtānām sadā hitam/ audakānūpajairmāṁsaiḥ kṣīraiḥ satilataṇḍulaiḥ// § 16899
Ca.6.30.48	savātaghnauśadhairnādīkumbhīśvedairupācaret/ aktām lavaṇataileṇa sāśmaprastarasāṅkaraiḥ// § 16901

	svinnāṁ koṣṇāmbusiktāṅgīṁ vātaghnairbhøjayedrasaiḥ/ balādroṇadvayavāthe &ghṛtatailāḍakam pacet// § 16903	Ca.6.30.49
	sthirāpayasyājīvantīvīrarsabhakajīvakaiḥ/ śrāvanīpippalīmudgapīlumāśākhyaparṇibhiḥ// § 16905	Ca.6.30.50
5	śarkarākṣīrakākolīkākanāsābhireva ca/ piṣṭaiścaturguṇakṣīre siddham peyam yathābalam// § 16907	Ca.6.30.51
	vātapittakṛtān rogān hatvā garbham dadhāti tat/ kāśmaryatriphalādrāksākāsamardaparūṣakaiḥ// § 16909	Ca.6.30.52
10	punarnavādvirajanīkākanāsāsahācaraiḥ/ śatāvaryā guḍucyāśca prasthamakṣasamaирghṛtāt// § 16911	Ca.6.30.53
	&sādhitam yonivātaghnāṁ garbhadām paramām pibet/ &pippalīkuñcikājājīvr̥ṣakam saindhavam vacām// § 16913	Ca.6.30.54
	yavakṣārājamode ca śarkarāṁ citrakam tathā/ piṣṭvā &sarpiṣi bhr̥ṣtāni pāyayeta prasannayā// § 16915	Ca.6.30.55
15	yonipārśvārtihṛdrogagulgārśovinivṛttaye/ vr̥ṣakam mātuluṅgasya mūlāni madayantikām// § 16917	Ca.6.30.56
	pibet salavaṇairmadyaiḥ pippalīkuñcike tathā/ rāsnāśvadamṣṭrāvṛṣakaiḥ pibecchūle śṛtam payah// § 16919	Ca.6.30.57

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.30.58   guḍūcītriphalādantīkvāthaiśca pariṣecayet/
                      saindhavam̄ tagaram̄ kuṣṭham̄ bṛhatī devadāru
                      ca // § 16921
- Ca.6.30.59   samāṁśaiḥ sādhitam̄ kalkaistailam̄ dhāryam̄
                      rujāpaham̄/
                      guḍūcīmālatīrāsnābalāmadhukacitrakaiḥ //
                      § 16923
- Ca.6.30.60   nidigdhikādevadāruyūthikābhiśca kārṣikaiḥ/   5
                      tailaprasthām̄ gavām̄ mūtre kṣīre ca dviguṇe
                      pacet // § 16925
- Ca.6.30.61   vātārtāyāḥ picum̄ dadyādyonau ca
                      praṇayettataḥ/
                      vātārtānām̄ ca yonīnām̄
                      sekābhyaṅgapicukriyāḥ // § 16927
- Ca.6.30.62   (&uṣṇāḥ sigdhāḥ prakartavyāstailāni snehanāni
                      ca/) hiṁsrākalkam̄ tu vātārtā
                      koṣṇamabhyajya dhārayet/
                      pañcavalkasya pittārtā śyāmādīnām̄   10
                      kaphāturā // § 16929
- Ca.6.30.63   pittalānām̄ tu yonīnām̄ sekābhyaṅgapicukriyāḥ/
                      śītāḥ pittaharāḥ kāryāḥ snehanārtham̄ ghṛtāni
                      ca // § 16931
- Ca.6.30.64   (&pittaghnausadhasiddhāni kāryāṇi bhiṣajā
                      tathā/) śatāvarīmūlatulāścatasrah
                      samprapīdayet // § 16932
- Ca.6.30.65   rasena kṣīratulyena pacettena ghṛtāḍhakam̄/
                      jīvanīyaiḥ śatāvaryā mr̄dvīkābhiḥ parūṣakaiḥ //   15
                      § 16934

	piṣṭaiḥ priyālaiścākṣāṁśairdvyaṣṭimadhukai- rbhiṣak/ siddhe śīte ca madhunah pippalyāśca palāṣṭakam// § 16936	Ca.6.30.66
	sitādaśapalonmiśrāllihiyat pāṇitalam tataḥ/ yonyasṛkṣukradoṣaghnam vṛṣyam pūmsavanam ca tat// § 16938	Ca.6.30.67
5	ksatam ksatam rakta pittam kāsam śvāsam halīmakam/ kāmalām vātaraktam ca vīsarpan hṛcchirograham// § 16940	Ca.6.30.68
	unmādāratyapasmārān vātaptittātmakāñjayet/ iti bṛhacchatāvarīghṛtam/ evameva kṣīrasarpirjīvanīyopasādhitam// § 16943	Ca.6.30.69
10	garbhadām pittalānām ca yonīnām syādbhiṣag jitam/ yonīām śleṣmapraduṣṭāyām vārtih samśodhanī hitā// § 16945	Ca.6.30.70
	vārāhe bahuśah pitte bhāvitairlaktakaiḥ kṛtā/ bhāvitam payasā+arkasya yavacūrṇam sasaindhavam// § 16947	Ca.6.30.71
15	vartih kṛtā muhurdhāryā tataḥ secyā sukhāmbunā/ pippalyā maricair māṣaiḥ śatāhvākuṣṭhasaindhavaiḥ// § 16949	Ca.6.30.72
	vartistulyā pradeśinyā dhāryā yoniviśodhanī/ udumbaraśalātūnām droṇamabdroṇasamāyutam// § 16951	Ca.6.30.73
	& sapañcavaklakulakamālatīnimbapallavam/	Ca.6.30.74

niśām̄ sthāpya jale tasmiṁstailaprasthām
vipācayet // § 16953

Ca.6.30.75 lākṣādhavapalāśatvaṇniryāsaiḥ śālmalena ca /
piṣṭaiḥ siddhasya tailasya picum yonau
nidhāpayet // § 16955

Ca.6.30.76 saśarkaraiḥ kaśāyaiśca śītaiḥ kurvīta secanam /
picchilā vivṛtā kāladuṣṭā yoniśca dāruṇā // 5
§ 16957

Ca.6.30.77 &saptāhācchudhyati kṣipramapatyam cāpi
vindati /
udumbarasya dugdhenā ṣaṭkṛtvo
bhāvitāttilāt // § 16959

Ca.6.30.78 tailam̄ kvāthena tasyaiva siddham̄ dhāryam̄ ca
pūrvavat /
dhātakyāmalakīpatrasrotojamadhukotpalaīḥ //
§ 16961

Ca.6.30.79 jambvāmrāmadhyakāśīsalodhrakaṭphalatindukaiḥ //
saurāṣṭrikādāḍimatvagudumbaraśalāḍubhiḥ //
§ 16963

Ca.6.30.80 aksamātrairajāmūtre kṣīre ca dviguṇe pacet /
tailaprasthām̄ picum dadyādyonau ca
praṇayettataḥ // § 16965

Ca.6.30.81 kaṭīprṣṭhatrikābhyaṅgam snehabastiṁ ca
dāpayet /
picchilā &srāviṇī yonirviplutopaplutā tathā // 15
§ 16967

Ca.6.30.82 uttānā connatā śūnā sidhyet sasphoṭaśūlinī /
karīradhavanimbarkaveṇukośāmrajāmbavaiḥ //
§ 16969

	jiṅginīvr̥ṣamūlānāṁ kvāthairmārdvīkasīdhubhiḥ/ saśuktairdhāvanāṁ mithairyonyāsrāvavināśanam// § 16971	Ca.6.30.83
	kuryāt satakr̥gomūtraśuktairvā triphalārasaiḥ/ pippalyayorajah̄ pathyāprayogā madhunā hitāḥ// § 16973	Ca.6.30.84
5	ślesmalāyāṁ katuprāyāḥ samūtrā bastayo hitāḥ/ pitte samadhurakṣīrā vāte tailāmlasāmyutāḥ// § 16975	Ca.6.30.85
	sannipātasamutthāyāḥ karma sādhāraṇāṁ hitam/ raktayonyāmasṛgvarṇairanubandham̄ samīkṣya ca// § 16977	Ca.6.30.86
10	tataḥ kuryādyathādoṣam raktasthāpanamauṣadham/ tilacūrṇāṁ dadhi ghṛtam̄ phāṇitam̄ śaukarī vasā// § 16979	Ca.6.30.87
	kṣaudreṇā samyutam̄ peyam̄ vātasṛgdaranāśanam/ varāhasya raso medyah̄ sakaulattho+anilādhike// § 16981	Ca.6.30.88
	śarkarākṣaudrayaṣṭyāhvānāgarairvā yutam̄ dadhi/ payasyotpalaśālūkabisakālīyakāmbudam// § 16983	Ca.6.30.89
15	sapayaḥśarkarākṣaudram̄ &paittike+asṛgdare pibet/ pāṭhā jambvāmr̥ayormadhyam̄ śilodbhedam̄ rasāñjanam// § 16985	Ca.6.30.90

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.30.91   ambaṣṭhā śālmalīśleṣam samaṅgām
                      vatsakatvacam/
                      bāhlīkātiviṣe bilvam̄ mustam̄ lodhram̄
                      sagairikam// § 16987
- Ca.6.30.92   kaṭvaṅgam̄ maricam̄ śuṇṭhīm̄ mṛdvīkām
                      raktacandanam/
                      kaṭphalam̄
                      vatsakānāntādhātakīmadhukārjunam//
                      § 16989
- Ca.6.30.93   puṣyenoddhṛtya tulyāni sūkṣmacūrṇāni   5
                      kārayet/
                      tāni kṣaudreṇa samyojya pibettaṇḍulavāriṇā//
                      § 16991
- Ca.6.30.94   arśahsu cātisāreṣu raktam̄ yaccopaveṣyate/
                      doṣāgantukṛtā ye ca bālānām̄ tāmśca nāśayet//
                      § 16993
- Ca.6.30.95   yonidoṣam̄ rajodoṣam̄ śvetam̄ nīlam̄ sapītakam/
                      strīṇām̄ śyāvāruṇam̄ yacca prasahya   10
                      vinivartayet// § 16995
- Ca.6.30.96   cūrṇam̄ puṣyānugam̄ nāma
                      hitamātreyapūjitam/
                      iti puṣyānugacūrṇam/
                      tanḍulīyakamūlam̄ tu sakṣaudram̄
                      tanḍulāmbunā// § 16998
- Ca.6.30.97   rasāñjanam̄ ca lākṣām̄ ca chāgena payasā pibet/
                      patrakalkau ghrte bhṛṣṭau   15
                      rājādanakapitthayoh// § 17000
- Ca.6.30.98   pittānilaharau, paitte sarvathaivāsrapittajit/
                      madhukam̄ triphalām̄ lodhram̄ mustam̄
                      saurāṣṭrikām̄ madhu// § 17002

	madyairnimbaguḍūcyau vā kaphaje+asṛgdare pibet/ virecanam mahātiktam paittike+asṛgdare pibet// § 17004	Ca.6.30.99
	hitam garbhaparisrāve yaccokataṁ tacc kārayet/ kāśmaryakuṭajākvāthasiddhamuttarabastinā// § 17006	Ca.6.30.100
5	raktayonyarajaskānām putraghnyāśca hitam ghṛtam/ &mrgājāvivarāhāsṛgdadhyamlaphalasarpiṣā// § 17008	Ca.6.30.101
	arajaskā pibet siddham jīvanīyaiḥ payo+api vā/ karṇinyacaraṇāśuṣkayoniprākcarāṇāsu ca// § 17010	Ca.6.30.102
10	kaphavāte ca dātavyam tailamuttarabastinā/ gopitte matsyapitte vā kṣaumam triḥsaptabhāvitam// § 17012	Ca.6.30.103
	madhunā kiṇvacūrṇam vā dadyādacaraṇāpaham/ srotasām śodhanam kaṇḍūkledaśophaharam ca tat// § 17014	Ca.6.30.104
	vātaghnaiḥ śatapākaiśca tailaiḥ prāgaticāriṇī/ āsthāpyā cānuvāsyā ca svedyā cānilasūdanaiḥ// § 17016	Ca.6.30.105
15	snehadravyaistathā++āhārairupanāhaiśca yuktitaḥ/ śatāhvāyavagodhūmakiṇvakuṣṭhapriyaṅgubhiḥ// § 17018	Ca.6.30.106
	balākhuparnikāśryāhvaiḥ samyāvo dhāraṇaḥ smṛtaḥ/	Ca.6.30.107

vāminyupaplutānāṁ ca snehasvedādikah
kramah // § 17020

Ca.6.30.108   kāryastataḥ snehapticustataḥ samtarpaṇam
bhavet/
śallakījiṅginījambūdhavatvakpañcavalkalaiḥ //
§ 17022

Ca.6.30.109   kaśāyaiḥ sādhitaḥ snehapticuḥ
syādviplutāpahah/
karṇinyāṁ vartikā
kuṣṭhapippalyarkāgrasaindhavaiḥ // § 17024

Ca.6.30.110   bastamūtrakṛtā dhāryā sarvam ca
śleśmanuddhitam/
traivṛtam snehanam svedo grāmyānūpaudakā
rasāḥ // § 17026

Ca.6.30.111   daśamūlapayobastiścodāvartānilārtiṣu/
traivṛtenānuvāsyā ca bastiścottarasamjñitah //
§ 17028

Ca.6.30.112   etadeva mahāyonyāṁ srastāyāṁ ca vidhīyate/
&vasā rkṣavarāhāṇāṁ ghṛtam ca mdhuraiḥ
śṝtam // § 17030

Ca.6.30.113   &pūrayitvā mahāyonim badhnīyāt
kṣaumalaktakaiḥ/
prasrastām sarpiṣā+abhyajya kṣīrasvinnāṁ
praveṣya ca // § 17032

Ca.6.30.114   badhnīyādveśavārasya piṇḍenāmūtrakālataḥ/
yacca vātavikārāṇāṁ karmoktam tacca
kārayet // § 17034

Ca.6.30.115   sarvavyāpatsu matimānmahāyonyāṁ viśeṣataḥ/
nahi vātādṛte yonirnārīṇāṁ sampraduṣyati //
§ 17036

5

10

15

	śamayitvā tamanyasya kuryāddoṣasya meṣajam/ rohītakānmūlakalkam pāṇḍure+asṛgdare pibet// § 17038	Ca.6.30.116
	jalenāmalakībījam kalkam vā sasitāmadhum/ madhunā++āmalakāccūrṇam rasam vā &lehayecca tām// § 17040	Ca.6.30.117
5	nyagrodhatvakkaṣāyeṇa lodhrakalkam tatahā pibet/ āsrāve kṣaumapaṭṭam vā bhāvitam tena dhārayet// § 17042	Ca.6.30.118
	plakṣatvakcūrṇapiṇḍam vā dhārayenmadhunā kṛtam/ yonyā snehāktayā lodhrapriyaṅgumadhukasya vā// § 17044	Ca.6.30.119
	dhāryā madhuyutā vartih kaṣayāṇām ca sarvaśah/ srāvacchedārthamabhyaktām dhūpayedvā ghṛtāplutaiḥ// § 17046	Ca.6.30.120
10	saralāgugguluyavaiḥ satalakaṭumatsyakaiḥ/ kāsīsam triphalā kāṃksī samaṅgā++āmrāsthī dhātakī// § 17048	Ca.6.30.121
	paicchilye kṣaudrasaṁyuktaścūrṇo vaiśadyakārakah/ palāśasarjajambūtvaksamaṅgāmocadhātakīḥ// § 17050	Ca.6.30.122
15	sapicchilāpariklinnāstambhanaḥ kalka iṣyate/ stabdhānām karkaśānām ca kāryam mārdavakārakam// § 17052	Ca.6.30.123

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

Ca.6.30.124   dhārayedveśavāram vā pāyasam kṛśarām tathā/
durgandhānām kaśāyah syāttauvaraḥ kalka eva
vā // § 17054

Ca.6.30.125   cūrṇam vā sarvagandhānām
pūtigandhāpakaṛṣṇam/
evam yoniṣu śuddhāsu garbhām vindanti
yoṣitah // § 17056

Ca.6.30.126   aduṣṭe prākṛte bīje jīvopakramaṇe sati /   5
pañcakarmaviśuddhasya puruṣasyāpi
cendriyam // § 17058

Ca.6.30.127   parīkṣya varṇairdoṣāṇām duṣṭam
tadghnairupācaret/
bhavanti cātra--- salīṅgā vyāpado yoneḥ
sanidānacikitsitah // § 17060

Ca.6.30.128   uktā vistarataḥ samyaṅguninā tattvadarśinā/
punarevāgniveśastu papraccha bhiṣajām   10
varam // § 17062

Ca.6.30.129   ātreyamupasaṅgamya
śukradosāstvayā+anagha !/
rogādhyāye samuddiṣṭā hyaṣṭau
pumṣāmaśeṣataḥ // § 17064

Ca.6.30.130   teṣām hetum bhiṣakśreṣṭha ! duṣṭāduṣṭasya
cākṛtim/
cikitsām ca kārtsnyona klaibyam yacca
caturvidham // § 17066

Ca.6.30.131   upadraveṣu yonīnām pradaro yaśca kīrtitah /   15
teṣām nidānam liṅgam ca cikitsām caiva
tattvataḥ // § 17068

Ca.6.30.132   samāśavyāsamedena &prabṛūhi bhiṣajāmvara !/

tasmai śuśrūṣamāṇāya provāca
munipuṅgavah// § 17070

bījam &yasmādvayavāye tu
harṣayonisamutthitam/
śukram pauruṣamityuktam tasmādvakṣyāmi
tacchṛṇu// § 17072

5

yathā bījamakālāmbukṛmikīṭāgnidūṣitam/
na virohati samduṣṭam tathā śukram
śarīriṇām// § 17074

ativyavāyadvyāyāmādasātmyānām ca sevanāt/
akāle vā+apyayonau vā maithunām na ca
gacchataḥ// § 17076

rūkṣatiktakaśāyātilavaṇāmloṣṇasevanāt/
&nārīṇāmarasarajñānām gamanājjarayā tathā//
§ 17078

10

cintāśokādavisrambhācchastrakṣāragnivibhramāt/Ca.6.30.137
&bhayātkrodhādabhīcārādvyaḍhibhiḥ
karśitasya ca// § 17080

vegāghātāt kṣatāccāpi dhātūnām
sampradūṣaṇāt/
dosāḥ pṛthak samastā vā prāpya retovahāḥ
sirāḥ// § 17082

15

śukram smṛduṣayantyāśu tadvakṣyāmi
vibhāgaśāḥ/
phenilaṁ tanu rūkṣam ca vivarṇam pūti
picchilam// § 17084

anyadhātūpasamsṛṣṭamavasādi
tathā+asṭamam/
phenilaṁ tanu rūkṣam ca kṛcchreṇālpam ca
mārutāt// § 17086

- Ca.6.30.141   bhavatyupahatam śukram na tadgarbhāya
                                      kalpate/
                                      sanīlamathavā pītamatyusṇam pūtigandhi ca //
                                      § 17088
- Ca.6.30.142   dahallīngam viniryāti śukram pittena dūśitam/
                                      śleṣmaṇā baddhamārgam tu
                                      bhavatyatyarthapicchilam// § 17090
- Ca.6.30.143   strīṇāmatyarthagamanādabhīghātāt kṣatādapi/   5
                                      śukram pravartate jantoh prāyeṇa
                                      rudhirānvayam// § 17092
- Ca.6.30.144   vegasamdhāraṇācchukram vāyunā vihatam
                                      pathi/
                                      kṛccchreṇa yāti grathitamavasādi
                                      tathā++āṣṭamam// § 17094
- Ca.6.30.145   iti doṣāḥ samākhyātāḥ śukrasyāṣṭau
                                      salakṣaṇāḥ/
                                      snigdham ghanam picchilam ca madhuram   10
                                      cāvidāhi ca// § 17096
- Ca.6.30.146   retaḥ śuddham &vijānīyācchvetam
                                      sphatiķasannibham/
                                      vājīkaraṇayogaistairupayogasukhairhitaiḥ//
                                      § 17098
- Ca.6.30.147   raktapittaharairyogairyonyāpadikaistathā/
                                      duṣṭam yadā bhavecchukram tadā tat
                                      samupācaret// § 17100
- Ca.6.30.148   ghṛtam ca jīvanīyam yaccyanaprāśa eva ca/   15
                                      girijasya prayogaśca retodoṣānapohati// § 17102
- Ca.6.30.149   vātānvite hitāḥ śukre nirūhāḥ sānuvāsanāḥ/

	abhayāmalakīyam ca paitte śastam rasāyanam // § 17104	
	māgadhyamṛtalohānām triphalāyā rasāyanam / kaphotthitam śukradoṣam hanyādbhallātakasya ca // § 17106	Ca.6.30.150
5	yadanyadhātusamsṛṣṭām śukram tadvīkṣya yuktitah/ yathādoṣām prayuñjīta doṣadhātubhiṣagjitam // § 17108	Ca.6.30.151
	sarpiḥ payo rasāḥ śāliryavagodhūmaṣṭikāḥ/ praśastāḥ śukradoṣeṣu bastikarma viṣeṣataḥ// § 17110	Ca.6.30.152
	ityaṣṭaśukradosāṇām muninoktam cikitsitam/ retodoṣodbhavam klaibyam yasmācchuddhyaiva sidhyati // § 17112	Ca.6.30.153
10	tato vakṣyāmi te samyagagniveśa ! yathātatham/ bījadhvajopaghātābhyaṁ jarayā śukrasaṃkṣayāt // § 17114	Ca.6.30.154
	klaibyam sampadyate tasya śrenu sāmānyalakṣaṇam/ saṅkalpapravāṇo nityam priyām vaśyāmapi striyam // § 17116	Ca.6.30.155
15	na yāti liṅgaśaitthilyāt kadācidīyāti vā yadi/ śvāsārtah svinnagātraśca moghasaṅkalpacēṣṭitah // § 17118	Ca.6.30.156
	mlānaśiśnaśca &nirbījāḥ syādetat klaibyalakṣaṇam/ sāmānyalakṣaṇam hyetadvistareṇa pravakṣyate // § 17120	Ca.6.30.157

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.30.158   ūtarūksālpasamkliṣṭa- & viruddhājīrṇabhojanāt /
                      śokacintābhayatrāsāt strīṇām
                      cātyarthasevanāt / / § 17122
- Ca.6.30.159   abhicārādavisrambhādrasādīnām ca samksayāt /
                      vātādīnām ca
                      vaiśamyāttathaivānaśanācchramāt / / § 17124
- Ca.6.30.160   nārīṇāmarasajñatvāt pañcakarmāpacārataḥ /   5
                      bījopaghātādbhavati pāṇḍuvavarṇāḥ
                      sudurbalaḥ / / § 17126
- Ca.6.30.161   alpaprāṇo+alpaharṣaśca pramadāsu
                      bhavennarah /
                      hr̥tpāṇḍurogatamakakāmalāśramapīḍitah //
                      § 17128
- Ca.6.30.162   chardyatīsāraśūlārtah kāsajvaranipīḍitah /
                      vījopaghātajam klaibyam dhvajabhaṅgakṛtam   10
                      śṛṇu / / § 17130
- Ca.6.30.163   atyamlalavaṇakṣāraviruddhāsātmyabhojanāt /
                      atyambupānādvīṣamāt piṣṭānnagurubhojanāt / /
                      § 17132
- Ca.6.30.164   dadhikṣīrānūpamāṁsasevanādhikarsaṇāt /
                      kanyānām caiva gamanādayonigamanādapi //
                      § 17134
- Ca.6.30.165   &dīrgharogām cirotsṛṣṭām tathaiva ca   15
                      rajasvalām /
                      durgandhām duṣṭayoniṁ ca tathaiva ca
                      &parisrutām / / § 17136
- Ca.6.30.166   īdrśīm pramadām mohādyo gacchet
                      kāmaharṣitah /
                      catuspadābhigamanācchephasaścābhīghātataḥ / /
                      § 17138

- Ca.6.30.167
- adhāvanādvā meḍhrasya
śastradantamakhakṣatāt/
kāṣṭhaprahāraniśpeśācchūkānām cātisevanāt//
§ 17140
- Ca.6.30.168
- retasaśca pratīghātāddhvajabhaṅgah
pravartate/
(&bhavanti yāni rūpāṇi tasya vakṣyāmyataḥ
param/) śvayathurvedanā meḍhre
rāgaścaivopalakṣyate// § 17142
- Ca.6.30.169
- 5 sphoṭāśca tīvrā jāyante liṅgapāko bhavatyapi/
māṁsavṛddhirbhaveccāsyā vraṇāḥ kṣipram
bhavantyapi// § 17144
- Ca.6.30.170
- pulākodakasaṅkāśah srāvah
śyāvāruṇaprabhah/
&valayīkurute cāpi kaṭhinaśca parigrahaḥ//
§ 17146
- Ca.6.30.171
- 10 jvarastrṣṇā bhramo mūrcchā
cchardiścāsyopajāyate/
raktam kṛṣṇam sraveccāpi nīlamāvilalohitam//
§ 17148
- Ca.6.30.172
- agnineva ca dagdhasya tīvro dāhah savedanah/
bastau vr̥ṣaṇayorvā+api sīvanyām vaṅkṣaneṣu
ca// § 17150
- Ca.6.30.173
- kadācitpicchilo vā+api pāṇḍuh srāvaśca jāyate/
śvayathurjāyate mandah
stimito+alpaparisravaḥ// § 17152
- Ca.6.30.174
- 15 cirācca pākam vrajati śūghram vā+atha
pramucyate/
jāyante krimayaścāpi klidyate pūtigandhi ca//
§ 17154

Ca.6.30.175	ciśīryate maṇīścāsyā meḍhram muṣkāvathāpi ca/ dhvajabhaṅgakṛtam klaibyamityetat samudāhṛtam // § 17156
Ca.6.30.176	&etam pañcavidham deciddhvajabhaṅgam pracakṣate/ klaibyam jarāsaṁbhavam hi pravakṣyāmyatha tacchṛnu // § 17158
Ca.6.30.177	jaghanyamadhyapravaram vayastrividhamucyate/ atipravayasām śukram prāyaśah kṣīyate nṛṇām // § 17160
Ca.6.30.178	rasādīnām saṁkṣayācca tathaivāvṛṣyasevanāt/ balavīryendiryāṇām ca krameṇaiva parikṣayāt // § 17162
Ca.6.30.179	parikṣayādāyuṣaścāpyanāhārācchramāt klamāt/ jarāsaṁbhavajam klaibyamityetairhetubhirnṛṇām // § 17164
Ca.6.30.180	jāyate tena so+atyarhtam kṣīṇadhātuḥ sudurbalaḥ/ vivarṇo durbalo dīnah kṣipram vyādhimathāśnute // § 17166
Ca.6.30.181	etajjarāsaṁbhavam hi caturtham kṣayajam śṛṇu/ atīva cintanāccaiva śokātkrodhādbhayāttathā // § 17168
Ca.6.30.182	&īrṣyotkaṇṭhāmadodvegān sadā viśati yo naraḥ/ kṛśo vā sevate rūkṣamannapānam tathauṣadham // § 17170

	durbalaprakṛtiścaiva nirāhāro bhavedyadi/ &asātmyabhojanāccāpi hr̥daye yo vyavasthitah// § 17172	Ca.6.30.183
	rasaḥ pradhānadhāturhi kṣīyetāśu tato mṛṇām/ raktādayaśca kṣīyante dhātavastasya dehinah// § 17174	Ca.6.30.184
5	śukrāvasānāstebhyo+api śukram dhāma param matam/ cetaso vā+atiharṣena vyavāyam sevate+ati yah// § 17176	Ca.6.30.185
	tasyāśu kṣīyate śukram tataḥ prāpnōti saṃkṣayam/ ghoram vyādhimavāpnōti maraṇam vā sa gacchati// § 17178	Ca.6.30.186
10	śukram tasmādvīšeṣena rakṣyamārog�amicchatā/ evam niḍānalingābhyaṁmuktam klaibyam caturvidham// § 17180	Ca.6.30.187
	kecit klaibye tvāsādhye dve dhvajabhaṅgakṣayodbhave/ vadanti śephasaśchedādvṛṣaṇotpātanena ca// § 17182	Ca.6.30.188
	mātāpitrorbījadosādaśubhaiścākṛtātmanah/ garbhasthasya yadā dosāḥ prāpya retovahāḥ sirāḥ// § 17184	Ca.6.30.189
15	śoṣayantyāśu tannāśādretaścāpyupahanyate/ tatra sampūrṇasarvāṅgah sa bhavatyapumān pumān// § 17186	Ca.6.30.190

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.30.191   ete tvasādhyā vyākhyātāḥ
                              sannipātasamucchrayāt/
                              cikitsitamatastūrdhvam̄ samāsavyāsataḥ śṛṇu //
                              § 17188
- Ca.6.30.192   śukradoṣeṣu nirdiṣṭāṁ bheṣajam̄
                              yanmayā+anagha !/
                              klaibyopaśāntaye kuryāt kṣīṇakṣatahitām ca
                              yat// § 17190
- Ca.6.30.193   bastayah kṣīrasarpīm̄ṣi vṛṣyayogāśca ye matāḥ/   5
                              rasāyanaprayogāśca sarvānetān prayojayet//
                              § 17192
- Ca.6.30.194   samīkṣya dehadoṣāgnibalam̄ bheṣajakālavit/
                              vyavāyahetuje klaibye tathā
                              &dhātuviparyayāt// § 17194
- Ca.6.30.195   daivavyapāśrayam̄ caiva bheṣajam̄
                              &cābhicāraje/
                              samāsenaitaduddiṣṭāṁ bheṣajam̄
                              klaibyaśāntaye// § 17196   10
- Ca.6.30.196   vistareṇa pravakṣyāmi klaibyānām bheṣajam̄
                              punah/
                              susvinnasnigdhagātrasya snehayuktam̄
                              virecanam// § 17198
- Ca.6.30.197   annāśanām tataḥ kuryādathavā++āsthāpanām
                              punah/
                              pradadyānmatimān
                              vaidyastatastamanuvāsayet// § 17200   15
- Ca.6.30.198   palāśairanḍamustādyaiḥ
                              paścādāsthāpayettataḥ/
                              vājīkaraṇayogāśca pūrvam̄ ye samudāhṛtāḥ//
                              § 17202

	bhiṣajā te prayojyāḥ syuḥ klaibye bījopaghātaje/ dhvajabhaṅgakṛtam̄ klaibyam̄ jñātvā tasyācaret kriyām// § 17204	Ca.6.30.199
	pradehān pariṣekāmśca kuryādvā raktamokṣaṇam/ snehapānaṁ ca kurvīta sasneham̄ ca virecanam// § 17206	Ca.6.30.200
5	&anuvāsaṁ tataḥ kuryādathavā++āsthāpanaṁ punah/ vraṇavacca kriyāḥ sarvāstatra kuryādvicakṣaṇah// § 17208	Ca.6.30.201
	jarāsaṁbhavaje klaibye kṣayaje caiva kārayet/ snehasvedopapannasya sasneham̄ śodhanaṁ hitam// § 17210	Ca.6.30.202
10	kṣīrasarpirvṛṣyayogā bastayaścaiva yāpanāḥ/ rasāyanaprayogāśca tayorbhesajamucyate// § 17212	Ca.6.30.203
	vistareṇaitaduddiṣṭam̄ klaibyānām̄ bheṣajam̄ mayā/ yah pūrvamuktah pradarah śṛṇu hetvādibhistu tam// § 17214	Ca.6.30.204
	yā+atyartham̄ sevate nārī lavaṇāmlagurūṇi ca/ kaṭūnyatha vidāhīni snigdhāni piśitāni ca// § 17216	Ca.6.30.205
15	grāmyaudakāni medyāni kṛśarām̄ pāyasam̄ &dadhi/ śukramastusurādīni bhajantyāḥ kupito+anilah// § 17218	Ca.6.30.206
	&raktam̄ pramāṇamutkramya garbhāśayagatāḥ sirāḥ/	Ca.6.30.207

rajovahāḥ samāśritya raktamādāya tadrajaḥ //
§ 17220

Ca.6.30.208   yasmādvivardhayatyāśu
                  &rasabhāvādvimānatā/
tasmādasṛgdaram prāhuretattantraviśāradāḥ //
§ 17222

Ca.6.30.209   rajah pradīryate yasmāt pradarastena sa
                  smṛtah/
sāmānyataḥ samuddiṣṭam kāraṇam liṅgameva   5
ca// § 17224

Ca.6.30.210   caturvidham vyāsatastu vātādyaiḥ
                  sannipātataḥ/
atahparam pravakṣyāmi hetvākṛtibhiṣagjitam //
§ 17226

Ca.6.30.211   rūkṣādibhirmārutastu raktamādāya pūrvavat/
kupitah pradaram kuryāllakṣaṇam tasya me
śṛṇu// § 17228

Ca.6.30.212   phenilam̄ tanu rūkṣam̄ ca śyāvam̄ cāruṇameva   10
                  ca/
kimśukodakasaṅkāśam̄ sarujam̄ vā+atha
nīrujam// § 17230

Ca.6.30.213   kaṭivāṅkṣaṇahṛtpārśvapṛṣṭhaśroniṣu mārutah/
kurute vedanāṁ tīvrāmetadvātātmakam̄
viduh// § 17232

Ca.6.30.214   amloṣṇalavaṇaṅkṣāraiḥ pittam̄ prakupitaṁ yadā/
pūrvavat pradaram kuryāt paittikam̄ liṅgataḥ   15
śṛṇu// § 17234

Ca.6.30.215   sanīlamathavā pītamatyuṣṇamasitam̄ tathā/
nitāntaraktam̄ sravati
muhurmuhurathārtimat// § 17236

	dāharāgatṛṣāmohajvarabhramasamāyutam/ asṛgdaram paittikam syācchlaibmikam tu pravakṣyate// § 17238	Ca.6.30.216
	gurvādibhirhetubhiśca pūrvavat kupitah kaphah/ pradaram kurute tasya lakṣaṇam tattvataḥ śṛṇu// § 17240	Ca.6.30.217
5	picchilam pāṇḍuvarṇam caguru snigdham ca śītalam/ sravatyasṛk śleṣmalam ca ghanam mandarujākaram// § 17242	Ca.6.30.218
	chardyarocakahṛllāsaśvāsakāsasamanvitam/ (&vakṣyate kṣīradosāṇām sāmānyamiha kāraṇam// § 17244	Ca.6.30.219
	yattadeva tridoṣasya kāraṇam pradarasya tu/) triliṅgasamyutam vidyānnaikevasthamasṛgdaram// § 17245	Ca.6.30.220
10	nārī tvatiparikliṣṭā yadā prakṣīṇaśonitā/ sarvahetusamācārādativṛddhastadā+anilah// § 17247	Ca.6.30.221
	raktamārgena srjati &pratyānikabalam kapham/ durgandham picchilam pītam vidagdham pittatejasā// § 17249	Ca.6.30.222
	vasām medaśca yāvaddhi samupādāya vegavān/ srjatyaptyamārgena sarpirmajjavasopamam// § 17251	Ca.6.30.223
15	śaśvat sravatyathāsrāvam trṣṇādāhajvarānvitām/	Ca.6.30.224

kṣīṇaraktāṁ durbalāṁ sa tāmasādhyāṁ
vivarjayet // § 17253

Ca.6.30.225 māsānniśpicchadāhārti pañcarātrānubandhi ca/
naivātibahu nātyalpamārtavam
śuddhamādiśet // § 17255

Ca.6.30.226 guñjāphalasavarṇam ca
&padmālaktakasannibham/
indragopakasaṅkāśamārtavam
śuddhamādiśet // § 17257 5

Ca.6.30.227 yonīnāṁ vātalādyānāṁ yaduktamiha bheṣajam/
caturṇāṁ pradarāṇāṁ ca tat sarvam
kārayedbhiṣak // § 17259

Ca.6.30.228 raktatisāriṇāṁ yacca tathā śonitapittinām/
raktārśasām ca yat proktām bheṣajam tacca
kārayet // § 17261

Ca.6.30.229 dhātrīstanastanyasāmpaduktā vistarataḥ purā/
stanyasamjananām caiva stanyasya ca
viśodhanam // § 17263 10

Ca.6.30.230 vātādiduşte liṅgam ca kṣīṇasya ca cikitsitam/
tatsarvamuktām ye tvaṣṭau kṣīradosāḥ
prakīrtitāḥ // § 17265

Ca.6.30.231 vātādişveva tān
vidyācchāstracaksurbhiṣaktamah/
trividhāstu yataḥ śiṣyāstato vakṣyāmi
vistaram // § 17267 15

Ca.6.30.232 ajīrnāsātmyavīṣamaviruddhātyarthabhojanāt/
lavaṇāmlakaṭukṣārapraklinnānām ca sevanāt //
§ 17269

Ca.6.30.233 manahśarīrasamṛtāpādasvapnānniśi cintanāt/

prāptavegapratīghātādaprāptodīraṇena ca //
 § 17271

paramānnam guḍakṛtam kṛśarām dadhi
 &mandakam/
 abhiṣyandīni māṁsāni grāmyānūpaudakāni
 ca // § 17273

5 bhuktvā bhuktvā
 divāsvapnānmadyasyātiniṣevaṇāt/
 &anāyāsādabhīghātāt
 krodhāccātaṅkakarśanaiḥ // § 17275

dosāḥ kṣīravahāḥ prāpya sirāḥ stanyam
 pradūṣya ca/
 kuryuraṣṭavidham bhūyo dosastastannibodha
 me // § 17277

vairasyam phenasaṅghāto raukṣyam
 cetyanilātmake/
 pittādvavarṇyadaurgandhye
 snehaपaicchilyagauravam // § 17279

10 kaphādbhavati rūkṣādyairanilah svaiḥ
 prakopāṇaiḥ/
 kruddhaḥ kṣīrāśayam prāpya rasam &stanyasya
 dūsayet// § 17281

virasam vātasamsṛṣṭam kṛśībhavati tat pīban/
 na &cāsyā svadate kṣīram kṛcchreṇa ca
 vivardhate// § 17283

15 tathaiva vāyuḥ kupitah stanyamtarviloḍayan/
 karoti phenasaṅghātam &tattu kṛcchrāt
 pravartate// § 17285

tena kṣāmasvaro bālo
 baddhaviṇmūtramārutah/

vātikam̄ sīrśarogam̄ vā pīnasam̄
vā+adhigacchatī // § 17287

Ca.6.30.242 pūrvavat kūpitaḥ stanye sneham̄
śoṣayate+anilaḥ/
rūkṣam̄ tat pibato raukṣyādbalahrāsaḥ
prajāyate// § 17289

Ca.6.30.243 pittamuṣṇādibhiḥ kruddham̄
stanyāśayamabhiplutam̄/
karoti stanyavaivarṇyam̄ nīlapītāsitādikam// 5
§ 17291

Ca.6.30.244 vivarṇagātraḥ svinnah syātṛṣṇālurbhinnaviṭ
śiśuh/
nityamuṣṇāśarīraśca nābhinandati tam̄
stanam// § 17293

Ca.6.30.245 pūrvavat kūpite pitte daurgandhyam̄
kṣīramrcchati/
pāṇḍvāmayastatpibataḥ kāmalā ca
bhavecchiśoh// § 17295

Ca.6.30.246 kruddho gurvādibhiḥ śleṣmā kṣīrāśayagataḥ 10
striyāḥ/
snehānvitatvāttatkṣīramatisnidham̄ karoti tu//
§ 17297

Ca.6.30.247 chardanaḥ kunthanastena lālālurjāyate śiśuh/
nityopadigdhaiḥ
&srotobhirnidrāklamasamanvitah// § 17299

Ca.6.30.248 śvāsakāsaparītastu prasekatamakānvitah/
abhibhūya kaphah stanyam̄ picchilam̄ kurute 15
yadā// § 17301

Ca.6.30.249 lālāluḥ śūnavaktrākṣirjaḍah syāttat
pibañchiśuh/

kaphah kṣīrāśayagato gurutvāt
kṣīragauravam// § 17303

&karoti guru tat pītvā bālo hṛdrogamṛcchati/
anyāmśca
vividhānrogānkuryātkṣīrasamāśritān//
§ 17305

5 kṣīre vātādibhirduṣte saṁbhavanti tadātmakāḥ/
tatrādau stanyaśuddhyartham dhātrīm
snehopapāditām// § 17307

saṁsveda vidhivadvaidyo
vamanenopapādayet/
vacāpriyaṅguyaṣṭyāhvaphalavatsakasarṣapaiḥ//
§ 17309

kalkairnimbaṭolānām kvāthaiḥ
salavaṇairvamet/
samyagvāntām yathānyāyām kṛtasamśarjanām
tataḥ// § 17311

10 dosakālabalāpeksī snehayitvā virecayet/
trivṛtāmabhayām vā+api
triphalārasasam্যutām// § 17313

pāyayenmadhusam্যuktāmabhayām vā+api
kevalām/
(&pāyayenmūtrasam্যuktām virekārtham ca
śāstravit//) § 17315

15 samyagviriktām matimān kṛtasamśarjanām
punah/
tato &doṣāvaśeṣaghnairannapānairupācaret//
§ 17317

śālayah ṣaṣṭikā vā syuḥ śyāmākā bhojane hitāḥ/
Ca.6.30.257

priyaṅgavaḥ koradūṣā yavā veṇuyavāstathā //
§ 17319

Ca.6.30.258   vamśavetrakalāyāśca &śākārthe
                  snehasamśkrtaḥ/
mudgān masūrān yūṣārthe kulatthāṁśca
                  prakalpayet // § 17321

Ca.6.30.259   nimbavetrāgrakulakavārtākāmalakaiḥ śṛtān/
savyoṣasaindhavān
                  yūṣāndāpayetstanyaśodhanān // § 17323   5

Ca.6.30.260   śāśān kapiñjilāneṇān samśkrtaṁśca
                  pradāpayet/
śārṅgeṣṭāsaptaparṇatvagaśvagandhāśṛtam
                  jalām // § 17325

Ca.6.30.261   pāyayetāthavā stanyaśuddhaye rohiṇīśṛtam/
amṛtāsaptaparṇatvakkvāthāṁ caiva
                  sanāgaram // § 17327

Ca.6.30.262   kirātatiktakakvāthāṁ ślokapāderitān pibet/
trīnetānstanyaśuddhyarthamiti
                  sāmānyabheṣajam // § 17329   10

Ca.6.30.263   kīrtitāṁ stanyadosāṇāṁ pṛthaganyāṁ
                  nibodhata/
pāyayedvirasakṣīrāṁ drākṣāmadhukasārivāḥ //
§ 17331

Ca.6.30.264   ślakṣṇapiṣṭāṁ payasyāṁ ca samāloḍya
                  sukhāmbunā/
pañcakolakulatthaiśca piṣṭairālepayet stanau //
§ 17333   15

Ca.6.30.265   śuṣkau praksālyā nirduhyāttathā stanyāṁ
                  viśudhyati/

	phenasaṅghātavatkṣīram yasyāstām pāyayet striyam// § 17335	
	&pāṭhānāgaraśārṅgeṣṭāmūrvāḥ piṣṭvā sukhāmbunā/ añjanām &nāgaram dāru bilvamūlam priyaṅgavah// § 17337	Ca.6.30.266
5	stanayoh pūrvavat kāryam lepanam kṣīraśodhanam/ kirātatiktakam śuṇthīm sāmr̥tām kvāthayedbhiṣak// § 17339	Ca.6.30.267
	tām kvātham pāyayeddhātrīm stanyadoṣanibarhaṇam/ stanau cālepayet piṣṭairyavagodhūmasarṣapaiḥ// § 17341	Ca.6.30.268
	saḍvirekāśritīyoktairauṣadhaiḥ stanyaśodhanaiḥ/ &rūkṣakṣīrā pibet kṣīram tairvā siddham ghṛtam pibet// § 17343	Ca.6.30.269
10	pūrvavajjīvakādyam ca pañcamūlam pralepanam/ stanayoh samvidhātavyam sukhosṇam stanyaśodhanam// § 17345	Ca.6.30.270
	yaṣṭīmadhukamṛdvīkāpayasyāsindhuvārikāḥ/ śītāmbunā pibetkalkam kṣīravaivaranāśanam// § 17347	Ca.6.30.271
15	drākṣāmadhukakalkena stanau cāsyāḥ pralepayet/ prakṣālyā vāriṇā caiva &nirduhyāttau punah punah// § 17349	Ca.6.30.272
	viṣāṇikājaśṛṅgyau ca triphalām rajanīm vacām/	Ca.6.30.273

pibecchītāmbunā piṣṭvā
kṣīradaurgandhyanāśinīm // § 17351

Ca.6.30.274   lihyādvā+apyabhayācūrṇam savyoṣam
                      māksikaplutam/
                      kṣīradaurgandhyanāśārtham dhātrī pathyāśinī
                      tathā // § 17353

Ca.6.30.275   sārivośīramañjiṣṭhāśleṣmātakakucandanaiḥ/
                      &patrāmbucandanośīraiḥ stanau cāsyāḥ
                      pralepayet // § 17355   5

Ca.6.30.276   &snigdhakṣīrā dārumustapāṭhāḥ piṣṭvā
                      sukhāmbunā/
                      pītvā sasaindhavāḥ kṣipram
                      kṣīraśuddhimavāpnuyāt // § 17357

Ca.6.30.277   pāyayet picchilakṣīrāṁ śārṅgeṣṭāmabhayāṁ
                      vacāṁ/
                      mustanāgarapāṭhāśca pītāḥ
                      stanyaviśodhanāḥ // § 17359

Ca.6.30.278   takrāriṣṭam pibeccāpi yaduktam gudajāpaham/
                      vidārībilvamadhukaiḥ stanau cāsyāḥ
                      pralepayet // § 17361   10

Ca.6.30.279   trāyamāṇāmr̥tānimbaṭolatriphalāśṛtam/
                      gurukṣīrā pibedāśu stanyadoṣaviśuddhaye //
                      § 17363

Ca.6.30.280   pibedvā pippalīmūlacavyacitrakanāgaram/
                      balānāgaraśārṅgeṣṭāmūrvābhirlēpayet stanau //
                      § 17365   15

Ca.6.30.281   pṛśniparṇī payasyābhyaṁ stanau cāsyāḥ
                      pralepayet/
                      aṣṭāvete kṣīradosā hetulakṣaṇabheṣajaiḥ // § 17367

	nirdiṣṭāḥ kṣīradośotthāstathoktāḥ kecidāmayāḥ/ doṣadūṣyamalāścaiva mahatāṁ vyādhayaśca ye// § 17369	Ca.6.30.282
	ta eva & sarve bālānāṁ mātrā tvalpatarā matā/ nivṛttirvamanādīnāṁ mr̥dutvam paratantratām// § 17371	Ca.6.30.283
5	vākceṣṭayorasāmarthyam vīkṣya bāleṣu śāstravit/ bheṣajam svalpamātram tu yathāvyādhi prayojayet// § 17373	Ca.6.30.284
	madhurāṇi kaṣāyāṇi kṣīravanti mr̥dūni ca/ prayojayedbhīṣagbāle matimānapramādataḥ// § 17375	Ca.6.30.285
10	atyarhtasnigdharūkṣoṣṇamamlam kaṭuvipāki ca/ guru cauṣadhapānānnametadbāleṣu garhitam// § 17377	Ca.6.30.286
	samāsāt sarvarogāṇāmetadbāleṣu bheṣajam/ nirdiṣṭam śāstravidvaidyāḥ & pravivicya prayojayet// § 17379 bhavanti cātra--- § 17380	Ca.6.30.287 Ca.6.30.288
15	iti sarvavikārāṇāmuktametaccikitsitam/ sthānametaddhi tantrasya rahasyam & paramuttamam// § 17382	
	asmin saptadaśādhyāyāḥ kalpāḥ siddhaya eva ca/ nāsādyante+agniveśasya tantrae carakasamṣkrte// § 17384	Ca.6.30.289
	tānetān kāpilabaliḥ śeṣān dṛḍhabalo+akarot/	Ca.6.30.290

tantrasyāsyā mahārthasyā pūraṇārtham
yathātatham// § 17386

Ca.6.30.291   rogā ye+apyatra noddīṣṭā
                      bahutvānnāmarūpataḥ/
                      teṣāmapyetadeva syāddoṣādīn vīkṣya
                      bheṣajam// § 17388

Ca.6.30.292   doṣadūṣyanidānānāṁ viparītam hitam
                      dhruvam/
                      uktānuktān gadān sarvān samyagyuktam
                      niyacchati// § 17390

5

Ca.6.30.293   deśakālapramāṇānāṁ sātmyāsātmyasya caiva
                      hi/
                      samyagyogo+anyathā hyeṣāṁ
                      pathyamapanyathā bhavet// § 17392

Ca.6.30.294   āsyādāmāśayasthān hi rogān nastahśirogatān/
                      gudāt pakvāśayasthāmśca &hantyāśu
                      dattamauṣadham// § 17394

Ca.6.30.295   śarīrāvayavottheṣu visarpapiḍakādiṣu/
                      &yathādeśam pradehādi śamanam
                      syādvīšeṣataḥ// § 17396

10

Ca.6.30.296   &dināturausadhyādhijīrṇalingartvavekṣanam/
                      kālam vidyāddināveksah pūrvāhne vanamam
                      yathā// § 17398

Ca.6.30.297   rogyavekṣo yathā prātarviranno balavān pibet/
                      bheṣajam laghupathyānnairyuktamadyāttu
                      durbalah// § 17400

15

Ca.6.30.298   bhaiṣajyakālo bhuktādau madhye
                      paścānmuhurmuhuh/
                      sāmudgam bhaktasamyuktam grāsagrāsāntare
                      daśa// § 17402

	apāne viguṇe pūrvam, samāne madhyambhojanam/ &vyāne tu prātaraśitamudāne bhojanottaram// § 17404	Ca.6.30.299
	vāyau prāṇe praduṣte tu grāsagrāsāntariṣyate/ śvāsakāsapipāsāsu tvavacāryam muhurmuhuḥ// § 17406	Ca.6.30.300
5	sāmudgām hikkine deyam laghunā+annena samyutam/ saṁbhojyam tvausadham bhojyairvicitrairarucau hitam// § 17408	Ca.6.30.301
	jvare peyāḥ kaṣāyāśca kṣīraṁ sarpivirecanam/ ṣadahe ṣāḍahe deyam kālām vīkṣyāmayasya ca// § 17410	Ca.6.30.302
10	kṣudvegamokṣau laghutā viśuddhirjīrṇalakṣaṇam/ tadā bheṣajamādeyam syāddhi doṣavadanyathā// § 17412	Ca.6.30.303
	cayādayaśca doṣāṇām varjyam sevyam ca yatra yat/ rtāvavekṣyam yat karma pūrvam sarvamudāhṛtam// § 17414	Ca.6.30.304
	upakramāṇām karaṇam pratiṣedhe ca kāraṇam/ vyākhyātamatabalānām savikalpānāmavekṣaṇe// § 17416	Ca.6.30.305
15	muhurmuhuśca rogāṇāmavasthāmāturasya ca/ avekṣamāṇastu bhiṣak cikitsāyām na muhyati//) § 17418	Ca.6.30.306

6. CIKITSĀSTHĀNAM /

- Ca.6.30.307   ityevam ṣaḍvidham kālamanavekṣya
                      bhiṣagjitam/
prayuktamahitāya syāt sasyasyākālavarṣavat //
                      § 17420
- Ca.6.30.308   vyādhīnāmṛtvahorātravayasām bhojanasya ca/
višeṣo bhidyate yastu kālāvekṣaḥ sa ucyate //
                      § 17422
- Ca.6.30.309   vasante śleṣmajā rogāḥ śaratkāle tu pittajāḥ/
varṣāsu vātikāścaiva prāyah prādurbhavanti
hi // § 17424
- Ca.6.30.310   niśānte divasānte ca varṣānte vātajā gadāḥ/
prātaḥ kṣapādau kaphajāstayormadhye tu
pittajāḥ // § 17426
- Ca.6.30.311   vayontamadhyaprathame
                      vātapittakaphāmayāḥ/
balavanto bhavantyeva svabhāvādvayaso
nṛṇām // § 17428
- Ca.6.30.312   jīrṇānte vātajā rogā jīryamāne tu pittajāḥ/
śleṣmajā bhuktamātre tu labhante prāyaśo
balam // § 17430
- Ca.6.30.313   nālpam hantyauṣadham vyādhim
                      yathā++āpo+alpā mahānalām/
doṣavaccātimātrām syātsasyasyātyudakam
yathā // § 17432
- Ca.6.30.314   sampradhārya balam
                      tasmādāmayasyausadhasya ca/
naivātibahu nātyalpam bhaiṣajyamavacārayet //
§ 17434
- Ca.6.30.315   auciṭyādyasya yat sātmyam deśasya puruṣasya
ca/

5

10

15

apathyamapi naikāntāttattyajamllabhatē
sukham// § 17436

vāhlīkāḥ pahlavāscināḥ śūlīkā yavanāḥ śakāḥ/ Ca.6.30.316
māṁsagodhūmamādhvīkaśastravaiśvānarocitāḥ//
§ 17438

&matsyasātmyāstathā prācyāḥ kṣīrasātmyāśca Ca.6.30.317
saindhavāḥ/
5 &aśmakāvantikānāṁ tu tailāmlam
sātmyamucyate// § 17440

&kandamūlaphalam sātmyam Ca.6.30.318
vidyānmalayavāsināṁ/
sātmyam dakṣinataḥ peyā
&manthaścottarapaścime// § 17442

madhyadeśe bhavet sātmyam Ca.6.30.319
yavagodhūmagorasāḥ/
teṣāṁ tatsātmyayuktāni bhaiṣajānyavacārayet//
§ 17444

10 sātmyam hyāśu balam dhatte nātidoṣam ca Ca.6.30.320
bahvapi/
yogaireva cikitsan hi deśādyajñō+aparādhyati//
§ 17446

vayobalaśarīrādibhedā hi bahavo &matāḥ/ Ca.6.30.321
tathā+antaḥsandhimārgāṇāṁ dosānāṁ
gūḍhacāriṇāṁ// § 17448

15 bhavet kadācit kāryā+api viruddhābhimatā Ca.6.30.322
kriyā/
pittamantargatam &gūḍham
svedasekopanāhanaiḥ// § 17450

nīyate bahiruṣṇairhi tathoṣṇāṁ śamayanti te/ Ca.6.30.323

bāhyaiśca śītaiḥ sekādyairūśmā+antaryāti
pīḍitah // § 17452

Ca.6.30.324   so+antargūḍham kapham hanti śītam śītaistathā
                      jayet/
                      ślakṣṇapiṣṭo ghano lepaścandanasyāpi
                      dāhakṛt // § 17454

Ca.6.30.325   tvaggatasyoṣmaṇo
                      rodhācchītakṛccānyathā+aguroh/
                      chardighnī maksikāviṣṭhā maksikaiva tu   5
                      vāmayet // § 17456

Ca.6.30.326   dravyeṣu svinnajagdheṣu caiva teṣveva vikriyā/
                      tasmāddoṣausadhadhādīni parīkṣya daśa
                      tattvataḥ // § 17458

Ca.6.30.327   kuryāccikitsam prājño na yogaireva kevalam/
                      nivṛtto+api punarvyādhīḥ svalpenāyāti
                      hetunā // § 17460

Ca.6.30.328   kṣīne mārgīkṛte dehe śeṣah sūkṣma ivānalah/
                      tasmāttamanubadhnīyāt prayogenānapāyinā //   10
                      § 17462

Ca.6.30.329   siddhyartham prākprayuktasya
                      siddhasyāpyausadhasya tu/
                      kāṭhinyādūnabhāvādvā doṣo+antah kupito
                      mahān // § 17464

Ca.6.30.330   pathyairmṛdvalpatām nīto mṛduḍoṣakaro
                      bhavet/
                      pathyamapyaśnatastasmādyo   15
                      vyādhirupajāyate // § 17466

Ca.6.30.331   jñātvavam vṛddhimabhyāsamathavā tasya
                      kārayet/

	sātatyātsvādvabhāvādvā pathyam dveṣyatvamāgatam// § 17468	
	kalpanāvidhibhistaistaiḥ priyatvam gamayet punah/ manaso+arthānukūlyāddhi tuṣṭirūrjā rucirbalam// § 17470	Ca.6.30.332
5	sukhopabhogatā ca syādvyādheścāto balakṣayah/ laulyāddoṣakṣayādvyādhervaidharmyāccāpi yā rucih// § 17472	Ca.6.30.333
	tāsu pathyopacāraḥ syādyogenādyam vikalpayet/§ 17473 tatramālokaḥ--- § 17474	Ca.6.30.334
	vimśatirvyāpado yonernidānam liṅgameva ca// § 17475	
10	cikitsā cāpi nirdiṣṭā śisyāṇām hitakāmyayā/ śukradoṣāstathā cāṣṭau nidānākṛtibhesajaiḥ// § 17477	Ca.6.30.335
	klaibyānyuktāni catvāri catvāraḥ pradarāstathā/ teṣāṁ nidānam liṅgam ca bhaiṣajyam caiva kīrtitam// § 17479	Ca.6.30.336
	kṣīradoṣāstathā cāṣṭau hetulingabhiṣagjitaiḥ/ retaso rajasaścaiva kīrtitam śuddhilakṣaṇam// § 17481	Ca.6.30.337
15	uktānuktacikitsā ca samyagyogastathaiva ca/ &deśādigunaśamsā ca kālah ṣadvidha eva ca// § 17483	Ca.6.30.338
	deśe deśe ca yat sātmyam yathā vaidyo+aparādhyati/	Ca.6.30.339

cikitsā cāpi nirdiṣṭā doṣāṇāṁ gūḍhacāriṇāṁ//
§ 17485

Ca.6.30.340   yo hi samyaṇna jānāti sāstram sāstrārthameva
                  ca/
                  na kuryāt sa kriyāṁ citramacakṣuriva citrakṛt//
                  § 17487
                  ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte+aprāpte
                  dr̥dhabalasampūrite cikitsāsthāne yonivyāpaccikitsitam
                  nāma trimśo+adhyāyah//30//   5

                  agniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte
                  cikitsitamidaṁ sthānam ṣaṣṭhami parisamāpitam//

7 kalpasthānam/

7.1 prathamo+adhyāyah/

- Ca.7.1.1 athāto madanakalpam vyākhyāsyāmaḥ// § 17491
Ca.7.1.2 iti ha smāha bhagavānātreyah// § 17492
Ca.7.1.3   atha khalu &vamanavirecanārhtam vamanavirecana-
dravyāṇāṁ sukhopabhogatamaīḥ sahānyairdravyairvivi-
dhaiḥ kalpanārtham - bhedārtham vibhāgārtham &cetya-
rthaḥ, tadyogānāṁ ca kriyāvidheḥ sukhopāyasya samyag-
upakalpanārtham kalpasthānamupadekṣyāmo+agniveśa !//
§ 17493   5
- Ca.7.1.4   tatra doṣaharanāmūrdhvabhāgāṁ vamanasamjñakam,
adhbhāgāṁ virecanasamjñakam ; ubhayāṁ vā śarīramal-
avirecanādvirecanasamjñāṁ labhate// § 17494   10
- Ca.7.1.5   tatroṣṇa-tīkṣṇa-sūkṣma-vyavāyi-vikāśīnyausadhbhāni sv-
avīryeṇa hr̥dayamupetya dhamanīranusṛtya sthūlāṇusr-
otobhyah kevalam ūṣṭragataṁ doṣasamghātamāgneya-
tvād viṣyandayanti, taikṣṇyād vicchindanti, sa vicchi-
nnah &pariplavan snehabhāvite kāye snehāktabhājanasth-
amiva kṣaudramasajjannaṇupravaṇabhbāvādāmāśayamā-
gamyodānapraṇunno+agnivāyvātmakatvādūrdhvabhāga-
prabhāvādausadhasyordhvamutkṣipate, salilapṛthivyātma-
15

katvādadhbhāgaprabhāvāccausadhasyādhah̄ pravartate,
ubhayataścobhayaguṇatvāt / § 17495

iti lakṣaṇoddeśah̄ // § 17496

tatra phala-jīmūtakēkṣvāku-dhāmārgava-kuṭaja-kṛtavedhanānām,

5 śyāmā-trivṛccaturaṅgula-tilvaka-mahāvṛkṣa-saptalā-śāṅkhinī-
dantī-dravantīnām ca, nānāvidhadeśakālasaṁbhavāsvāda-
rasa-vīrya-vipāka-&prabhāvagrahaṇād deha-doṣa-prakṛti-
vayo-balāgni-bhakti-sātmya-rogāvasthādīnām &nānāpra-
bhāvavattvācca, vicitragandha-varṇa-rasa-&sparśānāmupayogasukhārthamasan-
10 ca satām dravyānām vikalpamārgopadarśanārtham ṣadv-
irecanayogaśatāni vyākhyāsyāmaḥ // § 17497

tāni tu dravyāṇi deśa-kāla-guṇa-bhājana-sampadvīryabalaḍhānāt
kriyāsamarthatamāni bhavanti // § 17498

15 trividhaḥ khalu deśaḥ-jāṅgalah̄, ānūpaḥ, sādhāraṇaśc- Ca.7.1.8
eti / § 17499

tatra jāṅgalah̄ paryākāśabhūyiṣṭhaḥ, tarubhirapica kadara-
khadirāsanāśvakarṇa-dhava-tiniśa-śallakīśala-somavalka-badarī-
tindukāśvattha-vaṭāmalakīva-nagahanaḥ, anekaśamī-kakubha-
śimśapāprāyah̄, sthiraśuṣkapavanabalavidhūyamānapra-

20 vṛtyattaruṇaviṭapaḥ, pratamatṛgatrṣṇikopagūḍhatanukha-
raparuṣasikatāśarkarābahulah̄, lāvatittiricakorānucaritabh-
ūmibhāgaḥ, vātapiṭtabahulah̄, sthirakaṭhinamanuṣyapr-
āyo jñeyah̄; athānūpo hintālatamālanārikelakadalīvanag-
ahanaḥ, saritsamudraparyantaprāyah̄, śiśirapavanabahu-
lah̄, vañjulavānīropaṇobhitatīrbhiḥ saridbhīrupagatabh-
ūmibhāgaḥ, kṣitidharanikuñjopaśobhitah̄, mandapavanā-
nuvījītakṣitiruhagahanaḥ, anekavanarājīpuṣpitavanagah-
anabhūmibhāgaḥ, snigdhatarupratānopagūḍhaḥ, haṁsa-
cakravāka-balākā-nandīmukha-puṇḍarīka-kādamba-&madgu-

25 bhṛṅgarāja-śatapatra-mattakokilānunāditataruviṭapaḥ, su-
kumārapuruṣaḥ, pavanakaphaprāyo jñeyah̄; anayoreva
dvayordeśayorvīrudvanaspativānaspatyāśakunimṛgagaṇa-
yutah̄ sthirasukumārabalavarṇaśaṁhananopapanasādhā-
raṇaguṇayuktapurushaḥ sādhāraṇo jñeyah̄ // § 17500

35 tatra deśe sādhāraṇe jāṅgale vā yathākālam śiśirātap- Ca.7.1.9
apavanasalilasevite same śucau pradaksīṇodake śmaśāna-
caitya-devayajanāgāra-sabhā-śvabhrārāma-valmīkoṣaravirahite
kuśarohiśāstīrṇe snigdhakṛṣṇamadhuramṛtti ke suvarṇav-

arṇamadhuramṛttike vā mṛdāvaphālakṛṣṭe+anupahate+anyairbalavattara
jātāni praśasyante // § 17501

Ca.7.1.10   tatra yāni & kālajātānyupāgatasampūrṇapramāṇa-rasavīrya-
gandhāni kālātapāgnisalilapavanajantubhiranupahatagandha-
varṇa-rasa-sparśa-prabhāvāṇi pratyagrāṇyudīcyāṁ diśi 5
sthitāni ; teṣāṁ sākhāpalāśamaciraprarūḍham varsāvasa-
ntayorgrāhyāṁ, grīṣme mūlāni śīsire vā sīrṇaprarūḍhap-
arṇānāṁ, śaradi tvakkandakṣīrāṇi, hemante sārāṇi, yath-
artu puṣpaphalamiti ; maṅgalācāraḥ kalyāṇavṛttah śuciḥ
śuklavāsāḥ sampūjya devatā aśvinau gobrāhmaṇāṁśca 10
kṛtopavāsaḥ prāṇmukha udaṇmukho vā gṛhṇīyāt // § 17502

Ca.7.1.11   gṛhītvā &cānurūpaguṇavadbhājanasthānyāgāreṣu prā-
gudagdvāreṣu nivātapravātaikadešeṣu nityapuṣpopahār-
abalikarmavatsu, agni-salilopasveda-dhūma-rajo-mūṣaka-
catuṣpadāmanabhigamanīyāni svavacchannāni śikyeṣvās- 15
ajya sthāpayet // § 17503

Ca.7.1.12   tāni ca yathādoṣam prayuñjīta surā-sauvīraka-tuṣodaka-
maireya-medaka-&dhānyāmla-phalāmla-dadhyamlādibhirvāte,
&mṛdvīkāmalaka-madhu-madhuka-parūṣaka-phāṇita-kṣīrādibhiḥ
pitte, śleṣmaṇi tu madhu-mūtra-kaṣāyādibhirbhāvitānyāloḍitāni
ca ; ityuddeśah / § 17504

      tam vistareṇa dravya-deha-doṣa-&sātmyādīni pravibh-
ajya vyākhyāsyāmah // § 17505

Ca.7.1.13   vamanadravyāṇāṁ madanaphalāni śreṣṭhatamānyāca-
kṣate, anapāyitvāt / § 17506 25

      tāni & vasanta grīṣmayorantare puṣyāśvayugbhyāṁ mṛ-
gaśirasā vā gṛhṇīyānmaitre muhūrte / § 17507

      yāni pakvānyakāṇānyaharitāni pāṇḍūnyakrimīṇyapū-
tīnyajantujagdhānyahrasvāni ; tāni &pramṛjya, kuśapuṭe
baddhvā, gomayenālipya, yavatu(bu)ṣamāṣāśālikulattha-
&mudgapalānāmanyatame nidadhyādaṣtarāṭram / § 17508 30

      ata ūrdhvam mṛdūbhūtāni madhvīṣṭagandhānyuddh-
ṛtya śoṣayet / § 17509

      suśuṣkāṇāṁ &phalapippalīruddharet / § 17510

      tāsāṁ ghṛtadadhimadhupalalavimṛditānāṁ punah śu-
ṣkāṇāṁ navāṁ kalaśāṁ supramṛṣṭavālukamarajaskamāk-
aṇṭham pūrayitvā svavacchannāṁ svanuguptāṁ &śikye-
ṣvāsajya samyak sthāpayet // § 17511 35

Ca.7.1.14

atha cchardanīyamāturaṁ dvyaham̄ tryaham̄ vā sneha-
 svedopapannam̄ śvaśchardayitavyamiti grāmyānūpaudakamāṁsarasaraksīra-
 dadhi-māṣa-tila-sākādibhiḥ samutkleśitaśleṣmāṇam̄ vy-
 uṣitam̄ jīrṇāhāram̄ pūrvāhne kṛtabalihomamaṅgalapra-
 5 āyaścittam̄ nirannamanatisnidham̄ yavāgvā ghṛtamā-
 trāṁ pītavantam̄, tāsāṁ phalapippalīnāmantarnakhamu-
 šṭim̄ yāvadvā sādhu manyeta jarjarīkṛtya yaṣṭimadhukas-
 āyeṇa kovidāra-karbudāra-nīpa-vidula-bimbī-śaṇapuṣpī-
 sadāpuṣpī-pratyakpuṣpī-kaṣāyāñāmanyatamena vā rātri-
 10 muṣitam̄ vimṛdyā pūtām̄ madhusaindhavayuktam̄ sukhō-
 ṣṇam̄ kṛtvā pūrṇam̄ śarāvam̄ mantrēñānenābhimantrayet-
 -- `aum̄ brahmadakṣāśvirudrendrabhūcandrārkānilāna-
 lāḥ/ § 17512

ṛṣayah sausadhiigrāmā bhūtasaṅghāśca pāntu te//
 15 § 17513

§ 17514

rasāyanamivarṣīñāṁ devānāmamṛtam̄ yathā/ sudhevottamanāgānāṁ bhaiṣajyamidamastu te// ity-
 evamabhimantryodañmukham̄ prāñmukham̄ vā++āturaṁ
 20 pāyayecchleṣmajvaragulmapratiṣyāyārtam̄ višeṣeṇa pu-
 nah punarāpittāgamanāt, tena sādhu vamati; hīnavegam̄
 tu pippalyāmalaka-sarṣapa-vacākalkalavaṇoṣṇodakaiḥ pu-
 nah punah pravartayedāpittadarśanāt/ § 17515

ityeṣa sarvaśchardanayogavidhiḥ//

§ 17516

25 sarveṣu tu madhusaindhavam̄ kaphavilayanacchedā-
 rtham̄ vamaneṣu vidadhyāt/ § 17517

Ca.7.1.15

na coṣṇavirodho madhunaśchardanayogayuktasya, av-
 ipakvapratyāgamanāddosanirharanācca// § 17518

Ca.7.1.16

phalapippalīnāṁ dvau dvau bhāgau kocidārādikāṣā-
 yena triḥsaptakṛtvah srāvayet, tena rasena tṛṭīyam̄ bhā-
 30 gam̄ piṣṭvā mātrāṁ harītakībhīrbīhītakairāmalairvā tu-
 lyāṁ vartayet, tāsāmekāṁ dve vā pūrvoktānāṁ kaṣāyāñ-
 āmanyatamasyāñjalimātreṇa vimṛdyā balavacchleṣmapr-
 asekagrānthijvarodarāruciṣu pāyayediti samānam̄ pūrv-
 ena// § 17519

Ca.7.1.17

35 phalapippalīkṣīram̄, tena vā kṣīrayavāgūmadhobhāge
 raktapitte hrddāhe ca; tajjasya vā dadhna uttarakam̄
 kaphaccharditamaka-&prasekeṣu; tasya vā payasah̄ sīta-

- 5   10   15   20   25   30   35
- Ca.7.1.18   *sya santānikāñjalim pitte prakupite urahkañthahṛdaye ca tanukaphopadigdhe, iti samānam pūrveṇa // § 17520*
- Ca.7.1.19   *phalapippalīśrtakṣīrānnnavanītamutpannam phalādik-alkakaśāyasiddham kaphābhībhūtāgnīm & viśuṣyaddeham ca mātrayā pāyayediti samānam pūrveṇa // § 17521*
- Ca.7.1.20   *phalapippalīnām phalādikāśāyeṇa triḥsaptakṛtvah su-paribhāvitena puśparajahprakāśena cūrṇena sarasi & sa-mjātam bṛhatsaroruham sāyāhne+avacūrṇayet, tadrātrivy-uṣitam prabhāte punaravacūrṇitamuddhṛtya haridrākṛṣ-arakṣīrayavāgūnāmanyatamam saindhavagudaphāṇitay-uktamākañtham pītavantamāghrāpayet sukumāramutkli-ṣṭapittakaphamausadhadhadveśinamiti samānam pūrveṇa // § 17522*
- Ca.7.1.21   *phalapippalīnām & bhallātakavidhiparisrutam svara-sam paktvā phāṇitībhūtamātantulībhāvāllehayet ; ātapaś-uşkam vā cūrṇīkṛtam jīmūtakādikāśāyeṇa pitte kaphasthānagate pāyayediti samānam pūrveṇa // § 17523*
- Ca.7.1.22   *& phalapippalīcūrṇāni pūrvavat & phalādīnām ṣaṇṇāma-nyatamakaśāyasrutāni vartikriyāḥ & phalādikāśāyopasarj-anāḥ peyā iti samānam pūrveṇa // § 17524*
- Ca.7.1.23   *& phalapippalīnāmāragvadha-vṛksaka-svādukanṭaka-pāṭhā-pāṭalā-śārṅgeṣṭā-mūrvā-saptaparṇa-naktamāla-picumarda-paṭola-suṣavī-guḍūcī-somavalka-dvīpiṇīnām pippalī-pippalīmūla-hastiṇipalī-citraka-śṛṅgaverāṇām cānyatamakaśāyeṇa si-ddho leha iti samānam pūrveṇa // § 17525*
- Ca.7.1.24   *phalapippalīśvelā-hareṇukā-śatapuṣpā-kustumburu-tagara-kuṣṭha-tvak-coraka-marubakāguru-guggulvelavāluka-śrīveṣṭaka-paripelava-māṁsi-śaileyaka-sthauneyaka-sarala-pārāvatapadyaśokarohini-vimśateranyatamasya kaśāyeṇa sādhitotkārikā utkārikāk-alpena, modakā vā modakakalpena, yathādoṣarogabhakti prayojyā iti samānam pūrveṇa // § 17526*
- Ca.7.1.25   *phalapippalīsvarasakasāyaparibhāvitāni tilaśālitaṇḍu-lapiṣṭāni tatksāyopasarjanāni ṣaṣṭkulīkalpena vā ṣaṣṭkulyāḥ, pūpakalpena vā pūpāḥ, iti samānam pūrveṇa // § 17527*
- Ca.7.1.26   *etenāiva ca kalpena sumukha-surasa-kuṭheraka-kāṇḍīra-kālamālaka-parṇāsaka-ksavaka-phaṇijjhaka-grñjana-kāsamarda-bhṛṅgarājānām potekṣuvālikā-kālaṇkataka-danḍairakāṇām cānyatamasya kaśāyeṇa kārayet // § 17528*

tathā badaraśāḍava-rāga-leha-modakotkārikā-tarpaṇa-
pānaka-māṁsarasa-yūṣa-&madyānāṁ madanaphalānya-
nyatamenopasṛjya yathādoṣarogabhakti dadyāt; taiḥ sā-
dhuvamatīti // § 17529

Ca.7.1.26

5 madanaḥ karahāṭaśca rāṭhah piṇḍītakah
phalam/
śvasanaśceti paryāyairucyate tasya kalpanā//
§ 17531

Ca.7.1.27

tatra ślokāḥ--- § 17532

Ca.7.1.28

nava yogāḥ kaśāyeśu, &mātrāsvaṣṭau,
payoghrte/
pañca, phāṇitacūrṇe dvau ghreye, vartikriyāsu
ṣat// § 17534

10 vimśatirvimśatirlehamodakotkārikāsu ca/
śaśkulilūlāyoścoktā yogāḥ ṣodaśa ṣodaśa//
§ 17536

Ca.7.1.29

daśānye śāḍavādyeśu trayastrimśadidam
śatam/
yogānāṁ vidhivaddiṣṭam phalakalpe
maharṣinā// § 17538
ityagniveśakṛte tantre carakapratisamśkrte+aprāpte
dṛḍhabalasampūrite kalpasthāne madanakalpo nāma
prathamo+adhyāyah//1//

Ca.7.1.30

7.2 dvitīyo+adhyāyah/

athāto jīmūtakakalpam vyākhyāsyāmaḥ// § 17540
iti ha smāha bhagavānātreyah// § 17541

Ca.7.2.1

Ca.7.2.2

kalpam jīmūtakasyemam phalapuṣpāśrayam
śṛṇu/
garāgarī ca venī ca tathā syāddevatāḍakah//
§ 17543

Ca.7.2.3

- Ca.7.2.4 jīmūtakam tridoṣaghnam
yathāsvauṣadhakalpitam/
prayoktavyam jvaraśvāsahikkādyeṣvām yesu
ca // § 17545
- Ca.7.2.5 yathoktaguṇayuktānām deśajānām yathāvidhi/
* payah puṣpe+asya, nirvṛtte phale peyā
payaskṛtā // § 17547
- Ca.7.2.6 lomaśe kṣīrasamṛtānam, dadhyuttaramalomaśe/ 5
śrte payasi dadhyamlam &jātam
haritapāṇḍuke // § 17549
- Ca.7.2.7 jīrnānām ca suśuṣkānām nyastānām bhājane
śucau/
cūrṇasya payasā śuktim vātapittārditah pibet//
§ 17551
- Ca.7.2.8 āsutya ca surāmaṇde mṛditvā prasrutam pibet/
kaphaje+arocake kāse pāṇḍuroge sayakṣmaṇi// 10
§ 17553
- Ca.7.2.9 dve cāpothyāthavā trīṇi guḍūcyā madhukasya
vā/
kovidārādikānām vā nimbasya kuṭajasya vā//
§ 17555
- Ca.7.2.10 kaṣāyeṣvāsutam pūtvā tenaiva vidhinā pibet/
athavā++āragvadhādīnām saptānām pūrvavat
pibet// § 17557
- Ca.7.2.11 * ekaikasya kaṣāyeṇa pittaśleṣmajvarārditah/ 15
mātrāḥ syuḥ phalavaccāṣṭāu kolamātrāstu tā
matāḥ// § 17559

4 *] `payādikalpitam ca' iti pā-
11 trīṇi] `guḍūcyāmalakasya vā'
iti pā-

15 *] `ekaikaśāḥ' iti pā-
16 mātrāḥ] `vartayah' iti pā-

	jīvakarṣabha kekṣūṇāṁ śatāvaryā rasena vā / pittaśleṣmajvare dadyādvāt apittajvare+athavā / / § 17561	Ca.7.2.12
	tathā jīmūtakaksīrāt samutpannam pacedghṛtam / phalādīnāṁ kaṣāyeṇa śreṣṭham tadvamanam matam / / § 17563	Ca.7.2.13
5	tatra ślokau--- § 17564	Ca.7.2.14
	ṣaṭ kṣīre & madirāmaṇde eko dvādaśa cāpare / sapta cāragvadhādīnāṁ kaṣāye+aṣṭau ca vartīsu / / § 17566	
	jīvakādiṣu catvāro ghṛtam caikam prakīrtitam / kalpe jīmūtakānāṁ &ca yogāstriṁśannavādhikāḥ / / § 17568	Ca.7.2.15
10	ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte+aprāpte dṛḍhabalasaṁpūrite kalpasthāne jīmūtakakalpo nāma dvitīyo+adhyāyah / / 2 / /	

7.3 ṭṛṭīyo+adhyāyah/

	athāta ikṣvāku kalpaṁ vyākhyāsyāmaḥ / / § 17570	Ca.7.3.1
	iti ha smāha bhagavānātreyah / / § 17571	Ca.7.3.2
	siddhaṁ vakṣyāmya thekṣvāku kalpaṁ yesām praśasy- ate / / § 17572	Ca.7.3.3
5	&lambā+atha kaṭukālābūstumbī piṇḍaphalā tathā / / § 17573	
	ikṣvākuḥ phalinī caiva procyate tasya kalpanā / kāsaśvāsiśacchardijvarārte kaphakarṣite / / § 17575	Ca.7.3.4
	pratāmyati nare caiva vamanārtham tadiṣyate / apuśpasya pravālānāṁ muṣṭim prādeśasammitam / / § 17577	Ca.7.3.5
10		

- Ca.7.3.6   kṣīraprasthe śṛtam dadyāt pittodrikte
                   kaphajvare/
                   puśpādiṣu ca catvārah kṣīre jīmūtake yathā//
                   § 17579

Ca.7.3.7   yogā haritapāṇḍūnāṁ surāmaṇḍena
                   pañcamah/
                   phalasvarasabhāgāṁ ca triguṇakṣīrasādhitam//
                   § 17581

Ca.7.3.8   uraḥsthite kaphe dadyāt svarabhede ca pīnase/
                   jīrnē madhyoddhṛte &kṣīram prakṣipettadyadā
                   dadhi// § 17583

Ca.7.3.9   jātam syāt sakaphe kāse śvāse vamyāṁ ca tat
                   pibet/
                   ajākṣīreṇa bījāni &bhāvayet pāyayeta ca// § 17585

Ca.7.3.10   viṣagulmodaragranthigaṇdeṣu ślīpadeṣu ca/
                   mastunā vā phalānmadhyāṁ
                   pāṇḍukuṣṭhaviṣārditah// § 17587

Ca.7.3.11   tena takram vipakvāṁ vā sakṣaudralavaṇāṁ
                   pibet/
                   tumbyā phalarasaiḥ śuṣkaiḥ
                   sapuṣpairavacūrṇitam// § 17589

Ca.7.3.12   chardayenmālyamāghrāya
                   gandhasampatsukhocitah/
                   bhakṣayet phalamadhyāṁ vā guḍena palalena
                   ca// § 17591

Ca.7.3.13   ikṣvākuphalatalāṁ vā siddham vā
                   pūrvavadghṛtam/
                   pañcāśaddaśavṛddhāni phalādīnāṁ
                   yathottaram// § 17593

	pibedvimir्दya bījāni kaśāyeśvāśatam pṛthak/ yaṣṭyāhvakovidārādyairmuṣṭimantarnakham pibet// § 17595	Ca.7.3.14
	kaśāyaiḥ &kovidārādyairmātrāśca phalavat smṛtāḥ/ bilvamūlakashaśayeṇa tumbībījāñjalim pacet// § 17597	Ca.7.3.15
5	pūtasyāsyā trayo &bhāgāścaturthah phāṇitasya tu/ saghṛto bījabhāgaśca &pīṣṭānardhāṁśikāṁstathā// § 17599	Ca.7.3.16
	mahājālinijīmūtakṛtavedhanavatsakān/ tam leham sādhayeddarvyā ghaṭṭayanmr̥dunā+agninā// § 17601	Ca.7.3.17
10	yāvat syāttantumattoye patitam tu na śīryate/ tam lihanmātrayā &leham pramathyām ca pibedanu// § 17603	Ca.7.3.18
	kalpa eṣo+agnimanthādau catuske pṛthagucyate/ śaktubhirvā pibenmantham tumbīsvarasabhāvitaiḥ// § 17605	Ca.7.3.19
15	kaphaje+atha jvare kāse kaṇṭharogesvarocake/ gulme &mehe praseke ca kalkam māṁsarasaīḥ pibet/ narah sādhu vamatyevam na ca daurbalyamaśnute// § 17608	Ca.7.3.20
	tatra ślokāḥ--- § 17609	Ca.7.3.21
	payasyaṣṭau surāmaṇḍa-mastu-takreṣu ca trayah/ ghreyam sapalalam tailam vardhamānāḥ phaleṣu ṣaṭ// § 17611	

Ca.7.3.22   ghṛtamekaṁ kaśāyeṣu navānye madhukādiṣu/
aṣṭau vartikriyā lehāḥ pañca &mantho
rasastathā // § 17613

Ca.7.3.23   yogā &ikṣvākulpe te catvārimśacca pañca ca/
uktā maharśinā samyak prajānām
hitakāmyayā // § 17615
ityagniveśakṛte tantra carakapratisamṣkṛte+aprāpte
dṛḍhabalasamṛpūrite kalpasthāne ikṣvākulpo nāma   5
tṛtīyo+adhyāyah//3//

7.4 caturtho+adhyāyah/

Ca.7.4.1   athāto dhāmārgavakalpaṁ vyākhyāsyāmaḥ// § 17617

Ca.7.4.2   iti ha smāha bhagavānātreyah// § 17618

Ca.7.4.3   karkoṭakī &kothaphalā mahājālinireva ca/
dhāmārgavasya paryāyā rājakośātakī tathā//
§ 17620

Ca.7.4.4   gare gulmodare kāse vāte śleśmāśayasthite/
kaphe ca kaṇṭhavaktrasthe kaphasam̄cayajeṣu   5
ca// § 17622

Ca.7.4.5   &rogesveṣu prayojyam syāt sthirāśca guravaśca
ye/
phalam puṣpam pravālam ca vidhinā tasya
sam̄haret// § 17624

Ca.7.4.6   pravālasvarasam̄ śuṣkam kṛtvā &ca gulikāḥ
pr̄thak/
kovidārādibhiḥ peyāḥ kaśāyairmadhukasya   10
ca// § 17626

Ca.7.4.7   puṣpādiṣu &payoyogāścatvārah pañcamī surā/
pūrvavat jīrṇaśuṣkāṇāmataḥ kalpāḥ
pravakṣyate// § 17628

- madhukasya kaśāyeṇa bījalaṇṭhoddhṛtam
phalam/
saguḍam vyuṣitam rātrim
kovidārādibhistathā// § 17630 Ca.7.4.8
- dadyādgulmodarārtebhyo ye cāpyanye
kaphāmayāḥ/
dadyādannena samyuktam
chardihṛdrogaśāntaye// § 17632 Ca.7.4.9
- 5 cūrṇairvā+apyutpalādīni bhāvitāni
prabhūtaśāḥ/
rasakṣīrayavāgvāditṛpto ghrātvā vamet
sukham// § 17634 Ca.7.4.10
- cūrṇīkṛtasya vartim vā kṛtvā badarasammitām/
vinīyāñjalimātre tu pibedgo+&aśvaśakṛdrase//
§ 17636 Ca.7.4.11
- 10 prṣatarṣyakuraṅgāhvagajoṣṭrāśvatarāvike/
śvadamṣṭrakharakhaḍgānāṁ caivam peyā
&śakṛdrase// § 17638 Ca.7.4.12
- jīvakarṣabhbakau vīrāmātmaguptām śatāvarīm/
kākolīm śrāvaṇīm medām mahāmedām
madhūlikām// § 17640 Ca.7.4.13
- ekaikaśo+abhisamcūrṇya saha dhāmārgaveṇa
te/
śarkarāmadhusam�uktā lehā
hṛddāhakāsinām// § 17642 Ca.7.4.14
- 15 sukhodakānupānāḥ syuḥ pīttoṣmasahite
kaphe/
dhānyatumburuyūṣeṇa kalkaḥ
sarvaviṣāpahāḥ// § 17644 Ca.7.4.15

- Ca.7.4.16   jātyāḥ saumanasāyinyā rajanyāścorakasya ca/
vṛścīrasya mahākṣudrasahāhaimavatasya ca //
§ 17646
- Ca.7.4.17   bimbyāḥ punarnavāyā vā kāsamardasya vā
&pr̥thak/
ekam dhāmārgavam dve vā kṣāye parimṛdya
tu // § 17648
- Ca.7.4.18   pūtam manovikāreṣu pibedvamanamuttamam/ 5
tacchṛtakṣīrajam sarpīḥ sādhitam vā
phalādibhiḥ // § 17650
- Ca.7.4.19   tatra ślokau--- § 17651
- pallave nava catvārah kṣīra ekaḥ surāsave/
kaṣāye viṁśatiḥ kalke daśa dvau ca śakṛdrase//
§ 17653
- Ca.7.4.20   anna ekastathā ghreye daśa lehāstathā ghṛtam/ 10
kalpe dhāmārgavasyoktāḥ ṣaṣṭiryogā
maharsiṇā // § 17655
ityagniveśakṛte tantre carakapratisamskṛte+aprāpte
dr̥ḍhabalasampūrite kalpasthāne dhāmārgavakalpo nāma
caturtho+adhyāyah//4//
- ## 7.5 pañcamo+adhyāyah/
- Ca.7.5.1   athāto vatsakakalpam vyākhyāsyāmah// § 17657
- Ca.7.5.2   iti ha smāha bhagavānātreyah// § 17658
- Ca.7.5.3   atha vatsakanāmāni bhedam
strīpum̄sayostathā/
kalpam cāsyā &pravakṣyāmi vistareṇa
yathātatham// § 17660
- Ca.7.5.4   vatsakah kuṭajah śakro vṛksako girimallikā/
bījānīndrayavāstasya tathocyante kaliṅgakāḥ// 5
§ 17662

	bṛhatphalaḥ &śvetapuspaḥ snigdhapatraḥ pumān bhavet/ syāmā cāruṇapuspā strī ^{§ 17664} &phalavṛntaistathā+aṇubhiḥ//	Ca.7.5.5
	raktapittakaphaghnastu sukumāreśvanatyayah/ hṛdrogajvaravātāśṛgvīsarpaṇiṣu śasyate// ^{§ 17666}	Ca.7.5.6
5	kāle phalāni samgrhya tayoh śuṣkāni &nikṣipet/ teṣāmantarnakhaṁ muṣṭim jarjarīkṛtya &bhāvayet// ^{§ 17668}	Ca.7.5.7
	madhukasya kaṣāyeṇa kovidārādibhistathā/ niśi sthitam vimṛdyaitallavaṇakṣaudrasaṇyutam// ^{§ 17670}	Ca.7.5.8
10	pibettadvamanam śreṣṭham pittaśleṣmanibarhaṇam/ aṣṭāhaṁ payasā++ārkeṇa teṣām cūrṇāni bhāvayet// ^{§ 17672}	Ca.7.5.9
	&jīvakasya kaṣāyeṇa tataḥ pāṇitalam pibet/ phalajīmūtakekṣvākujīvantīnām pṛthak tathā// ^{§ 17674}	Ca.7.5.10
15	sarṣapāṇīnam madhūkānām lavaṇasyāthavā+ambunā/ kr̥ṣareṇāthavā yuktam vidadhyādvamanam bhiṣak// ^{§ 17676} tatra ślokaḥ--- ^{§ 17677}	Ca.7.5.11
	kaṣāyairnava cūrṇaiśca pañcoktāḥ salilaistrayah/ ekaśca kr̥ṣarāyām syādyogāste+aṣṭādaśa &smṛtāḥ// ^{§ 17679} ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte+aprāpte dr̥ḍhabalasampūrite kalpasthāne vatsakakalpo nāma pañcamo+adhyāyah//5//	Ca.7.5.12

7.6 ṣaṣṭha+adhyāyah/

- Ca.7.6.1 athātaḥ kṛtavedhanakalpaṁ vyākhyāsyāmaḥ // § 17681
- Ca.7.6.2 iti ha smāha bhagavānātreyah// § 17682
- Ca.7.6.3 kṛtavedhananāmāni kalpaṁ cāsyā nibodhata/
kṣvedaḥ kośātakī &coktaṁ mṛdaṅgaphalameva
ca// § 17684
- Ca.7.6.4 atyarthakaṭukīksnoṣṇam gādheśviṣṭam gadeṣu 5
ca//
kuṣṭhapāṇḍvāmayaplīhaśophagulmagarādiṣu//
§ 17686
- Ca.7.6.5 kṣīrādi &kusumādīnāṁ surā caiteṣu pūrvavat/
suśuṣkāṇāṁ tu &jīrnānāmekam dve vā
yathābalam// § 17688
- Ca.7.6.6 kaṣāyairmadhukādīnāṁ navabhiḥ phalavat
pibet/
kvāthayitvā &phalaṁ tasya pūtvā leham 10
nidhāpayet// § 17690
- Ca.7.6.7 kṛtavedhanakalkāṁśam
&phalādyardhāṁśasamṛytam/
pr̥thak cāragvadhādīnāṁ
trayodaśabhirāsutam// § 17692
- Ca.7.6.8 &sālmalīmūlacūrṇānāṁ
picchābhirdaśanbhistathā/
&vartikriyāḥ ṣaṭ phalavat, phalādīnāṁ ghṛtam
tathā// § 17694
- Ca.7.6.9 kośātakāni pañcāśat kovidārarase pacet/
tam kaṣāyam phalādīnāṁ kalkairleham punaḥ 15
pacet// § 17696

kṣvedasya tatra bhāgah
syācchesānyardhāṁśikāni tu/
kaśāyaiḥ &kovidārādyairevam tat kalpayet
pr̥thak// § 17698

Ca.7.6.10

kaśāyeśu phalādīnāmānūpam piśitam pr̥thak/
kośātakyā samam paktvā rasam salavaṇam
pibet// § 17700

Ca.7.6.11

5 phalādipippalītulyam tadvat kṣvedarasam
pibet/
kṣvedam &kāśī pibet siddham
miśramikṣurasena ca// § 17702
tatra ślokau--- § 17703

Ca.7.6.12

Ca.7.6.13

kṣīre dvau dvau surā caikā kvāthā
dvāvīṁśatistathā/
daśa picchā ghṛtam caikam ṣaṭ ca vartikriyāḥ
śubhāḥ// § 17705

10 lehe+asṭau sapta māṁse ca yoga
ikṣurase+aparah/
kṛtavedhanakalpe+asmin ṣaṭiryogāḥ
prakīrtitāḥ// § 17707
ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte+aprāpte
dr̥ḍhabalasampūrite kalpasthāne kṛtavedhanakalpo nāma
ṣaṭho+adhyāyah//6//

Ca.7.6.14

7.7 saptamo+adhyāyah/

athātah śyāmātrivṛtkalpam vyākhyāsyāmaḥ// § 17709
iti ha smāha bhagavānātreyah// § 17710

Ca.7.7.1

Ca.7.7.2

virecane trivṛnmūlam
&śreṣṭhamāhurmanīṣīṇah//
tasyāḥ samjñā guṇāḥ karma bhedāḥ kalpaśca
vakṣyate// § 17712

Ca.7.7.3

- Ca.7.7.4 tribhaṇḍī trivṛtā &caiva śyāmā kūṭaraṇā tathā/
sarvānubhūtiḥ &suvahā śabdaiḥ
paryāyavācakaiḥ // § 17714
- Ca.7.7.5 kaśāyā madhurā rūkṣā vipāke kaṭukā ca sā/
kaphapittapraśamanī raukṣyāccānilakopanī//
§ 17716
- Ca.7.7.6 sedānīmausadhairyuktā vātapittakaphāpahaiḥ/
&kalpavaiśeyamāsādya sarvarogaharā
bhavet // § 17718
- Ca.7.7.7 mūlam tu dvividham tasyāḥ śyāmam
cārunameva ca/
&tayormukhyataram viddhi mūlam
yadaruṇaprabham // § 17720
- Ca.7.7.8 sukumāre śisau vṛddhe mṛdukoṣṭhe ca
&tacchubham/
mohayedāśukāritvācchyāmā kṣīnvīta
&mūrcchayet // § 17722
- Ca.7.7.9 taikṣṇyāt karşıtı hṛtkanṭhamāśu doṣam
haratyapi/
śasyate bahudoṣāṇām krūrakoṣṭhāscā ye
narāḥ // § 17724
- Ca.7.7.10 guṇavatyām tayorbhūmau jātam mūlam
samuddharet/
upoṣya prayataḥ śukle śuklavāsāḥ samāhitah //
§ 17726
- Ca.7.7.11 gambhīrānugatam ślakṣṇamatiryagyagvisṛtam ca
yat/
&tadvipātyoddharedgarbham tvacam śuṣkām
nidhāpayet // § 17728

	snigdhasvinno virecyastu &peyāmātrositah sukham/ akṣamātram tayoh piṇḍam vinīyāmlena nā pibet// § 17730	Ca.7.7.12
	go+avyajāmahiśīmūtrasauvīrakatuṣodakaiḥ/ prasannayā triphalayā śṛtayā ca pṛthak pibet// § 17732	Ca.7.7.13
5	ekaikam saindhavādīnāṁ dvādaśānāṁ sanāgaram/ &trivṛddviguṇasamyuktam cūrṇamuṣṇāmbunā pibet// § 17734	Ca.7.7.14
	pippalī pippalīmūlam maricam gajapippalī/ saralah kilimaṇ hiṅgu bhārgī tejovatī tathā// § 17736	Ca.7.7.15
10	mustam haimavatī pathyā citrako rajaṇī vacā/ svarṇakṣīryajamodā ca śrīngaveram ca taiḥ pṛthak// § 17738	Ca.7.7.16
	ekaikārdhāṁśasamyuktam pibedgomūtrasamyutam/ madhukārdhāṁśasamyuktam śarkarāmbuyutam pibet// § 17740	Ca.7.7.17
	jīvakarṣabhakau medāṁ śrāvaṇīṁ karkaṭāhvayām/ mudgamāśākhyaparnyau ca mahatīṁ śrāvaṇīṁ tathā// § 17742	Ca.7.7.18
15	kākolīṁ &kṣīrakākolīmindrāṁ chinnaruhāṁ tathā/ kṣīraśuklāṁ payasyām ca yaṣṭyāhvam vidhinā pibet// § 17744	Ca.7.7.19
	vātapittahitānyetānyanyāni tu kaphānile/	Ca.7.7.20

kṣīramāṁsekṣukāśmaryadrāksāpīlurasaiḥ
pr̥thak // § 17746

Ca.7.7.21 sarpisā vā tayoścūrṇamabhayārdhāṁśikam
pibet/
lihyādvā madhusarpibhyāṁ samyuktam
sasitopalam // § 17748

Ca.7.7.22 ajagandhā tugākṣīrī vidārī śarkarā trivṛt/
cūrṇitam kṣaudrasarpibhyāṁ līḍhvā sādhu 5
viricyate // § 17750

Ca.7.7.23 sannipātajvarastambhadāhatrṣṇārdito narah/
śyāmātrivṛtkaṣāyeṇa kalkena ca saśarkaram //
§ 17752

Ca.7.7.24 sādhayedvidhivalleham lihyāt pāṇitalam tataḥ/
sakṣaudrām śarkarām paktvā
kuryānmṛdbhājane nave // § 17754

Ca.7.7.25 &kṣipecchīte trivṛccūrṇam tvakpatramaricaiḥ 10
saha/
&mātrayā lehayedetadīśvarāṇāṁ virecanam //
§ 17756

Ca.7.7.26 &kuḍavāṁśān rasānikṣudrāksāpīluparūṣakāt/
sitopalāpalam kṣaudrāt kuḍavārdham ca
sādhayet // § 17758

Ca.7.7.27 tam leham yojayecchītam trivṛccūrṇena
śāstravit/
&etadutsannapittānāmīśvarāṇāṁ virecanam // 15
§ 17760

Ca.7.7.28 śarkarāmodakān vartīrgulikāmāṁsapūpakān/
anena vidhinā kuryāt paittikānāṁ virecanam //
§ 17762

	pippalīm nāgaram kṣāram śyāmām trivṛtayā saha/ leharenmadhunā sārdham &śleśmalānām virecanam// § 17764	Ca.7.7.29
	mātuluṅgābhayādhātriśrīparṇīkoladādimāt/ subhṛṣṭān svarasāṁstaile sādhayettatra cāvapet// § 17766	Ca.7.7.30
5	sahakārāt kapitthācca madhyamamlam ca yat phalam/ pūrvavadbahalībhūte trivṛccūrṇam samāvapet// § 17768	Ca.7.7.31
	tvakpatrakeśarailānām cūrṇam madhu ca mātrayā/ leho+ayam kaphapūrṇānāmīśvarāṇām virecanam// § 17770	Ca.7.7.32
10	pānakāni rasān yūṣānmodakān rāgasāḍavān/ anena vidhinā kuryādvirekārtham kaphādhike// § 17772	Ca.7.7.33
	bhṛṅgailābhyaṁ samā nīlī taistrivṛttaiśca śarkarā/ cūrṇam phalarasakṣaudraśaktubhistarpaṇam pibet// § 17774	Ca.7.7.34
	vātapittakaphottheṣu rogesvalpānaleṣu ca/ nareṣu sukumāreṣu nirapāyam virecanam// § 17776	Ca.7.7.35
15	śarkarātriphalāśyāmātrivṛtpippalīmāksikaiḥ/ modakah sannipātordhvaraktapittajvarāpahah// § 17778	Ca.7.7.36
	trivṛcchāṇā matāstisrastisraśca triphalātvacah/	Ca.7.7.37

viḍāṅgapippalīksāraśāṇāstisraśca cūrṇitāḥ //
§ 17780

- Ca.7.7.38   lihyāt sarpirmadhubhyāṁ ca modakam vā
                  guḍena tu/
                  &bhakṣayenniśparīhārametacchodhanamuttamam //
                  § 17782
- Ca.7.7.39   gulmāṁ plīhodaram &svāsam
                  halīmakamarocakam/
                  kaphavātakṛtāṁścānyān
                  vyādhīnetadvyapohati // § 17784   5
- Ca.7.7.40   viḍāṅgapippalīmūlatrīphalādhānyacitrakān/
                  maricendrayavājājīpippalīhasti pippalīḥ // § 17786
- Ca.7.7.41   lavaṇānyajamodāṁ ca cūrṇitam kārsikam
                  pr̥thak/
                  tilatailatrv̥ccūrṇabhāgau cāṣṭapalonmitau //
                  § 17788
- Ca.7.7.42   dhātrīphalarasaprasthāṁstrīn guḍārdhatulāṁ   10
                  tathā/
                  paktvā mṛdvagninā
                  khādedbadarodumbaropamān // § 17790
- Ca.7.7.43   guḍān kṛtvā na cātra syādvihārāhārayantranā/
                  mandāgnitvāṁ jvaram mūrcchāṁ
                  mūtrakṛcchramarocakam // § 17792
- Ca.7.7.44   asvapnam gātraśūlam ca kāsam svāsam
                  bhramam kṣayam/
                  kuṣṭhārśahkāmalāmehagulmodarabhadgarān // 15
                  § 17794
- Ca.7.7.45   grahaṇīpāṇḍurogāṁśca hanyuh pumsavanāśca
                  te/
                  kalyāṇakā iti khyātāḥ sarvesvṛtuṣu yaugikāḥ //

	iti kalyāṇakagudah/ &vyoṣatvakpatramustailāviḍaṅgāmalakābhayāḥ/ Ca.7.7.46 samabhāgā bhiṣagdadyāddviguṇam ca mukūlakam// § 17799	
5	trivṛto+aṣṭaguṇam bhāgam śarkarāyāśca saḍguṇam/ cūrṇitam guḍikāḥ kṛtvā kṣaudreṇa palasam̄mitāḥ// § 17801	Ca.7.7.47
	bhakṣayet kalyamutthāya śītam cānu pibejjalam/ mūtrakrcchre jvare vamyāṁ kāse śvāse bhrame kṣaye// § 17803	Ca.7.7.48
	tāpe pāṇḍvāmaye+alpe+agnau śastā niryantranāśināḥ/ yogaḥ sarvaviṣāṇāṁ ca mataḥ &sreṣṭho virecane// § 17805	Ca.7.7.49
10	mūtrajānāṁ ca rogānāṁ vidhijñenāvacāritah/ pathyādhātryurubukāṇāṁ prasṛtau dvau trivṛtpalam// § 17807	Ca.7.7.50
	daśa tānmodakān kuryādīśvarāṇāṁ virecanam/ trivṛddhaimavatī syāmā nīlinī hastipippalī// § 17809	Ca.7.7.51
15	samūlā pippalī mustamajamodā durālabhā/ kārṣikam nāgarapalam guḍasya palavimśatim// § 17811	Ca.7.7.52
	cūrṇitam modakān kuryādudumbaraphalopamān/ hiṅgusauvarcalavyoṣayavānībiḍajīrakaiḥ// § 17813	Ca.7.7.53
	vacājagandhātriphalācavyacitrakadhānyakaiḥ/	Ca.7.7.54

modakān veṣṭayeccūrṇaistān
satumburudāḍimaiḥ // § 17815

Ca.7.7.55 trikavaṅkṣaṇahṛdbastikoṣṭhārśahplīhaśūlinām/
hikkākāsāruciśvāsakaphodāvartinām
&śubhāḥ // § 17817

Ca.7.7.56 trivṛtāṁ kauṭajam bījam pippalīṁ
viśvabheṣajam/
&kṣaudradrākṣārasopetam
varṣāsvetadvirecanam // § 17819

5

Ca.7.7.57 trivṛddurālabhāmustaśarkarodīcyacandanam/
drākṣāmbunā sayaṣṭyāhvasātalām
jaladātyaye // § 17821

Ca.7.7.58 trivṛtāṁ citrakam pāthāmajājīṁ saralam vacām/
svarṇakṣīrīṁ ca hemante piṣṭvā tūṣṇāmbunā
pibet // § 17823

Ca.7.7.59 śarkarā trivṛtā tulyā grīsmakāle virecanam/
trivṛttrāyantihapuṣāḥ sātalām &kaṭurohiṇīṁ // 10
§ 17825

Ca.7.7.60 svarṇakṣīrīṁ ca saṃcūrṇya gomūtre
bhāvayettryaham/
eṣa sarvartuko yogah snigdhānām
maladoṣahṛt // § 17827

Ca.7.7.61 trivṛcchyāmā durālambhā vatsakam
hastiippalī/
nīlinī triphalā mustam kaṭukā ca sucūrṇitam // 15
§ 17829

Ca.7.7.62 sarpirmāṁsarasoṣṇāmbuyuktam pāṇitalam
tataḥ/
pibet &sukhatamam hyetadrūkṣāṇāmapi
śasyate // § 17831

- tryūṣaṇam triphalā hiṅgu kārṣikam
trivṛtāpalam/
sauvarcalārdhakarsām ca pālārdham
cāmlavetasāt // § 17833
- Ca.7.7.63
- taccūrṇam śarkarātulyam madyenāmlena vā
pibet/
gulmapārṇvārtinutsiddham jīrṇe
cādyādrasaudanam // § 17835
- Ca.7.7.64
- 5 trivṛtām triphalām dantīm saptalām
vyoṣasaindhavam/
kṛtvā cūrṇam tu saptāham
bhāvyamāmalakīrase // § 17837
- Ca.7.7.65
- tadyojyam tarpaṇe yūṣe piśite rāgayuktiṣu/
tulyāmlam trighṛtākalkasiddham gulmaharam
ghṛtam // § 17839
- Ca.7.7.66
- 10 syāmātrivṛtayormūlam pacedāmalakaiḥ saha/
jale tena &kaṣāyeṇa paktvā sarpiḥ pibennarah //
§ 17841
- Ca.7.7.67
- syāmātrivṛtkaṣāyeṇa siddham sarpiḥ
pibettathā/
sādhitam vā payastābhyaṁ sukham tena
viricyate // § 17843
- Ca.7.7.68
- trivṛṇmuṣṭīṁstu sanakhānaṣṭau
droṇe+ambhasah &pacet/
pādaśeṣam kaṣāyam tam pūtam
guḍatulāyutam // § 17845
- Ca.7.7.69
- 15 snigdhe sthāpyam ghaṭe
kṣaudrapippalīphalacitrakaiḥ/
pralipte &madhunā māsam jātam tanmātrayā
pibet // § 17847
- Ca.7.7.70

- Ca.7.7.71   grahaṇīpāṇḍurogaghnam
                       gulmaśvayathunāśanam/
                      surām vā &trivṛtāyogakiṇvām
                      tatkvāthasamyutām// § 17849
- Ca.7.7.72   yavaiḥ śyāmātrivṛtkvāthasvinnaiḥ
                       kulmāśamambhasā/
                      āsutam ṣadaham palle jātam sauvīrakam
                      pibet// § 17851
- Ca.7.7.73   bhr̥ṣṭān vā &satuṣāñchuddhān   5
                       yavāṁstaccūrṇasamyutān/
                      āsutānambhasā tadvat pibejjātam tuṣodakam//
                      § 17853
- Ca.7.7.74   tathā madanakalpoktān ṣāḍavādīn pr̥thagdaśa/
                      trivṛccūrṇena samyujya virekārtham
                      prayojayet// § 17855
- Ca.7.7.75   bhavataścātra--- § 17856
- tvakkeśarāmrātakadāḍimailāsitopalāmāksika-   10
                      mātuluṅgaiḥ/
                      madyaistathā+amlaiśca manonukūlairyuktāni
                      deyāni virecanāni// § 17858
- Ca.7.7.76   Śītāmbunā pītavataśca tasya siñcenmukham
                      chardivighātahetoh/
                      hr̥dyāmśca mr̥tpuṣpaphalapravālānamlam ca
                      dadyādupajighraṇārtham// § 17860
- Ca.7.7.77   tatra ślokāḥ--- § 17861
- eko+amlādibhiraṣṭau ca daśa dvau   15
                      saindhavādibhiḥ/
                      mūtre+asṭādaśa &yaṣṭyām dvau jīvakādau
                      caturdaśa// § 17863

ksīrādau sapta lehe+aṣṭau catvārah sitayā+api   Ca.7.7.78
                   ca/
                   pānakādiṣu pañcaiva ṣadṛtau pañca modakāḥ//
                   § 17865

catvāraśca ghrte ksīre dvau cūrṇe tarpaṇe tathā/   Ca.7.7.79
                   dvau madye kāñjike dvau ca daśānye
                   ṣāḍavādiṣu//   § 17867

5   syāmāyāstrivṛtāyāśca kalpe+asmin   Ca.7.7.80
                   samudāhṛtam/
                   śatam daśottaram siddham yogānām
                   paramarṣiṇā//   § 17869
                   ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte+aprāpte
                   dṛḍhabalasampūrite kalpasthāne syāmātrivṛtkalpo nāma
                   saptamo+adhyāyah//7//

7.8 aṣṭamo+adhyāyah/

athātaścaturaṅgulakalpam vyākhyāsyāmaḥ//   § 17871   Ca.7.8.1
                   iti ha smāha bhagavānātreyah//   § 17872   Ca.7.8.2

āragvadho rājavṛkṣah śampākaścaturaṅgulah/
                   pragrahah kṛtamālaśca   Ca.7.8.3
                   karṇikāro+avaghātakah//   § 17874

5   jvarahṛdrogavātāsrgudāvartādirogiṣu/
                   rājavṛkṣo+adhikam pathyo
                   mr̥durmadhuraśītalah//   § 17876   Ca.7.8.4

bāle vṛddhe kṣate kṣīne sukumāre ca mānave/
                   &yojyo
                   mr̥dvanapāyitvādvīneśāccaturaṅgulah//
                   § 17878   Ca.7.8.5

&phlakāle phalam tasya grāhyam pariṇatam ca
                   yat/   Ca.7.8.6

tesāṁ guṇavatāṁ &bhāram sikatāsu
nidhāpayet// § 17880

Ca.7.8.7 saptarātrāt samuddhṛtya śoṣayedātāpe bhiṣak/
tato majjānamuddhṛtya śucau bhāṇḍe
nidhāpayet// § 17882

Ca.7.8.8 drākṣārasayutam dadyāddāhodāvartapīḍite/
caturvarṣamukhe bāle yāvaddvādaśavārṣike// 5
§ 17884

Ca.7.8.9 caturaṅgulamajjñastu prasṛtam
vā+athavā+añjalim/
surāmaṇḍena saṃyuktamathavā kolasīdhunā//
§ 17886

Ca.7.8.10 dadhimāṇḍena vā &yuktam rasenāmalakasya
vā/
kr̥tvā sītakaśāyam &tam pibet sauvīrakeṇa vā//
§ 17888

Ca.7.8.11 &trivṛto vā kaśāyeṇa majjñah kalkam tathā 10
pibet/
tathā bilvakaśāyeṇa lavaṇakṣaudrasaṃyutam//
§ 17890

Ca.7.8.12 kaśāyenāthavā tasya trivṛccūrṇam guḍānvitam/
sādhayitvā śanairleham leharenmātrayā
naram// § 17892

Ca.7.8.13 caturaṅgulasiddhādvā
kṣīrādyadudiyādgṛhtam/
majjñah kalkena dhātrīṇām rase tatsādhitam 15
pibet// § 17894

Ca.7.8.14 tadeva daśamūlasya kulatthānām yavasya ca/
kaśāye sādhitam sarpiḥ kalkaiḥ śyāmādibhiḥ
pibet// § 17896

	dantīkvāthe+añjalim majñah śampākasya guḍasya ca/ dattvā māsārdhamāsasthamariṣṭam &pāpayeta ca// § 17898	Ca.7.8.15
	yasya yat &pānamannam ca hr̥dyam svādvatha vā kaṭu/ lavaṇam vā bhavettena yuktam dadyādvirecanam// § 17900	Ca.7.8.16
5	tatra ślokāḥ--- § 17901	Ca.7.8.17
	drākṣārase surāśidhvordadhni cāmalakīrase/ sauvīrake kaṣāye ca trivṛto &bilvakasya ca// § 17903	
	lehe+ariṣṭe ghr̥te dve ca yogā dvādaśa kīrtitāḥ/ caturaṅgulakalpe+asmin sukumārāḥ sukhodayāḥ// § 17905	Ca.7.8.18
10	ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte+aprāpte dṛḍhabalasampūrite kalpasthāne caturaṅgulakalpo nāmāṣṭamo+adhyāyah//8//	

7.9 navamo+adhyāyah/

athātastilvakakalpaṁ vyākhyāsyāmaḥ// § 17907
iti ha smāha bhagavānātreyah// § 17908

Ca.7.9.1

Ca.7.9.2

tilvakastu mato lodhro bṛhatpatrastirīṭakah/
tasya mūlatvacam
śuṣkāmantarvalkalavarjitām// § 17910

Ca.7.9.3

5 cūrṇayettu tridhā kṛtvā dvau bhāgau
ścotayettataḥ/
lodhrasyaiva kaṣāyena tṛṭīyam tena bhāvayet//
§ 17912

Ca.7.9.4

- Ca.7.9.5   bhāgam tam daśamūlasya &punah kvāthena
                      bhāvayet/
                      śuṣkam cūrṇa punah kṛtvā &tata ūrdhvam
                      prayojayet// § 17914
- Ca.7.9.6   &dadhitarasurāmaṇḍamūtrairbadarasīdhunā/
                      rasenāmalakānām vā tataḥ pāṇitalam pibet//
                      § 17916
- Ca.7.9.7   meṣaśrīngyabhayākṛṣṇācitrakaiḥ salile śrte/   5
                      marujān sunuyāttacca jātām sauvīrakam yadā//
                      § 17918
- Ca.7.9.8   bhavedajjalinā tasya loghrakalkam pibet sadā/
                      surām lodhrakasāyeṇa jātām pakṣasthitām
                      pibet// § 17920
- Ca.7.9.9   dantīcitrakayordrone salilasyāḍhakam pṛthak/
                      samutkvāthya guḍasyaikām tulām lodhrasya   10
                      cāñjalin// § 17922
- Ca.7.9.10   āvapettat param &pakṣānmadyapānām
                      virecanam/
                      &kampillakakaṣāyeṇa daśakṛtvah
                      subhāvitām// § 17924
- Ca.7.9.11   mātrām kampillakasyaiva kaṣāyeṇa punah
                      pibet/
                      caturaṅgulakalpena leho+anyah kārya eva ca//
                      § 17926
- Ca.7.9.12   triphalāyāḥ kaṣāyeṇa sasarpirmadhuphāṇitah/   15
                      lodhracūrṇayutah siddho lehaḥ &śreṣṭho
                      virecane// § 17928
- Ca.7.9.13   tilvakasya kaṣāyeṇa kalkena ca saśarkarah/
                      saghṛtaḥ sādhito lehaḥ sa ca &śreṣṭho
                      virecane// § 17930

asṭāṣṭau trivṛtādīnāṁ muṣṭīṁstu sanakhān
pr̥thak/
droṇe+apāṁ sādhayet pādaśeṣe prasthamāṁ ghṛtāt
pacet// § 17932

Ca.7.9.14

piṣṭaistaireva bilvāṁśaiḥ samūtralavaṇairatha/
tato mātrāṁ pibet kāle
śreṣṭhametadvirecanam// § 17934

Ca.7.9.15

5 lodhrakalkena mūtrāmlalavaṇaiśca
pacedghṛtam/
caturaṅgulakalpena sarpiṣī dve ca sādhayet//
§ 17936

Ca.7.9.16

tatra ślokau--- § 17937

Ca.7.9.17

pañca dadhyādibhistvekā surā sauvīrakeṇa ca/
eko+ariṣṭastathā yoga ekaḥ kampillakena ca//
§ 17939

10 lehāstrayo ghṛtenāpi catvāraḥ samprakīrtitāḥ/
yogāste lodhramūlānāṁ kalpe ṣoḍaśa
darśitāḥ// § 17941
ityagniveśakṛte tāntre carakapratisamskṛte+aprāpte
dṛḍhabalasampūrite kalpasthāne tilvakakalpo nāma
navamo+adhyāyah//9//

Ca.7.9.18

7.10 daśamo+adhyāyah/

athātaḥ sudhākalpam vyākhyāsyāmah// § 17943

Ca.7.10.1

iti ha smāha bhagavānātreyah// § 17944

Ca.7.10.2

virecanānāṁ sarvesām sudhā tīksṇatamā matā/
saṅghātam hi bhinattyāśu dosāṇām
kaṣṭavibhramā// § 17946

Ca.7.10.3

5 tasmānnaiṣā mr̥dau koṣṭhe prayuktavyā
kadācana/

Ca.7.10.4

na doṣanicaye cālpe sati &mārgaparikrame//
§ 17948

Ca.7.10.5 pāṇḍurogodare gulme kuṣṭhe dūśīviṣārdite/
śvayathau madhumeha ca
doṣavibhrāntacetasi// § 17950

Ca.7.10.6 rogairevamvidhairgrastam jñātvā
saprāṇamāturam/
prayojayenmahāvrksam samyak sa 5
hyavacāritaḥ// § 17952

Ca.7.10.7 sadyo &harati doṣāṇām mahāntamapi
saṃcayam/
dvividhaḥ sa mato+alpaiśca bahubhiścaiva
kaṇṭakaiḥ// § 17954

Ca.7.10.8 sutīkṣṇaiḥ kaṇṭakairalpaiḥ pravaro
bahukaṇṭakah/
sa nāmnā snuggudā nandā sudhā
nistrimśapatrakah// § 17956

Ca.7.10.9 &tau vipātyāharet kṣīram śastreṇa matimān 10
bhiṣak/
dvivarṣam vā trivarṣam vā síśirānte viṣeṣataḥ//
§ 17958

Ca.7.10.10 bilvādīnām bṛhatyā vā kaṇṭakāryāstathaikaśah/
kaṣāyena samāṁśam tam kṛtvā+aṅgāreṣu
śoṣayet// § 17960

Ca.7.10.11 &tataḥ kolasamām mātrām pibet sauvīrakeṇa
vā/
tuṣodakena kolānām rasenāmalakasya vā// 15
§ 17962

Ca.7.10.12 surayā dadhimāṇdena mātuluṅgarasena vā/

sātalāṁ kāñcanakṣīrīṁ śyāmādīni
&kaṭutrikam // § 17964

yathopapatti saptāham sudhākṣireṇa bhāvayet/
kolamātrāṁ ghrtenātah pibenmāṁsarasa
vā // § 17966

tryūṣaṇam triphalāṁ dantīṁ citrakam trivṛtāṁ
tathā/
5 snukkṣīrabhāvitam
samyagvidadhyādgudapānakam// § 17968

trivṛtāragvadham dantīṁ śaṅkhinīṁ saptalāṁ
samam/
gomūtre rajaṇīṁ &kṛtvā śoṣayedātapa tataḥ//
§ 17970

saptāham bhāvayitvaivam snukkṣīrenāparam
punah/
saptāham bhāvayecchuṣkam tatastenāpi
bhāvitam// § 17972

10 gandhamālyam &tadāghrāya prāvṛtya paṭameva
ca/
sukhamāśu viricyante mṛdukoṣṭhā
narādhipāḥ// § 17974

śyāmātrivṛtkaṣāyeṇa snukkṣīraghṛtaphāṇitaiḥ/
leham &paktvā virekārtham lehayenmātrayā
naram// § 17976

pāyayetu sudhākṣīram
yūṣairmāṁsarasaирghṛtaiḥ/
15 bhāvitāñchuṣkamatsyān vā māṁsam vā
bhakṣayennarah// § 17978

kṣīrenāmalakaiḥ sarpiścaturaṅgulavat pacet/ Ca.7.10.20

surāṁ vā kārayet kṣīre ghṛtam vā pūrvavat
pacet // § 17980
Ca.7.10.21 tatra ślokau--- § 17981

sauvīrakādibhiḥ sapta sarpiṣā ca rasena ca/
pānakam̄ ghreyalehau ca yogā
yūṣādibhistrayah // § 17983

Ca.7.10.22 dvau śuṣkamatsyamāṁsābhyaṁ suraikā dve ca 5
sarpiṣī/
mahāvṛkṣasya yogāste vimśatiḥ samudāhṛtāḥ //
§ 17985
ityagniveśakṛte tantra carakapratisamṣkṛte+aprāpte
dṛḍhabalasampūrite kalpasthāne sudhākalpo nāma
daśamo+adhyāyah // 10 //

7.11 ekādaśo+adhyāyah/

Ca.7.11.1 athātāḥ saptalāśaṅkhinīkalpam vyākhyāsyāmaḥ // § 17987
Ca.7.11.2 iti ha smāha bhagavānātreyah // § 17988

Ca.7.11.3 saptalā carmasāhvā ca bahuphenarasā ca sā/
śaṅkhinī tiktaḥ & caiva
yavatiktā+aksi(ksa)pīḍakah // § 17990

Ca.7.11.4 te gulmarahṛdrogakuṣṭhaśophodarādiṣu/ 5
vikāsitīksṇarūkṣatvādyojye śleśmādhikeṣu tu //
§ 17992

Ca.7.11.5 nātiśuṣkam̄ phalam grāhyam̄ śaṅkhinyā
nistuṣīkṛtam/
saptalāyāśca mūlāni gṛhītvā bhājane kṣipet //
§ 17994

Ca.7.11.6 akṣamātram tayoh piṇḍam
prasannālavaṇāyutam/
hṛdroge & kaphavātotthe gulme caiva 10
prayojayet // § 17996

priyālapīlukarkandhukolāmrātakadādimaiḥ/
drākṣāpanasakharjūrabadarāmlaparūṣakaiḥ // Ca.7.11.7
§ 17998

maireye dadhiman̄de+amle sauvīrakatuṣodake/
sīdhau cāpyeṣa kalpaḥ syāt sukham
śīghravirecanaḥ // § 18000 Ca.7.11.8

5 tailam̄ vidārigandhādyaiḥ payasi kvathite
pacet/
saptalāśaṅkhinīkalke
trivṛcchyāmārdhamāgike // § 18002 Ca.7.11.9

dadhiman̄dena sannīya siddham̄ tat pāyayeta
ca/
śaṅkhinīcūrṇabhāgau dvau &tilacūrṇasya
cāparah // § 18004 Ca.7.11.10

10 harītakīkaṣāyeṇa tailam̄ tatpīditam̄ pibet/
atasīsarṣapairanḍakarañjeṣveṣa samvidhiḥ // Ca.7.11.11
§ 18006

śaṅkhinīsaptalāsiddhāt
kṣīrādyadudiyādghṛtam̄/
kalkabhāge tayoreva
trivṛcchyāmārdhasamāyute // § 18008 Ca.7.11.12

kṣīrenāloḍya &sampakvam̄ pibettacca
virecanam/
dantīdravantyoḥ
kalpo+ayamajaśrīngyajagandhayoḥ // § 18010 Ca.7.11.13

15 kṣīriṇyā &nīlikāyāśca tathaiva ca karañjayoḥ/
masūravidalāyāśca pratyakparṇyāstathaiva
ca // § 18012 Ca.7.11.14

- Ca.7.11.15 dvivargārdhāṁśakalkena tadvat sādhyam
ghṛtam punah/
śāṅkhinīsaptalādhātrīkaṣāye
&sādhayedghṛtam // § 18014
- Ca.7.11.16 trivṛtkalpena sarpiśca trayo lehāśca &lodhravat/
surākampillaryogah kāryo lodhravadeva ca//
§ 18016
- Ca.7.11.17 dantīdravantyoh kalpena sauvīrakatusodake/ 5
ajagandhājaśṛṅgyośca &tadvat syātāṁ
virecane// § 18018
- Ca.7.11.18 tatra ślokau--- § 18019
- kaṣāyā daśa ṣaṭ taile+aṣṭau ca sarpisi/
pañca madye trayo lehā yogah kampillake
tathā// § 18021
- Ca.7.11.19 saptalāśāṅkhinībhyāṁ te trimśaduktā 10
navādhikāḥ/
yogah siddhāḥ samastābhyāmekaśo+api ca te
hitāḥ// § 18023
ityagniveśakṛte tanre carakapratisamṣkṛte+aprāpte
dṛḍhabalasampūrite kalpasthāne saptalāśāṅkhinīkalpo
nāmaikādaśo+adhyāyah//11//

7.12 dvādaśo+adhyāyah/

- Ca.7.12.1 athāto dantīdravantīkalpam vyākhyāsyāmah// § 18025
- Ca.7.12.2 iti ha smāha bhagavānātreyah// § 18026
- Ca.7.12.3 dantyudumbaraparṇī syānnikumbho+atha
mukūlakah/
dravantī nāmataścitrā nyagrodhī
mūṣikāhvayā//
(tathā mūṣikaparṇī cāpyupacitrā ca śambarī/ 5
pratyakśreṇī sutāśreṇī dantī ra(ca)ṇḍā ca
&kīrtitā//) § 18030

- tayormūlāni saṃgrhya sthirāṇi bahalāni ca/
hastidantapratkārāṇi śyāvatāmrāṇi
buddhimān// § 18032 Ca.7.12.4
- pippalīmadhuliptāni svedayenmṛtkuśāntare/
&śosāyedātpe+agnyarkau hato hyeśāṁ¹
vikāśitām// § 18034 Ca.7.12.5
- 5 tīksnoṣṇānyāśukārīṇi vikāśīni gurūṇi ca/
vilāyayanti doṣau dvau mārutam kopayanti
ca// § 18036 Ca.7.12.6
- dadhitakrasurāmaṇḍaiḥ piṇḍamakṣasamam
tayoḥ/
priyālakolabadarapīluśīdhubbhireva ca// § 18038 Ca.7.12.7
- 10 pibedgulmodarī &doṣairabhikhinnaśca yo
narah/
gomṛgājarasaiḥ pāṇḍuh kṛmikoṣṭhī²
bhagandarī// § 18040 Ca.7.12.8
- tayoḥ kalke kaśāye ca daśamūlarasāyute/
&kakṣyālajīvisarpeṣu dāhe ca vipacedghṛtam//
§ 18042 Ca.7.12.9
- tailam mehe ca gulme ca sodāvarte kaphānile/
catuḥsneham śakṛcchukravātasaṅgānilārtiṣu//
§ 18044 Ca.7.12.10
- 15 rase dantyajaśṛṅgayośca
guḍakṣaudraghṛtānvitah/
lehaḥ siddho virekārthe
&dāhasamtāpamehanut// § 18046 Ca.7.12.11
- vātatarṣe jvare paitte syāt sa evājagandhayā/
dantīdravantyormūlāni pacedāmalakīrase//
§ 18048 Ca.7.12.12

- Ca.7.12.13   trīṁstu tasya kaśāyasya bhāgau dvau
                     phāṇitasya ca/
                      tapte sarpīṣi taile vā bharjayettatra cāvapet//
                     § 18050
- Ca.7.12.14   kalkam̄ dantīdravantyośca śyāmādīnām ca
                     bhāgaśah̄/
                     tatsiddham̄ prāśayelleham̄ sukham̄ tena
                     viricyate// § 18052
- Ca.7.12.15   rase ca daśamūlasya tathā baibhītake rase/
                     harītakīrase caiva lehānevam̄ pacet &pr̄thak//
                     § 18054
- Ca.7.12.16   5
                     tayorbilvasamam̄ cūrṇam̄ tadraseneva
                     bhāvitam/
                     asṛṣṭe viśi vātotthe gulme cāmlayutam̄
                     śubham// § 18056
- Ca.7.12.17   10
                     pāṭayitvekṣukāṇḍam̄ vā kalkenālipya cāntarā/
                     svedayitvā &tataḥ khādet sukham̄ tena
                     viricyate// § 18058
- Ca.7.12.18   mūlam̄ dantīdravantośca saha
                     mudgairvipācayet/
                     &lāvavartīrakādyaiśca te rasāḥ syurvirecane//
                     § 18060
- Ca.7.12.19   tayorvā+api kaśāyeṇa yavāgūm jāṅgalam̄
                     rasam/
                     &māśayūṣam̄ ca saṃskṛtya dadyāttaiśca
                     viricyate// § 18062
- Ca.7.12.20   tatkaśāyāttrayo bhāgā dvau sitāyāstathaiva ca/
                     eko godhūmacūrṇānām &kāryā cotkārikā
                     śubhā// § 18064

modako vā+asya &kalpena kāryastacca
virecanam/
tayoścāpi kaśāyena madyānyasyopakalpayet//
§ 18066

dantīkvāthena &cālodya dantītailena sādhitān/ Ca.7.12.22
guḍalāvanikān bhakṣyān vividhān
bhakṣayennarah// § 18068

5 dantīṁ dravantīṁ maricam
yavānīmupakuñcikām/
nāgaram hemadugdhāṁ ca citrakam ceti
cūrnitam // § 18070

saptāham bhāvayenmūtre gavāṁ pāṇitalam
tataḥ/
pibedghṛtena &jīne tu viriktaścāpi tarpaṇam //
§ 18072

sarvarogaharam mukhyam sarvesvrtusu
yaugikam /
curnam tadanapayitvadbala vrdhhesu
pujitam // § 18074

durbhaktājīrṇapārśvārtigulmaplīhodareṣu ca / Ca.7.12.26
gaṇḍamālāsu &vāte ca pāṇḍuroge ca śasyate//
§ 18076

palam̄ citrakadantyośca harītakyāśca vimśatih/ Ca.7.12.27
trivṛtpippalikarṣau dvau guḍasyāṣṭapalena
tat// § 18078

15   vinīya modakān kuryāddasaikam
              bhakṣayettataḥ/
              uṣṇāmbu ca &pibeccañu daśame daśame+ahni
              ca// § 18080

ete nisparihārāḥ syuḥ sarvaroganibarhaṇāḥ / Ca.7.12.29

graḥāṇīpāñḍurogārśahkaṇḍūkoṭhānilāpahāḥ //
§ 18082

Ca.7.12.30   dantīdvipalaniryūho
&drākṣārdhaprasthasādhitah/
virecanam pittakāse pāñḍuroge ca śasyate//
§ 18084

Ca.7.12.31   dantīkalkam̄ samaguḍam̄ sītavāriyutam̄ pibet/
virecanam̄ &mukhyatamam̄
kāmalāharamuttamam// § 18086   5

Ca.7.12.32   śyāmādantīrase gauḍah pippalīphalacitrakaiḥ/
lipte+ariṣṭo+anilaśleṣmaplīhapāñḍūdarāpahaḥ//
§ 18088

Ca.7.12.33   tathā dantīdravantyośca kaṣāye sājagandhayoh/
gauḍah kāryo++ājaśṛṅgyā vā &sa vai
sukhavirecanah// § 18090

Ca.7.12.34   taccūrṇakvāthamāśāmbukiṇvatoyasamudbhavā/ 10
madirā kaphagulmālpavahnipārśvakatīgrahe//
§ 18092

Ca.7.12.35   ajagandhākaṣāyenā sauvīrakatuṣodake/
surākampillake yogau lodhravacca tayoh
smṛtau// § 18094

Ca.7.12.36   tatra ślokāḥ--- § 18095

&(dadhyādiṣu trayah pañca priyālādyaistrayo   15
rase/
sneheśu vai trayo lehyāḥ ṣaṭ cūrṇe tveka eva
ca// § 18097

Ca.7.12.37   ikṣāvekastathā mudgamāṁsānāṁ ca
rasāstrayah/
yavāgvādau trayascaiva ukta utkārikāvidhau//
§ 18099

	ekaśca modake madye caikastatkvāthatailake/ cūrṇamekam punaścaiko modakah pañca cāsave// § 18101	Ca.7.12.38
	ekah sauvīrake+athaiko yogah syāttu tuṣodake/ ekā suraikah kampille tathā pañca ghṛte smṛtāh//) § 18103	Ca.7.12.39
5	dantīdravantīkalpe+asmin proktāḥ śoḍāśakāstrayah/ nānāvidhānām yogānām bhaktidosāmayānprati// § 18105	Ca.7.12.40
	triśatām pañcapañcāśadyogānām vamane smṛtam/ dve śate navakāḥ pañca yogānām tu virecane// § 18107	Ca.7.12.41
10	ūrdhvānulomabhāgānāmyuktāni śatāni ṣaṭ/ prādhānyataḥ samāśritya dravyāṇi daśa pañca ca// § 18109 bhavanti cātra--- § 18110	Ca.7.12.42 Ca.7.12.43
	yaddhi yena pradhānenā dravyam samupasṛjyate/ tatsamjñakah sa yogo vai bhavatī &viniścayah// § 18112	
15	phalādīnām pradhānānām guṇabhūtāḥ surādayah/ te hi tānyanuvartante manujendramivetare// § 18114	Ca.7.12.44
	viruddhavīryamapyeśām pradhānānāmabādhakam/ adhikām tulyavīrye hi &kriyāśāmarthyamiṣyate// § 18116	Ca.7.12.45

- Ca.7.12.46   iṣṭavarṇarasasparśagandhārtham prati
                      cāmayam/
                      ato viruddhavīryāñām prayoga iti niścitam //
                      § 18118
- Ca.7.12.47   bhūyaścaisām balādhānam kāryam
                      svarasabhāvanaiḥ/
                      subhāvitam hyalpamapi dravyam
                      syādbahukarmakṛt // § 18120
- Ca.7.12.48   svaraśaistulyavīryairvā tasmāddravyāṇi   5
                      bhāvayet/
                      alpasyāpi mahārthatvam
                      prabhūtasyālpakarmatām // § 18122
- Ca.7.12.49   kuryāt samyogaviśleṣkālasamśkārayuktibhiḥ/
                      pradeśamātrametāvaddrāṣṭavyamiha
                      ṣaṭśatam // § 18124
- Ca.7.12.50   svabuddhyāivam sahasrāṇi koṭīrvā+api
                      prakalpayet/
                      &bahudravyavikalpatvādyogasamśkhyā na   10
                      vidyate // § 18126
- Ca.7.12.51   tīkṣṇamadhyamṛdūnām tu teṣām śrṇuta
                      lakṣanām/
                      sukham kṣipram mahāvegamasaktam yat
                      pravartate // § 18128
- Ca.7.12.52   nātiglānikaram pāyau hṛdaye na ca rukkaram/
                      antarāśayamaksiṇyan kr̥tsnam doṣam
                      nirasyati // § 18130
- Ca.7.12.53   virecanam nirūho vā tattīkṣṇamiti nirdiśet/
                      jalāgnikīṭairasprṣṭam deśakālaguṇānvitam //   15
                      § 18132

	īśanmātrādhikairyuktam tulyavīryaiḥ subhāvitam/ snehasvedopapannasya tīkṣṇatvam yāti bheṣajam// § 18134	Ca.7.12.54
	kimcidebhiringuṇairhīnam pūrvoktairmātrayā tathā/ snigdhasvinnasya vā samyañmadhyam bhavati bheṣajam// § 18136	Ca.7.12.55
5	mandavīryam virūkṣasya hīnamātram tu bheṣajam/ atulyabīryaiḥ samyuktam mrdu syānmandavegavat// § 18138	Ca.7.12.56
	akṛtsnadoṣaharaṇādaśuddhī te balīyasām/ madhyāvarabalānām tu prayoje siddhimicchatā// § 18140	Ca.7.12.57
10	tīkṣṇo madhyo mrduvyādhih sarvamadhyālpalakṣaṇah/ tīkṣṇādīni &balāvekṣī bheṣajānyesu yojayet// / § 18142	Ca.7.12.58
	deyam tvanirhṛte pūrvam pīte paścāt punah punah/ bheṣajam vamanārthīyam prāya āpittadarśanāt// § 18144	Ca.7.12.59
	&balatraividhyamālakṣya dosāṇāmāturasya ca/ punah pradadyādbhaiṣajyam sarvaśo vā vivarjayet// § 18146	Ca.7.12.60
15	nirhṛte vā+api jīrnē vā doṣanirharane budhah/ bheṣaje+anyatprayuñjīta prārthayansiddhimuttamām// § 18148	Ca.7.12.61

Ca.7.12.62	apakvam̄ vamanam̄ &doṣam̄ pacyamānam̄ virecanam/ nirharedvamanasyātah pākam̄ na pratipālayet // § 18150	
Ca.7.12.63	pīte &prasram̄sane doṣānna nirhatya jarām̄ gate/ vamite cauṣadhe dhīrah pāyayedauṣadham̄ punah // § 18152	
Ca.7.12.64	dīptāgnim̄ bahudoṣam̄ tu dṛḍhasnehagunam̄ naram/ duḥsuddham̄ tadaharbhuktam̄ śvobhūte pāyayet punah // § 18154	5
Ca.7.12.65	durbalo bahudoṣaśca doṣapākena yo narah/ viricyate &śanairbhojyairbhūyastamanusārayet // § 18156	
Ca.7.12.66	vamanaiśca virekaiśca &viśuddhasyāpramāṇatah/ bhojanāntarapānābhyaṁ doṣaśeṣam̄ śamam̄ nayet // § 18158	10
Ca.7.12.67	durbalam̄ śodhitam̄ &pūrvamalpadoṣam̄ ca mānavam/ aparijñātakoṣṭham̄ ca pāyayetauṣadham̄ mr̄du // § 18160	
Ca.7.12.68	śreyo mr̄dvasakṛtpītamalpabādhām̄ niratyayam/ na cātitīksṇam̄ yat kṣipram̄ janayetprāṇasamśayam// § 18162	
Ca.7.12.69	durbalo+api mahādoṣo virecyo bahuso+alpaśah/	15

mṛdubhirbheṣajairdoṣā
hanyurhyenamanirhṛtāḥ // § 18164

yasyordhvam kaphasamsrṣṭam pītam
yātyānulomikam/
vamitam kavalaiḥ śuddham laṅghitam
pāyayetu tam // § 18166

Ca.7.12.70

5

&vibaddhe+alpe cirāddoṣe sravatyuṣṇam
pibejjalam/
tenādhmānam ṭṛṣā cchardirvibandhaścaiva
śāmyati // § 18168

Ca.7.12.71

bheṣajam doṣaruddham cennordhvam nādhaḥ
pravartate/
sodgāram &sāṅgaśūlam ca svedam
tatrāvacārayet // § 18170

Ca.7.12.72

&suvirikte tu
sodgāramāśvevauṣadhamullikhet/
&atipravartanam jīrṇe suśītaiḥ
stambhayedbhiṣak // § 18172

Ca.7.12.73

10

kadācicchleṣmaṇā ruddham tiṣṭhatyurasi
bheṣajam/
kṣīne śleṣmaṇi sāyāhne rātrau vā
tatpravartate // § 18174

Ca.7.12.74

&rūkṣānāhāratorjīrṇe viṣṭabhyordhvam
gate+api vā/
vāyunā bheṣaje tvanyat sasnehalavaṇam pibet //
§ 18176

Ca.7.12.75

15

ṭṛṇmohabhramamūrcchāyāḥ &syuścejjīryati
bheṣaje/
pittaghnam svādu śītam ca bheṣajam tatra
śasyate // § 18178

Ca.7.12.76

Ca.7.12.77   &lālāhṛllāsaviṣṭambhalomaharsāḥ kaphāvrte/
bheṣajam tatra tīkṣṇoṣṇam kaṭvādi
kaphanuddhitam// § 18180

Ca.7.12.78   susnigdham krūrakoṣṭham ca
laṅghayedavirecitam/
tenāsyā snehajah śleṣmā
saṅgaścaivopaśāmyati// § 18182

Ca.7.12.79   rūkṣa-bahvanila-krūrakoṣṭha-
&vyāyāmaśālinām/
dīptāgninām ca bhaiṣajyamaviricyaiva jīryati//
§ 18184

5

Ca.7.12.80   tebhyo bastim purā dattvā
pañcāddadyādvirecanam/
&bastipravartitam doṣam harecchīghram
virecanam// § 18186

Ca.7.12.81   rūksāśanāḥ karmanityā ye narā dīptapāvakāḥ/
teṣāṁ doṣāḥ kṣayam yānti
&karmavātātapāgnibhiḥ// § 18188

10

Ca.7.12.82   viruddhādhyaśanājīrnadoṣānapi sahanti te/
snehyāste mārutādrakṣyā nāvyādhau tān
&viśodhayet// § 18190

Ca.7.12.83   nātisnidhaśarīrāya dadyāt snehavirecanam/
snehotkliṣṭaśarīrāya rūkṣam
dadyādvirecanam// § 18192

Ca.7.12.84   evam jñātvā vidhim dhīro deśakālapramāṇavit/
virecanam virecyebhyah
prayacchannāparādhyati// § 18194

15

Ca.7.12.85   vibhramśo viśavadyasya
prayacchānnāparādhyati/

	kāleśvavaśyam peyam ca tasmādyatnāt prayojayet// § 18196	
	dravyapramāṇam tu yaduktamasminmadhyeṣu tat koṣṭhavayobaleṣu/ &tanmūlamālambya bhavedvikalpyam teṣāṁ vikalpyo+abhyadhikonabhāvah// § 18198	Ca.7.12.86
5	ṣaḍ dhvamśyastu marīciḥ syāt ṣaṇmarīcyastu sarsapah/ aṣṭau te sarṣapā raktāstañḍulaścāpi taddvayam// § 18200	Ca.7.12.87
	dhīnyamāśo bhavedeko dhānyamāśadvayam yavah/ aṇḍikā te tu catvārastāścatasrastu māṣakah// § 18202	Ca.7.12.88
	hemāśca dhānyakaścokto bhavecchāṇastu te trayah/ śāṇau dvau draṅkṣaṇam vidyāt kolam badarameva ca// § 18204	Ca.7.12.89
10	vidyāddvau drakṣaṇau karṣam suvarṇam cākṣameva ca/ biḍālapadakam caiva picum pāṇitalam tathā// § 18206	Ca.7.12.90
	tindukam ca vijānīyāt kavalagrahameva ca/ dve suvarṇe palārdham syācchuktiraṣṭamikā tathā// § 18208	Ca.7.12.91
15	dve palārdhe palam muṣṭih prakuñco+atha caturthikā/ bilvam ṣoḍāśikā cāmram dve pale prasṛtam vidhuh// § 18210	Ca.7.12.92

- Ca.7.12.93   aşṭamānam tu vijñeyam kuḍavau dvau tu
                      mānikā/
                      palam caturguṇam vidyādañjalim kuḍavam
                      tathā // § 18212
- Ca.7.12.94   catvārah kuḍavāḥ
                      prasthaścatuhprasthamathādhakam/
                      pātraṁ tadeva vijñeyam kamṣah prasthāṣṭakam
                      tathā // § 18214
- Ca.7.12.95   kamṣaścaturguṇo droṇaścārmaṇam nalvaṇam   5
                      ca tat/
                      sa eva kalaśah khyāto ghaṭamunmānameva
                      ca // § 18216
- Ca.7.12.96   droṇastu dviguṇah śūrpo vijñeyah kumbha eva
                      ca/
                      gonīm śūrpadvayam vidyāt khārīm bhāram
                      tathaiva ca // § 18218
- Ca.7.12.97   dvātrīmśatam vijānīyādvāham śūrpāṇi
                      buddhimān/
                      tulām śatapalam vidyāt parimāṇaviśāradah //   10
                      § 18220
- Ca.7.12.98   śuṣkadravyeśvidam mānamevamādi
                      prakīrtitam/
                      dviguṇam taddraveśviṣṭam tathā
                      sadyoddhṛteṣu ca // § 18222
- Ca.7.12.99   &yaddhi mānam tulā proktā palam vā tat
                      prayojayet/
                      anukte parimāṇe tu tulyam mānam
                      prakīrtitam // § 18224
- Ca.7.12.100   dravakārye+api cānukte sarvatra salilam
                      smṛtam/   15

yataśca pādanirdeśāścāturbhāgastataśca saḥ//
§ 18226

jalasnehausadhānāṁ tu pramāṇāṁ yatra
&neritam/
tatra syādauṣadhbhāt snehāḥ snehātttoyāṁ
caturguṇām// § 18228

Ca.7.12.101

5

snehapākastridhā jñeyo mṛdurmadhyāḥ
kharastathā/
tulye kalkena niryāse bheṣajānāṁ mṛduḥ
smṛtaḥ// § 18230

Ca.7.12.102

saṃyāva iva niryāse madhyo darvīṁ vimuñcati/
śiryamāne tu niryāse & vartamāne
kharastathā// § 18232

Ca.7.12.103

kharo+abhyāṅge smṛtaḥ kāko,
mṛdurnastahkriyāsu ca/
madhyapākam tu pānārthe bastau ca
viniyojayed// § 18234

Ca.7.12.104

10

mānam ca dvividham prāhuḥ kāliṅgam
māgadham tathā/
kāliṅgānmāgadham śreṣṭhamevam mānavido
viduh// § 18236

Ca.7.12.105

tatra ślokau--- § 18237

Ca.7.12.106

kalpārthaḥ śodhanām samjñā pṛthagghetuḥ
pravartane/
deśādīnām phalādīnām guṇā yogaśatāni ṣaṭ//
§ 18239

15

vikalpaheturnāmāni
tīkṣṇamadhyālpalakṣaṇām/
vidhiścāvasthiko mānam snehapākaśca
darśitah// § 18241

Ca.7.12.107

ityagniveśakṛte tanre carakapratisamṣkṛte+aprāpte
dr̥ḍhabalasampūrite kalpasthāne dantīdravantīkalpo
nāma dvādaśo+adhyāyah//12//

saptamam kalpasthānam samāptam/

8 siddhisthānam/

8.1 prathamo+adhyāyah/

Ca.8.1.1 athātaḥ kalpanāsiddhim vyākhyāsyāmah// § 18244

Ca.8.1.2 iti ha smāha bhagavānātreyah// § 18245

Ca.8.1.3 kā kalpanā pañcasu karmasūktā, kramaśca kah,
kim ca kṛtākṛteṣु/
liṅgam tathaivātikṛteṣu, samkyā kā, kimguṇah,
keṣu ca kaśca bastih// § 18247

Ca.8.1.4 kim varjanīyam pratikarmakāle, kṛte kiyān vā 5
parihārakālah/
pranīyamānaśca na yāti kena, kenaiti śīghram,
sucirācca bastih// § 18249

Ca.8.1.5 &sādhyā gadāḥ svaiḥ śamanaiśca kecit kasmāt
prayuktairna śamam vrajanti/
&pracoditah śisyavareṇa samyagityagniveśena
bhiṣagvariṣṭhah// § 18251

Ca.8.1.6 punarvasustantravidāha tasmai sarvaprajānām
hitakāmyayedam/
tryahāvaraṁ saptadinam param tu snigdho 10
narah svedayitavya &uktaḥ// § 18253

Ca.8.1.7 nātaḥ param snehanamādiśanti sātmyībhavet
saptadināt param tu/
sneho+anilaṁ hanti mṛdūkaroti deham
malānām vinihanti saṅgam// § 18255

	snigdhasya sūkṣmeṣvayaneṣu līnam svedastu doṣam nayati dravatvam/ grāmyaudakānūparasaiḥ &samāṁsairutkleśanīyah payasā ca vamyah// § 18257	Ca.8.1.8
	rasaistathā jāṅgalajaiḥ sayuṣaiḥ &snigdhaiḥ kaphāvṛddhikarairvirecyah/ ślesmottaraśchardayati &hyaduhūkham viricyate mandakaphastu samyak// § 18259	Ca.8.1.9
5	adhaḥ kaphe+alpe vamanam &virecayedvirecanam vṛddhakaphe tathordhvam/ &snigdhāya deyam vamanam yathoktam vāntasya peyādiranukramaśca// § 18261	Ca.8.1.10
	snigdhasya susvinnatanoryathāvadvirecanam yogyatamaṇ &prayojyam/ peyām vilepīmakṛtam kṛtam ca yuṣam rasam trirdvirathaikaśaśca// § 18263	Ca.8.1.11
10	krameṇa seveta viśuddhakāyah pradhānamadhyāvaraśuddhiśuddhah/ yathā+aṇuragnistrīṇagomayādyaiḥ saṁdhukṣyamāṇo bhavati krameṇa// § 18265	Ca.8.1.12
	mahān sthirah &sarvapacastathaiva śuddhasya peyādibhirantaragnih/ jaghanyamadhyapravare tu vegāścatvāra iṣṭā vamane ṣaḍaṣṭau// § 18267	Ca.8.1.13
	daśaiva te dvitriguṇā vireke prasthastathā dviticaturguṇaśca/ pittāntamiṣṭam vamanam virekādardham kaphāntam ca virekamāhuḥ// § 18269	Ca.8.1.14

Ca.8.1.15 dvitrān saviṭkānapanīya vegānmeyam vireke
vamane tu pītam/
kramāt kaphah pittamathānilaśca yasyaiti
samyagvamitah sa iṣṭah // § 18271

Ca.8.1.16 hṛtpārśvamūrdhendriyamārgaśuddhau tathā
laghutve+api ca lakṣyamāne/
duśchardite sphoṭakakoṭhakaṇḍūhṛtkhāviśu-
ddhirgurugātratā ca //
§ 18273

Ca.8.1.17 tr̥ṇmohamūr̥chānilakopanidrā-
&balādihānirvamane+ati ca
syāt/
srotoviśuddhīndriyasamprasādau
laghutvamūrjo+agniranāmayatvam // § 18275

Ca.8.1.18 prāptiśca viṭpittakaphānilānāṁ
samyagviriktasya bhavet krameṇa/
syācchlesmapittānilasamprakopah
sādastathā+&agnergurutā pratiśyā // § 18277

Ca.8.1.19 tandrā tathā cchardirarocakaśca vātānulomyam
na ca durvirikte/
kaphāsrapittakṣaya jānilothāḥ
suptyāṅgamardaklamavepanādyāḥ // § 18279

10

Ca.8.1.20 nidrābalābhāvatamaḥpraveśāḥ
sonmādahikkāśca virecite+ati/
samśrṣṭabhaktam navame+ahni sarpistam
pāyayetāpyanuvāsayedvā // § 18281

Ca.8.1.21 tailāktagātrāya tato nirūham
dadyāttryahānnātibubhukṣitāya/
pratyāgate dhanvarasena bhojyah samīkṣya vā
doṣabalam &yathārham // § 18283

	narastato viśyanuvāsanārha nātyāśitah &syādanuvāsanīyah/ śīte vasante ca divā+anuvāsyo rātrau śaradgrīsmaghanāgameṣu// § 18285	Ca.8.1.22
	tāneva doṣān parirakṣatā ye snehasya pāne parikīrtitāḥ prāk/ pratyāgate cāpyanuvāsanīye divā pradeyam vyuṣitāya bhojyam// § 18287	Ca.8.1.23
5	sāyam ca bhojyam parato dvyāhe vā tryahe+anuvāsyo+ahani pañcame &vā/ tryahe tryahe vā+&apyatha pañcame vā dadyānnirūhādanuvāsanam ca// § 18289	Ca.8.1.24
	ekam tathā trīn kaphaje vikāre pittātmake pañca tu sapta vā+api/ vāte navaikādaśa vā punarvā bastīnayugmān kuśalo vidadhyāt// § 18291	Ca.8.1.25
10	naro viriktastu nirūhadānam vivarjayet saptadinānyavaśyam/ śuddho nirūheṇa virecanam ca taddhyasya śūnyam vikaseccharīram// § 18293	Ca.8.1.26
	bastirvayaḥsthāpayitā sukhāyurbalāgnimedhāsvavaravarnakṛcca/ sarvārthakārī śisuvṛddhayūnām niratyayah sarvagadāpahaśca// § 18295	Ca.8.1.27
	&viṭśleśmapittānilamūtrakarsī dārdhyāvahah śukrabalapradāśca/ viśvaksthitaṁ doṣacayaṁ nirasya sarvān vikārān śamayennirūhah// § 18297	Ca.8.1.28
15	dehe nirūheṇa viśuddhamārge saṃsnehanam varṇabalapradām ca/	Ca.8.1.29

na tailadānāt paramasti kiñciddravyam viśeṣeṇa
&samīraṇārte // § 18299

Ca.8.1.30 snehena raukṣyam laghutām
gurutvādausṇyācca śaityam pavanasya
hatvā/
tailam dadātyāśu manahprasādām &vīryam
balam &varṇamathāgnipuṣṭim// § 18301

Ca.8.1.31 mūle niṣikto hi yathā drumah syānnīlacchadaḥ
komalapallavāgryah/
kāle mahān puṣpaphalapradaśca tathā naraḥ
syādanuvāsanena// § 18303 5

Ca.8.1.32 stabdhāśca ye saṅkucitāśca ye+api ye paṅgavo
ye+api ca bhagnarugṇāḥ/
yeṣāṁ ca sākhāsu caranti vātāḥ śasto viśeṣeṇa hi
teṣu bastih// § 18305

Ca.8.1.33 &ādhamāpane vigrathite purīṣe śule ca
bhaktānabhinandane ca/
evamprakārāśca bhavanti kukṣau ye
cāmayāsteṣu ca bstiriṣṭah// § 18307

Ca.8.1.34 yāśca striyo &vātakṛtopasargā garbham na 10
nr̥hṇanti nr̥bhiḥ sametāḥ/
kṣīṇendriyā ye ca narāḥ kṛśāśca &bastih
praśastah param ca teṣu// § 18309

Ca.8.1.35 uṣṇābhībhūteṣu vadanti śītāñchītābhībhūteṣu
tathā sukoṣṇān/
tatpratyānikauṣadhasamprayuktān sarvatra
bastīn pravibhajya &yuñjyāt// § 18311

Ca.8.1.36 na bṛmhāṇīyān vidadhīta bastīn viśodhanīyeṣu
gadeṣu vaidyah/
kuṣṭhapramehādiṣu medureṣu nareṣu ye cāpi
viśodhanīyāḥ// § 18313 15

	kṣīṇakṣatānāṁ na viśodhanīyānna śoṣināṁ no bhṛśadurbalānām/ na mūrcchitānāṁ na viśodhitānāṁ yesāṁ ca doṣeṣu nibaddhamāyuh// § 18315	Ca.8.1.37
	sākhāgatāḥ koṣṭhagatāśca rogā marmordhvasarvāvayavāṅgajāśca/ ye santi teṣāṁ na hi kaścidanyo vāyoh param janmani heturasti// § 18317	Ca.8.1.38
5	&viñmūtrapittādimalāśayānāṁ vikṣepasṁghātakarah sa yasmāt/ tasyātivṛddhasya śamāya nānyadbastim vinā bheṣajamasti kiñcit// § 18319	Ca.8.1.39
	tasmāccikitsārdhamiti bruvanti sarvāṁ cikitsāmapi bastimeke/ nābhipradeśam kaṭipārśvakukṣim gatvā śakṛddoṣacayaṁ &viloḍya// § 18321	Ca.8.1.40
10	samsnehya kāyam sapurīṣadoṣah samyak sukhenaiti ca yaḥ sa &bastih/ prasṛṣṭaviñmūtrasamīraṇatvam rucyagnivṛddhyāśayalāghavāni// § 18323	Ca.8.1.41
	rogopaśāntih prakṛtisthatā ca balam ca tat syāt sunirūḍhalingam/ &syādrukchirohṛdgudabastiliṅge śopah pratiśyāyavikartike ca// § 18325	Ca.8.1.42
	hṛllāsikā mārutamūtrasaṅgaḥ śvāso na samyak ca &nirūhite syuḥ/ liṅgam yadevātivirecitasya bhavettadevātinirūhitasya// § 18327	Ca.8.1.43
15	pratyetyasaktam saśakṛcca tailam &raktādibuddhīndriyasamprasādah/	Ca.8.1.44

svapnānuvṛttirlaghutā balam ca sṛṣṭāśca vegāḥ
svanuvāsite syuḥ // § 18329

Ca.8.1.45 adhahśarīrodarabāhuprsthapārśvesu
rugrūkṣakharām ca &gātram/
grahaśca &viṇmūtrasamīraṇānāmasamyageta-
nyanuvāsitasya // § 18331

Ca.8.1.46 hr̥llāsamohaklamasādamūrcchā vikartikā
cātyanuvāsitasya/
yasyeha yāmānanuvartate trīn sneho narah syāt 5
sa viśuddhadehah // § 18333

Ca.8.1.47 āsvāgate+anyastu punarvidheyah sneho na
saṁsnehayati hyatiṣṭhan/
trimśanmatāḥ &karma nu bastayo hi
kālastato+ardhena tataśca yogah // § 18335

Ca.8.1.48 sānvāsanā dvādaśa vai nirūhāḥ prāk sneha ekaḥ
parataśca pañca/
&kāle trayo+ante purastathaikah snehā
nirūhāntaritāśca ṣaṭ syuḥ // § 18337

Ca.8.1.49 &yoge nirūhāstraya eva deyāḥ snehāśca 10
pañcaiva parādimadhyāḥ/
trīn pañca vā++āhuścaturo+atha ṣatvā
&vātādikānāmanuvāsanīyān // § 18339

Ca.8.1.50 snehān pradāyāśu bhiṣagvidadhyāt
srotoviśuddhyarthamato nirūhān/
&niśuddhadehasya tataḥ krameṇa snigdham
talasveditamuttamāṅgam // § 18341

Ca.8.1.51 virecayettrirdvirathaikaśo vā balam samīkṣya
trividham malānām/
&urahśirolāghavamindriyācchyam 15
srotoviśuddhiśca bhavedviśuddhe // § 18343

	galopalepaḥ śiraso gurutvam niṣṭhīvanam cāpyatha durvirikte/ śirokṣiśāṅkhaśravaṇārtitodāvatyarthasuddhe timiram ca paśyet // § 18345	Ca.8.1.52
	syāttarpaṇam tatra mṛdu dravam ca snigdhasya tīkṣṇam tu punarna yoge/ ityāturasvasthasukhaḥ &prayogo balāyuṣorvrddhikṛdāmayaghnaḥ // § 18347	Ca.8.1.53
5	kālastu bastyādiṣu yāti yāvāṁstāvān bhaveddvih pariḥārakālah/ atyāsanasthānavacāṁsi yānam svapnam divā maithunavegarodhān // § 18349	Ca.8.1.54
	śītopacārātapaśokarośāṁstyajedakālāhitabhojanam ca/ baddhe praṇīte &viśamam ca netre mārge &tathā+arśāḥkaphaviḍvibaddhe // § 18351	Ca.8.1.55
10	na yāti bastirna sukham nireti doṣāvṛto+alpo yadi vā+alpavīryaḥ/ prāpte tu varconilamūtravege vāte+&ativṛddhe+alpabale gude vā // § 18353	Ca.8.1.56
	atyuṣṇatīksṇaśca mṛdau ca koṣṭhe praṇītamātrah punareti bastiḥ/ medaḥkaphābhyaṁanilo niruddhah &sūlāṅgasuptiśvayathūn karoti // § 18355	Ca.8.1.57
	sneham tu yuñjannabudhastu tasmai saṁvardhayatyeva hi tān vikārān/ rogāstathā+anye+apyavitarkyamāṇāḥ parasprenāvagrīhitamārgāḥ // § 18357	Ca.8.1.58
15	saṁdūṣitā dhātubhireva cānyaiḥ svairbheṣajairnopaśamam vrajanti/	Ca.8.1.59

sarvam̄ ca rogapraśamāya karma hīnātimātram̄
viparītakālam// § 18359

Ca.8.1.60 mithyopacārācca na tam̄ vikāram̄ śāntim̄ nayet
pathyamapi prayuktam// § 18360
tatra ślokaḥ--- § 18361

praśnānimān dvādaśa pañcakarmāṇyuddiśya
siddhāviha kalpanāyām// § 18362

Ca.8.1.61 prajāhitārhtam̄ bhagavān mahārthān
samyagjagādarśivaro+atṛiputraḥ// § 18363
ityagniveśakṛte tantra carakapratisamṣkṛte+aprāpte
dṛḍhabalasampūrite siddhisthāne kalpanāsiddhirnāma
prathamo+adhyāyah//1//

8.2 dvitīyo+adhyāyah/

Ca.8.2.1 athātah &pañcakarmīyām siddhim vyākhyāsyāmah//
§ 18365

Ca.8.2.2 iti ha smāha bhagavānātreyah// § 18366

Ca.8.2.3 yeṣām yasmāt pañcakarmāṇyagniveśa na
kārayet/
yeṣām ca kārayettāni tat sarvam
sampravakṣyate// § 18368

Ca.8.2.4 caṇḍah sāhasiko bhīruḥ kṛtaghno vyagra eva
ca/
&sadrājabhiṣajām dveṣṭā taddviṣṭah
śokapīḍitaḥ// § 18370

Ca.8.2.5 yādṛcchiko mumūrṣuśca vihīnah karaṇaiśca
yah/
vairī vaidyavidagdhaśca śradvāhīnah
suśāṅkitah// § 18372

bhiṣajāmavidheyaśca nopakramyā bhiṣagvidā /
 etānupacaran vaidyo bahūn doṣānavāpnuyāt //
 § 18374

Ca.8.2.6

ebhyo+anye samupakramyā narāḥ
 sarvairupakramaiḥ/
 avasthāṁ pravibhajyaisāṁ varjyam kāryam ca
 vakṣyate// § 18376

Ca.8.2.7

5 avamyāstāvat-kṣataksīṇātisthūlātikṛśabālavṛddhadurba- Ca.8.2.8
 laśrāntapipāsitakṣudhitakarmabhārādhvahatopavāsamaithu-
 nādhyayanavyāyāmacintāprasaktakṣāmagarbhīṇīsukumā-
 rasamvṛtakoṣṭhaduśchardanordhvaraktapittaprasaktaccha-
 rdirūrdhvavātāsthāpitānuvāsitahṛdrogadāvartamūtrāghā-
 10 taplīhagulmodarāṣṭhīlāsvaropaghātātimiraśirahśāṅkhaka-
 rnākṣiśūlārtāḥ// § 18377

15 tatra kṣatasya bhūyah kṣaṇanādraktātipravṛttih syāt, Ca.8.2.9
 kṣīṇātisthūlakṛśabālavṛddhadurbalānāmauṣadhabalāsaha-
 tvāt prāṇoparodhaḥ, śrāntapipāsitakṣudhitānāṁ ca ta-
 dvat, karmabhārādhvahatopavāsamaithunādhyayanavy-
 ātadvat, karmabhārādhvahatopavāsamaithunādhyayana-
 vyātadvat, karmabhārādhvahatopavāsamaithunādhyaya-
 navyāyāmacintāprasaktakṣāmāṇāṁ raukṣyādvātaraktacch-
 edakṣatabhayam syāt, garbhīṇyā garbhavyāpadāmaga-
 20 rbhabhramśācca dāruṇā rogaprāptih, sukumārasya & hr-
 dayāpakarṣaṇādūrdhvamadho vā rukhirātipravṛttih, sa-
 mīvṛtakoṣṭhakuśchardanayoratimātrapravāhanāddosāḥ sa-
 mutkliṣṭā & antahkoṣṭhe janayantyantarvisarpam stambham
 jādyam vaicityam maraṇam vā, ūrdhvagaraktapittina ud-
 25 ānasmutkṣipyā prāṇān haredraktam cātipravartayet, pr-
 asaktacchardestadvat, ūrdhvavātāsthāpitānuvāsitānāmū-
 rdhvam vātātipravṛttih, hṛdrogiṇo hṛdayoparodhaḥ, udā-
 vartino ghoratara udāvartaḥ syācchīghratarahantā, mūtrā-
 ghātādibhirārtānāṁ tīvrataraśūlaprādurbhāvah, timirārt-
 30 ānāṁ timirātivṛddhiḥ, śirahśūlādiṣu śūlātivṛddhiḥ ; tasm-
 ādete na vamyāḥ// § 18378

sarvesvapi tu khalvetesu viṣagaraviruddhājīrnābhya-
 vahārāmakṛteṣvapratiṣiddham & śīghratarakāritvādeśām-
 iti// § 18379

- Ca.8.2.10   śośāstu vamyāḥ ; &viśeṣatstu pīnasakuṣṭhanavajvara-
rājayakṣmakāsaśvāsagalagrahagalagaṇḍalipadamehama-
ndāgniviruddhājīrṇānnavisūcikālasakaviṣagarapītadaṣṭadi-
gdhāviddhādhahśonitapittaprāseka(&durnāma)hṛllāsāroca-
kāvipākāpacyapasmāronmādātisāraśopahapāṇḍurogamukha-
pākaduṣṭastanyādayaḥ śleṣmavyādhayo viśeṣena mahār-
ogādhyāyoktāśca ; eteṣu hi vamanam̄ pradhānatamami-
tyuktam̄ kedārasetubhede śālyādyāśoṣadoṣavināśavat//
§ 18380
- Ca.8.2.11   avirecyāstu subhagakṣatagudamuktanālādhobhāgara- 10
ktapittivilāṅghitadurbalendriyālpāgninirūḍhakāmādivya-
grājīrṇinavajvarimadātyayitādhmātaśalyārditābhīhatātisni-
gdharūkṣadāruṇakōṣṭhāḥ kṣatādayaśca garbhīṇyatāḥ//
§ 18381
- Ca.8.2.12   tatra subhagasya sukumārokto doṣah syāt, kṣatagud- 15
asya kṣate gude prāṇoparodhakarīṁ rujāṁ janayet, mu-
ktanālamatipravṛttiḥ hanyāt, adhobhāgaraktapittinam̄ ta-
dvat, vilāṅghitadurbalendriyālpāgninirūḍhā auṣadhave-
gam na saheran, kāmādivyagramanaso na pravartate kṛ-
cchreṇa vā pravartamānamayogadoṣān kuryāt, ajīrṇina 20
āmadoṣah syāt, navajrariṇo+avipakvān doṣān na virhared
vātameva ca kopayet, madātyayitasya madyakṣīne dehe
vāyuh prāṇoparodham kuryāt, ādhmātasyādhamato vā
&purīṣakoṣṭhe nicito vāyurvisarpan sahasā++ānāham tī-
vrataram maraṇam vā janayet, śalyārditābhīhatayoh kṣ- 25
ate vāyurāśrito jīvitam̄ hiṃsyāt, atisnidhasyātiyogabha-
yam bhavet, rūkṣasya vāyuraṅgapragraham kuryāt, dāru-
ṇakōṣṭhasya virecanoddhatā doṣā hṛcchūlaparvabhedānā-
hāṅgamardacchardimūrcchāklamāñjanayitvā prāṇān ha-
nyuḥ, kṣatādīnām̄ garbhīṇyatānām̄ chardanokto doṣah 30
syāt ; tasmādete na virecyāḥ// § 18382
- Ca.8.2.13   śeṣāstu virecyāḥ ; viśeṣatstu kuṣṭhajvaramehordhvā-
raktapittabhagandarodarārśobradhnaplīhagulmārbudaga-
lagandagrānthivisūcikālasakamūtrāghātakrimikoṣṭhavisa-
rpapāṇḍurogaśirahpārśvaśūlodāvartanetrāsyadāhahṛdroga-35
vyaṅganīlikā&netranāśikāsyasravaṇahalīmakaśvāsakāsakā-
malāpacyapasmāronmādavātaraktayoniretodoṣataimiryāroca-
kāvipākacchardiśvayathūdaravisphoṭakādayaḥ pittavyā-

dhayo viśeṣeṇa mahārogādhyāyoktāśca ; eteṣu hi vireca-
nam pradhānatamamityuktamagnyupaśame+agnigr̥havat//
§ 18383

anāsthāpyāstu-ajīrṇyatistigdhpītasnehotkliṣṭadosālpā- Ca.8.2.14
5 gniyānaklāntātidurbalakṣutṛṣṇāśramārtātikṛśabhuktabha-
ktapītodakavamitaviriktakṛtanastahkarmakuddhabhītama-
ttamūrcchitprasaktacchardiniṣṭhīvikāśvāsakāsahikkābaddha-
cchidrodakodarādhmānālasakavisūcikāmaprajātāmātisāra-
madhumehakuṣṭhārtāḥ // § 18384

10 tatrājīrṇyatistigdhpītasnehānāṁ dūṣyodaram mūrcchā Ca.8.2.15
śvayathurvā syāt, utkliṣṭadosamandāgnyorarocakastīvrah,
yānaklāntasya kṣobhavyāpanno bastirāśu deham śoṣayet,
atidurbalakṣutṛṣṇāśramārtānāṁ pūrvokto doṣah syāt, at-
ikṛśasya kārśyam punarjanayet, bhuktabhaktapītodaka-
15 yorutkliṣyordhvamadho &vā vāyurbastimutkṣipyā kṣi-
pram ghorān vikārāñjanayet, vamitaviriktayostu rūkṣam
śarīram nirūhaḥ kṣataṁ kṣār iva dahet, kṛtanastahka-
rmaṇo vibhramśam &bhr̥śasamruddhasrotasah kuryāt,
kuddhabhītaylorbastirūrdhvamupaplavet, mattamūrcchit-
20 ayorbhr̥śam vicalitāyām samjñāyām cittopaghātād vyā-
pat syāt, prasaktacchardirniṣṭhīvikāśvāsakāsahikkārtānā-
mūrdhvībhūto vāyurūrdhvam bastīm nayet, baddhacch-
idrodakodarādhmānārtānāṁ bhr̥sataramādhyāpya bastīḥ
prāṇān hiṃsyāt, alasakavisūcikāmaprajātāmātisāriṇāmā-
25 makṛto doṣah syāt, madhumehakuṣṭhinorvyādheḥ puna-
rvṛddhiḥ ; tasmādete nāsthāpyāḥ // § 18385

sesāstvāsthāpyāḥ ; viśeṣatstu sarvāṅgaikāṅgakukṣi- Ca.8.2.16
rogavātavarcomūtraśukrasaṅgabalavarṇamāṁsaretaḥkṣaya-
doṣādhmānāṅgasuptikrimikoṣṭhodāvartaśuddhātisāraparva-
30 bhedābhitāpplīhagulmaśūlahṛdrogabhadaronmādajva-
rabradhnaśiraḥkarṇaśūlahṛdayapārśvapṛṣṭhakaṭīgrahavepa-
nākṣepakagaauravātilāghavarajaḥkṣayārtaviśamāgnisphigjā-
nujaṅghorugulphapārṣṇiprapadayoni&bāhvaṅgulistanānta-
dantasnakhaparvāstiśūlaśoṣastambhāntrakūjaparikartikā-
35 lpālpasaśabdogragandhotthānādayo vātavyādhayoviśe-
ṣeṇa mahārogādhyāyoktāśca ; eteṣvāsthāpanam pradhāna-
tamamityuktam vanaspatisūlācchedavat// § 18386

ya evānāsthāpyāsta evānanuvāsyāḥ syuḥ ; viśeṣatstu- Ca.8.2.17
bhuktabhaktanavajvarapāṇḍurogakāmalāpramehārśahpra-

tiśyāyārocakamandāgnidurbalaplīhakaphodarorustambha-varcobhedaviṣagara&pītaptakkaphābhīṣyandagurukoṣṭha-ślīpadagalagaṇḍāpacikrimikoṣṭhinah // § 18387

Ca.8.2.18   tatrābhuktabhaktasyānāvṛtamārgatvādūrdhvamativartate snehah, navajvarapāṇḍurogakāmalāpramehiṇāṁ do- 5
śānutkliṣyodaram janayet, arśasasyārśāṁsyabhiṣyandy-
ādhmānaṁ kuryāt, arocakārtasyānnagṛddhim punarha-
nyāt, mandāgnidurbalayormandataramagnim kuryāt, pr-
atiśyāyaplīhādimatāṁ bhrśamutkliṣtadoṣāñāṁ bhūya eva
doṣam vardhayet ; tasmādete nānuvāsyāḥ // § 18388   10

Ca.8.2.19   ya evāsthāpyāsta evānuvāsyāḥ ; viśeṣatastu rūkṣatīkṣṇ-
āgnayah kevalavātarogārtāśca ; eteṣu hyanuvāsanam pra-
dhānatamamityuktam mūle drumaprakevavat // § 18389

Ca.8.2.20   aśirovirecanārhāstu ajīrṇibhuktabhaktapītasnehamady-
atoyapātukāmāḥ snātaśirāḥ snātukāmaḥ kṣutṛṣṇāśramā- 15
rtamattamūrcchitaśastradaṇḍahatavyavāyavyāyāmapāna-
klāntanavajvaraśokābhitaptavirktānuvāsitagarbhiṇīnavapra-
tiśyāyārtāḥ, anṛtau durdine ceti // § 18390

Ca.8.2.21   tatrājīrṇibhuktabhaktayordoṣa ūrdhvavahāni srotāṁsy-
āvṛtya kāsaśvāsacchardipratiśyāyāñjanayet, pītasnehamā- 20
dyatoyapātukāmāñ kṛte ca pibatām mukhanāsāsrāv-
ākṣyupadehatimiraśirorogāñjanayet, snātaśirasah kṛte ca
&snānācchirasaḥ pratiśyāyam, kṣudhārtasya vātaprakopam, 25
trṣṇārtasya punaṭṛṣṇābhivṛddhi mukhaśoṣam ca, śr-
amārtamattamūrcchitānāmāsthāpanoktam doṣam janayet,
śastradaṇḍahatayostīvratarām rujaṁ janayet, vyavāyavy-
āyāmapānaklāntāñ śirahskandhanetroraḥpīḍanam, na- 30
vajvaraśokābhitaptaylorūṣmā netranādīranusṛtya timiram
jvaravṛddhim ca kuryāt, viriktasya vāyurindriyopaghātam
kuryāt, viriktasya vāyurindriyopaghātam kuryāt, anuvāsi-
tasya kaphah śirogurutvakaṇḍūkrimidoṣāñjanayet, garbh-
īnyā garbhām stambhayet sa kāṇah kuṇih pakṣahataḥ pī-
ṭhasarpī vā jāyate, navapratīśyāyārtasya srotāṁsi vyāpā-
dayet, anṛtau durdine ca sītadosān pūtinasyam śirorogam
ca janayet ; tasmādete na śirovirecanārhāḥ // § 18391   35

Ca.8.2.22   śeṣāstvarhāḥ, viśeṣatastu śirodantamanyāstambhagal-
hanugrahapīnasagalaśuṇḍikāśalūkaśukratimiravartmaroga-
vyaṅgopajihvikārdhāvabhedakagrīvāskandhāṁsāyanāsi-

kākarṇākṣimūrdhakapālaśirorogārditāpatantrakāpatānakā-
galagaṇḍadantaśūlaharṣa cālākṣirājyarbudasvarabhedavā-
ggrahagadgadakrathanādaya ūrdhvajatrugatāśca vātādiv-
ikārāḥ paripakvāśca ; eteṣu śirovirecanam pradhānatam-
5 amityuktam, taddhyutāmāṅgamanupraviśya muñjādīśik-
āmivāsaktam kevalam vikārakaram doṣamapakarṣati //
§ 18392

prāvṛṭśaradvasantetareśvātyayikeṣu rogesu nāvanam Ca.8.2.23
kuryāt kṛtrimaguṇopadhānāt ; grīṣme pūrvāhne, sīte ma-
10 dhyāhne, varṣāsvadurdine ceti // § 18393
tatra ślokāḥ--- § 18394 Ca.8.2.24

iti pañcavidham karma vistareṇa nidarśitam/
yebhyo yanna hitam yasmāt karma yebhyaśca
yaddhitam // § 18396

&na vaikāntena
nirdiṣṭe+apyarthe+abhiniśedbudhaḥ/
15 svayamapryatra &vaidyena tarkyam buddhimatā
bhavet// § 18398

utpadyeta hi sā+avasthā deśakālabalam prati/
yasyām kāryamakāryam &syāt karma kāryam
Ca.8.2.25
ca varjitam // § 18400

chardirhṛdrogagulmānām vamanam sve
cikitsite/
avasthām prāpya nirdiṣṭam &kuṣṭhinām
bastikarma ca // § 18402

20 tasmāt satyapi nirdeśe kuryādūhya svayam
dhiyā/
vinā tarkeṇa yā siddhiryadṛcchāsiddhireva sā //
Ca.8.2.26
§ 18404
ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte+aprāpte
dṛḍhabalasampūrite siddhisthāne
pañcakarmīyasiddhirnāma dvitīyo+adhyāyah //2//

8.3 tr̥tīyo+adhyāyah/

Ca.8.3.1 athāto &bastisūtrīyām siddhim vyākhyāsyāmah // § 18406

Ca.8.3.2 iti ha smāha bhagavānātreyah// § 18407

Ca.8.3.3 kṛtakṣaṇam śailavarasya ramye sthitam
dhaneśāyatanaasya pārśve/
maharṣisaṅghairvṛtamagniveśah punarvasum
prāñjaliranvaprcchat// § 18409

Ca.8.3.4 bastirnarebhyah kimapekṣya dattah syāt
siddhimān kimmayamasya netram/
kīdr̥kpramāṇākṛti kiṅguṇam ca kebhyaśca
kimyoniguṇaśca bastih// § 18411

5

Ca.8.3.5 nirūhakalpaḥ praṇidhānamātrā snehasya kā vā
śayane vidhiḥ kah/
ke bastayah keṣu hitā itīdam śrutvottaram prāha
vaco maharṣih// § 18413

Ca.8.3.6 &samīkṣya doṣauṣadhadēśakālaśātmyāgnisattv-
ādivayobalāni/
bastih prayukto niyatam gunāya syāt
sarvakarmāṇi ca siddhimanti// § 18415

10

Ca.8.3.7 &suvarṇarūpyatraputāmrarītikāṁsyāsthīśastrā-
drumaveṇudantaiḥ/
nalairviṣāṇairmaṇibhiśca taistairnetrāṇi kāryāṇi
&su(tri)karṇikāṇi// § 18417

Ca.8.3.8 ṣaḍdvādaśāṣṭāṅgulasamṛmitāni
ṣaḍvīṁśatidvādaśavarṣajānām/
syurmudgakarkandhusatīnavāhicchidrāṇi
vartyā+apihitāni caiva// § 18419

Ca.8.3.9 yathāvayo+aṅguṣṭhakaniṣṭhikābhyaṁ
mūlāgrayoh syuḥ pariṇāhavanti/

15

	ṛjūni gopucchasamākṛtīni ślakṣṇāni ca syurguḍikāmukhāni // § 18421	
	syāt karṇikaikā+agracaturthabhāge mūlāśrite bastinibandhane dve/ jāradgavo māhiṣahāriṇau vā syācchaukaro bastirajasya vā+api // § 18423	Ca.8.3.10
5	hṛdhaṣṭanurnaṣṭasiro vigandhāḥ kaṣāyaraktaḥ sumṛduḥ &suṣuddhāḥ/ nṛṇāṁ vayo vīksya yathānurūpam retriṣu yojyastu subaddhamūtraḥ // § 18425	Ca.8.3.11
	bsteralābhe plavajo galō vā syādaṅkapādāḥ sughanaḥ paṭo vā/ āsthāpanārhaṁ puruṣam vidhijñāḥ samīkṣya puṇye+ahani śuklapakṣe // § 18427	Ca.8.3.12
	praśastanakṣatramuhūrtayoge &jīrṇānnamekāgramupakrameta/ balāṁ guḍūcīṁ triphalāṁ sarāsnāṁ dve pañcamūle ca palonmitāni // § 18429	Ca.8.3.13
10	aṣṭau phalānyardhatulāṁ ca māṁsācchāgāt pacedapsu caturthaśeṣam/ pūtāṁ yavānīphalabilvakuṣṭhavacāśatāhvāgha- napippalīnāṁ // § 18431	Ca.8.3.14
	kalkairguḍakṣaudraghṛtaih satailairyutāṁ sukhoṣṇaistu picupramāṇaih/ guḍāt palāṁ dviprasṛtāṁ tu mātrāṁ snehasya yuktyā madhu &saindhavāṁ ca // § 18433	Ca.8.3.15
15	prakṣipyā bastau mathitāṁ khajena &subaddhamucchvāsyā ca nirvalīkam/ aṅguṣṭhamadhyena mukhāṁ pidhāya neṭrāgrasāmsthāmapanīya vartim // § 18435	Ca.8.3.16

- Ca.8.3.17   tailāktagātram kṛtamūtraviṭkam
                   nātikṣudhārtam śayane manusyam/
                   &same+athaveśannataśīrsake vā nātyucchrite
                   svāstaraṇopapanne// § 18437
- Ca.8.3.18   savyena pārśvena sukham śayānam
                   kṛtvajudeham svabhujopadhānam/
                   &sāṅkocya savyetaradasya sakthi vāmam
                   prasārya prañayettatastam// § 18439
- Ca.8.3.19   snigdhe gude netracaturthabhāgam snigdham   5
                   &śanairrjvanu pṛsthavaṁśam/
                   akampanāvepanalāghavādīn pānyorguṇāṁścāpi
                   &vidarśayamstam// § 18441
- Ca.8.3.20   prapīḍya caikagrahaṇena dattam netram
                   śanaireva tato+apakarset/
                   tiryak praṇīte tu na yāti dhārā gude vraṇah
                   syāccalite tu netre// § 18443
- Ca.8.3.21   dattah śanairnāśayameti bastih kaṇṭham
                   pradhāvatyatipīḍitaśca/
                   śitastvatistambhakaro vidāham mūrcchām ca   10
                   kuryādatimātramuṣṇah// § 18445
- Ca.8.3.22   snigdho+atijāḍyam pavanam tu
                   rūkṣastanvalpamātrālavaṇastvayogam/
                   karoti mātrābhyaadhiko+atiyogam kṣāmam tu
                   sāndrah sucireṇa caiti// § 18447
- Ca.8.3.23   dāhātisārau lavaṇo+ati kuryāttasmāt suyuktam
                   samameva dadyāt/
                   pūrvam hi dadyānmadhu saindhavam tu
                   sneham vinirmathya tato+anu kalkam//
                   § 18449

	vimathyā samyojya punardravaistam̄ bastau &nidadhyānmathitam̄ khajena/ &vāmāśraye hi grahaṇīgude ca tat pārśvasamsthasya sukhopalabdhiḥ// § 18451	Ca.8.3.24
	līyanta evam̄ valayaśca tasmāt savyam̄ śayāno+arhati bastidānam/ viḍvātavego yadi cārdhadatte niṣkṛṣya mukte &pranayedāśeṣam// § 18453	Ca.8.3.25
5	uttānadehaśca kṛtopadhānah syādvīryamāpnoti tathā+asya &deham/ eko+apakarṣatyanilam̄ svamārgāt pittam̄ dvitīyastu kapham̄ tṛtīyah// § 18455	Ca.8.3.26
	pratyāgate koṣṇajalāvasiktaḥ śālyannamadyāttanunā rasena/ jīrṇe tu sāyam̄ laghu cālpamātram̄ bhukto+anuvāsyah parivṛṁhaṇārtham// § 18457	Ca.8.3.27
10	nirūhapādāṁśasamena tailenāmlānilaghnausadhasādhitenā/ dattvā sphicau pāñitalena hanyāt snehasya śīghrāgamarakṣaṇārtham// § 18459	Ca.8.3.28
	&īśacca pādāṅguliyugmamāñcheduttānadehasya talau pramṛjyāt/ snehenā pārṣṇyaṅgulipiṇḍikāśca ye cāsyā gātrāvayavā rugārtāḥ// § 18461	Ca.8.3.29
	tāṁścāvamṛdgīta sukham̄ tataśca nindrāmupāśīta kṛtopadhānah/ bhāgāḥ kaṣāyasya tu pañca, pitte snehasya saṣṭhāḥ prakṛtau sthite ca// § 18463	Ca.8.3.30

- Ca.8.3.31   vāte vivṛddhe tu caturthabhāgo, mātrā nirūheśu
                   kaphe+asṭabhāgah/
                   nirūhamātrā prasṛtārdhamādye varṣe
                   tato+ardhaprasṛtābhivṛddhiḥ // § 18465
- Ca.8.3.32   ādvādaśāt syāt prasṛtābhivṛddhirāṣṭādaśād
                   dvādaśataḥ param syuḥ/
                   &āsaptatestadvihitam̄ pramāṇamataḥ param
                   śoḍāśavadvidheyam // § 18467
- Ca.8.3.33   nirūhamātrā prasṛtāpramāṇā bāle ca vṛddhe ca   5
                   mṛdurvišeṣaḥ/
                   nātyucchritam̄ nāpyatinīcapādaṁ sapādapīṭham̄
                   śayanam̄ praśastam // § 18469
- Ca.8.3.34   pradhānamṛdvāstaranopapannam̄ prākṣīrṣakam̄
                   śuklapaṭottarīyam/
                   bhojyam̄ punarvyādhimavekṣya &tadvat
                   prakalpayedyūṣapayorasādyaiḥ // § 18471
- Ca.8.3.35   sarveṣu vidyādvividhimetamādyam̄ vakṣyāmi
                   bastīnata uttarīyān/
                   dvipañcamūlasya raso+amlayuktaḥ
                   sacchāgamāṁsasya sapūrvapesyah // § 18473   10
- Ca.8.3.36   trisnehayuktaḥ pravaro nirūhaḥ
                   sarvānilavyādhiharah pradiṣṭaḥ/
                   sthirādivargasya
                   balāpaṭolatrāyantikairāṇḍayavairyutasya // /
                   § 18475
- Ca.8.3.37   prastho rasācchāgarasārdhayuktaḥ sādhyah
                   punaḥ prasthasamastu yāvat/
                   priyaṅgukṛṣṇāghanakalkayuktaḥ
                   atailasarpirmadhusaindhavaśca // § 18477
- Ca.8.3.38   syāddīpano māṁsabalapradaśca cakṣurbalam̄
                   cāpi dadāti &bastiḥ/   15

	eraṇḍamūlam̄ tripalam̄ &palāśā hrasvāni mūlāni ca yāni pañca// § 18479	
	rāsnāśvagandhātibalāguḍūcīpunarnavāragva- dhadevadāru/ bhāgāḥ palāṁśā &madanāṣṭayuktā jaladvikamse kvathite+asṭašeṣe// § 18481	Ca.8.3.39
5	pesyāḥ śatāhvā hapuṣā priyaṅguḥ sapippalikam̄ madhukam̄ &balā ca/ rasāñjanam̄ vatsakabījāmustam̄ &bhāgākṣamātram̄ lavaṇāṁśayuktam̄// § 18483	Ca.8.3.40
	samākṣikastailayutaḥ samūtro bastirnṛṇām̄ dīpanalekhanīyah/ jaṅghorupādatrikaprṣṭāśūlam̄ kaphāvṛtim̄ mārutanigraham̄ ca// § 18485	Ca.8.3.41
	viṇmūtravātagrahaṇam̄ saśūlamādhmānatāmaśmariśarkare ca/ ānāhamarśograhaṇīpradoṣāneraṇḍabastiḥ śamayet prayuktaḥ// § 18487	Ca.8.3.42
10	catuṣpale tailaghṛtasya bhṛṣṭācchāgācchatārdho dadhidāḍimāmlah/ rasaḥ sapeṣyo balamāṁsavarnaretognidaścā- ndhya&śirortiśastah// § 18489	Ca.8.3.43
	jaladvikamse+asṭapalam̄ palāśāt paktvā raso+ardhāḍhakamātrašeṣah/ &kalkairvacāmāgadhikāpalābhyām̄ yuktah̄ śatāhvādvipalena cāpi// § 18491	Ca.8.3.44
	sasaindhavaḥ kṣaudrayutaḥ satailo deyo nirūho balavarṇakārī/	Ca.8.3.45

ānāhapārśvāmayayonidośān
gulmānudāvartarujam ca hanyāt // § 18493

Ca.8.3.46 &yaṣṭyāhvayasyāṣṭapalena siddham payah
śatāhvāphalapippalībhiḥ/
yuktam̄ sasarpirmadhu
vātaraktavaisvaryavīsarpanhito nirūhaḥ //
§ 18495

Ca.8.3.47 yaṣṭyāhvalodhrābhayacandanaīśca śrtam̄
payo+agryam̄ kamalotpalaīśca/
saśarkaram̄ kṣaudrayutam̄ suśītam̄ pittāmayān 5
hanti sajīvanīyam// § 18497

Ca.8.3.48 dvikārṣikāścandanapadmakardhiyaṣṭyāhvarā-
snāvṛṣasārivāśca/
&salodhramañjīṣṭhamathāpyanantābalāsthirādi-
trṇapañcamūlam//
§ 18499

Ca.8.3.49 toyē samutkvāthya rasena tena śrtam̄
payo+ardhāḍhakamambuhīnam/
jīvantimedardhiśatāvarībhīrvīrādvikākolika-
śerukābhiḥ//
§ 18501

Ca.8.3.50 sitopalājīvakapadmareṇuprapauṇḍarīkaiḥ 10
kamalotpalaīśca/
lodhrātmaguptāmadhukairvidārīmuñjātakaiḥ
keśaracandanaīśca// § 18503

Ca.8.3.51 piṣṭairghṛtakṣaudrayutairnirūhaṁ
sasaindhavam̄ śītalameva dadyāt/
pratyāgate dhanvarasena śālīn kṣīreṇa vā+adyāt
pariṣiktagātrah// § 18505

Ca.8.3.52 dāhātisārapradarāsapittahṛtpāṇḍurogān
viṣamajvaram̄ ca/

	sagulmamūtragrahakāmalādīn sarvāmayān pittakṛtānnihanti // § 18507	
	drākṣādikāśmaryamadhūkasevyaiḥ sasārivācandanaśītapākyaiḥ/ payah śrtam śravaṇimudgaparnītugātmaguptā- madhuyaṣṭikalkaiḥ // § 18509	Ca.8.3.53
5	godhūmacūrṇaiśca tathā+akṣamātraiḥ sakṣaudrasarpirmadhuyaṣṭitailaiḥ/ &pathyāvidārīksurasairguḍena bastīm yutam pittaharam vidadhyāt // § 18511	Ca.8.3.54
	&hṛṇnābhipārśvottamadehadāhe dāhe+antarasthe ca sakṛcchramūtre/ kṣīne kṣāte retasi cāpi naṣṭe paitte+atisāre ca nṛṇām praśastah // § 18513	Ca.8.3.55
	kosātakāragvadha&devadāruśārṅgeṣṭamūrvākuṭajākṣapāṭhāḥ/ paktvā kṛlatthān bṛhatīm ca toye rasasya tasya prasṛtā daśa syuh // § 18515	
10	tān sarṣapailāmadanaiḥ sakuṣṭhairakṣapramāṇaiḥ prasṛtaiśca yuktān/ phalāhvatailasya &samāksikasya kṣārasya tailasya ca sārṣapasya // § 18517	Ca.8.3.57
	dadyānnirūham kapharogine jñō mandāgraye cāpyaśanadviše ca/ paṭolopathyāmaradārubhirvā sapippalikaiḥ kvathitairjale+agnau // § 18519	Ca.8.3.58
15	dvipañcamūle triphalāṁ sabilvāṁ phālāni gomūtrayuta kaṣāyah/ kaliṅgapāṭhāphalamustakalkah sasaindhavah kṣārayutah satailah // § 18521	Ca.8.3.59

Ca.8.3.60	nirūhamukhyah kaphajān vikārān sapāṇḍurogālasakāmadoṣān/ hanyāttathā mārutamūtrasaṅgam bastestathā++&āṭopamadhāpi ghoram// § 18523
Ca.8.3.61	rāsnāmrtairaṇḍaviḍaṅgadārvīsaptačchadośīra- surāhvanimbaiḥ/ śampākabhūnimbaṇṭolapāṭhātiktākhuparṇīda- śamūlamustaiḥ// § 18525
Ca.8.3.62	trāyantikāśigruphalatrikaiśca kvāthah sapiṇḍītakatoyamūtrah/ yaṣṭyāhvavakṛṣṇāphalinīśatāhvārasāñjanaśvetava- cāviḍaṅgaiḥ// § 18527
Ca.8.3.63	kaliṅgapāṭhāmbudasaindhavaiśca kalkaiḥ sasarpirmadhusutailamiśraḥ/ ayam nirūhaḥ krimikuṣṭhamehabradhnodarājī- rṇakaphāturebhyaḥ// § 18529
Ca.8.3.64	rūkṣauṣadhairapyapatarpitebhya eteṣu rogeśvapi satsu dattah/ nihatya vātam jvalanam pradīpya vijitya rogāmśca balam karoti// § 18531
Ca.8.3.65	&punarnavairāṇḍavrṣāśmabhedavṛścīrabhūtī- kabalāpalāśah/ dvipañcamūlam ca palāmśikāni kṣuṇṇāni dhautāni &phalāni cāṣṭau// § 18533
Ca.8.3.66	bilvam yavān kolakulatthadhānyaphalāni caiva prasṛtonmitāni/

&payojaladvyāḍhakavacchṛtam tat kṣīrāvaśeṣam
sitavastrapūtam // § 18535

&vacāśatāhvāmaradārukuṣṭhayastyāhvasiddhā- Ca.8.3.67
rthakapippalīnām/
kalkairyavānyā madanaiśca yuktam
nātyuṣṇaśītām guḍasaindhavāktam // § 18537

5

kṣaudrasya tailasya ca sarpiśaśca tathaiva
yuktam &prasṛtaistribhiśca/
dadyānnirūham vidhinā vivijñah sa
sarvasaṁsargakṛtāmayaghnaḥ // § 18539

snigdhoṣṇa ekaḥ pavane samāṁso dvau
svāduśītau payasā ca pitte/
trayah samūtrāḥ kaṭukosnatīkṣṇāḥ kaphe nirūhā
na param vidheyāḥ // § 18541

rasena vāte pratibhojanam syāt kṣireṇa pitte tu
kaphe ca yūṣaiḥ/
tathā+anuvāsyesu ca bilvatailam syājjīvanīyam
phalaśādhitam ca // § 18543

10

itīdamuktam nikhilaṁ
yathāvad vastipradānasya vidhānamagryam/
yo+adhītya vidvāniha bastikarma karoti loke
labhate sa siddhim // § 18545
ityagniveśakṛte tantra carakapratisaṁskṛte+aprāpte
dṛḍhabalasmpūrite siddhisthāne bastisūtrīyasiddhirnāma
tṛtīyo+adhyāyah //3//

8.4 caturtho+adhyāyah/

athātaḥ &snehavyāpatsiddhim vyākhyāsyāmah // § 18547
iti ha smāha bhagavānātreyah // § 18548

snehabastiinnibodhemān vātapittakaphāpahān/ Ca.8.4.3

mīthyāprāṇihitānāṁ ca vyāpadaḥ sacikitsitāḥ //
§ 18550

- Ca.8.4.4 daśamūlam balāṁ rāsnāmaśvagandhāṁ
punarnavāṁ/
guḍūcyeraṇḍabhbhūtikabhārgīvrṣakarohiṣam//
§ 18552
- Ca.8.4.5 śatāvarīṁ saha caram kākanāsāṁ
&palāmśikam/
yavamāśatasīkolakulatthān prasṛtonmitān// 5
§ 18554
- Ca.8.4.6 caturdroṇe+ambhasah paktvā droṇaśeṣeṇa tena
ca/
tailāḍhakam & samakṣīram jīvanīyaiḥ
palonmitaiḥ// § 18556
- Ca.8.4.7 anuvāsanam etaddhi sarvavātavikāranut/
ānūpānāṁ vasā tadvajjīvanīyopasādhitā// § 18558
- Ca.8.4.8 śatāhvāyavabilvāmlaiḥ siddham tailam
samīraṇe/
saindhavenāgnitaptena taptam
cānilanudghṛtam// § 18560 10
- Ca.8.4.9 jībantīṁ madanam medāṁ śrāvanīṁ
madhukam balāṁ/
śatāhvarṣabhakau krṣṇāṁ kākanāsāṁ
śatāvarīṁ// § 18562
- Ca.8.4.10 svaguptāṁ kṣīrakākoliṁ karkaṭākhyāṁ śatīṁ
vacāṁ/
piṣṭvā tailam ghṛtam kṣire
sādhayettaccaturguṇe// § 18564 15
- Ca.8.4.11 bṛhaṇam vātapittaghnam
balaśukrāgnivardhanam/

&mūtraretorajodosān haretta danuvāsanam//
§ 18566

lābhataścandanādyaiśca piṣṭaiḥ
kṣīracaturguṇam/
&tailapādaṁ ghṛtam siddham
pittaghnamanuvāsanam// § 18568

5

saindhavam madanam kuṣṭham śatāhvām
niculam &vacām/
hrīveram madhukam bhārgīm devadāru
sakaṭphalam// § 18570

nāgaram puṣkaram medām cavikām citrakam
śaṭīm/
viḍāṅgāti više syāmām hareṇum nīlinīm
sthirām// § 18572

bilvājamode kṛṣṇām ca dantīm rāsnām ca
peṣayet/
sādhyamerāṇḍajam tailam tailam vā
kapharoganut// § 18574

10

bradhnodāvartagulmārśahplihamehāḍhyamārutām//
ānāhamaśmarīm caiva hanyāttadanuvāsanāt//
§ 18576

madanairvā+amlasamāyuktairbilvādyena gaṇena
vā/
tailam kaphaharairvā+api kaphaghnam
kalpayedbhiṣak// § 18578

15

viḍāṅgairaṇḍarajanīpaṭolatriphalāmṛtāḥ/
jātīpravālanirgunaṇḍīdaśamūlākhuparṇikāḥ//
§ 18580

nimbapāṭhāsa hacaraśampākakaravīrakāḥ//

Ca.8.4.19

esāṁ kvāthena vipacettailamebhiśca kalkitaiḥ//
§ 18582

Ca.8.4.20 phalabilvatrivṛtkṛṣṇārāsnābhūnimbadārubhiḥ/
saptaṇavacośīradārvīkuṣṭhakalingakaiḥ//
§ 18584

Ca.8.4.21 &latāgaurīśatāhvāgniśaṭīcorakapauṣkaraiḥ/
tat kuṣṭhāni krimīn mehānarśāṁsi
grahaṇīgadam// § 18586 5

Ca.8.4.22 klībatāṁ viṣamāgnitvāṁ malāṁ doṣatrayāṁ
tathā/
prayuktāṁ pranudatyāśu
pānābhyaṅgānuvāsanaiḥ// § 18588

Ca.8.4.23 vyādhivyāyāmakarmādhvakṣīṇābalanirojasām/
kṣīṇaśukrasya cātīva snehabastirbalapradah//
§ 18590

Ca.8.4.24 pādajaṅghorupṛṣṭhāṁsakaṭīnāṁ sthiratāṁ
parām/
janayedaprajānāṁ ca prajāṁ strīnāṁ tathā
nr̥ṇāṁ// § 18592 10

Ca.8.4.25 vātapittakaphātyannapurīśairāvṛtasya ca/
abhukte ca pranītasya snehabasteḥ
ṣadāpadah// § 18594

Ca.8.4.26 Śīto+alpo vā+adhike vate pitte+atyuṣṇah kaphe
mr̥duḥ/
atibukte
gururvarcaḥsamcaye+alpabalastathā// § 18596 15

Ca.8.4.27 dattastairāvṛtaḥ sneho na &yātyabhibhavādapi/
abhukte+anāvṛtatyācca yātyūrdhvāṁ tasya
lakṣaṇam// § 18598

&aṅgamardajvarādhmānaśītastambhorupīḍanaiḥ /_{Ca.8.4.28}
 pārśvarugveṣṭanairvidyāt sneham vātāvṛtam
 bhiṣak // § 18600

snigdhāmlalavaṇoṣṇaistam
 &rāsnāpītadrutailikaiḥ/
 sauvīrakasurākolakulatthayavasādhitaiḥ //
 § 18602

5 nirūhairnirharet samyak samūtraiḥ
 pāñcamūlikaiḥ/
 tābhyaṁeva ca tailābhyaṁ sāyam
 bhukte+anuvāsayet // § 18604

dāharāgatrśāmohatamakajvaradūṣanaiḥ/
 vidyāt pittāvṛtam svādutiktaistam
 bastibhirharet // § 18606

10 tandrāśītajvarālasyaprasekarucigauravaiḥ/
 samṁūrcchāglānibhirvidyācchleṣmaṇā
 snehamāvṛtam // § 18608

&kaśayakaṭutīksṇoṣṇaiḥ
 surāmūtropasādhitaiḥ/
 phalatailayutaiḥ sāmlairbastibhistam
 vinirharet // § 18610

&chardimūrcchārucioglāniśūlanidrāṅgamardanaiḥ /_{Ca.8.4.34}
 āmaliṅgaiḥ sadāhaistam
 vidyādatyaśanāvṛtam // § 18612

15 kaṭūnāṁ lavaṇānāṁ ca kvāthaiścūrnaiśca
 pācanam/
 vireko mr̄duratrāmavihitā ca kriyā hitā // § 18614

viṇmūtrānilasaṅgārtigurutvādhmānahṛdgrahaiḥ /_{Ca.8.4.36}
 sneham viḍāvṛtam jñātvā snehasvedaiḥ
 savartibhiḥ // § 18616

Ca.8.4.37	śyāmābilvādisiddhaiśca nirūhaiḥ sānuvāsanaiḥ/ nirharevidhinā samyagudāvartahareṇa ca // § 18618
Ca.8.4.38	abhukte śūnyapāyau vā vegāt sneho+atipīḍitah/ dhāvatyūrdhvam tataḥ kaṇṭhādūrdhvēbhyaḥ khebhya etyapi// § 18620
Ca.8.4.39	mūtraśyāmātrivṛtsiddho yavakolakulatthavān/ tatsiddhataila iṣṭo+atra nirūhaḥ sānuvāsanah// § 18622
Ca.8.4.40	kaṇṭhādāgacchataḥ stambhakaṇṭhagrahavirecanaiḥ/ chardighnībhiḥ kriyābhiśca tasya kāryam nivartanam// § 18624
Ca.8.4.41	yasya nopadravam kuryāt snehabastiraniḥsṛtaḥ/ sarvo+alpo vā++āvṛto raukṣyādupekṣyah sa vijānatā// § 18626
Ca.8.4.42	yuktasneham dravosṇam ca laghupathyopasevanam/ bhuktavān mātrayā bhojyamanuvāsyastryahātryahāt// § 18628
Ca.8.4.43	dhānyanāgarasiddham hi toyam dadyādvicakṣaṇaḥ/ vyuṣitāya niśām kalyamuṣṇam vā kevalam jalām// § 18630
Ca.8.4.44	snehājīrṇam jarayati śleṣmāṇam tad�hinatti ca/ mārutasyānulomyam ca kuryāduṣṇodakam nrnām// § 18632

	vamane ca vireke ca nirūhe sānuvāsane/ tasmāduṣṇodakam̄ deyam̄ vātaśleṁmopaśāntaye// § 18634	Ca.8.4.45
	rūkṣanisyastu &dīptāgnirvyāyāmī mārutāmayī/ vaṅkṣaṇāśronyudāvṛttavātāścārhā dine dine// § 18636	Ca.8.4.46
5	eṣāṁ cāśu jarāṁ sneho yātyambu sikaṭāsviva/ ato+anyesāṁ tryahāt prāyah sneham̄ pacati pāvakah// § 18638	Ca.8.4.47
	na tvāmam̄ pranayet sneham̄ sa hyabhiṣyandayedgudam/ sāvaśeṣam̄ ca kurvīta vāyuh śeṣe hi tiṣṭhati// § 18640	Ca.8.4.48
10	na caiva gudakaṇṭhābhyaṁ dadyāt snehamanantaram/ &ubhayasmāt samāṁ gacchan vātamagnim̄ ca dūṣayet// § 18642	Ca.8.4.49
	snehabastiṁ nirūhaṁ vā naikamevātiśīlayet/ utkleśāgnivadhau snehāgnirūhāt pavanādbhayam// § 18644	Ca.8.4.50
	tasmānnirūḍhah &samsnehyo nirūhyaścānuvāsitah/ snehaśodhanayuktyaivam̄ bastikarma tridoṣanut// § 18646	Ca.8.4.51
15	karmavyāyāmabhārādhvayā(pā)nastrīkarşiteṣu ca/ durbale &vātabhahne ca mātrābastih sadā mataḥ// § 18648	Ca.8.4.52
	yatheṣṭāhāraceṣṭasya sarvakālam̄ niratyayah//	Ca.8.4.53

hrasvāyāḥ snehamātrāyā mātrābastih samo
bhavet // § 18650

Ca.8.4.54 balyam sukhopacaryam ca sukham
srṣṭapurīṣakṛt/
snehamātrāvidhānam hi bṛmhāṇam
vātaroganut // § 18652
Ca.8.4.55 tatra ślokau--- § 18653

vātādīnām śamāyoktāḥ pravarāḥ
snehabastayaḥ/
teśām cājñaprayuktānām vyāpadah
sacikitsitāḥ // § 18655

Ca.8.4.56 prāgbhojyam snehabasteryad dhruvam
ye+arhāstryāhācca ye/
snehabastividhiścokto mātrābastividhistathā //
§ 18657
ityagniveśakṛte tanre carakapratisam̄skṛte+aprāpte
dṛḍhabalasaṁpūrite siddhisthāne
snehavyāpatsiddhirnāma caturtho+adhyāyah //4// 10

8.5 pañcamo+adhyāyah/

Ca.8.5.1 athāto &netrabastiyyāpatsiddhim vyākhyāsyāmah // § 18659
Ca.8.5.2 iti ha smāha bhagavānātreyah // § 18660

Ca.8.5.3 atha netrāṇi bastīṁśca śṛṇu varjyāni karmasu/
netrasyājñapraṇītasya &vyāpadah sacikitsitāḥ //
§ 18662

Ca.8.5.4 hrasvam dīrgham tanu sthūlam jīrṇam
śithilabandhanam/
&pārśvacchidram tathā vakramaṣṭau netrāṇi
varjayet // § 18664

Ca.8.5.5 aprāptyatigatikṣobhakarṣaṇaṅkaṣaṇaṅnasravāḥ/

	gudapīḍā gatirjihmā teṣāṁ dosā yathākramam// § 18666	
	viṣamamāṁsalacchinnasthūlajālikavātalāḥ/ snigdhah klinnaśca tānaṣṭau bastīn karmasu varjayet// § 18668	Ca.8.5.6
5	gativaiśamyavisratvasrāvadaurgrāhyanisravāḥ/ phenilacyutyadhāryatvam basteḥ syurbastidosataḥ// § 18670	Ca.8.5.7
	savātātidrutotkṣiptatiryagulluptakampitāḥ/ atibāhyagamandātivegadosāḥ prañetrtaḥ// § 18672	Ca.8.5.8
	anucchvāsy a baddhe vā datte niḥseṣa eva vā/ praviśya &kupito vāyuh śūlatodakaro bhavet// § 18674	Ca.8.5.9
10	tatrābhyaṅgo gude svedo vātaghnānyaśanāni ca/ drutam̄ prañīte niṣkrṣte sahasotkṣipta eva vā// § 18676	Ca.8.5.10
	syāt &kaṭīgudajaṅghārtibastistambhorovedanāḥ/ bhojanam̄ tatra vātaghnam̄ snehāḥ svedāḥ sabastayah// § 18678	Ca.8.5.11
15	tiryagvalyāvṛtadvāre baddhe vā+api na gacchatī/ netre tadṛju niṣkrṣya samśodhya ca praveśayet// § 18680	Ca.8.5.12
	pīḍyamāne+antarā mukte gude pratihato+anilaḥ/ &urahśirortimūrvośca sadanam̄ janayedbalī// § 18682	Ca.8.5.13

Ca.8.5.14   *bastih syāttatra bilvādiphalaśyāmādimūtravān/
syāddāho davathuh śopah kampanābhīhate
gude//* § 18684

Ca.8.5.15   *kaśāyamadhurāḥ sītāḥ sekāstatra sabastayah/
atimātrapraṇītena netreṇa kṣaṇanādvaleḥ//
§ 18686*

Ca.8.5.16   *syāt &sārti
dāhanistodagudavarcaḥpravartanam/
tatra sarpīḥ picuḥ kṣīram picchāastiśca
śasyate//* § 18688

5

Ca.8.5.17   *&na bhāvayati mandastu bāhyastvāśu nivartate/
snehastra punah samyak praneyah
siddhimicchatā//* § 18690

Ca.8.5.18   *atiprapīḍitah koṣṭhe tiṣṭhatyāyāti vā galam/
tatra bastirvirekaśca galapīḍādi karma ca//
§ 18692*
tatra ślokah--- § 18693

10

Ca.8.5.19   ...8.5.19   *netrabastipraṇetṛṇāṁ doṣānetān sabheṣajān/
vetti yastena matimān bastikarmāṇi kārayet//
§ 18695*
ityagniveśakṛte tantra carakapratisamksrte+aprāpte
dṛḍhabalasampūrite siddhisthāne
netrabastiyyāpatsiddhirnāma pañcamo+adhyāyah//5//

15

8.6 ḫaṣṭha+adhyāyah/

Ca.8.6.1   *athā+ato vamanavirecanavyāpatsiddhim vyākhyāsyāmah//
§ 18697*

Ca.8.6.2   *iti ha smāha bhagavānātreyah//* § 18698

Ca.8.6.3   *atha śodhanayoh
samyagvidhimūrdhvānulomayoh/*

asamyakkṛtayoścaiva doṣān vakṣyāmi
sauṣadhān // § 18700

atyuṣṇavarṣaśītā hi grīṣmavarsāhimāgamāḥ/
!tadantare prāvṛḍādyāsteṣṭām
sādhāraṇāstrayah // § 18702

5 prāvṛṭ śucinabhau jñeyau śaradūrjasahau
punah/
tapasyaśca madhuścaiva vasantah śodhanam
prati // § 18704

!etānṛtūn vikalpyaivam dadyāt samśodhanam
bhiṣak/
svasthavṛttamabhipretya vyādhau
vyādhivaśena tu // § 18706

karmaṇāṁ !vamanādīnāmantaresvantaresu ca /
snehasvedau prayuñjita sneham cānte
prayojayet // § 18708

10 !visarpapiḍakāśophakāmalāpāṇḍurogiṇah/
abhighātavisārtāṁśca nātisnidhāt virecayet //
§ 18710

nātisnighdaśarīrāya dadyāt snehavirecanam/
snehotkliṣṭaśarīrāya !rūksam
dadyāvirecanam // § 18712

15 snehasvedopapannena jīrṇe
mātrāvadauṣadham/
ekāgramanasā pītam samyagyogāya kalpate //
§ 18714

snigdhāt pātrādyathā toyamayatnena
praṇudyate/
kaphādayah praṇudyante
snigdhāddehāttathauṣadhaiḥ // § 18716

- Ca.8.6.12   ārdram kāṣṭham yathā vahnirviṣyandayati
                  sarvataḥ/
tathā snigdhasya vai doṣān svedo viṣyandayet
                  sthirān// § 18718
- Ca.8.6.13   kliṣṭam vāso yathotkleśya malah
                  samśodhyate+ambhasā/
snehasvedaistathotkleśya śodhyate
                  !śodhanairmalah// § 18720
- Ca.8.6.14   ajīrṇe vardhate glānirvibandhaścāpi jāyate/
pītam samśodhanam caiva viparītam
                  pravartate// § 18722
- 5
- Ca.8.6.15   alpamātram mahāvegam bahudoṣaharam
                  sukham/
laghupākam sukhāsvādām prīṇanam
                  vyādhināśanam// § 18724
- Ca.8.6.16   avikāri ca vyāpattau nātiglānikaram ca yat/
gandhavarṇarasopetam
                  nidyānmātrāvadauṣadham// § 18726
- 10
- Ca.8.6.17   vidhūya mānasān doṣān
                  &kāmādīnaśubhodayān/
ekāgramanasā pītam samyagyogāya kalpate//
                  § 18728
- Ca.8.6.18   naraḥ śvo vamanam pātā bhuñjīta
                  kaphavardhanam/
sujaram dravabhūyiṣṭham, laghvaśītam
                  virecanam// § 18730
- Ca.8.6.19   utkliṣṭālpakaphatvena kṣipram doṣāḥ sravanti
                  hi/
pītauṣadhasya tu bhiṣak śuddhiliṅgāni
                  lakṣayet// § 18732
- 15

	ūrdhvam kaphānuge pitte viṭpitte+anukaphe tvadhaḥ/ hṛtadoṣam vadet kārṣyadaurbalye cet salāghave// § 18734	Ca.8.6.20
	vāmayettu tataḥ śeṣamausadham na tvalāghave/ staimitye+anilasaṅge ca nirudgāre+api vāmayet// § 18736	Ca.8.6.21
5	ālāghavāttanutvācca kaphasyāpat param bhavet/ vamite vardhate vahniḥ śamam doṣā vrajanti hi// § 18738	Ca.8.6.22
	vamitam laṅghayet samyagjīrṇaliṅgānyalakṣayan/ tāni dṛṣṭvā tu peyādikramam kuryānna laṅghanam// § 18740	Ca.8.6.23
10	samśodhanābhyaṁ śuddhasya & hṛtadoṣasya dehinaḥ/ &yātyagnirmandatām tasmāt kramam peyādimācaret// § 18742	Ca.8.6.24
	kaphapitte viśuddhe+alpam madyape vātapaitteke/ tarpaṇādikramam kuryāt peyā+abhiṣyandayeddhi tān// § 18744	Ca.8.6.25
	anulomo+anilaḥ svāsthyaṁ kṣutṛṣṇorjo manasvitā/ laghutvamindriyodgāraśuddhirjīrṇauṣadhākṛtiḥ// § 18746	Ca.8.6.26
15	klamo dāho+aṅgasadanam bhramo &mūrcchā śirorujā/	Ca.8.6.27

aratirbalahāniśca sāvaśeṣauṣadhākṛtiḥ // § 18748

Ca.8.6.28 akāle+alpātimātram ca purāṇam na ca
bhāvitam/
asamyakṣaṁskṛtam caiva vyāpadyetauṣadham
drutam// § 18750

Ca.8.6.29 ādhmānam parikartiśca srāvo
hṛdgātrayorgrahaḥ/
jīvādānam savibhramśah stambhaḥ sopadravah 5
klamah// § 18752

Ca.8.6.30 ayogādatiyogācca daśaitā vyāpado matāḥ/
preṣyabhaiṣajyavaidyānām vaiguṇyādāturasya
ca// § 18754

Ca.8.6.31 yogah samyakpravṛttiḥ
syādatiyogo+ativartanam/
ayogah prātilomyena na cālpam vā
pravartanam// § 18756

Ca.8.6.32 śleṣmotkliṣṭena durgandhamahṛdyamati vā 10
bahu/
virecanamajīrṇe ca pītamūrdhvam pravartate//
§ 18758

Ca.8.6.33 kṣudhārtamṛdukoṣṭhābhyām
svalpotkliṣṭakaphena vā/
tīkṣṇam pītam sthitam kṣubdhām vamanam
syādvirecanam// § 18760

Ca.8.6.34 prātilomyena doṣāṇām haraṇātte hyakṛtsnaśah/
ayogaśamjñe, kṛcchreṇa &yāti doṣo 15
navā+alpaśah// § 18762

Ca.8.6.35 pītauṣadho na śuddhaścejjīrṇe tasmin punaḥ
pibet/

	ausadham na tvajīrṇe+anyadbhayam syādatiyogataḥ // § 18764	
	koṣṭhasya gurutām jñātvā laghutvam balameva ca/ ayoge mrdu vā dadyādausadham tīkṣṇameva vā// § 18766	Ca.8.6.36
5	vamanam na tu duśchardam &duṣkoṣṭham na virecanam/ pāyayetausadham bhūyo hanyāt pītam punarhi tau// § 18768	Ca.8.6.37
	asnīgdhāsvinnadehasya rūkṣasyānavamausadham/ doṣānutkliśya nirhartumaśaktam janayedgadān// § 18770	Ca.8.6.38
	vibhramśam śvayathum hikkām tamaso darśanam &bhr̄śam/ piṇḍikodveṣṭanam kaṇḍūmūrvoh sādam vivarnatām// § 18772	Ca.8.6.39
10	snigdhasvinnasya cātyalpam diptāgnjerjīrṇamausadham/ śītairvā stabdhamāme vā doṣānutkliśya nāharet// § 18774	Ca.8.6.40
	tāneva janayedrogānayogaḥ sarva eva saḥ/ vijñāya matimāṁstatra yathoktām kārayet kriyām// § 18776	Ca.8.6.41
15	tām tailalavaṇābhaktam svinnam prastarasaṅkaraiḥ/ pāyayeta punarjīrṇe samūtrairvā nirūhayet// § 18778	Ca.8.6.42

Ca.8.6.43	nirūḍhaṁ ca rasairdhānvairbhojayitvā+anuvāsayet/ phalamāgadhikādārusiddhatailena mātrayā// § 18780
Ca.8.6.44	snigdhaṁ vātaharaiḥ snehaiḥ punastīksṇena śodhayet/ na cātitīksṇena tato hyatiyogastu jāyate// § 18782
Ca.8.6.45	atīksṇam kṣudhārtasya mṛdukoṣṭhasya bheṣajam/ hṛtvā++āśu viṭpittakaphān dhātūnvisrāvayeddravān// § 18784
Ca.8.6.46	balasvarakṣayam dāham kanṭhaśoṣam &bhramam trṣām/ kuryācca madhuraistatra śeṣamauṣadhamullikhet// § 18786
Ca.8.6.47	vamane tu virekah syādvireke vamanam &punah/ pariṣekāvagāhādyaiḥ suśītaiḥ stambhayecca tat// § 18788
Ca.8.6.48	kaśāyamadhuraiḥ śītairannapānausadhaistathā/ raktapittatisāraghnairdāhajvaraharairapi// § 18790
Ca.8.6.49	añjanam candanośīramajjāśṛkṣarkarodakam/ lājacūrṇaiḥ pibenmanthamatiyogaharam param// § 18792
Ca.8.6.50	śuṅgābhīrvā vaṭādīnām siddhām peyām samāksikām/ varcaḥsāmgrāhikaiḥ siddham kṣīram bhojyam ca dāpayet// § 18794

jāngalairvā rasairbhojyam̄ picchābastiśca
 ūśasyate/
 maghurairanuvāsyāśca siddhena kṣīrasarpiśā//
 § 18796

Ca.8.6.51

vamanasyātiyoge tu śītāmbupariśecitah/
 pibet &kaphaharairmanthaṁ
 saghṛtakṣaudraśarkaram// § 18798

Ca.8.6.52

5 sodgārāyām̄ bhrśam̄ vamyām̄ mūrcchāyām̄
 dhānyamustayoh/
 samadhūkāñcanam̄ cūrṇam̄
 leharenmadhusam̄yutam// § 18800

Ca.8.6.53

vamato+antaḥpraviṣṭāyām̄ jihvāyām̄
 kavalagrahāḥ/
 snigdhāmlalavaṇairhṛdyairyūṣakṣīraraśairhitāḥ//
 § 18802

Ca.8.6.54

phalānyamlāni khādeyustasya cānye+agrato
 10 narāḥ/
 nihśrtām̄ tu tiladrākṣākalkaliptām̄ praveśayet//
 § 18804

Ca.8.6.55

&vāgrahānilarogeṣu ghṛtamāṁsopasādhitām/
 yavāgūm̄ tanukām̄ &dadyāt snehasvedau ca
 buddhimān// § 18806

Ca.8.6.56

vamitaśca viriktaśca mandāgniśca vilaṅghitah/
 agniprāṇavivṛddhyartham̄ kramam̄ peyādikam̄
 &bhajet// § 18808

Ca.8.6.57

15 bahudoṣasya rūkṣasya
 hīnāgneralpamauṣadham/
 sodāvartasya cotkliśya doṣānmārgānnirudhya
 ca// § 18810

Ca.8.6.58

Ca.8.6.59	bhr̥samādhamāpayennābhīm pr̥ṣṭhapārśvaśirorujam/ svāsaviṇmūtravātānāṁ saṅgam kuryācca dāruṇam// § 18812
Ca.8.6.60	abhyāṅgasvedavartyādi sanirūhānuvāsanam/ udāvartaharam sarvam karmādhamātasya śasyate// § 18814
Ca.8.6.61	snigdhena gurukoṣṭhena sāme balavadauṣadham/ kṣāmeṇa mṛdukoṣṭhena śrāntenālpabalena vā// § 18816
Ca.8.6.62	pītam gatvā gudam sāmamāśu doṣam nirasya ca/ tīvraśūlāṁ sapicchāsrām karoti parikartikām// § 18818
Ca.8.6.63	laṅghanam &pācanam sāme rūkṣoṣṇam laghubhojanam/ bṛṃhaṇīyo vidhiḥ sarvah kṣāmāsyā madhurastatahā// § 18820
Ca.8.6.64	āme jīrṇe+anubandhaścet kṣārāmlam laghu śasyate/ puspakāśiśamiśram vā kṣāreṇa lavaṇena vā// § 18822
Ca.8.6.65	sadāḍimarasam sarpiḥ pibedvāte+adhike sati/ dadhyamlam &bhojane pāne samyuktam dāḍimatvacā// § 18824
Ca.8.6.66	devadārutilānām vā kalkamuṣṇāmbunā pibet/ aśvatthodumbaraplakṣakadambairvā śrtam payah// § 18826

	kaśāyamadhuṇam &śītaṇam picchābastimathāpi vā/ yaśṭīmadhukasiddhaṇam vā snehāstīm pradāpayet // § 18828	Ca.8.6.67
	alpaṇ tu bahudoṣasya doṣamutkliṣya bheṣajam/ alpālpam srāvayet kaṇḍūm śophaṇ kuṣṭhāni gauravam // § 18830	Ca.8.6.68
5	kuryāccāgnibalotkleśastaimityārucipāṇḍutāḥ/ parisrāvah sa, tam doṣam śamayedvāmayedapi // § 18832	Ca.8.6.69
	snehitam vā punastikṣaṇam pāyayeta virecanam/ śuddhe cūrṇāsavāriṣṭān saṃskṛtāmśca pradāpayet // § 18834	Ca.8.6.70
10	pītauṣadhasya vegānām nigrahānmārutādayaḥ/ kupitā hṛdayam gatvā ghoram kurvanti hṛdgraham // § 18836	Ca.8.6.71
	&sa hikkākāsapārśvārtidainyalālākṣivibhramaiḥ/ jihvāṇam khādati niḥsamjñō dantān kitikitiṭāpayan // § 18838	Ca.8.6.72
	na gacchedvibhramam tatra vāmayedāśu tam bhiṣak/ madhuraiḥ pittamūrcchārtam kaṭubhiḥ kaphamūrcchitam // § 18840	Ca.8.6.73
15	pācanīyaistataścāsyā doṣaśeṣam vipācayet/ kāyāgnim ca balam cāsyā &krameṇotthāpayettataḥ // § 18842	Ca.8.6.74
	pavanenātivamato hṛdayam yasya pīḍyate/	Ca.8.6.75

tasmai snigdhāmlalavaṇam dadyāt
pittakaphe+anyathā// § 18844

Ca.8.6.76 pītausadhasya vegānām nigraheṇa kaphena vā/
&ruddho+ati vā viśuddhasya grhṇātyaṅgāni
mārutah// § 18846

Ca.8.6.77 stambhavepathunistodasādodveṣṭanamanthanaiḥ/
tatra vātaharam sarvam snehasvedādi 5
&kārayet// § 18848

Ca.8.6.78 atīkṣṇam mṛdau koṣṭhe laghudoṣasya
bheṣajam/
dosān hṛtvā vinirmathyā jīvam harati śoṇitam//
§ 18850

Ca.8.6.79 tenānnam miśritam dadyādvāyasāya śune+api
vā/
bhuñkte tacedvadejjīvam na bhuñkte
pittamādiśet// § 18852

Ca.8.6.80 śuklam vā bhāvitam vastramāvānam 10
koṣṇavāriṇā/
prakṣālitam vivarṇam syāt &pitte śuddham tu
śoṇite// § 18854

Ca.8.6.81 ṭṛṣṇāmūrcchāmadārtasya kuryādāmaranāt
kriyām/
tasya pittaharīm sarvāmatiyoge ca yā &hitā//
§ 18856

Ca.8.6.82 mṛgagomahiṣājānām sadyaskam jīvatāmasṛk/
pibejjīvābhishandhānam jīvam taddhyāśu 15
&gacchatī// § 18858

Ca.8.6.83 tadeva darbhamṛditam raktam bastim
pradāpayet/

	śyāmākāśmaryabadarīdūrvosīraiḥ śṛtam payah // § 18860	
	ghṛtamaṇḍāñjanayutam śītam bastim pradāpayet/ picchābastim suśītam vā ghṛtamaṇḍānuvāsanam // § 18862	Ca.8.6.84
5	gudam bhraṣṭam kaṣāyaiśca stambhayitvā praveśayet/ sāma gāndharvaśabdāṁśca samjñānāśe+asya kārayet // § 18864	Ca.8.6.85
	yadā virecanam pītam viḍantamavatiṣṭhate/ vamanam bheṣajāntam vā doṣānutkliśya nāvahet // § 18866	Ca.8.6.86
	tadā kurvanti kaṇḍvādīn doṣāḥ prakupitā gadān/ sa vibhramśo matastatra syādyathāvyādhī bheṣajam // § 18868	Ca.8.6.87
10	pītam snigdhena sasneham taddoṣairmārdavādvṛtam/ na vāhayati doṣāṁstu svasthānāt stambhayeccyutān // § 18870	Ca.8.6.88
	vātasaṅgagudastambhaśūlaiḥ kṣarati cālpaśāḥ/ tiṅṣṇam bastim virekam vā so+arho laṅghitapācitah // § 18872	Ca.8.6.89
15	rūkṣam virecanam pītam rūkṣenālpabalena vā/ mārutanam kopayitvā++āśu kuryādghorānupadravān // § 18874	Ca.8.6.90
	stambhaśūlāni ghorāṇi sarvagātreṣu muhyataḥ/ snehasvedādikastatra kāryo vātaharo vidhiḥ // § 18876	Ca.8.6.91

Ca.8.6.92   snigdhasya mṛdukoṣṭhasya
mṛdūtkliśyauṣadham kapham/
pittam vātam ca saṃrudhya satandrāgauravam
klamam // § 18878

Ca.8.6.93   daurbalyam cāṅgasādaṁ ca kuryādāśu
tadullikhet/
laṅghanam pācanam &cātra snigdham tīkṣṇam
ca śodhanam // § 18880

Ca.8.6.94   tatra ślokau--- § 18881

5

ityetā vyāpadah proktāḥ sarūpāḥ sacikitsitāḥ/
vamanasya virekasya kṛtasyākuśalairnṛṇām&//
§ 18883

Ca.8.6.95   &etā vijñāya matimānavasthāścaiva tattvataḥ/
&dadyāt samśodhanam
samyagārogyārthī&nṛṇām sadā // § 18885
ityagniveśakṛte tanre carakapratisamśkṛte+aprāpte
dṛḍhabalasampūrite siddhisthāne
vamanavirecanavyāpatsiddhirnāma
saṣṭho+adhyāyah//6//

10

8.7 saptamo+adhyāyah/

Ca.8.7.1   athāto bastivyāpatsiddhim vyākhyāsyāmah// § 18887

Ca.8.7.2   iti ha smāha bhagavānātreyah// § 18888

Ca.8.7.3   dhīdhairyaudāryagāmbhīryakṣamādamataponidhim/
punarvasum śisyaganāḥ papraccha
vinayānvitah// § 18890

Ca.8.7.4   kāḥ kati vyāpado basteḥ
kiṃsamutthānalakṣaṇāḥ/
kā cikitsā iti praśnāñchrutvā tānabratvīdguruḥ//
§ 18892

5

	nātiyogau klamādhamāne hikkā hṛtprāptirūrdhvataḥ/ pravāhikā śiroṅgārtih &parikartah parisravah// § 18894	Ca.8.7.5
	dvādaśa vyāpado basterasamyagyogasambhavāḥ/ āsāmekaikaśo rūpam cikitsām ca nibodhata// § 18896	Ca.8.7.6
5	gurukoṣṭhe+anilapratye rūkṣe vātolbaṇe+api vā/ śīto+&alpalavaṇasnehadravamātro ghano+api vā// § 18898	Ca.8.7.7
	bastiḥ samkṣobhya tam doṣam durbalatvādanirharan/ karoti gurukoṣṭhatvam vātamūtraśakṛdgraham// § 18900	Ca.8.7.8
10	nābhibastirujam dāham hṛllepam śvayathum gude/ kanḍūgaṇḍāni vaivarnyamarucim vahnimārdavam// § 18902	Ca.8.7.9
	tatrosṇāyāḥ pramathyāyāḥ pānam svedāḥ pr̥thagvidhāḥ/ phalavartyo+athavā kālam jñātvā sastam virecanam// § 18904	Ca.8.7.10
	bilvamūlatrivṛddāruyavakolakulatthavān/ &surādimūtravān bastiḥ saprākpeṣyastamānayet// § 18906	Ca.8.7.11
15	snigdhasvinne+atitīkṣṇoṣno mr̥dukoṣṭhe+atiyujyate/ tasya liṅgam cikitsā ca śodhanābhyām samā bhavet// § 18908	Ca.8.7.12

- Ca.8.7.13 prśniparṇīṁ sthirāṁ padmam kāśmaryam
&madhukam balām/
piṣṭvā drākṣām madhūkam ca kṣire
taṇḍuladhāvane// § 18910
- Ca.8.7.14 drākṣayāḥ pakvaloṣṭasya prasāde madhukasya
ca/
vinīya saghṛtam bastim
dadyāddāhe&+atiyogaje// § 18912
- Ca.8.7.15 &āmaśeṣe nirūheṇa mṛdunā doṣa īritah/
&mārgam ruṇaddhi vātasya hantyagnim
mūrcchayatyapi// § 18914 5
- Ca.8.7.16 klamaṁ &vidāham hrcchūlam
mohaveṣṭanagauravam/
kuryāt svedairvirūkṣaistam
pācanaiścāpyupācaret// § 18916
- Ca.8.7.17 pippalīkattrnośīradārumūrvāśrtam jalām/
pibet sauvarcalonmiśram dīpanam
hṛdviśodhanam// § 18918 10
- Ca.8.7.18 vacānāgaraśaṭyelā dadhimanḍena mūrcchitāḥ/
peyāḥ prasannayā vā syurariṣṭenāsavena vā//
§ 18920
- Ca.8.7.19 dāru &trikaṭukam pathyām palāśam citrakam
śaṭīm/
piṣṭvā kuṣṭham ca mūtreṇa pibet kṣārāṁśca
dīpanān// § 18922
- Ca.8.7.20 bastimasya vidadhyācca samūtram
dāśamūlikam/
samūtramatḥavā vyaktalavaṇam
mādhutailikam// § 18924 15

- alpavīryo mahādoṣe rūkṣe krūrāśaye kṛtaḥ/
bastirdoṣāvṛto ruddhamārgo
rundhyāt&samīraṇam// § 18926 Ca.8.7.21
- sa vimārgo+anilah kuryādādhmānam
marmapīḍanam/
vidāham gurukoṣṭhasya
muṣkavaṅkṣaṇavedanām// § 18928 Ca.8.7.22
- 5 runaddhi hṛdayam śūlairitaścetaśca dhāvati/
śyāmāphalādibhiḥ
kuṣṭhakṛṣṇālavaṇasarṣapaiḥ// § 18930 Ca.8.7.23
- dhūmamāṣavacākiṇvakṣāracūrṇaguḍaiḥ kṛtām/
karāṅguṣṭhanibhām vartim yavamadhyām
&nidhāpayet// § 18932 Ca.8.7.24
- 10 abhyaktasvinnagātrasya tailāktām snehite
gude/
athavā lavaṇāgāradhūmasiddhārthakaiḥ
kṛtām// § 18934 Ca.8.7.25
- bilvādinā nirūhaḥ syāt pīlusarṣapamūtravān/
saralāmaradārubhyām siddham
caivānuvāsanam// § 18936 Ca.8.7.26
- mṛdukoṣṭhe+abale bastiratitīksṇo+atinirharan/
kuryāddhikkām, hitam tasmai hikkāghnam
bṛṁhaṇam ca yat// § 18938 Ca.8.7.27
- 15 balāsthirādikāśmaryatriphalāguḍasaindhavaiḥ/
saprasannāranālāmlaistailam
paktavā+anuvāsayet// § 18940 Ca.8.7.28
- kṛṣṇālavaṇayorakṣam pibeduṣṇāmbunā
&yutam/
dhūmaleharasaksīrasvedāścānnam ca vātanut//
§ 18942 Ca.8.7.29

- Ca.8.7.30   atitīksṇah savāto vā na vā samyak prapīditah/
ghaṭṭayeddhṛdayam bastistatra
kāśakuśetkaṭaiḥ// § 18944
- Ca.8.7.31   syāt sāmlalavaṇaskandhakarīrabadarīphalaiḥ/
śrtairbastirhitah siddham
vātaghnaiścānuvāsanam// § 18946
- Ca.8.7.32   vātamūtrapurīśāñām datte vegānnigrhṇataḥ/
ati vā pīḍito bastirmukhenāyāti vegavān// § 18948   5
- Ca.8.7.33   mūrcchāvikāram tasyādau dṛṣṭvā śītāmbunā
mukham/
siñcet pārśvodaram cādhah pramṛjyādvījayecca
tam// § 18950
- Ca.8.7.34   keśevālambya &cākāśe dhunuyāttrāsayecca
tam/
gokharāśvagajaiḥ sim̄hai
rājapreṣyaistathoragaiḥ// § 18952   10
- Ca.8.7.35   ulkābhirevamanyaiśca &bhītasyādhaḥ
pravartate/
vastrapāṇigrahaiḥ kanṭham rundhyānna
mrīyate yathā// § 18954
- Ca.8.7.36   prāṇodānanirodhāddhi
prasiddhataramārgavān&/
apānah pavano bastīm tamāśvevāpakarṣati//
§ 18956
- Ca.8.7.37   tataḥ kramukakalkākṣam
pāyayetāmlasamyutam/
ausñyāttaikṣyāt saratvācca bastīm
so+asyānulomayet// § 18958   15
- Ca.8.7.38   pakvāśayasthite svinne nirūho dāśamūlikah/

yavakolakulatthaiśca vidheyo mūtrasādhitah//
 § 18960

bilvādipañcamūlena siddho bastirurahsthite/
 śiraḥsthe nāvanam dhūmaḥ pracchādyam
 sarṣapaiḥ śiraḥ// § 18962

snigdhasvinne mahādoṣe
 bastirmṛḍvalpabhesajah/
 5 utkliśyālpam hareddoṣam janayecca
 pravāhikām// § 18964

sa bastipāyuśophena jaṅghorusadanena vā/
 niruddhamāruto janturabhīksṇam
 sampravāhate// § 18966

svedābhyaṅgānnirūhāṁśca
 śodhanīyānulomikān/
 vidadhyāllaṅghayitvā tu vṛttim
 kuryādviriktavat// § 18968

10 durbale krūrakoṣṭhe ca tīvradoṣe tanurmṛduḥ/
 śīto+alpaścāvṛto
 doṣairbastistadvihato+anilaḥ// § 18970

&mārgairgātrāṇi sandhāvannūrdhvam
 mūrdhni&vihanyate/
 grīvāṁ manye ca &gr̥hṇāni śiraḥ kanṭham
 bhinatti ca// § 18972

15 bādhiryam karṇanādām ca pīnasam
 netravibhramam/
 kuryādabhyāñjanam &tailalavaṇena
 yathāvidhi// § 18974

yuñjyāt pradhamanairnasyairdhūmaira-
 sya&virecayet/

tīkṣṇānulomikenātha snigdham
bhukte+anuvāsayet& // § 18976

Ca.8.7.47   &snehasvedairanāpādya
                  gurustīkṣṇo+atimātrayā/
yasya bastih prayujyeta so+atimātram
                  pravartayet// § 18978

Ca.8.7.48   sruteṣu tasya doṣeṣu nirūḍhasyātimātraśah/
stabdhodāvṛtakosṭhasya vāyuh   5
                  sampratihanyate// § 18980

Ca.8.7.49   vilomanasamudbhūto rujatyāṅgāni dehinah/
&gātraveṣṭananistodabhedasphuraṇajrmbhaṇaih//
                  § 18982

Ca.8.7.50   tam tailalavaṇābhhyaktam secayedusṇavāriṇā/
eraṇḍapatraviṣkvāthaih
                  prastaraiścopapādayet// § 18984

Ca.8.7.51   &yavān kulatthān kolāni pañcamūle   10
                  tathobhaye/
jalāḍhakadvaye paktvā pādaśeṣeṇa tena ca//
                  § 18986

Ca.8.7.52   kuryāt sabilvatailoṣnalavaṇena nirūhaṇam/
tam nirūḍham samāśvastam dronyām
                  samavagāhayet// § 18988

Ca.8.7.53   tato bhuktavatastasya kārayedanuvāsanam/
yaṣṭīmadhukatailena bilvatailena vā &bhiṣak//   15
                  § 18990

Ca.8.7.54   mrdukoṣṭhālpadoṣasya
rūkṣastīkṣṇo+atimātravān/
&bastirdoṣānnirasyāśu janayet parikartikām//
                  § 18992

- Ca.8.7.55
- trikavaṅkṣaṇabastīnāṁ todam nābheradho^{rujam/}
vibandho+&alpālpamutthānam
bastinirlekhanādbhavet// § 18994
- Ca.8.7.56
- svāduśītauṣadhaistatra paya ikṣvādibhiḥ śrtam/
yaṣṭyāhvativilakalkābhyaṁ bastiḥ syāt
kṣīrabhojinah// § 18996
- Ca.8.7.57
- 5 sasarjarasayaṣṭyāhvajīnginīkardamāñjanam/
vinīya dugdhe bastiḥ syāt
vyaktāmlamṛdubhojinah// § 18998
- Ca.8.7.58
- &pittaroge+amla uṣṇo vā tīkṣṇo vā
lavaṇo+athavā/
bastirlikhati pāyum tu kṣīnoti vidahatyapi//
§ 19000
- Ca.8.7.59
- 10 sa vidagdhah sravatyasram pittam
cānekavarṇavat/
sāryate &bahuvegena moham gacchati
cāsakṛt// § 19002
- Ca.8.7.60
- ārdraśālmalivṛntaistu kṣuṇṇairājām payah
śrtam/
sarpiṣā yojitam śītam bastimasyai pradāpayet//
§ 19004
- Ca.8.7.61
- vaṭādipallaveṣeṣa kalpo yavatileṣu ca/
suvarcalopodikayoh karbudāre ca śasyate//
§ 19006
- Ca.8.7.62
- 15 gude sekāḥ pradehāśca śītāḥ syurmadhurāśca
ye/
raktapittatisāraghnī kriyā cātra praśasyate//
§ 19008

Ca.8.7.63	tīkṣṇatvam mūtrapīlvagnilavaṇakṣārasarṣapaiḥ/ prāptakālam vidhātavyam kṣirādyairmārdavam tathā // § 19010
Ca.8.7.64	āpādatalamūrdhasthān doṣān pakvāśaye sthitah/ vīryeṇa bastirādatte khastho+arko bhūrasāniva // § 19012
Ca.8.7.65	yadvat kusumbhasaṁmiśrātttoyādrāgam haret paṭah/ tadvaddravīkṛtāddehānnirūko nirharenmalān // § 19014
Ca.8.7.66	tatra ślokah--- § 19015 ityetā vyāpadah proktā basteḥ sākṛtibheṣajāḥ/ buddhvā kārtsnyena tān bastīnniyuñjannāparādhyati // § 19017 ityagniveśakṛte tantra carakapratisaṁskṛte+aprāpte dṛḍhabalasampūrite &siddhisthāne bastivyāpatsiddhirnāma saptamo+adhyāyah //7//
	5 10

8.8 aṣṭamo+adhyāyah/

Ca.8.8.1	athātah &prāṣṭayogīyāṁ siddhim vyākhyāsyāmah // § 19019
Ca.8.8.2	iti ha smāha bhagavānātreyah // § 19020
Ca.8.8.3	athemān sukumārāṇāṁ nirūhān &snehanān mr̥dūn/ karmanā viplutānāṁ ca vakṣyāmi prasṛtaih pr̥thak // § 19022
Ca.8.8.4	kṣirāddvau prasṛtau kāryau madhutailaghṛtāttrayah/ khajena mathito bastirvātaghno balavarnakṛt// § 19024
	5 5

- ekaikah prasṛtastailaprasannākṣaudrasarpisām/ Ca.8.8.5
 bilvādimūlakvāthāddvau kaulatthāddvau sa
 vātanut// § 19026
- pañcamūlarasāt pañca dvau tailāt Ca.8.8.6
 kṣaudrasarpisoh/
 ekaikah prasṛto bastih snehanīyo+anilāpahaḥ//
 § 19028
- 5 saindhavārdhākṣa ekaikah Ca.8.8.7
 kṣaudratailapayoghṛtāt/
 &prasṛto hapuśākarṣo nirūhaḥ śukrakṛt
 param// § 19030
- paṭolanimbabhūnimbarāsnāsaptacchadāmbhasah/Ca.8.8.8
 catvārah prasṛtā eko ghṛtāt sarsapakalkitah//
 § 19032
- 10 nirūhaḥ pañcatikto+ayam Ca.8.8.9
 &mehābhisiyandakuṣṭhanut/
 viḍaṅgatrisphalāśigruphalamustākhuparnijāt//
 § 19034
- &kaśayāt prasṛtāḥ pañca tailādeko vimathyā Ca.8.8.10
 tān/
 viḍaṅgapippalīkalko nirūhaḥ krimināśanah//
 § 19036
- payasyekṣusthirārāsnāvidārīkṣaudrasarpisām/ Ca.8.8.11
 ekaikah prasṛto bastih kṛṣṇākalko vr̥ṣatvakṛt//
 § 19038
- 15 catvārastailagomūtradadhimanḍāmlakāñjikāt/ Ca.8.8.12
 prasṛtāḥ sarṣapaiḥ
 &kalkairviṣaṅgānāhamedanaḥ// § 19040
- śvadamṣṭrāśmabhideraṇḍarasāttailāt surāsavāt/ Ca.8.8.13

prasṛtāḥ pañca
yaṣṭyāhvakauntīmāgadhikāsitāḥ // § 19042

Ca.8.8.14   &kalkaḥ syānmūtrakrcchre tu sānāhe
                  bastiruttamah/
ete salavaṇāḥ koṣṇā nirūhāḥ prasṛtaирnava//
                  § 19044

Ca.8.8.15   mṛdubastiḍībhūte tīkṣṇo+anyo bastiriṣyate/
                  tīkṣṇairvikarsite svādu
                  pratyāsthāpanamiṣyate&// § 19046

5

Ca.8.8.16   vātopasṛṣṭasyoṣṇaiḥ &syurgudadāhādayo yadi/
drākṣāmbunā trivṛtkalkam
dadyāddoṣānulomanam// § 19048

Ca.8.8.17   taddhi pittaśakrdvātān hṛtvā dāhādikāñjayet/
śuddhaścāpi pibecchītāṁ yavāgūṁ
śarkarāyutāṁ// § 19050

Ca.8.8.18   athavā+ativiriktaḥ syāt kṣīṇaviṭkaḥ sa
                  bhakṣayet/
māṣayūṣeṇa kulmāṣān
pibenmadhvathavā&surām// § 19052

10

Ca.8.8.19   &sāmaṁ cet kuṇapam śūlairupaviśedarocakī/
sa ghanātiviṣākuṣṭhanatadāruvacāḥ pibet//
§ 19054

Ca.8.8.20   śakrdvātamasṛk pittam kapham vā
                  yo+atisāryate/
&pakvam, tatra svavargīyairbastih śreṣṭham
bhiṣagjitam// § 19056

15

Ca.8.8.21   ṣaṇṇāmeṣāṁ dvisamsargāt trimśadbhedā
                  bhavanti tu/
kevalaiḥ saha ṣaṭtrimśadvidyāt
sopadravānapi// § 19058

	śūlapravāhikādhamānaparikartyarucijsvarān/ trṣṇoṣṇadāhamūrcchādīmścaiṣāṁ vidyādupadravān// § 19060	Ca.8.8.22
	&tatrāme+antarapānam syāt vyoṣāmlalavaṇairyutam/ pācanām śasyate bastirāme hi pratiṣidhyate// § 19062	Ca.8.8.23
5	vātaghnairgrāhvargīyairbastih śakṛti śasyate/ svādvamlalavaṇaiḥ śastah snehabastiḥ samīraṇe// § 19064	Ca.8.8.24
	rakte raktena, pitte tu kaṣāyasvādutiktakaiḥ/ sāryamāne kaphe bastiḥ kaṣāyakaṭutiktakaiḥ// § 19066	Ca.8.8.25
10	śakṛtā vāyunā vā++āme tena varcasyathānile/ saṃsrṣṭe+antarapānam syād vyoṣāmlalavaṇairyutam// § 19068	Ca.8.8.26
	pittenāme+asṛjā vā+api tayorāmena vā punah/ saṃsrṣṭayorbhavet pānam savyoṣasvādutiktakam// § 19070	Ca.8.8.27
	tathā++āme kaphasamṛṣṭe kaṣāyavyoṣatiktakam/ āmena tu kaphe vyōṣakaṣāyalavaṇairyutam// § 19072	Ca.8.8.28
15	vātena viśi pitte vā viṭpittābhyaṁ&tathā+anile/ madhurāmlakaṣāyah syāt saṃsrṣṭe bastiruttamah// § 19074	Ca.8.8.29
	śakṛcchonitayoh pittaśakṛto raktapittayoh/ bastiranyonyasamsarge kaṣāyasvādutiktakah// § 19076	Ca.8.8.30

- Ca.8.8.31   kaphena viśi pitte vā kaphe viṭpittaśonitaiḥ/
vyoṣatiktakaśāyah syāt saṃsrṣṭe
bastiruttamah// § 19078
- Ca.8.8.32   syādbastirvyoṣatiktāmlah saṃsrṣṭe vāyunā
kaphe/
madhuravyoṣatiktastu rakte
kaphavimūrcchite// § 19080
- Ca.8.8.33   mārute kaphasamsṛṣṭe vyoṣāmlalavaṇo bhavet/ 5
bastirvātena &pitte tu kāryah
svādvamlatiktakah// § 19082
- Ca.8.8.34   tricatuḥpañcasamsargānevameva vikalpayet/
yuktiścīśātisāroktā sarvarogeṣvapi smṛtā//
§ 19084
- Ca.8.8.35   yugapat ṣadrasam ṣaṇṇām samsarge pācanam
bhavet&/
nirāmāṇāṁtu pañcānām bastih ṣadrasiko 10
mataḥ// § 19086
- Ca.8.8.36   udumbaraśalāṭūni jambvāmrodumbaratvacah/
śaṅkham sarjarasam lākṣām kardamam ca
palāmśikam// § 19088
- Ca.8.8.37   piṣṭvā taiḥ sarpiṣah prastham kṣīradvigunītam
pacet/
atīśāreṣu sarveṣu peyametadyathābalam//
§ 19090
- Ca.8.8.38   kacchurādhātakībilvasamaṅgāraktaśālibhiḥ/ 15
masūrāśvatthaśuṅgaiśca yavāgūḥ syājjale
śrtaiḥ// § 19092
- Ca.8.8.39   &bālodumbarakaṭvaṅgasamaṅgāplakṣapallavaiḥ/

masūradhātakīpuṣpabalābhiśca tathā bhavet// /
 § 19094

sthirādīnāṁ &balādīnāmikṣvādīnāmathāpi vā/ Ca.8.8.40
 kvātheṣu samasūrāṇāṁ yavāgvaḥ syuḥ prthak
 prthak// § 19096

5 kacchurāmūlaśālyāditaṇḍulairupasādhitāḥ/
 dadhitakrāranālāmlaksīrešvikṣurase+api vā// Ca.8.8.41
 § 19098

śītāḥ saśarkarākṣaudrāḥ sarvātīsāranāśanāḥ/
 sasarpirmaricājājyo madhurā lavaṇāḥ śivāḥ// Ca.8.8.42
 § 19100

bhavanti cātra ślokāḥ--- § 19101 Ca.8.8.43

10 snigdhāmlalavaṇāmadhuram pānam bastiśca
 mārute koṣṇāḥ/
 śītam tiktaṣāyām madhuram pitte ca rakte
 ca// § 19103

tiktoṣṇakaṣāyakaṭuśleṣmaṇi samgrāhi
 vātanuccakṛti pācanamāme pānam
 picchāṣṛgbastayo rakte// § 19104 Ca.8.8.44

atisāram pratyuktam miśram
 &dvandvādiyogajeśvapi ca/
 tatrodrekavišeṣāddoṣeṣūpakramah kāryah//
 § 19106

tatra ślokaḥ--- § 19107 Ca.8.8.46

15 prāṣṭikāḥ savyāpatkriyā
 nirūhāstathā+atisārahitāḥ/
 &rasakalpagṛtayavāgvaścoktā gurunā
 prasṛtasiddhau// § 19109
 ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte+aprāpte
 dṛḍhabalasaṁpūrīte siddhisthāne
 &prāṣṭayogīyasiddhirnāmāṣṭamo+adhyāyah//8//

8.9 navamo+adhyāyah/

- Ca.8.9.1 athātastrimarmīyāṁ siddhim vyākhyāsyāmah // § 19111
- Ca.8.9.2 iti ha smāha bhagavānātreyah // § 19112
- Ca.8.9.3 saptottaram marmaśatamasmiñcharīre skandhaśākhā-
samāśritamagniveśa !/ § 19113
- 5
- teṣāmanyatamapīdāyāṁ samadhikā pīḍā bhavati, ceta-
nānibandhavaiśeṣyāt/ § 19114
- tatra śākhāśritebhyo marmabhyah skandhāśritāni garī-
yāmṣi, śākhānāṁ tadāśritatvāt ; skandhāśritebhyo+api hr-
dbastiśirāmṣi, tanmūlatvāccharīrasya // § 19115
- Ca.8.9.4 tatra hr̥daye&daśa dhamanyah prāṇāpānau&namo bu-
ddhiścetanā mahābhūtāni ca nābhyāmarā iva pratiṣṭhitāni,
śirasi indriyāṇi indriyaprāṇavahāni ca srotāmṣi sūryam-
iva gabhastayah samśritāni, bastistu sthūlagudamuṣkas-
evanīśukramūtravāhinīnāṁ&nādī(�) nām madhye mūtra-
dhāro+ambuvahānāṁ sarvasrotasāmudadhirivāpagānāṁ
&pratiṣṭhā, bahubhiśca tanmūlairmarmasamjñakaiḥ srot-
obhiringaganamiva dinakarakarairvyāptamidam śarīram//
§ 19116
- 10
- Ca.8.9.5 teṣāṁ trayāṇāmanyatamasyāpi bhedādāśveva śarīra-
bhedah syāt, āśrayanāśādāśritasyāpi vināśah ; tadupagh-
ātāttu&ghorataravyādhiprādurbhāvah ; tasmādetāni više-
ṣeṇa rakṣyāṇi bāhyābhīhādvātādibhyaśca // § 19117
- 20
- Ca.8.9.6 tatra hr̥dyabhihate kāsaśvāsabalakṣayakanṭhaśosaklomā-
karṣaṇajihvānirgamamukhatāliśoṣāpasmāronmādapralāpa-
cittanāśādayah syuh ; śirasyabhihate manyāstambhārdita-
cakṣurvibhramamohodveṣṭanaceṣṭānāśakāsaśvāsahanugra-
hamūkagadgadatvākṣinimīlanagaṇḍaspandanajṛmbhaṇalā-
lāsrāvasvarahānivadanajihmatvādīni ; bastautu vātamū-
travarconigrahavaṇkṣaṇamehanabastiśūlakuṇḍalodāvarta-
gulmānilāṣṭhilopastambhanābhikukṣigudaśronigrahādayah& ;
vātādyupasṛṣṭānāṁ tveṣāṁ liṅgāni cikitsite sakriyāvidhī-
nyuktāni // § 19118
- 25
- Ca.8.9.7 kiṁtvetāni višeṣato+anilādrakṣyāṇi, anilo hi pittakaph-
asamūdīraṇe hetuh prāṇamūlam ca, sa bastikarmasādhy-
atamah, tasmānna bastisamāṁ kiñcit karma marmaparip-
ālanamasti/ § 19119
- 35

tatra ṣaḍāsthāpanaskandhān vimāne dvau cānuvāsan-
askandhāviha ca vihitān bastīn buddhyā vicārya mahāma-
rmaparipālanārtham prayojayedvātavyādhicikitsām ca //
§ 19120

5 &bhūyaśca hṛdyupasṛṣṭe hiṅgucūrṇam lavaṇānām- Ca.8.9.8
anyatamacūrṇasamyuktam &mātuluṅgasya rasenānyena
vā+amlena hṛdyena vā pāyayet, sthirādipañcamūlīrasaḥ
saśarkarah pānārtham, bilvādipañcamūlarasasiddhā ca
yavāgūḥ, hṛdrogavihitam ca karma ; mūrdhni tu vātopa-
10 srṣṭe+abhyāṅgasvedanopanāhasnehapānanastah karmāv-
apīḍanadhūmādīni ; bastau tu kumbhīsvedaḥ, vartayah,
śyāmādibhīrgomūtrasiddho nirūhaḥ, bilvādibhiśca surāsi-
ddhah, śarakāśekṣudarbhadgokṣurakamūlaśrtakṣīraiscā&tra-
pusairvārukharāśvābījayavarṣabhakavṛddhikalkito nirūhaḥ,
15 pītadārusiddhatailenānuvāsanam, tailvakam ca sarpivir-
ekārtham, śatāvarīgokṣurakabṛhatīkanṭakārikāguḍūcīpu-
narnavośīramadhukadvisārivālodhraśreyasīkuśakāśamūla-
kaṣāyakṣīracaturguṇam balāvṛṣarṣabhakakharāśvopaku-
ñcikāvatsakatrapusairvārubījaśitivārakamadhukavacāśata-
20 puṣpāśmabhedakavarṣābhūmadanaphalakalkasiddham ta-
ilamuttarabastirnirūho vā śuddhasnigdhasvinnasya basti-
śūlamūtravikārahara iti // § 19121

bhavanti cātra ślokāḥ--- § 19122

Ca.8.9.9

25 hṛdaye mūrdhni bastau ca nr̄ṇām pratiṣṭhitāḥ/
tasmātteesām sadā &yatnam kurvīta
paripālane // § 19124

ābādhavarjanam nityam
svasthavṛttānuvartanam/
utpannārtivighātaśca marmaṇām
paripālanam // § 19126

Ca.8.9.10

ata ūrdhvam vikārā ye trimarmīye cikitsite/
na proktā marmajāstesām kāṁścidvakṣyāmi
sauṣadhān // § 19128

Ca.8.9.11

- Ca.8.9.12   kruddhaḥ svaiḥ kopanairvāyuḥ
                  sthānādūrdhvam̄ prapadyate/
                  pīdayan hṛdayam̄ gatvā śirah śaṅkhau ca
                  pīdayan// § 19130
- Ca.8.9.13   dhanurvannamayedgātrāṇyākṣipenmohayettathā/
                  (&namayeccākṣipeccāṅgānyucchvāsam̄
                  niruṇaddhi ca//) kṛcchreṇa cāpyucchvasiti
                  stabdhākṣo+atha nimīlakah&// § 19132
- Ca.8.9.14   kapota iva kūjecca niḥsamjñāḥ   5
                  so+apatantrakah/
                  dr̄ṣṭim̄ samstambhya samjñām̄ ca hatvā
                  kaṇṭhena kūjati// § 19134
- Ca.8.9.15   hṛdi mukte naraḥ svāsthyaṁ yāti mohaṁ vr̄te
                  punah/
                  vāyunā dāruṇam̄ prāhureke tamapatānakam//
                  § 19136
- Ca.8.9.16   śvasanam̄ kaphavātābhyaṁ ruddham̄ &tasya
                  vimokṣayet/
                  tīkṣṇaiḥ pradhamanaiḥ samjñām̄ tāsu muktāsu   10
                  vindati// § 19138
- Ca.8.9.17   maricam̄ śigrubījāni viḍaṅgam̄ ca
                  phaṇijjhakam/
                  etāni sūkṣmacūrṇāni dadyācchīrṣavirecanam//
                  § 19140
- Ca.8.9.18   &tumburūṇyabhayaḥ hiṅgu pauṣkaram̄
                  lavaṇatrayam/
                  yavakvāthāmbunā peyam̄ hṛdgrahe
                  &cāpatantrake// § 19142
- Ca.8.9.19   hiṅgvamlavetasam̄ śuṇṭhīm̄   15
                  sasauvarcaladādimam/

pibedvātakaphaghnam ca karma
hṛdroganuddhitam // § 19144

&śodhanā bastayastīksṇā na hitāstasya
kr̥tsnaśah/
sauvarcalābhayāvyoṣaiḥ siddham tasmai
ghṛtam hitam // § 19146

5 &madhurasnigdhagurvannasevanāccintanācchramāt&27/
śokādvyādhyanusāṅgācca vāyunodīritah
kaphah// § 19148

yadā+asau samavaskandyā hṛdayam
hṛdayāśrayān/
samāvṛṇoti jñānādīmstadā tandropajāyate//
§ 19150

hṛdaye vyākulībhāvo vākceṣṭendriyagauravam/
manobuddhyaprasādaśca tandrāyā lakṣaṇam
matam// § 19152

10 kaphaghnam tatra kartavyam śodhanam
śamanāni ca/
vyāyāmo raktamokṣaśca bhojyam ca
kaṭutiktakam// § 19154

&mūtraukasādo jaṭharam
kr̥cchramutsaṅgasamkṣayau/
mūtrātīto+anilāśṭhīlā vātabastyuṣṇamārutau//
§ 19156

15 vātakuṇḍalikā granthirvidghāto
bastikuṇḍalam/
trayodaśaite mūtrasya doṣāstāmlliṅgataḥ
śṛṇu// § 19158

pittam kapho &dvāvapi vā bastau samhanyate
yadā/

mārutenā tadā mūtram raktam pītam ghanam
sr̥jet // § 19160

Ca.8.9.28   sadāham śvetasāndram vā sarvairvā
                  lakṣaṇairyutam/
                  &mūtraukasādām tam vidyāt
                  pittaśleṁmaharairjayet // § 19162

Ca.8.9.29   vidhāraṇāt pratihatam vātoddāvartitam yadā/
                  pūrayatyudaram mūtram tadā
                  tadanimittaruk // § 19164   5

Ca.8.9.30   apaktimūtraviṭsaṅgaistanmūtrajaṭharam vadet/
                  mūtravairecanīm tatra cikitsām
                  samprayojayet // § 19166

Ca.8.9.31   hiṅgudviruttaram cūrṇam trimarmīye
                  prakīrtitam/
                  &hanyānmūtrodarānāhamādhmānam
                  gudameḍhrayoh // § 19168

Ca.8.9.32   mūtritasya vyavāyāttu reto vātoddhataṁ
                  cyutam/
                  pūrvam mūtrasya paścādvā sravet kṛcchram
                  taducyate // § 19170   10

Ca.8.9.33   khavaigunyañilākṣepaiḥ kiñcinmūtram ca
                  tiṣṭhati/
                  maṇisandhau sravet paścāttadarugvā+atha
                  cātiruk // § 19172

Ca.8.9.34   mūtrotsaṅgah sa
                  vicchinnaṁucheṣaguruśeṣasah&/
                  vātākṛtirbhavedvātānmūtre śuṣyati
                  samkṣayah // § 19174   15

Ca.8.9.35   ciram dhārayato mūtram tvarayā na pravartate/

	mehamānasya mandam vā mūtrātītaḥ sa ucyate // § 19176	
	ādhmāpayan bastigudam ruddhvā vāyuścalonnatām/ kuryāttīvrārtimaṣṭhilām mūtraviṇmargarodhinīm // § 19178	Ca.8.9.36
5	&mūtram dhārayato bastau vāyuḥ kruddho vidhāraṇāt/ mūtrarodhārtikaṇḍūbhīrvātabastiḥ sa ucyate // § 19180	Ca.8.9.37
	uṣmaṇā soṣmakam mūtram śosayan raktapītakam/ uṣṇavātah srjet kṛcchrādvbastiyupasthārtidāhavān // § 19182	Ca.8.9.38
	gatisaṅgādudāvṛttah sa mūtrasthānamārgayoh/ mūtrasya viguṇo vāyurbhagnavyāviddhakuṇḍalī // § 19184	Ca.8.9.39
10	mūtram vihanti saṃstambhabhaṅgagauravavestanaiḥ/ tīvraruṇmūtraviṣaṅgairvātakunḍaliketi sā // § 19186	Ca.8.9.40
	raktam vātakaphādduṣṭam bastidvāre sudāruṇam/ granthim kuryāt sa kṛcchreṇa srjenmūtram tadāvṛtam // § 19188	Ca.8.9.41
15	aśmarīsamaśūlam tam raktagrānthim pracakṣate/ rūkṣadurbalayorvātenodāvṛttam śakṛdyadā // § 19190	Ca.8.9.42

Ca.8.9.43	mūtrasrotaḥ prapadyeta viṣṭamsṛṣṭam tadā naraḥ/ viṅgandham mūtrayet kṛcchrādvīḍvighātam vinirdiśet// § 19192
Ca.8.9.44	drutādhvalaṅghanāyāsādabhīghātāt prapīḍanāt/ svasthānādbastirudvṛttah sthūlastiṣṭhati garbhavat// § 19194
Ca.8.9.45	śūlaspandanadāhārto bindum bindum sravatyapi/ pīḍitastu srjeddhārām saṁstambhodveṣṭanārtimān// § 19196
Ca.8.9.46	bastikuṇḍalamāhustam ghoram śastraviṣopamam/ pavanaprabalam prāyo durnivāramabuddhibhiḥ// § 19198
Ca.8.9.47	tasmin pittānvite dāhah śūlam mūtravivarṇatā/ śleṣmaṇā &gauravam śopah snigdham mūtram ghanam sitam// § 19200
Ca.8.9.48	śleṣmaruddhabilo bastih pittodīrṇo na sidhyati/ avibhrāntabilah sādhyo na tu yaḥ kunḍalīkṛtaḥ// § 19202
Ca.8.9.49	syādbastau kunḍalībhūte &hṛṇmohah śvāsa eva ca/ doṣādhikyamavekṣyaitān mūtrakṛcchraharairjayet// § 19204
Ca.8.9.50	bastimuttarabastim ca sarvesāmeva dāpayet/ puṣpanetram tu haimam syācchlakṣṇamauttarabastikam// § 19206

	&jātyaśvahanavṛntena samāṁ gopucchasamsthitam/ raupyam vā sarṣapacchidram dvikarṇam dvādaśāṅgulam// § 19208	Ca.8.9.51
	tenājabastiuktena snehasyārdhapalam nayet/ yathāvayovišeṣeṇa snehamātrām vikalpya vā// § 19210	Ca.8.9.52
5	snātasya bhuktabhaktasya rasena payasā+api vā/ &sr̥ṣṭavīñmūtravegasya pīthe jānusame mr̥dau// § 19212	Ca.8.9.53
	ṛjoh sukhopaviṣṭasya hrṣṭe muḍhre ghṛtāktayā/ śalākayā+anviṣya gatim yadyapratihatā vrajet// § 19214	Ca.8.9.54
10	tataḥ śephaḥpramāṇena puṣpanetram praveśayet/ gudavanmūtramārgenā praṇayedanu sevanīm// § 19216	Ca.8.9.55
	&himṣyādatigatam bastimūne sneho na gacchati/ sukham prapīḍya niṣkampam niṣkarṣennetrameva ca// § 19218	Ca.8.9.56
	pratyāgate dvitīyam ca tṛtīyam ca pradāpayet/ anāgacchannupekṣyastu rajañīvyuṣitasya ca// § 19220	Ca.8.9.57
15	pippalīlavaṇāgāradhūmāpāmārgasarṣapaiḥ/ vārtākurasanirguṇḍīśampākaiḥ sasahācaraiḥ// § 19222	Ca.8.9.58
	mūtrāmlapiṣṭaiḥ saguḍairvartim kṛtvā praveśayet/	Ca.8.9.59

agre tu sarṣapākārāṁ paścārdhe
māṣasammitāṁ // § 19224

Ca.8.9.60   netradīrghāṁ ghṛtābhyaktāṁ
                  sukumārāmabhaṅgurāṁ/
netravanmūtranāḍyāṁ tu pāyau
cāṅguṣṭhasammitāṁ // § 19226

Ca.8.9.61   snehe pratyāgate tābhyaṁmānuvāsaniko vidhiḥ/
parihāraśca savyāpat sasamyagdattalakṣaṇah //   5
                  § 19228

Ca.8.9.62   strīnāmārtavakāle tu pratikarma tadācaret/
garbhāsanā sukhāṁ snehaṁ tadā++ādatte
hyapāvṛtā // § 19230

Ca.8.9.63   &garbhāṁ yonistadā śīghram jite gṛhṇāti
mārute/
bastijeṣu vikāreṣu yonivibhraṁśajeṣu ca // § 19232

Ca.8.9.64   yoniśūleṣu tīvreṣu yonivyāpatsvavṛgdare/
aprasravati mūtre ca bindum sravatyapi // § 19234   10

Ca.8.9.65   vidadhyāduttaram bastim
&yathāsvausadhasamaskṛtam/
puṣpanetrapramāṇam tu pramadānāṁ
daśāṅgulam // § 19236

Ca.8.9.66   mūtrasrotaḥparīṇāham mudgasroto+&anuvāhi
ca/
apatyamārge nārīṇāṁ vidheyam
caturaṅgulam // § 19238   15

Ca.8.9.67   dvyaṅgulam mūtramārge tu
bālāyāstvekamaṅgulam/
uttānāyāḥ śayānāyāḥ samyak saṅkocya
sakthinī // § 19240

	athāsyāḥ praṇayennetramanuvamśagataṁ sukham/ dvistriścaturiti snehānahorātreṇa yojayet // § 19242	Ca.8.9.68
	&bastau, bastau praṇīte ca vartih pīnatarā bhavet/ trirātram karma kurvīta snehamātrām vivardhayet// § 19244	Ca.8.9.69
5	anenaiva vidhānena karma kuryāt punastryahāt/ ataḥ śirovikārāṇāṁ kaścidbhedah pravakṣyate// § 19246	Ca.8.9.70
	raktapittānilā duṣṭāḥ śaṅkhadeśe vimūrcchitāḥ/ tīvrarugdāharāgām hi śophaṁ kurvanti dāruṇam// § 19248	Ca.8.9.71
10	sa śiro viśavadvegī nirudhyāśu galam tathā/ &trirātrājīvitam hanti śaṅkhako nāma&nāmataḥ// § 19250	Ca.8.9.72
	&param tryahājjīvati cet pratyākhyāyācaret kriyām/ śirovirekasekādi sarvam vīsarpanucca yat// § 19252	Ca.8.9.73
	&rūkṣātyadhyāśanāt pūrvavātāvaśyāyamaithunaiḥ/ vegasamdhāraṇāyāsavyāyāmaiḥ kupito+anilah// § 19254	Ca.8.9.74
15	kevalah sakapho &vā+ardham grhītvā śirasastataḥ/ manyābhrūśaṅkhakarṇāksilalāṭārdho+ativedanām// § 19256	Ca.8.9.75

- Ca.8.9.76   śastrāraṇinibhāṁ kuryāttīvrāṁ
                                      so+ardhāvabhedakah/
nayanam vā+athavā śrotramativṛddho
                                      vināśayet// § 19258
- Ca.8.9.77   catuhśnehottamā mātrā śirahkāyavirecanam/
nādīsvedo ghṛtam jīrṇam
                                      bastikarmānuvāsanam// § 19260
- Ca.8.9.78   upanāhah śirobastirdahanam cātra śasyate/
pratiśyāye śiroroge yaccoddīṣṭam cikitsitam//   5
                                      § 19262
- Ca.8.9.79   sandhāraṇādajīrṇādyairmastiṣkam
                                      raktamāruta/
duṣṭau dūṣayatastacca duṣṭam tābhyaṁ
                                      vimūrcchitam// § 19264
- Ca.8.9.80   sīryodaye+amśusamṛtāpāddravam&viṣyandate
                                      śanaiḥ/
tato dine śirahśūlam dinavṛddhyā vivardhate//   10
                                      § 19266
- Ca.8.9.81   dinakṣaye tataḥ styāne mastiṣke
                                      sampraśāmyati/
sūryāvartah sa tatra syāt
                                      sarpirauttarabhaktikam// § 19268
- Ca.8.9.82   śirahkāyavirekau ca mūrdhnā
                                      &trisnehadhāraṇam/
jāṅgalairupanāhaśca ghṛtakṣīraiśca
                                      secanam&/ § 19270
- Ca.8.9.83   barhitittirilāvādiśṛtakṣīrotthitam ghṛtam/
syānnāvanam jīvanīyakṣīrāṣṭagunāsādhitam//   15
                                      § 19272

	(&upavāsātiśokātirūkṣaśītālpabhojanaiḥ/) duṣṭā	Ca.8.9.84
	doṣāstrayo &manyāpaścādghāṭāsu	
	vedanām// § 19273	
	 tīvrām kurvanti &sā	Ca.8.9.85
	cākṣibhrūśāṅkheśvavatiṣṭhate/	
	spandanam gaṇḍapārśvasya netrarogam	
	hanugraham// § 19275	
5	 so+anantavātastam hanyāt	Ca.8.9.86
	sirārkāvartanāśanaiḥ/	
	vāto rūkṣādibhiḥ kruddhaḥ	
	śirahkampamudīrayet// § 19277	
	 tatrāmr̥tābalārāsnāmahāśvetāśvagandhakaiḥ/	Ca.8.9.87
	snehasvedādi vātaghnām śastam nasyam ca	
	tarpaṇam// § 19279	
	 nastahkarma ca kurvīta śirorogeṣu śāstravid/	Ca.8.9.88
	dvāram hi śiraso nāsā tena tad vyāpya hanti	
	tān// § 19281	
10	 nāvanam cāvapīdaśca dhmāpanam dhūma eva	Ca.8.9.89
	ca/	
	pratimarśaśca vijñeyam nastahkarma tu	
	pañcadhā// § 19283	
	 snehanam śodhanam caiva dvividham nāvanam	Ca.8.9.90
	smṛtam/	
	śodhanaḥ stambhanaśca syādavapīdo dvidhā	
	&mataḥ// § 19285	
	 cūrṇasyādhmāpanam taddhi	Ca.8.9.91
	&dehasrotoviśodhanam/	
15	vijñeyastrividho dhūmaḥ prāguktah	
	śamanādikah// § 19287	

Ca.8.9.92	pratimarśo bhavet sneho nirdoṣa ubhayārthakṛt/ evam tadrecanam karma tarpaṇam śamanam tridhā// § 19289
Ca.8.9.93	stambhasuptigurutvādyāḥ ślaiśmikā ye śirogadāḥ/ śirovirecanam teṣu nastahkarma praśasyate// § 19291
Ca.8.9.94	ye ca vātātmakā rogāḥ śirahkampārditādayah/ śirasastarpaṇam teṣu nastahkarma &praśasyate// § 19293
Ca.8.9.95	raktapittādirogesu śamanam nasyamiṣyate/ dhmāpanam dhūmapānam ca tathā yogyesu &śasyate// § 19295
Ca.8.9.96	(&doṣādikam samīkṣyaiva bhiṣak samyak ca kārayet/) phalādi bheṣajam proktam śiraso yadvirecanam// § 19296
Ca.8.9.97	taccūrṇam kalpayettena pacet sneham virecanam/ yaduktam madhuraskandhe bheṣajam tena tarpaṇam// § 19298
Ca.8.9.98	sādhayitvā bhiṣak sneham nastah kuryādvividhānavit/ prāksūrye madhyasūrye vā prākkṛtāvaśyakasya ca// § 19300
Ca.8.9.99	uttānasya śayānasya śayane svāstrte sukham/ pralambaśirasah kiñcit kiñcit pādonnatasya ca// § 19302
Ca.8.9.100	dadyānnāsāpuṭe sneham tarpaṇam buddhimān bhiṣak/

anavākśiraso nasyam na śiraḥ pratipadyate//
 § 19304

atyavākśiraso nasyam mastuluṅge+avatiṣṭhati/
 Ca.8.9.101
 ata evamśayānasya śuddhyartham
 svedayecchirah// § 19306

5 samśvedya nāsāmunnamya
 vāmenāṅguṣṭhaparvaṇā/
 hastena dakṣine nātha kuryādubhyataḥ
 samam// § 19308

praṇādyā picunā vā+api nastahsneham
 yathāvidhi/
 krte ca svedayedbhūya ākarṣecca punah
 punah// § 19310

10 tam sneham śleṣmaṇā &sākam tathā sneho na
 tiṣṭhati/
 svedenotkleśitah śleṣmā
 nastahkarmanyupasthitah&// § 19312

bhūyah snehasya śaityena śirasi styāyate&tataḥ/
 Ca.8.9.105
 śrotramanyāgalādyeṣu vikārāya sa kalpate//
 § 19314

tato nastahkrte dhūmam pibet
 kaphavināśanam&/
 hitānnabhuñivātoṣṇasevī syānniyatendriyah//
 § 19316

15 vidhireṣo+avapīḍasya kāryaḥ pradhmāpanasya
 tu/
 tat &ṣaḍaṅgulayā nādyā dhameccūrṇam
 mukhena tu// § 19318

viriktaśirasam &tūṣṇam pāyayitvā+ambu
 bhojayet/

laghu triśvaviruddham ca
nivātasthamatandritah // § 19320

Ca.8.9.109 virekaśuddho doṣasya kopanam yasya sevate/
sa doṣo vicaramstatra karoti svān gadān
bahūn // § 19322

Ca.8.9.110 yathāsvam vihitām teṣu kriyām
kuryādvicakṣaṇah/
akālakṛtajātānām rogāṇāmanurūpataḥ // § 19324 5

Ca.8.9.111 &ajīrṇe bhojane bhukte toyे pīte+atha durdine/
pratiśyāye nave &snāte
snehapāne+anuvāsane // § 19326

Ca.8.9.112 nāvanam snehanam rogān karoti ślaiśmikān
bahūn/
tatra śleśmaharaḥ
sarvastīkṣṇoṣṇādirvidhirhitah // § 19328

Ca.8.9.113 kṣāme virecīte garbhe vyāyāmābhīhate ṛṣi/
vāto rūkṣenā nasyena kruddhaḥ
svāñjanayednādgadān // § 19330 10

Ca.8.9.114 tatra vātaharaḥ sarvo vidhiḥ
snehanabṛṁhaṇah/
svedādih, syādghṛtam &kṣīram garbhīṇyāstu
višeṣataḥ // § 19332

Ca.8.9.115 jvaraśokātitaptānām timirām madyapasya tu/
rūkṣśaiḥ sītāñjanairlepaiḥ puṭapākaiśca
&sādhayet // § 19334 15

Ca.8.9.116 snehanam śodhanam caiva dvividham
&nāvanam matam/
pratimarśastu nasyārtham karoti na ca
doṣavān // § 19336

nastaḥ snehāṅgulim dadyāt prātarniśi ca sarvadā/ na cocchinghedarogāṇāṁ pratimarśah sa dārḍyakṛt// § 19338 tatra ślokau--- § 19339	Ca.8.9.117
	Ca.8.9.118
trīṇi yasmāt pradhānāni marmāṇyabhihatesu ca/ teṣu liṅgam cikitsām ca rogabhedāśca sausadhbhāḥ// § 19341	
5	
vidhiruttarabasteśca nastāḥkarmavidhistathā/ savyāpadbheṣajam siddhau marmākhyāyām prakīrtitam// § 19343 ityagniveśakṛte tantra carakapratisamskṛte+aprāpte dṛḍhabalasaṃpūrite siddhisthāne trimarmīyasiddhirnāma navamo+adhyāyah//9//	Ca.8.9.119

8.10 daśamo+adhyāyah/

athāto bastisiddhim vyākhyāsyāmaḥ// § 19345	Ca.8.10.1
iti ha smāha bhagavānātreyah// § 19346	Ca.8.10.2
5	
siddhānām bastīnām śastānām teṣu teṣu rogeṣu/ śṛṅvagniveśa ! gadataḥ siddhim siddhipradām bhiṣajām// § 19348	Ca.8.10.3
baladoṣakālarogaprakṛtiḥ pravibhajya yojitāḥ samyak/ svaiḥ svairauṣadhadvargaiḥ svān & svān rogānniyacchanti// § 19350	Ca.8.10.4
karmānyadbastiṣamām na vidyate śīghrasukhaviśodhitvāt/ āśvapatarpaṇatarpaṇayogācca niratyayatvācca// § 19352	Ca.8.10.5

- Ca.8.10.6   satyapi dośaharatve kaṭutīksnoṣṇādi
                            bheṣajādānāt/
                            duḥkhodgārotkleśāḥṛdyatvakoṣṭharujā vireke
                            syuh// § 19354
- Ca.8.10.7   avirecyau śiśuvṛddhau
                            tāvaprāptaprahīnadḥātubalau/
                            āsthāpanameva tayoḥ sarvārthakṛduttamam
                            karma// § 19356
- Ca.8.10.8   balavarṇaharṣamārdavagātrasneḥānnṛṇām   5
                            dadātyāśu/
                            anuvāsanam nirūhaścottarabastiśca sa
                            trividhah// § 19358
- Ca.8.10.9   śākhāvātārtānām
                            &sakuñcitastabdhabhagnarugnānām/
                            viṭsaṅgādhmānāruciparikartirugādiṣu ca
                            śastah// § 19360
- Ca.8.10.10   uṣṇārtānām śītāñchītārtānām tathā
                            sukhoṣṇāmśca/
                            tadyogyauṣadhyuktān bastīn   10
                            samṛtarkya&viniyuṣyāt// § 19362
- Ca.8.10.11   bastīnna bṛmhāṇīyān &dadyād vyādhiṣu
                            viśodhanīyeṣu/
                            medasvino viśodhyā ya+api narāḥ
                            kuṣṭhamēhārtāḥ// § 19364
- Ca.8.10.12   na kṣīṇakṣatadurbalamūrcchitakṛṣāśuṣkadehā-
                            nām/
                            yuñjādvīśodhanīyān doṣanibaddhāyuṣo ye ca//
                            § 19366
- Ca.8.10.13   vājīkaraṇe+asṛkpittayośca   15
                            madhughṛtapayoyuktāḥ/

śastāḥ

satailamūtrāranālalavaṇāśca&kaphavāṭe//

§ 19368

yuñjāddravyāṇi bastīvamlam mūtram payah

surāṁ kvāthān/

avirodhāddhātūnāṁ rasayonitvācca

jalamuṣṇam// § 19370

Ca.8.10.14

5

suradāruśatāhvailākuṣṭhamadhukapippalīmadhusnaṁshāla/

ūrdhvānulomabhāgāḥ sasarsapāḥ śarkarā

lavaṇam// § 19372

&āvāpā bastīnāmataḥ prayojyāni yesu yāni

syuh/

yuktāni saha kaṣāyaistānyuttarataḥ

pravakṣyāmi// § 19374

Ca.8.10.16

cirajātakaṭhinabaleṣu vyādhiṣu tīkṣṇā viparyaye

mṛḍavah/

saprativāpakaṣayā yojāstvanuvāsanānirūhāḥ//

§ 19376

Ca.8.10.17

10

ardhaślokairataḥ siddhān nānāvyādhiṣu

&sarvaśah/

bastīn

vīryasamairbhāgairyathārhāloḍanāñchṛṇu//

§ 19378

Ca.8.10.18

bilvo+agnimanthaḥ śyonākaḥ kāśmaryaḥ

pāṭalistathā/

śālaparṇī pṛśniparṇī bṛhatyau

vardhamānakah// § 19380

Ca.8.10.19

15

yavāḥ kulatthāḥ kolāni sthirā ceti trayo+anile/

śasyante sacatuḥsnehāḥ piśitasya rasānvitāḥ//

§ 19382

Ca.8.10.20

- Ca.8.10.21   nalavañjulavānīraśatapatrāṇi śaivalam/
mañjiṣṭhā sārivā+anantā payasyā
madhuyaṣṭikā// § 19384
- Ca.8.10.22   candanam padmakośīram tuṅgam te paittike
trayah/
saśarkarākṣaudragṛhtāḥ sakṣīrā bastayo hitāḥ//
§ 19386
- Ca.8.10.23   arkastathaiva cālarka ekaśṭhīlā punarnavā/
haridrā triphalā mustam pītadāru
kuṭannaṭam// § 19388   5
- Ca.8.10.24   pippalyaścitrakaśceti trayaste śleśmarogiṣu&/
sakṣārakṣaudragomūtrā nātisnehānvitā hitāḥ//
§ 19390
- Ca.8.10.25   phalajīmūtakekṣvākudhāmārgavakavatsakāḥ&/
syāmā ca &triphalā caiva sthirā dantī
dravantyapi// § 19392   10
- Ca.8.10.26   prakīryā codakīryā ca nīlinī kṣīriṇī tathā/
saptalā śāṅkhinī lodhram phalam kampillakasya
ca// § 19394
- Ca.8.10.27   catvāro mūtrasiddhāste pakvāśayaviśodhanāḥ/
(vyastairapi samastaiśca caturyogā
udāhṛtāḥ&//) § 19396
- Ca.8.10.28   kākolī kṣīrakākolī &mudgaparnī śatāvarī/
vidārī madhuyaṣṭyāhvā śṛṅgāṭakakaśeruke//
§ 19398   15
- Ca.8.10.29   ātmaguptāphalam māśāḥ sagodhūmā
yavāstathā/
&jalajānūpajam māṁsamityete
śukramāṁsalāḥ&// § 19400

	jīvantī cāgnimanthaśca dhātakīpuśpavatsakau/ pragrahah khadiraḥ kuṣṭham śamī piṇḍitako yavāḥ// § 19402	Ca.8.10.30
	priyaṅgū raktamūlī ca taruṇī svarṇayūthikā/ vaṭādyāḥ kiṁśukam lodhramiti sāṁgrāhikā matāḥ// § 19404	Ca.8.10.31
5	&parisrāve śṛtam kṣīram savṛścīrapunarnavam/ ākhuparinikayā vā+api taṇḍulīyakayuktayā// § 19406	Ca.8.10.32
	kālaṅkatakakāṇḍekṣudarbhapoṭagalekṣubhiḥ&/ dāhaghraḥ saghṛtakṣiro dvitīyaścotpalādibhiḥ// § 19408	Ca.8.10.33
10	karbudārāḍhakīnīpavidulaiḥ kṣīrasādhitaiḥ/ bastiḥ pradeyo bhiṣajā śītaḥ samadhuśarkaraḥ// § 19410	Ca.8.10.34
	parikarte tathā vr̥ntaiḥ śrīparṇīkovidārajaiḥ/ (deyo bastiḥ suvaidyaistu yathāvadviditakriyaiḥ//) § 19412	Ca.8.10.35
	&bastiḥ śālmalivṛntānām kṣīrasiddho ghṛtānvitaiḥ/ hitaiḥ pravāhanē tadadvadveṣṭaiḥ śālmalikasya ca// § 19414	Ca.8.10.36
15	aśvāvarohikākākanāsārājakaśerukaiḥ/ siddhāḥ kṣīre+atiyoge syuḥ kṣaudrāñjanaghṛtairyutāḥ// § 19416	Ca.8.10.37
	nyagrodhādyaiścaturbhiśca tenaiva vidhinā paraḥ/ bṛhatī kṣīrakākolī pṛśniparṇī śatāvarī// § 19418	Ca.8.10.38
	kāśmaryabadarīdūrvāstathośīrapriyaṅgavah/	Ca.8.10.39

jīvādāne śṛtau kṣīre dvau
ghṛtāñjanasamāyutau // § 19420

Ca.8.10.40   bastī pradeyau bhiṣajā śītau samadhuśarkarau/
go+avyajāmahiśīkṣīrairjīvanīyayutaistathā//
§ 19422

Ca.8.10.41   śāśaiṇadakṣamārjāramahiśāvyajaśonitaiḥ/
sadyaskairmr̥ditairbastirjīvādāne praśasyate//   5
§ 19424

Ca.8.10.42   madhūkamadhukadrākṣādūrvākāśmaryacandanaiḥ/
tenaiva vidhinā bastirdeyāḥ
sakṣaudraśarkarah// § 19426

Ca.8.10.43   mañjiṣṭhāsārivānāntāpayasyāmadhukaistathā/
śarkarācandanadrākṣāmadhudhātrīphalotpalaiḥ/
raktapitte, pramehe tu kaṣāyah somavalkajah//   10
§ 19429

Ca.8.10.44   gulmātisārodāvartastambhasaṅkucitādiṣu/
sarvāṅgaikāṅgarogesu rogesvevamvidhesu ca//
§ 19431

Ca.8.10.45   yathāsvairauṣadhaiḥ siddhān bastīn
dadyādvicakṣaṇaḥ/
pūrvoktena vidhānenā kurvan yogān
pr̥thagvidhān// § 19433

Ca.8.10.46   tatra ślokāḥ--- § 19434   15

trikāstrayo+anilādīnāṁ catuskāścāpare trayah/
pakvāśayaviśuddhyartham vṛṣyāḥ
sāmgrāhikāstathā// § 19436

Ca.8.10.47   parisrāve tathā dāhe parikarte pravāhaṇe/
sātiyoge matau dvau dvau jīvādāne tathā
trayah// § 19438

dvau raktapitte mehe ca ekatriṁśacca sapta te/ Ca.8.10.48
 sulabhālpauṣadhakleśā bastayo
 guṇavattamāḥ // § 19440
 ityagniveśakṛte tantra carakapratisaṁskṛte+aprāpte
 dr̥dhabalasampūrite siddhisthāne bastisiddhirnāma
 daśamo+adhyāyah//10//

8.11 ekādaśo+adhyāyah/

athātaḥ phalamātrāsiddhim vyākhyāsyāmah// § 19442 Ca.8.11.1
 iti ha smāha bhagavānātreyah// § 19443 Ca.8.11.2

bhagavantamudārasattvadhīśrutivijñānasamṛ-
 ddhamatrijam/
 phalabastivaratvaniścaye savivādā
 munayo+abhyupāgaman// § 19445 Ca.8.11.3

5 bhṛgukauśikakāpyaśaunakāḥ
 sapulastyāsitagautamādayah/
 katamat pravaram phalādiṣu
 smṛtamāsthāpanayojanāsviti// § 19447 Ca.8.11.4

kaphapittaharam varam phaleśvatha
 jīmūtakamāha śaunakah/
 mṛduvīryatayā+abhinatti tacchakṛdityāha
 nr̥po+atha vāmakah// § 19449 Ca.8.11.5

kaṭutumbamamanyatottamam vamane
 doṣasamīraṇam ca tat/
 10 &tadavṛṣyamaśaityatīksṇatākaṭuraukṣyāditi
 gautamo+abraravīt// § 19451 Ca.8.11.6

kaphapittanirbahaṇam param sa ca
 &dhāmārgavamityamanyata/
 tadamanyata vātalam punarbaḍiśo glānikaram
 balāpaham// § 19453 Ca.8.11.7

- Ca.8.11.8   kuṭajam praśāśamsa cottamam na balaghnam
                  kaphapittahāri ca/
ativijjalamaurdhvabhāgikam pavanakṣobhi ca
kāpya āha tat// § 19455
- Ca.8.11.9   kṛtavedhanamāha vātalam kaphapittam
                  prabalam harediti/
tadasādhviti bhadraśaunakah kaṭukam
cātibalaghnamityapi// § 19457
- Ca.8.11.10   iti tadvacanāni hetubhiḥ suvicitrāṇi niśamya   5
                  buddhimān&/
praśāśamsa phaleṣu niścayam paramam
cātrisuto+abравīdidam// § 19459
- Ca.8.11.11   phaladoṣaguṇān sarasvatī pratisarvairapi
                  samyagīritā/
na tu kiṃcidadoṣanirguṇam
guṇabhūyastvamato vicintyate&// § 19461
- Ca.8.11.12   iha kuṣṭhahitā garāgarī hitamikṣvāku tu mehine
                  matam/
kuṭajasya phalam hṛdāmaye pravaram   10
                  koṭhaphalam ca pāṇḍuṣu// § 19463
- Ca.8.11.13   udare kṛtavedhanam hitam, madanam
                  sarvagadāvirodhī tu/
madhuram sakaśāyatiktakam tadarūkṣam
sakaṭūṣṇavijjalam// § 19465
- Ca.8.11.14   kaphapittahṛdāśukāri cāpyanapāyam
                  pavanānulomi ca/
phalanāma viśeṣatastvato labhate+anyeṣu
phaleṣu satsvapi// § 19467
- Ca.8.11.15   guruṇeti vacasyudāhṛte munisaṅghena ca pūjite   15
                  &tataḥ/

	praṇipatya mudā samanvitah sahitah śiṣyagaṇo+anupṛṣṭavān // § 19469	
	sarvakarmaguṇakṛdguruṇokto bastirūrdhvamatha naiti nābhitah/ nābhhyadho gudamataḥ sa śarīrāt sarvataḥ kathamapohati doṣān& // § 19471	Ca.8.11.16
5	tadgururabrvādidaṁ śarīram tantrayate+anilah saṅgavighātāt&/ kevala eva doṣasahito vā svāśayagah prakopamupayāti // § 19473	Ca.8.11.17
	taṁ pavanam sapittakaphaviṭkam śuddhikaro+anulomayati bastih/ sarvaśarīragaśca gadasaṁghastatpraśamāt praśāntimupayāti // § 19475	Ca.8.11.18
	&athādhigamyārthamakhaṇḍitam dhiyā &gajoṣtragośvāvyajakarma roganut/ apṛcchadenam sa ca bastimabrvādvidhim ca tasyāha punah pracoditah // § 19477	Ca.8.11.19
10	ājorāṇau saumya gajoṣtrayoh kṛte gavāśvayorbastimuśanti māhiṣam/ ajāvikānām tu jaradgavodbhavam vadanti bastim tadupāyacintakāḥ // § 19479	Ca.8.11.20
	aratnimaṣṭādaśaśoḍaśāṅgulam tathaiva netram hi &daśāṅgulam kramāt/ gajoṣtragośvāvyajabastisaṁdhau caturthabhāgopanayam hitam vadet& // § 19481	Ca.8.11.21
15	&prasthastvajāvyorhi nirūhamātrā gavādiṣu dvitriguṇam yathābalam/ nirūhamuṣṭrasya tathā++āḍhakadvayam gajasya vṛddhistvanuvāsane+aṣṭamah // § 19483	Ca.8.11.22

- Ca.8.11.23   kaliṅgakuṣṭhe madhukam̄ ca pippalī vacā
                               śatāhvā madanam̄ rasāñjanam̄/
                               hitāni sarveṣu guḍah̄ sasaindhavo
                               dvipañcamūlam̄ ca vikalpanā tviyam // § 19485
- Ca.8.11.24   gaje+adhikā+aśvatthavaṭāśvakarṇakāḥ
                               sakhaḍirapragrahaśālatālajāḥ/
                               tathā ca parṇyau
                               dhavaśigrupāṭalīmadhūkasārāḥ
                               sanikumbhacitrakāḥ // § 19487
- Ca.8.11.25   palāśabhūtīkasurāhvarehiṇīkaśāya   5
                               uktastvadhiko gavāṁ hitaḥ/
                               palāśadantīsuradārukattrṇadravantya
                               uktāsturagasya cādhikāḥ // § 19489
- Ca.8.11.26   kharoṣṭrayoh̄ pīlukarīrakhādirāḥ
                               &śamyākabilvādigaṇasya ca
                               cchadāḥ/ ajāvikānām̄ triphalāparūṣakam̄
                               kapithakarkandhu sabilvakolajam // § 19490
- Ca.8.11.27   athāgniveśaḥ satatāturān narān hitam &ca
                               papraccha gurustadāha ca/
                               sadā++āturāḥ śrotriyarājasevakāstathaiva veśyā
                               saha paṇyajīvibhiḥ // § 19492
- Ca.8.11.28   dvijohi &vedādhyayanavrataḥnikakriyādibhird-   10
                               ehahitam na
                               &ceṣṭate/
                               nrpopasevī nrpacittarakṣaṇāt
                               &parānurodhādbahucintanādbhayāt// § 19494
- Ca.8.11.29   nṛcittavartinyupacāratatparā
                               mr̄jābhī(vi)bhūṣāniratā paṇāṅganā/
                               sadāsanādatyanubandhavikrayakrayādilobhādapi
                               paṇyajīvinah // § 19496

	sadaiva te hyāgataveganigrahaṁ &samācarante na ca kālabhojanam/ akālanirhāravihārasevino bhavanti ye+anye+api sadā++āturāśca te// § 19498	Ca.8.11.30
	samīraṇam vegavidhāraṇoddhatam vibandhasarvāṅgarujākaram bhiṣak/ samīkṣya teṣām phalavartimāditaḥ sukalpitām snehavatīm prayojayet// § 19500	Ca.8.11.31
5	punarnavairaṇḍanikumbhacitrakān sadevadārutrivṛtānidigdhikān/ mahānti mūlāni ca pañca yāni vipācyā mūtre dadhimastusamyute// § 19502	Ca.8.11.32
	satailasarpirlavaṇaiśca pañcabhirvimūrcchitam bastimatha prayojayet/ nirūhitam dhanvarasena bhojitaṁ nikumbhatailena tato+anuvāsayet// § 19504	Ca.8.11.33
10	balām sarāsnām phalabilvacitrakān dvipañcamūlam &kṛtamālakāt phalam/ yavān kulatthāṁśca pacejjalāḍhake rasaḥ sa peṣyaistu kaliṅgakādibhiḥ// § 19506	Ca.8.11.34
	&satilasarpigudasaindhavo hitaḥ sadāturāṇām balavarṇavardhanaḥ/ tathā+anuvāsyē madhukena sādhitam phalena bilvena śatāhvayā+api vā// § 19508	Ca.8.11.35
15	sajīvanīyastu raso+anuvāsane nirūhaṇe cālavaṇah śiśorhitah/ na cānyadāśvaṅgalābhivardhanam nirūhabasteḥ śiśuvṛddhayoḥ param// § 19510 tatra ślokah--- § 19511	Ca.8.11.36
....11.37	phalakarma bastivaratā netram yadbastayo gavādīnām/	Ca.8.11.37

satatāturāśca diṣṭāḥ phalamātrāyāṁ hitam
 caiṣām// § 19513
 ityagniveśakṛte tantra carakapratisamksṛte+aprāpte
 dṛḍhabalasamṛpūrite siddhisthāne
 phalamātrāsiddhirnāmaikādaśo+adhyāyah//11//

8.12 dvādaśo+adhyāyah/

Ca.8.12.1 athāta uttarabastisiddhim vyākhyāsyāmaḥ// § 19515

Ca.8.12.2 iti ha smāha bhagavānātreyah// § 19516

Ca.8.12.3 atha khalvāturam vaidyah samśuddham
 vamanādibhiḥ/
 durbalam krśamalpāgnim
 muktasamdhānabandhanam// § 19518

Ca.8.12.4 nirhṛtānilaviṇmūtrakaphapittam krśāśayam/
 śūnyadeham pratīkārāsahiṣṇum paripālayet//
 § 19520

5

Ca.8.12.5 yathā+aṇḍam taruṇam pūrṇam tailapātram
 &yathaiva ca/
 gopāla iva daṇḍī gāḥ sarvasmādapacārataḥ//
 § 19522

Ca.8.12.6 agnisamdhukṣaṇārtham tu pūrvam peyādinā
 bhiṣak/
 rasottareṇopacaret krameṇa kramakovidah//
 § 19524

10

Ca.8.12.7 snigdhāmlasvāduhṛdyāni tato+amlalavanau
 rasau/
 svādutiktau tato bhūyah kaśāyakaṭukau tataḥ//
 § 19526

Ca.8.12.8 anyo+anyapratyanīkānām rasānām
 snigdharūkṣayoh/

vyatyāsādupayogena prakṛtim
gamayedbhiṣak // § 19528

& sarvakṣamo hyasamsargo ratiyuktah
sthirendriyah /
balavān sattvasampanno vijñeyah prakṛtim
gatah // § 19530

5 etām prakṛtimaprāptah sarvavarjyāni varjayet / Ca.8.12.9
mahādosakarāṇyaṣṭāvīmāni tu viśesatah //
§ 19532

uccairbhāṣyam Ca.8.12.11
rathakṣobhamavicaṅkramaṇāsane /
ajīrnāhitabhojye ca divāsvapnam
samaithunam // § 19534

tajjā Ca.8.12.12
dehordhvasarvādhomadhyapīḍāmadoṣajāḥ /
śleṣmajāḥ kṣayajāścaiva vyādhayaḥ
syuryathākramam // § 19536

10 teṣām vistarato liṅgamekaikasya ca bheṣajam / Ca.8.12.13
yathāvatsampravakṣyāmi siddhān bastīmśca
yāpanān // § 19538

tatrocchairbhāṣyātibhāṣyābhyām śirastāpaśaṅkhakarṇa- Ca.8.12.14
nistodaśrotroparodhamukhatālukanṭhaśosataimiryapipāsā-
jvaratamakanugrahamanyāstambhaniṣṭhīvanorahpārśva-
śūlasvarabhedahikkāśvāsādayah&syuh § 19539

20 rathakṣobhāt samdhīparvaśaithilyahanunāsākarnāśira- Ca.8.12.14-1
ḥśūlatodakukṣikṣobhāṭopāntrakūjanādhmānahṛdayendri-
yoparodhasphikpārśvavamkṣaṇavṛṣaṇakaṭīprṣṭhavedanā-
samdhiskandhagrīvādaurbalyāṅgābhitāpapādaśophaprasvā-
paharṣaṇādayah& § 19540

atīcaṅkramaṇāt pādajaṅghorujānuvaṅkṣaṇāśronīprṣṭha- Ca.8.12.14-2
śūlasakthisādanistodapiṇḍikodvesṭanāṅgamardāṁsābhitā-
pasirādhamanīharṣāśvāsakāsādayah § 19541

- Ca.8.12.14-3 atyāsanādrathakṣobhajāḥ sphikpārśavaṇkṣaṇavṛṣaṇ-akaṭīprṣṭhavedanādayah § 19542
- Ca.8.12.14-4 ajīrṇādhyāśanābhyaṁ tu mukhaśoṣādhmānaśūlanistoda-pipāsāgātrasādacchardyatīsāramūrcchājvara pravāhaṇāma-viṣādayah § 19543 5
- Ca.8.12.14-5 viṣamāhitāśanābhyaṁ manannābhilāṣadaurbalyavaivarnya-kaṇḍūpāmāgātrāvasādavātādiprakopajāśca grahanyarśo-vikārādayah § 19544
- Ca.8.12.14-6 divāsvapnādarocakāvipākāgnināśastaimityapāṇḍutva-kaṇḍūpāmādāhacchardyaṅgamardahṛtstambhajādyatandrā⁴⁰ nidrāprasāṅgranthijanmadaurbalyaraktamūtrākṣitātālu-lepāḥ § 19545
- Ca.8.12.14-7 vyavāyādāśubalanāśorusādaśirobastigudameḍhra&va-mkṣaṇorujānujaṅghāpādaśūlahṛdayaspandanetrapīḍāṅga-śaithilyaśukramārgaśonitāgamanakāsaśvāsaśonitaśṭhīvana-¹⁵ svarāvasādakaṭīkaurbalyaikāṅga-sarvāṅga-rogamuṣkaśva-yathuvātavarcomūtrasaṅgaśukravisargajādyavepathubādhi-ryaviṣādādayah syuḥ ; avalupyata iva gudah, &tādyata iva meḍhram, avasīdatīva mano, veprate hṛdayam, pīḍyante sandhayah, tamah praveśyata iva ca § 19546 20
- Ca.8.12.14-8 ityevamebhiraṭhabhirapacārairete prādurbhavantyup-adravāḥ // § 19547
- Ca.8.12.15 teṣāṁ siddhiḥ---tatrocchairbhāṣyātibhāṣyajānāmabhya-ṅgasvedopanāhadhūmanasyoparibhaktasnehapānarasakṣī-rādirvātaharaḥ sarvo vidhirmaunam ca § 19548 25
- Ca.8.12.15-1 rathakṣobhāticāṅkramaṇātyāsanajānāṁ snehasvedādi vātaharam karma sarvam nidānavarjanam ca § 19549
- Ca.8.12.15-2 ajīrṇādhyāśanajānāṁ niravaśeṣataśchardanam rūkṣah &svedo laṅghanīyapācanīyadīpanīyauṣadhbāvacāraṇam ca § 19550 30
- Ca.8.12.15-3 viṣamāhitāśanajānāṁ yathāsvam doṣaharāḥ kriyāḥ § 19551
- Ca.8.12.15-4 divāsvapnajānāṁ dhūmapānalāṅghanavamanaśirovi-recanavyāyāmarūkṣāśanārīṣṭadīpanīyauṣadhopayayogaḥ pragharṣaṇomardanapariṣecanādiśca śleṣmaharaḥ sarvo vidhiḥ § 19552 35
- Ca.8.12.15-5 maithunajānāṁ jīvanīyasiddhayoh kṣīrasarpisorupayogaḥ, tathā vātaharāḥ svedābhyaṅgopanāhā vṛṣyāścāhā-

rāḥ &snehāḥ snehavidhayo yāpanābastayo+anuvāsanam
ca ; &mūtravaikṛtabastiśūleṣu cottarabastirvidārīgandhā-
digaṇajīvanīyakṣīrasamśiddham tailam syāt / / § 19553

yāpanāśca bastayah sarvaphālam deyāḥ tānupadekṣyāmaḥ Ca.8.12.16

5 --mustośīrabalāragvadharāsnāmañjiṣṭhākaṭurohiṇītrāyamā-
ṇāpunarnavābibhītakagudūcīsthirādipañcamūlāni palik-
āni khaṇḍaśah klptānyaṣṭau ca madanaphalāni praksālya
jalāḍhake parikvāthya pādašeṣo rasah kṣīradviprasthasa-
myuktaḥ punah śṛtaḥ kṣīrāvaśeṣah pādajāṅgalarasastulya-
10 madhughṛtaḥ śatakuṣumāmadhukakuṭajaphalarasāñjana-
priyaṅgukalkīkṛtaḥ sasaindhavaḥ sukhoṣno bastih ūkra-
māṁsabalajananaḥ kṣataksīṇakāsaṅgulmaśūlaviṣamajvarabradhna(vardhma)ku-
ṇḍalodāvartakukṣīśūlamūtrakrcchrāsṛgrajovisarpapravāhi-
kāśirorujājānūrujaṅghābastigrahāśmaryunmādārśahpramehā-
15 dhmānavātaraktapittaśleśmavyādhiharaḥ sadyo balajan-
ano rasāyanaśceti § 19554

eraṇḍamūlapalāśāt ṣaṭpalam śāliparṇīprśniparṇī bṛh- Ca.8.12.16-1
atī kaṇṭakārikā roksurako rāsnā+aśvagandhā guḍūcī varṣ-
ābhūrāragvadho devadārviti palikāni khaṇḍaśah klptāni
20 phalāni cāṣṭau praksālya jalāḍhake kṣīrapāde pacet / § 19555

pādašeṣam kaśāyam pūtam &śatakuṣumākuṣṭhamu-
stapippalīhapuṣābilvavacāvatsakaphalarasāñjanapriyaṅgu-
yavāniprakṣepakalkitam madhughṛtatailasaindhavayuktam
sukhoṣnam nirūhamekaṁ dvau trīn vā dadyāt / § 19556

25 sarveśām praśasto višeṣato lalitasukumārastrīvihāra-
kṣīṇakṣatasthaviracirārśasāmapatyakāmānām&ca § 19557

tadvat sahacarabalādarbhamūlasārivāsiddhena payasā Ca.8.12.16-2
§ 19558

30 tathā bṛhatīkaṇṭakārīśatāvaraīcchinnaruhāśrtena payasā Ca.8.12.16-3
madhukamadanapippalīkalkitena pūrvavadbastih § 19559

tathā balātibalāvidārīśāliparṇīprśniparṇībṛhatīkaṇṭakā- Ca.8.12.16-4
rikādarbhamūlaparūṣakakāśmaryabilvaphalayavasiddhena
payasā madhukamadanakalkitena madhughṛtasaivarcala-
yuktena kāsaṅvaragulmaplīhārditastrīmadyakliṣṭānām sa-
dyobalajanano rasāyanaśca § 19560

balātibalārāsnāragvadhamadanabilvaguḍūcīpunarnava- Ca.8.12.16-5
iraṇḍāśvagandhāsaṅcarapalāśadevadārudvipañcamūlāni&palikāni
yavakolakulatthadviprasṛtam &śuṣkamūlakānām ca jal-

adroṇasiddhaṁ nirūhapramāṇāvaśeṣam kaśayam pūtam
madhukamadanaśatapuṣpākuṣṭhapippalīvacāvatsakapha-
larasāñjanapriyaṅguyavānīkalkikṛtam guḍaghṛtatailakṣa-
udrakṣīramāṁsarasāmlakāñjikasaindhavayuktam suko-
ṣṇam bastī dadyācchukramūtravarcaḥsaṅge+anilaje gu-
lmahṛdrogādhmānabradhnapārśvapṛṣṭhakaṭīgrahasamjñā-
nāśabalakṣayeṣu ca § 19561 5

Ca.8.12.16-6 hapuṣārdhakudavo dviguṇārdhakṣuṇṇayavaḥ kṣīrod-
akasiddhaḥ kṣīrašeṣo madhughṛtatailalavaṇayuktaḥ sa-
rvāṅgavisṛtavātaraktasaktaviṇmūtrastrīkheditahito vātah-
aro buddhimedhāgnibalajananaśca § 19562 10

Ca.8.12.16-7 hrasvapañcamūlīkaśayaḥ kṣīrodakasiddhaḥ pippalīm-
adhukamadanakalkikṛtaḥ saguḍaghṛtatailalavaṇaḥ kṣīna-
viṣamajvarakarśitasya bastīḥ § 19563

Ca.8.12.16-8 balātibalāpāmārgātmaguptāṣṭapalārdhakṣuṇṇayavāñja-
likaśayaḥ saguḍaghṛtatailalavaṇayuktaḥ pūrvavadbastīḥ
sthaviradurbalakṣīṇaśukrarudhirāñām pathyatamah § 19564 15

Ca.8.12.16-9 balāmadhukavidārīdarbhamūlamṛdvīkāyavaiḥ kaśay-
amājena payasā paktvā madhukamadanakalkitam sama-
dhughṛtasaindhavaṁ jvarārtebhyo bastīm dadyāt § 19565 20

Ca.8.12.16-10 śāliparnīpr̄śniparnīgokṣurakamūlakāśmaryaparūṣaka-
kharjūraphalamadhūkapuṣpairajākṣīrajalprasthābhyaṁ si-
ddhaḥ kaśayaḥ pippalīmadhukotpalakalkitaḥ saghṛtasai-
ndhavaḥ kṣīṇendriyaviṣamajvarakarśitasya bastīḥ śastah
§ 19566 25

Ca.8.12.16-11 sthirādipañcamūlīpañcapalena śāliṣṭikayavagodhū-
mamāśapañcaprasṛtena chagam payaḥ śṛtam pādaše-
ṣam kukkuṭāñḍarasasamamadhughṛtaśarkarāsaindhava-
sauvarcalayukto bastirvṛṣyatamo balavarṇajananaśca&/
§ 19567 30

iti yāpanā bastayo dvādaśa // § 19568

Ca.8.12.17 kalpaścaiṣa śikhigonardahamṣasārasāñḍaraseṣu syāt//
§ 19569

Ca.8.12.18 satittirih samayūraḥ & sarājahaṁsaḥ pañcamūlīpaya-
ḥsiddhaḥsatapuṣpāmadhukarāsnākuṭajamadanaphalapippa-
līkalko ghṛtatailaguḍasaindhavayukto bastirbalavarṇa-
krajanano rasāyanaśca § 19570 25

- dvipañcamūlīkukkuṭarasasiddham̄ payah pādaśeṣam̄ Ca.8.12.18-1
 pippalīmadhukarāsnāmadanakalkam̄ śarkarāmadhughṛt-
 ayuktam̄ strīśvatikāmānām̄ balajanano bastih̄ § 19571
- &mayūramapittapakṣapādāsyāntram̄ sthirādibhiḥ pa- Ca.8.12.18-2
 likaiḥ sajale payasi paktvā kṣīraśeṣam̄ madanapippalīv-
 idārīśatakusumāmadhukakalkīkṛtam̄ madhughṛtasaindh-
 avayuktam̄ bastim̄ dadyāt strīśvatiprasaktakṣīṇendriye-
 bhyo balavarṇakaram̄ § 19572
- kalpaścaiṣa viśkirapratudaprasahāmbucareṣu syāt, aks- Ca.8.12.18-3
 īro rohitādiṣu ca matsyeṣu § 19573
- godhānakulamārjāramūṣikaśallakamāṁsānām̄ daśap- Ca.8.12.18-4
 alān bhāgān sapañcamūlān payasi paktvā tatpayahippa-
 līphalakalkasaindhavasauvarcalāśarkarāmadhughṛtataila-
 yukto bastirbalyo rasāyanah̄ kṣīṇakṣatasya sandhānakaro
 15 mathitoraskarathagajahayabhagnavātabalāsakaprabhṛtyu-
 dāvartavātasaktamūtravarcaśsukrāṇām̄ hitatamaśca § 19574
- kūrmādīnāmanyatamapiśitasiddham̄ payo govṛṣanā- Ca.8.12.18-5
 gahayanakrahāṁsakukkuṭāṇḍarasamadhughṛtaśarkarāsa-
 indhavekṣurakātmaguptāphalakalkasamsr̄ṣṭo bastirvṛddh-
 20 ānāmapi balajananaḥ § 19575
- karkaṭakarasaścaṭakāṇḍarasayuktah̄ samadhughṛtaśa- Ca.8.12.18-6
 rkaro bastih̄; ityete bastayah̄ paramavṛṣyāḥ uccaṭakekṣu-
 rakātmaguptāśṛtakṣīrapratibhojanānupānāt strīśatagāmi-
 nam̄ naram̄ kuryuh̄ § 19576
- govṛṣabastavarāhavṛṣaṇakarkaṭakasiddham̄ kṣīra- Ca.8.12.18-7
 muccaṭakekṣurakātmaguptāmadhughṛtasaindhavayuktah̄
 kiṁcillavanito bastih̄ § 19577
- daśamūlamayūrahāṁsakukkuṭavāthāt pañcaprasṛtam̄ Ca.8.12.18-8
 tailaghṛtavasāmajjacatuśprasṛtayuktam̄ śatapuṣpāmusta-
 30 hapuṣākalkīkṛtaḥ salavaṇo bastih̄ pādagulphorujānuja-
 ḥānghātrikavaṇkṣaṇabastivṛṣaṇānilarogaharah̄ § 19578
- mrgaviśkirānūpabileśayānāmetenaiva kalpena bastayo Ca.8.12.18-9
 deyāḥ § 19579
- madhughṛtadviprasṛtastulyoṣṇodakah̄ &śatapuṣpārdh- Ca.8.12.18-10
 apalah saindhavārdhākṣayukto bastirvṛṣyatamo mūtrakṛ-
 cchrapittavātaharah̄ § 19580
- sadyoghṛtatailavasāmajjacatuśprastham̄ hapuṣārdhap- Ca.8.12.18-11
 alam̄ saindhavārdhākṣayukto bastirvṛṣyatamo mūtrakṛ-
 cchrapittavyādhiharo rasāyanah̄ § 19581

- Ca.8.12.18-12 madhutailam catuhprasṛtam śatapuṣpārdhapalam sa-indhavārdhākṣayukto bastirdīpano bṛṁhaṇo balavarṇakaro nirupadravo vṛṣyatamo rasāyanah krimikuṣṭhodāvartagulmārśobradhnaplīhamehaharah § 19582
- Ca.8.12.18-13 tadvanmadhughṛtābhyaṁ payastulyo bastih pūrvakalkena balavarṇakaro vṛṣyatamo nirupadravo bastimedhṛapākāparikartikāmūtrakṛcchrapittavyādhiharo rasāyanaśca § 19583 5
- Ca.8.12.18-14 tadvanmadhughṛtābhyaṁ &māṁsarasaratulyo mustākṣayuktah pūrvavadbastirvātabalāsapādaharsagulmatrikoru-jānūrunikuñcanabastivṛṣaṇamedhṛatrikapṛṣṭhaśūlaharah § 19584 10
- Ca.8.12.18-15 surāsauvīrakakulathamāṁsarasarasmadhughṛtatailasapta-prasṛto mustaśatāhvākalkitah salavaṇo bastih sarvavātarogaharah § 19585
- Ca.8.12.18-16 dvipañcamūlatrīphalābilvamadanaphalakaśayo gom-ūtrasiddhah kuṭajamadanaphalamustapāṭhākalkitah sa-indhavayāvaśūkṣaudratailayukto bastih śleṣmavyādhibastyāṭopavātaśukrasaṅgapāṇḍurogājīrṇavisūcikālasakeṣu&deya iti // § 19586 15
- Ca.8.12.19 ata ūrdhvam vṛṣyatamān snehān vakṣyāmaḥ/ --- śatāv-arīguḍūcīkṣuvidāryāmalakadrākṣākharjūrāṇām yantrapī-ditāṇām rasaprastham pr̥thagekaikam tadadvadghṛtatailag-omahiṣyajākṣīrāṇām dvau dvau dadyāt, jīvakarṣabhbaka-medāmahāmedātvakkṣīrīśringāṭakamadhūlikāmadhukoccaṭāpippalīpuṣkarabījanīlotpalakadambapuspapuṇḍarīkakeśa25 rakalkān pr̥satatarakṣumāṁsakukkuṭaṭakacakoramattā-kṣabarhijīvañjīvakuliṅgahamsāṇḍarasavasāmajjādamśca pr-astham dattvā sādhayet/ § 19587 20
- brahmaghoṣaśāṅkhapaṭahabherīnīnādaiḥ siddham sit-acchatrakṛtacchāyam gajaskandhamāropayedbhagavantam vṛṣadhwajamabhipūjya, tam sneham tribhāgamākṣikam maṅgalāśīḥstutidevatārcanairbastim gamayet/ § 19588 30
- nṛṇām strīvihāriṇām naṣṭaretasām kṣataksīṇaviṣama-jvarārtāṇām vyāpannayonīnām vandhyānām &raktagu-lminīnām mṛtāpatyānāmanārtavānām ca strīṇām kṣīṇamāṁsarudhirāṇām pathyatamām rasāyanamuttamām valī-palitanāśanām vidyāt § 19589 35
- Ca.8.12.19-1 balāgokṣurakarāsnāsvagandhāśatāvarīsaḥacarāṇām śa-tam śatamāpothya jaladroṇaśate prasādhyam, tasmin jala-1272

- droṇāvaśeṣe rase vastrapūte vidāryāmalakasvarasayorba-
stamahiṣavarāhvṛṣakukkuṭabarhihamṣakāraṇḍavasārasā-
ṇḍarasānāṁ ghṛtatailayoścaikaikam prasthamāṣṭau pra-
sthān kṣīrasya dattvā candanamadhukamadhūlikātvakkṣī-
5 rībisamṛṇālanīlotpalapaṭolātmaguptānnapākitālamastaka-
kharjūramṛdvīkātāmalakīkaṇṭakārījīvakarṣabhakakṣudra-
sahāmahāsahāsatāvarīmedāpippalīḥrīberatvakpannakalkā-
mṣca dattvā sādhayet/ § 19590
- brahmaghoṣādinā vidhinā siddham̄ bastīm̄ dadyāt/
10 § 19591
- tena strīśatam̄ gacchet; na cātrāste vihārāhārayantraṇā
kācīt/ § 19592
- eṣa vr̄ṣyo balyo vṝmhaṇa āyuṣyo balīpalitanut kṣata-
kṣīṇanaṣṭaśukraviṣamajvarārtānāṁ vyāpannayonīnāṁ ca
15 pathyatamah/ § 19593
- sahacarapalaśatamudakadroṇacatuṣṭaye paktvā droṇ-
ašeṣe rase supūte vidārīksurasaprasthābhyaṁmaṣtaguṇakṣ-
īram̄ ghṛtatailaprastham̄ balāmadhukamadhūkacandana-
madhūlikāsārivāmedāmahāmedākākolīkṣīrakākolīpayasyā-
20 gurumañjiṣṭhāvyāghranakhaśātīsahacarasahasravīryāvara-
ṅgalodhrāṇāmakṣamātrairdviguṇaśarkaraiḥ kalkaiḥ sādh-
ayet/ § 19594
- brahmaghoṣādinā vidhinā siddham̄ bastīm̄ dadyāt/
25 § 19595
- eṣa sarvarogaharo rasāyano lalitānāṁ śreṣṭho+antaḥpuracāriṇīnāṁ
kṣataksayavātapiṭtavedanāśvāsakāsaḥarastrībhāgamākṣiko
valīpalitanudvarṇarūpabalamāṁsaśukravardhanaḥ/ § 19596
- ityete rasāyanāḥ snehabastayaḥ sati vibhave śatapākāḥ
sahasrapākā vā kāryā vīryabalādhānārthamiti// § 19597
- 30 bhavanti cātra --- § 19598

Ca.8.12.19-2

Ca.8.12.19-3

Ca.8.12.20

ityete bastayaḥ snehāścoktā yāpanasamjñitāḥ/
svasthānāmāturaṇāṁ ca vṛddhānāṁ
cāvirodhinaḥ// § 19600

ativyavāyaśīlānāṁ śukramāṁsabalapradāḥ/
sarvarogapraśamanāḥ sarveṣvṛtuṣu yaugikāḥ//
§ 19602

Ca.8.12.21

Ca.8.12.22   nārīṇāmaprajātānāṁ narāṇāṁ cāpyapatyadāḥ/
ubhayārthakarā dṛṣṭāḥ snehabastinirūhayoh//
§ 19604

Ca.8.12.23   vyāyāmo maithunāṁ madyāṁ madhūni
śiśirāmbu ca/
saṁbhojanāṁ rathakṣobho bastiṣveteṣु
garhitam// § 19606

Ca.8.12.24   tatra &ślokāḥ --- § 19607

5

śikhigonardahamsāṇḍairdakṣavadbastayastrayah/
vimśatirviṣkiraistrimśatpratudaiḥ
prasahairnava// § 19609

Ca.8.12.25   vimśatiśca tathā saptavimśatiścāmbucāribhiḥ/
nava matsyādibhiścaiva śikhikalpena
bastayah// § 19611

Ca.8.12.26   daśa karkaṭakādyaiśca kūrmakalkena bastayah// 10
mṛgaiḥ
saptadaśaikonavimśatirviṣkirairdaśa&/
§ 19613

Ca.8.12.27   ānūpairdakṣaśikhivadbhūśayaiśca caturdaśa/
ekonatrimśadityete saha snehaiḥ samāsataḥ//
§ 19615

Ca.8.12.28   proktā vistaraśo bhinnā dve śate śoḍāśottare/
ete māksikasamyuktāḥ
kurvantyativṛṣam&naram// § 19617
15

Ca.8.12.29   nātiyogam na vā+ayogam stambhitāste ca
kurvate/
mṛdutvānna nivartante yasya tvete prayojitāḥ//
§ 19619

	samūtrairbastibhistīksṇairāsthāpyah kṣiprameva sah/ śophāgnināśapāṇḍutvaśūlārśahparikartikāḥ // § 19621	Ca.8.12.30
	syurjvaraścātisāraśca yāpanātyarthasevanāt/ arisṭakṣīrasīdhvādyā tatrestā dīpanī kriyā// § 19623	Ca.8.12.31
5	yuktyā tasmānniṣeveta yāpanānna prasaṅgataḥ/ ityuccairbhāṣyapūrvāṇāṁ vyāpadah sacikitsitāḥ // § 19625	Ca.8.12.32
	vistareṇa pṛthak proktāstebhyo rakṣennaram sadā/ karmaṇām vamanādīnāmasamyakkaraṇāpadām// § 19627	Ca.8.12.33
10	yatrocṭam sādhanām sthāne siddhisthānam taducyate/ ityadhyāyaśatam viṁśamātreyamunivāṅgyam// § 19629	Ca.8.12.34
	hitārtham prāṇinām proktamagniveśena dhīmatā/ dīrghamāyuryaśah &svāsthyaṁ trivargam cāpi puṣkalam// § 19631	Ca.8.12.35
	siddhim cānuttamām loke prāpnoti vidhinā paṭhan/ vistārayati leśoktam samkṣipatyativistaram// § 19633	Ca.8.12.36
15	samskartā kurute tantram purāṇām ca punarnavam/ atastantrottamamidam carakenātibuddhinā// § 19635	Ca.8.12.37

- Ca.8.12.38 samṣkṛtam tattvasampūrṇam
tribhāgenopalakṣyate/
tacchaṅkaram bhūtapatim samprasādya
samāpayat// § 19637
- Ca.8.12.39 akhaṇḍārtham dṛḍhabalo jātaḥ pañcanade
pure/
kr̥tvā bahubhyastantrebhyo
viśeṣoñchaśiloccayam// § 19639
- Ca.8.12.40 saptadaśauṣadḥādhyāyasiddhikalpairapūrayat/ 5
idamanyūnaśabdārtham
tantradoṣavivarjitam// § 19641
- Ca.8.12.41 ṣaḍvīṁśatā vicitrābhīrbhūṣitam
tantrayuktibhiḥ/
tatradhikaraṇam yogo hetvartho+arthah
padasya ca// § 19643
- Ca.8.12.42 pradeśoddeśanirdeśavākyāśeṣāḥ prayojanam/
upadeśāpadeśātideśārthāpattinirṇayāḥ// § 19645 10
- Ca.8.12.43 prasaṅgaikāntanaikāntāḥ sāpavargo
viparyayaḥ/
pūrvapakṣavidhānānumatavyākhyānasamśayāḥ//
§ 19647
- Ca.8.12.44 atītānāgatāvekṣāsvasamjñohyasmuccayāḥ/
nidarśanam nirvacanam samniyogo
vikalpanam// § 19649
- Ca.8.12.45 pratyutsārastathoddhāraḥ 15
saṁbhavastantrayuktayah/
tantra samāsavyāsokte bhavantyetā hi
kr̥tsnaśaḥ// § 19651
- Ca.8.12.46 ekadeśena dṛśyante samāsābhīhitē tathā/

	yathā+ambujavanasyārkaḥ pradīpo veśmano yathā// § 19653	
	prabodhanaprakāśārthastathā tantrasya yuktayah/ ekasminnapi yasyeha sāstre labdhāspadā matih// § 19655	Ca.8.12.47
	sa sāstramanyadapyāśu yuktijñatvāt prabudhyate/ adhīyāno+api sāstrāṇi tantrayuktyā&vinā bhiṣak/ nādhigacchati sāstrārthānarthān bhāgyakṣaye yathā// § 19658	Ca.8.12.48
5	durgṛhītam kṣinotyeva sāstram śastramivābudham/ sugṛhītam tadeva jñam sāstram śastram ca rakṣati// § 19660	Ca.8.12.49
	(tasmādetāḥ pravakṣyante vistareṇottare punah/ tattvajñānārthamasyaiva tantrasya guṇadoṣataḥ)// § 19662	Ca.8.12.50
	idamakhilamadhītya samyagarthān vimṛśati yo+avimanāḥ prayoganityah/ sa manujasukhajīvitapradātā bhavati dhṛtismṛtibuddhidharmavṛddhah// § 19664	Ca.8.12.51
	yasya dvādaśasāhasrī hṛdi tiṣṭhati samḥitā/ so+arthajñāḥ sa vicārajñāścikitsākuśalaśca sah// § 19666	Ca.8.12.52
10	rogāṁstesāṁ cikitsāṁ ca sa kimartham na budhyate/ cikitsā vahniveśasya susthāturahitam prati// § 19668	Ca.8.12.53

Ca.8.12.54   yadihāsti tadanyatra yannehāsti na tatkvacit/
agniveśakṛte tantra carakapratisam̄skṛte // § 196⁷⁰

Ca.8.12.55   siddhisthāne+aṣṭame prāpte tasmin
dr̄ḍhabalena tu/
siddhisthānam svāsiddhyartham samāsena
samāpitam//)§ 196⁷²
ityagniveśakṛte tantra carakapratisam̄skṛte+aprāpte
dr̄ḍhabalasampūrite siddhisthāne uttarabastiśiddhirnāma 5
dvādaśo+adhyāyah//12//
samāptamidam carakatantram/

The TEI Header

```

<teiHeader xmlns :xi="http://www.w3.org/2001/XInclude"
    ↳ xmlns :svg="http://www.w3.org/2000/svg"
        xmlns :math="http://www.w3.org/1998/Math/MathML"
        xmlns="http://www.tei-c.org/ns/1.0"
        xml :lang="en">
<fileDesc>
    <titleStmt>
        <title type="main">Carakasamhitā</title>
        <title type="sub">A SARIT edition</title>
        <author>Caraka</author>
        <author>Agniveśa</author>
        <respStmt>
            <persName>Tsutomu Yamashita</persName>
            <persName>Yasutaka Muroya</persName>
            <persName>Yukio Yamanaka</persName>
            <persName>Madhu K. P.</persName>
            <resp>Creation of machine-readable version.</resp>
        </respStmt>
        <respStmt>
            <persName>Dominik Wujastyk</persName>
            <resp>TEI encoding</resp>
        </respStmt>
    </titleStmt>
    <publicationStmt>
        <authority>Dominik Wujastyk</authority>
        <publisher>SARIT : Search and Retrieval of Indic Texts</publisher>
        <idno xml :id="id-2014-06-24">[id-2014-06-24] 2014-06-24</idno>
        <availability status="restricted">
            <p>Copyright Notice</p>
            <p>Copyright 2014-2018 SARIT</p>
            <p>
                <ref target="http://creativecommons.org/licenses/by-
                    ↳ sa/3.0/" type="licence">Distributed by <ref
                    ↳ target="http://sarit.indology.info"
                    ↳ type="url">SARIT</ref> under a Creative
                    ↳ Commons Attribution-ShareAlike 3.0
                    Unported License. </ref>
            </p>
            <p>Under this licence, you are free <list>
                <item>to Share — to copy, distribute and transmit the
                    ↳ work</item>
                <item>to Remix — to adapt the work </item>
            </list>
        </p>
        <p>Under the following conditions:</p>
        <p>
            <list>

```

<item>Attribution — You must attribute the work in the
↪ manner specified
    by the author or licensor (but not in any way that
    ↪ suggests that
    they endorse you or your use of the work).</item>
<item>Share Alike — If you alter, transform, or build upon
↪ this work,
    you may distribute the resulting work only under the
    ↪ same or similar
    license to this one.</item>

</list>
</p>

<p>More information and fuller details of this license are given on
↪ the Creative
    Commons website.</p>

<p>SARIT assumes no responsibility for unauthorised use that
↪ infringes the
    rights of any copyright owners, known or unknown.</p>

</availability>

<date>2011</date>

<idno xml:id="id-2013-06-04">[id-2013-06-04] 2013-06-04</idno>

</publicationStmt>

<notesStmt>

<note>E-text based on the 1941 edition of Yādavaśarman
↪ Trivikramātmaja Ācārya, input
    by Tsutomu Yamashita, Yasutaka Muroya, Yukio Yamanaka,
    ↪ and Madhu K. P., and made
    available at the Kyoto etext archive,
    <http://www.cc.kyoto-su.ac.jp/~yanom/sanskrit/ayurveda/>
    ↪ (consulted Nov
    2012)</note>

</notesStmt>

<sourceDesc>

<bibl>

<title>Carakasamhitā, śrīcakrapāṇidattaviracitayā
↪ āyurvedadīpikāvyākhyayā
    samvalitā = The Charakasamhitā of Agniveśa revised by
    ↪ Charaka and Dṛidhabala
    With the Āyurveda-dīpikā Commentary of
    ↪ Chakrapāṇidatta</title>

<editor>Yādavaśarman Trivikramātmaja Ācārya</editor>

<publisher>Śa. He. Gurjara at the Āyurvidyā
↪ Mudraṇālaya</publisher>

<pubPlace>Punyapattane</pubPlace>

<date>1981</date>

<note>3rd. ed. Nirnaya Sagar Press, Bombay, 1941, 4th. ed.
↪ Munshiram Manoharlal,
    New Delhi, 1981. </note>

<note>@BOOK{cara-trikamji, title = {{Carakasamhitā,
 ↳ Śrīcakrapāṇidattaviracitayā
 āyurvedadīpikāvyākhyayā samvalitā = The
 ↳ Charakasamhitā of Agniveśa revised
 by Charaka and Dṛiḍhabala With the Āyurveda-dīpikā
 ↳ Commentary of
 Chakrapāṇidatta}}, publisher = {Munshiram Manoharlal},
 ↳ year = {1981}, editor
 = {Yādavaśarma Trivikrama Ācārya}, address = {New
 ↳ Delhi}, edition = {4},
 annote = {First edition, Bombay : Nirnaya Sagara Press,
 ↳ 1941}, timestamp =
 {2010.03.16}, xlanguage = {sanskrit} } </note>
 </bibl>
 <listWit>
 <witness xml:id="Ācārya"> Nirṇayasāgara edition of 1941
 ↳ </witness>
 <witness xml:id="Wujastyk">Dominik Wujastyk</witness>
 </listWit>
 </sourceDesc>
 </fileDesc>
 <encodingDesc>
 <projectDesc>
 <p>
 <name>SARIT : Search and Retrieval of Indic
 ↳ Texts</name> is a library of
 electronic editions of Indic texts marked up according to the
 ↳ guidelines of the
 Text Encoding Initiative (TEI).</p>
 </projectDesc>
 <p>The published edition from which this e-text was transcribed is
 ↳ printed in the
 Devanāgarī script. The electronic text below is in a lossless
 ↳ transliteration using
 the Latin alphabet. The transliteration scheme used is the IAST
 ↳ (<ref ta-
 ↳ rget="http://en.wikipedia.org/wiki/International_Alphabet_of_Sanskrit_Transliteration
 ↳ International Alphabet of Sanskrit Transliteration</ref>).
 ↳ IAST differs in
 small ways from ISO 15919, but is preferred by most working
 ↳ Sanskrit scholars.
 Conversion of this file to ISO 15919 can be achieved by
 ↳ performing the following
 replacements throughout the file : <code> ṛ -> r and ṡ ->
 ↳ ṡ </code>
 </p>
 <p>Text division is as Devanāgarī ("ityevam" not "ity evam"). </p>
 <p>Initial vowel elision for avagraha is reversed and marked with a +
 ↳ sign : e.g.,

"prathamo+adhyāyah" </p>

<p>Similarly, external sandhis are undone and marked:
↪ "yathā+amarā" </p>

<p>The ampersand (&) was used by the inputters as an anchor to
↪ mark places in the
e-text where the printed edition has a footnote, and again with
↪ the text of the
related footnote being placed nearby in the e-text. I have
↪ regularized these
footnotes in many, but not all, cases, changing them to
↪ <gi>note</gi>s. The use of
the ampersand may still be irregular in places, and needs to be
↪ checked against the
edition, and some notes have been omitted and need to be added
↪ from the edition.</p>

<p>The notes by Trivikramātmaja Ācārya are included in the e-text .
↪ using the
↪ <gi>note</gi> element. </p>

<p>A first cut has been made at distinguishing verse and prose. Prose
↪ passages are
↪ enclosed in the normal <gi>p</gi> tags. Verse passages are
↪ grouped within the
line-group tag, <gi>lg</gi>, and individually tagged as verse
↪ lines,
↪ <gi>l</gi>. </p>

<p>Inserted comments <!-- subdivision --> and <!--
↪ /subdivision -->;
around passages where the text section is subdivided into a level
↪ below that of the
surrounding text. These comment tags need to be replaced with
↪ something better, but
we can't use <gi>div3</gi>, for example, because of the
↪ problem of TEI's policy on
tessellation. See TEI Guidelines P5, section 4.3.2, et passim. Nor
↪ are these
subdivisions floating text, or groups, or other obvious units. They
↪ could be marked
with <gi>span</gi>s (<egXML
↪ xmlns="http://www.tei-c.org/ns/Examples">
<span type="interesting" spanTo="#xy"/>
</egXML>
...<egXML xmlns="http://www.tei-c.org/ns/Examples">
<anchor xml:id="xy"/>
</egXML>) or <gi>milestone</gi>s, but these mechanisms
seem clumsy. The question stands for now. </p>

</encodingDesc>
<revisionDesc>
  <listChange>
    <change when="2011-07-07" who="Dominik Wujastyk">

```

<list>
<item>Added TEI encoding.</item>
<item>Minor corrections to the Sanskrit text, as serendiptously
↪ noticed
    during encoding, e.g., <list>
    <item>Some "l"s where "p" expected (lra- for pra-)</item>
    <item>Other minor omissions (e.g., "tatra ślokau").</item>
  </list>
</item>
</list>
</change>
<change when="2013-04-16" who="Dominik Wujastyk">corrected a
↪ typo, aganat -
    agamat</change>
<change when="2013-06-04" who="Dominik Wujastyk">copied the
↪ verse numbering from
    xml:id to explicit location in square brackets at the start of
    ↪ each
    line.</change>
<change when="2014-06-24" who="Dominik Wujastyk">Tiny
↪ sequential changes to header
    to restore validity.</change>
<change who="Dominik Wujastyk" when="2014-06-26">Updated
↪ the TEI header's copyright
    statement.</change>
<change who="https://viaf.org/viaf/308710472/">
↪ when="2016-05-03">Added @n, @type and @subtype to
    div's</change>
<change who="https://viaf.org/viaf/308710472/">
↪ when="2016-05-03">Wrapped headings and colophons in
    head- and trailer-elements.</change>
<change who="https://viaf.org/viaf/308710472/">
↪ when="2016-05-03">Wrapped stanzas in lg's.</change>
<change who="https://viaf.org/viaf/308710472/">
↪ when="2016-05-03">Replaced l's containing text in
    prose with p's.</change>
<change who="https://viaf.org/viaf/308710472/">
↪ when="2016-05-03">Added a div for the missing chapter
    7 to avoid confusions.</change>
<change who="https://viaf.org/viaf/308710472/">
↪ when="2016-07-12">Wrapped verse numbers in
    label-elements.</change>
<change who="Dominik Wujastyk" when="2016-10-24">Corrected a
↪ typo at 1.7.54 (in
    accordance with the text of the Ācārya 1941
    ↪ edition).</change>
<change who="Dominik Wujastyk" when="2017-03-23">Corrected a
↪ typo at 3.1.3 (in
    accordance with the text of the Ācārya 1941
    ↪ edition).</change>

```

```
</listChange>
</revisionDesc>
</teiHeader>
```